

Tartalomjegyzék

Szerkesztői bevezető	7
----------------------------	---

I. rész

Értékelő tanulmányok

GELLÉN KLÁRA

Balás P. Elemér a sajtó-helyreigazítási jog tárgyáról	11
---	----

KOKOLY ZSOLT

A képmáshoz való jog Balás P. Elemér és kortársai szemléletében	19
---	----

MEZEI PÉTER

Balás P. Elemér 1934/1947-es szerzői jogi reformkonceptiója – haladás és realitás	41
--	----

NÓTÁRI TAMÁS

Szerzői jogi reformok és reformkísérletek a 19. században és a 20. század első felében	55
---	----

VALLASEK MAGDOLNA

A sajtószabadság eszméje és jogi fogalma Balás P. Elemér és kortársai sajtójogi írásaiban	95
--	----

VERESS EMŐD

Az uzsora magánjogi következményei	107
--	-----

KOLTAY ANDRÁS

Mit üzen Balás P. Elemér a 21. század médiaszabályozásának?	135
---	-----

II. rész

Balás P. Elemér művei

A sajtódeliktum	157
Rádió, szerzői jog, sajtójog	207
Szerzői jogi reformtörekvések	249

Az utódállamok sajtóügyi törvényhozása	297
Jog és irodalom	329
Szerzői jog és dologi dinamizmus	363
Szerzői magánjogunk <i>de lege ferenda</i>	383
Magyar Magánjog I., 3. fejezet 89. § – Személyiségi jog	417
Magyar Magánjog I., II. cím: Eszmei javak 1. fejezet 90. § – Szerzői jog	457
Személyi és dologi társadalomszemlélet	487
A Széchenyi–Kossuth-ellentét hírlapi vitájuk tükrében	507
Törvényjavaslat a szerzői jogról	659

III. rész

Balás P. Elemér munkássága adatokban

Balás P. Elemér rövid életrajza	837
Balás P. Elemér tudományos közleményeinek jegyzéke	841

Szerkesztői bevezető

Balás P. Elemér hetven éve hunyt el, maradandó tudományos életművet hagyva maga mögött, amely kiterjed a jelen kötetben felvillantott sajtójogi, szerzői jogi, általános magánjogi területekre éppúgy, mint a büntetőjog és a jogfilozófia vidékére is. Művei a ma olvasójának is szólnak, egyben tanúi egy egészen mély és minden ízében modern, nyugatias jogi gondolkodás és kultúra valaha volt magyarországi meglétének. Jelen sorozatba illeszthetően kizárólag a sajtó- és szerzői jogi, illetve a személyiségi jogokhoz kötődő munkáiból válogattunk, mintegy figyelmébe ajánlva ezen írásokat a ma jogtudományának. Az itt újraközölt művek ugyan nem elérhetetlenek ma sem, de esetleg csak fáradtságos munkával kereshetők elő könyvtárak mélyéről, így pedig soha nem kerültek egymás mellé, méltóképpen tanúskodva szerzőjük jogászgi góniuszáról.

Hasonló jogterületek mai művelői is Balás P. Elemér mellé helyeztettek e kötetben, tiszteletadásul a nagy előd számára, továbbá kísérletet téve a rég született írásoknak a jelenkor összefüggései közé helyezésére. Balás P. egyetemi ténykedése három városhoz kötődött, úgymint Kolozsvár, Szeged, Budapest. E három város egyetemlein tevékenykedő szerzők szerepelnek ennek megfelelően e kötetben, szerény kísérletet téve Balás P. meglévónél szélesebb körben való újrafelfedezésének előmozdítására.

Az eredeti szövegeken egészen csekély változtatások történtek, a mai kor szerkesztési kívánalmait szem előtt tartva. Balás P. Elemér első, itt újraközölt írása csaknem száz évvel ezelőtt jelent meg; az azóta eltelt idő alatt nemcsak az általa elemzett törvények, hanem a magyar nyelv helyesírási szabályai is megváltoztak, egyes kifejezéseket, idegen szavakat és neveket ma már másképpen írunk, valamint a tudományos publikációkkal szembeni elvárások is átalakultak. A kötet anyagainak egybeszerkesztésekor az eredeti szövegekhez való hűség mellett kiemelt szempont volt a mai olvasók segítése a korábbi nyomdai hibák kijavításával, a szövegek formai egységesítésével és a jelenlegi szabályoknak és szokásoknak megfelelő szóalakok használatával. A szövegeken végrehajtott minimális változtatások magukban foglalják azokat a csak a korabeli szakmai közönség számára egyértelműen beazonosítható rövidítéssel említett törvényeket is, amelyek mellett feltüntettük a pontos megnevezésüket, hogy az utókor számára is könnyen vissza-

kereshetők legyenek a hivatkozások. Mindazonáltal reméljük, hogy a csak a feltétlenül szükséges módosítások elvégzésével mind Balás P. Elemér munkái, mind az olvasók, mind a tudomány iránti tiszteletünket sikerrel fejezzük ki.

A szerkesztő ezúton mond köszönetet mindazoknak, akiknek hozzájárulása lehetővé tette a kötet megjelenését. Reményi Édua áldozatos munkát végzett a Balás P.-tanulmányok gondozásában, a mai kortárs szerzők pedig értékes tanulmányaikkal gazdagították e szövegek mai értelmezését. Köszönetet kell mondani azoknak is, akik vállalták ugyan a kötetben való részvételt, de ebben objektív okok végül megakadályozták őket, valamint itt is emlékeznünk kell Lábady Tamás tanár úrra, aki az utolsó lehetséges pillanatig ígérte kéziratának elkészítését, de a Gondviselő máshová vezette őt; „[a]z embernek az értelme terveli ki útját, de az Úr irányítja járását” (Példabeszédek 16,9).

Kérjük, fogadják szeretettel e gyűjteményt, legyen Balás P. életműve a jelenkor élő valósága, a joggal kapcsolatos beszélgetéseink, vitáink figyelmen kívül nem hagyható alapköve!

Budapest, 2018. március 15.

Koltay András

I. rész

Értékelő tanulmányok

GELLÉN KLÁRA*

Balás P. Elemér a sajtó-helyreigazítási jog tárgyáról

1. Bevezetés

Ma, amikor az új médiával összefüggésben a modern digitális technológiai környezetben vizsgáljuk a személyiséget ért sérelmeket, jogsértéseket, különösen érdekes és izgalmas Balás P. Elemér csaknem száz évvel ezelőtti okfejtéseit olvasni. A sajtóban megjelenő közlemények korhű képet festenek a korabeli Magyarország hétköznapi életéről, mely kortörténeti tényállások jogi megítélése, értelmezése mind-mind alapjaiban járultak hozzá a későbbi jogi környezet kialakításához. Balás P. Elemérnek a sajtó témakörében megjelent munkái kifinomult igényességgel nyújtanak ehhez municiót: a munkásságát olyannyira meghatározó, polihisztorra jellemző széles és nyitott látásmódja minden írásának az esszenciáját képezi.

Balás P. Elemér több munkát is közreadott a sajtó tevékenységének elemzése tárgyában. A Sajtó Könyvtára sorozat első számaként látott napvilágot, mondhatni a rádiózásról első jogi elemzésként megjelent, a *Rádió, szerzői jog, sajtójog* c. műve. A *Sajtójogi gyakorlat*¹ címet viselő elemzései nagyban hozzájárultak a jogalkalmazói gyakorlat finomításához. Ezekben sajtórendészeti kérdésekkel, sajtódeliktumokkal, a becsületsértéssel, valamint a rágalmozással részletesen foglalkozott, de természetesen mint a sajtójog iránt különös érzékenységgel bíró jogtudós, a sajtójogi „megbeszélései” köréből nem maradhatott ki a sajtó-helyreigazítás jogintézménye sem. A tanulmány a sajtó-helyreigazítás tárgyi hatályának kijelölésével összefüggésben mutatja be Balás B. Elemér értékes dogmatikai elemzéseit, és próbálja ezeken keresztül közelebb vinni az olvasót a jogtudós személyiségének, szakmai igényességének megértéséhez és megismeréséhez.

* Egyetemi docens, SZTE ÁJTK.

¹ Balás P. Elemér: Sajtójogi gyakorlat. In: Wünscher Frigyes (szerk.): *A Sajtó Könyvtára* (sorozat). Budapest, Csáthy Ferenc, 1928–1931.

2. Az időszaki lapról

Balás P. Elemér munkáiban kiemelten foglalkozik a sajtó-helyreigazítás alkalmazási kereteinek kijelölésével. Az 1914. évi XIV. törvénycikk, a sajtótörvény (a továbbiakban: St.) 20. §-a a sajtórendészeti rendelkezései körében² a helyreigazítási jogot a következők szerint határozta meg: „A hatóság, amelyről vagy az, akiről valamely időszaki lap nyíltan vagy burkoltan valótlan tényeket közölt vagy való tényeket hamis színben tüntetett fel, követelheti az időszaki lapban megjelent közleményre vonatkozó helyreigazító nyilatkozatának közlését.”

Miután a helyreigazításnak csak időszaki lappal szemben van helye, a sajtó értelmezése e körben még rendkívül szűk körű volt, amit természetesen a technika akkori fejlettségi szintje is alátámaszt. Ugyanakkor az időszaki lap fogalmának értelmezése igen tág definíciót kapott a magyar sajtójogban. Az St. 3. §-ának egyszerű és sematikus megfogalmazása szerint *időszaki lap az egy hónapot meg nem haladó időközökben megjelenő minden hírlap vagy folyóirat*.

Láthatóan a fogalom meghatározó elemét képezi a sajtóorgánum megjelenésének *rendszeressége*. Balás P. Elemér ezzel összefüggésben felveti, hogy a rendszeresség, a visszatérő jelleg okán adott esetben lehetőség nyílhat más orgánum számára is a sajtóközönség megfelelő tájékoztatására, de a könyvben, az időszaki lap fogalma alá nem eső szemlében vagy más hasonló helyen közzétett közlemény még a rendszeres megjelenés esetén sem ad alapot a sajtó-helyreigazításra, mivel a közleménynek hírlapban vagy folyóiratban kell megjelennie.

A rendszeresség maga azonban önmagában nem elégséges kritérium, hanem szükséges tényállási elem még a lapnak viszonylag rövid időn, egy hónapon belüli ismételt megjelenése.

Ezzel összefüggésben, mintegy utalva a tartalmi sajátosságok fontosságára is, Balás P. Elemér megjegyzi a törvényi meghatározás kapcsán, hogy „[e]z a meghatározás nem számol eléggé az *aktualitás* szempontjával. A könyvet és az újságot az különbözteti meg leginkább, hogy míg az újság – már elnevezéséhez képest is – a jelen vagy a legközelebbi múlt jelenségeihez kapcsolódik, tehát aktuális tartalmú, a könyvnél ez rendszerint nem fontos.”³ Az aktualitást mint jellemzőt nem kizárólagos, de mégis meghatározó elválasztó vonalnak tekinti a periodicitás és a publicitás mellett. A helyreigazítás a napi és heti lapoknál a hír, a közlemény aktualitása miatt célravezető megoldás. Véleménye szerint szoros összefüggésben az

² Lásd ehhez Kisbán Tamás: A sajtó-helyreigazítás 'újraakódifikálásának' kritikája. In *Medias Res*, 2014/2., 374–383.; Koltay András: A sajtó-helyreigazítási jog. In: Csehi Zoltán – Koltay András – Navratyil Zoltán (szerk.): *A személyiség és a média a polgári és a büntetőjogban*. Budapest, Wolters Kluwer, 2014. 304–306.

³ Balás P. Elemér: *Sajtójogi gyakorlat. A Sajtó 1929. évi évfolyamából*. Budapest, Csáthy Ferenc, 1930.

aktualitás kérdésével, a helyreigazítás célja, hogy kellő időben – „amikor a közönség többé-kevésbé emlékezik a helyreigazított közleményre” – történjen meg. Maradéktalanul ez a napilapoknál és a hetente legalább egyszer megjelenő lapoknál érhető el, míg a hétnél is hosszabb időközök esetében, így a szemleszerű kiadványokban, az aktualitás nem elsődleges szempont, és más mód is van a valóság feltárására, mint a helyreigazítás. Nem beszélve arról, hogy ez esetben ráadásul inkább szakközönségről van szó, és inkább vélemények megformálásáról, mintsem a tények állításáról. Ez utóbbiakra pedig nem vonatkozik a helyreigazítás joga. Természetesen e jog szerint ugyanakkor kötelesek a helyreigazítást ez utóbbiak is közzétenni, amennyiben a törvény által meghatározott rendszerességbe esik a megjelenés. Végeredményben a jogtudós arra jut, hogy a havi megjelenés még megfeleltethető az aktualitás követelményének, ezért nem tekinthető túlzottnak.⁴

Balás P. véleménye szerint az időszaki lap fogalmának tisztázása körében a lap megjelenésének bejelentése tárgyában egy tágabb értelmezéssel indokolt élni. Mivel az St. alapján időszaki lap az egy hónapot meg nem haladó időközökben megjelenő minden hírlap vagy folyóirat, e tekintetben nem a tényleges megjelenés, a lapon feltüntetett megjelenési időpont az irányadó, hanem véleménye szerint az a fontos, hogy a kiadó a *bejelentéskor* milyen gyakoriságú megjelenést ígér. Balás P. Elemér megállapítja, hogy az St. 16. § 4 pontja⁵ szerinti bejelentés eleve vélelmet teremt arra nézve, hogy az időszaki lap legalább havonta meg fog jelenni. (Balás P. Elemér e kérdésben abból a jóhiszemű lapkiadóból indult ki, aki nem tudja megtartani az ígéretét, és így csúszik az ígért megjelentetés. Ugyanakkor, e vélelemre vonatkozó megállapítása azért is fontos, mert ellenkező esetben az önmagát kivonni szándékozó lapkiadó szabadulhatna a helyreigazítási kötelezettsége alól arra hivatkozva, hogy az időszaki lapot a havi rendszerességnél ritkábban jelenteti meg.) Balás P. Elemér kifejti, hogy ennek megfelelően az időszaki lap jelleggel együtt járó kötelezettség a helyreigazítás terhe. Az időszaki lap sajtórendészetileg előnyös és hátrányos vonásainak ismertetése során kiemelésre kerül, hogy a fenti kérdésben „a gyakorlati szempont is e mellett a felfogás mellett szól, mert különben minden egyes esetben külön bizonyítást kellene folytatni arra nézve, hogy a lap milyen időközökben jelenik meg, hogy tehát időszaki lap-e”.⁶ Egyebekben Balás P. megjegyzi, hogy az előállítás módjától függetlenül az időszaki lap fogalma alá esik a hírlaptudósító újság is, ennél fogva az is helyreigazításra köteles, mint ahogy a bírói gyakorlat szerint a közleményt átvevő lap szerkesztője is.⁷

⁴ Uo., 98.

⁵ St. 16. §. Időszaki lapot mindenki szabadon alapíthat. Az alapításhoz engedély nem szükséges. Az időszaki lap megindítása előtt tizenöt nappal a kiadó köteles a lap kiadásának helye szerint illetékes törvényhatóság első tisztviselőjénél írásban bejelenteni: 4. a lap címét, alakját, megjelenésének helyét és ha előre meg vannak határozva, a megjelenés időszakait is.

⁶ Balás P. i. m. (3. lj.) 98.

⁷ Uo., 100.

A médiatechnológia fejlődése fokozatosan maga után vonta a tárgyi hatály kiszélesedését. A technológiai fejlődésre is érzékeny jogtudósként Balás P. Elemér az elsők között reagált a *rádió*n keresztül megjelenő közlemények jogi megítélésére.⁸ A rádió megjelenésével a sajtótörvényben foglalt sokrétű rendelkezések ezen új, elektronikus szintérre közel sem voltak könnyen alkalmazhatóak. Balás P. kiemeli, hogy a magyar szabályozás sajátosságaként a St. 2. §-a kiegészül egy második mondatral, miszerint a – technika akkori állását leképezendő – sajtótermékekre megállapított jogszabályokat megfelelően alkalmazni kell *a gondolatnak fonográf vagy más készülék útján többszörösített* kifejezésére [ellentétben más nemzetek jogával, melyek megmaradtak a fenti, klasszikus tárgyi hatály (nyomtatványok) megjelölésénél]. Balás P. Elemér elsőként veti fel, hogy nem esik-e a rendelkezés hatálya alá a rádió útján történt közlés is, s így nem kell-e alkalmazni a St. tényállásait – így a sajtó-helyreigazítás tényállását – a rádióra is. A polémiát a rádióval összefüggésben az „vagy más készülék” és a „többszörösített” kifejezések rádióra való alkalmazásában látja fennállni.⁹ Több tényállás rádióra történő vetítésének anomáliáját mutatja be e körben, míg a sajtórendészeti szabályok helyreigazítást érintő rendelkezéseit illetően úgy nyilatkozik, hogy annak ezen új kommunikációs eszköz esetében is van létjogosultsága, tekintve hogy akiről valótlan állítanak, annak ugyanúgy biztosítani kell a közlemény-helyreigazítást rádió esetében is, mivel a rádió is széles körű nyilvánosságot jelent. Ehhez azonban véleménye szerint külön törvényes rendelkezés szükséges, mivel az St. 20 §-a csak az időszaki lapokra szorítkozik, és az St. időszaki lapra vonatkozó rendelkezéseit nem lehet alkalmazni a rádióra.¹⁰

3. A tényállításról

Kiemelt kérdésként jelenik meg Balás P. Elemér elemzéseiben a helyreigazítás tárgyának megjelölése, értelmezése. A helyreigazításra a *nyílt vagy burkolt valótlan tények közlése vagy való tények hamis színben feltüntetése* adott alapot, hasonlóan a napjainkban is irányadó tételhez. Balás P. Elemér hangsúlyozza munkáiban a „tény” rugalmas értelmezésének szükségességét. Módszerét tekintve a „negatív” elhatárolást tartja jó megoldásnak: „ténynek nem lehet tekinteni a pusztán értékítéletet, amely nem arra vonatkozik, hogy mi van, hanem, hogy mi érvényes és mi értékes. Nem tény a pusztán értékítélet.”¹¹ E tekintetben tehát kiemelten foglalkoz-

⁸ Balás P. Elemér: *Rádió, szerzői jog, sajtójog*. Budapest, Csáthy Ferenc, 1927. 17–18. Továbbá lásd jelen kötetben: 220.

⁹ Uo., 18.; jelen kötetben: 221.

¹⁰ Uo.

¹¹ Balás P. i. m. (3. lj.) 99.

tatta az a napjainkban is hangsúlyos elhatárolási kérdés, miszerint az értékítélet és a tényállítás gyakran összerosódott megjelenéséből ki kell tudni jelölni, meg kell találni a tényállítást ahhoz, hogy ezen eljárásnak jogi alapja legyen. Balás P. kifejezetten megnevezi, hogy például egy szellemi alkotás szépsége vagy egy tudományos mű logikai kifogástalansága nem képezheti a tényállítás tárgyát. A helyreigazítás keretében a bírálat, a fejtegetés nem igazítható helyre ellenvéleménnyel, ellenbírálattal. Fontos körülmény a vélemény, értékítélet értelmezése során, hogy a vizsgált szavakból lehet-e valamilyen cselekvésre vagy állapotra következtetni. Balás P. példaként hozza, amikor valakit „tolvajnak” titulálnak. Ez esetben a szóhasználatban benne foglaltatik maga a tényállítás is, és a személy hivatkozhat arra a helyreigazítás során, hogy sohasem lopott. A szavak esetében nem azok szokásos értelme az irányadó. Gyakran együtt jelentkezik a bírálat és a tényállítás, ilyenkor a helyreigazítás alapjául szolgáló tényállítás a bírálattól leválasztva kiemelhető.¹² Megjegyezzük, hogy ugyanakkor Balás P. Elemér is hangsúlyozta, hogy a helyreigazításnak nem feltétele, hogy a megjelenő közlemény az érintett személyre nézve sértő legyen.¹³

Balás P. Elemér kiemelkedő színvonalú összehasonlító munkái közül sajtó-helyreigazítás témakörében a hazai szabályozást és gyakorlatot a francia válaszadás jogával¹⁴ is összevetette.¹⁵ Ezen összehasonlítás keretében hangsúlyozza, hogy az alapvető eltérés a két szabályozás között, hogy míg az értékítélet, a vélemény a hazai szabályozás alapján nem lehet tárgya a helyreigazításnak, addig a francia válaszadás joga ezt is biztosítja. A két szabályozás összehasonlításával összefüggésben kiemeli, hogy a „sajtószabadság rendszerében az üzleti vállalkozásszerű szabad gondolatközlési jognak ellensúlyozó komplementumából lehet tekinteni a legszélesebb körű válaszadás jogát, így a véleménnyel szemben az ellenvélemény kifejezésének jogát is.”¹⁶ És ebben jól látható, hogy Balás P. Elemér a sajtóban megjelent közleményekkel szemben a minél szélesebb fellépés lehetősége mellett érvel. Ez a megközelítés a lapkiadással mintegy vállalkozással, valamint az abban megjelenített közlemények szabadságával szemben jeleníti meg mások – legyen az hatóság vagy más személy – egyéni érdekének fontosságát. Ezért hangsúlyozza a szerző munkáiban, hogy ha a hazai szabályozás nem teszi lehetővé e széles körű jogosultságot, akkor legalább a tény minősítése, megítélése során kell minél szélesebb körben lehetővé tenni a „válaszadást”. E kérdésben oly messzire megy, hogy a ténynek mint a helyreigazítás alapjának annyira tág értelmezését kívánta megadni,

¹² Uo.

¹³ Uo., 101.

¹⁴ Lásd ezzel összefüggésben Törő Károly: *Személyiségvédelem a polgári jogban*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1979. 402–404.

¹⁵ Balás P. Elemér: *Sajtójogi gyakorlat. A sajtó 1928. évi évfolyamából*. Budapest, Csáthy Ferenc, 1929. 21.

¹⁶ Balás P. i. m. (3. lj.) 99.

hogy csak a „teljesen határozatlan jelzők” körét vonta ki a helyreigazítás lehetősége alól. (Az „arcátlan” kifejezést hozza példaként, mely esetében szintén megengedné a helyreigazítást.)¹⁷ A válasz lehetőségének biztosítása kapcsán hasonló álláspontot képvisel Törő Károly is, amikor megállapítja, hogy „[a] valóságban a válasz nem korlátoz, csupán kiegyenlít. A válasz nem dönt el semmit, de jobban elősegíti a helyes nézetek kialakulását. [...] Ezt követeli az *audiatur et altera pars* elve is.”¹⁸

Balás P. Elemér a „lelki tény” jelentőségét is vizsgálta munkáiban, azaz hogy valamely lélektani kérdésnek lehet-e szerepe a helyreigazítás során. Példaként hozza, a hamis színben való feltüntetés körében, amikor a való tény, miszerint valaki adakozott, olyan színben tüntetik fel egy közleményben, mintha őt a „feltűnési vágy” vagy más „kevésbé nemes motívum” vezette volna. Ezen lelki tény is alkalmasnak találja a helyreigazításra.¹⁹

Mégis, kinek a ténye? Balás P. Elemér felveti vizsgálódásai körében ezt az alapvető kérdést is. Az a tény képezi-e az eljárás tárgyát, hogy azt mondta-e valaki az érintett személyről, amit a közlemény állít, vagy az, hogy igaz-e az állítás? Komoly elemzési mélységeket érint, hogy kinek a ténye után kutatunk. Kinek a ténye az ún. vizsgált tény? E tekintetben kifejti, hogy „szó fér tehát azokhoz a határozatokhoz, melyek nem rendelik el a helyreigazító közlemény közlését olyankor, ha a helyreigazítani kívánt közlemény nem azt állította, hogy a panaszos mit tett, hanem csak azt, hogy mit állítottak róla, a helyreigazító nyilatkozat pedig az állított cselekményt mondja valótlannak.”²⁰

Az St. tétele szerint a valótlán tényállítás lehet *nyílt vagy burkolt közlésű*. Utóbbi esetében Balás P. Elemér utal az „ügyesen megfogalmazott” közleményekre. Ezen esetekben különösen fontos véleménye szerint az állítás felismerhetősége. Ezzel összefüggésben felmerül, hogy az értelmezés kapcsán ki tekinthető mércének. Az átlagos olvasó? A legfigyelmesebb újságolvasó, az esetet elbíráló bíró, vagy akár az a szűkebb kör, aki az érintettet ismeri? E három lehetséges alanyi kör eltérő értelmezési tartományt takar. Az St. indokolása az utóbbit tekinti irányadónak, ezzel azonban Balás P. Elemér nem ért egyet. Véleménye szerint a sajtó célját, a publicitást alapul véve a bírónak is abba a lelkiállapotba kell helyezkednie, amelyben az átlagos, „szokásos” olvasó van, s az ez alapján adott értelmezésnek kell irányadónak lennie. E keretek között pedig a többféle lehetséges értelmezés esetén az lesz az irányadó, amely a legkedvezőtlenebb az érdekeltre. E tekintetben nem látja alkalmazhatónak az *in dubio mitius* elvét. (A burkolt közlemény megítélése körében kitér még annak „legközönségesebb” formájára, az allegorikus alak alkalmazására, amely esetben igen „átlátszó” a mondanivaló.)²¹

¹⁷ Uo., 100.

¹⁸ Törő Károly: Sajtóhelyreigazítás. *Jogtudományi Közlöny*, 1975. május, 250.

¹⁹ Balás P. i. m. (3. lj.) 100.

²⁰ Uo., 101.

²¹ Uo., 103–104.

Balás P. Elemér másik érdekes felvetése azzal összefüggésben merült fel, hogy miből állhat a helyreigazítás alapját képező közlemény. E tekintetben kiemeli, hogy miután a sajtótermék maga is, ahogy az St. 2. §-a meghatározza, valamely iratnak, ábrázolatnak vagy zeneműnek műszaki vagy vegyi úton előállított többszörösítése, úgy az időszaki lap maga is mint sajtótermék ezen tartalmi elemekből áll. Az időszaki lap tartalmának kialakításában tehát a szöveges megjelenítés mellett a *képi ábrázolások* is szerepet kapnak, ezért ekkor is ugyanúgy indokoltnak látja a helyreigazítás alkalmazását, amennyiben a tényállítás vagy annak hamis színben való feltüntetése (pl. élclapok karikatúrái) felismerhető, kiolvasható.²²

4. Befejező gondolatok

A tanulmányban Balás P. Elemér elemzései közül a sajtó-helyreigazítás tárgyi körének meghatározására térünk ki részletesebben: jellemzően e témában is hiánypótló és örökéletű gondolatokat fogalmazott meg, és magvas gondolatai értékes alapot adtak a magyar sajtójogi gyakorlat későbbi, modern fejlődésének. Balás P. Elemér korát megelőzve látta teljes valójában és komplexitásában a sajtótevékenység jellegét és szerepét, a helyreigazítás jogintézménye mögött meghúzódó célkitűzést és a sajtó tevékenységét korlátozó tényezőket. Az elmúlt évtizedek technológiai fejlődésének eredményeként ma a helyreigazításra már több médiatartalom-szolgáltatás esetében van lehetőség. A sajtó-helyreigazításra vonatkozó hatályos jogi környezet, a helyreigazítási jogot szabályozó, a sajtószabadságról és a médiatartalmak alapvető szabályairól szóló 2010. évi CIV. évi törvény 12. §-a a médiatartalmakban megjelenő tényállítások kapcsán biztosítja a helyreigazítás jogát a közleménynek napilapban, más időszaki lapban, internetes sajtótermék, hírügynökség, valamint a lekérhető és a lineáris médiaszolgáltatás által történő közlése esetén. A sajtó-helyreigazítás jogosultjával szemben álló szolgáltatói kör kiszélesedett ugyan, mégis, csaknem egy évszázad távlatából napjainkban is aktuális, örök igazságot fogalmaz meg Balás P. Elemér a helyreigazítás gyökeréről és céljáról:

A lényeg kétségtelenül az, hogy az időszaki lapnak mint üzleti vállalkozásnak magánérdekével egyenlő erőt kell kölcsönözni a törvény erejénél fogva annak a másik magánérdeknek, amely minden embernek emberi minőségéből folyóan arra irányul, hogy érvényesülése minden nem tisztán közérdekű zavaró hatástól mentesen történhessék.²³

²² Uo., 102.

²³ Uo., 101.

KOKOLY ZSOLT*

A képmáshoz való jog Balás P. Elemér és kortársai szemléletében

1. Bevezetés

1941-ben, a „Nagy-Szladits” I. kötetének megjelenésekor Balás P. Elemér az általa jegyzett két fejezet: *Személyiségi jog*, illetve *Szerzői jog* kapcsán azt a döntést hozta, hogy a képmáshoz való jogot a maga teljességében a személyiségi jogi fejezetben tárgyalja, ezzel gyakorlatilag végérvényesen lezárva azt a folyamatot, amely a képmás oltalmát túlnyomórészt már nem az alkotásjogok, hanem az alanyi magánjogok, a személyiség egyéni érvényesülését és kizárólagosságát biztosító szabályok között tárgyalta.

A szerző a képmáshoz való jogot a következőképpen definiálja az említett fejezetben: „A személyiséget hordozó egyén hivatása meghatározni azt, hogy a személyiség folyama milyen utat tegyen meg, ehhez pedig az is hozzátartozik, hogy a testi képmás ne szerepeljen azokon a határokon kívül, melyek a személy normális életvitelével és általában a személy akaratával együtt járnak. [...] A lényeg ugyanis az, hogy más képmásával ne lehessen úgy bánni, mint a külső világnak egy-egy darabjával.”¹

A képmáshoz való jog bemutatása Balás P. Elemér említett összefoglalójában a többi nevesített személyiségi joghoz (névhasználat, titokszféra stb.) képest rövidebb. Ennek egyik magyarázatát abban láthatjuk, hogy a kérdéssel korábban, illetve a korban többen is foglalkoztak, így a szerzőt nem a monografikus igény vezette, hanem inkább a rendszerbe foglalás, meghatározni a századforduló után német mintára kikristályosodó és önállóuló személyiségi jogban a saját, illetve a másról készített és/vagy közvetített képmás magánjogi oltalmának feltételeit.

A „Nagy-Szladits”-beli némileg sommás összefoglaló mellett azonban Balás P. Elemérnek több ízben is alkalma nyílt a képmásra és oltalmára vonatkozó nézeteit kifejteni: itt említhetjük különböző tanulmányait, előadásait, *A Sajtó* című, általa szerkesztett folyóiratban bemutatott és kommentált, releváns jogeseteket. Behatóan

* Egyetemi adjunktus, Sapientia EMTE JTI.

¹ Balás P. Elemér: Személyiségi jog. In: Szladits Károly (szerk.): *Magyar magánjog. I. Általános rész. Személyi jog*. Budapest, 1941. 638–639. Továbbá lásd jelen kötetben: 432.

tanulmányozta az 1920-as években keletkezett – tehát a korban haladónak minősülő – európai szerzői jogi törvényeket, melyek a képmás védelmét is felölelték, így tehát a szomszédos közép-kelet-európai államok törvényhozása, judikatúrája és szakirodalma is ismeretes volt előtte.

Jelentőségét tekintve kiemelt helyen kell megemlítenünk Balás P. Elemér utolsó nyomtatásban megjelent művét is, amely *Törvényjavaslat a szerzői jogról* címmel 1947-ben látott napvilágot, de gyakorlatilag még 1934-ben, az irodalmi és művészeti művek védelméről szóló Római Egyezményt becikkelyező 1931. évi XXIV. törvénycikk „apropóján” keletkezett. A szerzői jog reformját célzó írás cikkei, illetve általános, valamint részletes indoklási szakaszai talán az legteljesebb képét nyújtják az alkotói koncepció képmásra vonatkozó dimenziójának.

2. A képmás fogalmának fejlődése és jogszabályi háttere a 20. század elején

A személyiségi jogok elméleti megalapozását és önálló jogterületként való létjogosultságának argumentációját a 20. század elején alapvetően a német jogtudomány vállalta fel. Nem térnénk ki a személyiségi jogok fejlődése és a magyar jogtudományba való begyűrűzésének komplex folyamatára, amelyre a német forrásokat is hasznosító magyar jogásztársadalom máskülönben rendkívül fogékonyan reagált. A képmáshoz való jog mint személyiségi jog első, exhaustív igényvel íródott összefoglalói is német szerzők munkáiban testesültek meg, melyek az elméleti háttér, jogtechnikai struktúra, illetve az európai joggyakorlat összegzését nyújtották.

Elsőként Hugo Keyssner kötete látott napvilágot 1896-ban *Das Recht am eigenen Bilde* címmel,² mely a képmás személyiségi jogi posztulátumának igényével íródott. A kezdetben ellentmondásos fogadtatás ellenére az 1902-es berlini jogászgyűlés már tervbe vette a képmáshoz való jog szabályrendszerének tárgyalására bocsátását is (noha ez végül időhiányban elmaradt), így felkérésre két szakértői vélemény született. A téma iránti érdeklődést jelzi az is, hogy 1902–1903-ban több olyan munka is napvilágot látott, mely utóbb a magyar jogtudományban is mérvadóvá vált: 1902-ben jelentek meg Theodor Olshausen,³ Karl Gareis,⁴ illetve Georg Cohn⁵ tanulmányai, egy évvel később, 1903-ban pedig Joseph Kohler kötete.⁶

² Hugo Keyssner: *Das Recht am eigenen Bilde*. Berlin, 1896.

³ Theodor Olshausen: *Das Recht am eigenen Bilde. Beiträge zur Erläuterung des deutschen Rechts*, 1902, Jg. 46, 492–509.

⁴ Karl Gareis: *Das Recht am eigenen Bilde. Deutsche Juristen-Zeitung*, 1902, Jg. 7, Nr. 17–18, 412–415.

⁵ Georg Cohn: *Neu Rechtsgüter. Das Recht am eigenen Namen. Das Recht am eigenen Bilde. Rektoratsrede, gehalten am Stiftungsfeste der Hochschule Zürich den 29. April 1902*. Berlin, 1902.

⁶ Josef Kohler: *Das Eigenbild im Recht*. Berlin, 1903.

Megjegyzendő, hogy Keyssner és Olshausen írásai szorosan összefüggnek: utóbbi tanulmányát az alapvetően elméleti megalapozottságú és német viszonyokra építő Keyssner-mű folytatásának, azaz a releváns európai (elsősorban francia) joggyakorlatot bemutató munkának szánta.

Megfigyelhetjük azt is, hogy a képmáshoz való jog mint új, jogi oltalomban részesítendő erkölcsi érdek esetében kezdetben még a német terminológia is valamelyest képlékeny volt abban a törekvésben, hogy nyelvilag is érzékeltethesse: a szerzői jogi vonzatokkal rendelkező arckép (*Bildnis*) vagy kép (*Bild*) fogalmától elkülönül az a princípium, amely a képmáshoz való jogot a magánélettel, az ember belső körével rokonítja, és ily módon végső soron a magánélethez való jog profanálásától oltalmaz. Cohn például még „az ún. képmáshoz való jog” („*das sog. Recht am eigenen Bilde*”) kifejezést használta tanulmánya bevezetőjében.⁷

A terminológia korabeli képlékenységét a magyar recepció is megérezte: Keyssner művének egyik első olvasója és a magyar viszonyokhoz való adaptálójá Reiner János ügyvéd volt, aki a Zlinszky-féle magyar magánjogi kézikönyv 1897-es, általa átdolgozott és kiegészített kiadásában már foglalkozott a képmás személyiségi jogi oltalmának kérdésével.⁸ Reiner az eszmei javakra vonatkozó résznél, a szerzői jog és a névjog után tárgyalta a saját képmáshoz való jog fogalmát, és noha alapvetően Keyssner tételeit hasznosította (bár azzal például nem értett egyet, hogy a képmás még teljesebb mértékben fogja át a személyiséget, mint a név), maga a kérdés beépítése, a képmás kiterjesztése az arckép és szoborképmás mellett a fényképészeti arcképre is, a maga korában mindenképpen újító szándékúnak minősíthető.

Ezt a tényt a kritikai irodalom is kiemelte: Márkus Dezső kúriai bíró a kötetről írott recenziójában egyrészt dicsérte ezt az igyekezetet (elsősorban gyakorlati szempontok alapján), másrészt a következő megjegyzést tette: „Csak »a saját képmáshoz való jog« kifejezés nem tud nekem tetszeni, bár sebtiben magam sem tudok ennek helyébe jobbat mondani.”⁹

A Reiner János által „magyarított” szintagma helyébe sem akkor, sem később nem keresett a magyar jogi szakirodalom más kifejezést, noha a fentebb említett és a magyar jogászok által is forgatott német munkák kitérnek a rokonítható jogte-

⁷ Cohn i. m. (5. lj.) 39.

⁸ Zlinszky Imre: *A magyar magánjog mai érvényében. Különös tekintettel a gyakorlat igényeire*. VI. kiadás, teljesen átdolgozta és a házasságjoggal, valamint további új részekkel kiegészítette dr. Reiner János. Budapest, 1897. 457., 465–466. Itt jegyeznénk meg, hogy a Reiner János által átdolgozott Zlinszky-mű VII. (1899), illetve VIII. (1902) kiadása is változatlan formában közli a képmásra vonatkozó fejezetet.

⁹ Márkus Dezső: *A magyar magánjog mai érvényében. Különös tekintettel a gyakorlat igényeire*. Írta Zlinszky Imre. VI. kiadás, teljesen átdolgozta és a házasságjoggal, valamint további új részekkel kiegészítette dr. Reiner János egyetemi m. tanár. *Jogtudományi Közlöny*, 1897/9., 68.

rület tágabb francia (*dommage morale, une propriété exclusive des traits du visage, liberté du portrait*),¹⁰ illetve angol (*right of privacy*) terminológiájára. A magyar megnevezés rögzült, és a 20. század első éveiben zajló kodifikációs munkálatok a *képmáshoz való jog* kifejezést használták a magyar általános polgári törvénykönyv tervezetében. 1902-ben Meszlény Artur egy képmással való visszaélést tárgyaló külföldi jogeset ismertetésekor az angol *right of privacy* (magánélethez való jog) kifejezést a *magánszemélyiségi jog* kifejezéssel fordította le, és a kommentár szerzői jogi vonatkozásaiból kiderül, hogy a magyar kifejezést a *képmáshoz való jog* értelemben, ennek szinonimájaként használta.¹¹ A továbbiakban azonban következetesen mindvégig a képmáshoz való jog kifejezés szerepel az ő munkáiban is, csakúgy, mint azoknál a szerzőknél, akik 1902–1904 között megjelent tanulmányaikban a magyar jogi szakirodalomban elsőként foglalkoztak ezzel a jogtárggyal (Mautner Dezső, Almási Antal, Ladányi Béla).

Nem véletlenül részleteztük a kronológiai lépcsőket, hiszen ezekből látható, hogy a magyar jogtudományban a lehető legrövidebb átfutási idő alatt történt meg a német modellre alapozó új védelmi alakzat, a személyiségi jog mint abszolút jog recepciója. Az általános magánjogi kézikönyvként használt Zlinszky-kötet a német megjelenés után egy évvel már külön fejezetben tér ki a képmás oltalmának Keysser-féle megközelítésére, és lassan más kézikönyvek is követték a példát.¹² Mi több, a személyi jogok kodifikációját a magyar általános polgári törvénykönyv tervezetében is előírányozta a törvényhozó, így a képmás oltalmát a tervezet első, 1900-as szövege a következőképpen cikkelyezte volna be: „90. §: Aki jogos érdekében sérelmet szenved azáltal, hogy képmásával más visszaél, a visszaélés megszüntetését követelheti és kérheti az újabb visszaéléstől való eltiltást.”¹³

Az első szövegvariáns (1900), illetve a tervezet további tárgyalását előkészítő főelőadmány és a vonatkozó bírálati anyag (1904)¹⁴ között eltelt időszakban jelentek meg az első magyar nyelvű személyiségi jogi tanulmányok. Olyasféle programírással, amilyent a német szakirodalom szentelt a nevesített személyiségi jogok egyikének, a képmásnak, nem találkozunk a releváns magyar korpusznak ebben az

¹⁰ Vö. Olshausen i. m. (3. lj.) 496–498.

¹¹ *** [Meszlény Artur]: Adalék az immateriális jogok fogalmához. *Jogállam*, 1902/2., 181–182.; Meszlény Artur: *A személyiség védelme a polgári törvénykönyv tervezetében*. In: Magyar Jogászegyleti Értekezések, XXVI. kötet, 7. füzet. Budapest, 1903. 23.

¹² Vö. Márkus Dezső: *Magyar magánjog mai érvényében. Törvények, rendeletek, szokásjog, joggyakorlat. I. Bevezetés. Jogforrások. Személyjog. Családjog*. Budapest, 1902. 153.; ill. Raffay Ferenc: *A magyar magánjog kézikönyve. I. Általános rész, személyjog és családjog*. 3. jelentékenyen bővített és javított kiadás. Győr, 1909. 193.

¹³ *A magyar általános polgári törvénykönyv tervezete. Első szöveg. Első rész: Személyjog. Második cím: A személyiség védelme (87–93. §)*. Budapest, 1900. 17–18.

¹⁴ *A magyar általános polgári törvénykönyv tervezetének további tárgyalását előkészítő főelőadmány és a tervezetre vonatkozó bírálati anyag I. Első rész. Személyjog. Második cím: A személyiség védelme (87–93. §)*. Budapest, 1904. 222–223.

első szakaszában: önálló kötet nem született a témában, de szakértői vélemények, tanulmányok, jogászegyleti előadások mind elméleti, mind gyakorlati szemszögből tárgyalták a kérdést.

3. A képmáshoz való jog fejlődése az első világháborúig

Mint említettük, a kodifikációs munkálatok ideje alatt jelentkezett a személyiségi jog magyar művelőinek az a generációja, akik közül Balás P. Elemér közvetlen elődei, példaképei is kikerültek, és akiknek munkáit hasznosította, ezért a képmásra vonatkozó írásaik elemzésével részletesebben is foglalkozni fogunk.

Fontos kiemelni azt is, hogy ebben az időszakban az arckép, illetve szobor-képmás (illetve közvetetten a fényképes arckép) szerzői jogi szempontból törvényi védeltséget élvezett: az 1884-es szerzői jogi törvény 64. §-ában kimondta, hogy „[h]a a szerző valamely művét másnak tulajdonába bocsátja, ezzel az utánképzés joga még átengedettnek nem tekintetik. A megrendelt arcképeknél és szoborképmásoknál e jog a megrendelőt illeti.”¹⁵ Ez azonban azt a tényállást feltételezte, hogy a megrendelő azonos a képen ábrázolt vagy szoborban megmintázott személlyel, így a személyiségi jogi visszaélések ellen csak korlátozott mértékben, a kártérítési jog szabályrendszerének keretein belül lehetett fellépni.

A képmás esetében a századelő jogszabályi háttere tehát egyrészt a speciális (szerzői jogi) törvényi, másrészt az általános elvek által korlátozott magánjogi védelmet feltételezett, emellett párhuzamosan a kodifikáció által becikkelyezni kívánt (de egyelőre tervezet formájában létező és nyilvános vita alatt álló) nevesített személyiségi jog státusát élvezte.

Ebben az időszakban a tervezetben szereplő személyiségi rész, illetve konkrétan a 90. § képmásra vonatkozó előírásai képezték a mozgatórugóját a különféle szakmai fórumokon közzétett hozzászólásoknak, előadásoknak és tanulmányoknak.

Az általános polgári törvénykönyv tervezete a következőképpen indokolja az önálló jogterület bevezetésének létjogosultságát és szükségességét:

A T[ervezet] szakítani kíván azzal a felfogással, mely szerint a magánjogi védelem tárgyai szorosan csak a vagyoni érdekek lehetnek, s ezen a körön túlterjeszkedve, tekintet nélkül a vagyoni érdekekre, önálló magánjogi oltalomban kívánja részesíteni a szabadságot, testi épiséget, egészséget, becsületet, nevet, képmást s a levéltitkot oly sérelmet okozó tények ellen, melyek az érintett személyi javak zavartalan élvezetét háborítják. E magánjogi védelem céljából a T. abszolút jellegű alanyi magánjogokat ismer el a személyiség érintett vonatkozásaiban, és e jogokat a dolgok birtokának védelméhez hasonló oltalomban részesíti. A védelem eszközei ehhez képest a T. szerint a megzavart személyi állapot helyreállítására, s a szükséghez képest a zavaró körülmény elhárítására s megfelelő elégtételre irányulnak.

¹⁵ 1884. évi XVI. törvénycikk a szerzői jogról.

Az íráskor legnagyobb része – amint az a személyiségi jog területének újszerűségéből, a történelmi előzmények hiányából várható volt – nem tett kísérletet új elvi tételek felállítására, a jogbölcseleti háttér elmélyítésére. A nevesített személyiségi jogok (így a képmás) esetében az érdeklődés elsősorban a kodifikálni kívánt szöveg „jogos érdek” vagy „jog által védett érdek” szintagmájának tisztázására, illetve a felállítandó magánjogi oltalom korlátaira irányult. A terminológiai-fogalmi pontosítás igénye a korabeli releváns szakirodalom valamennyi szövegére jellemző.

Erre épített Almási Antal kúriai bíró is, aki kifejtette, hogy a képmás mindig bizonyos céllal kerül egy adott illetőhöz, és amennyiben valaki ezen a célkörön túl használja („visszaél vele”), önmagában véve is jogellenességet követ el, még ha nincsenek is a cselekménynek jogilag önálló érdeket sértő következményei.¹⁶ Megítélésében a *jogos érdek* hangsúlyozása azt a benyomást teszi, hogy a polgári törvénykönyv tervezete a személyiség nyilvánulásait önállóan részesítené védelemben.

A 90. és 91. §-ban a visszaélés, minden egyébtől eltekintve is, jogos érdek sértése. Vagy ismerjük már most ezt el és hagyjuk el a jogos érdeksérelem külön hangsúlyozását, vagy valljuk be nyíltan, hogy a képmás és a levélsértés nem jogellenesség és elégedjünk meg az 1077. § oltalmával.¹⁷

Almási tanulmányához képest Mautner Dezső írása már kifejezetten a képmást állította fókuszába, írása egyszerre vitaindító és összegző jellegű.¹⁸ Az aktuális jogszabályi háttér felvázolása mellett komoly figyelmet szentelt a fennálló hiányosságoknak is (a szerzői jogi és a büntetendő cselekmények katalógusának hatáskörén kívül eső tényállások felsorolása révén). Szemléletét hangsúlyosan gyakorlati jelleg hatja át, úgy, hogy mindeközben folyamatosan hivatkozik a német szakirodalom álláspontjára is.

Mautner Dezső szövegének is egyik fontos pillérét képezi annak a kérdésnek az eldöntése, hogy miképpen értelmezendő a „valamelyes jogos (= a jog által különben is védett) sérelem, ugyanis ennek szűk értelmezése akár azt is feltételezhetné, hogy a képmással való visszaélés önmagában nem lehet jogsértés, a képmáshoz való jog pedig nem önálló szubjektív jog, hanem csak más szubjektív jogok köpenye alá bújva részesülhet a magánjogi védelem jótéteményében. Ezt a Tervezet nem akarhatta, mert ez a képmáshoz való jognak nem proklamálása, hanem egyenes tagadása volna.”¹⁹

¹⁶ Almási Antal: A személyiség védelme a Tervezetben. *Ügyvédek Lapja*, 1902/29.

¹⁷ Uo., 203.

¹⁸ Mautner Dezső: A képmáshoz való jog a polgári törvénykönyv tervezetében. *Jogtudományi Közlemény*, 1902/46.

¹⁹ Uo., 384–385.

A szerző értelmezésében a tervezet a „puszta szeszélyt” nem, csak a „jogos indokot” érdemesíti jogi védelemre, azonban véleménye szerint indokolatlan a visszaéléstől való eltiltást csak arra az esetre korlátozni, hogyha a képmás eredetije jogsérelmet szenved, mivel az életben számos eset képzelhető el, amikor a képmás felhasználása semmiféle jogsérelmet nem foglal magában, az érdekelt azonban ez esetben is kívánhatja, hogy a képmás felhasználása eltiltassék.

Mautner Dezső tanulmánya végén arra a következtetésre jutott, hogy a képmáshoz való jog kodifikálása az anyag kiforratlansága miatt korai, ellenben a képmáshoz való jog *elvi elismerése* kiemelkedően fontos, és a jogfejlesztést, a képmáshoz való jog részletes törvényhozási szabályozását a bírói gyakorlat által lefektetendő irányelvek alapján tanácsos megvalósítani: „Mennyiben képez »visszaélést« a más képmásával való rendelkezés: oly kérdés, melynek megoldását – úgy vélem – több sikerrel bízhatjuk bíróságaink bölcsességére, mint az esetek sokféleségét előre nem látó törvényhozásra.”²⁰

A Tervezetre reflektáló elemzések közül időben később, 1904-ben jelent meg Ladányi Béla budapesti járásbíró tanulmánya,²¹ amely a korábbi szerzőktől némileg eltérő regiszterben íródott. Pragmatikus megközelítése, a képmás és a többi nevesített személyiségi jog közötti különbségek és hasonlóságok beazonosítása, valamint értelmezése érezhetően a bírói gyakorlat felől érkező szakember meglátását jeleníti meg. Előremutató jelentőségűnek tekinthetjük azt is, hogy a képmás és a levéltitok oltalmát egységben tárgyalja, amely a korábbi „túlérzékenység” vagy „szeszély” terminusokon túllépve, a magánszféra integritásának összetett rendszerében látatja a tárgyalt jogtárgyat.

Ladányi megítélésében az oltalmazni kívánt érdek az a belső vonzódás, amely a személyt nevéhez, képmáshoz és bizalmas iratához köti, és amelynek használatából másokat törekszik kizárni, a szerző pedig ezt a belső vonzódást „az embernek bizonyos fokú szeparatív hajlamára” vezeti vissza. Ez a típusú megközelítés annyiban is újat hozott, hogy a személyiség külső, fizikai képmása mellett előrevetíti a *belső képmás* fogalmát, amely majd – ugyancsak német mintára – a ’30-as években kezdett teret nyerni.

Ami az emberi képmás és bizalmas levél vagy irat mivoltát illeti, kétségtelen, hogy ezek egyike sem eszmei dolog, tehát önmagukban véve eszmei javak sem lehetnek. Hogy mégis az eszmei javak körébe sorozzák őket, ebből is kitetszik, hogy nem az illető névvel (képmás, levél) jelzett testi dolgok képezik a javakul tekintendő értéket, hanem valamelyes eszmei mozzanatok, melyek az illető dolgok képzetével kapcsolatosan az ember gondolatvilágában található fel. [...] Az érzület, amely az embert szabadsága, testi épsége, egészsége fenntartására ösztönzi s az, amely az embert neve, képmása és bizalmasan közölt gondolata kizárólagosságának megőrzésére készíti, nem azonos a jogérzülettel.²²

²⁰ Uo., 385.

²¹ Ladányi Béla: A személyiség védelmének alapeszméje és a védelem köre a tervezetben. *Ügyvédek Lapja*, 1904, 12. sz., 3–4.

²² Uo., 3–4.

Korábban már említettük a német magánjogi kutatások hatását a személyiségi jog – így a képmáshoz való jog – magyar recepciójára nézve, ugyanakkor itt azt is megjegyeznénk, hogy a német jogászok részéről is mutatkozott érdeklődés a magyar kodifikációs munkálatok iránt: a berlini Theodor Kipp ismertette a német szakmai fórumokon (a tanulmány később magyar nyelven is megjelent,²³ következtetéseit pedig a Tervezet első szövegéről szóló föelőadmány, illetve a bírálati anyag is hasznosította²⁴).

Kipp kitért a nevesített személyiségi jogokra, így a képmásra is, azonban figyelem középpontjában – a magyar jogtudósokhoz hasonlóan – a fogalmi-terminológiai tisztázás szükséglete, illetve a jogos érdek fogalmának behatárolása állt.

A gyakorló jogászok által jegyzett tanulmányok mellett külön kell megemlítenünk Meszlény Artur munkásságát, aki kortársaitól eltérően nem alkalmi kutatási témaként foglalkozott a személyiségi joggal vagy annak egyik nevesített területével, hanem gyakorlatilag a személyiségi jogok magyarországi úttörője volt, és akit ezen a területen Balás P. Elemér az elődjének és egyik példaképének tekintett.

Már 1901-es tanulmánykötetében figyelmet szentelt a személyiségi jogok problematikájának, és a névjog mellett már elemezte a képmáshoz, a levéltitokhoz való jogot, illetve a törvényes leszármazás jogát is, felismerve, hogy ezek a jogtárgyak megegyeznek abban a tekintetben, hogy az bizonyos, a jogosult személyétől különböző, külső jelenséghez van kötve. Míg Meszlény a szabadságot, a testi épséget, az egészséget, a becsületet a személyben benne rejlő egyetlen dolognak látta, addig a többi jogra nézve még úgy tartotta, hogy felmerülhet a kérdés: „megilleti-e ezt vagy azt ez a név, övé-e ez a képmás, tőle ered-e vagy neki szól-e ez a levél, ennek az apának törvényes gyermeke-e?”²⁵

1903-as jogászegyleti értekezése²⁶ a hazai személyiségi jog jogforrási környezetének egyik legfontosabb, máig hivatkozott írásává vált. Meszlény Artur ebben a tanulmányában nemcsak a külföldi szakirodalom kútforraire hivatkozott, hanem első ízben tett átfogó kísérletet arra, hogy „a magánegyén etikai érdekei legfontosabbjainak” oltalmazását a régi magyar jogban is kimutassa, és azt konkrét példákkal illusztrálja. A történelmi előzményként láttatott példák beemelése részben azt a célt is szolgálhatta, hogy hazai kontextusban is meggyökereztesse az új jogterületet.

²³ Theodor Kipp: A német magánjog hatása a magyar általános polgári törvénykönyv tervezetére. *Jogtudományi Közöny*, 1903/5., 39–41.

²⁴ *A magyar általános polgári törvénykönyv tervezetének további tárgyalását előkészítő föelőadmány és a tervezetre vonatkozó bírálati anyag I.* (14. l.) 223.

²⁵ Meszlény Artur: *Magánjog-politikai tanulmányok különös tekintettel a magyar általános polgári törvénykönyv tervezetére.* Budapest, 1901. 36–38.

²⁶ Meszlény Artur: *A személyiség védelme a polgári törvénykönyv tervezetében.* Budapest, Franklin, 1903.

A külföldi szakirodalom és joggyakorlat, valamint a régi magyar jogra való hivatkozás mellett a Meszlény-tanulmány további érdeme, hogy a hazai, kortársai által megfogalmazott írásokra is reflektál, és a *jogos érdek – (tétéles) jog által védett érdek* szintagmája kapcsán az egyik általa hozott szemléltető példa éppen a képmás esete és Mautner Dezső általunk is idézett tanulmánya. A szerző ugyanis azzal a nyilvánvaló példával él, hogy semmilyen, jog által védett érdek nem fűződik ahhoz, hogy „tisztességes és csinos fiatal hölgyek arcképét ki [...] biggyesszék minden utcasarkon, hogy perverz vén amatőrök – tán a fényképésszel összejátszva – szépség-kollekciójukba iktassák; [...] [ahhoz] sem, hogy a »kis képes ullység« arcképemet közölje; [...] [ahhoz] sem, hogy az élclapokban torzképelem díszeljen. Mindez esetekben csütörtököt mondana a képmáshoz való jog, ha a »jogos érdek« fogalmát a »jog által védett érdekként« fognék fel. Pedig alább meg fogjuk látni, hogy a képmáshoz való jog létjogosultságát éppen a most példaként felsorolt esetekben megnyilatkozó érdekek adják meg.”²⁷

Meszlény Artur felfogásában a jogos érdek komoly, alapos, indokolt és méltányos érdeket jelez, bár ennek az érdekeknek az oltalmazásában szükségesnek lát némi megszorítást is, hogy elkerülhető legyen a szeszély vagy a túlérzékenység jogi oltalmazása. Ebből a meggyőződéséből a képmás esetében el is vetette Keyssner és Mautner Dezső véleményét, akik a tulajdonjog korlátlanosságát feltételezik a képen ábrázolt személy számára; mi több, még Kohler véleményét sem fogadta el, aki megengedőbb álláspontra helyezkedett a nyilvánosság előtt élő személy esetében. Meszlény azonban úgy ítélte meg, hogy valamilyen szinten mindenki a nyilvánosság előtt él (utcán jár, társadalmi eseményekben vesz részt, vendéglőben fordul meg, hivatalokat látogat, stb.). Noha a szerző Kohler téziseit nem tartja kellőképpen megalapozottnak, abban egyetért, hogy a képmás védelmének jogos érdeke a magánélet és az ember bizalmas belső köre oltalmazásának szükségében gyökerezik. Saját indoklása sem teljesen meggyőző, hiszen a következőképpen érvel: „ez az érdek kiált oltalomért, amikor visszariad jogérzetünk attól, hogy nőrokonaink arcképét vásáros bódékban mutogassák (ha a magunk képével teszük ezt, azzal nem nagyon törődünk), hogy tisztességes nőt fürdőkosztümben lefényképezzenek s a fényképet közzétegyék, hogy meghalt szeretteink képmását beleegyezésünk nélkül a nyilvánosság elé hurcolják stb.”²⁸

A képmás oltalmának határait Meszlény ott vonja meg, ahol ez még az egyén magánélete megnyilvánulásainak háborítatlanságát szolgálja, és nem csap át szeszélybe vagy túlérzékenységbe.

Az első világháború előtti korszak teoretikusai között kell megemlíteni Személyi Kálmán budapesti ügyvéd nevét és 1915-ben íródott *A névjog* című monográfiá-

²⁷ Uo., 18–19.

²⁸ Uo., 23.

ját is.²⁹ Ebben az elmélyült és a rendszerezés igényével íródott jogbölcseleti munkájában a képmáshoz való jog a központi téma mellett hol hasonlatként, hol viszonyítási alapként, hol más formában jelenik meg, azonban ezek alapján már elképzelést kaphatunk koncepciójáról.

Személyi a képmás látását a személyiségről alkotott képzet felidézésével, míg a nevet a személyiségről alkotott képzet nyelvbeli kifejezésével azonosította.

Érdekességképpen megemlítenénk, hogy monográfiájában a francia releváns joggyakorlat tárgyalásakor Személyi Kálmán párhuzamosan a *képmás*, illetve *az arcvonások feletti tulajdonjog* kifejezéseket is használta.³⁰

Szerzői koncepciójában posztulátumként jelenik meg, hogy az emberi élet, az emberi test hordozója a személyiségnek, és a személyiség fizikai megjelenése pedig az a hatás, amelyet a látó érzékelésre tesz, ily módon pedig a személyiség érvényesülésének egyik eszközévé válik, tekintve hogy lehetővé teszi az egyéniség felismerését. Személyi Kálmán érvelése szerint a külső megjelenés bizonyos fokig az akarat hatalma alá vonható (a haj- és szakállviselet, a ruházat vagy kozmetika megváltoztatása révén), ennek következtében pedig az a hatás, amelyet a személy ily módon saját akarata szerinti külső megjelenése tesz mások látó érzeikre, a személy tevékenységének kísérő jelensége, és a szerző megítélésében „mindazon ismeretanyag, melyet valakiről a vele való érintkezésből, cselekedetei megfigyeléséből gyűjtünk, az ő külső megjelenéséről alkotott képzetünkhöz fűződik. Másrészt kifejezve, a személyazonosság megállapításának legfőbb eszköze a személy külső megjelenése.”³¹

Meszlény Arturhoz hasonlóan Személyi Kálmán is a Kohler-féle mérsékelt megközelítést tartotta elfogadhatónak, mely elismeri, hogy a képmás rögzítésének cselekménye a személyiség érvényesülési körébe tartozik, tehát használata a személy akarata szerint történik, és tőle függ, hogy annak használatát másoknak megtilthassa, akár mindenkit kizárva.

Azt, hogy szemünk a látottakról képet szolgáltasson, s így a személy külső megjelenítéséről képzetet alkossunk, megtiltani nem lehet. Azt azonban, hogy mesterséges úton állandó képmás állíttassék elő, s hogy e képmással mi történjen, lehet és kell a személyiség akaratától függővé tenni, s ez a jog a képmásra való jog.³²

A személyiségi jogok – és ezen belül a képmáshoz való jog – a hazai jogtudományban való szakmai viták lefolytatását és a konszenzusra jutást követően a törvényi védettség státusa felé haladt. Az első világháború kitörése azonban

²⁹ Személyi Kálmán: *A névjog. Tanulmány a személyiségi jogok köréből*. Budapest, 1915.

³⁰ Uo., 64.

³¹ Uo., 55.

³² Uo., 55–56.

megakasztotta a polgári jogi törvénykönyv tervezete kapcsán zajló kodifikációs munkálatokat, az Osztrák–Magyar Monarchia 1918-as összeomlása, valamint a háborút lezáró békekötések után létrejövő *status quo* pedig egy ideig bizonyos mértékben felülírta a magyar jogásztársadalom érdeklődésében (is) a személyiségi jogoknak a magánjog dogmatikai rendszerébe való beillesztése iránti érdeklődést és elkötelezettséget.

4. A képmáshoz való jog a két világháború között

4.1. A képmás személyiségi jogi vonzatai a korabeli vonatkozó szerzői jogi rendelkezésekben

A képmáshoz való jognak a magyar jogtudománybeli történeti evolúciójában a század 20-as éveit két tényező határozta meg: a kodifikációs munkálatok újrakezdése, mely az 1928-as Magánjogi törvényjavaslat (Mtj.) anyagában csúcsosodott ki, illetve az 1921-es szerzői jogi törvény hatálybalépése és a releváns bírói joggyakorlat.

A két világháború közötti Magyarországon a személyiségi jogok – és ezen belül a képmáshoz való jog – tárgyalása a megelőző időszakhoz képest más törvényalkotói koncepciók mentén zajlott. A magánjogi kodifikációs tevékenységet olyan tényezők is lassították, mint a jogközösség fenntartásának igénye a trianoni utódállamokban élő, kisebbségbe került magyarsággal, ennek a nézetnek a támogatói pedig egy új magyar magánjogi törvénykönyv megszületésében a még fennálló intézményi kapcsolat, magánjogi egység megszakítását látták.³³

A polgári törvénykönyv tervezetének kidolgozása kapcsán merült fel újból a képmáshoz való jog kodifikálásának kérdése. Kolosváry Bálint egyetemi tanár szerint a tervezet a képmás jogát a személyiség másodlagos vonatkozásaként definiálta, azaz a személyiség szabad érvényesítésének biztosításával csak a többi személyiségi jogokat tartotta szem előtt, vagyis hogy ezt a kört általuk és velük teljesen lezárták tekintette. „A név–képmás–levéltitok jogát ellenben a személyiség másodlagos vonatkozásaiként [a tervezet] csak példálózva látta szükségesnek megemlíteni, hogy ezzel a gyakorlatnak ujjmutatást adva, az úgy látszik szinte szándékosan hagyott hézagok betöltését lehetővé tegye.”³⁴

Ugyancsak Kolosváry Bálint nevéhez fűződik annak a rövid írásnak a megjelentetése 1927-ben, amelyet később – egyedüli bibliográfiai hivatkozásként – Balás P. Elemér is beemel személyiségi jogi fejezetének a képmásra vonatkozó részébe.

³³ Újlaki Miklós: *Az utódállamok jogegységesítő törekvései és a magyar magánjog*. Szeged, 1936.

³⁴ Kolosváry Bálint: Megjegyzések a magánjogi codex-javaslatiához. (Második közlemény. M. T. I. Rész. Személyi és családjog. Első Cím. Személyek. Első Fejezet. Az ember. II-ik Fejezet. Jogi személyek. III-ik Fejezet. A személyiség joga.). In: *Polgári Jog*, 1929/7., 314.

Az eredetileg egyetemi évváró közgyűlésen elhangzott előadás szerkesztett változata 1927-ben jelent meg,³⁵ és jellegét tekintve inkább tudománynépszerűsítő mű, mint új tételekkel jelentkező jogbölcseleti elemzés vagy kismonográfia (leginkább a negyedszázaddal korábbi Cohn-féle rektori beszéd parafrázisának, adaptációjának tűnik). A tanulmány erénye azonban az, hogy szinte katalógus formában tárja olvasója elé a képmáshoz való jog különböző megnyilatkozási formáit, mind a személyiségi jogok rendszerében (utalva az egymást követő polgári törvénykönyvtervezetek szövegvariánsaira is), mind a szerzői jogok szabályozásában, mellyel párhuzamosan a releváns hazai és nemzetközi joggyakorlatból is szemlél.

Kolosváry Bálint írásában arra tett kísérletet, hogy a képmást két jog: az ábrázolt személy képmáshoz való joga, és a festő-szobrász, illetve fényképész szerzői joga metszéspontjában határozza meg, és egymáshoz való viszonyukban tárgyalja, ez pedig a korabeli hazai szakirodalomban új törekvést jelentett. Azt is ki kell emelnünk, hogy a szerző a „technikai vívmányok rohamos egymásrahalmazódásában” helyesen látta meg azt a problémát, mellyel a képmáshoz való jog adott időközönként, a műszaki háttér fejlődésének függvényében szembesült. A szerző már akkor felismerte a mozgófényképészet és a képmáshoz való jog érintkezését, amikor a hatályos szerzői jogi törvény a mozgófényképészeti műveket csak feltételesen részesítette a képzőművészeti alkotásokkal vagy a fényképészeti művekkel egyenlő védelemben, és itt említhetjük meg azt is, hogy megoldásra váró kérdéskörnek látta a „képeknek, ábrázolatoknak nagy távolságra és mechanikai úton való közvetítését”.³⁶

Említettük, hogy az 1928-ra elkészült Mjt. törvényerőre emelkedését részben a bekövetkező gazdasági világválság, részben az a politikai szándék gátolta meg, hogy egy polgári törvénykönyv ne bontsa meg a szomszédos, trianoni utódállamokban található, egykori országrészekkel részben még fennálló magánjogi jogegységet.

A képmáshoz való jog tekintetében a jogegység szétválása (a „szétfejlődés”) azonban ettől függetlenül már sokkal korábban megkezdődött, és pedig azért, hogy a '20-as évek elején Magyarországon, Romániában és Csehszlovákiában új szerzői jogi törvényeket fogadtak el, amelyek már nemzeti határvonalak mentén terelték új mederbe a jogfejlődést. Az új szerzői jogi törvények, melyek az eddigieknél részletesebben tárgyalták a képmás, többszörözés, nyilvánossághoz való közvetítés különböző aspektusait, a polgári jog területéről újfent főként a szerzői jog körébe utalták vissza ezt a kérdéskört. Változást jelentett azonban az új, lassan önállósuló jogterületek megjelenése (elsősorban a sajtójog, de rádiójog, előadó-művészeti, filmes jogok is), amelyek esetenként szintén tárgyalták a képmás védelmének kérdését.

³⁵ Kolosváry Bálint: *Az arckép és a jog*. Szeged, 1927.

³⁶ Uo., 13.

Magyarországon az 1884-es szerzői törvényt újrakodifikáló, 1921. évi LIV. törvény cikk elfogadása révén megerősítést nyert az ábrázolt személy jogának speciális törvénybe foglalt védelme, a 64. cikk ugyanis a következőképpen rendelkezett: „Megrendelt arcképek és szoborképmások tekintetében a 60. §-ban meghatározott valamely jog gyakorlásához szükséges a megrendelő beleegyezése is; a műnek nem üzletszerű célra hű többszörösítésére a megrendelő a szerző beleegyezése nélkül is jogosítva van.” A törvény ennek a cikknek a hatályát tételesen is kiterjesztette a fényképeszeti művekre: „71. cikk – A jelen törvény 1. §-ának második és harmadik bekezdésében, 2–6. §-aiban, 8., 9., 12. és 16. §-aiban, 18–44. §-aiban, 60. §-ának második bekezdésében és 62–64. §-aiban foglalt rendelkezések a fényképeszeti művekre is megfelelően alkalmazandók.”

A képmáshoz való jog értelmezése azonban ebben az időben már magába foglalta azokat a jellemzőket is, amelyek az első világháború előtti diskurzusban felmerültek és rögzültek, ezeket az elemeket azonban a szerzői és szomszédos jogokat tárgyaló törvény nem tartalmazhatta. Ennek következtében, figyelembe véve az elmaradt magánjogi kodifikációt, hangsúlyosan fontos szerep jutott a magyar bírói gyakorlat törvénytöltő jogfejlesztésének, melyet helyenként a szakirodalom tudománytermelése egészített ki.

A királyi Kúria gyakorlata azért is érdemel különös figyelmet, mivel „törvény-magyarozó és jogfejlesztő tevékenysége kiterjedt a szerzői jogi törvény hézagainak az élet igényeihez és felfogásához mért kitöltésére ott, ahol egyes jogsérelmek (pl. a szerző művének illetéktelen megváltoztatása, az ábrázolt személy arc- és szoborképmásának jogosulatlan közlése) tekintetében a törvény nem tartalmaz megfelelő rendelkezéseket.”³⁷

A terminológia szempontjából érdekes megemlíteni, hogy a Kúria szerzői jogi judikatúráját összegző idézett kötet következetesen az *arckép*, illetve az *ábrázolt személy jogai* kifejezéseket használja, mely saját módszertanában érthető (tekintve hogy a kérdést a szerzői jog fogalmi rendszerében tárgyalja, és ilyen vonatkozásban ezt a kérdés a művész vagyonjogának szemszögéből, az alkotó kizárólagos többszörösítési joga alóli kivételnek látja). A párhuzamos, részben azonos jelentéstartalmú terminusok egyes korabeli szakírókat arra ösztökéltek, hogy egy semleges, mindkét fogalomrendszert lefedő kifejezést találjanak, ezért találkozunk a korszakban az *arckép és a jog* szintagmával is.³⁸

A két világháború közötti korszak magyar jogtudományában a képmás jogának létjogosultságát, elméleti megalapozottságát, alapvető gyakorlati aspektusait már nem volt szükség tárgyalni, hiszen ez megtörtént a megelőző korszakban. A kihívást ebben az időszakban elsősorban az jelentette, hogy az egyre dinamikusabbá

³⁷ Alföldy Dezső: *A magyar szerzői jog különös tekintettel a M. Kir. Kuria gyakorlatára*. Budapest, 1936. 10.

³⁸ Kolosváry i. m. (35. lj.).

váló technológiai környezetben, és az ily módon a mindennapi életbe is begyűrűző jogi vonzatok rendszerében is megfelelőképpen lehessen értelmezni, illetve alkalmazni a jogszabályi előírásokat. A korban innovatívnak számító technológiák és a személyiségi jogok összekapcsolására az első világháború előtt ugyanis kevés példát találunk (itt említhetnénk meg Fazakas Oszkár 1914-es tanulmányát, melyben nevesít néhány újdonságot: „A kulturális élet haladása is új meg új vonatkozásban engedti a személyiséget megnyilvánulni – pl. egészen új és modern a személyiségi javak megnyilvánulása a grammofon, a kinematograf, az autogrammgyűjtés stb. körében.”).³⁹

4.1.1. Balás P. Elemér munkássága

Ebben a kontextusban kezdi meg munkásságát Balás P. Elemér, aki az új, a technológiai fejlődés által önálló útra lépő sajtójog, szerzői rádiós jog, filmes műalkotások, színházi előadások és előadóművészek jogának területére szakosodott. Noha kezdetben sajtó- és médiajogi kérdésekben elmélyülő gyakorlati szakemberként csak másodlagosan, más témák kapcsán érintette a képmás kérdését, az általa 1927–1944 között szerkesztett *A Sajtó. Sajtóügyi tudományos folyóirat* több ízben közölt jogirodalmat és egy-egy releváns jogeset kommentárját, amelyek hozzájárultak a képmáshoz való jog pozitív (az egyéniség szabadon érvényesítésének), illetve negatív (a rejtvmemaradhatás joga) valenciájának tisztázásához és behatárolásához.

A folyóiratban közölt híresebb jogesetek közül megemlíthetjük azt, amelyik a képmás jogának gyakorlását a fényképészeti művekre is kiterjeszti, asszimilálva a szerzői jogi törvény vonatkozó cikkeit, és kimondva, hogy a fényképezés útján készült arcképeket ugyanolyan jogok illetik, mint a portrét vagy a szoborképmást, mivel a fényképezés útján készült arckép védelme nem eshetik más szempont alá, mint az egyéb módon – festés, rajz stb. útján) készített képmásé. Ez a jogeset azért is emlékezetes, mert többek között azt is megerősítette, hogy a kiskorú gyermek is gyakorolhatja a képmáshoz való jogát törvényes képviselőjén keresztül, illetve hogy kártérítési igényrel az a személy is felléphet, akinek vonásai nem láthatóak tisztán, de a fényképről személye mégis felismerhető: „kártérítés iránti igényrel nemcsak K. M. II. rendű felperes, hanem valamennyi felperes felléphet, mivel a fénykép valamennyiüket, mint egy és ugyanazon család tagjait ábrázolja. S habár K. M.-né I. rendű felperes alakját az egyik gyermek teste nagyrészt elfedi, mindazonáltal a képen levő alakok elhelyezkedéséből az I. r. alperes jórészt elfedett alakjában is a gyermekek anyja ismerhető fel.”⁴⁰

³⁹ Fazekas Oszkár: *Az eszmei javak jogi oltalma a magyar polgári törvénykönyv javaslatában*. Budapest, 1914. 20.

⁴⁰ *A Sajtó*, 1933/4., 119–123.

A római szerzői jogi konferencia jó alkalmat nyújtott Balás P. Elemér számára arra, hogy az összehasonlító jogtudomány szempontjából behatóan tanulmányozza a szomszédos államoknak a '20-as években született szerzői jogi törvényeit, majd megfigyeléseit tanulmány formájában *A Sajtóban* tegye közzé. Itt jegyeznénk meg, hogy a szomszédos jogrendszerek összefüggéseit vizsgáló kutatás az 1918 utáni magyar jogtudományban olyan új szemléletet képviselt, amely a környező jogrendszerek történelmi egymásrahatását elemezve nagyjából ugyanolyan életviszonyokon kívánta az idegen jogok hatását vizsgálni, mint amilyen a magyar társadalmi életben jellegzetesen felmerülhet, és így levonva egyszersmind azokat a tanulságokat, amelyeket az áttérés mutat egyik jogrendszerről a másikra.⁴¹

A Sajtóban közölt cikkében Balás P. Elemér a lengyel, a cseh és a finn szerzői jogi törvény legfőbb tulajdonságait ismertette,⁴² emellett – mint későbbi, kolozsvári tanársága idejében kiderült – tanulmányozta a román szerzői jogi törvényt is.

A szomszédos országok ismertett szerzői jogi rendelkezései kapcsán minden esetben kitért a képmás oltalmára is, az 1926-os lengyel szerzői jogi törvény esetében röviden megjegyezve, hogy büntetendő az a tevékenység, amely képmást terjeszt az illető egyén engedélye nélkül, a cseh szerzői jogi törvény képmásra vonatkozó jellegzetességeit azonban bővebben ismertetve. Ennek értelmében képmásra vonatkozóan a szerző kizárólagos jogosítványait csak annak a személynek beleegyezésével lehet gyakorolni, akié a képmás, az ő elhunytá esetén házastársa, gyermekei vagy egyéb hozzátartozója beleegyezésével.

Olyan képmás tekintetében, melynek kortörténeti jelentősége van, nyilvános gyülekezetek, felvonulások vagy más nyilvános események esetében, melyekben az ábrázolt egyén részt vett, nincs szükség az ábrázolt személy beleegyezésére. Hasonlóképpen: a cseh szerzői jogi törvény nem követeli meg a beleegyezést olyan képmás tekintetében sem, mely nem megrendelésre készült, és közzététele vagy terjesztése magasabb művészeti érdeket szolgál, vagy közérdekű célú, a képmás hivatalos célra történő felhasználása esetében. A beleegyezés fakultatívítása nem jelenti ugyanakkor azt, hogy figyelmen kívül kellene hagyni az ábrázolt személy vagy hozzá közelálló említett személyek indokolt igényeit vagy indokolt tilalmát.⁴³

Egy, *A Sajtó* folyóiratban kommentált, mind a korban elhíresült, mind a mai napig idézett⁴⁴ jogeset a személyiségi jogok és a közérdek metszéspontjában elhelyez-

41 *** [Fürst László]: Dr. Ujlaki Miklós: A magyar magánjog módosulásai Romániában. *Jogállam*, 1934/9–10., 388.; Ujlaki Miklós: *Az utódállamok jogegységesítő törekvései és a magyar magánjog*. Szeged, 1936. 28.

42 Balás P. Elemér: A római szerzői jogi konferencia és a magyar törvényhozás feladata. *A Sajtó*, 1929/5., 271.

43 Uo., 272.

44 Tattay Levente: A közszereplők személyiségvédelmének történeti vonatkozásai. *Jogtörténeti Szemle*, 2006/2., 24.

kedő képmáshoz való negatív jog (a rejtve maradhatás jogának) példajaként jelent meg. Az eset központjában egy hírhedt bűnöző viaszképmásának engedély nélküli, plasztikonban történő üzleti célú kiállítása állt. A bíróság eltiltotta a panoptikum tulajdonosát a viaszképmás közzétételétől, azzal érvelve, hogy „az a körülmény, hogy a felperes bűncselekménye folytán esetleg hírhedtté lett, nem fosztja meg őt a személyiségi jognak mindenkit illető védelmétől abban az esetben, ha a személyiségi jognak korlátozását a közérdek nem követeli, a felperes képmásának üzleti célból csupán a kíváncsiság kielégítésére szolgáló mutogatása azonban a közérdekekkel nem igazolható.”⁴⁵

Nem véletlenül idéztük mi sem a fenti példát, ez ugyanis szimptomatikusnak tekinthető a képmáshoz való jognak a '30-as évekbeli tárgyalására nézve, ekkor ugyanis a nyilvános diskurzus a közszereplők személyiségi jogainak vonatkozásaira koncentrált. A fényképezés a korábbi bonyolult és nehézkes módszerek után sokkal hozzáférhetőbb tevékenységgé vált, a fényképészeti művek hírlapi közlése pedig aktualitást kölcsönzött az ábrázolt személy jogairól szóló vitáknak.

Azt a kérdést, hogy valamely arcképnek mint fényképnek valamely hírlapban való közlése esetében mennyiben szükséges az ábrázolt személy beleegyezése, a Kúria egy 1928-as ítéletében a következőképpen fejtette ki: „Az élet felfogása szerint a közéletben szereplő személyekről feltehető, hogy nincs kifogásuk fényképüknek a lapokban való közlése ellen és pedig nemcsak akkor, ha a fényképük közlését kísérő cikk róluk kedvezően nyilatkozik, hanem akkor sem, ha a vonatkozó cikk közéleti működésüket tárgyilagossá bírálat alá veszi. Kizártnak kell azonban az ábrázolt személy hozzájárulását tekinteni, ha arcképe oly beállítást tartalmazó cikk keretében tételük közzé, amely az ábrázolt személyre nyilván bántó és leki-csinyló.”⁴⁶

A kiterjesztés elve alapján a közéleti személy képmásának közlése nemcsak az időszaki sajtóban (hírlapokban) vált lehetővé, hanem a más úton való közszemlére tétel is: kirakatban való kiállítás, optikai (mechanikai) eszközökkel való bemutatás vagy képrádió révén.

A beleegyezés nélkül való közlés megengedhetőségének a szerzői jogi joggyakorlat más eseteit is ismerte: a közérdekből (közbiztonság vagy jogszolgáltatás okából) közölt arcképek mellett nem követelte meg a nagyobb nyilvános gyűléseken, gyülekezeten vagy felvonulásokon részt vevő személyek beleegyezését sem, mivel feltételezte, hogy a résztvevők számolhatnak azzal, hogy az eseményről készült képeken az ő arcképük is rajta lesz.

⁴⁵ *A Sajtó*, 1941/7., 13–15.

⁴⁶ Alföldy i. m. (37. l.) 164–165.

Az esetenként iránymutatónak tekintett német törvényhozás, illetve judikatúra a beleegyezés nélküli való közlés és terjesztés megengedhetőségének esetei közé felvette a nem megrendelésre készült arcképeket is, amennyiben közzétételük és terjesztésük a művészet magasabb érdekeit szolgálja, és amennyiben közzétételük vagy terjesztésük az ábrázolt személy vagy – elhalálása esetén – hozzátartozóinak valamely jogos érdekét nem sérti.⁴⁷

A képmás jogi oltalmát ebben az évtizedben a közszereplés és a személyiségi jog kapcsolata felől próbálták definiálni, a konkrét esetekben leggyakrabban a képmás negatív jogára, azaz a rejtve maradhatás jogára vonatkoztatva. Ez a terminus máskülönbben a korabeli szakirodalomban több ízben is előfordul, minden esetben a képmás oltalmával kapcsolatos szövegkörnyezetben.⁴⁸

Az '30-as években Balás P. Elemér az Igazságügyminisztérium törvény-előkészítő osztályának tagjaként megbízást kapott a szerzői jog reformjának előkészítésére, és 1934-ben össze is állította az anyagot, azonban a munkája nem került tárgyalásra, mert – saját bevallása szerint – az idő nem volt alkalmas a szerzői jog megreformálására.⁴⁹

Az arcképre és az ábrázolt személy jogaira vonatkozó előírások a művész szerzői jogának a mások érdekében történő, törvényből folyó korlátozásaihoz kerültek be.

A cikkekhez fűzött részletes indoklásokban Balás P. Elemér kifejtette, hogy nem tette magáévá az 1921-es szerzői jogi törvény koncepcióját, amely miniszteri indoklásában kifejti, hogy szándékosan hagyta figyelmen kívül a személyiségi jogokat, mivel az ábrázolt személy személyiségi jogának oltalmazását nem szerzői jogi, hanem polgári jogi törvénybe valónak tartja. A tervezet írója kifejtette, hogy meggyőződése szerint a szerzői jog és az ábrázolt személy személyiségi joga között szoros összefüggés van, ezt a tényt pedig a bírói gyakorlat is figyelembe veszi.

A tervezet összeállítója által javasolt jogszabályi korlátozások, illetve a beleegyezés nélküli közlés és többszörözés feltételrendszerei nagyobb részt megegyeznek a hatályos, 1921-es szerzői jogi törvény rendelkezéseivel. Az eltérést az képezi, hogy nem a megrendelő, hanem az ábrázolt személy beleegyezését kívánja a szerző jogának érvényesítéséhez, lényegében a bírói gyakorlattal összhangban. Emellett plusz elemként jelenik meg, hogy a hírlapok és folyóiratok mellett a mozgófénykép útján való közlést is elképzelhetőnek tartja a közéletben vagy napi eseményekben a nyilvános rendezvényeken szereplő személyek esetében. A már Kolosváry Bálint

⁴⁷ A szerzői jog és a magyar bírói gyakorlat kommentár-kötetében ez az eset is bekerült. Alföldy i. m. (37. lj.) 165.

⁴⁸ Goldberger József: Közszereplés és személyiségi jog. *Polgári Jog*, 1931/3., 131–135.; Szigeti József: Becsületvédelem és sajtószabadság. *Polgári Jog*, 1935/9., 525.

⁴⁹ Balás P. Elemér. *Törvényjavaslat a szerzői jogról*. Budapest, 1947. 3. Továbbá lásd jelen kötetben: 659.

által is említett „technikai vívmányok rohamos egymásrahalmozódását” Balás P. Elemér olyannyira jelentősnek tartja ebben a kontextusban, hogy nevesítve tér ki a látást közvetítő készülékek, különösen a mozgófénykép és rádió (képtávíró) szerepére a nyilvános bemutatásban. Törvényalkotói koncepciójában a tudományos, oktató vagy más közművelődési céllal közszemlére tett, többszörösített vagy más módon nyilvánosan bemutatott személyek arcképeinek esetében nem tartja szükségesnek az ábrázolt személy beleegyezését. A német törvényből eredeztethető az a tétel is, amelyet már korábban említettünk, és amely a művészet magasabb érdekére hivatkozva elképzelhetőnek tartja a nem megrendelésre készült arckép vagy szoborképmás nyilvánosságra hozatalát vagy értékesítését.

Mindezeket a törvénybe iktatott kivételeket abban az esetben lehetne érvényesíteni, hogyha ez az ábrázolt személynek, vagy halála esetén házastársának, ivadéknak, elődjének vagy testvérének érdekét méltánytalanul nem sérti.

A javaslat a fényképeket és a fényképészethez hasonló eljárással készült termékeket a hatályos szerzői jogi törvénnyel eltérően nem az általános szabályok keretében, hanem a vegyes rendelkezések között tárgyalja, mivel Balás P. Elemér megítélésében ezek nem tekinthetők kizárólag szellemi tevékenység eredményeinek, tekintve hogy létrejövetelüknek nélkülözhetetlen feltétele a gép alkalmazása. A fényképekre vonatkozó további konceptuális különbségeket nem részleteznénk, mivel az arckép tekintetében a vonatkozó cikkben rögzítetteket tartja mérvadónak a fényképekre vonatkozóan is.

A tervezet 6., vegyes rendelkezéseket felölelő részében a szerző újításokat vezetett volna be: külön cikkben tárgyalta volna a vádlott arcképeinek közzétételét: 97. cikk. „Olyan egyén arcképét, aki ellen bűnvádi eljárás folyik vagy akit elítéltek, csak az igazságszolgáltatás vagy a közbiztonság érdekében, a hatóság kívánására vagy engedélyével szabad közzétenni.” Mi több, ebben a cikkben a sajtó felelősségét is be kívánta volna cikkelyezni: „Ugyanígy büntetendő az időszaki lap felelős szerkesztője, ha az e § szerint tilos közzététel körül akár szándékos, akár gondatlan mulasztás terheli.”

Ennek a cikknek a beiktatását Balás P. Elemér a hiánypótló jellegével indokolta, kitérve arra is, hogy a bírósági tárgyalásokról szóló tudósítások különösen fiatalokúra és gyermekekre, illetve a beteges hajlamú egyénekre káros hatást gyakorolhatnak, a szerző megítélése szerint akár az utánzó hajlam kifejlődésére is nemkívánatos alkalmat adhatnak.

Az időszaki lap felelős szerkesztőjére vonatkozó rész beiktatásának szükségességét Balás P. Elemér azzal magyarázza, hogy a közzétevő személyét gyakran nem lehet kideríteni, a felelős szerkesztő hivatásához hozzátartozik gondoskodni arról, hogy tiltott közlemény megjelenésének ne adjanak helyt az időszaki lapban.

Látható, hogy a Balás P. Elemér által összeállított szerzői jogi reformtervezet a kodifikátor-jogalkalmazó markáns alkotói koncepcióját viselte magán, mely mind a korabeli, haladónak tartott szerzői jogi kódexek „jógyakorlatait”, mind a magyar bírói judikatúra jogpótló és törvényfejlesztő megoldásait igyekezett hasznosítani.

Noha ilyen formában szerzői jogi tervezetét nem tárgyalták, az mégis a szakmai és szélesebb közönség elé került, mivel gondolatmenete, érvelése visszaköszön az 1938-ban publikált *Szerzői jogunk de lege ferenda* című tanulmányában.⁵⁰

A szerzői jogi törvénytervezet lezárása után (melynek anyagát, mint láttuk, később tanulmány formájában sikerült a nyilvánosság elé tárnia), Balás P. Elemér érdeklődésének csomópontjai újrarendeződtek: 1934-ben a büntetőjog tárgykörében egyetemi magántanárrá habilitáltak a szegedi Ferenc József Tudományegyetemen, majd 1937-ben a polgári törvénykezési jog témakörében elnyerte egyetemi tanári kinevezését is, így eddigi kodifikátori-jogalkalmazói státusa az egyetemi oktató-jogtudós minőséggel egészült ki, és figyelme új kutatási területei felé fordult.

4.1.2. Balás P. Elemér kolozsvári korszaka (1940–1944)

Az 1940-es II. bécsi döntés következtében Észak-Erdély újból magyar fennhatóság alá került, ennek egyik következményeként pedig a Ferenc József Tudományegyetem Szegedről Kolozsvárra visszatérve az 1940–1941-es tanévet már a régi-új *alma mater* székhelyén kezdte meg.

A jogász tanárok között ekkor Balás P. Elemér mellett (aki jogtudori oklevelét Kolozsvárott szerezte meg 1905-ben) ott találjuk Személyi Kálmánt is – noha ebben a korszakban egyikük sem folytatott személyiségi jogi kutatásokat, és egyetemi katedrájuk is más tantárgyakból épült fel (Balás P. Elemér a polgári és büntető törvénykezési jog, Személyi Kálmán a római jog tanára volt).

Mindenezek ellenére, a rövid kolozsvári korszak időszaka alatt keletkezett Balás P.-féle szövegtörzset két fontos írással gazdagodott: a „Nagy-Szladits”-beli személyiségi jogi fejezettel (1941),⁵¹ illetve az erdélyi ügyvédek számára tartott, a magyar magánjognak a keleti és erdélyi országrészekre történt kiterjesztését tárgyaló szerzői (és helyenként személyiségi) jogi vonatkozásait feltérképező előadással (1942).⁵²

Az előadás, mely pontról pontra veti össze az 1921-es magyar és az 1923-as román szerzői jogi törvényt,⁵³ több, mint a forrástani, anyagi jogi kérdéseket tárgyaló

⁵⁰ Balás P. Elemér: *Szerzői jogunk de lege ferenda*. In: Túry Sándor Kornél (szerk.): *Menyhárh Gáspár emlékkönyv. Dolgozatok Menyhárh Gáspár egyetemi ny. r. tanár születésének 70. évfordulójára*. Szeged, A Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Barátainak Egyesülete, 1938. 9–55. Továbbá lásd jelen kötetben: 383–416.

⁵¹ Balás P. i. m. (1. lj.).

⁵² Balás P. Elemér: A magyar szerzői jog szabályainak kiterjesztése a felszabadult keletmagyarországi és erdélyi országrészekre. In: *Jogi előadások I. Acta Juridico-Politica, Universitas Francisco Josephina*. Kolozsvár, 1942. 92.

⁵³ 1923. évi törvény az irodalmi és művészeti tulajdonról.

irányadó munka. Amint azt Balás P. Elemér kifejti (és amint azt ebben a tanulmányban mi is többször megtettük), a bírói joggyakorlatnak, az íratlan szokásjognak kiemelten fontos szerep jutott a szerzői jogi törvényfejlesztés területén (Balás P. Elemér véleménye szerint „a törvény és az írott jogszabály csak csontváz, amelyre a tudomány és a bírói gyakorlat rakja a húst és az élethez szükséges egyéb alkotórészeket”⁵⁴).

Az előadás tehát egy elméleti alapozó részből és a két szerzői jogi törvény összehasonlító vizsgálatából épült fel, amelynek során gyakorlatilag sűrítve, de mégis érthetően és követhetően kellett az esetenként akár hosszú évek során kialakult szerzői és személyiségi jogi magyar judikatúrát bemutatni. Bizonyos szempontból a részt vevő helyi jogászok számára a személyiségi jogoknak ebben a kontextusban történő bemutatása megkönnyíthette a befogadást, mivel a két világháború közötti Erdélyben a különböző magánjogi rendszerek fennállása, illetve a részleges jogegységesítés miatt amúgy is problematikus lett volna egységes magánjogi perspektívából történő bemutatásra törekedni.

Balás P. Elemérnek konkrét példán keresztül nyílt alkalma a szerző személyiségi jogai és a képmás személyiségi jogi oltalma közötti eltéréseket érzékeltetni a résztvevőkkel. Így a román [szerzői törvény] 27(4) cikkéről, amely szerint nem bitorlás a nemzeti, hivatalos vagy népi ünnepélyek, felvonulások többszörösítése bármilyen technikai eszköz útján, kimutatta, hogy ez lényegében nem a képzőművész kizárólagos többszörösítési joga alól tett kivétel, hanem valójában a személyiségi jog körébe tartozik, nevezetesen

kivétel az alól a szabály alól, hogy képmása felől mindenki maga rendelkezik és csak beleegyezés esetében lehet másnak a képmását közzétenni. De valójában nem is arcképközlés történik felvonulások stb. esetében, mert az egyes személy ilyenkor elvegyül a tömegbe, „anonimmá” lesz, az „egész” a lényeges. Egyébként a felvonulás stb. mint közéleti esemény szabadon reprodukálható, tekintet nélkül arra, hogy esetleg valakin művészi alkotás számba menő ruha stb. van.⁵⁵

Míg a megrendelésre készült arckép, szoborképmás tekintetében a magyar szerzői jogi törvény szerint a megrendelő – a bírói gyakorlat szerint az ábrázolt személy beleegyezése is – szükséges, a román szerzői jogi törvény megrendelt arcképről, szoborképmásról és szoborról szóló 28. cikke kimondja, hogy ilyen alkotást sem a művésznek, sem a tulajdonosnak nincs joga többszörösíteni vagy közszemlére tenni az ábrázolt személy és a megrendelő beleegyezése nélkül.

Előadásában Balás P. Elemér már a szerzői és személyiségi jogok konszolidált rendszerében tudott beszélni, mivel az előtt jelent meg a Szladits Károly-féle magyar magánjogi sorozatban az általa jegyzett két fejezettel – *Személyiségi jog*,

⁵⁴ Balás P. i. m. (52. lj.) 68.

⁵⁵ Uo., 92.

illetve *Szerzői jog* – önállóan is megálló, illetve a magyar magánjog általános részébe is körültekintően beágyazott rendszer szerült létrehozni.

A képmásról való rész, mint a bevezetőben említettük, terjedelmét tekintve nem jelentős, azonban a szerzőnek sikerül több fontos kérdésben véleményt nyilvánítania, és a fizikai képmás mellett – a korabeli szakirodalomban abszolút újdonságként – az ún. belső képmás, az „életkép” mibenlétét is felvázolnia.

Megjegyeznénk azt is, hogy a képmásra vonatkozó rész tárgyalásakor Balás P. Elemér következetesen a *másról képmás készítése*, illetőleg *más képmásának közzététele* kifejezéseket használja, ami – még ha csak saját logikai rendszerének nyelvi lenyomatát jelzi is – érdekes, újszerű megközelítést jelez, és a már meglévő terminológiai sokszínűséghez is hozzájárul. A szerző arra a következtetésre jut, hogy a közönségnek érdeke ismerni a kortörténeti szereplők képmását, hiszen aki önmagát teszi bizonyos vonatkozásban a külső világ részévé, az csak képmása visszaélészerű használatát kifogásolhatja.

Figyelemre méltó és jövőbe mutató felvetés a belső képmás fogalma, amelyet Balás P. Elemér a német színházi közegeből, az előadóművészek jogait tárgyaló speciális szférából kölcsönöz. Az általa használt terminus (belső képmás vagy életkép) a hivatkozott német munkában⁵⁶ *das Recht der Maske* (a maszkviselés joga) megnevezést viseli, és egyszerre vonatkozik az előadóművész saját képmásának oltalmára, amikor egy adott szereplőt testesít meg játékában, illetve a megjelenített személy személyiségi jogaira, konkrétan a képmáshoz való jogára (gyakorlatilag olyan képmást jelöl, amely nem képzőművészeti vagy fényképészeti módszerekkel, hanem egy előadóművész lévén jön létre). Balás P. nem ezt a rendkívül összetett és a korabeli német jogtudomány számára is csak nehezen és az előadóművésziszínházi kontextusban értelmezett új megközelítést vette át és tett rá utalást a személyiségi jogi fejezetben, hanem a koncepciót találta fontosnak enyhén módosított formában átültetni.

5. Befejezésképpen

Láthattuk, hogy Balás P. Elemér személyiségi jogi szintézise, amelyet az 1941-es „Nagy-Szladits” kötetében közölt, a képmásra vonatkozó rész tárgyalásával egy váltakozó intenzitással, de szinte már fél évszázada folytatott terminológiai-fogalmi-jogbölcseleti vonatkozású érlelődési folyamatra tett pontot. Ugyanakkor a szöveg egy figyelemre méltó saját elmélet megszületését is felvillantotta (amely sajnos kifejtés hiányában a felvetés szintjén maradt), ez pedig a képmás fogalmának dualista koncepciója: az emberi test anyagi dimenzióját szem előtt tartó, fizi-

⁵⁶ Alexander Elster: Theater- Film- Musik- Funk- und Artisten-Urheberrecht. In: *Handbuch des Deutschen Theater- Film- Musik- und Artistenrechts*. Berlin–Heidelberg, Springer, 1932. 94–106.

kai képmás, illetve a metaforikus („belső”) képmás. Abból a tényből, hogy az említett fejezet keretén belül Balás P. Elemér extenzíven tárgyalta a személyiségi jogok közül a becsület, a méltóság, a hírnév vonatkozásait, nyilvánvalóvá válik, hogy az általa megfogalmazott belső képmás fogalmát ezektől a fogalmaktól különállóan, önálló lehetőségként képzelte el.

Ma már nem tudhatjuk, szándékában állt-e bővebben is kifejteni ezt az elméletét, amelynek 1941-ben adott hangot, ugyanakkor láttuk, hogy kolozsvári egyetemi tanársága alatt a képmás tágabb témájában a széles szakközönség előtt iránymutató előadásokat tartott és publikált.

Balás P. Elemér esetében a korai halál a felelős az életmű időnap előtti lezárásáért, ez a töréspont pedig egybeesik a második világháború utáni politikai visszarendeződést követő szovjet típusú totalitárius diktatúrák közép-kelet-európai berendezkedésével, amely alapjaiban új jogeszméket vezetett be, és melynek rendszerében immár a személyiségi jogok radikálisan eltérő interpretációjának lehetünk tanúi.

MEZEI PÉTER*

Balás P. Elemér 1934/1947-es szerzői jogi reformkoncepciója – haladás és realitás

„Kétségtelen, hogy ezen a téren összhangra van szükség nemcsak azért, mert ez a nemzetközi egyezmény lényegesen kedvezőbb helyzetbe juttatja az említett körbe tartozó külföldi szerzőket, mint amilyent a hatályban lévő magyar szerzői jog szabályai kifejezetten biztosítanak a magyar állampolgársággal bíró szerzőknek, hanem szükség van azért is, mert az új szabályok haladást jelentenek a szerzői jog felfogása terén.”¹

1. Bevezetés

Balás P. Elemér, a szegedi jogi kar egyetemi nyilvános rendes tanára, élete alkonyán, 1947-ben, a Magyar Jogászegylet segítségével jelentette meg a *Törvényjavaslat a szerzői jogról* című, még 1934-ben – az Igazságügyminisztérium törvényelőkészítő osztályának alkalmazottjaként – készített törvénytervezetét.² Ekkor látta elérkezettnek az időt arra, hogy a már 13 éve *ad acta* fekvő javaslata nyilvánosan megtárgyalásra kerüljön, bízva abban, hogy „munkám aktuális és eredeti alakjában alkalmas arra, hogy motora legyen a jogászai közvélemény kialakításának a szerzői jog újjáalakítását illetően”.³ Ez nem azt jelenti, hogy szerzői joggal kapcsolatos nézeteinek, valamint magának a javaslatnak a részleteivel a nyilvánosság csak ekkor találkozhatott volna. Számtalan tanulmányt publikált az 1920-as és

* Egyetemi docens, SZTE ÁJTK.

¹ Balás P. Elemér: Szerzői magánjogunk *de lege ferenda*. In: Túry Sándor Kornél (szerk.): *Menyhárh Gáspár emlékkönyv. Dolgozatok Menyhárh Gáspár egyetemi ny. r. tanár születésének 70. évfordulójára*. Szeged, A Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Barátainak Egyesülete, 1938. 10. Továbbá lásd jelen kötetben: 383.

² Balás P. Elemér: *Törvényjavaslat a szerzői jogról*. Magyar Jogászegylet Könyvtára 24. Budapest, Magyar Jogászegylet, 1947. (A továbbiakban: Tervezet.) Továbbá lásd jelen kötetben: 659–833. A Tervezet részleges tárgyalását a legújabb magyar jogirodalomban lásd Ruszti Hunor: Dr. Balás P. Elemér szerzői jogi törvényjavaslata. *Jogtörténeti Szemle*, 2005/1., 41–44.; Legeza Dénes István: „Egyszer mindenkorra és örökáron” – *A szerzői jog és forgalomképessége Magyarországon*. PhD-értekezés, Szeged, 2017. 80–82.; Grad-Gyenge Anikó: *Film és szerzői jog – A megfilmesítési szerző*. Budapest, Médiatudományi Intézet, 2016. 17–18.

³ Balás P. i. m. (2. l.) 3.; jelen kötetben: 659.

1930-as években (még a törvényjavaslat megszületése előtt),⁴ sőt az 1938-ban a Menyhárth Gáspár emlékkötetben megjelent *de lege ferenda* tanulmány szóról szóra megegyezett a törvénytervezet általános indokolásával.

Azt, hogy mennyire időszerű volt a Balás P. által említett reformról gondolkodni az 1930-as évek derekán, számos körülmény igazolja. A jelen tanulmány első fejezetében röviden felvázoljuk azokat a nemzetközi szerzői jogi fejleményeket, amelyek kívülről gyakoroltak nyomást az akkor még csak 13 éves második Szjt.⁵ újrakodifikálására.⁶ Ezen túl utalunk majd a megkerülhetetlen és tagadhatatlan technológiai fejlődés gyakorolta hatásokra is. Választ kaphatunk továbbá arra, hogy Balás P. Elemér javaslata milyen mintákra épült és milyen előkészületek után született meg. A tanulmány második fejezetében a törvényjavaslat modern(itásra

⁴ Az alábbiakban külön nem említett vagy nem elemzett művein felül lásd Balás P. Elemér: *Szerzői jogi reformtörekvések*. Budapest, Csáthy Ferenc, 1927. 1–52. Továbbá lásd jelen kötetben: 249–295.; Balás P. Elemér: Írói mű-e a lakásjegyzék? *A Sajtó* II., 1928, 34–41.; Balás P. Elemér: Osztrák döntés a rádióközlés szerzői jogáról. *A Sajtó* II., 1928, 29–33.; Balás P. Elemér: Grenzfragen zwischen Immaterialgüterrecht und dem unlauteren Wettbewerb. *Gewerbliche Rundschau* XXIII., 1929, 3–4.; Balás P. Elemér: Pour une refonte de la loi hongroise de 1921 sur le droit d’auteur. *Droit d’Auteur* XLII, 1929, 95–96.; Balás P. Elemér: A szerzői anonimitás jogi biztosítékai. *A Sajtó* III., 1929, 414–423.; Balás P. Elemér: A szerzői felelősség köre. *A Sajtó* III., 1929, 345–354.; Balás P. Elemér: A terjesztő felelősségének kérdése. *A Sajtó* III., 1929, 563–570.; Balás P. Elemér: Le droit moral de l’auteur et la radiophonie. *Revue juridique internationale de la Radioelectricité* VI., 1930, 179–182.; Balás P. Elemér: Das Recht an der Sendung. *Archiv für Funkrecht* III., 1930, 459–463.; Balás P. Elemér: Hírlapi cikk átvétele. *A Sajtó* V., 1931, 32–37.; Balás P. Elemér: Szerző nevének feltüntetésére irányuló kötelezettség. *A Sajtó* V., 1931, 199–202., 206.; Balás P. Elemér: Szerzői jog bitorlása és sajtójogi felelősség. Közéleti szereplő arcképének hírlapi közlése. *A Sajtó* V., 1931, 42–45.; Balás P. Elemér: Vasúti díjszabástáblázatok gyűjteménye mint írói mű. *A Sajtó* V., 1931, 455.; Balás P. Elemér: Hírek védelme tekintetében rádióközlés jelentősége. *A Sajtó* VI., 1932, 340–341.; Balás P. Elemér: Mennyiben van helye a szerző kutatásának? *A Sajtó* VI., 1932, 211–219.; Balás P. Elemér: Szerzői jog bitorlását magábanfoglaló könyv hirdetése. *A Sajtó* VI., 1932, 369–370.; Balás P. Elemér: A cím szerzői jogi oltalma. *A Sajtó* VII., 1933, 305–309.; Balás P. Elemér: Rádió, film és hangosfilm a szerzői jogban. Dr. Sente Andor könyvének bírálata. *Kereskedelmi Jog* XXXI., 1934, 40–42.; Balás P. Elemér: Hírlapi sporttudósítás szerzői jogi jelentősége. *A Sajtó* VIII., 1934, 27–29. Balás P. Elemér szerzői jogilag releváns publikációinak elemzését lásd továbbá e kötetben: Nótári Tamás: *Szerzői jogi reformok és reformkísérletek a 19. században és a 20. század első felében*. Lásd jelen kötetben: 55–94.

⁵ Az első szerzői jogi törvényt az Országgyűlés 1884-ben fogadta el. Lásd a megszületésének körülményeit: Mezei Péter: *A szerzői jog története a törvényi szabályozásig (1884: XVI. tc.)*. *Jogelméleti Szemle*, 2004/3.

⁶ Maga Balás P. is jelezte – 1938-ban, amikor a második Szjt. már 17 éves volt –, hogy az időműlás önmagában még nem lehet ok a reformra, annál inkább az ezen rövid idő alatt végbement jogi, társadalmi és technológiai változások. Így a novelláris úton történő módosításokat Balás P. elvetette. Lásd Balás P. i. m. (1. lj.) 12.; jelen kötetben: 385. Ehelyett a komplett reformot (modernizálást) látta csupán elfogadhatónak. Ahogy jelezte: „mind a célszerűség, mind a helyes rendszer követelményének ez idő szerint az mutatkozik, hogy szerzői jogunk a maga egészében részesüljön revízióban.” Lásd *uo.*, 13.; jelen kötetben: 386.

törekvő) és egyben a nemzetközi szerzői jogi szabályok reális ismeretét tükröző szakaszait tekintjük át. Nem lehet elhallgatni azt sem, hogy a tervezetnek vannak olyan passzusai, amelyek némiképp rendszeridegennek tűnnek, s amelyek végül nem is épültek be a magyar szerzői jogi dogmatikába.⁷

2. A Balás-törvényjavaslat megszületésének körülményei

1934-ben a hatályos magyar szerzői jogot a módosított 1921. évi LIV. törvény jelentette.⁸ A sors furcsa fintora, hogy e jogszabály megszületésekor a Berni Uniók Egyezmény (BUE) még nem volt alkalmazandó Magyarországon. Ahhoz az ország a trianoni békeszerződés előírásainak megfelelően csatlakozott ugyan, de erre csak 1921-ben került sor.⁹ Hogy az 1921-es Szjt. mégsem esett át számottevő változtatásokon 1922-t követően, az alapvetően annak volt köszönhető, hogy a második Szjt. kodifikálásakor már alapvetően figyelemmel voltak a BUE 1908-as berlini (és csekély mértékben 1914-ben módosított berni) szövegváltozatára.

Ugyanakkor a BUE-t jegyző tagállamok eredeti célkitűzése szerint megközelítőleg minden 20 év elteltével szükséges az egyezmény felülvizsgálata. Az ehhez szükséges munkálatok 1928-ra értek be, amikor megszületett a BUE római szövegváltozata.¹⁰ Az egyezmény tagállamai sosem voltak kötelesek a legújabb szövegváltozatot elfogadni (és ma sem azok), ám ez a más államokkal való zavartalan együttműködés érdekében erősen indokolt volt (és ma is az). Ezt a magyar jogalkotó is felismerte, és a BUE római módosítását beemelte a magyar jogrendbe az 1931. évi XXIV. törvénycikkkel. Az ebben a jogszabályban foglalt rendelkezések azonban nem kerültek beillesztésre az Szjt.-be, ezért az a helyzet állt elő ekkor, hogy a szerzői jog számos anyagi jogi rendelkezését két külön jogforrásból kellett kiolvasni. Igazán látványos volt ez például a védett művek típusai vonatkozásában.

⁷ Engedtettsék meg egy személyes megjegyzés is: nem lehet annál nagyobb öröme egy szegedi szerzői jogásznak, mint hogy ezt a tervezetet véleményezhesse egy Balás P. Elemérnek szentelt tanulmány- és forrásgyűjteményben. E feladat teljesítésekor ráadásul a kiadvány egy olyan példánya állt rendelkezésemre, amelyet a szerző maga dedikált Csekey Istvánnak („Csekey Pistának meleg barátsággal, Elemér”), korábbi szegedi oktatónak (és dékánnak), aki a megjelenés idején már a pécsi jogi kar tanára volt (majd ugyanott rövidesen ugyancsak dékáni feladatokat vállalt). E példány a birtokomba sok évvel ezelőtt Ragány Zoltán kollégám jóvoltából kerülhetett, akinek ezúttal is köszönöm e kedves ajándékot.

⁸ A közlönyállapotot lásd 1921. évi LIV. törvény a szerzői jogról.

⁹ 1921. évi XXXIII. tc. 222. cikk (1) bekezdés.

¹⁰ Balás P. még Római Nemzetközi Egyezményként hivatkozott rá. Lásd Balás P. i. m. (1. lj.) 9.; jelen kötetben: 383. Amikor 1961-ben megszületett az előadóművészek és hangfelvétel-előállítók védelméről szóló Római Egyezmény, e nevet a szerzői jog világában már inkább ez utóbbi egyezményre használjuk.

Az 1921-es Szjt. ezeket ugyanis nem felsorolás jelleggel határozta meg, hanem az írói műveket emelte a védelem középpontjába, amihez képest speciális rendelkezéseket tartalmazott más műtípusokkal kapcsolatosan. Az 1931-es jogszabály 2. §-a azonban áttemelte azt a szabályozási logikát, amelyet a BUE követett, és tételesen felsorolta a jogvédett művek körét, előrevetítve, hogy valamennyi azonos védelmet élvez (néhány észszerű eltéréstől eltekintve).

Balás P. a *de lege ferenda* tanulmányában *külön* jelezte, hogy a római módosítások egy része nem igényelt érdemi változtatást a magyar jogalkotó részéről, mivel az adott rendelkezések már a magyar szerzői jogi dogmatika részét képezték.¹¹ Ugyanakkor a BUE 1928-as módosítása számos olyan elemet (újítást) tartalmazott, különösen a külföldi állampolgárok jogvédelmét illetően, amelyek nemcsak a nemzeti jogba való átültetést feltételezik, de a szerzői jogi dogmatikába való szisztematikus beépítést is. Balás P. szavaival élve: „ezek az újítások magyar állampolgárokra minden bizonytalanságot kizáró határozottsággal csak akkor terjedhetnek ki, ha a magyar szerzői jog tételes szabályai ugyanolyan kifejezett átalakuláson mennek keresztül, mint amilyent az említett nemzetközi egyezmény valósít meg a szóbanlevő nemzetközi viszonylatban.”¹² Ugyancsak fontos, hogy számos olyan jogi instrumentum létezett már ekkor a nemzetközi és külföldi nemzeti szerzői jogokban (különösen a személyhez fűződő jogokról vagy a nagyon speciális, de ekkoriban felfutó *droit de suite*), amelyeknek nem vagy csak nagyon korlátolt megfelelője létezett Magyarországon. Mindezek fényében nem véletlen, hogy 1934-ben indokoltnak tűnhetett az 1921-es törvény újragondolása (különösen újrastrukturálása) a nemzetközi szerzői jogi fejlemények tükrében.¹³

Hasonlóképp nem lehet figyelmen kívül hagyni az 1921-hez képest végbement számottevő technológiai fejlődést. Bár e fejlődés üteme messze elmarad ahhoz képest, ami a 21. századot jellemzi, akkoriban még az adott újítások is hatalmas léptékűnek tűnhettek. Így a hangosfilmek térnyerése, a gépzene előretörése és általában a hangfelvételek különböző módokon és technológiai megoldásokkal történő lejátszása (előadása, közvetítése) is mindennapossá vált (egyre jobban kiszorítva az élő zenét a társasági eseményekről). Ugyanitt érdemel figyelmet a rádió elterjedése, amelynek hazai megjelenésére Balás P. Elemér is korszakos jelentőségű értekezéssel reagált.¹⁴ Érdekesség, hogy miközben a jelenleg hatályos Szjt. kimondottan a technológiászemleges szabályozás elvéből indul ki, s így – legalábbis elvileg – a tör-

¹¹ Uo., 11.; jelen kötetben: 384.

¹² Uo., 9–10.; jelen kötetben: 383.

¹³ A BUE római felülvizsgálatáról Balás P. Elemér is számot adott. Lásd Balás P. Elemér: A római szerzői jogi konferencia és a magyar törvényhozás feladatai. *A Sajtó* III., 1929, 265–280., 336–344., 392–414., 440–446.

¹⁴ Balás P. Elemér: *Rádió, szerzői jog, sajtójog*. Budapest, Csáthy Ferenc, 1927. 1–46. Továbbá lásd jelen kötetben: 207–247.

vényi előírások bármely technológiai megoldásra alkalmazhatóak, ez az elv még nem jellemezte az 1921-es második szerzői jogi törvényt. Ennek is köszönhetően az 1934-ben hatályos előírások erősen kötődtek a technológia mindenkori állásához, és ez a törvény szerkesztésén is jól látszott, mivel az – még erősen követve az 1884-es jogszabályt – műtípuscentrikus volt. (Vagyis a fejezeti tagolás követte az egyes védett műtípusok körét.) Balás P. Elemér törvényjavaslata szakított ezzel a megközelítéssel, és bár a technológiasemleges jogalkotás elvét ő sem ismerte (ekkor még nem is ismerhette, az csak több évtized múlva lett koncepcionális eleme a szerzői jogi kodifikációnak), szerkesztési szempontból, ahogy az alábbi jelzésre kerül, egyértelmű előrelépést mutat a normaszöveg.

Balás P. törvénytervezetének kidolgozásakor a magyar forrásokon felül számtalan nemzetközi példát vett alapul. Ahogy azt a *de lege ferenda* tanulmányában kifejtette, a tervezet szempontjából számos ország régebbi és modern (reform alatt álló) joganyaga szolgált forrásként, így különösen a francia mintát követő lengyel, továbbá az olasz, az egyiptomi, a portugál, a jugoszláv, a cseh, a német és az osztrák szerzői jog.¹⁵ Balás P. e felsorolásban ugyan csak közvetve – a lengyel példán keresztül – említi, de előtanulmányaiból is látható, hogy a francia szerzői jog határozott mintaként szolgált. (Elképzelhető, bár nem nevesíti, hogy azt a „régebbi külföldi szerzői jogi törvények” kategóriájába sorolta.)

3. A Balás-tervezet rendelkezéseinek elemzése

Szerencsés lehet az utókor, hogy a Balás-törvényjavaslat – ellentétben a minden szerzői jogász és jogtörténész által csak „emlegetett”, de sosem látott javaslatokkal – egyáltalán ismert és olvasható. Viszonylag ritka, hogy egy még csak meg tárgyalásra sem került normaszöveg önálló, tudományos életet is megéljen. Ebben értelemszerűen nagy szerepet játszott, hogy szerzője egyetemi oktató volt, aki minden bizonnyal komolyan sajnálta volna, ha élete egyik legfontosabb műve a feledés homályába merül. Ennek is köszönhető, hogy a törvényjavaslatot és a kapcsolódó terjedelmes indokolást 1947-ben könyv formájában is közzétette. A koncepció ugyanakkor nem csak ebből a forrásból ismerhető meg. A normaszöveg pontos felvázolása nélkül Balás P. *de lege ferenda* tanulmányában közölte a szerzői jogi reformtervezet általános indokolását. A jelen tanulmány a források közül a mindenkori legkorábbi változatokat teszi vizsgálat tárgyává. Így lehet az, hogy a normaszöveget az 1947-es könyvből, az indokolást pedig a *de lege ferenda* tanulmányból ismertetjük. Igyekszünk áttekinteni a legfontosabb rendelkezések tartalmát, az új elképzelések bevezetése mögött meghúzódó jogpolitikai (ideértve a

¹⁵ Balás P. i. m. (1. lj.) 9., 1. j.; jelen kötetben: 383., 1. lj.

technológiai és/vagy nemzetközi szerzői jogi) érveket/indokokat, igazolva mindezzel azt, amire e tanulmány címe is utal. Nevezetesen, hogy Balás P. Elemér ízigvérig modern, a kor kihívásaira reagáló reális és (majdnem minden elemében) elfogadható törvényjavaslatot dolgozott ki. Továbbá hogy a koncepció nemcsak éke a szerzői jog magyar történetének, de annak ellenére a fejlődés szerves része, hogy végül a javaslatot még csak nem is tárgyalta az Országgyűlés.

1938-as tanulmányában Balás P. a tervezet szükségességét elsősorban négy indokkal magyarázta: a nemzetközi szerzői jogi fejlődésre történő reflektálás; az akkor hatályos jogszabály hiányosságainak a pótlása; az Sztj. következtelenségeinek a megszüntetése; valamint a törvény terminológiai megújítása.¹⁶

Ez utóbbival kezdte Balás P. elemzését is, ezért érdemes nekünk is ezt az utat követnünk. A tervezet számos kiváló kifejezés használatára tett javaslatot, így a többszörözés és a terjesztés szavak a hatályos normának is megkerülhetetlen elemei. Más esetekben azonban a szóhasználat visszhangtalan maradt. Így Balás P. a szerzői mű helyett a szellemi alkotás, a személyhez fűződő jogok helyett a szellemi érdekek, az egyéni, eredeti jelleg helyett „eredetiséget mutató, s ehhez képest egyénien újszerű, közlésre is alkalmas”,¹⁷ az írói/irodalmi mű helyett a nyelvi alkotás, a felhasználás helyett az értékesítés, az átdolgozás helyett a közvetett elsajátítás, az átdolgozó mű helyett a másodlagos alkotás, a hanglemezek nyilvános előadása/nyilvánosságához közvetítése ellenében járó díjazás (díjigény) helyett a szerzői pót-díj és a megtérítés, a francia terminológiának is tökéletesen megfelelő követő jog helyett a szerző részesedési joga kifejezéseket javasolta használni. A terminus technicusok egy része – mélyebb nyelvészeti ismeretek híján csak feltételezni tudom – a kor szóhasználatát is tükrözhetik. Sőt, értelmük is nagyon közel áll a hatályos terminológiához. Mégsem lehet azt mondani, hogy Balás P. e szövegszerű javaslatokai megjelentek volna az 1969-es vagy az 1999-es Sztj.-ben.

Tovább haladva figyelmet érdemel, hogy az 1921-es Sztj., amint az korábban már említésre került, az írói művekre nézve határozta meg a legfontosabb (általános) szabályokat, majd ehhez képest iktatott be speciális rendelkezéseket más műtípusokra,¹⁸ illetve speciális felhasználásokra.¹⁹ Ehelyett Balás P. törvényjavaslata 6 fejezetből áll: általános rendelkezések (1–21. §); a szerző jogának korlátozásai (22–64. §); a szerzői jog bitorlásának magánjogi következményei (65–73. §); eljárási szabályok (74–77. §); büntető rendelkezések (78–86. §); egyes rendelkezések

¹⁶ Uo., 17.; jelen kötetben: 386.

¹⁷ Lásd a Tervezet 2. § első mondatát. Jelen kötet: 660.

¹⁸ Zeneművek, képzőművészeti és iparművészeti alkotások, szövegképek, térképek, földrajzi, helyrajzi, építészeti, mérnöki és más műszaki, valamint tudományos vonatkozású tervek, rajzok, ábrák, vázlatok és plasztikai művek, fényképészeti művek, valamint mozgófényképészeti művek.

¹⁹ Színművek, zenés színművek és zeneművek nyilvános előadása.

(87–108. §). Ez a tagolás világosan jelzi az eltávolodást a korábbi (hatályos) szabályozás íróimű-centrikus szerkesztési logikájától,²⁰ és egyben reflektál is az irányadó nemzetközi szerzői jogi mintákra.

Így a javaslat 4. §-a részletesen felsorolja a szerzői jog által védett műtípusokat, s rájuk nézve általános jelleggel rendeli alkalmazni a törvény előírásait. Ez a logika az akkor hatályos Szjt.-nek nem volt része, igaz, hogy a BUE 1928-as módosítását átültető 1931-es jogszabály 2. §-a már tartalmazta ezt a példálózó listát. A Balás P. által választott megoldás, vagyis hogy a védett művek típusai egyetlen jogszabályban és általános felsorolás keretében jelenjenek meg, nemcsak a nemzetközi mintákkal állt tökéletes összhangban,²¹ de a magyar magánjog hagyományainak is jobban megfelelt. Mint Balás P. is jelezte, az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok 23. szakasza szerint „az ész szüleményei is oly tulajdont képeznek, mely a törvény oltalma alatt áll”. E mondat ugyanakkor nem csupán a szerzői művek védelmének jogosságát alapozza meg, de egyben e művek általános és egyenlő védelmét is.²² A Balás P. által megjelenített logika kijelölte az utat a későbbi, 1969-es és 1999-es szerzői jogi törvények számára is.

A szerzői jogvédelemre Balás P. szerint az „eredetiséget mutató s ehhez képest egyénien újszerű, közlésre is alkalmas” alkotások számíthatnak. E feltételek együttes érvényesülése garantálja, hogy megelőzhető legyen egy olyan rendszer, ahol „a szerzői személyiségnek bélyegét nélkülöző pusztá szorgalom az idő véletlene folytán részesül [védelemben]”.²³ Az angolszász *sweat of the brow* doktrínát ily módon elvető Balás P. a „nem valóságos szerzői jog” kialakulásának megelőzését várta például a cím- és lakásjegyzékek, díjszabási táblázatok, szakácskönyvek jogvédelemből történő kizárásától.²⁴ Elismerte ugyanakkor Balás P., hogy még az ilyen összeállítások is jogvédelemre tarthatnak számot, ha azok gyűjteményes műbe foglalhatók.²⁵

A BUE 1. §-a nemcsak a jogvédett műveket sorolja fel, de azokat az alkotásokat/teljesítményeket is, amelyek védelmét vagy kizárja az egyezmény, vagy a védelemről szóló döntést egészében a jogalkotóra bízta. Mai szemmel nézve talán nem a legelőnyösebb szerkesztési logikát követve az ilyen előírásokat (például a törvények vagy sajtóhírek védelmének a kizárását) Balás P. a tervezet vegyes rendelkezése-

²⁰ E logika értelemszerűen abból fakadt, hogy a szerzői jogvédelem történetileg elsőként az írói/nyomtatott művekre nézve, azok utánnyomásával szemben jelent meg. Vö. Balás P. i. m. (1. lj.) 16.; jelen kötetben: 388.

²¹ Balás P. szerint „a helyes rendszer az általános szabályokon épül és az egyes művek és jogosítványok felsorolása csak példálózó lehet, csupán az általános szabályok megvilágítására, a jogalkalmazásnak konkrétumok felmutatásával megkönnyítésére szolgálhat”. Lásd uo., 15.; jelen kötetben: 387.

²² Uo.

²³ Balás P. Elemér: A film szerzőségének problémája. *Kereskedelmi Jog*, 1934, 135.

²⁴ Uo.

²⁵ Tervezet, 89. §. Jelen kötet: 693.

zéseket tartalmazó fejezetében helyezte el.²⁶ Balás P. e döntését a „rendszerbeli tisztaság érdekében” hozta meg,²⁷ amelyet elsősorban az magyaráz, hogy a vegyes rendelkezések között tett említést számos más olyan tartalomról (például fényképek vagy árujegyzékek), amelyeknek a jogvédelmét el kell határolni a jogvédett művektől (szellemi alkotásoktól). E szerkesztési logika természetesen érthető, mégsem tűnik igazán szükségesnek. A BUE maga is egyetlen szakaszon belül (2. cikk) tárgyalta a védett és a védelem alól kizárt vagy a nemzeti jogalkotó által kizárható alkotásokat. A hatályos jogunk által is követett ezen logika sokkal inkább látszik segíteni a jogalkalmazókat, hiszen ezáltal lehetővé válhat a pro és kontra érvek egy helyen történő megismerése.

Hasonlóan érdekes felvetést tartalmazott a javaslat 94. §-a, amely a szabadalmi leírásoknak biztosított volna legfeljebb öt évig terjedő szerzői jogvédelmet.²⁸ E rendelkezés jelenleg nem része a magyar szerzői jogi dogmatikának. A BUE egyrészt lehetőséget ad a tagállamoknak az ügyiratok jogvédelemből történő kizárására, másrészt az Szjt. határozottan kizárja a tények/eljárások jogvédelmét.²⁹ Egy szabadalmi leírás ezen két esetkör valamelyikébe mindenképpen beilleszthető. A tervezet a hatályos rendszertől eltérő (ám az akkor hatályos szabállyal megegyező) megoldással élt a fényképészeti alkotásokat illetően is. A vonatkozásukban fennálló védelmet a szerzői jog általános szabályaitól elkülönítette, és a vegyes rendelkezések körében helyezte el. Mint azt jelezte *de lege ferenda* írásában, a fényképek megalkotása jelentős szellemi erőfeszítéseket igényel, azok mégsem tekinthetők egyenértékűnek más művekkel. Ezért rájuk nézve gyakorlati okokból speciális védelmi keretrendszer kialakítását javasolta Balás P.³⁰

Balás P. 1934-ben, a *Kereskedelmi Jog* című folyóiratban megjelent tanulmányában külön felhívta a figyelmet arra, hogy „[m]ai szerzői jogi törvényünk – sajnos – semmit sem szól a legfontosabbról: arról, hogy ki a szerzői jogi védelemben részesülő alkotás szerzője”.³¹ Nem véletlen tehát, hogy kiváló újításként a Tervezet beiktatására javasolta a magyar jogrendbe az alkotói elvet. Eszerint „szerző az, aki szellemi alkotást saját szellemi tevékenységgel hozott létre”.³² Ezen túl a szerzőt illetően a Tervezet számos további értékes megállapítást tett, így különösen a gyűjteményes mű és az átdolgozó mű szerzője vonatkozásában. Figyelmet mégis az a

²⁶ A hatályos Szjt. (1999. évi LXXVI. törvény a szerzői jogról) jelenleg ezeket az előírásokat a 2. §-ban tárgyalja, együtt a jogvédett művek listájával.

²⁷ Balás P. i. m. (1. lj.) 51.; jelen kötetben: 413.

²⁸ Vö. uo., 53.; jelen kötetben: 414.

²⁹ Vö. hatályos Szjt. 1. § (4) és (6) bekezdés.

³⁰ Balás P. i. m. (1. lj.) 48–49.; jelen kötetben: 411–412.

³¹ Balás P. i. m. (23. lj.) 134.

³² Tervezet, 7. § 1. mondat. Jelen kötet: 662.

dogmatikai megoldás igényel, amely – a jelenleg hatályos rendszerben kapcsolódó jogi jogosultsággal elismert – a szerzői művek megalkotásában/interpretálásában közreműködő személyek jogvédelmét volt hivatott rendezni.

E gondolatok közül is kiemelkedik a Tervezet 7. §-a utolsó mondata, amely rögzíti, hogy a mozgófényképészeti alkotás előállítója a szerzővel azonos jogokban részesül. Más szóval a filmelőállító egyenlő a szerzővel. Balás P. ezzel elvetette azt a német és osztrák jogban épp akkoriban bevezetni javasolt azon megoldást, amely a mozgófényképészeti alkotások szerzőinek (így különösen a rendezőnek, forgatókönyvírónak stb., vagyis a „film valódi megalkotóinak”) biztosított szerzői jogok törvény erejénél fogva történő átszállásáról szólt. Ezzel szemben Balás P. szerint szerzőnek közvetlenül a filmelőállítót kell tekinteni, amely megoldás a filmelőállító számottevő üzleti érdekeinek a védelmén nyugszik, méghozzá úgy, hogy a létrehozatalhoz kapcsolódó valamennyi önálló szellemi alkotótevékenység „feladja önállóságát és elismeri az üzleti szempont túlnyomó súlyát”.³³ Ugyan nehezen tagadható a gyakorlati jelentősége és észszerűsége annak, hogy a jogok felett a filmelőállító rendelkezzen, a Balás P. által javasolt, szerzői joggal egyenértékű jogvédelem a filmelőállítók vonatkozásában nem fogadható el. Ez egyébként közvetlenül következik Balás P. saját fejtegetéseiből is. 1934-es tanulmányában ugyanis alaposan körbejárta, hogy a szerzői minőség előfeltétele a személyiség tükröződése a művön.³⁴ Szerinte azonban „[a] mozgófényképészeti alkotás sem a szövegírónak, sem a scenáriumírónak, sem a rendezőnek, sem a színésznek a személyiségét nem tükrözi vissza, még kevésbé a fényképészét”.³⁵ Ugyanakkor a tanulmányban levont konklúziója szerint „mindazok, akik közreműködnek a film létrehozatalában, két uralkodó tényezőnek ellenmondást nem tűrő determináló hatása alatt állanak. E két tényező egyike technikai, másika gazdasági. Mindazt, ami a film forgalomba hozatalát megelőzi, egyfelől a gép, másfelől a tőke befolyásolja. Senki sem adhatja azt, ami saját felfogása szerint legértékesebb a személyiségében. Mindenkinek azt kell néznie, mi az, amit a gép megtűr és megkövetel, másfelől mi az, ami a gép természetével harmonizáló film minél előnyösebb értékesítését biztosítja”.³⁶ Miközben továbbra is egyet kell érteni ezen érdekek fontosságával (még a mai filmipart illetően is), látni kell, hogy maga Balás P. adja saját cáfolatát. A gép és a tőke ugyanis semmilyen szempontból nem tekinthető személyiségi kérdésnek. Akinek a gép és a technika a „kezében” van, ugyancsak kötve van e tényezőkhöz. Más szóval a

³³ Balás P. i. m. (I. lj.) 26.; jelen kötetben: 395.

³⁴ „Az, hogy kit illet a szerzői jog, attól függ, hogy kinek a személyiségét tükrözteti vissza.” Lásd Balás P. i. m. (23. lj.) 136.

³⁵ Uo.

³⁶ Uo., 175. Továbbá: „Kényszerítő logikai erővel folyik tehát az üzleti szempont túlsúlyából az a követelmény, hogy a mozgófényképészeti alkotás szerzőjének *közvetlenül* a filmvállalatot kell tekinteni.” Lásd uo., 176.

filmelőállító sem viheti bele igazán személyiségjegyeit a mozgófényképészeti alkotásba. Végző soron azt mondhatjuk, hogy épp a Balás P. által kritizált, a vagyoni jogok törvény erejénél fogva történő átszállásán alapuló osztrák–német modell az, amely megfelel a szerzői jog rendszertani követelményeinek, hiszen személyisége egy cégnek nincs, az mindig is hús-vér szerzőknek lehet. Nem meglepő módon utóbb ez a megoldás vált a magyar szerzői jog rendszerének a részévé.

Visszatérve a kapcsolódó jog kontra szerzői jogok kérdéshez, nagyon helyesen, a szerzői jogtól eltérő védelmet írt elő a Tervezet az előadóművészek vonatkozásában.³⁷ Balás P. szerint ugyanis „az előadóművésznek nem szerzői jogot, hanem csupán beleegyezési jogot lehet adni előadása eredményének készüléken megrögzítése és az ily készülék értékesítése tekintetében”, s mindezt rövidebb (32 éves) védelmi idővel.³⁸ Harmadrészt, részben a hanglezemepiar 1930-as évekbeli korlátozottabb kapacitásaira, valamint a rádiósugárzás ekkorra tehető kibontakozására tekintettel a hangfelvétel-előállítók és a rádiószervezetek számára a Tervezet – szélesebb körű védelem helyett – a mai értelemben vett díjigényre szorított jogot biztosított.³⁹

A Balás-tervezet egyik legfontosabb újítását a személyhez fűződő jogok törvénybe iktatása jelentette volna. Arra Balás P. is utalt, hogy „[a]z 1921: LIV. törvénycikk kifejezetten nem tartalmaz olyan rendelkezést, mely általános elvként mondaná ki, hogy a szerző személyiségi joga védelemben részesül”.⁴⁰ Ez részben annak is köszönhető, hogy a személyhez fűződő (akkor még személyiségi) jogok gyökerei a 20. század elejének Magyarországon az általános magánjogig nyúlnak vissza. Mint Balás P. jelezte, az 1928-as magánjogi törvénytervezet 107. szakasza szerint „[m]indenkinek joga van arra, hogy a törvénynek és mások jogának korlátai között személyiségét szabadon érvényesíthesse, és hogy ebben őt senki se háborítsa (személyiség joga)”.⁴¹ Ez a megközelítés ekkor azt juttatta kifejezésre, hogy a személyiség jogát a magyar magánjog általános jelleggel védi, bármilyen környezetben merüljön is az fel. Ennyiben tehát a személyhez fűződő jogok oltalma – amennyiben a magánjogi tervezetet elfogadta volna az Országgyűlés – a magánjogi normákból is következett volna, külön szerzői jogi előírások híján is. Ugyanakkor mind a BUE 1928-as módosításai, mind a mintaadó – főleg francia és német – joganyagok tartalmaztak speciális, szerzői jogi törvényben rögzített személyhez fűződő jogokat. E mintákra építkezve e jogok Szjt.-be illesztését Balás P. elengedhetetlennek látta.

³⁷ Tervezet, 35. §. Jelen kötet: 674.

³⁸ Balás P. i. m. (1. lj.) 22.; jelen kötetben: 393.

³⁹ Tervezet, 41–42. §. Jelen kötet: 676.

⁴⁰ Balás P. i. m. (1. lj.) 12.; jelen kötetben: 385. Palágyi Róbert még 1957-es szerzői jogi zsebkönyvében is jelezte, hogy az 1921-es Szjt.-ben csak korlátozott jelleggel jelentek meg a szerző személyhez fűződő érdekei, s helyettük a vagyoni jogosultságok képezték a szerzői jogi szabályozás magvát. Lásd Palágyi Róbert: *A magyar szerzői jog zsebkönyve*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1957. 11.

⁴¹ Balás P. i. m. (1. lj.) 13.; jelen kötetben: 386.

A Balás P. által javasolt személyhez fűződő jogok egy része csekély magyarázatot igényel. A BUE is kodifikálta a szerzőség elismerését (névfeltüntetési jogát), valamint az integritáshoz fűződő jogot.⁴² Francia mintára került a Tervezetbe az első nyilvánosságra hozatalhoz fűződő jog,⁴³ melybe Balás P. a *de lege ferenda* elemzésében beleértette a visszavonás jogát (*droit de repentir*).⁴⁴ Említést és kritikát ugyanakkor a Tervezet elsőként említett személyhez fűződő joga érdemel, ami nem más, mint a mű létrehozatalának a joga. Balás P. egy hosszú bekezdést szánt e jog megindokolására az 1938-as elemzésében. Eszerint a létrehozatal jogának a rögzítése elengedhetetlen annak megelőzése érdekében, hogy a szerzőt se szerződéssel, se végrehajtás útján ne lehessen arra kényszeríteni, hogy a művét létrehozza.⁴⁵ Nehezen tagadható, hogy Balás P. fontos anomáliára hívta fel ezzel a joggal a figyelmet, azonban e problémák más jogi eszközökkel is kezelhetők (így egy szerződés megszegése egyszerűen szankcionálható kártérítéssel is, anélkül hogy a szerző alkotói szabadságába be kellene avatkozni). Nem véletlen ezért, hogy a létrehozatal személyhez fűződő jog nem vált a magyar szerzői jog részévé.

Végül figyelmet érdemel, hogy a személyhez fűződő jogok védelmét Balás P. nem kötötte a vagyoni jogok oltalmára rendelkezésre álló időtartamhoz.⁴⁶ Ezzel a Tervezet a francia dualista mintát alapul véve korlátlan időtartamra biztosította volna ezen szellemi érdekek érvényesülését.⁴⁷ A hatályos magyar szabályozás végül nem ezt a megoldást, hanem – apró kivételtől eltekintve – a védelmi időhöz kötött, német monista irányt tette a magáévá.

Hasonlóan haladó gondolkodást tükröz a Tervezet vagyoni jogokkal kapcsolatos szabályanyaga. Számottevő körben szélesítette volna e jogok körét Balás P., ideértve az üzletszerű bérbeadást (bérlet), a rádióközvetítés és az abban foglalt művek hangszóróval történő előadását/bemutatását, a nyilvános előadás jogának kiszélesítését a nem színpadi művekre is, valamint – francia mintára – egy korlátlan terjesztési jogot.⁴⁸ Ugyancsak tartalmazta a Tervezet a német szerzői jogból eredő szabad használat (*freie Benutzung*) intézményét. Eszerint „a szerző vagyoni joga

⁴² Tervezet, 11. § (1)–(2) bekezdés. Jelen kötet: 663–664.

⁴³ Tervezet, 10. § (1) bekezdés. Jelen kötet: 663.

⁴⁴ Balás P. i. m. (1. lj.) 30.; jelen kötetben: 398.

⁴⁵ Tervezet, 10. § (1) bekezdés. Jelen kötet: 663. Lásd továbbá Balás P. i. m. (1. lj.) 29.; jelen kötetben: 397–398.

⁴⁶ Tervezet, 45. §. Jelen kötet: 677.

⁴⁷ „A szellemi érdekű jogok oltalma a fényképek tekintetében is időbelileg korlátlan.” Lásd Balás P. i. m. (1. lj.) 49.; jelen kötetben: 412. (Kiemelés tőlem: M. P.)

⁴⁸ Uo., 32–33.; jelen kötetben: 409. Érdekes volna tudni, hogy Balás P. miért a francia *droit de destination* modelljét vette alapul e vagyoni jog meghatározásakor, és nem a német korlátozott terjesztési jogot. Utóbbi vonatkozásában Josef Kohler elméleti munkáinak és a német birodalmi legfelsőbb bíróság (Reichsgericht) 1906-os *Königs Kursbuch* döntésének is köszönhetően a terjesztés joga kimerül a műpéldány tulajdonjogának első, jogszerű átruházása után. A két koncepció közötti érdemi különbségeket lásd Mezei Péter: *Jogkimerülés a szerzői jogban*. Budapest, Médiaudományi Intézet, 2016. 42–45.

nem terjed ki annak megtiltására, hogy más olyan új, önálló alkotását értékesítse, amely a szerző alkotásának felhasználásával keletkezett ugyan, de lényege nem azonos a felhasznált alkotás lényegével”.⁴⁹ Ha jelentősen más szóhasználattal is, de e rendelkezés levezethető volt már az 1921-es Szjt.-ből is,⁵⁰ és az 1969-es Szjt.-nek is a része maradt.⁵¹ Figyelemre méltó újításként tárgyalta Balás P. az ugyancsak francia eredetű, a BUE-ba épp az 1928-as római módosítás nyomán beemelt követőjog (*droit de suite*) intézményét. A Tervezet lehetővé tette volna,⁵² hogy valamennyi olyan testi tárgy⁵³ továbbértékesítése vagy cseréje⁵⁴ esetén, amely a szerzői művet eredeti alakjában hordozza, a szerző a vételár három százalékát meg nem haladó⁵⁵ összegű díjazásban részesüljön. A szerzőnek járó díj megfizetésére az eladó és a vevő egyetemlegesen lett volna köteles.⁵⁶ A Tervezet ezen elemének a forradalmi jellegét az adja, hogy kiállt a BUE 1928-as módosítása nyomán elfogadott nemzetközi keretrendszer mellett annak ellenére is, hogy e rendelkezések nemzeti jogba való átültetése egyáltalán nem volt kötelező. Ez utóbbinak is köszönhető, hogy a magyar jogalkotó 1931-ben nem emelte át a követő jogot a magyar szerzői jogba.⁵⁷

A Tervezetnek a szerzői jog különböző korlátozásait tartalmazó Második fejezete némiképp bonyolult és kazuisztikus. Az önkéntes, a törvényből folyó és a közérdekű korlátozások elhatárolása részben az 1921-es Szjt. szabályozási logikáját kö-

⁴⁹ Tervezet, 14. § (5) bekezdés. Jelen kötet: 665.

⁵⁰ 6. § 10. pont: „a szerző beleegyezése nélkül a műnek felhasználása mozgófényképzési mű céljára, továbbá a szerző beleegyezése nélkül a műnek egyéb közvetett elsajátításai, bárminemű átalakításai vagy felhasználásai, úgymint: alkalmazások (adaptálások), átdolgozások (arrangement), kivonatok, feldolgozások, regénynek, elbeszélésnek vagy költeménynek átalakításai színdarabbá és viszont stb., *ha mindezek nem egyebek, mint a kérdéses mű utánképzései ugyanabban az alakban vagy más alakban oly változtatásokkal, hozzáadásokkal vagy rövidítésekkel, amelyek nem lényegesek és nem adják meg az utánképzésnek új eredeti mű jellegét.*” (Kiemelés tőlem: M. P.) Lásd továbbá Palágyi i. m. (40. lj.) 54.

⁵¹ 1969. évi III. törvény a szerzői jogról, 17. § (3) bekezdés: „Új, önálló mű alkotásához idegen mű felhasználható; ez a jog azonban nem terjed ki az idegen mű átdolgozására színpad, film, rádió vagy televízió céljára, valamint az azonos műfajban történő átdolgozásra.” (Kiemelés tőlem: M. P.)

⁵² Tervezet, 16. § (1) bekezdés. Jelen kötet: 665.

⁵³ Idesorolta Balás P. a képzőművészet alkotásain túl az írói és zenei alkotások kéziratait is. Lásd Balás P. i. m. (1. lj.) 34.; jelen kötetben: 400–401. A főszabály alól kivételt az épületek és az iparművészeti alkotások képeztek volna. Lásd Tervezet, 16. § (7) bekezdés. Jelen kötet: 666.

⁵⁴ Uo., 16. § (4) bekezdés. Jelen kötet: uo.

⁵⁵ Uo., 16. § (6) bekezdés. Jelen kötet: uo.

⁵⁶ Uo., 16. § (2) bekezdés. Jelen kötet: uo. E rendelkezés a legújabb uniós joggyakorlat tükrében különös jelentőségre tesz szert. Az Európai Unió Bírósága a *Christie's v. SNA* ügyben pont azt mondta ki, hogy a tagállamok jogalkotásai kompetenciájába tartozik annak eldöntése, hogy a követő jogi díjat ki fizesse meg a jogosultnak. (Ott az aukciós ház és a műpéldány eladója vonatkozásában merült fel a kérdés.) Lásd C-41/14. sz. ügy *Christie's France SNC kontra Syndicat national des antiquaires* [ECLI:EU:C:2015:119] 30. pont.

⁵⁷ Palágyi i. m. (40. lj.) 47.

vette, másrészt a német nyelvű jogszabályokra is alapvetően jellemző volt. Mindez azonban sok szempontból következtelen szerkesztést eredményezett. Így például a változtatás és visszavonás személyhez fűződő jogát Balás P. az önkéntes korlátozások alfejezetben helyezte el,⁵⁸ alapvetően annak is köszönhetően, hogy ezen jogok érvényesülése feltételhez kötött vagy kártérítés fizetését vonhatja maga után. Korlátozott jellegük ellenére is e jogok rendszertanilag sokkal jobban illenének az általános részbe, ahogy az a hatályos Szjt.-ben is látható. Ugyancsak jó példa a következtelen szerkesztésre, hogy a Hatodik fejezet is tartalmaz korlátozásként érvényesülő rendelkezést, ilyen például a vádlott arcképének a közlésére vonatkozó előírás.⁵⁹ Hasonlóképp következtelenségnek hat az a már említett tény, hogy az előadóművészeknek biztosított *sui generis* jogvédelem a korlátozások között került elhelyezésre.⁶⁰

Hasonlóan a Tervezet reformatórius jellegéről árulkodnak a szankciótani és eljárási kérdéseket tárgyaló fejezetek. Mikor 1921-ben az Szjt. megszületett, a magyar magánjogi szabályozás még nem nyerte el végső formáját. Ugyancsak fontos, hogy az eredeti, 1884-es szerzői jogi törvényt is a büntetőjog-centrikusság jellemezte. Ennek is köszönhető, hogy az 1921-es törvényben sem a magánjogi dominancia volt jellemző.⁶¹ A magyar szerzői jog történeti fejlődésében épp Balás P. koncepciója hozta meg a kívánt váltást, amikor elsőként a magánjogi jogkövetkezményeket, valamint a kapcsolódó eljárási szabályokat tárgyalta.⁶² Sőt, e téren további számottevő újításokat eszközölt a normaszöveg, lehetővé téve az abbaahagyás és az ismétléstől eltiltás iránti kereset indításának a lehetőségét,⁶³ kártérítés – és ezen felül a tiszta nyereség kiadása – vagy a gazdagodás megtérítése helyett pedig engedte a méltányos díjazás megfizetésének a követelését is.⁶⁴ A magánjogi gondolkodásnak a büntetőjogi szankcionálás területén megfigyelhető előretörése a büntetőeljárás megindításának magánindítványhoz kötésével,⁶⁵ valamint a vagyoni és a személyhez fűződő jogokkal kapcsolatos bitorlások eseteinek az elhatárolásával⁶⁶ is szemléltethető.⁶⁷

⁵⁸ Tervezet, 26. §. Jelen kötet: 670.

⁵⁹ Uo., 97. §. Jelen kötet: 695.

⁶⁰ Uo., 35. §. Jelen kötet: 674.

⁶¹ Vö. Palágyi i. m. (40. l.) 31.

⁶² Ugyanerre utal, hogy *de lege ferenda* tanulmányának címében is a „szerzői magánjogunk” kifejezést alkalmazta Balás P.

⁶³ Tervezet, 65. § (1) bekezdés. Jelen kötet: 684.

⁶⁴ Uo., 66. § (4)–(5) bekezdés. Jelen kötet: uo. Vö. Balás P. i. m. (1. l.) 46–47.; jelen kötetben: 410.

⁶⁵ Tervezet, 83. §. Jelen kötet: 691.

⁶⁶ Vö. uo., 78–79. §. Jelen kötet: 690.

⁶⁷ Ez a logika egyébként megfelel a hatályos büntetőjogi szabályozásban is fellelhető bitorlás (amely hagyományosan a személyhez fűződő jogok plagizálásával állítható párhuzamba) és a szerzői és szerzői joghoz kapcsolódó (vagyoni) jogok megsértése vétségeinek az elhatárolásában. Lásd 2012. évi C. törvény a Büntető törvénykönyvről, 384–385. §.

4. Záró gondolatok

A jelen tanulmány rövid, tömör – nem tagadottan szelektív – áttekintését adta a Balás P. Elemér által jegyzett törvényjavaslat szövegének, valamint – és különösen – az annak megalkotása mögött húzódó történeti és technológiai okoknak. A tömörség ellenére is a bemutatottak elegendőnek mutatkoztak annak igazolására, hogy a Tervezet, szerzőjének eredeti célkitűzésével összhangban, nem pusztán novelláris módosítása lett volna az 1921-es jogszabálynak. A felvázolt koncepció ízig-vérig reformer elképzeléseket tartalmazott mind terminológiájában, mind szerkesztésében, és ami a legfontosabb, érdemi rendelkezései között.

Az, hogy a Tervezetből végül „nem lett semmi”, számos okkal magyarázható. A világháború közeledtével – a német hatások felerősödésének időszakában – talán nem szolgált kiváló ajánlólevélként, hogy a felvázolt reformelképzelések közül számos volt visszavezethető (akár közvetlenül, akár a lengyel minta okán) a francia szerzői jogra. Ugyancsak nem sokkal a reformkoncepció elkészültét követően távozott Balás P. az Igazságügyminisztériumból, és folytatta jogászai munkáját a Kúrián.⁶⁸

Ezzel együtt – vagy épp ezért – szerencsések lehetünk, hogy Balás P. már a *de lege ferenda* tanulmányában betekintést engedett a koncepció tervezett tartalmába, majd a világháborút követően kiadatta a Tervezetet az eredetivel megegyező tartalommal. Azt csak találgatni lehet, lett volna-e nagyobb visszhangja a munkájának, ha Balás P. nem hunyt volna el még ugyanebben az évben. És ha már találgathatunk, akkor a válasz egyértelműen igenlő lenne. Mi sem igazolja ezt jobban, mint hogy végül az 1969-es Szjt. is számos elemében merített Balás P. gondolataiból. Nem elsősorban az alkalmazott terminológiát illetően, hanem elsődlegesen a szerkezeti és tartalmi elemei kerültek beillesztésre a harmadik Szjt.-be. Végző soron kijelenthető, hogy Balás P. Elemér törvénytervezete – a haladás, a modernitás iránti elkötelezettsége és a gyakorlatias, realitások iránti érzékenysége okán – a magyar szerzői jog *de lege ferenda* javaslatainak egyik legékezebb darabja.

⁶⁸ Juhász né Zvolenszki Anikó: *In memoriam* Balás P. Elemér (Halálának ötvenedik évfordulójára). *Jogtudományi Közöny*, 1998/5., 174.

NÓTÁRI TAMÁS*

Szerzői jogi reformok és reformkísérletek a 19. században és a 20. század első felében

Írásunkban először a szellemi alkotások védelmére irányuló kezdeti törekvések vázolója után (1.) a Toldy Ferenc nevéhez fűződő javaslatot elemezzük (2.), majd Szemere Bertalannak az 1844. évi országgyűléshez beterjesztett törvényjavaslatát (3.), amely a királyi szentesítés elmaradása miatt nem emelkedett törvényerőre. Az első magyar szerzői jogi törvény – az 1884. évi XVI. törvény – Arany László kezdeményezését követően Apáthy István előterjesztése alapján született meg. A szerzői jogi reformkísérletek elemzése sorában hosszabban kitérünk a Magyar Jogászegylet 1906-os vitájára (4.), amely az 1884-es szerzői jogi törvény korszerűsítését tűzte ki célul. A magyar szerzői jog másfél évtizeddel későbbi újrakodifikálását azt tette szükségessé, hogy megteremtődjenek a Berni Uniós Egyezményhez történő csatlakozás belső jogi feltételei: az 1921. évi LIV. törvény összhangba hozta szerzői jogunkat az egyezmény akkori szövegével, valamint a technikai fejlődés eredményeihez is hozzáigazította szabályozásunkat. A polgári szerzői jog korszerűsítésére tett utolsó kísérlet Balás P. Elemér nevéhez köthető; 1934-ben készült törvényjavaslatát 1947-ben adták ki, a politikai változások miatt azonban e javaslatból már nem válhatott törvény – tanulmányunk utolsó részében e reformjavaslatokat tekintjük át (5.).

1. A szellemi alkotások jogi védelmének kezdetei Magyarországon

A szerzői jog magyarországi szabályozása erősen az osztrákokhoz kötődött. Kiindulópontjának a Takács Ádám által a törvényhozókhoz intézett felkiáltást tekinthetjük, melyben a gönyi református lelkész arra hívta fel a Helytartótanács figyelmét, hogy „a halotti beszédeit kiadó Paczkó pesti nyomdász munkáját megbecsületlenülve Landerer nyomdász az egész kötetet utánnyomta, [...] az ezzel oko-

* Az MTA doktora, MTA TK JTI, Sapientia EMTE.

zott kár miatt Paczkó elállt attól, hogy a második kötetet is kiadja, félvén, hogy azt Landerer ismét elorozza”¹ E tisztességtelen eljárás folytatásának megakadályozása végett fordult a lelkész a Helytartótanácsához, melynek eredményeképp 1793. november 3-án az 12157. sz. királyi rendelet került kiadásra, mely az Ausztriában 1775. február 11-én kelt rendelet javított változata volt. Ez a belföldi utánnomást büntetéssel, valamint elkobzással, illetve a szerző részére fizetendő kártérítéssel szankcionálta. Mindez azonban nem állt a külföldön megjelent és már belföldön más által utánnomott könyvekre, ezeket már bárki szabadon kiadhatta. Kiterjesztette a jogvédelmet az író jogutódjára (*cessionarius*) is, valamint a későbbről jól ismert elévülés intézményét is megfogalmazta, vagyis azt, hogy bizonyos, a szerző halálától számított idő elteltével a mű „köztulajdonba” kerül, és bárki szabadon kiadhatja, de ennek részletes szabályait még nem rögzítette. 1794-ben, egy másik királyi rendelettel (1812. sz.) mindezt a kölcsönösséggel (reciprocitással) egészítette ki, amely szerint az Ausztriában nyomtatott munkákat Magyarországon tilos utánnomni, és a magyar területeken kiadott művek tekintetében ugyanezt a védelmet biztosították az osztrák utánnomásokkal szemben. E szabály egészen a már fentebb említett magyar–osztrák nemzetközi szerződés (1887. évi IX. törvény) megkötéséig hatályban maradt.² A védelem azonban fejletlennek bizonyult, hisz a bírósági út helyett csak a cenzúrát megfogalmazó „előzetes út” létezett. A védelemben részesített művek köre tovább bővült az 1831. április 22-én kelt 4232. sz. udvari rendelettel, mely a „rajzolatokra és rézmetszetekre” is kiterjesztette a védelmet.

Az élet egyre fokozódó igényei és a szellemi javak élénkülő forgalma, valamint a sajtó felszabadítására irányuló politika a szerzői jogok önállóbb fejlődését is magával hozta. A reformmozgalom Magyarországon előbb érvényesült, mint Ausztriában, de törvényhozási eredmények nem kerültek bevezetésre. A Kisfaludy Társaság kezdeményezésére Szemere Bertalan, vezető tevékenysége mellett az első magyar szerzői jogi törvényjavaslatot is megalkotta. A javaslat az 1837. évi porosz javaslat után készült, az 1844. évi országgyűlésen fogadták el, és a király elé terjesztették. A javaslat a szerzői jogok megsértését a közigazgatásból már a büntetőbíróságok hatáskörébe utalta.

Az uralkodó azonban visszadobta e javaslatot azzal az indokolással, hogy „a törvényjavaslatban kitűzött elvek [...] részint nagyobb világosság, részben némely hézagok kipótlása tekintetéből [...] módosítottass[ana]k”³ A visszaküldött

¹ Kelemen Mór: Adatok az írói tulajdonjog hazai történelméhez. *Budapesti Szemle*, 1869/14., 46–47., 305–317., 311.; Balogh Elemér: A Szemere-féle szerzői jogi törvényjavaslat. In: Ruszoly József (szerk.): *Szemere Bertalan és kora, I.* Miskolc, Szemere Bertalan Alapítvány, 1991. 149–172., 151.

² Kenedi Géza: *A magyar szerzői jog.* Budapest, Athenaeum, 1908. 9.

³ Knorr Alajos: *A szerzői jog magyarázata.* Budapest, Nagel, 1890. XIII.

javaslatot azonban az időközben feloszlott országgyűlésnek nem volt lehetősége ismét vizsgálat tárgyává tenni. Az uralkodó valódi indoka azonban ott kereshető, hogy az ekkor már nagy lendülettel készülő osztrák szerzői jogi törvény életbe léptetési szándéka okán nem akarta megbontani az addigi egységet.⁴

Az irodalmi és művészeti tulajdon védelméről szóló új ausztriai pátenst 1846. október 19-én hirdették ki, és a király felszólította a kancellárt, hogy a pátensek Magyarországon való alkalmazásáról adjon véleményt. A jelentés alapján a budai Helytartótanács utasítást kapott arra, hogy az 1844. évi országgyűlési javaslatot – figyelemmel az Ausztriában érvényes pátens szabályaira – újratárgyalja. A Helytartótanács a törvényjavaslatot és a kancelláriától kapott ausztriai jogszabályokat a Magyar Királyi Könyvbíró Főhivatalnak adta tovább véleményezés és jelentés elkészítése céljából. A jelentés elkészült, 1847. július 27-én felterjesztették a királyhoz, és ennek alapján született meg egy új kormányhatósági törvénytervezet Magyarország számára, amelyet az 1847. évi országgyűlésnek kellett volna tárgyalnia, ám ezt a politikai események megakadályozták.⁵

Magyarországon 1849-ig az 1793. évi királyi rendelet maradt életben, míg Ausztriában az 1846. október 19-i pátens egészen az 1895. december 26-i szerzői jogi törvény (Gesetz betreffend das Urheberrecht an Werken der Literatur, Kunst und Photographie) életbelépéséig érvényben maradt.

A forradalom idején két olyan fontos jogszabály is született, amelyek a témakört jelentősen érintették, azonban ezek egyike sem volt közvetlen szerzői jogi törvény. Az 1848. évi XVIII. törvény a sajtó szabadságát kimondta ugyan, s a nyomdát is megszabadította a régi közigazgatási rendszabályok bilincseiből, az '1848. évi XXXI. törvénycikk a színházakról' pedig a színházak cenzúráját törölte el, de a szerzői jogok szabályozása elmaradt. Az 1848. évi XXX. törvény a színházak felállításáról rendelkezett, de egyben azt is biztosította, hogy a színműveket szabadon előadhassák. Az 1846. október 19-ei osztrák császári pátenst, amelynek címe 'Törvény az irodalmi és művészeti tulajdonnak a jogosítatlan közzététel, utánnymás és utánképzés elleni védelmére' volt, hazánkban az 1852. november 29-i nyílt parancs léptette hatályba 1853. május 1-jei hatállyal az ABGB-vel együtt. A pátens 1861-ig bírt törvényerővel, Erdélyben pedig érvényessége egészen az 1884. évi XVI. törvénycikk életbelépéséig megmaradt.⁶

Az 1861-es jogrendezés alkalmával az Országbírói Értekezleten a szerzői jog szabályozása is szóba került, mivel azonban e téren alkotmányos törvény még nem volt, és az OÉ az osztrák jogállapotnak megörökítésétől e részben is tartózkodni akart, az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok I. rész 23. szakaszába a következő elvi kijelentést vették fel. Annak felismerésével, hogy a szellemi alkotások is tulaj-

⁴ Knorr i. m. (3. lj.) XII–XIII.; Kenedi i. m. (2. lj.) 10.

⁵ Knorr i. m. (3. lj.) XIII.; Kenedi i. m. (2. lj.) 10–11.

⁶ Knorr i. m. (3. lj.) XIII–XIV.; Kenedi i. m. (2. lj.) 11.

don tárgyát képezhetik, a szerzői jogok védelme az addig fennállott közigazgatási és büntetőbíróvási körből a polgári bíróságok hatáskörébe került.⁷ Az így előállt jogállapot nem állította vissza ugyan az 1793. évi királyi rendelet erejét, de mint a szellemi tulajdon elvi megállapítása, a törvénytörlő bírói gyakorlatnak nagy teret adott. Mégis fejlődésről beszélhetünk, hiszen ettől kezdve a könyvnyomtatás és az utánnyomás hatósági engedélyezéséről – a régi privilégium maradványáról – nem esett többé szó, valamint a polgári bíróságnak hatásköre már nemcsak a könyvre, hanem minden „ész-szüleményekre”, vagyis minden irodalmi, képzőművészeti és zeneművészeti műre, s azok nemcsak többszörösítésére, hanem nyilvános előadására is kiterjedt. Érdemi bírói gyakorlat az 1861. évi elvi kijelentés alapján nem alakult ki.⁸

A jogállapoton lényegében nem változtatott a magyar korona országai és az egyéb tartományok közt megkötött vám- és kereskedelmi szövetségről szóló 1867. évi XVI. törvénycikke sem, mely a Magyarország és Ausztria közt kötött első vám- és kereskedelmi szerződés 19. cikkében említi, hogy az írói és művészeti tulajdonnak mindkét állam területén való kölcsönös oltalma miatt a két törvényhozás útján születik majd megállapodás. Ezt a kijelentést a magyar korona országai és a többi, Ausztria–Magyarországhoz tartozó tartomány közt kötött vám- és kereskedelmi szövetségről szóló 1878. évi XX. törvénycikkbe is belefoglalták, ám csak az 1887. évi IX. törvénycikkben foglalt szerződésben került rá sor, amelyet a két állam között már az 1884. évi XVI. törvénycikk életbelépése után kötöttek meg.⁹

További rendezést tartalmaz a Horvátországgal és Szlavóniával való kiegyezés becikkelyezéséről szóló 1868. évi XXX. törvénycikk 9. szakasza, amely az írói és művészeti tulajdonra vonatkozó törvényhozást a közös törvényhozás tárgyai közé sorolta, így e területek e vonatkozásban nem nyertek autonómiát. Nevezetes törvényhozási ténytet foglaltak bele az 1867. évi XVI. törvénycikk 2. szakaszába, amely a korábbi, abszolút kormány által Franciaországgal 1866. december 11-én kötött, a szellemi és művészeti munkák tulajdonjogát kölcsönösen biztosító nemzetközi szerződést becikkelyezte, és igen serkentőleg hatott a további jogfejlődésre. Ezzel a magyar jogba számos új intézmény került be, és siettetete egy magyar szerzői jogi törvény elkészítését.¹⁰

A magyar kiadói és szerzői jog törvényes szabályozásával kapcsolatban az első lépést a kodifikálás terén az 1875. évi XXXVII. törvénycikk II. rész 8. címében a kiadói ügylet szabályozásával tette meg a magyar törvényhozás. E törvényes rendelkezés csak szerződés hiánya esetére, és csakis az irodalmi, műszaki vagy művészeti munkák szerzőjének és a többszörözésre, közzétételre és forgalomba

⁷ Knorr i. m. (3. lj.) XV.; Kenedi i. m. (2. lj.) 11.

⁸ Knorr i. m. (3. lj.) XV–XVI.; Kenedi i. m. (2. lj.) 12.

⁹ Kenedi i. m. (2. lj.) 12.

¹⁰ Uo., 12–13.

hozatalra vállalkozó kiadónak jogviszonyait szabályozta ugyan, azonban már felhasználta az Európában mutatkozó jogfejlődés eredményeit is. Az új törekvéseknek különösen az 1870. június 11-i német szerzői jogi törvény adott táptalajt – nemcsak azért, hogy intézkedései mind az általános szükségleteknek, mind a jogtudomány elvárásainak megfeleleltek, de azért is, hogy világos jogtechnikával került megszerkesztésre, s a régi adminisztratív beavatkozásokat a bírósági eljárás szabályozásával helyettesítette.¹¹

A Kisfaludy Társaság 1867-ben felvette az 1844-ben elejtett fonalat, és kidolgozta az új szerzői jogi törvényjavaslat tervét, azonban ez – mint a javaslat művészeti részének a Magyar Képzőművészeti Társaság által átdolgozott része – csak az igazságügyi minisztériumig jutott el. Az 1870. évi német törvény életbelépése után azonban nagyobb sikerrel folytatta a törvény előkészítését a Magyar Írók és Művészek Társasága, ahol különösen Kováts Gyula igyekezetének hála már 1874-ben elkészült egy törvénytervezet. A tervezet különös figyelemmel volt a sok tekintetben önálló szabályozást igénylő magyar viszonyokra, azonban a javaslat az akkori politikai viszonyok és a kodifikáció más, fontosabbnak ítélt teendői – így például az 1875. évi kereskedelmi törvény – miatt háttérbe szorult.¹²

Időközben az egységessé vált német törvényhozás folytatta a szerzői jog kodifikálását. 1876-ban megszületett a képzőművészeti alkotások szerzői jogáról szóló, valamint a fényképek jogtalan utánzásáról szóló törvény. Így már kimerítő és a tudományosság követelményeinek megfelelő törvénytípusok álltak a hazai reformtörekvés rendelkezésére: megint a Kisfaludy Társaság volt az, amely immáron harmadszor, ezúttal a Magyar Tudományos Akadémiával összefogva folytatta az előkészítés munkáját. Arany László az irodalmi, művészeti és fényképészeti szerzői jogokról egyetlen törvénytervet készített,¹³ Pauler Tivadar igazságügyminiszter e tervet a szakértekezlet, majd átdolgozás után 1882. november 20-án a képviselőház elé terjesztette. A képviselőház igazságügyi bizottsága (Horváth Lajos elnök, Apáthy István előadó) jelentését már 1883. február 9-én előterjesztette a képviselőháznak, de ott csak 1884. február 21-én kezdődött az általános tárgyalás, amelynek lefolytatása alatt az időközben megbetegedett Apáthy Istvánt mint előadót Teleszky István helyettesítette. A képviselőház utasítására az igazságügyi bizottság több szakaszt is újrászövegezett. A javaslat végső szövegét 1884. március 12-én hitelesítette a képviselőház, a főrendiház pedig március 28-án változtatás nélkül el is fogadta azt. Az így befejezett törvény a királyi szentesítést 1884. április 26-án nyerte el, és május 4-én az Országos Törvénytárban, május 7-én pedig a képviselőházban az 1884. évi XVI. törvénycikkkel került kihirdetésre.¹⁴

¹¹ Uo., 13.

¹² Uo.

¹³ Arany László: Az írói és művészi tulajdonjogról. *Budapesti Szemle*, 1876/10., 20., 225–257.

¹⁴ Kenedi i. m. (2. l.) 14.

A magyar szerzői jog későbbi újrakodifikálását azt tette szükségessé, hogy megteremtődjenek a Berni Uniós Egyezményhez történő csatlakozás belső jogi feltételei. Az 1921. évi LIV. törvény összhangba hozta szerzői jogunkat az egyezmény akkori szövegével, valamint a technikai fejlődés eredményeihez is hozzáigazította szabályozásunkat.¹⁵ A polgári szerzői jog korszerűsítésére tett utolsó kísérlet Balás P. Elemér nevéhez köthető; 1934-ben készült törvényjavaslatát 1947-ben adták ki, a politikai változások miatt azonban e javaslatból már nem született törvény.

2. Toldy Ferenc és a szerzői jog

A reformkorban számos olyan területtel találta magát szemben a magyar társadalom, amelyek addig nem kerültek jogilag szabályozásra. Így merülhetett fel alapvető problémaként a szellemi alkotások elhelyezése a jogrendszerben, hiszen a reformkor kezdetéig nem alakult ki az írói „szakma”, nem voltak folyóiratok, hírlapok, a színjátszás és a drámaírás mint önálló műfaj pedig nem fejlődhetett ki.

Ilyen joghézag kitöltésére hívja fel a figyelmet Toldy Ferenc¹⁶ két cikke, amelyek rendkívüli hozzáértésről és retorikai képességről tesznek tanúbizonyságot. A témában írt első cikke az *Athenaeum* hasábjain jelent meg 1838-ban „Néhány szó az írói tulajdonról ’s kérelem a folyóiratok kiadóihoz” címmel,¹⁷ a másik pedig, „Az írói tulajdonról”, 1840-ben a *Budapesti Szemlében*.¹⁸

Elsőként a tulajdon fogalmát definiálja közérthető módon a következőképpen: „Mindaz, amit saját, akár belső tehetségeinkkel, akár külső eszközeinkkel, idegen jogok sérelme nélkül szerzünk, elidegeníthetetlen, igaz tulajdonunk, birtokunk.” A definíció tartalmaz minden fontos elemet, ami a tulajdon ismérveit illeti. Ezt követően a tulajdon fogalmát átülteti a szellemi munkákra is, és bebizonyítja, hogy azok, miután nyomtatás útján alaki formát nyernek, tulajdonná válnak, mégpedig elidegeníthetetlen tulajdonná.¹⁹ Meghatározza továbbá az *utánnyomás* fogalmát: „az igaz birtokon elkövetett eltulajdonítás”²⁰

¹⁵ Szalai Emil: *A magyar szerzői jog magyarázata*. Budapest, Athenaeum, 1922. 3–4.

¹⁶ A magyar irodalomtörténet atyjaként tisztelt Toldy Ferenc Franz Karl Joseph Schedel néven 1805-ben született Budán, németajkú szülők gyermekeként. Az első gimnáziumi osztályt Cegléden végezte azzal a céllal, hogy megtanuljon magyarul. 1819 és 1822 között bölcsészeti tanulmányokat, 1822-től pedig orvosi stúdiumokat folytatott Pesten, majd 1829-ben avatták orvosdoktorrá. 1830-ban a Magyar Tudós Társaság rendes tagjává választották, 1835-től pedig annak titkára lett. 1836-ban az ő ösztönzésére alakult meg a Kisfaludy Társaság.

¹⁷ Toldy (Schedel) Ferenc: Néhány szó az írói tulajdonról. *Athenaeum*, 1838, 1., 705–717.

¹⁸ Toldy (Schedel) Ferenc: Az írói tulajdonról. *Budapesti Szemle*, 1840, 1., 157–237.

¹⁹ Toldy i. m. (17. l.) 705.

²⁰ Uo., 706.

Miután tisztázta az alapvető fogalmakat, rátér azok részletes kifejtésére: először is mindenki szabadon rendelkezhet tulajdonával (*ius disponendi*). Toldy szerint ezt a következő formák szerint teheti meg: „Eredeti jogát másra tetszés szerint átruházhatja, [...] a tulajdonról le is mondhat, [...] amíg ezt világosan meg nem teszi vagy azt tudva el nem hagyja (nem derelinquálja) vagy elévülni nem engedi, addig őt e természeti birtok jogaiban nem háboríthatja senki.”²¹ Toldy kifejti azt a folyamatot, hogy miként válik az író gondolata dologgá. Ha azon ajándékozás vagy eladás útján túlad, azt mindig feltételesen teszi. Nem a szellem művét adja el, hanem valami *egyedi dolgot, példányt, eszközt* ad erkölcsi haszonbérbe. A szerző művével a vevő felé eszméket, ismereteket továbbít, melyeket az feldolgoz és beépít tudástárába. „Más jogot a szerző munkája bármely eladó példányához nem kötött, okosan nem köthetett, áruba nem bocsátott: mást a vevő nem vett, nem vehetett, s így ama szellemi használhatásnál többet nem is bír.”²² Olyan hallgatólagos szerződés ez, amelyet – ha az ellenkezője nincs kikötve – sem erkölcsileg, sem jogilag nem lehet megtámadni és kétségbe vonni.

Toldy indokolása máig érvényes megállapításokat tartalmaz. Az írói tulajdon törvényben történő szabályozása elengedhetetlen feladata az államnak, hiszen az író és annak szellemi alkotása közkinccs, amely a társadalom épülését, szellemi és erkölcsi morálját alakítja. A társadalom feladata az író megbecsülése és annak biztosítása, hogy az író minden idejét és erejét az alkotásra, saját szellemi fejlesztésére fordíthassa: ezáltal olyan alkotások kerülnek ki a keze közül, amelyek az egész ország épülését, haladását szolgálják. Ha az író nem látja igazolni tehetsége és fáradozása jutalmát, de még anyagi ráfordításainak megtérülését sem, el fogja hagyni a pályát, amivel a társadalom, a tudomány lesz szegényebb. Véleménye szerint alapvető feltétel, hogy mindegyik állam védje a saját szellemi termékét, és viszonyosság alapján ne engedélyezze a külföldi irodalmi alkotások utánnyomását és árusítását. (Számos országban engedélyezték vagy legalábbis nem tiltották a külföldi munkák utánnyomását vagy az utánnyomások árusítását:²³ Franciaország, Belgium, az Amerikai Egyesült Államok, a Deutscher Bund államai és Ausztria is – utóbbi melegágya volt a korlátlanul működő utánnyomásnak mind a külföldi, mind a legnagyobb német irodalmi alkotások esetében: e nyomdákat az állam is védelmébe vette.) Toldy szerint az lenne igazán üdvözítő helyzet, ha az államok nem engedélyeznék az utánnyomást, és egymástól vásárolnák meg az eredeti műveket, s a behozatal–kivitel aránya már csak attól függene, „melyik ország nyújt polgárainak több eszközt, támogatást, amely a tudomány világában nélkülözhetetlen és szükségszerű”.²⁴

²¹ Uo.

²² Toldy i. m. (18. l.j.) 160., 4. szakasz.

²³ Toldy i. m. (17. l.j.) 707.

²⁴ Uo., 708.

Toldy szerint egyetlen okot lehet mentségül felhozni, mely valamelyest magyarázza az utánnomás pártolását: „ez pedig az eredeti kiadások drágasága”.²⁵ Természetesen ezt az okot sem fogadja el, mert tudja, hogy azért drágábbak ezek a könyvek, mert a kiadók csak az eladott példányokból tudják fedezni a költségeiket. Véleménye szerint a kiadók is olcsóbban tudnák adni könyveiket, ha nem kellene az utánnomóktól tartani, hiszen több példányt lehetne kinyomtatni és megfelelő biztonsággal árusítani: amivel kevesebbe kerül egy-egy utánnomtat és amennyivel egyes vásárlók nyernek, annyival többet veszítenek a jogos tulajdonosok, a kiadók és az írók. Az író azért, mert a fáradtságát a kiadó nem tudja érdeme szerint megfizetni, a kiadó pedig azért, mert a vállalkozásból eredő haszna kétes. De nemcsak az egyén károsodik, hanem az állam is, mert hosszú távon ezzel a tudományos élet, a tudományos fejlődés kerül veszélybe, és így a társadalom marad el a fejlődésben. Az írói munka nem különböztethető meg más kenyérkereső tevékenységektől, tehát díjazás jár érte. A díjazás kérdése azonban roppant bonyolult feladat. Toldy számos lehetőséget vet fel.

Lehetséges volna egyfelől, hogy az állam fizetést adjon az íróknak. Ez azért nem járható út, mert az ország költségvetéséből nem volna finanszírozható, valamint azért is problematikus, mert akkor meg kellene határozni azt a mércét, amellyel az írókat mérik, és csak az kapna fizetést, aki megfelel ennek a mércének. Ezt elkerülendő, egyforma mértékű jutalmat lehetne felállítani, ami azért nem megfelelő módszer, mert író és író között is nagy különbség van: „A szellemet pedig nem lehet rőffel mérni.”²⁶ Felveti még annak lehetőségét, hogy az állam tegye szabaddá az írói tulajdont, „jogot adván az íróknak a kiadóktól minden nyomtatott, vagy már eladott példány után osztalékot követelhetni. [...] De ki fogja ez osztalékot megszabni? Ki ellenőrizni a példányok számát, elköltét? Ki az íróknak behajtani illetőségét?”²⁷ Kérdések, kérdések, kérdések, melyekre Toldy szerint csak egyetlen válasz létezik: ha az állam az íróknak munkái felett tulajdonjogot ismer el, vagy másként fogalmazva: megtiltja az utánnomást. „A közönség – a *vox populi* – fogja ez úton íróit jutalmazni.”²⁸

A megoldást tehát csak törvény meghozatala jelentheti. Követendő példának az e tárgyban 1835. november 9-én kihirdetett német törvényt tekinti, amely nemcsak a Német Szövetség minden tartományát kötelezte egyenként és kölcsönösen mind a tudományos, mind a művészi tulajdon elismerésére és védelmére legalább tíz évig az utánnomók ellen, hanem a külföldről behozott utánnomatok árulását is megtiltotta, és büntetést helyezett kilátásba. Az utánnomó és az utánnomtat árusítója azon kívül, hogy a tartományi törvények által határozott büntetést kap, min-

²⁵ Uo., 709.

²⁶ Toldy i. m. (18. l.) 161., 5. szakasz.

²⁷ Uo., 162., 5. szakasz.

²⁸ Uo.

den példányát, valamint az előkészületekhez használt eszközeit elkobozzák, és teljes kárpótlással tartozik az írónak és a kiadónak. A porosz kormány még szigorúbb és mindenre kiterjedő, harmincnegyzet szakaszból álló törvényt hozott, mely már szabályozza a külföldi államokkal kapcsolatos viszonyosság és „visszatorlás” kérdéskörét is.

Magyarországon eddig még nem került napirendre a törvényhozásban az írói tulajdon kérdése, „mert nem volt ok féltetni”, és „ha megsértették is, a sérelmet elnézték, vagy legalábbis nem lett panasz tárgya”.²⁹

Toldy azonban reménnyel tekint a jövőbe: megemlíti Kazinczy nyelvújító törekvéseit, gróf Széchenyi István *Hitel* című könyvének megjelenését, a Magyar Tudományos Akadémia megalapítását és ezzel egy új réteg megalakulását a polgári társadalomban, amely nem más, mint az íróké. Az irodalom életre kelt, mert állandó közönsége keletkezett, különösképpen a sajtó munkássága révén, s e részvétel aránya bármilyen alacsony is az ötmillió népességhez képest, azért nem ad okot az elégedetlenségre. Úttörőnek számítottak a folyóiratok szerkesztői, mint Kisfaludy Károly, aki az általa szerkesztett *Aurora* hasábjain megjelentetett nagyobb tanulmányok után honoráriumot fizetett. Bajza József volt az első, aki az almanachjában kiadott tanulmányok mindegyikét kifizette, mégpedig előzetesen megállapított rendszer szerint. Ezzel a szellemi munka áruvá kezdett válni, és az áruval járó tulajdon eszméje is valóság lett.

3. Szemere Bertalan és a szerzői jog – az 1844-es szerzői törvényjavaslat

A tulajdonjog védelmének szükségességére figyelt fel Szemere Bertalan³⁰ a szerzői jog területén. A végbement technikai forradalom miatt a művészek és alkotók művei védtelenné váltak, emiatt indokoltá vált egy kellően kidolgozott törvénycikk megalkotása.

Szemere modern tulajdonjogi felfogása túlhaladta nemzetközi, illetve nemzeti szinten is a kor uralkodó felfogását, ami sok tekintetben a jogi szabályozást is egyszerűsítette. A jogtudós a műveiben ideális mértékben ötvözte a gyakorlati és az

²⁹ Toldy i. m. (17. l.) 711.

³⁰ Szemere Bertalan 1812-ben született, jogi végzettségét 1832-ben a Sárospataki Református Kollégium jogakadémiáján szerezte meg. A jogakadémia elvégzése után ügyvédi oklevelet szerzett, és Borsod vármegye szolgálatába lépett. 1836-ban már táblabíró, 1841-ben az egri járás főtáblabírája. 1838/39-ben, majd 1841/43-ban is tagja volt a követutasítást előkészítő bizottságnak, s nagy szerepet játszott abban, hogy a reformeszméket összegző 1841. évi „Szatmári 12 pont” általános helyeslésre talált Borsodban. Az 1843. évi követválasztás során ő is bejutott az 1843/44. évi pozsonyi országgyűlésbe.

elméleti jogász gondolatvilágát, amelyet legjobban az egyik legjelentősebb műve fejez ki: az 1844-ben megalkotott irodalmi és művészeti jogok biztosításáról írt jelentése és törvényjavaslatai.³¹

1844. szeptember 23-án mutatta be tervezetét, melyet kevés módosítással el is fogadtak. A törvényjavaslatot a Főrendi Tábla 1844. november 9-én jóváhagyta, az uralkodó azonban nem szentesítette azt, mivel az udvar már javában dolgozott az egész birodalomra irányadó szerzői jogi pátensen, amely az 1852. november 29-én kelt császári rendelettel Magyarországra nézve is hatályba lépett.³² A szerzői jog lényegi minősítését illetően Szemere felülemelkedett az akkoriban bel- és külföldön egyaránt uralkodó és a jogi szabályozást sok tekintetben egyszerűsítő tulajdonjogi felfogáson.³³

Elsőként német területen az 1865-ös bajor törvény használta a szerzői jog (*Urheberrecht*) elnevezést, amelyet öt évvel később a német szövetségi szerzői jogi törvény is követett. Francia területeken először 1886-ban a belga törvényhozás használta a *propriété* fogalma helyett a *droit d'auteur* kifejezést. Hazánkban az 1884. évi XVI. tc. már Szemere felfogását tükrözte, azonban ebben jelentős szerepet játszott Kováts Gyula is, aki általános műszóként sikerrel javasolta a *szerzői jog* fogalmát.³⁴

Szemere a szerző személyéhez fűződő jognak fogta fel a művén biztosított jogokat, ezt jól tükrözik a jogok érvényesítésére és gyakorlására javasolt szakaszai. Felfogása szerint a műre vonatkozó jogokat a szerzőtől elválaszthatatlan módon rendezi a jogi szabályozás, és az egységes szerzői jogot a szerző csak gyakorlását tekintve ruházhatja át. Ez is jól mutatja, hogy Szemere jogfelfogása mennyire megelőzte a kor fejlődését, hisz például Ausztriában csak az 1895-ös törvény kezdte el követni ezt a szellemiséget.³⁵

A szerző jogának védelme prioritást élvez, hisz a szerző egyértelműen megtartja jogát akkor is, ha annak gyakorlását a kiadóra ruházta, és azt perrel maga is érvényesítheti, ha ezt a jogosított kiadó elmulasztja.³⁶

Az eredeti jogosult szerző és a mű kizárólagosan jogosított felhasználójának harmadik személlyel szembeni, bíróság előtti fellépésének összehangolásával és a szerzői szerződések joga alapjainak lerakásával is korát meghaladóan gondolkodott. Az utóbbira példa az „Általános rendeletek” című VII. fejezetében a 44. szakasz, mely kimondja, hogy „midőn a szerződésben a kiadások száma nincs meg-

³¹ Boytha György: Szemere Bertalan és a „jövő zenéje”. In: *Emlékkönyv Nizsalovszky Endre születésének 100. évfordulójára*. Budapest, ELTE, 1994. 48.; Senkei-Kis Zoltán: A szerzői jog kialakulása és fejlődése. *Első Század*, 2007/1., 328.

³² Boytha i. m. (31. lj.) 53.

³³ Uo.

³⁴ Kováts Gyula: *Az írói és művészi tulajdonjog*. Budapest, Wilckens és Fia, 1879. passim.

³⁵ Boytha i. m. (31. lj.) 55–56.

³⁶ Uo., 56.

határozva, [...] törvény előtt csak egy kiadás tekintetik. Midőn pedig a példányok száma nincs meghatározva, minden egy kiadás 1000 példánnyal számíttatik.”³⁷ Fontos, hogy a szerző nem a saját jogát ruházza át, hanem csak engedélyt ad a kiadásra, vagyis az ilyen jogbirtokos csak a kiadásra nézve gyakorolhatja az író jogait, és ezért tűnik inkább jogosításnak, mint a tulajdonjog átruházásának.³⁸

Szemere az írói jogok mellett külön szolt a színművekről, zeneművekről, továbbá a rajz és festészeti művekről is, ezeket egy törvénycikkben összefoglalóan szabályozta. A külföldi példát követve a *kalózkiadás*ként emlegetett engedély nélküli kiadást *álkiadás*nak nevezte, és büntetőszankciókkal sújtotta volna. Az összehasonlító elemzése során megállapítja, hogy az álkiadások esetében külhonban is pénzbüntetést alkalmaznak, amely megfizetésének elmaradása esetén fogsággá változik át.³⁹

Szemere indokolása is hangsúlyozza a szerzői jogok védelmének fontosságát, miszerint Nyugat-Európában, közelebbről Franciaországban írónak lenni rang, akárcsak nemesnek, papnak és kereskedőnek. A francia irodalmi élet jogi szabályozását és a társadalmi megbecsültségét Szemere példaként állította a magyar jogalkotás elé. Igyekezett hangsúlyozni, hogy a „művelt nemzetnek” már voltak a szerzői jogot törvényi szinten védő jogszabályai.

Az eldöntendő kérdés Szemere számára az volt, hogy „oly tulajdon-e az írói, művészi jogosítványok együttese, mint a többi”. Az addigi hagyományos felfogás szerint a tulajdonjogi jogviszony abszolút szerkezetű, a tulajdonost mindenkivel szemben megilletik a jogvédelem eszközei. A tulajdonjog tartalmának fontos jellemzője, hogy tartama elvben végtelen, tárgya a tulajdonos által elidegeníthető, halála után pedig az öröklés szabályai szerint száll át. A szerzői jogok tartalmának elemzésében a nehézség abban áll, hogy tartama semmiképpen nem végtelen, ez joggal veti fel a szerzői tulajdonjog dogmatikai vizsgálatának fontosságát. Egyesek szerint egyfajta *sui generis* tulajdonról van szó, amely „a tulajdon minden jellemjegyével bír, kivéve az örökséget”.⁴⁰

Sokáig tartotta magát az a felfogás, hogy az írói és művészi tulajdon lényegében azonos az általános értelemben vett tulajdonnal. Így az 1846-os osztrák törvény első szakaszában megállapította: az irodalom termékei és a művészet alkotásai szerzőjük tulajdonát alkotják. Hazánkban is hosszú ideig elfogadott volt az *írói és művészi tulajdon* (*literarisches und artistisches Eigentum*). Magyarországon csak a polgári korban, a képviselőház igazságügyi bizottsága rögzítette a „szerzői jog” terminust, felváltva a „szellemi tulajdon” elnevezést.⁴¹

³⁷ Uo.

³⁸ Uo.

³⁹ Uo., 56–57.

⁴⁰ Balogh i. m. (1. lj.) 156.

⁴¹ Uo., 157.

A témakör egyik legfontosabb kérdése volt a védelmi idő, amit Szemere Bertalan a szerző halálától számítandó ötven évben állapított meg. Szembeötlő, hogy Európa többi országához képest ez egy viszonylag hosszú időtartam. A Kisfaludy Társaság tervezete hatvan évben szerette volna rögzíteni a védelmi idő maximumát, ám Szemere ötven évnél hosszabb időtartamot nem tartott célszerűnek, kevesebbet viszont határozottan hátrányosnak tekintett. Indokai három pontban összegezhetők. Könnyen elképzelhető rövid határidő esetén, hogy a szerző jogszerű utódain kívül idegenek élvezik egy esetleg csak az utókor által méltányolt alkotásból eredő hasznokat. Köztudott – mondja –, hogy éppen a legértékesebb művek igénylik az időben, energiában mért legnagyobb „befektetést”, ráadásul az ilyen remekművek gyakran csak az írójuk élete végén jönnek létre. Ha tehát a jogvédelmi idő rövid, ez éppenséggel nem a kieriellebb, hanem a gyorsan írható művek készítését szorgalmazza. Nyilvánvaló, hogy nyomósabb érdek fűződik az előbbi alkotások támogatásához. Az is életszerű lehetőség, hogy a szerző egy alkotását életében ki sem adják, vagy legalábbis nem értékelik megfelelően, azonban utólag értékelik. Szemere fontosnak tartotta, hogy az írók, ill. művészek legalább abban a megnyugtató tudatban alkothassanak, hogy az ötvenéves határidő alatt családjuk, utódaik élvezhetik majd ősiük munkájának gyümölcsét.⁴²

A szerzői jogok utódlásában az öröklési és a kötelmi jog általános szabályai érvényesülnek; tehát az író akár ingyenes, akár visszerthes ügylet formájában átruházhatja az őt megillető jogokat (vagyis a kiadást). Az ötvenéves határidőben a jogutód is gyakorolhatta a jogosítványokat, de pusztán a kiadásra nézve, azaz a változtatás joga már nem illette meg. Szemere javaslatában felmerül a túlélő házastárs joga is, a szerző halálakor. Ha az író nem készített végrendeletet, akkor a szerzői jogok a törvényes örökösökre szálltak.⁴³

A túlélő hitvestársat az özvegyi jog (*ius viduale*) keretében biztosított jogosítványok illették meg, melyek közül az állagöröklés kivételesnek számított, lényegében csupán bizonyos ingóságokra korlátozódott. A túlélő házastárs főszabály szerint csak haszonélvezetet kapott a javakon. Szó esik a jogutódlás különös változatáról is, amely szerint a védelmi idő azt is megillette, aki – nem lévén sem rokon, sem végrendeleti örökös – a szerző halála után a kézirat birtokába jut, és azt kiadja.

Ha pedig a kézirat az író halálát követő ötven év elteltével kerül csak elő, a jogszerű birtokost a megjelentetés joga a mű első kiadásától számított harminc évig illeti meg. A jogvédelmi időt Szemere tehát ötven évben maximálta. Jóval rövidebb, harmincéves oltalmat ígért azoknak a szerzőknek, akik hazai nyelvemlékeket, történeti kútfőket, okleveleket, illetve népregék, mesék, mondák, dalok vagy közmondások gyűjteményét teszik közkinccsé.⁴⁴

⁴² Uo., 157–158.

⁴³ Uo., 158–159.

⁴⁴ Uo., 159.

Az alkotás első megjelenésének alkalmával jogfenntartó nyilatkozatot kellett tenni az idegen nyelvre való fordítás engedélyezésének kapcsán, ez a szerzői jog egyik jelentős eleme. Ha ezt nem tették meg, akkor a fordítás joga *közbirtokká* vált, és abban az esetben is, ha a szerző a megjelenéstől számított három éven belül nem adta ki alkotását „a hazában élő” valamely nyelvre. Így a német, román, szlovák stb. nyelvekre való fordítás joga csak három évig állott a szerző rendelkezésére, ha ez idő alatt nem élt vele, végleg elesett gyakorlásának lehetőségétől.

A folyóiratok és tanulmánykötetek kiadása során az írói jogok a kiadót illeték meg, de köthető volt a kiadóval ellenkező tartalmú szerződés is, másrészt a szerző a megjelenés után két évvel önálló gyűjteményében megjelentethette cikkeit. Ebben az esetben a szerző jogai részesültek elsősorban védelemben. Több szerző együttműködésének eredményeként született alkotásokhoz fűződő jogok a szerzői együtteseket illette meg, a határidő számítása szótárak esetében az utolsó kötet, gyűjtemények és évkönyvek esetében az egyes kötetek megjelenésétől kezdődött, a kommentár szerint a védelmi idő itt is harminc év.⁴⁵

A kétszeres díjazás nem volt szokatlan, hiszen a szerzőket a színpadi jogok mellett az általános írói jogok is megillették.⁴⁶ A zeneművekre vonatkozó szabályozás háttérében is ez húzódhat meg.⁴⁷ A zeneszerzők és jogutódaik műveik kiadására és használatára mindazokat a jogokat megkapták, mint az írók, azon szerzemények pedig, amelyeket színházakban és hangversenyeken adtak elő, a színművekre vonatkozó jogokat is élvezték.⁴⁸

A „rajz és festészeti művek” is szabályozást nyertek a törvényekben. Fogalmi meghatározásuk azonban nehézségekbe ütközött, Szemere exemplifikatív módon felsorolta a leggyakoribb változatokat, „vonalok és színek által maradandólag előállítható minden művek” jogvédelmet élveztek. A képzőművészeti alkotók (illetve jogutódaik) az első fejezetbe foglalt jogosítványokat bírták. A sokszorosítási jogának átengedése természetesen nem jelentette azt, hogy az eredeti darab ne maradt volna az alkotó tulajdonában, erről csak kifejezett nyilatkozattal mondhatott le.⁴⁹

Szemere részletesen foglalkozott a szerzői jogokkal kapcsolatos jogsértésekkel, illetőleg ezek orvoslásával. Az álkiadás témakörével kapcsolatosan is behatóan vizsgálódott. Természetesen nemcsak a kiadó, hanem a szerző is elkövethetett jogsértést, történetesen például a kiadóval szemben, ha a szerződésben kikötött idő eltelte előtt másik kiadóval is megjelentette ugyanazt a művét, amire megkötötték korábban a szerződést. Másfelől a kiadó járt el jogellenesen, ha a szerződésben megállapított példányszámmal többet nyomtatott és adott ki. Ez utóbbi változat

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Uo., 160.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Uo.

minden bizonnyal csak akkor fordulhatott elő, ha fölös számban előállított nyomtatványok nem keltek el, vagy vevőre találtak, de a kikötött példányszám felett eladottak hasznából a kiadó nem részesítette a szerzőt. Álkiadásnak számított továbbá a külföldön kinyomtatott munkáknak engedély nélküli hazai forgalmazása is, ha a szerző honi illetőségű volt.⁵⁰

A jogosult tudta és beleegyezése nélkül tilos volt bármiféle olyan kivonatot, rövidített kiadást vagy átdolgozást készíteni és kiadni, amely az eredeti tartalmát lényegében magában foglalta. Az akkori javaslat álkiadásnak tekintette azt is, amikor a már köztulajdonban álló műhöz a szerző vagy jogutódainak engedélye nélkül írtak bevezetéseket, magyarázatokat, jegyzeteket. Ha erre mód nyílt, meg kellett szerezni a szerző (jogutód) hozzájárulását. A tanárok által elmondott, a szószékről elhangzott beszédeket, előadásokat is csak az előadó engedélyével lehetett megjelentetni. Szemere gondolt a folyóiratokban és hírlapokban megjelent írásokra, csakis a forrás megjelölésével adhattak ki ezekkel kapcsolatban bármiféle írást. Javaslatára szerint az is álkiadásnak minősült, ha a szerző az olvasóközönség megtévesztése végett olyan címet ad munkájának, amelyet már forgalomban lévő más alkotás visel.⁵¹ Részletesen kitér a *quasi* álkiadásokra is. Ezek a magatartások hasonlítottak az előzőekben leírtakhoz, mégsem minősültek álkiadásnak. Ezek szerint jogszabályokat bárki megjeleníthetett: vagyoni hátrány ezzel senkit sem ért, viszont jelentős érdek fűződött ahhoz, hogy a jogszabályok mind szélesebb körben váljanak ismertté. Hasonló szabadsággal lehetett az országgyűlési, törvényhatósági és minden egyesület nyilvános ülésén elhangzott beszédeket publikálni, azzal a lényeges megszorítással, hogy egyetlen személy szónoklatainak gyűjteményes kiadása már jogvédelmet élvezett. Szabadon lehetett továbbá bárhonnán idézni, de csak szó szerint. Dolgozatokat, értekezéseket, költeményeket és szónoki műveket is teljes szabadsággal lehetett oktatási célt szolgáló munkákba átvenni.⁵²

A szankció vagyoni kártérítés formájában jelent meg. A károkozónak kötelessége volt a Nemzeti Múzeum javára hatszáz forintig terjedő pénzbüntetést leróni, azonban értelemszerűen meg kellett térítenie a jogsértést elszenvedő teljes kárát. A felbujtók és bűnszegédek a beszámítás arányában feleltek tettükért. A részeseknek egyetemleges felelősségük volt. A hatszáz forintos pénzbüntetés az akkori viszonyokban mértéktartónak tűnt, hiszen például Franciaországban kétezer (visszaesők esetén négyezer) frank és legfeljebb egyévi szabadságvesztés volt a büntetés, míg Angliában száz font és az összes kinyomott példány árának kétszeresét kitevő összeg volt visszatérítendő.⁵³

⁵⁰ Uo., 161.

⁵¹ Uo.

⁵² Uo., 162.

⁵³ Uo.

Ha az álkadás eladott példányainak száma megállapítható, a jogszerű birtokos számára minden példányért az eredeti példány árát kellett megfizetni, ha pedig nem a kinyomott, sem az eladott álpéldányok száma nem volt meghatározható, vagy még meg sem jelentetett munka sérelmére követtek el szabálysértést, az első esetben az eredeti példányok számának legalább a fele, a másodikban a hasonló munkáknak „szokott ára” szolgált volna zsinórmértékül a bíróságok előtt a kár megállapításához. A szerzőnek jogában állt eldönteni, hogy az egyébként elkobzásra kerülő álpéldányokat, valamint az előállításukhoz szükséges érc- és kőlapokat, fatáblákat stb. átveszi-e vagy megsemmisítteti. Az előbbi esetben a gazdagodásának mértékéig menő összeget levonták a kártérítés összegéből. A színpadi és zeneművek alkotói esetében, valahányszor jogosulatlanul adták elő a kérdéses darabot, zeneművet, annyiszor kobozták el a teljes bevételt (levonások nélkül!), tekintet nélkül arra, hogy a művet önállóan vagy más darabbal együtt adták elő. Ha a bevétel utólag nem volt megállapítható, a kártérítés összegének meghatározásában az időben legközelebbi bevételek voltak irányadók.

A visszaesést súlyosan szankcionálták, az alapbüntetés maximum hatszáz forint volt, és a teljes kártérítés együttes összegének akár a kétszeresét is elérhette. Ha az elkövető nem tudott fizetni, büntetését szabadságvesztés formájában is leróhatta. Egynapi fogság öt forintnak felelt meg. Azonban ez nem a jogsértő opcionális döntése volt, csak akkor volt átváltható szabadságvesztésre a büntetés, ha *a)* a jogsértő teljes korát még el nem érte (férfiak huszonnegyedik életévük előtt), és vagyona nem lévén, szülei helyette nem kívánnak teljesíteni; *b)* továbbá ha a marasztalt vagyona már csőd vagy pazarlás miatt zár volt kihirdetve; *c)* végül ha a kötelezett vagyonából a rá kiszabott pénzbüntetés nem került ki.⁵⁴

4. A Magyar Jogászegylet 1906-os vitája az 1884-es szerzői jogi törvényről

Márton Miksa,⁵⁵ a Színpadi Szerzők Egyesületének tagja felszólalása érdemi részében felhívta a figyelmet a szerzői törvény hibáira. Nem tért ki a törvény szakaszaira egyesével, hanem csak általánosságokban mutatott rá a szerzői törvény hibáira, melyekről a gyakorlatban is meggyőződött már.

⁵⁴ Uo., 163.

⁵⁵ Márton Miksa (1871–1936) hírlapíró, ügyvéd. Jogi tanulmányait Budapesten, Berlinben és Bécsben végezte, majd doktorátust szerzett, és Budapesten ügyvédi irodát nyitott. Hosszabb ideig több napilap színikritikusa volt. Az 1900-as években mint zenekritikus működött, majd színházi és irodalmi ügynökséget alapított, amely az előkelőbb magyar írók műveit juttatta el a külföld nagyobb színpadaira.

Nézete szerint az 1884-es szerzői jogi törvény hatálybalépése óta számos olyan tényező, amelynek viszonyait a szerzői törvény szabályozta, nagymértékben megváltozott, különös tekintettel a kor színpadi és írói viszonyaira. Beszédében Márton Miksa nem kívánt politikai véleményt nyilvánítani vagy okfejtésbe bocsátkozni, azonban a következőkre hívta fel a jelenlévők figyelmét: „a magyar íróember nemcsak a kultúra oltárán áldozó pap: a magyar íróember az ő tollával, a szónok a szavával, a festő az ecsetével: egy katona, akinek a szava, az írása a fegyvere: fegyver, amely egyesít, amely terjeszti a magyarságot, amely meghódítja a magyar elem számára a hazát és amely biztosítja a magyarság fennállását.”⁵⁶ Felhívta a figyelmet arra, hogy az irodalmi élet igenis jelentős szerepet tölt be a nemzeti életben, kiemelkedő feladatot lát el a magyarság szellemisége fenntartásában, s hogy akik tisztelettel állnak az irodalmi élet előtt, azok örömmel láthatják, hogy irodalmunk meg tudta tartani minden külső nyomás, ráhatás ellenére is a „maga faji magyar voltát, speciális magyar színét”.⁵⁷ Követelményeket állított fel a szerzői jogról szóló törvénnyel szemben, amelyek megtartását mindenekelőtt kívánta elérni a reform kapcsán. A törvénnyel szemben támasztott elvárásai között szerepel, hogy más törvényhozással ellentétben sokkal radikálisabban védje meg a tulajdonjogot.

Kiemeli, hogy a kiadói ügyleteknek a kereskedelmi törvény csupán a viszony üzleti jellegét szabályozta, és csak azon jogügylet tartalmát vette figyelembe, amelybe a szerző a kiadójával lép, és nincsen tekintettel a szerzői jogosítványok tartalmára. Példaként említi, hogy a német törvényhozás taxatíve felsorolja a szerző azon jogosítványait, amelyekkel a kiadóval szemben élhet: ezek közé tartozik a fordítás, valamint az átdolgozás joga (utóbbinak a zeneműveknél lehet kiemelkedő szerepe), ezt követően rátér a szerzői törvény részletes elemzésére.

Megemlíti, hogy a szerzői törvény nem elég radikális: a törvénycikk 1. szakasza⁵⁸ tartalmazza az általános intézkedést, amely a törvény legfőbb tétele is egyben – ez rendelkezik az író, szerző művének többszörözésére, közzétételére és forgalomba hozatalára vonatkozóan, ám ez a rendelkezés szerinte nem tartalmaz minden lényeges elemet. Márton Miksa véleményét követve már az első szakasz is rendkívül szűk körű szabályozást ad, s ezekre a későbbiekben részletesen kitér. A következő kritika a 6. szakaszt⁵⁹ éri: az első szakasz hiányosságait mintha itt szeretné kárpótolni a jogszabály, vagyis azt a problémát, hogy a szerzői jog fogalmát nem az elvárásoknak megfelelően definiálta, felsorolja a szerzői jog bitorlásának eseteit. Mintha ellensúlyozásként jelenne meg, hogy ki az, aki a szerzői jogot

⁵⁶ Szladits Károly (szerk.): *A szerzői jogról szóló törvény reformja. A Magyar Jogászegyletben 1906. évi március havában tartott vita. Márton Miksa, Kenedi Géza, Szalai Emil, Marton Sándor és Fényes Samu felszólalásaival.* Budapest, Franklin, 1906. 5.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ 1884. évi XVI. tc. 1. §.

⁵⁹ 1884. évi XVI. tc. 6. §.

megsérti, majd ebből esetleg következtethetünk arra, hogy mi is valójában a szerzői jog. Ezzel a fordulattal viszont egy másik problémát vet fel a törvény, mégpedig azt, hogy a bírósági eljárás során mind az 1., mind pedig a 6. szakaszt figyelembe kell venni, s a bíró mindkettőhöz kötve van. Miután a bitorlást hét pontban sorolja fel, mely taxatívnak tekinthető, felmerülhet olyan eset, amely kapcsán nem lehet egyik lehetőséget sem alkalmazni, mert nincs a felsoroltak között, ám a szerzői jogot mégis megsértették, a bíróság pedig nem állapíthatja meg a bitorlás esetét a szerzői jog kapcsán, tehát a törvény nem éri el célját, nem védi kellőképpen a szerzőt és annak jogát. Az előadó így indokolja ezt: „Amidőn tehát a törvény, a melynek első kelléke a precizitás, a világosság, ilyen hézagokat hagy, legelső, legfőbb meghatározásai tekintetében, akkor világos, hogy bizonytalanság, ingatlanság származik a *judicatura* terén [...]”⁶⁰ Az előbb ismertetett gondolatokban megfogalmazódik az a lehetőség is, miszerint a bíró kiterjesztően kezeli a fent említett szakaszokat a könnyebb alkalmazhatóság érdekében, ebben az esetben viszont könnyen meginoghat a jogszolgáltatásba vetett hit. Márton Miksa hivatkozik mind az osztrák, mind a német szerzői törvény rendelkezéseire. Véleménye szerint a német törvény rendkívül precízen szabályozza a jognak ezen területét, s úgy látja, hogy a németek tökéletesen kimunkált szerzői joggal rendelkeznek az abban található konzervatív elemek ellenére. Mintaként szolgálhat az osztrák törvény is, amelynek előnye, hogy területileg is közelebb áll hozzánk, így még jobban azonosítható saját rendelkezéseinkkel. Ezzel szemben a francia joggal kapcsolatban kritikai észrevételeket tesz, és nem is hivatkozik rá, indokolva ezt azzal, hogy Franciaországban a vonatkozó jogszabály elavult, s így a századforduló táján már inkább csak a jogszolgáltatás eredményeit alkalmazzák, nem pedig a tételes intézkedéseket. Az osztrák jogszabály röviden és tömören adja meg a szerzői jog bitorlásának definícióját: „a szerzői jog bitorlásának tekintendő a szerzői műnek a szerző engedelmével való átdolgozása.”⁶¹ A hazai törvény hiánya tehát abban rejlik, hogy ha valaki szabadon rendelkezhet saját alkotása felett, miért ne rendelkezhetne annak átdolgozása, felhasználása felett is? A bírósági gyakorlatban ez további problémákat vet fel, mert a jogi szabályozás híján csak az akták gyűlnek az ezzel kapcsolatos ügyekben. Gyakran fordul elő, hogy novellából, elbeszélésből drámát készítenek, így ez egy tipikus esete annak, hogy megvalósul az átdolgozás. Ebben az esetben az ekkor hatályos jogszabály nem tartalmaz olyan rendelkezést, amely védelmet nyújtott volna a szerzők számára az átdolgozással szemben. A felszólaló következő példaként az írói levelet hozza fel, amely korábban gyűjteményes kiadásban jelent meg, és igen kedvelt műforma volt, a törvény azonban ezekről még csak említést sem tesz, tehát nem is szabályozza ennek tárgykörét, ellenben a német törvény határozottan rendelkezik erről is.

⁶⁰ Szladits i. m. (56. l.) 8.

⁶¹ Uo.

A következő komoly problémát a kivonatok szabályozatlansága adja, vagyis az, hogy mit szabad átvenni a szerzeményből, és mit nem. A törvény 9. szakasza kimondja, hogy „a már megjelent mű egyes helyeinek vagy kisebb részeinek szó szerinti idézése nem tekintetik a szerzői jog bitorlásának”, majd folytatva, „a közzétett kisebb dolgozatoknak a cél által indokolható korlátozott terjedelemben való felvétele oly nagyobb munkába, amely tartalma szerint önálló, tudományos műnek tekinthető”.⁶² A törvény ezen részében taglalja azt, hogy a szerzőt milyen jogától fosztják meg, itt egy korrekt, pontos meghatározást várnánk, azonban csak homályos, átláthatatlan törvényi meghatározást találunk. Feltehetőleg az indokolja a rendszeres visszaéléseket a szerzői joggal, hogy az nem támaszt megfelelő jogbiztonságot, morális és etikai értéket, így mindenki szabadon járhat el a joghézagok miatt e téren a művekkel, hiszen nincs vele szemben alkalmazható megtorlás vagy megfelelő büntetés. Ennek következménye, hogy a szerzők nem bíznak a szerzői törvényben, szemben a büntető jogszabályokkal, hiszen az abban lefektetettek sokkal érthetőbbek és átláthatóbbak, tehát kikényszeríthetők, így jobban garantálják a jogbiztonságot.

Márton szerint szerkezeti felépítését tekintve sem mondható jónak a szerzői jogról szóló törvény, mert az átláthatatlanság jellemzi, amellet pedig előfordul, hogy a kérdéseket összevegyíti, vagy olyan részben rendezi, ahová azok rendszerint nem volnának besorolhatók. Az előadó felhívja a figyelmet a törvény 1. szakaszának második mondatára, amely bizonyítja ezt a rosszul felépített szerkezetet, aminek szöges ellentéte az osztrák szerzői törvény 7. szakasza.⁶³ („Az olyan műveknél, amelyek szellemileg több részre el nem különíthetők, a rendelkezési jog a szerzőket csak együttesen illetheti.”) Vagyis anyagi kérdésekben beszélhetünk oszthatóságról, amely lehet akár arányos is, de a rendelkezési jog oszthatatlan.⁶⁴

A következőkben az előadó a fordítást érintő rendelkezéseket vitatja, amely rész szintén kiegészítést igényelne. A fordítás a szerzői jog legelemibb részét képezi, így méltán érdemes vele bővebben is foglalkozni, ahogyan ezt Márton Miksa is tette. Mint a korábbiakban már kiderült, hogy ha a szerző rendelkezik a mű közzététele, forgalomba hozatala, a terjesztés és az ezzel kapcsolatos határidők, módok felől, akkor a fordításról is neki kell rendelkeznie, hiszen ez a terjesztés egyik formája. Jelentős kérdés tehát, hogy a művet ki fordítja más nyelvre, ami egyúttal a szerző egyik legfőbb érdeke is. A törvénnyel szemben felhozható az a generális probléma, hogy a szerző csak akkor rendelkezhet a fordításról, ha erre vonatkozó jogát fenntartotta. A pontosnak ismét nem mondható törvényi szabályozás a 7. szakaszban a következőképpen alakul: „a szerzői jog bitorlásának tekinthető az eredeti műnek a szerző beleegyezése nélkül való fordítása, ha a szerző az eredeti mű

⁶² Uo., 10.

⁶³ 1884. évi XVI. tc. 7. §.

⁶⁴ Szladits i. m. (56. l.) 11.

címlapján a fordítás jogát magának fenntartotta, feltéve, hogy a fordítás közzététele az eredetinek megjelenésétől számítandó egy esztendő alatt megkezdett és három esztendő alatt befejezett.” A homályos és érthetetlen fogalmazás talán egyik legjobb példajaként ragadható meg a fenti törvényi idézet. Pontosan nem derül ki belőle, hogy kire nézve állapítja meg a határidőket, és ennek mi a kezdő- és a végpontja. Márton Miksa által felvetett újabb probléma a 7. szakasszal kapcsolatban: „színműveknél a fordításnak az eredeti mű megjelenésétől számítandó hat hó alatt teljesen be kell fejeznie.” Ezzel szemben támasztott kérdése, hogy „kinek kell befejeznie, és mikortól számítatik a hat hónap”.⁶⁵ Kérdése második felére ugyan maga adja meg a választ saját tapasztalatai alapján, miszerint az első előadás napjától számítódik, hamarosan megérkezik a válasz a hallgatók köréből is: a jogosult fordítónak kell befejeznie.

A következő érvelése a 46. és a 48. szakaszt érinti,⁶⁶ pontosabban ezeket tartja sérelmesnek. A jogszabály 46. szakasza rendelkezik a szerzői jog bitorlásáról a zeneművek esetében: „A szerző beleegyezése nélkül kiadott minden olyan átdolgozás, amely sajátlagos szerzeménynek nem tekinthető.” Ezzel a szakasszal állítja szembe újfent az osztrák törvény 32. szakaszát, amely megállapítja azokat az eseteket, amelyekben a zenemű átdolgozása jogsértést valósít meg, és amelyekben az átdolgozást megengedi az átdolgozónak: „bizonyos variációkat, fantáziákat bizonyos zeneművekből szabad csinálni, másokat pedig nem szabad.”⁶⁷ A fentebb említett szakasz után kitér az általa még sérelmesebbnek tartott 48. szakaszra is. Nem tekinthető a szerzői jog bitorlásának egy megjelent írói mű zenemű szövegeként való felhasználása, s ebből következik, hogy a költők művei szabadon felhasználhatók. A törvény ezen részét véleményezve Márton elmondja, hogy ez a szerző legelemibb jogával ellenkezik, hiszen a vers vagy szöveg felett csak a szerzőnek kellene rendelkeznie. Ez a felhasználási lehetőség a méltányossággal ellentétes, hiszen a zeneíró felhasználja a művet, és ebből ő jövedelemhez jut, míg a mű eredeti szerzője semmilyen ellenszolgáltatást nem kap ezért cserébe, pedig nélküle nem lenne bevétele a zeneszerzőnek sem. Márton a következő példát hozza ezzel kapcsolatban: „*A falu rossza* mint népszínmű íródott, és Hubay Jenő zeneszerző egy operát csinált belőle. Tóth Edéné beperelte Hubay Jenőt jogtalan felhasználás és szerzői jogbitorlás címen. A curia a 48-ik szakasz alapján hozta meg az ítéletét, hogy kivéteket a bitorlás fogalma alól az olyan szöveg, amely természeténél fogva csakis a zeneszerzésre nézve bír jelentőséggel, amilyen az opera, oratórium szövege.”⁶⁸

⁶⁵ Uo., 13.

⁶⁶ 1884. évi XVI. tc. 46. §.

⁶⁷ Szladits i. m. (56. lj.) 14.

⁶⁸ Uo.

Márton szerint a törvény a színpadi művek védelmét nem tartja elég fontosnak, ami az 50. szakaszból is látható, miszerint a színpadon kívül a színpadi művekből nyitányok, felvonásközi és egyéb zenerészek a jogosult beleegyezése nélkül előadhatók, a szerzők azonban ezen szakasznak köszönhetően esnek el bevételi forrásuktól. Az osztrák törvény szerinte ellenkező szabályozást hoz, mivel ott a szerző zenéjének felhasználásáért ellenérték jár. A 51. szakaszt⁶⁹ Márton Miksa szintén sérelmesnek találja, miszerint a többszörözve megjelent és áruba bocsátott zene-művek nyilvánosan a jogosult beleegyezése nélkül is előadhatók, amennyiben a szerző a mű címlapján vagy a mű elején az előadási jogot nem tartotta fenn magának. A fordításra vonatkozó szakasznál ez még jobban sújtja a szerzőt, hiszen a szerzőnek a legalapvetőbb joga a színpadi mű nyilvános előadása. Arra hivatkozik, hogy a német szabályozás szintén liberális, de csupán bizonyos esetekben: jótékony célú estélyeken, amelyen a részvétel ingyenes, valamint a közreműködők is térítés nélkül végzik munkájukat; a magyar szabályozás azonban korlátozás nélkül szabad prédává teszi és egy formasághoz köti a szerzői jog érvényesülését, holott a szerzőtől nem követelhető, hogy külön fenntartsa magának egy formális jog érvényesülését.

Az 52. szakasz szerint, ha a műnek több szerzője van, a nyilvános előadás tekintetében az 1. szakasz második és harmadik bekezdése azon eltéréssel alkalmazandó, hogy a szöveges zeneműnek előadásához – ideértve a zenés színműveket is – rendszerint elég a zeneszerző beleegyezése. A felszólaló szerint érthetetlen, hogy a zeneszerző munkáját miért ítélik meg máshogy, mint a szövegíróét, és miért adnak neki nagyobb rendelkezési jogot.⁷⁰

A szerzői jogról szóló törvény 58. szakasza a színpadi művek előadására vonatkozik, megállapítja, hogy jogsértése esetén „kártérítésül fizetendő a jogosulatlan előadásból befolyt egész jövedelem az azokra fordított költségek levonása nélkül”. Ez a korabeli gyakorlattal ellenkezik, mert a sértett csak bizonyos részt kaphat meg. Ha ez a törvényi szakasz valóban helytállna, akkor minden szerző azt figyelné, hogy mikor sértik meg a szabályokat, keresné az összeütközést, ezzel pedig azt, hogy részére átadják kártérítés gyanánt az egész befolyt jövedelmet. Valószínűleg itt valami tévedés lappang – állítja –, hiszen Magyarországon a kártérítés alapja az egész jövedelemnek csak az a része lehet, amely a szerzői jogdíjnak megállapításául szolgál.

A szerzői törvény számos kérdésről nem rendelkezik, azonban a fejlődéssel elkerülhetetlen a gépi többszörözéssel, a közzététellel és a forgalomba hozattal kapcsolatos szabályok megalkotása: nem lehet megfelelkezni arról, hogy a fejlődésnek köszönhetően mindig jönnek korszerűbb, modernebb technikák, amelyek a jog területén is problémákat vetnek fel. A fentebb említett gépi többszörözésre,

⁶⁹ 1884. évi XVI. tc. 51. §.

⁷⁰ 1884. évi XVI. tc. 52. §.

a közzétételre és forgalomba hozatalra nincsen korrekt törvényi meghatározás, a német törvény ezzel szemben előrelátóbban számolva a technikai fejlődésekkel, kimerítően leírja, hogy mit takar a *gépi többszörözés* fordulat. Konkrét kérdés például, hogy a fonográf gép-e, és hogy lehet-e a szerzői jogot bitorolni, ha fonográf útján adjuk vissza a szerző munkáját. A német szabályozás szerint a fonográf útján nem lehet elkövetni a jogbitorlást, a francia jog viszont szigorúbban szabályozza ezt a kérdést, mert náluk már arra alkalmas eszköznek minősül a fonográf is.

Az elévüléssel kapcsolatban felmerülő, reformra szoruló szabályok sorából kiemeli a 36. szakaszt, amely kimondja, hogy a szerzői jogbitorlás megbüntetése, továbbá az okozott kár és jogtalan gazdagodás iránt támasztható kereset három év alatt évül el, még pedig a három év azzal a nappal kezdődik, amelyen a jogosulatlanul többszörözött példányok terjesztése megkezdődött, vagy a mű közzététele megtörtént. Ezt Márton méltánytalannak tartja, kevesli a három évet, ezen felül észszerűtlennek tartja az elévülési idő kezdetének meghatározását is. Ha például a szerző külföldre utazik hosszabb időre, ezalatt valaki kiadhatja a művet, és ha a szerző csak négy év múlva érkezik haza, és szerez a történetekről tudomást, a jogérvényesítési idő már lejárt, mert már több mint három éve kezdődött meg a terjesztés, és nem tud fellépni a bitorlóval szemben. Méltányosabb megoldás lenne, ha az elévülési időt nem a terjesztés megkezdésétől számítanák, hanem a szerző tudomásszerzésétől, hiszen ez a szabály a szerző érdekeit védi, így azt az ő ismereteihez, tudomásához kellene inkább igazítani.

A törvény perjogi részével kapcsolatban is talált kifogásolandót, ismét saját tapasztalata alapján: nem tartja méltányosnak, hogy a szerzői joggal kapcsolatos keresetek ítéletmeghozatali ideje egy évnél hosszabb. Márton eddigi praxisa során még nem fordult elő, hogy a bíróság egy éven belül hozott ítéletet szerzői jogi keresetben: „nem beszélek a kártérítésről, amelyet az összeg nagysága szerint meg lehetne hagyni az illetékes bíróságnál, de magának a szerzői jog bitorlásának tényét a törvénytisztelő és jegyzőkönyvi eljárásnak, a mely a mint tudjuk, fájdalom, nagyon elhúzódik, fenntartani, flagrális jogsértővel szemben”.⁷¹

Említést tesz továbbá arról, hogy a szerzői jog terén hazánkban mekkora a bizonytalanság, valamint a külfölddel fennálló kapcsolatokról. Sérelmezi, hogy az ország „kiesett” a Berni Egyezményből,⁷² és sok külföldi állammal nem vagyunk jó kapcsolatban, ami „valódi rabló gyakorlatot” teremtett. Hangsúlyozza, hogy a Szerzők Egyesülete minden erőfeszítést megtesz azért, hogy a maga hatáskörében eljárjon, és például a budapesti amerikai konzullal egyeztetve megpróbálja megteremteti a viszonyosságot a két ország között.

⁷¹ Szladits i. m. (56. l.) 18.

⁷² 1886-ban, Bernben fogadták el az irodalmi és művészeti művek védelméről szóló Berni Egyezményt.

Kenedi Géza⁷³ meglátása szerint általánosan szerencsétlen vonás a magyar jogalkotásban, hogy minden törvényünk akkor került becikkelyezésre, amikor abban az országban, ahonnan származik, már idejétmúltak tekintették (ez az elmaradottság egyéb hazai jogágakban is előfordult). A szerzői jogukat is az 1870. évi német szerzői törvény recepciójának tartja, azonban ez Németországban 1884-re elavultnak számított. „Meg akarom ragadni ezt a régi törvényt, hogy kritika alá vesse és az intézményeket s a törvénynek nagy motívumait keressem, és mindig kisiklik a kezeim közül. Mindig találok – a mint jól részletezte a t. előadó úr – töredékes intézkedéseket, a melyek rosszak, részben nincs is értelmük vagy a melyek közül soknak, ha van is értelme, inkább ne volna az az értelme”⁷⁴ – kezdi meg érdemi beszédét Kenedi Géza. Az előző felszólalóval hasonló véleményen van a reformot illetően, a kérdés tehát nem az, hogy szükséges-e a reform, hiszen ez egyértelműen kitűnik a jelenlegi helyzetből, hanem az, hogy milyen irányba haladjon. Kenedi Géza véleménye több ponton eltér a korábban felszólaló Márton Miksa meglátásaitól. „A haladó műveltség a gondolatok és – mert hiszen zenéről is van szó – az érzelmek kifejezése és terjesztése tekintetében tulajdonképpen ezen törvény keltétől kezdve nem produkált sok új instrumentumot.” A telefonon és a fonográfán kívül lényegében csak a mozgókép jelent meg új eszközként, tehát csak ezeknek az eszközöknek a szabályozását kellene belevenni a törvénybe, melyet a németek részben meg is tettek, hiszen az ő törvényük 1901-ben jött létre.

A következőkben néhány példát említ felszólalásában. Az elsők között szerepel a Telefon Hírmondóval⁷⁵ kapcsolatos eset, mikor is felidézi, hogy milyen nehezen helyezték el a dogmatikai fogalmak között, annak ellenére, hogy szerzői jogi és sajtójogi vonatkozása megkérdőjelezhetetlen volt. (A Telefon Hírmondó útján az egyik magyar költő versét elterjesztették az egész városban. Pert is indítottak ebben az ügyben, amelynek keresetében azt állították, hogy ez gépi többszörözés útján történt, első fokon az volt az ellenvetés, hogy ez nem gépi, hanem csak akusztikai többszörözés. Első fokon ezért elvesztették a pert, a másodfokon kihasználták viszont azt, hogy a bíróság szigorúan ragaszkodik a fogalmi meghatározásokhoz,

⁷³ Kenedi Géza (1853–1935) ügyvéd, publicista, író. Pécsen és Budapesten jogot végzett; 1888-tól ügyvédi gyakorlatot folytatott (az Áchim-perben a Zsilinszky fivérek védője). 1881-től a *Pesti Hírlap* szerkesztője, 1902-től *Az Újság* főmunkatársa. 1910–1918 között kormánypartí országgyűlési képviselő. A Tanácsköztársaság után a *Szózat*, a *8 Órai Újság*, 1926-tól a *Budapesti Hírlap* munkatársa, 1921-től a Kisfaludy Társaság tagja.

⁷⁴ Szladits i. m. (56. l.) 22.

⁷⁵ A Telefonhírmondó, az első beszélő újság: 1893. február 15-én szólalt meg először Puskás Tivadar bűvös hírközlő szerszáma, a Telefonhírmondó. Színhelyül szolgált Budapesten a Magyar utca 6. számú házban néhány szoba. Igaz, önálló vezetékhalózata akkor még nem volt, így „adásait” csak a telefonállomásokon keresztül hallgathatták. A telefontulajdonosok kérhették közvetlenül a központtól a Telefonhírmondó kapcsolását. Ez a megoldás sok panasz forrása lett. Külső zajok, áthallások akadályozták a kifogástalan vételt.

és ezzel érveltek. A bíróság végül megállapította – túlságos fogalomhoz kötöttség nélkül – a bitorlást.) Hasonló problémát vetett fel ebben az időben a büntető törvényi szabályozás szempontjából a villamosság lopása, vagyis hogy a villamosság anyag-e vagy sem, ez nem volt eldöntve, azonban az biztos volt, hogy elvétele a lopás tényállását kimeríti. A német szabályozás erre külön kitért, megállapította, hogy a villamosságot el lehet lopni, noha nem anyag.

Kenedi a gondolkodás és a jogtudomány kimagasló fejlődését tartja a reform fő indokának, valamint azt, hogy időközben már számos fogalom sokkal precízebb meghatározást nyert, s hogy a jogsértő cselekmények száma is bővült. A szerzői jog esetében a lopás helyett – ami igazából nem is mondható lopásnak, hiszen nem a hagyományos értelemben vett tulajdonról van szó, hanem más természetű jogról – inkább elsajátításról, más szellemi termékének bitorlásáról kellene beszélni. Ezen gondolatok kifejtése után hívja a fel a hallgatóság figyelmét arra, hogy ha reformálni akarnak, akkor ne feledkezzenek meg arról, hogy a kiskapukat az emberek rendszerint megtalálják, így érdemes ezek felderítésére és kiküszöbölésére is komoly gondot fordítani. Némiképp idealisztikus és a jog reaktív természetétől idegen véleménye szerint lényeges szempont lenne, ha a bírót arra motiválnák, hogy ne a csalárdságok után járjon, hanem mindig előtte.

„A szerzői jogok védelmét a nagy közérdek és az egyéni szempont tekintetében két vezető gondolat kell hogy vezesse, irányozza mindenkor.”⁷⁶ Az egyik lényege az, hogy az eszmék, gondolatok szabadsága, terjedése az egész társadalomban minél szélesebb körben, korlátozás nélkül történjen. Hosszú távú reménye Kenedinek, hogy a szabad terjedés teljesen korlátlan legyen, de ez csak akkor valósulhat meg, ha az állam nagyobb törődést mutat majd a kultúra, a művészet termékei iránt; a másik az, hogy a szerző védelme, valamint a saját jogainak védelme, mely a szerzői jog védelmét jelenti, egyben a közérdeket is szolgálja.

Felmerül Kenediben a kérdés, hogy „vajon igazságos dolog-e az, hogy az emberi értelem teremtő munkájának védelme alatt egyszersmind a selejtességek, a hitványságok és a romboló elmeproductumok is ilyen védelemben részesüljenek?”⁷⁷ Ezzel azt kívánja tudatni a hallgatósággal, hogy ugyan a nagy költők hasznát vennék ennek a reformnak, de kell-e védeni azokat, akik „ponyva műveket” írnak az igazi irodalmi művekhez nem hasonlítható szókincssel és témában. Előadásában megemlíti, hogy véleménye megegyezik Mártonéval a bitorlás tekintetében, ő is úgy gondolja, hogy a megfogalmazás pontatlan, nem tökéletes: érdemes összehasonlítani az 1901-es német törvénnyel, mert meglepve tapasztalhatjuk, hogy akkoriban Németországban mennyivel fejlettebb, mennyivel nagyobb érdekeket ölel fel e törvények tendenciája, ami még inkább indokolja, hogy a magyar szerzői jogról szóló törvény helyett újat alkossanak. A nehézséget abban látja, hogy a gyakorlat-

⁷⁶ Szladits i. m. (56. l.) 25.

⁷⁷ Uo.

ban meg kell határozni azt, hogy ki az irodalmi mű tulajdonképpeni tulajdonosa, ez azonban könnyedén bonyodalmat okozhat: a szerző, vagy az ügynökség, amelyre átruházta, vagy az, akire az ügynökség átruházta. Nem szabad megfeledkezni arról, hogy a szerzői jog kizárólagosságot jelent, erre hoz is Kenedi egy példát, miszerint egy híres író eladta a művét – amelyre a neve rá volt írva – egy kiadónak, amely szerzett jogával élt, de fellépett egy másik kiadó egy korábbi szerződéssel, hogy neki már korábban eladta a szerző, pontosan hat évvel korábban. Előfordult olyan eset is, amikor akár két, három vagy több kiadó is fellépett azzal az igénnyel, hogy nekik már korábban eladták a művet. Nem említett Kenedi neveket, de azt még hozzátette, hogy az írók gyakran elfelejtik, hogy melyik művüket adták már el, és így meglehetősen sok per indul. Ezek során „megtörténik azután az, hogy abba botlik a perló, a ki a bitorlást nem követte el, hanem jogszerű alapon állott és mégis a törvény értelmében, miután erről provideálva nincs, megfenyítik és kártérítésre kötelezik, legalább az interesse megtérítésére, holott ebben ártatlan”⁷⁸

A szerző halála után ötven évig tart a szerzői jogi védelem, s ez további kérdéseket is felvet. A német szabályozás a következőképpen alakul: ezen intézményeknél sokkal nagyobb figyelmet kapott a közérdek, amennyiben harminc év van kitűzve a szerző halála után, de mégis egy kikötéssel, amely a kiváló, megbecsült műveknek védelmét jelenti, nevezetesen ha ebben a harminc évben kiadták a művet, akkor további tíz évig tart a védelem. Ez a kitétel a tudományos, matematikai művekre vonatkozik, mert gyakran előfordul, hogy a valós értékük csak később, a technika előrehaladtával derül ki, és akkor további tíz évig még fenntartják a szerzői jogokat. Ez a legmagasabb szintű szellemi munka védelmét jelenti. Egy ehhez hasonló szabályozás nálunk is megállná a helyét, így az ötven évet csökkentenék, ami a nemzeti kultúra érdeke is lenne.

A magyar törvényben az irodalmi mű lefordítási joga, valamint a szerző fordítási jogának megszorítása elfogadhatatlan. Értelmetlen és hasztalan lenne azt a szabályt fenntartani, hogy a szerző halála után ötven évig ne lehessen újabb fordításokat végrehajtani, tehát „a szerzőnek saját művéhez, hogyha egy bizonyos nyelven kiadta, halála után még ötven évig joga legyen, és ha ezen munkát lefordítva akár maga, akár más által kiadatja, ez korlátozva legyen öt esztendőre, de ezen felül is még azon föltételekhez legyen kötve, hogy az első év alatt a fordítás kiadását megkezdheti és három esztendő alatt befejezze”⁷⁹ Jogsérelem ez a szerzőnek is, amit külföldön a törvényhozási gyakorlat kezelhetőbben oldott meg. A korszerűtlen szabályozást még a korábbi, 1870-es birodalmi törvényből emeltük át, a német törvény megalkotásakor uralkodott Németországban az a nézet, hogy az irodalmi műveknek és a német szellemnek a hatása a birodalmi eszme felébredésének idején ne

⁷⁸ Uo., 26.

⁷⁹ Uo., 27.

legyen korlátozva, s ezzel azt kívánták elérni, hogy a német birodalmi eszme és kultúra „fészkelje be magát más országokba is”. Magyarországon ez el is érte a célját, hiszen a törvényt átvettük tőlük, de ez nem mondható szerencsés lépésnek, hiszen ezzel együtt minden hibáját átvettük, ahelyett hogy a törvényhozás jobban átvizsgálta volna ezt a szabályt, és módosító intézkedésekkel élt volna a hatékonyabb törvény létrehozása érdekében.

A felszólalása során érintett következő témakör a megzenésítés problematikája. Kenediben is felháborodást kelt azon eljárás, amelyet itthon alkalmaztak ekkoriban a szerzővel szemben. A törvény sem megfelelő, mert szabályai szerint nem minősül bitorlásnak az az eset, ha valamely írói művet felhasználnak egy zenemű elkészítéséhez, és a szöveg zenekísérettel együtt készül el.⁸⁰ Ismételten felmerül a fentebb már említett példa *A falu rossza* című művel kapcsolatban. A mű írója, Tóth Ede örökösei pert indítottak az opera szövegkönyvének írója ellen, aki a művet elsajátította; az ügy az országos szakértői bizottság elé került, ahol megállapították, hogy az operában előforduló alakok, nevek, karakterek, az események sora a Tóth Ede által készült művel azonosak, az opera tehát teljes egészében másolata Tóth művének, minden lényegesebb változtatás nélkül használták fel. A szakértői bizottság a megállapításait előterjesztette a bíróságnak, amelyben megfogalmazta, hogy „ez egy legtisztább bitorlás s a bíróság kimondta, hogy – rettenetes betűmagyarázat, a melytől Magyarország judicaturája igen sok kérdésben nem tud szabadulni – ez nem bitorlás, mert a törvény ezt megengedi”.⁸¹ Már ebből a példából is világosan kitűnik, hogy a szerzői jogról szóló törvény reformja nem tűrhet halasztást. Az 1901-ben készült német szabályozás jóval fejlettebb, mert annak értelmében a költemények egyes részeit vagy kisebb költeményeket szabad megzenésítéshez felhasználni.

A következőkben egy olyan körülményről beszél, amely egyértelműen meghatározza, hogy a reform szükséges és kikerülhetetlen. Ez a fordítás jogának kérdése egy olyan országban, ahol a művészeti termékek, eszmék befogadásával gyorsan fejlődik a kultúra, és a nemzeti irodalmi műveket rendkívüli módon óvni kell. Ebben az országban, Magyarországon kiemelkedő jelentősége van, hogy milyenek a művek fordításával kapcsolatos jogszabályok, hiszen ezek alapján dől el az esetleges jogsértés problémája, továbbá kérdéses az is, hogy milyenek legyenek a nemzetközi szerződések, melyekkel a fordítási jogot a hazai igényeinknek megfelelően szabályozzuk. Magyarország az irodalmi művek tekintetében nagyon keveset „exportál” külföldre, azonban ehhez képest nagyon sok mű érkezik hozzánk. Irodalmi mérlegünk rendkívül deficites, hiszen hatalmas mennyiségben áramlik be az országba leginkább Németországból irodalmi mű. Ezzel kapcsolatban azt a kérdést

⁸⁰ Vö. 1884. évi XVI. tc. 48. §.

⁸¹ Szladits i. m. (56. l.) 30.

veti fel, hogy miként fizessük meg a beáramló importot, és hogy ha már tényleg fizetünk adót egy idegen kultúrának, miért fizessünk: „Selejtesebb, gyengébb, hitványabb művek nagy sokaságáért-e, vagy módjában van-e törvényeit úgy elrendezni, hogy ha már védi az idegen fordításokat, tegye úgy lehetővé a fordítás biztosítását, hogy az a mi abban az idegen kultúrában igazán becses és csakugyan képes gazdagítani a nemzet életét és kultúráját, az előnyben részesüljön.”⁸² Nem kétséges, hogy a nemzetközi szerződéseket ezen elv alapján kellene megkötöni.

Felszólalása következő pontja a Berni Egyezmény kérdése. A hazai szerzői törvény készítésekor, az 1800-as évek végén a berni szerződés alapjait már lefektették, ennek ellenére Magyarországon elkészült egy nem helytálló törvény. 1906-ra az európai államok nagy része ratifikálta az egyezményt, kivéve Ausztria–Magyarországot. A Berni Egyezmény lényege, hogy a szerző fordítási jogát biztosítja a maga államában, külföldön tíz évet ad a fordítás megkezdésére, ha megkezdtek a fordítást, a szerző ugyanazon jogokat megkapja, amelyeket otthon élvez, és ez sokkal nagyobb biztonságot jelent a nagy irodalmi művek számára. Ezzel a szabályozási módszerrel tehetnének szert az értékes magyar irodalmi művek külföldi piacokra, fontos lenne tehát belevenni a reformba az Egyezmény szabályait – ezt a nézetet a kereskedők és a kiadók is vallják. Annak idején nem hazánk érdeke volt, hogy a nemzetközi szerződést ne ratifikáljuk, ezt a csehek és a lengyelek hiúsították meg, hogy a német kultúra előretörését gátolják Ausztriában. Zárógondolatában Kenedi Géza megemlíti, hogy törvényhozási apparátusunk nagyon nehezen képes adaptálni a törvényt, pedig kiemelkedő fontosságú lenne azt a nemzet érdekeihez alkalmazni: „Azon lények, melyek alkalmazkodni nem tudnak, tengenek vagy elsorvadnak: ez természeti törvény.”

Szalai Emil⁸³ véleménye szerint – az előző felszólalókat követve – a magyar szerzői jog mélyreható reformra szorul, bár ő nem találja annyira kétségbeejtőnek a jelenlegi szerzői joggal kapcsolatos helyzetet, de nem is emelné ki az 1884. évi XVI. törvénycikket mint a jogalkotás remekét. Sem szövegezését, sem koncepcióját, sem szerkezetét tekintve nem mondható elsőrendű munkának, ám egy megfelelő bíró kezében használható a jogszabály, de csak akkor, ha a bírónak van érzéke a művészeti és az irodalmi élet iránt. Egy hiányos, pontatlan fogalmazású, régi törvény alkalmazhatóságán segíthet a bírói gyakorlat és a jogszokás. Ha nem akad fenn az esetleg kevésbé jól kidolgozott jogszabályhelyeken, a bíró a jogalkalmazás

⁸² Uo., 31.

⁸³ Szalai Emil (1874–1944) ügyvéd, jogi író. 1900-tól budapesti ügyvéd, főleg a szerzői joggal foglalkozott, részt vett a szerzői törvény tervezetének előkészítésében és megvitatásában. Ügyésze, illetve jogtanácsosa volt a Magyar Színpadi Szerzők Egyesületének, a Budapesti Színigazgatók Szövetkezetének, a Filharmóniai Társaságnak. 1923 és 1938 között a liberális irányzatú *Jogállam* című jogi szakfolyóirat egyik szerkesztője volt. 1944-ben az auschwitzi koncentrációs táborba hurcolták, ott is halt meg. Számos külföldi regényt fordított magyarra.

során pótolhatja a hiányokat. A régi szabályok hatékony alkalmazására Szalai példaként említi meg a francia joggyakorlatot, ahol a szerzői jog szabályozásánál hasonló a helyzet a magyarhoz.

Véleménye szerint a hazai törvény jobban sikerülhetett volna, ha megalkotásakor figyelembe veszik a képviselendők érdekeit. A bíróság védelmében felhozható, hogy rendkívül kevés esetben kerül hozzájuk szerzői joggal kapcsolatos ügy, így igen ritkán kerültek abba a helyzetbe, hogy a szerzői joggal összefüggésben kelljen ítéletet hozniuk. Elmondható továbbá az is, hogy a művészek, írók és kiadók az esetlegesen jogsértésnek vélt ügyeiket tétlenül túrték, nem éltek a jog adta védelemmel, hagyták, hogy jogosulatlanul elvegyék tőlük műveiket, visszaéljenek velük. Ennek következtében a bírósági gyakorlatban nem jelentek meg az ilyen tárgyú keresetek sem, a fővárosban eddig csak néhány fordult elő, és sok vidéki bíróság előtt még nem is volt szerzői joggal kapcsolatos per. Elképzelhető, hogy a helyzet másként alakult volna, ha csak a budapesti, kolozsvári és marosvásárhelyi bíróságokat ruházták volna fel hatáskörrel a szerzői jogi kérdésekben, és így az elbírálás szakmai színvonala is magasabb lett volna. Ha csak az előbb említett három törvényszék előtt intézték volna a pereket, akkor a gyakorlat jobban kiforrott volna, és szakszerűbben kezelték volna az ügyeket, hiszen itt koncentráltak volna a hasonló ügyek, ami a bírák számára is könnyebbéget jelenthetett volna.

Szalai nem a szerzők jogvédelmére tenné a hangsúlyt a reformban – szerinte ez benne foglaltatik a jelenlegi törvényben is, és csak értelmezés kérdése –, inkább társadalmi jellegű intézményeket emelne be. Meglátása szerint fel kell hívni a szerzők figyelmét arra, hogy keressenek jogvédelmet, és kérjék a sérelmek bírósági orvoslását, amellyel felismernék a szerzők, hogy a jelenlegi törvény alapján is anyagi előnyöket érhetnek el, és vissza lehetne szorítani az irodalmi életben a növekvő számú illegális műveket; ennek legkézenfekvőbb formája az egyesülések, szakegyletek létrehozása és a művészek ezen körökbe tömörítése lenne.

Szalai nem tartja helyesnek a reform oly módon történő megvalósítását, amely csak a szerzők (anyagi) érdekeit emeli ki, és erre tekintettel alkotja meg a szabályozást, be kell látni ugyanis, hogy a szerzőknek morális, erkölcsi érdekei is léteznek. A szerzők csak egy része vélekedik úgy, hogy elsődleges célja vagyona gyarapítása a művével, többen inkább arra helyezik a hangsúlyt, hogy saját gondolataikat, eszméiket hirdessék, terjesszék el. Némely kiadó is inkább ezt kívánja elérni az anyagi javak gyarapítása helyett: létezik ugyanis olyan kiadó, amely non-profit jelleggel jött létre, például egy politikai párt vagy társadalmi mozgalom, amelynek lételeme az irodalmi mű eszméjének terjesztése, de itt elsődlegesen nem is az a cél, hogy a bevételeit növelje, hanem hogy híveket, követőket toborozzon eszméinek. Több író gondolja úgy, hogy művének elismeréseként nem anyagi javakat vár, hanem azt, hogy minél szélesebb réteg ismerje meg műveit. A társadalom és az állam érdeke, hogy a művek minél szélesebb körben terjedjenek, azonban szintén ezek érdeke az is, hogy az anyagi előnyök is gondolkodásra serkentsenek, illetve hogy az írással, gondolkodással rendszeresen foglalkozzanak. Természet-

sen szükséges az is, hogy akinek tehetsége van az íráshoz, az anyagilag is biztosítva legyen, megélhetését művészi munkásságából tudja fedezni. „A kultúra és a szerző anyagi érdekeinek harmóniája kell tehát hogy a vezérmotívum legyen a szerzői jog reformjánál.”⁸⁴

Az előbbi gondolatnak kellene meghatároznia az irányt a szerzői jog reformja során, kiváltképp a nemzetközi vonatkozású területen és a fordítás kapcsán. Megemlíti Kenedi Géza beszédéből azt a gondolatmenetet, hogy a hazai irodalom kevésbé jelentős az export területén, annál jelentősebb az importja. Mérlegelendőnek tartja, hogy a hazai értékeket és érdekeket tartjuk-e elsőbrendűnek, vagy az egyébként is jól megfizetett szerzők műveit. Felesleges minél előbb arra törekedni, hogy a fordítási jog szabályozásával és nemzetközi szerződésekkel szerzői díjak formájában egyre nagyobb vámot fizessünk a könyveket vámentesen behozó országoknak. Ez fontos szempont a Berni Egyezménybe történő belépés kérdésében – Szalai ezért nem támogatja a Berni Egyezményhez való csatlakozást sem.⁸⁵

A reform során különös hangsúlyt kell fektetni arra, hogy az új törvény úgy legyen átdolgozva, hogy anyagi hasznot szerezzünk az importált szerzeményekből a jelenleg hatályos szabályozás helyett, amely alapján a külföldi szerzők művei jelenleg vám megfizetése nélkül áramlanak be az országba, ezzel a fordulattal esélyt adva a magyar kiadóknak, fordítóknak arra, hogy a nagy mennyiségben beáramló külföldi irodalom magyar nyelven kerüljön forgalomba, és ezzel nyereséget is termeljen. A színvonalas külföldi munkák elterjedésének is kedvez, ha a piacon versenyhelyzet alakul ki. Kenedi véleményével ellentétben áll azon gondolata, miszerint a népszerű tudományos munkák magyar nyelvű kiadásait igenis szélesebb körben, alacsonyabb áron kell a piacra vinni.

Külön kiemeli a nyilvános előadás jogának kérdését, mivel ennek szabályozását eléggé homályosnak ítéli meg. A nyilvános előadás egy speciálisnak mondható műfaj a szabályozás tekintetében, hiszen ez nem a hagyományos értelemben marandó, kevésbé kézzel fogható alkotás, ezért itt eredeti, önálló rendelkezések szükségesek. Szalai szerint szintén meglehetősen sértő a törvénycikk 50. szakasza,⁸⁶ amely a színdarabok nyitányait nem védi meg. Példaként Kacsóh Pongrác *János vitézét* hozza fel: zenei előadások bemutatására alakult vállalkozások, mint például a zenés kávéházak vagy zenetermek becsalogatják a nézőket (belépődíj megfizetése mellett vagy emelt árakat alkalmazva) a *János vitéz* zenéjével, azonban az előadás alatt mást sem hall a vendég, mint az *Egy rózsaszálat*. Egy másik dal esetén,

⁸⁴ Szladits i. m. (56. lj.) 38.

⁸⁵ Szalai ezzel együtt 1922-ben – kommentárral ellátva – közzétette az Egyezmény szövegét becikkelyező törvényt; vö. Szalai Emil: *A Berni Únio-Egyezmény magyarázata*. Budapest, Athenaeum, 1922.

⁸⁶ 1884. évi XVI. tc. 50. §.

amely egy színdarab része, országszerte énekelték, zenekarok játszották, de a szerzőnek csak minimális összeget fizetett a kiadó, mikor az első előadás előtt eladta neki. Az osztrák és német törvény ennél sokkal szigorúbban a szerző javára szabályoz, mert minden előadásért külön fizetett a szerzőnek díjat, míg a hazai szerzők a színdarabok zenéjének előadási jogáért szinte semmit sem kapnak a törvényi rendelkezés alapján. A törvény 51. szakaszát Szalai érvényben hagyná a színpadi művek zenéjére nézve is, amit azzal indokol, hogy gyakran a zeneszerző és a színházak érdeke, hogy minél szélesebb körben ismert legyen a dal, amellyel nézőket csábíthatnak be az előadásokra.

A törvény büntetések és kártérítések fejezetét hasznavehetetlennek titulálja, amely szerinte is halaszthatatlan átalakításra szorul. Az alapelvek tekintetében ez a rész rendkívül elavult, és a gyakorlati életben bebizonyosodott, hogy ezek a szabályok a szerzői jog védelmét kevésbé biztosítják. A bitorlással kapcsolatos törvényi rendelkezések büntetőjogi szabályozásra jellemző módon lettek létrehozva, s talán – jegyzi meg – ezért is viseli a fejezet a büntetések címet. Ezzel szemben a cél az „anyagi kárpótlás” lenne, s a büntetésnek is inkább a szerző javát kellene szolgálnia: kevésbé látszik reálisnak, hogy ha a szerző látja, hogy a büntetésből befolyt összeg az államkincstárt gyarapítja, ő maga pedig a jogsérelme miatt semmit sem kap, pert indítana az ügyben, viszont ha az erkölcsi kárpótlás mellett anyagi előnye is származna a perből, akkor előbb lépne fel a bíróságnál jogsértés esetén. A német szabályozás elsőrendűnek tartja a szerző kártérítését, az ehhez kapcsolódó fejezet címe a *Rechtsverletzungen*: a kártérítést helyezi a középpontba, a büntetés kérdése másodlagos, a bíróság által kiszabott bírság összege a szerzőt illeti meg, amely mellett büntetés is kiszabandó, ami az államkincstárt illeti meg.

Marton Sándor⁸⁷ előadása kezdetén leszögezi a reformmal kapcsolatos alapelveit. Az első, amit megemlít, hogy a szerző munkájának anyagi javait magának kell élveznie, vagyis a szellemi tevékenységet materiálisan csak a szerzőnek lehessen „kizsákmányolnia”. A másik irány a szerző erkölcsi értékeinek megóvása. A szerzőnek ez a kétirányú védelme összeütközésbe kerül az államérdekkel, pontosabban a kulturális érdekekkel, hogy „az emberi elme productumaiban rejlő művelődésfejlesztő erő az összességnek biztosítottassék, a mi szükségképen a szerző oltalmi igényeinek korlátozásával jár”.⁸⁸ A korlátozás abban nyilvánul meg, hogy a

⁸⁷ Marton Sándor (1871–1939?) 1910-ben alapította a színművek közvetítésével foglalkozó és szerzői jogok képviselését ellátó vállalkozását. Marton tizenöt évig volt ügyésze a Magyar Színpadi Szerzők Egyesületének és az Újságkiadók Szövetségének. Működése során több száz magyar színpadi művet helyezett el külföldön, többek között Molnár Ferenc, Herczeg Ferenc, Fodor László, Bíró Lajos műveit. Külföldön a magyar irodalmi és színpadi szerzők jogi képviselését látta el. A vállalkozás színpadi művek szerzői jogainak értékesítésével (minden előadási és kiadási jog), színházak felé színművek közvetítésével foglalkozó kiadóvállalattá fejlődött.

⁸⁸ Szladits i. m. (56. l.) 45.

forma, amelybe a szerző a művét önti, csak a saját belsőjéből fakad, azonban minden szerző a közös emberi kultúrkincsből meríti ihletét műve elkészítéséhez, és ehhez csak a saját eszméit, gondolatait fűzi hozzá. Ennek megfelelően megemlíti az olasz törvényt, amely szerint a szerző az emberiség számára dolgozik, és a társadalmi rend a szerzőnek csupán művének a védelmi időn belüli hasznélvezetét biztosítja. (Marton hangsúlyozza, hogy Rudolf von Jhering a személyjogi felfogás révén a bitorlási kerestetet *iniuriarum acti*ónak minősítette, amelyre a századfordulás szerzői jogi rendszerekben maximum az a római jogi utalás található, amit Ulpianus éppen az *iniuriarum acti*óról beszélve fejtett ki: „*iniuriam damnum accipiemus [...] culpa datum, etiam ab eo, qui nocere noluit.*”⁸⁹)

Bőséges irodalommal rendelkezett a német vagyoni jogi felfogás, amely szerint a szerzői jog tulajdonjog – a legszélsőségesebb e téren Proudhon felfogása, aki az író, aki könyvét eladja, a bájait áruba bocsátó nőhöz hasonlítja. Marton nézete szerint a római jog és az antik világ a szerzői joggal kapcsolatban semmit nem hagyott ránk, amiből e kérdésnél kiindulhatnánk, csak a nyomtatás és a papír elterjedésének köszönhetően vetődött fel ennek a problémája, leginkább a kiadók szempontjából, ugyanis a szerzői jog az utánnyomási tilalmakból fejlődött.

Kevés elérhető jogforrásból kiindulva Suhajda János magánjogában azt tanácsolja az íróknak, bíróknak, hogy „ki ki segítsen magán, amint lehet”. Marton példaként említi Rákosi Jenő esetét: 1878-ban a Gyapjú utcai német színház igazgatója a *Niniche* című darab előadását hirdette, azonban ennek a darabnak az előadási jogát Rákosi Jenő, a Népszínház igazgatója szerezte meg, így a rendőrségtől kérték a darab előadásának betiltását, s a premier estéjén az előadás el is maradt. Természetesen a német színház igazgatója fellebbezett az ügyben, azonban a rendőri intézkedést másodfokon is jóváhagyták. 1878-ban, amikor már szerte Európában megalkották a szerzői jogi törvényeket, a rendőri beavatkozást magánjogi természetű ügyben a prevenció általános elvével indokolták. Ilyen körülmények között jelent meg a Kisfaludy Társaság évkönyveiben az írói és művészi tulajdonjogról szóló törvényjavaslat tervezete, amelyet Arany László készített – aki az írói és jogászi szakma határán tevékenykedett –, s amely az 1884. évi XVI. törvénycikk alapját képezte. Marton véleménye teljes mértékben megegyezik a korábban felszólalókéval a tekintetben, hogy a szerzői jogról szóló törvény radikálisan csak úgy reformálható, ha erre egyszerre kerítenének sort a kiadói jog megreformálásával.

⁸⁹ Ulpianus, *Digesta Iustiniani* 9, 2, 5, 1.

Marton a fordítás jogával kapcsolatban a törvénycikk 7. szakaszát fenntarthatónak gondolja abból a célból, hogy a művek széles körben eljussanak az olvasókhöz. A szerző joga kellően védett, mert saját jogosult fordítása esetén a rendes szerzői jogi elévülési időt élvezi, vagyis a *volenti non fit iniuria* elve érvényesül. Ha a szerző ezen jogával nem él, feltehető, hogy műve közkinccsé válását nem akarja megakadályozni. Eltörleendőnek tartja azonban a fenntartási és bejelentési eljárást, és a fordítás tekintetében a szerzőnek fenntartott védelmi időt egységesen három évben akarná meghatározni.

A törvény indokolása szerint a bitorlás természete azt hozza magával, hogy a szerzői jogi jogsérelem úgy orvosolható, ha azt rövid idő alatt torolják meg. A bitorlás megtorlása Marton gondolatai szerint is büntetőjogi elemeket hordoz, s ebből következik, hogy a bitorlás sértettjének majdnem ugyanazon jogai vannak, mint a büntetőjog magánindítványos cselekményeinek körében a sértett félnek. Az elévülési idő meghatározása összhangot teremt a büntetőtörvénnyel: a szerzői törvény 22. szakasza szerint megvalósul a bitorlás a mű többszörözött első példánya (jogosulatlan) elkészültével, az elévülés azonban a 36. szakasz szerint a terjesztés megkezdésétől, a mű közzétételétől kezdődik. A szerző vagyoni érdeke ellen elkövetett bitorlásnak csak a szerzői törvény 23. szakaszában rögzített bitorlást, az üzletszerű áruba bocsátást és terjesztést lehet tekinteni, az ezzel kapcsolatos kereset elévülése azonban a terjesztés utolsó napjával veszi kezdetét. Ha a szerző a rendelkezésére álló három év alatt nem kívánt élni a jogával, akkor vélelmezhető, hogy nem is tekintette azt sérelmesnek.⁹⁰

Az átdolgozásra áttérve Marton felteszi a kérdést, hogy meddig megengedett, és mikor bitorlás az átdolgozás. E ponton elítéli a német szabályozást, mert túl szigorúnak találja, hogy a szerző kizárólagos joga elbeszélő művét színművé alakítani és viszont. „A szerző műve az az egyéni és érzékelhetővé tett alak, melyben saját gondolatait megjeleníti.”⁹¹ Ebből fakad, hogy a tiszta plágium nem meríti ki a bitorlás tényállását: mások gondolatainak feldolgozása akár új művet is eredményezhet. A plágium és a bitorlás között a határt Marton szerint nem lehet abszolút hatállyal megvonni, esetenként kell vizsgálni, hogy az alapgondolat feldolgozása révén önálló irodalmi vagy művészi munka jött-e létre. A 9. szakasz 1. bekezdése szerint az egyes művek kisebb részei, illetve kisebb dolgozatoknak a cél által indokolt terjedelemben való felvétele önálló tudományos műbe megengedett – tehát fontos az, hogy az a mű, amelybe importálják, nagyobb tudományos munka legyen.

⁹⁰ 1884. évi XVI. tc. 22., 23., 36. §.

⁹¹ Szladits i. m. (56. l.) 51.

A képzőművészeti alkotások tekintetében a törvény alapos revízióját követeli. A 61. és 62. szakaszok⁹² összevetése szembeötlő analógiát mutat: a 61. szakasz 2. bekezdése az utánképzést a szerzői jog bitorlásának tekinteti akkor is, ha az eredeti művet más műfajban vagy más műnemben utánozzák; a 62. szakasz 2. bekezdése szerint azonban nem tekintendő a szerzői jog bitorlásának, ha az egyes másolatok nem forgalomba hozatal céljából készültek. „Itt az anomália; míg az ugyanazon műnemben az egyszerű copizálás fennakadás nélkül állandóan történhetik, addig a külön önálló munkát igénylő más műnemben való átdolgozás még egyes példányokra is tiltott.”⁹³

Felveti a zenei művekre vonatkozó szerzői jog bitorlásának kérdését a gramofonra vagy fonográfra történő alkalmazása kapcsán. A német törvény szerint ez többszörözésnek minősül: „durch Platten, Walzen und ähnliche Bestandteile von Instrumenten [...] welche zur mechanischen Wiedergabe von Musikstücken dienen”, ami egész Európában megengedett, kivéve Magyarországon. A szerzői jogról szóló törvény 5. szakasza szerint a szerzői jog bitorlásának tekinthető az írói mű gépi többszörözése, de a 2. bekezdés szerint gépi többszörözés a leírás is, ha azt a gépi többszörözés helyett alkalmazzák.⁹⁴ A zeneműveknél nem a hangjegy vagy a kotta részesül védelemben, hanem maga a zenei gondolat. A bitorlás a 45. szakasz szerint – megfelelően alkalmazva az 5. szakaszt és annak 2. bekezdését – mindazon módon elkövethető, amelyen zenei gondolatot, a szerző hangcsoportosításait oly módon rögzíti, hogy arról a zenei gondolat reprodukálható. A hangjegy is csupán a hang előállítására szolgáló eszköz, a hang azonban nemcsak hangjeggyel, hanem sok más eszközzel, így fonográffal is utánképezhető. A zenei művek védelme esetében tehát Marton szerint nem elegendő az, hogy a hangjegyek ne legyenek nyomdai úton többszörösíthetők, védelmet kell biztosítani az írói művek esetében arra a lehetőségre is, hogy ha az a vakok számára készül dombornyomással, és védelem kell a zeneművek esetében is, ha nem a hangjegyek többszörösítésével, hanem más módon történik a többszörözés.

A német törvény 22. szakasza a zeneszerzők jogának megszorítását tartalmazza, a magyar szerzői törvény a 9. szakaszban⁹⁵ taxatív felsorolja a szerző természetes jogát korlátozó intézkedéseket, azonban nem tartalmaz megszorításokat a többszörözés és a közzététel megengedett formái kapcsán. A német szabályozástól függetlenül a századfordulón hatályos magyar szabályozás a zenemű gramofon útján történő forgalomba hozatalát jogsértő magatartásnak minősítette.

⁹² 1884. évi XVI. tc. 61., 62. §.

⁹³ Kováts i. m. (34. lj.) 41.

⁹⁴ 1884. évi XVI. tc. 5. §.

⁹⁵ 1884. évi XVI. tc. 9. §.

A német szerzői törvény tárgyalásánál a *Reichstag* felkérte a kancellárt, hogy azon államokkal, melyek az 1886. évi szeptember 9-ei Berni Egyezményhez csatlakoztak, kezdjen tárgyalásokat arról, hogy a szerző engedélye nélkül a zeneműveknek átvitelét tiltsák meg bármilyen hangszerre, amellyel a zeneművek visszaadhatók. Többszörösítésről tehát csak akkor beszélnek, ha meghatározott számban, olyan formában állítják elő a művet, amelyből a szerző gondolatának közlése másokkal lehetővé válik, de nem kell ugyanolyan formában elkészíteni, mint az eredetit. Nem szükséges továbbá, hogy ugyanazt a közönséget célozzák meg vele, a mechanikus többszörözés tehát a mű más érzékszervek útján való érzékelését is elősegíti. A gépi többszörözésre kimondták, hogy formai, célzati, lényegi szempontok alapján a nyomtatással egyenértékűek, így a bitorlás szempontjából is egy kategóriába sorolhatók azzal – a szakértő ugyan valamelyest élvezheti a hangjegyek olvasását, de annak olvashatósága nem feltétele a zenemű szerzői jogi oltalmának, a nagyközönség ezt csak hangok formájában élvezheti. A szerzői jogról szóló törvénycikk 46. szakasza kimondja: „A szerzői jog bitorlásának tekintetik a zeneműnek a szerző beleegyezése nélkül kiadott minden olyan átdolgozása, mely sajátlagos szerzeménynek nem tekinthető. Ilyenek [...] a zeneműnek egy vagy több hangszerre berendezése [...] vagy dallamainak [...] lenyomata.” Marton szerint ebből következik, hogy a gramofon a zenemű gramofon-hangszerkészülékre való berendezése.

Marton szerint Kenedi álláspontja – miszerint a szerzői jogi védelmet a ponyvaművekre ne terjesszék ki – elavult nézet. Felmerül számára a kérdés, hogy a védelemből való kirekesztés nem ellenkező hatást váltaná-e ki, és versenyképességük jobb lenne a piacon: ha egy mű valóban obszcén tartalmú, akkor a hatályos büntetőtörvény adott tényállása alá tartozik. Egy ponton egyezik a véleményük: nem feltétlenül kell minden nyomtatott terméket szerzői joggal védeni, ekkortájt ugyanis számos nyomtatott anyagot próbáltak védeni a szerzői jog segítségével, amelyek a bírói jogszolgáltatásnak köszönhetően oltalom alá is kerültek (például árjegyzékeket, programokat, színlapokat). Ezt a felszólaló helytelennek ítéli, mivel szerinte ezek a termékek a tisztességtelen verseny keretébe tartoznak, nem pedig a szerzői jog tárgykörébe.

Marton és Kenedi álláspontja államszerződések tekintetében teljesen megegyezik: az államszerződések kérdése gazdasági kérdés. Hibás intézkedésnek véli az első szerződést, amelyet hazánk Franciaországgal kötött 1866-ban a szerzői jog tárgyában, mikor a francia műveket tekintve a fordítás védelmi határideje korlátlan volt, míg a magyar művek nem részesültek semmilyen védelemben. Statisztikai adatok hiányában ugyan, de ismereteire hivatkozva állítja, hogy évente mintegy ötszáz idegen nyelvű irodalmi mű és körülbelül negyven színmű kerül fordításban színpadra Magyarországon. Ebből következik, hogy nagy összeget juttatunk külföldre a fordítási jogok megszerzéséért, hozzánk viszont ennek csak töredéke érkezik vissza. Érdemes lenne szerinte a német törvényhozási gyakorlatot követni, és „iparpolitikai szempontból” szűkíteni a szerzők jogait.

Felszólalásában Fényes Samu⁹⁶ azon a nézeten van, miszerint a hazai szerzői törvény feltétlenül és általában minden tekintetben a lehető legrosszabb. Nézete szerint a kultúra és a szerzői jog védelme számára előnyösebb volna, hogy ha nem is létezne ez a szabályozás.

Márton Miksához hasonlóan a törvény 7. szakaszát próbálja értelmezni, majd arra a megállapításra jut, hogy a törvény ezen szakasza érthetetlen: „De mi, akik azt mondjuk, hogy nem értjük, még mindig többet értünk belőle, mint azok, akik azt mondják, hogy értik, mert ki azt mondja, hogy érti, az egyáltalán nem érti.”⁹⁷ Megdöbbenőnek tartja a törvényben, hogy a bitorlás kapcsán a legelső lehetséges tényállás, hogy bitorlást követ el az, aki egy holt nyelven készült művet fordít le élő nyelvre. Rávilágít arra, hogy ezt is a korábbi német szabályozásból vettük át, s hogy a németeknél azért került bevezetésre e szabályozás, mert a *Sprachwissenschaftliche Gesellschaft* akarták biztosítani a jogot a holt nyelvű fordításokra, s ennek Németországban meg is volt a maga jelentősége, hiszen e társaság nagy mennyiségű keleti holt nyelvű szövegeket adott ki – mindegyik azonban Magyarországon kevés szükség lehet. Mindez annyit jelentett, hogy érdekesebb a művet holt nyelven megírni, és azt magyarra fordítani, mert így ötévesi védelmet élveznek.

Megállapítja, hogy a 7. szakasz 3. bekezdése⁹⁸ azonban valóban a hazai érdekeknek megfelelően lett kimunkálva, miszerint csak akkor minősül bitorlásnak az engedély nélküli fordítás, ha egy év alatt a fordítást megkezdték, és három év alatt be is fejezték. Rámutat a törvény hézagos szerkezetére, miszerint az az egyik mondatban kimondja, hogy a közzétételnek kell egy éven belül megkezdődnie, a másikban pedig már úgy fogalmaz, hogy a fordításnak kell megkezdődnie, ami nem ugyanaz. Ha tehát valaki egy éven belül kezdi meg a fordítást, és a három év letelte után adja ki, akkor az már nem minősül bitorlásnak, viszont ha három éven belül adja ki, akkor sem áll fenn a bitorlás esete. Érdekes momentum a szabályozásnak, hogy a színművek esetében a fordítást az eredeti megjelenésétől számított hat hó-

⁹⁶ Fényes Samu (1863–1937) ügyvéd, regény- és drámaíró, filozófiai, szociológiai és jogi író, a radikális polgárság szószólója. 1907-ig Kassán volt gyakorló ügyvéd, aztán Budapestre költözött. 1908-ban megindította az *Úttörő* című hetilapot, 1911-ben megalapította az Úttörő Társaságot, amelynek célja a szabadgondolkodás és tudomány népszerűsítése volt. Vezetője volt a Szabadgondolkodók Magyarországi Egyesületének. Főleg német filozófusokkal foglalkozott, Nietzsche fő művét, az *Also sprach Zarathustra*t először ő fordította le magyar nyelvre. Antiklerikális és ateista nézeteiért a Tanácsköztársaság bukása után börtönbe került. 1920-ban emigrált, és Bécsben szerkesztette a *Diogenes* című lapot, amelyben megjelentette József Attila néhány versét is. Élete utolsó éveit Bukarestben töltötte, ott is kiadta lapját, a *Diogenest*. Jogbölcseleti munkákat is írt.

⁹⁷ Szladits i. m. (56. l.) 70.

⁹⁸ 1884. évi XVI. tc. 7. §.

napon belül be kell fejezni. „Minthogy a bevezetésben a bitorlás eseteit statuálja a szakasz, nyilvánvalólag azt kellene itt érteni, hogy az a kijelentés van itt, hogy az eredeti megjelenéstől számított hat hó alatt be kell fejezni, hogy a bitorlás létrejött. De ennek igazán nincs értelme, hogy quasi parancsolólag megszabja, hogy hogy kell bitorolni, tehát csak másik értelmét lehet ennek az intézkedésnek tulajdonítani.”⁹⁹ Az imperatív norma természeténél fogva nem minősíthető szerzői védelemnek.

A törvény hibája, hogy nem védi kellőképp a vagyoni jogokat, mert egy év után szabaddá teszi a fordítást, illetve több irodalmi műből csak egy gyűjteményes kiadást lehet kiadni a szerzői jog védelme alatt. „Csak e két sarkalatos kívánalmat lehet a szerzői törvényhez kötni, hogy megvédelmezze a szerző anyagi érdekeit, munkájához való jogát, tehát vagyoni jogait, másodsor megvédelmezze az ő munkája egyéniségét, tehát erkölcsi jogkörét és minthogy e célokat ez a törvény meg nem valósítja, tehát olyan törvényt kell alkotni, a mely ezt a két postulátumot érvényesíti.”¹⁰⁰

Fényes a következőkben Kenedi álláspontját taglalja a ponyvaregényekkel kapcsolatban. Kenedi védelmet adna az erkölcstelen, alacsony színvonalú munkák ellen, amivel Fényes Samu is egyetért a tekintetben, hogy nincsen olyan fórum, amely meghatározná, hogy mi minősül obszcenitásnak. Figyelmet érdemel szerinte, hogy világirodalmi viszonylatban Magyarországon kiemelkedően magas a pornográf munkák száma, ennek oka – mondja – feltehetőleg az is, hogy ezeket bárki elveheti, a három év, amely védi a szerzőt, fordítót, gyorsan letelik, ezután pedig szabad prédává válik a mű, könnyedén telíthetik vele a piacot; nem kerül semmibe, nem kell hozzá tudomány, sem nyelvismeret, és haszontalan irodalmat kapunk. Tudományos könyv viszont alig akad szerinte magyar nyelven a piacon, leszámítva egy-két művet. Megfordítva az előbbi okfejtést, a szerzői jognak védelmeznie kellene hosszú éveken át a selejtet, hogy a selejt írója csak magas anyagi ellenszolgáltatás fejében adja át munkáját többszörösítésre, s ez azzal járna, hogy a selejt ára felemelkedne, így nem lehetne olcsó kiadványokkal a piacra lépni.

Fényes Samu véleménye szerint a szerzői törvény reformja nem valósítható meg másképpen, csak úgy, ha az írók védelmet kapnak a fordításokkal és a gyűjteményes kiadásokkal szemben, s ezért az idegen művek fordítóira nézve is ezen oltalmi jognak a szerző halála után harminc-egyven évig kellene érvényesülnie.

⁹⁹ Szladits i. m. (56. l.) 72.

¹⁰⁰ Uo.

5. Balás P. Elemér szerzői jogi reformjavaslatai az 1921-es szerzői jogi törvény kapcsán

A 20. század eleji reformtörekvéseket a szerzői jog területén az 1921. évi LIV. törvénycikk átalakítására Balás P. Elemér¹⁰¹ munkásságán keresztül kívánjuk bemutatni, a Berni Egyezményvel, illetve a Római Egyezményvel összhangban. Az irodalmi és a művészeti művek védelméről szóló, Rómában megalkotott nemzetközi egyezményt becikkelyező 1931. évi XXIV. törvénycikk lényeges újításokat alkotott a szerzői jogban oly szerzők javára, akik nem voltak magyar állampolgárok, azonban a Berni Unióhoz tartoztak – ezen szabályok a magyar állampolgárokra nem terjedtek ki. Balás P. úgy látta, hogy ezen a téren összhangra van szükség, mert az egyezmény lényegesen kedvezőbb helyzetbe juttatta a külföldi szerzőket, s az új szabályok haladást jelentettek a szerzői jog felfogása terén.¹⁰²

Azok az újítások, amelyeket a Római Nemzetközi Egyezmény megvalósított, különböző irányúak. Egyfelől arra vonatkoztak, milyen jellegű védelemre tarthatnak számot a szerzők, másfelől az oltalom terjedelmére, amelyben a szerzők részesülnek. A Római Egyezmény értelmében nemcsak vagyoni jellegű oltalom illette meg a szerzőt, hanem egyéb oltalom is, amelynek átfogó elnevezését az Egyezmény nem adta ugyan, azonban egyes jogokat felsorolt, amelyek az Egyezmény szerint a szerzőt a vagyoni jogoktól függetlenül, sőt ilyen jogok hiányában is megillették, tehát a személyiségnél fogva megillető jogi oltalmat. Ezen oltalomnak a természetes feltétele volt, hogy legyen olyan szellemi alkotás, amelyre az ilyen jog vonatkozik. Az Egyezmény gyarapította a szerzői jogi oltalomban részesülő művek körét olyan művek felsorolásával, melyeket az akkor hatályban lévő Egyezmény külön nem említ meg, másfelől biztosította az oltalmat az eddig is kifejezetten védett művek olyan közlési módjára, melyet a technika újabb haladása tett gyakorlati jelentőségűvé, például a rádió útján való közlésre.¹⁰³

¹⁰¹ Balás P. Elemér (1883–1947) jogász, egyetemi tanár, az MTA levelező tagja, a Szerzői Jogi Szakértői Bizottság és a Magyar Sajtótudományi Társaság alelnöke, az Iparjogvédelmi Egyesület társelnöke a kolozsvári egyetemen 1905-ben szerzett jogi diplomát. Előbb bíró, majd 1916 és 1937 között az Igazságügyminisztérium törvényelőkészítő osztályán dolgozott, 1935-től kúriai bírói rangban. 1937-től a szegedi, 1940 és 1944 között a kolozsvári egyetemen a törvénykezési jog tanára volt. A második világháború befejezését követően ismét a szegedi egyetemen működött, több jogág területén tevékenykedett, részt vett a Szladits-féle *Magyar magánjog* című gyűjteményes munka szerzői jogi részének megírásában. Az erdélyi szabályozás reformja kapcsán lásd Balás P. Elemér: *A magyar szerzői jog szabályozásának kiterjesztése a felszabadult kelet-magyarországi és erdélyi részekre*. Kolozsvár, Nagy J., 1942.

¹⁰² Balás P. Elemér: Szerzői magánjogunk *de lege ferenda*. In: Túry Sándor Kornél (szerk.): *Menyhárh Gáspár emlékkönyv*. Szeged, A Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Barátainak Egyesülete, 1938. 3–4.; jelen kötetben: 383–384.

¹⁰³ Uo., 4–5.; jelen kötetben: 384.

Csak alakilag jelentett újítást annak kimondása, hogy az előadások, hitszónoklatok és egyéb beszédek általában szintén szerzői jogi oltalomban részesültek. Kifejezetten ugyan nem említette ezeket a műveket az írói művek mellett a szerzői jogról szóló 1921. évi LIV. törvénycikk, azonban egyes rendelkezéseiből közvetve világos, hogy az ilyen szóbeli művek is oltalomban részesültek. Nagyobb a jelentősége annak az újításnak, amely a rádió útján történő közlésre is világosan biztosította a szerzői jog szabályainak alkalmazását.¹⁰⁴

Kimagasló jelentősége van azonban a személyiségi oltalomra vonatkozó újításnak. Az 1921. évi LIV. törvénycikk kifejezetten nem tartalmazott olyan rendelkezést, amely általános elvként mondaná ki, hogy a szerző személyiségi joga védelemben részesül. A törvénycikk nem tett különbséget a szerző vagyoni jogai és egyéb tekintetében élvezett oltalma közt, még kevésbé jutott kifejezésre az, hogy a vagyoni érdekű oltalom nem előfeltétele a szerző egyéb érdekeire vonatkozó oltalom érvényesülésének.¹⁰⁵

A szerző személyiségi jogának kifejezett törvényi elismerésével nem lehetett fenntartani a szerzői jog szabályozásának akkori rendszerét, amely a szerzői jogi oltalomban részesülő műveknek és a szerző ezek értékesítésére vonatkozó jogosítványainak kimerítő felsorolására volt alapítva. Balás P. szerint a helyes rendszer az általános szabályokon épül, és az egyes művek és jogosítványok felsorolása csak példázó, a szerző korlátozásainak felsorolása pedig csak kivétel lehet. Mellőzni javasolta továbbá a szerzői oltalom alatt álló művek különbözőségére alapított felosztást, újragondolni javasolta a szerzői jog alapvető fogalmait, és modernizálni a terminológiát is.¹⁰⁶

Balás P. a szellemi alkotás lényegét egyfelől az eredetiség, másfelől a közlésre alkalmasság kritériumai alapján próbálta megfogni. Az eredetiség nem csupán újszerűséget jelent, hanem egyénien újszerű jelleget is. Az egyéni jelleg hangsúlyozása a szellemi alkotás meghatározásában világossá teszi azonban, hogy általános törvényszerűségeknek vagy egyszerűségükben kétségtelenül határozott tényeknek újszerű közlése a szerzői jog oltalma alá esik. A közlésre alkalmasság a más részéről való felismerhetőséget jelenti, a szellemi alkotóműveletnek azt a szakát, amikor az alkotás alkalmassá válik arra, hogy mint alkotás gyakoroljon hatást arra, aki számára hozzáférhető. Hangsúlyozta: közömbös, hogyan van rögzítve a szellemi alkotás, mint ahogy közömbös az alkotás szellemi értékének és eredetiségének foka is. A szellemi alkotás jellegének és a szerzői jogi oltalom körének meghatározása nem értékelő, hanem minősítő, logikai tevékenység. Így továbbra is védett szellemi alkotás maradt volna az iparművészeti alkotás.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Uo.

¹⁰⁵ Uo., 6.; jelen kötetben: 385.

¹⁰⁶ Uo., 9.; jelen kötetben: 386–387.

¹⁰⁷ Uo., 10–17.; jelen kötetben: 393.

Balás P. kifejti, hogy az esetleg megszülető új törvénynek a szerző meghatározását is tartalmaznia kell. A javasolt új rendszer különbséget tenne a szerző szellemi és vagyoni érdekeinek oltalma közt, és az előbbit általában csak a szellemi alkotó értelmében vett valóságos szerzőnek juttatná, míg a vagyoni érdekű jogok gyakorlását ügyleti alapon is lehetővé tenné. A meghatározás szükségességét támasztja alá az is, hogy a vagyoni értékű jogok átruházása esetében is megmaradnak a szerzőnek a szellemi érdekű jogok, a pusztán kivitelező tevékenység ezzel kiesik a szerző fogalma köréből. Alátámasztja ezt az is, hogy általában a szellemi tevékenység az irányadó, nem pedig az – egyébként az alkotás létrehozatala tekintetében bármily nagy jelentőségű – egyéb, így különösen üzleti szempont.¹⁰⁸

A szerzőtársak fogalmának jelentősége – szerinte – különösen igaz a filmalkotásokra, melyeknek létrehozatala körül a közreműködőknek egész sora fejt ki olyan tevékenységet, amely egyébként a szerzői tevékenység tekintete alá esik, azonban egyik közreműködőnek tevékenysége sem áll meg egymagában, de nem is helyezhető el a szerzőtársi együttműködés szokásos viszonyában. Be kell látni, hogy a filmalkotás létrejövetele tekintetében legfontosabb szempont annak a vállalatnak az üzleti érdeke, amely a filmalkotást értékesíteni kívánja. Balás P. véleménye szerint a filmalkotás szerzőjének meghatározása tekintetében a jogalkotónak alkalmazkodnia kellene a valóságos tényekhez, és ki kellene mondania, hogy az üzleti vállalat körében előállított filmalkotás tekintetében az részesül a szerzőt megillető oltalomban, akinek vállalkozó tevékenysége a filmet létrehozta.¹⁰⁹

Teljes szerzői oltalom illeti meg továbbá a gyűjtemény szerkesztőjét, illetve a színrehozatal módjának mint egésznek megalkotóját, amennyiben szellemi tevékenységükkel szellemi alkotást hoztak létre. Az ilyen szerzők azonban csak az eredeti alkotás szerzőjének jogait érintetlenül hagyó oltalomban részesülhetnek, de oltalmuk független lenne attól is, hogy az elsődleges vonatkozásokban van-e helye szerzői jogi védelemnek.¹¹⁰

Balás P. szerint kifejezetten rendelkezni kell a szerző szellemi érdekeiről és ezeknek oltalmáról. E tekintetben ki kellene mondani, hogy függetlenül a szerző vagyoni jogaitól – sőt még azoknak átruházása esetében is –, a szerző megtartja azt a jogát, hogy követelhesse annak elismerését, hogy ő a mű szerzője, továbbá megtartja azt a jogát, hogy ellenezze a mű minden eltorzítását, megcsönkítésát vagy más olyan megváltoztatását, ami becsületére vagy hírnevére sérelmes lehet.¹¹¹

¹⁰⁸ Uo., 17–19.; jelen kötetben: 395.

¹⁰⁹ Uo., 19.; jelen kötetben: uo.

¹¹⁰ Uo., 21–22.; jelen kötetben: 396–397.

¹¹¹ Uo., 22.; jelen kötetben: 397.

A szerző kizárólagos elhatározására kell bízni, vajon létrehozza-e és nyilvánosságra hozza-e alkotását, továbbá hogy nyilvánosságra hozza-e szerzői minőségét. A szerző szellemi érdekeit érinti azon alkotandó szabály is, hogy az átruházott vagyoni érdekű szerzői jogot csak a szerzőnek vagy örökösének beleegyezésével lehet másra ruházni. Balás P. eltérést javasol a hatályos szerzői jogtól abban is, hogy a szerző vagyoni érdekű jogait nem kell kimerítően meghatározni, hanem csak példaképpen felsorolni azok közül a legfontosabbakat.¹¹²

A szerző vagyoni érdekű jogai tekintetében a szerzőtárssal egyenlő megítélésben kell részesíteni azt, aki a szerzőnek csupán bíráló megjegyzésekkel, átnézősekkel, a nyilvánvaló elvétések kijavításával vagy hasonló módon nyújtott segítséget, ha erre nézve a szerzővel megállapodás jött létre. Az ilyen közreműködés nem szoros értelemben vett alkotótevékenység ugyan, azonban ha a szerző maga így ítéli meg, nincs ok arra, hogy a törvény megtagadja a közreműködőtől azt, hogy az alkotás tekintetében – megállapodás alapján – a szerzőtársat megillető vagyoni érdekek jogokat gyakorolhasson.¹¹³

Balás P. a szerzői jog bitorlásának magánjogi következményei tekintetében lényegesen eltérne a hatályos szerzői jogtól. E szerint keresetet lehet indítani pusztán abba hagyás vagy az ismétléstől eltiltás iránt is. Lényeges újítás lenne az is, hogy a sértett fél akár kártérítés, akár a gazdagodás kiadása helyett szabad választása szerint méltányos díjazást követelhetne, továbbá hogy kártérítésen belül az ezt meghaladó tiszta nyereség kiadását is követelhetné a bitorlótól.¹¹⁴

Előremutató azon javaslata is, amely szerint a szerzői jog bitorlásának büntetendő eseteit részletesen meg kellene határozni. A tulajdonos és a megbízó büntetőjogi felelőssége tekintetében, ha a vétséget vállalati alkalmazott vagy megbízott követte el, és a vállalat tulajdonosát illetőleg a megbízót a hivatásából folyó felügyeleti vagy ellenőrzési köteletségének teljesítésében akár szándékos, akár gondatlan mulasztás terheli, a vállalat tulajdonosa, illetve a megbízó vétsége miatt büntetendő. Ennek a rendelkezésnek nagy jelentősége éppen a szerzői jog körében nyilvánvaló. A büntetés meghatározása tekintetében el kellene térni a hatályos szerzői jogtól annyiban, hogy szabadságvesztés-büntetés alkalmazását is lehetővé kell tenni arra az esetre, ha a tettes visszaeső.¹¹⁵

A szerzői jog oltalmának egyes tárgyait nem az általános szabályok keretében, hanem a vegyes rendelkezések között javasolja szabályozni. A fényképészet alkotásai nem részesülhetnének a szerzői jog egyéb tárgyaival azonos megítélésben,

¹¹² Uo., 23.; jelen kötetben: 397–398.

¹¹³ Uo., 27.; jelen kötetben: 400.

¹¹⁴ Uo., 40.; jelen kötetben: 410.

¹¹⁵ Uo., 41.; jelen kötetben: uo.

mivel a szellemi alkotás meghatározása nem alkalmazható egész terjedelmében a fényképészet alkotásaira, ezek ugyanis nem kizárólag szellemi tevékenységnek eredményei, hanem létrejöttüknek nélkülözhetetlen feltétele a gép alkalmazása. Így a fényképek oltalmát abban az irányban kívánta korlátozni, hogy csupán a közönséges, pusztán technikai ismereteket feltételező, ipari módra előállított fényképeken túlmenő jelentőségű termékekre terjedjen ki. A filmalkotásnak szerzői jogi szempontból a fényképpel kell egy megítélés alá esnie.¹¹⁶

Külön javasolt szabályozást a képzőművészeti vagy iparművészeti alkotásnak nem tekinthető szöveggép (illusztráció), térkép, plasztikai mű, földgömb, földrajzi, helyrajzi (topográfiai), valamint újszerűséget mutató mérnöki, műszaki vagy tudományos vonatkozású terv, rajz, ábra vagy vázlat oltalmáról is. Mivel újszerűségük időbeli, nem egyénies, amennyiben a konkrét megoldás meglelése nem a meg nem ismétlődő egyéniség sajátosságából fakad, hanem az időbeli véletlentől függ.¹¹⁷

Külön említendő azon figyelemre méltó javaslata, amivel a szabadalmi jog szabályait javasolja kiegészíteni azzal, hogy a szabadalmi leírások a szabadalom megadásáig, amennyiben pedig a szabadalmat nem adták meg, a bejelentésnek az erre rendelt hivatalos lapban közzétételétől számított öt évig ugyanolyan szerzői jogi oltalomban részesülnek, mint a nyelvi alkotások.¹¹⁸

A rádió útján történő közlést tekintve Balás P. kifejti, hogy a rádió útján való közlés közzététel, akár megjelent már az írói mű, akár nem, és mint ilyen, a szerzői jog körébe tartozik. Az írói műnek rádió útján való közlése olyan tevékenység, amelyben egyidejűleg megy végbe a többszörözés, a forgalomba hozatal és a közzététel.¹¹⁹ A rádió szempontjából a szerzői jogi törvény 56. szakasza annyiban jelentős, hogy a kifejtettekhez képest a még meg nem jelent, de már rádió útján előadott színművek, zenés színművek és zeneművek szerzőjének az ellenkező bizonyításáig azt kell tekinteni, akit az előadást hirdető jelentésben mint szerzőt megneveztek.¹²⁰

¹¹⁶ Uo., 42–44.; jelen kötetben: 410–412.

¹¹⁷ Uo., 45.; jelen kötetben: 413.

¹¹⁸ Uo., 47.; jelen kötetben: 414.

¹¹⁹ Balás P. Elemér: *Rádió, szerzői jog, sajtójog*. Budapest, Csáthy Ferenc, 1927. 9., 13.; jelen kötetben: 209–212.

¹²⁰ Uo., 15.; jelen kötetben: 218.

A sajtószabadság eszméje és jogi fogalma

Balás P. Elemér és kortársai sajtójogi írásaiban

1. Bevezető gondolatok

Jelen rövid tanulmányunk a sajtószabadság eszméjének és jogi fogalmának Balás P. Elemér sajtójogi írásaiból, illetve a korabeli jogásztársadalom képviselőinek írásaiból kibontakozó értelmezését igyekszik körüljárni. A 20. század első fele több szempontból is különleges periódust jelent egy sajtójogi kérdéseket elemző kutatás számára, elsősorban azért, mert a sajtójog fejlődésének ez egy olyan jellegzetes kezdeti időszaka, amelyben a szabályozás konszolidálódása mellett egyúttal már az új médiumok (a rádió, majd később a televízió) szabályozásának problémája is megjelenik. Másrészt a történelmi eseményeknek köszönhetően Erdélyben a sajtójog konszolidálódási periódusa egybeesik azzal a jogfejlődés szempontjából meg lehetőségen egyedi jellemzőket mutató korszakkal, amikor az 1918-ban létrejövő Romániában lezajlik a jogegységesítési folyamat. Ilyen körülmények között viszonylag hosszú ideig, több éven keresztül, a sajtójogi szabályozás is párhuzamosan élt egymás mellett, Erdélyben az 1914. évi magyar Sajtótörvény, míg az ország többi részében a korábbi, 1862. évi román Sajtótörvény volt hatályban. 1923-ban pedig az új román Alkotmány a kétféle szabályozás közös nevezőjévé vált, legalábbis a sajtószabadság tekintetében, ami a legmagasabb, alkotmányos szinten is megfogalmazásra került.

Elemzésünk alapját *A Sajtó* című folyóiratban, valamint *A Sajtó Könyvtára* sorozatban megjelent írások jelentik, azonban nem szorítkozunk csupán ezekre a hosszabb-rövidebb lélegzetű tanulmányokra, hanem a korszak más (szak)lapjaiban megjelent írásokat is figyelembe vettük. Igyekszünk tovább tágítani a sajtószabadság eszméjének az adott korszakban megjelenő képét azáltal, hogy bemutatjuk a kortárs román jogászok írásaiban megjelenő véleményeket is, mi több, azt is, hogyan láttatják a román jogászok az Erdélyben még alkalmazás alatt álló magyar Sajtótörvényt, akár kifejezetten a román Sajtótörvény rendelkezéseivel összehasonlítva.

Balás P. Elemér a sajtójoggal is foglalkozó jogászok között az egyike az elsőnek, akik az új média, a rádió szabályozási kérdéseit is elemezték. S bár közvet-

* Egyetemi adjunktus, Sapientia EMTE JTI.

lenül nem foglalkozott a rádió és a sajtószabadság kérdésével, írásaiból egy rendkívül érdekes kép bontakozik ki arra vonatkozóan, hogyan gondolkozott erről a kérdéstről. Tanulmányunkban ennek ismertetésére is kitérünk röviden.

Balás P. Elemér büntetőjogi témákat, elsősorban a sajtódeliktumokat elemző munkáit tanulmányunkban nem tárgyaljuk, legfeljebb említést teszünk róluk, amennyiben a sajtószabadság fogalmának körvonalazásához ez szükségesnek mutatkozik.

2. A sajtószabadság eszméje Balás P. Elemér korában

Mit jelent a sajtószabadság és egyáltalán mi a sajtó igazi szerepe, ezek a kérdések a sajtóval foglalkozó jogászok számára már a múlt század első felében is tisztázandó kérdésként merültek fel, és számtalan vitára adtak okot és lehetőséget. Maga Balás P. Elemér is foglalkozott a kérdéssel, legbővebben talán a Széchenyi és Kossuth hírlapi vitáját elemző hosszú tanulmányában. A sajtó szerepével kapcsolatos nézeteit pontosan összefoglalja az a kijelentése, miszerint: „Széchenyi jól látja, hogy a sajtó, de különösen az időszaki sajtó demokratikus intézmény, hatása is demokratizáló, végeredményben – mint láttuk – forradalmasító, az organikus közösséget felforgató és új, anorganikus kötelékeket létesítő, társadalmisító, hagyományt, múltat, meglévő intézményeket nem kímélő alapjellegű.”¹

A szabad sajtó eszméje végigkíséri már a 19. századot, elegendő, ha az 1848-as forradalmi követelésekre gondolunk, azonban mit is jelent ez a szabad sajtó? Végigtekintve a sajtószabadság különböző korokban adott értelmezésén, minden mélyebb elemzés nélkül is azt láthatjuk, hogy a sajtószabadság, de az ezzel sok ponton összekapcsolt emberi méltóság, becsület fogalmának értelmezése, bár lényegét tekintve univerzális jellegű, árnyalatai egyértelműen az adott korszak társadalmi, erkölcsi felfogásán keresztül válnak érzékelhetővé. Azonban a sajtószabadságról a vizsgált korszakban alkotott kép felrajzolása nem könnyű feladat, már csak azért sem, mert bár sajtójogi írásokban nincs hiány, s ezeknek a tematikája valóban széles körű, kifejezetten a sajtószabadság kérdésével kevés írás foglalkozik. A Balás P. Elemér írásait is rendszeresen közlő *A Sajtó* című sajtóügyi tudományos folyóiratban 1927 és 1947 között megjelenő hosszabb-rövidebb tanulmányokat vizsgálva is azt láthatjuk, hogy a sajtószabadság kérdése sok szerzőnél csak közvetett módon jelenik meg.

¹ Balás P. Elemér: *A Széchenyi–Kossuth-ellentét hírlapi vitájuk tükrében*. A Kolozsvári M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem 1941–1942. tanévi működéséről szóló beszámoló melléklete. Kolozsvár, Ferenc József Tudományegyetem, 1943. 203. Továbbá lásd jelen kötetben: 652.

A Sajtó 1928. évi 10. és 11. számában folytatásban megjelenő, „Az utódállamok sajtóügyi törvényhozása” című nagyobb lélegzetű elemző tanulmányából tudunk talán a leginkább következtetni arra, hogyan is látta Balás P. Elemér a sajtószabadság kérdését. A tanulmány maga nem a sajtószabadságról szól, azonban a különböző nemzetek jogszabályainak elemzésében, úgy látjuk, Balás P. mégis ezt a kiindulópontot választotta. Tanulmánya bevezető részében Oswald Spengler *Der Untergang des Abendlandes* című, 1922-ben kiadott munkáját idézi, akinek gondolataival maga is egyetért, s amelyeket napjainkban is vitathatatlanul elfogadhatónak nevezhetünk. Két idézetet szükséges mindenképpen kiemelni annak érdekében, hogy jobban megérthessük Balás P. Elemérnek a sajtószabadságról való felfogását. Először is, Spenglert idézve, „ami a modern sajtót illeti, a rajongó beérheti azzal, hogy alkotmány szerint »szabad«, de aki ismeri a viszonyokat, csak azt kérdezi, hogy kinek áll rendelkezésére.”² De még jellegzetesebb a fenti gondolatnak a kifejtése, amely szerint

a közvélemény szabadsága mindenekelőtt a sajtószabadságideálok, de a valóságban hozzátartozik a közvélemény szabadságához ennek a véleménynek megoldozása, ami pénzbe kerül, a sajtószabadsághoz hozzá tartozik a sajtó birtoka, ami pénzkérdés, és a választójoghoz hozzátartozik a választási agitáció, mely függőségben van annak a kívánságaitól, aki a pénzt adja. Az eszmék képviselői csak az érem egyik oldalát tekintik, a pénz képviselői a másikkal dolgoznak. A szellem gondolkodik, a pénz irányít.

A fentiekből kiindulva Balás P. Elemér viszont végső soron nem határozza meg azt, hogy mit jelent a sajtószabadság. Hogy a sajtótörvények szabályozásának milyen elemeit tartja lényegesnek a sajtószabadság szempontjából, az viszont egyértelműen kiderül abból, hogy a különböző nemzetek sajtótörvényeinek milyen aspektusait vizsgálja. Ilyenek a sajtószabadságnak az Alkotmányban való deklarálása mellett az impresszumnak, a köteles példányok beszolgáltatásának, a terjesztésnek és a sajtódeliktumoknak a szabályozása, illetve a cenzúra lehetséges módozatainak a megjelenése. A cenzúra kérdése Balás P. Elemér felfogásában alapvetően a sajtótermékek szabad terjesztésével áll szoros összefüggésben. Erre utal az idézett művének az a kijelentése, miszerint alkotmányos alapelv az, hogy a sajtócenzurának nincs helye, „azonban a sajtószabadság nem csupán a cenzúra hiányát jelenti, hanem a terjesztés szabadságát is, de a magyar törvényhozás ezt is csak kivételes esetekre korlátozza”.³

² Balás P. Elemér: Az utódállamok sajtóügyi törvényhozása. *A Sajtó*, 1928/10., 517. Továbbá lásd a jelen kötetben: 300.

³ Uo., 522.; jelen kötetben: 304.

Ezek azok az összetevők tehát, amelyek nézetei szerint meghatározóak a sajtószabadság szempontjából, s ezek közül is fontosságában kiemelkedik a cenzúra kérdése.

A sajtószabadságnak elsődlegesen a cenzúra hiányával azonosított fogalma jelenik meg Balás P. Elemér több kortársának írásában is. Tipikus példaként említhetjük Horváth Dániel tanulmányát *A Sajtó* 1930 évi 1. számából,⁴ amelyben leírja, hogy

1695. május 3-án mind a cenzúra, mind az említett társaság [London Stationers' Company] nyomtatási privilégiuma megszűnt és a cenzúra soha többé visszaállítva nem lett. Ezzel tulajdonképpen a sajtószabadság felé haladás útja be is fejeződött, mert ettől kezdve senki sem volt akadályozható közigazgatási intézkedéssel abban, hogy sajtó útján mily gondolatokat terjesszen, a sajtó szabadsága felett pedig ugyanaz a független bíróság örködött, amely örködött minden ember egyéb szabadságjoga felett is.

Horváth szerint ugyanakkor a sajtószabadságnak kevésbé hangoztatott, de elengedhetetlen tartozéka az úgynevezett 'anonimitás joga'. Korán észreveszik ezek az éles szemű emberek, írja Horváth,

hogy a köz érdekében mi a sajtószabadságban a független bíróságon *felül* még különösen lényeges. Az angol bíróság 1765-ben kijelenti, hogy törvénytelen az olyan általános kutató, elfogató vagy lefoglaló parancs, amelyet a kormány avégből ad ki, hogy valamely tisztviselője kutasson valamely közlemény meg nem nevezett szerzőjének személye vagy a kézirat után! Vagyis a kontinensen u. n. *anonimitás* jogát az angol bíróság már százhetven évvel ezelőtt biztosította. A bíróságok körülbelül száz év óta egyöntetűen kimondják, hogy *közérdekű dolognak fair* tárgyalása vagy bírálata szabad.

A cenzúra hiánya tehát a sajtószabadság központi elemeként jelenik meg a vizsgált korszakban minden sajtójoggal foglalkozó szerző írásaiban. A cenzúráról, illetve a sajtószabadság korlátozásáról való felfogás ugyanakkor sok szempontból különbözik a mai felfogásunktól. Nyilvánvalóan ennek okait, részben legalábbis, magában a korszakban kell keresnünk, hiszen a 20. század első felének alapvetően háborús vagy háborúra készülő történelmi realitása mellett aligha lett volna elképzelhető egy cenzúrától mentes sajtóélet. Nem az a kérdés, hogy a hatalom korlátozhatja-e valamilyen mértékben a sajtóban megnyilvánuló szólásszabadságot, azaz a sajtószabadságot, hiszen arra mindenhol és mindenkor lehetőség van, hanem az, hogy ezt milyen eszközökkel teheti, és milyen mértékben elfogadható egy ilyen korlátozás. Ebben a kontextusban érdekes megfigyelni, hogyan gondolkodtak a korszak magyar és román (sajtó)jogászai a sajtószabadság korlátozásának kérdéséről.

⁴ Horváth Dániel: Sajtójog és sajtószabadság Angolországban. *A Sajtó*, 1930/1., 14–24.

Balás P. Elemér az utódállamok sajtóügyi törvényhozásáról írt, korábbiakban már idézett művében részletesen elemzi a lengyel sajtótörvényt, összehasonlítva annak rendelkezéseit a magyar szabályozással. A sajtórendészeti köteles példányokkal kapcsolatban Balás P. Elemér azt a kérdést is körüljárja, hogy a terjesztés előtti beszolgáltatása ezeknek a példányoknak milyen mértékben jelent korlátozást a sajtószabadságra nézve, illetve hogyan jelenik ez meg a lengyel általános törvényben és a magyar 1912. évi LXIII. törvényekben, amely a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről rendelkezett. Az eltérés csak az, írja Balás P. Elemér,

hogy a lengyel törvény nyomában a köteles példány beszolgáltatása után megengedi a terjesztés megkezdését, ellenben az 1912:LXIII. t.-c. 11. §-a értelmében a szétküldés, amennyiben a kir. ügyészség vagy a rendőrhatalóság korábban meg nem engedi, időszaki lapoknál csak a sajtórendészeti köteles példány kézbesítésétől számított három óra múlva, más sajtótermékeknél a kézbesítés napjától számított egy hét múlva veheti kezdetét. Kétségtelen tehát, hogy a lengyel St. rendszere kisebb mértékű korlátozása a sajtószabadságnak, mint amilyent a kivételes hatalomról szóló magyar törvény tartalmaz, azonban nagy súllyal esik a mérlegbe az a körülmény, hogy a lengyel St. normális időkre szóló általános szabályt ad, nem kivételes rendelkezést. *Elvi szempontból mindenesetre ellenkezik ez a szabály a sajtószabadsággal*, és e sorok célja csupán ennek az elvi szempontnak kidomborítása [...].⁵

A sajtószabadság korlátozása tehát minden esetben másképp értékelendő „normális”, illetve „háborús” időszakokban, úgy ahogy azt maga Balás P. Elemér is kifejti, amikor az 1912. évi LXIII. törvény cikk miniszteri indoklását idézi, miszerint: „mindez kétségtelenül jelentékeny korlátozása a sajtószabadságnak, *de háború esetén e korlátozások szükségesek*; és e korlátozások mellett is fennmarad a sajtószabadság legfőbb elve, hogy a gondolatközlés nem tétetik előzetes engedélytől függővé, hanem a gondolatközlés tilos volta *véglegesen* csak utólagos bírói eljárás alapján állapíttatik meg.”

A sajtószabadság jogos korlátozásának egy másik aspektusát tárgyalja Balás P. Elemér az 1927. évi genfi sajtókonferencia anyagát elemző tanulmányában. „Kezdem azzal a javaslattal – írja Balás P. –, amely a legkevésbé kifogásolható s helyességét az elfogulatlanságnak egészen csekély mértékével is be kell látni. Ez a javaslat arra irányul, hogy »a cenzúrát csak valóban életbevágóan fontos okok miatt és csupán kivételes körülmények között szabad behozni és fenntartani« s ezért a genfi sajtóértekezlet annak az általános óhajának adott kifejezést, hogy »a nemzetközi, szellemi érintkezés normális állapotának helyreállítása céljából a cenzúratörvények mindenütt – ahol a helyzet megengedi – enyhítendőek vagy határon kívül helyezendőek«.”

⁵ Balás P. i. m. (2. lj.) 523.; jelen kötetben: 305.

A sajtószabadság cenzúra általi korlátozása tehát ebben a korban azt mondhatjuk, tekintettel a történelmi körülményekre, hogy magától értetődő volt. Maga Balás P. Elemér sem helyezkedik szembe azzal a nézettel, hogy adott körülmények között a cenzúra jogos, vagy legalábbis elfogadható eszköze a hatalomnak. Erre következtethetünk abból, ahogy a táviratok hatósági cenzúrájával kapcsolatos nézőpontját ismerteti.

Más lapra tartozik természetesen a javaslatnak az a része, mely arra vonatkozik, hogyan kellene a cenzúrákat gyakorolni olyan államokban, ahol a táviratok még ma is hivatalos ellenőrzés alá esnek. A javaslatnak ez a része is több olyan kívánságot tartalmaz, mely elvben helyesnek mutatkozik, de megvalósítása olyan tényleges körülményektől is függ, melyek nem mindig és mindenütt vannak meg a valóságban. Arról is szó lehet, hogy a szóban levő kívánságok nem járnak-e az államnak túlságos megterhelésével. Így kérdés, indokolt-e az a kívánság, hogy a távirat cenzúrázása esetén térítsék vissza a táviratnak előzetesen befizetett díját abban a mértékben, amelyben szavakat törültek a táviratból.

Balás P. Elemér gondolatmenetében nem merül fel annak a taglalása, hogy a cenzúra mennyiben jogos korlátozása a szólásszabadságnak ebben az esetben. Mi több, arra az álláspontra helyezkedik, hogy „szigorúan elvi szempontból igazságosnak látszik ugyan ez az érvelés, mert a törölt szavaknak megfelelő díjért a feladó nem kap ellenértéket, de azt a szempontot sem lehet lényegtelennek tekinteni, hogy a cenzúrákat közérdekből rendelik el és az ezzel járó hátrányokat viselnie kell annak, aki az állam működését cenzúra alá eső téren veszi igénybe”.⁶

A 20. század első felében tevékenykedő (sajtó)jogászok írásaiban a sajtószabadságnak még egy olyan eleme körvonalazódik, amelynek kiemelt fontosságot tulajdonítottak az egyes szerzők, köztük Balás P. Elemér is, és ez a hírforrás, a hírszolgálat szabadsága és függetlensége. Ennek a kérdésnek a vizsgálatával több szempont szerint is találkozhatunk a korabeli írásokban. Érdeemes megemlíteni ezen a területen Egyed István nevét, aki teljes tanulmányt szentelt az országgyűlés hírszolgálatának szabadsága témájának. Írásában Egyed abból indul ki, hogy „nincs állam, amely a sajtó szabadságát ne vonatkoztatná a parlamenti hírszolgálat ellátására is, azaz általában mindenütt el van ismervé a sajtónak az a joga, hogy a parlamentek működéséről, a közönség tájékoztatására híradásokat adjon”.⁷ A parlamenti hírszolgálat szabadságának szükségességét Egyed két érveléssel támasztja alá. Egyrészt arra hivatkozik, hogy az a parlamenti szólásszabadságnak a része, másrészt, hogy a parlamenti tevékenység nyilvánossága ezt egyértelműen indokolja. „Az érintkezést a nemzet és az országgyűlés között a sajtó bonyolítja le az országgyűlési tárgyalások ismertetésével és bírálatával; a sajtó e tevékenységének

⁶ Balás P. Elemér: A nemzetközi hírszolgálat joga és a Nemzetek Szövetsége. *A Sajtó*, 1928/1., 4.

⁷ Egyed István: Az országgyűlési hírszolgálat szabadsága. *A Sajtó*, 1928/3., 120.

megbénítása vagy indokolatlan korlátozása tehát a nemzet életműködését zavarja” – írja tanulmányában Egyed István, aki ezáltal a sajtószabadság elengedhetetlen összetevőjeként tekint a hírszolgálat szabadságára.

„A nemzetközi hírszolgálat joga és a Nemzetek Szövetsége” című írásában Balás P. Elemér is kiemelt fontosságot tulajdonít a hírek szabad terjesztésének, mintegy arra a gondolatra jutva, hogy a sajtónak a hírforráshoz való szabad hozzáférése a sajtószabadság összetevőjeként definiálható, igaz, a híreknek, forrásuk függvényében, különböző módon való kezelését tartja indokoltnak. Megfogalmazása szerint

a hír addig, míg meg nem jelent, nem gazdátlan dolog, ahhoz a hír megszerzőjének kizárólagos joga van, de a megjelenés *után* már megnyílik az összesség joga a hír ismeretéhez, hacsak teljesítik azokat a feltételeket, amelyekhez a törvény a közlés szabadságát köti. Ez a feltétel vagy az, hogy a közlemény már megjelent valamely jogosult sajtóorgánumban, vagy az, hogy bizonyos idő eltelt a nyilvánosságra jutásától számítva.

Balás P. Elemér ugyanakkor azon a véleményen van, hogy nem helytálló a genfi sajtókonferencia azon javaslata, miszerint „nem illeti meg elsőbbség azokat a híreket, amelyeket valamely kormány vagy kormányzolgálatot képviselő hivatalnok tesz közzé”, s így „mindazokat a híreket, melyek ebbe a kategóriába tartoznak, korlátozás nélkül lehet – teljes egészükben vagy részlegesen – közölni. A hírlapokat és a hírszolgálati ügynökségeket egyenlő jog illeti meg e közlemények megszerzésében és kedvezményes továbbításában.” Balás P. Elemér úgy látja, hogy „a javaslatnak ez a része azt jelenti, hogy a kormányoktól eredő értesülések nem részesülnek jogi oltalomban sem megjelenésük előtt, sem azután. Az ily tudósítások mindig mindenkinek szólnának, különösen a genfi értekezlet ama javaslata következtében, mely szerint a hivatalos híreket közölni kell valamennyi hírlappal és tudósító irodával.”⁸

A korszak sajtójogi szakirodalmában a sajtószabadság eszméjének és szabályozásának az egyik legaprólékosabb elemzését Egyed Istvánnak A sajtótudományi könyvtár sorozat 6. köteteként 1943-ban kiadott *A sajtószabadság fogalma* című munkájából ismerhetjük meg, igaz, ez közel másfél évtizeddel az előbbieken idézett szerzők munkái után látott napvilágot. Ennek ellenére fontosnak tartjuk ezt az írást, amely mintegy summázásaként is értelmezhető a fentiekben idézett szerzők a sajtószabadságról korábban megjelent gondolatainak.

Egyed István azzal a kijelentéssel indítja elemzését, hogy a sajtószabadság helye az emberi szabadságjogok rendszerében meglehetősen egyértelmű, mivel a sajtó a gondolatok közlésének egy módja, s így a sajtó szabadságának alapja is tulajdonképpen a gondolatszabadság. „A gondolatszabadság olyan jog, amelytől az értel-

⁸ Balás P. i. m. (6. l.) 6.

mes embert megfosztani nem is lehet, és amelyet épp ezért nem is kell kifejezetten biztosítani. [...] A közölt gondolat azonban már ellenőrzés alatt állhat, és így a gondolatközlési szabadság kifejezett biztosítása nem felesleges.”⁹

A sajtó Egyed István kifejezésével élve nem más, mint gondolatközlési eszköz, azonban a többitől eltérő jellegű.

A sajtó azonban nem csak nagyobb hatásában tér el a többi gondolatközlési módtól, de abban is, hogy míg a szólás vagy írás szabadságát nem, vagy alig lehet előzetes eszközökkel korlátozni, és csak az utólagos felelősségre vonás érvényesülhet, addig a sajtó szabadságát előzetes eszközökkel is meg lehet bénítani. Az élő szót nem lehet, vagy alig lehet elnémítani, de a nyomtatott szót igen, és ennek eszköze az előzetes vizsgálat, közismert néven a sajtócenzúra.¹⁰

Láthatjuk tehát, hogy a sajtószabadságnak a cenzúra hiányával való meghatározása Egyed István munkájának is központi gondolata. Azonban éppúgy, mint korábban Balás P. Elemér és más szerzők, Egyed István is továbbviszi ezt a gondolatot, megvizsgálva, hogy a cenzúra mellett milyen más ismérvei vannak a sajtószabadságnak. A cenzúramentes szabad terjesztési jog mellett így nála is megjelennek a sajtószabadságnak további összetevői is, amit a következők szerint fogalmaz meg: „a sajtó szabadságát nem csak a cenzúra szüntetheti meg, de korlátozhatja például a lapengedélyezés, a lap-irányítás, a kötött újságírás rendszere is.”¹¹ A külön sajtójogi szabályozás megléte vagy hiánya, a felelősség vagy a szigorított sajtójogi felelősség, illetve a sajtórendészet mind olyan intézmények, amelyek Egyed István nézetei szerint összeegyeztethetőek a sajtószabadsággal, szemben a sajtótermék tartalmának irányításával, a túlzott lapbiztosítékkal, a lapengedélyezés és betiltás lehetőségével, a szabad újságírás korlátozásával, a nyomdaipar korlátozásával, illetve a cenzúrával, amelyek viszont összeegyeztethetetlenek a sajtószabadsággal.

3. Sajtószabadság, a média szabadsága

Láttuk tehát, hogyan értelmezték a sajtószabadság fogalmát a múlt század első felében Balás P. Elemér és kortársai. Szükségesnek látjuk azonban röviden kitérni arra is, hogy mit tekintettek sajtónak, egész pontosan hogyan értelmezték a sajtójogi szabályozás alkalmazásának és alkalmazhatóságának határait.

Meg kell jegyeznünk először is azt, hogy a korszak sajóval és sajtószabályozással foglalkozó jogászai között nem volt teljes egyetértés arra vonatkozóan, hogy

⁹ Egyed István: *A sajtószabadság fogalma*. Budapest, Magyar Sajtótudományi Társaság, 1943. 4.

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo., 5.

egyáltalán szükség van-e külön sajtójogi szabályozásra. Az érvek és ellenérvek között nem kívánunk itt és most igazságot tenni, annál is inkább, mivel ez a kérdés napjainkban is részben aktuális. Egyed István a sajtószabadság fogalmáról írt munkájában elsősorban Concha Győző nevét említi, aki véleménye szerint a sajtószabadság lényegét a külön sajtójog hiányában látta. De említhetjük Horváth Dánielt is, aki az angol sajtójogról írt munkájában külön kiemeli a sajtószabadságra vonatkozó konkrét szabályozás hiányában működő rendszer pozitívumait.

Függetlenül attól azonban, hogy melyik megoldást tartották megfelelőnek, hogy a sajtóra vonatkozik avagy sem külön szabályozás, a vizsgált korszakban merült fel első alkalommal az a kérdés, hogy mi tartozik a sajtó körébe, s ezáltal mire vonatkozik a sajtószabályozás, különösképpen, hogy tágítható-e a köre az új médiumra, a rádióra.

A korszak (sajtó)jogászai közül éppen Balás P. Elemér az, aki elsőként és a legtöbbet foglalkozik ezzel a kérdéssel, és *Rádió, szerzői jog, sajtójog* című tanulmányában arra az álláspontra helyezkedik, hogy a rádió vonatkozásában a sajtójogi szabályozás nem alkalmazható. „Első pillanatban csábítónak tűnhet a következtetés, hogy ami helyes a szerzői jogban, helyesnek kell lennie a sajtójogban is, úgyhogy az, aki a szerzői jogi törvényt alkalmazhatónak tartja a rádióközlésre, kénytelen elfogadni azt is, hogy a rádió útján való közlésre alkalmazni kell »a sajtótermékekre megállapított jogszabályokat« is. E sorok írója nem osztja ezt az álláspontot.”¹²

Vonatkozik-e, vonatkozhat-e ilyen álláspont szerint a sajtószabadság a rádióra is? Balás P. Elemér szerint egyértelműen nem: „A rádió tehát nem »szabad«, s minden egyébtől függetlenül már ezért sem lehet szó arról, hogy a sajtótörvényt a rádió útján való gondolatközlésre alkalmazni lehessen. De erre nincs is szükség.”¹³ Azonban okfejtésében Balás P. Elemér nem marad meg pusztán ennél a megállapításánál, hanem távlatokban gondolkodva arra a következtetésre jut, hogy a rádiózás fejlődésének későbbi szakaszában ez változhat, változni fog.

Hogy a rádió szabaddá válása várható-e akár csak a távoli jövőben is, erre nézve nagyon meglehetősen jóslást a rádióknak említett többszörös jelentősége. (Egyfelől az egyének egyénnel érintkezését, másfelől a közönség számára való gondolatközlést közvetíti, s az állam közvetlen érdekeit is érinti.) [...] Abban az esetben, ha a fejlődés iránya változatlan maradna, a rádió is előbb-utóbb felszabadulna a preventív korlátozások alól, és csak kivételesen esnék korlátozás alá, éppúgy, mint a sajtó. Új szabályozásra lenne tehát szükség, melynek módja nagyrészt következik abból, amit arról mondtunk, mennyiben nem alkalmaznak a St. szabályai arra, hogy a rádióra nyerjenek alkalmazást.¹⁴

¹² Balás P. Elemér: *Rádió, szerzői jog, sajtójog*. Budapest, Csáthy Ferenc, 1927. 18. Továbbá lásd jelen kötetben: 221.

¹³ Uo., 39.; jelen kötetben: 240.

¹⁴ Uo., 40.; jelen kötetben: 241.

Érdekes megfigyelni ugyanakkor, hogy „A nemzetközi hírszolgálat joga és a Nemzetek Szövetsége” című tanulmányában Balás P. Elemér ismét sort kerít a rádió szabályozásának egyes aspektusaira, különösen a hírek közlésével kapcsolatban, ahol viszont, bár a magyar jog számára novumként tekinti, egyetért azzal a nézettel, hogy a hírek terjesztése tekintetében a rádióra ugyanolyan szabályok vonatkozzanak, mint az írott sajtóra.

A másik alapelv az, hogy „senki sem szerezhethet magának jogot arra, hogy elnyomhassa a közérdekű híreket”. Egyik elv sem olyan, hogy megkövetelné a hivatalos hírek teljes gazdátlanóságát. A második alapelv csak azt jelenti, hogy nincs abszolút jog a közérdekű hírekhez, nem szabad tehát olyan korlátozást statuálni, amely lehetetlenné tenné, hogy bizonyos feltételek között mindenki ne közölhessen valamely közérdekű hírt. [...] Meg kell jegyezni, hogy a javaslat kiterjed a rádió útján közlésre szánt és közölt hírekre is.¹⁵

4. A sajtószabadság reflexiói a korszak román sajtóra vonatkozó szabályozásában és a román sajtójogi írásokban

Az 1918. évi országegyesítést követően Romániában a jogélet legfőbb kihívását a jogegységesítés folyamata jelentette. A különböző jogszabályokat alkalmazó és különböző jogi hagyományokkal rendelkező területek egyesítését követően megkezdődött az egységes jogrendszer kialakítása, beleértve a sajtószabályozást is. Az 1938. évi román Sajtótörvény megjelenéséig párhuzamosan került alkalmazásra Erdélyben a magyar 1914. évi törvény, az ország többi részében a román 1862. évi Sajtótörvény. Ez alatt az idő alatt a román jogászok tollából több értékelése is született a magyar jogszabálynak, de a magyar jogi irodalomban is megtalálhatjuk az új román sajtójogi szabályozás tervezetének bemutatását.¹⁶ Mindezekből az írásokból kialakul az a kép is, amely a korszak román jogászainak sajtószabadsággal kapcsolatos felfogását tükrözi.

A sajtószabadság értelmezése szempontjából a román szakirodalom az 1923. évi Alkotmány megjelenésének tulajdonított kiemelt fontosságot, mi több, az új román Alkotmány elemzésével Balás P. Elemér is foglalkozott „Az utódállamok sajtóügyi törvényhozása” című munkájának I. részében.

¹⁵ Balás P. i. m. (6. lj.) 5.

¹⁶ Lásd Balás P. i. m. (2. lj.) 518.; jelen kötetben: 300–301. Új sajtótörvény készül Romániában. *A Sajtó*, 1927/1., 26–28.; Olay Ferenc: *A magyar sajtó és az utódállamok 1918–1928*. Budapest, Magyar Nemzeti Szövetség Kiadványa, 1929. 15–20.; Berey Géza: *A magyar újságírás Erdélyben 1919–1939*. Szeged, Ablaka György, 1940.

A román jogászok körében az 1923. évi Alkotmány megjelenését követően több alkalommal is komoly vita folyt arról, hogy ellentmondásban állnak-e az Erdélyben továbbra is még hatályos magyar Sajtótörvénynek különösképpen a felelősség rendszerére vonatkozó rendelkezései az alkotmányos rendelkezésekkel. A kérdés nem csupán elméleti okfejtésekben merült fel, hanem az ítélkezési gyakorlatban is. Az *Ardealul Juridic* folyóirat több lapszámában is foglalkozik olyan bírósági döntések közlésével és elemzésével, amelyek a sajtójogi felelősség tárgykörében születtek. A Nagyváradai Ítéltábla sajtójogi felelősség témakörében hozott döntéseiből kiindulva például V. P. Pastia, a Kolozsvári Törvényszék bírása egyértelműen arra az álláspontra helyezkedik, hogy a magyar Sajtótörvénynek különösen a 33. cikkével kezdődő rendelkezései ellentmondásban állnak a román Alkotmány 25. és 26. cikkével, s ezért nem alkalmazhatóak. Érvei szerint a sajtójogi felelősség kérdését nem lehet a különböző országrészekben különböző módon kezelni, ezért elsődlegesen az alkotmányos rendelkezések lesznek irányadóak minden olyan esetben, amikor valamilyen különbség merül fel, mivel az Alkotmány az ország teljes területén egyformán hatályos. Hogyan fogadhatnánk el, jegyzi meg Pastia, hogy Erdélyben, amely felett az alkotmányos szövegeknek véleményünk szerint ugyanolyan hatálya van, ennek a kérdésnek más szabályozása legyen, és a sajtószabadságot az öröklött szabályozás kénye-kedvére bízzuk?¹⁷ A román Alkotmány 26. cikke, a magyar törvényhez hasonlóan, a sajtódeliktumok esetére a graduális felelősségvállalásról rendelkezik, azonban az idézett szerző szerint ez a rendelkezés az egyéni felelősségvállalás büntetőjogi szabályán keresztül értelmezendő, amelyet úgyszintén maga az Alkotmány rendel el. Ilyen körülmények között a Nagyváradai Ítéltáblának a Pastia írásában elemzett döntésben hibásan mondták ki egy másik személy (a szerkesztő) büntetőjogi felelősségét a jogsértő sajtóanyag szerzőjének halálát követően.

Balás P. Elemér román kortársai közül a sajtójog és sajtószabadság kérdésével, egyúttal a magyar és a román szabályozás összehasonlításával kiemelkedően sokat foglalkozott Carol Nesselrode, akinek több könyve is megjelent ebben a témakörben. Nesselrode érdeme az is, hogy elkészítette a magyar Sajtótörvény román nyelvű fordítását, illetve kommentárját. Nesselrode felfogásában a sajtószabadság fontossága megkérdőjelezhetetlen, felhívja azonban a figyelmet arra, hogy ennek a szabadságnak korlátai kell hogy legyenek, ellenkező esetben a sajtó az egyéni bosszúállás és a jogtalan meggazdagodás eszközévé válhat.¹⁸

Egy másik könyvében, amelyben a magyar és a román Sajtótörvény összehasonlító elemzését tartalmazza, Nesselrode a sajtószabadság nézete szerint legfontosabb elemeit is sorra veszi. Meglátása szerint a cenzúra hiánya mellett a ter-

¹⁷ V. P. Pastia: Responsabilitatea în materie de presă. Jurisprudența Curții de Apel Oradea cu opinione și notă. *Ardealul Juridic*, 1927/13–14., 198–202.

¹⁸ Carol Nesselrode: *Daunele morale în materie de presă*. Bukarest, Curierul Judiciar, 1931. 8–9.

jesztés szabadsága képezi a sajtószabadság garanciáját, ellenben a sajtókaució intézményét nem látta ellentétesnek a sajtószabadság elveivel.¹⁹ Mi több, nem látta ellentétesnek a sajtószabadság elveivel a román sajtótörvénynek azon rendelkezéseit sem, amelyek szerint sajtóvétségnek tekintendő az uralkodó, a törvényhozó testület, egyes más testületek tagjai, a papság és a vallás megsértése. A román sajtótörvény 45–50. cikkeinek megfogalmazása alapján gyakorlatilag bármilyen kritikai megjegyzés sajtódeliktumként volt értelmezhető, még akkor is, ha az 51. cikk külön pontosította, hogy a szabályozás nem tiltja a kormány és a miniszterek cselekedeteinek a sajtóban való tárgyalását.²⁰

Hogy egyes személyi kategóriák esetében milyen speciális értelmezése merülhet fel a sajtószabadság általánosnak vélt elveinek, arról más szerzők írásaiból is érdekes képet kaphatunk. Egy ítélőtáblai bíró sajtóban való megsértésének esetéből kiindulva például, amelyről egyébként a szerző semmilyen részletet nem ismertet, az az elvi állásfoglalás hangzik el, hogy a bírói testület tagjait semmilyen formában nem volna szabad a sajtóban kritizálni, mivel az rossz fényt vet az igazságszolgáltatási rendszerre, és ezáltal egy ilyen sajtóanyagot a sajtószabadság korlátait meghaladónak kell tekinteni.²¹ A közérdekű kérdések jogos bírálatának szabadsága tehát az idézett szerző felfogásában csak korlátozottan érvényesülhet, a sajtószabadság elismerése ellenére is.

A sajtószabadság eszméje tehát erősen áthatja Balás P. Elemér korának sajtójogi írásait. Ez az eszme jelenti a legtöbb írás alapját és kiindulópontját, egy olyan eszme, amelynek fontossága megkérdőjelezhetetlennek tűnik. Láthattuk ugyanakkor, hogy a sajtószabadság eszméjének érvényesülését az adott történelmi korszakon belül kell értelmeznünk, ahol ez a szabadság gyakran természetesnek vélt, olykor meglehetősen szűk korlátok mellett létezett. Egy ilyen, a cenzúra sajátos formái mellett létező sajtószabadság képe bontakozik ki Balás P. Elemérnek, illetve magyar és román jogásztársainak bemutatott írásaiból.

¹⁹ Carol Nesselrode: *Codul preseii*. Oradea, Tipografia Franklin, 1931. 14–19.

²⁰ Carol Nesselrode: *Codul apărării onoarei*. Oradea, Tipografia Gutenberg, 1931. 138–140.

²¹ Gr. Brădișteanu: Situația magistraților atacați prin presă. *Ardealul Juridic*, 1929/11., 189–190.

VERESS EMŐD*

Az uzsora magánjogi következményei

1. Indoklás

Balás P. Elemér szerteágazó jogtudományi munkássága során 1932-ben megjelentetett egy kis könyvet: az uzsoráról szóló 1932. évi VI. törvénycikknek a magyarázatát.¹ A kötetet a *Jogtudományi Közlöny* 1932-ben így mutatta be:

A 136 oldalas mű gerince a törvényszöveg, melynek egyes szakaszait a szerző bő magyarázattal kíséri. Ez a magyarázat részben a törvény, részben pedig az 1903. évi uzsorajavaslat miniszteri indoklására támaszkodik, emellett sűrűn idézi a bel- és külföldi judikatúrának azokat a megállapításait, amelyek az új törvény mellett még gyakorlati jelentőséggel bírnak. Ezen a hivatalos és uzuális interpretáción túlmenően, Balás P. Elemér az uzsora magán- és büntetőjogi kérdésének gazdag irodalmi anyagát is feldolgozza, sőt az egyes szakaszokhoz fűzött magyarázatokban teljesen eredeti, önálló, és pedig igen terjedelmes fejtegetésekbe is bocsájtkozik.²

Az uzsora problematikájának elemzése ha nem is képezte Balás P. Elemér életművének központi kérdését, lehetőséget adott számára magánjogi és büntetőjogi felkészültségének bizonyítására, eredeti tudományos gondolatok megfogalmazására, ezért e témakörben máig hasznosítható alaplát alkotott.

Így e kötet kitűnő kiindulási alap, hogy az uzsorához kapcsolódó évezredek vitákból néhány aktuális magánjogi kérdést kiragadjak, és a jogtörténet, Balás P. Elemér uzsorára vonatkozó tudományos munkássága, valamint a hatályos magyar jog szemszögéből megvizsgáljam. A vizsgálat megelőlegezhető tanulsága, hogy a hatályos Polgári törvénykönyv (Ptk.) uzsorára vonatkozó rendelkezéseinek pontos alkalmazásához és helyes értelmezéséhez igenis hozzájárul az 1932. évi VI. törvénycikk ismerete.

E szerény elemzéssel kívánom tiszteletemet kifejezni Balás P. Elemér személye és munkássága előtt.

* Egyetemi tanár, Sapientia EMTE JTI.

¹ Balás P. Elemér: *Az uzsoráról szóló 1932. évi VI. törvénycikk magyarázata*. Budapest, Franklin, 1932.

² *Jogtudományi Közlöny*, 1932/40., 229.

2. A kamattilalomtól az uzoratilalomig (a történeti fejlődés vázlata)

A Biblia kétségtelen normatív tartalommal bíró szöveghelyek sokaságát megőrizte, így jogtörténeti jelentősége is megkérdőjelezhetetlen. A Bibliába foglalt tanítások adták az uzora megítélésének „ideológiai” kereteit. A kamat szempontjából leginkább jelentős szöveghelyek az Ószövetségben találhatók.

„Ha pénzt adsz kölcsön az én népemnek, a szegénynek a ki veled van; ne légy hozzá olyan, mint a hitelező; ne vessetek reá uzorát” (2Móz 22:25).

Az Ószövetség ennél kategorikusabb tiltást is tartalmaz: „A te atyádfiától ne végy kamatot: se pénznek kamatját, se eleségnek kamatját, se semmi egyébnek kamatját, a mit kamatra szokás adni” (5Móz 23:19). A mentességi okot a következő előírás fejt ki: „Az idegentől vehetsz kamatot, de a te atyádfiától ne végy kamatot, hogy megáldjon téged az Úr, a te Istened mindenben, a mire kinyujtod kezedet, azon a földön, a melyre bemégy, hogy bírjad azt” (5Móz 23:20).

A tilalom más helyeken is megjelenik: „Ha a te atyádfia elszegényedik, és keze erőtlenné lesz melletted, segítsd meg őt, akár jövevény, akár zsellér, hogy megélhessen melletted. Ne végy ő tőle kamatot vagy uzorát, hanem félj a te Istenedtől, hogy megélhessen melletted a te atyádfia. Pénzedet ne add néki kamatra, se uzoráért ne add a te eleségedet” (3Móz 25:35–37).³

A kamattilalom szabályát a keresztény teológia általánosította, és arra a következtetésre jutott, hogy a kamat tiltott, és ez az elv évszázadokon át meghatározta vagy befolyásolta a kamat megítélését.

De az ószövetségi kamattilalmat az eredeti gazdasági környezetében kell vizsgálnunk. Az Ószövetség nem az üzleti célú hitelek kamataira vonatkozóan alkotott szabályokat, hanem ezek a kölcsönök az ókori szociális védőháló eszközei voltak: a szegények vettek fel hitelt, szükségből, gazdasági kényszerhelyzetben. A mózesi tilalom valós jelentése, hogy a szükségből kölcsönre szoruló szegényt nem szabad még a kamatokkal is sújtani.⁴ Helyesen szögezték le, hogy a pénzkölcsönzés ebben a koncepcióban a szeretet aktusa a szűkölködő felé.⁵ A tilalom valójában nem vonatkozhatott sem a gazdasági célú, például a befektetési (keres-

³ A biztosítékok kérdése is igen érdekesen merül fel az ószövetségi szövegekben. Rögtön azon szabály után, amely szerint „hogya valaki újonnan vesz feleséget, ne menjen hadba, és ne vessenek reá semmiféle terhet; egy esztendeig szabad legyen az ő házában, és vidámita a feleségét, a kit elvett”, az a szabály jelenik meg, mely szerint „[z]álogba senki ne vegyen kézimalmot vagy malomkövet, mert életet venne zálogba” (5Móz 24:5–6). A tilalom lényege az adósvédelem. Olyan tárgyat, amelytől az adós megélhetése függ, nem lehet zálogba venni.

⁴ Lásd fentebb 3Móz 25:35–37.

⁵ Frivaldszky János: *Tanulmányok a jog erkölcsi alapjairól. Emberi méltóság, szabad vasárnap, uzora, pénzügyi világválság*. Budapest, Pázmány Press, 2015. 101.

kedelmi) hitelezésre, sem általában a kamatra. Gazdasági hiteleknél a kamatszedés általános tilalmának nincs valós erkölcsi jelentősége, illetve csak a tisztességtelen mértékű kamat esetén merül fel ez problémaként.

Az Újszövetségben nem jelenik meg az Ószövetséget jellemző egyértelműséggel a kamattilalom, de ez levezethető több szöveghelyből. Például: „Mert ha csak azokat szeretitek, a kik titeket szeretnek, mi jutalmatok van? Hiszen a bűnösök is szeretik azokat, a kik őket szeretik. És ha csak azokkal tesztek jól, a kik veletek jól tesznek, mi jutalmatok van? Hiszen a bűnösök is ugyanazt cselekszik. És ha csak azoknak adtok kölcsönt, a kiktől reménylitek, hogy visszakapjátok, mi jutalmatok van? Hiszen a bűnösök is adnak kölcsönt a bűnösöknek, hogy ugyanannyit kapjanak vissza. Hanem szeressétek ellenségeiteket, és jól tegyetek, és adjatok kölcsönt, semmit érte nem várván; és a ti jutalmatok sok lesz, és ama magasságos Istennek fiaii lesztek: mert ő jóltévő a háladatlanokkal és gonoszokkal” (Luk 6:32–35).

Jogtörténeti szempontból az uzsorához való viszonyulás a Bibliából levezett egyértelmű tilalom és a gazdasági szükségszerűség közötti ingadozás története. I. Leó pápa (kb. 390–461) azt írja, hogy „amellett sem lehet szó nélkül elmenni, hogy egyesek piszkos nyereségvágyból elragadva uzsorás módjára kezelik a pénzt, és a kamatból akarnak meggazdagodni; azt nagyon sajnáljuk, hogy ne mondjam, hogy ezzel olyanok élnek, akik egyházi hivatalt viselnek, de olyan laikusok is, akik pedig azt kívánják, hogy őket kereszténynek mondják.”⁶ A kérdés minduntalan felmerül, ami jelzi, hogy a gazdasági igények a tilalmat felülírták, és a kamatos kölcsön a mindennapi gyakorlat részét képezte.

Az Aquinói Szent Tamás (1225–1274) által megerősített álláspont szerint azonban kamat és uzsora között nincs különbség, a kamat önmagában tilos, bűn, ugyanis nem lehet díjat kérni a pénz használatáért. „Kölcsönadott pénzért kamatot szedni igazságtalan, mert így azt adnók el, ami nincsen; kimaradó nyereséget (*lucrum cessans*) Szent Tamás nem ismer.”⁷ Az 1311-es vienne-i zsinaton pedig kimondták, hogy „ha valaki abba a tévelybe esik, hogy makacsul merészeli állítani, miképp kamatot szedni nem vétkes, úgy határozzuk, hogy az ilyen eretnek gyanánt büntetendő”.⁸

A magyar jogtörténetben a tilalmat rögzítő normák közül megemlíthetjük az ország ércbányáinak felszabadításáról és a királyi fiscushoz kapcsolásáról szóló 1622. évi XLVI. törvénycikket, amely felszabadította az ércbányákat, megállapította, hogy a mostani birtokosok pénzüket a bányák jövedelmeiből többszörösen megkapták, illetve „a kamat avagy a kamattöbblet pedig, a melyet a bányák birto-

⁶ Vö. Hámori Antal: A kamatszedés kánonjogi tilalma és megengedettsége, erkölcsoteológiai minősítése. In: Filó Mihály (szerk.): *Tanulmányok az uzsoráról*. Budapest, ELTE Eötvös, 2016. 115–116.

⁷ Faust Antal: Az egyházi kamattilalom. *Katolikus Szemle*, 1931/7., 495. Faust Antal (1887–1961) teológiai szakíró, plébános.

⁸ Uo., 496.

kosai követelnének, minthogy azt az ország törvényei tiltják, teljesen és egészen elessék és a bányák ingyen kerüljenek vissza; és azoknak jövedelmeit a szent koronához kapcsolják” (2. §).

Az általános kamattilalmat azonban a gazdasági-társadalmi átalakulások felülírták. „A középkor, vallásos irányánál fogva, az uzsorás kamat tilalmát szigorúbb sanctio alá vonta, és subjectiv erkölcsi képletek terére vitte, a hova azt a pénzviszonyok és a nemzetgazdasátróli higgadtabb eszmék nem követheték.”⁹

Faust Antal szerint a kamattilalmon rést ütő hatások egyike a judaizmus volt. Faust írása 1931-ben jelent meg, és a korra jellemző antiszemita nézőpont szerint vallotta, hogy „a kamattilalom a zsidók felfogására magas, uzsorára beidegzett természetük azt föl nem érti”.¹⁰ E kérdést nem kívánom e keretek között megnyitni, csak annyit jelzek, hogy a zsidók kétségtelen jelenléte a pénzkölcsönzésben elsősorban annak az ellentmondásnak volt köszönhető, hogy egyfelől a kamattilalom vallási parancsa megtiltotta a kamatra történő pénzkölcsönzést, másfelől viszont a keresztény államok gazdasági életében megjelent az erőteljes hitelszükséglet. Így olyan kompromisszumos megoldás született, amely jelentős mértékben nem keresztényekre, vagyis elsősorban a zsidókra ruházta a pénzkölcsönzést mint gazdasági funkciót és feladatot. A szó szerint értelmezett vallási parancs és a gazdasági szükséglet közötti kompromisszum eredménye a pénzkölcsönző zsidó. A hivatkozott szerző szerint a keresztény gazdasági rendszer egy pogány-zsidó kamatgazdasági rendszernek adott helyet: „a zsidó kamatszedés az elvileg kamat nélküli gazdaságban idegenül hatott [...]. Mégis a viennei zsinatig a keresztény gondolkodás felfelé ívelő vonalat mutat, bár folytonos harcban a bűnös emberi szenvedélyekkel, s mikor ennek a harcnak áldásai áradnának a társadalomra, máris lefelé irányul a fejlődés menete. Így a kamattan története az európai kereszténység nagy emelkedésének és esésének, az egyházi befolyás változásának hőmérője.”¹¹ Az, hogy a középkori gazdasági fejlődés igenis megkívánta a kamattilalom lazítását, és ennek is megvannak az áldásai, az 1929-es kezdetű gazdasági világválság közepette megszületett erkölcszteológiai vizsgálatnak nem képezte tárgyát.

A kamattilalom a történeti fejlődés folyamán fokozatosan uzsoratilalommá alakult, azaz a tisztességes méretű kamat elismerésre került, és a túlzó kamat, az uzsora az, amelyet az egyházi és a világi álláspont is egyértelműen elítélt. A valós gazdasági folyamatok megkívánták, hogy más pénzének használatáért díjat lehessen kifizetni. Kezdetben bonyolult konstrukciók szolgálták az egyházi kamattilalom kike-

⁹ Szinováczy György: Értekezés az uzsoratörvényekről. In: *Értekezések a társadalmi tudományok köréből 1.* Pest, Emich Gusztáv, 1867. 4.

¹⁰ Faust i. m. (7. l.) 496.

¹¹ Uo.

rülését. Például elismerték, hogy kölcsönadott összeg után tilos kamatot szedni, viszont a következőképpen jártak el: járadékvétel (*Rentenkauf*) címén az adós birtokára periodikusan megfizetendő járadékot terheltek, a tőketörlesztést és a kamatot is járadék formájában tüntetve fel, és mivel nem kölcsönügyletről volt szó, ez ilyen formában – mesterségesen és gazdasági szükségszerűségből – elismerést nyert mint a kamattilalmat nem áthágó megoldás.¹²

Ugyanígy a kamatot elismerték akkor, ha a kölcsönhöz a hitelező személyes szolgáltatása is kapcsolódott, azaz nem tiszta spekulatív nyereséget tükrözött a kamat. Ilyen hitelezői szolgáltatásnak számított a kockázat vállalása is, a tőke veszélye (*periculum sortis*) vagy a helyek távolsága (*distantia loci*). IX. Gergely pápa (kb. 1167–1241) szerint „aki hajóznak vagy vásárba menőnek meghatározott mennyiségű pénzt ad kölcsön azért, mert veszélyt vállal magára, nem számít uzsorásnak, ha valamit a kölcsönadott pénzen felül is majd visszkap. Az sem, aki tíz szoliduszt ad, hogy más időben ugyanannyi mennyiségű gabonát, bort és olajat adjanak vissza: ezek, bár akkor többet érnek, az, hogy vajon a teljesítés idején többet vagy kevesebbet fognak érni, valószínűleg kétséges, ezért nem kell uzsorásnak tekinteni.”¹³ A pénzről alkotott felfogás is változott a történelem során: a pénz nemcsak mint pusztá csereeszköz jelent meg a gazdaságban (mint Aquinói Szent Tamásnál), hanem mint áru (tőke), amelynek használatáért díj kérhető.¹⁴

A kamattilalommal történő radikális elvi szakítás elsősorban Kálvin János nevéhez köthető. „Mert Kálvin volt a keresztyén világban, tehát mind a római katolikus, mind a protestáns keresztyénség életében az első, aki teljes határozottsággal, egyenesen, nyíltan kimondotta, hogy a pénz gyümölcsöztethető, a pénz kamatoztatható.”¹⁵

Faust Antal a gazdasági világválság által is befolyásolt konzervatív álláspontja szerint a katolikus egyház viszonya a kamat kérdésköréhez az eltérés, „a kamatgazdálkodás *vis maior* az Egyház számára”.¹⁶ E teológiai álláspont szerint „az Egyház tilalmával végig következetes maradt, annak érvénye ma is fennáll, mert hitelvi voltánál fogva nem is változhatik, ellenben a moralisták, jogászok és nemzetgazdászok, kik a kamattilalmat a tőkegazdálkodás kedvéért módosították, té-

¹² A kölcsönt pótló és leplező ügyletekről lásd Kelemen Miklós: A „rejtett uzsora” – kamatot leplező kölcsönügyletek a középkori jogokban. In: Filó i. m. (6. lj.) 47–57.

¹³ Hámori i. m. (6. lj.) 118.

¹⁴ A részletekről lásd Ibáryi Ferenc: *A kamatkérdés erkölcsstudományi megoldása*. Budapest, szerzői kiadás, 1938.

¹⁵ Sebestyén Jenő: Nietzsche és Kálvin. *Protestáns Szemle*, 1916/9–10., 561. A részletekről lásd még Sebestyén Jenő: *Kálvin és a kapitalizmus*. Marosvásárhely, Kalvineum, 1911; valamint Kónya István: *Kálvinizmus és társadalomelmélet. A kálvini szociális doktrína teológiai-elméleti alapjainak bírálata*. Budapest, Akadémiai, 1979. 362–371.

¹⁶ Faust i. m. (7. lj.) 503.

vedtek.”¹⁷ Az 1917-es katolikus Egyházi törvénykönyv viszont a kamattilalmat tulajdonképpen eltörölte: a kamat, amennyiben mértéke elfogadható keretek között maradt, elfogadhatóvá vált.

3. Jogtörténeti fordulópontok

A magyar jogtörténetben fontos fordulópont az 1647. évi CXLIV. törvénycikk, amely szerint „jövőre mind az adósoknak szabad legyen magukat száztól hattal számítandó [6%-os] törvényes kamatra lekötelezni, mint pedig a hitelezőknek azt követelni”. E jogszabály egyfelől megengedi a kamatot, másfelől maximálja azt, azonban nem rendelkezik a jogkövetkezményekről. A jogalkotónak azonban fokozatosan ki kellett alakítania e szabály védelmének a rendszerét is. E koncepcióhoz kapcsolódik ‘a kamat elvesztéséről, ha az hat százalékon felül volna kikötve’ szóló 1715. évi LI. törvénycikk. E jogszabály a kamatot megengedő, de az uzsorát korlátozó – teljesen modern – álláspontot képviselt:

Minthogy igen sokan, az üdvösségről s emberszeretetről megfeledkezve, uzsorás gonosz-ságnak s fősvénységnek hódolva, kölcsönadott pénzeikért, kamat vagy elmaradt haszon neve alatt, avagy ajándék czimén, ily kölcsön adott tőkék után, a megengedett hat százalékos kamattal meg nem elégszenek, hanem magoknak kamat vagy más bármiféle ajándék czimén nyolcz, tiz s még több száztólit is köteleztetnek s fizettetnek:

1. § Az uzsorás gonoszság s fősvénység megszüntetése végett tehát, Ő felsége jóságos helybenhagyásával, megállapították: hogy mostantól jövőre, senkinek se legyen szabad pénzeit, évenként fizetendő hat száztólit túlhaladó kamatra kölcsönadni s a már kölcsönadottakat ezen felül künnhagyni.
2. § És így ezentul e törvényes kamaton kívül, semmiféle czimen s ajándékképen se legyen szabad akár pénzben, akár élelmi szerekben, vagy bármely dologban az adóstól valamit elfogadni vagy kicsikarni.
3. § Az ez ellen vétőket pedig, bármi rendü, rangú s nemzetü emberek legyenek, a királyi ügyész feljelentésére, a dolog valóságának kiderítése után, a tőke behajtására illetékes bíró legott az efféle kialakult kamat vagy ajándék elvesztésében marasztalja, mely megítélendő kamat vagy ajándék két része magának a királyi fiscusnak, egy harmadrésze pedig a feljelentőnek járjon ki.

Az 1723. évi CXX. törvénycikk pedig az uzsorások megfenyítéséről szólt, és kimondta: „Igazságos, hogy az uzsorásokat (a kereset a királyi fiscust illetvén s számára maradván) ne csak az egész kamatnak, hanem a tőkének elvesztésével is büntessék s a mit a törvényes hat százalékos kamaton felül adósaiktól kicsikartak, azt a károsultaknak ugyanazon ítélet alapján térítsék vissza.”

¹⁷ Uo., 495.

Következésképpen az 1715. évi LI. törvénycikk az uzsorát magánjogilag a kamat elvesztésével, az 1723. évi CXX. törvénycikk viszont a tőke elvesztésével is szankcionálta.

Az 1802. évi XXI. törvénycikk az uzsoráskodás korlátozásáról, miután preambulumában megállapította, hogy az uzsoráskodás, az 1715:LI. és 1723:CXX. törvénycikkek intézkedésének ellenére mindinkább elharapózik, azt is elrendelte, hogy az uzsorás „a bíró bölcs belátása szerint meghatározandó vagy pénz- vagy fogságbüntetéssel fenytessék” (1. §).

Az üzleti élet körében létrejött jogviszonyok viszont szükségessé tették a magasabb kamatot, ezért kivételt állapítottak meg a kereskedőkre, gyárosokra, gyógyszerészekre, iparosokra és a közkereseti társaságokra nézve, mert megengedték ezek közt üzleteik körében létrejött adásvételeknél és a közkereseti társaságok kütagjainak befizetésénél a törvényesnél magasabb kamatláb kikötését (1840: XVI. törvénycikk, 55. §, 1840: XVIII. törvénycikk, 28. §).

A magyarországi átalakulásuk következő állomása az, amikor a kamatmaximálással szemben, a szabadelvű eszmék hatására megállapították, hogy „nem annyira a tőkepénzes szenved az uzsoratörvények alatt, mint inkább a tőke pénzkereső; mert kétségtelen az, hogy addig, míg az uzsoratörvények Damoklesz kardja a tőkepénzesek feje fölött lebeg, ezek pénzüket 6%-on fölül gyümölcsöztetni akarván, nem fogják magánkölsönökre fordítani, mi által már a pénzkeresők és kínálók közt az előbbiek hátrányára aránytalanság idéztetik elő. Ha pedig a tőkepénzesek mindamellettt kedvet találnak magánkölsönökre, bizonyos az, hogy az uzsoratörvények kijátszására törekednek,¹⁸ mi a kölcsönkeresőkre nézve annál szigorúbb, mert a kölcsönadó rendszerint a veszélyt is számításba hozza, melynek az uzsoratörvények áthágása tekintetéből a bíróságok irányában ki van téve. A tőkepénzesek megfélemlítésének káros hatása abban is nyilvánul, hogy iparosok, kereskedők, gyárosok, kik üzleteik emelése végett pénzre szorulván, 6%-nál magasabb kamatot is készek volnának megadni, magán kölcsönpénzeket oly nehezen találnak.”¹⁹ Szinováczy György (1807–1867) jogtudós és bíró, akadémiai levelező tag ezért az uzsoratörvények ellen foglalt állást. Szinováczy György álláspontját hamarosan jogszabályi formában is elfogadták: eltörölték az uzsoratörvényeket.

¹⁸ Például száz forint kölcsönről kiállítottak a kölcsönzővel egy 200 forintos váltót vagy kötelezvényt, és a bíróság éppúgy behajtotta azt is, mint a legbecsületesebb „hat kamatos kölcsönt”.

¹⁹ Szinováczy i. m. (9. l.) 11.

Az igazságügyi miniszter²⁰ többek között a következőkkel indokolta az uszoratörvények eltörlését:

Távol van tőlem, t. képviselőház, az uszora védelmére szót emelni. Lelkem mélye utálattal fordul el azon szívtelenségtől, mely a mások anyagi nyomorát, szorultságát vagy tudatlanságát saját anyagi előnyére zsákmányolja ki, mely a kölcsönadást oly föltételekhez köti, hogy az a kölcsönvevőre nézve a kívánt segély helyett annak anyagi romlását idézi elő.

De ily visszaélések nemcsak a pénzforgalom, hanem az áruforgalom terén is lehetségesek, és valamint ily egyes visszaélések miatt nem volna tanácsos az áruk szabad forgalmát korlátozni, szintúgy a pénzforgalom megszorítása oly félszeg rendszabály volna, mely azokon bosszulná meg magát, kiknek érdekében azt tenni akarnók.²¹

A törvény elfogadása mellett érvelő liberális álláspont szerint az uszoratörvények célja – az olcsó pénz teremtése – pontosan az ellenkező eredményt hozta.

Az 1868. évi XXXI. törvénycikk az uszoratörvények eltörléséről, amely ki-mondta, hogy a szerződési kamatlábnak az eddigi törvényekben foglalt korlátozása megszüntetve, azt a szerződő felek írásbeli szerződés által tetszésük szerint állapíthatják meg (1. §). Érdekesség, hogy a kamatláb szabad megállapítása írásbeli formához volt kötve. Az igazságügyi miniszter szerint „a szerződő felek szabad-ságát a kamatláb meghatározására a kormány csak az írott szerződésekhez kötötte. E tételt én nem bírom jogilag védelmezni, miután az írott s szóbeli szerződések között érvény tekintetében semmi különbséget nem látok. Az írott és szóbeli szer-ződések legfeljebb csak a bizonyítás módjára nézve különbözhetnek egymástól. De a kormány opportunitási okokból tartotta szükségesnek e rendszabályt a javaslatba felvenni, azért, hogy legalább a kezdet válságai közt, a visszaéléseket, amennyire lehet, korlátozza.”²²

Az évi hatszázalékos kamatot a jogszabály csak akarotpótló jelleggel tartotta fenn, azaz amikor a kamat csak általánosan, az összegnek vagy a kamatlábnak számszerű meghatározása nélkül volt kikötve, valamint ha a kamat a törvény hatá-rozatainál fogva járt. A jogszabály szerint a szerződő feleknek szabadságukban állt az írásbeli kölcsönszerződésben azt is kikötni, hogy a kölcsön visszafizetése az adott tőkénél nagyobb mennyiségű vagy más és jobb minőségű dolgokban történ-jék. Az uszora-pereket és végrehajtásaikat e törvény megszüntette.²³

²⁰ Az Andrássy-kormány (1867. február 20. – 1871. november 14.) igazságügyi minisztere 1867. február 17. és 1871. június 5. között Horvát Boldizsár (1822–1898) volt.

²¹ Az uszora törvények eltörléséről. *Jogtudományi Közlöny*, 1868/42., 329.

²² Uo., 329–330.

²³ A 7. § rendelkezései szerint „[a]zon uszora-peretek, a melyek ezen törvény kihirdetése napjáig végrehajtással még be nem fejeztettek, a mennyiben a tőke és kamatok elvesztésére vagy büntetésre is irányozvák, nem folytathatók, illetőleg az azokban hozott ítéletek végre nem hajthatók.

Azonban ez sem bizonyult járható útnak, mert a visszaélések nyílt lehetőségét eredményezte. A szakirodalomban megjegyezték: „oda jutottunk, hogy faluhelyen még – a többnyire kettős krétával felszámíttatni szokott korcsmaadóságokról – különben szabályszerűleg kiállított kötelezvényekben foglalt tőkéknek 60, sőt 75% évi kamatjait is kénytelenek a kir. tszékek, illetve járásbíróóságok zálogjogilag bekebelezettni, dacára annak, hogy az adós végínségre jutását előre is láthatják.”²⁴ Hasonlóképpen értékelték: „ezen szerencsétlen törvénynek egész gazdasági életünket és különösen a kisbirtokos és kisiparos osztályok léterdekeit pusztító kihatása nem maradhatott el, a minden törvényes korláttól felszabadult uzsora most már nyíltan és a bírói jogsegély törvényes oltalma alatt rohamosan terjed.”²⁵

1874-ben Máriássy Béla (1824–1897) országgyűlési képviselő felszólalt az uzsoratorvény kérdésében:

Nem osztom azonban Szederkényi képviselő úr azon megjegyzését, hogy az uzsora eltörlése kizárólag a jobboldal bűne; ha ez bűn, közös bűn, ha jó tett, közös jó tett; mert az illető törvényt az ellenzék is elfogadta. Ez következménye volt bizonyos ábrándok, bizonyos teóriák utáni repkedésnek, mely ezen törvényhozásban meghonosult. Nem kérdeztük: mi kell nekünk, de elutaztunk Belgiumba, Angliába, sokszor Ausztriába; nem hasonlítottuk össze helyzetünket azon országok helyzetével, de röpködtünk vakon teóriák után, ennek következtében szárnyainkat gyakran megégettük. Megengedem, hogy a pénz éppen úgy árucikk, mint bármi más, de vannak árucikkek, melyekkel szabadon üzérkedni nem lehet, ilyen tilos árucikk az arsenicum, a kéksav amely nem szabad árucikk, miután ezekkel gyilkolni lehet.²⁶

Az 1877. évi VIII. törvénycikk visszavezette a kamatmaximumot (8%), azonban csak a polgári jogi viszonyokra. A törvény a magánjog dualista felfogását alkalmazta, amikor előírta, hogy rendelkezéseit nem kell bejegyzett kereskedőknek kölcsönös kereskedelmi ügyleteikből eredő követeléseire alkalmazni (9. §).

A gazdasági élet, a társadalmi igények és jogtörténet azonban hamarosan újabb fordulóponthoz érkezett: visszavezték az uzsoratorvényt. Az uzsoráról szóló első komplex magyar szabályozás volt az uzsoráról és káros hitelügyletekről szóló 1883. évi XXV. törvénycikk. Ennek jelentős újítása volt, hogy az uzsorás szerződés fogalmát a kölcsönügyleteknél tágabban értelmezte, nemcsak a kölcsön esetén, ha-

Az adós azonban, ha a kereset a főlősleg tett fizetés visszatérítésére is intéztetett: a pert, csupán erre nézve, folytathatja, illetőleg az ítélet e kérdésre vonatkozó részének végrehajtását eszközölheti; ha pedig a kereset erre nem volt irányozva, eme jogát saját felperessége alatt érvényesítheti.”

²⁴ Jekelfalussy Andor: Az uzsoratorvények eltörlése mint jogreform. *Jogtudományi Közöny*, 1874/8., 61.

²⁵ Fitz Pál: Küzdelem az uzsora ellen. *Királyi Közjegyzők Közönye*, 1909/9., 288.

²⁶ Máriássy Béla: *A magyar törvényhozás és Magyarország történelme*. 13. kötet. Győr, 1891. 300.

nem bármely fizetési halasztásnál is elismerte az uzsora felmerülésének a lehetőségét, de az uzsora fogalma alatt így is alapvetően csak a hiteluzsorát szabályozta.²⁷ Az uzsora fogalmát pedig nem kötötte merev számhoz, hanem azt túlságos mérvű vagyoni előnyként határozta meg. A korábbi kamatmaximumot a törvény fenntartotta: valósággal adott érték után, 8%-ot felül nem haladó kamat (1877:VIII. törvénycikk) kikötése, elfogadása vagy érvényesítése büntető eljárás alá nem esik (4. §). E jogszabály elsősorban büntetőjogi eszközöket szabályozott, a magánjogi jogkövetkezményeket a bűnvádi eljárás keretei között juttatta érvényre.²⁸

A jogalkotó az 1932. évi VI. törvénycikk révén, adósvédelmi ideálokat követve modernizálta az uzSORÁRA vonatkozó szabályozást. Balás P. Elemér hivatkozott kötete az 1929-ben kezdődő gazdasági világválság kontextusában elfogadott és hatályba lépett törvénynek az elemzését tartalmazza.²⁹ A továbbiakban az 1932. évi VI. törvénycikk és a hatályos Ptk. rendelkezéseit az uzSORÁRA vonatkozó magánjogi szankciók szemszögéből vizsgálom.

4. Az uzSORÁS szerződés fogalma

Az 1932. évi VI. törvénycikk a következőképpen határozta meg az uzSORÁT: „UzSORÁS szerződés az oly szerződés, amelyben valaki a vele szerződő fél szorult helyzetének, könnyelműségének, értelmi gyengeségének, tapasztalatlanságának, függő helyzetének vagy a nála elfoglalt bizalmi állásának kihasználásával kölcsön nyújtása s általában bármily szolgáltatás előlegezése fejében, vagy annak fejében, hogy a másik felet terhelő bármilyen kötelezettség teljesítésére halasztást enged, vagy a másik fél ellen fennálló valamely követelését módosítja vagy megszünteti, olyan vagyoni előnyt köt ki vagy szerez a maga vagy harmadik személy javára, amely a saját szolgáltatásának értékét feltűnően aránytalan mértékben meghaladja (uzSORÁS vagyoni előny).”³⁰

²⁷ Grosschmid Béni a 20. század legelején megjelent monográfiájában az uzSORÁT hiteluzSORÁRA (kölcsönadott pénzösszeg kirívóan magas kamatában) és reáluzSORÁRA (a feltűnően aránytalan előny nem pénzkölcsön, hanem más szolgáltatás – dologszolgáltatás, vállalkozó által előállított mű, megbízotti ügyellátás – ellenértékében ölt testet) osztotta fel. Grosschmid Béni: *Hitel- és reáluzSORA*. Budapest, Politzer, 1902.

²⁸ Balás P. i. m. (1. l.) 6.

²⁹ Lásd például John Kenneth Galbraith: *The Great Crash, 1929*. Boston – New York, Houghton Mifflin, 1997.

³⁰ Az 1932. évi VI. törvénycikk szerint annak megállapításában, hogy a szolgáltatás értékét az ellenszolgáltatásként kikötött vagy szerzett vagyoni előny feltűnően aránytalan mértékben meghaladja-e, figyelembe kell venni az eset összes körülményeit, s ha az ügylet természete különös kockázatvállalást is foglal magában, ennek nagyságát is.

A hatályos Ptk. az uzSORás szerződést tömören határozza meg: az a szerződés, amely esetén az egyik szerződő fél a szerződés megkötésekor a másik fél helyzetének kihasználásával feltűnően aránytalan előnyt kötött ki (6:97. §).³¹

A szabályozás alapvető elemei első vizsgálatra tartalmi szempontból nem változtak, csak a korábbi meghatározás példálózó és erőteljesen magyarázó jellegű, a hatályos Ptk. pedig absztrakt és tömör megfogalmazást használ. Mégis fennáll két lényegi különbség, amelynek elemzésére a következőkben ki fogok térni.

Elsősorban arról van szó, hogy a hatályos Ptk. uzSORás szerződés fogalma érdeemben eltér az 1932. évi VI. törvénycikk által megadott fogalomtól. A Ptk. normatív definíciója nem tekinti úgy, hogy az előlegezés az uzSORás szerződés tényállásának a része, azaz a Ptk. az egyidejű teljesítésű jogügyleteket is bevonta az uzSORás szerződés fogalma alá, amelyeket az 1932. évi VI. törvénycikk külön, az uzSORás szerződéstől eltérő kategóriaként, kizsákmányoló szerződésként kezelte.³²

Másodsorban, amint erről részletesebben is szó lesz, az 1932. évi VI. törvénycikk a szerződő fél szorult helyzetének, könnyelműségének, értelmi gyengeségének, tapasztalatlanságának, függő helyzetének vagy az uzSORásnál elfoglalt bizalmi állásának kihasználását az uzSORA tényálladékának zárt jegyzékeként kezelte, azaz egyéb alanyi helyzetek nem szolgálhattak az uzSORás szerződés megállapításának alapjául. Ezzel szemben a hatályos Ptk. csak annyit ír elő, hogy a szerződést a másik fél „helyzetének” kihasználásával kössék meg, azaz a helyzet fogalma alá bármilyen olyan alanyi helyzet besorolható, amely egyáltalán kihasználható, hogy az adós uzSORás kötelezettségeket vállaljon fel.³³

A Ptk. szerint az uzSORás szerződésnek két fogalmi ismérve van:

- a feltűnő értékaránytalanság megjelenése (objektív feltétel);
- a szándékosság, azaz a másik fél helyzetének kihasználása (szubjektív feltétel).³⁴

³¹ Hogy a jogtörténeti tabló teljes legyen, meg kell említeni a régi Ptk. 1959. évi IV. törvény 201–202. §-át, illetve az egyes törvényeknek az uzSORatevékenységgel szembeni fellépést elősegítő módosításáról szóló 2008. évi CXV. törvényt, amelyek a jelenleg hatályos szabályozás közvetlen előzményei.

Az uzSORás szerződésekre vonatkozó hatályos magánjogi szabályozás azzal is kiegészül, hogy uzSORás szerződés esetében az ügyész is keresetet indíthat a szerződés semmisségének megállapítása vagy a semmisség jogkövetkezményeinek alkalmazása iránt [Ptk. 6:88. § (4) bekezdés]. Az uzSORás szerződés magánjogi szankcionálásának szükségességéről lásd Menyhárd Attila: A magánjogi uzSORA. In: Filó Mihály (szerk.): *Tanulmányok az uzSORáról*. Budapest, ELTE Eötvös, 2016. 225–252.

³² A kérdésről részletesen lásd alább a jelen tanulmány 5.1. és 11. pontját.

³³ Lásd még a jelen tanulmány 5.2. pontját.

³⁴ Az uzSORA törvényi tényállási elemeinek megvalósulását az arra hivatkozó félnek kell bizonyítania. Kúria. Gfv.IX.30.297/2011. Hasonlóképpen: „uzSORás az a szerződés, amelyben a szerződő fél a szerződés megkötésekor a másik fél helyzetének kihasználásával feltűnően aránytalan előnyt köt ki. Az uzSORás szerződés semmis. Az uzSORA törvényi tényállási elemeinek fennállását az arra hivatkozó félnek kell bizonyítania, vagy legalábbis megjelölnie. A II. r. alperes nem hivatkozott arra, hogy milyen módon, milyen elnehezült helyzetét használta ki a felperes a szerződésbeli ügyleti kamat kikö-

Az objektív és a szubjektív feltételnek egyidejűleg kell fennállnia, közülük ha bármelyik hiányzik, a szerződés uzsorás jellegének megállapítására nincs lehetőség (BDT2003. 891.). A szubjektív feltétel magában foglalja egyfelől az egyik fél hátrányos helyzetét, amely arra készíti, hogy az uzsorás szerződésből fakadó sérelmeket felvállalva is megkösse a szerződést, másfelől a sérelmet okozó fél célzatos magatartását, amelynél fogva a másik fél általa ismert hátrányos helyzetét kihasználva köti ki a maga javára az aránytalan előnyt (BDT2012. 2819.).³⁵

Az 1932. évi VI. törvénycikk az alkalmazását kizárja abban az esetben, amikor olyan mértékű kamatnak vagy kamat tekintete alá vonható más vagyoni előnynek kikötése vagy szerzése történt, amely a kikötés vagy a szerzés időpontjában nem haladta meg a bírói úton érvényesíthető kamatnak legmagasabb mértékét (12. §). Ez a Ptk. rendszerében is teljes mértékben fenntartható következtetés.

Az 1932. évi VI. törvénycikk még egy esetben kizárja a saját alkalmazását: a jelen törvénynek az uzsorás szerződésekre vonatkozó rendelkezései nem alkalmazhatók az oly ügyletre, amelyet bejegyzett kereskedő mint hitelt nyelő köt (11. §), azaz az adós bejegyzett kereskedő. Ez (az 1877. évi VIII. törvénycikkhez hasonlóan) a magánjog dualista koncepcióját érvényesítő szabály volt, ugyanis a törvény más-más normákat rendelt alkalmazni a polgári jogi és a kereskedelmi jogviszonyok vonatkozásában. Jelenleg a Ptk. monista koncepciójával általánosan ellentétes a polgári és a kereskedelmi kötelmi jogviszonyok között a különbségtétel. A dualista felfogás alkalmazása azonban további árnyalást is lehetővé tett. A forgalomban általában megengedettek azok az ügyletek, amelyek „az üzleti élet körében az általános forgalmi konjunktúrának minél előnyösebb felhasználását és minél nagyobb nyereség elérését célozzák ugyan, de nem irányulnak egyenesen az egyének érintett individuális helyzetének vagy állapotának kihasználására, hanem a gazdasági élet objektív tényezőin alapulnak. Ehhez képest nem esik a jelen javaslat tilalma alá nevezetesen a kereskedelmi üzlet köréhez tartozó eladások eseteiben oly árak kikötése vagy szerzése, mely az eladó fél üzletében általában szokásos és ez az üzlet természetére való tekintettel a kereskedelmi felfogás szerint igazolt áraknak megfelel.”³⁶ A Ptk. rendszerében a gazdálkodó szervezetek között létrejött szerződés is lehet a jogszabályban rögzített objektív és szubjektív feltételek fennállása esetén uzsorás szerződés (BH1996. 326., BDT2005. 1089.).

tésekor, és azt sem jelölte meg, hogy álláspontja szerint mennyi az az ügyleti kamat, amely nem tekinthető feltűnően aránytalanak.” Kúria. Gfv.IX.30.297/2011. Nem áll fenn uzsorás szerződés, ha nem merült fel adat arra, hogy a felperesek hátrányos vagyoni helyzetbe kerültek, az alperesek pedig erről tudomást szereztek, és e helyzetet kihasználva törekedtek a szerződés megkötésére. Legfelsőbb Bíróság. Pfv.I/A.22 096/1999.

³⁵ Lásd Vékás Lajos: *Szerződési jog. Általános rész.* Budapest, ELTE Eötvös, 2016. 130.

³⁶ Az 1903. évi uzsorajavaslat indoklása. In: Balás P. i. m. (1. lj.) 27.

5. Az uzsorás szerződés fogalma

Balás P. Elemér művében

Tudományos szempontból Balás P. Elemér uzsorával kapcsolatos munkásságának a két legjelentősebb része az uzsora fogalmának kibontása és az uzsora büntetőjogi következményeinek vizsgálata. A jelen elemzés tárgya szempontjából viszont csak az első kérdés fontos. Az 1932. évi VI. törvénycikk elemzésének aktualitását nem lehet megkérdőjelezni, ugyanis Balás P. Elemér megállapításainak szinte mindegyike a hatályos Ptk. uzsorás szerződésre vonatkozó szabályainak tekintetében is helytálló.

5.1.

Az uzsorás szerződésnek a törvény szerint három alaptípusa van: az első a kölcsön nyújtása vagy általában szolgáltatás előlegezése [1. § (2) bekezdés], a második a kötelezettség teljesítésére halasztás engedése [1. § (3) bekezdés első tétel], és a harmadik követelés módosítása vagy megszüntetése [1. § (3) bekezdés második tétel].³⁷

5.1.1. Kölcsön nyújtása vagy általában szolgáltatás előlegezése

Az első alaptípus a kölcsönnyújtás, vagyis az az eset, ha valaki pénzt vagy egyéb helyettesíthető dolgot úgy kap, hogy ennek fejében ugyanolyan fajú és minőségű dolgot ugyanolyan mennyiségben köteles a másik félnek visszaszolgáltatni. Ugyanide tartozik az a további eset is, amikor a helyettesíthető dolog szolgáltatására nem kölcsön alapján kötelezett adós a hitelezővel abban állapodik meg, hogy a szolgáltatással ezentúl kölcsönképpen fog tartozni. De az uzsorás szerződés szempontjából lényegtelen a szolgáltatás minősége, lehet nem helyettesíthető ingóság vagy ingatlan is, sőt nem is kell dolognak lennie, hanem bármilyen más szolgáltatás is lehet (dolog használata, munkateljesítés).³⁸ A lényeg az első alaptípusnál az előlegezés. Gyakorlatilag uzsorás alapügylet lehet minden, ami előlegezhető szolgáltatással jár.³⁹

³⁷ Uo., 15–25.

³⁸ Uo., 15. Munkabéruzsorának számít, amikor a munkaadó a munkabért megelőlegezte. A munkavállaló is lehet uzsorás: amikor ő teljesít előbb.

³⁹ Ezzel szemben az árdrágító visszaélésekről az 1920. évi XV. törvénycikk szerint aki olyan közszükségleti cikkért, amelynek legmagasabb árát a hatóság meg nem szabta, oly árt vagy egyéb ellenszolgáltatást követel, köt ki vagy fogad el, amely – tekintettel az előállítási vagy termelési, illetőleg a beszerzési és egyéb költségekre, valamint az összes egyéb körülményekre, különösen a gazdasági élet

Balás P. Elemér helyesen emelte ki, hogy nem szabad döntő jelentőséget tulajdonítani annak a kérdésnek, hogy az uzorás szerződés a magánjogi kategóriák szerint milyen szerződésfaj fogalma alá vonható. Sőt, az uzorás gyakran összekapcsolja a legheterogénebb jogi formákat, így az uzorás szerződés gyakran nem is egy, hanem két vagy több ügyletet jelent. Például „szabályszerű kölcsönügylettel, mely önmagában minden tekintetben kifogástalan, összekapcsol az uzorás adásvételi ügyletet, bérletet, munkaszerződést stb. Éppen ebben az összekapcsolásban van a viszony uzorás jellege, és a jogalkalmazó csak akkor jár el helyesen, ha az így összekapcsolt ügyleteket a maguk végső összefüggéseiben deríti fel és bírálja meg.”⁴⁰

Az uzorás szerződések jellemzője az uzorás szolgáltatásának jelen ideje, szemben az ellenszolgáltatás későbbi idejével. „Ebben a körben nem szorítkozik az uzorás szerződés azokra a kétoldalú jogügyletekre, melyek szerint az egyik fél szolgáltatása a felek akaratánál fogva előzi meg a másik fél szolgáltatását, hanem kiterjed azokra a szerződésekre is, melyeknek természetével jár jogszabály szerint az, hogy az egyik fél előbb szolgáltat, mint a másik [...]. Az uzorás szerződésnek alapváza tehát elsősorban az előlegezés [...]”⁴¹ A törvény hatálya alá esik viszont az is, ha valaki mélyen az értéken alul szerez meg követelést készpénzfizetés fejében, mert ilyenkor a követelésre jogosult (az engedményező) nem halasztja ugyan el a maga szolgáltatását, de előbb jut pénzhez, mintha a követelést maga perelné (vagy megvárná a követelés esedékességét). A követelés (összértéke és ára közötti különbség) ilyenkor az uzorás vagyoni előny, amit az engedményes megszerez. Ugyanez a helyzet, amikor az uzorás azonnali fizetéssel megveszi a sérelmet szenvedett fél későbbi lejáratú (és nyilvánvalóan nagyobb összegre szóló) váltóját.

5.1.2. Kötelezettség teljesítésére halasztás engedése

Az uzorás szerződés második változata, ha a hitelező már fennálló bármely kötelezettség teljesítésére enged halasztást. Halasztás az esedékesség későbbi időpontra tétele. Az utólagos fizetési halasztás a hitelezés egyik formája. Valóban az az adós, aki valamely követelés teljesítésének halaszthatatlan kényszere alatt áll, a megfelelő esetekben éppoly könnyen lesz hajlandó túlzott előnyök nyújtására, hogy terhén könnyítsen, mint az, aki hitelre szorul. Idetartozik az a helyzet, amikor a hitelező-

viszonyaira is – a méltányos hasznot meghaladó nyereséget foglal magában, áruuzoráért mint árdrágító visszaélés vétségéért felel. Ebben az esetben nem jelenik meg az időben eltérő teljesítés (előlegezés) feltétele.

⁴⁰ Balás P. i. m. (1. lj.) 16.

⁴¹ Uo., 18–19.

nek nagyobb összeget kell visszafizetni a halasztásért cserébe. Ha maga a halasztás ingyen történik, de egyidejűleg az adósnak jelentékeny értékű dolgot vagy árut kell ingyen szolgáltatnia, az uzsora megállapítható.⁴²

Balás P. Elemér helytálló véleménye szerint a halasztásnak nem kell uzsorás követelésre (alapügyletre) vonatkoznia, s történhetik bármi módon, így perbeli vagy végrehajtási cselekmény mellőzése útján (például árverés elhalasztásával). Az alaptartozás forrása bármi lehet. A kártérítésre kötelezett, de az azonnali teljesítés alól uzsorás megállapodással mentesülő személyt is védi a törvény, mert az nem tesz különbséget a védelmezendő érdekek szempontjából a követelés eredete szerint.⁴³

A Ptk. és az 1932. évi VI. törvénycikk uzsorás szerződés definíciója közötti különbségként a szakirodalomban azt is kiemelték, hogy az 1932. évi VI. törvénycikk uzsorás szerződésként csak a hiteluzsorát, a reáluzsorát pedig kizsákmányoló szerződésként szabályozta.⁴⁴ Valóban, az 1932. évi VI. törvénycikk az uzsorás szerződést magánjogi és büntetőjogi eszközökkel, illetve a kizsákmányoló szerződést külön, csak magánjogilag szankcionálta. Viszont a hiteluzsora/reáluzsora megkülönböztetés az 1932. évi VI. törvénycikk uzsorafogalmára sem alkalmazható.

Balás P. Elemér helyesen emelte ki, hogy az 1932. évi VI. törvénycikk nem tesz különbséget a hitel- és a reáluzsora között. „Nem az a kérdés tehát, hogy pénz vagy helyettesíthető, avagy más dolog-e az ügylet tárgya, hanem az, hogy a visszterhes szerződés egyik szolgáltatása előbb történjék, mint a másik.”⁴⁵ Egyébként a hatályos Ptk. uzsoradefiníciója is annyira absztrakt, hogy a hitel- és a reáluzsorát is magába foglalja, viszont problémaként megjelenik az uzsorás és a feltűnően értékaránytalan szerződés közötti különbségtétel. Az itt jelzett problémákra visszatek.

5.1.3. Követelés uzsorás módosítása vagy megszüntetése

Közömbös az, hogy a tartozás hogyan keletkezett. Ebbe a kategóriába tartoznak azok az esetek, mint például amikor a hitelező a kötelemszerű szolgáltatásra képtelen adóstól másnemű, s az eredetileg kötelezettnél aránytalanul értékesebb szolgáltatást fogad el teljesítés gyanánt (*datio in solutum*). Idesorolható az eladó esete is, aki nem képes a szerződés szerű árut a kikötött mennyiségben vagy minőségben szolgáltatni, s ezért a követelés módosítása vagy megszüntetése érdekében kényszerül uzsorás megállapodás megkötésére.

⁴² Uo., 23.

⁴³ Uo., 23–24.

⁴⁴ Menyhárd i. m. (31. lj.) 225–252.

⁴⁵ Balás P. i. m. (1. lj.) 19.

5.2.

Bármelyik változata áll is fenn az uzorás szerződésnek a fent elemzett három eset közül, a következő kötelező tényállási elem az, hogy az uzorás szerződést a szerződő fél szorult helyzetének, könnyelműségének, értelmi gyengeségének, tapasztalatlanságának, függő helyzetének vagy a nála elfoglalt bizalmi állásának kihasználásával kössék meg. Ez kimerítő törvényi felsorolás, ezért Balás P. Elemér szerint más, hasonlóan kihasználható alanyi helyzetek (például a kegyelet, hiúság, felindultság kihasználása) nem alkalmasak arra, hogy kihasználásuk esetén a szerződés uzorás jellegét meg lehessen állapítani. Ezen a helyzeten a hatályos Ptk. változtat, ugyanis egyszerűen a másik fél „helyzetének” kihasználásához köti a szerződés uzorás jellegének megállapíthatóságát, azaz az adós bármilyen személyes helyzetével való visszaélés megvalósítja az uzorás szerződés szubjektív premisszáját. Egyébként az 1932. évi VI. törvénycikkbe foglalt felsorolás ma is érvényes mint az adós kihasználható helyzetének leggyakoribb esetei, de a Ptk. rendszerében nem korlátozódnak ezekre az esetekre a kihasználható helyzetek.

Nyilván felmerül a kérdés, hogy hogyan lehet azt a helyzetet elbírálni, amikor jómódú ember azért vesz fel kölcsönt, hogy jó üzleti alkalmat ne szalasszon el. Az 1932. évi VI. törvénycikk rendszerében egyértelműen megállapítható, hogy az így megkötött szerződést nem lehet uzorásnak minősíteni, mert nem áll fenn „szorult helyzet”. A Ptk. rendszerében viszont ez a tényállás is a „helyzet” kihasználásának minősíthető. Azonban a szakirodalomban levezették, hogy az adott tényállás elbírálása során levonható következtetés a Ptk. szerint sem különbözhet: „hangsúlyozni kell, hogy nem lehet uzorás az a szerződés, amelyben valaki jelentős haszonnal kecsegtető üzleti vállalkozásának finanszírozásához vesz fel kölcsönt feltűnően aránytalan kamat mellett. Ilyen esetben ugyanis szabály szerint hiányzik a helyzetkihasználás tényálláseleme. Az üzleti vállalkozáshoz szükséges tőke kölcsönrel történő biztosításánál elvárható a kölcsönvevőtől, hogy megfelelő gazdasági számítások keretében – így mindenekelőtt a fizetendő szerződési (kikötött) kamat és a vállalkozástól várt megtérülés egybevetésével – mérje fel a kölcsönrel járó üzleti kockázatot, amelyet nem háríthat át a vállalkozáshoz nem társuló kölcsönadóra.”⁴⁶ Az 1932. évi VI. törvénycikk szerint uzorás szerződés megkötésére kihasználható az adós:

- *szorult helyzete*, vagyis gazdasági gyengesége, a pénzzavar, a bármilyen célból (gyógyíttatás, védőre van szüksége, nyersanyag elengedhetetlen beszerzése a tevékenység folytatásához, amelyből a megszorult él stb.) fellépő pénzszükséglet („a szorult helyzetnél a lényeg a jelenlegi baj, melynek elhárítását fontosabbnak tartja a megszorult, mint a későbbi bajt, amikor fizetnie kell”);

⁴⁶ Vékás i. m. (35. l.j.) 130.

A kivándorlás útiköltségére kölcsönvétel szorult helyzetre utal és közömbös, hogy a kivándorolt sértett Amerikában utóbb vagyonhoz jutott.⁴⁷ Nem áll fent viszont szorultság, amikor a sértett fürdőszolga csirkékkel akart kereskedni s erre vett fel kölcsönt.⁴⁸ Az szorult helyzetben van, akinek van vagyona (például ingatlana), de végrehajtás fenyegette és azt csak kölcsönvett pénzzel kerülhette el.⁴⁹

- *könnyelműsége*, amikor az adós az ügylet pillanatnyi előnyeit tartja szem előtt, és a jövő terhei háttérbe szorulnak;
- *értelmi gyengesége*, azaz a megfelelő lelkierők hiánya, az értelem defektusa;
- *tapasztalatlansága*, a külső tényekre vonatkozó ismerethiány egy bizonyos irányban, az üzleti járatlanság;
- *függő helyzete*, például amikor a kötelezett már adósa a hitelezőnek, és ezért nincs meg az ellenállóképessége, hogy a felismerten súlyos következményeket ne vállalja magára;

Nagy a jelentősége ennek a tényelemnek a fennálló követelés teljesítésének elhalasztása fejében kikötött vagy szolgáltatott uzsorás vagyoni előny tekintetében. Ilyenkor a meglévő hitelviszony nyomása oly nagy, hogy e miatt hajlandó az adós rendkívüli áldozatra is.⁵⁰

- *az uzsorásnál elfoglalt bizalmi állásának kihasználása*, amelyet Balás P. Elemér nem jogi viszonyznak minősít, hanem tényleges helyzetnek, idesorolva az adóst és az uzsorást összekötő bizalmi viszonyt is.⁵¹

A sérelmet szenvedő fél alanyi helyzetéről a sérelmet okozó félnek tudnia kell, a kihasználás mint nyereségvágyból való visszaélés feltételezi az alanyi helyzet ismeretét. Az uzsorásnak ismernie kell a másik félnek az individuális körülményeit, és tudnia kell azt, hogy a fél ezen körülmények hatása alatt teszi a rá nézve sérelmes rendelkezéseket. „A kihasználás tehát tudatos, sőt célzatos értékesítése annak a helyzeti előnynek, melyet a másik fél gyengesége nyújt. Ez a vétkességi elem nemcsak az uzsora büntethetőségének, de a magánjogi következmények alkalmazhatóságának is előfeltétele.”⁵²

5.3.

Az uzsorás szerződés tényállásának harmadik eleme a meg nem felelő arányú, túlzott vagyoni előny (uzsorás vagyoni előny), amelyet a szerződés a sérelmet okozó fél vagy más személy számára biztosít. Nem tartozik az uzsorás szerződés fogalmi

⁴⁷ Kúria. 1905.VIII.30. B. 7665/1905. *Büntetőjogi Döntvénytár VI.* 277.

⁴⁸ Kúria. 1887.XII.1. B. 4189/1887. *Grill-Döntvénytár IX.* II. 99.

⁴⁹ Kúria. 1910.XI.16. B. 7121/1910. *Büntetőjogi Döntvénytár V.* 13.

⁵⁰ Balás P. i. m. (1. lj.) 35.

⁵¹ Uo., 36.

⁵² Uo., 36–37.

körébe olyan előny kikötése vagy megszerzése, amely nem vagyoni, hanem személyes jellegű.⁵³ Uzsorás szerződés például az, amikor a hitelező kölcsönt nyújt, és egyúttal házgondnoki alkalmazását eléri, és az uzsorás vagyoni előny a házgondnoki alkalmazás címén kikötött túl magas javadalmazásban jelentkezett.⁵⁴

Balás P. Elemér szerint „uzsorás vagyoni előnyről csak akkor lehet szó, ha a kikötött vagy megszerzett vagyoni előny a kölcsönt nyújtó vagy a szolgáltatást előlegező fél saját szolgáltatásának értékét feltűnően aránytalan mértékben haladja meg. Össze kell tehát hasonlítani a hitelező vagyoni előnyének és a hitelező szolgáltatásának az értékét. A feltűnő aránytalanság megállapításakor össze kell tehát számítani mindazt, amit az adós szolgáltatott vagy ígért, s ebből le kell vonni azt, amit a hitelező adott.”⁵⁵

Az 1932. évi VI. törvénycikk kimondja, hogy „annak megállapításában, hogy a szolgáltatás értékét az ellenszolgáltatásként kikötött vagy szerzett vagyoni előny feltűnően aránytalan mértékben meghaladja-e, figyelembe kell venni az eset összes körülményeit, s ha az ügylet természete különös kockázatvállalást is foglal magában, ennek nagyságát is” [1. § (5) bekezdés]. Balás P. Elemér a tapasztalt jogász véleményét fogalmazza meg, amikor kijelenti: az, hogy az aránytalanság feltűnő, nem azt jelenti, hogy ezt könnyű megállapítani,⁵⁶ az aránytalanság megállapítása egyáltalán nem ró könnyű feladatot a bíróra.

A Ptk. szerint is az uzsorás szerződés feltétele a feltűnően aránytalan vagyoni előny, tehát az 1932. évi VI. törvénycikk alapján megfogalmazottak aktualitása fennáll.

6. Az uzsorás szerződés magánjogi szankciója: a semmisség

Az 1932. évi VI. törvénycikk és a Ptk. ugyanazon alapvető jelentőségű magánjogi szankcióval, a semmisséggel sújtja az uzsorás szerződést. Az uzsorás szerződés semmis (1932. évi VI. törvénycikk, 2. §). A Ptk. pedig kimondja, hogy „ha a szerződő fél a szerződés megkötésekor a másik fél helyzetének kihasználásával feltűnően aránytalan előnyt kötött ki, a szerződés semmis” (6:97. §).

Balás P. Elemér leszögezte, hogy az ügylet semmisségét egységesen kell elbírálni, és nem lehet különválasztani a tényállást egy uzsorás és egy nem uzsorás részre.⁵⁷ A semmisség, a megtámadhatóságtól eltérően, nem a sérelmet szenvedett fél hatalmassága, hogy él-e vagy sem a megtámadási jogával, hanem *ope legis* al-

⁵³ Uo., 40.

⁵⁴ Kúria. 1911.VI.7. B. 4254/1911. *Büntetőjogi Döntvénytár V. 278.*

⁵⁵ Balás P. i. m. (1. lj.) 42.

⁵⁶ Uo., 48.

⁵⁷ Uo., 53–54.

kalmazandó szankció. Ezért a hitelező nem érvényesítheti a követelésének azt a mértékét sem, amely nem lenne uzsorás jellegű. A semmisség folytán az uzsorás szerződés teljesítése nem követelhető. „Az uzsorás szerződés semmissége már az uzsorás jellegnél fogva feltétlen. Közömbös, hogy más okból semmis-e. Megtámadási keresetnek nincs helye, mert a megtámadásnak csak egyébként kifogástalan szerződésre vonatkozó jognyilatkozatok tekintetében van értelme.”⁵⁸

Érdekességként jegyzem meg, hogy Szászy-Schwarz Gusztáv (1858–1920) 1908-ban kifejtett álláspontja szerint az uzsora szankciójaként elégséges volna a megtámadhatóság.⁵⁹

7. *Restitutio in integrum* (eredeti állapot helyreállítása)

A semmisség természetes következménye a *restitutio in integrum*, a szerződéskötés előtti állapot helyreállítása.

Az 1932. évi VI. törvénycikk szerint „[a] szerződő felek mindenike köteles a másiknak természetben kiadni, vagy ha ez nem lehetséges, értékben visszatéríteni azt, amit az ily szerződés alapján kapott”. A főszabály tehát a természetbeni kiadás, az értékben történő visszatérítés csak a természetbeni kiadás lehetetlenülése esetén alkalmazható.

A sérelmet szenvedő felet a jogalkotó speciális védelemben részesítette a *restitutio in integrum* során: megteremtette azt a lehetőséget, hogy halasztás vagy részletfizetés kedvezményében részesüljön [a]), vagy akár a kötelezettsége alól teljesen vagy részben mentesüljön [b]):

a) Amennyiben az eset körülményei szerint a méltányosság megkívánja, a bíróság a sérelmet szenvedő félnek kérelmére a visszatérítési kötelezettség teljesítése tekintetében halasztást adhatott, és megengedhette, hogy tartozását részletekben törlessze. Ily esetben a másik felet terhelő visszatérítési kötelezettség teljesítésének határidejét is megfelelően meg lehetett hosszabbítani (fakultatív, a bírói mérlegelésre bízott kedvezmény). Vagyis a sérelmet szenvedett félnek úgy is lehetett kedvezményt nyújtani, hogy a sérelmet okozó fél nem részesül ilyen kedvezményben. Fordítva viszont ez nem igaz: a sérelmet okozó fél csak annyiban részesülhetett ilyen kedvezményben, ha a sérelmet szenvedett fél is ilyen kedvezményben részesült.⁶⁰

⁵⁸ Uo., 57.

⁵⁹ Szászy-Schwarz szerint „[s]ajátságos helyzetet fog teremteni az értelmi gyengeségnek a tényálladási elemek közé való felvétele, mert a javaslat szerint az ügylet semmis, ez pedig hivatalból konstatálandó, s így előáll, hogy valaki, aki magát elmakacsolni hagyná, arról értesül, hogy a bíró őt incidentaliter gyengeértelműnek nyilvánította.” Lásd *Jogtudományi Közöny*, 1908/5., 46.

⁶⁰ Balás P. i. m. (I. lj.) 58.

- b) Különös méltánylást érdemlő olyan esetben, amikor a sérelmet szenvedett felet a kiadás vagy a visszatérítés kötelezettségének teljesítése anyagi romlásba sodorná, ez a fél kívánhatta, hogy e kötelezettsége alól egészen vagy részben mentesíttessék. Ily mentesítés esetében a sérelmet szenvedő fél tulajdonszerzését nem érinti, hogy valamely dolog átruházása nem történt érvényes jogalapon. Ez a megközelítés a semmisség érdeksemleges jellegén túllépett és magánjogi elégtételt valósított meg.

Anyagi romlás alatt a bevételek és a kiadások közötti egyensúly megzavarását kellett érteni. Rendezett gazdálkodás esetében a szükségleteket az illető személy legtagabb értelemben vett javainak hasznából kell kielégíteni, s ha ezek erre nem elegendők, maguk a javak kerülnek fogyasztásra, leválnak a gazdasági személyiségről, úgyhogy ez összezsugorodik, végül egészen elpusztulhat.⁶¹

A sérelmet okozó fél visszatérítési kötelezettségét nem érintette, hogy a kapott vagyoni előnyt utóbb elvesztette. Ezzel szemben a sérelmet szenvedett fél felszabadul a visszatérítés kötelezettsége alól, amennyiben a kapott vagyoni előnyt hibáján kívül elvesztette, és figyelembe véve a sérelmet szenvedett fél vagyoni helyzetét, a méltányossággal nem ellenkezik.

Ha a sérelmet szenvedő fél a szerződés alapján többet szolgáltatott, mint amennyit kapott, a sérelmet okozó fél a többlet után, annak szolgáltatásától kezdve, a törvényes kamatláb szerint számított kamatot is köteles volt neki megfizetni.

A sérelmet okozó fél köteles volt azt is visszatéríteni, amit az uzorás szerződés alapján vagy azzal kapcsolatban harmadik személy kapott és a másik félnek okozott kárért is teljes kártérítéssel tartozott.

Balázs P. Elemér szerint „ha a hitelező ismeri ugyan az adós szorult helyzetét, de ebben a tekintetben fontos körülményeket nem tud, így például azt, hogy az adós, aki különben vagyonosnak állítja magát, vagyontalan, ilyenkor is lehet szó uzorás szerződésről, de az adós, mivel a saját magatartásával szintén vétett a törvény tilalma ellen, csak annyiban követelhet vissza, amennyiben, tekintettel az eset körülményeire, a méltányosság megkívánja.”⁶²

A hatályos Ptk. szabályozási megoldása nem tér el radikálisan az 1932. évi VI. törvénycikktől, a Ptk. jól hasznosította a jogtörténeti előzményt. Általános szabályként a Ptk. elrendeli az eredeti állapot helyreállítását: érvénytelen szerződés esetén bármelyik fél kérheti a nyújtott szolgáltatás természetbeni visszatérítését, ha maga is természetben visszatéríti a számára nyújtott szolgáltatást. A visszatérítési kötelezettség az elévülési vagy az elbirtoklási idő elteltétől függetlenül terheli az eredeti állapot helyreállítását kérő felet. Az eredeti állapot helyreállítása során gondoskodni kell a szolgáltatások eredeti értékegyensúlyának fenntartásáról (6:112. §).

⁶¹ Uo., 56–57; August Finger: *Das Strafrecht*. II. 1910. 316.

⁶² Balás P. i. m. (1. lj.) 58.

Az uzSORás szerződésekre vonatkozóan pedig a Ptk. kifejezetten előírja, hogy a bíróság egészben vagy részben elengedheti a visszatérítést, ha az a sérelmet szenvedő felet részletfizetés engedélyezése esetén is súlyos helyzetbe hozná; a sérelmet okozó fél a kapott szolgáltatásból az aránytalan előnynek megfelelő részt a sérelmet szenvedő félnek köteles visszatéríteni [6:113. § (3) bekezdés].

8. Más jogviszonyra való kihatás

Az 1932. évi VI. törvénycikk szerint, ha a sérelmet szenvedő fél helyzete az uzSORás szerződés következtében úgy megváltozott, hogy reá annak követelésnek a változatlan fenntartása is méltánytalanul terhes lenne, amelynek tekintetében halasztásadás, módosítás vagy megszüntetés történt uzSORás szerződéssel, a bíróság az ily kötelezettség tekintetében is alkalmazhatja a törvénynek a halasztásra és a részletekben történő törlesztésre vonatkozó előírásait (2. § utolsó bekezdése).

Itt két eset merülhetett fel. Első esetben a sérelmet okozó és a sérelmet szenvedő fél között érvényes szerződés jött létre, majd ehhez képest ugyanazon felek között létrejött uzSORás megállapodás rendelt el halasztást, módosítást vagy megszüntetést. Ebben az esetben, ha a méltányosság ezt megkívánta, a bíró az érvényes szerződést is módosíthatta, azaz elrendelhetette a halasztást vagy a részletekben történő törlesztést, és szimmetrikusan, a sérelmet okozó felet az érvényes jogügylet alapján terhelő kötelezettség teljesítésének határidejét is megfelelően meg lehetett hosszabbítani. E kérdés kapcsán vitába is kell szállnom Balázs P. Elemérrel: álláspontja szerint az érvényes ügylet vonatkozásában is elrendelhetette a bíró a részleges vagy teljes mentesülést.⁶³ Az 1932. évi VI. törvénycikk szabályaiból ilyen következtetést véleményem szerint nem lehet levonni, a jogalkotó az érvényes ügylet vonatkozásában méltányossági alapon csak az enyhébb, halasztó, újraütemező bírói szerződésmódosítást tette lehetővé.

A második eset bonyolultabb és releváns joggyakorlat hiányában spekulatív megoldást tesz csak lehetővé. Előfordulhatott, hogy az uzSORás szerződés olyan érvényes szerződés módosítását vagy (részleges) teljesítését szolgálta, amely az adós és jóhiszemű harmadik személy között jött létre. Például érvényes kölcsönügylet részleges visszafizetésére kötött az adós uzSORás szerződést. A kérdés az, hogy a jóhiszemű hitelező és az adós közötti jogviszonyra kihatással lehet-e az uzSORás szerződés utólagos megkötése. Ha azt mondjuk, hogy a bíró méltányossági alapon, tekintettel a sérelmet szenvedő félnek az uzSORás szerződés következtében megromlott helyzetére, az érvényes szerződést is módosíthatta (halasztást vagy részletfizetési lehetőséget adhatott), akkor – kissé anakronisztikus módon – a szerződés-

⁶³ Uo., 57–58.

csoport intézményét vetítjük vissza 1932-be. A törvény szövege azt az értelmezést is lehetővé teszi, amely szerint szerződés csoport helyzetet szabályozott, így azt is lehetővé tette, hogy ha az uzorás szerződést annak érdekében kötötték meg, hogy az adósnak legyen lehetősége más személlyel megkötött érvényes szerződését használni, módosítani vagy megszüntetni, akkor a semmis uzorás szerződés visszahathatott az érvényes szerződésre is.

Kevésbé spekulatív az e lehetőséget megtagadó megközelítés: a törvény releváns előírásai (a 2. § utolsó bekezdése) csakis arra az esetre vonatkoztak, amikor a sérelmet okozó és a sérelmet szenvedő személyek között létrejött érvényes szerződésről volt szó, és a jogalkotónak nem állt szándékában arra az esetre is kiterjedő szabályokat létrehozni, amikor az uzorás szerződést megelőző érvényes szerződés harmadik személy hitelezővel került megkötésre.

9. Az uzorás szerződésre alapított követelés átruházása

Az 1932. évi VI. törvénycikk előírta, hogy a 2. §-ba foglalt szabályok (semmisség, *restitutio in integrum*) abban az esetben is állnak, ha az uzorás szerződésre alapított követelést átruházták. Ha a sérelmet okozó fél a sérelmet szenvedő fél által váltót vagy egyéb oly kötelező okiratot adatott magának vagy másnak, amelynek jóhiszemű birtokosával szemben az alapul fekvő jogviszonyból merített kifogásnak helye nincs, a sérelmet szenvedő fél követelheti, hogy a sérelmet okozó fél a váltót vagy az okiratot adja vissza, és ha az nincs birtokában, helyezze bírói letétbe a névértéknek megfelelő összeget és annak az esetleges kárnak az összegét, amely a sérelmet szenvedő felet abból érheti, hogy a váltót vagy a kötelező okiratot oly személy érvényesíti ellene, akivel szemben az alapul fekvő jogviszonyból merített kifogásnak nincs helye (3. §).

Valóban, a hitelező személyében beálló változás a semmisséget nem szünteti meg. Az engedményezés esetén az engedményes mint új hitelező lép az engedményező régi hitelező helyébe a jogviszonyban. Balás P. Elemér helyesen szögezte le, hogy közömbös az, hogy az engedményest terheli-e vétkesség abban a tekintetben, hogy tudott vagy tudnia kellett volna a semmisségről. Ebben a vonatkozásban tehát az engedményes felelőssége szigorúbb, mint az engedményező uzorásé, mert az engedményes csak az engedményező ellen fordulhat a semmisségből reá háruló hátrányok miatt. Az átruházás esetére a semmisség szankciója akkor is fennforgott, ha többszörös átruházás történt.⁶⁴

A törvény nem rendelkezett ugyan a tartozásátvállalás következményeiről, de Balás P. Elemérral összhangban leszögezhetjük, hogy a tartozásátvállaló a hitele-

⁶⁴ Uo., 59–60.

zőnek ellene vetheti azokat a kifogásokat, amelyek az előbbi adós és hitelező közötti jogviszonyból erednek, vagyis az uzSORás szerződés semmisségét a tartozás-átvállaló is érvényesítheti, akkor is, ha tudott a szerződés uzSORás jellegéről.⁶⁵

A törvény azt az esetet is szabályozta, amikor az uzSORás váltót adatott magának vagy másnak, amelynek jóhiszemű birtokosával szemben – a váltójogviszony absztrakt jellege miatt – nem lehet az uzSORás szerződés semmisségét érvényesíteni. Ebben a helyzetben a sérelmet szenvedő fél kérheti az értékpapír visszaadását. Ha a váltó már nincs az uzSORás birtokában (például azt jóhiszemű harmadik személyre forgatmányozta), akkor „meg kell védeni a sérelmet szenvedett felet a váltóbirtokos fellépésével szemben, ami csak a sérelmet okozó félen keresztül lehet séges”.⁶⁶ Ilyen esetben a sérelmet szenvedő fél kérelmezhet, hogy az uzSORást kötelezzék a váltópapír ellenértékének és a váltó érvényesítéséből eredő esetleges kár összegének bírói letétbe helyezésére.

10. Az uzSORás szerződés biztosítékai

Az 1932. évi VI. törvénycikk alapján az uzSORás szerződésre alapított követelés biztosítására szolgáló zálogjog, kezesség vagy más biztosíték érvénytelen volt. Amennyiben azonban a sérelmet szenvedő felet a 2. § alapján visszatérítési kötelezettség terhelte, ennek erejéig a biztosíték hatályban maradt.

A fenti rendelkezés nem érintette a jóhiszemű telekkönyvi szerzés védelmének szabályait (4. §).

A törvénycikk miniszteri indoklása szerint e rendelkezések „önként folynak az uzSORás szerződés semmisségét megállapító rendelkezésekből. A zálogjog, a kezesség és a követelések más efféle biztosítékai ugyanis járulékos természetűek, követik a követelés sorsát. [...] Ezt az általános szabályt, amely magánjogunkban egyébként is érvényesül, a törvényjavaslatban külön nem is kellett volna kifejezésre juttatni, ha nem kellene az általános szabály alól kivételt tenni a jóhiszeműen szerzett telekkönyvi jogok védelme érdekében. [...] Ez a szabály a jelzálogjog és a zálogjogra szerzett további jogok védelmét célozza.”⁶⁷

A szabály alkalmazásának szélső korlátját a jóhiszemű telekkönyvi szerződés védelme szabta meg, és ezen a korláton belül is korlátja volt az érvénytelenségről rendelkező szabálynak az, hogy nem érvényesült annyiban, amennyiben a sérelmet szenvedő felet visszatérítési kötelezettség terhelte. A visszatérítési kötelezettség

⁶⁵ Uo., 60.

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ A részletekről lásd uo., 61–62.

erejéig ugyanis a zálogjog, a kezesség vagy más biztosíték hatályban maradt mindaddig, míg a kötelezettség teljesítés folytán vagy más okból meg nem szűnt. Az uzorás szerződésre alapított követelés biztosítására szolgáló zálogjog érvénytelensége kiterjedt arra az esetre is, ha az elzálogosító tulajdonos nem volt azonos a személyes adóssal.⁶⁸

11. Az uzorás és a feltűnően értékaránytalan szerződés elkülönítése

Az 1932. évi VI. törvénycikk külön szabályozta az úgynevezett kizsákmányoló ügyleteket (9. §). Ezekhez az ügyletekhez csak magánjogi szankciót kapcsolt a törvény, eltérően a büntetőjogilag is szankcionált uzorás szerződésektől. Kimondta, hogy ez a törvény nem érinti az olyan szerződésnek a magánjog szabályai szerinti semmisségét, amely nem esik az uzorás szerződés fogalma alá, de amellyel valaki másnak megszorult helyzetét, könnyelműségét, értelmi gyengeségét, tapasztalatlanságát, függő helyzetét vagy a nála elfoglalt bizalmi állását kihasználva, a maga vagy harmadik személy javára, a másik fél tetemes kárával ingyenes előnyt vagy feltűnően aránytalan nyereséget köt ki vagy szerez.

A magánjog dualista koncepciója a kizsákmányoló szerződések esetén is érvényesült, ugyanis a törvény kimondta, hogy a törvénynek a kizsákmányoló ügyletre vonatkozó rendelkezései nem alkalmazhatók a bejegyzett kereskedőknek kölcsönös kereskedelmi ügyletére (11. §). Az uzorás és a kizsákmányoló szerződés közötti alapvető és helyes különbségtétel az, hogy az uzorás szerződés egy azonnali és egy időben később történő teljesítést, a kizsákmányoló szerződés pedig azonnali (*uno actu*) teljesítést feltételez. Ahogy korábban is jeleztem, a jogalkotó az uzorás és a kizsákmányoló szerződés közötti különbségtétellel nem a hitel- és reáuzsora közötti eltérést tükröztette.

A semmisségre a sérelmet okozó fél és harmadik személy csak akkor hivatkozhatott, ha a semmisségtől függő jogait a sérelmet szenvedő fél érvényesítette. A kizsákmányoló szerződés rendszerint nem kapcsolatos előlegezéssel, az egyik szolgáltatás elhalasztásával, hanem főleg olyan esetekre vonatkozott, amikor a teljesítés és viszontteljesítés egyidejű. E szabályokat kellett alkalmazni akkor is, amikor a hitelnyújtás körében nem a hitelkérőt, hanem a hitelnyújtót uzorázták ki.⁶⁹

A sérelmet szenvedő fél a semmisségtől függő jogait nem érvényesíthette attól számított egy év elteltével, hogy a szerződésben vállalt kötelezettségét mind a két

⁶⁸ Uo., 63.

⁶⁹ Uo., 99.

fél teljesítette (időkorlát).⁷⁰ Ha azonban a szerződés kötésére a sérelmet szenvedő fél függő helyzete vagy a másik félnek nála elfoglalt bizalmi állása szolgáltatott alkalmat, az egyéves határidő e helyzet megszűnése előtt nem veszi kezdetét.

A semmis szerződésből származtatott követeléssel szemben a sérelmet szenvedő fél a semmisségtől függő jogait kifogás útján bármikor érvényesíthette. Az, hogy ez bármikor megtörténhetett, annyit jelent, hogy a semmisség kifogását mint elhárító eszközt lehetett használni, de az említett határidő eltelte után viszontkeresetnek sem lehettek tárgyai a sérelmet szenvedő félnek a kizsákmányoló szerződés semmisségéből eredő jogai.⁷¹

A kizsákmányoló szerződés esetében a bíróság a teljesítésre a sérelmet szenvedett félnek kérelmére az ítéletben méltányos halasztást adhat, és megengedheti azt is, hogy tartozását részletekben törlessze. Az engedett halasztás arányában a másik felet terhelő visszatérítési kötelezettség teljesítésének határidejét is méltányosan meg kell hosszabbítani (10. §).

A hatályos Ptk. nem szabályoz kizsákmányoló szerződést, és uzsorafogalma a hitel- és a reáluzsorát is magában foglalja. Viszont a Ptk. az uzsorás szerződéshez sokban hasonló helyzetre, a feltűnő értékaránytalanság esetére tartalmaz előírásokat.

A Ptk. szerint „ha a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás értéke között anélkül, hogy az egyik felet az ingyenes juttatás szándéka vezetné, a szerződés megkötésének időpontjában feltűnően nagy az aránytalanság, a sérelmet szenvedett fél a szerződést megtámadhatja. Nem támadhatja meg a szerződést az, aki a feltűnő értékaránytalanságot felismerhette vagy annak kockázatát vállalta” [6:98. § (1) bekezdés].

Az uzsorás szerződés és a feltűnő értékaránytalanság között a kapcsolódási pont és a közös jellemző a feltűnően nagy értékaránytalanság, amelynek fennállását a szerződés megkötésének időpontjában vizsgáljuk. A két helyzet között azonban meghatározóak az eltérések:

1. Az uzsorás szerződés szankciója a semmisség, a feltűnő értékaránytalanságé a megtámadhatóság, ennek minden jogkövetkezményével, melyek kifejtése nem célja a jelen tanulmánynak.
2. Az uzsorás szerződés esetén a feltűnő értékaránytalanság szubjektív premiszán alapszik, azaz a másik fél helyzetének kihasználásán.

A feltűnően értékaránytalan szerződés esetében az értékaránytalanságnak bármilyen oka lehet – a másik fél helyzetének kihasználásán kívül. A szakirodalomban megállapították, hogy a feltűnő értékaránytalanság mint megtámadási

⁷⁰ A törvény nem állapította meg e határidő jellegét. Balás P. Elemér úgy foglalt állást, hogy ez jogvesztő és nem elévülési határidő. Ennek következtében az elévülésnek nyugvására, félbeszakadására vonatkozó szabályokat nem lehetett erre a határidőre alkalmazni. Uo., 101.

⁷¹ Uo.

tényállás „az uzorás szerződés párja, amelynél az uzora szubjektív feltételét: a másik fél helyzetének kihasználását nem követeli meg a törvény”.⁷² Gyakorlatilag a megkülönböztető elem a két helyzet között pontosan ez: amennyiben a feltűnő értékaránytalanságnak az oka nem a másik fél helyzetének kihasználása, hanem például a szokványos ügymenet, a véletlen vagy a tévedés, csakis ekkor merül fel a szerződés feltűnően értékaránytalan jellege. A Ptk. szerint nem támadhatja meg a szerződést az, aki a feltűnő értékaránytalanságot felismerhette, vagyis az értékaránytalanság felismerése kizárja a megtámadás jogát. Ugyanez a helyzet abban az esetben, ha a szerződő fél tudatosan vállalta az értékaránytalanság kockázatát, a törvény értelmében ez is a megtámadási jogról való lemondást vonja maga után.

Például nem minősíthető uzorás szerződésnek a következő körülmények között létrejött adásvétel: „A kezdő műgyűjtő meglát valakinek a lakásán egy régi képet, amelynek értékes vagy értéktelen voltáról a tulajdonosának fogalma sincs, úgy örökölte valami távoli rokonától és képekkel sohasem foglalkozott. A műgyűjtő a képben hatalmas értéket sejt és hónapokon át tartó kapacitálás után, egyre többet ígérve érte, ráveszi a képtulajdonost, aki közben maga is kezdi elhinni a kép értékes voltát, annak az eladására. Még aggodalmaskodik is utólag, hogy kincstől fosztották meg. Kiderül, hogy a kép a tizedrészét sem éri meg a fizetett vételárnak.”⁷³ Ez a tényállás a feltűnő értékaránytalanság kategóriája alá sorolható.

3. A feltűnően értékaránytalan szerződésben a felek a megtámadási jogot ki is zárhatják (kivéve, ha a szerződés fogyasztói szerződésnek minősül). Ezzel a Ptk. pontosan a gazdasági élet számára kívánta a hitelezői biztonság szerződéses fokozásának a lehetőségét biztosítani. Az érvénytelenség megállapításának a kizárására vonatkozó megállapodás uzorás szerződés esetén nyilvánvalóan semmis.
4. Az uzorás szerződés az 1932. évi VI. törvénycikk szerint időben eltérő teljesítést, előlegezést feltételezett, ellenkező esetben kizsákmányoló szerződésnek minősült a megállapodás. Ez a kritérium nem alkalmazható a Ptk. szerinti különbségtételre az uzorás szerződés és a feltűnő értékaránytalanság között, mert az uzorás szerződés jelenleg előlegezés vagy egyidejű teljesítés útján egyaránt megvalósulhat.

⁷² Vékás i. m. (35. l.) 137.

⁷³ Nizsalovszky Endre: Uzora – tévedés – forgalmi jóhiszem. *Jogtudományi Közlöny*, 1951. május, 247. Nizsalovszky Endre a Legfelsőbb Bíróságnak az uzora szubjektív előfeltételeinek egész sorát elejtő 9. elvi megállapítását elemzi, annak általános jellege kapcsán adja ezt a példát, hogy a szubjektív feltételről mégsem lehet teljesen lemondani, mert ellenkező esetben a fenti esetet is uzorás szerződésnek kellene minősíteni.

Ezért a különbségtétel alapja a fent már tárgyalt objektív és szubjektív feltétel együttes megléte: az uszorás szerződést és a feltűnően értékaránytalan szerződést egyaránt jellemző feltűnően aránytalan előny mellett a kizárólag az uszorás szerződésre jellemző szubjektív feltétel a másik fél helyzetének ismerete és annak szándékos kihasználása. Ha csak az objektív feltétel teljesül, feltűnően értékaránytalan szerződéssel állunk szemben, ha az objektív és a szubjektív feltétel együttesen fennáll, akkor uszorás szerződéssel.

5. Noha a különbségtételre önmagában nem alkalmas, érdemes megjegyezni, hogy az uszorás szerződés igen sok esetben több ügylet összekapcsolásából áll fel, míg a feltűnően értékaránytalan szerződés általában egyetlen ügyletet feltételez, legalábbis egyetlen ügylet keretei között vizsgálható. Például uszorás szerződésnek minősíthető az a megállapodás, amikor a hitelező csak úgy hajlandó kölcsönt adni, ha a hitelkereső mélyen a forgalmi ár alatt elad valamit.⁷⁴ A helyzetkihasználás az egyébként szokványos kamatozású vagy akár kamatmentes kölcsönügyletbe köthető, az uszorás előny viszont az adásvétel révén valósul meg. A vételbe burkolt kölcsön is uszorás szerződés: amikor a kölcsönkérő a forgalmi árat meghaladó összegért vesz meg egy dolgot, a vételárral pedig adós marad. Mindkét példánál nyilván az uszorás szerződés szubjektív feltételének, az adós helyzete kihasználásának is teljesülnie kell.

12. Záró gondolatok

1932. évi VI. törvénycikk és Balás P. Elemér uszoraról szóló kommentárjának elemzése hozzájárul a Ptk. 6:97. §-ának jobb megértéséhez, a helyes értelmezéshez és alkalmazáshoz.

Balás P. Elemér a kolozsvári egyetemen szerezte meg jogász diplomáját (1905), és 1940–1944 között a kolozsvári egyetemen volt egyetemi tanár. A Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem keretében működő Jogtudományi Intézet 2018-ban a Balás P. Elemérről ábrázoló festményt is elhelyezi az egyetemen, a Kolozsvári Jogászprofesszorok Arcképcsarnokában, ezzel kívánunk hozzájárulni a tudós jogásztanár emlékének megőrzéséhez és jelentőségének a fiatal jogásznemzedékek számára történő közvetítéséhez.

⁷⁴ Balás P. i. m. (1. lj.) 20.

KOLTAY ANDRÁS*

Mit üzen Balás P. Elemér a 21. század médiaszabályozásának?

1. Bevezetés

Bár már Balás P. Elemér előtt is születtek kiváló, a mai kor számára is tanulságos olvasmányként szolgáló sajtójogi összefoglalások Magyarországon,¹ és később az utókor is feldolgozta a sajtószabadság történetének egy-egy fontos korszakát,² Balás P. sajtójogi munkássága több tekintetben máig meghaladhatatlan. A szerző sokoldalú géniusz volt, aki nemcsak számos eltérő jogterületen alkotott, hanem egyszerre volt elmélyült kutató és ízig-vérig gyakorlatias szakember, aki nemcsak a sajtószabadság és -szabályozás teoretikus megalapozását szolgáló tanulmányokat tett le az asztalra, hanem 1927 és 1944 között (18 éven keresztül!) *A Sajtó* című szakmai folyóirat hasábjain minden hónapban feldolgozta a sajtót érintő törvénykezési gyakorlatot. (Talán folytatta volna is még, csak a jogterület átmeneti időre megszűnt.)

Jelen írást gondolatébresztőnek szánom. Arra szeretnék rávilágítani, hogy Balás P. sajtójogot érintő elemzéseiben nem csupán jogtörténeti kuriózumot, hanem a mai kor médiaszabályozása számára is releváns megközelítéseket, elveket, megoldásokat találhatunk. A szerzőt olvasva szertefoszlik a mai kor kutatójának esetleges önhittsége, és azzal szembesül, hogy amely kérdések ma foglalkoztatják (és amelyeket legtöbbször a modern médiatechnológia által előidézettnek vélünk), azok már az előtte járókat is ugyanúgy érdekelték, és a korábban megfogalmazott válaszok sem vesztek el érvényességüket csupán a technika és a médiavilág robbanásszerű – Balás P. kora óta többször is bekövetkezett – változásai által.

* Egyetemi docens, PPKÉ JÁK.

¹ Lásd pl. Kenedi Géza: *A magyar sajtójog, úgy amint életben van*. Budapest, Franklin-Társulat, 1903. 204.; Tarnai János: *Sajtójogi dolgozatok*. Budapest, Franklin-Társulat, 1913. 179.

² Both Ödön: *Az 1848. évi sajtótörvény létrejötte*. Szeged, 1956. Acta Universitatis Szegediensis. Sectio politico-juridica I. 4. 64.; Révész T. Mihály: *A sajtószabadság érvényesülése Magyarországon 1867–1875*. Budapest, Akadémiai, 1986. 253.; Bényei Miklós: *Reformkori országgyűlések a sajtószabadságról*. Debrecen, Stúdium, 1994. 164.; Paál Vince (szerk.): *A sajtószabadság története Magyarországon 1914–1989*. Budapest, Wolters Kluwer, 2015.

Ezt az írást Révész Tanár Úrnak kellett volna megírnia, de ezt most nem tehettem meg. Ez az olvasónak mindenképpen jelentős veszteség. Szerény helyettesként el- lenben szeretném a soron következőket neki ajánlani, egyúttal megköszönve az évek során számomra nagylelkűen nyújtott szakmai támogatását, de azon felül is elsősorban barátságát. Bízom benne, hogy egyszer Balás P. mai tudományos recep- ciójára is sort kerít majd.

2. A sajtószabadság mibenléte

Nemcsak az a jelentősége a sajtószabadság elvének, hogy a törvényhozás szakított azzal a rendszerrel, amely a sajtót különleges korlátozásoknak vetette alá, hanem az is, hogy elsősorban abból a szempontból értékeli a sajtót, hogy az a közművel- ség terjesztésének fontos eszköze, mert a gondolatok széles körű, gyors elterjedé- sének eddig a leghathatósabb módja. Ezen az indokon alapul nemcsak az, ami a sajtó javára szól a sajtójogban, hanem az is, ami különös jogi megterhelését jelenti a sajtónak.³

A sajtószabadság lehetséges elvi alapját jellemzően háromféle igazoláshoz köti a szakirodalom: az igazság keresése,⁴ a demokrácia szolgálata⁵ és az egyéni autonó- mia védelme.⁶ Ezek az érvek jellemzően a rendszerváltás utáni, a szólás- és sajtó- szabadság jogának értelmezését érő amerikai hatás folytán gyökeresedtek meg ná- lunk, de ez nem szabad hogy elhomályosítsa azon tényt, mely szerint a magyar sajtószabadságért folytatott küzdelem – legalábbis a felvilágosodás, majd a reform- kor óta – a nemzeti függetlenségért vívott harc köntösében jelent meg. A szabad- ság eszköz a társadalom tagjainak kiművelésében, ami előfeltétele az önálló nem- zeti létnek. Széchenyi, ami azt illeti, óvatos volt a sajtószabadság követelésében, de ő is leszögezte, hogy az „az intelligenciát rögtön több századdal mozdítja elő s minden bizonynal egy kifejlett szabad nemzet közt mód nélkül több hasznot, mint

³ Balás P. Elemér: *A sajtódeliktum*. Budapest, Pallas, 1922. 8. Továbbá lásd jelen kötetben: 157–206.

⁴ John Milton: *Areopagitica*. In: Reményi Édua – Koltay András (szerk.): *A szólásszabadság káp- rázata*. Budapest, Wolters Kluwer, 2017. (Könczöl Miklós ford.); John Stuart Mill: *A szabadságról*. Budapest, Századvég – Readers International, 1994. (Pap Mária ford.)

⁵ Alexander Meiklejohn: *Political Freedom: The Constitutional Powers of the People*. Oxford, Oxford University Press, 1965.; Robert C. Post: A részvételi demokrácia és a szólásszabadság. In: Robert C. Post: *A szólásszabadság amerikai hagyományának magyarázata*. Budapest, Wolters Kluwer, 2017. 69.

⁶ Edwin C. Baker: *Human Liberty and Freedom of Speech*. Oxford, Oxford University Press, 1989.; Ronald Dworkin: *Freedom's Law. The Moral Reading of the American Constitution*. Oxford, Oxford University Press, 1996. 199–202.

kárt okoz”⁷. Eötvösnél a társadalmi egyenlőség gondolata is megjelenik: „Ma a tudomány mindenkinek szükségessé vált, s a *journalistica* az, mely megszerzését mindenkinek lehetségessé teszi, mely a nagy, egykor egyesek birtokában heverő kincset, hogy úgy mondjam, aprópénzre felváltva, ezek között kiosztja; mely szüntelen változó napjainkban szüntelen változó formákban nyújtja tanácsait, minden napnak történetével meghozva oktatását; a *journalistica* tanácsadója, barátja a népek.”⁸ Szemere Bertalan pedig a „közértelmesség” és a „közintelligencia” nevében követel szabad szólást: „Mi tehát alkotványunk garanciája? Nem egyéb, [...] egyedül csak a szabad szólás; ez az, ami municipális szerkezetünknel fogva legdrágább kincsünk, mi a sajtószabadság nem létében terjesztője, formálója, *vehiculuma* a közértelmességnek. Ha ez is megkorlátoltatik, akkor semmi nincs bennünk szabad, csupán a gondolat; akkor el vagyon zárva a közintelligencia s polgári érzés kifejlésének minden utja.”⁹ Vörösmarty azzal utasítja el Széchenyinek a csak a kellő társadalmi érettség állapotában kivívható és kivívandó szabadságra vonatkozó felfogását, hogy megállapítja, a társadalom szükséges szellemi fejlettségét a szabadságot élvezve lehet csak elérni: „Némi sajtószabadság nélkül alig fog valaha kifejlteni s megérni sajtószabadságra, vagyis más szavakkal: sajtószabadsággal alkalmasint az fog legjózanabban, legkártétlenebbül élni, ki a vele élést hosszas gyakorlat, tegyük hozzá, bukások által, megszokta, megtanulta. Azaz, ha a fejletlenség, tapasztalatlanság ürügyül fog használtatni a sajtó megkötésére, egy kis örvénybe keveredünk, mely sodorni fog ugyan elébb tovább, de partra nem segít.”¹⁰

A magyar alkotmányos fejlődés során a sajtószabadság követelése magától értetődő volt, és bár születtek elméleti megalapozást célzó művek,¹¹ ezek nem jutottak különösebben messzebbre vagy mélyebbre a fent felidézett gondolatokhoz képest. Ennek oka nem a magyar közállapotok szellemi értelemben vett fejletlensége volt, hanem a sajtószabadság jussának evidenciakénti felfogása. Amit Balás P. megállapít, az tehát egybevág az előző századokban kiérlelt közfelfogással: a sajtószabadság a „közműveltség” növekedésének, azaz a társadalmi fejlődésnek a fontos esz-
köze.

⁷ Széchenyi István: *Stádium*. Lipcse, Z ****, 1833. 23.

⁸ Eötvös József: *Kelet népe és Pesti Hírlap*. Pest, Landerer és Heckenast, 1841.

⁹ Hermann Róbert (szerk.): *Szemere Bertalan*. Budapest, Új Mandátum, 1998. 52.

¹⁰ Vörösmarty Mihály: *A Kelet népe* 1841-ben (Hazay Gábor álnéven). *Athenaeum*, 1841/39–45.

¹¹ Bleuer Samu: *A sajtójog reformja*. Budapest, Franklin, 1909.; Emmer Kornél: *Büntetőjogi reformunk és a sajtókérdés*. Budapest, Pfeiffer Ferdinánd, 1878.; Perlaki Mihály: *A sajtószabadság lényege és szüksége, mely a magyar országgyűlés figyelmébe ajánlatik*. Kolozsvár, Gámán, 1861.; Pogány Adalbert: *Sajtószabadság*. Rozsnyó, Kek József, 1831.; Ponor Thewrewk József: *Sajtószabadság és cenzúra*. Pozsony, 1888.; Schvarcz Gyula: *Gondolatszabadság és ódon tömeguralom*. Budapest, MTA, 1886.; Vargha Ferenc: *Sajtószabadság. Jogtudományi Közöny*, 1906/39., 328.

Különös, hogy ma mintha már nem tekintenénk a szabad médiát a társadalmi fejlődés motorjának, és mintha nemcsak jelen viszonyaink miatt vetnénk el ennek lehetőségét, hanem elvi megalapozásként sem tekintjük érvényesnek – legalábbis a sajtószabadság elvi alapjait érintő mai diskurzus erre az évrre már nem hivatkozik. Kérdéses, hogy valóban korszerűtlenné vált-e mindaz, amit a magyar sajtószabadságért folytatott több évszázados küzdelem során a közélet és a tudomány jelesei, köztük Balás P. is a sajtószabadság védelmének legfőbb indokaként megjelöltek.

3. A sajtó szabályozásának indokai

A sajtótörvény nem jogot ad, hanem jogot korlátoz. A sajtószabadságot nem a sajtótörvény, hanem az alkotmány statuuálja, a sajtótörvény csak újból hangsúlyozza, és a szabadság korlátait szabja meg. Minden sajtótörvény kísérlet a Cavour által lehetetlennek minősített feladat megoldására: összeegyeztetni a sajtószabadság elvét a visszaélések megtorlásának szükségességével. Természetesen a szabadság lényegének érintése nélkül, úgy, hogy a korlátozások nem mehetnek addig, hogy a terjesztés megkezdése előtt kelljen bemutatni a hatóságnak a sajtótermék tartalmát, [...] s nem lehet a terjesztés megkezdését sem meggátolni, végül a korlátozások egyébként sem tehetik illuzórikussá a sajtószabadság elvét. Így a magyarizat nem lehet kiterjesztő, csak megszorító.¹²

A magyar jogi hagyomány a *Hármaskönyv* nemesi jogokat összefoglaló részére (I. rész, 9. cím, 4. §) vezeti vissza az egyéni szabadság védelmét, amely kimondta, hogy az uralkodó „közülök senkit, a törvény útján és kihallgatása nélkül, sem személyében, sem vagyonában meg nem háboríthat”.¹³ A hagyományos felfogás szerint az uralkodói jogkör illetően való korlátozása kiterjed az „eszményi javakra, a gondolatra és annak termékeire is”.¹⁴ Oly mélyen gyökerezett a nemesi szabadság e kívánalma a magyar jogi hagyományban, hogy Werbőczy gyűjteményének közreadását követő három évszázad múltán, a reformkor nyitányát közvetlenül megelőző rendi országgyűlésen, amikor első ízben adott hangot egy megyei követ a szólásszabadság igényének, Bars vármegye delegáltja is a *Tripartitum* fenti passzusára hivatkozott, a feliratában foglalt követeléseket alátámasztandó.¹⁵ Fontos kiemelni, hogy a *Hármaskönyv* szokásjogi gyűjtemény, azaz a benne foglalt jogoknak nem minden esetben létezett törvényi alapjuk, ez pedig az egyéni szabadságok alkotmányos elismerésének magyar megalapozását az egészen eltérő történelmi

¹² Balás P. Elemér: *Rádió, szerzői jog, sajtójog*. Budapest, Csáthy Ferenc, 1927. 20. Továbbá lásd jelen kötetben: 223.

¹³ *Werbőczy István Hármaskönyve*. Budapest, Franklin Társulat, 1897. (Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen ford.) 67.

¹⁴ Tarnai i. m. (1. lj.) 86.

¹⁵ Bényei i. m. (2. lj.) 22.

körülmények ellenére is valamelyest hasonlatossá teszi a *common law* angliai fejlődéséhez, ahol kartális alkotmány hiányában sem kétséges, hogy a sajtószabadság létezik.¹⁶

Kartális alkotmány hiányában így az 1848. áprilisi törvények sorában megszületett 1848. évi XVIII. tc. lett az első alkotmányerejű törvény, amely rendelkezett a sajtó szabadságáról: „Az előző vizsgálat eltöröltetvén örökre, s a sajtószabadság visszaállítván, ennek biztosítékául ideiglenesen rendeltetnek: 1. § Gondolatait sajtó útján mindenki szabadon közölheti, és szabadon terjesztheti.” A magyar közjogról alkotott általános felfogás tehát kodifikált alkotmány hiányában is alkotmányos jogként tekint a szólás- és a sajtószabadságra. A Magyar Alkotmány Kátéja szerint (megjelent 1867-ben): „Mik Magyarországnak az államlakosokra vonatkozó jogai? [...] Szabad-sajtóval s szólás-joggal bírnak.”¹⁷ A Csekey István-féle alkotmányjogi tankönyv 1943-ban azt írja, hogy „[m]iként nincs alkotmánytörvényünk, a szabadságjogoknak sem szükségképpen feltétele törvény alakjában való biztosításuk”¹⁸ Ezt követően a könyv felsorolja a szabadságjogok „fajait”, köztük a „szellemi élet és a szellemi érintkezés szabadságát”, mint amilyen a sajtószabadság, de nem törekszik e jogok mibenlétének értelmezésére, elemzésére.¹⁹

Balás P. is abból indul ki, hogy a sajtószabadság az alkotmányból következik, miközben kartális alkotmánya Magyarországnak az ő idejében sem volt. A szabadságjog így válik az ő olvasatában is egyfajta természettől adott, de legalábbis a magyar történeti fejlődés során külön írásba foglalás nélkül kialakult joggá. Nagy tanulság ez a jelenkornak, amely gyakran azzal igyekszik egy-egy politikai szándék megvalósulását vagy változtathatatlanságát elősegíteni, ha minél több és minél bőbeszédűbb jogszabályt alkot.

Tágítani igyekszene [...] a törvényhozások egyfelől azt a teret, amelyen belül a sajtó szabadon mozoghat, másfelől azonban annak lehetőségét is, hogy sajtóbeli közlemény miatt valakit felelősségre lehessen vonni. Tárnyilagosan sem azt nem lehet mondani, hogy a külön sajtójogi felelősség rendszerei a sajtó *ellen* irányulnak, de azt sem lehet állítani, hogy kizárólag az volna a céljuk, hogy a sajtó mozgási *szabadságát fokozzák*. Csak e két szempont együtt magyarázhatja meg a sajtójogi törvényhozások álláspontját.²⁰

¹⁶ Lásd William Blackstone: *Commentaries on the Laws of England*. London, A. Strahan, T. Cadell, and J. Butterworth and Son, 1825. (16. kiadás) [1765–1769] 4. kötet, 151–152.; Albert V. Dicey: *Bevezetés az angol alkotmányjogba*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1902. [1885] (Tarnai János ford.) 224.

¹⁷ Bedő Lajos: *A magyar alkotmány kátéja, Magyarország törvényei alapján a nép számára*. Pest, Heckenast, 1867. 27–28.

¹⁸ Csekey István: *Magyarország alkotmánya*. Budapest, Renaissance, 1943. 240.

¹⁹ Uo., 240–241.

²⁰ Balás P. i. m. (3. lj.) 17.; jelen kötetben: 170.

A jogász számára magától értetődik, hogy a sajtószabadság nem korlátlan jog, mi több, terjedelmét csak korlátai felől közelítve határozhatjuk meg. Ebből fakadóan a szabadságról mindig korlátain keresztül értekezünk, ami látszólag eleve a szabadság csorbitásához vezető módszer. De, mint Balás P.-nél is láthatjuk, ez nem relativizálás, hanem a jog gyakorlása esetében összeütköző érdekek szükségszerű mérlegelése. Vegyük például a személyiségvédelem kérdését! Az elmúlt negyedszázad legvitatottabb, leggyakrabban tárgyalt kérdése a szólásszabadság területén a közéleti szereplők bírálhatósága volt. Mint minden szólásszabadság-jogi kérdés, ez sem könnyen megközelíthető, a jövőbeni helyzetekre előre tévedhetetlenül alkalmazható, fekete-fehér normákkal rendezhető problémakör. Ha éppen a szólásszabadság elsőbbsége mellett érvelünk, akár újságíróként, úgy – cáfolva az előzőeket – magától értetődően követelhetnénk teljes, korlátlan szabadságot e területen, a vélemények és olykor a valótlannak bizonyuló tényállítások közlöi számára is mentességet a felelősségre vonás alól. Aki pedig a személyiségi jogait félti, társadalmi megítélésének romlásától, közéleti tevékenységének elnehezülésétől tart, az a számára sérelmes vélemények teljes eltüntetését, súlyos szankcionálását követelhetné, a jogi sérelem szintjét saját egyéni érzékenységéhez és érdekeihez igazítva.

A nehézség e kérdés megítélésében éppen ebből fakad: mind a szólásszabadság, mind az egyén személyiségi jogainak (méltóságának) védelme a rendszerváltás vívmánya, két, egyszerre fontos alapja az ember méltóságát elismerő és védő, a szabad nyilvánosságot pedig a demokrácia szükséges velejárójaként azonosító modern, nyugatos, az európai tradíciókat is magába olvasztó jogrendszereknek. A valódi feladat ennek megfelelően nem egyik vagy másik érdek, érték törvényileg előre meghatározandó elsőbbsége, a kettő közti erőssorrend felállítása, hanem a szükséges egyensúly megtalálása. A nyilvánosság fontos, de olykor a személyiségi jogok felülkerekednek az ahhoz fűződő érdekeken. Az egyén integritása alapvető érdek, de ha a nyilvánosság előtt működünk, akkor vállalni kell az ezzel járó sérelmeket, így az erőteljes, bántó, igaztalanak gondolt bírálatot is.

Ha lemondunk a személyiségi jogok védelméről, a második világháború után elemi erővel feltörő nyugati társadalmi és jogi vívmányt tennénk zárójelbe; ha az egyéni érzékenység alapján korlátozzuk a nyilvánosságot, a közös európai értékrendet ássuk alá a nyilvánosság működésének elnehezítésével.

[S]zükséges, hogy csak olyan esetben legyen megállapítható a felelősség, amikor a *sajtótermék káros* az összességre. Erről pedig nyilvánvalóan csak akkor lehet szó, ha a sajtótermék közzététele útján *visszaélnék* azzal a szabadsággal, amelyet a törvényhozás a sajtónak azért adott, hogy hasznot hajtson az összességnak, vagyis a műveltséget terjessze, de a legalacsonyabb mértékkel mérve is, legalább negatív értelemben legyen hasznos, vagyis ne legyen káros, ne terjesszen olyasmit, amit a törvény maga jogellenesnek bélyegez azzal, hogy bűncselekmény tényálladékát alakítja belőle.²¹

²¹ Balás P. i. m. (3. lj.) 37.; jelen kötetben: 187.

A sajtójog [...] arra törekszik, hogy az összességet védje meg – egyfelől közvetlenül, másfelől egyes tagjaiban – a támadások ellen. [...] A sajtójog csak közvetve védi az egyént azzal, hogy megszabja az összesség oltalmának korlátait.²²

Balás P. idejében a sajtószabadság korlátait büntető tényállásokon keresztül határozták meg. A büntetőjog alkalmazása a nyilvánosság előtt elhangzó véleményekkel kapcsolatban a nyugati jogrendszerekben – helyesen – visszaszorulóban van, de amit Balás P. mond, az a modern médiaszabályozásra nézve is érvényes. A médiaszabályozás egyik fő célja ugyanis a „közönség” (Balás P.-nél: „összesség”) védelme a káros vagy veszélyes tartalmakkal szemben; egyes szabályok alkalmazásakor közönség alatt érthetünk gyermekeket is, más esetben bárkit, illetve a közérkölsöt és a társadalmi szolidaritást sértő tartalmak vonatkozásában (emberi méltóság sérelmekor vagy a gyűlöletbeszéd esetében) a médiát figyelemmel nem kísérőket is, azaz a teljes társadalmat. A médiaszabályozás európai alapmodellje két alapvető értéken nyugszik: a sajtószabadság biztosításán és a közérdek szükséges védelmén a sajtószabadsággal szemben. A médiaszabályozás által védett egyéni jogosultság a médiaszabályozásban tehát a sajtószabadság gyakorlásával és nem annak korlátaival kapcsolatban jelenik meg.

Az emberi jogok, az emberi méltóság védelme a médiaszabályozásban a negatív kötelezettségek egyike (tehát tartózkodásra, azaz a jogsértés elkerülésére kötelez), amely – egyes pozitív kötelezettségekhez hasonlóan – e jogok intézményes védelmén keresztül közvetve a demokratikus nyilvánosság megfelelő működését védi, nem pedig a jogaiban esetlegesen sértett egyént. A sajtószabadság korlátjaként megjelenő szabályok legfőbb indoka ugyanis a közönség érdekeinek védelme; azon közös érdekei, amelyek az emberi jogok általános elismeréséhez és tiszteletéhez kötődnek.

3. A sajtójogi fokozatos felelősség kérdése

Csak a történelmi távlat vagy a képzelet tudja a mai ember elé vetíteni a lelkes humanistát, aki „egyik kezével írt, a másikkal nyomtatott”, vagy a humorisztikus irodalmi alakot, a vidéki zuglap szerkesztőjét, aki maga hordja szét a saját maga írta és nyomtatta lapocska egyes számait. A modern munkamegosztás differenciálódottsága egészen mást mutat arról, mi a sajtótermék létrejöttének és közzétételének normális menete. Azt látjuk, hogy az egysegesen képzelt sajtójogi felelősség alapjai a legkülönbözőbb személyek közt oszlanak meg, és egész világ választja el a sajtótermékben kifejezésre jutó gondolat kigondolóját, a szerzőt, azoktól az emberektől, akik a gondolat sajtó útján való közzétételét reálisan megvalósítják, a terjesztőktől. Közben egész serege van azoknak, akik lehetővé teszik, hogy a gondolat e között a két állomás között megfussa a maga eszmei és technikai útját.²³

²² Balás P. i. m. (12. lj.) 19.; jelen kötetben: 222.

²³ Balás P. i. m. (3. lj.) 13.; jelen kötetben: 166–167.

Balás P. még nemigen tudta volna elképzelni, de a sajtószabadság gyakorlásához – és így a sajtójogi felelősség kérdésének felmerüléséhez – ma már még kevésbé szükséges a „gondolat sajtó útján való közzétételének reális megvalósítása”, mint korábban. Az interneten a „beszélők” köre alapvetően bővült. Az offline médiavilágban is jelen voltak, vannak a piaci koncentrációt előidéző, nagy médiavállalkozások, amelyek a szólásszabadság alanyaiként léptek fel. A legnagyobb online vállalkozások azonban már úgy válnak a szólásszabadság alanyaivá, hogy maguk nem szólalnak meg, azaz nem állítanak elő, nem rendelnek meg saját tartalmat. A keresőmotorok az internet tőlük függetlenül előállított tartalmait listázzák a felhasználó kérésére, mégis szólásszabadságukra hivatkoznak, amikor tevékenységük korlátozása merül fel.²⁴ A *social media* hálózatok és a videómegosztó portálok platformot biztosítanak felhasználóik számára, azok tartalmait gyűjtik és rendezik össze, a jogsértő tartalmakkal szembeni fellépést célzó jogi szabályozás azonban nemcsak felhasználóikét, hanem saját szólásszabadságukat is érinti. Mivel e szolgáltatások a közvetlen emberi behatást szükségtelenné tevő algoritmusokkal működnek, immáron ezen algoritmusok „szólásszabadsága” is felvethető kérdéssé vált.²⁵ Mindazonáltal ma már nem vitatható, hogy tényleges „beszéd” (kinyilvánított vélemény) nélkül is lehet valaki a szólásszabadság alanya. A „beszéd” lehetséges módjai is bővültek az online világban. Miközben az interneten elérhető szöveg, kép, hang vagy audiovizuális tartalom nagyjából analóg a korábbi sajtóban, rádióban és televízióban megjelenő tartalmakkal, az online kommunikáció új véleménynyilvánítási formákat teremtett. Bírósági ítélet mondja ki (teljesen észszerű módon), hogy a Facebook „tetszik” (*like*) gombjára kattintás „beszéd”, azaz alkotmányos védelemben részesített megnyilvánulás.²⁶ A keresőmotor által előállított lista egy adott keresésre szintén „beszéd”.²⁷

Az általános elvek szerint bűnös mindaz, aki abban a tudatban fejtett ki tevékenységet mint szerző stb., hogy a sajtótermék közzé fog tétetni. Azt kell tehát megállapítani, hogy az illető ismerte a sajtótermék törvénybe ütköző tartalmát, és tudta, hogy azt azért állítják elő, hogy közvétegyék. Természetes, hogy így egész sora esik ki a közreműködő személyeknek, akik bár tisztában vannak vele, hogy a sajtóterméket azért állítják elő, hogy az közzé legyen

²⁴ Eugene Volokh – Donald M. Falk: First Amendment Protection for Search Engine Search Results – White Paper Commissioned by Google. *UCLA School of Law Research Paper* No. 12-22.

²⁵ Stuart Minor Benjamin: Algorithms and Speech. 161 *University of Pennsylvania Law Review* (2013) 1445.

²⁶ *Bland v. Roberts* No. 12-1671 (Fourth Circuit). Lásd Ira Robbins: What Is the Meaning of Like: The First Amendment Implications of Social-Media Expression. 7 *The Federal Courts Law Review* (2013) 1, 127.

²⁷ *Zhang v. Baidu.com, Inc.*, 932 F.Supp.2d 561, *Search King, Inc. v. Google Technology, Inc.* No. Civ-02-1457-M (W.D. Okla., Jan. 13, 2003). Lásd Oren Bracha: The Folklore of Informationalism: The Case of Search Engine Speech. 82 *Fordham Law Review* (2014) 1629.

téve, de rendszerint fogalmuk sincs róla, mi van a sajtótermékben, vagy ha tudják is egy pillanatig, rögtön elfelejtik, vagy nem is dolgozzák fel olyan élménnyé, amelyet tudatnak lehetne nevezni.²⁸

Ahol külön sajtójogi felelősség van, mindenütt az a helyzet, hogy lényegileg nem az egyént vonják felelősségre azért, amit írt, hanem azt keresik, hogy ki felelős azért, amit sajtó útján közzétettek.²⁹

A sajtójogi fokozatos felelősség a régi magyar sajtó- (büntető-) jog sajátossága.³⁰ A sajtótörvényben meghatározott deliktumok esetén a büntetőjogi felelősséget a törvény eloldotta a bűnösségtől, és – ha bűnös szerzőt, szerkesztőt vagy kiadót nem talált – a közzététel folyamatában szerepet játszó nyomdát tette automatikusan felelőssé.³¹

A fokozatos és a bűnösségtől eloldott felelősség ma már nem elfogadható a büntetőjogi dogmatika számára sem, a büntetőjog pedig egyébként is kezd szalonképtelenné válni a médiaszabályozásban. Mindazonáltal az elv, miszerint az is felelhet a jogsértő tartalomért, aki közvetlenül nem vett részt annak közzétételében, illetve nem is ismerte meg a közzététel előtt az adott tartalmat, a mai médiakörnyezetben is féleledni létszik.

Az internetes kommunikáció folyamatában nemcsak azon szolgáltatások bírnak meghatározó jelentőséggel, amelyek tartalmat állítanak elő (és amelyeket így hagyományosan a 'média' gyűjtőfogalma alá szorítunk be), hanem azok is, amelyek a tartalmakat a közönséghez eljuttatják (internetes közvetítők vagy kapuőrök, *intermediaries*, illetve *gatekeepers*). Nem volt ez egészen másként korábban sem, hiszen a médium és a közönség között mindig volt közvetítő (újságárus, postás, műsorterjesztő), de az internetes környezetben ezek szerepe jócskán megnő elődeikéhez képest. E kapuőrök nemcsak megkerülhetetlenek a kommunikáció folyamatában, hanem képesek a nyilvános szféra alapvető befolyásolására is, arra, hogy bizonyos tartalmakat elérhetlenné vagy csak nagy nehézségek árán elérhetővé tegyenek, más tartalmakat pedig tömegekhez juttassanak el, az újságárushoz vagy a nyomdászhoz képest pedig sokszor érdekelték a kommunikáció folyamatába való beavatkozásban is.³² Emily Laidlaw különbséget tesz nagy befolyású „makrokapuőrök” (akik kikerülhetetlenek, pl. az internetszolgáltatók vagy a keresőmotor-szolgáltatók), „hatalomkapuőrök”, azaz *authority gatekeepers* (olyan weboldalak

²⁸ Balás P. i. m. (3. lj.) 16.; jelen kötetben: 168–169.

²⁹ Balás P. i. m. (12. lj.) 21.; jelen kötetben: 223.

³⁰ Révész T. Mihály: A sajtójogi felelősség kérdése a magyar jogban. *Jogtörténeti Szemle*, 1992/1, 48–53.

³¹ 1914. évi XIV. tc. 32–36. §.

³² Emily Laidlaw: *Regulating Speech in Cyberspace. Gatekeepers, Human Rights and Corporate Responsibility*. Cambridge, Cambridge University Press, 2015. 40–44.

szolgáltatói, amelyek jelentős forgalmat bonyolítanak le, és döntést hozhatnak a megjelenő tartalomról, pl. a *social media site*-ok) és „mikrokapuőrök” között (blogszoolgáltatók, vagy olyan weboldalak moderátorai, amelyek forgalma csekélyebb, a weboldal a demokratikus nyilvánosságban részt vevő véleményeknek biztosít felületet, és a megjelenő tartalom a tartalomszoolgáltató által kontrollálható).³³

A kapuőrök szerepe tehát nem csupán passzív – tevékeny részesei a kommunikáció folyamatának, naponta döntéseket hoznak arról, hogy mi kerül felhasználók elé, és mi az, amit azok nem, vagy csak jelentős nehézségek árán érhetnek el. A kapuőrök tevékenységét (részben) szabályozó európai uniós irányelv a tartalomhoz való viszonyuk alapján teszi lehetővé a jogsértésért való felelősségre vonást: ³⁴ ha nem működnek közre aktívan a jogsértő tartalom közönséghez való eljuttatásában, illetve ha nincs tudomásuk a jogsértő jellegről, akkor nem felelnek érte.³⁵

A névtelen kommentelést lehetővé tevő tartalomszoolgáltatók is internetes kapuőrök, és bizonyos esetekben felelhetnek az olvasók által írt jogsértő tartalomért.³⁶ Az infrastruktúra- és platformszoolgáltatókkal (*social media*, videómegosztó portálok vagy keresőmotorok, webshopok stb.) szemben hasonló felelősségi kérdések merülhetnek fel. Egyes európai bíróságok pl. megállapították a Facebook felelősségét a magántitok megsértését (*tort of misuse of private information*) megvalósító felhasználói tartalmak közzétételében olyan esetekben, amikor a jogsértésről való tudomásszerzés ellenére sem távolították el a kifogásolt tartalmat.³⁷

Az AVMS irányelv³⁸ 2016 tavasza óta zajló felülvizsgálata³⁹ nyomán feltehetően a videómegosztó oldalak és a *social media* szoolgáltatások is részben a szabályozás hatálya alá kerülnek, ha tevékenységük fontos eleme az audiovizuális tartalom közzétételének lehetővé tétele.⁴⁰ Az irányelv ezen új rendelkezései már egyértelmű-

³³ Uo., 53–54.

³⁴ Az Európai Parlament és a Tanács 2000/31/EK irányelve (2000. június 8.) a belső piacon az információs társadalommal összefüggő szoolgáltatások, különösen az elektronikus kereskedelem egyes jogi vonatkozásairól (elektronikus kereskedelemről szóló irányelv).

³⁵ Elektronikus kereskedelemről szóló irányelv, 12–15. cikkek.

³⁶ *Delfi AS v. Estonia*, no. 64569/09, 2015. június 15-i ítélet [GC]; *Magyar Tartalomszoolgáltatók Egyesülete and Index.hu Zrt v. Hungary*, no. 22947/13, 2016. február 6-i ítélet.

³⁷ Lásd az északi fellebbviteli bíróság döntését a *CG v. Facebook* ügyben ([2016] NICA 54). A döntés elemzését lásd Lorna Woods: When is Facebook Liable for Illegal Content under the E-commerce Directive? *CG v. Facebook* in the Northern Ireland Courts. *EU Law Analysis*, 2017. január 19. Elérhető: <http://eulawanalysis.blogspot.hu/2017/01/when-is-facebook-liable-for-illegal.html>

³⁸ Az Európai Parlament és a Tanács 2010/13/EU irányelve (2010. március 10.) a tagállamok audiovizuális médiaszoolgáltatások nyújtására vonatkozó egyes törvényi, rendeleti vagy közigazgatási rendelkezéseinek összehangolásáról (audiovizuális médiaszoolgáltatásokról szóló irányelv, AVMS).

³⁹ Revision of the Audiovisual Media Services Directive (AVMSD). Elérhető: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/revision-audiovisual-media-services-directive-avmsd>

⁴⁰ Council of the European Union: Adapting to technological changes, preserving European competitiveness and fundamental values in audiovisual services. Elérhető: <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2017/05/23-audiovisual-services/>

en olyan felhasználói tartalmakra is vonatkoznának, amelyek a szolgáltató tudtán és akaratán kívül születnek meg, illetve közvetlen részvétele nélkül lesznek elérhetőek az oldalán.

Mint látható, Balás P. elemzése a médiajogi felelősség bűnösség vagy felróhatóság, rosszhiszeműség nélküli telepítéséről egyáltalán nem időszerűtlen ma sem, mi több, a modern technológiának köszönhetően a korábbiakhoz hasonló megoldások felé kezd fordulni.

5. Anonimitás

Lényege a külön sajtójogi felelősség minden rendszerének az, hogy az *anonimitást* biztossítsa, de egyúttal azt is lehetővé tegye, hogy a szerző ismeretlenül maradása esetén *valakit* felelősségre lehessen vonni. A kettő szorosan összefügg egymással, és [...] valósággal ára egyik a másiknak. [...] [T]ehát nem kell megnevezni a szerzőt, viszont akkor is, ha nem derül ki a szerző, a szerkesztőnek – esetleg további személyeknek – helyt kell állni bizonyos mértékig azért, amit a sajtó útján a törvény ellen elkövettek.⁴¹

Az anonimitás a sajtónak lényege, nem valamely esetleges, mellékes, a sajtóhoz nem szükségszerűen tapadó tulajdonsága. A sajtóban megszűnik a közvetlen kapcsolat az egyes ember és cselekményének eredménye közt. A többszörösítés a gép munkája, s a gép mellett eltörpül, de legalábbis háttérbe szorul az egyes ember. Még a gazdasági szempont, a vállalkozás, a tőke is nagyobb jelentőségű, mint az ember, a személyiség. [...] Az anonimitás nem pusztán abból áll, hogy a szerző nevét nem lehet olvasni a cikk mellett. Különbség van már – bár több – határozott személyhez intézett közlés és az anonim közönséghez, az úgynevezett nyilvánossághoz szóló közlemény között. Az időszaki lap anonimitást mutat impresszionizmusában is. Az időszaki lap mindennel foglalkozik, minden hat rá, de egyúttal az olvasó gondolkodását is impresszionista irányban alakítja, a véletlenre, nem logikai alapra helyezi a közlések tartalmát és sorrendjét, egyúttal pedig az olvasó érzésére, sőt érzetére, szenzációjára hat, egyenesen abban az értelemben, ahogy a francia pszichológiai műnyelv az érzet fogalmát a „sensation” szóval fejezi ki, ezzel jelölve azt az elemi, szinte fiziológiai jelenséget, amit az érzet jelent. De nem személyes az időszaki sajtó stílusában sem, amelyről köztudomású, hogy állandósult kifejezéseket alkalmaz minden hasonló esetben, mintegy sztenografikus jeleket alkot bizonyos eseményekre. S maga az időszaki sajtó közönsége is anonim, nem-szemléletes, nem-személyes, „távoli” közönség.⁴²

A névtelenül maradás a nyilvánosság számára több okból is fontos lehet. Balás P. is tesz említést az újságírói információforrások védelméről. Mára európai szintű konszenzus övezi ezt az elvi kérdést, és törvények védik az újságírót, ha forrását a hatóságok ösztökélésére sem kívánja megnevezni. A névtelenség továbbá az újságírók joga is, akik, ha nem akarják, nem vállalják névvel írásukat vagy más köz-

⁴¹ Balás P. i. m. (3. lj.) 17–18.; jelen kötetben: 170.

⁴² Balás P. Elemér: *A Széchenyi–Kossuth-ellentét hírlapi vitájuk tükrében*. Kolozsvár, Ferenc József Tudományegyetem, 1943. 65–66. Továbbá lásd jelen kötetben: 551–552.

zétett médiatartalmukat. Az újabb irodalom az anonimitáshoz való jogot a szólás-szabadság egyik részjogának, attól elválaszthatatlannak tekinti,⁴³ azaz a szólás-szabadság védelmének ki kell terjednie a névtelen szólás biztosítására is. Az elmúlt évtizedekben a szólásszabadság hatókörének növekedésével, az új kommunikációs eszközök kialakulásával egyre gyarapodott a szólásszabadságból levezethető egyes részjogosultságok köre is. Európában ma már vitán felül áll, hogy a médianak joga van információforrásai kilétét titokban tartani,⁴⁴ ezt a legtöbb államban külön törvényi rendelkezés biztosítja.⁴⁵ Az anonimitás „jogát” azonban eddig csak az amerikai Legfelső Bíróság ismerte el a *McIntyre v. Ohio Elections Commission* ügyben,⁴⁶ amelyben a testület kimondta, hogy a névtelen közlést az Első Alkotmánykiegészítés védi.⁴⁷

A névtelenség alkotmányos védelme mellett a döntésben felhozott indokok hasonlók a szólásszabadság páratlanul széles védelmét megalapozó érvekhez, megtalálható közöttük a többség zsarnokságától való félelem, azaz a kisebbségi vélemények számára biztosított többletvédelem éppúgy, mint a bármiféle tartalom szabályozásától való aggodalmas húzódozás. Ha a szerző nevét a szöveg részének, azaz „tartalomnak” tekintjük, akkor annak kikényszerített feltüntetése a tartalomba való beavatkozásnak minősül.⁴⁸

Az európai megközelítés nagyobb hangsúlyt helyez a beszéd címzettjeinek érdekeire, és kevésbé támogatja az anonim véleménynyilvánítást. A közzétett beszéd igaz vagy legalább megalapozott voltának támogatása, egy vélemény megalapozottságának pontos megítélése, a félrevezetés elkerülése, a jogsértő azonosíthatósága a közönség érdekeit szolgálja.⁴⁹

Az internetes kommunikációra általában jellemző, hogy a szólásszabadsághoz kapcsolódó régi kérdéseket olyan új köntösben jeleníti meg, illetve nagyítja fel, amely elbizonytalanítja a jogrendszer által az adott kérdésre korábban megfogalmazott válasz fenntarthatóságába, további érvényességébe vetett hitet. Az interne-

⁴³ Dirk Voorhoof: Internet and the Right of Anonymity. In: Jelena Surculija (szerk.): *Proceedings of the conference Regulating the Internet*. Belgrád, Center for Internet Development, 2010. 163.; Connor Francis Linehan: *Anonymous Speech on the Internet* (kézirat). Elérhető: https://works.bepress.com/connor_linehan/2/

⁴⁴ Jan Oster: *Media Freedom as a Fundamental Right*. Cambridge, Cambridge University Press, 2015. 87–91.

⁴⁵ ELISA's International Legal Research Group: *Freedom of Expression and Protection of Journalistic Sources*. Final Report. Elérhető: https://files.elsa.org/AA/LRG_FoE_Final_Report.pdf

⁴⁶ *McIntyre v. Ohio Elections Commission*, 514 US 334 (1995).

⁴⁷ Igaz, az ügy tárgya egy választási szórólap volt, amelyen a helyi törvény szerint fel kellett volna tüntetni annak a nevének, aki a szórólapot kiadta. Mindazonáltal az anonimitás általános joga értelem-szerűen az online közlésekre is kiterjed.

⁴⁸ Eric Barendt: *Anonymous Speech. Literature, Law and Politics*. Oxford–Portland, Hart, 2016. 3. fejezet.

⁴⁹ Uo., 4–8.

tes tartalmak korlátozásával kapcsolatban az offline világban kiforrott jogi doktrínák ereje gyengül. Így van ez a névtelenség kérdésével is: az interneten jóval könnyebb az anonimitást fenntartani, azaz nehezebb a szerzőt azonosítani, ráadásul az interneten eleve jóval több ember képes – névvel vagy névtelenül – megszólalni. Az internetnek a korábbi médiatípusokhoz képesti jóval demokratikusabb jellege, a szinte szabad és korlátlan hozzáférés, illetve a szólásszabadság gyakorlása által elkövetett jogsértések ezzel óhatatlanul együtt járó tömegessé válása, az azonosítás nehézségei ahhoz a következtetéshez is elvezethetne, hogy a névtelenül elkövetett kisebb személyiségi jogsértésekkel szemben a jogérvényesítés – az elérni kívánt cél fontosságához képest aránytalan – nehézségei miatt nem szükséges jogi úton fellépni. A technológia előidézte többletnehézség azonban önmagában nem lehet szilárd alap a szólásszabadság határainak elvi megalapozást nélkülöző fellazítására.

Balás P. a névtelenségből még könnyedén levonhatta a következtetését, miszerint – a sajtójogi fokozatos felelősség értelmében – ez nem a felelősség alóli mentesülést, hanem a felelősségtelepítésnek a felelős személyét érintő „ugrását” jelent, a jog abbéli igyekezetében, hogy valakit felelősnek állapítson meg. De ennél fontosabb a nyilvános kommunikáció elszemélytelenedéséről szóló eszmefuttatása, amely a mi világunkban már nem megrökönyödésre okot adó körülmény, hanem maga a főszabály. Ez egyúttal átvezet Balás P.-nek Széchenyi és Kossuth vitájáról, élete vége felé írt magiszteriális művére, ahol kora sajtójának „dologi jellegét” hangsúlyozza.

6. A „dologi tényező” a sajtóban

Mi tehát az, ami a könyvnyomtatásban megsokszorozza az emberi erőt, ami túlnő az emberen, és emberfeletti eredményeket hoz létre, legalábbis mennyiségileg, térben és időben? Mi az, ami – képletesen szólva – megszünteti a fizikai törvényt, amely szerint ugyanaz a dolog egy időben több különböző helyen nem létezhet? Ez a kezdetben annyira titokzatosnak látszó valami, ami előttünk már annyira világos, hogy egészen természetesnek találjuk, és nem gondolkozunk fölötte: ez a titokzatos valami a dologi tényező túlsúlya az emberi tényező fölött, vagy legalábbis nagy súlya az emberi tényező mellett.⁵⁰

Ha a könyvnyomtatásnak legkezdetlegesebb módját vizsgáljuk is, mindjárt nyilvánvalóvá válik a dologi elem nagy szerepe. Lépünk be csak Gutenberg könyvnyomtató műhelyébe! Ha a kézírással való másoláshoz szokott szemmel nézünk körül, az ötlük először is szemünkbe, amitől a sokszorosításnak ez az új faja a nevet kapta, akár a „sajtó”, akár a „könyvnyomtatás” alakjában: a könyvsajtó, a prés, egy valóságos prés. Jellemző, hogy a magyar nyelvben eleinte a sajtót a „prés” szóval jelölték, és a sajtó szabadságáról mint a „prés” szabadságáról beszéltek.⁵¹

⁵⁰ Balás P. i. m. (42. l.) 44.; jelen kötetben: 536.

⁵¹ Uo., 49.; jelen kötetben: 539.

Tévedés volna azonban azt hinni, hogy a könyvnyomtatás technikájának dologias jelentősége magára a sokszorosító technikára szorítkozik. Kiterjed ez arra az egész jelenségre, amelyet a szellemi tartalom mechanikai többszörösítésén értünk, ennek minden vonatkozásában. A sajtó története a szellemi életre gyakorolt hatását, ebben betöltött funkcióját tekintve, két nagy korszakra osztható. Egyik az időszaki sajtó korszaka, a másik az ezt megelőző korszak.

Az időszaki sajtó kialakulása csaknem olyan fontos, mint maga a könyvnyomtatás feltalálása. Mindaz, ami a sajtót általában jellemzi, fokozottan illik az időszaki sajtóra. Ha a sajtó lényege a dologi elem túlnyomósága, akkor ez fokozottan áll az időszaki sajtóra, amely nemcsak hogy dologias, hanem állandóan és rendszeresen visszatérő hatásánál fogva sokkal nagyobb mértékben fejt ki a dologi elem hatalmát, mint a könyvsajtó. Az időszaki sajtóban már nemcsak a dolog jut önálló élethez, hanem a sajtótermék válik önálló személyiséggé, amely a nyilvánosságához beszél, és erre mint valami valóságos élőlény hat.⁵²

Ma sem következmények nélküli, ha a sajtót/médiát elsősorban a technológia szabadságának tekintjük, és így a sajtószabadságot a technológia szabad használatával azonosítjuk. A múltban a szólás- és a sajtószabadság jellemzően nem differenciálódott kirajzolódó jogi doktrínák mentén. A nagy angol alkotmányjogász, Albert Dicey is felváltva, egymás megfelelőiként használta a két kategóriát.⁵³ Az Egyesült Államok jogrendszerében, az Első Alkotmánykiegészítéshez kapcsolódó ítéletekben és jogirodalomban e jogok szintén azonos jelentéssel szerepeltek, annak ellenére, hogy a Press Clause formájában a sajtószabadság önálló említést nyer az amerikai alkotmányban.⁵⁴ A különbségtétel hiánya olyannyira igaz, hogy a szövetségi Legfelső Bíróság a mai napig sem adott önálló tartalmat a sajtószabadság alapjogának.⁵⁵ Ezzel szemben Sonja West a két jog szétválaszthatósága, „különállósága” mellett érvel.⁵⁶ Álláspontja szerint a sajtószabadság nem vonatkozhat kizárólag a közzététel és a terjesztés jogára, azaz nem pusztán bizonyos technológiák szabad használatát védi, hanem demokratikus funkciója is van.⁵⁷ West szerint, ha mindenkit, aki a szólásszabadságát gyakorolja, felruházunk egyúttal a sajtósa-

⁵² Uo., 53.; jelen kötetben: 542.

⁵³ Albert Venn Dicey: *Bevezetés az angol alkotmányjogba*. (Első megjelenés: 1885.) Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1902. 223–252.

⁵⁴ Melville B. Nimmer: Introduction: Is Freedom of the Press a Redundancy: What Does it Add to Freedom of Speech? 26 *Hastings Law Journal* (1975) 640.; David Lange: The Speech and Press Clauses. 23 *UCLA Law Review* (1975) 77.; William W. Van Alstyne: The Hazards to the Press of Claiming a „Preferred Position”. 28 *Hastings Law Journal* (1977) 761.

⁵⁵ Edwin C. Baker: The Independent Significance of the Press Clause Under Existing Law. 35 *Hofstra Law Review* (2007) 955–959.; Eugene Volokh: Freedom for the Press as an Industry, or for the Press as a Technology? From the Framing to Today. 160 *University of Pennsylvania Law Review* (2012) 459.

⁵⁶ Sonja R. West: Press Exceptionalism. 127 *Harvard Law Review* (2014) 2434. és uó: Awakening the Press Clause. 58 *UCLA Law Review* (2011) 1025.

⁵⁷ West (2014) i. m. (56. lj.) 2441.

badság – azonos mértékű – védelmével is, az paradox módon a sajtószabadság leértékelődéséhez vezet, mert ez a megközelítés figyelmen kívül hagyja a média sajtós társadalmi szerepét.⁵⁸ A média és a benne dolgozó újságírók ugyanis nem csak közlést tesznek az egyes véleményeket: a média a társadalmi nyilvánosság elsőszámú mozgatója, motorja, fóruma. A média nem eshet azonos megítélés alá a szólásszabadságát hangosan beszélők segítségével gyakorló egyének csoportjával, még akkor sem, ha az új technológiák segítségével ma már bárki gyűjthet híreket, és közzé is teheti azokat.⁵⁹

Az európai alkotmányok és az egyes jogrendszerek számára e felfogás szinte evidencia, és ennek megfelelően igyekeznek elválasztani egymástól a vélemény- és sajtószabadságot. Ahogyan Thomas Gibbons kiemeli, a szólásszabadság az egyének, és nem az intézmények (médiavállalkozások) joga, a médiához kapcsolódó tulajdonosi jog pedig nem azonos a szólás szabadságával. A média mint „intézmény”, és így az önálló sajtószabadság elismerése ugyanakkor fontos, mert ha az eléggé erőteljes, akkor ellen tud állni a külső nyomásnak, nagyobb eséllyel tölti be demokratikus funkcióját.⁶⁰

A sajtószabadságban a „sajtó” tehát nem jelentheti csak a nyomdagép szabad használatát, abba a társadalmi felelősség eszméje és az abból következő jogi kötelezettségek is benne foglaltnak.

7. Internet-romantika

De csodát kerestek a könyvnyomtatásban azok is, akik a könyvnyomtatás első idejében ezt a találmányt úgy magasztalják, hogy ez nem is emberi, hanem inkább isteni találmány. Így Luther Márton, aki úgyszólván az utolsó csodát látja a könyvnyomtatásban: „A könyvnyomtatás az utolsó s egyszersmind legnagyobb kegyelmi ajándéka az Úristennek; az az ajándék ez, amely az evangélium ügyét győzelemre fogja vinni; az utolsó fellángolás a világ kialakása előtt!”⁶¹

Amint a XIX. század embere csak fényoldalait látta a sajtónak, addig a XX. századéknak már csak az árnyoldalakra van szeme. De mindkettő megegyezik abban, hogy a sajtó egy második realitást hoz létre.⁶²

⁵⁸ Uo., 2442.

⁵⁹ Uo., 2445.

⁶⁰ Thomas Gibbons: Free Speech, Communication and the State. In: Merris Amos – Jackie Harrison – Lorna Woods (szerk.): *Freedom of Expression and the Media*. Leiden–Boston, Martinus Nijhoff, 2012. 36.

⁶¹ Balás P. i. m. (42. l.) 43.; jelen kötetben: 535.

⁶² Uo., 64.; jelen kötetben: 550.

A múlt század nyolcvanas éveitől kezdve terjedt el egy tudományos nézet, mely szerint a (média)technológia jellege meghatározza a jogi szabályozást is, azaz a jog adaptálódik a technológiához.⁶³ Ebből a felfogásból az következik, hogy mivel az internetet igen nehézkesen lehet csak szabályozni (joghatósági, végrehajtási, felelősségi kérdések, problémák miatt), ezért azt nem is szükséges szabályozás alá vonni. Bár a cyberromantika idején többen adtak hangot e meggyőződésüknek,⁶⁴ mára világossá vált, hogy az internet meglepően kevésbé „új” abban az értelemben, hogy a „hagyományos” média számos problémáját megörökölte, pontosabban megújította, olykor még mértékét is megnövelve reprodukálta az új környezetben, beleértve az önkényes állami beavatkozás lehetőségét, a véleményközlés hatékonyságában és a véleményekhez való hozzáférés esélyeiben mutatkozó egyenlőtlenségeket, valamint a kommercializálódást. Ezeken túlmenően az internet új, nem várt problémákat is generált a vélemények sokszínűségét veszélyeztető magánkorlátozások új módozataival, a magánszféra megsértésének kibővült lehetőségeivel és a minőségi újságírás gazdasági alapjainak ellehetetlenítésével. Nincs új a Nap alatt: ahogyan Balás P. is világosan érzékelt, a média sem csodát nem tesz, sem árnyba sem borítja a Földet (ráadásul a média által teremtett „második realitásra” vonatkozó megjegyzése a mai virtuális tér láttán aktuálisabb, mint a maga korában volt).

Tambini, Leonardi és Marsden az „ősi, szabályozástól mentes internetet” egyszerűen mítosznak nevezi, hiszen az nem függetleníthető a társadalmi élettől, így az azokra vonatkozó jogi, etikai szabályoktól, vitáktól, károktól, felelőségektől sem.⁶⁵ Des Freedman pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy tévedés az internettel kapcsolatban bármit a technológia által „eleve elrendeltnek” tekinteni.⁶⁶ Freedman szerint az internet egy olyan technológiai rendszer, amely egyszerre szolgál magán- és közérdeket – és nem az első ilyen a történelemben.⁶⁷ Ennek megfelelően teljesen legitim felvetés az, mely szerint az internettel kapcsolatban demokratikus államok – és nem „kiszervezett” magánérdekek képviselői, autoriter kormányzatok vagy átláthatatlan szupranacionális szervezetek –, felismerve a közérdeket, a polgáraik számára rendelkezésre álló nagyobb hozzáférést és elszámoltathatóságot célozva, szabályozással élhetnek.⁶⁸

⁶³ Elsőként lásd Ithiel de Sola Pool: *Technologies of Freedom*. Cambridge, MA, Harvard University Press, 1983.

⁶⁴ John Perry Barlow: *A Declaration of the Independence of Cyberspace* (1996). Elérhető: <https://www.eff.org/cyberspace-independence>

⁶⁵ Damian Tambini – Danilo Leonardi – Chris Marsden: *Codifying Cyberspace. Communications Self-regulations in the Age of Internet Convergence*. London – New York, Routledge, 2007. 294.

⁶⁶ Des Freedman: Outsourcing Internet Regulation. In: James Curran – Natalie Fenton – Des Freedman (szerk.): *Misunderstanding the Internet*. London – New York, Routledge, 2012. 116.

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ Uo., 98.

A szabályozás technikai nehézsége nem érv a szabályozás ellen, pontosabban nem meggyőző érv. A fő kérdés inkább az, hogy mit szeretnénk az internettől? Ha azt, hogy a lehető legnagyobb mértékben járuljon hozzá a demokratikus nyilvánosság működéséhez, a vélemények sokszínűségéhez, az azokhoz való hozzáférés demokratizálódásához, valamint az offline médiavilágban tapasztalt gazdasági és politikai egyenlőtlenségek kiküszöböléséhez, akkor felvethető a kérdés, hogy képes lehet-e ezen célok megvalósulását elősegíteni a jogi szabályozás. Ha úgy látjuk, hogy e célokat egynémely, az internettel kapcsolatban észlelhető jelenség egyenesen veszélyezteti, akkor szintén felmerül e károk jogi eszközökkel való elhárításának megkísérlése.

A széles körben elterjedt nézet szerint az internet a demokratikus társadalmi berendezkedést is képes megújítani, mi több, képes hozzásegíteni autoriter államok társadalmait a demokrácia „alulról jövő” kikényszerítéséhez. Russell Weaver könyvében mindkét folyamatra számos példát hoz (legjellemzőbbként lásd az „arab tavasz” eseményeinek és a Twitter-használatnak az összefüggéseit).⁶⁹ James Curran ugyanakkor arra hívja fel a figyelmet, hogy a demokratizálódni kívánó társadalmakban nem az internet, illetve az azokon keresztül elért közösségi oldalak idézték elő e társadalmi változásokat, hanem csak a már meglévő folyamatokra erősítettek rá.⁷⁰ Az internet kétségtelenül egy rendkívül hatásos eszköz az aktivisták összekapcsolására, a vélemények cseréjére, a különböző események szervezésére. De a kommunikációra való megnövekedett képességet nem szabad összekeverni annak tényleges hatásával.⁷¹ A nyugati államokban az internethasználat hozzájárulása a demokrácia fejlődéséhez legalábbis tisztázatlan.⁷² Úgy tűnik, a való világban tapasztalt politikai viszonyok jobbra reprodukálódnak az interneten is. Az interneten elérhető legerősebb hangok az offline világ *mainstream* médiumainak megkettőzött hangjai, a független véleményformálók pedig – ha vannak – háttérbe szorulnak.⁷³ Jerome Barron megjegyzése a múlt század hatvanas éveiből ma is találó: „egy közösség lehetőségei a szólásszabadság gyakorlására nem az alternatív médiumok sokaságának meglétén, hanem annak lehetőségein múlik, hogy mennyire lehetséges a véleményeket a legnagyobb hatású médiumokban megjeleníteni.”⁷⁴

⁶⁹ Russell L. Weaver: *From Gutenberg to the Internet: Free Speech, Advancing Technology, and the Implications for Democracy*. Durham, Carolina Academic Press, 2013. 73–142.

⁷⁰ James Curran: Rethinking Internet History. In: Curran–Fenton–Freedman i. m. (66. lj.) 45.

⁷¹ James Curran: Reinterpreting the Internet. In: Curran–Fenton–Freedman i. m. (66. lj.) 7.

⁷² Jacob Rowbottom: *Democracy Distorted. Wealth, Influence and Democratic Politics*. Cambridge, Cambridge University Press, 2010. 243.

⁷³ Jacob Rowbottom: Sajtószabadság és politikai vita a digitális korban. *Fundamentum*, 2007/2.

⁷⁴ Jerome A. Barron: Access to the Press – A New First Amendment Right. 80 *Harvard Law Review* (1967) 1653.

Ráadásul azt sem állíthatjuk, hogy a szólásszabadsággal szemben fellépni kívánó államok eszköztelenek lennének az internettel szemben. Az olyan államok, mint Irán vagy Kína „sikerral védik meg” politikai berendezkedésüket, mi több, az internet által segítséget kaptak a magánszféra további felszámolásához, polgáraik folyamatos megfigyeléséhez. Egyáltalán nem evidens tehát, hogy az internet nem képes ártani a demokratizálódási igényeknek, azt célul tűző, elnyomott mozgalmaknak.⁷⁵

Az internethez fűzött korai remények egy másik csoportja szerint az új médium egy más jellegű demokratizálódási folyamat katalizátora is lehetett volna, amely a *mainstream* médiában elfoglalt „piaci hadállások” megingatásában öltött volna testet. Mivel az internetet szabadon, különösebb költség nélkül lehet használni a vélemények kifejezésére, és a tartalom tárolásának kapacitása elvileg korlátlan, ezért jóval több hang és többféle vélemény tud ott megjelenni, mind a nyomtatott sajtóban, rádióban, televízióban, a súlyos költségek formájában megjelenő „belépési küszöb” – amely a független véleményformálást eddig megnehezítette – eltűnik. Ezzel pedig a közönség is jól jár, hiszen többféle hang közül találhatja meg az őt érdeklőt, valamint az ezekhez való hozzáférést sem korlátozza külső szereplő, illetve a hozzáférésnek számára jelentős költsége sincsen.

A gazdasági különbségek ugyanakkor az interneten egyáltalán nem tűntek el. A sikeres internetes tartalomszolgáltatás költsége szintén óriási, így a piaci szűkösség – a korábbtól eltérő módon, de hasonló eredménnyel – megmarad.⁷⁶ Mindenki más – a sok független blogger, véleményközlő – a nagyközönség számára láthatatlan; tartalmaikat kevesen keresik és kevesen olvassák. Az internet sem mentes a nagyvállalati dominanciától, a piaci koncentrációtól, a tartalmat ellenőrző kapuőröktől, a gazdasági alapú kirekesztéstől.⁷⁷ Eli Noam egyenesen azt állítja, hogy „az internet alapvető gazdasági jellegzetességei” azt sugallják, hogy „ha a médiapluralizmusra gondolunk, az internet nem a megoldás, hanem éppenséggel maga válik a problémává”.⁷⁸ Ha ezt túlzásnak érezzük is, annyi bizonyos, hogy az internet nem hozott létre kiegyenlítettebb játékteret a kicsi és a nagy vállalkozások között.⁷⁹ A nagy internetes cégek „kolonizálták” a kiberteret.⁸⁰ A leglátogatottabb weboldalak kivétel nélkül azon vállalatok kezében vannak, amelyek az offline világban is erős piaci pozícióval rendelkeznek, és akik az üzleti sikerben érdekeltek.

⁷⁵ Lásd erről: Evgeny Morozov: *The Net Delusion. The Dark Side of Internet Freedom*. New York, Public Affairs Publishing, 2011.

⁷⁶ Andrew T. Kenyon: Assuming Free Speech. *77 The Modern Law Review* (2014) 379., 403.

⁷⁷ James Curran – Natalie Fenton – Des Freedman: Conclusion. In: Curran–Fenton–Freedman i. m. (66. lj.) 180.

⁷⁸ Philip M. Napoli – Kari Karppinen: Translating Diversity to Internet Governance. *First Monday*, 2013. december 2. <http://firstmonday.org/ojs/index.php/fm/article/view/4307/3799>. Idézi Kenyon i. m. (76. lj.) 404.

⁷⁹ Curran i. m. (71. lj.) 14.

⁸⁰ Curran i. m. (70. lj.) 54.

Ennek ellenére nem állítható, hogy az internet ne növelte volna ténylegesen a demokratikus nyilvánosság mozgásterét, illetve hogy ez a fajta kommercializálódás ne járult volna hozzá az internet gyors elterjedéséhez és népszerűségéhez, a technológia folyamatos fejlődéséhez, de a kezdeti remények valóra váltására már jóval kevésbé alkalmas – a „profit legyőzi az elveket”.⁸¹

8. „Medium is the message”

[A]z időszaki sajtó – a legkezdetlegesebb is – rendszeresen visszatérő időszakokban, mégpedig igen rövid időszakokban jelenik meg, és elárasztja példányaival a közönséget. A rövid, egymásutánban újra és újra megjelenő, az olvasó ajtaján valósággal bekopogtató, az olvasót felkereső, nem magát kerestető újság elborítja az érdeklődő világot, egyúttal lelki beállítottságot is teremt, az olvasó várakozását felkelti, mégpedig egészen általánosságban. Az olvasó csupán új híreket, új fejtegetéseket vár, amelyek annál inkább kielégítik, tartalmilag minél inkább váratlanok, minél meglepőbbek, minél érdekesebbek, minél idegkorbácsolóbbak, ahogy ma mondjuk: minél szenzációsabbak! Ez az tulajdonképpen, amit Széchenyi prófétai tekintete meglátott és kifogásolt: a Pesti Hirlapnak akkor még szokatlan szenzációra törekvése, és minden újság, minden napi- vagy általában időszaki lap impreszszionizmusa, minden iránt érdeklődése, mindennel foglalkozása, mindennel futtában, töredekésen, látszólag rendszertelenül, formális összefüggés nélkül, valójában pedig céltudatosan való foglalkozása.⁸²

A sajtó nem csupán egy a gondolatközlés módjai közül, nemcsak mennyiségi felfokozása a gondolatközlési módok térbeli és időbeli hatásainak, hanem ennél sokkal több, egy – második – világ létrehozásának és fenntartásának tényezője attól a pillanattól fogva, amikor megjelenik a történelem horizontján.⁸³

Soha még nem volt igazabb Marshall McLuhan *bon mot*-ja („a médium maga az üzenet”),⁸⁴ mint napjainkban. Mint ismeretes, a kanadai médiatudós fejtegetése szerint a média nem csupán bemutatja a társadalmi valóságot, hanem saját jellegzetességein keresztül alakítja is azt. Az internetes nyilvánosságra ez fokozottan áll, amely alakítja az emberi tudáshoz való hozzáférést, a nyelvet, az emberi agy által befogadott információk terjedelmét, a politikai kampányokat, a személyiségi jogok percepcióját, az alkotmányosan védett „vélemény” mibenlétét, lényegében mindent, ami nyilvános „ügy”. McLuhan ezt nem láthatta előre, de amit ő ehelyett

⁸¹ Sandor Vegh: Profit over Principles: The Commercialization of the Democratic Potentials of the Internet. In: Katharine Sariaakis – Daya K. Thussu (szerk.): *Ideologies of the Internet*. Cresskill, NJ, Hampton Press, 2006. 63–78.

⁸² Balás P. i. m. (42. l.) 36.; jelen kötetben: 530–531.

⁸³ Uo., 57.; jelen kötetben: 544.

⁸⁴ Marshall McLuhan: *Understanding Media: The Extensions of Man*. New York, McGraw Hill, 1964.

igenis látott (a televízió világhódító útja), az pedig még Balás P. idejében lett volna H. G. Wells regényeibe illő jelenség. Ennek ellenére amit Balás P. ír, az éppúgy érvényes az internetes kommunikációra, mint kora sajtójára. Ez megerősíti azt a gyanúkat, miszerint azon kérdések köre, amelyeket a médiára vonatkozó jogi szabályozással kapcsolatban fel kell tenni, csak jóval lassabban változik, mint a média technológiája. Nemcsak a média társadalmi hatásának mibenlétével, hanem a sajtószabadság határaival, illetve a médiaszabályozás alapjaival összefüggő kérdésekre is igaz ez. Balás P. Elemér munkássága ennek megfelelően nem érdekes történelmi relikvia, egy tűnt kor médiaviszonyainak jogi lenyomata, hanem több tekintetben számunkra is aktuális. Van abban valami megnyugtató mai olvasója számára, ha a töprengésre ma is és Balás P. életében is jócskán alkalmat szolgáltató kérdések azonossága miatt e jogászgéniuszra némi alappal tekinthet sorstársaként.

II. rész

Balás P. Elemér művei

A sajtódeliktum

Fejtegetéseim kizárólag dogmatikai térre szorítkoznak. Jogpolitikai szempontokkal egyáltalán nem kívánok foglalkozni, s nem arról a figyelőhelyről vizsgálom a sajtódeliktumot, hogy *de lege ferenda* milyen sajtójogi rendszer volna helyes, hanem csupán abból a szempontból, hogy a mi tételes törvényünk értelmében mit kell sajtódeliktumnak tekinteni.¹ Feladatom tehát sajtótörvényünk (St.) *de lege lata* értelmezése lesz, de éppen a törvény helyes értelmének kiderítése érdekében kénytelen leszek a büntetőjog, sőt bizonyos mértékig az általános jogtan egyes alapvető tételeivel behatóbban foglalkozni. Ezzel egy lépést vélek tenni abban az irányban is, hogy beilleszem a tételes sajtójogot a jog egészébe, amivel bizonyos fokig az elméleti érdeklődés szükségletének is szolgálatot kívánok tenni. Ez pedig nemcsak a filozófiai gondolkodás mellőzhetetlen feltétele (Friedrich Paulsen), hanem a sokkal szerényebb igényű szaktudományi kutatásnak is, mert a jelenségek lényegének és összefüggésének felderítése másképpen alig volna lehetséges.

Az a tényleges jelentőség, amely a sajtóhoz fűződik, visszahat a jogi szabályozásra is. A törvényhozások külön sajtójogot alkotnak, ami nem egyéb, mint foglalata azoknak az eltéréseknek, amelyeket a törvényhozó a köz- és magánjog szabályaitól a sajtóval összefüggő viszonyokra megállapít. Ami ebben a körben speciálisan a büntetőjogot illeti, a sajtójog bizonyos mértékig mindenütt eltér az anyagi büntetőjog, valamint a bűnvádi perjog úgynevezett közönséges vagy általános rendelkezéseitől.² Ezeket az eltéréseket összefoglalóan úgy lehet megjelölni, hogy azok a sajtódeliktumhoz fűződő jogkövetkezmények. A sajtódeliktum tehát az a tényállás, amelyre a sajtójog mind anyagi büntetőjogi, mind bűnvádi perjogi szabályai vonatkoznak.

¹ Módszerem tehát egészen eltér Baumgarten Izidor (*A sajtójogi felelősség rendszere. Büntetőjogi tanulmányok*. I. kötet, 1–60.) és Tarnai János (*Sajtójogi dolgozatok*. 1–22.) kritikai és jogpolitikai módszerétől.

² Vö. „Es gibt auch kein Land der Welt, in dem nicht, sei es durch ausdrückliche Gesetzgebung oder im Wege des Gewohnheitsrechts, besondere Vorschriften für die Presse gelten” [Nincs is olyan ország a világon, amelyben vagy kifejezetten a törvényhozás által, vagy a szokásjog útján, ne vonatkoznának külön előírások a sajtóra]. (Heinrich Marquardsen: *Das Reiches Pressgesetz*. 1875. 33.).

Gondolatmenetem az, hogy a sajtódeliktumhoz fűződő jogkövetkezmények közül külön kell vizsgálni a sajtójogi felelősség problémáját, mert az összehasonlítás azt mutatja, hogy a sajtódeliktumhoz fűződő többi jogkövetkezmény szempontjából lényegileg mindenütt azonos a sajtódeliktumok köre, csupán a sajtójogi felelősség szempontja teszi szükségessé azt, hogy a sajtódeliktumnak a legtágabb értelemben vett körén belül egyik-másik felelősségi rendszerben további korlátozást vigyünk keresztül. Az pedig, hogy milyen széles lesz ez a belső kör, szorosan összefügg azzal, milyen a sajtójogi felelősség rendszere.

A sajtójogi összes jogkövetkezmény szempontjából kiesnek a sajtódeliktum köréből mindenütt azok a bűncselekmények, amelyeknek nem *leglényegesebb elemük* a gondolatközlés (csalás, zsarolás stb.). Ezeknek a bűncselekményeknek semmi köztük azokhoz a megfontolásokhoz, amelyek alapján a törvényhozások a sajtó szabadságát biztosítják. Ezekre akkor sem vonatkozhatnak a sajtójogi rövidebb elévülés, sem az eljárási jog sajtójogi szabályai, ha sajtóközlemény felhasználásával követték el. Erre nézve csaknem teljesnek mondható a megegyezés a különböző sajtójogokban.³

³ A svájci büntető javaslat előkészítése során Emil Zürcher még óvatosan csak annyit mond, hogy a vétlen sajtójogi felelősséget azokra a bűncselekményekre kellene korlátozni, amelyek gondolat közléséből állnak (*Gedankenäußerungsdelikte*), ezek közé azonban nem tartozik a csalás. Egészen határozottan hangoztatja ezzel szemben Oscar Wettstein, hogy a csalás és más efféle bűncselekmények, amelyeknek elkövetésénél a sajtó bármily módon közreműködhet, nem lehetnek sajtó útján elkövetett bűncselekmények, s ezt mondja az *irodalomban uralkodó álláspontnak* (*Protokoll der zweiten Expertenkommission*, 1912. szeptember–október. 2. kötet, 458., 464.). Ugyancsak Wettstein utasítja vissza Otto Kronauernek azt az állítását, mintha sajtó útján bármilyen bűncselekményt el lehetne követni, sőt sajtódeliktumképpen akár gyilkosságra is fel lehetne bujtani. Találhatóan utal Wettstein arra, hogy felbujtani csak határozott személyt lehet határozott bűncselekményre, s „nincs felbujtás a vakvilágba” (*es gibt nicht eine Anstiftung ins Blaue hinein*; i. m. 519., 520.).

A német irodalomban Maximilian Buri szerint az az uralkodó felfogás, hogy a sajtódeliktum kizárólag a jogellenes gondolatközlésben áll, s bár ő ezt az álláspontot nem osztja, maga is elismeri, hogy „teljesen lehetetlen, hogy a törvény nem tett volna különbséget sajtódeliktumok és más bűncselekmények közt, hanem azon a véleményen lett volna, hogy az 1874. évi (német) sajtótörvény 20. § 2. bekezdésében foglalt vélelem és a rövid elévülési idő kiterjedne minden elképzelhető bűncselekményre, amelyet a sajtó felhasználásával el lehetne követni”, így különösen nem lehet beszélni szerinte sajtó útján gyilkosságra való felbujtásról. (*Verantwortlichkeit des Redakteurs nach den §§ 20, 21 des Pressgesetzes* [A szerkesztő felelőssége a sajtótörvény 20. és 21. §-a szerint]. *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*, 16. kötet, 59.)

Friedrich Zimmermann szerint (*Die Grundbegriffe des französischen-belgischen Press-Strafrechts*. 32. s. köv.) sajtódeliktum lehet ugyan a csalás és a zsarolás is, sőt a felbujtás bármely bűncselekményre, maga is kénytelen azonban – azzal az állításával szemben, hogy ez a német bírói gyakorlat – utalni a Reichsgericht egy újabb döntésére, amely szerint a rövid sajtójogi elévülést nem lehet alkalmazni a zsarolásra. Egyébként azok közt a bűncselekmények közt, amelyeket Zimmermann a Reichsgericht egy korábbi döntéséből idéz, nincs sem a csalás, sem a zsarolás, sem a felbujtás, hanem csak az izgatás, a vallásbáborítás, az erkölcsiség elleni egyes bűncselekmények, amelyek, mint látni fogjuk, éppen a legtipikusabb sajtódeliktumok, és lényegük határozottan a gondolatközlés. Ilyen természetű

Más a helyzet a sajtójogi felelősség tekintetében. Az összehasonlítás azt mutatja, de az elméleti vizsgálódás is azt erősíti meg, hogy a túlnyomóan gondolatközlés jelentőségével bíró bűncselekmények közül sem mindegyik lehet sajtódeliktum bármelyik sajtójog felelősségi rendszerében. Hanem minél szűkebb a sajtójogi felelősség köre, annál szélesebb a sajtódeliktumok skálája, és minél tágabb a sajtójogi felelősség, annál szűkebb a sajtódeliktumok mezeje. Legsűkebb a sajtójogi felelősség akkor, ha az teljesen az általános büntetőjogi felelősség alapján áll, legtágabb pedig a fokozatos sajtójogi felelősség oly rendszerében, amely a bűnösséget még csak nem is vélelmezi jogszabályképpen.⁴ (Nem foglalkozom most azzal, milyen törvényhozói gondolat található a sajtójogi fokozatos felelősség szabályozása mögött. Lehet itt a bűnösség vélelme *occasio legis*, bár ez sem talál mindig, de semmi esetre sem *ratio legis*.)

Ami az általános büntetőjogi felelősséget illeti, az erre alapított sajtójogi felelősség rendszerében sajtódeliktum lehet minden bűncselekmény (kivéve természetesen azokat a már említett bűncselekményeket, amelyeket az egyéb sajtójogi jogkövetkezmények szempontjából minden rendszerben ki kell rekeszteni a sajtódeliktumok közül). Az általános büntetőjogi felelősség alapja ugyanis a bűnösség, amelynek megkövetelése lehetetlenné teszi azt, hogy olyan bűncselekmény miatt állapítson meg a bíró sajtójogi felelősséget, amelyre nézve a jogászi gondolkodás ezt nem tartja indokoltnak, vagy büntetlenül maradjon az, akinek megbüntetése elengedhetetlennek mutatkozik.

az a felsorolás is, amelyet a német sajtótörvény 23. § 3. pontja tartalmaz: felhívás felségsértés elkövetésére, az államfő megsértése, felhívás bűncselekmény elkövetésére, izgatás, erkölcsiség elleni bűncselekmények. Hogy például a személyes szabadság megsértésének a céljából sajtó útján használt fenyegetés nem lehet sajtódeliktum, azt maga Zimmermann is elismeri.

Nem talált visszhangra az osztrák jogban Glasernak az a véleménye, hogy a csalás, hamisítás, fenyegetés, hivatali hatalommal való visszaélés is lehet ún. sajtóképpeni sajtódeliktum (vö. Sladeczek: *Zur Lehre der Pressdelikte. Goldammer's Archiv für Strafrecht*, 43. kötet, 355.).

Az osztrák sajtójogi gyakorlatra, a francia sajtódeliktumok taxatív felsorolására, valamint az 1848:XVIII. tc. ily felsorolására nézve lásd alább.

Paul Honigmann szerint is: „Pressdelikt [...] jede durch Herstellung und Verbreitung einer Druckschrift bewirkte normwidrige öffentliche Gedankenäußerung bzw. jedes gemeine Delikt, insofern es die Form einer öffentlichen Gedankenäußerung an sich anzunehmen vermag und im konkreten Falle mittels Herstellung und Verbreitung einer Druckschrift angenommen hat” [Sajtódeliktum (...) minden valamely nyomtatvány előállítására és terjesztésére által eszközölt normába ütköző, nyilvános gondolatközlés, ill. minden általános deliktum, amennyiben az nyilvános gondolatközlés formájában megtörténhet, és konkrét esetben valamely nyomtatvány előállítására és terjesztésére által meg is történt] (*Die Verantwortlichkeit des Redakteurs*. 86–90.).

Találóan jegyzi meg erre Sladeczek (i. m. 363.), hogy „der Grundfehler der Honigmann'schen Definition liegt im *Zusatze*” [A Honigmann-féle definíció alaphibája a magyarázatban van].

⁴ Amikor a következőkben fokozatos sajtójogi felelősségről beszélek minden közelebbi megjelölés nélkül, a bűnösségnek még vélelmétől is független felelősségi rendszert értem.

Ellenben a fokozatos sajtójogi felelősség rendszerében a bűnösségnek semmi ki-egyenlítő szerepe nem lévén,⁵ a sajtódeliktum fogalmának tág értelmezése mellett előfordulhatnak jogérzetünket, valamint a sajtóhoz fűződő közérdeket ki nem elé-gítő döntések.

A sajtódeliktum körének helyes megállapítása tehát nem egyéb, mint észszerű korlátozása a bűnösség szempontjától teljesen független fokozatos sajtójogi felelős-ség tárgyi terjedelmének, de másfelől a közérdeknek megfelelő alkalmazása az ál-talános büntetőjogi felelősségnek olyan bűncselekményekre, amelyek sajtó útján elkövetve sem tarthatnak számot arra, hogy összes tettesüknek és részesüknek bű-nössége háttérbe szoruljon egy-egy sajtójogi felelősséggel tartozó egyén esetleg vétlen sajtójogi felelőssége mögött. Ezt a kettős igazságot szem előtt tartva felada-tomul azt tűztem ki, hogy felkutassam azt a határvonalat, amelyet a sajtódeliktum fogalmának meghatározásánál nem szabad átlépni.

Előre kell bocsátanom azonban, hogy amikor a sajtódeliktum fogalmának és a sajtójogi felelősség rendszerének összefüggését tárgyalom, általában nem teszek különbséget időszaki lap és más sajtótermék közt. Beismerem, hogy így olyan ér-veket is általánosságban kell használnom, amelyek lényegileg inkább csak az idő-szaki lapra illenek, de ellensúlyozza ezt egyfelől az a körülmény, hogy – miként Tarnai János egyik tanulmányában találóan állapítja meg – „korunk felfogása sze-rint különösen az *időszaki* irodalomnak van szüksége a szabad mozgásra, és sajtó-szabadság alatt elsősorban az *újságírás* szabadságát értjük” (i. m. 25.), amihez csak azt tehetjük még hozzá, hogy a sajtójog represszív ereje is inkább az időszaki saj-tóra nézve bír jelentőséggel, lévén ez a modern közéletnek a technikai műveltség fejlődésével arányosan kialakult társadalmi fóruma. Másfelől azt a jogi érvet sem lehet erőtlennek tekinteni, hogy a kétféle felelősségi rendszer együttes tárgyalása azért is jogosult, mert sajtótörvényünk a sajtódeliktum fogalmát egységesen hatá-rozza meg mind az időszaki lapokra, mind más sajtótermékekre nézve.

Bizonyos mértékig mindenféle sajtójogi felelősségi rendszerre érvényes az a té-tel, hogy *nem lehet sajtódeliktum minden bűncselekmény*. Nem ugyanolyan érte-lembe, mintha a sajtódeliktum mint létező valami különös faja volna a bűn-cselekménynek, hanem abban az értelemben, hogy a sajtódeliktumhoz minden rendszerbe fűződő különös jogkövetkezmény – rövidebb elévülés, bírói hatáskör, eljárás stb. – alkalmazása nem lehet indokolt egyes bűncselekményekre nézve. *Értéktétel* tehát annak megállapítása, hogy valamely bűncselekmény sajtódelik-tum-e vagy sem.

Láttuk, hogy egyes bűncselekményekre nézve általában el is van ismerve, hogy nem lehetnek sajtódeliktumok (csalás, zsarolás). Ezeken túl van azonban egy kör,

⁵ Áll ez bizonyos mértékig még az olyan felelősségi rendszerre is, amelyben a bűnösség vélelmé-nek megcáfolása meg van engedve; az ily vélelmet ugyanis nehéz megcáfolni, s az ellenbizonyítás gyakorlati sikere fölöttébb problematikus.

amelyen belül vegyesen fordulnak elő egyfelől olyan bűncselekmények, amelyeket minden felelősségi rendszerben elismernek sajtódeliktumoknak, másfelől olyan bűncselekmények, amelyeket egyik sajtójogi rendszerben sajtódeliktumnak tartanak, a másikban ellenben nem. A különböző sajtójogok összehasonlítása arra az eredményre vezet, hogy egyikben jóval szélesebb a sajtódeliktumok köre, mint a másikban.

Ami azokat a bűncselekményeket illeti, amelyek közfelfogás szerint nem lehetnek sajtódeliktumok, ezekre nézve meg lehet állapítani, hogy lényegük a törvényes tényálladék szerint nem valamely *gondolat közlése*, hanem egészen más, valamely vagyoni vagy egyéb cél elérése, amire csak eszközül használja fel a tettes a sajtót, de nem úgy, hogy azt közli sajtó útján, amit másokkal közölni valami okból fontosnak tart, hanem úgy, hogy valódi gondolatát *elleplezi* (csalás), vagy nem leplezi ugyan el, de szintén *nem a nagyközönséghez fordul*, hanem csupán egyes, akár név szerint is megjelölt, akár más módon individualizálható egyének részére szól (zsarolás). Az ilyen bűncselekményeknek semmi közük a sajtószabadsághoz,⁶ semmi közük azokhoz a megfontolásokhoz, amelyek alapján a sajtó szabadságát a törvényhozás biztosítja. A sajtótörvények – így a mi 1914. évi sajtótörvényünk is – azt a vezető gondolatot juttatják kifejezésre, hogy a gondolatok közlése sajtó útján szabad, de ennek az elvnek a kimondása merőben fölösleges volna akkor, ha sajtó útján nem lehetne más bűncselekményt elkövetni, csak csalást vagy zsarolást. A sajtószabadság elvének kimondása egészen más indokokból történt, amelyek közül a történeti indok nem is a legfontosabb. Nemcsak az a jelentősége a sajtószabadság elvének, hogy a törvényhozás szakított azzal a rendszerrel, amely a sajtót különleges korlátozásoknak vetette alá, hanem az is, hogy elsősorban abból a szempontból értékeli a sajtót, hogy az a közműveltség terjesztésének fontos eszköze, mert a gondolatok széles körű, gyors elterjedésének eddig a leghathatósabb módja. Ezen az indokon alapul nemcsak az, ami a sajtó javára szól a sajtójogban, hanem az is, ami különös jogi megterhelését jelenti a sajtónak. Ebből a szempontból azonban a csalásnak és zsarolásnak semmi jelentősége.

Erre az eredményre vezet egy másik szemléleti mód is. Amikor a sajtó jelentőségéről beszélünk, nemcsak arra gondolunk, milyen előnyökkel és milyen veszélyekkel jár a sajtó működése, hanem – főleg az időszaki sajtót tartva szem előtt – elsősorban arra gondolunk, hogy a sajtó – óriásilag fokozható – nyilvánosságot jelent. Nem kell mindjárt a nagy világlapokra gondolnunk, hogy rájőjjünk arra, mennyire lényege a sajtónak az, hogy nyilvánosságot jelentsen. Annyira evidens ez a tétel, hogy szinte a banalitás szürkeségével fenyegetne a hangoztatása, ha nem volna elkerülhetetlen, hogy komplikáltabb jelenségek megvilágítása végett evidens tételekből induljunk ki. Ez a banális *nyilvánosság* éppen arra világít nagy erővel,

⁶ Vö. Kenedy Géza: *A magyar sajtójog úgy, amint életben van.* 11., 14. és 15.

amit a sajtódeliktum fogalmában lényegesnek tartunk, ti. hogy csak olyasmi eshet e fogalom alá, ami a nyilvánosság szempontjával megfér. Mert ha a törvényhozó szükségesnek tartja azt, hogy a sajtódeliktumhoz bizonyos külön jogkövetkezményeket fűzzön, amelyek az úgynevezett közönséges bűncselekménnyel nem kapcsolatosak, akkor nyilvánvaló, hogy a sajtódeliktumokat különleges természetű bűncselekményeknek tekinti, ezt a különleges jelleget pedig egy sajtótörvényben nem determinálhatja más, mint maga a sajtó különleges természete. Amint tehát a sajtó maga a nyilvánosság eleme nélkül nem élhet, úgy nem lehet sajtódeliktum sem az,⁷ ami nem a nyilvánosságnak van szánva. Nem sajtódeliktum tehát az olyan bűncselekmény, amelyet nem harsog ki a sajtó, hanem amelynek csak palástolására szolgál (csalás), vagy az olyan bűncselekmény, amely nem a nyilvánosságnak szól, hanem csak egy bizonyos egyénnek vagy egyeseknek (zsarolás).

Ezen a megfontoláson alapul az a *communis opinio*, amely egyes bűncselekményeket mindenütt kizár a sajtódeliktumok köréből, nem pedig azon a megkülönböztetésen, amely szerint egyes bűncselekményeknél „maga a nyomtatvány a cselekmény elkövetési módja”, úgyhogy az ily bűncselekmények „az elmemű bűnös gondolatát foglalják magukban”, míg más bűncselekményeknél csupán az elkövetés eszköze a sajtóbeli közlés (Zsitvay Leó: *A magyar sajtójog mai érvényében*. 60.; Kenedy i. m. 11. és 58.). Ez a megkülönböztetés nem fejezi ki a lényegét. Sajtó útján – ezt a kifejezést a legtágabb, mondhatnám: műszaki értelemben, nem pedig a sajtódeliktum jogi értelmében véve – csak olyan bűncselekményt lehet elkövetni, amelynek tényálladákhöz gondolat közlése is tartozik, de viszont minden ilyen bűncselekményt el lehet követni sajtó útján. Nemcsak az izgatást, hanem a csalást vagy a zsarolást is. Csalni sem lehet anélkül, hogy mással valami gondolatot ne közölnének, amely alkalmas a tévedésbe ejtésre. A különbség a közlés szempont-

⁷ Vö. Buri: „Es besteht die Veröffentlichung der Zeitung lediglich in der Tendenz, sie dem Publicum in seiner nicht individuell begrenzten Anzahl von Personen zugänglich zu machen.” [Az újság közzététele pusztán abban a tendenciában ragadható meg, hogy az individuálisan nem korlátozott számú személyből álló publikum számára hozzáférhetővé tétessék.] A sajtódeliktum abban különbözik szerinte más bűncselekményektől, „dass es bei der Ungegrenztheit seines Verbreitungsgebietes und der hierdurch bedingten Unermessbarkeit seiner nachteiligen Folgen” [hogy az terjesztési területének korlátlanúsága és utólagos következményének ez általi felmérhetetlensége] stb. (i. m. 59. és 71.).

Hasonlóan Sladecek: „Jede Druckschrift, mag sie welcher Gattung immer sein, drückt einen Gedanken aus, welcher die Bestimmung zu enthalten pflegt, unter weitere Kreise des Publikums verbreitet, ihnen zugänglich gemacht zu werden” [Minden nyomtatvány, bármilyen típusról legyen szó, olyan gondolatot fejez ki, amely magában szokta hordozni azt a célkitűzést, hogy a közönség széles körében terjesztessék, annak számára hozzáférhetővé tétessék] (i. m. 349.). „Bringt Jemand seine Gedanken mittels der Presse zum Ausdrucke, dann begibt er sich der Möglichkeit, jene Gedanken zum Gegenstand seiner ausschliesslichen Betrachtung zu machen, sie werden ein Gemeingut aller und für alle bestimmt” [Ha valaki gondolatait sajtó útján fejezi ki, akkor lemond annak lehetőségéről, hogy azokat a gondolatokat saját kizárólagos elmélkedésének tárgyává tegye, azok közkinccsé válnak, és mindenki számára szólnak] (uo., 352.).

jából csak mennyiségi. Amíg ugyanis az izgatás lényege és legfontosabb eleme a gondolatközlés, addig a csalásnál ez nem a legfontosabb, ha a többi tényálladási elemet is számba vesszük. A csalásnál fontosabb a vagyoni haszon célzata, mint a gondolatközlés, már csak azért is, mert a tévedésbe ejtés megtörténhet szavak nélkül, konkludens tények útján is. Hasonló a helyzet a zsarolásnál is. Csak annyit lehet tehát elvileg állítani, hogy *nem esik a sajtódeliktum körébe* az olyan bűncselekmény, amelynek törvényes tényálladékában *nem a gondolatközlés a legfontosabb elem*.⁸ Hangsúlyozom, hogy a törvényes tényálladék alapján kell eldönteni ezt a kérdést, mert a törvényes tényálladékon kívül szerepelhetnek egyéb fontosabb mo-

⁸ A sajtódeliktum lényegének a gondolatközlést tekintve, éppenséggel nem találhatjuk semmitmondóknak a sajtódeliktum különféle törvényes meghatározásait (mint Ferdinand Kadecka hiszi: *Der Begriff des Pressdelikts im deutschösterreichischen Pressgesetzentwurf. Österreichische Zeitschrift für Strafrecht*, 1920/6–8., 330), amelyek általában mind azt hangoztatják, hogy a sajtódeliktum a sajtótermék *tartalmával* van szoros összefüggésben. Alább idézzük az újabb sajtótörvényekben foglalt meghatározásokat – ezúttal néhány régebbi sajtótörvényt kell megemlítenünk.

Az 1831. évi badeni sajtótörvény 27. §-a: „Für den *Inhalt* der Zeitungen und Zeitschriften haftet jedenfalls der verantwortliche Redakteur.” [Az újságok és a folyóiratok tartalmáért minden esetben a felelős szerkesztő felel.]

Az 1848. évi szász sajtótörvény 14. §-a: „Der Redakteur einer Zeitschrift ist jedenfalls für den gesamten *Inhalt* derselben verantwortlich.” [Egy folyóirat szerkesztője minden esetben felel annak teljes tartalmáért.]

A sajtóval való visszaélések ellen kiadott württembergi rendelet 4. cikke: „Der Redakteur haftet für den *Inhalt* einer Zeitschrift oder Zeitung.” [A szerkesztő felel a folyóirat vagy újság tartalmáért.]

Az 1851. évi porosz sajtótörvény 37. §-a: „Der Redakteur eines kautionspflichtigen Blattes unterliegt wegen des strafbaren *Inhalts* desselben.” [Egy kaucióköteles lap szerkesztője felel annak büntethető tartalmáért.] Vö. Sladeczek: „Das Charakteristische jedes Pressdelikts muss vor allem in einer Gedankenäußerung gesucht werden” [Minden sajtódeliktum jellegzetessége mindenképp valamilyen gondolatközlésben keresendő] (i. m. 352.). „[(Überdies)] besteht das Wesen des Pressdeliktes immer nur in der Hervorrufung gewisser Gesinnung und Überzeugung” [(Ezentúl) a sajtódeliktum lényege mindig bizonyos szemlélet és meggyőződés felkeltésében van] (uo., 355.).

Franz von Liszt szerint a sajtódeliktum „an sich normwidrige öffentliche Gedankenäußerung” [magában normaellenes nyilvános gondolatközlés] (vö. *Reichspressrecht*. 136–149.). Hogy mennyire a sajtótermék tartalma, tehát a *gondolatközlés* a lényege a sajtódeliktumnak a német jogban, világosan mutatja az is, hogy amikor a szerkesztő felelősségéről van szó, mindig akörül forog a vita, mennyiben kell felelnie a szerkesztőnek a sajtótermék *tartalmáért*.

A francia jogra nézve René Garraud csak a *politikai* jelentőségét emeli ki annak, milyen bűncselekményeket határoz meg az 1881. évi francia sajtótörvény sajtódeliktumokként (*Das Recht der Presse in Frankreich. Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*, 1. kötet, 530. s. köv.), de nem foglalkozik e tényálladékok közös *jogi* jellemző vonásaival. A francia sajtójog egyik német magyarázója, Zimmermann (i. m. 25–26.) úgy határozza meg a francia sajtódeliktumot, hogy az olyan nyilvános és szándékos gondolatközlés, amelyet a sajtótörvény rendel büntetni. Ugyanez a szerző a belga sajtójogot úgy jellemzi, hogy az a szabad véleménynyilvánítás jogával való visszaélésben látja a fő okot a sajtódeliktumok megbüntetésére, s ehhez járul az a két további követelmény, hogy a büntetendő gondolati tartalom nyomtatványban testesüljön meg, továbbá, hogy az ily nyomtatvány közzé legyen téve (uo., 26–27.).

mentumok a gondolatközlés túlnyomóságával jellemzett bűncselekményeknél is, de ennek a szempontunkból nincs jelentősége, mert a bűncselekmény megállapítása tekintetében közömbös az, hogy az izgatás célja az volt, hogy ezen a réven a tettes pozícióhoz és vagyonhoz stb. jusson.

Ami mármost azokat a bűncselekményeket illeti, amelyek túlnyomóan lényeges eleme a gondolatközlés, ezek közül egyes törvényhozások maguk jelölik ki taxative azokat, amelyek sajtódeliktumok lehetnek (az 1848. évi magyar, az 1881. évi francia és az 1910. évi portugál sajtótörvény), más törvényhozások pedig többé-kevésbé határozott definíciót adnak arról, mi a sajtódeliktum. Ilyen a mi 1914. évi sajtótörvényünk – amely, mint később látni fogjuk, a legsikerültebb ebből a szempontból –, továbbá ilyen a német sajtótörvény (1874), valamint a régi (1862. december 17.) és az új osztrák sajtótörvény (1922. április 7.). A törvényes definíciók közt az a különbség, hogy igen lazák azok a meghatározások, amelyek bűnösség elvén alapuló felelősségi rendszerrel kapcsolatosak,⁹ viszont az olyan meghatározás, amely fokozatos sajtójogi felelősséggel függ össze, nagyban és egészben megfelel az ugyanilyen felelősségen alapuló rendszert elfogadó sajtótörvények taxatív felsorolásainak. Így az 1914:XIV. tc. 32. §-ában foglalt meghatározás tökéletesen ráillik az 1848:XVIII tc.-ben foglalt összes sajtódeliktumra, és mindenben ráillik a portugál, az olasz, valamint egy kivétellel¹⁰ az 1881. évi francia sajtótörvény taxációjára is.¹¹ Úgy látszik tehát, a *sajtódeliktum* fogalma a gondolatközlés körébe eső bűncselekményekre nézve szorosan összefügg azzal, milyen az illető sajtótörvény felelősségi rendszere.

A sajtójogi felelősség rendszere nemcsak nálunk mutat más képet, mint az általános. büntetőjogi felelősség. Ott is, ahol ragaszkodnak a bűnösség elvéhez a sajtó-

⁹ Vö. német birodalmi sajtótörvény (1874. május 7.) 20. §: „Die Verantwortlichkeit für Handlungen, deren Strafbarkeit durch den Inhalt einer Druckschrift begründet wird, bestimmt sich nach den bestehenden allgemeinen Strafgesetzen.” [Azon cselekmények iránti felelősséget, amelyek büntethetőségét valamely nyomtatvány tartalma alapozza meg, a fennálló általános büntetőtörvények határozzák meg.] 21. §: „Begründet der Inhalt einer Druckschrift den Tatbestand einer strafbaren Handlung.” [Amennyiben nyomtatvány tartalma alapozza meg egy büntetendő cselekmény tényállását.] Az új osztrák sajtótörvény 29. §-a csaknem szó szerint ugyanígy hangzik.

¹⁰ Érdekes, hogy az egyik francia kommentátor ezt a cselekményt – valótlán hír sajtóbeli közlését – kiküszöbölendőnek tartja a sajtódeliktumok közül, bár más alapon (Camille Bazille: *Code de la presse*. 1883).

¹¹ Nem tekinthető kivételnek a sajtódeliktum fogalma alól az 1914. évi XIV. tc. 32. §-a értelmében a bűncselekmény elkövetésére való felhívás sem (*provocation aux crimes et délits*, 23. cikk), habár az ily felhívás csak akkor büntethető az 1881. évi francia sajtótörvény szerint, ha a bűncselekményt, amelyre a felhívás irányult, vagy elkövették, vagy legalább megkísérelték. Ez az eredmény ugyanis nem tartozik a felhívás tényálladáékához, csupán büntethetőségének tárgyi feltétele. Világos ez abból, hogy nem kell a bűncselekményről kimutatni, hogy a felhívás következtében követték el. Még fokozottabban áll ez a magyar Btk. 171. §-ára, mert eszerint a felhívás büntethetőségéhez nem is mindig szükséges az, hogy a felhívás tárgyául szolgáló bűncselekményt elkövessék, hanem az eredménytelen felhívás is büntetendő, csupán súlyosabb büntetési tétel alapja a felhívás eredményessége.

jogban, szükségesnek találják a szerkesztő és más személyek különös felelősségét megállapítani, meglehetősen tarkaságban, hol mint vélelmezett szándékos felelősséget (német), hol mint gondolatlanlansági felelősséget (német, régi és új osztrák), egyik helyen a közönséges büntetőjog szerint felelős személyekkel együttesen (*szerkesztőre* nézve vélelmezett – szándékos – tettesség esetén a német,¹² valamint gondatlanság esetén az osztrák jog), másutt kiegészítő felelősségi címképpen (szerkesztő stb. gondatlansági felelősségére nézve a német jog, valamint a *kiadóra* stb. az új osztrák sajtótörvény). Sőt maga a fokozatos felelősség rendszere sem egységes: egyik államban kizárólagos (magyar, de különösen tisztán a legtöbb svájci kanton és az 1918. évi svájci büntető javaslat), másutt ellenben a fokozatosság megtűri az együttes felelősségre vonást is (francia).¹³ Különösen jellemző azonban, hogy még

¹² Téves a *Magyar Jogi Lexikon* (V. kötet, 666.) vonatkozó cikkének az az *általánosságban* használt állítása, mintha a német sajtójogi felelősség fokozatos és kizáró volna (vö. *Entscheidungen des Reichsgerichts in Strafsachen*. II. kötet, 30.; IX. kötet, 187.).

¹³ Félreértés elkerülése végett szükségesnek tartom itt hangsúlyozni, hogy a fokozatos felelősség rendszere leglényegesebb vonatkozásában sem egységes természetű a különböző sajtójogokban. Értem e vonatkozás alatt azt, vajon a fokozatos felelősséggel tartozó egyén feltétlenül *felel-e*, vagy mentesítheti-e magát azzal, hogy véltenségét kimutatja. Szokásos szóhasználattal: fikció-e a fokozatos felelősség alapja, vagy megcáfolható törvényes vélelem.

Nálunk egészen világos a helyzet, senki sem vonja kétségbe, hogy a fokozat szerint felelős személy nem mentesülhet azon az alapon, hogy nem bűnös. (Fikcióról mégsem lehet beszélni, mert a mi 1914. évi sajtótörvényünk világosan megmondja, hogy amennyiben a sajtójogi felelősség kerül alkalmazásra, nem lehet alkalmazni az általános büntetőjog szabályait, tehát nem kell keresni bűnösséget sem. Itt tehát csupán törvényes, formai felelősségről lehet csak szó, nem pedig vélelmezett vagy fingált bűnösségről.) A szerző sem háríthatja el a felelősséget, ha a bíróság megállapítja, hogy a közlemény tőle származik, és az ő tudtával és hozzájárulásával került a sajtótermékbe. A szerzőre nézve tehát nem a – nem létező – vélelem megcáfolására folyik a bizonyítás, hanem annak megállapítása végett, vajon valóban ő-e a szerző.

Nem helyes tehát Friedrich Oetker (*Die strafrechtliche Haftung des verantwortlichen Redakteurs*. 14. s. köv.) véleménye sem, mintha a belga rendszerben a szerkesztő stb. más büntetését volna köteles elszenvetni: a szerkesztő is a maga büntetését szenvedi, de ennek alapja nem bűnösség, hanem a sajtóhoz való viszony. Hasonló a helyzet a dán (1851. évi törvény), a spanyol (1883. évi törvény) és az olasz (1848. évi törvény) fokozatos felelősségi rendszerben, s igen vékony szálak fűzik részben a bűnösség elvéhez a németalföldi (1881. évi Btk.) és a norvég (1902. évi új Btk.) rendszert.

Egészen kétségtelen az 1918. évi svájci büntetőjavaslat álláspontja is. A szakértő bizottság tanácskozásai alkalmával világosan megállapították, hogy a felelősség feltétlen és bűnösségtől független. Gautier: „présomption que le rédacteur ne pourra pas détruire par une preuve purement négative.” Emil Zürcher: „Beschränkung der Haftung ohne Verschulden auf die eigentlichen Gedankenäusserungsdelikte.” [Az objektív felelősség korlátozása a gondolatközlés által elkövetett tulajdonképpeni deliktumokra.] Oscar Wettstein: „Der verantwortliche Redakteur haltet als Täter; er kann sich nicht herausreden, er habe dies oder jenes nicht gewusst, habe die Tragweite nicht erkannt. [...] Das System des verantwortlichen Redakteurs mag in einzelnen Fällen aus den Ramen der reinen Schuldhafung etwas heraustreten” [A felelős szerkesztő tettesként felel; nem beszélheti ki magát, hogy ő ezt vagy azt nem tudta, nem ismerte fel a dolog súlyát. (...) A felelős szerkesztői rendszer egyes esetekben a tiszta vétkesség keretétől eltérhet] (*Protokoll der zweiten Expertenkommission*.

ott is, ahol az általános büntetőjogi felelősségtől semmi eltérést nem állapítottak meg a sajtójogra nézve, kénytelenek beismerni, hogy a sajtó útján elkövetett bűncselekmények tekintetében nem lehet egészen közvetlenül alkalmazni az általános büntetőjogi felelősség szabályait, hanem csak bizonyos átértékeléssel, analógiák alkalmazásával. Így mondja ezt a korábbi bajor sajtójog magyarázója: Wiebeking,¹⁴ aki egészen határozottan állítja, hogy „a sajtótermék létrehozatalánál való közreműködés módjai olyan sajtóságos természetűek, hogy az általános büntetőjogi rendelkezéseket nem lehet azokra szó szerint alkalmazni, hanem csupán analogice.” Ugyanez a szerző abból, hogy a sajtórendészeti szabályok szerint a felelős szerkesztőt fel kell tüntetni az újságon, azt a következtetést vonja le, hogy „a szerkesztő felelőssége [...] fokozott, [...] és rendszerint nem védekezhet azzal, hogy nem ismerte a közlemény tartalmát.” Pedig erre tételes szabály nem is volt.

Ez a körülmény, hogy a sajtójogi *felelősség* rendszere többé-kevésbé mindenütt eltér az általános büntetőjogi felelősség elveitől, azzal függ össze elsősorban, hogy maga a *sajtó útján elkövetett bűncselekmény* empirikusan is egészen sajtóságos módon jelentkezik mai napság, egészen másként, mint ahogy a megszokott büntetőjogi gondolkodás a bűncselekményt rendszerint elképzeli. Ha az igazi sajtódeliktumot meg akarjuk jeleníteni úgy, hogy arra az uralkodó büntetőjogi dogmatika egyes fogalmait: a cselekményt, az okozati összefüggést, a jogellenességet és a bűnösséget közvetlenül alkalmazni tudjuk, egészen abnormis jelenségekhez kell folyamodnunk. Csak a történelmi távlat vagy a képzelet tudja a mai ember elé vésíteni a lelkes humanistát, aki „egyik kezével írt, a másikkal nyomtatott”, vagy a humorisztikus irodalmi alakot, a vidéki zuglap szerkesztőjét, aki maga hordja szét a saját maga írta és nyomtatta lapocská egyes számait. A modern munkamegosztás differenciálódottsága egészen mást mutat arról, mi a sajtótermék létrejöttének és közzétételének normális menete. Azt látjuk, hogy az egységesen képzelt sajtójogi felelősség alapjai a legkülönbözőbb személyek közt oszlanak meg, és egész világ választja el a sajtótermékben kifejezésre jutó gondolat kigondolóját, a szerzőt, azoktól az emberektől, akik a gondolat sajtó útján való közzétételét reálisan meg-

II. kötet, 458., 459., 463.). Az 1918. évi javaslat indokolása (Botschaft des Bundesrates an die Bundesversammlung) ugyan azt mondja a szerzőről (11.), hogy mint tettetett bűnösségéhez képest kell büntetni, azonban a javaslat 26. cikkének szövegéből ez nem tűnik ki határozottan, amennyiben a szerzőre vonatkozólag is csak a „felelősség” szót használja, ami nem okvetlenül egy a bűnösséggel. (Lásd alább a magyar sajtójogra alapított fejtegetéseinket a szerző felelősségének természetét illetően.)

A francia és belga fokozatos felelősség rendszerében – úgy látszik – a fiktív bűnösség volt a kiindulópont, de a vétlen felelősségtől a *vélelmezett*, de megcáfolható bűnösség irányában haladt a fejlődés a bírói gyakorlatban és az irodalomban (vö. Zimmermann i. m. 50–54., 63., 76.). Bizonyos azonban, hogy a köztudatban úgy élnek ezek a felelősségi rendszerek, mint amelyek fikcióra vannak alapítva. Ugyanígy a svájci kantonokra nézve Carl Stooss: *Die Grundzüge des schweizerischen Strafrechts*. I. kötet, 211.

¹⁴ *Die Bayerische Pressegesetzgebung*. 24. és 66.

valósítják, a terjesztőktől. Közben egész serege van azoknak, akik lehetővé teszik, hogy a gondolat e között a két állomás között megfussa a maga eszmei és technikai útját.

Még sincs más választásunk, mint a sajtó útján való gondolatközlés legprimitívebb módjából kiindulni, ha helyesen akarjuk megérteni a mai bonyolult sajtótechnikával összefüggő különös sajtójogi felelősség rendszerét, akármilyen elven alapuljon is az egyébként. Csak így tudjuk nyomon követni, mint esik szét az eredetileg egységes felelősség számos darabra, s mi teszi elkerülhetetlenné külön sajtójogi felelősség rendszeresítését. Így válik világossá az is, miért függ össze olyan szorosan a sajtójogi felelősség a sajtódeliktum fogalmával.

Amikor a szerző maga határozza el, hogy közzétesz-e sajtó útján valamely gondolatot, amikor a sajtóterméket is maga állítja elő és maga terjeszti el, akkor maradék nélkül lehet alkalmazni az általános büntetőjogi felelősség összes elvét. Nemcsak a bűnösség megállapítása könnyű, hanem egészen egyszerű dolog megtalálni az ilyen magatartásban a büntetőjogi felelősségre vonás egyéb kellékét, a cselekményt, az okozati összefüggést, valamint a jogellenességet. Nem egészen érdektelen azonban, hogy már ezen a primitív fokon is nyilvánvaló, mennyire összetett valami a sajtótermék közzétételével elkövetett bűncselekmény. Bármennyire is formális bűncselekménynek látszik a sajtódeliktum, amelyhez eredményt nem kíván a törvény, maga a sajtótermék közzététele sem egyéb, mint eredménye egy megelőző tevékenységnek. A sajtódeliktum megállapításához olyan cselekmény szükséges tehát, amely nemcsak tevékenységet, hanem bizonyos eredményt is foglal magában. A tevékenység a sajtótermék előállítása, s ennek eredménye a sajtótermék közzététele. A kettő között okozati összefüggésnek kell lenni, abban az egészen primitív értelemben, hogy a sajtótermék előállítása nélkülözhetetlen feltétele a sajtótermék közzétételének, mert nem lehetne szó valamely sajtótermék *közzétételéről akkor*, ha nem létesült volna az illető sajtótermék. Már itt sem lehet szó természettudományi értelemben vett okozatosságról, mert a sajtótermék előállítása nem természetes oka a sajtótermék közzétételének, hanem ahhoz újabb *elhatározás* is szükséges valaki részéről. Ha az egészet egy ember végzi, kétségtelen, hogy tudata és akarata átfogja az egész folyamatot, s a szándék megállapítása semmi nehézségbe nem ütközik.

Ha ebben a primitív értelemben fogjuk fel a sajtódeliktumot, semmi tárgyi okunk sincs arra, hogy a *felelősségre* külön szabályokat alkossunk. A büntetőjogi *felelősség* szabályait közvetlenül tudjuk alkalmazni, s még az sem szül nehézséget, hogy milyen bűncselekmény az, amelyet valaki ilyen módon követett el. *Így* épp annyira lehet sajtó útján *lázítani*, mint *csalni* vagy *zsarolni*, s a sajtó útján elkövetett *egyik* bűncselekmény empirikusan éppen olyan, mint a sajtó útján elkövetett bármely *másik* bűncselekmény. Ha tartozik is olyasmi a törvényes tényálladékhöz, amit nem lehet kiolvasni a sajtótermékből, de erre nézve is meg lehet állapítani a tettes bűnösségét, akkor a felelősségre vonásnak helye van. Aki sajtótermék közzétételével követ el csalást, ha az egész cselekményt ő végzi, közvetlenül tudja azt is,

hogy mit akar az ilyen módon közzétett gondolattal elérni. Nemcsak hogy külön sajtójogi felelősségre nincs tehát szükség, de nincs szükség külön sajtódeliktumra sem *a felelősség szempontjából*. (Más kérdés, nem teszik-e indokolttá egyéb szempontok a külön sajtódeliktum fogalmát.) Az általános büntetőjogi felelősség világában nincs külön sajtódeliktum, hanem minden bűncselekmény lehet sajtó útján elkövetett bűncselekmény, ha elkövetéséhez a sajtót egyáltalán reálisan igénybe lehet venni.¹⁵ Mint alább rá fogunk mutatni, ennek az álláspontnak helytelen alkalmazása olyan zavarokra vezetett nálunk, amelyek hatása még ma is érezhető, s e hatás eloszlata éppen a fő feladata ezeknek a fejtegetéseknek.

Semmi sem mutatja tisztábban a különbségeket, mint a szembeállítás. A primitív sajtódeliktumnak, amely nem is sajtódeliktum az eddigiek szerint, gyakorlatilag tökéletes ellentéte a mai sajtódeliktum. Ha egy nagy újságban megjelent közleményt használnak fel bűncselekmény elkövetésére, az általános büntetőjogi elvek alkalmazása a legnagyobb nehézségekbe ütközik. Mi a *cselekmény* elsősorban? A cikk megírása? Vagy a szerkesztő intézkedése, hogy a cikket közölni kell? Vagy a nyomda munkája? Vagy a közzétételhez szükséges tevékenységek? Hallom az ellenvetést, hogy mindezek együttvéve. Tehát akkor keresnem kell az okozati összefüggést az egyes részlettevékenységek között, abban az értelemben, hogy nélkülözhetetlen feltételei-e annak, hogy a sajtótermék közzététele megtörténjék. A tényálladék-szerűségről és a jogellenességről külön nem is beszélve kérdezem: miben áll a bűnösség? Mennyiben felel meg a tudat az egyes szellemi és fizikai tevékenységeknek, amelyek a sajtótermék közzétételeire vezettek? Az általános elvek szerint bűnös mindaz, aki abban a tudatban fejtett ki tevékenységet mint szerző stb., hogy a sajtótermék közzé fog tételni. Azt kell tehát megállapítani, hogy az illető ismerte a sajtótermék törvénybe ütköző tartalmát, és tudta, hogy azt azért ál-

¹⁵ Ez az igazi alapja az olyan kijelentéseknek, amilyen Richard Loeningnek az az állítása (Über die Haftung des verantwortlichen *Redakteurs*. 122.), hogy mivel a tételes német sajtójogban minden sajtódeliktumra csaknem kizárólag az általános büntetőtörvény rendelkezései irányadók, egyáltalán nem lehet egységes és általános formulát találni a sajtódeliktumok számára. Ez az álláspont azonban csak annyiban helyes, amennyiben valóban az általános büntetőjogi szabályok kerülnek alkalmazásra. Minthogy azonban ezektől a szabályoktól a német sajtótörvény is több ponton eltér, ennyiben igenis *lehet elhatárolni* a sajtódeliktumokat más bűncselekményektől, amint fentebb meg is kíséreltük. Az azonban bizonyos, hogy ez az elhatárolás nincs tekintettel a felelősségre, mert ebben a tekintetben alig tér el a német sajtójog az általános büntetőtörvénytől. Általában megfigyelhetjük, hogy mindazok a vélemények, amik szerint külön sajtódeliktum nincs, tudatosan vagy öntudatlanul azon a megfontoláson alapulnak, hogy a sajtódeliktumokra is az általános büntetőjogi szabályokat kell alkalmazni. Így különösen határozottan Buri: „es zwingen die beiden Vermutungen der §§ 20, 21 sowie die kurze Verjährungsfrist des § 22 nicht länger zu einer Unterscheidung zwischen den eigentlichen und uneigentlichen Pressdelikten, *da vielmehr jedes mittels der Presse begangene Delikt nach dem allgemeinen Strafrecht zu beurteilen ist*” [A 20. és 21. § két vélelme, valamint a 22. § rövid elévülési ideje nem kényszerít a valós és nem valós sajtódeliktumok közötti különbségtételre, mivel minden, a sajtó útján elkövetett deliktum sokkal inkább az általános büntetőjog alapján ítéendő meg] (i. m. 72–73.).

lítják elő, hogy közvétegyék. Természetes, hogy így egész sora esik ki a közreműködő személyeknek, akik bár tisztában vannak vele, hogy a sajtóterméket azért állítják elő, hogy az közzé legyen téve, de rendszerint fogalmuk sincs róla, mi van a sajtótermékben, vagy ha tudják is egy pillanatig, rögtön elfelejtik, vagy nem is dolgozzák fel olyan élménnyé, amelyet tudatnak lehetne nevezni. Szóval nagyon kiterjedt mértékben kell alkalmazni a közvetett tettesség kategóriáját, s csak igen kevés közreműködő marad olyan, akiről meg lehet állapítani, hogy szándékosan működött közre a bűncselekmény sajtó útján való elkövetésében. Az általános büntetőjogi felelősség talaján a gondatlan közreműködés nem jöhet figyelembe, mert a sajtó útján elkövethető bűncselekmények rendszerint szándékosak.

Kérdés, *bármely* bűncselekmény szóba jöhet-e az *általános* büntetőjogi felelősség szempontjából, ha a sajtó mai fogalmát tartjuk szem előtt. Mindenesetre igen, mert jogi szempontból *elvi* különbség nincs a primitív sajtó és a fejlett sajtó között, csak a büntetőjogi elvek *gyakorlati* alkalmazása nehezebb ma, mint lett volna a sajtó kezdetleges viszonyaira. Akármilyen nehéz is adott esetben a bűnös kikutatása és a bűnösség szabályainak alkalmazása, mégsem lehetetlen egyetlen esetben sem, akármilyen bűncselekmény is az, amelynek elkövetésére a sajtót eszközül használták. Csak *egy* értelemben lehet szó arról, hogy sajtó útján elkövetett bűncselekmény miatt nem lehet valakit megbüntetni: ha *egyáltalán* nem lehet helye a büntetésnek. Sajtó útján elkövetett bűncselekmény tehát ilyen értelemben csak akkor hiányzik, ha egyáltalán hiányzik a bűncselekmény. Ennek megítélése pedig egészen individuális aktus, elvileg nem dönthető el, csak akkor, ha az adott eset körülményeit vizsgáljuk. Igaz, hogy így elvileg ugyanúgy sajtó útján elkövetett bűncselekmény a csalás is, mint az izgatás. Egyiknél éppúgy megvan a bűnösség, a cselekmény, az okozati összefüggés, a jogellenesség, a tényálladék-szerűség, mint a másiknál. Semmi szükség arra, hogy az okozatosság kérdésével foglalkozunk, hiszen a bűnösség egészen átfogja az okozati folyamatot.

Újból leszögezhetjük tehát, hogy az általános büntetőjogi felelősség rendszerében a *felelősség alkalmazása szempontjából* nincs külön sajtódeliktum.

Amint azonban korábban már rámutattam, a legtöbb törvényhozás nem éri be az általános büntetőjogi felelősséggel a sajtó irányában, hanem keresi a módot arra, hogy a jogi szabályozás alkalmazkodjék a sajtó intézményének különleges természetéhez, ahhoz a közismert jelentőséghez, amelyhez a sajtó egyfelől a közműveltség terjesztése révén jutott, s amelyben másfelől azért van része, mert rendkívül alkalmas olyan közlésekre, amelyek széles rétegekkel rövid idő alatt ismertetnek meg valamely szempontból veszélyes gondolatokat. és nemcsak ennek megfelelő érzületet fejleszthetnek ki, hanem az akaratot is ilyen irányban befolyásolhatják.¹⁶

¹⁶ Vö. az 1815. évi augusztus 24-én kelt németalföldi alaptörvény 227. §-ával: „La presse étant le moyen le plus propre à répandre les lumières, chacun peut s'en servir pour communiquer ses pensées, sans avoir besoin d'une permission préalable. Néanmoins, tout auteur, imprimeur, éditeur ou distributeur, est responsable des écrits qui blesseraient les droits soit de la société, soit d'un individu.”

Tágítani igyekezzenek tehát a törvényhozások egyfelől azt a teret, amelyen belül a sajtó szabadon mozoghat, másfelől azonban annak lehetőségét is, hogy sajtóbeli közlemény miatt valakit felelősségre lehessen vonni. Tárgyilagosan sem azt nem lehet mondani, hogy a külön sajtójogi felelősség rendszerei a sajtó *ellen* irányulnak, de azt sem lehet állítani, hogy kizárólag az volna a céljuk, hogy a sajtó mozgási *szabadságát fokozzák*. Csak e két szempont együtt magyarázhatja meg a sajtójogi törvényhozások álláspontját.

Lényege a külön sajtójogi felelősség *minden* rendszerének az, hogy az *anonimitást* biztosítsa,¹⁷ de egyúttal azt is lehetővé tegye, hogy a szerző ismeretlenül maradása esetén *valakit* felelősségre lehessen vonni.¹⁸ A kettő szorosan összefügg egymással, és – amint Szilágyi Dezső egyik országgyűlési beszédében hatásosan jellemezte¹⁹ – valósággal *ára* egyik a másiknak. A legvilágosabban szemlélhető ez a viszony az 1922. április 7-én kelt új osztrák sajtótörvényben, amelyben megvalósult az az újabb reformtörekvés, hogy a sajtótermék előállítását körül közreműködőket nem lehet tanúvallomásra kényszeríteni avégből, hogy adatot szolgáltatassanak valaki bűnössége tekintetében (45. §). Eszerint tehát nem kell megnevezni a szerzőt, viszont akkor is, ha nem derül ki a szerző, a szerkesztőnek – esetleg további személyeknek – helyt kell állni bizonyos mértékig azért, amit a sajtó útján a törvény ellen elkövettek, akkor is, ha egészen bizonyos, hogy más a szerző. Megvan a tanúzási kényszer tilalma az 1918. évi svájci büntető javaslatban is (26. cikk), amely pedig más – vélelmen alapuló – felelősségi rendszert állapít meg, mint az osztrák törvény. Világos tehát, hogy bizonyos fokig mindegyik sajtójogi felelősségi rendszer ugyanazon gondolkörben mozog.

Arra nézve, hogy az említett célokat hogyan akarják elérni az egyes sajtójogi törvényhozások, igen különböző módokat találunk, de mindezeket vissza lehet vezetni két ellentétes irányító eszmére. Az egyik az, hogy meg kell tartani az általános büntetőjogi felelősséget, de ki kell azt egészíteni a szerkesztő és más személyek vélelmezett vagy esetleg gondatlanságra alapított külön felelősségével. A másik vezető gondolat az, hogy nem kell ragaszkodni az általános büntetőjogi felelősség rendszeréhez, hanem elegendő, ha a törvény előre kijelöli azokat az egyéneket, akik sajtódeliktumért felelősek, tekintet nélkül arra, hogy van-e abban részük vagy nincs. Minden egyéb csak részletkérdés, amiben ezek a felelősségi rendszerek különböznek egymástól, s lényegtelen a vezető gondolat szempontjából, úgyhogy bizonyos perspektívából elég, ha csak a szóban levő két típussal foglalkozunk.

¹⁷ „Ha a szabad sajtó egyik nélkülözhetetlen kelléke a szabad államnak, viszont a szabad sajtónak egyik lényeges feltétele az anonimitás joga” (Tarnai i. m. 18.).

¹⁸ Mint jogpolitikai szempontot teljesen mellőzöm azt a kérdést, mennyivel célszerűbb a felelősségre vonás eredményessége érdekében a fokozatos, mint más felelősségi rendszer.

¹⁹ Vö. *Az 1878. évi október 17-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*, 13. kötet, 53.

Mindenestre feltűnő, hogy ez a két felelősségi típus meglehetősen nagy távolságban van egymástól. Az egyik a bűnösség elvén alapul, a másik pedig teljesen független a bűnösség bármilyen vonatkozásától, még csak vélelmet sem állít fel a bűnösség mellett, hanem pusztán azt teszi a felelősség alapjává, hogy valaki bizonyos viszonyban van a sajtóval, s nem keresi, hogy a konkrét esetben van-e valami köze az elkövetett bűncselekményhez. Logikusan még egy közbeeső állomás is volna pedig a két típus között: az okozatosságra alapított felelősség rendszere.

A magánjog már régóta ismeri a tárgyi felelősséget, a veszélyviselés kötelezettségét, bizonyos veszélyes üzemekért való felelősséget. Az újabb magánjogi kódexek a kártérítési felelősséget nem szorítják kizárólag a vétkesség esetére, hanem – bár csak kivételesen – szabályozzák a vétkesség nélküli kártérítési kötelezettséget is (állattartó szavatossága, veszélyes üzemekért való felelősség stb.; vö. Ludwig Traeger: *Der Kausalbegriff in Straf- und Zivilrecht*. 294–324.). A büntetőjogban a tárgyi felelősség általában ismeretlen ugyan, s a bűnösség nélküli felelősség igen kis térre szorítkozik csak, az úgynevezett praeterintencionális cselekményekre, amelyek eseteiben a bűnösség nem terjed ki az egész eredményre, s a szándékon túlmenő eredménynek csak okozati összefüggésben kell állania a tettes cselekményével. Ha azonban a törvényhozó arra határozza magát, hogy félreteszi a büntetőjogi felelősség szabályait, és kivételesen olyan esetre is szab büntetést, amikor a cselekmény tekintetében nem terheli bűnösség az illetőt, akkor mindenestre közelebb található az a gondolat, hogy az ilyen felelősséget legalábbis az *okozatosságra* kell alapítani, mint az, hogy még az okozati összefüggést sem kell keresni, hanem elég, ha valaki általában, tekintet nélkül a konkrét sajtótermékre, bizonyos időben és helyen valami vonatkozásban van a sajtóval. Ezt csak mint logikai megjegyzést említem, tekintet nélkül arra, hogy helyesnek tartom-e az ilyen felelősségi rendszer gyakorlati megvalósítását. Értékesíteni kívánom azonban ezt a gondolatot arra, hogy – az eltérés révén – felfedjem a mi törvényünk sajtójogi felelősségi rendszerének lényegét, s ezzel összefüggésben a sajtódeliktum tételes meghatározásának értelmét.

A sajtójogi felelősségnek a kauzális összefüggésre alapítása bizonyos mértékig lehetővé teszi az eset körülményeinek figyelembevételét, ami a fokozatos felelősség rendszerében teljesen lehetetlen, legalábbis, ami azt a kérdést illeti, van-e helye *felelősségre vonásnak*. Ezen a téren a fokozatos felelősség rendszere egészen absztrakt téren mozog,²⁰ maga szabja meg kizárólagos hatállyal, mikor lehet valakit sajtójogi felelősségre vonni, egészen figyelmen kívül hagyva az eset körülményeinek alakulását. Akire a törvény rendelkezése ráillik, annak felelnie kell, akármennyire távoli vonatkozásban van az adott bűncselekménnyel, sőt még akkor is, ha semmi része sincs benne, nemcsak a bűnösség szempontjából, de a pusztán tárgyi összefüggésnél fogva sem, feltéve, hogy megvan az az alaki feltétel, amelyhez a sajtó-

²⁰ Lásd erre a műszóra nézve fentebbi megjegyzésünket.

jogi felelősséget a tételes törvény köti. Éppen ebből a körülményből, tudniillik a fokozatos felelősség rendszerének merev formalizmusából és absztrakt szabályai-
ból következik az a tárgyunk szempontjából igen fontos tünet, hogy a *fokozatos felelősség rendszerére alapított sajtótörvénynek absztraktan kell szabályoznia* olyan kérdéseket is, amelyek egyébként törvényhozási szabályozást nem kívánnak, hanem minden egyes eset sajátos körülményei szerint kerülhetnek eldöntésre. Ilyen szabályozási probléma a fokozatos felelősség rendszerében az is, milyen bűncselekmény lehet sajtódeliktum. A formalizmus és az absztrakció e probléma megoldásában kettős irányban érvényesül: egyfelől magának a meghatározásnak a módjában, másfelől abban a tekintetben, hogy ez a meghatározás csak bizonyos bűncselekményfajokra illik-e, vagy pedig ráillik bármely bűncselekményre, ha az adott esetben megfelel a meghatározásban foglalt kellékeknek.

Mielőtt azonban erre a kérdésre rátérnénk, vizsgálnunk kell még azt a felvetett másik kérdést, hogyan alakul a sajtójogi felelősség olyan rendszerben, amely a felelősséget a pusztá okozati összefüggésre alapítja.

Ha a törvény azt rendelné, hogy az oly egyén tartozik felelősséggel a sajtó útján elkövetett bűncselekményért, akinek magatartásával okozati összefüggésben van az, hogy az illető sajtóterméket büntetendő tartalma dacára közzétették, akkor az volna az első kérdése a jogalkalmazónak, hogyan kell érteni az „okozati összefüggés” kifejezést.

A jogtudományban évtizedek óta heves harcok folynak akörül, vajon jogosult-e külön okozatossági elméletet alkotni a jogra, vagy pedig az úgynevezett filozófiai – helyesebben természettudományi – okozatosság elméletét kell-e alkalmazni a jogtudományban is. Ennek a harcnak jelszava az *adekvát kauzalitás* az egyik oldalon, a *conditio sine qua non* kauzalitása a másik oldalon. Sem a többség elve, sem a *vota non numerantur sed ponderantur* elve nem lévén irányadó, a különböző elméletek helyessége felett azok belső logikai ereje és használhatósága alapján lehet csak ítéletet mondani. Ez alkalommal inkább csak jelezni kívánjuk álláspontunkat, amelynek bővebb kifejtését a döntésünk irányára lényeges szempontok részletes feltárásával más alkalomra tartjuk fenn.

Az adekvát kauzalitás lényege az, hogy *nem* vesz figyelembe *minden* olyan körülményt, amely nélkül a bekövetkezett eredmény egyáltalán elmaradt volna, vagy másképp alakult volna. Bizonyos *kiválasztási* művelet kell tehát annak megállapításához, hogy a kauzalitás adekvát-e vagy nem. Magyarul az adekvát kauzalitást leghelyesebben megfelelő okozatosságnak nevezhetjük, s – mint később ki fogjuk fejteni – nem tudjuk helyeselni a „valószínű okozatosság” elnevezést. A „megfelelő okozatosság” kifejezés arra utal már magában is, hogy csak az olyan okozatosságot vesszük figyelembe, amely megfelel valamely szempontnak. Most mellőzöm egyelőre annak részletezését, milyen szempontok azok, amelyeknek meg kell felelni bizonyos okozati összefüggésnek ahhoz, hogy a jogban figyelemre tartson számot. Egyelőre csak azt kívánom hangsúlyozni, hogy a jogban a fő szempont nem lehet más, mint a jogalkalmazás szempontja, az, hogy van-e helye bizonyos jogszabály alkalmazásának bizonyos okozati összefüggés esetében.

Bízunk benne, nem pusztá játék a szavakkal, ha azt mondjuk, hogy tulajdonképpen *minden* okozatosság *adekvát*. Ez tehát nem valami *különös* sajátossága a *jogi* okozatosságnak, vagy kevesebb gyöngédséggel kifejezve, nem csupán a jogtudósok találékony fantáziájának éretlen gyümölcse, hanem általános jelenség az okozatosság terén. John Stuart Mill ok-fogalma közmegegyezés szerint *használatatlan*:²¹ az eredmény feltételeinek *összességével* nem tudunk mit kezdeni. Mindenben aláírhatjuk tehát Angyal Pál fejtegetéseit, aki meggyőzően utal arra, hogy oknak csak egy-egy részletét tekintjük a feltételek komplexumának, s ezt aszerint választjuk ki, hogy milyen szempontból keressük valaminek az okát. Mászt talál oknak az orvos, mászt a műszaki ember, mászt a jogász és így tovább. Az okozatosságra is áll az, amit Georg Simmel a filozófiai szemlélmódra alkalmaz, hogy a perspektíva változásával változik a kép is:²² hogy mi az ok, attól függ, milyen célból keressük az okot.

De ha ez így van, akkor be kell látnunk, hogy a *conditio sine qua non* ok-fogalma sem egyéb, mint – bizonyos fokig – adekvát kauzalitás, nevezetesen a kauzalitás abból a szempontból, amelyből a természettudós keresi azt, hogy mi az oka valamely jelenségnek. Ez a kauzalitás-elmélet felel meg a természettudomány szükségleteinek. A kiválasztási művelet itt is kétségtelenül megvan: a természettudós mindentől eltekint, ami tárgya szempontjából közömbös.

Távol áll tőlünk, hogy ezzel a megállapítással valami relativista álláspont mellett törjünk lándzsát. Csak azt az elvet alkalmazzuk, amelyet Wilhelm Windelband úgy fejez ki,²³ hogy minden tudományos vizsgálódás kiválasztás, kiemelése egyes tényeknek, és elhanyagolása másoknak, az illető tudomány álláspontjához képest. Szaktudomány másképp el sem képzelhető. A kiegyenlítés a filozófia feladata. Elismerjük, nem könnyű feladat. Az okozatosság adekvanciájához fűződő követelmény szem elől tévesztése viszont olyan sajnálatos eltévelyedésekhez vezet, mint Buri szubjektivizmusa, amely arra hivatkozva, hogy az *okozatosság* mindig *ugyanaz*, kizárólag a lelki vonatkozásokra akarja felépíteni a büntetőjogot, s jogi értelemben lát bűnösséget ott is, ahol az csak a lélek mélyén van, de felette ítélkezni nem földi bíró tiszte. Félreismerése a kauzalitás kategóriájának az is, amit Cesare Lombroso és követői művelnek, akik nem látják be, hogy egészen más dolog azt nézni, milyen egy bírói ítélet alapján börtönbe zárt ember koponyaalakja, és egészen más azt keresni, hogy ki tartozik felelősséggel azért, mert olyan cselekményt vagy mulasztást követett el, amely a törvénnyel ellenkezik.

²¹ John Stuart Mill: *A deduktív és inductív logika rendszere*. Szász Béla fordítása. 1877. II. kötet, 10. s köv.

²² *Hauptprobleme der Philosophie*. 35. s köv.

²³ „Das Prinzip der Auswahl, das die Unterscheidung des Wesentlichen und Unwesentlichen bedingt, wechselt je nach dem Standpunkte der besonderen Wissenschaft” [A kiválasztás elve, ami a lényeges és a nem lényeges közötti különbségtételt feltételezi, a szaktudomány mindenkori álláspontja szerint változik] (*Einleitung in die Philosophie*. 1914. 55.).

Ha azonban helye lehet válogatásnak a feltételek közt *egyáltalán*, akkor nem lehet az sem hiba, ha az okozatosságból csak azt vesszük figyelembe a *büntetőjogban*, sőt egyáltalán a jogban, ami a jogi szempontoknak megfelel. Elsősorban tehát azt keressük, hogy *emberi magatartással* függ-e össze az az eredmény, amiért valaki jogi felelősséggel tartozik. Közelebről vagy kevésbé közléről, de mindig csak emberi magatartással kell összefüggnie annak, aminek a jogban jelentősége van. Egészen kivételes csak az olyan jogszabály, amely nem kíván egyebet valamely jogi felelősség megállapításához, mint a pusztá okozati összefüggést, a szó legáltalánosabb, mondhatjuk: természettudományi értelmében. Csak mellékesen jegyzem meg, hogy ilyenkor is van valami része az emberi magatartásnak a felelősség megalapozásában, különben egyáltalán nem lehetne szó felelősségről.

Hogy *milyen* emberi magatartás jöhet számításba a *jogi* felelősség szempontjából, meglehetősen bonyolult kérdés. A legegyszerűbbnek látszik a kérdés a büntetőjogban, ahol a bűnösség elve uralkodik, bár nem kizárólagosan. Már nehezebb a helyzet a magánjogban, amely nemcsak a vétkességre alapított felelősséget ismeri, hanem a vétlen felelősség különböző alakjait is, de vétkesség esetén is csak a jogsértő cselekményre nézve kíván vétkességet, nem pedig a további következményekre nézve. A vétkesen okozott kárt nem csupán annyiban lehet figyelembe venni, amennyiben a szándék vagy a gondatlanság arra kiterjedt, hanem ezen túl is, mindaddig, amíg a kár okozati összefüggésben van a szándékos vagy gondatlan károsító cselekménnyel vagy mulasztással.

Problémává tulajdonképpen csak akkor válik a jogi felelősség kérdése, amikor nem terjed ki a vétkesség a felelősség tárgyául szolgáló tényállásra. Ilyen eset a büntetőjogban az eredményért való felelősség, ilyenek a magánjogban a vétlen felelősség különböző esetei, valamint a kártérítés terjedelmének megállapítása. Vétkesség esetén azért nem okoz nehézséget a felelősség megállapítása, mert a szándék és a gondatlanság fogalma eléggé körülhatárolja azt a területet, amelyen belül kell maradnia a felelősségre vonás alapjául szolgálható emberi magatartásnak. Ellenben vétlen felelősség esetén ez az iránytű hiányzik, s ha a pusztá okozatosság szempontja döntené el a dolgot, igen gyakran olyan esetekben kellene alkalmazni a vétlen felelősségre vonatkozó jogszabályokat, amikor minden józan belátásunk tiltakozik az ellen, hogy valakit felelősségre vonjunk. Bizonyos mértékig *lehet* ezen segíteni azzal, hogy méltányosságot kívánunk a bírótól, de ez a gyógyszer eléggé kétes értékű, mert nem nyújt biztos fonalat, s ahelyett, hogy az intellektus világitásában tisztázná a kérdést, eltemeti a megoldást az érzés homályába. Elég tág tere nyílik az egyéniség érvényesülésének és az ezzel járó ingadozásoknak és következetlenségeknek a jogalkalmazásban úgyis, ne szaporítsuk ezeket az alkalmakat ott, ahol el lehet kerülni.

A legelső kérdés tehát a felelősség tekintetében az, hogy milyen emberi magatartás lehet egyáltalán alapja a felelősségre vonásnak olyankor, ha a felelősség nem alapul vétkességen. Vajon elég-e bármely olyan magatartás, amely a legáltalánosabb szempontból – tekintet nélkül pszichikumra és bármi egyébre, pusztán a

conditio sine qua non értelmében – összefügg a felelősség tekintetében irányadó eredménnyel, vagy pedig a pusztá okozatosságon kívül kell-e még másvalami is ahhoz, hogy jogi felelősséget lehessen megállapítani?

Azt hiszem, nem tévedek, ha ebben a kérdésben látom a lényegét mindannak a rendkívüli éles elméjű és nagy értékű vizsgálódásnak, amelyet a jogtudomány terén a legutóbbi három évtizedben olyan elmék folytattak, mint Carl L. Bar, Karl Birkmeyer, Karl Binding, Josef Kohler, Max E. Mayer, August Thon, Woldemar Rohland, Max Rümelin, Moritz Liepmann, Traeger, Paul Krückmann, hogy csak a legnevezetesebbeket említsük. Erre a kérdésre akartak úgynevezett jogérzetünket – vagy jogi belátásunkat – kielégítő feleletet adni mind a különböző okozatossági elméletek, mind pedig azok az egyéb kísérletek, amelyek nem az okozatosság terén keresték a megoldást, hanem egyéb téren, így a jogellenesség problémájának kimélyítésében (Müller,²⁴ Mihurko²⁵).

Mindezek a különféle megoldások korlátozni akarták a felelősséget a pusztá okozatosság határain jóval belül olyan térre, ahol a felelősség megállapítása nem sérti jogérzetünket, helyesebben nem mond ellent belátásunknak, és ahol még meg lehet őrizni azt az egységet, amely a jogi gondolkodásban is nélkülözhetetlen.

Egészen evidensnek találjuk azt az alapgondolatot, hogy jogi felelősségnek csak olyan emberi magatartás miatt lehet helye, amely nem pusztá mechanikai összefüggést mutat valamely jogi jelentőségű eredménnyel, hanem olyan vonatkozásokban mutat összefüggést, amelyek belül maradnak az emberi belátás határain. Abban a negatívumban találjuk a lényegét az említett kutatásoknak, hogy nem lehet a jogi felelősség alapjául elfogadni olyan körülményeket, amelyeket sem a felelősségre vont egyén, sem helyében másvalaki nem tudott volna előre látni akkor, amikor bizonyos cselekményt elkövetett, vagy amikor valamely más, jogi jelentőségű esemény történt. Hogy azután minek nevezzük azt, ami belül marad ezeken a korlátokon, adekvát okozatosságnak vagy objektív jogellenességnek, az szerény véleményem szerint tulajdonképpen alárendelt jelentőségű kérdés, talán inkább csak terminológiai probléma.

Eddigi fejtegetéseinket az adekvát okozatosságról támogatják az ismeretelméleti megfontolások is.

Az okozatosság ugyanis mindenféle értelemben, tehát természettudományi értelemben is egymagában csak *ex post* jelent *szükségszerűséget*, ellenben a jövőre nézve csak *valószínűséget jelent*, így van ez a *conditio sine qua non* értelmében vett jogi okozatosságnál is, amelyet sokan a jogban alkalmaznak. Az ugyanis,

²⁴ Max Ludwig Müller: *Die Bedeutung des Kausalzusammenhanges im Straf- und Schadensersatzrecht*.

²⁵ Max Mihurko: Verursachung, Begünstigung, Rechtswidrigkeit als Voraussetzungen der Schadenshaftung. *Zeitschrift für das Privat- und öffentliche Recht der Gegenwart*, 42. kötet, 1. és 2. füzet.

hogy valami nélkülözhetetlen feltétel, kettőt jelent. Először azt, hogy az illető jelenség összefügg egy másik jelenséggel, feltétele ennek, másodszer pedig azt, hogy olyan feltétele, amely nélkül nem következett volna be ez a másik jelenség, az eredmény. Az utóbbi ítéletnek az az alapja, hogy tapasztalatunk szerint eddig mindig úgy történt, hogy amikor a szóban levő feltétel ugyanilyen körülmények között fellépett, mindig maga után vont a másik jelenséget, az eredményt. Ez a *tapasztalati* ítélet azonban egymagában még nem foglalja magában azt is, hogy ugyanígy *fog* mindig történni a dolog a jövőben is. Csak valószínűséget nyújt tehát a jövőre nézve az a tapasztalati ítéletünk, hogy valamely feltétel nélkülözhetetlen (Traeger is utal az emberi ismeretek fogyatékosságára, i. m. 162.). Valami más kell ahhoz, hogy a szükségszerűséget a jövőre nézve is ki tudjuk mondani. Ez pedig nem más, mint a *törvényszerűség* feltételezése, ami azonban nem tapasztalati tény, hanem előfeltevése minden természettudományi vizsgálódásnak, s élesen el kell különíteni az okozatosság fogalmától. „A természetben tapasztalt konkrét egyformaságok tényéből a jövőre vonatkozólag nem alkothatunk szükségképpen érvényes ítéleteket – csakis az általános törvényszerűség elvére támaszkodva.” Az általános törvényszerűség elve pedig „nem más, mint elménknek az a követelménye, hogy a jelenségekre nézve általános érvényű törvényeket alkothassunk”. „Hogy én a jövőben is a jelenségekre olyatén megismétlődését várom, mint a múltban tapasztaltam, ebben az előfeltevés semmi más, mint a törvényszerűség elve.” „Az oksági viszonyban a szükségképpiség jegye ebből az elvből származik.” „A törvényszerűség elve tehát a tudományos okismeretnek nélkülözhetetlen előfeltevése.”²⁶

Ám a jogalkalmazás nem törekszik tudományos eredményekre, csak gyakorlati célra kíván bizonyos összefüggéseket megállapítani, ezért a jog tudománya nem operálhat szükségszerű összefüggésekkel, hanem be kell érnie a valószínűség elemével, tehát semmi akadálya annak, hogy a jogban a valószínűségre támaszkodó *ex ante* szemléletet alkalmazzuk.²⁷

Látjuk tehát, hogy a *conditio sine qua non* értelmében vett okozati összefüggés is bizonyos mértékig valószínűségi ítéletet jelent csak, nem pedig abszolút szükségszerű összefüggést. Csak *utólag* beszélhetünk arról, hogy valami nélkülözhetetlen feltétele a már bekövetkezett eredménynek. Utólagosan azonban csak *perjogi*

²⁶ Bognár: *Okság és törvényszerűség a fizikában*. 118, 119, 121, 122.

²⁷ „Die praktische Kausallehre will nicht das Geschehen erklären [...] um die Gesetzmässigkeit des Geschehens nachzuweisen, sondern die stellt sich die Aufgabe, die Wirklichkeit zu erforschen, und die Wirksamkeit der sie bewegenden Kräfte an der Hand der Erfahrung zu beurteilen, um dieselben den menschlichen Zwecken dienstbar zu machen” [A ok-okozati összefüggés tana a gyakorlatban nem a történést akarja magyarázni, (...) hogy a történést törvényszerűségét kimutassa, hanem azt a feladatot tűzi maga elé, hogy a valóságot kutassa, és az azt mozgató erők hatását a tapasztalat alapján megítélje, annak érdekében, hogy azon erőket az emberi célok szolgálatába állítsa] (Woldemar Rohland: *Die Kausallehre des Strafrechts*. 2.).

szempontból nézzük a jogi érdekű jelenségeket. Az bizonyos, hogy a *bíró* múlt tényeket állapít meg, s azt hisszük, igen találó Magyary Gézának az a tanítása, hogy a per lényege múlt tények kiderítése.²⁸ De a per csak eszköz az anyagi jog alkalmazására, a múlt tények kiderítése csak arra való, hogy tudjuk, milyen tényállásra kell alkalmazni az anyagi jog absztrakt szabályait. Márpedig az anyagi jog előre néz, nem hátra, azt tűzi ki célul, hogy az emberek magatartását *előre* befolyásolja bizonyos irányban; a retrospektív nézőpont nem az anyagi jogé, hanem a perjogé. Az anyagi jogot csak akkor lehet alkalmazni, ha valamely emberi magatartásról azt találjuk, hogy nem felel meg annak a várakozásnak, amelyet a jog fűz az emberek magatartásához. Legvilágosabb ez akkor, ha az illető ember tudatosan helyezkedik szembe a joggal, kevésbé világos, ha csak gondatlanságról van szó, legvékonyabb pedig az alapja az anyagi jog alkalmazhatóságának akkor, ha sem a szándékot, sem a gondatlanságot nem kell megállapítani, hanem csak a legszélesebb értelemben vett felelősséget, amely azon alapszik, hogy emberileg előre lehetett látni a jogsértő eredményt.

Nincs tehát jogi jelentősége az *ex post* szemléletnek, mert az anyagi jogot az érdekli, hogy milyen *legyen* az emberek magatartása általában, vagy milyen ne legyen. Az anyagi jog absztrakt, csak a perjog konkrét jellegű. Az anyagi jog általánosságokkal dolgozik, ennek az általánosságnak kell meglennie abban a magatartásban is, amelyet a perjog utólag konkrétan vizsgál. Ezért nem lehet jogosultsága az anyagi jog *ex post* alkalmazásának, hanem csak *ex ante* perspektívába állításának, erre pedig mindenféle okozatossági elv egymagában véve csak valószínűségi megoldást tud nyújtani, nem szükségképpit. Ez a tulajdonképpeni érteleme nézetünk szerint annak a megkülönböztetésnek, hogy a szükségszerűség emberfeletti valami, emberi csak a valószínűség, amely egyedül felel meg ismereteink fogyatékoságának (Traeger i. h.). Ezért nem alkalmazható a *conditio sine qua non* okozatossági elve a jogban.²⁹

Az adekvát okozatosság fogalmában nem kizárólag az adekvancia szempontja a lényeges. Éppen ilyen nagy jelentősége van ebben a fogalomban annak is, hogy olyan okozati összefüggést jelent, amely emberileg *előre* látható volt bizonyos cselekmény elkövetésekor vagy más esemény bekövetkeztekor. Az „adekvát” jelző tehát nem is eléggé kifejező arra, mi a lényege az adekvát okozatosságnak. Az első kérdés ugyanis mindig az, olyan volt-e az okozati összefüggés, hogy azt emberileg fel lehetett ismerni, illetve minthogy ezt az ítéletet *ex ante* kell hozni, előre látható volt-e az eredmény egyáltalán, átlagos emberi szemmel nézve a dolgot. Csak a második kérdés az, vajon olyan volt-e az előre látható tényállás, hogy *nem egészen*

²⁸ *Magyar polgári perjog*. 1913. 1–4., 6–7., 18., 475., 498., 503., 510., 516., 518–520., 613.

²⁹ Hogy mennyire nem lehet a természettudományi okozatosságot alkalmazni a jogban, arra kitűnő bizonyítékot szolgáltat maga Buri, aki a legkülönbözőbb variációkban beszél a *bűncselekmény* okozásáról, a *szándékos és gondatlan* okozásról stb.

jelentéktelen mértékben lehetett számítani az eredmény bekövetkezésére, vagy pedig csak elenyészően csekély volt-e a valószínűsége az eredmény bekövetkezésének. Tehát sem az „adekvát”, a „megfelelő” jelző, sem a „valószínű” jelző nem fejezi ki *egészen* az adekvát okozatosság lényegét, hanem tulajdonképpen csak a kettő együtt. Talán még inkább felelne meg az „emberi okozatosság” kifejezés, mert azt domborítaná ki, hogy olyan okozati összefüggésről van szó, amelyet nem a fizikai okozatosság értelmében állapítunk meg, hanem csupán azt a mértéket alkalmazva, mennyiben függ össze az eredmény emberi magatartással, az embert mint egészet, tehát mint gondolkozó lényt véve alapul, nem csak mint a természeti világ egy darabját. Mert *ez* a legvégső elemzésben a jogban alkalmazható okozatosság magva. Azt lehetne mondani, hogy ez a mérték határolja a jog alkalmazhatóságának logikai körét.

Amint ugyanis beszélünk például a büntetőtörvény területi, időbeli és személyi hatályáról, úgy lehetne beszélni logikai hatályáról is, vagyis arról a legszélső köréről, amelyen belül *jogi* felelősségre vonásnak még van értelme, figyelemmel arra, hogy a jog az összességre káros magatartásokat kívánja kiküszöbölni a *társadalmi történelemből*, nem lévén hatalma a *természet* fölött. Természetes, hogy a tételes jog ezt a kört kivételesen tágíthatja is, és felelősségre vonást rendelhet kivételesen olyankor is, ha még csak adekvát okozati összefüggésről sem lehet szó, de ez már szinguláris rendelkezése volna a tételes jognak, amely mint kivétel csak erősítené a szabályt.

Az a meggyőződésünk, hogy az okozatosság és a jogellenesség problémáját össze kell kapcsolni akkor, amikor a jogi értelemben vett okozatosság mibenlétét kutatjuk. Olyan okozatosság ez, amely a jog követelményeinek felel meg, tehát olyan okozatosság, amely nélkül nincs jogellenesség. A jogellenesség feltétele, hogy adekvát kauzalitás legyen valamely jogi érdekű jelenség és egy emberi magatartás közt. Nem is lehet a jogellenesség absztrakt kategóriáját konkrét esetben másképp alkalmazni, csak akkor, ha az adekvancia megvan az emberi magatartás és az úgynevezett eredmény közt. Ily körülmények között nyilvánvaló tehát: *tágabb értelemben* már az adekvát okozatosság is *jogellenességnek* nevezhető. Nemcsak azért, mert az emberi magatartás jogellenességéről nem lehet beszélni a kauzalitás adekvanciája nélkül, hanem azért is, mert az adekvancia viszont attól is függ, mennyiben jogellenes az emberi magatartás, amelyről éppen szó van. Bár mennyire helyeseljük is tehát Wilhelm Sauer grandiózus szintézisében azt a tételt,³⁰ hogy a jogellenesség kérdése a primer, az okozatosságé a szekunder, s hogy a jogban döntő jelentősége annak a kérdésnek van, mennyiben jogellenes – tárgyilag – valamely emberi magatartás, mégsem tudjuk magunkévá tenni azt a merevséget, amellyel az okozatosság problémáját különválasztja a jogellenesség kérdését.

³⁰ *Die Grundlagen des Strafrechts*. 1921.

tól, s a kettő közt a viszonyt csak abban látja, hogy a jogellenesség megállapításának a kauzalitás adekvanciája csak feltétele, de nem tartozik a jogellenesség fogalmi körébe.

Igen jellemző egyébként, hogy az okozatosság kérdésében kezdettől fogva az volt a *conditio sine qua non* okozatossági elvét kritizáló törekvések iránya, hogy a pusztán természeti okozatosság fogalmát közelebb hozzák a jog birodalmához, s hogy erre elsősorban olyan tudós hívta fel a jogászok figyelmét, aki maga nem is volt jogász, de mint fiziológus rendkívül éles logikai ösztönrel belátta, hogy a jogtudományt és a jogalkalmazást nem érdekelhetik a testmozdulatok mint olyanok, hanem kell valami másnak is lenni, ami a pusztán természeti okozatosság mellett és azzal kapcsolatosan tárgyául szolgálhat a jogász érdeklődésének. Nem szabad csodálkoznunk rajta, hogy Johannes Kries eltévedt,³¹ amikor a bűnösség kérdését kapcsolta bele az okozatosság problémájába, hiszen nem volt jogász, és a jogtudománynak is évtizedekre volt szüksége, amíg meg tudta találni azt a terrénumot, amelyen gyümölcsözően lehet kutatni az okozatosság jogi szempontjait. A tárgyi jogellenesség terrénuma ez, amelyre újabban már Müller és Mihurko fejtegetései is átvitték az okozatossági kutatást. Koronája az e téren folytatott mélyreható munkásságnak Sauer nagyszabású műve, amely az erkölcs és a társadalmi hasznosság kettős pillérére építve, a filozófia legmagasabb csúcsáról világítja meg a büntetőjog alapvető kérdéseit, és ezek közt az okozatosság és főleg a jogellenesség problémáját. Annyiban mindenesetre igaza van Sauernek, hogy az adekvát okozatosság egymagában még nem meríti ki egészen a jogellenesség fogalmát, s hogy az igazi jogi értékítélet mégiscsak az, van-e jogellenesség, vagy nincs.

Mindezek előrebocsátását szükségesnek tartottam ahhoz, hogy saját álláspontomat indokoljam abban a kérdésben, milyennek kell lenni az okozatosságnak ahhoz, hogy meg lehessen állapítani a kizárólag okozatosságra alapított felelősséget azért, mert valamely sajtótermékkel bűncselekményt követtek el. A *conditio sine qua non* értelmében vett okozatosság fogalmát nem tudjuk itt használni már azért sem, mert nem arról van szó, hogy mennyiben bűncselekmény az, hogy valamely emberi magatartás bizonyos eredményt létesített, hanem arról van szó, hogy maga az az eredmény is, amelynek okozati összefüggését kutatjuk bizonyos emberi magatartással, már maga nem valamely természeti értelemben vett jelenség, hanem értékítélet, nevezetesen annak megállapítása, hogy a sajtótermék közzététele bűncselekmény. Mert abból kell mindenesetre kiindulnunk, hogy a sajtó útján elkövetett bűncselekmény mindig valamely gondolat közzétételét jelenti, vagyis olyan helyzetbe juttatását, amelyben megvan a lehetőség arra, hogy a legszélesebb körben tudomásul vehessék az emberek.

³¹ *Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie*, 12. kötet, 181. s. köv. Vö. hozzá Traeger i. m. 121–124., 130–136.

Ha egészen figyelmen kívül hagyjuk is, hogy terheli-e a szerkesztőt stb. bűnösség az adott esetben, s csak azt keressük, közrehatott-e az ő magatartása *in concreto* arra, hogy a sajtóterméssel büntető törvénykönyvbe ütköző tartalmat tettek közzé, már akkor is túlmegyünk azon a kérdésen, hogy a szerkesztő stb. testmozdulata milyen eredményt hozott létre a fizikai világban. Az okozatosság fogalmát abban a tágabb értelemben kell venni, amelyre már Rohland céloz,³² s amelyet Sauer bázisául tesz meg okozatossági tanának, vagyis *az elgondolt okozatosságot*.³³ Az, hogy egyik vagy másik testmozdulatnak milyen jelentősége van, fontos lehet a fiziológusnak vagy a gyakorlati nemzetgazdának, amikor Taylor-féle rendszerek megalkotásán fáradozik, de nem fontos a jogásznak, akinek egészen mással kell törődnie: valamely emberi magatartás *jogi értékességét* vagy *értéktelenségét* kell kinyomoznia. Nagyon helyesen utal Sauer arra, hogy valamely elmélet használhatósága éppen attól függ, mennyire lehet abnormis területeken alkalmazni (i. m. 445.). A sajtójogi okozatosság és általában a sajtójogi felelősség területe határozottan ilyen abnormis vidék, s ezen is teljesen beválik az adekvát okozatosság elmélete, amint a következőkben megkísérlem kifejteni.

Nem lehet elegendő a *conditio sine qua non* okozatossági tana a sajtójogban azért, mert lehetetlen eredményekre vezetne gyakorlati alkalmazásában. Ilyen alapon rendszerint végig felelőssé kellene tenni nemcsak a szerkesztőt, nemcsak a kiadót, hanem a szedőt, a korrektort, a legkisebb nyomdászintast és újságárust is, mert az ő közreműködésük nélkül a sajtóterméket nem lehetett volna közzétenni *úgy, amint az közzététel a valóságban*. De még akkor is, ha az okozatossági alapra épített felelősséget korlátozná a törvény egyes fontosabb személyekre, például a szerkesztőre, a kiadóra, még akkor sem vezetne kielégítő eredményre az ilyen szabályozás. Még mindig fordulnának elő olyan esetek, amelyekben a pusztá okozatosságra alapított döntés jogérzetünket sértené, és visszas következményekre vezetne.

Nem elég tehát azt keresni, hogy a felelősségre vont személy magatartása nélkülözhetetlen feltétele volt-e annak, hogy a sajtótermék tartalmának közzétételével bűncselekményt követtek el. Keresni kell azt is, adekvát volt-e az okozati összefüggés, vagyis olyan volt-e, hogy akár a felelősségre vont személy, akár helyében más normális ember *előre láthatta* azt, hogy a sajtótermék közzététele bele fog ütközni a törvénybe. Ha igen, akkor az okozati összefüggés adekvát, és a felelősség megállapítható, ellenkező esetben azonban szó sem lehet felelősségről, mert az ille-

³² „Prinzip der Erwartung” (Rohland i. m. 11.).

³³ „[N]icht der tatsächliche, sondern der voraussichtliche Erfolg” [Nem a tényleges, hanem az előrelátható eredmény] (Sauer i. m. 409.). „Es kann nicht [...] auf den tatsächlichen, sondern nur auf den gedachten Erfolg [...] ankommen” [Nem (...) a tényleges, hanem a vélt eredménnyel múlik] (uo., 424.). „Allemaal handelt es sich nur [...] um ein logisches, ein gedachtes Urteil” [Mindenesetre csak (...) egy logikai, vélt ítéletről van szó] (uo., 435., 439.). Vö. Paul Oertmann: *Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuche II. Recht der Schuldverhältnisse* 30. lapjával is.

tő egyén magatartása semmivel sem különbözik az okozati összefüggés és tehát az eredmény szempontjából a szedőgép működésétől, amely szintén *conditio sine qua non*ja volt annak, hogy az adott esetben bűncselekményt tartalmazó sajtótermék jött létre és tétetett közzé.

Az előrelátás szóban levő lehetőségéről azonban csak akkor lehet beszélni, ha a tettes vagy helyében bármely más normális ember akkor, amidőn közreműködését kifejtette, tárgyilag *tudhatta* (közömbös, hogy *tudta-e*, vagy *tudnia kellett-e!*), hogy az a gondolat, amelyet a sajtótermék tartalma magában foglal, olyan elemet is tartalmaz, amely megfelel valamely bűncselekmény tényálladékanak. Ezt pedig *rendszerint* csak akkor lehet megállapítani, ha magából a közlemény tartalmából maradék nélkül kiviláglik mindaz, ami az illető bűncselekmény tényálladéka-hoz tartozik, vagyis ha magából a közleményből, minden más adat ismerete nélkül, pusztá elolvasásra meg lehet állapítani az illető bűncselekmény valamennyi tényálladéki elemét, és ehhez képest meg lehet szerezni a szükséges ténybeli alapot arra, hogy az illető közleményt bűncselekménnyé lehessen minősíteni. A köztapasztalat szerint ugyanis az, aki a sajtótermékek létrehozása körül valamilyen szerepet visz, *rendszerint* csak a sajtótermék tartalmául szánt közleményt ismerheti, és nincs módjában megállapítani azt, hogy az illető közleménnyel kapcsolatos egyéb, akár tárgyi, akár alanyi körülmények milyenek. Rendszerint nincs módjában megállapítani akkor, amikor közreműködik az illető sajtótermék létrehozására, sem azt, hogy a szerzőnek mi a célja a sajtóbeli közléssel, de nincs módjában megállapítani azt sem, hogy mi lesz a további következménye a sajtótermék közzétételének. Az átlagos eset tehát az okozatosságra alapított felelősség mellet az, hogy az adekvát okozatosságot csak akkor lehet megállapítani, ha a bűncselekmény tényálladéka teljesen kitűnik a közlemény tartalmából. Lehetséges olyan eset is, amikor a sajtótermék létrehozásában közreműködő egyén *tudja* azt is, ami ugyan nem tűnik ki a közlemény tartalmából, de egyébként a büntetőjogi megítélés szempontjából szorosan összefügg a közlemény tartalmával, és a bűncselekménnyé minősítésnek szintén feltétele. Ilyenkor is meg lehet állapítani az okozati összefüggés adekvanciáját, mert részünkről sem fogadjuk el ennek az elvnek olyan értelmezését, mintha az adekvancia lényege a tipicitás, a normalitás lenne. Az okozatossági viszonyban álló egyén *tudatát* is figyelembe kell venni annak megállapításánál, vajon magatartása adekvát okozati összefüggésbe hozható-e az eredménnyel. Hiszen abból kell kiindulni, hogy *mit lehet elvárni* az illetőtől az adott körülmények között, erre nézve pedig mindaz irányadó, amit objektíve tudhatott. Hogy pedig adott esetben megvolt a tudás objektív lehetősége, az világos abból, hogy a valóságban *tudta is* az illető körülményt, s az is bizonyos, hogy helyében bárki más is tudhatta volna, ha ugyanúgy közlik vele, mint a felelősségre vont személlyel. Bizonyos individualizáció tehát az okozatosságra alapított felelősség rendszerében is lehetséges, de az is bizonyos, hogy *az esetek többségében* csak olyankor lehet megállapítani az adekvát kauzalitást, ha a bűncselekmény tényálladéka *magából a sajtóbeli közlemény tartalmából teljesen kivehető*.

Azt hiszem, sikerült kimutatnom, hogy az okozatosságra alapított felelősség rendszere a sajtódeliktum fogalma szempontjából valóban átmeneti alak a tisztán bűnösségre alapított felelősségi rendszer és a minden alanyi vonatkozástól független fokozatos felelősség rendszere között. Amíg ugyanis az előbbi rendszerben a sajtójogi felelősség szempontjából egyáltalán nincs értelme külön sajtódeliktumról beszélni, mert minden bűncselekmény egyformán lehet sajtódeliktum, lévén a döntő szó a bűnösségé, addig az okozatossági felelősség rendszerében átlag csak az olyan bűncselekmény lehet sajtódeliktum, amelynek tényálladéka egészen kitűnik a sajtóbeli közlemény tartalmából, de egyes esetekben alkalmazható a sajtójogi felelősség arra is, aki nem a sajtóbeli közlemény tartalmából ugyan, de más úton megtudott olyan körülményeket is, amelyek bár a bűncselekménnyé minősítéshez szintén szükségesek, de a közlemény tartalmából ki nem vehetők. Talán hangsúlyoznom sem kell, hogy a fokozatos felelősség rendszerében már nem lehet szó ilyen bifurkációról. E felelősség formális és absztrakt meghatározása csak egyféle lehetőséget enged meg: vagy lehet sajtódeliktum minden bűncselekmény, de akkor feltétlenül és minden körülmények között, vagy pedig csak bizonyos bűncselekmények lehetnek sajtódeliktumok, de akkor tekintet nélkül az adott eset különös körülményeire, az ilyen bűncselekmény minden esetben lehet sajtódeliktum.

Az 1914:XIV. törvénycikkkel fenntartott fokozatos sajtójogi felelősség rendszerét a feltétlenség, az absztrakció, a formalizmus jellemzi. Ma sem lehet pregnánsabban jellemezni ennek a felelősségi rendszernek mibenlétét, mint Szilágyi Dezső tette a büntető törvénykönyveket életbe léptető 1880:XXXVII. tc. parlamenti tárgyalása folyamán a következő szavakkal: „azon személynél, akin a felelősség sorrendje van, nem vizsgálják azt, hogy elkövette-e azon cselekményt, vagy sem, hogy az általános büntetőjogi beszámítás elvei illenek-e reá, vagy sem, ez nem tartozik ide, hanem megelégszenek azzal, hogy az illető cselekvőképes személy, és a felelősség sorrendje rajta van.”³⁴ Hozzátehetjük tehát, hogy az eset körülményei teljesen közömbösek, nemcsak tárgyi szempontból, hanem alanyi tekintetben is. Csak két kérdés van: az egyik, hogy követtek-e el bűncselekményt (személytelen értelemben) valamely sajtótermék közzétételével, a másik pedig, hogy kit lehet érte felelősségre vonni a törvényes sorrendben. Az már egészen közömbös, hogy milyen történeti körülmények közt ment végbe a sajtótermék létrehozatala és közzététele, valamint az is közömbös, hogy mennyiben tükröződött a felelős személy lelki világában a tényállás, s milyen lelki rugókon alapult a sajtótermék közzétételének elhatározása.

Mindezek figyelemre méltatását kizárja sajtótörvényünk felelősségi rendszerének formalizmusa. Sietek hozzátenni, hogy csak *a felelősség* megállapítása szem-

³⁴ Az 1878. évi október 17-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, 18. kötet, 52. Ez a felfogás nem jelenti azt, hogy a bíró ne volna köteles vizsgálni, valóban a szerző, szerkesztő stb.-e az, akinek a felelősségét meg kell állapítani.

pontjából, de nem *egyáltalán*, tehát nem zárja ki az eset körülményeinek és a felelősséggel tartozó személy pszichikumának figyelembevételét a törvény a *büntetés* kiszabásánál. Világos ez már a törvénynek abból a rendelkezéséből, hogy a sajtó útján elkövetett bűntettek, vétségek és kihágások esetében az általános büntető törvénykönyv rendelkezéseit csak annyiban nem lehet alkalmazni, amennyiben a sajtótörvény mást nem rendel, márpedig a sajtótörvénynek a felelősségről szóló rendelkezései csak a bűnösségre, a tettességre és részességre, valamint a kísérletre vonatkozó rendelkezések alkalmazását zárják ki, de nem zárják ki a büntetés kiszabására vonatkozó rendelkezések alkalmazhatóságát. Ehhez képest akkor, amikor már a törvény formális rendelkezése alapján megállapította a bíró, hogy ki tartozik felelősséggel valamely sajtódeliktumért, a továbbiakban, tehát a büntetés kiszabása körül már vizsgálnia kell azt is, milyen a cselekmény *tárgyi súlya*, és mennyiben tükröződött a tényálladék a felelős személy *pszichikumában*. Hangsúlyoznom kell azonban minden félreértés elkerülése végett még egyszer, hogy ezeket a mozzanatokat csak a büntetés kiszabásánál, nem pedig a felelősség megállapításánál lehet mérlegelni, mert a felelősség formális, absztrakt, feltétlen.³⁵

A *fokozatos* sajtójogi felelősség formalizmusa azonban nem csupán a bűnösség szempontjából független, hanem az okozatosság kategóriájától is. Nem lehet az eset körülményeinek *tárgyi* alakulását sem figyelembe venni akkor, amikor *ebben a rendszerben* kutatjuk, ki felelős a sajtó útján elkövetett bűncselekményért. E kérdés eldöntése a törvény szerint igen sommás: azon fordul meg a dolog, hogy azok közé tartozik-e az illető, akik a törvény szerint a sajtódeliktumért felelősek, s ha igen, rajta van-e a felelősség sora. *Mást* itt *nem* lehet nézni, tehát sem a bűnösséget,

³⁵ Álláspontom ellen lehetne vetni talán azt, hogy a lelki mozzanatokat igenis figyelembe kell venni a felelősség megállapításánál olyankor, ha a *szerző* felelősségéről van szó. A szerző ugyanis tudja, hogy mi van a sajtónak szánt közleményben, tehát megvan benne az akarat is, hogy a közleményt sajtó útján tegyék közé. Eszerint a szerző *szándékosan* követi el a sajtódeliktumot. Ez rendszerint csakugyan igaz, de ez a szándékosság nem úgy jelentkezik, mint a sajtódeliktum elkövetésére irányuló szándék, hanem csak annyi a jelentősége, hogy a sajtótörvény elsősorban azt kívánja felelősségre vonni, aki a sajtótermék tartalmának szerzője, tehát *a sajtóhoz való viszony* szempontjából állapítja meg elsősorban a szerző felelősségét mint olyan egyénét, aki legközelebb áll a sajtóhoz abban a vonatkozásban, amelyben az a sajtó útján elkövetett bűncselekményekkel összefügg. Abból a szempontból pedig, hogy milyen jellegű a sajtójogi felelősség, nem az az irányadó, hogy *egyes felelősségi fokon* mi a helyzet, hanem az, hogy *elvileg* mi az alapja a felelősségnek, ebből a szempontból pedig *minden* felelősségi fokot figyelembe kell venni, és mindaz elesik, ami egyik vagy másik fokon nem lehet irányadó. Márpedig a bűnösségnek semmiféle formában és vonatkozásban nincs szerepe a szerkesztő és a kiadó, valamint a nyomdász felelőssége tekintetében, tehát fogalmilag a sajtójogi felelősség független is a bűnösségtől.

Egyébként az is előfordulhat, hogy a szerzőnek nincs helyes fogalma arról, hogy közleményének tartalma például gyűlöletre izgató, mert nem ismer bizonyos ténykörülményeket, amelyek ennek megítélésére befolyást gyakorolnak, mégis meg kell állapítani a fokozatos sajtójogi felelősségét, mert erre közömbös a tudat.

sem az okozati összefüggést nem lehet keresni. Nemcsak az közömbös, hogy a felelősséggel tartozó személyt vezette-e szándék vagy terheli-e gondatlanság, hanem közömbös az is, hogy úgy alakult-e az okozati összefüggés az ő magatartása és a sajtótermék közzététele közt, hogy ő objektíve *előre láthatta* a jogellenes eredményt. Úgy látszik tehát, hogy ezen a ponton a sajtótörvény alkalmazása kiáltó igazságtalanságokra vezethet, amennyiben olyan esetekben is alkalmazni rendeli a sajtójogi felelősség szabályait, amikor nemcsak bűnösségről nem lehet szó, de még csak arról sem, hogy a legtávolabbi lehetősége megvolna annak, hogy akár a felelősségre vont személy, akár helyében bármely más normális ember csak tudatára is ébredhetett volna annak, hogy a sajtótermék közzététele jogellenes lesz. Másfelől helytelen volna ilyen esetben az is, hogy viszont büntetlenek maradnának olyan közreműködők, akiket az általános büntetőjogi felelősség igen súlyosan terhel.

Itt érkeztünk el ahhoz a ponthoz, ahol a fokozatos sajtójogi felelősségnek a büntetőjog rendszerével való összefüggését a leglényegesebb vonatkozásában szemlélhetjük. Ha ugyanis azt találnánk, hogy a sajtójog ilyen abszolút igazságtalanságot is parancsol, akkor azt kellene hinnünk, hogy minden fonál elszakadt, amely a sajtójogot egyáltalán *jogi* szabállyá avathatja. Mert ha nemcsak bűnösség nem szükséges a sajtójogi felelősségre vonáshoz, hanem okozati összefüggés sem, sőt még jogellenesség sem, akkor már nincs szó másról, mint arról, hogy a törvény egészen önkényesen előre meghozza az ítéletet a sajtójogi felelősség kérdésében, és nem tekint semmire, ami a közfelfogás szerint szükséges ahhoz, hogy valaki jogi szempontból egyáltalán figyelembe jöhessen. Semmi kétség, hogy formailag a törvény ezt is megteheti, eltekinthet egészen a tárgyi jogellenességtől is, és pusztán bizonyos távoli ténylegesség alapján rendelheti valakire a jogkövetkezmények alkalmazását, ha az mindjárt büntetés is. Ahhoz azonban, hogy egy törvényt így értelmezzünk, az kell, hogy a törvény ilyen értelme világos szavakkal jusson kifejezésre magában a törvény szövegében. Beleinterpretálni ilyen felfogást a törvénybe nem lehet, ez ellenkeznék minden helyes gondolkozással. Mert az mégsem természetes dolog, hogy kifejezett, tételes rendelkezés nélkül a jogot olyan magatartásra alkalmazzuk, amely egyáltalán nem jogi érdekű.

Régi vitakérdés,³⁶ hogy a jogellenesség hozzátartozik-e a bűncselekmények tényálladáskaihoz, vagy pedig csak olyankor tényálladási elem, ha a törvény egyes esetekben kifejezetten ilyenné minősíti, amennyiben egyes bűncselekmények tényálladáskát úgy határozza meg, hogy abban a jogellenességet is megemlíti. Mellőzve ezúttal a kérdés részleteit, részemről ahhoz a felfogáshoz csatlakozom, amely Sauernak idézett munkájában úgy van megformulázva, hogy a tényálladéknak nem eleme a jogtalanság, hanem annál sokkal több: a tényálladék maga nem egyéb, mint a jogtalanság egy darabja, aminek az a jelentősége, hogy adott esetben a bíró

³⁶ Vö. Johannes Nagler: *Der heutige Stand der Lehre von der Rechtswidrigkeit*. 17. s köv.

nem köteles keresni, megfelel-e a megítélés alatt álló magatartás a jogellenesség követelményének, hanem a törvényes tényálladéokra támaszkodik, ami sokkal könnyebb és egyszerűbb feladat. Ehhez képest a jogalkalmazónak a jogellenesség kérdésével csak annyiban kell foglalkoznia, amennyiben adott esetben a jogellenesség *hiányozhat* a tényálladék-szerűség dacára is. Tehát mint *kivételt* kell kezelnie a jogellenesség hiányát, akár annyiban, amennyiben maga a törvény sorol fel olyan eseteket, amikor a jogellenesség ki van zárva, akár pedig a jog lényegéből folyik az, hogy a konkrét magatartás nem jogellenes.

Ha ebből a szempontból vizsgáljuk a jogellenesség kérdését a sajtójogi fokozatos felelősség feltételeként, azt kell keresnünk, vajon a bűncselekmény tényálladékanak megléte dacára nem hiányzik-e a jogellenesség. Mielőtt azonban ezt a kérdést feltehetnénk, meg kell bírálnunk, van-e jogunk ahhoz, hogy a jogellenesség kérdését feszegezzük a sajtójogban, amely absztraktnak, formálisan és feltétlenül állapítja meg a fokozatos felelősség eseteit. Nem esünk-e abba a hibába, mintha a bűnösség kérdését vizsgálnánk a fokozatos sajtójogi felelősség szempontjából, vagy az okozati összefüggést. Hiszen azt mondtuk előbb, hogy mindennek semmi köze a sajtójogi felelősséghez! Ellenmondás volna ezek után, ha mégis azt keressük, jogellenes-e adott esetben annak a sajtóterméknek közzététele, amelynek útján a bűncselekmény elkövetett. Véleményem szerint ez az ellenmondás csak *látszólagos*.

A sajtójogi felelősség megállapításának egyik kelléke ugyanis az, hogy *legyen olyan sajtótermék*, amellyel bűncselekmény jött létre, másik kelléke pedig az, hogy valaki megfeleljen annak a feltételnek, amelyhez a felelősségre vonást a törvény személyi tekintetben köti. A személyi körülmények teljesen közömbösek a sajtójogi fokozatos felelősség megállapítása szempontjából, tehát csak a tárgyi körülmények lehetnek irányadók erre nézve, vagyis csupán olyan körülmények, amelyek *a sajtótermékre magára* vonatkoznak. A sajtójogi felelősség a fokozatosság rendszerében *a sajtótermékre* vonatkozik, a sajtótermék a *prius*, ehhez keresi a jog a felelős személyt, még sokkal inkább, mint a közönséges bűncselekmények esetében, amelyek ugyan szintén jogsértés esetén jöhetnek csak szóba, de nincs mindig olyan maradandó tárgyi adat a jogsértésre, mint a sajtó útján elkövetett bűncselekményeknél. Egészen következetes eljárás tehát, ha kizárjuk ugyan a sajtójogi felelősség vizsgálata köréből azokat az előfeltételeit a büntethetőségnek, amelyek a felelős személlyel függenek össze, tehát figyelmen kívül hagyjuk mind az okozatosság adekvanciájának, mind a bűnösség szempontjait, de vizsgáljuk azt, vajon maga a *sajtótermék* közzététele, amellyel a bűncselekményt elkövették, megfelel-e a büntető jogszabályok alkalmazásához szükséges feltételeknek.

Abban a vonatkozásban, mi lehet jogi érdekű, az adekvát okozatosság szempontjától is független tulajdonképpen vagy absztrakt jogellenesség az a legszélesebb gyűrű, amely a büntetőjog alkalmazásának területét határolja. Csak akkor van értelme kutatni az okozati összefüggést és a bűnösséget, ha a jogellenesség egyáltalán megállapítható. Még a kimondottan a büntett közveszélyességére alapí-

tott, az erkölcsi felelősség alapját vakmerően elhagyó új olasz büntető javaslat általános része is jogellenes tettet keres az úgynevezett jogkövetkezmények alkalmazásához.³⁷

A jogalkalmazás csak akkor léphet akcióba, ha van valami, ami jogellenes. *Sajtó* útján elkövetett bűncselekményről pedig addig nem lehet szó, amíg *sajtótermék* nincs közzétéve. Ez a tétel független minden pozitív sajtójogi rendezéstől, olyan esszenciája a sajtójog fogalmának, hogy nélküle sajtójogot el sem lehet gondolni. Egyébként a tételes sajtójogok valóban ilyen értelemben használják a sajtódeliktum fogalmát, bármilyen felelősségi rendszert fogadnak el különben. A sajtójogi felelősség alkalmazásának *minden* rendszerben az az első feltétele, hogy legyen olyan *sajtótermék*, amelynek közzététele *jogellenesnek* tekinthető. A felelősségi rendszerek különbözősége csak ott kezdődik, hogy egyes rendszerekben nem szabad a *sajtótermék* vizsgálatára szorítkozni a jogellenesség kérdésének kutatásánál, más rendszerekben azonban nem lehet továbbmenni, és a jogellenesség egész problémáját a sajtóterméken keresztül kell adott esetben eldönteni. Az előbbieket az okozati összefüggésre, valamint a bűnösségre alapított felelősségi rendszerek, az utóbbi a fokozatos rendszer. Tételes sajtótörvényünk szempontjából tehát a jogellenesség kérdését kizárólag a sajtótermékre kell elszigetelnünk.

Ebből a szempontból azt a kérdést kell felvetnünk: mikor lehet jogellenesnek mondani valamely sajtótermék közzétételét? Mélyebben elemezve a kérdést: elég-e a sajtótermék jogellenességéhez az, hogy a sajtótermék felhasználásával *bármilyen okból* létesül bűncselekmény, vagy pedig *magában a sajtótermék tartalmában* kell-e meglennie annak a valaminek, aminek alapján a jogellenességet meg lehet állapítani? Visszaemlékezve arra, amit korábban kifejtettem, világos, hogy a fokozatos felelősség rendszerében *az eset körülményei* e rendszer formalizmusa és absztrakciója miatt nem jöhetnek figyelembe, mert egészen mindegy, hogy *milyen körülmények között* jött létre az a sajtótermék, amely miatt bizonyos egyént felelősségre kell vonni. Jogellenesség tehát csak akkor állapítható meg a sajtójogban, ha a *sajtótermék* tartalma jogellenes.

Most már csak az van hátra, hogy kiderítsük, miben állhat valamely sajtótermék jogellenessége. Legegyszerűbb volna azt felelni, hogy *abban, hogy illik reá valamely bűncselekmény tényálladéka*, hiszen a tényálladék csak egy konkrét megjelenési formája a jogellenességnek. Csakhogy ez nem mindig érvényes tétel, mert a tényálladék-szerűség dacára is hiányozhat a jogellenesség. Tehát nincs más választásunk, mint a jogellenesség általános fogalmához folyamodnunk. Erre nézve a sokféle meghatározás közül a jog fogalmával és a jogtudomány céljával megegyezőnek Sauer elméletét tekintem, amely szerint jogellenes csak az lehet, aminek

³⁷ 18. cikk: „Gli autori e comparticipi di un delitto ne sono sempre legalmente responsabili, tranne i casi di giustificazione del fatto.” 19. cikk: „Il fatto è giustificato, agli effetti penali, quando sia compito” stb.

– általános irányánál fogva – kára az összességre nagyobb, mint amennyi haszon abból az összességre háramlik.³⁸ Alkalmazva ezt a sajtótermékre, kétségtelen, hogy itt is szembe lehet állítani a hasznosság és a károosság kategóriáját. Mind a kettő meglehet a sajtótermékben. *In abstracto* éppúgy lehet káros az összességre valamely sajtótermék, mint amennyire lehet hasznos is. A sajtójogban azonban nem lehet *egyes* sajtótermékeket szem előtt tartani akkor, ha a felelősség rendszere *fokozatos*. Itt csak *általában* lehet vizsgálni azt, hogy mikor hasznos *a sajtótermék* a társadalomra, mikor káros, Ezen a kérdésen fordul meg egyébként az egész fokozatos felelősségi rendszer lényege is.

Nem indulhatunk ki ugyanis abból, hogy a törvényhozó a fokozatos felelősség rendszerének behozatalával *szaporítani* akarta volna a sajtó útján elkövetett bűncselekményeket. Célja nem lehetett a társadalom kára, hanem csak haszna. Nem vezethette más, csak az, hogy mint lehetne a legszélesebb körben megengedni a sajtó szabad mozgását azért, hogy közhasznú működését kifejthesse, úgy azonban, hogy lehetőleg ne éljenek vissza ezzel a szabadsággal. Ha tehát a fokozatos rendszerben a felelősséget minden *személyi* előfeltételre tekintet nélkül kell megállapítani, akkor legalább az szükséges, hogy csak olyan esetben legyen megállapítható a felelősség, amikor a *sajtótermék káros* az összességre. Erről pedig nyilvánvalóan csak akkor lehet szó, ha a sajtótermék közzététele útján *visszaélnék* azzal a szabadsággal, amelyet a törvényhozás a sajtónak azért adott, hogy hasznot hajtson az összességre, vagyis a műveltséget terjessze, de a legalacsonyabb mértékkel mérve is, legalább negatív értelemben legyen hasznos, vagyis ne legyen káros, ne terjeszsen olyasmit, amit a törvény maga jogellenesnek bélyegez azzal, hogy bűncselekmény tényálladékát alakítja belőle.³⁹

³⁸ „Rechtswidrig ist ein Verhalten, das nach seiner allgemeinen Tendenz dem Staate und seinen Gliedern mehr schadet als nützt” [Jogellenes egy magatartás, amely általános tendenciája alapján az államnak és annak tagjainak inkább árt, mint használ] (Sauer i. m. 286.).

³⁹ Hasonló körben mozognak lényegileg Sladecsek következő fejtegetései: „Wer die bestehende Rechtsordnung missachtet, gegen deren Vorschriften handelt, muss eine Strafe dafür erleiden; die Strafflosigkeit des ersten Täters vorausgesetzt könnte dieselbe für sich jeder beanspruchen, welcher später sich mit dem Inhalt der strafbaren Druckschrift vertraut macht. In dieser Richtung ist man wohl berechtigt von der Gefährlichkeit der Presse zu sprechen. Enthält ein Presserzeugnis einen strafbaren Inhalt, dann ist seine Wirksamkeit durch keine zeitliche und örtliche Grenzen gebunden. Das gemeine Delikt verletzt die Achtung des Gesetzes, bedroht die geordnete Existenz der Gesellschaft regelmässig durch eine einzige Tat. [...] Bei den Pressdelikten kommt nicht nur die eigene Tätigkeit des Verfassers in Betracht, sondern hier fällt noch ein weiterer schwerwiegender Umstand ins Gewicht, die Rücksicht auf die übrigen Mitglieder der Gesellschaft, für welche irgend eine strafbare Druckschrift bestimmt wurde. In der Bestrafung des Täters liegt daher ein wirksames Beispiel für die Übrigen, welche praktische Folgerungen aus der Druckschrift ziehen wollten” [Aki a fennálló jogrendet figyelmen kívül hagyja, annak előírásai ellen cselekszik, büntetést kell elszenvednie; az első elkövető büntetlenségét feltételezve mindenki büntetlenséget követelhetne a maga számára, aki később a büntetendő nyomtatvány tartalmával kapcsolatba kerül. Ebben a tekintetben minden bizonynal joggal beszélhe-

Külön törvényes rendelkezés hiányában is az volna tehát a bíró kötelessége, hogy *fokozatos felelősséget* sajtódeliktum miatt csak akkor állapítson meg, ha azt látja, hogy *a sajtótermékből magából fel lehet ismerni* minden józan eszű embernek, hogy abban olyasmí van, ami törvénybe ütközik. Fel kell tehát ismerni mindenkinek, hogy gyűlöletre izgató a tartalma, hogy bűncselekményt dicsér fel stb. Ha ilyen a sajtótermék, akkor nem hasznos a társadalomra, akkor nem felel meg annak az intenciónak, amelyből a törvény a sajtó szabadságát biztosítja. Ilyenkor a sajtótermék nem tehet jó hatást az olvasókra, pedig a jogot a sajtó ebből a szempontból érdekli, ezért alkot külön felelősségi rendszert a sajtóra, és nem azért, hogy a sajtó felhasználásával bűncselekményt elkövetőknek kedvezést nyújtson.

Egészen más az eset akkor, ha valaki sajtóterméket használ ugyan fel valamely bűncselekmény elkövetésére, de nem úgy, hogy *közli* azt, aminek közlését fontosnak tartja, akár bűnös ez a közlés, akár nem, hanem csak úgy, hogy *a közlésen kívül eső* egyéb célt akar elérni azzal, hogy valamely sajtóterméknek bizonyos tartalmat ad. Ilyenkor a sajtótermék tartalmából rendszerint nem lehet kiolvasni azt, hogy mit akar a szerző, milyen hatást akar lenni az olvasókra. Nem is sikerülhetne ilyenkor a szerző célja, ha a sajtótermék elárulná a szándékát. Arra törekszik tehát, hogy a sajtótermék tartalma egyenesen palástolja el a valódi célt, sőt valósággal az ellenkezőjét mondja annak, amit a tettes akar. Ilyenkor is szenvedhetnek ugyan kárt azok, vagy egyesek azok közül, akik az ilyen sajtóterméket megismerik, de nem azért károsodnak, mert a sajtóterméknek ilyen vagy olyan a tartalma, hanem azért, mert a tettes szándéka irányul az ő megkárosításukra. Nem a *sajtótermék* közzététele *önmagában* jogellenes tehát, hiszen az ártatlannak látszik, de mindenesetre legalábbis közömbös; az összességre hátrányt az hárít csak, hogy a sajtótermékkel visszaéltek bizonyos olyan célra, amely teljesen közömbös a sajtó szempontjából, s a sajtó útján való elkövetés egészen véletlen módnak tekintendő. A formális felelősség rendszerében tehát csak az olyan sajtóterméket lehet jogellenesnek tekinteni, amelynek tartalmából világosan ki lehet olvasni minden normális

tünk a sajtó veszélyességéről. Ha valamely sajtótermék büntetendő tartalmú, akkor hatása sem időben, sem térben nem korlátozott. Az általános deliktum sérti a törvény tiszteletét, veszélyezteti a társadalom rendezett létét rendszerint egyetlen tett által (...). A sajtódeliktumoknál nemcsak a szerző tettét kell figyelembe venni, hanem itt egy további súlyos körülmény is mérlegelendő, a társadalom többi tagjának figyelembevétel, akik számára valamely büntetendő nyomtatványt szántak. A tettes megbüntetése ezért hatásos példa azok számára, akik a nyomtatványból gyakorlati következtetéseket akartak levonni] (Sladeczek i. m. 353–354.). „Hält die Gesellschaft irgend ein Institut für ihre Existenz für notwendig, dann handelt sie auch vollkommen korrekt, wenn sie es unter den Rechtsschutz stellt. Bringt jemand unter das Publikum seine gedruckten Gedanken, welche ein Rechtsgut bedrohen, dann geschieht ihm kein Unrecht, wenn die Gesellschaft ihn zur Verantwortlichkeit ruft” [Ha a társadalom létezése szempontjából valamilyen intézményt szükségesnek tart, akkor teljesen helyesen cselekszik, ha azt jogi védelem alá helyezi. Ha valaki a közönség körében terjesztett nyomtatott gondolatai által jog által védett érdeket veszélyeztet, akkor nem történik vele jogtalanság, ha őt a társadalom felelőségre vonja] (uo., 370.).

embernek azokat a jelenségeket, amelyek valamely bűncselekmény összes tényálladási elemét betöltik. Ellenben nem sajtójogi, hanem általános büntetőjogi a jogel lenessége az olyan bűncselekménynek, amelynek elkövetéséhez bizonyos tartalmú sajtótermék közzététele nem elegendő, hanem ezenfelül még vagy bizonyos szándék, vagy bizonyos eredmény is szükséges, amely azonban kívül esik a sajtótermék tartalmán.

Ebből pedig az folyik, hogy nem a külön *sajtójogi*, hanem az *általános büntetőjogi* felelősség alkalmazásának lehet csak helye olyankor, ha a bűncselekmény tényálladáshoz olyasmis is tartozik, ami kívül esik a sajtótermék tartalmán, akár tárgyi, akár pszichikai is az ilyen büntethetőségi feltétel. Viszont *nem* lehet sajtójogi felelősség alapjául szolgáló bűncselekmény az olyan deliktum, amelynek egész tényálladéka nem tűnik ki magából a sajtótermék tartalmából.

Ez a tétel annyira összefügg a sajtójog eszméjével, hogy még olyan felelősségi rendszer mellett is, amely végig bűnösségre van alapítva, szükségesnek tartották a sajtódeliktum ilyen meghatározást adni, holott erre a korrektívumra nem lett volna szükség a felelősség szempontjából.⁴⁰ Az osztrák legfelsőbb törvényszék és semmitőszék egy határozatában (*Plenarbeschlüsse und Entscheidungen*, 13. kötet, 1574. sz.) a következőket mondta ki ebben az irányban: „A törvényszék ítéletében hivatkozott törvényhelyek alkalmazása azt tételezi fel, hogy a sajtóval büntető tör-

⁴⁰ Valószínűnek tartom, hogy ezt az osztrák gyakorlatot az ottani bűnvádi perrendtartás 493. §-ában meghatározott hírhedt objektív eljárás inspirálta, amelynek során az államügyész anélkül, hogy az *ismert* és egyébként is felelősségre vonható tettes ellen vádat emelt volna, indítványozhatta annak kimondását, hogy a nyomtatvány tartalma bűncselekmény tényálladékat alapítja meg, s kérhette az ily nyomtatvány további terjesztésének eltiltását. Minthogy az ily eljárás során csak az államügyészt hallgatta meg a bíróság, és nem nyilvános ülésben, bizonyításfelvétel nélkül határozva, döntését csak a sajtótermékre alapíthatta – ezért kellett a bűncselekmény minden elemének kitűnnie a sajtótermék tartalmából.

Hogy a – bár részben csak vélelmezett – bűnösségre alapított sajtójogi felelősség rendszere nem kívánja a sajtódeliktum fogalmának *ilyen* megszorítását, mutatja az is, hogy a német birodalmi Reichsgericht egyik döntvényében (*Entscheidungen des Reichsgerichts in Strafsachen*, 22. kötet, 78) kifejezetten tiltakozott a tételes német jog alapján a szóban levő megkülönböztetés ellen: „zu unterscheiden zwischen solchen Delikten, welche unmittelbar in der Veröffentlichung den vollen objektiven wie subjektiven Tatbestand einer strafbaren Handlung darstellen und solchen, welche ausserhalb der Veröffentlichung selbst liegende Tatsachen oder tatsächliche Beziehungen der Aussenwelt zur Strafbarkeit voraussetzen, würde, ohne den festen Boden positiver Rechtsnormen als Grundlage, [...] die vorhandenen Schwierigkeiten für die Rechtsprechung nur noch steigern.” [(a) különbségtétel olyan deliktumok között, amelyek közvetlenül a közzététel után kimerítik a büntetendő cselekmény teljes objektív, valamint szubjektív tényálladékat, és amelyek magán a közzétételén kívül álló tényeket vagy a külvilágnak a büntethetőséghez való kapcsolatát feltételezik, tovább fokozná pozitív jogi normák szilárd alapja nélkül (...) a jogszolgáltatásban meglévő nehézségeket.] Buri ugyan azt állítja, hogy az uralkodó nézet megteszi ezt a megkülönböztetést (i. m. 58–59.), azonban ezt ma már aligha lehet elfogadni; úgy látszik, a német irodalomba ez a felfogás a belga rendszerből kerülhetett, amely régebben inkább alapult a véletlen felelősség elvén, mint ma.

vénykönyvbe ütköző közlés végett visszaéltek; ennek a jellegnek pedig *úgy kell ki-domborodnia a nyomtatvány tartalmában, hogy abban valamely bűncselekmény összes alkotóeleme kifejezésre jusson*. A vád tárgyává tett hektografált levélben azonban egymagában nem lehet büntetőtörvénybe ütköző tartalmat felismerni; itt a bűncselekmény elkövetése nem a hektográffal való visszaélésben van, hanem az ezen sokszorosító készülékkel alkotott eszköz bűncselekmény elkövetésére való visszaélésszerű felhasználásában. Világos, hogy a nyomtatvány tartalma nem ele-gendő ahhoz, hogy a zsarolás büntettének tényálladáki elemeit kimerítse, hanem csak akkor juthat valamely szolgáltatás kikényszerítésére irányuló és alapos aggo-dalom keltésére alkalmas fenyegetés jelentőségéhez, ha a nyomtatvány tartalmához olyan meghatározott személyhez való vonatkozás járul, akihez azután ez a tarta-lom intéződik.” Félreértés elkerülése végett meg kell jegyezni, hogy az osztrák büntetőtörvény szerint a zsaroláshoz nem kell más, csak bizonyos fenyegetés, amely alkalmas arra, hogy alapos aggodalmat keltsen, továbbá az a *célzat*, hogy a fenyegetett valamire kényszeríttessék. Nem kell tehát a befejezéshez az, hogy a fe-nyezetés *eredményre* is vezessen, tehát ez a tényálladék sokkal közelebb áll a saj-tódeliktum fogalmához, mint a mi zsarolásunk, amelyhez eredmény is tartozik, mégsem tekintette az osztrák bírói gyakorlat sajtódeliktumnak.

Mennyivel inkább indokolt a sajtódeliktumnak a sajtótermék tartalmára korláto-zása a mi sajtójogi felelősségi rendszerünkben, amely az eset körülményeinek méltatását sem alanyi, sem tárgyi szempontból nem teszi lehetővé, hanem csak egé-szen formális kritériumokhoz köti a felelősség alkalmazását. Találónan mutat rá Doleschall Alfréd – bár más alapból kiindulva – arra, hogy bizonyos esetben (1914:XIV. tc. 24. § 7. és 8. pont), amikor „a közzétett hír valótlanságáról a szer-kesztő és a kiadó még csak nem is *tudhattak*”, a sajtójogi „felelősségnek forma-lisztikus megállapítása a sajtó rendjét és biztonságát már egyenesen tűrhetlenné tenné” (*Jogtudományi Közöny*, 1917/2.). Zsitvayt is gondolkodóba ejti, hogyan le-het a szerkesztőt vagy a kiadót megbüntetni olyasmért (titoksértés), aminek bűnös voltát a sajtótermék tartalmából felismerniük nem is *lehetett* (i. m. 36.).

Ha tehát nem is rendelkeznek sajtótörvényünk arról, mit kell sajtódeliktumnak tekinteni, akkor is az lenne a helyzet, hogy a bíró a jogellenesség vizsgálata alap-ján csak olyankor alkalmazná a fokozatos sajtójogi felelősség szabályait, ha a bűn-cselekmény egészen a közzétett sajtótermékben testesült meg. A valóságban azon-ban még erre sincs szükség. A sajtótörvény tényleg helyes érzékkel maga határozza meg a sajtódeliktum fogalmát. Voltaképpen önként következik ez abból az alapelv-ből, hogy a sajtójogi felelősség tételes jogunk szerint egészen formális, absztrakt, feltétlen. Itt tehát nincs hely az egyes esetek mérlegelésére, hanem mindent abszt-raktan kell szabályozni, ami csak összefügg a sajtójogi felelősséggel. Márpedig, mint az előbbieken láttuk, a sajtójogi felelősséggel szorosan összefügg mindig az is, hogy milyen bűncselekményekre terjed az ki. A sajtójogi felelősségnek csak egyik oldala az, hogy ki a felelős, a másik oldala, amely pedig nem kevésbé fontos, az, hogy *miért* felel valaki feltétlenül és formálisan.

A tételes törvény tehát csak ott keresheti a megoldást, ahol az absztraktnan lehetséges, ez a tér pedig a tényálladék meghatározásának területe. A törvény a jogellenességet tipikus esetek formálásával demonstrálja, amikor megmondja, hogy ilyen és ilyen büntettet követ el az, aki ezt és ezt teszi. A fokozatos sajtójogi felelősség rendszerében a jogellenességhez az is hozzátartozik, hogy a bűncselekmény tényálladéka egészen a sajtótermékben valósuljon meg. Ehhez képest a törvény a sajtódeliktum tényálladékához még azt is megkívánja, hogy a bűncselekmény tényálladékát egészen a sajtótermék foglalja magában. Nem elég tehát a közönséges büntetőjogi felelősségre szabott tényálladék-szerűség, hanem az is kell, hogy az ilyen tényálladék megfeleljen *a sajtódeliktum tényálladék-szerűségének*. Ez a szerencsés szabályozás azután azzal az előnnyel jár,⁴¹ hogy nem kell a bírónak minden egyes esetben mintegy a maga felelősségére megállapítani azt, jogellenes-e a sajtótermék *mint ilyen*, önmagában tekintve, hanem ezt a műveletet pusztán tételes jogszabály alkalmazásával helyettesítheti annyiban, amennyiben a tényálladék-szerűséget kutatja.

Ez és kizárólag csak ez az értelme az 1914:XIV. tc.-be foglalt sajtótörvény 32. §-ának, amely szó szerint azt mondja, hogy „sajtó útján elkövetett büntett, véttség vagy kihágás az a bűncselekmény, amelynek tényálladékát a sajtótermék tartalma foglalja magában.” Ha semmi egyebet nem tekintünk is, csak a törvény szavait, akkor is kétségtelennek kell tartanunk, hogy a törvénynek ezzel a meghatározással volt valami célja, nem akart olyasmit mondani, ami egészen magától értetődik, sem pusztán tantételt nem akart formulázni, aminek nem volna törvényben helye, és nem is szokás ma már. Ez a cél nyilván csak kivétel alkotása lehetett az általános büntetőjogi szabályok alól, mert hiszen az egész sajtójog kivételes jellegű, s a sajtó útján elkövetett bűncselekményre vonatkozó szabályok *korlátozzák* a törvény tételes rendelkezései szerint az általános büntetőjogi szabályokat. Ezért – amint Doleschall is helyeslően mutat rá a sajtótörvény-javaslat indokolásának erre vonatkozó kijelentésére (*Jogtudományi Közöny*, 1917/2.) – a sajtódeliktum törvényes meghatározása is csak *korlátozást* jelenthet a bűncselekmény általános fogalmával szemben. Ennek a korlátozásnak pedig a törvény tételes rendelkezései szerint nem lehet más mértékét találni, mint azt, hogy helyreállítsa az egyensúlyt a sajtójogi felelősség és a sajtódeliktum terjedelme közt. Maga a sajtószabadság

⁴¹ A sajtótörvény 32. §-ában foglalt meghatározást legfeljebb annyiban lehet hiányosnak tekinteni, hogy nem fejezi ki világosan azt is, hogy a sajtó útján elkövetett bűncselekmény tényálladékát a *közzétett* sajtóterméknek kell magában foglalnia, Ennek a hiánynak azonban nincs sok jelentősége, mert egyfelől a szóba jövő bűncselekmények úgy vannak meghatározva, hogy elkövetésüknek éppen a sajtó útján való közzététel a módja, másfelől a sajtótörvény egyéb rendelkezéseiből is világos, hogy sajtó útján elkövetett bűncselekmény akkor van, ha a sajtótermék közzététele megtörtént (37., 48. §), s különben is annyira nyilvánvaló, hogy sajtódeliktumról csak a sajtótermék közzététele esetén lehet szó, hogy ennek külön kiemelését a törvényben alig lehet mellőzhetőnek tekinteni.

1. §-ban kimondott elve ugyanis még megtűrné az olyan sajtódeliktumokat, amelyeknek egyik vagy másik tényálladási eleme kívül marad a sajtótermék tartalmán, feltéve hogy a gondolatközlés a túlnyomóan lényeges elem bennük.

Ezek után csak annak kimutatása van hátra, mi a közelebbi értelme annak, hogy a sajtódeliktum tényálladékát a sajtótermék tartalmának kell magában foglalnia. Szó szerint semmi esetre sem lehet venni ezt a rendelkezést. A sajtótermék tartalma elsősorban a legközvetlenebbül talán akkor foglalhatná magában a bűncselekmény tényálladékát, ha el volna mondva benne maga a törvényes tényálladék. Ilyen értelmezéssel azonban foglalkoznunk sem kell, annyira közömbös a sajtótörvény céljára. Nem marad más hátra, mint úgy fogni fel a dolgot, hogy a sajtótermékben foglalt szövegnek vagy egyéb közlési módnak olyannak kell lennie, hogy abból meg lehessen állapítani azt, megvalósult-e adott esetben valamely bűncselekmény tényálladéka. Ez pedig kettőt jelent.

Elsősorban azt, hogy ismerjünk bizonyos tapasztalati tényeket, másodsorban pedig, hogy – logikai értelemben vett – ítéletet alkossunk arról, lehet-e ezekből a tényekből következtetni azoknak a jogi elemeknek meglétére, amelyek az illető bűncselekmény tényálladáshoz tartoznak. Minthogy pedig a törvényes meghatározás szerint a hangsúly azon van, hogy a sajtódeliktum tényálladékát a *sajtótermék* foglalja magában, tehát negatíve kifejezve *ne más forrásból derüljön az ki*, ehhez képest nem lehetne semmi más tárgyi forrása a szóban levő két lelki működés egyikének sem, mint kizárólag a sajtótermék tartalma.

Az ellen nem lehet kifogást tenni, hogy a sajtótermék tartalmából – legtöbbször szövegéből – kell venni mindazokat a tényeket (konkrét adatokat), amelyekből a jogi következtetést levonjuk. Másképp áll a dolog magára a jogi következtetésre nézve. Az, hogy *mit* következtetünk valamely bebizonyított tényből, nemcsak attól függ, milyen ez a tény, hanem függ attól is, hogy ki következtet. A kanti transzcendentális idealizmus lényegét tevő eme kettőség a megismerésnek nemcsak módjára, hanem konkrét tartalmára is irányadó, és nem csupán ismeretelméleti, hanem empirikus, pszichológiai jelentősége is van. Az, hogy mi lesz a következtetés eredménye, attól is függ, hogy milyen a műveltsége, kora és sok egyéb személyi tulajdonsága annak, aki következtet. Mindez független az adott esetben bebizonyított ténytől. Ezek a faktorok kétségkívül függetlenek a sajtóterméktől is, amelynek tartalmából éppen következtetni akarunk arra, hogy megfelel-e bizonyos jogi szempontoknak. Nem lehet tehát más értelme a sajtótörvény 32. §-ának, mint az, hogy csupán azoknak a *tényeknek* kell kiderülniük a sajtótermék tartalmából, amikből meg lehet állapítani, van-e bűncselekmény, vagy nincs.

Azt hisszük, elhibázott dolog a sajtódeliktum meghatározását abból a szempontból keresni, vajon a „tényálladék” szó az alanyi és tárgyi elemek összességét jelenti-e, amelyekből egy bűncselekmény törvényes meghatározása áll, vagy pedig csupán a Ernst L. Beling-féle szűkebb értelemben vett – úgynevezett tárgyi – tényálladékot kell-e a sajtótermékben keresnünk, így fejtegeti ezt a kérdést az új oszt-rák sajtótörvényt megelőző egyik javaslat fonalán igen kiváló elmeélel Kadečka

osztrák igazságügy-miniszteri tanácsos,⁴² akiben a legújabb osztrák sajtójavaslatok hivatalos előkészítőjét sejtem. Ez a módszer azonban nem vezethet eredményre, mert sem a tárgyi, sem az alanyi tényálladékokat nem lehet megtalálni semmiféle sajtótermék tartalmában, hanem csak az ily megállapításhoz szükséges ténybeli adatokat. Körülbelül ilyesféle értelmű konklúzióra jut egyébként Kadečka maga is, amikor tényálladékon csak a *tárgyi* tényálladékokat kívánja érteni, ellenben az alanyi tényálladék szerinte csak annyiban jöhet figyelembe, hogy olyankor, amikor a törvény valamely magatartás büntetendőségéhez bizonyos célzatot kíván meg, a cselekménynek olyannak kell lennie a konkrét esetben, hogy alkalmas legyen az ily célzat megvalósítására.

Ez pedig aligha jelenthet egyebet, mint azt, hogy olyankor, amikor a törvényes meghatározás szerint a bűncselekmény tényálladéka a sajtóterméknek magában kell foglalnia, a sajtótermék tartalmának kell olyannak lennie, hogy abból mint tényből a célzatra lehessen a konkrét esetben következtetni.

Mindjárt itt meg kell említenem, hogy a bizonyos célzat megléte esetén büntethető cselekmények véleményem szerint a fokozatos rendszerben *nem lehetnek sajtódeliktumok*. A sajtódeliktum fogalmát ugyanis a törvény absztraktan határozza meg, mert meghatározása szorosan összefügg a sajtójogi felelősséggel, amely fokozatos lévén, absztrakt és feltétlen, tehát nem esik alá olyan bűncselekmény, amelynek valamely eleme nem derül ki mindig a sajtótermék tartalmából. Kétségtelenül ilyenek pedig a bizonyos célzat megléte esetén büntethető cselekmények, mert a célzatra néha ugyan lehet következtetni magából a sajtótermék szövegéből vagy egyéb tartalmából, de nem mindig, hanem igen gyakran szorosan a konkrét esetre tartozó más tényeket is kell ehhez ismerni, nem csak magát a sajtóterméket.

A sajtótörvény 32. §-ában foglalt meghatározásnak a fentiekben adott értelménél fogva ugyanis azoknak a tényeknek kell maradék nélkül kiderülniük a sajtótermék tartalmából, amelyek alapján meg lehet állapítani a sajtódeliktum fennforrását.⁴³ Ebben a tekintetben nincs jelentőségük azoknak a tényeknek, amelyekből

⁴² Kadečka i. m. 314. s. köv.

⁴³ Ebben van csak különbség a magyar és a német sajtódeliktum között; az utóbbi megállapításához fel lehet használni olyan tényeket is, amelyek nem tűnik ki a sajtótermék tartalmából. Ennyit jelent csak a Reichsgericht idézett döntése, de nem azt, hogy a sajtótermék közzétételével előidézett külön eredmény is hozzátartozhatna a sajtódeliktum tényálladáshoz (p. o. a csalásnál). Annyit mégis csak jelent a német definíció („a büntetendőség a *nyomtatvány tartalmán alapul*”), hogy a sajtódeliktum már a nyomtatvány közzétételével be van fejezve, tehát nem lehet sajtódeliktum az, aminek büntetendősége további eredménytől van feltételezve. Ezért teljesen elhibázottak azok a fejtegetések, amelyek azt keresik, miben áll az *eredmény* a sajtódeliktumoknál (Zimmermann i. m. 29. s. köv., Buri i. m. 61.). A német sajtódeliktum is speciális tényálladék-szerűséget jelent tehát, tágabb körűt ugyan, mint a magyar sajtódeliktum, de szűkebbet, mint a közönséges bűncselekmény, mert nem tartozhat hozzá külön eredmény (vö. Kadečka is, i. m. 313.).

a szándéokra lehet következtetni, mert a sajtójogi fokozatos felelősség független a szándéktól, s csupán bizonyos tárgyi feltételektől függ. Más a célzat jelentősége. A célzat túlmegy a szándékon, s nem azokra a tényekre vonatkozik, amelyekre a szándék, nem az úgynevezett tárgyi tényálladékot öleli át, hanem túlmegy ezeken, és olyan tényekkel kapcsolatos, amelyek a cselekmény elkövetésekor nincsenek meg a valóságban, hanem csak a tettes pszichikumában. Az a különbség tehát a célzatra tekintet nélkül büntetendő cselekmények és a csak bizonyos célzat esetén büntethető cselekmények közt, hogy míg az előbbieket közül egyes bűncselekményfajok minden esetben kitűnnek maga a sajtótermék tartalmából, addig az utóbbi bűncselekményekhez megkívánt célzatra egyes esetekben ugyan utalhat már maga a sajtótermék tartalma is, de nem minden esetben. Minthogy pedig a sajtójogi fokozatos felelősség feltétlenségénél fogva sajtódeliktum csak olyan bűncselekmény lehet, amelynek tényálladéka mindig kiderül a sajtótermék tartalmából, ennél fogva nem lehetnek sajtódeliktumok az olyan bűncselekmények, amelyeknek büntethetőségéhez bizonyos célzat megléte szükséges.

A sajtótermék tartalmának kizárólagos jelentősége a felelősség tekintetében szembeszökő akkor is, ha a fokozatos felelősségnek nem speciálisan a sajtódeliktumhoz, hanem általában a sajtóhoz való viszonyát vizsgáljuk.

Az a kör, amelyből sajtótörvényünk a felelős személyeket veszi, a sajtóval van válhatatlan kapcsolatban: a szerző, a szerkesztő, a kiadó, a nyomda- vagy egyéb sokszorosító vállalat tulajdonosa. Ezek a személyek a sajtótermékek közzététele körül játszanak valamilyen szerepet, emiatt teszi őket felelőssé a törvény bizonyos esetekben azért, ami sajtótermék közzététele körül történik. De nekik *csak a sajtóhoz van közük* mint a sajtótermék közzététele körül szereplő személyeknek, és *nincs közük ahhoz, ami a sajtón kívül esik*. Ezért ők is csak úgy felelnek, mint más, amennyiben bűnösség terheli őket. Némileg tágabb a szerző felelőssége, és közelebb áll az általános büntetőjogi felelősséghez, mert szerző csak az, aki akár a saját, akár más gondolatát abba a helyzetbe hozza, hogy az sajtó útján közzé legyen téve. De ő is csak annyiban felelős a sajtótermék tartalmáért, amennyiben az a sajtóba kerül, nem pedig pusztán azért, mert például a gondolatot kigondolta. Az is szerző, aki más gondolatát juttatja el a sajtóba, viszont nem szerző az, aki élőszóval közli ugyan az ily gondolatot – s ezért esetleg az általános büntetőjogi elvek értelmében felel is –, de nem az ő akaratával jut a gondolat a sajtóba. Tehát még a szerzőnél is csak az a sajtójogi felelősség alapja, hogy a sajtóval bizonyos viszonyba került a saját akaratánál fogva. Ez az eset a szerkesztőt illetően is, aki saját akaratából került a sajtóval viszonyba, hasonlóképpen a kiadóra és a nyomdatulajdonosra nézve is. *Csak akkor és csak annyiban lehet szó sajtójogi felelősségről, amikor és amennyiben valaki saját akaratából a sajtóval olyan viszonyba került, amilyent a törvény a sajtójogi felelősség alapjává tesz.* Aki a gondolatot a sajtóba eljuttatja, mint szerző felel, akinek szerkesztősége alatt a gondolat a sajtóban közzétételre kerül, felel – esetleg – mint szerkesztő, akinek a kiadásában pedig a sajtótermék megjelenik, felel – esetleg – mint kiadó. Végül, akinek a nyomdájában a

sajtóterméket előállítják, és aki nem gondoskodik arról, hogy a felelős személyek neve a sajtóterméken fel legyen tüntetve, az felel – esetleg – mint a nyomda- vagy más többszörösítő vállalat tulajdonosa. *Más alapja a sajtójogi felelősségnek nincs. Csak olyan mozzanat lehet irányadó a törvény szerint, amely a sajtóhoz kapcsolódik.* Ami a sajtón kívül esik, ahhoz a sajtójogi felelősségnek semmi köze, s arra nézve a felelősség részben súlyosabb, mert minden bűnös felel, részben enyhébb, mert nem felel az, aki nem bűnös.

A sajtójogi felelősség rendszere nem bűnösségi rendszer, hanem bizonyos tárgyi felelősség rendszere, amely a kifejtettek szerint kizárólag *a sajtóhoz való viszonyhoz* fűződik.⁴⁴ Kivételes rendszer tehát, amely nincs tekintettel arra, ami a sajtón kívül esik. Ezt juttatja kifejezésre a St. 32. §-ának első bekezdése, amikor a sajtó útján elkövetett büntett, vétség vagy kihágás fogalmát úgy határozza meg, hogy azt a sajtótermék tartalma foglalja magában. Amint a felelősség a sajtóhoz való viszonyon alapul *a személyi oldaláról*, úgy csakis a sajtóhoz való viszonyon alapulhat *a tárgyi oldalról*, vagyis abban a tekintetben is, hogy *mire terjed ki a felelősség*. Csakis arra, ami a sajtóban megjelent, amit a sajtóból lehet megtudni, *ami a sajtóból megismerhető*.

Ami a sajtón túl van, az nem lehet tárgyi alapja a sajtójogi felelősségnek. Mindaz közömbös, ami akár előtte, akár utána van a sajtótermék közzétételének.

Közömbös tehát, hogy miként jutott a sajtóban közölt gondolathoz a szerző, de közömbös az is, hogy igaz-e vagy nem. Csak az a fontos, hogy gondolat legyen, és hogy a törvény szerint olyan legyen a gondolat, amelynek közlése büntetendő. A sajtójogi felelősségnek ugyanis abban a tekintetben is a sajtóhoz való viszony az alapja, hogy annyiban kell büntetendő tartalomra vonatkoznia, amennyiben az ily tartalmat olyan helyzetbe hozzák, hogy azt mások a sajtótermékből megismerhessék. A sajtó célja mindig közlés, bizonyos gondolat többé-kevésbé széles körben elterjesztése, megsokszorozódása. Ebből a szempontból közömbös, hogy helyes-e a gondolat vagy sem, de a cél az, hogy úgy terjedjen el a gondolat, amint a sajtótermékből megérthető. Ha az ilyen gondolatra azt mondja a törvény, hogy közlését bizonyos esetben büntetni kell, akkor az az irányadó, hogy ilyen gondolatnak megfelelő értelmet lehet-e kiolvasni bizonyos sajtótermékből. Csak bizonyos minőségű gondolat közlését bünteti a törvény. Ha az olvasónak a sajtótermék tartalmánál fogva úgy kell érteni a gondolatot, amint annak közlése a törvény értelmében büntetés alá esik, akkor megvan a sajtó útján elkövetett bűncselekmény. De ha a sajtótermék tartalma a legszorgosabb vizsgálatra sem adja azt az értelmet, amely értelemben a közlés büntetendő, akkor bármennyire is lehet *sejteni*, hogy a közlemény célja ugyanaz, amit a büntetendő gondolatközléssel lehetne elérni, bűncselekmény-

⁴⁴ Nem helyes tehát a bűnösség vélelméről vagy fikciójáról beszélni, mint Baumgarten (i. m. 25.). A felelősség kérdésében közömbös a bűnösség szempontja, a büntetés kiszabásának tekintetében pedig csak a valódi – nem vélelmezett vagy költött – bűnösség foka irányadó.

ről nem lehet szó. Közömbös tehát, hogy mit gondolt a szerző, amikor a közleményt kigondolta és sajtó útján közzétette, az is közömbös, mi mindent gondol egyik-másik olvasó, amikor a sajtóbeli közleményt olvassa, az a döntő, hogy mi van a sajtótermékben, mit kell abból kétségtelen bizonyossággal kiolvasni. Rejtett célzások, burkolt tendenciák nem lehetnek a büntetés alapja sajtójogi értelemben.

Végül igen erős közvetett érvet lehet meríteni a szerzői jogról szóló 1921:LIV. tc.-ből is amellet, hogy a sajtó útján elkövetett bűncselekmények az 1914:XIV. tc. értelmében csak olyanok lehetnek, amelyek tényálladékát kizárólag a sajtótermék tartalma foglalja magában, úgyhogy a sajtóterméken kívül eső tényálladáki elem nem is jöhet számba. Az összekötő kapocs a két jogterület közelségén kívül maga a törvényes szóhasználat. A fokozatos felelősség rendszerében elsősorban a szerző tartozik felelősséggel. Igaz ugyan, hogy a törvény a saját céljára alkotja meg fogalmait, de ebben a tekintetben is abból kell kiindulni, hogy megvan az összhang az egyes jogszabályok közt, és semmi ok arra, hogy más és más értelmet tulajdonítsunk ugyanannak a fogalomnak akkor, ha erre a logika nem kényszerít bennünket. Különbség csak alanyi vonatkozásban található, az eredetiség és a sajtóhoz való személyi viszony nézőpontjából.⁴⁵ Tárgyi tekintetben a szerző fogalmát egészen helyesen, ellentmondás nélkül alkalmazhatjuk a sajtójogban is olyan értelemben, mint ahogy a szerzői jogról szóló törvény egészen kétségtelenül alkalmazza.

Eszerint pedig a szerzői jog tárgyilag az írói mű *tartalmára* vonatkozik, amint az a törvény egész tartalmából, valamint egyes kifejezett rendelkezéseiből is teljes határozottsággal megállapítható, így közzététel alatt a mű lényeges *tartalmának* nyilvános közlését is kell érteni (6. §, szemben a teljes tartalom közlésével), továbbá mozgófénykép alakjában megjelenülő termék *tartalma* szerint az írói művekkel stb. részesül egyenlő védelemben (73. §).

Mindezeket összevetve, újból arra az eredményre kell jutnunk, hogy a sajtódeliktum lényege a *gondolatközlés*, s ily bűncselekmény megállapítása szempontjából a fokozatos sajtójogi felelősség rendszerében kizárólag a sajtótermék *tartalmának* van csak jelentősége,⁴⁶ mind pozitív, mind pedig negatív irányban. Fontosabb lévén a negatív szempont, ennek kívánunk előbb eleget tenni annak megállapításával, hogy nem lehet sajtódeliktum az, aminek minden tényálladáki eleme nem tűnik ki magából a sajtótermék tartalmából a már kifejtett értelemben. Ezért nem lehet sajtódeliktum a sajtórendészeti bűncselekmény (Doleschall).

Kellően elhatárolja a sajtódeliktumot a sajtórendészeti bűncselekményektől is a sajtótörvény 32. §-ában foglalt meghatározás. Hogy mi a sajtórendészeti bűncselekmény, azt a törvény nem mondja meg, sőt nem is használja ezt a kifejezést.

⁴⁵ A sajtójogban nem azon fordul meg a szerzőség – miként Baumgarten állítja (i. m. 26.) –, hogy kié a gondolat, hanem azon, hogy kitől jut el a sajtóhoz közzététel végett (vö. Vaikó Pál: *A sajtóról szóló törvény magyarázata*. 144.).

⁴⁶ Értve alatta természetesen a vétlen, formális, feltétlen felelősséget az 1914:XIV. tc. értelmében.

Értelmére nézve annyiban csatlakozunk Doleschall tanításához, amennyiben azt hangsúlyozza, hogy a büntetendőség alapja nem a *sajtótermék* tartalmában van, hanem a sajtótermék közzétételében. Csakugyan, a sajtórendészeti tilalmak megszegésével elkövetett bűncselekményeknek semmi közük ahhoz, mi van a sajtótermék tartalmában. Akármilyen ártatlan is a sajtótermék tartalma, megvan a sajtórendészeti bűncselekmény, ha a sajtótermék közzététele beleütközik olyan tilalomba vagy parancsba, amelyet a törvényhozó a sajtó rendjének biztosítására adott ki. Előfordulhat ugyan, hogy a sajtórendészeti szabály tiltja bizonyos tartalom sajtó útján közzétételét (p. o. politikai hír vagy vélemény közlését olyan időszakos lapban, amelynek nincs biztosítóka), de ilyenkor nem a közlemény tartalma miatt büntetendő a sajtórendészeti bűncselekmény, hanem azért, mert a sajtótermékre nézve nem tettek eleget bizonyos külső, formai feltételnek, amelyhez az ily tartalmú közlés szabadsága a konkrét esetben kötve van. Ellenben sohasem lehet sajtórendészeti bűncselekmény tárgya valamely tartalom közlése pusztán azért, mert a tartalom bizonyos minősítés alá esik. Mihelyt a sajtótermék *tartalma* ütközik a törvénybe, már nem sajtórendészeti bűncselekményről van szó. Igaz, nem is mindig sajtódeliktumról, hanem csak akkor, ha a bűncselekmény egész tényálladékát kizárólag a sajtótermék tartalma foglalja magában.

Ilyen értelemben elfogadjuk azt is, hogy a sajtórendészeti bűncselekmény büntetendőségének alapja nem a sajtótermék büntetendő tartalmának, hanem a közzététel *tiltott* voltában van. Nem tehetjük azonban magunkévá a fentiek szerint ennek a tételnek olyan értelmezését, amely szerint nem lehet sajtódeliktum, hanem csak sajtórendészeti bűncselekmény az, amelyet másképp, mint sajtó útján nem lehet elkövetni. Nem tulajdonítunk továbbá ennek a tételnek olyan értelmet sem, mintha valamely bűncselekmény azért nem lehetne sajtódeliktum, mert a sajtótörvényben van meghatározva.

Ami a pozitív szempontot illeti, ebben a tekintetben az a folyamánya állásponthunknak, hogy sajtódeliktum minden olyan bűncselekmény, amelynek tényálladékát – a kifejtett értelemben – a sajtótermék tartalma foglalja magában, tekintet nélkül arra, vajon az illető bűncselekményt másképp is el lehet-e követni, nem csak sajtó útján. Több kiváló sajtójogászunk, főleg Doleschall az ellenkező álláspontot tanítja,⁴⁷ erőteljes érvelése azonban *de lege lata* nem meggyőző hatású. Ennek pedig az a magyarázata, hogy olyan logikai előzményen épül fel, amelyet nem támogat tételes rendelkezés. Az a kiindulópontja ugyanis, hogy sajtódeliktum csak az lehet, ami különben is bűncselekmény, akkor is tehát, ha nem sajtó útján követik el.

Sehol nem akadunk azonban nyomára olyan tételes rendelkezésnek, amely szerint csak olyan bűncselekmény lehetne sajtódeliktum, vagyis csak olyan bűncse-

⁴⁷ *Jogtudományi Közlöny*, 1917. évi 2. és 3. sz. Hasonló értelemben Vaikó (i. m. 102. és 118.), szemben Finkey és Kenedy felfogásaival (i. m.).

lekményre nézve lehetne helye a külön sajtójogi felelősségnek, amely akkor is büntetendő, ha nem sajtó útján, hanem másképp követték el. Különösen nem olvasható ki ez a sajtótörvényünk 32. §-ából, amely pedig elsősorban irányadó – kifejezett rendelkezésénél fogva – arra, mi lehet sajtódeliktum.

A 32. § csak „bűncselekményről” beszél, s csak annyiban korlátozza a sajtódeliktum körét, hogy a bűncselekmény egész tényálladékát magában kell foglalnia a sajtótermék tartalmának. Ha ez a feltétel megvan, egészen közömbös a tételes meghatározás szerint, hogy miféle bűncselekmény egyébként az, amit sajtótermék közzétételével követtek el.⁴⁸

A sajtójogi felelősség szabályai nem sorolják fel taxatívén azokat a bűncselekményeket, amelyekre kiterjednek, hanem csak definíciót adnak ezekre a bűncselekményekre nézve, minden korlátozás nélkül abban a tekintetben, hogy az illető bűncselekmény *hol* van meghatározva. Talán, ha volna jogunkban olyan rendelkezés, mint amilyen a régi osztrák sajtótörvény 28. §-ában volt, akkor lehetne szó arról, hogy kiküszöböljük a sajtódeliktumok köréből az olyan bűncselekményeket, amelyeket másképp, mint sajtó útján nem lehet elkövetni. Ez a § úgy határozta meg a sajtótörvény alkalmazásának körét, hogy annak akkor van helye, „ha valamely nyomtatvány tartalmával olyan cselekmény követtetett el, amely *a hatályban levő büntetőtörvények értelmében* büntetendő”. Ezt a rendelkezést *lehetett* úgy értelmezni, hogy nem terjed ki azokra a bűncselekményekre, amelyeket maga a sajtótörvény állapít meg. Ilyen korlátozást azonban a mi sajtójogunk – sem egyéb jogszabályunk – nem alkot.

Ha a sajtótörvény 24. §-át vizsgáljuk, azt találjuk, hogy annak nem minden tényálladéka sajtórendészeti bűncselekmény, s a fennmaradó tényálladékok közül egyesek sajtódeliktumok, mások ellenben közönséges bűncselekmények, így bizonyára nem a sajtó rendjét, hanem egészen más jogos érdekeket véd a 24. § 6. pontja,

⁴⁸ Meg kell jegyezni, hogy ennek a kérdésnek gyakorlati jelentősége alig van, legfeljebb a Btk. 248. §-ában meghatározott szemérem elleni vétség tekintetében lehetne fontossága, ha az 1914:XIV. tc. 47. §-a autentikusan úgy nem magyarázta volna, hogy sajtó útján elkövetett bűncselekmény. *De lege ferenda* magunk is helyeselnénk Doleschall álláspontját, aki ebben a vétségben nem lát sajtódeliktumot, s azt hisszük, az új sajtótörvény megalkotása alkalmával célszerű lett volna kimondottan ilyen értelmű rendelkezést venni fel a 47. § helyett. Csak mellékesen mutatunk rá, hogy már az 1880:XXXVII. tc.-ben helyes lett volna így rendelkezni, mert úgy látszik, a Btk. törvényhozója is egészen speciálisan fogta fel ezt a bűncselekményt, s bár a sajtójogi felelősség kérdését – elég helytelenül – kikapcsolta a Btk. parlamenti tárgyalásának anyagából úgy, hogy nem is lebegett szeme előtt semmiféle határozott sajtójogi felelősségi rendszer, mindazonáltal a 248. §-t egészen az általános büntetőjogi felelősség alá kívánta helyezni. Erre mutat a § egész szerkezete, az együttes felelősség nemcsak hangsúlyozása, hanem a kétféle büntetési tétellel való különös kidomborítása is. Az újabb reformművek közül világosan ilyen képet mutat a svájci javaslat is, ami a sajtójogi fokozatos felelősséget tartja ugyan meg, de a szóban levő vétséget úgy határozza meg, hogy annak elkövetési cselekménye nem csupán a fajtalan irat stb. közzététele, hanem előállítása, behozatala, árusítása és meg nem rendelők részére való megküldése, előadása és kikölcsonzése is.

amely szerint vétséget követ el az, aki fenyegető vagy tolakodó magatartással pénzt stb. kér azért, hogy a sajtóban valamit elhallgat stb. Kétséges a 24. § 7. pontjában foglalt tényálladék sajtórendőri jellege is (aki szándékosan valótlan hírt tesz közzé, és ezzel kárt okoz). Véleményem szerint ugyane § 1. pontja sem sajtórendészeti vétséget állapít meg. Ellenben a 2–5. pontban nyilvánvalóan sajtórendészeti vétség van, s annak lehet tekinteni a 8. pontot is. Nincs azonban sajtórendészeti vétség a 24. § 9. pontjában sem,⁴⁹ s az e pontban meghatározott tényálladékok már határozottan sajtódeliktumok.

⁴⁹ Elsősorban még az is vitatható, hogy a 24. § 9. pontja alá eső vétség kizárólag csak a sajtóra szorítkozik-e. A 9. pont egészen általánosságban beszél hirdetés közzétételéről, hirdetésről és ajánlásról. Mindezt véghez lehet vinni nemcsak sajtó útján, hanem egyébként is, így például kikiáltás útján, sőt a *b*) pontban említett elkövetési cselekményeket (hírdet, ajánl) a törvény szövege szerint még csak nyilvánosan sem kell véghez vinni. Arra, hogy a 9. pont csak a sajtó útján való közzétételre terjed ki, nem is lehet másból következtetni, csak abból, hogy ez a rendelkezés a sajtótörvényben van elhelyezve. Ez a következtetés azonban egymagában éppenséggel nem kényszerítő erejű, mert ugyanennyi alappal azt is lehet mondani, hogy a törvényhozó szépséghibát követett ugyan el, amikor a sajtótörvénybe iktatott egy ilyen tényálladékot, amely nem kizárólag sajtó útján elkövethető bűncselekményre vonatkozik, s szerkesztési szempontból sem járt el helyesen akkor, amikor ezt a tényálladékot éppen a sajtórendészetről szóló fejezetbe iktatta, holott nem speciális sajtórendészeti tilalom megszegését pönalizálja, egyébként azonban nem alkotott sajtórendészeti vétséget. Hogy mennyire nem sajtórendészeti deliktum a 24. § 9. pontjában meghatározott vétség, kétségtelenül kiviláglik abból is, hogy az 1918. évi svájci büntető javaslat ugyanezt a tényálladékot az erkölcsiség elleni kihágások közé helyezi. A 326. cikk szerint kihágást követ el: 1. aki oly tárgyakat, amelyek a fogamzás meggátlására vagy nemi betegségekkel való fertőzés elhárítására szolgálnak, nyilvánosan és a jó erkölcsbe és az illendőségbe ütköző módon hirdet vagy kiállít; 2. aki ilyen tárgyakat vagy azokat feldicsérő körleveleket olyan egyéneknek küld meg, akik azokat nem rendelték meg, vagy akiket az ilyen tárgyak foglalkozásuknál fogva nem érdekelnek. Lényegileg azonos tényálladékot ölel fel az 1919. évi német birodalmi büntető javaslat 329. §-ának 2. bekezdése is: „wer in einer Sitte und Anstand verletzenden Weise, Mittel, Gegenstände oder Verfahren, die zur Verhütung der Empfängnis oder zur Verhütung von Geschlechtskrankheiten dienen, öffentlich oder durch Verbreitung von Schriften, Abbildungen oder Darstellungen, wenn auch in verschleiender Weise, ankündigt, oder anpreist, oder an einem allgemein zugänglichen Orte ausstellt” [aki a fogamzás vagy a nemi betegségek megelőzését szolgáló eszközt, tárgyakat vagy eljárást nyilvánosan vagy nyomtatvány, irat vagy képes ábrázolat terjesztésével, még ha burkolt formában is, a közerkölcsöt és a szemérmert sértő módon közzétesz vagy dicsér, vagy nyilvános helyen kiállít].

Egészen bizonyosnak látszik, hogy amikor a magyar büntetőtörvények általános revíziója megtörténik, a sajtótörvény 24. §-ának 9. pontjában foglalt tényálladékot az új büntetőkódexbe fogják bekebelezni.

Nem áll meg tehát az az érvelés, hogy a sajtótörvény 24. §-ának 9. pontjában foglalt tényálladék azért nem lehet sajtódeliktum, mert sajtórendészeti vétség, hanem véleményem szerint úgy áll a dolog, hogy ez a tényálladék nem sajtórendészeti vétség, s mert a sajtótörvény 32. §-ának meghatározása ráillik, semmi ok sincs arra, hogy ne tekintsük sajtódeliktumnak akkor, ha sajtó útján követték el. A 24. § 9. pontja éppúgy előzménye a sajtójogi felelősségről szóló rendelkezéseknek, mint a büntető törvénykönyvnek azok a §-ai, amelyek sajtódeliktumot állapítanak meg (1913:XXXIV. tc. 2. § 2. bek. és 3. §, 1914:XLI. tc. 1., 2. és 22. § stb. szintén).

Fejtegetéseim eddigi eredménye biztos tájékoztatást nyújt abban a tekintetben, mely bűncselekmények lehetnek sajtódeliktumok a tételes magyar büntetőjog szempontjából. Ezt a kérdést vizsgálva arra jövünk rá, hogy több olyan bűncselekmény van, amelyről az eddigi felfogás azt tartotta, hogy sajtódeliktum lehet, holott az 1914. évi sajtótörvény 32. §-ához képest *nem* lehet az. (Viszont azonban – mint láttuk – van olyan bűncselekmény is, amelyről eddig legalábbis megoszlottak a vélemények arra nézve, vajon sajtódeliktum-e vagy sem, pedig semmi ok sincs arra, hogy kizárjuk a sajtódeliktumok köréből.) Mielőtt azonban a részletekre térnék, célszerű lesz rövid történeti visszaillesztést vetni azokra a körülményekre, amelyeknek a szóban levő ingadozást tulajdonítani lehet.

Rendkívül tanulságosak azok az adatok, amelyek a magyar törvényhozás különféle állásfoglalásait jelzik arra nézve, mi lehet sajtó útján elkövetett bűncselekmény. Előre kell bocsátanom, hogy az 1848:XVIII. tc. álláspontja teljesen világos abban a tekintetben, hogy csak az a bűncselekmény követhető el sajtó útján, amelynek egész tényálladéka kizárólag a sajtótermékben van, s ide tér vissza az 1914:XIV. tc. is, egészen tudatosan és a szövegben is kifejezésre jutó határozottsággal. Ha csak ez a két jogforrás állna rendelkezésre, nem is lehetett volna sohasem szó arról, hogy olyan bűncselekmény is lehet sajtó útján elkövetett bűntett, vétség vagy kihágás, amelynek tényálladéka csak részben van meg a sajtótermék tartalmában, más részét pedig más forrásból kell megállapítani. Amint Finkey helyesen mutat rá,⁵⁰ a zavart a Btk. és az 1880:XXXVII. tc. 7. §-a idézte elő, de nézetem szerint ezt a zavart el lehetett volna kerülni a törvényt magyarázat szabályainak helyes alkalmazásával.

Ami az 1848:XVIII. törvénycikket illeti, az 1. §-ban – éppúgy, mint az 1914. évi sajtótörvényben – az az alapgondolat jut kifejezésre, hogy gondolatait sajtó útján mindenki szabadon közölheti és szabadon terjesztheti. A sajtótörvény tehát *gondolatközléssel* foglalkozik, amiből az következik, hogy sajtóvétséget is csak az követhet el, aki valamely gondolat közlésével követ el bűncselekményt, nem pedig az is, aki a gondolatközlésen kívül még mást is tesz, és cselekménye nem kizárólag a sajtótermékben foglalt gondolat közlése miatt büntetendő. Ezt az alapgondolatot tökéletesen megvalósítja a többi rendelkezés, amely a sajtóvétségekre vonatkozik.

A 2. § a sajtó útján *közlés* fogalmát határozza meg, a 3–12. §-ban meghatározott sajtóvétségek pedig véges-végig csak olyan tényálladékokat ölelnek fel, amelyek a *gondolatközléssel teljesen ki vannak merítve*, semmi egyéb hozzájuk nem szük-

Nem sajtódeliktum ellenben a büntető ítélettől sújtott sajtótermék újból közzététele sem (38. §), (Doleschall és az én) álláspontom szerint azért, mert azt, hogy az illető közleményt már bírói ítélet találta bűncselekmény tényálladékanak, nem az újabb közlésre használt sajtótermék tartalmából kell megállapítani, hanem a hivatalos iratokból.

⁵⁰ A sajtóról szóló 1914:XIV. tc. 106.

séges. Így a 3. és 4. § szerint az elkövető *felhívást tesz*, az 5. § szerint *csúfot üz*, a 6. § szerint *lázít*, a 7. és 8. § szerint *sértést követ el*, a 9. § szerint *lázít*, a 10., 11. és 12. § szerint *rágalmakkal illet*.

Vaskövetkezetességgel megmarad ezen az állásponton a sajtójogi felelősség szabályozása is: a 33. § szerint a felelős személy „*cikkekért*” felel, amelyek „*valamely lapban megjelennek*”. Szó sincs arról, hogy sajtóvétség esetén bármi *egyebet* is lehetne büntetni, mint azt, hogy bizonyos sajtóterméknek bizonyos tartalma van, *amely a sajtótermékből magából megállapítható, minden további vizsgálódás és bizonyítás nélkül*.

Változást hozott a kodifikáció módszerében – de csakis ebben – a Btk. megalkotása, mert azokat a tényálladékokat is körébe vonta, amelyek mint sajtóvétségek az 1848:XVIII. tc.-ben voltak eddig meghatározva. Abban nem állott be különbség, hogy amennyiben a Btk.-ban meghatározott ugyanolyan bűncselekményt sajtó útján („nyomatvány terjesztése vagy közszemlére kiállítása” által) követték el, a törvényes tényálladék-definíció szerint a sajtótermék tartalma az egyes ily tényálladékokat teljesen magában foglalta. A sajtó útján elkövetett büntettek és vétségekre nézve az 1880:XXXVII. tc. 7. §-a azt a szabályt mondta ki, hogy az ily büntettek és vétségek eseteiben az 1848:XVIII. tc. 13. és 33. §-a alapján felelősségre vonandó személyekre nézve a Btk.-nak a felelősséget tárgyazó mindazon intézkedései, amelyek az 1848:XVIII. tc. 13. és 33. §-ából folyó felelősséggel ellentétben állnak, nem alkalmazandók. Ez azt jelentette, hogy a Btk.-nak a bűnösséget, a tettességet és részességet, valamint a kísérletet tárgyazó rendelkezéseit ily bűncselekmények esetén nem lehet alkalmazni, de jelentette azt is, hogy felelősséggel csak azok a személyek tartoznak, és csak azért tartoznak, akikről és amely tevékenységről az 1848:XVIII. tc. 13. és 33. §-a rendelkezik. *Tehát lényegileg minden maradt a régiben*, mert – a formulázás alaki különbségeire nem tekintve – ugyanazok a bűncselekményi tényálladékok szerepeltek a Btk.-ban is, mint a sajtótörvényben, és csak olyan felelősségről lehetett szó továbbra is, amilyent a sajtótörvény megállapított. Zavart csak az okozott, hogy az 1880:XXXVII. tc. 7. §-át félremagyarázták.

Ez a félremagyarázás abból állt, hogy azt állították, hogy a Btk. életbelépése óta nemcsak azok a bűncselekmények lehetnek sajtó útján elkövetett bűncselekmények, amelyekre nézve maga a Btk. szövege említi meg, hogy nyomtatvány útján is elkövethetők, hanem más bűncselekmények is lehetnek sajtó útján elkövetett bűncselekmények, ha sajtótermék felhasználásával követték el azokat, így a titokszétség különböző fajtái stb. Nem úgy fogták fel tehát a dolgot, hogy a sajtótörvény felelősségi szabályai csak azokra a bűncselekményekre terjednek ki, amelyek az 1880:XXXVII. tc. 7. §-a értelmében a sajtótörvény 3–12. §-ának helyébe léptek, pedig ez lett volna a helyes magyarázat. A Btk. csak annyi különbséget okozott, hogy maga határozta meg a sajtóbűncselekményeket, de az 1880:XXXVII. tc. minden egyéb tekintetben érintetlenül hagyta a sajtótörvény uralmát. Amint tehát a Btk. életbelépése előtt az 1848:XVIII. 3–12. §-ából kellett venni a sajtóvétségek

tényálladékát, úgy a Btk. életbelépése után a Btk.-nak azokból a megfelelő §-aiból kellett venni a sajtójogi felelősség alá eső tényálladékokat, amelyek a nyomtatvány útján való elkövetést kifejezetten megemlítik.

Ennek a félreértésen alapuló álláspontnak legpregnansabb kifejezését Zsitvaynál találjuk meg, aki azt – az 1914:XIV. tc. megalkotása előtt – a következőképp formulázta: „annak felismerése jutott közérvényre, hogy a sajtó útján elkövetett úgynevezett külön deliktumok anyagra, tartalomra azonosak, így a nyilvánosan, szóval véghezvihetőkkel, és hogy e vétségek alkotóelemeiben nem a lényeg, csak a forma, ti. az elkövetési mód különböző. E felfogást követte a Btk., midőn a sajtó útján elkövethető bűncselekményeket a maga rendszerébe belefoglalta, és ennek felel meg az 1880:XXXII. tc. 7. §-a. [...] A különös rész tehát a büntető törvénykönyvek »megfelelő intézkedéseiből« sorolja fel a sajtódeliktumokat. Ezek a deliktumok mindenekelőtt két csoportra oszthatók, ti. olyanokra, amelyek a sajtótermék bűnös tartalmát, az elmemű bűnös gondolatát foglalják magukban, és egyúttal közlés céljából a sajtót veszik eszközül. Ezek a tulajdonképpeni sajtóvétségek. Ez az első csoport. Az 1848. évi magyar sajtótörvény csak ilyeneket ismert, és a gyakorlat szívében ezekhez tartotta magát. Azonban a Btk. életbeléptével keletkezett a második csoport, ami magát a sajtótermék tartalmát csak másodsorban, tehát nem közvetlenül a gondolat bűnös volta szerint mérlegeli, hanem azt tekinti, hogy a bűncselekmény véghezvitelének eszköze a sajtó volt. [...] Ez az álláspont a sajtódeliktumok számát jóval megszorította.” (Zsitvay i. m. 60.)⁵¹

E felfogás szerint sajtódeliktum volna a diplomáciai árusítás [Büntető törvénykönyv (Btk.) 146. §], a tilalom ellenére közzétett katonai vonatkozású közlemény (Btk. 456. §), a tárgyalási titok megsértése (1897. évi XXXIV. tc. 20. §-a, illetve 1912. évi LIV. tc. 96. §), a kihágási büntető törvénykönyv (Kbtk.) 33. és 48. §-a alá eső kihágás, nemkülönben a titoksértés különböző fajtái. A sajtótörvény 32. §-ának tételes rendelkezésén alapuló elv szerint azonban, amely egyébként a régi sajtótörvény és az 1880:XXXVII. törvény cikk hatálya alatt is irányadó értelmezési mód lett volna, ezek a bűncselekmények nem lehetnek sajtódeliktumok.⁵²

Ami elsősorban a titoksértést illeti, az e körbe tartozó bűncselekmények már csak azért sem lehetnek sajtódeliktumok, mert maga az a tényálladási elem is,

⁵¹ Hasonló Baumgarten felfogása (i. m. 15., 18. és 19.).

⁵² Magunkévá tesszük Doleschall (*Jogtudományi Közöny*, 1917/2.) tanítását ezekre a bűncselekményekre nézve, de nem tarthatjuk kizártnak a sajtódeliktumok köréből a Kbtk. 39. §-át, mert úgy értelmezzük, hogy a gyűjtésre való felhívásból ki kell tűnnie annak, hogy a gyűjtendő összeget a pénz-büntetés fedezésére vagy az elitelt kárpótlására fogják fordítani. Ehhez képest az egész tényálladékot meg lehet állapítani a sajtótermék tartalmából. Doleschall nem említi a diplomáciai árusítást, de a Btk. 479. §-ára vonatkozó álláspontjából le lehet vonni azt a következtetést, hogy a szövegben kifejtett álláspontunk helyes.

hogy *titok* az, amit közöltek, kívül esik a sajtótermék tartalmán.⁵³ Ha esetleg ki is lehet olvasni egyik vagy másik sajtóközleményből, hogy titkot közölnek benne, rendszerint nem ez lesz az eset, s annak megállapítása, hogy titokról van-e szó, rendszerint a konkrét tényállásra tartozó olyan tények kiderítését kívánja, amelyek függetlenek a sajtótermék tartalmától. Az egyes esetek különyszerűségeinek pedig a fokozatos sajtójogi felelősség rendszere elveszi a jelentőségét. De egyéb okokból sem lehet a titoksértés egyik faja sem sajtódeliktum.

Nem sajtó útján elkövetett bűncselekmény a Btk. 327. § 2. bekezdése alá eső titoksértés vétsége, amit Vaikó (i. m. 162.) annak állít (helyes ellenben a St. indokolása), sem pedig a Btk. 328. §-a alá eső titoksértés vétsége, amelyet Edvi Illés Károly annak tart (*Kommentár*. II. kötet, 700.), az említett okon felül azért sem, mert ezeknek a vétségeknek tényálladékához az is hozzátartozik, hogy a közlő a titkot a törvényben meghatározott módon tudta meg, illetve hogy a felfedezés *alapos ok nélkül* történik, ez pedig a sajtótermék tartalmából nem állapítható meg. Nem sajtó útján elkövetett bűncselekmény a Btk. 479. §-a alá eső hivatali titok elárulása sem (amint ezt a Balogh Jenő – Illés – Vargha Ferenc-féle bűnvádi perrendtartási kommentár II. kötet, 556. o. állítja), mert az ily titoksértés tényálladékához az is hozzátartozik, hogy a tettes közhivatalnok, a közlemény tárgya a tettesnek *hivatali* állásában jutott tudomására, és hogy azt abban a tudatban közli, hogy tartalma hivatali titok. Nem lehet sajtó útján elkövetett bűncselekmény a hitelrontás vétsége sem (ellenk. Illés: *A magyar büntető törvények zsebkönyve*. 7. kiad. 573., 6. jegyzet), mert a tényálladékhoz az is szükséges, hogy az állított vagy híresztelt tény *valótlan* legyen, aminek megállapítása a sajtóterméken kívül esik éppúgy, mint az is, hogy a tettes valakinek *hitelét veszélyezteti* vagy *hitelképességét csökkenti*.

Az 1909:II. tc. 37. §-a alá eső vétség csak akkor sajtó útján elkövetett bűncselekmény, ha kivándorlásra csábításból áll, de nem ily bűncselekmény akkor, ha valótlanság híresztelésével követik el, mert az, hogy *valótlanság-e* a híresztelés tárgya, kívül esik a sajtóterméken (Vaikó i. m. 163., nem teszi ezt a megkülönböztetést).

Hasonlóképpen nem sajtódeliktum a titoksértésnek az a faja, amely diplomáciai árulás neve alatt ismert esete a hűtlenségnek. A Btk. 146. §-a szerint ugyanis hozzátartozik e büntett tényálladékához az is, hogy a titkos okirat stb. hivatalánál vagy különös megbízásánál fogva jusson a tettes birtokába vagy tudomására, ez a körülmény pedig rendszerint nem tűnik ki a sajtótermékből, az a lehetőség pedig, hogy egyes esetekben kitűnhet, nem változtat a dolgon, mert amint már rámutattunk, a sajtódeliktum fogalmát a fokozatos felelősség rendszerében csak egészen absztraktnak lehet meghatározni, tekintet nélkül az adott eset különös körülményeire.

⁵³ Rendszerint sem a titok tárgyi feltétele („csak egy vagy korlátozott számú egyén tudatkörében létező, és harmadik személyek elől elzárt valóság”, vö. Angyal Pál: *A titok védelme anyagi és alaki büntetőjogunkban*. 13), sem alanyi feltétele, a titok megőrzésére irányuló akarat (Angyal túlságosan tág körben elengedőnek tartja a titokhoz fűződő érdeket is, uo.) nem tűnik ki a sajtótermék tartalmából.

Nem sajtódeliktum a Btk. 456. §-ának tényálladéka sem. Ehhez az szükséges, hogy a katonai vonatkozású közlések már el legyenek tiltva,⁵⁴ ami pedig a sajtótermék tartalmán kívül eső tény. Vagylagosan az is hozzátartozik ehhez a tényálladékhhoz, hogy a tettes a fennforgó körülményekből beláthassa, hogy az ily közlés által az állam érdeke sértetik meg. Ez a körülmény is kívül esik a sajtótermék tartalmán, mert a tettes pszichikumának bizonyos vonatkozását fejezi ki, ami pedig egészen közömbös a sajtójogi felelősség szempontjából, még a szerzőt illetően is. Mert hiszen szerző lehet az is, aki valamely közleményt maga szerkeszt meg, maga ad át avégből, hogy azt sajtó útján tegyék közzé, és bár nem úgynevezett stróman, nincs helyes fogalma arról, mi az értelme annak, amit írt, mert nem ismer bizonyos tényeket, amelyek erre nézve irányadók. Erre vonatkozó ténybeli tévedése azonban közömbös a szerzői felelősség megállapítása tekintetében: a szerzői minőség el nem vitatható, a tévedésnek pedig nincs jelentősége a sajtótörvény felelősségi rendszerében.

A tisztességtelen versenyről szóló törvényjavaslat 21. §-ában meghatározott üzleti vagy üzemi titok megsértésének vétsége nem lehet sajtódeliktum.⁵⁵ Nem tárgya ugyanis a sajtótermék tartalmának az, hogy a tettesnek a titkot elárulták, vagy hogy ezt törvénybe vagy jó erkölcsbe ütköző módon tudta meg, sem az, hogy a titkot valaki javára használja fel. A 2. bekezdés alkalmazása esetén nem tűnik rendszerint ki a sajtótermékből, hogy az, aki a titkot elárulja, alkalmazott, továbbá az sem, hogy az e minőségében megtudott vagy reábízott titkot árulja el. Végül a 3. bekezdés alá eső cselekmény esetében nem tűnik ki a sajtótermékből sem az, hogy a mintát stb. az üzleti érintkezésben bízták a tettesre, sem pedig, hogy azt verseny céljára használja fel a maga vagy más javára.

Ugyanez a helyzet e javaslat többi vétségi tényálladéka tekintetében is. Így nem sajtódeliktum a bitorlás vétsége. A 17. § alkalmazása ugyanis megkívánja, hogy a

⁵⁴ Az ily eltiltás nem tekinthető a büntethetőség úgynevezett objektív feltételének, amely nem tartozna a tényálladékhhoz, és a bűnösség szempontjából, de a sajtódeliktum tekintetében is közömbös volna. Világos ez magából a 456. § szövegéből, amely a szóban levő közlések eltiltásával egyenlő értékűnek tekinti azt a körülményt, hogy a tettes a fennforgó körülményekből beláthatta, hogy közlése az állam érdekét sérti. Ez a második alternatíva pedig kétségtelenül tárgya a bűnösségnek. (Ezúttal nem foglalkozhatom azzal a kérdéssel, szándék-e vagy gondatlanság a bűnösségnek itt irányadó alakja). Világos tehát, hogy ki kell terjednie a bűnösségnek az alternatíva első részére, a közlések eltiltására is. De még akkor is, ha a 456. § csupán a tilalom ellenére való közlést rendelné büntetni, akkor is a tényálladékhhoz tartozónak kellene tekinteni az eltiltás tényét, mert amint Beling (*Die Lehre vom Verbrechen* 59. s köv.) helyesen utal rá, rendszerint nem lehet objektív feltételnek (vagy amint ő mondja: „(tatbestandsfremde) Strafdrohungsbedingungnak” tekinteni az olyan tény, amely a bűncselekmény elkövetése előtt már létrejött, különösen, ha szorosan összefügg a cselekménnyel. Ehhez csak azt kívánom hozzátenni, hogy egyáltalán nagyon óvatosan kell bánni az úgynevezett objektív büntethetőségi feltételekkel, mert ezek nagyon kevésbé illenek bele a büntetőjog rendszerébe, és nyilvánvalóan kivételek, amiket tehát a legszorosabban kell értelmezni.

⁵⁵ *Nemzetgyűlési irományok*, 21. szám.

tettes vállalata körében kell elkövetni a bitorlást, és hogy a tettesnek olyan nevet stb. kell használnia, amely őt meg nem illeti, vagy hogy nevét vagy cégét vállalata körében úgy kell használnia, hogy hasonló nevet vagy céget jogosan használó más versenyvállalattal össze lehessen téveszteni. Magából a sajtótermékből azonban mindezt rendszerint nem lehet ítélet alapjául szolgálható teljes bizonyossággal megállapítani.

Az utánczás tényálladékból (18. §) sem tüntetheti fel a sajtótermék tartalma azt, hogy a használt segédeszközről vagy jelvényről a forgalomban már egy másik versenyvállalatot szoktak felismerni.

Nem sajtó útján elkövetett bűncselekmények a tisztességtelen versenyről szóló javaslatban meghatározott kihágások sem, habár sajtóbeli közleményt is fel lehet használni elkövetésükre, így a kitüntetés jogosulatlan használatának tényálladékhoz (25. §) az is hozzátartozik, hogy a használat az illetékes miniszter *engedélye nélkül* történik, ez pedig kívül esik a sajtótermék tartalmán. A hólabdaszerződés kötésére való egyenes felhívást (26. §) a sajtótermék tartalma magában foglalja ugyan, de nem foglalja magában azt a tényelemet, hogy az ily felhívás a tettes *vállalata körében* történik. A végeladás hirdetése (27. §) pedig azért nem lehet sajtó útján elkövetett bűncselekmény, mert csak akkor kihágás, ha *engedély nélkül* vagy az engedély korlátainak *túllépésével* történik, ezek a körülmények pedig a sajtótermék tartalmán kívül eső tények megállapítását kívánják.

Hogy mennyire nem sajtódeliktum a tárgyalási titok megsértése, már igen különböző szempontokból meg van vizsgálva sajtójogi irodalmunkban. Részünkről a súlyt itt is arra helyezzük, hogy egyes tényálladási elemek – hatósági engedély hiánya, az a körülmény, hogy a tárgyalás a nyilvánosság kizárásával volt megtartva, hogy a hatóság az iratot nem hozta nyilvánosságra – nem tűnnek ki a sajtótermék tartalmából, hanem kívül esnek a sajtóterméken, úgyhogy az nem foglalja magában a vétség egész tényálladékát.

Nem sajtódeliktum a Kbtk. 33. §-a alá eső kihágás sem, mert ennek tényálladáshoz is szükséges, hogy a hatóság ne adjon engedelmet a vár, erőd stb. fekvéséről vagy erődítményeiről szóló közlésre. A Kbtk. 48. §-a alá eső kihágás sem lehet sajtódeliktum, mert csak az követheti el, aki tiltott tartalmú hirdetést, annak tiltott voltát tudva, tesz közzé. Az ily tilalmat rendszerint a hatóság különös intézkedése alapítja meg,⁵⁶ ez pedig nem tartalma a sajtóterméknek.

Különösen nagy jelentősége van a sajtódeliktum meghatározásának az olyan bűncselekményekre nézve, amelyekhez a bűnösségnek valamely különös faja szükséges, vagyis amelyeket csak akkor lehet büntetni, ha bizonyos célzattal jöttek létre. Egy másik igen fontos csoportot alkotnak ebben a tekintetben azok a bűncselekmények, amelyek bizonyos valótlan közlésekből állnak. Az előbbieket mai

⁵⁶ Vö. Edvi Illés Károly: *A kihágásokról szóló magyar büntetőtörvények és eljárási szabályok magyarázata*. 1903. 135.

jogunkban is tekintélyes szerepet töltenek be, az utóbbiak inkább *de lege ferenda* érdekelnek bennünket, különösen a tisztességtelen versenyről szóló törvényjavaslat szempontjából.

Ami az első csoportot, vagyis azokat a bűncselekményeket illeti, amikhez bizonyos célzatot kíván a törvény, ezekre nézve a következő a helyzet.

Nem lehetnek sajtó útján elkövetett bűncselekmények a tisztességtelen versenyről szóló törvényjavaslat 16–18. §-ában meghatározott vétségek, mert tényálladéuk teljességéhez a célzat is hozzátartozik, amely arra irányul, hogy valamely áru kelendősége fokozódjék vagy más üzleti közönsége elvonassék.

Nem sajtó útján elkövetett bűncselekmény az ugyane javaslat 20. §-a alá eső üzleti vesztegetés sem, mert bár erre vonatkozó ígéretet lehet sajtóközleményben is tenni, de a célzat általában kívül esik a sajtótermék tartalmán.

A második csoportba tartozik a tételes jogban az állami és társadalmi rend hályosabb védelméről szóló 1921:III. tc. 7. §-ában foglalt bűncselekmény, amelynek tényálladáki eleme az is, hogy az állított vagy terjesztett tény valótlan legyen. Ez a körülmény azonban rendszerint nem tűnik ki a sajtótermékből, ellenkezőleg, azt a látszatot nyújtja a közlemény, mintha az illető tény megfelelné a valóságnak.

Nem lehet tehát sajtódeliktum már ebből az okból sem a tisztességtelen versenyről szóló törvényjavaslat 16. §-a alá eső szédelő feldicsérés vétsége, mert tényálladákhöz hozzátartozik az is, hogy az áru kelendőségének fokozására stb. használt adat valótlan legyen, ezt pedig a sajtótermék tartalma nem tünteti fel, sőt éppen arra van szánva, hogy elleplezze, s erre alkalmasnak is kell lennie, mert a törvény szerint csak *megtévesztésre alkalmas* valótlan adat eshet a 16. § alá. Azt pedig, hogy a közölt adat valótlan, nem lehet a sajtótermék tartalmából kideríteni, hanem csak külön bizonyítás útján, tekintet nélkül a sajtótermékre. Ha pedig a valótlanítás már magából a sajtótermék tartalmából mindenki előtt nyilvánvaló, akkor nincs bűncselekmény, mert a használt valótlan adat nem alkalmas a megtévesztésre.⁵⁷

⁵⁷ Az ilyen bűncselekmények a magyar sajtójogot egyébként kevésbé érdeklik, mint például a németet, ahol gyakran előforduló sajtódeliktumok tényálladáki eleme valamely tény valótlanítása. Ilyenek különösen a rágalmasz körébe eső tényálladáki a német birodalmi büntető törvénykönyvnek (187., 189. §). Ott azonban ezek is sajtódeliktumok *lehetnek*, mert a sajtójogi felelősség egészen a bűnösség elvén nyugszik, nem úgy, mint a mi fokozatos rendszerünkben. A német sajtójogi felelősség alkalmazása attól függ tehát a szóban levő téren, hogy meg lehet-e állapítani adott esetben azt, hogy a bűnösség kiterjed a valótlanítás tényére is, és még a szerkesztő vélelmezett tettességét is meg lehet cáfolni az eset különös körülményeinek kimutatásával, ezek közé pedig kétségtelenül tartozhat az is, hogy a cikk olyan óvatosan és ügyesen volt fogalmazva, hogy nem is lehetett arra gondolni, hogy valótlan tényt állít. Látható tehát, hogy a szűkebb felelősség mellett szélesebb lehet a sajtódeliktum köre, mert a sajtódeliktum tágabb fogalmát a jogérzetnek megfelelően ellensúlyozza a sajtójogi felelősség szigorúbb feltételhez (bűnösséghez) kötése. A vélelmezett felelősséget kiterjedt mértékben alkalmazó francia sajtójogban a rágalmasz tényálladékokhoz éppúgy nem tartozik a tényállítási valótlanítása, mint nálunk (1881. évi francia sajtótörvény 29–35. cikk).

Rádió, szerzői jog, sajtójog

Amióta a szellemi¹ tartalom közlésének új módja: a rádió útján való közlés ismeretes, új jogi problémák foglalkoztatják a jogalkotás és jogalkalmazás tényezőit. A technikai jelenségek és a jogi megítélés ily kapcsolatba hozatala nem szükségképpen, de nem is szokatlan. Csak a villamos energia dologgá minősítése körül lezajlott vitákra emlékeztetünk, amik végül is törvényhozási intézkedésekkel szűntek meg.²

Ami a rádiót illeti, a jogi problémák főleg a szerzői jog és a sajtójog terén merültek fel. Mindkettőnek tárgya a szellemi tartalom, amely mások által megérthető kifejezésre jutott. A különbség azonban, mint alább megkíséreljük kimutatni, oly jelentékeny, hogy igen nevezetes eltérésre vezet a rádió szerzői jogi és sajtójogi megítélése tekintetében.

1.

„Az emberi nem mai internacionális művelődésének egyik határköve lesz a szerzői jog kiépülése, melynél a mai kor jogfejlesztő képessége áll a kockán” (Kováts Gyula: *Az írói és művészi tulajdonjog*. 1879. 75.). Ma sem lehetne találébban jellemezni a szerzői jog még mindig probléma szakában való állását. Aki azonban figyelemmel kíséri azt a szellemi tornát, amelyet a hatályos szerzői jognak a rádióközlésekre alkalmazása körül a német jogászok vívnak, örvendetesnek kell találnia, hogy a jogalkalmazásban is utat tört magának az az irány, amely a fennálló törvény művészi kezelésével új törvény alkotása nélkül is eleget tud tenni a fejlődő

¹ A „szellemi” kifejezésre nézve lásd Ottlik László: *A társadalomtudomány filozófiája* (95.): „[s]zelleme csak oly létezőnek van, mely különbözik a többitől, mely egyéniség.”

² Nálunk (1907:III. tc. 2. §) és Ausztriában (1922. június 7-i törvény) lényegileg a villamos áramok dologgá minősítésével, Németországban speciális büntető rendelkezéssel (1900. április 9-i törvény). A felmerült kételyek jogászatlansága tekintetében vö. Rudolf Stammner kritikájával (*Die Lehre von dem richtigen Rechte*. 1902. 306.).

élet követelményeinek anélkül, hogy a jogérzetet és ezzel kapcsolatban a jogbiztonságot megingatná. Még azok is igazságosnak tartják a szerző védelmét a rádió útján való közlés ellen, akik – *de lege lata* – nem helyeslik a judikatúra állásfoglalását, márpedig a jogbiztonságot nem a betűhöz tapadó fetisizmus jelenti, hanem az igazságosság áhítatos tisztelete, amely a német bíróságok rádióhatározatait kétségtelenül jellemzi. Mielőtt azonban a kérdés állását a Berni Egyezmény folytán nemzetközi viszonylatban reánk nézve is fontos német törvény szempontjából ismertetnénk, célszerűnek tartjuk a magyar szerzői jogi törvény (Szt.) megvizsgálását, mert úgy véljük, hogy a mi törvényünk értelmezése a német jogtól függetlenül is lehetséges, s ezért kötelesség is.

Ha igaz is, hogy szerzői jogi törvényünk kifejezetten nem tartalmaz olyan rendelkezést, amelyből a francia jognak megfelelő korlátlan *droit d'auteur* rendszer elfogadására lehetne következtetni úgy, ahogyan ez az 1925. évi olasz és az 1925. évi lengyel szerzői jogi törvényben történt,³ mindazonáltal meg lehet állapítani, hogy a magyar törvényhozási előmunkálatok során nem a szerzői jog korlátozása volt a kimondott főcél, hanem ellenkezőleg, „a javaslat minden tekintetben akarta az írói műveknek a védelmet biztosítani” (*Az 1881. évi szeptember hó 24-ikére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai* – rövidítve: Ir. – XII. kötet, 225., miniszteri indokolás).⁴ Hasonló értelemben nyilatkozott a képviselőház igazságügyi bizottsága is: „A javaslat biztosítja a szerzőnek a szellemi termék fölött a kizárólagos rendelkezési jogot, amennyiben ez a szellemi tevékenység természete szerint általában lehetséges. Evégből a javaslat tiltottnak nyilvánít minden olyan cselekvényt, amely az említett jognak kétségtelen megsértését képezheti; mely a szellemi terméknek a szerzőt illető materiális kizsákmányolására irányul.” A tilalom hatálya csak ott szűnik meg, „ahol a reprodukció vagy nem érinti a szerző érdekeit, vagy egyszersmind külön szellemi tevékenységet tételez fel” (Ir., XIX. kötet, 257.). Ez a vezető gondolat az új szerzői jogi törvény hozatalakor sem homályosodott el. Az 1921:LIV. törvénycikk lényegileg megtartja az 1884:XVI. tc. rendszert, és csak a szerzői jogi oltalom tökéletesítésére törekszik.

Ily megvilágításban semmi akadály a magyar Szt. olyan értelmezésének, hogy a törvényben felsorolt jogosítványok együttesen egy általános szerzői jogot kívánnak statuálni, úgyhogy a technika haladása sem hozhatja zavarba a magyar jogalkalmazót. Ezért csak kisebb jelentőségűnek tartjuk annak vizsgálatát, vajon a törvényben felsorolt szerzői jogosítványok közül melyiket lehet leginkább alkalmazni – a törvény kifejezéseit szem előtt tartva – rádió útján való közlésre.

A Szt. 1. §-ában említett jogosítványok közül a közzététel az, amely leginkább ráillik a rádió útján való közlésre, mert hiszen minden közlésre ráillik. Amennyiben ugyanis a „többszörösítés”, a „közzététel” és a „forgalomba helyezés” nem

³ *Droit d'Auteur* 1926. évi 1. és 12. sz., *Ostrecht* (a lengyel törvényre nézve) 1926. évi 7–8. füzet.

⁴ A kiemelés tölem ered.

puszta szinonimák, hanem egymástól elhatárolható fogalmak, legáltalánosabb jelentőségű közülük a közzététel mint a többszörösítés és a forgalomba helyezés célja. A többszörösítés és a forgalomba helyezés rendszerint csak előkészítő tevékenység a közzétételhez. Arra azonban nem nyújt alapot a törvény, hogy közzétételnek csak azt tekintsük, amihez megelőző többszörösítés és forgalomba helyezés szükséges. Nem kell tehát egyelőre kutatnunk, hogy a tevékenység, amelynek eredménye a rádió útján való közlés, alája esik-e a többszörösítés és a forgalomba helyezés fogalmának.⁵ Legfeljebb arról lehet szó, vajon kiterjed-e ez a közzététel fogalma olyasmire is, ami már egyszer a nyilvánosság elé jutott. Véleményem szerint irányadónak lehet tekinteni az 1848:XVIII. törvénycikket, amely 27. §-ában arra rendelt büntetést, aki „elmarasztaló ítélet által sújtott elmeművet sajtó útján újra közzétesz”.⁶ Közzététel lehet tehát az ismételt közzététel is. Minthogy pedig rádió útján legtöbbször már megjelent műveket közölnek, ennek a megállapításnak igen nagy a gyakorlati jelentősége, és a szerzői jognak igen gyenge védelmet nyújtana a rádió útján való közlés ellen, ha csak a még meg nem jelent vagy egyébként közzé nem tett írói művekre szorítkoznák. Mindazok után, amiket a szerzői jogi törvény célja tekintetében előrebocsátottunk, a magyarosság szempontjából aligha hibáztatható 1848:XVIII. törvénycikkre is tekintve, azt hisszük, nem kell túlságosan nagy jelentőséget tulajdonítani azoknak a kijelentéseknek, amik a közzétételt mint nyilvánosságra hozatalt szembeállítják a már megjelent műnek újabb többszörösítésével (Ir., XII. kötet, 225.). Ezért nem fogadhatjuk el azt az álláspontot sem, hogy a közzététel „a műnek első ízben való nyilvánosságra hozatala” (Szalai Emil: *A magyar szerzői jog*. 1922. 8. és *Jogállam* 1926. évi 110.), sem azt, „hogy a törvény közzététel alatt csakis a még meg nem jelent, vagyis többszörözés és forgalomba helyezés útján a közönség kezére nem adott művek nyilvánossá tételét érti” (Kenedy Géza: *A magyar szerzői jog*. 1908. 68.). Nem meggyőző a budapesti kir. Ítéltáblának a Telefonhírmondó útján közlés tekintetében kifejtett az az álláspontja sem (1903. évi 5754. sz. ít., közli Kenedy i. m. 70.), amely szerint „a még meg nem jelent kéziratnak a szerző beleegyezése nélkül történt többszörözése, közzététele és forgalomba helyezése” tekintendő a szerzői jog bitorlásának. Nem meggyőző, mert semmi alap nincs – sem a régi, sem az új Szt.-ben – arra, hogy a közzététel tekintetében a védelem ahhoz volna kötve, hogy korábban a művet nem hozták nyilvánosságra. A régi Szt. 5. §-a egészen általánosságban mondja ki, hogy az írói műnek gépi többszörözése, közzététele és forgalomba helyezése, ha az a jogosult beleegyezése nélkül történik, a szerzői jog bitorlásának tekintetik és tilos. Nem szorítja meg ezt az elvet a közzététel tekintetében a 6. § sem, amely látszatra új bitorlási tényálladékot foglal magában, a valóságban azonban csak egyes példákat hoz fel arra, mi minden esik a „gépi többszörözés, közzététel és forgalomba

⁵ Alább tüzetesen tárgyaljuk a többszörösítés és forgalomba helyezés kérdését is.

⁶ A kiemelés tőlem ered.

helyezés” fogalma alá. Az új Szt. ki is javította ennek a §-nak a szövegezési hibáját, és azt mondja, hogy: „A szerzői jog bitorlásának tekintendő különösen stb.”, nem pedig „továbbá”, mint a régi szövegben volt. A 9. §, amely azt sorolja fel, mit nem lehet a szerzői jog bitorlásának tekinteni, szintén nem említi a már közzétett mű újbóli közzétételét. Véleményem szerint az egész félreértést az okozhatta, hogy a régi Szt. 6. § 1. pontja kiemeli a bitorlásnak azt az esetét, amikor a még meg nem jelent kéziratot a szerző beleegyezése nélkül többszörözik, teszik közzé vagy helyezik forgalomba. Ha a közzététel az első nyilvánosságra hozatalt jelentené csak a törvény szerint, akkor elegendő volna az 5. § a közzététel tekintetében is, amint hogy a 6. § 1. bekezdése nem is azért volt szükséges, hogy a közzététel fogalma az első közzétételre legyen szorítva, hanem egészen más okból. Azt akarta a törvény itt kifejezésre juttatni, hogy amikor a szerző műve még nem jelent meg, de a kézirat már másnak van jogos birtokában, ez a más egyén ennek a birtoklásnak alapján nem rendelkezhet a szerző művével mint írói művel, tehát azt sem nem többszörözheti, sem közzé nem teheti, sem forgalomba nem hozhatja. A 6. § a lényegét illetően úgy viszonylik az 5. §-hoz, hogy nemcsak a már megjelent mű többszörözése, közzététele és forgalomba helyezése a szerző kizárólagos joga, hanem a még meg nem jelent mű is. Az új Szt. szövege szerint pedig az a helyzet, hogy nemcsak a már megjelent vagy közzétett műnek többszörösítése, közzététele vagy forgalomba helyezése tartozik a szerző kizárólagos rendelkezése alá, hanem a még meg nem jelent vagy még közzé nem tett mű is.

Az új Szt. miniszteri indokolása sem hangsúlyozza az első nyilvánosságra hozás követelményét a közzététel fogalma tekintetében, csak annyit mond, hogy „Közzététel alatt a mű nyilvánosságra hozásának bárminő módját kell érteni, pl. a mű nyilvános előadását vagy közszemlére tételét.” Márpedig „nyilvánosságra hozás” annyiszor történhet, ahányszor a művet olyan helyzetbe hozzák, hogy nagyszámú egyén megismerhette. Az idézett táblai határozat tehát nem helyes, mert a 6. § 1. pontját kiszakítja a törvény egészéből, különösen az 5. §-sal való kapcsolatából, és *a contrario* következtet olyan szabályból, amely csak illusztrációja egy másik, szélesebb körű szabálynak.

Nem lehet érvet meríteni e felfogás ellen abból sem, hogy az új Szt. 6. § 1. pontja értelmében addig, amíg a mű meg nem jelent, vagy más módon közzé nem tették, a mű lényeges tartalmát nem szabad nyilvánosan közölni (a szerző beleegyezése nélkül). Ez a rendelkezés egészen speciális kivétel az alól, hogy az írói művet a szerző beleegyezése nélkül nem szabad többszörösíteni, közzétenni és forgalomba helyezni. Kivétel annyiban, hogy a lényeges tartalom többszörösítése, közzététele és forgalomba helyezése bizonyos korlátozással független a szerző hozzájárulásától. Ez a korlát a jogosult – vagyis a szerző részéről, illetve beleegyezésével történő – közzététel teljes hiánya. Véleményünk szerint azonban még helyesebb ezt a kivételes szabályt a szerzői jog javára szóló kivételnek tekinteni. A mű lényeges tartalma nem maga a mű, a szerzői jog pedig a formát védi, az egyéni bélyeget, nem az invenciót, a témát, hanem a feldolgozás egyéni módját. A lényeges tartal-

lom nyilvánosságra hozatala tehát nem érinti a szerzői jogot, s amikor a törvény mégis oltalma alá veszi addig, amíg a mű maga közzé nincs téve, többet ad a szerzőnek, mint amennyi a szerzői jog fogalmából közvetlenül folyik. Ez a jogosultság inkább személyiségi jogi jellegű: az egyénnek joga van hozzá, hogy alkotását magának tartsa meg, és így megtilthatja, hogy arról más az ő beleegyezése nélkül hírt adjon. Még az iparilag értékesíthető, és így az összesség létfenntartása szempontjából közvetlenül jelentős találmányok nyilvánosságra hozatala is a feltalálótól függ, még indokoltabb tehát ez a jogosultság az írói művek tekintetében. Persze világosabban és egyszerűbben is mondhatta volna ezt a törvény, de a régi, primitív keretek közé modern, egyszerű és világos törvényt építeni nemigen lehetett. De akár egyik felfogás helyes, akár a másik, a szabály kivételessége nem engedi meg, hogy általánosítsuk, és közzétételnek mindig csak az első közzétételt tekintjük.

A 6. § 2. pontjából sem az következik, mintha a közzététel az első közzétételre szorítkoznék. E pont szerint bitorlás „a szerző beleegyezése nélkül történt többszörözése, közzététele és forgalomba helyezése az oktatás vagy mulatság céljából tartott előadásoknak vagy felolvasásoknak”. Szó sincs itt arról, mintha ez a rendelkezés csak a nem nyilvános előadásokra és felolvasásokra vonatkoznék, márpedig a nyilvános előadás közzététel, és így a 6. § 2. pontjának értelme az, hogy a már közzétett előadást vagy felolvasást sem szabad újra közzétenni.

A közzététel fogalmának az első közzétételre szorítása nem is illik a szerzői jogi gondolkodás körébe, s az „első közzététel” tanában szabadalmijog-reminiscenciák jelentkeznek. (Vö. 1895. évi XXXVII. tc. 1. fejezet 3. §: „nem új a találmány, ha a bejelentés idején már ismeretessé vált és szakértők által használható volt.”) A szerzői jogban nem lehet az újnak ilyen jelentősége. A találmány lényege az ipari értékesíthetőség, míg az írói műé a forma. A szabadalmi jog a még nem közismertet akarja a homályból előcsalni, ezért nem törődik a már ismeretessel. Erről szó sincs a szerzői jogban, amely végeredményben inkább konzervál, amennyiben a védelmi idő letelte után olcsóbbá teszi a mű kiadását, és így előmozdítja a régi művek életben maradását.

A közzététel fogalmának a fentebbiekben adott értelmezése egy új kérdés revízióját is kívánja: a nyilvános előadás szintén a szerző kizárólagos joga? Ha a nyilvános előadás közzététel, akkor a szerzői jog körébe is tartozik, és csak a szerző beleegyezésével van megengedve. A mi Szt.-ünk a nyilvános előadás meg- vagy meg nem engedettsége tekintetében nem tartalmaz kifejezett rendelkezést. Nem az tehát a rendszere, mint p. o. az írói és zeneművek szerzői jogáról szóló német törvényé, amely 11. § 3. bekezdésében kimondja, hogy „az írói mű vagy az előadás szerzőjét illeti a mű nyilvános előadásának kizárólagos joga mindaddig, amíg a mű meg nem jelent.” (Ugyanígy rendelkezik az 1920. évi osztrák Szt. 23. §-a is.) A magyar törvény hallgatása legalábbis annyit jelent, hogy a törvényből nem lehet érvt meríteni ahhoz az állításhoz, hogy a nyilvános előadás, amennyiben írói műre – nem színműre stb. – vonatkozik, a szerző beleegyezése nélkül is szabad. Minthogy pedig más jogszabály sem ad ilyen engedélyt, legalábbis nagyon

kétséges, helyes-e a német (és osztrák) törvény alapján kifejlődött felfogást követni ebben a tekintetben, mint ahogy p. o. Kenedy (i. m. 64.) és Szalai (*Jogállam* i. h.) teszi. Talán az új Szt. 3. fejezetére lehetne hivatkozni, ami a „színművek, zenés színművek és zeneművek nyilvános előadása” felől rendelkezik, és a 49. §-ban kimondja, hogy az ily művek nyilvános előadására a védelmi időn belül a szerzőnek van joga. Ebből a szabályozásból azonban nem következik, mintha a színműnek nem tekinthető írói mű nyilvános előadása szabad volna. A 3. fejezet szabályaira azért van szükség, mert a színművek stb. előadása még lényegesebb, mint közzétételük egyéb módjai, s ezenfelül a részletek tekintetében is beható szabályozást igényel, úgyhogy nem lehet beérni a színműnek tekintetében azzal az általános szabállyal, hogy a többszörözés, a közzététel és a forgalomba helyezés a szerző beleegyezéséhez van kötve. Inkább történelmi okai vannak, hogy a törvény kénytelen hangsúlyozni a színművek tekintetében azt az elvet, hogy a szerzőt illeti a nyilvános előadás joga is. Amíg tehát nincs kényszerítő ok rá, nem helyes a Szt.-be belemagyarázni azt a hibát, amelyet Josef Kohler a német törvénnyel szemben a szerzői jog természetével ellentétben állóként ostromozott (*Urheberrecht an Schriftwerken*. 1907. 183.). Gyakorlati következményei (legalábbis a közönséges értelemben vett nyilvános előadás – *Vortrag* – tekintetében) úgysem nagyok a részünkről vitatott felfogásnak, mert a nem nyilvános előadás (így p. o. iskolai ünnepélyen, vö. Kenedy i. m. 157.) szabad, a nyilvános előadás tekintetében pedig az a helyzet, hogy egészen jogosult, ha az előadási jogot megszerzi a szerzőtől az, aki előadással (p. o. szavalással) keresetképpen foglalkozik, míg ha az előadás ingyenes, a bitortlást rendszerint úgysem lehet megállapítani, mert feltehető, hogy a szerző nem kifogásolja művének ily előadását. Az újabb törvényhozások arra is törekszenek,⁷ hogy a nyilvános előadás szabadságát megszüntessék vagy korlátozzák.

Összefoglalva a kifejtetteket: a rádió útján való közlés közzététel, akár megjelent vagy közzétételét már az írói mű, akár nem, mint ilyen, a szerzői jog körébe tartozik akkor is, ha nyilvános előadásnak minősítenénk, mert jogunkban a színmű stb. fogalma alá nem eső írói művet nyilvánosan előadni megjelenése vagy közzététele után sem szabad a szerző beleegyezése nélkül.

Ha ezeket a tételeket nem lehetne elfogadni, akkor szóba kerülhetne az a további kérdés, nem esik-e a rádió útján való közlés akár a többszörösítés, akár a forgalomba hozatal fogalma alá. Minthogy lényegileg ez a két jogositvány szerepel a német törvényben is (*Vervielfältigung, gewerbsmäßige Verbreitung* [többszörösítés, iparszerű terjesztés]), e helyütt kell ismertetnünk a német bírói gyakorlat és tudomány álláspontját.

A német judikatúra ma már bizonyos nyugvópontra jutott, mert több másodbírósági határozat után a Reichsgericht [a Német Birodalom Legfelső Bírósága] is

⁷ Vö. az új olasz és lengyel törvénnyel.

megnyilatkozott, mégpedig harmóniában az alsóbírószági határozatokkal abban az értelemben, hogy a rádió útján közlés a terjesztés fogalma alá esik. Azt is kimondotta a német birodalmi törvényszék, hogy az ily közlés nem tekinthető nyilvános előadásnak, és így nem esik az alá a kivételes rendelkezés alá, amely a nyilvános előadást nem köti a szerző beleegyezéséhez akkor, ha a mű már megjelent. Nyitva hagyja ellenben azt a kérdést, vajon többszörösítésnek lehet-e tekinteni a rádió útján közlést. Kevésbé egyöntetű a német jogi irodalom felfogása.⁸ A Reichsgericht megnyilatkozása után is megmaradt a háromféle teória hirdetése: a többszörösítési, a terjesztési és az előadási elméleté. (Sőt van egy negyedik is, amely a rádióközlést mechanikai előadás céljára szolgáló alkalmazásnak tekinti – *Reiche* –, de nem nagy sikerrel, mint Paul Abel a jegyzetben idézett cikkében megjegyzi.)

A többszörösítési elmélet azt vitatja (Alexander Elster: *Rundfunk und Urheberrecht. Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht*, 1925. évi 182.), hogy a többszörösítés fogalmát közvetlenül a mű tartalmára kell vonatkoztatni, nem a nyomtatott példányra, ilyen értelemben pedig a rádió útján közlés alkalmával az előadás mechanikus eszközökkel való többszörösítése forog fenn, mert az előadó emberi hangja ilyen technikai többszörösítés nélkül nem juthatna el ahhoz a sok hallgatóhoz, aki az adókészülékhez csatlakozik. Elster szerint a többszörösítés jogi fogalma, amelyhez az eddigi felfogás szerint testi tárgy léte volt szükséges, a korábbi technikán alapult, s szembe kell állítani vele a szerzői jognak megfelelő célfogalmat. Ebben a világításban pedig megvan az „önálló, tartós dolgok sokasága” is a rádiónál, mert a vevőkészüléket lehet olyan kézzelfogható (*greifbar*) és forgalomba helyezhető (*vertreibbar*) dolognak tekinteni, amely a rádió útján való közlés terjesztéséhez szükséges. A vevőkészüléket vagy használati jogát ugyanis meg kell vásárolni. A Kammergericht nem fogadta el a többszörösítési elméletet. Ítéletében (10. U. 3844–25., *Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht*, 1925. évi 281. s. köv.; *Droit d'Auteur*, 1926. évi 18. sz.) kifejtette, hogy a többszörösítés testi tárgyak előállítását feltételezi, amelyek a művet érzéki észrevevés végett visszaadják. Az eddigi elméletnek és gyakorlatnak ez a felfogása megegyezik a köznyelvvél is. A forgalomban többszörösítésnek tekintenek minden olyan cselekményt, amelynek útján valamely dolog vagy szellemi mű egymáshoz hasonló tárgyi megjelenési formáinak többsége az eredeti forma után képeztetik, s így a forgalom nézetével ellenkeznek, ha a többszörösítés fogalma alá vonnák a rádió útján való közlést, ami nem vezet a mű megtestesítésére. A vevőkészülék csak a kimondott és nyomban elhangzó szót tudja felfogni, de nem tudja előidézni az ily szolgáltatás tartós megtestesülését, ami pedig a mű példányához szükséges. Ha ez az ítélet helyes, nem állhat meg a többszörösítési elméletnek az a másik változata sem (Hillig: *Urheberrecht und Rundfunk. Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht*, 1925. évi 212.

⁸ A Reichsgericht megnyilatkozása előtti német és osztrák irodalmat kitűnően ismerteti Paul Abel: *Rundfunk und Urheberrecht. Gerichts-Zeitung*, 1925/10.

s köv.), amely szerint az írói mű többszörösítése nem szorítkozik a szemmel látható reprodukcióra, hanem az is többszörösítés, ha a mű átvitele úgy történik, hogy az a füllel hallható. Eddig ez csak testi tárgy közvetítésével volt lehetséges, p. o. lemezzel. Ez a közbülső tag elesik a rádió útján való közlésnél, helyébe lép azonban az a szerv, amely az embert arra képesíti, hogy a művet a legszélesebb nyilvánossággal közölje. Most már nem mechanikai, hanem élettani folyamat idézi elő a többszörösítést.

Véleményünk szerint a Kammergericht álláspontja a többszörösítés tekintetében nem fogadható el. Szerzői jogi szempontból a többszörösítés fogalma nem szorítkozhat a testi tárgyak előállítására. Az írói mű többszörösítése a tartalmat kifejező jelek többszörösítése, ez pedig akkor is megvan, ha a tartalmat élő beszéd fejezi ki, és a készülék csak azt teszi lehetővé, hogy különböző helyeken levő emberek egy időben szerezzenek tudomást róla. (Más a helyzet a sajtójog szempontjából, amint alább kifejtjük.)

A Reichsgericht nem teszi magáévá a Kammergericht álláspontját,⁹ de nem is dönti el a kérdést, hanem a leghatározottabban a terjesztési elmélet mellett foglal állást. A magyar Szt. szó szerint ugyan nem beszél a „terjesztésről”, de a forgalomba helyezés a szerzőnek a mi jogunk szerint is kizárólagos jogosítványa, s ez a terjesztéssel lényegileg egyet jelent. Kétségtelen ugyan, hogy a forgalomba helyezés elsősorban valami testi tárgyra vonatkozik, de az is bizonyos, hogy mint minden szó, ez is ruganyos, és tartalma változásnak van alávetve. Így nyelvi szempontból már senki sem ütközik meg rajta, ha arról beszélünk, hogy valaki bizonyos rágalmakat „forgalomba hozott”. Ha arra gondolunk, hogy a magyar Szt. már első – tökéletlenebb – alakjában, az 1884. XVI. törvénycikkben is azt tűzte ki célul, hogy minél teljesebbé tegye a szerzői jog védelmét, akkor nem kell lelkiismeret-furdalást éreznünk a „forgalomba hozatal” kifejezésnek ilyen értelmezése miatt. Lényegileg ugyanez a helyzet a *Verbreitung* tekintetében is. A Reichsgericht kifejti, hogy bár az eddigi felfogás csak az olyan cselekményeket tekintette terjesztésnek, amelyek a mű példányának ismeretét másoknak, mint az annak előállításában részeseknek lehetővé tették, ez a felfogás nem lehet okvetlen irányadó a fogalmi élet változása után is. A törvény alkotásakor fennállott viszonyokon alapuló törvényhozási indokok csak annyiban fontosak, amennyiben következtetést engednek a törvény céljára, ez pedig az volt, hogy az írói mű alkotóját illesse meg a mű teljes gazdasági kiaknázása, kevés kivétellel, amelyek a törvényben világos szabályozást nyertek. Ha már akkor ismerték volna a rádiót vagy a hasonló technikai újításokat, tágabb terjedelmet adtak volna a terjesztés fogalmának. Ezért itt nem a törvény hézagáról van szó, hanem a törvényértelmezés hézagáról, amelyet helyesen úgy le-

⁹ A *Deutsche Juristen-Zeitung* és a *Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht* 1926. évi július 1-i számai. Részletes ismertetése található Palágyi Róbert cikksorozatában: Szerzői jogi védelemben részesülnek-e a rádióon leadott írói művek? *Jogtudományi Közlöny*, 1926. évi 19. és 20. sz.

het kitölteni, ha arra az álláspontra helyezkedünk, hogy írói mű rádió útján közlése terjesztés, mégpedig iparszerű, mert ellenérték fejében történik. Az államnak a rádióra vonatkozó felségjoga nem zárja ki, hogy az, aki a posta tulajdonában levő adóállomás részére a programot összeállítja, és az adást intézi, terjesztőnek legyen tekinthető.

A terjesztési elmélet ellenzői tiltakoznak a terjesztés fogalmának ilyen alkalmazása ellen, s arra utalnak (*Gewerblicher Rechtsschutz*, 1926. évi 264; Willy Hoffmann: *Nochmals Funk und Urheberrecht*), hogy a „terjesztés” szót úgy a törvényhozás, mint a köznyelv, kétféle értelemben használja. A Szt. csak többszörösített példányok terjesztését érti alatta. Az utánnomás nemcsak a nyomtatást vagy általában a többszörösített példányok előállítását öleli fel, hanem a jogtalanul előállított példányok forgalomba hozatalát is. Mindazonáltal nem elegendő csak a többszörösítést tartani fenn a szerzőnek, hanem védeni kell őt oly példányok forgalomba hozatala ellen is, amelyek többszörösítését nem lehet sújtani, mert külföldön történt. A példányok forgalomba hozatalát (*Vertrieb*) nevezi a törvény terjesztésnek. „*Verbreitung*” helyett tehát „*Vertrieb*” szót is használhatja a törvény. Más a terjesztésnek az a fogalma, amelyet a Kammergericht tart szem előtt. Ez a német büntető törvénykönyv szóhasználatára támaszkodik, amelynek jelentése az, hogy bizonyos képzetek szélesebb körnek jutnak tudomásra (rágalmazás stb.). De ez a fogalom egészen más, mint a terjesztés a szerzői jogi törvény szerint.

Az iparszerű terjesztés és a forgalomba hozatal azonosságára az osztrák szerzői törvény szempontjából is rámutattak (Abel idézett cikkében), úgyhogy abban az esetben, ha a mi törvényünk a közzétételt külön meg nem említené a szerző kizárólagos jogosítványai közt, vagy ha a közzétételt csak az első nyilvánosságra hozatal értelmében lehetne venni, vagy ha általában nem lehetne arra az álláspontra helyezkedni, amelyből kiindultunk, hogy ti. a mi szerzői jogunkban nem kell kényszerűen latolgatni a törvény egyes kifejezéseit, mert a szerzői jogot a törvényben foglalt világos kivételekkel teljesnek kell tekintenünk, akkor még mindig helyes lenne az a felfogás, hogy a rádió útján közlés azért kizárólagos joga a szerzőnek, mert a forgalomba hozatal fogalma alá esik.

Az előadási elmélet (*Vortragstheorie*) bennünket a kifejtettekhez képest kevésbé érdekel. Eszerint a rádió útján való közlés azért nem esnék a szerzői jog körébe, mert nem egyéb, mint nyilvános előadás, ez pedig a német törvény 11. §-ának utolsó bekezdése értelmében szabad akkor, ha a mű már megjelent. Ezzel az elmélettel egyfelől a módosított Berni Egyezmény miatt kell foglalkoznunk, amelynek 4. cikke a magyar szerzőnek akár meg nem jelent, akár először az Unió valamelyik országában megjelent művét Németországban olyan terjedelemben részesíteti oltalomban, amilyent a német törvény és az egyezmény nyújt. Másfelől azért is meg kell világítanunk a kérdést, mert még ha nem volna is igazunk a nyilvános előadás magyar szerzői jogi jelentősége tekintetében, akkor is helytelen lenne az az álláspont, amely a rádió útján való közlésnek azért kíván szabadságot, mert nyilvános előadás.

Az előadási elmélet arra hivatkozik (így a *Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht*, 1925. évi 263. s. köv.; Albert Osterrieth: *Der Rundfunk und das Urheberrecht*), hogy a rádió a kimondott beszédet tovább vezeti és a hallószerv számára felfoghatóvá teszi úgy, amint elmondták, s itt is akkor kezdődik a hallás útján való felfogás, amikor az előadás kezdődik, és akkor végződik, amikor az előadás végződik, továbbá a művet a rádió az időmérték, az erősség és a hangsúly tekintetében ugyanúgy adja vissza, mint ahogy az előadó elmondta. Viszont közömbös, hogy az eddigi értelemben vett nyilvános előadás alkalmával a beszélő keltette hanghullámok közvetlenül jutottak a hallgatóság hallószervéhez, míg a rádiónál a beszélő hangjának hullámai elektromos hullámokká alakulnak át, és azután újra hanghullámokká lesznek, valamint az is közömbös az elvi kérdés szempontjából, hogy a visszaadás mennyire tiszta, s hogy a hallgatók az előadót látják-e, és mozgólatait és arcjátékát követhetik-e. Az is csak fokozati és nem elvi különbség e felfogás szerint, hogy rádió útján a hallgatóság számát igen nagy mértékben lehet fokozni, legfeljebb *de lege ferenda* lehet figyelembe venni azt a gazdasági és erkölcsi jelentőséget, amely ahhoz fűződik, hogy a rádiónál igen nagy tömegeből állhat a hallgatóság.

A Reichsgericht határozottan kijelentette, hogy a rádió útján való közlés nem azonos a nyilvános előadással, amelyre a törvényes mentesség vonatkozik. Bár a kettőnek azonos a hatása annyiban, hogy mindkét esetben kimondott szavakat vesz fel a hallószerv, azonban ezzel szemben megvan az a nagy különbség, hogy míg a nyilvános előadás fogalmilag ugyan meg nem határozott, de tényleg korlátozott személyi körnek jut tudomására, addig a rádiónál jóformán teljesen hiányoznak a térbeli korlátok, továbbá nincs meg a kölcsönhatás az előadó és a hallgatóság közt, s hiányzik az előadás egyénien művészi volta. Végül utal a Reichsgericht arra is, hogy a törvénynek a nyilvános előadás szabaddá tételével nem az volt a célja, hogy a szerző vagyoni hátrányt szenvedjen, pedig a rádió nyilvános előadásként kezelése a szerzőt erős gazdasági hátrányokkal fenyegetné, márpedig elegendő a károsodás valószínűsége, amivel szemben csak a jövő mutathatja meg, hogy a rádió fokozza-e a könyvvásárlást, és így használ-e a szerzőknek, vagy nem.

A magunk részéről aligha tartjuk kétségbe vonhatónak, hogy a rádió útján való közlés nyilvános is, előadás is. A nyilvánosság a rádiónál még nagyobb, mint más esetekben, az előadásnak pedig lényege a szóbeli közlés. Ez megvan a rádió útján való közlés esetében is, ami tehát fogalmilag szintén nyilvános előadás. Abban azonban teljesen helytálló a Reichsgericht fejtegetése, hogy nem olyan nyilvános előadás, amelyre indokolt lett volna kimondani a szabaddá tételt, ha a rádió már a törvény meghozatalakor ismeretes vagy csak elképzelhető is lett volna. Nem az a kis jelentőségű, jóformán exkluzív nyilvánosság, amit egy – a szó szoros értelmében vett – előadás jelent.

Összefoglalva eddigi fejtegetéseink eredményét, a Szt. kifejezéseit szem előtt tartva azt találjuk, hogy az írói műnek rádió útján való közlése olyan tevékenység,

amelyben egyidejűleg, *uno ictu* megy végbe a többszörösítés, a forgalomba helyezés és a közzététel.¹⁰ Ez eddig elképzelhetetlen volt, de a technika fejlődése ezt is meghozta.

Abban a tekintetben, hogy a színművek előadása (*Aufführung*) rádió útján a szerzői jog oltalma alá esik-e vagy sem, a Reichsgericht mellőzte a döntést (*Deutsche Juristen-Zeitung* id. száma, 1926. május 12-i I. 422/25. sz. ítélet), mert úgy találta, hogy a szerzői jogi oltalom már azon az alapon megvan, hogy a művet a rádió útján „terjesztették”. Mindamellett szükségesnek véljük foglalkozni a kérdéssel, mert a magyar Szt. 3. fejezetében vannak speciális rendelkezések, amelyek csak a színművekre és zenés színművekre illenek, úgyhogy e rendelkezések alkalmazhatóságának szempontjából mégis jelentősége van a problémának akkor is, ha a rádió útján való közlést általában a szerzői jog oltalma alá vonjuk. A további vizsgálódásra azért is szükségünk van, mert amikor az előadási elméletet elutasítottuk, még nem prejudikáltunk annak, hogy a színmű előadása rádión olyan közlés-e, amely a Szt. 3. fejezete alá esik. Ha igaz is, hogy a szó közönséges értelmében vett nyilvános előadás sokkal kevesebb, mint a rádió útján való közlés, tehát a rádió nem is eshet a német jognak arra alapított kivételes szabálya alá, hogy az előadás (*Vortrag*) csak szűkebb nyilvánosságnak szól, és előadó és közönség közt bizonyos intim kölcsönhatás fejlődik ki, amely nagyban hozzájárul az előadás hatásához vagy hatástalanságához, másfelől éppen nem kétségtelen, hogy a rádió útján előadott színmű nem alkalmas-e olyan hatásokra, mint a színpadon végignézett és végighallgatott, a szó közönséges értelmében vett színházi előadás, magyarán színjáték. Ebben a tekintetben az egyik felfogás szerint (*Gewerblicher Rechtsschutz*, 1925. évi 123; Hoffmann: *Rundfunk und Urheberrecht*) a színmű csak színpadi előadásban jut valóságos, lényének megfelelő reprodukcióhoz, minden egyéb csak szurrogátum (*Notbehelf*) még akkor is, ha a rádiószereplők a legkiválóbbak. Ezzel szemben arra utalnak (uo., Ernst Schäfer: *Die Rundfunkmässige „Aufführung von Bühnenwerken“*), hogy a rádiótársaságok törekvése éppen az, hogy a hallgatóságban ne felolvasás benyomását keltsék, még olyan értelemben sem, hogy a felolvasást többen végzik a nekik kiosztott szerepek szerint, hanem a színszerű reprodukció, a színpadi előadás hatását idézzék elő. Nem csupán színészekkel mondatják el a szerepeket, hanem amikor a kimondott szó nem elegendő ahhoz, hogy a cselekvés érzéki benyomását idézze elő, más eszközökhöz fordulnak (pl. lövés, léptek zaját idézik elő). Sőt, hogy a színészeket képessé tegyék arra, hogy szerepeiket ne csak elmondják, hanem valósággal eljátsszák, azt is megteszik, hogy a rádió előadó-helyiségében díszleteket, kosztümöket és minden egyéb előírt rekvizitumot alkalmaznak.

¹⁰ Ellenk. Szalai Emil: A rádió szerzői joga. *Jogállam*, 1926. évi 108. s. köv.; szerinte az írói mű nem részesül védelemben a rádióleadás szempontjából. A *Jogállam* 1926. évi 342. lapján a szemlervatban közölt ismertetés a Reichsgericht ellenkező döntéséről viszont azt hiszi, hogy ez a határozat „példát statuált a többi ország bíróságai számára”.

Alig lehet kétséges, hogy színművet rádió útján is elő lehet adni a Szt. 49. §-a szerinti értelemben (*Aufführung*, nem *Vortrag*). A színpadi előadás is csak illúziót nyújt, a valóságos cselekmény illúzióját, s a naturalisztikus színjátszás ellen felhozott esztétikai kifogások éppen arra vonatkoznak, meddig szabad elmenni a színpadi előadás terén a valóságosságban, és hol kell megállni avégből, hogy az illúzió veszélyben ne forogjon. A szó közönséges értelmében vett színpadi előadás sem teljes valóság, s a rádió útján való előadástól csak az illúzió fokában különbözik. Kétségtelen, hogy rádió útján sem a színész mozdulatait, sem arcjátékát, sem a tér szintérbeli elrendezését nem lehet a hallgatósággal közölni, s ez mindenestre levon a színmű előadásának élvezhetőségéből. Mindamellert bizonyos, hogy a színmű vagy a zenés színmű lényegét rádió útján is közölni lehet, és így is elő lehet idézni a valóságos cselekvés illúzióját, bár tökéletlenebb eszközökkel.

Az eddig előadottakból világos, hogy mi a viszonya a rádióhoz a Szt. 54. §-ának, amely szerint a 2–9. § rendelkezéseit a 49–51. §-ban említett művek nyilvános előadására is megfelelően alkalmazni kell. Ami különösen a 6. § 1. pontját illeti, ennek rendelkezését a lényeges tartalom közlése tekintetében a rádióra úgy kell alkalmazni, hogy olyankor, ha a színművet, a zenés színművet vagy a zeneművet rádió útján már nyilvánosan előadták, az már közzé van téve, és így lényeges tartalmát a szerző beleegyezése nélkül is szabad közölni, viszont rádió útján sincs megengedve a lényeges tartalom közlése addig, amíg a szerző beleegyezésével legalább rádió útján közzé nem tették, vagyis elő nem adták a művet.

Ami a 6. § 2. pontját illeti, nem szabad a szerző beleegyezése nélkül rádió útján sem előadni olyan színművet, zenés színművet vagy zeneművet, amelyet a szerző vagy a szerző beleegyezésével más oktatás vagy szórakozás céljából előadott vagy felolvasott, sem a rádió útján előadott vagy felolvasott színművet stb. nem szabad a szerző beleegyezése nélkül más módon előadni, sem többszörösíteni és forgalomba helyezni.

A rádió szempontjából a Szt. 56. §-a annyiban jelentős, hogy a kifejtettekhez képest a még meg nem jelent, de már rádió útján előadott színművek, zenés színművek és zeneművek szerzőjének az ellenkező bizonyításáig azt kell tekinteni, akit az előadást hirdető jelentésben mint szerzőt megneveztek.

Ami a Szt. 6. § 9. pontját illeti, ez a rendelkezés nem állhatná útját a rádióközlés szabadságának, mert a rádió útján való közlés nem pusztán „mechanikai előadás”, mert emberi hang szükséges hozzá, ha pedig a művet a rádió számára nem emberi hang közvetíti, akkor az erre szolgáló készülék (pl. gramofon) független a rádiótól. A rádiót mint készüléket mindig külön kell választani attól, amit – hogy úgy mondjuk – a rádióba bármiképp „bemondanak”.

Ami a zeneműveket illeti, azoknak rádió útján közlése a már előadottakhoz képest szintén közzététel, és így arra a védelmi időn belül szintén a szerzőnek van kizárólagos joga, úgy, amint a Szt. 45. §-a általánosságban kimondja. Amit a 6. § egyes rendelkezéseivel kapcsolatban az írói művekről mondtunk, a zeneművekre is kiterjed.

Az időszaki sajtó közleményeit tekintve fontos kérdés, mennyiben lehet a rádióra alkalmazni a Szt. 9. § 2. és 3. pontjait. A kérdés megoldása nem nehéz, ha figyelembe vesszük, hogy a rádió útján közlés a szerző kizárólagos joga, de a törvényes kivételek a rádió útján közlést is terhelik (p. o. Szt. 6. § 1. pontja). Ebből világosan következik, hogy a szerzői jog alól engedett mentességek a rádió útján való közlés javára is érvényesülnek, mert az igazságosság elve azt követeli, hogy a rádió útján való közlés ne csak a terheit viselje a szerzői jogi törvénynek, hanem az előnyeit is élvezze. Ebből a szemszögből kell tehát nézni, véleményem szerint, a Szt. 9. § 2. pontját, amely szerint nem tekintendő a szerzői jog bitorlásának szépirodalmi és tudományos dolgozatok kivételével egyéb hírlapi cikkek átvétele más hírlapba, ha utánnomásukat határozottan meg nem tiltották, de a forrást és az abban esetleg megjelölt szerzőt világosan meg kell nevezni. Ez a szöveg csak a más „hírlapba” átvételt engedi meg, és „utánnomásról” beszél ugyan, de ezek a kifejezések nem homályosíthatják el a rendelkezés valódi értelmét, amely az efemer érdekű könnyebb cikkek szerzői jogi védelmét kívánja lényegesen megszorítani. A „más hírlapba” kifejezést a szerzői jogban tág értelemben kell venni, nem a sajtójog szerinti technikus értelemben. Ha – mint alább kimutatni törekszünk – a rádió útján való közlés nem is esik a sajtótermék fogalma alá, és így a rádióhírmondó sem lehet időszaki lap a sajtótörvény (St.) értelmében, nem szabad figyelmen kívül hagyunk, hogy a szerzői jog nem technikus jog, mint a sajtójog, nem formális, hanem materiális jelentőségű, és amint a szerzői jogi védelem nem szorítkozik a sajtótermékekre, úgy a szerzői jogi rendelkezések szempontjából hírlapnak lehet venni olyant is, ami sajtójogi szempontból minden, csak nem időszaki lap. Az „utánnomás” szót sem szabad szó szerint venni, maga a módosított Berni Egyezmény 9. cikke eredeti szövegében a „*reproduction*” kifejezést használja, ami nem csupán utánnomást jelent, hanem általában hű utánnomást (*imitation fidèle* – Larousse). Aligha tévedünk tehát, ha a szóban levő rendelkezést úgy értelmezzük, hogy rádióhírmondó útján lehet közölni megjelent hírlapi cikkeket a törvényben megszabott kivételekkel (tehát tudományos és szépirodalmi cikkeket nem), de csak akkor, ha az utánnomás tilalma nincs rajtuk; ilyenkor is meg kell mondani, honnan vették át a cikket, és – ha meg van nevezve – ki a szerzője. Az ily átvétel megtiltásához elegendő az utánnomás tilalma, és nem szükséges, hogy kifejezetten a rádióhírmondó útján való közlés is meg legyen tiltva. Ez következik a szóban levő rendelkezésnek szabadabb, de egyedül helyes értelmezéséből, amely kiterjed arra is, ami a rádióra kedvező, arra is, ami teher a rádióra. Viszont az is folyik ebből, hogy a rádió útján közölt cikkek hírlapokba való átvétele is csak a 9. § 2. pontjának korlátai között szabad.

A 9. § 2. pontjával kapcsolatban csak mellékesen jegyzem meg, hogy azt a fel fogást sem lehetne alaptalannak tekinteni, ami a magyar jog szempontjából úgy értelmezné ezt a rendelkezést, hogy a nem tudományos és nem szépirodalmi cikkeket a forrás megnevezésével nemcsak más hírlapba lehet átvinni, hanem egyéb műbe is, feltéve, hogy az utánnomás nincs megtiltva. A mi Szt.-ünk ugyanis lé-

nyegesen túlmegy a módosított Berni Egyezmény 9. cikkén, ami csak a tárcaregények és elbeszélések hírlapi átvételét tiltja meg, míg nálunk csak az efemer jelentőségű cikkek – ideértve a közönséges vezércikkeket is, ha tudományos cikkeknek nem tekinthetők – hírlapi átvétele van megengedve, tehát olyan cikkeké, amelyek nem hírlapba átvétele még kevésbé ellenkezhethet a szerző érdekével, hacsak annyiban nem, hogy a hírlapírással többé-kevésbé együtt járó, sietségből eredő és időszaki lapban fel sem tűnő pongyolaság megörökítése nem lehet kedvére.

A szóban levő értelmezés szerint tehát nem függne a rádió útján való közlés megengedettsége attól, hogy a rádióhírmondót lehet-e hírlapnak tekinteni. Kétségtelen azonban, hogy a rádió útján való ily közlésre nem elegendő alap a 9. § 1. pontja, amely megengedi ugyan kisebb prózai dolgozatok átvételét – még ha nem hírlapban jelentek is meg –, de csak olyan nagyobb munkába, amely tartalma szerint önálló tudományos műnek tekinthető, vagy olyan gyűjteménybe, amely többek műveiből kizárólag egyházi vagy iskolai használatra szerkesztetett. A német jogban egyszerűbb a kérdés, mert ott a hírlapi cikkek átvételének megengedése nem szorítkozik más hírlapra, hanem általánosságban az „*Abdruck*” kifejezés van használva.

Ami a 9. § 3. pontját illeti, ennek a rádióra alkalmazása semmi nehézséget nem okoz, mert hírlapban vagy folyóiratban megjelent napi hírek és vegyes apróságok átvétele, ha egyszerű közléseket tartalmaznak, általában meg van benne engedve, s a módosított Berni Egyezmény kifejezetten nem terjed ki (9. cikk utolsó bek.) az ilyen közleményekre.

A nyilvános ügyiratok és tárgyalások közlése (9. § 4. pont), továbbá a nyilvános tárgyalásokon, tanácskozásokon vagy összejöveteleken tartott beszédek (9. § 5. pont) közlése rádió útján is szabad, dacára az 5. pontban használt „kiadás” szónak, mert ezt is tágabb értelemben kell venni, aminek annál kevésbé lehet akadály, mert a Szt. a kiadás fogalmát nem is határozza meg, csak a megjelenés fogalmát korlátozza (77. §) olyan művekre, amelyek „nyilvános forgalomra szánt példányokban (többszörösítésekben, másolatokban, lenyomatokban, filmlevonatokban stb.) jogosan kiadattak”.

II.

Ami a rádió sajtójogi jelentőségét illeti, a problémának ez az oldala, tudomásunk szerint, sem Németországban, sem a külföld más országában nem merült fel, magyar szempontból azonban nagy a jelentősége. Míg ugyanis a külföldi sajtótörvények tárgya a szó szoros értelmében vett nyomtatványon felül csak az, ami lényegileg az 1914:XIV. tc. 2. §-ának 1. bekezdése alá esik, tehát „iratnak, ábrázolatnak vagy zeneműnek műszaki vagy vegyi úton előállított többszörösítése”, s ezt a kört a legújabb sajtójogi törvényalkotások sem tágították, így különösen az 1922. évi osztrák sajtótörvény és az olasz rendeletek, illetve törvény sem, addig a mi sajtótörvényünk idézett §-a egy további rendelkezést is tartalmaz 2. bekezdésében:

„A sajtótermékre megállapított jogszabályokat megfelelően alkalmazni kell, a gondolatnak fonográf vagy más készülék útján többszörösített kifejezésére.” Felmerülhet tehát a kérdés, nem esik-e ez alá a rendelkezés alá a rádió útján való közlés is. Ez a kérdés pedig lényegében nemcsak az, hogy többszörösítés-e a rádió útján közlés, hanem az is, hogy alkalmazni lehet-e a sajtótörvényt a rádió útján való közlésre.

Első pillanatban csábítónak tűnhet a következtetés, hogy annak, ami helyes a szerzői jogban, helyesnek kell lennie a sajtójogban is, úgyhogy az, aki a szerzői jogi törvényt alkalmazhatónak tartja a rádióközlésre, kénytelen elfogadni azt is, hogy a rádió útján való közlésre alkalmazni kell „a sajtótermékekre megállapított jogszabályokat” is. E sorok írója nem osztja ezt az álláspontot.¹¹

A szerzői jog és a sajtójog nagyon közel áll ugyan egymáshoz, de nem ugyanaz. Közel áll egymáshoz, mert egyiknek is, másiknak is tárgya a külső kifejezésre jutó és mások számára is érthető szellemi tartalom. Addig, amíg az ember lelki életében felmerülő szellemi tartalom kifejezésre nem jut, nincs sem szerzői jogi, sem sajtójogi kérdés. Ahhoz, hogy e két jogág közül akár egyiknek, akár másiknak aktualitása legyen, az kell, hogy olyan jelek jelentkezzenek a külső világban, amelyek más egyéneknek lehetővé teszik, hogy a szellemi tartalmat megértsék.¹² Ezek a jelek nagyon különbözők lehetnek, de egyben meg kell egyezniük: olyanoknak kell lenniük, hogy mások számára a megértést lehetővé tegyék. Így lehetnek közvetlen gesztusok, vagyis a legközvetlenebb kifejező jelek (némajáték), amelyekből a rajtunk kívül álló egyén lelki életére vonhatunk következtetést. Nagyobb jelentőségük van azoknak a jeleknek, amelyek legközelebb állnak a gesztusokhoz: a külső világ tárgyait utánzó jeleknek (rajz, plasztikai mű). Már közvetlenebb a megértés a nyelv útján, amely a szavakban, a mondatfűzésben stb. szintén a megértés eszközeiül szolgáló jeleket nyújt, de ezek a megértést csak közös megegyezés útján közvetítik, amelyet az ember nagyrészt már készen talál ugyan, de tanúja az ily megegyezés átalakulásának is, sőt maga is részt vesz benne, amikor a szavakat új értelemben használja, vagy legalább új árnyalattal gazdagítja, esetleg a nyelvet rontja. A nyelv mint a megértés hagyományos eszköze igen különböző módokon közvetíti a megértést, így élőszóval, amikor maguk a kimondott szavak a jelek, jelei annak az értelemnek, amely hagyományosan hozzájuk fűződik. A leirt szavak már kétszeresen jelek: mint írásjelek jelei a szónak, mint szavak jelei az értelmi tartalomnak. A közvettség még tovább fokozódhat akkor, ha a jelek nem a szoká-

¹¹ Isaák Gyula sem tartja a rádióra kiterjedőnek a St. 2. § 2. bekezdését (*A büntettekről és vétségéről szóló büntető törvénykönyv*. 1926. 36.). A könyv céljához képest ez a kijelentés nincs kifejtve.

¹² Vö. Josef Kohler: *Urheberrecht an Schriftwerken*. 173. s. köv.; Béla von Brandenstein: *Grundlegung der Philosophie*. 1926. 581. s. köv.; Erich Becher: *Geisteswissenschaften und Naturwissenschaften*. 1921. Különösen 119–124., 151–154., 217. s. köv., 285. s. köv.; Gerhart Husserl: *Rechtskraft und Rechtsgeltung*. 1925. 20–22.

sos írásjelek, hanem azokra csak utalnak. Végül az is lehetséges, hogy a szokásos írásjelektől eltérő ily jelek nem arra vannak szánva, hogy a közismert írásjelekre utaljanak, hanem arra, hogy bizonyos készülék segítségével közvetlenül a hallóérzék számára tegyék felfoghatóvá vagy a szavakat magukat írásjelek közvetítése nélkül, vagy a zenei hangokat. A zene magában véve szintén a kifejező jelek közé tartozik, lelkiállapotokat leplez le és idéz elő szavak közvetítése nélkül is.¹³

Ha mármost azt vizsgáljuk, hogy az így vázlatosan felsorolt jelek mennyiben jöhetnek tekintetbe a szerzői jog és a sajtójog szempontjából, azt találjuk, hogy ennek a kérdésnek eldöntése nem lehet egységes, hanem attól függ, hogy mi az egyik és mi a másik jogág jelentősége. Ezt az a feladat határozza meg, amelyre ezek a jogágak szolgálnak. Ez a feladat pedig nem azonos. A szerzői jog szabályai arra vannak hivatva, hogy az egyénnek nyújtsanak védelmet. A sajtójog ellenben arra törekszik, hogy az összességet védje meg – egyfelől közvetlenül, másfelől egyes tagjaiban – a támadások ellen. A szerzői jog az összességet csak közvetve védi, egyfelől a védett egyénen keresztül, másfelől az egyén védelmének korlátok közé szorításával. A sajtójog csak közvetve védi az egyént azzal, hogy megszbaja az összesség oltalmának korlátait. A másik nagy eltérés a szerzői jog és a sajtójog közt az, hogy amíg a szerzői jog az egyetlen forrás a szellemi alkotás védelmére (már ti. abban a körben, amelyre a szerzői jog kiterjed, tehát nem véve figyelembe az ipari találmányokra vonatkozó szabadalmi és mintaoltalmat), addig a sajtójog nem kizárólagos forrása az összesség védelmének abban a körben sem, amire kiterjed, hanem főleg csak azokat a módosulásokat jelenti, amelyeket az általános – büntetőjogi és magánjogi – oltalom szenved annak folytán, hogy bizonyos jogsértések egy bizonyos módon, vagyis a sajtó felhasználásával (ezt a kifejezést a legtágabb értelemben használva) kerülnek elkövetésre. Egészen természetes tehát, ha a szerzői jogi törvény a szerző oltalmát – elvileg – a szellemi tartalom kifejezésére szolgáló jelek minőségére való tekintet nélkül biztosítja. Legvilágosabban jut ez kifejezésre ott, ahol a törvény a szerzőnek kizárólagos jogot biztosít – a védelmi időn belül – művének minden irányú kiaknázására. De azok a törvények is, amelyek csak taxatív sorolják fel a szerző jogosítványait, olyan tág körben vonják meg a szerző oltalmának határait, hogy ezek közé esik a szellemi tartalom megértésének közvetlen, ösztönszerű eszköze-e, vagy pedig konvencionális jel, és tekintet nélkül arra, hogy a jel a külső világban, tehát az egyes ember lelki életén kívül milyen módon jelentkezik, melyik érzékszervnek hozzáférhető. Már a szerzői jogban sem lehet azonban figyelmen kívül hagyni legalább a kultúrállamok törvényhozásának mai állapotában nem, azt a tényt, hogy a megértést közvetítő érzékszervek különbözőségének van bizonyos jelentősége, így különösen az írói művek előadási joga tekintetében, tehát abból a szempontból, mennyiben van kizá-

¹³ Vö. a zenére nézve Kohler: *Urheberrecht an Schriftwerken*. 134.

rólágos joga a szerzőnek arra, hogy művét a hallószerv útján közvetített megértés módja tekintetében kizárólagosan aknázza ki. Így – mint láttuk – a német szerzői jogi törvény 11. § 3. bekezdése kifejezetten kimondja, hogy az írói mű vagy előadás szerzőjének kizárólagos joga van a mű nyilvános előadására, amíg a mű meg nem jelent. Még inkább megvan a jelentősége ennek a különbségnek a sajtójogban, ami nem általános természetű, hanem speciális jog, és csak annyiban van létjogosultsága, amennyiben az általános szabályoktól való eltérésre szükség van. Nem lehet tehát sajtójogi szempontból egy kategóriába sorolni – kifejezett törvényi szabály hiányában – a szellemi tartalom megértésének minden jelét, mert nem mindegyik olyan, hogy szükségessé tenné az általános szabályoktól való eltérést, és mert vannak olyan kifejezési módok, amelyekre a sajtójog szabályai *de facto* közvetlenül nem is alkalmazhatók.

Ezeket a szempontokat kell irányadónak tekinteni akkor, amikor a sajtótörvény tárgyi körének terjedelmét kutatjuk, különösen pedig azt keressük, alkalmazható-e a sajtótörvény a rádióra. Ez az utóbbi kérdés ugyanis csak akkor lenne világos, ha a rádió kifejezetten meg volna említve a törvényben. Minthogy ez meg nem történt, ezért magyarázni kell a sajtótörvény 2. §-át. A sajtótörvény nem jogot ad, hanem jogot korlátoz. A sajtószabadságot nem a sajtótörvény, hanem az alkotmány statuálja, a sajtótörvény csak újból hangsúlyozza, és a szabadság korlátait szabja meg. Minden sajtótörvény kísérlet a Cavour által lehetetlennek minősített feladat megoldására: összeegyeztetni a sajtószabadság elvét a visszaélések megtorlásának szükségességével. Természetesen a szabadság lényegének érintése nélkül, úgy, hogy a korlátozások nem mehetnek addig, hogy a terjesztés megkezdése előtt kelljen bemutatni a hatóságnak a sajtótermék tartalmát – hacsak nem utcai terjesztésről van szó, amely külön szabályok alá esik, St. 11. s következő §-ok –, s nem lehet a terjesztés megkezdését sem meggátolni, végül a korlátozások egyébként sem tehetik illuzórikussá a sajtószabadság elvét. Így a magyarázat nem lehet kiterjesztő, csak megszorító. Amikor tehát azt kutatjuk, alá esik-e a sajtótörvénynek a rádió útján való közlés, nem lehetünk olyan nagylelkűek, mint amikor a szerzői jogi törvény alkalmazhatóságát állapítjuk meg. Sohasem szabad elfelejtenünk, hogy a sajtójog kivétel, míg a szerzői jog szabály (ezeket a szavakat közönséges értelmükben véve).

A sajtójog és a szerzői jog különbözőségét nem szüntethetik meg azok a további egyezések sem, amik a két jogágban találhatók. Így a sajtójog is, a szerzői jog is, a szellemi tartalom objektíválódását veszi figyelembe, nem a lelki élet belső, kifejezésre nem jutó tényeit. Ez a szerzői jogban abban nyilvánul meg, hogy a szerző joga nem tapad válhatatlanul a szerző személyéhez, hanem önállóságot nyer, átruházható, és fennmarad a szerző halála után is bizonyos ideig. A sajtójogban az objektív szempont a sajtójogi felelősség speciális szabályozási módjában található meg. Ahol külön sajtójogi felelősség van, mindenütt az a helyzet, hogy lényegileg nem az egyént vonják felelősségre azért, amit írt, hanem azt keresik, hogy ki felelős azért, amit sajtó útján közzétettek. A felelősségi rendszerek legváltozatosabb

skálája van ebben, amint a hanglétra egyes hangjainak is van minden eltérésük mellett egyezésük. Akár olyan a sajtójogi felelősség, mint nálunk, ahol a törvény szerint a felelősség független a bűnösségtől, akár kombinálva van a feltétlen felelősség a bűnösségen alapuló felelősséggel, akár csupán annyiból áll a külön sajtójogi felelősség, hogy bizonyos egyének szándék hiányában is felelősek egyébként csak szándékosan elkövethető bűncselekmények sajtó útján való elkövetésének meg nem akadályozásáért, amikor a megakadályozás elmulasztása csak gondatlanságból történt, a lényeg az, hogy a sajtótermék objektív valaminek tekintetik. Meg egyezik továbbá a kétféle jogág abban is, hogy az objektíválódott szellemi tartalom nem annyiban tárgya a jognak, amennyiben logikai igazságokat fejez ki, vagy nem, hanem csak annyiban, amennyiben a szellemi tartalomnak egyéni vonatkozása van. Így a szerzői jog bitorlása szempontjából a szellemi tartalom kifejezésének egyéni különszerűsége az irányadó, vagyis az, hogy egy bizonyos szellemi tartalom nem oly módon van-e utánozva, amint minden szellemi tartalmat mindenki újból alkothat, ha ismeri azokat a jeleket, amelyek az értelmet közvetítik, és megvan minden szükséges egyéb ismerete is a pusztá megértéshez, vagy pedig az utánzás nem is utánzás már, hanem új alkotás, amelyen meglátszik az egyén bélyege.¹⁴ A sajtójogban pedig annyiban van jelentősége az egyéni vonatkozásnak, hogy az igazságok előadásának módja a döntő, tehát az igazság keresése vagy hirdetése sem mentesít akkor, amikor a mód törvénybe ütköző. Így kétségtelen tényeket is lehet úgy előadni, hogy izgatást stb. követnek el, rágalmazni vagy becsületsértést elkövetni is lehet való tények hangoztatásával, ha a törvény nem engedi meg a valóság bizonyítását stb. Szóval a sajtódeliktumok esetében a jogalkalmazó nem azt keresi, tárgyi igazság-e az, amit a sajtótermék tartalma magában foglal, hanem azt, hogy milyen módon jut kifejezésre a szellemi tartalom a sajtótermék tartalmában. A tárgyi tények csak annyiban tárgyai a sajtójogi jogalkalmazásnak, amennyiben a törvény szerint jelentőségük van. Természetesen a történeti igazságnak nagyobb a jelentősége a sajtójogban, mint a szerzői jogban, mert a hazugság vagy a ferdítés sok sajtóközleményt tesz büntetendővé, és mert a helyreigazítás joga mindenkit megillet, akiről időszaki lapban valótlan tényt közöltek, vagy való tényt hamis színben tüntettek fel (St. 20. §).

Az alábbiakban a sajtójog szempontjából éppen ellenkező eredményre fogunk jutni, mint a szerzői jogban, ti. hogy a rádió útján való közlés nem többszörösítés, de ezt a sajtójogi speciális vonatkozásokból mutatjuk ki, függetlenül a szerzői jogtól, s eredményünk annyiban is más lesz, hogy a sajtójog *de lege lata* egyáltalán nem alkalmazható a rádióra, *de lege ferenda* pedig közvetlenül nem terjeszthető ki reá, hanem csak új, speciális szabályozás alkotható.

¹⁴ Az alkotás lényegére nézve vö. Othmar Spann: *Kategorienlehre*. Jéna, 1924. 262. s köv., 312. s köv.

A sajtóról szóló 1914:XIV. tc. 2. § 2. bek. szerint „a sajtótermékekre megállapított jogszabályokat megfelelően alkalmazni kell a gondolatnak fonográf vagy más készülék útján többszörösített kifejezésére”. Ha tehát a rádiót oly „készüléknek” lehet tekinteni, amelynek útján a gondolat „többszörösített” kifejezésre jut, akkor nyilvánvaló, hogy az egész sajtótörvényt megfelelően kell alkalmazni a rádió útján végrehajtott gondolatközlésre is. Ennek az alkalmazásnak egymagában nem lehetne akadálya az, hogy a sajtótörvény alkotója nem gondolt, mert nem gondolhatott a rádióra.

Az idézett törvényhely csak egy olyan technikai fogalmat említ meg, amely a sajtótermék technikai fogalmának teljes konkrét adottságában megfelelhet, a fonográfot, a meghatározást azonban nem ilyen konkrétan körülhatárolt technikai fogalmak felsorolásával, hanem általánosítva folytatja: „vagy más készülék útján többszörösített kifejezésére”. Az a kérdés tehát, milyen értelmet kell tulajdonítani egyfelől a „más készülék”, másfelől a „többszörösített kifejezés” szavaknak.¹⁵

Abból, hogy a törvény a fonográfot név szerint megemlíti, arra lehet következtetni, hogy a törvényhozó csak olyan készülékre kívánja kiterjeszteni az eredetileg a sajtótermékekre (régőbbi elnevezés szerint nyomtatványokra, *imprimé*) szabott rendelkezések alkalmazását, amely készülékek a fonográfhoz hasonló tulajdonságokkal bírnak, és így a fonográf módjára analóg viszonyba hozhatók a sajtótermékkel. Ami a fonográfot illeti, kétségtelen ugyanis, hogy van analógia az „iratnak, ábrázolatnak vagy zeneműnek műszaki vagy vegyi úton előállított többszörösítése” és „a gondolatnak fonográf útján többszörösített kifejezése” közt. Ezt az analógiát egyfelől a gondolati tartalomban, másfelől a gondolati tartalmat többé-kevésbé állandóan megrögzítő dolgokban találhatjuk csak meg. Mind a sajtótermékben, mind a fonográflemezben meg van rögzítve – több-kevesebb állandósággal – az a gondolati tartalom, amelynek másokkal való közlése tervbe van véve. Minden egyéb tekintetben azonban lényeges a különbség a sajtó útján közlés és a fonográf útján közlés között.

Nem is szólva arról, hogy amikor a fonográflemez kizárólag zenemű visszaadására van hivatva, szöveg nélkül és anélkül, hogy a zenemű túlnyomóan egy közismert gondolati tartalom világos szimbólumaként szerepelne, nem is lehet szó gondolati tartalom megrögzítéséről, és abban is nagy a különbség, hogy amíg a sajtótermékben megrögzített konvencionális jeleknek – betűknek – az értelem számára hozzáférhetővé tételéhez egy emberi érzékszerv – a szem – teljesen elegendő (legfeljebb annak optikai készülékkel való megerősítése lehet adott esetben szükséges), addig a fonográfnál a lemezben megrögzített jeleknek az emberi értelem

¹⁵ Ezt a kérdést először Horváth Dániel vetette fel *Mennyiben alkalmazhatók a sajtótörvény rendelkezései a fonográf, a gramofon s a film útján terjesztett gondolatra?* (Magyar Jogi Szemle Könyvtára) című nagy értékű fejtegetéseiben, amelyekkel azonban részünkről ellenkező eredményre jutunk.

számára hozzáférhetővé tételéhez nem elegendő közvetítő az emberi érzékszerv, hanem ezenfelül az is szükséges, hogy a fonográflemezen megrögzített jelek külön eljárással az egyik emberi érzékszerv – a hallás – számára oly módon legyenek hozzáférhetővé téve, hogy azokat az értelem, meglévő tapasztalatainak körébe helyezve, felfoghassa. Abban tehát, hogy a fonográf a gondolati tartalmat nem pusztán érzéki észrevétellel, hanem ezt megelőzőleg külön technikai eljárással teszi az értelem számára hozzáférhetővé, nem hasonlít a fonográf a sajtótermékhez, hanem – éppen ellenkezőleg – lényegesen eltér tőle. Ez a külön technikai eljárás tehát semmi esetre sem lehet az alapja annak, hogy a St. 2. § 2. bek. a fonográf útján történő gondolatközlést ugyanolyan szabályok alá helyezi, mint a sajtó útján történő gondolatközlést. Még kevésbé lehet tehát arról szó, hogy a fonográftól különböző oly készülékeket is egyértékűnek tekintett volna a törvényhozó a sajtótermékkel a gondolatközlés szempontjából, amely készülékek még a fonográfhoz sem hasonlítanak egyébben, mint csupán abban, hogy bizonyos gondolati tartalmat készülék segítségével tesznek mások értelmé számára hozzáférhetővé.

Nem lehet tehát a készülék fogalmát az összefüggésből kiragadni, és azt mondani, hogy ahol készüléket vesznek igénybe, ott a sajtótermékekre megállapított szabályokat alkalmazni kell. A készülék fogalmát meg kell hagyni abban az összefüggésben, amelybe a törvény belekapcsolta, s ennek az összefüggésnek másik tagja a „többszörösített kifejezés”. Csak ott lehet tehát szó a sajtótermékekre megállapított szabályok megfelelő alkalmazásáról, ahol a gondolat többszörösített kifejezése egészen készülékkel történik, tehát a készülékben vannak a gondolatot tartalmazó jelek is megrögzítve, úgyhogy a többszörösítés a gondolat tekintetében is gépi, „készüléki” úton történik. Ettől különbözik az az eset, ha a gondolat kifejezése közvetlenül emberi működéssel – írással, beszéddel – történik, s harmadik személyek vagy közvetlenül érzékszerveikkel fogják fel – amikor „többszörösítés” egyáltalán nincs –, vagy készülék közbeiktatásával, amikor a többszörösített kifejezés emberi hanggal (stb.) és készülékkel, tehát nem csupán készülékkel történik.

A fonográfnál, gramofonnál megvan a „készülék útján többszörösített kifejezés”, tekintettel a hengerre és lemezre. Megvan továbbá a kinematográfnál is, tekintettel a filmre. Ezt azért hangsúlyozzuk, mert amikor a St. 2. § 2. bek. értelmét igyekszünk megállapítani, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a St. megalkotásának törvényhozási előzményeit sem. Habár kétségtelen, hogy ezek az előzmények nem váltak a törvény alkotórészeivé, mégsem lehet közömbös a törvény értelmére nézve, milyen álláspontra helyezkedtek a törvény alkotói abban a tekintetben, mi legyen a törvény értelme. Ebből a szempontból megvan a jelentősége annak is, hogy a St. javaslatának tárgyalásakor a képviselőház igazságügyi bizottsága azt a kijelentést tette, hogy a 2. § 2. bek. „nemcsak a hallóérzékre ható készülékek, hanem az optikai készülékek (pl. kinematográf) útján kifejezett gondolatközlésre is kiterjed”. Ez a kijelentés tájékoztatást nyújt arról, milyen körre kívánta szorítani a törvényhozás ezt a rendelkezését.

A kinematográf is azok közé a készülékek közé tartozik ugyanis, amelyek oly módon fejezik ki a gondolatot, hogy a gondolatot kifejező jelek bizonyos állandósággal vannak megrögzítve egy testi tárgyon, a filmen, és a közzététel abban áll, hogy a film több példányban készül, és tartalmának harmadik személyekkel való közlése bizonyos készülék segítségével, tehát nem közvetlenül az emberi érzékszervek útján – ebben az esetben a szem közvetítésével – történik. A kinematográf tehát éppúgy, mint a fonográf és a vele rokon gramofon, kétségtelen analógiát mutat a sajtótermékkel, úgyhogy nem lehet szó arról, mintha az igazságügyi bizottság olyan készülékre is kiterjedőnek tartotta volna a 2. § 2. bek. rendelkezését, amely a sajtótermékkel nem mutat fel analógiát a többször említett irányban.

Ki vannak ellenben zárva a St. 2. § 2. bek. köréből a nagyobb számú egyének részére történő gondolatközlésnek azok az esetei, amelyekben a gondolatközlés egyidejűleg, egy aktussal történik, akár a látó-, akár a hallószervre gyakorolt, akár közvetlen, akár közvetett behatással. Nem esik tehát a 2. § 2. bek. alá a nyilvános előadás, sem akkor, ha valamely egyedileg meghatározott helyen együtt levő közönség részére élőszóval történik (pl. hangversenyen stb.), sem akkor, ha ugyanilyen helyen együtt levő közönség részére olyan módon történik a gondolatközlés, hogy azt az értelem kizárólag a látószerv közreműködésével veszi tudomásul (némajáték, mozgókép-előadás vagy bármilyen vetítés stb.), sem végül akkor, ha mind a látó-, mind a hallószerv közreműködésére szükség van ahhoz, hogy az említett minőségű közönség tudomásul vehesse a részére közölt gondolatot (szokásos színházi előadás). Mindezek a tömeg részére szóló gondolatközlési módok kiesnek a 2. § 2. bek. alkalmazási köréből vagy azért, mert a gondolatközlés nem készülék útján történik, vagy azért, mert bár a gondolatközléshez készüléket vesznek igénybe, azonban a gondolat a készülék útján nem jut „többszörösített” kifejezésre. Az előbb csoportba tartozik a – nem mechanikus – hangverseny, szavalat, felolvasás, a közönséges színházi előadás, a némajáték stb. A második csoportba tartozik a vetítés minden módja, a fonográffal (gramofonnal stb.) vagy kinematográffal végzett nyilvános előadás, amikor egyetlen készülék útján közlik a gondolatot az egy helyen együtt levő közönség számára.

A második csoporttal kissé bővebben kell foglalkoznunk, mert az ebbe tartozó esetekben van készülék. Ami mégis kizárja őket a St. 2. § 2. bek. köréből, az az, hogy ezeken az előadásokon csak egyetlenegyszer jut kifejezésre a gondolat, s ami ilyenkor többszörösnek mondható, az a gondolatnak nem kifejezése, hanem csupán tudomásulvétele. „Többszörösített kifejezésről” ilyen esetekben egyáltalán nem lehet szó. Ebben a tekintetben szükségesnek tartjuk főbb vonásokban részletezni a kifejezés fogalmának alkotóelemeit. Ez a fogalom elsősorban azt jelenti, hogy valamely tartalom olyan alakot ölt, amelyben más értelem számára hozzáférhetővé válik, vagyis olyan jelekben mutatkozik, amelyek egyfelől más emberek érzékszervei által felfoghatók, másfelől az idegen értelem számára bizonyos jelentéssel bírnak. A kifejezés legközönségesebb és legkezdetlegesebb módja a gesztus, a mozdulat, s ettől kezdve a tagolt beszéden keresztül hosszú skálája van azoknak a

jeleknek, amelyeket a kifejezés fogalma alá lehet vonni. A kifejező jelek közvetítésével lehet csak tudomást szerezni más embernek lelki életéről, így gondolatairól is. Közvetlen tudomása az embernek csak a saját élményeiről (lelki életéről) van. A „kifejezés” a közvetítő a különböző emberek lelki életének jelenségei között. „Kifejezés” segítségével történik kizárólag az egyik ember gondolatának a másik ember által való tudomásulvétele is.

A „gondolat kifejezése” és a gondolat idegen személy által tudomásulvétele egymástól különböző két fogalom. Kifejezni akkor is lehet gondolatot, ha azt senki sem veszi tudomásul, ellenben idegen gondolatot tudomásul venni csak valamely kifejező mozdulat, hang, beszéd stb. közvetítésével lehet. Amikor tehát „kifejezésről” beszélünk, nem a tudomásulvételre gondolunk, hanem az idegen gondolat tudomásulvételét közvetítő jelre.

Nyilvánvaló tehát, hogy amikor a St. 2. § 2. bek. a gondolat „készülék útján többszörösített kifejezéséről” beszél, nem a gondolat készülék közvetítésével többszörösen (több egyén által) történő tudomásulvételére gondol, hanem arra, hogy azoknak a jeleknek kell többszörösen – hogy úgy mondjam, több példányban – meglenniük, amely jelekből az idegen gondolatot más egyének a tapasztalatból merített szabályok szerint tudomásul vehetik. Semmi alap nem található ugyanis annak feltételezésére, hogy a törvényhozó a „többszörösített kifejezés” alatt nem az azonos kifejező jelek többségét akarta volna érteni, hanem az ilyen jelek, amelyek csak egy példányban vannak meg, többszörös, vagyis több egyén részéről való tudomásulvételét. Ahhoz, hogy a törvénynek ilyen – a közönséges szóhasználatától a lehető legtávolabb eső – értelmet tulajdoníthassuk, azt kellene bebizonyítani, hogy a törvény a „kifejezés” szót nem az érzékszervek alá eső jelek értelmében használta, hanem annak a lelki folyamatnak értelmében, amely a kifejező jelek értelmi feldolgozásában áll. Erre azonban semmi bizonyíték nem található.

A törvény a gyakorlati élet jelenségei körébe tartozik, az akarat terméke, és a törvénynek alávetett egyének akaratát kívánja befolyásolni. Semmi alap nem lehet tehát annak feltételezésére, hogy a törvényhozó kifejezésének megválasztásakor bizonyos teoretikus – ismeretelméleti – megfontolásból indult volna ki. Egészen más megfontolások azok, amelyek a törvényhozót vezetik. Így elsősorban a gyakorlati célszerűség szempontja, továbbá az erkölcsi szempont, amely azonban szintén nem elméleti, hanem gyakorlati jelentőségű. De ha bizonyítani is lehetne, hogy a törvényhozó bizonyos meghatározott ismeretelméleti felfogásból indult ki, akkor sem lehet ez a teoretikus felfogása másra kötelező, mint önmagára. Mindezek előrebocsátását azért tartottam szükségesnek, mert valóban található olyan ismeretelméleti rendszer, amelybe beillenek a St. 2. § 2. bek. olyan értelmezése, amely szerint a „többszörösített kifejezés” a többszörös tudomásulvételt jelenti. Ez az ismeretelméleti rendszer a szubjektív idealizmus legszélsőbb pontja, a George Berkeley-féle szolipszizmus. E felfogás szerint a külső világ tárgyai nem önmagukban, hanem csupán a mi gondolatunkban léteznek. Eszerint tehát a „kifejezés” is csak annyiban létezik, amennyiben tudomásul vesszük. E felfogás szerint tehát a

kifejezés valóban egybeesik a tudomásulvétellel, a kifejezés nem különbözik a tudomásulvételtől. Semmi esetre sem valószínű, hogy a sajtótörvény megalkotója ezt az elméletet tartotta szem előtt akkor, amikor a gondolat „készülék útján többszörösített kifejezéséről” beszélt.

Mindezekhez képest úgy kell értelmeznünk a 2. § 2. bekezdését, hogy a sajtótermékre megállapított szabályokat csak olyan gondolatközlésre lehet alkalmazni, amely a gondolatközlés ugyanazon kifejező jelek több példányának felhasználása útján történik. Ebből *a contrario* az következik, hogy nem tartozik a sajtótermékekre megállapított jogszabályok alá az olyan gondolatközlés, amelynél a kifejező jelek csak egy példányban vannak meg, és csupán a gondolatot tudomásul vevő egyének vannak többen. A 2. § 2. bek. köre ilyen módon egészen észszerűen van meghatározva. Más szempont alá esik ugyanis a sajtótermék, és más szempont alá a nyilvános előadás.¹⁶ A kettő között a közös csak az, hogy mind a sajtó, mind a nyilvános előadás bizonyos veszélyekkel jár a közbékére, amely veszélyek rendszerint nincsenek meg olyankor, ha egyes ember érintkezik egyes emberrel. Nagy a különbség azonban abban a tekintetben, hogy a nyilvános előadásokkal járható veszélyeket egyszerűbben és könnyebben lehet elhárítani. A nyilvános előadások ugyanis bizonyos meghatározott helyre szorítkoznak, úgyhogy az ellenőrzés és a szükségessé váló közbelépés általában nem ütközik nehézségbe. Lényegesen más a helyzet olyankor, ha a gondolatközlés nem szorítkozik egy bizonyos helyre, hanem egyidejűleg nagyobb számú helyen történik. Ehhez képest a jog különböző módon reagál egyfelől a nyilvános előadásokra, másfelől a sajtó útján történő gondolatközlésre. A nyilvános előadások rendőrhatalósági ellenőrzés alatt állnak, ellenben a sajtó útján való gondolatközlés szabad, és a sajtó szabad mozgását lényegesen nem korlátozó sajtórendészeti szabályokon felül csak a sajtójogi felelősség célszerű szabályozása az a mód, ahogyan a jog a sajtó útján való gondolatközléssel járható veszélyeknek kívánja elejét venni.

Mindazok a gondolatközlési módok tehát, amelyek a nyilvános előadás fogalma alá esnek, mint ilyenek a rendőrhatalóság ellenőrzése alá tartoznak, és így hiányozna a törvényhozói indoka is annak, hogy a gondolatközlésnek ezek a módjai a sajtótörvény speciális szabályai alá vonassanak, ehelyett elegendő, ha az utólagos megtorlás az általános büntetőjogi felelősség alapján történik. Különbséget kell tehát tenni a fonográf, a kinematográf stb. tekintetében ahhoz képest, hogy a fonográflemez vagy a filmszalag közzétételéről van-e szó, vagy pedig egy bizonyos helyre és időre szorítkozó olyan nyilvános előadásról, amely egy bizonyos fonográflemez vagy egy bizonyos filmpéldány közvetítésével történik. Előbbi tekintetben a sajtótörvény szabályai,¹⁷ utóbbi tekintetben a rendőrhatalósági ellenőrzésre vonatkozó közigazgatási szabályok és az általános büntetőjogi felelősség szabályai irányadók.

¹⁶ Ezúttal a közönséges (nem rádió-) előadásról van szó.

¹⁷ Lásd erre nézve alább.

A nagy gyakorlati jelentőségű kinematográf tekintetében a magyar jogrendszer le is vonta a következtetéseit ennek a megfontolásnak, és ellenőrzés alá vetette azokat a filmszalagokat, amelyek nyilvános előadásra vannak szánva. Az erre vonatkozó rendeletszabályoknak (4300/1924. M. E. sz. rendelet a nyilvános előadásra szánt mozgóképek, valamint azok bel- és külföldi forgalmának hatósági ellenőrzéséről, továbbá az e rendelet végrehajtása tárgyában kiadott 255,000/1924. B. M. sz. körrendelet, *Budapesti Közlöny*, 1924. évi 53. sz.) az a rendőrhatalósági ellenőrzési jog az alapjuk, amely a nyilvános előadások tekintetében áll fenn és van gyakorlatban nálunk is. Ami azonban a forgalomba hozott filmeket és fonográf- (gramofon-) lemezeket illeti, amelyek még nincsenek abban a helyzetben, amikor már meg lehet állapítani, hogy nyilvános előadásra vagy egyéb használatra vannak-e szánva, ezekre nézve a sajtórendészeti szabályok megfelelő alkalmazásáról eddig nem történt intézkedés. Ezt a tényt igen jellemzőnek tartjuk, s azt hisszük, gondolkodóba kell ejtenie mindenkit, aki a St. 2. § 2. bek. rádióra alkalmazását lehetségesnek tartja. Kétségtelen ugyan, hogy maga az a körülmény, hogy valamely jogszabályt nem alkalmaznak, egymagában nem jelent többet annál, hogy a jogszabály nem ment át az életbe, s nem jelenti *ipso facto*, hogy a jogszabály alkalmazhatatlan, vagy hogy alkalmazhatósága megszűnt azért, mert az ellenkező szokás a jogszabály hatályát megszüntette, illetve egy új jogszabályt alkotott, nevezetesen azt, hogy az illető életviszonyok területén nincs korlátozó jogszabály. Ha azonban mindezt nem is jelenti a jogszabály nem alkalmazása, s ha a szokásjog kialakulásának vagy ki nem alakulásának kérdése külön vizsgálódást igényel, annyi mindenestre bizonyos, hogy teljesen ok nélkül nem fejlődhet ki az ilyen tényleges helyzet, s lehetséges, hogy olyan oka van, amellyel érdemes kissé közelebbről foglalkozni, akár *de lege lata*, akár *de lege ferenda*, tehát akár tiszta jogi, akár szociológiai stb. szempontból. Amikor ezt az okot keressük, külön kell foglalkoznunk egyfelől a fonográffal (gramofonnal), másfelől a kinematográffal.

Meglehetősen egyszerű a helyzet az első tekintetben. A fonográf (gramofon) jelentősége gyakorlatilag egészen csekély. Mint üzlet lehet jelentős, de a közérdeket általában nem érinti. A fonográf és a gramofon ártatlan játékszer, amelyet másra, mint többé-kevésbé népszerűvé lett zenedarabok reprodukálására nemigen szoktak használni. Bármennyire is kifejezetten kiterjesztette a törvényhozó a St. rendelkezéseit a fonográfra, mégsem történt eddig ebben a kiterjesztés irányában semmiféle kifejezett hatósági intézkedés. Maga a St. végrehajtásáról 1914. év március hó 30-án kiadott 2500/1914. M. E. sz. rendelet sem tartalmaz egyetlen olyan rendelkezést, amely a St. 2. § 2. bek.-ét átvitte volna az életbe. Seholy egy szó nem esik ebben a terjedelmes rendeletben arról, hogy rendelkezéseit hogyan kell alkalmazni a fonográfra vagy gramofonra. Ha nem is tartalmaz ily irányban általános rendelkezést a rendelet, annak mégsem lett volna semmi akadálya, hogy az egyes fejezetekben a fonográfra (gramofonra) is történjék legalább utalás. Így az I. részben, amely a St. 6. § végrehajtása tárgyában intézkedik, a nyomda- és könyomdávállalatok mellett meg lehetett volna emlékezni a fonográf- (gramofon-) gyárákról is,

amelyek a „sajtótermékkel” analóg árukat gyártanak. Hasonlóképpen a köteles példányokról szóló II. részben is intézkedni lehetett volna arról, hogyan kell beszolgáltatni a forgalomba hozott lemezek „köteles példányait” a kir. ügyészséghez, és hogyan kell a kir. ügyészségnek megállapítania, vajon nem foglal-e magában büncselekményt a lemezen levő jeleknek a hallószerv útján tudomásul vehető tartalma. Ugyanígy lehetett volna a fonográf-ról rendelkezni a III. és IV. részben, ahol a sajtótermékek terjesztésének általános szabályaihoz és a sajtótermékek házaló és utcai terjesztéséről foglaltatnak végrehajtási rendelkezések. Minderről szó sincs ebben a rendeletben. De nemcsak közvetlenül a St. életbelépésekor nem történt ilyen rendelkezés, hanem azóta sem, s tudunkkal nem is merült fel olyan szükséglet, amely indokoltá tette volna, hogy a rendeletet ebben az irányban utólag pótolják.

Ez a körülmény egyet mindenesetre mutat. Azt, hogy a közérdek nem kívánta a St. rendelkezéseinek gyakorlati alkalmazását a fonografra (gramofonra). El sem képzelhető ugyanis, hogy éppen a világháború alatt, amikor a régi, megszokott sablont annyi helyen át kellett törni, és amikor az újszerű, kivételesnek látszó intézkedések megtétele nem volt nehéz, ne történt volna megfelelő rendelkezés, ha szüksége mutatkozott volna.

A kinematográf tekintetében történetileg ugyanez a helyzet. Sem a St. végrehajtásáról szóló rendelet nem szabályozta a kinematográf-fal kapcsolatos „sajtórendészetet”, sem azóta nem történt erre nézve intézkedés. Pedig a kinematográf jelentősége kétségtelenül sokkal nagyobb, mint a fonográfé vagy a gramfoné. A mozgóképek ugyanis nyilvánosan kerülnek előadásra, és tartalmuk is sokkal szélesebb körre terjed, mint a fonográf- vagy gramfonlemezeké. Mindkét szempontból érthető volna tehát, ha a jogalkotás foglalkozott volna a kinematográf-fal mint a sajtójogot érintő tárggyal. Hogy ez mégsem történt meg, annak nem a kinematográf gyakorlati jelentéktelenségében van az oka, hanem egészen másban. A kinematográf ugyanis főleg annyiban gyakorlati jelentőségű, amennyiben a mozgókép előadásra kerül. Maga a film az értelem számára teljesen közömbös áru mindaddig, amíg tartalmát megfelelő készülék segítségével a szemnek hozzáférhetővé nem teszik. Legalábbis a technika mai állásában szó sincs arról, hogy széles rétegek úgy vásárolják a filmet, mint pl. az újságot, mert hiszen a kinematográf általában olyan költséges valami, hogy gazdasági szempontból valóságos lehetetlenségnek lehet mondani azt, hogy egy-egy ember – egészen kivételes gazdagságot stb. nem tekintve – a saját szórakoztatására vagy tanulására foglalkozzék filmlejtéssel. Ez idő szerint a film jelentősége csak az, hogy nyilvánosan, vagy legalábbis nagyobb számú közönség előtt kerül előadásra. Ezen a téren van tehát egyedül jogi jelentősége is. Valóban, a kinematográf-fal eddig csak mint nyilvános előadás eszközeivel foglalkozott a jogalkotás. Nálunk is csak arról történt gondoskodás, hogy a nyilvános előadásra kerülő filmek tartalma ne lehessen olyan, amely a közérdekre súlyos veszéllyel járhatna. A megelőző rendészet körébe utalta a kérdést minden olyan jogszabály, amely eddig a film tekintetében keletkezett. Előzetes

ellenőrzés alá tartozik a film, s hogy ennek az előzetes ellenőrzésnek kellő fogantaja is legyen, a mozgóképszínházak csak hatósági engedély alapján működhetnek. Az ellenőrzésre be nem mutatott vagy az ellenőrző bizottság által visszautasított film nyilvános előadása tehát az említett engedély elvesztését vonhatja maga után, ami igen jelentékeny szankciónak tekinthető. (Természetesen a nyilvános előadott filmnek a büntető törvénybe ütköző tartalma miatt az általános büntetőjogi felelősségre vonásnak van helye. Az ellenőrzésre bemutatott film terjesztése még nincs megkezdve, így a bűncselekmény elkövetéséről sajtójogi értelemben még nem lehet szó, általános büntetőjogi értelemben pedig hiányzik a szándék. A nyilvános előadásig általában nem aktuális a felelősség, a nyilvános előadás pedig nem sajtójogi felelősség alá esik.) A filmügy ilyen szabályozása mellett csakugyan másodrendű kérdés, ki felel utólag a nyilvános előadott film törvénybe ütköző tartalmáért.

Bármi is azonban az oka a mai helyzetnek, az bizonyos, hogy elvileg meg kell különböztetni a filmnek ez idő szerint gyakorolt rendőrhatalósági ellenőrzését attól a – semmi esetre sem előzetes cenzúra jellegű – ellenőrzéstől, amelyet a sajtótörvény sajtórendészeti szabályai szabnak meg (köteles példány beszolgáltatása stb.). Az elvi megkülönböztetés mellett fontos az a gyakorlati különbség is, hogy a nyilvános előadás szempontjából gyakorolt ellenőrzés kizárólag erre a szempontra szorítkozik, és a nyilvános előadás megengedésének megtagadása nem akadályozza annak, hogy a film mint adásvétel tárgya forgalomban maradjon.

Ami mármost a rádió útján való közlést kizárja a St. 2. § 2. bek. hatályának köréből, az az, hogy a rádiónál a „gondolat többszörösített kifejezése” nem kizárólag készülék útján történik, úgyhogy a többszörösítés csak térbelileg történhet meg, időbelileg nem.

Amíg ugyanis a fonográfnál a közlött gondolat maradandóan van egy testi tárgyon – a lemezen – megrögzítve, ilyen megrögzítésről a rádiónál – mindig a rádióhírdő tartva szem előtt – nincsen szó. Az a gondolat, amelyet a rádió közvetít, csak egy bizonyos időpontban jut kifejezésre, és az, ami a gondolat kifejezésének a rádiótechnika körében forrása, az emberi vagy zenei hang, magától a rádiótól különböző valami, nem pedig a rádió mint műszer alkotórésze. Amíg tehát a fonográfnál a lemez hozzátartozik a készülékhez, addig a rádiónál a „készülék” csupán az úgynevezett leadó- és felvevőállomás, amely a hangot juttatja el az emberi hallószervhez, ellenben a gondolatot tartalmazó jelek nem tartoznak állandóan a rádiókészülékhez. Ehhez képest megállapítható ugyan, hogy a gondolat rádió útján többszörösített kifejezésre jut, azonban nem lehet azt mondani, hogy az ilyen gondolat kizárólag „készülék” útján jutna kifejezésre, sem azt, hogy a többszörösítés minden tekintetben, tehát úgy térben, mint időben, lehetséges volna.

Az, hogy a törvény a sajtójogi szabályok kiterjesztéséhez feltétlenül olyan készülék útján történő gondolatközlést kíván, amely készülék mint ilyen tartalmazza a gondolat kifejezéséhez szükséges összes elemet, így egyebek közt a gondolati tartalmat testi tárgyon nagyon megrögzítő jeleket is, világos a 2. §-nak a St. más

rendelkezéseivel való összefüggéséből is. A St. 7. §-a köteles példányt követel, a példány fogalma pedig – mint a német szerzői jogi vita során is erősen hangoztatták – oly testi tárgyat jelent, amelynek bizonyos állandósága van. Ez a rádiónál – legalábbis ma – hiányzik. Ez ellen az érvelés ellen azt lehetne vetni, hogy a St.-nek csak „megfelelő” alkalmazásáról van szó, tehát nem jogosult módszer a törvény olyan rendelkezéseit szegezni szembe a 2. § 2. bekezdésével, amelyeknek csak megfelelő alkalmazását kívánja a jogszabály. Ebből a szögéből nézve a dolgot, a következőket találjuk.

Ahhoz, hogy a sajtójogi szabályokat a sajtóterméken kívül eső és a fonográffal teljesen be nem töltött körre alkalmazni lehessen, az szükséges, hogy erre az üresen maradó körre alkalmazni lehessen a sajtójog legalábbis alapvető szabályait. Amikor alapvető szabályról beszélünk, különösen a sajtójogi felelősségről szóló szabályokat értjük, valamint az e speciális felelősség érvényesítéséhez szükséges sajtórendészeti szabályokat. Értéktelen volna ugyanis az általános büntetőjogi felelősségtől eltérő, és azon bizonyos irányban lényegesen túlmenő sajtójogi felelősség absztrakt – törvényes – felállítása akkor, ha nem lehetne alkalmazni azokat a rendszabályokat, amelyek lehetővé teszik, hogy a sajtójogi felelősség érvényesítésére rendszerint hivatott szerv, a kir. ügyészség tudomást szerezzon arról, hogy a sajtójogi felelősség alapján üldözhető bűncselekményt követtek el.

Ilyen értelemben alapvető a St. 32. §-a, amely szerint sajtódeliktum az a bűncselekmény, amelynek tényálladékát a sajtótermék tartalma foglalja magában, a sajtórendészeti szabályok közül pedig az ezzel összefüggő szabály, amely a köteles példány beszolgáltatását tárgyalja. Valósággal a sajtójog gerincének tekinthető a St. 7. §-ának rendelkezése, amely szerint „minden sajtóterméket, az 5. § 2. bekezdésében foglaltak kivételével, az illetékes kir. ügyészségnek a terjesztés megkezdésével egyidejűleg [kell] megküldeni.” Ezt a központi jelentőséget nemcsak az adja meg a köteles példány beszolgáltatásának, hogy jóformán ettől függ a sajtójogi felelősség érvényesítésének gyakorlati lehetősége, hanem az is, és talán még nagyobb mértékben az, hogy rendészeti alapon a sajtótermék tartalma miatt a terjesztés megkezdését megelőzően hatósági fellépésnek, tehát preventív intézkedésnek, konkrétan úgynevezett cenzúrának (az 1848:XVIII. tc.-be iktatott sajtótörvény szerint „előzetes vizsgálatnak”) nincs helye. Ha ebből a szempontból tekintjük a rádiót, azt találjuk, hogy a sajtójognak a köteles példány beszolgáltatásáról szóló alapvető rendelkezését nem lehet alkalmazni, s amit ebben a tekintetben tenni lehet, az nem egyéb, mint előzetes cenzúra, amely azonban egyáltalán nem sajtójogi intézmény az 1914:XIV. tc. értelmében, hanem egészen más körbe tartozik, nevezetesen a nyilvános előadások hatósági ellenőrzésének körébe. Szó sem lehet ugyanis arról, hogy a rádió útján közölt gondolat ellenőrzését a kir. ügyészség a „terjesztés megkezdésekor” ellenőrizhesse más módon, mint vagy az ily gondolatot megrögzítő feljegyzésnek a kir. ügyészség részére történő megküldése útján, vagy oly módon, hogy a kir. ügyészség maga is rádió útján hallgatja azt meg, miféle gondolatokat közölnek rádió útján. Sem az egyik, sem a másik mód nem tekinthető a köteles

példány megküldésének. Az első esetben azért nem lehet kötelesepéldány-szerű ellenőrzésről szólni, mert a feljegyzés tartalma vagy akár a rádió útján közölni szándékolt gondolat programja eltérhet attól, amit a rádión valósággal közöltek. Márpedig a köteles példánynak éppen az a jelentősége, hogy gyakorlatilag tekintve, teljes értékű bizonyítékot szolgáltat a sajtótermék tartalmáról. A legnagyobb valószínűség szerint ugyanis fel lehet tételezni, hogy a beszoigáltatott köteles példány tartalma ugyanolyan, mint a többi példányé, amelyek terjesztését megkezdték. A gyakorlati tapasztalat azt igazolja, hogy ez az azonosság általában megvan, s ez annál természetesebb, mert a sajtótermékek előállítása rövid idő alatt nagy mennyiségben történik, úgyhogy ugyanazon sajtótermék különböző tartalommal való előállítása gyakorlati – különösen gazdasági – szempontból kizártnak tekinthető. Mindez a rádió közléseiről bemutatott feljegyzés esetében elvileg nem bizonyos, mert az ilyen feljegyzés csak egy, vagy igen kevés példányban készülne, és nem volna nehéz a tartalom megváltoztatása, s még kevésbé volna kizárva a tartalom pontatlan feltüntetése. De még ha lehetséges is a közvetlen pontos feljegyzés pl. fonográflemezrel kombinálva a rádióközlést, akkor is csak arról lehet szó, hogy a rádióon kívül eső készülék fogta fel a rádióközleményt, tehát nem azonos a „köteles példány” a „sajtótermékkel”, másfelől pedig a gramofonfelvétel sem teljesen egyértékű a – tulajdonképpen – sajtótermék köteles példányával, mert külön bizonyítás tárgyává kellene tenni tagadás esetén, hogy a felvétel a rádióközléstől történt. Erre az utóbbi körülményre nehezedik a probléma súlypontja, mert nemcsak azt jelenti, hogy nem lehet a sajtótermék köteles példányához hasonló eszközt találni a rádióban magában, hanem főleg az a jelentősége, hogy nem is lehet rádió esetében semmi módon, tehát a köteles példányt pótló más eszközzel sem teljesen elérni azt a célt, amelyre a St. értelmében a sajtótermék köteles példánya szolgál.

Ami pedig köteles példány beszoigáltatása helyett a rádió hallgatását illeti, ebben a tekintetben a következő megfontolások irányadók. Elsősorban bizonyos, hogy a rádió hallgatása mint tevékenység nem eshet egy tekintet alá azzal a tevékenységgel, amelyet a St. 7. §-a a köteles példány beszoigáltatása tekintetében ró a nyomda- vagy a könyomdávállalat tulajdonosára. Már ezért sem lehet a kettőt egyenlősíteni. Ilyen messzire ugyanis semmi esetre nem terjedhet az a latitúd, amelyet a „megfelelő alkalmazás” fogalma kétségtelenül magában foglal. Köteles példány beszoigáltatása helyett rádió hallgatása: nem megfelelő alkalmazása a St. 7. §-ának, hanem egyáltalán nem alkalmazása. Valami egészen más, amit „köteles példány beszoigáltatásának” a legjobb akarattal sem lehet tekinteni. Ezért csak másodrendű lehet a jelentősége annak a kérdésnek, vajon el lehet-e érni a rádió hallgatásával azt a célt, amire a köteles példány beszoigáltatásának elrendelése irányul. Pedig erre a kérdésre is csak tagadólag lehet felelni, mert bár nem kétséges, hogy a rádióval közölt gondolat tartalmáról ilyen módon pontos tudomást lehet szerezni, azonban egyfelől az ily tudomásulvétel külön megrögzítés – feljegyzés – nélkül nem alkalmas további eljárásra, másfelől pedig az ily feljegyzés nélkülözi a köteles példány legfontosabb jellemvonását, ti. azt, hogy a köteles példány kétség-

telen bizonyítéka annak, mi a közzétett gondolat tartalma. A kir. ügyészség feljegyzése ugyanis nem attól származik, aki a gondolatot rádió útján közölte, így nem tartalmaz beismerést, és kétségbe vonható. Bizonyítás útján természetesen tisztába lehet hozni, hogy a feljegyzés megfelel-e a rádió útján közzétett gondolat tartalmának, azonban ilyenkor már szó sem lehet arról, hogy a köteles példány intézményének célja el volna érve.

Ami a többi sajtórendészeti szabályt illeti, ezek sem alkalmazhatók – még megfelelően sem – a rádióra. Így teljességgel alkalmazhatatlan a St. 5. §-a, amely arról rendelkezik, hogy az ország területén előállított minden sajtóterméken ki kell tenni a nyomtatás vagy más többszörösítés helyét és a nyomda- vagy más többszörösítő vállalat tulajdonosának, úgyszintén a sajtótermék kiadójának nevét, időszaki lapokon pedig még a felelős szerkesztő nevét is. Nem alkalmazható a 6. § sem, mert rádiónál nem lehet szó arról, hogy „a sajtótermék címét, alakját, az ívek, úgyszintén a kiadott példányok számát szállítás előtt vagy az elszállítással egy időben” a megszabott könyvekbe bevezessék. Nem lehet a rádióra alkalmazni azokat a rendelkezéseket sem, amelyek a sajtótermékek terjesztéséről szólnak. Maga a terjesztés sajtójogi fogalma sem illik rá egyáltalán a rádió útján végzett gondolatközlésre. Terjesztés ugyanis a St. 8. §-a értelmében az árusítás, az ingyenes szétosztás, a közszemlére tétel, a nyilvános helyen való elhelyezés, úgyszintén a szétküldés. A további részletek is világosan mutatják ezeknek a szabályoknak alkalmazhatatlanságát. Így szó sem lehet arról, hogy a m. kir. posta és postai szállítást teljesítő minden közforgalmú vállalat azonos díjakért szállítson olyan sajtóterméket, amelynek terjesztése nincs eltiltva (9. §). Ellenkezőleg: a rádióhírmondó állami monopólium tárgya (lásd alább is).

Az is a terjesztés fogalmának a St. 8. §-ában foglalt meghatározási módjából következik, hogy nem lehet a rádióra alkalmazni a St. 10. §-ának rendelkezését, ami szintén a terjesztés fogalmával operál. De ezenfelül azért sem alkalmazható ez a szakasz a rádióra, mert a rádió tekintetében sem megfelelően, sem egyáltalán nem lehet alkalmazni azt a szabályt, amely szerint „büntető ítélettel sújtott, bírói határozattal lefoglalt, valamint oly sajtóterméket, amelyen a nyomtatás vagy más többszörösítés helye és a nyomda- vagy más többszörösítő vállalat tulajdonosának neve feltüntetve nincs, terjesztetni nem szabad”. Ez a rendelkezés ugyanis minden kétséget kizáróan olyan testi tárgy létezését tételezi fel, amelyet akkor is ugyanabban a természeti állapotában lehet terjesztetni, ha bírói ítélettel sújtották vagy bírói határozattal lefoglalták, vagy szabatosabban: lefoglaltak jelentették ki, vagy olyan testi tárgyra, amelyen a nyomtatás vagy más többszörösítés helyét stb. valósággal fel lehet tüntetni. A rádiónál minderről szó sem lehet. Az ugyan lehetséges, hogy büntető ítélet megállapítaná, hogy rádió útján közzétett közlemény bűncselekmény tényálladékát foglalja magában, az azonban már nem lehetséges, hogy ugyanaz a rádió közzétett közlemény terjesztessék csak egyetlen újabb alkalommal is. Csak az lehetséges, hogy ugyanolyan tartalommal egy másik rádióközleményt tegyenek közzé, ez azonban nem esik a 10. § alá. Alkalmazhatatlan a 10. § annyiban is,

amennyiben arról rendelkezik, hogy „a Magyar Szent Korona Országainak területén kívül kiadott vagy nyomtatott, vagy ezen a területen kívül egyébként többszörösített sajtótermékek terjesztését a minisztérium közérdekből eltilthatja.” A külföldi leadóállomásról közölt gondolat belföldi továbbítását ugyanis teljesen céltalan volna eltiltani, mert nincs mód rá, hogy az ily tilalomnak érvényt lehessen szerezni. Az irányadó természeti törvények ugyanis csak azt teszik lehetővé, hogy ugyancsak természeti törvények felhasználásával rádióhullámok gondolatközlésre, helyesebben gondolatok felfogására való felhasználását meg lehessen zavarni, ellenben ily irányú tilalom csak emberekhez volna intézhető, akik azonban teljesen tehetetlenek a terjesztést illetően, mert az már a külföldi adóállomáson megtörtént annyiban, amennyiben emberi közreműködést kíván.

Az utcai terjesztésre vonatkozó szabályokkal alig kell foglalkoznunk, mert hiszen az „utcai terjesztés” csak egyik esete a „terjesztésnek”, s minthogy a sajtójogi terjesztésről már megállapították, hogy a rádióra nem alkalmazható, így nyilvánvaló, hogy a sajtótermékek utcai terjesztésének fogalma nem terjedhet ki a rádióra. Egyébként az idevágó szabályok részletei is arra mutatnak, hogy a sajtótörvénynek ezek a rendelkezései is csak olyan speciális körre szorítkozhatnak, amelybe a rádió útján végzett gondolatközlés semmiképpen sem tartozhat. Az igaz, hogy nem a sajtótörvény speciális értelmében utcai terjesztésről praktikus vonatkozásban igenis lehet beszélni a rádiónál, ilyennek lehetne tekinteni – természetesen nem a terjesztésként idézett sajtójogi specifikus értelemben – azt az esetet, amikor megfelelő készülékkel az utcán mindenki számára hallhatóvá teszik a rádió útján közzétett gondolatot tartalmazó szavakat. Ebben a tekintetben tehát a rádió különbözik a fonográfól és a kinematográfól, amelyeknek a St. 8. §-ában meghatározott terjesztése természetszerűleg lehetséges ugyan, azonban egyáltalában nem gyakorlati jelentőségű, mert sem a pusztá film, sem a pusztá fonográflemez utcai terjesztésének nem volna célja, az pedig alig képzelhető, hogy valamikor is annyira el fog terjedni akár a fonográf (gramofon stb.), akár a kinematográf, hogy az utcán is érdemes volna árusítani a filmeket, illetve lemezeket. Ellenben a rádió útján végzett utcai produkciók gyakorlati lehetősége és jelentősége sokkal kevésbé problematikus, annyira nem, hogy erre már nálunk is lehet példát találni. Amíg tehát a fonográf és a kinematográf tekintetében az utcai terjesztés szabályait – a sajtótörvény értelmében vett fogalom meghatározás szerint – alkalmazni lehet ugyan, de nem gyakorlati jelentőségű, addig a rádiót illetően az a helyzet, hogy az utcai terjesztés szabályait egyáltalán nem lehet alkalmazni.

A részletekből elég annyit kiemelnünk, hogy az utcai terjesztésről rendelkező sajtójogi szabályok mind azt tételezik fel, hogy az utcai terjesztés valóságos megkezdése előtt rendelkezésre állnak azok a testi tárgyak, amelyek mint sajtótermékek az utcán terjesztésre kerülnek. Így a 11. § 4. bek. felsorolja az olyan sajtótermékeket, amelyek utcai terjesztését engedélyezni nem szabad. Ez pedig nyilván feltételezi, hogy az engedélyezésre hivatott hatóság előre meg tudja állapítani, hogy mi az utcai terjesztésre szánt sajtótermék tartalma. Lényegileg tehát ugyanazok a

megfontolások irányadók itt is, mint a köteles példány bemutatását illetően, azonban még fokozottabb mértékben, mert a St. 11. §-ának szóban levő rendelkezése valósággal az előzetes megbírást teszi kötelezővé. Az időszaki lapok utcai terjesztésére nem terjed ugyan ki ez az előzetes megbírást, mert a 12. § csak a terjesztés megkezdésével egy időben kívánja az időszaki lapok utcai terjesztésre szánt egyes számainak bemutatását az engedély megadására hivatott hatósághoz, egyébként azonban az időszaki lapok tekintetében is áll mindaz, amit fentebb a köteles példány bemutatásáról kifejtettünk. Különösen ki kell azonban emelnünk még a 12. § utolsó bekezdését, amiből szintén megállapítható, hogy az utcai terjesztés megtiltása mint a jövőre szóló intézkedés csak abban az esetben lehet aktuális, ha a megbírált tartalom már meglévő testi tárgy alakjában való változatlan továbbterjesztése egyáltalán szóba kerülhet.

A 14. és 15. § sem alkalmazható a rádióra, mert sem „házaló terjesztésről”, sem „kézbesítésről” nem lehet szó a rádiónál, másfelől pedig a falragasz fogalma sem fér össze a rádió fogalmával.

A sajtótörvénynek az időszaki lapokról szóló rendelkezései is mind abból a feltevésből indulnak ki, hogy az időszaki lap a gondolati tartalmat testi tárgyon alkalmazott jelekkel tünteti fel több-kevesebb állandósággal, tehát a gondolat nemcsak térben, de időben is többszörös kifejezésre jut. Így a 16. § elrendeli, hogy az időszaki lap megindítása előtt 15 nappal a kiadó köteles a lap kiadásának helye szerint illetékes törvényhatóság első tisztviselőjénél írásban bejelenteni egyebek közt a lap címét, alakját, megjelenésének helyét, és ha előre meg vannak határozva, a megjelenés időszakait is. Ha a lap különböző részei más-más helyen készülnek, minden egyes nyomda- vagy más többszörösítő vállalatot be kell jelenteni. Ez a rendelkezés különösen a köteles példány bemutatásának kötelezettsége szempontjából alapvető jelentőségű, s minthogy fentebb kifejtettük, hogy a köteles példány bemutatásának legmesszebbmenő fontossága van a sajtójogi felelősség érvényesítése tekintetében, ezért megállapíthatjuk, hogy az időszaki lapokra vonatkozó idézett szabályoknak a rádióra való alkalmazhatatlansága világosan mutatja, hogy a St. 2. § 2. bekezdését semmiféle törvénytárgyarázattal nem lehet a rádióra kiterjeszteni.

Ami a sajtórendészeti szabályoknak azt a csoportját illeti, amely a helyreigazítási jogról rendelkezik, ebben a tekintetben a helyzet a következő. Kétségtelen, hogy azok a megfontolások, amelyek indokoltá tették a helyreigazítási jognak a sajtótörvénybe való iktatását, indokoltá tehetik azt is, hogy az a hatóság, amelyről, vagy az, akiről valamely időszaki lap nyíltan vagy burkoltan valótlan tényeket közölt vagy való tényeket hamis színben tüntetett fel, követelhesse a rádió útján közölt közleményre vonatkozó helyreigazító nyilatkozatának közlését.¹⁸ Minthogy

¹⁸ Engedélyezési rendszerben az engedély kötelezheti a rádióhíradó vállalatot a helyreigazításra.

ugyanis a rádió szintén elég széles körű nyilvánosságot jelent, *de lege ferenda* alig elutasítható követelmény az, amely ahhoz fűződik, hogy helyreigazító nyilatkozat rádió útján közlését lehessen követelni olyankor, amikor a valótlan tényállítás vagy a ferdtés rádió útján történt. Ehhez azonban – ha az általános elvek alapján polgári perrel nem volna lehetséges¹⁹ – külön törvényes rendelkezés volna szükséges, mert a St. 20. §-a az időszaki lapokra szorítkozik, azt pedig már láttuk, hogy a St.-nek az időszaki lapokról szóló rendelkezéseit nem lehet alkalmazni a rádióra. Maga a 20. § szövegezése is olyan, hogy a benne foglalt rendelkezéseket sem megfelelően, sem egyáltalában nem lehet alkalmazni a rádióra. Ezek a rendelkezések, mint különösen a 2. bek. szövege mutatja, annyira speciálisan az igazi sajtótermékre szorítkoznak, hogy kiterjesztésük teljességgel lehetetlen. A 2. bekezdés szerint ugyanis „a szerkesztő a lapnak a nyilatkozat kézhezvétele után legközelebb vagy közvetlenül ezután megjelenő számában, ugyanazon a helyen, ahol a közlemény megjelent, és ugyanazzal a nyomással, mint amilyen annak nyomása volt, a nyilatkozatot díjfizetés nélkül változatlanul közölni köteles” stb.

A sajtórendészeti szabályokkal kapcsolatos büntető rendelkezések rádióra alkalmazhatatlansága – bizonyos kivételekkel – már maguk a sajtórendészeti szabályok alkalmazhatatlanságából következik. A kivételek közé tartozik különösen a 24. § 6. és 7. pontja, amelyek közül sem az első, sem a második nem függ össze elválaszthatatlanul a specifikus értelemben vett sajtótermékkel, feltéve természetesen, hogy általában egyenlően lehetne megítélni a rádiót a sajtóval. Így fenyegető vagy toladó magatartással lehet pénzt vagy előnyt kérni vagy kieszközölni azért, hogy az illető rádió útján valamit nem tesz közzé vagy helyreigazít vagy az ellenértékkel arányban nem álló díjért egyébként valamit közzétesz. Hasonlóképpen rádió útján is lehet valótlan hírt közzétenni, és ezzel kárt okozni. A 24. § 9. pontjában foglalt tényálladékokat is el lehet követni rádió útján.

Az eddigiekben csupán a sajtótörvény sajtórendészeti szabályainak a rádióra alkalmazhatóságát vizsgáltuk és döntöttük el negatív értelemben. Már ez az eredmény is elegendő annak megállapításához, hogy a St. 2. § 2. bek.-t nem lehet a rádióra kiterjeszteni, mert a sajtójogi felelősség érvényesítésének lehetővé tételére szolgáló sajtórendészeti szabályok a rádióra nem alkalmazhatók. A sajtórendészeti szabályoknak ebből a szempontból való jelentőségét hangsúlyozza a kir. Kúria B. I. 6763/1922. számú elvi jelentőségű határozata is (*Büntetőjogi Határozatok Tára*, VII. kötet, 800. sz.): „Ez a [ti. magyar] sajtótörvény és annak a sajtószabadságot védő, kímélő, a sajtó szellemi munkásainak felelősségét, az eljárás terhét és különösen az elévülés időtartamát is enyhítő intézkedései nem vonatkoznak egy idegen állam sajtójára és annak munkásaira, amellyel, illetve akikkel szemben a magyar

¹⁹ Amint Kitzinger: Zur Reform des Pressgesetzes elvileg javasolja (*Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*, 1925. évi 114. s. köv.).

állam *sem a törvényes rendészeti ellenőrzést nem gyakorolhatja*, sem a törvény szerint való büntetőjogi felelősségükre vonatásukra irányuló igényét nem érvényesítheti.”

Az eddigiekből kettő derül ki világosan. Egyik az, hogy a rádióra a St. alapvető rendelkezései nem alkalmazhatók, tehát a St. 2. § 2. bek.-t a rádióra vonatkoztatni meddő kísérletnél nem lehet több. A másik pedig az, hogy a rádió útján való közlésre a pusztá represszió rendszerét alkalmazni nem természetes dolog, de semmi esetre sem az a represszió rendszerének *de lege ferenda* pusztá átvétele a sajtójogból.

Vizsgáljuk előbb a fennálló jogi helyzetet. Ma nálunk – mint nagyobbára külföldön is – a rádió nem szabad intézmény. Ennek oka nagyon alapos. A rádió nemcsak gondolatokat terjeszt, hanem az egyes emberek érintkezésének is gyors és felülmúlhatatlan (jövőbeli) eszköze: távíró és távbeszélő is. Ezért a rádió igénybevételét az állam magának tartja fenn, úgyhogy a legmesszebbmenő befolyást biztosítja a kormányhatalomnak a rádióra minden vonatkozásban, így a gondolatközlés tekintetében is, tehát a rádióhírdondóra is. Ebben a tekintetben irányadó a m. kir. kereskedelemügyi miniszter 1925. évi november hó 10-én 32.250–1925. sz. a. kiadott rendelete „a fémvezeték nélküli vagy fémvezetékes nagy váltakozásszámú áramok segítségével működő (rádió) távíró, távbeszélő és villamos jelző berendezésekről, valamint az ilyen berendezésekhez szükséges készülékek és alkotórészek előállításának, forgalomba hozatalának szabályozása” tárgyában. E rendelet általános rendelkezései közül az 1. § mondja ki azt az alapelvet, hogy „az államnak a távírda, a távbeszélő és egyéb villamos berendezésekről szóló 1888:XXXI. tc. 1. §-ában meghatározott fenntartott joga kiterjed az olyan berendezésre is, amely jeleknek, írásnak, képeknek és hangoknak villamosság útján fémvezeték nélkül vagy fémvezetéken nagy váltakozásszámú áramok segélyével adására vagy vételére (rádió) szolgál, ennélfogva bárki másnak arra, hogy a magyar állam területén (ideértve a levegőteret is) ilyen berendezést létesíthessen vagy üzemben tarthasson, a kereskedelemügyi miniszter előzetes engedélyét kell megszereznie.” Ezt az alapelvet a 7. § azzal a további rendelkezéssel világítja meg, hogy „amennyiben az állam biztonsága, illetőleg egyéb fontos közérdek kívánja, a kereskedelemügyi miniszter a berendezés használatát bármikor határozott vagy határozatlan időre, egészen vagy részben betilthatja, lehetetlenné teheti, az engedélyt visszavonhatja, a berendezést rendkívüli körülmények által előidézett esetekben bármely célra ideiglenesen használatba veheti, esetleg annak kezelésével a m. kir. posta vagy bármely hatóság alkalmazottját megbízhatja. Az engedély abban az esetben is visszavonható és érvénytelennek nyilvánítható, ha az engedélyes a vonatkozó törvényben, rendeletekben, illetőleg az engedélyokiratban megállapított feltételek bármelyikét meg nem tartja, vagy ha az engedéllyel bármi módon visszaél. A 2. §-ban foglaltak egyébként nem érintik a rendőrhatalomnak, illetőleg a belügyminiszternek mint legfőbb rendőrhatalomnak az 5047–1919. M. E. számú rendelet 20. §-ában biztosított jogait.” Ez a rendelet a rendőrség államosításáról szól, és 20. §-ában a

rendőri jog tartalmát meghatározó rendelkezések közt azt az elvet mondja ki, hogy „ha a közbiztonsági tekintetek sürgősen megkövetelik, joga van a rendőrségnek, hogy egyes dolgok használatát ideiglenesen eltiltsa, és evégből azokat zár alá helyezze, vagy egyes üzemek folytatását ideiglenesen megszüntesse. Köteles azonban az ilyen intézkedését az illetékes hatóságokhoz azonnal bejelenteni.” A 8. § értelmében „a m. kir. posta erre külön meghatalmazással ellátott közegei jogosítva vannak az engedélyezett berendezéseket az általuk célszerűnek talált módon bármikor felülvizsgálni és ellenőrizni. Az engedélyes és alkalmazottai pedig kötelesek az ellenőrző alkalmazottaknak a kívánt felvilágosításokat megadni.” A 10. § értelmében pedig az engedélyes a berendezést – bizonyos kivétellel – kizárólag csak az engedélyokiratban meghatározott helyen és célokra létesítheti és tarthatja üzemben. „Az engedélyes a berendezésre gondosan felügyelni köteles, és saját személyében felelős az előírásoknak családtagjai, alkalmazottai vagy mások által történt megsértéséért.”

Ez a rendszer minden, csak az nem, amit a St. 1. §-a úgy fejez ki, hogy sajtó útján mindenki szabadon közölheti és terjesztheti gondolatait. De folytassuk! A rádiórendelet 14. §-a értelmében „közhasználatra szolgáló rádióhírmondó-állomást (*broadcasting*-adó) csak a m. kir. posta létesíthet”, s az ilyen állomást „mindenkor a m. kir. posta saját személyzetével, a maga jogkörében és hatáskörével kezeli”. Az ily állomás által terjesztett „mindenkinek” szóló közlést (zene, ének, felolvasás és más hasonló szórakoztató és oktató anyagot, továbbá a „mindenkinek” jelzésű híreket) bárki felveheti, aki rádió-vevőberendezés létesítésére engedélyt kapott. „Tilos azonban a felvett közléseket engedély nélkül iparszerűen felhasználni vagy terjeszteni.”

A rádió tehát nem „szabad”, s minden egyébtől függetlenül már ezért sem lehet szó arról, hogy a sajtótörvényt a rádió útján való gondolatközlésre alkalmazni lehessen. De erre nincs is szükség. Az általános büntetőjogi felelősséget főleg azért nem lehet a sajtódeliktumokra minden módosítás vagy kiegészítés nélkül alkalmazni, mert legtöbbször ki sem lehetne deríteni, hogy az alanyi bűnösség kit terhel. Ezért kellett megalkotni a külön sajtójogi felelősség rendszerét. Ennek a belátásnak csak másik oldala az a további megfontolás, hogy a minden részésre kiterjedő általános büntetőjogi felelősség a sajtó felesleges zaklatásával járhat. (Elrettentő példa erre a régi németalföldi rendszer). Amíg tehát egyfelől a szükségtelen hátrányoktól akarta megóvni a törvényhozó a sajtót, addig másfelől biztosítani is akarta, hogy a sajtó útján elkövetett bűncselekményért valaki mindig helyt álljon. Ezért léptette az alanyi felelősség helyébe a funkcionális felelősség rendszerét. Erre a rendszerváltozásra azonban a rádiót illetően semmi ok, mert az engedélyezési rendszerben ma mindig meg lehet állapítani, ki az, aki a bűncselekményt rádió útján elkövette. (Ezúttal is, mint egész tanulmányunk során, a rádióhírmondót tartjuk szem előtt. Ami az esetleges titkos adóállomásokat illeti, úgy tudjuk, ezek kiderítése és ártalmatlanná tétele a legkönnyebben és leggyorsabban lehetséges, úgyhogy veszélyt aligha jelenthetnek). Az engedélyezési rendszerben semmi aka-

dálya annak, hogy előzetes cenzúra vagy legalább állandó, hatékony ellenőrzés érvényesüljön, és pontosan nyilván legyen tartva, hogy az egyes közleményeket ki adta ki és mikor, milyen tartalommal.

Kétségtelen, hogy változnék a helyzet, ha a rádióállomásokra vonatkozó állami monopólium megszűnne, és bárki szabadon létesíthetne és tarthatna működésben rádióállomást.

Hogy a rádió szabaddá válása várható-e akár csak a távoli jövőben is, erre nézve nagyon megnehezíti a jóslást a rádió említett többszörös jelentősége. (Egyfelől az egyénnek egyénnel érintkezését, másfelől a közönség számára való gondolatközlést közvetíti, s az állam közvetlen érdekeit is érinti.)

Csak az eddigi analóg tapasztalat alapján mondhatunk – talán – annyit, hogy kezdetben a sajtó is súlyos korlátozások alatt állt, engedélyezési és előzetes ellenőrzési rendszabályok voltak érvényben nemcsak a sajtó, hanem maga a könyvnyomtatás mestersége tekintetében is, utóbb azonban a helyzet megváltozott. A megelőző rendszabályok helyet adtak a megtorló szabályoknak, és a sajtórendszert inkább csak annyiban maradt meg, amennyiben szükségesnek mutatkozott avégből, hogy a sajtójogi felelősséget gyakorlatilag lehessen érvényesíteni. Csak kivételes körben maradt meg a sajtó korlátozásának lehetősége, így különösen nagy közveszély idejére (háború stb.). Megmaradt természetesen a lelkiismereti korlátozás abban a jogrendszerben, amely a lelki főhatalom lelkiekben tévedhetetlenségének elvi alapján áll: a katolikus egyházjogban. Ez a korlátozás azonban más természetű, mint az államjogi korlátozások.

Abban az esetben, ha a fejlődés iránya változatlan maradna, a rádió is előbb-utóbb felszabadulna a preventív korlátozások alól, és csak kivételesen esnék korlátozás alá, éppúgy, mint a sajtó. Új szabályozásra lenne tehát szükség, aminek módja nagyrészt következik abból, amit arról mondtunk, mennyiben nem alkalmasak a St. szabályai arra, hogy a rádióra nyerjenek alkalmazást.

Végezetül, bár a kifejtettek szerint a represszió gyakorlati jelentősége a rádió tekintetében manapság elenyésző csekélynek mondható, mégis célszerűnek tartjuk foglalkozni avval a kérdéssel, mennyiben alkalmazhatók a hatályban levő büntendő tényálladékok arra az esetre, ha valamely bűncselekményt a rádió felhasználásával követtek el. Ebből a szempontból azoknak a bűncselekményeknek van jelentőségük, amelyek tényálladékát akár egyén és egyén közt végbemenő, akár nyilvánosságnak szánt gondolatközléssel lehet megvalósítani. Különösen fontosak ebből a nézőpontból a becsület ellen irányuló bűncselekmények, de ezeken kívül több más bűncselekmény is fejtegetéseink körébe tartozik.

Ami a becsület ellen elkövetett bűncselekményeket illeti, ezek közül a rágalmazás vétségének tényálladéka a rádió útján elkövetésre is ráillik. A becsület védelméről szóló 1914:XLI. tc. (Bv.) 1. §-a értelmében ugyanis a rágalmazást a becsület-sértéstől az elkövetés módja tekintetében az választja el, hogy rágalmazás csak az, amit más előtt állít vagy hírszettel valaki, ellenben az közömbös, hogy a gondolatközlésnek mely módját választja a tettes, s különösen, hogy a „más” egyén jelen

van-e vagy távol. Amint tehát telefonon vagy levél útján – amit nem a sértetthez intéznek – is el lehet követni a rágalmozást, úgy el lehet követni rádió útján is. Szorosan a betűhöz tapadó magyarázattal talán nem lehetne erre az eredményre jutni, mert adott esetben kétes lehet, hogy a rágalmozó tényállítást rádió útján meghallotta-e valaki. A „más előtt” kifejezést szó szerint értve, azt kellene megkövetelni a Bv. 1. §-ának alkalmazásához, hogy a „más” egyén részéről a tudomásulvétel mint múltbeli tény kétségtelenül bizonyítva legyen. A törvénynek azonban aligha lehet ez az értelme. Ahhoz, hogy a Bv. 1. §-át lehessen alkalmazni, csak az kell a helyes felfogás szerint, hogy ne kizárólag a sértett tudomása legyen az a forrás, amelyen a rágalmozó állítás használatának büntetőjogi tényleges üldözhetősége alapszik. Az a döntő, hogy a sértett milyen módon szerzett tudomást az ily állítás használatáról. Ha a közlés kizárólag hozzá volt intézve, nem lehet szó a Bv. 1. § tényálladékáról, mert az ily állítást nem „más előtt” használták. Ha azonban az állítás használatának módja olyan, hogy a dolgok rendes menete szerint arról nemcsak a sértettnak, hanem más személynek is nagy valószínűség szerint tudomást kell szereznie, akkor már nem lehet szó kizárólag a sértetthez intézett közlésről, kizárólag vele szemben használt tényállításról, hanem ilyenkor már a „más előtt” kritériuma a büntetőjogi törvényalkalmazás szempontjából megvan, még akkor is, ha valósággal mégsem szerzett tudomást az illető közlésről más, mint maga a sértett. A törvény ugyanis – normális felfogással megítélve a dolgot – nem akarhatott mást a rágalmozás és a becsületsértés elhatárolásakor, mint azt, hogy kevésbé súlyosan legyen büntetve az olyan tényállítás, amely nem volt a sértetten kívül másnak szánva, mert hiszen ilyen esetben maga a tettes szándéka sem esik olyan súlyos megítélés alá, mint olyankor, ha a tettes egyenesen azzal a szándékkal használ másról bűnvádi vagy fegyelmi eljárás alapjául szolgálni alkalmas tényállítást, hogy az a közvetlenül érdekelt sértett személyén túl is elterjedjen. Ilyen felfogás mellett pedig csak az a fontos, hogy megvolt-e a mód arra, hogy a sértetten kívül más is tudomást szerezzen az ily tényállításról, s megvolt-e a valószínűség erre. Igen fontos tehát az, hogy kihez intézték a tényállítást. Ebben a tekintetben gyakorlatilag különben is úgy áll a dolog, hogy amikor a közlést nem a sértetthez, hanem más-hoz intézik, arról más tudomást is szokott szerezni. Akár jelen van a „más”, és élőszóval közölnek vele valamit, akár távol van, és egyéb konvencionális jelekkel vagy telefon útján közlik vele a tényállítást, a valószínűség is, a történeti valóság is rendszerint az, hogy a „más” egyén tudomást is szerez a közlés tartalmáról. Egészen kivételes eset az, ha a „más-hoz” intézett tényállítás nem jut „más” egyén tudomására. Inkább (rég) irodalmi, mint gyakorlati jogi téma, hogy a levélíró szorakozottságból felcseréli a leveleket, és az egyik egyénnek szánt levelet másnak küldi el. Ha mégis előfordul, nincs kizárva, hogy éppen a sértett az, aki a róla, de más-hoz intézett levelet megkapja. Ha ilyenkor megteszi a feljelentést, aligha lehet más-képp dönten, mint úgy, hogy a cselekmény a Bv. 1. §-a alá esik, és rágalmozás vétségévé minősül. Ilyenkor ugyan szó szerint nem lehet beszélni „más előtt” történt rágalmozásról, mert bár a szándék erre irányult, de a valóságban nem szerzett

tudomást a sértettől különböző egyén a rágalmazásról. Mégsem volna helyes az a felfogás, ami az ilyen esetben nem látna rágalmazást, csak becsületsértést azért, mert a tényállítást nem „más előtt” használták, hanem a valóságban a sértett előtt. Nem volna helyes az ilyen felfogás azért, mert nem lehet az az irányadó, hogy a valóságban mint folyt le az eset, hanem az, hogy a dolgok rendes menete szerint hogy kellett lefolynia. Ha kivételesen mégis másképp történik a dolog, ez nem fosztja meg az adott esetben alkalmazott eljárási módot attól, hogy „más előtt” használt közlésnek tekintsük.

A rádió tekintetében még világosabb, hogy még abban az esetben is, ha gyakorlatilag el lehetne képzelni, hogy a rádióhírmondó útján terjesztett tényállításról senki más nem vesz tudomást, csak maga a sértett, ilyenkor is alkalmazható a Bv. 1. §-a, mert a tényállítás nem a sértettnek, hanem „másnak” van szánva, nevezetesen minden olyan egyénnek, aki a rádióhírmondó közleményeit felveszi, s a mód is alkalmas erre.

Kétségtelennek tekinthetjük tehát, hogy a rádió útján el lehet követni a Bv. 1. §-a alá eső rágalmazás vétségét.

A Bv. 2. §-a alá eső becsületsértés tekintetében egyáltalán nem merülhet fel kétség.

Ami a rágalmazás súlyosabb eseteit illeti, ezek tekintetében is egészen világos a helyzet. A Bv. 3. § 1. pontja kerülhet itt főleg szóba, amely szerint súlyosabban büntetendő a rágalmazás akkor, ha sajtó útján vagy egyébként nyilvánosan követték el. Igen szerencsés ez a szövegezés, mert feleslegessé teszi annak vizsgálatát, vajon a rádió útján közlést sajtó útján közlésnek lehet-e tekinteni. Egészen közömbös tehát e rendelkezés szempontjából, hogy a St. rendelkezéseit alkalmazni lehet-e a rádió útján való közlésre. Ehhez képest kétségtelen, hogy a rádió útján elkövetett rágalmazás a Bv. 3. § 1. pontja alá esik, mert nyilvánosan követték el. Az ugyanis egészen bizonyos, hogy a rádió nyilvánosságot jelent, nemcsak szerzői jogi szempontból, hanem attól függetlenül, tisztán büntetőjogi vonatkozásban is. A magyar büntető judikatúrában teljesen kiforrott tételnek lehet tekinteni, hogy a nyilvánosság nem a hely nyilvánosságát jelenti, hanem azt, hogy megvan a lehetőség arra, hogy a közlésről nagyobb számú egyén szerezzen tudomást. Ha ilyen az eset, a nyilvánosságot a magyar büntetőbíró mindig megállapítja. Itt is a valószínűségen fordul meg a dolog, nem azon, hogy adott esetben jelen volt-e sok egyén, vagy egyébként tudomásul vette-e sok egyén a használt kifejezést vagy általában a közlést. A nyilvánosságot meg kell tehát állapítani pl. akkor, ha valaki iratot az utcán függeszt ki, bár senki más nem olvashatta el, csak a sértett, mert véletlenül ő járt először arra, amikor a kifüggesztés megtörtént, és ő nyomban eltávolította az iratot, esetleg éppen azért, hogy bizonyítást szerezzen a bűncselekmény elkövetéséről. Ilyenkor csak a valószínűsége volt meg a sok ember által tudomásulvételnek, mégsem lehet tagadni, hogy a nyilvánosság eleme megvan. Ugyanez az eset akkor is, ha a rádión más nem hallotta a rágalmozó tényállítást, csak véletlenül maga a sértett.

Természetesen vannak olyan rendelkezései a Bv.-nek, amelyek a rádión való elkövetésre nem alkalmazhatók. Ilyen a Bv. 17. §-a, amely arról szól, hogy kizárja rágalmozás vagy becsületsértés megállapítását az a körülmény, hogy a tényállítás vagy valamely tényre közvetlenül utaló kifejezés használata hatóság előtt folyamatban levő ügyben tárgyalás alkalmával szóval vagy ügyiratban az ügyre és az ügyfélre vonatkozólag történt stb. Ellenben aligha lehet vitás, hogy a Bv. 18. és 19. §-a alkalmazható a rádió útján elkövetett becsületsértésre is. A Bv. 18. §-a ugyanis nem kívánja a felmentésben azt, hogy a sértett jogellenes, kihívó vagy botránykeltő viselkedése után nyomban kövesse el a becsületsértést,²⁰ hanem elegendő, ha az ily viselkedés csak indítóoka a becsületsértés elkövetésének, amit a tettes nem nyomban, hanem bizonyos idő múlva követ el. A Bv. 19. §-a alkalmazásához sem szükséges, hogy a nyomban viszonzott becsületsértés esetében a viszonzó időbeli megszakítás nélkül kövesse el a becsületsértést, hanem elegendő, ha „a legelső kínálkozó alkalommal” (Edvi Illés Károly) követi el.²¹ Ez pedig rádió útján elkövetett becsületsértés után is lehetséges.

Ami a többi bűncselekményt illeti, amely gondolatközlés útján követhető el, a helyzet röviden a következő.

Mindenekelőtt különbséget kell tenni oly deliktumok közt, amelyeket nyilvánosan követnek el, és olyanok közt, amelyek nincsenek a nyilvánosságnak szánva. Az utóbbiak részint olyanok, hogy elkövetésük maga is titokban történik, részint olyanok, hogy elkövetésük maga a nyilvánosság előtt folyik ugyan le, de a gondolatközlés értelme nem mindenkinek hozzáférhető. Rádió útján *de facto* el lehet követni mind a kétféle bűncselekményt. Csak arról lehet szó, hogy a titoknak szánt közlést gyakorlatilag nem fogják rádióra bízni, hanem más, megbízhatóbb utat választanak, ha ugyan nem valamely titkos adóállomásról történik a közlés, vagy ha nem előre megállapított jelek vagy akár ártatlannak látszó szavak alakjában közlik a titkos tényt. Így lehetséges, hogy rádió útján szövetkeznek egyesek bizonyos bűncselekmények elkövetésére, amelyeknek a szövetkezésben álló előkészülete is büntetendő a törvény szerint. Ha az ily bűncselekményt fel lehet fedezni, és a titoknak szánt közlés értelmét meg lehet állapítani, semmi akadálya sincs annak, hogy a rádió útján elkövetést megbüntessék.

A szóban levő megkülönböztetésnek csak akkor van jelentősége, ha arról van szó, hogy a rádió útján elkövetett bűncselekmények tekintetében speciális felelősség állapíttassék meg, mint pl. amilyen a sajtójogi speciális felelősség. Amikor azonban csak az a kérdés, hogy a hatályban levő büntető rendelkezések, amelyek az egyes bűncselekmények tényálladékait határozzák meg, alkalmazhatók-e akkor

²⁰ Ugyanigy Isaák Gyula: *A büntettekről és vétségekről szóló büntető törvénykönyv*. Grill, 1926. 501.

²¹ Isaák a sajtóorgánumok tekintetében fogalmilag kizártnak tekinti a „nyomban viszonzást” (uo.).

is, ha az elkövetés eszköze a rádió, akkor nem kell foglalkoznunk a nyilvánosságnak szánt és egyéb bűncselekmények közt tehető megkülönböztetéssel, hanem elég, ha bármely bűncselekmény rádió útján elkövethetőségét vizsgáljuk, természetesen a gondolatközléssel elkövethető bűncselekményekre szorító körben. Így körülhatárolva a problémát, sorra vehetjük az egyes szóba jövő bűncselekményeket.

A felségsértés fejezetében a szövetségnek (Btk. 130. és 131. §), a felségsértés elkövetésére irányzott egyenes felhívásnak, a feljelentés elmulasztásának (135. §) s végül annak a rendelkezésnek van jelentősége, amely a felségsértés kísérletének az erre irányzott előkészület, szövetség és felhívás büntetlenségét biztosítja bizonyos feltétel alatt.

A szövetséggel már foglalkoztunk. A felhívás tekintetében meg lehet állapítani, hogy a Btk. 134. §-a egyfelől gyülekezetet és nyilvánosságot, másfelől alternatíve sajtó útján elkövetést kíván meg ahhoz, hogy a felségsértés elkövetésére irányzott egyenes felhívást mint ilyent büntetni lehessen, így tehát sem egyik, sem másik elkövetési mód nem illik a rádióra. Azt már kimutattuk, hogy a rádió útján elkövetés nem ugyanaz, mint a sajtó útján elkövetés. A gyülekezet pedig hiányzik, mert csak bizonyos helyen együtt levő embereket jelenthet, nem pedig olyanokat, akik a legkülönbözőbb helyeken, egymástól esetleg nagyon távol vesznek tudomást a felhívásról.²² Csak a nyilvánosság van meg a rádió útján való felhívás esetében, de ez egymagában nem elegendő e szakasz alkalmazásához, amely a nyilvánosságot és a gyülekezetet nem mint vaglyagos tényelemeket kívánja meg a büntethetőséghez, hanem kumulatív, tehát a nyilvánosságnak és a gyülekezetnek együttesen kell meglenniük. Ehhez képest a rádió útján terjesztett egyenes felhívás csak a felbujtásra irányadó szabályok értelmében büntethető akkor, ha meg lehet állapítani, hogy az ily felhívás következtében követte el valaki a felségsértést. Ilyenkor tehát az okozati összefüggés bebizonyítását meg kell követelni, és nem irányadó a 143. §, amely csak a felhívás és az azt követő elkövetés tényét kívánja ahhoz, hogy a felhívót úgy büntessék meg, mintha felbújtó volna. A felbujtás büntetésének az eredményes nyilvános felhívás esetére kiterjesztése tehát nem érvényesülhet akkor, ha a felhívás rádió felhasználásával történt. Az eredménytelenül maradt felhívás pedig ez idő szerint csak mint előkészületi cselekmény büntethető a Btk. 133. §-a értelmében. Az ily felhívás csak akkor eshet a szövetség büntetése alá, ha a felhívásra még valaki kijelentette a felhívó előtt, hogy a felségsértés elkövetésére ő is kész. Ilyenkor természetesen be kell bizonyítani, hogy ez a nyilatkozat tudomására jutott a felhívónak. Csak így lehet megállapítani azt, hogy a „két vagy több személy a felségsértés elkövetését közös egyetértéssel elhatározta” (Btk. 132. §).

²² Ugyanígy Isaák i. m. 106.

Ami a felségsértés feljelentésének elmulasztását illeti, felmerülhet a kérdés, vajon jelentést tett-e a felsőbbbségnek az, aki rádió útján hozta nyilvánosságra, hogy valaki felségsértést akar elkövetni. Ugyanez a kérdés felvethető a 136. §-ban biztosított büntetlenség feltételül szolgáló feljelentés tekintetében is.

A Btk. 134. §-áról mondtak megfelelően irányadók a Btk. 158. §-ára (felhívás lázadásra), 171. §-ára (felhívás büntett vagy vétség elkövetésére), továbbá a 173., 174. és 190. §-ra.

Ami a 171. §-t illeti (izgatás), itt szintén nincs meg a sajtó útján elkövetés, sem a gyülekezet tényeleme.

A párviadalra kihívás és a kihívás elfogadása (Btk. 295. §), amennyiben gyakorlatilag szóba jöhet, történhet rádió útján is, ha bizonyítani lehet, hogy a címzett tudomást szerzett róla ezen az úton. Enélkül nincs kihívás, sem elfogadás, csak ennek kísérlete, ami azonban a törvény kifejezett rendelkezése hiányában a Btk. 65. § 2. bekezdéséhez képest nem büntethető. Ugyanez áll a Btk. 295. §-ára is (párviadalra egyenes buzdítás).

A Btk. 327. §-a értelmében az büntetendő, aki a jogosulatlanul tudomására jutott levél- vagy távsürgönytitkot közzéteszi; ez történhet rádió útján is. Hasonlóképpen a 328. §-ban meghatározott titok tiltott felfedezése, valamint a szökésre csábítás (Btk. 453. §) is.

Ellenben a Btk. 456. §-ában meghatározott cselekmény nem büntethető akkor, ha rádió útján követték el, mert a büntetetheőségnek a sajtó útján közlés a feltétele.

A Btk. 465. §-ába ütköző megvesztegetés, ha ajándék stb. követelésével, a 470. §-ba ütköző pedig, ha ígérettel követték el, aszerint befejezett cselekmény rádió útján történt elkövetés esetén, hogy a címzettnek tudomására jutott-e. [Ugyanez a helyzet a hadviselés érdekei ellen elkövetett bűncselekmények, különösen a hadi szállítások körül elkövetett visszaélések megtorlásáról szóló törvény (Hom.) 9. és 10. §-a tekintetében.]

A hivatali titok elárulására (Btk. 479. §) a levéltitok közzétételéről mondtak irányadók.

A hivatali kötelesség megtagadása, ha rádióon történik az erre vonatkozó kijelentés, aligha tekinthető befejezettnek, mert az erre vonatkozó nyilatkozatnak a hivatali felsőbbbséghez intézettnek kell lennie, ez idő szerint pedig a hivatali érintkezés nem történik rádió közvetítésével.

Az 1921:III. tc. 1. §-a (mozgalmat vagy szervezkedést kezdeményez vagy vezet), 5. és 6. §-a (követel, izgat vagy felhív), 7. §-a (tényt állít vagy terjeszt) és 8. §-a (kifejezést használ) rádió útján való elkövetés esetén is alkalmazható. Az I. Büntető novella 43. §-a (megszerezni törekszik), továbbá 44. §-a (szándékosan rábír) a dolog természeténél fogva aligha követhető el rádió útján.

A tárgyalási titok megsértése [a bűnvádi perrendtartást életbe léptető törvény (Bp. Élt.) 20. §, a polgári perrendtartást életbe léptető törvény (Pp. Élt.) 96. §, a fiatakorúak bíróságáról szóló törvény (Fb.) 13. §] is történhet rádió útján, amennyi-

ben a közzététel módja a törvény szerint közömbös. Csak a Fb. 13. §-a említi a „nyomtatvány útján” való híradást gyermek vagy fiatalkorú ügyéről. A törvény céljára tekintve jogosultnak tartjuk a rádióra is alkalmazni a tilalmat.

A hatóságok büntetőjogi védelméről szóló törvénycikk (Hv.) 4. § 2. bek.-ben (veszélyes fenyegetés) és 11. §-ában (szövetség) említett cselekményeket is el lehet követni rádió útján, de a fenyegetéshez a tudomásulvétel bizonyítása is szükséges, a szövetség tekintetében pedig a 134. §-sal kapcsolatban előadottak irányadók.

Szerzői jogi reformtörekvések

Bevezetés

Mint Eugène Pouillet (*Traité de la propriété littéraire*. 5.) hangsúlyozza, a reprodukciós technika kifejlődése tette szükségessé a szerzői jog szabályozását.¹ Kezdetben csak az utánnyomás ellen irányult a védelem, s ma is a sajtó útján való közlés az egyik legnevezetesebb tárgya a szerzői jognak. Ezért szükségesnek tartjuk foglalkozni a szerzői jog legújabb fejlődésével és a folyó év őszén Rómában összeülő* nemzetközi szerzői jogi (diplomáciai) kongresszusra készült hivatalos javaslatokkal, amelyeket az olasz kormány és a Berni Nemzetközi Szerzői Jogi Iroda együttesen terjesztettek elő. Ebben a keretben kiterjeszkedünk a szerzői jog egész körére, és vizsgáljuk azokat a reformtörekvéseket is, amelyek a római kongresszust nem fogják foglalkoztatni, így különösen a hírszolgálat jogi oltalmára vonatkozó kérdéseket.

Magyar perspektívából talán különösnek látszik a szerzői jog reformjáról beszélni, amikor „új” szerzői jogi törvényünk mindössze hatéves múltra tekinthet vissza. Könnyű a válasz. Nem szólva arról, hogy az 1921. LIV. tc. sok helyes újítása dacára valójában a nem okvetlenül mintaszerű² 1884. XVI. tc. újabb kiadása,³ az újabb szerzői jogi reformtörekvések olyan új elveket hangoztatnak, hogy ezeknek megvalósítása sok tekintetben aligha volna lehetséges a mai szerzői jog lényeges megváltoztatása nélkül. Maga a közlési technika is annyira fejlődik, hogy előbbutóbb sor kerülhet a kifejezett törvényi szabályozásra, bár egyelőre – a rádiót illetően – mi abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy törvényünk szövege alapján a bírói gyakorlat meg tudja adni a szükséges oltalmat az újabb közlési módoknak is.⁴ Az sem volna az „új” szerzői jogi törvény reformjának követelése,

¹ Idézi Marcel Vigneron: *Propriété scientifique*. 15.

* Időközben a kongresszust 1928. tavaszára halasztották.

² Vö. a Magyar Jogászegylet 1906. évi vitáján elhangzott felszólalásokkal (*Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 33. kötet, 4. füzet, 35., 49.).

³ De sem a kiadói ügyletet nem öleli fel, sem a szerzői jog személyiségi, jogi és vagyoni jogi oldalát nem különbözteti meg (i. m. 6., 49., 68.).

⁴ Vö. Balás P. Elemér: Rádió, szerzői jog, sajtójog (*A Sajtó* 1927. évi 2–5. számában). Lásd jelen kötetben: 167–207. – a szerk.)

ha arról beszélünk, hogy az elismerten⁵ büntető jellegű szerzői jogi törvény a már annak idején kemény kritika ellenére⁶ polgári perre utalja a szerzői jog bitorlásának büntetőjogi szempontból való elbírálását, ami olyan furcsa következményekre vezet, mint pl. az a – legfelsőbb bíróságunk által korrigált – alsóbíróági jogértelmezés, mintha a szerzői jogi perben a büntetés iránt előterjesztett kereseti kérelem a pernek nem lenne főtárgya! Annyit azonban elismerünk, hogy a büntető bíróság hatáskörének ily „bitorlása” célszerűségi szempontból aligha lehet egy szerzői jogi reformtörvény „főtárgya”, viszont azonban közvetlenül a szerzői jog reformjára irányuló – hacsak novelláris – törvényben a hatáskör kérdését is rendezni kellene.

Ma már – és ezt minden ironikus él nélkül említem – csak Nicaraguában (a polgári törvénykönyv 788. cikke, amely szerint a szerzők és vállalkozók közt vitássá váló összes kérdést a polgári hatóságok döntenek el) és Sziámban van olyan jogszabály, hogy a büntető bíróságnak nincs hatásköre szerzői jogi visszaélések elbírálására (Ernst Röthlisberger: *Urheberrechtsgesetze und -Verträge in allen Ländern*. 1914. 196., ill. 281.). Más hasonló törvényes rendelkezés nem található ebben a gyűjteményben, a legújabb szerzői jogi törvényekben (Szt.) pedig, amelyek általában elég szigorú büntető rendelkezéseket foglalnak magukban, szó sincs a büntetőbíróság hatáskörének kizárásáról. (Csupán az orosz szovjet szerzői jogi törvénye nem tartalmaz büntető rendelkezést.)⁷ Különösen kiáltó az ellentét, ha az olasz Szt.-t tekintjük, amely szerint a szerzői jogi bűncselekmények hivatalból üldözendők (vö. Umberto Pipia: *Codice dei diritti d'autore*. 1927. 214.).

⁵ „Teljességgel ellenmondásos, elvtelen és helytelen eljárás, midőn a javaslat – ellentétben csaknem minden törvénnyel, még német mintájával is – a vétség elleni eljárást is a polgári bírósághoz utasítja, és így azt teljesen kivetkőzteti büntetendő cselekmény jellegéből. A francia, olasz, német eljárás szerint a vétségi fenyejtő bíróság illetékes. [...] A javaslat indokolása, hogy: »ily bűncselekményre a kapzsiság ingerel leginkább, melyet pénzzel legjobban sújthatni, s az nem oly romlottságot tételez fel«, komolyan nem vehető, ha figyelemmel vagyunk a gyakorlati életre és a kihágási kódexre. Az utóbbi sokkal ártatlanabb cselekményeket sújt elzárással, és ma senki sem akarja a tolvaj, csaló stb. »ingereit« pusztá pénzbüntetéssel elfojtani. Az itt kérdéses esetekben, hol a tettesek rendszerint vagyonos és művelt egyének, kik a bizonytalan pénzbüntetés rizikójától nem félnek, s teljes beszámítás alá esnek, hatálytalan marad ily gyengéd szankció, sokkal kevésbé hatályos, mint a legenyhébb szabadságvesztés fenyegetése. Ha a bűnös üzelmeknek, a szellemi tulajdon szabad lopásának komolyan véget vetni, s a törvénytárba nem írott malasztot akarunk iktatni, akkor nem szabad fázunk a tiltott cselekmény, a »vétség« megfelelő retorziójától” (Dell’Adami Rezső: *Az író és művészi jog. Jogtudományi Közöny*, 1884/14. sz.).

⁶ P. o. a Magyar Jogászegylet 1906. évi szerzői jogi vitáján Marton Sándor, aki csak abban nem egyezett Szalai Emillel, hogy a büntetés elsőrendű szerzői jogi intézmény-e, vagy másodrendű. Marton utal arra, hogy a régi szerzői jogi törvény (Szt.) javaslatához a képviselőház igazságügyi bizottsága azt a megjegyzést fűzte, hogy „a szerzői jog megsértésénél a kellő reakció a kártérítés alakjában igen gyakran kivihetetlennek mutatkozik” (i. m. 43., 65.).

⁷ *Droit d’Auteur*, 1926/8. sz.

Németországban ugyan magánindítványiak az ily cselekmények, de közvádnak helye van, s a porosz igazságügy-miniszter 1926. szeptember 7-én körrendeletet intézett az államügyészségekhez, amelyben a szellemi munkások kedvezőtlen gazdasági helyzetére utalva, irányításban részesíti őket, hogy melyek azok az esetek, amikor közváddal kell fellépniük (*Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht – GRUR*, 1926. évi 538.).

Alighanem a magyar Szt. sajtóságos álláspontjának tulajdonítható, hogy amikor a kormányzat nem ugyan a Szt. alapján, de általános jogelvek értelmében törekedett közigazgatási úton preventív oltalmat nyújtani (1924. okt. 10-én 168,809–1924. B. M. VIII. sz. rendelet) a szerzők egyes kategóriáinak, a kritika bizonyos szépszissel fogadta ezt a lépést (*Droit d'Auteur*, 1925. évi 36.). Kétségtelen, hogy a rendelet egyes kifejezései nem a legszerencsésebbek, de a lényegét illetően nem lehet kifogás, mert közigazgatási jogunk rendszerébe ily rendelkezés beleillik, célszerűsége pedig nem vitás.

A mai helyzet vezetett arra, hogy a szerzői jog bitorlásának fogalma a köztudatban úgy alakult ki, mintha az pusztán magánjogi jogtalanság lenne, és teljesen elhomályosult az ily visszaéléseknek a törvény szerint is kétségtelenül kriminális természete.

Pedig ennek a szinguláris hatásköri szabálynak ilyen nagy jelentőséget tulajdonítani semmiképp sem lehet. A közigazgatásnak az is feladata, hogy a jogsérelmet megakadályozza. Minthogy a szerzői jog bitorlása akkor, ha szándékosan vagy gondatlanul történik, a törvény értelmében bűncselekmény, a közigazgatási hatóságok nemcsak jogosultak, de kötelesek is arra, hogy a szerzői jog általuk előre látható sérelmeit akadályozzák meg olyan eszközökkel, amelyeknek alkalmazására hivatásuk gyakorlásában jogszabály által nem tiltott módjuk van. Ilyen pedig kétségtelenül a zeneművek játszására szóló engedélynek a szerzői jog oltalmát biztosító feltételhez kötése. Nem szól ez ellen az sem, hogy a bűnvádi perrendtartás (Bp.) magánindítványra üldözendő cselekmény esetén nyomozást sem enged a magánindítvány előterjesztéséig. Ez a szabály kifejezetten csak a bűnvádi eljárás körére szorítkozik, ettől pedig lényegesen különbözik az a kérdés, hogyan lehet és kell a bűncselekmények elkövetését megelőzni. A kettő között nem mennyiségi, hanem minőségi, fogalmi különbség van. A bűncselekmények üldözése éppoly fontos közérdek, mint a bűncselekmények megelőzése, sőt az általánosabb fogalom éppen a megelőzés, mert az üldözésnek és megtorlásnak is az a végső célja, hogy közrehasson a bűncselekmények megelőzésére annyiban, amennyiben az üldözés és a megtorlás eszközeivel egyáltalán lehetséges. Nem volna helyes tehát úgy okoskodni, mintha a bűncselekmények hatósági elhárításának tilalma is következne a Bp. említett rendelkezéséből.

Másik hibája a Szt. büntető rendszerének az, hogy a gondatlanságból elkövetést is bünteti, eltérően a német és az újabb Szt.-ektől, ami fölösleges túlszigort jelent, és csak a büntető rendelkezések gyakorlati hatálytalansága enyhíti.

Ami ettől a speciálisan magyar problémától eltekintve a mai szerzői jogi törekvéseket illeti, azok határozottan „fausti lendületet” (Spengler szava!) mutatnak: a szerzői jog birtokába akarja venni nemcsak az egész földkerekséget,⁸ hanem a szellem egész birodalmát is: a gondolat legmagasabb csúcsaitól – tudományos tulajdon – az emberi találmányság szerény virágáig, a kertművészetig, s az új törekvések egyaránt kiterjednek a szerző vagyoni és nem vagyoni érdekeire (*droit moral*).⁹ A szerzői jog szabályozásának módja, ideje és terjedelme nem érdektelen útjelzője a jogi gondolkodás fejlődésének.¹⁰ A szerzői jog ott virágzik, ahol a szellemi alkotás megbecsülése kétségtelen, márpedig a jognak nem lehet kizárólagos feladata a legprimitívebb életszükségletek oltalmával foglalkozni, s ahol a jogi szabályozás a szellemi alkotás szabadságának jogi biztosítására törekszik – mert ezt teszi a szerzői jog –, ott a jog jól fogja fel hivatását. Franciaországban, a szerzői jog klasszikus földjén, az irodalomban látják azt a fórumot, amelyen a nemzet kérdéseit tárgyalják és eldöntik; aki ott szót emel, nyomban feleletet kap (Hermann Bahr: Charles Maurras. *Hochland*, 1926. december). Nem feladatunk ítéletet mondani korunk szellemi értékéről, a mai művészet helyét nem hivatásunk meghatározni a művészet fejlődésének egészében, a jogásznak csak az a kötelessége, hogy nyomon kövesse a valóság tényeit, és az igazságosság követelményeinek legyen szószólója. A mai társadalom élete pedig világosan mutatja a művészet legalábbis extenzív nagy szerepét. Az igaz, hogy a mű gazdasági értéke különbözik esztétikai értékétől, mert attól függ, hogy a közönségnek hogy tetszik (Vignerón i. m. 14., jegyzet). Romain Rolland keserűen hangoztatja, hogy arra nem gondolt senki, hogy a művész azért van a világon, hogy parancsoljon a közönségnek, nem pedig azért, hogy a közönség parancsoljon neki (*Jean-Christophe: A piaci vásár*. Athenaeum. 125). Bármint áll is a dolog, jogi szempontból az a fontos, hogy a modern ember¹¹ nem követi Platón-t, aki ideális államából kizárta a művészeket mint pusztá utánczókat, mert „az utánczás csak üres időtöltés, s nem komoly dolog”¹² (Platón:

⁸ A Berni Szerzői Jogi Unió arra törekszik, hogy az összes állam csatlakozzon hozzá. Amerika még nem csatlakozott, sőt a latin-amerikai államok Montevideóban külön egyezményt kötöttek 1889. január 11-én, amelyhez több európai állam csatlakozott (Röthlisberger i. m. 407.), legutóbb Németország is, és nálunk is van erre irányuló törekvés.

⁹ Vö. a Nemzetek Szövetségének a szellemi együttműködés előmozdítására alakított bizottsága 17. ülészakaról felvett jegyzőkönyvvel (24.) és az Association littéraire et artistique 1926. évi varsói kongresszusának határozataival (*loi-type*).

¹⁰ Ma már nemigen beszélnek a szerzői jog ellenségei sem a teljes eltörlésről (mint August Comte, Pierre-Joseph Proudhon, Thomas B. Macaulay, az olasz parlamentben pedig 1896-ban Pavin képviselő, vö. Pipia i. m. 14.), hanem csak a korlátozásra törekszenek, nem ugyan időbelileg, hanem új intézményekkel (lásd alább).

¹¹ Oswald Spengler gúnyosan „Kunstgewerbliche Weltanschauung” [iparművészeti világnézet-ről] beszél (*Pessimismus?* 1921. 18).

¹² Hasonlóan William Shakespeare: „Az effélének a legjava is csak árnyék” (*Szentivánéji álom*). Platón sajátos felfogásának magyarázatát lásd Eduard Sprangernél (*Lebensformen*. 481.). Nem

Állam. Ford. Simon József Sándor. 1904. 358.). Herczeg Ferenc arra mutat rá,¹³ hogy nálunk az irodalom a nemzeti egyéniség megvédésére fegyvert adott az ország kezébe, amikor még nem volt politikai magyar állam. A modern tudomány pedig már egy-egy kor gazdasági életének megértésére is segítségül hívja a művészettörténetet. Heinrich Bechtel szerint a művészek mint erősen reflektáló emberek koruk akarását művészi formában ábrázolják (Kunstgeschichte als Erkenntnisquelle für den Wirtschaftsgeist des Spätmittelalters. *Schmollers Jahrbuch*, 1927. évi 51. évf. 2. füzet, 63. s. köv.), ebben a tekintetben megtörtént tények, hangos és csendes kívánságok visszhangjai, sőt az eljövendő vagy már meglévő, de a tömegetől még nem vagy nem világosan érzett, alakulóban levő szellemi prófétái,¹⁴ aminek nem mond ellene Bechtel szerint Othmar Spann felfogása, hogy a művész a társadalommal és a társadalomban él, és nemcsak ad, de kap is; a művészek így szellemi vezérek lehetnek, nem azért, mert valami egészen újat gondoltak ki, hanem mert megvan a képességük, hogy alakot adjanak annak, ami a többiekben még csak homályos érzés volt.

Sajátságos, hogy ebben a nagy lendületben legkevésbé vesz részt a legindividuaisabb társadalom és a legkevésbé individuális alakulat. Az Egyesült Államok csak a szerzői jog térbeli törekvéseit nem teszi magáévá, és nem csatlakozik a Berni Unióhoz, ragaszkodva közismert önző szerzői jogi rendszeréhez.¹⁵ Oroszország pedig alapjában véve magát a szerzői jogot tagadja.¹⁶ Úgy látszik, a szellemi szabadságnak sem a túlzott individualizmus, sem a másik véglet nem kedvez, s ezen a ponton is az organikus társadalmi elmélet használhatósága világlik ki Spann-féle formájában, amely az egészet nem téveszti szem elől, de a rész – az egyén – önállóságát sem szünteti meg.¹⁷

hivatásunk esztétikai elméletekkel foglalkozni, de az alábbi fejtegetések (különösen a tudományos tulajdon) szempontjából nem lényegtelen megemlíteni, hogy az újabb felfogás szerint a művészet lényege nem az utánzás, nem is a játék (Friedrich Schiller), hanem az alkotás (jelképalkotás). Vö. Palágyi Menyhért: *Székely Bertalan*. 124. s. köv.

¹³ Herczeg Ferenc: *Jókai Mór emléke*. 56.

¹⁴ Példaként idézi az impresszionista festőket, „a fény Kolumbusz Kristófjait” (Romain Rolland: *Jean-Christophe: A ház*), akik új világot tártak a szem elé.

¹⁵ Vö. *Droit d'Auteur*, 1926. évi 8. s. köv., 1927. évi 2. s. köv. és visszamenőleg évről évre.

¹⁶ Az 1925. évi január 30-i törvény a szerzői jog elveiről kisajátítási jogot ad a kormánynak mind a megjelent művekre, mind a kéziratokra, egyébként is, a szerzői jog csak 25 évig tart a kiadástól számítva, és legfeljebb 15 évig a szerző halála után, de nem terjed ki a fordításra (i. h.).

¹⁷ Vö. különösen Gesellschaftslehre; Kategorienlehre. „Szovjet-Oroszországban mindig, még ha nem is gondol rá az ember, az az érzése van, hogy valaki a háta mögött áll, s a vállán keresztül olvassa az írását” (Dimitrij Mereskovszkij: *A pokol tornácában*. Dante-kiadás. 40.). „Az orosz bolsevizmus a szabadság nélkül igenli meg az egyenlőséget, mert nem tudja megoldani a szabadság és az egyenlőség között fennálló antinómiát. [...] Itt a közösség (az állam) elnyeli a személyiséget (az egyént), az összesség, a mindenki az egyet, az egyenlőség a szabadságot teljesen kiirtja és megsemmisíti” (uo., 248.).

Amíg a szerzői jog a nyomtatás védelmével kezdődött és sokáig erre szorítkozott, addig ma már sajtóságos fordulat kezd beállni, ami bizonyos mértékig visszatérést jelent régebbi állapotokra. Balogh József kimutatja, hogy a klasszikus ókorban az olvasás rendes módja a hangos olvasás volt, s a leírt betű az ókori emberben elsősorban akusztikai képet keltett életre, a csupán leírt szó pedig még nem volt tulajdonképpeni szó, hanem még ki is kellett mondani, hogy az legyen (*Voces paginarum*. Franklin, 1921., németül bővítve Lipcse, Dieterich, 1927.). Balogh szerint az olvasás eredeti és természetes módja a hangos olvasás, és ennek oka az ókorban az antik kultúra retorikus jellege. Ami meglátszik az antik prózán is, amely beszédszerű, ellentétben a modern prózával, amely néma olvasásra van szánva.

A XIX. század második felében az újságírás lett az, ami az antik retorika volt. A csendes olvasás nemcsak a szellemi alkotás tartalmára nyomta rá bélyegét, hanem a külső formára is. Zolnai Béla A látható nyelv (*Minerva*, 1926. 18. s. köv.) című tanulmányában igen érdekesen mutatja ki, hogy az írás önálló hangulatkeltő eszköz. Spengler egyenesen a történeti gondolkozás szimbólumát látja az írásban, mondja Zolnai, de hozzátehetjük, már Heinrich von Treitschke tanította, hogy minden emberi találmány közül legnagyobb következményekkel az írás járt, vele kezdődik a történeti élet. Treitschke szerint sem a könyvnyomtatás, sem a távíró nem vitte előre az emberiséget annyira, mint az írás és a – trágázás (*Politik*. 1899. I. kötet, 65. s. köv.). A továbbiakban kifejti Zolnai, hogy az íráskultúra terjedésével az írott szó tekintélye fölébe kerekedett a kiejtett szónak, és ma már valóságos betűbálványozásról beszélhetünk; írástörténet és szellemtörténet párhuzamos jelenségek. Az írás nagy jelentőségére mutat az is, hogy az újságírás az irodalmat befolyásolja, és egy-egy írói műfajt határozottan a saját irányába terel. Így Hevesi Sándor utal a XIX. században elhatalmasodó drámai zsurnalizmusra (*A mai dráma válsága*), egy francia író, Abel Chevalley (*Le Roman anglais de notre temps*. Humphrey Milford, 1921.) pedig a mai öt nagy angol regényíró közül kettőről mutatja ki – helyeslően – zsurnalizmusukat, s ez a kettő: Rudyard Kipling és H. G. Wells, tehát a manapság legolvasottabb írók. Ugyanez az esztéta elragadtatással emlékszik meg Daniel Defoe újságíróágáról, és Blaise Pascalt (a *Vidéki levelek* tekintetében) és Voltaire-t (prójájára nézve) is zsurnalisztáknak teszi meg dicséretképpen.

Az írás egyedulalma azonban szűnőben van. A kimondott szó, a hangos beszéd mind erősebben érvényesül a szellemi tartalom közlése körül. Verlaine költészetének jelszava már „zenét, zenét, ez legyen az első!”,¹⁸ az expresszionistáknak pedig betűi is kiabálnak, mint a modern város plakátjai (Zolnai i. m.). Hogy az élőszó művészi erejének megbecsülése lenne az ok, aligha hihető. Ellene mond ennek a feltevésnek a mai tömegeket foglalkoztató hangos beszéd mechanikus természete.

¹⁸ Szabó Sándor fordítása. Pandora, 1926.

A mechanikus hangátviteli módok nagy elterjedése talán inkább arra a jelenségre vall, amivel Karl Demeter (*Die soziologischen Grundlagen des Kinowesens. Deutsche Rundschau*, 1926. július) a mozgó fénykép elterjedését magyarázza. Szerinte a korszellemben gyökerezik az akarati élet elszegényülése és a normális lelki koncentrációképeség hiánya, márpedig a szavak és mondatok olvasása összetett, aktív szellemi tevékenységet követel, amennyiben az akarat ilyenkor nem csupán általánosságban kész a befogadásra, hanem szakadatlanul megfeszített akcióban kell maradnia, hogy a szavaknak vizuális észrevétele után közvetve változtassa át a képzetkifejezések tartalmát valóságos képzetekké és képzetkomplexumokká. Ellenben a mozgóképek szemlélete és belső felvétele inkább csak passzív folyamat, s nem szükséges hozzá aktív akarati koncentráció. Demeter ugyan a kimondott szóról is azt állítja, amit az olvasotról, de azt hisszük, a szellemi passzivitásnak nagy szerepe van a gramofon és rádió elterjedése körül is. Bármint áll is a dolog, a könyv és az újságírodalom mellett ma már igen nagy a szerepe a gépies hang- és képközlésnek is, úgyhogy jóslatok hallatszanak már a könyv közeli bukásáról, így Edison azt hiszi, hogy unokáink már csak hírből fogják ismerni a könyvet, és Stefan Zweig is ezzel riasztja író társait (lásd alább).¹⁹ Mindenesetre érdekes, hogy a római kongresszusnak szóló javaslatok elseje a szerzői jog által védett közlési módok közt az *élőszóval* közlés kifejezett megemlézésére irányul (ugyanígy: lengyel Szt. I. cikke).

A szerzői jog sem negligálhatja a technikai fejlődést, hiszen egy technikai újítás: a könyvnyomtatás előtt szó sem volt szerzői jogról, szellemi tulajdonról. Az új közlési módok nem állítják a szerzői jogot megoldhatatlan feladatok elé. Amennyiben csak arról van szó, hogy a szellemi mű alkotójának joga kiterjedjen a hangátvitel mechanikus módjaira is, a szerzői jog helyes felfogása ennek nem állja útját. A hangos beszéd technikailag elválik bennük a beszélő embertől, és így nincs szó arra a koncepcióra visszatérésről, amelyet Immanuel Kant alkotott, amikor a szellemi alkotásban „beszédet” látott. Kant szerint – mint Josef Kohler (*Urheberrecht an Schriftwerken und Verlagsrecht*. 1907. 84.) és Ernst Heymann (*Die zeitliche Begrenzung des Urheberrechts. Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften*, 76.) rámutat, a műben a szerző beszél, és az ő személyének megsértése, ha akarata ellenére beszélgetik. Kohler kimutatja, hogy a szerzői jogban addig nem lehet tisztán látni, amíg a testetlen javak jogi természetét fel nem ismerik. Úgy látjuk, csak az objektív idealizmus bizonyult alkalmasnak a szerzői jog mibenlétének megértésére. Mindaddig, amíg a mű jelentőségét el nem ismerték, és csak a szerzőt látták, a műben megtestesülő objektív szellemet azonban nem, addig hatásos szerzői jogi oltalomról sem lehetett beszélni. A sajtótermék, a gra-

¹⁹ A könyv sorsa talán mégsem olyan reménytelen: egy német kiadású angol könyv borítékán olvastam azt az ajánlást, hogy az egyik rádióállalat angol leckeóráin használják. A rádió mint könyv-reklám!

mofonlemez és a rádió-vevőkészülék nem maga a mű, de testi különállásánál fogva távolabb van a szerzőtől, mint a közvetlenül hallott szó, és alkalmasabb annál a mű önállóságának felismertetésére. Az új technikai találmányok tehát nem veszélyeztetik a szerzői jog helyes felfogását. Új szempontot csak az előadóművész szerzői jogának követelése jelent.

Ha ez a követelés alaposan megingatja a szerzői jog eddigi elvi alapjait, még sokkal inkább ezt teszik azok a törekvések, amelyek egyenesen a szerzői jog eddigi koncepciója ellen törnek, amikor a forma oltalma helyébe akarják tenni a lényeg oltalmát, és szerzői jogi védelemben kívánják részesíteni a tudományos felfedezéseket is, nem mint írói műveket, hanem mint gondolati tartalmakat! Szerény véleményem szerint azonban az új szerzői jogi problémák nem hozhatják zavarba azt a jogászt, aki a jog háttérében az erkölcsöt keresi, és az erkölcsben találja mértékét annak, mi legyen jogi szabályozás tárgya. A jogban változó a tényleges életviszonyok köre, de állandó az erkölcsi elem. Az erkölcs követelményeihez kell mérni a jogilag helyeset, s a tételes jog azt fejezi ki, mi egy konkrét helyen és időben a közfelfogás az erkölcsről egy bizonyos életviszonyra vonatkozóan. Így nézve a dolgot, nem esünk a formalista konstrukciógyártás hibájába, nem merevítjük meg a jogot, és lehetővé tesszük a haladást a jog terén. A szerzői jogban az az erkölcsi elv az irányadó, hogy „méltó a munkás az ő bérére”, s így nem utasítható el az a követelés, amely a szellemi munka jogi értékelésére irányul. Más kérdés, mennyiben jogosultak az irodalmi megvitatás közben minduntalan felmerülő illetékességi kifogások, amelyek egyik vagy másik intézményt a szerzői jogból más jogágba kívánnak utalni, így különösen a találmányi jogba és a tisztességtelen verseny ellen alkotott jogszabályokba. Ezek a határvillongások nem érinthetik a *de lege ferenda* lényegét, csak másodrendűek és könnyen megoldhatók akkor, ha a főkérdés: a követelések elvi indokoltsága el van döntve.

A szerzői jog nemzetközi jelentőségéből következik, hogy a Berni Szerzői Jogi Unió keretében megvan a törekvés egyes reformgondolatok megvalósítására. Fejtetéseink ezenkívül kiterjednek más reformeszmékre is, amelyek nem jutottak még a diszkusszió ilyen előrehaladott szakába. Ilyen különösen a tudományos tulajdon oltalma, továbbá a művészek kísérőjoga. Ezekkel a nagy jelentőségű kérdésekkel kívánok elsősorban foglalkozni.

1. A tudományos felfedezés szerzői joga

A szerzői jog határainak tisztázására nagy jelentőségű az a vita, amely az ún. tudományos tulajdon eszméje körül indult meg. A háborút követő évek mostohasága a szellemi foglalkozást űzők irányában egy olyan mozgalmat szült, amely a tudományos felfedezőknek jogot akart biztosítani arra, hogy felfedezésük gyakorlati értékesítése fejében vagyoni előnyben részesüljenek. Franciaországban kezdődött ez a mozgalom, és több javaslatot produkált. A mozgalmat egyébként nem lehet

alkalmi jellegűnek tekinteni, mert gyökerei 1900-ra nyúlnak vissza, amikor a feltalálók egyesületeinek párizsi nemzetközi kongresszusa – igaz, még csak morális – védelmet követelt a tudós részére.

Az újabb javaslattevők közül Joseph Barthélemy szerint a szabadalmi jog hiánya,²⁰ hogy figyelmen kívül hagyja a tudóst, akiben az első eszme fogamzott meg, az alkotó eszme, ami tulajdonképpen előbbre viszi az emberiséget. A tudományos felfedezések szabadalmazhatósága, Barthélemy szerint is, túllőne a célon, mert a tudós monopóliuma közérdekbe ütközhetnék. Ezért külön tudományos tulajdont kell alkotni. Ez csak alkalmazása a szellemi munkások jogának. Két alakja lenne a tudományos tulajdonnak. Az egyik szerint a szerzőt nem terheli alakiság, és szabadon hagyja kiaknázni találmányát, de szerzői jogot kérhet attól a naptól kezdődő hatállyal, amikor kérelmét előterjeszti. Így az alakiság felett az igazságosság győzne. A másik szerint a tudós elvi szabadalmat nyer, amelynek hatálya a szabadalomra irányuló kérelem előterjesztésének napján kezdődik. Az ily szabadalom azonban csak kényszerengedély kérésére kötelez. A javasolt rendszer tehát a „fizető szabadság” rendszere. Ahogy a szerzőnek joga van ellenértékre minden darab előadásáért, minden műtárgy eladásáért, éppúgy kell a feltalálónak ellenértékben részesülnie, valahányszor találmányát nyereségre irányuló célzattal aknázzák ki.

A Szellemi Munkások Szövetsége (Confédération des travailleurs intellectuels) javaslata abban különbözik Barthélemyétől,²¹ hogy nem kapcsolja össze a szabadalmi és a szerzői jogot, hanem csak szerzői jogot alkot.

Francesco Ruffini szerint is a találmányi jog lényegében szerzői jog (*Propriété Industrielle*, 1923. évi 146.), mert a jogi oltalom alapja ugyanaz, nevezetesen az egyéni alkotó tevékenység megbecsülése. Szerinte a jutalmazás rendszere csak alimizsnát jelent,²² s nagy gyakorlati nehézségekkel is jár, végül elszakít minden köteléket az alkotó és a mű közt, még pedig olyan korban, amikor a szellemi (*droit moral*) és a kísérő jog (*droit de suite*) útján arra törekszenek, hogy a szellemi tulajdon más terein minél szorosabbra vonják a kapcsolatot a kettő közt. A mecénásság, még ha személytelen és a nemzettől ered is, a jutalmazásnak olyan alakja, amely ma már a művészetben is idejét múlta. Azonban helye lehet szerinte a jutalmazási rendszernek olyankor, ha nem lehet megállapítani közvetlen és biztos kapcsolatot a tudományos munka és a gyakorlati használhatóság, a felfedezés és ipari alkalmazása közt, akár a tudomány általános jellegénél fogva (pl. felsőbb matematika), akár a tudományos felfedezés speciális jellege következtében.

Ruffinival szemben a *Propriété Industrielle* a jutalmazási rendszert ajánlja,²³ olyan alakban, ami nem volna mecénásság, mert nem állítja szembe a tudóst egy

²⁰ Joseph Barthélemy: *Propriété Industrielle*, 1922. évi 82. s. köv.

²¹ Vö. Gariel: *Propriété Industrielle*, 1923. évi 113. s. köv.

²² 1923. évi 151. s. köv.

²³ Már a régi jó Gaetano Filangieri ajánlotta. *System der Gesetzgebung*, 1794, 7. kötet, 211. s. köv.

másik emberrel, hanem az ipar egészével s a magánvagyonnal ugyan, de olyan alap útján, amely az állam által e közösség tagjaira kötelezően fizetett járulékokból táplálkozik. A zsúri nem is pályázatot eldöntő testület lenne, hanem egy illetékbevitel szétosztója az olyan tudományos munka megjutalmazására, amely be van fejezve, és már hasznosnak bizonyult az iparra. Az az ellenvetés sem áll meg, mint ha a javasolt rendszer szétépné a köteléket az alkotó és a mű között. Nem lehet a tudós javára olyan jogot adni, amilyen a kísérőjog a művész javára. A tudós eszméje alapján ugyanis mások gyártják azokat a termékeket, amelyekre a kísérőjog vonatkozhatnék.

Túlzott állítás, hogy a részesedés modernebb és méltóbb a tudóshoz, mint a jutalom. Az igazság az, hogy az – akár testi, akár szellemi – munkást az anyagi érdeke vagy arra bírja, hogy részesedést kívánjon, vagy arra, hogy jutalmat (fizetést) igényeljen. Lehet erkölcsi érdeke az is, hogy az utóbbi módot többre becsülje, mint az előbbit. Az állami szolgálatban állók körében ez az utóbbi mód vált általánossá. Maga Ruffini is azt mondja, amit a többi javaslattevő, hogy a tudósnak jutalmazásra való jogáról van szó szellemi munkája alapján. De Ruffini javaslata – a Berni Iroda szerint – azért sem fogadható el, mert az általa javasolt részesedési rendszer nagyon komplikált, terhes és nagy nehézségekkel járna.

A tudományos tulajdon ellen irányuló ellenvetések elsősorban azzal érvelnek (Gariel, *Propriété Industrielle* 1923. évi 113. s. köv.), hogy a tudományos felfedezés nem olyan mű, amelyet úgy, amint van, csak szerzője tudott létrehozni, s így a felfedezés ipari hasznában való részesedés a más által is felfedezhető eszme monopolizálását jelentené, holott a tulajdonképpeni szerzői jog annak az alaknak az ára, amelyet a szerző adott és csakis ő tudott adni az eszmének.²⁴ A művészi és irodalmi alkotás oly sok tényezőtől függ, hogy ugyanúgy más egyén lelkében nem ismétlődhetik meg.²⁵ A művészi alkotás sohasem állja útját új művészi alkotásoknak, aki azonban természeti törvényt talál, olyasmint állapít meg, amit minden kutatónak vagy alkalmazónak fel kell használnia.²⁶ De a tudományos felfedezés rendszerint nem is kizárólagos műve a felfedezőnek, hanem számos más kutató előző munkálkodásán alapul, úgyhogy a gyakorlati alkalmazás terén is nagy nehézségek támadnának az ily előzőknek vagy örököseiknek fellépéséből.²⁷ Bonyodalmak származnának abból is, ha egyidejűleg több tudós fedez fel ugyanegy összefüggést, s nagy megterhelést jelent az is, ha egy-egy iparágban egész sor tudományos felfedezés alapján dolgoznak, úgyhogy mindegyik után részesedést kel-

²⁴ Az angol kormány is kétségbe vonja a párhuzam helyességét egyfelől a tudós, másfelől a művész és a feltaláló között (*GRUR*, 1925. április; Herzfeld: A Nemzetek Szövetsége és a tudományos tulajdon védelme).

²⁵ A holland kormány véleménye (uo.).

²⁶ Herzfeld: Nemzetközi törekvések a tudományos tulajdon védelmére (*GRUR*, 1924/10. sz.).

²⁷ Alexander-Katz: A tudományos tulajdon (*GRUR*, 1925. március).

lene juttatni.²⁸ Általában nagy megterhelést jelentene az iparra a tudományos tulajdon rendszere,²⁹ holott a haszon annak jár, aki a kockázatot viseli.³⁰ A tudományos tulajdon ellenkezik a tudományos vizsgálódás természetével, amely nem nyereségre irányul, hanem az igazságot keresi, és a közönségnek kíván szolgálni.³¹ A tudományos munka a közelismeréssel, közvetett előnyökkel és főleg azzal a meggyőződéssel van jutalmazva, hogy az emberiség számára hasznos;³² a tudósnak elég annyi anyagi előny, amiből munkásságát nyugodtan folytathatja,³³ különben is, a támogatás a kutató munka kezdetén szükséges, nem a végén, amikor már megvan a felfedezés. Azt is felhozták, hogy csak kevés tudomány részesülhetne a tudományos tulajdon előnyeiben, mert ipari használhatósága csak kevés tudomány eredményeinek van.³⁴ Nemzetközi megoldással sem lehet kezdeni a dolgot, hanem előbb az egyes országokban kell megalkotni az intézményt.³⁵ Általában hangoztatják a megoldás nagy nehézségeit.³⁶

Az ellenvetésekkel szemben Barthélemy hangsúlyozza, hogy nem célja hierarchiát létesíteni a szellemi alkotások közt, mert az ipari találmány éppoly magas intelligenciáról tanúskodhat, mint egy műtárgy vagy egy laboratóriumi felfedezés. Arra a kifogásra, hogy a javaslat feláldozza a közérdeket az egyéni érdeknek, azt feleli, hogy a kettőt össze kell egyeztetni, s maga a társadalom érdeke is azt kívánja gyakran, hogy az egyéni érdek ki legyen elégítve; buzdítani kell az egyesek találmány szellemét a működésre, mert ez a társadalomnak hasznos. Arra az ellenvetésre, hogy a találmány kollektív mű, amelyre nem lehet egyéni jogot alapítani, azt jegyzi meg Barthélemy, hogy valóban van folytonosság a tudományos munkálkodásban, mert mindenki elődeinek eredményére támaszkodik, és nem kell „mindig újra felfedeznie Amerikát”. Ez azonban nemcsak a találmányra áll, hanem minden szellemi munkára is, tehát az írói és művészi tulajdonra is. Ha azonban nem minden egyéni a tudományos alkotásban, gyakran semmi sem egyéni az ingatlan-tulajdonban. De vannak olyan zseniális találmányok is, amelyek erős egyéniség szellemi bélyegét viselik magukon.³⁷ A munkával, tehetséggel, zsenialitással szerzett

²⁸ Herzfeld i. m.

²⁹ Különösen hangsúlyozza az osztrák, angol, dán, japán, finn kormány (uo.).

³⁰ Gariel i. m. Az indiai kormány véleménye (uo.).

³¹ Az indiai kormány véleménye (uo.).

³² Finn kormány (uo.); hasonlóan az angol kormány (uo.) és Alexander-Katz (i. m.).

³³ Gariel (i. m.).

³⁴ Finn kormány (i. m.).

³⁵ Angol kormány. Ugyanígy a magyar kormány, amelynek igen alapos véleménye fontos szempontot világít meg.

³⁶ Olasz, svéd, holland, finn, indiai kormány (i. m.).

³⁷ Erich Rothacker figyelmeztet rá, hogy a személyiséggel szemben a *milieu*-nek vagy valamely kollektív hatalomnak hangsúlyozása világnézeti-naturalisztikus alapon nyugszik (*Logik und Systematik der Geisteswissenschaften*. 1927. 72.).

tulajdonnak éppoly szentnek kell lenni, mint a pénzen szerzett tulajdonnak. A szellem oltalma magasabb társadalmi fokot jelent, mert elismerése ennek, hogy a társadalom nem haladhat másképp, csak úgy, ha legjobbjai kifejtik képességeiket. Elismeri Barthélemy azt is, hogy több felfedezés egyidejűsége szakadatlan összeütközésekre vezethet, ámde egyidejűség előfordul irodalmi téren is: mindennapos dolog az egy-egy darab címének vagy eszméjének elsőbbsége felett folytatott vita. Ennek ellenére senki sem kifogásolja ezen az alapon az irodalmi tulajdon intézményét. Ami pedig a tudományos tulajdonból eredő komplikációkat és pereket illeti, ezek nem lesznek számosabbak, mint a szerzői jogi perek. Különbösen is, a komplikáció szükségképpen kísér mindenféle fejlődést, úgyhogy ezt a bajt – ha baj – szükséges rossznak kell tekinteni.

Vigieron (i. m.) a tudományos tulajdon jogi konstrukcióját a következően látja. A találmányban a mű oka, az alkotó tevékenység kevésbé szembevetendő és kevésbé döntő, ezért a törvény a mű oka – a teremtő tevékenység – helyett a mű hatásait, az ipari használhatóságot vette eddig tekintetbe. Pedig a találmány gyökere a felfedezés. Vigieron az okkupációra alapítja a tudományos felfedezés jogi oltalmának követelését.³⁸ Igaz, hogy előbb-utóbb más is felfedezte volna az összefüggést a természet jelenségei közt, de a társadalom érdeke, hogy minél előbb ismerjék meg az ily összefüggést, és így azt, aki legelőször látja meg és hozza nyilvánosságra, jutalom illeti a társadalomtól, de nem szabad megakadályozni az eszme kiaknázását más által. Minthogy pedig közvetlenül a feltaláló látja hasznát a felfedezésnek, viselje ő a felfedező megjutalmazásának terhét. Nem lehet tehát monopóliumot adni a felfedezőnek, ezért kényszerengedély (*licence obligatoire*) formájában kell szabályozni a kérdést. A feltaláló joga viszont a specifikáló elvén alapszik Vigieron szerint. Az okozati összefüggést a felfedezőnek kell kimutatni, és neki kell fellépni a feltaláló ellen. Természetesen, ha a találmány után következik a rávonatkozó elméleti felfedezés, nem lehet szó a felfedező „tudományos tulajdonból” eredő jogáról.

Ezek az analógiák sok mindent megvilágítanak, de részünkről kevésbé formalisztikusan nézzük a kérdést.

Abból, hogy milyen a tudós lelki alkata, nem lehet normát alkotni arra nézve, mire kell és mire nem szabad törekednie a tudósnak. Eduard Spranger (i. m. 437. s köv.) úgy jellemzi a tudós lelki alkatát, hogy a tudásvágy, az objektivitás akarása legmagasabbra fejlődött benne, de az objektivitásra törekvés mellett más célösszefüggések is hatnak rá, hiszen nem is élhetne, ha kizárólag megismerés lenne a célja. Hogy melyik célkitűzés jelentkezik a legerősebben, az a tudós természetének alaphajlamától függ. A tisztán elméleti ember közömbös az élet gazdasági oldala

³⁸ Igen érdekes Marton megjegyzése már a Magyar Jogászegylet 1906. évi szerzői jogi vitáján: a mai élet fejlettségében alig találunk más őseredeti (abszolút) szerzőismódot, mint a szerzőét saját művén; a teremtés munkájának egy részét végzi a szerző.

íránt, de a gazdasági hajlamú ember a tudományt csak eszközként műveli, hogy gazdasági javakat termeljen, s a technika felé fordul. Nem lehet tehát jogi különbséget tenni azon az alapon, hogy a tudós mivel foglalkozik, tiszta tudománnyal-e, vagy technikával. A gazdasági élet szempontjából kétségtelenül csak a gazdasági teljesítmény a fontos, de ehhez nem elegendő a technikus munkája, mert a tiszta tudomány nélkül nem boldogulhat. Az bizonyos, hogy nem mindig lehet kimutatni, mennyiben függ egy találmány valamely elméleti megismeréstől, de amikor meg lehet állapítani, illő, hogy az elméleti tudós is ellenértékben részesüljön, ne csak az, aki a közvetlen gazdasági alkalmazhatóságra rájött. Különösen fontos ez a mai technikai életben, amikor a feltaláló nem az az intuitív szerencsevadász, mint a régi volt, hanem a tiszta tudomány elvei nyomán végzi módszeres kísérleteit, és találmányai világosan függenek a tiszta tudomány megismerésétől.³⁹ A praktikus életnek is érdeke, hogy az elméleti tudós anyagi előnyben is részesüljön, és ne csupán irodalmi működése után élvezzen szerzői jogot, hanem ismeretgyarapító tevékenységének tárgyi oldala révén is idegen kegytől nem függő jutalomban jogi alapon részesüljön. Éppen a mai gazdasági alapon berendezett életben semmi alapja sem volna a gazdasági előnyökből kirekeszteni egy kategóriát csak azért, mert lelki alkatánál és működése természeténél fogva távolabb kell élnie a gazdasági közvetlen termeléstől, mint más kategóriák, amelyek sokszor kisebb jelentőségű, de közvetlenebb gazdasági termelést végeznek.

A szerzői jog a formát védi, a képzelet művét, de bármily nagy is az idegenkedés az elméleti és a dús fantáziájú ember közt (Spranger i. m. 470.), az elméleti embernek is van fantáziája, ha más irányú is, és intuíció nélkül a legegzaktabb természettudós sem dolgozhat: a hipotézisek az intuíció szüleményei, és a kísérletezés csak megszabott hipotetikus úton indulhat el. Pauler Ákos (*Logika*. 1925. 213.) kimutatja, hogy hipotézismentes tudomány nincs, ily tudomány nem haladhatna, mert nem volna célkitűzése, s már a problémafelvetés át és át van szöve hipotézisekkel, mert problémát felvetni annyi, mint valamely lehető válaszra célozni, amelyet ugyan még nem ismerünk, de amelyről feltesszük, hogy az megadható lesz. Ezért Pauler szerint már a problémafeltevésben az a hit csirázik, amely minden gondolati munka mélyén kimutatható, s így a hipotézist is a tudományos kutatást támogató még tapogatózó hit eredményének mondhatjuk, amely a kutatás lehetséges és valószínű eredményeit anticipálja. A nagy tudományos felfedezők egybehangzó vallomása szerint előbb merül fel az új eredmény gondolata, mintsem a bizonyíték, s a tétel igazolásához utólag keresnek azután módszeres bizonyítékokat. Az egészen más úton járó Richard Müller-Freienfels (*Irrationalismus*.

³⁹ Werner Sombart szerint a középkori technika empirikusan tradicionális, a korai kapitalizmus technikája empirikusan racionális, a modern technika pedig tudományosan racionális (*Der moderne Kapitalismus*. I. kötet, 479.).

1922; *Die Philosophie des 20. Jahrhunderts*. 1923.) – mint az élet filozófiájának hirdetője – az ösztönt (*Instinkt*) tekinti az értelem atyjának, és azt hirdeti, hogy a kanti tételt: „a fogalmak szemlélet nélkül üresek, a szemlélet fogalmak nélkül vak”, ki kell egészíteni ezzel: mindkettő élettelen, ha nincs ösztönös alapja. Szerinte alkotó az életben az, ami irracionális, s idézi Hermann Keyserlinget, aki szerint annak, aki az igazságot akarja, saját magát kell kifejeznie, továbbá Arthur Schopenhauert, aki arra mutat rá, hogy bizonyos lelki tények egy kornak minden kultúralkotásában megmutatkoznak. A különbség csak az, hogy mint Spranger kifejti (i. h.), a művészet célja a realitás jelentéstartalmát úgy kiemelni és hatáshoz juttatni, amint a túlnyomóan érzelmileg hangsúlyozott élmény számára jelentkezik, s a képzeleti élet a valóságnak vagy részeinek olyan átalakítása, hogy az új összefüggéseknek olyan közvetlen szellemi jelentőségük legyen, amely a felfogó alany érzelmi hangulatában visszhangra lel, míg ellenben a tudomány a tárgyat mint olyant teljes objektivitásában juttatja jogához, és ezért a leírás, a fogalom és a törvényalkotás síkjaira vetíti, egészen a kiszámításig és a matematikai szimbolizálásig. A művész objektivitása ellenben a jelentés objektivitása, tehát egyúttal a kedélybeli folyamat törvényszerűségét is kifejezésre juttatja, s még a realiztikus művészt is az érzelmileg hangsúlyozott képzeleten át viszi. Senki sem él, Spranger szerint, a meztelen realitásban, és az teszi a mély különbségét az emberek közt, hogy a világnak mily tartalmai körül összpontosulnak legerősebb érzelmeik.

Alexander Elster szerint (A szerzői jog versenybeli és immanens határai. *GRUR*, 1926. évi 494. s. köv.) a szerzői jognak ki kell terjednie az alkotó munka minden fajára, s amennyiben lehetséges a formát kellően megrögzíteni, meg kell kísérlni a törvényhozási szabályozását. A haladás megakasztásának veszélye nemcsak a tudományos tulajdonnál van meg, hanem az eddigi szerzői jogban is, s az ellenőrzés nehézsége szintén. Nem tudjuk magunkévá tenni Albert Osterrieth álláspontját (A szellemi alkotás a tudományban, technikában és művészetben. *GRUR*, 1923. évi 49. s. köv.), amely szerint bár az alkotó személyiségben van végső alapja az ún. szellemi tulajdon jogi oltalmának, de a tudomány csak személyes alkotásai javára részesülhet oltalomban, tehát csak megismeréseinek közlési módja javára. A tudós munkájának gyümölcse nemcsak az írói mű, amelyben kutatásainak eredményét közli, hanem ezek az eredmények is, amelyek szintén alkotások, csak más irányúak, s amint Spranger kifejti, a művész is a valóság anyagán dolgozik. Az igaz, hogy a szerzői jog nem az erőfeszítés nagyságát jutalmazza (Willy Hoffmann: Tanulmányok a Berni Egyezmény revíziójához. *GRUR*, 1927. évi 69. s. köv.), de igenis az erőfeszítés eredményét, az alkotást, amely a tudományos felfedezésben is megvan. Az alkotás pedig nemcsak a művészetnek, de a tudománynak is lényege. A jogi szabályozás szempontjából nem lehet alapvető az a különbség, amit Marquardt úgy fejez ki (A technika filozófiájához. *GRUR*, 1924. évi 69. s. köv.), hogy a művészet a jelenségek alakjának megismerésében és ábrázolásában, a tudomány pedig a természeti jelenségek anyagában lekött reakciólehetőségek megismerésében és bemutatásában álló tevékenység.

Elvileg nem lehet tehát akadály a tudományos szerzői jog megalkotásának,⁴⁰ s a gyakorlati megoldás nehézségein nem múlhat a dolog. Másodrendű kérdés, hogy a szerzői jog vagy a találmányi jog keretében történjék-e a szabályozás. Elméleti alapon inkább az előbbi, gyakorlati szempontból, az anyag közelségénél fogva, az utóbbi megoldás látszik helyesnek.⁴¹ Galeazzi képviselő a szerzői jogi megoldást választotta az olasz parlament elé terjesztett indítványában, az új olasz Szt. (1. cikk 3. bek.) pedig a szerzői oltalomban részesíti a mérnöki munkaterveket (nemcsak a rajzokat!), ha műszaki problémák eredeti megoldását adják (*Propriété Industrielle*, 1926. és *Jogállam*, 1926. évi 286.).*

2. A művész „kísérőjoga”

A szerzői jog eddigi határait szélesíti ki az a jogintézmény, amely éppen a többszörösítés korlátolt lehetőségét akarja ellensúlyozni a képzőművészek javára: a *droit de suite* (kísérőjog).

A francia törvényhozás 1920-ban a következő törvényt alkotta a művészi alkotásokról:

1. cikk: A művészeket elidegeníthetetlen kísérőjog illeti meg azokra a műveikre, amelyek nyilvánosan kerülnek eladásra, ha az ily művek, így különösen festmények, szobrok, rajzok eredetiek és a szerző egyéni alkotását képviselik.

Ez a jog megilleti a művész örököseit és jogutódait is arra az időre, ameddig a művészi tulajdonjog a fennálló törvények szerint terjed. A kísérőjog gyakorlását nem érinti a művészi tulajdon átruházása, ha a jelen törvény életbelépése előtt akár a művész, akár örököse vagy jogutóda részéről történt.

⁴⁰ Nincs itt sem aktualitás nélkül az, amit Blaise Pascal mond a feltalálók ellenségeiről: „(Pensées XXXI): Ceux qui sont capables d’inventer sont rares, ceux qui n’inventent point sont en plus grand nombre, et par conséquent les plus forts. Et l’on voit que pour l’ordinaire ils refusent aux inventeurs la gloire qu’ils méritent et qu’ils cherchent par leurs inventions.” [Kevesen képesek újat alkotni, sokkal többen vannak, akik nem, így hát ők az erősebbek. És persze meg is tagadják az alkotóktól a megérdemelt dicsőséget, amelyre azok az alkotás által törekcsenek.]

⁴¹ A tudományt Palágyi szerint (i. m.) az a lelemény, az az alkotó szellemi erő tünteti ki, amely fogalmi és ítéleti koncepcióiban megnyilatkozik: értelmi jelképek segítségével alkotja meg a bölcsész és bűvár gondolatvilágának autonómiáját, érzelmi jelképek segítségével teszi szabaddá kedélyünket a művész, mert „egy isteni adománya van az embernek, és ez a jelképkalkotás”.

* Nálunk Szladits Károly nyilatkozott kedvezően a tudományos tulajdon megalkotására irányuló mozgalomról a *Jogtudományi Közlöny* 1924. évi kötetében megjelent mélyenszántó cikkében. Újabbán Palágyi Róbert foglalkozott a tudományos tulajdon kérdésével a Nemzetközi Iparjogvédelmi Szövetség magyar csoportjában (vö. *Szabadalmi Közlöny*, 1927/19. sz.), s szóba került az orvosok és természetvizsgálók 1927. évi pécsi vándorgyűlésén is. Az említett Szövetség f. évi genfi kongresszusán pedig arra az álláspontra helyezkedett, hogy a gyakorlati keresztülvitel módjait kell keresni (uo.).

2. cikk: A részesedés mértéke:
 1000 franktól 10 000 frankig 1%;
 10 000 franktól 20 000 frankig 1 és fél %;
 20 000 franktól 50 000 frankig 2%;
 50 000 franktól 3%.

Alapul szolgál az elért eladási ár.

A 3. cikk: A jog gyakorlásának módját rendelet szabályozza.

Ez a törvény történetileg szintén abból a szomorú helyzetből ered, amelybe a világháború után jutott az értelmiség még a győztes államokban is. Elvileg azonban független a kérdés ettől a gazdasági szemponttól. Két felfogás áll szemben, ami a törvény keletkezésének történetén is végig megmutatkozik.

Kezdetben – még a világháború előtt – arra alapították a követelést, hogy a műalkotás az idők során értékében gyarapodik, s ez az értékelkedés igazságosan csak az alkotó művészt illetheti. Egész sereg példát hoztak fel arra, hogy a művész – főleg ifjúkorában – olcsón adott el képeket, s azok utóbb – más kezén – horribilis áron keltek el (Otto Opet: *Der Wertzuwachsanspruch des bildenden Künstlers. Annalen des Deutschen Reiches*, 1913. évi 368.).

Az ily esetek méltatlankodást szültek, és Vauno is (*Droit d'Auteur*, 1920. évi 101.) kifejtette, hogy amikor a művész eladja vásznát, a vevő nem téríti meg neki azt az egész értéket, amelyet a művész kézjegye később fog képviselni. A hírnéven alapuló áremelkedésből jogosan követelhetnek részt a festők vagy örököseik.

Az értékelkedés szemszögéből nézték a problémát Németországban is, ahol arra kerestek módot, hogy a műtárgyakra olyan értékelkedési adót vessenek, mint az ingatlanokra (*Droit d'Auteur*, 1914. évi 34.). Opet kieli professzor (*Annalen des Deutschen Reiches*, 1913. évi 46. kötet, 368.) törvénytervezete is a „képzőművész igényéről az értékelkedésre” szól. Riezler (*Recht und Wirtschaft*, 1913. július–augusztus) egyetemi beköszöntő előadásában is az értékelkedést veszi alapul, hasonlóképpen az 1913. évi brüsszeli nemzetközi művészeti kongresszus.

Az értékelkedési elméletet csakhamar heves ostrom alá fogták, és Franciaországban – mint az 1920. évi törvényből világosan kitűnik – szakítottak is vele, és nagy tapintattal találták meg a megoldásnak azt a formáját, amely a törvényt a gyakorlati kezelhetőség szempontjából támadhatatlanná teszi – legalábbis a francia viszonyok között. A törvény a nyilvános eladásokra szorítkozik, mert egyéb ügyletek figyelembevételére nagy nehézségekkel járna.⁴² Ezért a törvény csak minimális tarifát állapíthatott meg,⁴³ mert különben attól lehetett volna tartani, hogy a műtárgyak vására elterelődik a nyilvános eladásokról, vagy pedig más államba helye-

⁴² Miután az újabb francia pénzügyi törvények a magáncégek ügyleteinek ellenőrzését lehetővé teszik, javaslat került a francia parlament elé a kisérijognak a kereskedők részéről történő eladásokra való kiterjesztésére (*Droit d'Auteur*, 1927. évi 48.).

⁴³ A tarifa emelését is kívánja az említett javaslat.

zódik át. Ami a törvény tárgyi körét illeti, a kritika szerint kétséges, hogy alája esnek-e az építészeti művek és a metszetek. Fontos a kísérijog elidegeníthetlensége, ami nélkül a törvény célját el sem lehetne érni, mert a kezdő művész a kísérijogot is eladná. Az elidegeníthetlenséggel függ össze az is, hogy a törvény életbelépése előtt létrejött átruházása a szerzői jognak nem érinti a kísérijogot.

A gyakorlati alkalmazás nem igazolta a kísérijog ellen felhozott aggodalmakat, de a törvény módosítása hamarosan szükségessé vált egyfelől az illetékköteles minimum leszállítása végett, másfelől az illetékkiszámítás módjának tisztázására.⁴⁴

A kísérijogot megadta Belgium is a művészeknek. Az 1921. június 25-i belga törvényjavaslat csak annyiban különbözik az 1920. évi francia törvénytől,⁴⁵ hogy egyfelől a metszeteket (*gravures*) is megemlíti, másfelől ezt a rendelkezést is tartalmazza: „3. cikk. Az eladó, a vevő és a nyilvános eladásnál közreműködő hatósági személy egyetemlegesen felelős a jelen törvényben meghatározott illetékért a művész vagy jogutódai irányában.” A bizottsági jelentés arra utal,⁴⁶ hogy csak az értékelkedés megterhelése nagyobb illetékkal igen komplikált alakításokat kívánna, és nem lehetne elég erősen biztosítani a törvény hatályosságát; ezért kellett a magánügyleteket is figyelmen kívül hagyni.

A parlamenti tárgyalás során⁴⁷ elvetették azt a szocialista indítványt, amely az értékelkedést akarta alapul venni,⁴⁸ de elfogadták az illeték kétszeresére emelését. A belga törvény tehát ennyiben tér el a francia törvénytől, s 4. cikkében kimondja, hogy „a jelen törvényben foglalt kedvezményt a külföldieket illetően azoknak az országoknak alattvalóira kell alkalmazni, amely országok olyan előnyöket biztosítanak a belga alattvalóknak, amelyeket a belga hivatalos lapban (*Moniteur Belge*) közzétett királyi rendelet egyenlő értékűnek ismer el”.

A kísérijog elvi statuálásánál még fontosabb a gyakorlati megvalósítás módjának célszerű meghatározása, mert ha a beszédéről nem lehet kielégítően gondoskodni, az egész intézmény értéktelen. A francia viszonyok közt bevált az a rendszer, amelyet a köztársaság elnökének 1920. december 17-i rendelete alkotott. Eszerint annak a művésznek, aki akár összes művére, akár egy vagy több művére el akarja nyerni a kísérijog kedvezményét, amelyet az 1920. május 20-i törvény állapított meg a hivatalos lapban, nyilatkozatot kell közzététetnie. Az ily nyilatkozat tartalmát miniszteri rendelet állapítja meg. Egyidejűleg az érdekelt a nyilatkozat másodpéldányát a szépművészeti miniszternek mutatja be. A nyilatkozatot a művész örökösei és jogutódai is megtehetik. A nyilatkozat megemlítheti mindazo-

⁴⁴ *Droit d'Auteur*, 1921. évi 34. és 1922. évi 125.

⁴⁵ *Droit d'Auteur*, 1921. évi 15.

⁴⁶ *Droit d'Auteur*, 1921. évi 72.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Ez a javaslat az is törvénybe akarta iktatni, hogy a műtárgyat tulajdonosa nem pusztíthatja el és nem vonhatja el a nyilvánosság elől. (*Droit moral!*)

kat a jegyeket és egyéb jeleket, amelyeknek az a rendeltetésük, hogy a mű hitelességének megállapítását megkönnyítsék (1. cikk). Az előbbi cikkben említett nyilatkozat hiányában az érdekelt egy bizonyos mű nyilvános eladása esetén részesülhet a kísérőjogban, ha az eljáró hatósági személyt legkésőbb 24 órával az eladás előtt arra kéri, hogy járjon el a törvény értelmében a beszedés iránt (2. cikk). Az 1. és 2. cikkben említett nyilatkozatok megbízottat nevezhetnek meg, vagy valamely társaságot vagy szindikátust, amelynek hivatása a művész, örökösei és jogutódai érdekeit képviselni az 1920. évi május 20-i törvény alkalmazása körül. Az ily megbízott minden célszerű intézkedést megtesz a művész, örökösei és jogutódai jogainak megóvására (3. cikk).

A rendelet többi cikke a beszedés módját szabályozza. A későbbi rendeletek már csak egyes részletkérdésekre vonatkoznak.⁴⁹

Az Association littéraire et artistique internationale 1925. évi párizsi kongresszusa ajánlja,⁵⁰ hogy a többi ország is alkossa meg a kísérőjogot, és részesítse benne – viszonyosság feltételével – a külföldi művészeket is, a Nemzetek Szövetségének a szellemi együttműködés előmozdítására alakított bizottsága pedig irodalmi és művészeti albizottsága útján 1926. január havában annak a véleményének adott kifejezést, hogy a szerzői jogi egyezményeket – egyebek közt – a kísérőjog elfogadásával is javítani lehetne (a Bizottság 17. ülészakának jegyzőkönyve, 24.).

Az 1926. évi cseh Szt. (35. §) szabályozza is az intézményt, de nem francia alakjában, hanem az értékelkedés elve alapján, mégpedig nem csupán a nyilvános eladások eseteire szorítkozva, másfelől azonban csak az aránytalanul nagy tiszta nyereségre kiterjedően: „Az épületek kivételével a képzőművészeti mű szerzőjét, úgyszintén azokat, akik öröklés vagy hagyomány alapján a szerző jogába léptek, részesedési igény illeti az elért aránytalanul magas tiszta nyereségben, amelyet a tulajdonos az eredeti műnek vagy a szerző által készített egyéni jellegű többszörösítésnek vagy utánképzésnek eladásakor kapott. Ezt az igényt a jogosult keresettel érvényesítheti a tulajdonosra nézve az általános szabályok szerint illetékes bíróságnál. A bíróság efelől mindkét fél vagyoni viszonyait figyelembe véve dönt, és legfeljebb az elért tiszta nyereség 20%-át ítélni meg. Jövőbeli igényre vonatkozó lemondás vagy ily igény elidegenítése hatálytalan. Kényszereladás esetén az igényt csak az eladási ár feleslegére nézve lehet érvényesíteni. Az igény három év elteltével évül el attól az időponttól számítva, amikor a jogosult az igényét megalapító eladásról tudomást szerzett. Az eladástól számított 10 év eltelte után elenyészik az igény, kivéve, ha az eladó csalárdul (*arglistig*) járt el.”

⁴⁹ *Droit d'Auteur*, 1924. évi 73., 1925. évi 13. és 29.

⁵⁰ *Droit d'Auteur*, 1925. évi 82.

A kísérőjog az eddigi törvényalkotások szerint csak a képzőművészeket illeti, de felmerült a kiterjesztés gondolata az írókra és a szerzőkre is, amit még Riezler (i. h.) későbbi feladatnak jelzett,⁵¹ de újabban a *Droit d'Auteur* szerkesztője ismét fölvetette az írók és zeneszerzők kéziratainak a kísérőjog alá vonását.⁵²

A kísérőjog törvénybe iktatásának különösen a nemzetközi viszonyosságból eredő előnyökre tekintve volna nálunk is nagy jelentősége.

3. Az oltalmi idő nemzetközi egységesítése

Míg a tudományos tulajdon és a kísérőjog problémája nem szerepel a Berni Egyezmény módosítására irányuló javaslatok közt, addig ebben a keretben kívánják megvalósítani a szerzői jogi oltalom idejének egységes megszabását. Egyes országokban a szerző halála után 50, más országokban 30 évre terjed az oltalom, nem is szólva Haitiről, ahol csak 20 évig, Brazíliáról, ahol 60 évig, és Spanyolországról, ahol teljes 80 esztendeig tart a szerző kizárólagos joga. Ezzel a különbséggel a módosított Berni Egyezményben is számolni kellett, s ezért a 7. cikk úgy rendelkezik, hogy ha az egyezményvel adott védelem időtartamát – vagyis a szerző életére és a szerző halála után 50 évre terjedő oltalmi időt – nem fogadja el az Unió valamennyi országa, akkor annak az országnak törvénye irányadó, ahol a védelmet igénylik, vagyis a *lex fori*. Ez pedig azt jelenti, hogy p. o. magyar szerző Németországban csak 30 évig részesül oltalomban, tekintettel a német írói Szt. 29. §-ára, amely a szerző halálát követő 30 évre ad csak oltalmat. Némileg ellensúlyozza ezt a hátrányt az a rendelkezése a Rómában felülvizsgált Berni Uniói Egyezmény (Rbe.) 7. cikkének, amely szerint az egyezményhez csatlakozott más országban igényelt oltalom tartama nem haladhatja meg a mű származásának országában megállapított időtartamot, úgyhogy p. o. a német szerző Magyarországon csak 30 évig részesül oltalomban, nem pedig 50 évig, mint ahogy a magyar jog rendeli. Magyar szempontból azért is nagyon fontos a kérdés, mert az 1923. évi román szerzői jogi törvény is a 30 évet fogadta el, s a nemzetközi viszonyok szerencsétlen alakulása következtében a mai Romániában nagy magyar olvasóközönség van, úgyhogy a magyar írókat az a veszély fenyegeti, hogy műveiket Erdélyben haláluk után 30 év múlva szabadon fogják kiadni.

A római kongresszus elé az a javaslat kerül, hogy hatályon kívül kell helyezni a Rbe. 7. cikk 2. bekezdését, amely arra az esetre, ha az 50 évet nem mindegyik egyezményes állam fogadja el, az eltérő oltalmi időt is respektálja. Ezt a javaslatot, amely azt jelenti, hogy a szerző halála után 50 évre terjedő oltalmi idő a Berni

⁵¹ *Droit d'Auteur*, 1914. évi 34. Vö. *Droit d'Auteur* 1926. évi 95. oldalával is.

⁵² *Droit d'Auteur*, 1927. évi 49.

Unió keretében általános lenne, az Indokolás annyira helyesnek tartja, hogy egyszerűen utal azokra az érvekre, amelyeket erre nézve már oly sokszor kifejtettek (5. lap).

A Berni Nemzetközi Iroda javaslata azonban nem túlságos bizalmat árul el, mert az oltalmi idő egységesítésére irányuló javaslat elvetése esetére azt javasolja, hogy legalább a 7. cikk 2. bek. 2. mondata helyébe kerüljön a következő szöveg: „Ha az oltalom terjedelme (étendue) nem ugyanaz a származási országokban és abban az országban, ahol az oltalmat igénylik, ez a különbség nem akadályozza ennek a rendelkezésnek alkalmazását.” Ez a szöveg nem az oltalmi időre, hanem az oltalom egyéb terjedelmére vonatkozik, és ott van jelentősége, ahol az oltalmi idő egyenlő ugyan, azonban a szerző kizárólagos joga tekintetében egyéb szempontból van különbség, mint Angliában, ahol a szerző halála után bizonyos idő múlva, de még az oltalmi idő eltelte előtt bárki kiadhatja a művet a szerző jogutódainak beleegyezése nélkül, és csupán díjat köteles ezért fizetni. Az oltalom terjedelmét pedig a Rbe. 4. cikke értelmében annak az államnak törvénye határozza meg, ahol az oltalmat igénylik. E cikknek a 7. cikkel való összhangját akarja biztosítani a javaslat az esetleges kétségek ellen. Abban a tekintetben tehát, hogy ugyanaz-e az oltalom ideje a mű származásának országában és ott, ahol az oltalmat igénylik, a javaslat 2. változata szerint csak az oltalmi időket kell a maguk egészében összehasonlítani, ezeken belül eső egyéb korlátozás azonban nem jöhet figyelembe. Minthogy a szerző másodlagos jogainak korlátozása (fordítási jog stb.) igen gyakori, nagy egyszerűsítésnek tekinti az indokolás a javaslatot, amely lehetővé teszi annak elkerülését, hogy a 4. cikk jelentősége (*lex fori*) a szerzői jog főtárgya tekintetében összezsugorodjék.

Az oltalmi időre nézve van még egy javaslat: „A szerzőtárs jogutódainak jogai mindaddig fennmaradnak, amíg a legtovább életben maradó szerzőtárs jogai meg nem szűntek.” Ezt több törvény kimondja, és az egyezménybe felvétele az indokolás szerint azért szükséges, mert a francia semmítőszék nemrég ellenkezően döntött.

A Berni Iroda bizalmatlansága az 50 éves oltalmi idő egységesítése tekintetében nem alaptalan. Az e szempontból legnagyobb jelentőségű Németországban nagy harc folyik a 30 évi oltalomnak 50 évre meghosszabbítása körül.

Nagy történelmi és irodalmi apparátussal száll síkra a tudományban a 30 éves oltalmi idő fönntartásáért Heymann berlini egyetemi tanár (i. m.). Szerinte nagy alapvető problémákról van szó, s a döntő kérdés az, hogy a szerzői jog lényege szerint a szerző életére korlátozódik-e, és csak utólagos oltalmi idő van hozzáfűglesztve, vagy pedig elvileg örökös jog-e, mint a tulajdon. Szerinte az előbbi felfogás helyes egyfelől elvi alapon, amely szerint a szerzői jog abszolút, de nem örökös jog, amint a dologi és családi abszolút jogok sem okvetlenül örökösek, másfelől a német történelmi fejlődés alapján is, amely azt mutatja, hogy a szerzői jog a privilégiumból fejlődött. Az utólagos időbeli oltalom nem meghosszabbítása, hanem megrövidítése a privilégiumok idejének, megfelel a német elévülési stb. időnek

és egy nemzedék élettartamának, amelynél tovább szellemi monopólium nem tarthat. A meghosszabbítás problémája különben a tudományos irodalmat nem érinti, és csak a szépirodalomra nézve van jelentősége, az ily művek pedig tapasztalat szerint 30 év alatt a szerző halála után általában elavulnak, ugyanígy a zeneművek nagy része is. A szellemi termelésnek az a része, amely tovább is megtartja eleven erejét, Heymann szerint közkinccsé kell hogy váljék, mert a szellemi művek az összesség munkáján alapulnak, és az alaki elem, amelyet a szerző ad, lassanként elavul, de különben is, a szerzőnek az a törekvése, hogy műve elterjedjen. A 30 évi oltalom Heymann szerint ki is elégíti a szerzők jogos igényeit az illő jutalomra, amely nemcsak erkölcsi követelmény, hanem abból a közérdekből is folyik, hogy a kiváló szerző szellemi hivatásának élhessen. Az oltalom a kiadó kockázatának ellensúlyozására is szükséges, s az összesség érdekét is szolgálja a szerző és a kiadó haszna, mert lehetővé teszi a szellemi mű elterjedését, ám erre elég a 30 év. Az oltalmi időnek nem is szabad túl hosszúnak lennie, mert az oltalom lejártakor a szellemi művek olcsóbbá válnak, és terjedésük fokozódik, de csak addig, amíg a mű teljesen el nem avult. Így a 30 év Heymann szerint inkább hosszú, mint rövid. A szerzői jogi oltalom alatt álló művek kiadói (*Originalverleger*) mellett, akiknek érdeke a meghosszabbítás, figyelembe kell venni a szabaddá vált művek kiadásával foglalkozókat is, akiknek viszont a meghosszabbítás nagy károkat okozna, úgyszintén rajtuk kívül sok papírgyárnak, könyvnyomdának, könyvkötőnek és könyvkereskedőnek is. A szerzők ideális érdeke is a korai szabaddá tétel, de anyagi szempontból is elég a 30 év, hiszen elég előnyös kiadói ügyleteket lehetett kötni eddig is; a 20 évvel való meghosszabbítást pedig a kiadók úgysem vennék figyelembe kalkulációiknál. Ami a szerző örököseit illeti, az özvegy alig éli túl a 30 évet a szerző halála után, s ezalatt a gyermekek is önállóságra jutnak. Heymann nem fogadja el azt az ellenérvet sem, hogy a szabaddá vált művek akadályozzák az élő írók boldogulását, mert a kipróbált jót fölébe helyezi a ki nem próbált újnak. Ami pedig a kérdés nemzetközi oldalát illeti, szerinte Németországban igen nagy az úgynevezett ideális behozatal, vagyis gyakoriak a fordítások és a külföldi színművek előadásai, míg kivétel inkább zeneművekből nagy. Annak az erkölcsi színezetű jelszónak sincs Heymann szerint elegendő alapja, hogy Németország „kalózkodik” rövidebb oltalmi ideje alatt, mert nem sok azoknak a származási országukban még szabaddá nem vált francia műveknek a száma, amelyeket ezen az alapon adtak ki Németországban. Különben is, ugyanígy panaszkodhatna Spanyolország és Brazília, sőt egyes esetekben az Egyesült Államok is az 50 éves oltalmi idővel rendelkező országokra.

Az előadási jog tekintetében Heymann részleges koncesszióként helyesli a meghosszabbítást, mert az előadási jogot *tantième* alakjában gyakorolják, keresztülvitele nem nehéz, és nem is jelent nagy terhet a közönségre a szerzői honorárium továbbfizetése, mert úgyis elég drágák a színházi és a zenei előadások. Különösen a rádió szempontjából fontos Heymann szerint az előadási jog meghosszabbítása, mert lehetővé teszi a nemzetközi jelentőségű rádióra nézve az egységes elbírálást.

Természetesen az újítás pártolói is német alapossággal sorakoztatják fel érveiket,⁵³ úgyhogy a küzdelem rendkívül érdekes látványt nyújt nemcsak szerzői jogi, hanem általános kulturális szempontból is, aminthogy a kettőt különben sem lehet elválasztani egymástól. Ha csak a különféle kiadói érdekeltségek vitáját olvassuk, szinte az a benyomásunk, mintha az egész oltalmi idő kérdése csak a könyvkiadókra és könyvkereskedőkre tartozna. (Hermann Bahr is utal – más összefüggésben – arra, hogy a német irodalom kiadók körül csoportosul. *Hochland*, 1926. december.)

Pedig szerény véleményünk szerint a szerzői jog mégis a szerzőket illeti elsősorban, s már maga az oltalom időbeli korlátozása is a szerzőn kívül eső érdekek figyelembevételén alapszik. Éppen ebben különbözik a szerzői jog a szerző személyiségi jogától, amelyet semmi idegen szempont nem érinthet. Ám a korlátozás mértékének meghatározásánál túlnyomóan a szerzők érdekét kellene szem előtt tartani.

A tudományos tulajdonnal kapcsolatban foglalkoztunk a szerzői jog individuális alkotáson alapuló jellegével. Nagyon érdekesen mutat rá egyik mai szépírónk is (Surányi Miklós: *Tömeg, tehetség, lángész*. Magyar író mesterek, 163. s. köv.) az individuális elemre a szellemi értékek létrehozatalában: Emerson azt mondja, minden lángészben egy új titka nyilatkozik meg a mindenségnek, s a Biblia nem fejeződhetik be, amíg az utolsó nagy ember is meg nem született. Minden hajó, amely Amerikából jő, Kolumbusztól kapja igazolványát, minden elbeszélés Homérosznak adósa, minden ács, aki tervrajz után szabdalja gerendáit, egy elfelejtett feltaláló szelleméből vesz kölcsönt, mert az ember a központja a természetnek, s minden, ami vonatkozásba jött az agyvelővel: gőz, vas, szén, mágnes, jód, gabona, gyapot, logaritmustábla, bonctan, csillagászat – kénytelen előbb emberré válni egy Linné, Euklidész, Newton, Gilbert vagy Swedenborg személyében, mielőtt rájön a köztudat, hogy azt a maga számára értékesítse.

Az egyén és a társadalom szembeállításánál nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy – mint Spranger mondja (i. m. 475.) – a képzelet világában receptivitás és produktivitás keveredik, de a produktivitás a túlnyomó, éppen mert „az érzés világosságának a valóság egyenletesen szürke színére felrakása már csírájában aktív magatartást jelent”.

⁵³ A meghosszabbítást különösen a zeneszerzők érdekében követeli a Genossenschaft für musikalisches Aufführungsrecht [Zenei előadói jogi szövetkezet] és több más ily szervezet, míg általában kívánja a Schillerstiftung [Schiller Alapítvány] a szükségét szenvedő írók érdekében, továbbá más írói egyesületek is. A porosz művészeti akadémia egyik osztálya (Sektion für Dichtkunst [költészeti osztály]) is ilyen irányban nyilatkozott, ellenben a porosz tudományos akadémia az eddigi állapot fenntartása mellett foglalt állást. Ugyanezért küzd a Börsenverein des Deutschen Buchhändler [német könyvkereskedők tőzsdeegyesülete], ellenben a kiadók egy része (*Originalverleger*) a meghosszabbításért tör lándzsát (Heymann i. m.).

A szerzői jog terjedelmének megszabásánál azonban figyelembe kell venni azt is, hogy a szerző alkotása mint konkrét egész individuális jellegű ugyan, de az alkotás csak akkor válik valósággá, ha egy bizonyos nyilvánosság megérti, újraalkotja, ez pedig csak úgy lehetséges, ha a szerző bizonyos mértékig azonos a jelen vagy egy későbbi közönség felfogóképességével, gondolkodásával, érzéseivel,⁵⁴ ami viszont nem történik anélkül, hogy a szerző az előtte működők eredményeit figyelembe ne venné, és a hagyományt többé-kevésbé ne követné. Az a forma, amelyben az alkotás létrejön, mindenesetre egyéni, meg nem ismételt, s amennyiben mások megismélik, nem alkotnak újat, csak utánoznak. Ezért a forma oltalma nem lehet korlátlan. Innen a szerzői jog időbeli korlátozása.⁵⁵ De ami egyéni az alkotáson, ami a szerző sajátossága, az feltétlenül a szerzőt illeti, az tőle el nem vitatható. Ezért a szerző személyiségi joga korlátlan, ellenmondást nem tűr.⁵⁶ Ezért nem lehet időbeli határa sem a személyiségi jog érvényesülésének. Ezért nem lehet a szerzői jog kizárólagossága alól kiszabadult művet sem más neve alatt kiadni, sem deformálni, sem a még közzé nem tett művet a szerző akarata ellenére kiadni. E korlátlanág megtörése csak látszólagos abban az esetben, ha a művészi alkotást az, aki megvásárolta, elpusztíthatja vagy megváltoztathatja, feltéve, hogy nyilvánosságra nem hozta.⁵⁷ Ilyenkor a személyiségi jog összeütközik a műtárgy anyagára vonatkozó tulajdonjoggal, amelyet meg kellene szüntetni, vagy kifejezetten korlátozni kellene ahhoz, hogy a tulajdonosnak meg lehessen tiltani a műtárgy elpusztítását vagy nem nyilvános megváltoztatását.

⁵⁴ Vö. Müller-Freienfels: „A művészi tehetség nem tételez fel valami egészen új, minden más emberből teljesen hiányzó szervet, hanem [...] olyan képességekről van szó, amelyek minden emberben megvannak, ha nem is olyan fokozott módon” (*Psychologie der Kunst, II. Psychologie des Kunstschaffens und der Ästhetischen Wertung*. 3.). Vö. továbbá Bechtelnek a bevezetésében idézett tanulmányával.

⁵⁵ Antonio Scialòja, a régi olasz Szt. parlamenti előadója szerint a művelt népek törvényhozásai csak időleges „haszonélvezetet” biztosítanak a szerzőnek, mert műve nem egészen az ő alkotása (idézte Marton a jogászegyleti vita során, i. m. 47.).

A szerzői jogi oltalom korlátozottságából semmi sem következik a tulajdonjog terjedelmére. A szerzői jog nem tulajdonjog, bár szintén abszolút. Az emberi gondolatot nem lehet birtokba venni, csak újraalkotni, s a szerzői jogot a társadalom azért ismeri el, mert érdeke a gondolatok nyilvánosságra jutása. A szerzői jog prototípusa a jognak: a jog a szellemiséggel változatlanul kapcsolatos, ez a kapcsolat pedig a szerzői jogban és a sajtójogban a legközvetlenebb. Nagyon érdekes a weimari alkotmány 153. cikke: „Eigentum verpflichtet. Sein Gebrauch soll zugleich Dienst sein für das gemeine Beste.” [A tulajdon kötelez. Annak használatának egyúttal szolgálatnak is kell lennie a közjóért.] A hűbéri gondolat tér itt vissza legalábbis első alakjában, s a szerzői jogban is vannak hűbéri analógiák.

⁵⁶ Vö. különösen Kohler i. m. II. kötet: *Das Persönlichkeitsrecht in Verbindung mit dem Autorrecht*; Gorguette d’Argoeuves: *Le droit moral de l’auteur*. 1926.

⁵⁷ Vö. a cseh Szt. 19. §-ával. Ellenkezőleg az Association littéraire et artistique international 1926. évi varsói kongresszusa (*loitype*).

A szerzői jogi oltalom időbeli határának megszabásánál tehát az összesség érdekeinek is érvényesülniük kell. Azok, akik Németországban a rövidebb oltalmi idő mellett kardoskodnak, arra hivatkoznak, hogy közérdek a rövid tilalmi idő, amelynek meg kell maradnia Németországban, habár a szerzőkre kedvezőbb is lenne a meghosszabbítás. A német könyvkiadóknak az a része, amely az írói művek gyors szabaddá válását tartja érdekének, azzal érvel, hogy a kultúra haladásának az érdeke ez, mert így minél hamarabb jutnak a nép széles rétegei közé a közelmúlt írói nagyságainak művei. Erre a többi kiadó, aki szerzői jog alatt álló munkák kiadásával foglalkozik (*Originalverleger*), azzal vág vissza, hogy a közérdek nem a patinás művek mesterséges életben tartása, hanem az élő írók műveinek elterjedése, márpedig a rövid szerzői jogi oltalom éppen ezt gátolja, amikor olcsó könyvekkel árasztja el a könyvpiacot, úgyhogy a mai írók műveit nem vásárolják. Nem lehet szemet hunyni afölött, hogy minden mesterségbeli érdekeltség ellenére van igazság egyik fél álláspontjában is, a másikéban is. Valóban közérdekek ütköznek itt össze, csakhogy egyik sem kizárólagos és nem kontradiktórius ellentéte a másiknak. Kétségtelen, hogy közérdek a mai írók felfogásának megismerése is, de közérdek az is, hogy a régi írók se tűnjenek el nyomtalanul. A szerzői jog időbeli korlátozása határozottan a hagyományt támogatja, mert lehetővé teszi olyan művek kiadását is, amelyeket különben mint kevésbé aktuálisakat mellőznének a kiadók. Éppen túlságosan siető korunkban nagyon fontos a hagyományok ápolása, természetesen észszerű korlátok között. Ezért nem lehet elfogadni azt az álláspontot, amely a szerzői jog örökössé tételére vagy akár csak nagyon hosszú időre kiterjesztésére törekszik. A szerzői jog teljes megszüntetésére vezetne mindkét álláspont következetes keresztülvitele. Ha ugyanis igaz, hogy a közérdek csak az élő írók olvasását kívánja, akkor lehetetlenné kell tenni, hogy a régi írók versenyezhesse az újakkal azon a réven, hogy nem fizettetnek maguknak szerzői díjat, de akkor az élő íróknak sem szabad szerzői jogot adni, hogy ne kelljen nekik honoráriumot fizetni. Ha pedig az az igaz, hogy csak a régi írók olvasása közérdek, akkor szintén teljesen el kell törölni a szerzői jogi oltalmat, hogy már az alig múlt írói is dicsőn kiadásra kerülhessenek. Ez így egészen logikus is, ha csupán a könyvkiadás szempontja uralkodik. Kétségtelenül nagyon fontos tényezője a közművelődésnek a kiadói tevékenység, sőt az is bizonyos, hogy a szerzői jog szempontjából is *conditio sine qua non* a könyvkiadás.⁵⁸ Hiszen a sokszorosító technika kifejlesztése előtt csak mecénások voltak, de nem volt mai értelemben vett közönség. Ma nem a mecénás, hanem a könyvkiadó teszi lehetővé az írónak a megélhetést, viszont a kiadó is az íróból él, s nem úri kedvtelésből foglalkozik az író művével, hanem mert ezt teszi gazdasági létének alapjává. Nem lehet tehát kizárólagos jelentősége a könyvkiadásnak sem általános kulturális szempontból, sem a szerzői jog körében. A két

⁵⁸ A könyvárusok nagy szerepére nézve a legrégebb német Szt.-ek előkészítése körül lásd Heymann i. m. 84.

álláspont végsőkéig feszítése különben egészen különös eredményre vezetne. Ha a kiadók csak régi könyveket adnának ki, az új írók egyáltalán nem jutnának szóhoz, és bizonyos idő múlva már nemcsak az élő, de a nem nagyon régi korok írói is eltűnnének. Csak az egészen régi írók maradnának forgalomban, ami a nagy klasszikusokat tekintve közérdek ugyan, de csak klasszikusok mégsem elégítik ki az élő ember szellemi szükségleteit. Ha pedig csak az új írókat adnák ki, de kizárólagosági jog nélkül, szintén az élő írók helyzete lenne prekárius. A közérdek azonban nem kívánhatja az írók érdekeinek megsemmisítését. Az irodalmi produkciót a törvényhozásnak elő kell mozdítani, ehhez pedig a szerzői jogi oltalom nélkülözhetetlen. A túlprodukción szellemi téren sem látszik örvedetesnek, mégis vállalni kell, mert senki sem tudhatja előre, melyik műből lesz örök érték.

Hogy mi lesz a könyv jövője,⁵⁹ amelyet Stefan Zweig oly bizonytalannak tart, ma még nem lehet tudni. De bármi lesz is, a szellemi alkotásnak nem egyetlen formája a könyv, s éppen a film és a rádió nagy térhódítása teszi szükségessé, hogy a kérdést ne pusztán könyvkereskedői szemüvegen át nézzük. A szerzői jogi oltalom tartamának meghatározásánál általában figyelemmel kell lenni a közönség tényezőjének jelentőségére, különösen a mai közönség heterogeneitására, amely igen különböző lehetőségeket tár fel a szellemi alkotások életképessége tekintetében. A drámát illetően nálunk éles szemmel mutat rá erre a tényezőre egy nagy praxisú dramaturg: Hevesi Sándor (i. m.).

Az egy nemzedék élettartamához igazodó oltalmi idő ki nem elégítő volta aligha vitatható. Sohasem bizonyos, hogy melyik nemzedék lesz az, amelyre a szellemi mű – esetleg igen késői – hatást tesz. Ebből logikusan a szerzői jogi oltalom végtelensége következne ugyan, de ennek gyakorlati szempontok is ellentmondanak. Elsősorban a való életnek nem felel meg, mert bizonyos időn túl a legtöbb műnek már semmiféle hatása nincs,⁶⁰ s még materialiter is csak mint könyvtári példány létezik. Viszont nagyon rövidre sem szabad mérni az oltalmi időt, mert a korszellemnek meg nem felelő mű később nagy hatást érhet el. A népszellem sem közömbös tényező: bizonyos idő elteltével, fordítások révén, nagy hatást érhet el egy mű a külföldön, amelynek szellemével jobban megegyezik. Ez sokszor a véletlen műlik. Julius Petersen (*Die Wesensbestimmung der deutschen Romantik*. 1926. 136.) felhívja a figyelmet arra, hogy egyidejűleg három nemzedék él együtt, tehát a nemzedék fogalma relatív, s egy ember átlag öt nemzedékkel kerül érintkezésbe életében. Spranger (*Kultur und Erziehung*. 1919. 133. s. köv.) pedig az „örök

⁵⁹ A német könyvkereskedelem pro és contra érvei tekintetében igen tanulságosak a *Börsenblatt für den deutschen Buchhandel* cikkei: Eugen Diederichs: Organische Gesetze geistigen Lebens und die Schutzfrist (1927. március 10.); Spemann: Der Lebende hat Unrecht (1927. március 31.); Demuth: 30 oder 50 Jahre? (1927. május 7.); Stefan Zweig (1927. május 7.) stb.

⁶⁰ Elster (*GRUR*, 1926. évi 494.) is utal a művek immanens értékének jelentőségére az oltalmi idő szempontjából.

renaissance-ról” beszél, arról, hogy az ifjúság lényegéhez tartozik, hogy önmagát felfedezi és a saját életét akarja élni. Márpedig az új szellemnek nagyon jól megfelelhetnek olyan régi művek, amelyeket a maguk korában nem értettek meg.

A szerzői oltalom meghosszabbítására irányuló mozgalom Ausztriában kormányjavaslatot eredményezett, amely bizonyos átmenetet kíván létesíteni a 30 és az 50 éves oltalom közt. Ugyanis 2. §-ában úgy rendelkezik, hogy abból az ellenértékből, amelyet írói vagy zenemű belföldi nyilvános előadásáért vagy belföldi kiadó által többszörösítéséért vagy forgalomba helyezéséért fennálló szerzői jog alapján kell fizetni, az államot részesedés illeti, ha az előadás, a többszörösítés vagy a forgalomba helyezés az 50 évi oltalmi idő első 30 éve után történik, s azt az állami színház (*Bundestheater*) javára, úgyszintén oly színházak támogatására kell fordítani, amelyeket a szövetséges országok egyike tart fenn. A részesedés 50 százalék, ha a szerzői jogot az özvegy vagy a szerzőnek másodízigleni ivadéka gyakorolják, különben 80 százalék.

Ez a *domaine public payant* (fizető köztulajdon), mégpedig a *domaine d’Etat* alakjában.

Ami a törvényhozási előzményeket illeti, az 1879. évi spanyol Szt. szerint az irodalmi és művészeti művek csak a szerző halála után 80 évre válnak szabaddá, de már 25 évvel a szerző halála után, ha egyenes ági örökösök maradtak utána, minden élők közti átruházás hatálytalanná válik, és az örökösök visszanyerik a teljes rendelkezési jogot a további 55 esztendőre. Az első ország, amely elfogadta a *domaine public payant* rendszerét, Olaszország volt. A régi – 1882. évi – olasz Szt. szerint a kizárólagos oltalom időszaka után, amely a szerző életén át és az első közzétételtől számított 40 évig tart, egy második 40 évnyi oltalmi időszakot állapít meg, amely alatt mindenki többszörösítheti és árusíthatja a művet a szerző örökösének vagy más jogutódainak beleegyezése nélkül, azzal a feltétellel, hogy ezeknek a nyers bevételből 5 százalékot fizet. Elegendő, ha hirdetést közölnek a hivatalos lapban (*Gazetta ufficiale*), amelyben megjelölik a példányszámot, és felajánlják az 5 százalékot a jogutódoknak.

Angliában a szerző halála után 25 év elteltével az örökösök visszanyerik a szerzői jog élvezetét a törvény erejénél fogva, de csak 10 százaléknyi illeték alakjában, s ennek fejében a művet mindenki kiadhatja.

Az új olasz Szt. 34. cikke csak a nyilvános előadások és a zeneművek előadása tekintetében tartja fenn a *domaine d’Etat* intézményét.

Franciaországban törvényjavaslat fekszik a parlament előtt, amelynek 1. cikke kimondja, hogy az oly francia szerzők művei, akik 50 év előtt vagy régebben haláltak el, a nemzet tulajdonai, és bárki újra kiadhatja vagy előadhatja azokat a közoktatásügyi miniszterhez tett előzetes bejelentés után; az ily egyén a mű kiadásából vagy előadásából befolyó nyers bevétel egytized részét a kincstárnak köteles fizetni. Az ily összegeket a 2. cikk értelmében teljes egészükben városi és községi könyvtárak és színházak támogatására kell fordítani. Az ily támogatásból vásárolt könyveket csak azok közül a könyvek közül lehet választani, amelyek jegyüket

évenként egy bizottság állapítja meg. A munkákat oly szerzők, kiadók, művészek ösztönzése végett kell kiválogatni, akik a nemzet értelmi fejlődését az emberi tudás minden ágában előmozdították.⁶¹ E javaslat előzményei is a háborút közvetlenül követő évekre nyúlnak vissza, és bár a mostani javaslatot szocialista képviselők nyújtották be, a gondolat – mint az ismertetett angol és olasz törvények is mutatják – nem okvetlenül a szocialista felfogáson alapszik, csupán a francia javaslatnak az a része látszik a dolgot politikai térre vinni, amely a befolyó összegekből beszerezhető könyveknek hivatalos jegyzékét akarja elkészíttetni.

Az az alapgondolat, hogy a kiadás jogát bizonyos idő elteltével függetleníteni kell a szerző akaratától. Ebben mindegyik javaslat és törvény megegyezik. Természetesen Franciaországban is vannak előzményei a javaslatnak, amelyek részletes ismertetésére azonban nincs terünk.⁶²

Legújabbban igen élénken foglalkoztatja a fizető közszabadság problémája a német írói és kiadói köröket. Heymann (i. m.) a kényszerengedély (*Zwangslizenz*) kérdésében az angol rendszert tartja a legelfogadhatóbbnak, míg az ún. *domaine d'Etat* ellen éppúgy állást foglal, mint az ellen, hogy a 30 év eltelte után a kiadói ügyletek hatálya szűnjön meg, és az örökösök nyerjenek szabad kezet. Ám az angol rendszert is kultúraellenesnek tartja, mert a szellemi műveknek a nép közé jutását nehezíti azzal, hogy 30 év után is jár honorárium az íróknak, és ezzel szemben a kiadói konkurencia nem érvényesülhet eléggé, annál kevésbé, mert az eredeti kiadó pozíciója erősebb, és árleszállítással elriaszthatja a versenytársakat. Nehéz volna az ellenőrzés is a szerző örökösei részéről. Angliában nem veszik igénybe a „fizető szabadságot” a kiadók, és nem támad verseny az oltalom másik szakában. Igaz, hogy Angliában azért sincs nagy jelentősége az intézménynek, mert ott évente csak néhány könyv jön divatba, amelyet később senki sem olvas többé, úgyhogy újabb kiadásra (*Nachdruck*) nincs alkalom. Németországban, Heymann szerint is, valószínűleg más lenne a helyzet, úgyhogy a pusztá meghosszabbítás helyett előnyösebb lenne a közérdekre ennek az intézménynek a meghonosítása.

A Nemzetek Szövetségének a szellemi együttműködés előmozdítására alakult bizottsága a szerzői jogi egyezmények javítása céljából a fizető köztulajdon intézményét is ajánlotta (i. h.).

Részünkről amennyire helyeseljük az oltalmi idő 50 évre szabását és a magyar oltalmi idő (tehát a francia rendszer) általánossá tételét, annyira nem tudnánk elfogadni már kifejtett véleményünkhöz képest az 50 évi oltalom meghosszabbítását sem egyik, sem másik formájában. Legfeljebb azt tartanánk tárgyalható kérdésnek, nem volna-e célszerű az 50 évi oltalmat két részre osztani, de ezt sem helyeselnénk a *domaine d'Etat* alakjában. Talán még inkább meg lehetne barátkozni az

⁶¹ A francia képviselőház 1926. évi rendkívüli ülészaka, 3549. sz. iromány.

⁶² *Droit d'Auteur*, 1919. évi 29., 1920. évi 124., 1921. évi 131., 1922. évi 22., 50., 1924. évi 124., 1925. évi 60.

50 évi oltalmi idő meghosszabbításával a színművek *előadása* tekintetében, s ez esetben a *domaine d'Etat* rendszerét nem kifogásolnánk, de a magyar színháztársadalom közismert nehéz helyzete ennek is ellene szól. Ezért bár a színművek általában elég hosszú életűek, és így a kérdés nem is gyakorlatiatlan, ezen a téren sem tartjuk megbolygathatónak a mai állapotot.

4. Az előadóművész (zenész) szerzői joga

A hang nagy szerepe a mai életben megnyilvánul abban a törekvésben is, amely az előadóművész, a hangversenyző zenész és énekes részére is olyan jogot akar biztosítani, amilyen a szellemi alkotás (az írói és a zenemű) szerzőjének joga. Ez a törekvés nem szorítkozik a zeneművészet körére, hanem általában kiterjed az időbeli művészetekre, tehát a színész művészetére is, és abból indul ki, hogy az előadóművész nem pusztán visszhangja a szellemi alkotásnak, hanem maga is új művet hoz létre, amely szellemi alkotás, mert az előadóművész a sajátjából is ad az előadott műhöz. Mint Zolnai (i. m.) kifejti, a mai íráskonvencióban rendelkezésünkre álló jelek nem merítik ki az összes lehetőséget, és nem elégítik ki az írók igényeit; sok értelmi árnyalat és érzelmi hangulat fűződik a nyelvhez, amit jelekkel nem tud jelezni az író, ilyen például a beszéd crescendója és decrescendója, a zenei hangsúly hullámzása, a szünetek időtartama stb. Ez már a fölolvasó, a szavaló-interpretátor dolga, és minden színész más és más hatásokat tud kihozni ugyanegy szövegből, úgyhogy az írás itt már színtelen eszköznek bizonyul. De nem is lehetne célja Zolnai szerint a stílusnak, hogy leplezetlenül mutassa magát: hideg, objektív stílusmodor alatt rejtett vulkán lappanghat. Minő jel fejezhetné ezt ki, ha a szavak nem elégségesek hozzá? – veti fel a kérdést Zolnai.

Kohler (*GRUR*, 1909. évi 240) szerint is a zeneszerző vagy költő művében szükség szerűen hagy hézagokat, mert gondolatainak egész gazdagságát nem fejezheti ki szavakkal, s ezeknek a hézagoknak a kitöltése az előadó feladata. A hangversenyző zeneművész „alkotásának” tüzetes jellemzését adja Rudolf Cahn-Speyer (A hangversenyző művész szerzői joga. *Allgemeine musikalische Zeitung*, 1926. évi 79. s. köv.). Fejtegetéseiből különösen a következőket emeljük ki. A zeneszerző eszközei nem elegendők ahhoz, hogy alkotásának eredményét minden tekintetben megörögzítsék. A hangjegyzírás még a relatív hangmagasság jelzését sem teszi mindig lehetővé, sőt az alapütémet sem lehet egyértelműen jelezni, így van a dinamikával is. Vannak más dolgok is, amiket a zeneszerző nem tud jelezni, ezek közül némelyiknek még nevet sem lehet adni. Az igaz, hogy a zeneszerző mindezt elgondolja, de nem tudja leírni. Amit tehát a zeneszerző műve nyújt, csak torzó, amit a hangversenyző művésznak kell kiegészítenie. Csak így alakul ki egy teljes egész.

Mi hát a szerzői jogi jelentősége annak az új mozzanatnak, amit az előadóművész ad hozzá az írói vagy zeneműhöz? Erre nézve nem egyöntetű a felfogás. Cahn-Speyer (i. m.) abból indul ki, hogy a szerzői oltalom célja a szellemi értékek

alkotóinak munkájuk gyümölcseit biztosítani, mint ahogy az anyagi értékek alkotóinak joguk van ehhez, márpedig az előadóművész teljesítménye is értékes alkotás. Hogy a szerzői jog megadása milyen terjedelemben történjék, erre nézve Cahn-Speyer álláspontját alább ismertetjük. Más az álláspontja a német bírói gyakorlatnak. Kohler régebben (136–137.) az előadást nem tartotta szerzői műnek, hanem csak a szerzői mű tartalma megvalósításának, értékesítésének (*Auswertung*), s ezt a véleményt követi a német gyakorlat is. Így a drezdai Oberlandesgericht (*GRUR*, 1909. évi 204) kifejtette, hogy az a körülmény, hogy az újabb technika fejlődése és a beszélőgépek lehetővé tették pillanatnyi jelenségek (*Augenblicksbilde*), így előadások, szavalatok stb. megrögzítését és többszörösítését, nem vezethet arra, hogy az írói művekről szóló Szt. rendelkezéseit a pillanat művészetére (*Augenblickskunst*) alkalmazzuk; az előadás nem irodalmi mű, amely nyelvi úton jut kifejezésre, habár nem lehet megtagadni tőle a szellemi mű jellegét. Ezt a határozatot ismertető Groepler szerint (Elvi kérdés a filmjog köréből. *GRUR*, 1924. december) el is lehet fogadni, mert az írói mű szerinte benső, testetlen valami, amely csupán csak a szellemben van meg, ellenben az előadás és a zene az érzéki világban van adva, és nincs szüksége objektiválódásra, mint a szerzői műnek. A pillanat művészenek szellemi műve az érzéki világhoz tartozó művészi teljesítmény, ellenben az írói mű tisztán gondolati.

Arra is hivatkoztak (Fritz Smoschewer: Az előadóművész szerzői jogának kérdése. *GRUR*, 1924. évi 50), hogy az előadóművész utánalkotó teljesítménye függ az eredeti alkotástól, márpedig a szerzői jogot, amely csak szellemi javakra vonatkozik, az érdeklí, van-e új megformálás (*Formgebung*). Nem az a kérdés, hogy a visszaadásnak *menyiben van értéke*, hanem csak az, vajon sajátos-e az az *alkotás* értelmében, vagy pedig csak többé-kevésbé egyéni jellegű *kifejező eszköz-e*. Ha az előadást ilyen sajátos alkotásnak lehet tekinteni, és ha meg is lehet rögzíteni, akkor Smoschewer szerint lehet külön szerzői jogi oltalomban részesíteni. Márpedig az uralkodó felfogás szerint az előadás nem új alkotás, hanem csak visszaadás más eszközökkel. Az előadónak önhatalmúlag mint átdolgozónak sem szabad az eredetint változtatni, s az összes felfogás a mű körül kering, amely nélkül nem volna lehetséges. Smoschewer szerint a mű nemcsak azért tartozik a szellemi javak közé, mert szellemileg hat, hanem éppúgy, vagy még inkább azért, *mert szellemileg alkották*. Az utánalkotó művész teljesítménye szellemi értéket alkot, nem pedig szellemi *művet!* Ez szerinte a szerzői jogi különbség. Ha az előadó teljesítménye művészi értelemben önálló is, hiányzik belőle a megformált eszme, s csak arról lehet szó, hogy az ily teljesítményt más is felhasználhatja, és versenyt támaszthat az előadóművésznél. Így csak a szerzői jogihoz hasonló oltalmat lehetne adni az előadóművésznél. Ez a lényegében versenyjogi oltalom Smoschewer szerint csak a többszörösítésre terjed ki, ellenben nincs köze a plágium elleni oltalomhoz, amely nem gazdasági, hanem személyiségi jogi jellegű. Nem lehet tehát szó arról, hogy az előadóművész előadásának módját egy másik művész ne alkalmazhassa. A színpadok és hangversenyző zenészek érdekképviselői sem kívánják, hogy ez tilos legyen. Egy későbbi cikkében (*GRUR*, 1927. évi 50. s köv.) a mechanikus repro-

dukció tilalmának alapján nem az önálló szellemi szolgáltatás felett való, tárgyilag meghatározott rendelkezési jogot látja, hanem az általános személyiségi jogot, amely szerint az egyén személyiségének minden hatása felett szabadon rendelkezik, mint amilyen a levélhez való jog egyes újabb törvényekben, amelyek szerint a levélhez való jog védelme nem függ attól, hogy a levél olyan írói mű-e, amely szerzői jogi oltalomra alkalmas. Ettől különbözik a valóságos szerzői jog, amelyről csak akkor lehet szó, ha a teljesítmény *szellemi*, és elválnak a művész személyétől. Ehhez nem szükséges ugyan, hogy testileg legyen a gondolat megrögzítve, de a gondolati objektíválódás rendszerint csak akkor jöhet tekintetbe, ha a testi megrögzítés legalább *lehetséges*. Ilyen értelemben szerzői jogi oltalomra nem alkalmas az előadóművész teljesítménye, mert amennyiben a személyiség titokzatos, utánozhatatlan varázsán alapul, sem visszaadni, sem utánozni nem lehet, és így nincs szüksége, de nem is alkalmas arra az oltalomra, amelyet a visszaadás és utánzás ellen a szerzői jog nyújt. Korlátozott körben azonban meg kellene adni a szerzői oltalmat annak az előadóművésznek, akinek teljesítményét az átdolgozással egynek lehet tekinteni.

Arra is rámutattak, hogy a szerzői jognak „versenybeli és immanens” határai vannak (Elster, *GRUR*, 1926. évi 494). Immanens az oly korlát, amely belülről, magából az oltalmazott műből ered, tehát a verseny szempontján alapuló külső vagy kifejezett jogi rendelkezés nélkül. A jog terjedelme a tárgyhoz, a szellemi alkotáshoz igazodik. Az immanens és a versenyszempont összeütközése igen fontos a szerzői jogi reform tekintetében. Korlátozni kell a szerzői jogi oltalmát minden olyan műnek, amely más alkotástól függ, továbbá minden olyan immanensen csekélyebb műét, amely meghatározott verseny terén összeütközésbe jut nagyobb és igazabb művel. Az előadás nem alkotó, csak reprodukáló teljesítmény, akkor is, ha a legmagasabb művészettel történik. Az előadás immanens rádiusza nem oly nagy, hogy a mű immanens rádiuszával szemben szóba jöhetne. Igaz, hogy jelentéktelen művet is élvezetessé lehet tenni kitűnő előadással. Az ily teljesítménynek kijárhat a verseny elleni oltalom, lehet szó ipari monopóliumról, de nem szerzői oltalomról.

Véleményem szerint a kérdés azon fordul meg, hogy az előadóművész teljesítménye hogyan viszonylik egyfelől az írói vagy zeneműhöz, másfelől a szerzői jogi szempontból kétségtelenül közömbös receptív tudomásulvételhez. A szellemi alkotás – amilyen az írói és a zenemű – lényegéhez tartozik, hogy legyen, aki a saját szellemiségébe felveszi,⁶³ ez pedig újraalkotása a műnek, de csak olyan alkotás, amire – bizonyos feltételek között – mindenki képes, amihez tehát nem kell intuíció, nem kell eredetiség. Az ilyen – igen szerény – „újraalkotás” is visszahat az eredeti alkotóra, aki figyelemmel van akár egy valóságos, akár egy képzelt, de mindenképp feltételezett közönségre, ha erre kifejezetten talán nem gondol is.⁶⁴

⁶³ Spengler (*Untergang des Abendlandes*) beszél az azték kultúrából fennmaradt két évkönyvről, amelyet senki sem tud elolvasni.

⁶⁴ Vö. Spann id. műveivel.

Az alkotó szellemi struktúrája maga is bizonyos mértékig olyan, mint a – jelen vagy jövőbeli – közönségé,⁶⁵ s bizonyos korlátok között ettől függ a gyors vagy késői hatás is. Az előadóművész is azt teszi, amit a közönség, amikor tudomásul veszi az írói vagy zeneművet: másnak a művét „alkotja újra”. Hogy ez az újraalkotás nem egészen olyan, mint a szokásos, mindenkinek lehetséges újraalkotás, az kétségtelen. De természetét tekintve ugyanaz, lényege nem más. Formailag bizonyára tökéletesebb, élvezetesebb, értékesebb, de nem más. Ami többletet nyújt, az a pillanattal el is múlik, s ellenértékét azok nyújtják, akik az időben lefolyó produkció élvezéséért anyagi és erkölcsi ellenszolgáltatást nyújtanak. Ezt az ellenértéket kell biztosítani az előadóművész számára, nem külön szerzői jogot! Ha tehát a pillanatnyi élvezet lehetőségét mechanikus módon térbeli és időbeli korlát nélkül (gramofon, fonográf) vagy akár csak térbeli korlát nélküli (rádió) meg lehet hosszabbítani, akkor az ezzel járó előnyben is részesíteni kell az előadót, mert különben azt veszik el tőle, ami valóban az ő érdeme. Az előadóművészt is vezetheti intuíció, és akkor produkciója felül is emelkedik az átlagos újraalkotáson, de az intuíció a pillanattal el is hal. A szerzői jog alapja az intuíció, de csak az állandóan ható, mindenki által, mindenütt értékelhető intuíció, a „mindenki” és a „mindenütt” szavakat természetesen erősen relatív értelemben véve. Az előadóművész intuíciója nem hat ilyen állandósággal, ezért nem is ajánlatos az eddigi felfogástól eltérően az ily pillanatnyi intuíción alapuló előnyt szerzői jognak nevezni, mert akkor a közvetlen szóbeli előadás ellenértékét is szerzői jogon alapulónak kellene tartani, holott a szerzői jog lényege a tartós alkotás, hiszen ezen alapul a szerzői jogi oltalom tartamának intézménye is, amely körül éppen napjainkban nagy legislatorius ellentétek jelentkeznek Németországban. A szerzői jog körében csak célszerűségi szempontból lehet foglalkozni az előadóművész szóban levő jogának szabályozásával, de ez nem teszi az ily jogot szerzői joggá. Mások is rámutattak, hogy p. o. a gramofonra vonatkozó tételes szabályok kirínak a szerzői jogi törvényből.

Először Németországban adtak – az 1910. május 22-i törvénnyel – korlátozott és származékos jogot az előadóművésznek, akinek közreműködésével fonográf- és gramofonfelvételt készítenek. Hasonló az új magyar Szt. 8. §-a és az 1922. évi svájci Szt. 4. cikke, de – eltérően a némettől – nem mondják meg kifejezetten, ki a szerző ilyenkor; Szalai (i. m. 16.) szerint „ily esetben a művész előadásában rejlő tevékenység részesül védelemben”, tehát nyilván maga az előadóművész.

Az 1925. július 31-i angol törvény büntetni rendeli azt,⁶⁶ aki az előadóművész írásbeli engedélye nélkül valamely színmű vagy zenemű előadásának felhasználásával lenyomatot (*empreinte*) készít, úgyszintén, aki e törvény megszegésével készített lenyomatot árusít vagy bérbe ad, vagy kereskedelmi forgalomba helyez,

⁶⁵ Vö. Müller-Freienfels i. h.

⁶⁶ *Droit d'Auteur*, 1925. évi 113.

vagy üzleti célból eladásra vagy bérbeadásra kínál, végül, aki ilyen lenyomatot nyilvános előadás céljára használ fel. Büntetendő az is, aki ilyen lemezt vagy más ily készüléket készít vagy tart birtokában abból a célból, hogy az e törvénybe ütköző lenyomat készítésére használja fel. Hiánya a törvénynek, hogy nem gondoskodik az írói mű előadásának ily védelméről.

Az 1925. évi olasz Szt. 2. cikke úgy rendelkezik, hogy az eredeti műre vonatkozó jogok sérelme nélkül oltalomban részesülnek a mű mechanikus előadásának céljára szolgáló alkalmazások, és a törvényt magyarázat szerint ilyenkor az előadó-művészt illeti meg a szerzői jog az alkotás tekintetében (vö. Umberto Pipia: *Codice dei diritti d'autore*. 1927. 38.). Az 1926. évi lengyel Szt. 2. cikke szintén biztosítja az ily átvitel védelmét az eredeti szerző beleegyezésétől függően, azonban az ily másodlagos szerzői jog a *vállalkozót* illeti egyéb megállapodás hiányában. Az 1926. évi cseh Szt. 7. §-a is ily másodlagos szerzői jogot nyújt, de nem a vállalkozónak, hanem az előadóművésznek, illetve az előadó ének- vagy zenekar vezetőjének (9. §).

Az 1927. évi Római Szerzői Jogi Kongresszus elé terjesztett javaslat azt akarja kimondatni, hogy „amikor a zeneművet előadóművész közreműködésével alkalmazták mechanikus hangszerekre, az ily alkalmazás oltalma kiterjed az ily előadóművészekre is” (a Rbe. 13. cikkének új 1. bis. bekezdéseként), továbbá hogy „az oly művészek, akik irodalmi vagy művészeti műveket adnak elő, kizárólag jogosultak megengedni, hogy előadásukat vezetékes vagy nem vezetékes táviró vagy távbeszélő útján, vagy hangoknak vagy képeknek átvitelére szolgáló más ily eszközzel terjesszék” (a Rbe. új 11. bis. cikkeként). A javaslat indokolása (19. s köv.) utal ugyan arra az ellenvetésre, hogy a művészi előadás nem eredeti mű, s hogy alkalmazkodnia kell az előadott műhöz, mindazonáltal szükségesnek véli az oltalmat megengedni az eredeti mű szerzőjének beleegyezésétől függően, mert új tények új jogot kívánnak, s a jogi elméleteknek alkalmazkodniuk kell az aktuális gazdasági következményekhez. A művész ugyanis elveszti hallgatóságának vagy nézőközönségének egy részét, ha megengedi előadásának rádió útján terjesztését, igazságos tehát, hogy ezért kárpótlást nyerjen. Igaz, hogy szerződéssel lehet segíteni bizonyos mértékig, de az is fontos, hogy harmadik személyek ellen is fel lehessen lépni, ne csak a szerződő ellenféllel szemben, ez pedig a szerződés alapján nem lehetséges. A rádió útján való terjesztés gazdasági értéke nagyrészt az előadóművész teljesítményétől függ. Ezek a megfontolások vezették a javaslatot a mechanikus hangszerek tekintetében is.

5. A rádióközlés a szerzői jog oltalma körébe esik

A Római Szerzői Jogi Kongresszus számára készült javaslat indokolása (18. s köv.) a Berni Egyezménynek a rádióra vonatkozó rendelkezéssel kiegészítését mellőzhetetlennek tartja, mert a rádiótechnika nagy haladása olyan szerzői jogi kérdéseket

vetett fel, amelyeket az egyes államok törvényei alapján nem lehetne egységesen megoldani. Kifejezetten csak a legújabb Szt.-ek egyike-másika rendelkezik a rádióközlésről, s ezek sem egyeznek. Így az 1925. évi olasz Szt. 8. cikke a szerző kizárólagos jogának jelenti ki a mű terjesztését (*diffondere*); a terjesztés fogalma alá esik pedig a 9. cikk szerint a rádió vagy más hasonló eljárás útján való terjesztés is, amely a 10. cikk értelmében mindig nyilvánosnak tekintendő. Ellenben az 1926. évi cseh Szt. 21. §-a az írói művekre nézve azt mondja ki, hogy szerzőjük kizárólagos joga ugyan a rádió útján terjesztés, de csak addig, amíg a mű nincs kiadva. A cseh törvény szerint csak a zeneművek rádió útján közlése feltétlen joga a szerzőnek, tehát tekintet nélkül arra, hogy vajon ki van-e már adva. Az 1923. évi román Szt. nem szól kifejezetten a rádióról, de 19. cikkének 6. pontjában úgy rendelkezik, hogy az „irodalmi tulajdonjog” megsértése az írói mű teljes vagy részleges közlése (*Wiedergabe*) mozgófénykép vagy más mechanikus optikai vagy fonetikai eszköz útján, s ilyen rendelkezést tartalmaz a drámai és zeneművek tekintetében a 22. cikk 4. pontja is. Egyébként a román Szt. 2. cikke általában kimondja, hogy a szerzőnek a tulajdonhoz hasonló kizárólagos joga művét nyilvánosságra hozni, előadni, mást fordításra, utánpótlásra és mindenfajta reprodukcióra feljogosítani stb. Nem szól kifejezetten a rádióról az 1926. évi lengyel törvény sem, de egészen kétségtelenül kiterjed rá, mert 12. cikke úgy határozza meg a szerzői jog tartalmát, hogy a szerző *minden tekintetben kizárólag* rendelkezik műve felől, így különösen ő dönt afelől, hogy vajon műve jelenjen-e meg, s hogy utánképzése vagy terjesztése megtörténjék-e, és *hogyan*. Ami a magyar Szt.-t illeti, ez szintén nem rendelkezik kifejezetten a rádióról, de mint e sorok írója kimutatta (*A Sajtó* 1927. évi 2. számában), a magyar Szt. a rádió útján közlés ellen megadja az oltalmat a szerzőnek (lásd uo. az ellenkező vélemény kritikáját is).⁶⁷ A svájci 1922. évi Szt. annyiban ad oltalmat, hogy 12. cikkének 1. pontja szerint a szerzői jog abból a kizárólagos jogból áll, hogy a szerző a művét *bármely* eljárással közölheti (*wiederzugeben*).

Ami a régebbi törvényeket illeti, e sorok írója részletesen ismertette (uo.) a németországi helyzetet és a Reichsgericht állásfoglalását a rádióoltalom mellett. Kétségtelenül kiterjed a szerzői jogi oltalom a rádióközlésre a francia szerzői jogban és az e rendszert követő szerzői jogi törvényekben, amelyek a korlátlan *droit d'auteur* álláspontján vannak. Így Hoffmann összeállítása szerint (*Studien zur Revision der Revidierten Berner Übereinkunft. GRUR*, 1926. október) megvan az oltalom Franciaországon kívül Belgiumban, Brazíliában, Bulgáriában, Spanyolországban, Angliában, Görögországban, Haitiban, Luxemburgban, Marokkóban,

⁶⁷ Idézett tanulmányomban nem említettem, hogy a Magyar Jogászegylet 1906-i szerzői jogi vitáján Marton Sándor hangsúlyozta, hogy az 1884. évi Szt. sehol megszorítást nem tartalmaz a többszörös és közzététel módja tekintetében (i. m. 58.).

Mexikóban, Németalföldön és Portugáliában; ellenben nincs oltalmazva a szerző a rádióközlés ellen Japánban, Libériában, Norvégiában, sem Svédországban. Dániában pedig attól függ az oltalom, fenn van-e tartva e jog a mű címlapján vagy elején. Ausztriában eltérők a vélemények. Ami Norvégiát illeti, ott Smoschewer szerint (A rádió és a Berni Egyezmény. *GRUR*, 1926. július) szintén attól függ az oltalom, hogy van-e fenntartás. A Berni Unióhoz nem tartozó Észak-Amerikai Egyesült Államokban Smoschewer szerint a legfelsőbb törvényszék oltalmába vette a szerzőt a jogosulatlan rádióközlés ellen.*

Az egység létrehozása érdekében a Berni Egyezmény kiegészítését a Berni Nemzetközi Iroda a rádió tekintetében a következőképp javasolja. A módosított Berni Egyezmény 11. cikke után új, 11/bis cikként a következő rendelkezést kellene iktatni: „Az irodalom és művészet körébe eső művek szerzői kizárólag jogosultak megengedni, hogy műveiket táviró, távbeszélő vagy rádióberendezések útján, vagy hangoknak vagy képeknek átvitelére szolgáló más ilyen eszköz útján a nyilvánossággal közöljék. Az oly művészek, akik az irodalom vagy művészet körébe eső műveket előadják vagy ábrázolják, kizárólag jogosultak megengedni, hogy teljesítményeiket az első bekezdésben említett eszközökkel terjesszék.”

Ez a javaslat nem terjed ki a kérdés részleteire, mert az indokolás szerint (18.) nem szükséges, hogy az egyezmény megfeleljen minden olyan kérdésre, amely felmerülhet akkor, ha az egyes országok törvényeinek alkalmazására kerül a sor; elegendő, ha az egyezmény csak az elvet mondja ki, amíg az oltalom szankcióit és egyéb hatásait annak az országnak törvénye állapítja meg, amelyben az oltalmat kérik. Ez az álláspont nem felel meg annak a felfogásnak, amelyet Smoschewer (i. m.) fejtett ki abban az irányban, hogy a Berni Egyezmény keretében kell egységesen meghatározni azt is, mennyi ideig részesül oltalomban a mű a rádió útján való közlés ellen, továbbá hogy mindegyik országban ugyanaz legyen az a személy, akit a rádió útján közlés joga megillet. Szerinte az is szükséges volna, hogy a Berni Unió szakítson a rádió tekintetében a minimális oltalom elvével, amely szerint a belföldi jogok és a külön nemzetközi szerződések érintetlenül maradnak, ha a szerzőknek több jogot biztosítanak, mint a Berni Egyezmény; ehelyett a legtöbb kedvezmény elvének kellene irányadónak lennie a rádió tekintetében minden egyezményes országra nézve. Végül, meg kellene tiltani Smoschewer szerint az egyezményben, hogy az egyes államok saját honosaik javára más és messzebbmenő jogokat biztosíthassanak, mint az egyezmény.

* A *Blätter für Funkrecht* 1927. évi 9. füzeté közli a Circuit Court of Appeals 1925. évi április 9-i ítéletét, amely kimondja, hogy a szerzői jogi oltalom alatt álló (*copyrighted*) zenemű rádió útján közlése csak a szerző engedélyével szabad, mert bár a törvényhozó annak idején nem ismerhette a rádiót, de a törvényt nem lehet olyan szorosan magyarázni, hogy a technika haladását ne lehessen figyelembe venni, hacsak a törvényhozó szándékát kiterjedőnek lehet tekinteni az újabb jelenségekre is. Kimondja az ítélet azt is, hogy a rádióközlés nyilvános.

Mindez azért szükséges szerinte, mert ha világos és gyakorlatias szabályozás nem sikerül, az adóállomások vagy túlteszik magukat a szerzők jogán, ami a külföldi jogérvényesítés nehézségei mellett lehetséges, vagy pedig az adóállomások a lehetőségig csak oltalom alatt nem álló műveket közölnek, ami szintén nem érdekük a szerzőknek. Különösen nem lehet tehát fenntartani Smoschewer szerint azt, hogy a belföldi ne részesüljön oltalomban, sem azt az elvet, hogy az oltalmi idő nem lépheti túl a mű származásának országában megállapított tartamot. Erre nézve még Heymann is szükségesnek tartja (i. m.), hogy az oltalmi idő a rádió tekintetében mindenütt 50 év legyen. Részünkről már azt is fontos lépésnek tekintjük, ha a római kongresszus megszünteti a bizonytalanságot a rádió szerzői jogi jelentősége tekintetében, és egységes elvi alapot biztosít. Ami a részleteket illeti, azt hiszszük, hogy a gyakorlati élet olyan helyzeteket fog felvetni, amelyek csakhamar szükségessé teszik majd az elvi deklaráción túlmenő megegyezést a részletek tekintetében is. Mindenesetre fontos lenne az átvétel szabadságának kiterjesztése (Rbe. 9. cikk 2. bek.) a rádióra is, a forrás megjelölésével (vö. *Börsenblatt für den deutschen Buchhandel* 1925. 296. sz.). Ma nem kétségtelen, ez a helyes felfogás.

6. A mozgófénykép szerzői joga

Edison találmányának nagy gyakorlati jelentősége a Lumière fivérek tökéletesítő munkája óta immár nem kétséges. Míg a könyv, az újság vagy a folyóirat legmerészebb számítás szerint sem jut el egymillió olvasóhoz, egy-egy nagy filmet öt-tízmillió ember is megnéz (Karl Demeter: *Die soziologischen Grundlagen des Kinowesens. Deutsche Rundschau*, 1926. július). Az amerikai iparban a filmgyártás ma harmadik helyen áll, s tőkét egy milliárd dollárra becsülik (*Magyarság*, 1927. július 24.). A bevezetésben már szó volt arról, hogyan függ össze a mozgókép óriási elterjedése a korszellemmel. Hogy mint fog a film továbbfejlődni, a jósálatok különbözők. Van olyan vélemény, amely szerint a filmre olyan feladat vár, mint amit annak idején a könyvnyomtatás végzett, csakhogy ellenkező irányban. Míg a könyvnyomtatás a mai irodalmi műveltségnek lett alapjává, a filmre váró hivatás éppen ennek az irodalmi alapvonnak megszüntetése, és a szellemi és lelki tárgyak vizuális megragadásának egyengetője (vö. Demeter i. h.). Ebből a szempontból inkább az oktató- és kultúrfilm jöhet tekintetbe, nem annyira a játékfilm (uo.). Kétségtelen azonban, hogy ma a játékfilm dominál, és szerzői jogi szempontból inkább ennek van jelentősége.

A játékfilm esztétikai megítélése nagyon különböző. Míg egyik vélemény szerint a film új művészetet teremtett, és az epikai és drámai művek mellett egy új, harmadik módja a művészi eseményábrázolásnak (vö. Hevesy Iván: *A filmjáték esztétikája és dramaturgiája*. Athenaeum), addig egy más álláspont szerint a mozgóképnek nincs köze a művészethez, hanem egy darab élet, amelynek törvényeire nem lehet esztétikai belátásokat és célkitűzéseket alkalmazni (Hans Brandenburg:

Was ist eigentlich das Kino? *Deutsche Rundschau*, 1926. július). E vélemény szerint a film lényege az, hogy másodrendű, reprodukált, átvitt, közvetett élet, és szimbóluma egy olyan kornak, amelyet a reflex és a reflexió, a kölcsönvett élet, a visszhang kultusza jellemez. Brandenburg szerint a film nem is mozgás, mert a mozgás a térben él, a film pedig csak „képkergetés” (*Bilderflucht*). A film leválasztja a mozdulatot az emberről, mint a gramofon a hangot. A film nem dráma, mert a dráma eleven emberek jelenlétén, téren, mozgáson és élőbeszédén alapul; ezért van az, hogy a költők és írók olyan kevés használható kéziratot produkálnak a film számára. Brandenburg szerint a film nem egyéb, mint a *mimus* a legnagyobb mértékben technicizált késői formájában. Voinovich Géza (*Jókai*) is azt látja, hogy az ólombetűk öldösték a mesét. Ennek reakciója a mai filmjáték.

Bármint áll is a dolog, az bizonyos, hogy a filmalkotás lényegesen különbözik az irodalmi alkotásmódtól, és ez kihat a szerzői jogi megítélésre is.* Az irodalmi mű az író alkotása. A film is készülhet irodalmi műből, de vajon szerzője ilyenkor csak az író? Aligha. Az eredeti irodalmi szöveghez és koncepcióhoz való ragaszkodás csak ártalmára lehet a filmnek (Hevesy Iván, *Nyugat*, 1926/20.). A film létrejöveteléhez tehát nagymértékben hozzájárul a scenáriumíró, aki azt az alapot alkotja meg, amelyen a film megalkotása elindulhat. Maga az irodalmi mű erre még nem alkalmas. De a scenárium sem elég, legalábbis ma még vitás, lehetséges-e olyan scenárium, amelynek alapján külön rendezői tevékenység nélkül meg lehet alkotni a filmet. (Vö. Werner Frehse: Die Verfilmung dreireifer Manuskripte nach dem Literatur-Schutzgesetz. *GRUR*, 1925. november. Szerinte már ma is vannak olyan szövegek, amelyek nyomán a filmrendező a lefotografálandó filmcselekményt elő tudja adni anélkül, hogy saját művészi ötleteire szüksége volna.) A rendező is csak keretet ad azonban, akár pusztán a scenárium alapján, akár a saját ötleteinek segítségével. Ezt a keretet elsősorban a színész tölti be, aki a cselekményt valóságosan ábrázolja. Szerepe van még a fényképezésnek, a külső kiállításnak és általában a film megalkotásához szükséges anyagi feltételek megvalósításának. Mindezeknek együttes hatása adja végeredményében a filmet.

Nem egyszerű kérdés tehát, hogy ki a film szerzője. A tulajdonképpeni drámai mű előadása az író kizárólagos joga. Ezt az elvet nem lehet változatlanul átvinni a filmre. A probléma még meglehetősen kialakulatlan, különösen a törvényhozá-

* Lion (*GRUR*, 1927. évi 218) egyenesen azt állítja, hogy a német irodalmi Szt. a filmesítés tekintetében teljesen el van hibázva, mert „olyan tényálladékot feltételez, amelyről időközben kiderült, hogy meg sem valósítható” (457.). Szerinte irodalmi művet a néma képsorozatból álló filmre átvinni egyáltalán nem lehet, s szerzői jogi bitorlást csak a film felírásaival lehet elkövetni, míg a név, cím és a szereplők nevei tekintetében elkövetett bitorlás csak mint tisztességtelen verseny üldözhető. Támadja ezt a felfogást Elster (*GRUR*, 1927. évi 285. s. köv.) arra utalva, hogy önálló új alkotásról csak akkor lehet szó, ha a belső forma új értékeit lehet megállapítani, ez pedig független attól, hogy új kifejező eszközt használ-e az átdolgozó.

sokban, amelyek vagy megkerülik a kérdést, mint a magyar és a német Szt., vagy pedig meghatározzák ugyan a film szerzőjét, de nem egyöntetűen, mint az olasz, a lengyel és a cseh Szt.

A magyar Szt. 73. §-a értelmében „mozgófénykép-mutatvány alakjában megjelenülő termék (mozgófényképészeti mű) a tartalma szerint az írói művekkel, a képzőművészeti alkotásokkal vagy a fényképészeti művekkel egyenlő védelemben részesül, ha szerzője a cselekmény kitalálásában vagy a színre alkalmazás és elrendezés módjában, vagy a bemutatott események és egyéb ábrázolások csoportosításában, vagy egyéb módon a műnek egyéni és eredeti jelleget adott”, s a 74. § szerint ily művek nyilvános előadására a „mozgófényképészeti mű szerzőjének van – az esetleg felhasznált mű szerzőjét megillető jogok sérelme nélkül – kizárólagos joga”. Hogy azonban kit kell szerzőnek tekinteni, a törvény nem mondja meg. Szalai Emil *A magyar szerzői jog* c. jegyzetes törvénykiadásában úgy véli, hogy „ha az ily mű csak fényképészeti művel egyenlő védelemben részesül, úgy a szerző nyilván az, ki a művet a mozgófényképező géppel felvette, de vele együtt az is, aki a gépek csoportosításában, kiválasztásában, beállításában a műnek egyéni eredeti jelleget adott”. Ellenben „más fajtájú mozgófényképészeti műveknél a tevékenységnek és közreműködésnek annyi változata lehetséges, hogy csak a konkrét eset körülményeiből lesz megállapítható, kit vagy kiket kell szerzőnek vagy szerzőknek tekinteni”. A német jog tekintetében a filmvállalkozót tekintik szerzőnek (vö. Goldbaum kommentárja, 20.), a törvény azonban nem rendelkezik. A filmvállalkozó a szerző az új lengyel Szt. 10. cikke szerint. Ellenben a rendezőt tekinti szerzőnek az új cseh Szt. 9. § 2. bek., de csak ellenkező megállapodás hiányában, úgyhogy gyakorlatilag itt is a vállalkozó lesz irányadó, mert magára ruháztatja a rendezővel a szerzői jogot. Az új olasz Szt. is szerződési szabadságot enged ebben a tekintetben, megállapodás hiányában pedig úgy szabályozza a kérdést, hogy szerzőnek kell tekinteni felerészben a szcenáriumírót, felerészben pedig a „filmszalag szerzőjét” (*autore della pellicola cinematografica*), ha pedig kifejezetten a filmhez írtak kísérezetét, szerző a filmzene szerzője is, úgyhogy ilyenkor egy-egy harmadrész erejéig van joga a három szerzőnek (20. cikk). Ám az olasz Szt. sem világos, mert nem határozza meg közelebbről, ki a „filmszalag szerzője”, úgyhogy itt is súlyos feladat vár a bírói gyakorlatra (vö. *Droit d’Auteur*, 1926. évi 201.).⁶⁸

Az Association littéraire et artistique internationale 1925. évi párizsi kongresszusa azt kívánta, hogy a film szerzőjéül tekintsék az eredeti irodalmi mű szerzőjét, továbbá a szcenáriumírót, a rendezőt és a „kiadót” (*éditeur*), vagyis a vállalkozót mint szerzőtársakat (*collaborateurs*).

A római kongresszus elé szánt javaslat nem foglal állást abban a tekintetben, kit illet meg a mozgófénykép szerzői joga. Az indokolás szerint (22.) az eredeti terv az

⁶⁸ Lapie alább idézett cikke szerint a „filmszalag szerzője” a vállalkozó.

volt ugyan, hogy a javaslat a Rbe. 14. cikkébe új 3. bekezdést vesz fel a következő tartalommal: „Azokat az előadóművészeket, akik közreműködnek a mozgófényképészeti mű előállításán (*production et reproduction*), szerzői jog illeti meg a mű tekintetében, amelynek alkotására közreműködtek.” Ebben a tekintetben az lett volna irányadó, ami a javaslatot a mechanikus zeneművek tekintetében vezette. Ám az indokolás arra utal, hogy az összes közreműködő színész szerzői jogi oltalma komoly hátrányokkal járna a filmgyártásra és filmkereskedelemre. Így nem lehet megengedni, hogy minden közreműködő színész követelhesse szerzőtársi viszonyának feltüntetését a programon, és kifogásolhassa a vállalkozó által kívánt változtatásokat. Az sem helyes megoldás az indokolás szerint, ha csak a scenáriumíró és a rendezőt tekintjük szerzőtársaknak, mert nem lehet pontos meghatározásukat adni, és különben is, a vállalkozó részére dolgoznak, aki egyedül képes gyakorlatilag megvédeni a filmből eredő jogokat harmadik személyek ellen. A vállalkozó a szerző az indokolás szerint akkor is, ha a filmet az ő nevében a scenáriumíró, a rendező, a színészek és a fényképészek alkották meg. Hogy kik a szerzőtársak, annak meghatározását az egyezmény az egyes országok törvényhozásának tartaná fenn.

A magyar jog nyitva hagyja ezt a kérdést. Így a gyakorlat számára értékesíthetjük azokat a fejtegetéseket, amelyeket Pierre-Olivier Lapie párizsi ügyvéd cikke (Un problème de propriété intellectuelle en droit comparé: la détermination de l'auteur d'une œuvre cinématographique. *Bulletin de la Société d'études législatives*, 1927/1–3. szám) foglal magában. Eszerint azok a közreműködők jöhetnek figyelembe, akik egyéniségük kifejezését viszik bele a műbe, tehát közömbös az, aki csak technikai ismereteit viszi bele a műbe, nem egyéniségét, úgyszintén az is közömbös, aki más utasítására cselekszik és más egyéniségét tolmácsolja. Így az eredeti mű írója mellett rendszerint szóba jöhet a scenáriumíró, a rendező, de a színész is. Ha a fényképész egyéni munkát produkál, ő is szerzője lehet a filmnek. A vállalkozó akkor, ha nemcsak üzleti tevékenységet folytat, hanem művészi szempontból is befolyást gyakorol, különösen a scenáriumíróra, akinek szerzőtársi minőségét háttérbe is szoríthatja, különösen, ha állandó alkalmazottja. Részünkről is súlyos hibának tartanánk a vállalkozót tenni meg feltétlen és kizárólagos szerzővé, mint a lengyel Szt. teszi.

7. Az időszaki lapok és a Berni Egyezmény

Az időszaki lapok közleményei közül nem terjed ki a Rbe. a nap hírekre és a egyes apróságokra, tehát a táviratokra (távirati irodák közleményeire) sem. Az egyéb lapközlemények oltalma eredetileg igen szűk volt a Berni Iroda javaslatának indokolása szerint, de a Rbe. nagy lépést tett előre ezen a téren. Mindamellettt homályos maradt az egyezmény álláspontja abban a tekintetben, hogy a feltétlen oltalom – függetlenül a lapban kifejezeti tilalomtól – megilleti-e a tudományos, mű-

szaki vagy szórakoztató munkákat is. Ez a homály a Rbe. 9. cikkének 1. és 2. bek. közt levő ellentétből eredt. Míg ugyanis az 1. bek. szerint feltétlenül tilos átvenni a regényeket, elbeszéléseket és egyéb akár irodalmi, akár tudományos, akár művészeti dolgozatokat (*œuvres*), addig a 2. bek. szerint a regények és elbeszélések kivételével minden újságcikket át lehet venni más újságba, ha nincs kifejezetten megtiltva. *De lege ferenda* minden olyan lapközleményt oltalmazni kell, amely nem efemer érdekű, ezért a Berni Iroda javaslata csak politikai, gazdasági, vallási és más ily cikkek átvételét akarja megengedni (természetesen csak kifejezett tilalom hiányában), amivel eltűnne az ellentmondás, és világos lenne a 9. cikk 2. bek. értelme. Másik újítás az lenne, hogy megszűnnék az újságok és folyóiratok megkülönböztetése.

Az időszaki sajtóban közölt hírekre tehát nem terjed ki a módosított Berni Egyezmény javasolt módosítása sem. Ami különösen a hírlapokban való közlésre szánt táviratok iparszerű gyűjtését és e tevékenység jogi oltalmát illeti, a szerzői jogi oltalom általában kivételesnek tekinthető. Így nem ad szerző jogi védelmet az olasz szerzői jogi törvény, amely pedig IV. cikkében foglalkozik a lapközleményekkel, amennyiben kimondja, hogy az újságokban, szemlékben vagy más időszaki közleményekben foglalt cikkek, tanulmányok (*monografie*), jegyzetek (*note*), rajzok stb. közlésük napjától kezdve oltalomban részesülnek anélkül, hogy szükség lenne bármily fenntartásra vagy bármily alakiságra; mindazonáltal le lehet közölni politikai vagy közigazgatási polémiát tartalmazó cikkeket, híreket és tudósításokat, de fel kell tüntetni a forrást, és ha a cikk alá van írva, a szerző nevét is. A lengyel szerzői jogi törvény is csak annyit mond (13. cikk), hogy le lehet nyomtatni más újságokból az olyan cikkeket, amelyeket fenntartás nélkül közöltek, de nem terjed ki az átvétel szabadsága tudományos vagy irodalmi tartalmú cikkekre. A cseh szerzői jogi törvény azonban kifejezetten úgy rendelkezik (25. §), hogy az újságokban való közzététel céljából gyűjtött és sokszorosított hírek és tudósítások (*Nachrichten und Notizen*) oltalom alá esnek, amíg az arra jogosult lap (újság vagy folyóirat) nem hozta nyilvánosságra; a 47. § 5. pontja pedig a jogosulatlan közlést kihágássá nyilvánítja, és három naptól egy hónapig terjedhető szabadságvesztés-büntetéssel (*Arrest, bezárás*) bünteti. A cseh törvénynek ezek a rendelkezései a régi magyar szerzői jogi törvényből vannak átvéve, amely a Magyarországtól elszakított területen eddig érvényben volt. Az 1884:XVI. tc. 6. § 7. pontja szerint ugyanis a szerzői jog bitorlásának tekintendő „kizárólag a napilapokban leendő felvétel végett összegyűjtött és többszörözve megjelent táviratoknak és tudósításoknak valamely hírlapba történt jogosulatlan átvétele. Az ilyen közleményeknek valamely hírlapban való megjelenése után átvételére a 9. § 2. pontjának rendelkezése alkalmazandó”, a 9. § 2. pontja szerint pedig nem tekintetik a szerzői jog bitorlásának „a hírlapok és folyóiratok egyes közleményeinek átvétele, kivéve a szépirodalmi és tudományos dolgozatokat, továbbá az olyan nagyobb közleményeket, melyeknek az élén az utánnomás tilalma kifejeztetett”. Nagyjából így rendelkezik az 1921:LIV. tc. 6. § 7. pontja is, azzal az eltéréssel, hogy nem említi azt, hogy a joga-

sulatlan átvétel abban az esetben bitorlás, ha „valamely hírlapba történt”, amihez a miniszteri indokolás (*Az 1920. évi február hó 16-ára összehívott nemzetgyűlés irományai*, 11. kötet, 130) azt jegyzi meg, hogy: „A nyomatos napisajtó termékeinek minél hathatósabb megvédése végett mellőzi a javaslat az 1884:XVI. tc. ugyane pontjában foglalt azt a korlátozást, hogy a kérdéses táviratoknak és tudósításoknak pusztán »valamely hírlapba történt« jogosulatlan átvétele szerzői jogi bitorlás.” Eltér továbbá az új szöveg a régítől abban is, hogy az új törvény 9. § 2. és 3. pontjaira történik a hivatkozás arra az esetre, ha a szóban levő közlemények valamely hírlapban megjelenésük után vannak átvéve. Az új 9. § 2. pontja pedig eltér a régi szövegtől, amennyiben az új törvény szerint nem tekintendő a szerzői jog bitorlásának „szépirodalmi és tudományos dolgozatok kivételével egyéb hírlapi cikkek átvétele más hírlapba, ha utánnyomásukat határozottan meg nem tiltották, de a forrást és az abban esetleg megjelölt szerzőt világosan meg kell nevezni”. Az új 3. pont szerint pedig nem tekintendő a szerzői jog bitorlásának „hírlapban vagy folyóiratban megjelent napihíreknek és vegyes apróságoknak átvétele, amelyek egyszerű közléseket tartalmaznak”.

Lényegileg tehát ma is az a helyzet, hogy a távirati irodák és általában a hírlap-tudósító újságok közleményeit rögtön át lehet venni, mihelyt egy közönséges újságban jogosultan közzétették, tehát egy déli lap leközölheti azokat a tudósításokat, amelyek egy reggeli újságban jelentek meg valamely hírlaptudósító újság nyomán, hacsak az ily reggeli újság jogosítva volt a közlésre, vagyis általában, ha előfizetője a hírlaptudósító újságnak. Ez az állapot nem kielégítő, mert az ily tudósítás értéke még mindig megvan akkor, amikor a déli lap közli. A szóban levő közlemények értéke ugyanis attól függ, meddig érdeklődik a közönség az ily közlemény iránt. Minthogy úgynevezett aktualitásokról van szó, az érdeklődés természetesen csak rövid ideig tart, azonban általában azt lehet mondani, hogy eltart egy napig, vagyis addig, amíg az ugyanazon napon, de különböző időpontokban – reggel, délután, este – megjelenő lapok mind közölték. Kétségtelenül értéket szerez tehát az a déli vagy esti lap, amely leközöl olyan tudósítást, amely ugyanazon a napon a reggeli lapokban jelent meg. Legalább egy napra tehát oltalmat kellene adni a jogosulatlan átvétel ellen, ez azonban a mi törvényünk szerint nincsen meg.

Ha szemügyre vesszük azokat az államokat, amelyekben speciális rendelkezések vannak a távirati irodák híreinek védelmére – Röthlisberger (*Droit d'Auteur*, 1925.) nyomán – különösen Izland 1905. október 20-i szerzői jogi törvénye ötlik szembe, amelynek 14. cikke így szól: „Senki sem nyomathat le jogosulatlanul olyan táviratokat, amelyeket másvalaki kapott és tett közzé sajtó költségén, sem nem számolhat be sajtó útján az ily táviratok tartalmáról, amíg öt nap el nem telik a sajtó útján való közzétételüktől. Az előbbi rendelkezések megszegése esetén az léphet fel panasszal, aki fel tud mutatni olyan táviratot, amelyet a táviróhivatal vagy olyan távirati iroda útján intéztek hozzá, amelynek ő előfizetője. Akit azzal vádolnak, hogy táviratot utánozott, el kell ítélni, ha nem bizonyítja, hogy a maga részéről ugyanolyan joga vagy ugyanolyan erős joga van, mint a panaszlónak,

így pl. hogy engedélyt kapott a távirat közlésére olyasvalakitől, aki azt jogosultan kapta. A fenti tilalom megszegése 10 koronától 1000 koronáig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő; a táviratért szedett illeték kétszeresét kártérítésként kell megfizetni a panaszos részére.” A császári Oroszország szerzői jogi törvénye pedig (1911. március 20.) 40. cikkében a következőket rendeli: „Az újságok, a folyóiratok és más időszakos közlemények átvehetnek más hasonló közleményekből eseményekre vonatkozó híreket, napihíreket, úgyszintén távirati és távbeszélő útján tett közléseket, még akkor is, ha külön tudósítóktól származnak. Időszaki orgánumok más cikkeit csak akkor szabad leközölni, ha a szerző tilalma nincs megemlítve. Tilos állandóan átvenni közleményeket ugyanabból a lapból. A másnak szóló távirati és telefon útján tett közléseket, ha a tilalom meg van említve, nem szabad leközölni a helyi sajtóban a közzétételüktől számított 18 óra elteltéig.” Ugyanígy szól az új bolgár szerzői jogi törvény 40. cikke is (1921. július 11.).

Ahol törvény rendelkezik a szóban levő irányban, az oltalmi idő Röthlisberger összeállítása szerint 18, 24, 48, 72, 120 óra, illetve öt nap, míg egyes országokban maximális időt szabnak a közlés szabadságának felfüggesztésére, amely a távirat stb. érkezésétől számítva 6, 10, 12 és 28 órában van megszabva a közzétételtől számított határidőn felül. Az egyes törvényekben különféle feltételekhez van kötve az oltalom, közös elvi alapjuk pedig az elsőbbség biztosítása annak részére, aki pénzt és időt fordított a hírek gyűjtésére. Fontosabb európai államok egyike sem alkotott ilyen rendelkezést, a bírói gyakorlat pedig csak a közzétételig ad oltalmat, ez azonban nem elegendő. A felmerült megoldási javaslatok – Röthlisberger cikke szerint – vagy a tisztességtelen verseny elleni oltalom körébe utalták a kérdést, vagy csupán a forrás megjelölését kívánták, vagy 24 órára kívántak oltalmat, esetleg 12 órára kívántak biztosítani kizárólagos közlési jogot; 18 órás határidő is szerepelt, s arról is vita folyt, hogy csak külföldi tudósításokra terjedjen-e ki az oltalom; azt is kérdés tárgyává tették, hogy csak ugyanabban az alakban nem szabad-e a közlés, vagy a tartalomra is kiterjed-e a tilalom.

A berlini 1908. évi szerzői jogi konferencia elé azután a következő módosító indítvány került: „Napihírek és vegyes apróságok átvételét nem lehet megtiltani. A forrás világos megjelölésének kötelezettsége oly napihírekre terjed ki, amelyeket első közzétételük alkalmával távirati vagy távbeszélő közleményeknek tüntettek fel, ha változatlanul vagy módosított alakban 24 óra alatt közölték le újra, akár védett művek, akár nem.” Ezzel szemben a belga indítvány a következőképpen hangzott: „Tisztességtelen versenynek kell tekinteni az oly távirati vagy távbeszélő közlemény leközlését, amelyet külön tudósító útján vagy külön vonalon kaptak, és amelyet első közzététele alkalmával az említett minőségűnek tüntettek is fel, ha a leközlés a forrás megjelölése nélkül vagy a közzétételtől számított 24 órán belül történt.” A módosított Berni Egyezménybe azonban egyik rendelkezés sem került bele.

Az ipari tulajdon oltalmáról szóló 1883. évi washingtoni és 1911. évi párizsi egyezmény értelmében az Unióhoz tartozó államok kölcsönös oltalmat biztosíta-

nak a tisztességtelen verseny ellen. Bár az 1925. évi hágai konferencia külön nem foglalkozott a kérdéssel, Röthlisbergernek az a véleménye, hogy a tisztességtelen verseny alkotóelemei megvannak a sajtóbeli hírek jogosulatlan átvételében.

Az európai távirati irodák 1924. évi berni kongresszusa a következő határozati javaslatot fogadta el. Tekintve, hogy egyfelől: 1. a tudósítások tulajdonjogának kérdése még nincs nemzetközileg megoldva; 2. hogy bizonyos országokban a tudósítások tulajdonjoga addig terjed, hogy még olyankor is, ha a közlés valamely újságban megtörtént, harmadik személy sem le nem közölheti, sem bármi más módon nem használhatja fel engedély nélkül, s hogy más országokban a tudósítás csak addig részesül oltalomban, amíg valamely forgalomba hozott újság útján nem vált közkinccsé, ismét más országokban pedig az ily tulajdonjogot nem ismerik el, tekintve másfelől arra, hogy különféle nemzetközi konferenciák nem tartották az írói mű fogalma alá esőnek a tudósítást mint olyant, hacsak nincs egyéni formája, de tekintve arra is, hogy a tudósítás felkutatása, gyűjtése és nyilvánosságra hozatala olyan egyéni erőfeszítés, amely bizonyos szervezetet és munkát kíván, és ezért oltalmat igényel, a távirati irodák egyhangúlag elhatározták, hogy az ipari tulajdon Uniójának Berni Nemzetközi Irodája elé, úgyszintén országaik illetékes hatóságai elé terjesztik a következő indítványokat. 1. Kívánatos, hogy nemzetközi egyezmény jöjjön létre a sajtótudósítások tulajdonának egységes törvényhozási szabályozása tekintetében a következő elv alapján: valamely újság vagy tudósító iroda által kapott híreket, bármilyen az alakjuk, tartalmuk és a hozzájuk juttatás módja, az ily újság vagy iroda tulajdonának kell tekinteni mindaddig, amíg kereskedelmi értékük megvan. 2. Kívánatos különösen, hogy a küszöbön álló hágai konferencia, amelynek feladata az ipari tulajdon oltalmára alkotott 1883. évi washingtoni és 1911. évi párizsi egyezmény revíziója, foglalkozzék egy olyan indítvánnyal, amely arra irányul, hogy a 10.b) cikk rendelkezése, amely a tisztességtelen versenyt büntetni rendeli, nyerjen alkalmazást a sajtótudósítások elsajátítására, továbbá, hogy a példaképpen felsorolt tisztességtelen versenybeli cselekmények között legyen megemlítve a napihírek, így különösen a politikai, kereskedelmi, gazdasági és pénzügyi tudósítások vagyoni haszon céljából való leközlése és felhasználása.

Ami a magyar jog álláspontját illeti, nézetem szerint kétségtelen, hogy a tisztességtelen versenyről szóló 1923.V. törvénycikk (Tvt.) értelmében tisztességtelen versennyé minősül a szerzői jogi oltalom alá nem eső lapközlemények olyan átvétele más lapba, amely alkalmas arra, hogy a közönség szokásos figyelem mellett azt a benyomást szerezze, mintha az átvevő lap vállalata saját személyzetével vagy legalább saját anyagi erejével jutott volna abba a helyzetbe, hogy a tudósítást közölhesse. Az ily eljárás ugyanis kétségtelenül az üzleti tisztességbe ütközik, mert hazug látszattal igyekszik előnyt szerezni az üzleti versenyben, mégpedig nem csupán azzal a lapvállalattal szemben, amelytől a tudósítást úgyszólván elorozta, hanem általában valamennyi versenytársával szemben, mert úgy tünteti fel a dolgot, mintha akár életrevalóságánál, akár vagyoni helyzeténél fogva előnyösebb helyzetben volna, mint amilyenben a valóságban van. Ehhez képest nem férhet két-

ség ahhoz, hogy a Tvt. 1. §-át, amely szerint „üzleti versenyt nem szabad az üzleti tisztességbe vagy általában a jóerkölcsbe ütköző módon folytatni”, alkalmazni kell a hírlaptudósítások jogosulatlan átvételére is. Arra nézve, amikor jogosulatlan az ily átvétel, az élet felfogása irányadó, amit régebben a dolog természetének is neveztek.

Ebből a szempontból nézve a dolgot, az üzleti tisztességbe ütközik elsősorban az, ha az átvétel a forrás megjelölése nélkül történik. Ez kelti ugyanis a valóságnak meg nem felelő látszatot. De a forrás megnevezése sem teszi mindig megengedetté az átvételt. Az átvételnek mint ilyennek őszinte feltüntetése csak az alól menti fel az átvevőt, hogy a valóságnak meg nem felelő látszattal akart magának előnyös helyzetet biztosítani az üzleti versenyben. Más lapra tartozik azonban az a kérdés, vajon tisztességes dolog-e ellenérték nélkül elsajátítani olyan értéket, amelyet egy másik versenytárs saját áldozatkészsége árán szerzett meg. Addig, amíg a lapvállalat a birtokában levő tudósítást sajtó útján nem közölte, kétségtelen, hogy az neki üzleti titka, és így a Tvt. 15. és előző szakasza értelmében úgy magánjogi, mint büntetőjogi védelem alá esik, sőt amennyiben súlyosabb büntetőrendelkezés alá esik, ezt a súlyosabb rendelkezést kell alkalmazni. Amikor azonban a sajtó útján való közlés már megtörtént, üzleti titokról többé nem lehet szó, és így a titokvédelem szempontjától függetlenül kell vizsgálni a felvetett kérdést. Az bizonyos, hogy a lapban való közlés még nem szünteti meg a tudósítás gazdasági értékét, még kevésbé azt a nem vagyoni értéket, amelyet a tudósítás a lapnak a jól informáltsága tekintetében jelent. Természetesen ez az érték mint empirikus, történeti tényre vonatkozó érték csak relatív. Létezése elsősorban időben korlátozott. Mint-hogy ugyanis napi érdekű eseményekről van szó, a sajtóbeli hírszolgálat mai szervezeténél fogva az ily tudósítások jelentősége csak addig tart, amíg a napról napra tömegesen produkált közlemények tengerében újabb események és ezekre vonatkozó újabb közlemények nem terelik a figyelmet más irányba. Ez az állapot pedig általában gyorsan bekövetkezik, egyfelől mert a hírszolgálat rendszeres, és minden napnak, sőt napszaknak megvan a maga hírszáma, másfelől mert a mai közlekedési viszonyok között ez a hírszáma a legrövidebb idő alatt el is jut mindenhol, ahol valószínű az érdeklődés iránta. Bármily rövid életű is azonban a hírlapi tudósítás, egy bizonyos ideig mégis tart az az állapot, hogy érdeklődnek iránta. Kifejezett törvényi szabályozás nélkül természetesen az eset körülményei irányadók arra nézve, meddig tart ez az idő. Addig mindenesetre, amíg az időszaki sajtó berendezését tekintve konkuráló vállalatnak lehet tekinteni azt a lapot, amelyben az átvétel történik. Így mindenesetre megvan még az értéke a reggeli lapban megjelent tudósításnak akkor, amikor az ugyanaznap megjelenő déli, délutáni vagy esti lap leközi. Bármily nagy ugyanis azoknak a száma, akik naponta több újságot olvasnak, és így figyelemmel kísérik a nap különböző szakaiban megjelenő lapokat is, mégis bizonyos, hogy a lapokat olvasó közönség egy jelentékeny része csak reggeli lapot olvas, egy jelentékeny része pedig csak a nap más szakában megjelenő újságból meríti tájékozódását a napi események felől. Ha tehát a forrás megjelölésével meg-

jelenő tudósítás ugyanannak a napnak egyik későbbi szakában lát napvilágot, mint amikor az eredeti tudósítás megjelent, a forrás megjelölése sem menti az ily átvételt, csak csökkenti az eljárás tisztességtelenségét. A Tvt. 1. §-a értelmében tisztességtelen verseny tehát, akár a forrás megnevezésével, akár anélkül történik az egyébként meg nem engedett átvétel, amennyiben egy napon belül történik. De természetesen nem az az irányadó, hogy az átvétel ugyanazon a naptári napon történjék, mert ennek az esetlegességnek a tudósítás értéke szempontjából nincs jelentősége. Lehetnek továbbá esetek, amikor az egy napnál hosszabb idő múlva bekövetkező átvétel is tisztességbe ütközik. Amíg tehát kifejezett törvényes rendelkezés nem szab határidőt, csak az adott eset körülményei szerint lehet eldönteni azt a kérdést, meddig nem szabad az átvételnek még a forrás megjelölésével sem megtörténnie.

Azt lehetne ellene vetni álláspontunknak, hogy a forrás megjelölése megszűnteti az átvétel tisztességtelenségét olyankor, ha az átvétel az említett határidőn belül történt, tehát akkor, amikor a tudósításnak még megvolt az értéke. Erre csak azt felelhetjük, hogy az átvétel mint ilyen világos feltüntetése esetén is megvan a más értékének elorzása és az a látszat is, mintha az átvétel jogosult lenne, vagyis az eredetit közlő lapvállalat beleegyezésével történt volna. Másfelől a forrás megnevezését akkor is meg kell követelni, ha az átvétel a szóban levő határidő után történt, mert ilyenkor sem felel meg a valóságnak az a látszat, mintha a közlés eredeti lenne, ezt a látszatot tehát ki kell zárni.

Mindez a Tvt. 1. §-ában foglalt ún. generális klauzulára vonatkozik, amely azonban csak akkor válik aktuálissá, ha a panaszolt magatartás nem vonható a törvényben felsorolt egyes tényálladékok alá, vagy ha ezeket csak részben tölti ki, de egyik-másik tényelem hiányzik. A határeseteknél kezdtük tehát, de ezeken belül igen sok esetben az lesz a helyzet, hogy a jogosulatlan átvétel alája fog esni a törvény magánjogi, esetleg büntetőjogi tényálladékainak is. Így a legtöbb esetben alkalmazni lehet a Tvt. 2. §-át, amely szerint „áru forgalomba hozatalánál [...] nem szabad a kelendőség fokozására alkalmas olyan adatokat híresztelni, amelyek a valóságnak meg nem felelnek és megtévesztésre alkalmasak”, sőt „a valóságnak megfelelő adatot sem szabad úgy híresztelni, hogy annak a szokásos figyelem mellett a valóságnak meg nem felelő értelmet lehessen tulajdonítani”. Az, hogy az időszaki lap egyes példányai áruk, kétségtelen a Tvt. 30. §-ában foglalt meghatározásából, amely különben az 1. §-ra is kihat, mert a 30. § vonja meg a Tvt. alkalmazhatóságának egész körét. Eszerint „áru [...] az őstermelésnek, az iparnak, a közfelfogás szerint ipari természetű szabad foglalkozásnak, úgyszintén a kereskedelemnek és hitelnek körébe eső minden termény vagy termék, illetőleg szolgáltatás”, ha ugyane § 1. bekezdésének megfelelő vállalat üzemi körébe tartozik. Ahhoz pedig nem fér kétség, hogy a lapkiadás a kereskedelem körébe esik, a lapkiadó vállalat pedig vállalat a törvény meghatározása szerint: „Vállalat a jelen törvény értelmében minden akár egyéni, akár társas üzem, amely áruk előállításával vagy forgalomba hozatalával, vagy pedig ipari vagy kereskedelmi szolgáltatások vissz-

terhes teljesítésével foglalkozik. Nem tesz e részben különbséget, hogy az üzem az 1875:XVII. törvénycikk rendelkezései alá esik-e, vagy sem.” Ugyane § szerint végül versenytárs „minden azonos tárgyú vagy hasonló vállalat, amennyiben a távolsági viszonyokra és az esetnek egyéb körülményeire figyelemmel az üzleti versenyben érdekeltnek tekinthető”.

Az 1. és 2. § alkalmazásához sem szándékosság, sem gondatlanság nem szükséges addig, amíg csak a tisztességtelen verseny abbahagyását kívánja a sértett versenytárs. A kiadót kötelezni lehet tehát az abbahagyásra, illetve a jogosulatlan átvétel ismétlésétől való tartózkodásra – mert ez az abbahagyással egy tekintet alá esik a 32. § 1. bek. szerint – olyankor is, amikor sem nem tudott arról, hogy lapjában jogosulatlanul közölnek más lapból átvett tudósításokat, sem nem is tudhatott erről, mert p. o. távol volt, vagy az üzlet vezetésével mást bízott meg, akinek személyében egyébként megbízhatott. Ha ellenben kártérítést is követel a sértett versenytárs, nem elég gondatlanságot bizonyítani a terhére (amint a Tvt. 1. § 2. bekezdése általában elegendőnek tekinteni), hanem azt kell bizonyítani, hogy az, akitől kártérítést követelnek, „tudva működött közre a cselekmény elkövetésénél” (Tvt. 34. § 1. bek.). Ez áll a kiadóra is, aki mellett azonban a szerkesztővel, a nyomda vagy más többszörösítő vállalat tulajdonosával, sőt a terjesztővel szemben is meg lehet állapítani a kártérítési kötelezettséget, ha a tudatos közreműködést rájuk lehet bizonyítani. Ha a tudat a felsorolt egyének terhére megállapítható, egyetemen felelnek (33. §), ellenben a kiadót nem lehet kártérítésre kötelezni csupán azon az alapon (33. § 3. bek.), hogy a cselekményt alkalmazottja a vállalatra vonatkozólag reábízott teendők teljesítésében követte el, mert ezt a rendelkezést nem lehet alkalmazni a 34. §-nak a sajtóra vonatkozó speciális rendelkezésével szemben. Ha azonban a cselekményt időszaki lap közleményével követték el – ami az átvétel tekintetében mindig az eset – akkor „a kiadó abbahagyási kötelezettséget megállapító jogerős bírói ítéletnek, habár azt nem is ellene hozták, kártérítési kötelezettség terhe mellett eleget tartozik tenni, mielőtt arról a bíróság vagy a felperes útján az ítélet közlésével tudomást szerez” (32. § 2. bek.). Ellenben nem alkalmazható ilyen esetekben a sajtótörvény 40. §-a, tehát nem lehet szó arról, hogy amennyiben az átvevő lapnak biztosítéka van, a kártérítésért, amelyet nem a kiadóval szemben állapítottak meg, a biztosítékul letett összeg erejéig elsősorban a kiadó legyen felelős, sem arról, hogy amennyiben a kártérítést az elmarasztalt személytől behajtani nem lehet (vagy azt a biztosíték nem fedezi), a megállapított összeget a kiadótól, és amennyiben ez sem lehetséges, a nyomda- vagy más többszörösítő vállalat tulajdonosától lehessen behajtani. Ezt ugyanis a Tvt. 34. §-ának utolsó bekezdése kizárja. Ellensúlyozza azonban ezt a rendelkezést a Tvt. 34. §-ának már említett 2. bekezdése, amely az abbahagyási kötelezettség nem teljesítéséért, tehát a jogosulatlan átvétel ismétléséért a kiadót kártérítés terhével teszi felelőssé minden esetben, tehát akkor is, ha az ítéletet nem vele szemben hozták, természetesen az ő lapjára vonatkozóan. A Tvt. alapján követelhető kártérítés az elmaradt nyereségre is kiterjed, és a szóban levő esetekben a nem vagyoni kárért is lehet méltányos pénzbeli

kártérítést (elégtételt) követelni (35. §). Akár abbahagyásra, akár kártérítésre irányul a kereset, a bíróság a nyertes fél kívánatára elrendelheti, hogy az ítélet valamely időszaki lapban a vesztes fél költségén közzétéssék (36. §). A tisztességtelen verseny abbahagyását bármelyik versenytárs, valamint a Tvt. 24. §-ában említett testületek és szakegyesületek is követelhetik (32. §), tehát „a cselekmény által érintett szakmabeli érdekek előmozdítására hivatott belföldi gazdasági testületek és szakegyesületek” is, nem csupán annak a lapnak kiadója, amelyből a jogosulatlan átvétel történt.

A Tvt. büntető rendelkezéseinek alkalmazására elsősorban akkor kerülhet sor, amikor még az eredeti közlemény meg sem jelent, ha ti. az átvevő a tudósítás tartalmáról úgy szerzett tudomást, hogy azt neki elárulták, vagy ha azt a jóérkölsbe ütköző más módon tudta meg. Ilyenkor – amennyiben a cselekmény súlyosabb büntető rendelkezés alá nem esik, így p. o. lopássá stb. nem minősül – az üzleti vagy üzemi titok megsértésének vétségét kell megállapítani (Tvt. 21. §). Ha pedig az eredeti tudósítás jogosult közlése már megtörtént, a Tvt. 16. §-ába ütköző szédelgő feldicsérés vétsége froghat fenn. Ezt követi el az, aki – amennyiben a cselekmény súlyosabb büntető rendelkezés alá nem esik – „abból a célból, hogy valamely áru (szolgáltatás) kelendőségét fokozza vagy másnak üzleti közönségét elvonja, [...] a személyek nagyobb körének szánt közleményben (írásban, élőszóval vagy bármely más módon) vagy az árukon jobb tudomása ellenére valótlan és megtévesztésre alkalmas olyan ténybeli adatot vagy kifejezést használ, amely az árunak (szolgáltatásnak) minőségére, az érték tekintetében mértékadó tulajdonságára, [...] az üzem, az üzlet [...] nagyságára, [...] a beszerzés forrására vagy módjára, [...] más személyi, üzemi vagy üzleti ténykörményre vonatkozik”. Ez a tényálladék a magánjogi vétségen (Tvt. 2. §) a szándék és célzat megkövetelésével és a tárgyi tényálladék szigorúbb körülírásával megy túl, megállapításához azonban elegendő valamely fontos tény elhallgatása is. Így elegendő, ha az átvételkor nem tüntetik fel a forrást, vagyis elhallgatják, hogy nem eredeti közleményről, hanem csak átvételről van szó. Ugyanolyan az eset, mint amikor egy újságban lenyomatják egy másik lap hirdetéseit (vö. Kuncz Ödön – Balás P. Elemér: *A tisztességtelen verseny*. 1924.). Ha a szédelgő feldicsérést vállalat alkalmazottja vagy megbízott követte el, és a vállalat tulajdonosát (üzletvezetőjét), illetőleg a megbízót a hivatásából folyó felügyeleti vagy ellenőrzési kötelességének teljesítésében akár szándékos, akár gondatlan mulasztás terheli, a vállalat tulajdonosa (üzletvezetője), illetőleg a megbízó – amennyiben cselekménye súlyosabb büntető rendelkezés alá nem esik – vétség miatt büntetendő (19. §). E büntető rendelkezés alkalmazása esetén azonban nem kerülhet sor a kiadó kártérítésben marasztalására, mert ehhez a szédelgő feldicsérés elkövetésében való részesség szükséges, ez pedig már nem a 19., hanem a 16. § alá esik. Visszaesés alkalmával, vagyis ha a tettes ugyanilyen bűncselekményért már büntetve volt, és büntetésének kiállása óta két év még nem telt el, a szédelgő feldicsérés büntett, és főbüntetésül börtönnel büntetendő, másodszori visszaeséskor pedig, ha a közvetlenül megelőző büntetés kiállása óta öt év még nem telt el, mellékbüntetésül általában vagy csak bizonyos üzletágra, a keres-

kedéstől vagy iparüzéstől eltiltást is ki lehet mondani (22. és 23. §). A szédelgő feldicsérés tekintetében magánindítványra jogosultak a versenytársakon felül a már említett testületek és szakegyesületek is. Az elkobzás csak a Btk. 61. §-a alapján rendelhető el, mert a Tvt. alá eső bűncselekmények nem sajtódeliktumok. A Tvt. 26. §-a is megengedi a büntető ítélet közzétételét.

Büntetendő cselekmény lehet az is, ha valaki más lapvállalat alkalmazottjának, megbízottjának vagy másnak ajándékot, jutalmat vagy más előnyt ad, juttat vagy ígér avégből, hogy az alkalmazottnak vagy a megbízottnak tisztességtelen magatartása folytán az említett vállalat üzleti vagy üzemi titkát megtudja, feltéve, hogy a cselekmény súlyosabb büntető rendelkezés alá nem esik (20. §), s büntetendő az az alkalmazott vagy megbízott is, aki ily tisztességtelen magatartásáért magának vagy másnak ajándékot vagy előnyt követel, fogad el vagy az az iránt tett ígéretet nem utasítja vissza.

Ezeket a büntető rendelkezéseket alkalmazni lehet annak dacára, hogy a Szt. is bitorlásként bünteti a jogosulatlan átvételt, vagyis ha az átvétel addig történik, amíg a jogosult lap nem közli a távirati iroda közleményét (6. §). Ez a tényálladék ugyanis több büntető rendelkezés alá esik, és így a Btk. 95. §-a értelmében a legsúlyosabb büntetést kell alkalmazni, vagyis a Tvt. 16. §-át.⁶⁹

Mindebből világosan következik, hogy a magyar jog mind magánjogi, mind büntetőjogi téren kellőképpen védelmezi a laptudósításokat, így különösen a távirati irodák közleményeit is a jogosulatlan átvétel ellen, úgyhogy a törvény helyes alkalmazása mellett nálunk nincs szükség újabb törvényi szabályozásra. Ebből másfelől az folyik, hogy magyar szempontból nemcsak, hogy nem lehet kifogás a nemzetközi szabályozás ellen, hanem azt egyenesen sürgetnünk kell a saját oltalmunkra olyan államokkal szemben, amelyek ma nem adnak ily védelmet. A Tvt. 31. §-ának a külföldieket védő rendelkezése ugyanis nem kívánja feltétlenül, hogy a külföldi állam ugyanolyan oltalmat adjon a tisztességtelen verseny ellen, mint a magyar jog, hanem csak azt, hogy ugyanolyan oltalmat adjon a magyar állampolgároknak, mint saját honosainak. Másodrendű kérdés, hogy a nemzetközi egyezmény a szerzői jog körében történjék-e, vagy pedig sajtójogi egyezmény léte-süljön.⁷⁰

⁶⁹ Vö. Kuncz Ödön – Balás P. Elemér: *A tisztességtelen verseny*. 1924. 139.

⁷⁰ Kurt Häntzschel miniszteri tanácsos, a Nemzetközi Sajtószövetség sajtójogi bizottságának elnöke, a *Deutsche Presse* 1927. március 26-i számában. A Nemzetek Szövetségének égisze alatt sajtószakértők ülészetek ez év augusztusában Genfben, és szintén kívánták a hírlaptáviratokat oltalmazó nemzetközi egyezmény megkötését. Az oltalom a megjelenésig teljes volna, azután pedig díjat kellene fizetni az átvett hírért, ami lényegileg a szerzői jogi *licence obligatoire* rendszere.

Az utódállamok sajtóügyi törvényhozása*

I.

„Quando homo movet calamum, homo nequaquam illum movet, set motus calami est accidens a Deo in calamo creatus.”¹ Amikor az ember mozgatja a tollat, nem az ember az, aki mozgatja, hanem a toll mozgása Istentől ered... Az okkacionalizmus néven ismeretes filozófiai rendszernek ez a tétele sokféle formában jut kifejezésre a toll, a sajtó rajongóinál: „aus der Buchdruckerschwärze ist das reinste Licht hervorgegangen. [...] Durch die Buchdruckerei werden die Geister der Gelehrten wie Mumien für die Nachwelt einbalsamiert.” [a fekete nyomtatási festékből a legtisztább fény keletkezett. (...) A könyvnyomtatás a tudósok szellemét mint múmiákat bebalzsamozta az utókor számára.] Így jellemzi ironikusan ezeket a rajongókat egy német író a XIX. század legelején (Johann Christoph Freiherr von Aretin: *Über die frühesten universalhistorischen Folgen der Erfindung der Buchdruckerkunst*. 1908.).² Auguste Comte pozitivista kalendáriumában Johannes Gutenberget állította annak a hónapnak élére, amely az iparnak volt szentelve.³ De másképp is jellemzik a sajtót, a sajtó nagy jelentőségét. Ady Endre az „acélhegyű ördögről” beszél, az újságíró inspirálójáról. Isteni és ördögi mesterség: ez a szembeállítás megtalálható a mai idők szellemének két nagy kutatójánál és bírálójánál, Orwald Spenglernél és Hermann Keyserlingnél is.

Keyserling csupa lelkesedés a sajtó, az időszaki sajtó iránt. Szerinte a szellemi tulajdonképpeni közvetítője nem a vaskos kötetek írója, hanem az újságíró.⁴ Vastag fóliánsok olvasására ma a legkevesebb embernek van kedve és ideje. Ennek az embernek, amit tudni érdemes, lehetőleg rövid és pregnáns fogalmazásban kell nyújtani, hogy megértse. Ez pedig Keyserling szerint nem az olvasó felületességét bizonyítja, hanem magasabb szellemi fejlettségét, mert aki két szóból ki tudja ra-

* A Magyar Külügyi Társaság Nemzetközi Jogi Szakosztályában folyó év május hó 22-én tartott előadás.

¹ Idézi Carl Schmitt: *Politische Romantik*. 1925. 125.

² Idézi Demetrius Gusti: *Die Grundbegriffe des Pressrechts*. 1909. 15., 2. jegyzet.

³ Uo.

⁴ Hermann Keyserling: *Új világ születése*. Ford. Juhász Andor. Révai. 174. s. köv.

gadni a lényeket, az abszolút fölényben van azzal szemben, akinek hosszú lére eresztett fejtegetésekre van szüksége, éppúgy, ahogyan az is, aki pregnáns módon tudja kifejezni magát, fölényben van afölött, aki erre csak körülményesen képes. Hogy az újságírói hajlam magában véve nem jelent alacsonyabbrendűséget, Keyserling szerint abból az egy tényből is világossá válik, hogy minden nagy államférfiú, kivétel nélkül, mint újságíró is mestere volt a tömegek irányításának, és hogy korunk legtehetségesebb vezetői az újságírói táborból jöttek. Ez a hajlam magában véve csak a rövid, találó és hatékony kifejezés képességét jelenti. Ugyan mi más különbözteti meg a legnagyobb hatású szellemeket minden kor legmélyebbjei között – kérdi Keyserling –, akár királyok voltak, akár bölcsek, mint éppen ez az adomány? Nem voltak-e ennyiben nemcsak újságírók, hanem egyenesen „újságíróbb-újságírók”? A mai sebességviszonyok között, ahol a rossz minden képviselője mesteri módon számol a szellem új állapotával, a jó terén mindenesetre csak az újságíróbb-újságíró képes jelentős eredményekre. Ezért teljes tévedés – mondja Keyserling –, ha valaki, mert a mai világot csak a megismerés válthatja meg, azt várná, hogy a jövőben fokozottabb jelentőségre fognak szert tenni a teóriák, filozófiai rendszerek vagy általában a vaskos könyvek, amelyek semmit sem hagynak magyarázat nélkül.

Egészen másként lát Oswald Spengler. Szerinte a puskapor és a könyvnyomtatás összetartozik,⁵ mindkettőt a gótika fénykorában találták föl, mint a fausti messzenéző taktika (*Ferntaktik*) nagy eszközeit. A reformáció látta a késői kor kezdetén az első röpiratokat és a tábori ágyukat, a francia forradalom a civilizáció kezdetén az első brosúra-rohamot 1788 őszén, és Valmynál az első tüzérségi tömegtüzet. De ezzel a tömegesen előállított és végtelen síkon terjesztett nyomtatott szó félelmes fegyverré válik annak a kezében, aki forgatni tudja. Franciaországban 1788-ban még privát meggyőződések eredeti kifejezéséről volt szó, de Angliában már ott tartottak, hogy a benyomást tervszerűen igyekeztek előidézni az olvasóban. A Londonból cikkekkel, röpiratokkal, valótlan memoárokkal francia földön Napóleon ellen folytatott hadjárat az első nagy példa. Spengler utal rá. A felvilágosodás korának egyes (*vereinzelt*) lapjai „a sajtóvá” alakulnak át, amint jellemző anonimitással mondják (és „a tüzérség” szóra emlékeztetően). A sajtóhadjárat mint a háború folytatása – vagy előkészítése – jelentkezik más fegyverekkel, és előőrsi csatározásokból, színleges mozdulatokból, rajtaütésekből, rohamokból álló stratégiája a XIX. század folyamán annyira kiképződik, hogy egy háború már el lehet vesztve, még mielőtt az első lövés megtörtént volna – mert közben a sajtó győzött. Mi az igazság? Erre a kérdésre azt feleli Spengler, hogy a tömeg számára az, amit állandóan olvas és hall. Ha egy szegény ördög valahol ül, és gyűjti az alapot arra, hogy „az igazságot” megállapítsa, ez az ő igazsága marad. A másik, a pillanat nyilvános igazsága, amely a hatások és eredmények tényvilágában egyedül irány-

⁵ Oswald Spengler: *Der Untergang des Abendlandes*. 1922. II. kötet, 577. s. köv.

adó, ma a sajtó terméke. Amit a sajtó akar, ez az igaz. Ma úgy harcolnak egymás ellen – mondja Spengler –, hogy ezt a fegyvert csavarják ki egymás kezéből: az újsághatalom naiv kezdő korában ennek a fegyvernek a cenzúra tilalmaival ártottak, amelyekkel a hagyomány képviselői védekeztek, s a polgárság felordított, hogy a szellem szabadsága veszélyben van, ma pedig a tömeg nyugodtan megy az útján, végleg meghódította ezt a szabadságot, de a háttérben láthatatlanul harcolnak egymással az új hatalmak, megvásárolván a sajtót. Anélkül, hogy az olvasó észrevenné, megváltoztatja parancsolóját a sajtó, és ezzel együtt az olvasó is. A sajtó ma hadsereg, gondosan szervezett fegyvernemekkel, újságírókkal mint tisztekkel, olvasókkal mint katonákkal. De Spengler szerint itt is úgy van, mint minden hadseregben: a katona vakon engedelmeskedik, és az ő tudomása nélkül változik a hadicél és az operációs terv. Az olvasó mit sem tud arról, mit akarnak vele, de ezt nem is szabad tudnia, milyen szerepet játszik. Nincs ennél szörnyűbb szatírja a gondolatszabadságnak, állapítja meg Spengler: egykor nem volt szabad gondolkozni, most szabad, de már nem lehet, ma már csak azt akarják az emberek gondolni, amit akarniuk kell, és éppen ezt érzik szabadságuknak.

És a másik oldala Spengler szerint ennek a késői szabadságnak: mindenkinek szabad mondani, amit akar, de a sajtónak szabadságában áll, hogy tudomást szerez-e erről vagy sem.

A sajtó minden „igazságot” halálra ítéltet, ha nem vállalkozik arra, hogy a világ számára közvetítse. Borzasztó cenzúrája ez a hallgatásnak – mondja Spengler –, amely annál mindenhatóbb, mert az újságolvasók rabszolgatömege nem veszi észre. A máglya helyébe lép az agyonhallgatás (*das grosses Schweigen*). A pártvezérek diktatúrája a sajtó diktatúrájára támaszkodik. Pénzzel olvasócsapatokat és egész népeket igyekeznek kitépni az ellenség soraiból, és saját gondolkozási fegyelmük alá vetni. Itt csak azt tudják meg, mit kell tudniuk, s egy magasabb akarat alakítja a világ képét számukra. Nem kell immár fegyveres szolgálatra kötelezni az alattvalókat – állapítja meg Spengler –, mint a barokk fejedelmek tették: lelküket korbácsolják fel ma cikkeikkel, táviratokkal, képekkel (Nortchliffe), amíg fegyvert nem követelnek, és vezetőiket nem kényszerítik olyan harcra, amelyre ezek kényszerítettni akarják magukat. Ez a vége a demokráciának... (Vö. i. m. 577–581.)

Spengler szerint a közvélemény szabadsága mindenekelőtt a sajtószabadság-ideálok,⁶ de a valóságban hozzátartozik a közvélemény szabadságához ennek a véleménynek a megdolgozása, ami pénzbe kerül, a sajtószabadsághoz hozzátartozik a sajtó birtoka, ami pénzkérdés, és a választójoghoz hozzátartozik a választási agitáció, amely függőségben van annak a kívánságaitól, aki a pénzt adja. Az eszmék képviselői csak az érem egyik oldalát tekintik, a pénz képviselői a másikkal dolgoznak. A szellem gondolkodik, a pénz irányít. Ilyen a rendje minden hanyatló kultúrának, amióta a nagyváros lett az úr a többi felett (i. m. 501–502.). Spengler

⁶ Uo., I. kötet, 501.

maga is úgy látja, hogy a jelenkor eszközei még sokáig a parlamenti eszközök: a választások és a sajtó. Gondolkozhat felőlük az ember, ahogy akar, tisztelheti vagy megvetheti őket, de uralkodni kell felettük. Ami a modern sajtót illeti, a rajongó beérheti azzal, hogy alkotmány szerint „szabad”, de aki ismeri a viszonyokat, csak azt kérdezi, hogy kinek áll rendelkezésére (559.). Egy nemrég megjelent könyv pedig, amely szociológiai és tömeglélektani alapon foglalkozik a sajtó és a közvélemény összefüggésével (Gerhard Münzner: *Öffentliche Meinung und Presse*. 1928.), abban összegezi az e körbe vágó vizsgálódás eredményét, hogy a sajtónak van ugyan befolyása a közvéleményre, de nem a sajtó csinálja a közvéleményt, s hatása attól függ, mennyiben ismeri fel azokat az alapvető áramlatokat, amelyek egy-egy időpontban uralkodók. Ha ez a felismerés helyes, akkor a sajtó valóban hatalmi eszközzé válik, mert megsokszorozza, hatványozza azokat a gondolatokat, amelyekre reábukkant. De az a kultúrérték, amelyet a sajtó képvisel, mégsem tiszta érték, mert árnyoldala a sajtónak e szerző szerint is az, hogy hatásai a tőke és az eszme, a pénz és a szellem egyesüléséből erednek, s a szellem hordozói a sajtóban megfizetett emberek, a sajtó pedig érdekelt emberek és csoportok tulajdona.

Tehát nemcsak a történetfilozófus, de a szociológus is arra az eredményre jut, hogy a sajtó hatalom, amellyel számolni kell. Egészen természetes tehát, hogy a Magyarország testéből lehasított részeken fellépő új államhatalmak siettek mozgásba hozni sajtójogi törvényhozásukat, és egyik legsürgősebb feladatuknak tekintették a magyar sajtójog materiálisan hatályban tartott szabályainak egészen vagy részben felcserélését új jogszabályokkal, amelyeket az új helyzettel jobban összhangba tudtak hozni. Ilyen volt az eset a szerb és a cseh új alakulást illetően, míg az osztrák sajtójog újjáalakítása az állam új alkotmányjogi berendezkedésével volt kapcsolatban. A magyar horizontot jelentékenyen meghaladja ugyan a lengyel és az olasz sajtójogi reform, de úgy vélem, nem végzek fölösleges munkát, ha ezekre az államokra is figyelmet fordítok, mert egyfelől ezek is gazdagodtak magyar területtel, másfelől pedig az egyik – a lengyel – teljes sajtóreformja, a másik – az olasz – részleges reformja sok érdekes részletet mutat.

Az alábbiakban külön foglalkozunk 1. a sajtórendészetre; 2. a sajtójogi felelőségre; 3. a sajtóeljárásra és 4. a helyreigazítási jogra vonatkozó rendelkezésekkel. Vizsgálódásaink tengelyéül természetesen a hatályban levő magyar sajtótörvény álláspontját választjuk.

Talán nem szükséges kiemelnem, hogy előadásom nem nyújtja teljes képét az utódállamok sajtójogi állapotának, mert csak a normálisnak nevezhető sajtójogi szabályokat öleli fel, amelyekre nézve a legtöbb alkotmány garantálja a sajtószabadság elvét. Így a csehszlovák alkotmány 113. §-a biztosítja a sajtó szabadságát, és kimondja azt az alapelvet, hogy nem szabad a sajtót előzetes cenzúra alá helyezni.

A román alkotmány 24. cikke pedig biztosítja a szabadságot mindenki számára gondolatainak és véleményének szóval, írásban vagy sajtó útján közlésére és közvételére, de azt is kimondja, hogy mindenki felelős az e szabadsággal való visz-

szaeelésért a büntető törvénykönyvben meghatározott esetekben, de ilyen esetekben sem lehet szó a jog önmagában való korlátozásáról. Ebben a tárgyban a román alkotmány szerint semmiféle kivételes törvény nem alkotható: sem cenzúra, sem más megelőző intézkedés (óvórendszabály) nem alkalmazható bármely közlemény megjelenése, árusítása vagy szétosztása tekintetében; bármiféle közlemény megjelenéséhez nincs szükség előzetes hatósági engedélyre; hírlapíróktól, íróktól, könyvkiadóktól, nyomdászoktól (nyomdatulajdonosoktól) és nyomdászoktól óvadék nem kívánható; nem vethető a sajtó figyelmeztetési (intési) rendszer alá; napilapot vagy időszaki közleményt nem lehet felfüggeszteni vagy megszüntetni (betiltani); sajtóbűncselekmények felett esküdtszék ítélkezik, kivéve azokat, amelyeket a király személye és a királyi család vagy idegen államok uralkodói ellen követnek el; e bűncselekmények felett a rendes bíróságok ítélkeznek a közönséges jog szerint. Vizsgálati fogság sajtóügyekben tiltva van.

Az 1921. évi június 28-i szerb–horvát–szlovén alkotmány 13. cikke szerint a sajtó szintén szabad, és semmi olyan megelőző intézkedés nem rendelhető el, amely nyomtatványok és újságok kiadását, eladását és terjesztését megakadályozza.

Az alkotmányok azonban kivételes esetekre módot nyújtanak a normális szabályok jelentékeny szigorítására és a sajtószabadsággal össze nem férhető szabályok alkalmazására. Így a szerb alkotmány idézett cikke folytatólag kimondja, hogy cenzúra csak háború vagy mozgósítás idején gyakorolható, és csakis a törvényben előre megállapított esetekben; tilos a következő tartalmú nyomtatványok vagy újságok terjesztése és eladása: az uralkodó vagy a királyi ház tagjai, idegen államfők, a nemzetgyűlés megsértése, a polgársághoz intézett egyenes felszólítás az alkotmány vagy az ország törvényeinek erőszakos megváltoztatására, vagy a közérköls súlyos megsértése; ilyen esetekben azonban a végrehajtó hatalom köteles 24 órával a tilalom hatálybalépése előtt az ügyet a bírósághoz áttenni, ez pedig köteles 24 óra alatt a tilalmat megerősíteni vagy feloldani, ellenkező esetben a tilalmat feloldottnak kell tekinteni. A kártérítés kérdésében a rendes bíróságok döntenek, mégpedig függetlenül a tilalom feloldására vonatkozó bírói határozattól. A lengyel alkotmány 124. cikke szerint pedig az egyéni jog, így a sajtószabadság időleges felfüggesztése helyet foglalhat az állam egész területére vagy egyes községekre kiterjedő hatállyal, ha a közbiztonság érdekében szükségessé válik; a felfüggesztést kizárólag a minisztertanács rendelheti el a köztársasági elnök jóváhagyásával, mégpedig háború esetén, vagy háború veszélye vagy belső zavarok miatt, vagy olyan súlyos összeesküvések esetén, amelyek felségsértésként (*haute trahison*) jelentkeznek, és az alkotmányt vagy a polgárok biztonságát fenyegetik. Az ily minisztertanácsi rendeletet nyomban be kell mutatni hozzájárulás végett az országgyűlésnek, ha együtt van stb. Az ily kivételes rendelkezések általában nem tűnnek ki a sajtótörvényekből. Még leginkább a lengyel törvény normális szigora mutatja leplezetlenül, hogy az utódállamok eléggé rendkívülinek tekintik helyzetüket. Az olasz jog azonban nemesak nyíltan, de tudatosan és nem átmenetileg, hanem elvi alapon helyezkedik szembe *normális* sajtójogi rendszerében a *sajtószabadság* elvével.

II.

Ami mármost a *sajtórendészet* eléggé aprólékos szabályait illeti, meg kell említenem, hogy az osztrák sajtótörvény (St.) a *nyomtatvány* fogalmának (2. §) meghatározásába⁷ – a német sajtótörvényhez hasonlóan – felveszi azt is, hogy terjesztésre van szánva. Erre a mi sajtótörvényünknek azért nincs szüksége, mert azzal kezdődik, hogy sajtó útján mindenki szabadon közölheti és *terjesztheti* gondolatait. A nyomtatványok közé számítja az osztrák St. a zeneműveket is, minden közelebbi megszorítás nélkül, éppúgy – mint a magyar St. 2. §-a – tehát a szöveg nélküli zeneműveket is.

Ami az impresszumot illeti, a szerb St. túlmegy a magyar törvényen,⁸ és nem éri be a nyomtatás helyének megjelölésével, hanem azt is követeli, hogy a nyomdász tartózkodó helye is legyen feltüntetve a nyilvánosságnak szánt nyomtatványokon, időszaki lapokon pedig a felelős szerkesztő és más szerkesztő (Herausgeber) neve mellett tartózkodási helyén felül foglalkozása is közölve legyen. Az impresszum alól való mentesség tekintetében a lengyel St. külön kiemeli az értékpapírokat, a szöveg nélküli zeneműveket, és az oly művészi nyomtatványokat, amelyek az eredeti jellegével bírnak, tehát nyilván a metszeteket.⁹ A szerb St. külön megemlíti a gyászjelentések mentességét.

Ami a sajtó *ipari vonatkozásait* illeti, az osztrák St. alapelve az, hogy nincs többé engedélyhez kötve az olyan ipar üzése, amelynek tárgya nyomtatványok előállítása, árusítása vagy kikölcsönzése. Miként az 1902. évi javaslat, az új törvény is kimondja, hogy nyomtatványok nyilvános helyen kifüggesztése vagy kiragasztása nincs többé hatósági engedélyhez kötve. Elejti az új törvény e javaslatnak azt a korlátozását, hogy a hatóság eltávolíthatja az olyan falragaszt, amely bűncselekmény tényálladékát foglalja magában. Ehelyett azt az új rendelkezést tartalmazza, hogy a szövetségi rendőri hatóság megállapíthatja, hogy falragaszt csak bizonyos helyeken szabad kifüggeszteni, továbbá elrendeli, hogy a kifüggesztésre szánt nyomtatványokon nemcsak a nyomdász és a kiadó nevét kell feltüntetni, hanem azét az egyénét is, aki a nyomtatvány tartalmáért felelős (11. és 16. §).

Igen helyes intézkedése az osztrák St.-nek az, hogy az iskolai hatóság vagy a fiatalkorúak hatóságának indítványára a szövetségi rendőri hatóság megtilthatja, hogy 18 éven aluli egyének közt terjesszenek bizonyos meghatározott nyomtatványokat, vagy bizonyos fajta nyomtatványokat, amelyek az ifjúkori ösztönök kihasználásával az ifjúság erkölcsi jólétét veszélyeztetik; az ilyen nyomtatványok utcai árusítását vagy újságárusok útján való terjesztését is el lehet tiltani. Nem

⁷ Vö. Balás P. Elemér: Az osztrák sajtótörvény. *Ügyvédek Lapja*, XXXIX/10. s köv. sz.

⁸ A szerb sajtótörvényt Metod Dolenc Grundzüge des jugoslawischen Pressrechts (*Ostrecht*, 1927., 154. s köv.) cikke nyomán ismertetjük.

⁹ Vö. Az új lengyel sajtójog. *A Sajtó*, 1928. évi 2. és 3. sz.

szabad azonban az ilyen tilalmat politikai, vallási vagy társadalmi indokra alapítani. A terjesztés ilyen korlátozása legfeljebb három hónapra szólhat. Az ilyen intézkedésről mind az indítványozó hatóságot, mind a kiadót értesíteni kell, s ellene felfolyamodásnak van helye, de ennek nincs halasztó hatálya. A tilalmat közzé kell tenni a hivatalos lapban (12. §). Aki az említett iparjogi rendelkezéseket megszegi vagy ebben közreműködik, kihágást követ el, azokat a nyomtatványokat, amelyekre a kihágás vonatkozik, el lehet kobozni, akkor is, ha bűnvádi eljárást senki ellen nem lehet indítani (13. §).

Nagyon érdekes, hogy a régi osztrák jog terhes iparjogi szabályai Ausztriában hatályukat veszítették, ellenben továbbra is alkalmazást nyernek a szerb sajtójog területének a saint-germaini béke előtt Ausztriához tartozott részén. A szerb St. ugyanis fenntartja azokat a különféle rendszereket, amelyek a mai szerb államterület különböző részein vannak hatályban, úgyhogy egyes területeken a nyomdaipar engedélyezés alá esik, másutt ellenben éppoly szabad, mint más ipar.

Nagy figyelmet szentel a lengyel St. a *nyomdaiparnak*, és igen részletes szabályokkal nehezedik erre az iparágra. Minden grafikai intézetnek (nyomdának, könyomdának, fényképészeti vállalatnak stb.), továbbá minden nyomtatványraktárnak, amely árusítás, kölcsönzés vagy szétosztás útján való terjesztésre szolgál, vezetőjének kell lennie (15. cikk), aki csak lengyel állampolgár lehet. Vezető lehet maga a tulajdonos, a hasznélvező vagy a bérlő, vagy az általuk alkalmazott egyén. A lengyel állampolgárság mellett egyéb személyi kellékek is szükségesek. A vezető köteles 24 óra alatt írásban bejelenteni a helyi közigazgatási hatóságnál az ügyvitel átvételét, s ez a köteleesség kiterjed a bejelentés alá eső tények minden változására. Lényegesen túlmegy a grafikai intézet vezetőinek *könyvvézetési kötelessége* a magyar St. 6. §-án: nem elég az elkészült nyomtatványokat az elszállítás előtt vagy az elszállítással egy időben bejegyezni, hanem *még a nyomtatás megkezdése előtt be kell jegyezni a megrendelések tényét. A közigazgatási hatóságnak pedig joga van megvizsgálni, vajon az elvégzett munka megegyezik-e a megrendelőkönyv adataival.* Arra is joga van az elsőfokú közigazgatási hatóságnak, hogy a *nyomtatványraktárakban ellenőrizze, megtartják-e az ezekre vonatkozó ismertetett rendelkezéseket.*

Ami a *köteles példányok* beszolgáltatását illeti: amíg a magyar St. a sajtósabadság rendszerének megfelelően úgy rendelkezik, hogy a beszolgáltatásnak sajtórendészeti célból a terjesztés megkezdésével egyidejűleg kell történnie (7. §), addig a szerb St. az időszaki lapok tekintetében úgy rendelkezik, hogy a köteles példányokat a terjesztés megkezdése előtt kell beszolgáltatni, a lengyel St. pedig általában azt rendeli, hogy a grafikai intézet vezetője az ott előállított mindenfajta nyomtatványt *haladéktalanul az első példányok levonása után* köteles beszolgáltatni. A szerb törvény nem rendelkezik ugyan a nem időszaki nyomtatványokról, a gyakorlat azonban az, hogy a korábbi szabályokat alkalmazzák. A beszolgáltatásnak a lengyel törvény szerint a közigazgatási hatósághoz kell történnie, a szerb törvény szerint pedig akár az államügyészséghez, akár a közigazgatási hatósághoz. A be-

szolgáltatás időpontjának említett meghatározása beleütközik a sajtószabadság elvébe, mert hiszen az előzetes cenzúra hiánya és az anonimitás tiszteletben tartása mellett éppen az a sajtószabadság egyik legfőbb biztosítója, ha a kész sajtótermék terjesztése nincs feltételhez kötve, így nem függ attól, hogy a kész sajtóterméket bemutatták-e előzőleg valamely hatóságnál. Természetesen még kevésbé volna összeegyeztethető a sajtószabadság elvével az, ha a még ki nem nyomott sajtóközleményeket kellene bemutatni előre a hatóságnak, mert az már a szó legszorosabb értelmében vett előzetes vizsgálat (cenzúra) lenne. A sajtószabadság elvével a sajtórendészet csak annyiban fér össze, amennyiben nem érinti sem a kész, még kevésbé a tervezett sajtótermék tartalmát, hanem csak olyan rendelkezéseket tartalmaz, amelyek általánosságban mozognak, és a sajtótermék tartalmától teljesen függetlenek. Ezen az állásponton van a magyar St., amely a sajtótermékek terjesztését általában szabadon hagyja, és csupán a terjesztés egyik módja: az utcai terjesztés tekintetében engedi meg a sajtótermék tartalmának hatósági vizsgálatát az ily terjesztés megengedésének feltételül. A terjesztés szabadsága tekintetében feltűnő a lengyel St.-nek az a szabálya is, hogy nem a kész, hanem a *megrendelt* nyomtatványokról kell könyvet vezetni, ami lehetővé teszi, hogy a közigazgatási hatóság, ellenőrzési jogának gyakorlása útján, már előre tájékoztatva legyen olyan nyomtatványok várható megjelenése felől, amelyek gyanúsaknak látszanak, úgyhogy megteheti a kellő előkészületet arra, hogy amikor az ilyen nyomtatványt valósággal bemutatják nála, a terjesztését csírájában lehetetlenné tegye, mert hiszen a terjesztésnek csak a köteles példányok bemutatása után szabad – ha nyomban is – megkezdődnie. A háború esetére szóló kivételes intézkedésekről szóló 1912:LXIII. tc. 11. §-a is hasonlóan rendelkezik, és ugyanezt a célt szolgálja, amikor törvényes alapot nyújtott ahhoz, hogy a sajtórendészeti köteles példányokat még a szétküldés előtt szolgáltatassák be. Ezzel ez a kivételes törvény nem helyezkedett ugyan ellentétbe az 1848. évi St.-ben kifejezetten kimondott, de egyébként is alkotmányunk lényeges részét tevő azzal az alapelvvel, hogy sajtócenzúrának nincs helye, azonban a sajtószabadság nem csupán a cenzúra hiányát jelenti, hanem a terjesztés szabadságát is, de a magyar törvényhozás ezt is csak kivételes esetekre korlátozza. Hogy ez a korlátozás a lengyel sajtójogban a már említett célra irányul, világos az 1912:LXIII. tc. 11. §-ához fűzött miniszteri indokolásból, amely ennek a kivételes rendelkezésnek a következő magyarázatát adja: „A sajtórendészeti köteles példányokra [...] a szétküldés *előtti* beszolgáltatás kötelezővé tétele nem azt jelenti, hogy ennek alapján a sajtórendészeti hatóság engedélyétől fog függni a sajtótermék megjelenése, hanem csak azt, hogy ennek alapján az ügyészség vagy esetleg már a rendőrhatalóság előre megállapíthatja, hogyha valamely nyomtatvány megjelenik, azzal bűncselekmény követtetnék el, és így már előre meg fogja tenni azokat az intézkedéseket, amelyek a bűncselekmény elkövetésének megakadályozására szükségesek, ha pedig a bűncselekményt mégis elkövetnék, lehetséges lesz sürgősen intézkedni, hogy a büntető megtorlás gyorsan bekövetkezzék, s a sajtótermék elterjedése megghiúsíttassék. [...] *Mindez kétségtelenül jelentékeny korlátozása a sajtó-*

szabadságnak, de háború esetén e korlátozások szükségesek, és e korlátozások mellett is fennmarad a sajtószabadság legfőbb elve, hogy a gondolatközlés nem tetetik előzetes engedélytől függővé, hanem a gondolatközlés tilos volta *véglegesen* csak utólagos bírói eljárás alapján állapíttatik meg.” Az eltérés csak az, hogy a lengyel törvény nyomában a köteles példány beszolgáltatása után megengedi a terjesztés megkezdését, ellenben az 1912:LXIII. tc. 11. §-a értelmében a szétküldés, amennyiben a kir. ügyészség vagy a rendőrhatalóság korábban meg nem engedi, időszaki lapoknál csak a sajtórendészeti köteles példány kézbesítésétől számított három óra múlva, más sajtótermékeknél a kézbesítés napjától számított egy hét múlva veheti kezdetét. Kétségtelen tehát, hogy a lengyel St. rendszere kisebb mértékű korlátozása a sajtószabadságnak, mint amilyent a kivételes hatalomról szóló magyar törvény tartalmaz, azonban nagy súllyal esik a mérlegbe az a körülmény, hogy a lengyel St. normális időkre szóló általános szabályt ad, nem kivételes rendelkezést. Elvi szempontból mindenestre ellenkezik ez a szabály a sajtószabadsággal, és e sorok célja csupán ennek az elvi szempontnak kidomborítása, nem érintve azokat a tényleges szempontokat, amelyek a lengyel sajtójog megalkotásakor irányadók lehettek. Ebben a tekintetben a német kritika határozottan a német kisebbség ellen irányuló támadó intézkedést lát.¹⁰

Köteles példányt kell beszolgáltatni az osztrák St. szerint sajtórendészeti célra a terjesztés megkezdésekor minden olyan nyomtatványból, amelynek terjedelme három nyomtatott ívnél nem nagyobb, mégpedig nemcsak az államügyészhez, hanem a megjelenés helye szerint illetékes szövetségi rendőri hatósághoz is. Ez a kötelezettség minden újságszámra nézve is fennáll, és mindig a nyomdászt terheli, kivéve, ha a nyomtatás külföldön történik – ilyenkor a köteles példányt a kiadó tartozik bemutatni. Nem kell köteles példányt adni hírlaptudósító újságokból, sem a családi élet stb. céljára szolgáló, már említett nyomtatványokból. A kiadó vagyoni érdekeit kíméli az a rendelkezés, amely az 1902. évi javaslatból van átvéve, és azt a kivételt állapítja meg, hogy művészi reprodukciókat és zeneműveket vissza kell adni, ha bemutatásuk után 14 nap alatt nem indul miattuk bünvádi eljárás. Továbbá köteles példányt (*Freistück*) kell adni minden olyan nyomtatványból, amely belföldön jelent meg, vagy amelyet belföldön nyomtattak, a bécsi nemzeti könyvtár részére, nemkülönben az egyetemi vagy az országos könyvtár részére is. Ezt a kötelezettséget a terjesztés megkezdésétől számított nyolc nap alatt kell teljesítenie a kiadónak, ha pedig a nyomtatvány külföldön jelent meg, a nyomdásznak. Rendetlenül azt is ki lehet mondani, hogy ily tudományos célra köteles példányt kell adni más olyan nyomtatványokból is, amelyekből egyébként nem jár köteles példány, továbbá azt is el lehet rendelni, hogy további köteles példányokat kell adni, de az összes köteles példány száma nem lehet több újságból tíznél, más nyomtatványból

¹⁰ Vö. Bernhard Huldshiner „A sajtószabadság vége Lengyelországban” c. cikkével a *Deutsche Presse* 1927/27. számában.

ötnél. A kiadó vagyoni érdekeit is kíméli azzal is, hogy a tudományos célra szolgáló köteles példányok bolti árának felét megtérítteti akkor, ha a bolti ár több mint 20 000 korona, feltéve, hogy az ily példányt egy hónap alatt nem adják vissza.

A tudományos célú kötelespéldány-beszolgáltatás tekintetében részletesen intézkedik a lengyel St. is. A köteles példányok száma tíznél több nem lehet. Bizonyos nyomtatványokat tartós papiroson kell köteles példányként beszolgáltatni. Csak egy példányt kell azonban beszolgáltatni a szövegtelen zeneművekből és a művészi nyomtatványokból. A köteles példányok beszolgáltatására vonatkozó rendelkezések kiterjednek a külföldön előállított, de belföldön kiadott nyomtatványokra is, míg a külföldön előállított és kiadott nyomtatványokból csak egy példányt kell beszolgáltatni az elsőfokú közigazgatási hatósághoz, de csak akkor, ha a behozatal 50-nél több példányban történik. A szerb St. csak annyit mond, hogy a sajtótermékeket öt példányban kell beszolgáltatni, s ezekből kapnak az állami könyvtárak egy-egy példányt. A lengyel St. köteles példányokról szóló rendelkezései nem terjednek ki az állami és az önkormányzati hatóságok által működésük körében kiadott és megrendelt nyomtatványokra, sem a közoktatásügyi és a belügyminiszter által megjelölt tudományos intézetekre. Ez a célszerű rendelkezés tehát lényegesen túlmegy a magyar St. 4. §-án.

A *terjesztés* fogalmát a lengyel St. nem határozza meg egész terjedelmében, csak annyit mond, hogy nyomtatvány terjesztésének kell tekinteni a mindenkinek hozzáférhető helyen való közszemlére tételt is. Ennyiben tehát eltér a magyar St. 8. §-ától, amely szélesebb terjedelemben határozza meg a terjesztés fogalmát. Az *utcai terjesztésről* egyáltalán nem rendelkezik a szerb St. A lengyel St. pedig annyiban tér el a magyar jogtól, hogy nem köti engedélyhez az utcai terjesztést, hanem csak az utcai terjesztéssel foglalkozó egyének alsó korhatárát állapítja meg (a 17. évben), továbbá az utcai terjesztést térbelileg korlátozza. Az utcai terjesztéskor ki szabad kiáltani a lap irányát is, ha ez a cím mellett állandóan fel van tüntetve. Lényegesen megszorítja a lengyel St. a terjesztés szabadságát annyiban, hogy a belügyminiszter általánosságban – tehát nem csupán a külföldi nyomtatványokra szorítókozó hatállyal – megvonhatja a postai szállítás jogát, szemben a magyar St. 9. §-ával, amely éppen ellenkezően rendelkezik. A külföldi időszaki lapok terjesztésének megtiltása a lengyel St. szerint a belügyminiszter feladata.

Az *időszaki lapokról* szóló rendelkezések alkotják a legtöbb új sajtótörvény gerincét. Egyik-másik alkotás – így az olasz – kizárólag erre is szorítókozik. Legnagyobb jelentőségűnek ezen a téren az olasz reformot lehet tekinteni. Valóban az időszaki sajtó problémájára esik manapság a sajtójog súlypontja, s kialakultnak tekinthető az a felfogás, hogy az időszaki sajtó jogi szempontból lényegesen különbözik egyéb nyomtatványoktól, úgyhogy a sajtójogi szabályok – különösen a felelősség terén – nem lehetnek azonosak az időszaki és az egyéb sajtó tekintetében. Éppen Keyserling ismertetett véleménye élesen rávilágít az időszaki sajtó nagy jelentőségére és a nem időszaki sajtótól való nagy különbözőségére. Még szebben jellemzi ezt a magyar Kuncz Ignác (*A nemzetállam tankönyve*. 1900. 162.) a maga

patetikus modorában: a hírlap hatása a villanyütéshez hasonlít, a tudományos könyvé lassú; egy hírlapi cikk ma fényt és leget áraszt a földtekére, s holnap már feledve van. A tudós mű egyszerre kisebb körnek szól, de évezredek múlva is szól, hatása állandó és mély – igen sokszor érzik ezt, akik magáról a műről mit sem hallottak. A hírlap egyszersmind vállalat, s ez lenni kénytelen, viszont a tudós műnek minden anyagi érdektől függetlennek kell lenni. A hírlap annál hatalmasabb, minél többen vannak olyanok, akik tudnak olvasni, de önállóan gondolkodni nem, s hajlandók gondolataikat „fix und fertig aus der Fabrik zu beziehen”. A tudós mű annál hatalmasabb, minél fejlettebb a nemzetben az önrendelkezés, mondja Kuncz Ignác.

Ami az egyes törvényeknek az *időszaki sajtóra* vonatkozó rendelkezéseit illeti, ezekkel részben a sajtójogi felelősség szabályaival kapcsolatban foglalkozunk. Most csak az időszaki lapokra vonatkozó legáltalánosabb rendelkezéseket és a sajtórendészeti szabályokat ismertetjük.

Igen sikerülnek találjuk az osztrák St.-ben az újság (folyóirat) meghatározását (2. §): olyan nyomtatvány, amelynek tartalma nincs előre korlátozva, ugyanazon név alatt és folytatólagosan következő számokban (darabokban, füzetekben), bár szabálytalan időközökben jelenik meg, még akkor is, ha mindegyik szám külön egész, feltéve, hogy tartalmilag összefüggnek. Közömbös tehát, hogy a megjelenés milyen időközökben történik. Az 1902. évi javaslat még az egy hónapi időhatárral operált. Megváltoztatta az osztrák St. az eddigi műsót is, nem beszél többé időszaki nyomtatványról, hanem – nyilván a svájci büntetőjavaslat nyomán – egészen egyszerűen, a mindennapi szóhasználatnak megfelelően újságról (folyóiratról). Az osztrák St. szerint felelős szerkesztő csak nagykorú egyén lehet, ha nincs kizárva a nemzetgyűlési választójogból, és ha állandóan Ausztria területén lakik. Nem lehet felelős szerkesztő a nemzetgyűlés, a szövetségtanács vagy valamely országgyűlés tagja addig, amíg mentelmi joga fennáll (18. §). Ennek a korlátozásnak nyilván az az alapja, hogy az ilyen szerkesztőt sokszor nem lehetne büntetőjogi felelősségre vonni, mert megeshetne, hogy az elévülés előbb következne be, mint a mentelmi jog megszűnése. Ebben a tekintetben az 1902. évi javaslat kevésbé volt radikális, mert csak annyit mondott ki, hogy az elévülési időbe nem lehet beszámítani azt az időtartamot, amíg a bünvádi eljárást törvényes ok akadályozza. Aki újságot akar kiadni, köteles ezt a szándékát a szövetségi rendőri hatóságnak bejelenteni. Az ily bejelentés hatálya egy hónapig tart. Lapbiztosításokat nem követel az osztrák St., azt már az 1894. július 9-én kelt törvény eltörölte (19. §).

Az osztrák St. szerint meg kell nevezni minden számon a (lap szellemi ügyeit irányító) kiadót (*Herausgeber*), meg kell mondani a tulajdonos (lapvállalkozó) nevét, foglalkozását és lakóhelyét is. Ha több felelős szerkesztő van, meg kell mondani, hogy a lapnak ki mely részéért felel. Nemcsak az olyan nyomtatványon, amelyet kifüggesztenek vagy kiragasztanak, hanem azokon is, amelyek terjedelme nem több három nyomtatott ívnél, a nyomdász és a kiadó (*Verleger*) nevén kívül annak az egyénnek a nevét is fel kell tüntetni, aki a nyomtatvány tartalmáért felelős (16. §).

Az osztrák St.-ben rendkívül jellemző és nagy horderejű az a rendelkezés, amely kötelezővé teszi annak világos feltüntetését, hogy valamely hirdetést vagy más dicsérő közleményt díjazásért közöltek-e (26. §). E rendelkezés megtartásáért a kiadó és a laptulajdonos felelős, s megszegése kihágás, amely nemcsak pénzbüntetéssel büntetendő, hanem annak az értéknek elkobzásával is, amelyet az ily palástolt hirdetésért fizettek. Kérdés, vajon lehet-e eredményt várni ettől a rendelkezéstől. Már az is nagyon kétséges, hol van az a határ, amely a megfizetett közleményt elválasztja a meg nem fizetettől. Hiszen a lap kiadója maga lehet az a személy, aki a saját érdekében helyez el ilyen közleményeket, így valamely hatalmas vállalat egyenesen ebből a célból vásárolhat magának lapot, sőt lapokat. Legfeljebb annyit lehet a gyakorlatban megvalósítani, hogy azokat a közleményeket fogják megjelölni, amelyek nem a szokott módon kerülnek a lapba, tehát nem úgy, hogy a lap rendes munkatársai írják, vagy nem olyan egyének helyezik el, akiknek a lapvállalat ezért tiszteletdíjat fizet, sem pedig nem a hirdetési rovatban jelennek meg, hanem a lap egyéb részében való megjelenésüket pénzért vásárolja meg az érdekelte. Így azután éppen a nagyobb tőke hatalma marad csorbitatlan, amelynek túlsúlya ellen pedig a jogszabály irányul.

Rokon rendelkezése az osztrák St.-nek az, amely visszakövetelési jogot ad annak, aki vagyoni előnyt juttatott valakinek azért, hogy valamely lapközlemény megjelenjen, vagy közlése elmaradjon, ha a jó erkölcsbe ütközik az ily közlés ellenérték fejében való kieszközlése vagy mellőzése (27. §). Ez a rendelkezés céltalanná akarja tenni és ezzel akarja megghiúsítani a sajtó megvesztegetését. Ez a szabály azonban nem bizonyult kielégítőnek, úgyhogy 1927-ben az osztrák kormány javaslatot terjesztett elő a sajtó útján elkövetett visszaélések leküzdésére. E javaslat I. cikke szerint az, aki a maga vagy más részére jogtalan vagyoni előnyt követel, fogad el vagy az eziránt tett ígéretet nem utasítja vissza avégből, hogy valamely újságban bizonyos ténybeli tartalmú közleményt tegyenek közzé vagy hallgassanak el, amennyiben a cselekmény súlyosabban nem büntethető, vétség miatt három hónaptól egy évig terjedhető szigorú fogsággal (*Arrest*) büntetendő. A II. cikk szerint pedig az, aki nyomtatványban ténybeli valótlan tartalmú közlést tesz vagy terjeszt, amely alkalmas arra, hogy másnak hitelét, keresetét vagy boldogulását rontsa, vétség miatt egy hónaptól hat hónapig terjedhető fogsággal vagy 2500 shillingig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő. A cselekmény miatt csak az érdekelte fél kivánságára van helye büntető eljárásnak.

A kormányindokolás arra utal, hogy nem elegendő az 1922. évi sajtótörvény 27. §-ának magánjogi rendelkezése, amely visszakövetelési jogot ad a sajtó útján való közlés vagy elhallgatás céljából adott értékre. Az ilyen visszaköveteléstől tartózkodnak az érdekeltek, nehogy saját jó hírnevüket veszélyeztessék. A II. cikk pedig a tisztességtelen verseny megfelelő rendelkezését általánosítja a versenyen kívül eső hírnévrontásra.

A IV. cikk az esküdtbíróági hatáskört korlátozza a sajtódeliktumok eseteiben, mert a tapasztalat nagyon kedvezőtlen volt, különösen az esküdtbíráskodás lassú-

sága és költséges volta, főleg pedig a helytelen felmentések miatt. Külföldi lapok terjesztésének eltiltása Ausztriában továbbra is a kormány hatáskörében marad ugyan, de nem a kormány belátására bízott diszkrecionális jog többé, hanem az a feltétele, hogy az illető lapot egy év alatt kétszer sújtsa büntető ítélet. Az eltiltás egy évre szól, a megszegése kihágás, amelyet pénzbüntetéssel és a terjesztésre szánt példányok elkobzásával kell büntetni.

A lengyel törvény az időszaki lapokat folyóiratoknak nevezi, és kimondja, hogy a felelős szerkesztő felelős a folyóirat tartalmáért, úgyszintén más oly kötelességek teljesítésének elmulasztásáért, amelyek a sajtójogból folynak (20. cikk). Oly egyén, aki nyomtatvány tartalma útján elkövetett büntett vagy vétség miatt, vagy egy éven belül háromszor büntettet vagy vétséget magában foglaló mű közzétételének gondatlan megengedése miatt elítéltek, a büntető ítélet jogerőre emelkedésétől három évig nem lehet felelős szerkesztő. Nem lehet felelős szerkesztő az, aki képviselő, szenátor vagy a sziléziai szejm tagja (21. és 22. cikk). Aki folyóiratot akar kiadni, egyebek közt a folyóirat kiadója, úgyszintén tulajdonosa, hasznélvezője és bérlője nevét és lakóhelyét is köteles bejelenteni az elsőfokú közigazgatási hatóságnál. A folyóirat kiadása szabad, ha a hatóság egy hét alatt nem közli írásban a bejelentővel, hogy törvényes akadály forog fenn, vagy hogy a bejelentett folyóirat címe azonos egy betiltottéval. A bejelentés elveszti hatályát, ha a folyóirat a bejelentéstől számított három hónap alatt nem jelenik meg, vagy megjelenése hat hónappal hosszabb időre félbeszakad (23–25. cikk). Ha a felelős szerkesztőre nézve valamely törvényes kellék elesik, vagy ha kiderül, hogy a bejelentés ezek valamelyikére nézve nem felelt meg a valóságnak, a kiadó nyomban új szerkesztőt köteles alkalmazni. A bejelentésben szereplő más körülmény megváltoztatása nem akadály a kiadásnak, de idejekorán be kell jelenteni (26. és 27. cikk). E fejezet rendelkezései nem terjednek ki az állami vagy önkormányzati hatóságok olyan közleményeire, amelyeket működésük körében adnak ki (28. cikk). A bíróság által betiltott folyóiratot nem szabad újra kiadni. A cím megváltoztatása nem zárja ki a folyóiratnak az eltiltással való azonosságát, ha külső alakja, különös tekintettel az összetételre, nem különbözik lényegesen a betiltott folyóiratétól.

A szerb sajtótörvény szerint a szerkesztő ebben a minőségében vezeti az újság vagy időszaki lap redakcionális részét, szellemi befolyást gyakorol a lap jellegére, és különösen dönt afelől, hogy mely cikkeket kell közölni, és melyeket kell visszautasítani. A nemzetgyűlés tagjai nem lehetnek felelős szerkesztők. A kiadót mint ilyent fel kell tüntetni a nyomtatványokon. Ha a kiadó jogi személy, politikai párt vagy több személy egyesülése, egy természetes személyt kell képviselőként megnevezni.

Az új olasz törvény rendelkezései az időszaki sajtó rendjétől a következők. Minden újságnak vagy más időszaki közleménynek kell lenni felelős szerkesztőjének (*direttore generale*). Ha a szerkesztő szenátor vagy képviselő, felelős az újság vagy időszaki közlemény rendes főmunkatársainak egyike. A felelős szerkesztőnek az újságírói kamara tagjának kell lennie. Felelős szerkesztő csak az lehet, akit a fel-

lebbezési bíróság mellett működő főügyész ilyenül elismer. A főügyész megtagadhatja vagy visszavonhatja az elismerést attól, aki kétszer el volt ítélve sajtó útján elkövetett bűncselekmény miatt. A főügyésznek a megtagadó vagy visszavonó határozatát indokolnia kell, és ellene fellebbezni lehet az igazságügy-miniszterhez, akinek határozata ellen panasznak van helye az államtanácshoz a törvényesség szempontjából. Amíg a főügyész a felelős személyt el nem ismeri, nem lehet helye az újság vagy időszaki közlemény közzétételének; az e rendelkezésbe ütköző újságot le kell foglalni. A felelős személy elismerésére irányuló kérelem előterjesztésével egyidejűleg köteles a nyomdász és a kiadó nyilatkozatot bemutatni a főügyészhez; ennek a nyilatkozatnak tartalmaznia kell az újság vagy az időszaki közlemény valamennyi tulajdonosának személyi adatait, lakóhelyét és lakása címét. Ha az újság tulajdonosa törvényszerűen létrejött társaság, az erről szóló okiratot be is kell mutatni, és meg kell jelölni a társaság vezetőségének tagjait, illetve azt, hogy kik képviselik a társaságot. Magánjogi társaságnak valamennyi tagját meg kell az említett módon jelölni. Az ily nyilatkozatot évente meg kell újítani január 15-ig, továbbá minden változást be kell jelenteni 15 nap alatt.

Az újság tulajdonosai és a kiadó egyetemlegesen felelősek a kártérítés és az eljárási költség címén járó olyan összegekért, amelyeket sajtó útján elkövetett bűncselekmény miatt történt elítélés következtében kell fizetni. Annak a nyomdának gépei, betűi és más tárgyai, amelyben az újságot vagy időszaki közleményt nyomták, biztosítékaul szolgálnak a kártérítés és az eljárási költségek megfizetésének, kivéve azokat az esetleges kiváltságokat, amelyek a kiadó és az újságíró között létrejött munkaszerződésből folynak. E dologi biztosíték helyett az újság tulajdonosai pénzbeli biztosítékot tehetnek le, amelyet minden év elején esetről esetre annak a törvényszéknek elnöke állapít meg, amelynek kerületében az újság vagy időszaki közlemény megjelenik; a biztosíték összegének megállapításakor figyelembe kell venni az időszaki közlemény jellegét, jelentőségét és elterjedését.

Újságírói rendet kell létesíteni, amelynek székhelye azokban a városokban lesz, ahol fellebbezési bíróság működik. Újságírói foglalkozást csak az űzhet, aki be van jegyezve az újságírói rend lajstromaiban, amelyeket be kell mutatni a fellebbezési bíróságnak.

Mint látható, az új olasz sajtótörvény rendelkezései egyfelől a sajtórendészet, másfelől a sajtójogi felelősség körébe vágnak. A súlypont azonban az időszaki lapokra vonatkozó sajtórendészeti szabályon van. E szabályok lényeges kiegészítését adják azok a rendelkezések, amelyeket a végrehajtási rendelet (1926. március 4-i királyi rendelet) foglal magába. Eszerint a főügyész elismerése mindaddig nem jogosít fel az újság vagy az időszaki közlemény megjelentetésére, amíg az érdekelt be nem jelenti a prefektúrán, hogy a főügyész elismerő határozatot hozott, és amíg meg nem történik a prefektúrán a sajtóról szóló alaptörvényben megszabott bejelentés. Ha új felelős személy elismerését kérik, a főügyész a határozathozatal előtt kérdést intéz az illetékes prefektushoz, kíván-e élni az 1923. július 15-i királyi rendelet 3. cikkében foglalt jogával. (Ezt a rendeletet az 1925. december 31-i törvény

hagyta jóvá.) A prefektus megfelelő esetben az elismerés megtagadását kérheti, s ilyenkor a főügyész elutasító határozatot hoz. A prefektus határozata ellen a belügyminiszterhez van helye fellebbezésnek. Ha a főügyész a prefektust bármi okból nem kérdezte meg, a prefektus a megadott elismerés visszavonását kérheti a főügyésztől egy hónapon belül. A főügyész visszavonó határozata esetében a prefektus határozata ellen fellebbezésnek van helye a belügyminiszterhez. (Meg kell jegyezni, hogy az állami hatóságok által kiadott hivatalos időszaki közlemények nem esnek a felelős személy elismeréséről rendelkező szabályok alá.) Ezek a végrehajtási rendelkezések szorosan összefüggnek azokkal a szintén törvényerőre emelkedett rendeleti szabályokkal, amelyek a közigazgatási hatóságok hatáskörét szabályozzák sajtóügyekben. A prefektusoknak kiterjedt ellenőrzési és kényszerítő hatalmuk van. A sajtóbüntetőjogi felelősséget nem érintő közigazgatási kényszerrendszabályok egyfelől a megintés, másfelől a felelős szerkesztő elismerésének már ismertett megtagadása és a lefoglalás. Amint Hüsey (Die italienische Pressgesetzgebung. *Gerichtsamts*, 93. kötet, 370. s. köv.) megjegyzi, ez az egész szabályozás tudatosan *szakít a sajtószabadság elvével*, s ezt kifejezetten hangsúlyozza a szenátus üzenete. Hüsey arra is rámutat, hogy a prefektus szabad mérlegelésére van bízva, kifogást tesz-e a felelős szerkesztő elismerése ellen. Ha azonban kifogást tesz, ez csak azon alapulhat, hogy az előző felelős szerkesztőtől megvonták az elismerést, vagy hogy ez két éven belül kétszer sajtódeliktum miatt legalább hat hónapig terjedő szabadságvesztés-büntetésre volt ítélve, vagy hogy a kényszerrendszabály hatálya alatt álló újság új név alatt akar megjelenni. Hüsey szerint tehát a főügyész csak közvetítésre szorítkozik, és döntő szava a prefektusnak van. Ha a felelős szerkesztő két ízben intést kapott, és emiatt vonják vissza az elismerést, a határozatot közvetlenül a prefektus hozza a főügyész közreműködése nélkül. Az ily határozat hozatalában közreműködik egy bizottság is, amelynek tagjai egy bíró mint elnök, egy államügyész és egy újságíró. Az utóbbit a helybeli újságíró-kamara választja. A bizottság határozata nem köti a prefektust. Hüsey hibáztatja ebben az eljárásban az igazságügyi és közigazgatási elemek összekeverését és a közigazgatás fölényét, úgyszintén az eljárás kettősségét és nehézségét.

Ami a közigazgatási kényszerrendszabályok részleteit illeti, a *megintés* az említett bizottság meghallgatása után történik olyan visszaélések alapján, amelyek valótlan vagy célzatos tudósítások közlésében állnak, amelyek a nemzet presztízsét bel- vagy külföldön veszélyeztetik, a diplomácia működését gátolják, a lakosságnak alaptalan nyugtalanságot okoznak, vagy a közbéke megzavarására adnak alkalmat. Ily visszaélések gondatlanságból való elkövetése is elegendő a megintéshez. Ezenkívül olyankor is lehet helye megintésnek, ha az újság valamely cikke, kommentárja, megjegyzése, címfelirata, illusztrációja bűncselekmény elkövetésére, osztálygyűlöletre, a törvény és a hatóságok elleni engedetlenségre hív fel, vagy az állami hivatalnokok fegyelmét ássa alá, vagy idegen államok, vállalatok vagy magánügyének érdekeit olasz érdekek hátrányára mozdítja elő. Megintésre alap az is, ha az újság ily tartalma az olasz államot, a királyt, a királyi családot, a pápát,

a katolikus vallást, az olasz állami intézményeket és állami hatalmakat, vagy bárátságos államok ily intézményeit gyalázza. A közigazgatási *lefoglalás* alapja a hatályban levő jogszabályok megsértése; jogorvoslat nincs ellene.

A sajtórendészeti szabályok közt vannak az osztrák St.-ben a *helyreigazítási kényszerről* szóló rendelkezések is (23–24. §). Ezek nagyban és egészben hasonlítanak a mi sajtótörvényünk illető rendelkezéseiseihez, de bizonyos lényeges eltérésekkel. Így elsősorban nem mondja az osztrák St., hogy csak olyan közleményt kell helyreigazítani, amely valótlan tény tartalmaz, vagy való tény hamis színben tüntet fel. Ebben a tekintetben eltér az új törvény az 1902. évi javaslatától is, amelynek indokolása erősen hangsúlyozta, hogy a helyreigazítási kényszer feltétele az, hogy az újság valótlanúságot, a helyreigazítás pedig igazat beszéljen. Az osztrák St. 23. §-a csak annyit mond, hogy a felelős szerkesztő köteles az újságban közölt *tények* helyreigazítását az érdekelt kívánságára ingyen közzétenni. Nem vizsgálhatja tehát a szerkesztő, hogy igazat mondott-e a helyreigazítani kívánt közlemény, vagy hogy igaz-e az, amit a helyreigazító állít. Egészen az érdekeltre van bízva, hogy mit kíván helyreigazítani, csupán azt vizsgálhatja a felelős szerkesztő, hogy valóban érdekelt-e az illető, s ha úgy találja, hogy nem az, megtagadhatja a helyreigazítás közzétételét. Ezt az okot ugyan kifejezetten nem említi az osztrák St. a helyreigazítás közzétételének megtagadására jogosító okok között, de erre nincs is szükség, mert a helyreigazítási jogosultság mellőzhetetlen feltétele az, hogy olyasvalaki kérje, akit érdekeltnek lehet tekinteni. A helyreigazító nyilatkozat tartalmából csak annyit vizsgálhat a felelős szerkesztő, hogy nem foglal-e magában bűncselekményt. Ennek az álláspontnak megvan a következménye a helyreigazító *eljárás* szempontjából is. Az ily tárgyalás nem terjedhet ki arra, hogy igaz-e, amit a helyreigazító állít. Ez lényegesen meggyorsítja az eljárást, úgyhogy a törvény nem is tartalmaz rendelkezést arra, hogy el lehet-e napolni az ily tárgyalást, hanem csak annyit mond, hogy haladéktalanul kell határozni, lehetőleg 24 óra alatt. Nem tagadhatjuk, hogy a helyreigazítás célját jobban el lehet érni akkor, ha az a kifogásolt közleményt gyorsan követi. Igaz, így megeshet, hogy a felelős szerkesztő kénytelen olyan helyreigazítást közölni, amelynek hazug voltáról kétségtelen tudomása van, de ezen meg úgy segít az osztrák St., hogy nem tiltja el a szerkesztőt attól, hogy megjegyzéseket tegyen a helyreigazító nyilatkozatra ugyanakkor, amikor azt közli. Azt sem korlátozza a törvény, hogy az ilyen megjegyzések mit tartalmazzanak, módjában van tehát a szerkesztőnek belátása szerint röviden vagy részletesebben kifejteni, hogy a helyreigazítani kívánt közlemény volt igaz, s a helyreigazító nyilatkozat valótlan. Bizonyos mértékig önmagától szabályozódik majd az ilyen megjegyzések terjedelme, mert a szerkesztő nem fog azoknak túlságosan nagy teret szentelni olyankor, ha a dolognak nem tulajdonít különösebb jelentőséget. Nem korlátozza az osztrák St. a helyreigazító nyilatkozat terjedelmét sem, s azt is csak negatív alakban követeli meg, hogy a helyreigazító nyilatkozat kizárólag a tények helyesbítésére szorítkozzék. Ha ugyanis az ily nyilatkozat mást is foglal magába, a bíróság állapítja meg, mit kell közölni belőle.

Büntetést szab ki a bíró kihágás miatt, ha a helyreigazítás közzétételét a felelős szerkesztő alaptalanul tagadta meg. Kihágás az is, ha a helyreigazítás közzététele elkésett, vagyis nem a helyreigazító nyilatkozat átvételét követő legközelebbi vagy azután következő számban történt, vagy ha nem törvényszabta módon történt, tehát nem betoldás vagy elhagyás nélkül, ellenben nem lehet büntetést kiszabni olyankor, ha a helyreigazító nyilatkozat közzétételét a szerkesztő jogosan tagadta meg abban az alakban, amint az érdekelt kívánta, azért, mert abban nem csak tények helyesbítése volt. Sőt nincs helye büntetésnek akkor sem, ha a felelős szerkesztő menthető tévedésből nem tekintette a helyreigazító nyilatkozatot a közölt tények helyesbítésének. A helyreigazítás közlését elrendelő ítélet ellen használt perorvoslatnak nincs halasztó hatálya, s a közzétételnek a legközelebbi vagy az azután következő számban kell megtörténnie. Az ítéletben azt is ki kell mondani, hogy az újság nem jelenhet meg a helyreigazítás közlésére rendelt idő után, ha addig a közlés nem történt meg. Minden további lapszám megjelenése kihágás, amelyért a felelős szerkesztő pénzbüntetéssel büntetendő. Ez a rendelkezés nem volt meg az 1912. évi javaslatban, de megvolt a régi osztrák sajtótörvényben (21. § 2. bek. utolsó mondat). A helyreigazítási kötelezettség átszáll az újságok újabb szerkesztőjére is (44. §).

A lengyel St. kimondja, hogy a *helyreigazítás* szövegét nem szabad megváltoztatni, és tilos a hatósági helyreigazítás jelentőségét címfelirattal, különös elrendezéssel, betűtípus megváltoztatásával vagy más módon csökkenteni, s nem szabad ugyanabban a számban megjegyzéseket fűzni hozzá. A magánszemélytől eredő helyreigazítás tekintetében azt tartjuk megemlítésre méltónak, hogy nem lehet nagyobb terjedelmű annak a közleménynek kétszeresénél, amelyre vonatkozik, és vagy lengyel nyelven, vagy a folyóirat nyelvén kell közölni, ahhoz képest, hogy milyen nyelven küldték be. Aki azonban lengyel nyelven küld be helyreigazítást, kívánhatja a felelős szerkesztőtől, hogy díjtalanul fordítsa le a folyóirat nyelvére, és ezen a nyelven közölje. A helyreigazítást beküldő kívánságára haladéktalanul és díjmentesen kell megküldeni neki azt a számot, amely a helyreigazítást tartalmazza. Az oly felelős szerkesztő, aki a 30. vagy 32. cikkben meghatározott helyreigazítást alapos ok nélkül nem közli, vagy valamely helyreigazítást a jogszabályokkal ellenkező összhangban nem álló módon közöl, hat hónapig terjedhető szabadságvesztés-büntetéssel és pénzbüntetéssel, vagy e büntetések egyikével büntetendő. A 32. cikk alapján beküldött helyreigazítás nem közlése magánvádra üldözendő (61. cikk). A 60. és 61. cikk esetében a bíróság a büntetéssel egyidejűleg elrendeli a közleménynek vagy a helyreigazításnak a folyóirat legközelebbi számában való közzétételét, úgyszintén minden olyan szám lefoglalását, amely e szám megjelenési idejétől kezdve a közlemény vagy helyreigazítás közzétételéig kerül kiadásra. Az e rendelkezés alapján megállapított közzétételi köteleesség minden későbbi felelős szerkesztőt is terhel (62. cikk). A bíróság arra szorítkozhat, hogy a felelős szerkesztő által megtagadott helyreigazítás közlését rendelje el, ha arra a véleményre jut, hogy a felelős szerkesztő a közzététel vagy helyreigazítás feltételei

tekintetében tévedésben lehetett (63. cikk). A perorvoslatnak nincs halasztó hatálya a közzétételi vagy helyreigazítási kötelesség teljesítésére, sem a 62. cikken alapuló lefoglalásra (64. cikk).

A szerb sajtótörvény szerint a *helyreigazítási* kényszer az újság vagy időszaki lap szerkesztőjét terheli. Tényekre vonatkozó hatósági helyreigazításokat feltétlenül közölni kell, míg magánszemélytől eredőket csak akkor, ha a beküldő a helyreigazítani kívánt közleményben név szerint meg volt említve, és tevékenysége vagy élete volt a közlemény tárgya. A helyreigazítás is tartalmazhat tényeket. A törvényes követelményeknek megfelelő helyreigazítást a szerkesztő két nap alatt köteles kinyomatni, feltéve, hogy a helyreigazító nyilatkozat a cikk megjelenése után hat héten belül megérkezett, bűncselekményt nem tartalmaz, és nem udvariatlan hangú, ugyanazon a nyelven szól, mint a helyreigazítani kívánt cikk, és terjedelme nem éri el a helyreigazítani kívánt közlemény kétszeresét. A helyreigazításról szóló törvényes rendelkezések megszegése vétség, és 10 ezer dinárig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő, s a törvény azt is kimondja, hogy a helyreigazítást az ítélet jogerőre emelkedése után közölni kell (26. és 29. cikk).

III.

A *sajtójogi felelősséget* illetően az osztrák St. ragaszkodik a korábbi osztrák sajtójognak ahhoz a – vegyes – rendszeréhez, amely szerint a sajtódeliktumok is az általános büntetőjogi szabályok alá esnek, de lerontja ennek az elvnek az erejét bizonyos mértékig az, hogy tekintet nélkül más büntetőjogi felelősségére, a felelős szerkesztő még külön is felelős, ha nem is a sajtódeliktumért, de a szerkesztői gondosság elmulasztásával elkövetett kihágásért.

Az osztrák St. szerint ugyanis az általános büntetőtörvények irányadók az olyan cselekményekért való felelősségre, amelyeknek büntethetősége valamely nyomtatvány tartalmán alapszik.

Az olyan újság felelős szerkesztője, amelynek tartalmán valamely bűncselekmény alapszik, ha tettesként vagy büntársként (*Mitschuldiger*) nem büntethető, annak a gondosságnak az elhanyagolásáért felelős, amelynek kötelességszerű alkalmazása esetén a büntetendő tartalom közlése elmaradt volna. A kötelességszerű gondosság elhanyagolása kihágás, amely pénzbüntetéssel, ha azonban a nyomtatvány tartalma büntetett létesít, három naptól három hónapig terjedhető elzárással büntetendő. Ez a felelősség a szerkesztőt akkor is terheli, ha szerzőként megbüntetnek valakit (lásd az 1902. évi sajtójavaslat indokolását, 38.).

Az 1874. évi német birodalmi sajtótörvény felelősségi rendszerétől lényegesen eltér az osztrák St. abban, hogy nem veszi át a felelős szerkesztő tettességének vélelmét, hanem kizárólag abban az esetben bünteti a tettesként vagy büntársként felelősségre nem vonható szerkesztőt, ha gondatlanság terheli, ami a német sajtótörvény szerint csak akkor jön figyelembe, ha a tettesség vélelmét sikerült megcáfolnia

a szerkesztőnek. Viszont ezt a kétféle felelősségi címet összeolvasztja bizonyos tekintetben az osztrák St., amennyiben nem engedi meg – eltérően a német törvénytől – azt, hogy a szerkesztő a szerző megnevezésével mentesüljön a gondatlanságra alapított felelősség alól, hanem olyankor is felelősségre engedi vonni a szerkesztőt, amikor semmi akadály a szerző megbüntetésének, éppúgy, mint a német törvény is megengedi a szerkesztő együttes felelősségre vonását a szerzővel, ha a szerkesztő szándékos közreműködése bizonyítható, vagy ha a szerkesztő tettességének védelme nincs megcáfolva (vö. *Entscheidungen des Reichsgerichts in Strafsachen*, 2. kötet, 30.; 9. kötet, 187.).

A gondatlansági felelősséget nemcsak újságokra állapítja meg az osztrák St., hanem teret enged annak más nyomtatványok tekintetében is. Természetesen ilyenkor nem lehet szó a szerkesztő felelősségéről, hanem csak a kiadóéról és a nyomdászéról. Kiadó alatt a nálunk szokásos értelemben vett kiadót kell érteni (*Verleger*), aki a köteles gondosság elmulasztása miatt akkor felelős, ha első kihallgatása alkalmával nem tud megnevezni és igazolni olyan szerzőt vagy más szellemi termékét közrebocsátó egyént (*Herausgeber*, például egy nagyobb munka szerkesztője), akinek a nyomtatvány megjelenésekor belföldön volt lakóhelye. Ez a felelősség tehát erősen különbözik az újság szerkesztőjének felelősségétől, mert nem együttes, hanem csak másodlagos, ha a szerzőt vagy a *Herausgeber*t nem nevezi meg a kiadó. Az nem szükséges, hogy a megnevezett szerzőt tényleg felelősségre is lehessen vonni. Terheli bizonyos gondatlansági felelősség a nyomdászt is, de csak akkor, ha nem teljesítette azokat a kötelezettségeket, amelyeket az osztrák St. a nyomdászra ró (impresszum, ügyészégi és rendőrségi köteles példány bemutatása). Ez a felelősség akkor is megvan, ha a szerzőt vagy a szerkesztőt vagy a kiadót felelősségre lehet vonni, mert ezt a törvény nem zárja ki úgy, mint a kiadóra vonatkozólag. A terjesztő is felelős az osztrák St. szerint a köteles gondosság elmulasztásáért, de csak akkor, ha megszegte a törvénynek a terjesztésről szóló rendelkezéseit, vagy ha különös körülmények azt a gyanút kelthették benne, hogy a nyomtatvány tartalma bűncselekményt foglal magában. Ebben a tekintetben eltér az osztrák St. az 1902. évi javaslattól, mert az utóbbi a terjesztőt külföldi sajtótermék terjesztése miatt nem tette felelőssé akkor, ha a nyomtatvány könyvkereskedelelem körében jutott hozzá. Ennek a körülménynek az osztrák St. szempontjából csak annyiban van – negatív – jelentősége, hogy olyankor, ha a nyomtatvány nem a szokásos úton, tehát nem a könyvkereskedelelem körében jut a terjesztőhöz, az eset körülményei szerint lehet alap arra a gyanúra, hogy az ilyen nyomtatványban bűncselekmény tényálladéka van. Miként a szerkesztő, úgy a kiadó, a nyomdász és a terjesztő sem vonható felelősségre, ha a köteles gondosság kifejtését elháríthatatlan körülmény gátolta. A tanúzási kötelezettség alól mentesek a sajtódeliktumok tekintetében mindazok, akik az illető újság előállítására közreműködnek, de csak olyan kérdésekben, amelyek az általános büntetőtörvényeken alapuló felelősségre vonatkoznak. Ehhez képest nem terjed ki ez a mentesség a felelős szerkesztő másodlagos – gondatlansági – felelősségére.

A sajtójogi felelősség osztrák szabályait kiegészítik azok a rendelkezések, amelyek az 1. fejezet általános rendelkezései közt mondják ki, hogy az olyan pénzbüntetésekért, amelyeket akár sajtórendészeti szabályok áthágásával elkövetett kihágások miatt szabtak ki, továbbá a bűnügyi költségekért a kiadó és a tulajdonos (lapvállalkozó) az elítélttel egyetemlegesen felelős. A kiadóra szabott pénzbüntetésekért a tulajdonos (lapvállalkozó) is felelős. Tehát az osztrák St. is ismeri bizonyos formában a tisztán tárgyi felelősséget, de csak vagyoni kötelezettség alakjában. Rendelkezik az osztrák St. arról is, hogy olyankor, ha a nyomdát üzletvezető vezeti, vagy ha az bérbe van adva, a nyomda tulajdonosa egyetemlegesen felelős az elítélttel az üzletvezetőre vagy a bérlőre kiszabott pénzbüntetésekért és bűnügyi költségekért (4. és 5. §).

Ami azt a kérdést illeti, hogy a magánindítványnak és a felhatalmazásnak van-e jelentősége a gondatlanságon alapuló felelősség szempontjából, az osztrák St. ezt a vitás kérdést kifejezetten eldönti, mégpedig nemlegesen. A sajtódeliktum elévülési ideje egységesen hat hónap, tekintet nélkül arra, hogy újságban vagy más nyomtatványban követték-e el. Ebben a tekintetben tehát enyhébb volt az 1902. évi javaslat, mert az elévülés idejét három hónapban szabta meg.

A lengyel St. II. részének I. fejezete általános rendelkezéseket tartalmaz a sajtódeliktumokról. Ezek vagy a nyomtatvány tartalmában, vagy a sajtórendészeti szabályok megsértésében állnak, s a büntetőtörvények általános és különös rendelkezései annyiban nyernek rájuk alkalmazást, amennyiben a sajtójog másképp nem rendelkezik (34. cikk). A nyomtatvány tartalma útján elkövetett bűncselekmények miatt a más törvényekben megállapított büntetéseken felül pénzbüntetések is ki lehet szabni, vagy más, a törvényekben megszabott mértéket fel lehet emelni (35. cikk). Sajtódeliktum miatt járó pénzbüntetésért, vagyoni elégtételért, kártérítésért, illetékért és bűnügyi költségért, amelyet a szerzőnek vagy a felelős szerkesztőnek kell fizetnie, egyetemlegesen felel a kiadó (*Verleger und Herausgeber*), úgyszintén a folyóirat tulajdonosa, haszonélvezője és bérlője. Ha a fizetésre a kiadó köteles, vele egyetemlegesen felel a tulajdonos, a haszonélvező és a bérlő. Ha a fizetésre grafikai intézet vezetője köteles, az egyetemleges felelősség az ily intézet tulajdonosát, haszonélvezőjét és bérlőjét terheli. A grafikai intézet bérlőjével egyetemlegesen felel az ily intézet tulajdonosa és haszonélvezője.

Ha olyan sajtórendészeti vétséget követtek el, amelyet a sajtójogi rendelet II. részének III. fejezete határoz meg, a lengyel St. szerint a bíróság elrendelheti a nyomtatvány lefoglalását. Ezeket a rendelkezéseket a bíróság akkor is alkalmazza, ha a tettest nem lehet üldözni vagy elítélni. A bűnösre szóló ítélet közzététele a bíróság fakultatív joga. A felmentő ítéletre is kiterjed a rendeletnek a közzétételről szóló rendelkezése, ha a becsületet sértő deliktumra vonatkozik, és a vádlott nem bizonyítja be a valóságot. Az ily ítélet rendelkező részében megállapítja a bíróság, hogy a valóság nincs bebizonyítva (42. cikk). A feltételes elítélésnek nincs befolyása az ítélet közzétételére irányuló kötelességre (43. cikk). Nyomtatvány tartalma útján elkövetett büntett vagy vétség miatt történő elítélés esetén a bíróság külö-

nösen fontos esetekben, vagy ha megállapítja, hogy a tett alacsony indítóokokból származik, a folyóirat megjelenését három évnél nem hosszabb időre megtilthatja (44. cikk). Nyomtatvány útján elkövetett bűncselekmény üldözése egy év alatt, sajtórendészeti bűncselekményé hat hónap alatt évül el attól a pillanattól számítva, amikor a belföldi terjesztés megtörtént, hacsak az általános rendelkezések szerint korábban nem áll be az elévülés. Nem folyik az elévülés, ha nem lehet megtenni vagy folytatni olyan cselekményeket, amelyek az elévülést félbeszakítják (45. cikk).

A lengyel St. II. részének II. fejezete a nyomtatvány tartalma útján elkövetett egyes bűncselekményekről szól. Nyomtatvány útján elkövetett és becsületet sértő bűncselekmény miatt történő elítélés esetén a bíróság a kártérítéstől függetlenül 10 000 zlotyig terjedhető összegű vagyoni elégtételt ítélhet meg a károsultak indítványára az okozott erkölcsi kár fejében (52. cikk). A becsület ellen nyomtatvány tartalma útján elkövetett bűncselekmények eseteiben a valóság, a jóhiszeműség és a valószínűség bizonyítása nincs megengedve olyan esetekben, amelyeket más törvények sorolnak fel, továbbá még a következő esetekben sem: ha a becsületsértés a sértett személy magán- vagy családi életére vonatkozik, vagy ha a sértés nem alapos köz- vagy magánérdekből történt, vagy ha a sértés durva, vagy ugyanabban a nyomtatványban nincsenek tények felhozva a sértés megalapozására. Nem zárja ki a vádlott becsületsértés miatt való megbüntetését a valóság, a jóhiszeműség és a valószínűség bizonyítása, ha az illető körülmény közlésének vagy terjesztésének módjából a becsületsértés nyilvánvaló, így különösen meggyalázzással vagy megve-téssel van összekapcsolva (53. cikk).

A felelős szerkesztő, aki nem tettese vagy részese a bűncselekménynek, a lengyel St. szerint felelős a büntetendő tartalmú közleménynek folyóiratban való gondatlan megengedése miatt, és ezért három hónapig terjedhető szabadságvesztés-büntetéssel és pénzbüntetéssel, vagy e büntetések egyikével büntetendő; ha pedig a folyóirat tartalma büntett tényálladékat foglalja magában, vagy büntetetre irányuló felhívást tartalmaz, hat héttől egy évig terjedhető szabadságvesztés-büntetéssel és pénzbüntetéssel, vagy e büntetések egyikével büntetendő. A gondatlanság miatt kiszabott büntetés azonban nem haladhatja meg ama bűncselekmény törvényben megszabott büntetését, amelynek tényálladékat a nyomtatvány tartalma magában foglalja (54. cikk). Becsület ellen irányuló bűncselekmény esetén a bíróság mentesítheti a felelős szerkesztőt a büntetés alól, ha a hír szerzője vagy terjesztője a bíróság előtt ismeretes, és lengyel bíróság elé állítható, amennyiben a vádló törvényszerű indítványt tesz (55. cikk). A szerző, a kiadó, a grafikai intézet vezetője, úgyszintén a terjesztő az 54. cikkben megszabott büntetés alá esik, ha gondatlanságból folyóiratnak nem tekinthető oly nyomtatvány megjelenését teszi lehetővé, amely bűncselekmény tényálladékat foglalja magában, feltéve, hogy nem mint tettesek vagy részesek vonatnak felelősségre. Nem terheli ily felelősség a szerzőt, ha kimutatja, hogy a nyomtatványt tudta nélkül tették közzé, a kiadót, ha a szerző belföldön lakik, és a nyomtatvány megjelenésekor a bíróság előtt ismeretes, a terjesztőt, ha a nyomtatványon fel van tüntetve az a belföldi intézet, amelyben a

nyomatás történt, kivéve, ha a terjesztő tudta vagy különös körülményeknél fogva tudhatta, hogy az intézet megnevezése a valósággal ellenkezik, és hogy a nyomtatvány tartalma büntetendő (56. cikk). Az 54. vagy az 56. cikk alá eső gondatlanságból elkövetett bűncselekmény hivatalból vagy indítványra vagy felhatalmazásra, vagy az igazságügy-miniszter rendeletére üldözendő, ahhoz képest, hogy milyen módon üldözendő az a bűncselekmény, amelynek tényálladékát a nyomtatvány tartalma foglalja magában. A lengyel St. II. rész III. fejezete a sajtórendészeti bűncselekményeket foglalja magában.

A szerb törvény sajtójogi felelősségi rendszere a francia mintát követi. Feltétlenül felelős a szerző, a szerkesztő, a nyomdász és a terjesztő, s a valódi tettes megnevezése egyedül a szerkesztő joga (34. cikk). A kiadó csak annyiban felelős a maga személyében, amennyiben a büntetendő tartalmú közlemény közzétételében tudatosan és tényleg közreműködött, vagy ha kötelességét ebben az irányban elhanyagolta. Vannak azonban olyan bűncselekmények, amelyekre nézve az általános büntetőjogi felelősség nyer alkalmazást. Dolenc (i. m. 160.) megjegyzi, hogy a régi Szerbián kívül mindenütt két büntető törvénykönyv van hatályban: egyfelől az SHS Királyság megalakulása előtt hatályban volt kódex, másfelől a szerb Btk. E két kódex általános rendelkezései szerint tartozik felelősséggel a szerző, a szerkesztő, a kiadó, a nyomdász és a terjesztő, ha az általános rendelkezések szerint részesekként üldözendők azért, mert a bűncselekmény sajtó útján való izgatás (*Aufreizung*) következményeként jelentkezik, vagy ha tettesekként kell őket tekinteni oly vállalkozásban, amelynek célja kommunista vagy anarchista propaganda, vagy felségsértésben, vagy a király vagy a királyi család vagy külföldi államfő ellen intézett hamis vádban vagy becsületsértésben áll. A büntetőjog egységesítésének hiánya az oka annak, hogy a sajtójogi rendelkezések nem mindenütt egyformán érvényesülnek a sajtójogi felelősség tekintetében. A sajtótörvény 89. cikke ugyanis kimondja, hogy az általános büntetőtörvénynek a kísérletre és a cselekmény bevezetésére, az enyhítő körülményekre (a büntetés rendkívüli enyhítésére), a súlyosbító körülményekre, a visszaesésre és az elévülésre vonatkozó rendelkezései kiterjednek a sajtó útján elkövetett bűncselekményekre is, a büntetőeljárás megindítása azonban egységesen egy év alatt évül el a nyomtatás napjától számítva. Ezenfelül azonban a büntetőjogi felelősségre vonás alsó korhatára sem mindenütt azonos. Ami mármost a sajtójogi felelősségre vonás módját illeti, mint főbűnös felel a szerző, akár aláírta a cikket, akár a szerkesztő nevezte meg. Ha a szerző nincs megnevezve, vagy ha a belföldi hatóság hatalmi köréből kivonta magát, a szerkesztő felel. A kiadó vagy a nyomtatvány megrendelője az említett feltétel alatt felel csak, és mentesülhet azzal is, ha első kihallgatása alkalmával megnevezi a szerzőt, illetve a szerkesztőt, és szükség esetén ezt bizonyítja is. A nyomdatulajdonost akkor terheli személyes felelősség, ha az említett felelős személyeket nem lehet kideríteni. Ha a nyomdát üzletvezető vagy bérlő vezeti, ő a felelős, de a nyomdatulajdonos vele együtt felel mindazokért a pénzbüntetésekért, perköltségekért és kártérítési összegért, amelyek a sajtótörvényen alapulnak. A nyomtatvány terjesztőjét

vagy árusítóját akkor vonják felelősségre, ha nem lehet tudni, ki a büntetendő tartalmú nyomtatvány nyomdása, szerzője, szerkesztője vagy kiadója. Nyomtatvány tudva terjesztése vagy árusítása terjesztési vagy eladási tilalom dacára, önálló véttség. A sajtódeliktumokat a szerb sajtótörvény jórészt maga határozza meg.

Az új olasz jog fenntartja az 1848. évi sajtódekrétumnak azt az álláspontját, hogy az időszaki lapok más felelősségi rendszerbe tartoznak, mint egyéb nyomtatványok. A közönséges sajtótermékekre továbbra is a belga fokozatos és kizáró felelősségi rendszer marad hatályban, mert az új törvény ebben a tekintetben egyáltalán nem rendelkezik. Az időszaki sajtó tekintetében annyiban változik a helyzet, hogy megszűnik az az állapot, amikor a szerkesztői felelősség teljesen független volt attól, vajon a szerkesztők valóságos tagjai-e a szerkesztőségnek. Adeodato Bonasi¹¹ szerint a szerkesztő volt eddig az az egyén, akinek hivatása másért becsukatni magát. Különösen kirívó volt az eddigi állapot azért, mert a szerző csak akkor felelt, ha aláírta a cikket. Ezen a visszás állapoton a bírói gyakorlat legalább annyiban akart segíteni, hogy a törvény kiterjesztő magyarázatával az ismeretes szerző megbüntetését igyekezett lehetővé tenni.

Az új olasz törvény felelősségi szabályai tehát lényegileg a szerkesztői felelőség új alapokra fektetéséből állnak. Mint Hüssy megjegyzi,¹² a reformnak az az alap gondolata, hogy annak kell viselnie a jogi felelőséget egy újság tartalmáért, akit a szellemi felelőség terhel, vagyis aki valóban irányítja a lapot, s nem lehet jogilag felelős egy kívülálló egyén, aki csak a nevét kölcsönzi oda a lapnak. Az olasz reform ezt a célt úgy éri el, hogy kötelezővé teszi a szerkesztőre nézve azt, hogy tagja legyen az újságírói rendnek. Hogy pedig a szerkesztői felelőség alkotmányjogi szabályokra hivatkozással ne legyen üres formalitássá tehető, nem lehet felelős szerkesztő az, aki a parlament (képviselői kamara, szenátus) tagja. Ilyenkor a felelőséget a többi szerkesztő egyike viseli. Szerkeszthet tehát a képviselő és szenátor is, de a jogi felelőségre vonás nem az ő személyére, hanem egy másik tényleges szerkesztőre irányul. Nem lehet tehát kibújni a szerkesztői felelőség alól az immunitás alapján.

A szerkesztői felelőségnek ettől az új szabályozásától eltekintve, egyebekben megmarad az eddigi felelőségi rendszer az időszaki lapok tekintetében is. Így továbbra is megmarad a lényegében francia rendszer abban az alakjában, amelyben az 1828. évi francia sajtótörvény alkotta meg. Eszerint a sajtóeljárás először mindig a szerkesztő ellen indul, és csak akkor terjed ki a szerzőre is, ha az a közleményt aláírta. Ebben a tekintetben nem egyezik ugyan sem a gyakorlat, sem az irodalom, de Hüssy felfogása szerint nem helyes az az álláspont,¹³ mintha a cikket alá nem író szerző kilétét minden törvényes eszközzel ki lehetne deríteni. Erre

¹¹ *Sulla legge della stampa*. 132.

¹² Hüssy i. m. 386.

¹³ Uo., 377.

nézve hivatkozik egy 1922. évi semmitűszéki ítéletre. Érdekes, hogy amikor az 1848. évi olasz sajtodekrétumot a nápolyi királyságban életbe léptették 1860-ban, az életbe léptető jogszabály kimondta, hogy nemcsak a közleményt aláíró, hanem az olyan szerzőt is felelősségre lehet vonni, akinek kiléte bármi módon ismeretes. Ha a szerzőt elítélik, az 1848. évi ediktum szerint a szerkesztőt mindig bűnsegédként kell büntetni. Ez a szabály azonban a gyakorlatban úgy enyhült, hogy bizonyos esetekben meg van engedve a jóhiszeműség és a szándék hiányának bizonyítása a szerkesztő részéről. Így a bűnsegédi minőségre nézve csak vélelem áll fenn, amellyel szemben ellenbizonyításnak van helye, de az a szerkesztőt terheli. Ennyiben még mindig lényeges az eltérés az általános büntetőjogi elvektől, legalábbis kontinentális fogalmak szerint.

Kiegészíti az eddigi felelősségi rendszert az új olasz törvény azzal, hogy a laptulajdonosok vagyoniilag egyetemlegesen felelősek egymás közt és a kiadóval együtt azokért az összegekért, amelyek elégtétel, kártérítés vagy perköltség címen merülnek fel a sajtó útján elkövetett bűncselekmény miatt történő elítélés következtében. Kimondja továbbá az új törvény, hogy dologi szavatosság terheli a nyomda gépeit, betűkészletét és általában a nyomda berendezését, amelyen a lapot nyomták az említett összegek erejéig, de ez a szavatosság nem érinti azokat a jogokat, amelyek a kiadó és az újságírók között fennálló szolgálati szerződésből erednek. Megemlítésre méltó ellenben, hogy vagyoni jogi felelősség nem terheli a nyomdászt, pedig ezt is tervbe vette az a javaslat, amelyből az új törvény készült.

A sajtójogi felelősség körében is meg kell emlékeznünk azokról a tényálladékokról, amelyek alapján közigazgatási kényszerrendszabályok alkalmazásának van helye. Ezekről az olasz sajtórendszettel kapcsolatban volt szó, de megvan a sajtóbüntetőjogi jelentőségük is, mert ugyanezek a tényálladékok *együttal büntetendő cselekmények is*, de a büntetőjogi és a közigazgatási felelősség közt annyiban van jelentékeny különbség, hogy míg a közigazgatási kényszerrendszabályokat alkalmazni lehet olyankor is, ha a szóban levő tényálladékok létrejövetele csak gondatlanságra vezethető vissza, addig a büntetőjogi felelősségre vonásnak kizárólag csak szándékos elkövetés lehet az alapja.

A Cseh Köztársaság két törvénye is foglalkozik a *sajtójogi felelősséggel*, de új organikus kódexe nincs. A *Cseh Köztársaság védelméről* szóló 1923. március 19-i törvény 34. §-a kimondja,¹⁴ hogy az esetben, ha a bíróság akár a rendes bünvádi eljárás során, akár tárgyi eljárás folyamán megállapítja, hogy *időszaki lap* tartalmával e törvény bizonyos §-ai alá eső büntettet vagy vétséget követtek el, és hogy ugyanarra a sajtótermékre nézve, ha más cím alatt volt is kiadva, aránylag rövid idővel előbb hasonló ítéletet hoztak, és emiatt alaposan lehet tartani attól, hogy e sajtótermék tartalmával újabb hasonló bűncselekményt fognak elkövetni, a bíró-

¹⁴ *Sammlung der Gesetze und Verordnungen des čechoslovakischen Staates*, 1923. évi 23. füzet.

ság egyidejűleg kimondhatja, hogy az ily lap megjelenését meg lehet tiltani. Az ítéletnek erre vonatkozó része ellen ugyanolyan perorvoslatot lehet használni, mint a büntetés kiszabása miatt, vagy amilyen a tárgyi eljárásban használható. Ha a bíróság határozata jogerőre emelkedett, a másodfokú közigazgatási hatóság elrendelheti az időszaki lap megjelenésének megszüntetését, mégpedig legfeljebb egy hónapra, ha a lap hetenként legalább ötször jelenik meg, legfeljebb két hónapra, ha hetenként legalább háromszor jelenik meg, és hat hónapra, ha egyéb lapról van szó. E határozat ellen nincs helye jogorvoslatnak. A bíróság határozata hatályát veszti, ha a megjelenés megtiltása egy év alatt, illetve hat hónap alatt nem történik meg, ahhoz képest, hogy a lap legalább ötször vagy kevesebbszer jelenik-e meg hetenként. Aki eltiltott időszaki lapot tovább kiad, vétség miatt nyolc naptól három hónapig terjedhető bezárással, és ha ilyen vétség miatt már megbüntették, 14 naptól hat hónapig terjedhető szigorú bezárással büntetendő. Ha a sajtóügyi hatóságnak az a véleménye, hogy az eltiltott lapot más néven adják ki, vagy a hozzá tett feljelentés szerint ki akarják adni, erre hivatkozva megtilthatja a kiadást, vagy megtagadhatja a bejelentés tudomásulvételét. Ezt a rendelkezést kell alkalmazni akkor is, ha még nem jogerős a bíróságnak az a határozata, amellyel kimondta, hogy valamely lap kiadását meg lehet tiltani. A sajtóügyi hatóság határozata ellen használt panasznak nincs halasztó hatálya. Aki ennek ellenére a kiadást tovább folytatja vagy megkezdi, vétség miatt az említett módon büntetendő.

A másik cseh törvény 1924. május 30-án kelt,¹⁵ és a büntető bíróságok hatáskörének módosításáról, továbbá a *sajtótermékek tartalmáért való felelősség módosításáról* szól hamis vád, *rágalmazás vagy becsületsértés miatt* folyamatba tett ügyekben. Mint a cím is mutatja, a törvény részben anyagi büntetőjogi, részben büntető perjogi rendelkezéseket foglal magában. Az anyagi rendelkezések új szabályokat léptetnek életbe azoknak a sajtó-büntetőjogi rendelkezéseknek helyébe, amelyeket a Magyarországtól elszakított területen ma is hatályban levő 1914:XIV. tc., továbbá a cseh állam többi területén hatályban levő 1862. évi osztrák sajtótörvény a sajtójogi felelősségről tartalmaz, de csak annyiban, amennyiben *sajtó útján elkövetett rágalmazásról, becsületsértésről*, illetve az osztrák büntetőtörvény szerinti hamis vádról van szó. Más bűncselekmény miatt tehát továbbra is a magyar, illetve az osztrák sajtótörvény szerint kell megítélni a sajtójogi felelősséget.

Az új cseh törvény főszabálya az, hogy amennyiben ez a törvény mást nem rendel, a nyomtatvány tartalma útján elkövetett bűncselekményekre az általános büntetőjog szabályait kell alkalmazni, olyankor azonban, ha a szerző vagy több szerző közül legalább az egyik ellen nyomban el lehet járni, és azt belföldi bíróság elé lehet állítani, akkor a többi egyén közül, akik a szerkesztésnél, a kiadásnál, a nyomtatásnál vagy a szokásos terjesztésnél közreműködtek anélkül, hogy szerzők vol-

¹⁵ *Sammlung der Gesetze und Verordnungen des čechoslovakischen Staates*, 1924. évi 65. füzet.

nának, *csupán a felelős szerkesztő ellen* van helye bünvádi eljárásnak. Ez a rendelkezés irányadó akkor is, ha legalábbis az elsőfokú ítélet meghozataláig megszűnik az az ok, amely a szerző bünvádi eljárás alá vonását vagy belföldi bíróság elé állítását akadályozta. Az új cseh törvény tehát lényegileg arra az álláspontra helyezkedik a sajtójogi felelősség tekintetében, mint annak idején a magyar sajtójogi irodalomban Baumgarten Izidor,¹⁶ aki azt hirdette, hogy a sajtójogi felelősséget nem szabad más alapra helyezni, mint az általános büntetőjogi felelősséget, azonban az ebből eredő visszasságokat mégis orvosolni kell azzal, hogy az általános büntetőjogi felelősség címén felelősségre vonható számos egyén közül csak a törvényben meghatározott kevés számú egyén ellen lehessen eljárni. Az eltérés csak az, hogy Baumgarten fenn akarta tartani a fokozatos és kizáró felelősséget, ellenben az új cseh törvény együttes felelősséget állapít meg.

Az említett főszabályt számos részletes rendelkezés egészíti ki. Így meghatározza a törvény a szerző fogalmát a következőképpen: szerző az, aki abból a célból, hogy valamely sértő hír sajtó útján nyilvánosságra jusson, 1. a hírt megfogalmazta; 2. azt a nyilvánosságra hozott tartalommal megrendelte; 3. időszaki sajtótermékben való közzétételét elrendelte, bár az illető időszaki lapnak már nem szerkesztője, vagy 4. az ily hírben felhasznált tájékoztatást (információt) adta, amennyiben a hír a tájékoztatással megegyezik. A sajtótermék tartalmát a törvény röviden „hírnek” nevezi (1. §).

Ha a hír állami hatóságtól származik, és a forrás megnevezésével változatlanul közzéték, akkor a szerzón kívül eső közreműködő ellen nem lehet eljárni. A hírt kiadó hatóság köteles a sértett kívánságára valamennyi érdekelt időszaki lappal közölni, hogy a hír mennyiben volt helytelen. Ugyanilyen helyreigazítást kell küldeni azoknak a lapoknak is, amelyek a szóban levő hírt önként átvették. Az ilyen lapokban a helyreigazítást ingyen kell kezelni, és nem szabad más megjegyzéssel kísérni, csupán a hivatalos forrás megjelölésével. A helyreigazítást az illető időszaki lapoknak a közzététel után kiadott első vagy második számában kell közzétenni, mégpedig ugyanazon a helyen, ugyanolyan betűkkel és általában ugyanolyan módon, mint a hírt magát. Ha a szerkesztő ezt a kötelességet megszegi, a sértett kívánságára kihágás miatt pénzbüntetéssel büntetendő, s az ítéletben azt is ki kell mondani, hogy a hatósági helyreigazítást köteles közzétenni.

Ha az időszaki lap valamely részére külön felelős szerkesztő van rendelve, és ezt a hatóságnak bejelentették, a lapnak ezért a részéért ezt a külön szerkesztőt terheli a felelősség. A lap ilyen részeit világosan meg kell jelölni, és külön szerkesztőjét a lapon meg kell említeni.

Ha a törvény a büntetlenséget a valóság bizonyításához köti, nem lehet büntetni a vádlottat akkor, ha legalább olyan körülmények nyernek bizonyítást, amelyek

¹⁶ Baumgarten Izidor: A sajtójogi felelősség rendszere. *Büntetőjogi tanulmányok*. I. kötet, 1–60.

miatt a hírben foglalt állítást alaposan lehetett valónak tartani, és ha nyilvánvaló, hogy a célzat elsősorban a közérdek megóvására irányult. Példázó meghatározást is ad a törvény arról, mit lehet közérdeknek tekinteni. Ilyen különösen a törvények és rendeletek megtartása, közigazgatási visszasságok megszüntetésére való törekvés, egyes osztályok és társadalmi rendek, nemzetiségek és elismert hitfelekezetek közös érdekeinek megóvása, munka-, bér- és szolgálati szerződések és rendek megvédése, és a munka-, szolgálati vagy bérvizonyok javítására vagy azok rosszabbodásának elhárítására irányuló igyekezet (4. §).

Ha a felelős szerkesztő a bíróság által megszabott határidő alatt a szerzőt, illetve több szerző közül legalább egyet helyesen megnevez, és a hír közlésekor való lakóhelyét helyesen bejelenti, a szerkesztőt nem lehet megbüntetni, ha kimutatja, hogy a szolgálatából elbocsátották volna, vagy érzékeny vagyoni károsodást szenvedett volna, ha a hírt nem közli. A büntetlenség első feltétele azonban az, hogy a megnevezett szerző ellen nyomban el lehessen járni, és belföldi bíróság elé lehessen állítani.

A szerkesztő felelőssége azonban tágabb körű, mint az általános büntetőjogi felelősség. Kihágás miatt ugyanis akkor is büntetni kell a szerkesztőt, ha az általános büntetőjogi elvek szerint felelősség nem terheli ugyan, azonban elhanyagolta azt a gondosságot, amelynek kötelességszerű alkalmazása esetén a hír nem került volna a sajtótermékbe. Ilyen alapon csak akkor van helye büntetésnek, ha a sajtótermék terjesztését már megkezdték. A valóság bebizonyítása a kihágás miatt való büntetéstől is mentesít. Ha a szerkesztőt akár az általános büntetőjogi felelősség alapján, akár kihágás miatt elítélik, büntetését a rendes büntetési tételnél súlyosabban (súlyos börtönben) kell meghatározni, ha tudva hamisan olyan egyént nevezett meg szerzőként, aki a törvény szerint nem az, vagy ha lakóhelyét tudva hamisan jelentette be (7. §). A rendesnél súlyosabb büntetési tételt kell alkalmazni olyankor, ha az elítélt vádlott a valóság bizonyítására vállalkozott, holott ismert olyan körülményeket, amelyek a hír valóságát kizárták (11. §).

Abban az ítéletben, amely a 4. vagy 5. § alapján vagy a 6. § 4. bekezdése alapján tartalmaz felmentést, a hír lényeges tartalmát idézni kell, és ki kell mondani, hogy a hír valósága nincs bebizonyítva, a felelős szerkesztőt és a kiadót pedig kötelezni kell, hogy az ítéletet díjtalanul és megjegyzés nélkül közöljék, és a költségeket térítsék meg (13. §).

A vádló kívánságára a bűnösséget megállapító ítéletben (1. és 6. §) a bíróság köteles a felelős szerkesztőt és a kiadót felhívni, hogy az ítéletet, s amennyiben az elégtételadáshoz szükséges, az indokolást is a bíróság részéről meghatározott terjedelemben díjtalanul és megjegyzés nélkül tegyék közzé abban az időszaki lapban, amelyben a hír megjelent. Ezenfelül kimondhatja a bíróság indítványra azt is, hogy a vádló (magánfél) közzéteheti az ítéletet az elítélt költségére egy vagy más olyan időszaki lapban is, amelyet az indítványozó jelöl meg. Az ily közzététel költségét szintén az elítélt viseli, de csak annak az összegnek erejéig, amelyet a bíróság meghatároz. Az ítélet közzététele tekintetében mindkét fél fellebbezéssel élhet. A bün-

tetés feltételes felfüggesztése az ítélet közzétételét nem akadályozza (14. §). Az ítéletet mindazoknak kézbesíteni kell, akikre abból kötelezettség hárul, s arról is értesíteni kell őket, hogy az ítélet mikor emelkedett jogerőre (15. §). Az ítéletet és a helyreigazítást a lap legkésőbb második számában kell közölni, attól a naptól számítva, amikor az ítélet jogerőre emelkedéséről szóló értesítést kézbesítették. A közlésnek a második oldal utolsó hasábjában felülről számítva az első helyen kell történnie, mégpedig ugyanolyan nyomással és általában ugyanúgy, amint a hír közlése történt. A közlést nem lehet megtörténtnek tekinteni akkor, ha a lap illető számát lefoglalták, vagy ha a közlést nem a szokásos kiadásban nyomatták le (16. §).

Bűnösséget megállapító ítéletben a vádlottat arra lehet kötelezni, hogy a bűncselekménnyel okozott sérelem kiegyenlítése végett 10 000 cseh koronáig terjedhető kártérítést fizessen. A kártérítés összegének meghatározásakor arra is ügyelni kell, mennyire veszélyeztette a bűncselekmény a sértett jó hírnevét, és aránylag magasabb összeget kell megállapítani akkor, ha a vádlott nyilván kilátástalan bizonyítását kísérelte meg a valóságnak, s ezzel a sértett jó hírnevének veszélyeztetését tovább folytatta. Viszont kisebb összeget kell megállapítani vagy a kártérítést teljesen mellőzni kell olyankor, ha a magánvádlónak (magánfélnek) kellő elégtételt ajánlottak fel, de azt elutasította, vagy ha megállapítható, hogy sérelmének mértékét meghaladó nyereségre kíván a kártérítéssel szert tenni (17. §).

A bíróság mellőzheti a megbüntetést olyankor, ha a terhelt az egyeztetési tárgyaláson eredménytelenül ajánlott fel a sértettnek olyan elégtételt, amelyet az ítéldbíró a hír tartalmára és alakjára, valamint a sértés fokára tekintve megfelelőnek tart, így különösen helyreigazítás közzétételét a sértés visszavonásával és a sajnálkozás kifejezésével. Ilyenkor is közzé kell tenni az ítéletet, mégpedig a visszavonás pontos közlésével együtt. Nem lehet alkalmazni az említett rendelkezést akkor, ha a sértő hír olyan tényekről szól, amelyek a vádló magán- vagy családi életére vonatkoznak (18. §).

Ezenkívül nagy fontosságú az a rendelkezés, hogy ha a felelős szerkesztő és a kiadó az ítélet vagy nyilatkozat közzétételére vonatkozó kötelességét nem teljesíti, a bíróság a panaszos indítványára köteles elrendelni, hogy az időszaki lapot a szóban levő kötelesség teljesítéséig nem szabad kiadni. Ez a rendelkezés irányadó a helyreigazítás közlésének elmulasztására is (20. §). A felelős szerkesztővel szemben megállapított pénzbüntetést, bűnügyi költséget és kártérítést, valamint elégtételt az időszaki lap kiadójától és tulajdonosától be lehet hajtani, és ezek egyetemlegesen felelősek. Ily felelősség a szerzővel együttesen csak akkor terheli őket, ha a felelős szerkesztőt a szerző megnevezése alapján felmentették (21. §).

A pénzbüntetést behajthatatlansága esetén helyettesítő szabadságvesztés-büntetés tartamát a bűnösség fokához képest kell megszabni, de az egy hónapot nem haladhat meg, és csak akkor lehet végrehajtani, ha a pénzbüntetést az időszaki lap kiadójától vagy tulajdonosától sem lehetett behajtani (22. §).

Rendelkezik a törvény arról is, mennyiben terjed ki az olyan bűncselekményekre, amelyeket sajtó útján ugyan, de nem időszakos lapban követtek el. Ilyenkor a felelős szerkesztő helyébe a kiadó (*Verleger, Herausgeber*), s ha ez ismeretlen, a nyomda felelős vezetője lép. Ilyenkor a kiadót terhelő fizetési kötelezettség a nyomda tulajdonosát is egyetemlegesen terheli (24. §).

Ha egy év leforgása alatt tízszer ítélték el olyan időszakos lap felelős szerkesztőjét, amely hetenként legalább ötször jelenik meg, a belügyminisztérium legkésőbb az utolsó elítéléstől számított hat hónap alatt megvonhatja az időszakos laptól azokat a viteldíj- és szállítási kedvezményeket, amelyekben a posta vagy a vasút az újságokat, a folyóiratokat, úgyszintén más sajtótermékeket részesíti. Az ilyen megvonás hatálya rendszerint egy hónapig, bizonyos esetekben azonban két, sőt hat hónapig is terjedhet. Ha a belügyminisztériumnak az a véleménye, hogy az ily megvonással sújtott időszakos lap más címmel jelenik meg, ettől az időszakos laptól is megvonja a szóban levő kedvezményeket (25. §).

Az a felelős szerkesztő, akit a fentebb említett súlyosabb esetekben (7. vagy 11. §) ítélték el, két évre elveszti azt a képességét, hogy felelős szerkesztő lehessen. Egy évre veszti el ilyen képességét az, akit a jelen törvény hatálybalépése után öt egymás után következő év alatt tízszer ítélték el akár büntetett vagy vétség, akár kihágás miatt (26. §).

A becsület biztonsága ellen elkövetett vétség miatt vagy a köteles gondosság elmulasztásával elkövetett kihágás miatt felléphet az olyan időszakos lap is, amelyet megsértettek. Az indítványt a kiadó teszi meg, ha pedig a hír megjelenésétől számított négy hét alatt ezt elmulasztja, a felelős szerkesztő is megteheti (27. §).

IV.

Az osztrák St. *eljárás*i rendelkezései közül az előzetes lefoglalás korlátozásán kívül különösen nagy jelentősége van annak, amely a hírhedt osztrák objektív sajtó-eljárást megszünteti (42. §), és olyan tárgyi eljárással helyettesíti, amely megfelel a mi bünvádi perrendtartásunk 477. és 478. §-aiban szabályozott eljárásnak. Eddig ugyanis az osztrák bünvádi perrendtartás 492. §-a alapján jogában állott az államügyésznek a bünvádi eljárás megindítása helyett csupán azt indítványozni, hogy a bíróság mondja ki, hogy valamely nyomtatvány tartalma bűncselekményt foglal magában, s hogy ehhez képest tiltsa el az ily nyomtatvány további terjesztését. Ezt a rendelkezést az osztrák St. kifejezetten hatályon kívül helyezi azokkal az eddigi egyéb szabályokkal együtt, amelyek sajtóügyekben a bünvádi eljárást szabályozták.

Ami az előzetes lefoglalás korlátozásáról szóló rendelkezéseket illeti (37. §), Ausztriában az új St. szerint is joga van az ügyésznek nyomtatványt lefoglalni, de most már nem minden bűncselekmény miatt, hanem csak az osztrák St.-ben felsó-

rott egyes bűncselekmények miatt lehet helye az ily ügyészi lefoglalásnak. Ilyenek elsősorban azok a kihágások, amelyek az osztrák St.-nek a nyomtatványokon feltüntetendő nevekről és a köteles példányok beszolgáltatásáról szóló rendelkezései megszegésével követhetők el. Továbbá ilyen bűncselekmény az is, amelyet folyamatban levő bűnügyekről szóló közléssel követnek el, úgyszintén katonai vonatkozású hírek közlése, ha az a körülményekből kivehetőleg az állam érdekeit sérti, vagy ha az ily közlést egyenesen eltiltották. Végül helye van ügyészi lefoglalásnak akkor is, ha valamely nyomtatvány büntett elkövetésére tartalmaz felhívást, és alaposan lehet tartani attól, hogy a nyomtatvány elterjedése közvetlenül maga után vonhatja a büntett elkövetését.

Elegendő, ha a bíróság a lefoglalást 5 nap alatt jóváhagyja. Amíg a lefoglalás hatályban van, sem az illető nyomtatvány terjesztését nem szabad folytatni, sem pedig a lefoglalás okául szolgáló közleményt nem szabad újra közölni (39. §). Ellenben a büntető ítélettel sújtott nyomtatvány újraközlésére nézve külön tilalmat nem tartalmaz az osztrák St., bár valószínű, hogy arra is kiterjed a 39. § rendelkezése, minthogy a nyomtatvány ítélettel elrendelt elkobzása nem szünteti meg a lefoglalás hatályát, hanem még súlyosbítja.

Az osztrák eljárási szabályok közt nincs rendelkezés az előzetes letartóztatásról és a vizsgálati fogságról. A személyes szabadság e korlátozásainak tehát ugyanúgy van helye sajtódeliktum miatt, mint bármely más bűncselekmény miatt is. Nincs tehát olyan korlátozás sem, mint a mi sajtótörvényünk 50. §-ában.

A lengyel St. szerint sajtóügyekben a bíraskodás kizárólag a bíróságok hivatása (68. cikk). Oly esetekben, amikor nyomtatvány lefoglalásának van helye, vagy amikor ez elrendelhető, a 38. cikk értelmében a lefoglalást az elsőfokú közigazgatási hatóságok vagy az államügyészség vagy a bíróság rendelheti el.

Magánvadás ügyben a lefoglalást csak a magánvádló indítványára rendelheti el az a bíróság, amely előtt vádat emeltek. Büntetőparancsot lehet kibocsátani a közvádló indítványára, ha a bíróság a tényállást kellően kiderítve látja, és legfeljebb három hónapig terjedhető szabadságvesztés-büntetést, ezer zlotyig terjedhető pénzbüntetést és lefoglalást állapít meg. Ha az elítélt vagy vagyonjogilag felelős személy a felelős szerkesztő, a kiadó, a folyóirat tulajdonosa, hasznélvezője vagy bérlője, és a pénzbüntetést a büntetőparancs vagy ítélet jogerőre emelkedésétől számított egy hónap alatt nem fizeti le, a bíróság a folyóirat megjelenését a pénzbüntetés lefizetéséig megtilthatja. Ha az elítélt vagy a vagyonjogilag felelős személy grafikai intézet vezetője, tulajdonosa, hasznélvezője vagy bérlője, és a pénzbüntetést a büntetőparancs vagy az ítélet jogerőre emelkedésétől számított hat hét alatt nem fizeti le, a bíróság az ily intézet működését megtilthatja. Az ily határozat ellen használt perorvoslatnak nincs halasztó hatálya (90. cikk).

A szerb törvény a sajtóeljárást nem szabályozza kimerítően, hanem csak egyes rendelkezéseket tartalmaz főleg az eljárás gyorsítására, egyébként pedig az általános büntető perrendtartásokat érintetlenül hagyja.

Az 1924. évi cseh törvény eljárási rendelkezései szerint a bíróság a feljelentés (magánindítvány, vád) beérkezése után a vádló kívánságára közölheti a felelős szerkesztővel, hogy joga van a megszabott határidő alatt a szerzőt megnevezni. Az ily határidő a felhívás értesítésétől számított nyolc napnál hosszabb nem lehet, és meghosszabbításnak nincs helye. Ha a vádló ily határidő kitűzését nem kívánja, egyeztetési tárgyalásra kell megidézni a vádlót és a terheltet, úgyszintén a szerzőt, a kiadót és a laptulajdonost. Ha az eljárás közvádra folyik, a terhelt kérésére is el kell rendelni az egyeztetési tárgyalást. Ebben a tárgyban a tanács elnöke vagy az általa kiküldött bíró intézkedik. Az ily tárgyalást legfeljebb 14 napra kell kitűzni, és elnapolásának csak a felek egyező kérelmére lehet helye (8. §). Ha a feljelentés a lap egy részének külön szerkesztője ellen irányul, az egyeztetési tárgyalás kitűzése előtt a bíróságnak meg kell győződnie arról, hogy a hír megjelenésekor ez a szerkesztő és lakóhelye be volt-e jelentve az államügyészségnél. Ellenkező esetben a felelős szerkesztő ellen kell eljárni (9. §).

Ha egyezség nem jött létre, a bíróság felhívja a terheltet, hogy arra az esetre, ha állításának valóságát bizonyítani kívánja, a felhívás kézbesítésétől számított 14 nap alatt jelentse be mindazokat a tényeket, amelyeket bizonyítani kíván, és mindazokat a bizonyítékokat, amelyeket fel akar használni. A bejelentést a bíróság közli a vádlóval, és 14 napi határidőt állapít meg a számára avégből, hogy indítványát megtehesse. Ezeket a határidőket csak igen nyomós és a fél hibáján kívül eső okokból lehet 14 nappal meghosszabbítani, és később már csak a főtárgyaláson való felhasználás végett jelenthetnek be a felek új tényeket és további bizonyítékokat. A bíróság köteles a büntetőeljárás elhúzódását megakadályozni (10. §).

Az eljárás megindítása a törvény értelmében felelős bármelyik személy ellen az elévülési és magánindítványi határidő folyásának szünetelését vonja maga után a többi felelős személy tekintetében is, mindaddig, amíg a bünvádi eljárás véget nem ért, és a magánvádló erről értesítést nem kapott.

Ha a becsület biztonsága ellen irányuló vétséget sajtó útján kölcsönösen követték el, az, aki ellen az eljárás megindult, ellenkérelmet (viszonvád, viszonos magánindítvány) akkor is előterjeszthet, ha a határidő már lejárt, de nem később, mint 14 nap alatt az egyeztetési tárgyalásra megidézés után, vagy ha egyeztetési tárgyalás nem volt, 14 nap alatt az első kihallgatásra való megidézés után, vagy ha előkészítő eljárás nem volt, 14 nappal a vádirat kézbesítése után. Ez a rendelkezés nem alkalmazható akkor, ha időközben a bűncselekmény elévült (12. §).

A főtárgyalást az elsőfokú törvényszékek előtt kell megtartani. Kihágás esetén a tanács három, egyébként öt tagból áll, akik közül az utóbbi esetben kettő a népből választott ülnök (28. §).

Az ülnökökre általában azok a szabályok irányadók, mint az esküdtekre, azonban ülnök csak az lehet, aki legalább 41 éves, és legalább két év óta lakik ugyanabban a községben (29. és 30. §). Az esküdtek alaplajstromában a községi bizottság köteles külön feltüntetni azokat az egyéneket, akiket különösen alkalmasnak tart erre a tisztségre (31. §).

A főtárgyalás határnapját úgy kell megállapítani, hogy az idézéseket legkésőbb 14 nappal előbb kézbesíteni lehessen. Az idézéssel együtt közölni kell az ülnökök jegyzékét is, és figyelmeztetni kell mind a két felet arra, hogy legkésőbb 6 nappal a főtárgyalás előtt egy-egy ülnököt és egy-egy pótülnököt választhatnak. Több vádlott vagy több vádló ezt a jogot együttesen gyakorolja. Ha a főtárgyaláson sem az ülnök, sem a pótülnök nem jelenik meg, a fél a pótlajstromból más ülnököt választhat, ha pedig rögtöni idézés dacára ez sem jelenik meg, a bíróság hív meg egy pótülnököt, aki a bíróság székhelyén lakik (32. §). Az ülnökök kizárására és kifogásolására általában ugyanazok a rendelkezések irányadók, mint a büntetőbírákéra. Az esküdteket az idézésben figyelmeztetni kell arra, hogy a fennálló kizárási okokról vagy az olyan okról, amely miatt elfogultnak tartják magukat, a tanács elnökét nyomban értesítsék. Ebben a kérdésben a vádtanács, a főtárgyaláson pedig az ítélőtanács ülnökök nélkül határoz (33. §). Az ülnökök fogadalmat tesznek, amelynek tartalmában az a nevezetes, hogy titoktartást is kell fogadni a zárt tárgyalás, úgyszintén a tanácskozás és szavazás tartalmáról (35. §). Az ülnökök a lajstrom szerinti sorrendben szavaznak, mégpedig a hivatásos bírákat megelőzően (36. §). Ha az ülnök a titoktartás kötelességét megszegi, kihágás miatt első ízben pénzbüntetéssel, másodízben egy hónaptól három hónapig terjedhető szabadságvesztés-büntetéssel büntetendő. A második elítélés az ülnökképesség elvesztését vonja maga után öt évre (37. §).

A katonai egyének ellen is a polgári bíróság jár el akkor is, ha polgári egyénnel együtt vádolják őket (38. §).

Jog és irodalom

Amikor a jog és az irodalom kapcsolatáról kívánunk szólni, nem a jogi irodalomra gondolunk, de nem is az irodalom jogi védelmére, a szerzői jogra. Nem gondolunk azokra a jogszabályokra sem, amelyek irodalmi termékek tartalma útján elkövetett bűncselekmények megtorlásáról rendelkeznek (a sajtójogra). Az irodalomból csak azzal kívánunk foglalkozni, amit a franciák értenek a *littérature* alatt: a szépirodalommal. Azt szeretnénk szemügyre venni, megfér-e az írói lélekalkat a jogászai funkcióval.

Erre a vizsgálódásra a magyar irodalom egyik legújabb megnyilatkozása indít bennünket. Herczeg Ferenc nagyérdekű *Emlékezéseiben* (1933) egyetemi éveiről szólva kerekén kimondja: „A jogtudomány eleinte közömbösen hagyott, később elriasztott a könyörtelen szárazságával és meghatározásainak kihegyezett szabatoságával.” Majd így folytatja: „Nekimentem azonban azzal a titkos fenntartással, hogy ha egyszer a magam ura leszek, akkor majd megtalálom azt az író tollat és azt az ív papírt, amelyre szükségem lesz. Nem tudtam, hogy a Múzsza is olyan istenség, amely nem tűr meg maga mellett faragott isteneket.” (172.) Mindebben egészen világosan az a felfogás jut kifejezésre, hogy a jog és az irodalom művelése összeférhetetlen. Az a kivétel, amit Herczeg felhoz, nyilván csak arra való, hogy aláhúzza a kijelentés elvi jelentőségét: „Voltak Arany Jánosok, akik egyesíteni tudták magukban a polgári rendet a szárnyaló fantáziával, de ők Arany Jánosok voltak.” (171.) Itt ugyan nincs szó jogról, de aligha tévedünk, ha ebben az összefüggésben „a polgári rendet” a joggal azonosítjuk. A Herczeg által feltételezett összeférhetetlenség nem vitátlan. A jog és a művészet viszonyát nagy művészet-filozófiai és pszichológiai felkészültséggel tárgyaló Vészi Mátyás és Wagner Lilla *Az ügyvédi hivatás művészete* (1929) c. jeles munkájukban fogalmi ellenmondást látnak ugyan jog és művészet között, de az ügyvédkedést a „hivatásművészet” körébe utalják, azon az alapon, hogy a jognak az életbe átvitele művészi tudott válni. Hans Fehr azonban *Das Recht in der Dichtung* című nagy művének előszavában már egyenesen azt mondja, hogy a jog nemcsak az igaz, de a szép birodal-

mában is él, és művének feladataul is éppen azt tűzi ki, hogy feltárja a német jog eleven szépségeit. Művét bizonyoságnak szánta arra, hogy költészet és jog szorosan összefügg éppúgy, mint a jog és a kultúra.¹

Mielőtt továbbsmennénk, jó lesz egy pillanatra megállnunk, és számot adnunk arról, hogy az *Emlékezések* megjelent kötetében sehol sincs utalás arra, hogy Herczeg az egyetemi évek után is érdeklődött volna a jog iránt. Egyéb adatunk sincs erre, és így kellő alappal feltételezhetjük, hogy Herczegnek a jogról tett kijelentése a jogi oktatás egy meghatározott időpontban tapasztalt tényleges viszonyaira vonatkozik. Azt a benyomást, amelyet ezek a viszonyok Herczegre tettek, megtaláljuk egy másik klasszikus tanú ifjúkori feljegyzéseiben is. Kolosváry Bálint Szászy Béláról tartott akadémiai emlékbeszédében olvassuk,² hogy Szászy „első benyomásai a budapesti egyetem jogi karán éppen nem voltak kedvezők. Naplójában írja, hogy professzorai nem tudtak benne elragadtatást kelteni. Az egyik: éles elme és kiváló képzettség, de több időt tölt el a parlamenti klubban és a kártyaasztal mellett, mint tanítványai között a katedrán. A másik: kicsinyes ember, oly színvonalon mozog, amelyet bármely volt gimnáziumi tanára is meghaladott. A harmadiknak előadásai a hallgatósággal közösen rendezett kabarészamba mennek; a negyedik pedig olyan, aki hidegségével, rideg értetlenségével olympusi magaslatokra helyezi magát kollégiuma fölél.” Mint Kolosváry megjegyzi: „Szászy Béla egyénisége, a kapott és vett benyomásokkal szemben tanúsított túlérzékenysége magyarázza meg, hogy a jogászéletpályának első éveit sok belső küzdelemmel jártak.” A későbbi tudós jogásznak és utolérhetetlen törvényszerkesztő művészettel megáldott kodifikátornak ezekből az ifjúkori tapasztalataiból talán szabad arra következtetnünk, hogy Herczegnek a jogról táplált kedvezőtlen véleménye is elsősorban a tényleges viszonyok ilyen véletlen alakulásának a következménye. Nem mintha a kedvezőtlen benyomások ugyanazzal a gyakorlati eredménnyel jártak volna. Amíg Herczeg örökre búcsút mondott a jogéletnek, addig Szászy fényes jogi pályát futott meg. Az életsorsoknak ez az eltérő alakulása amellet szól, hogy az azonos benyomások tárgyi alapja mindkét esetben ugyanaz volt, csak más-más egyéniségre hatott. Szászyról ugyanis azt mondja Kolosváry, hogy „lelkébe [...] egyre mélyebben vésődött bele annak a hivatásnak átérzése, amelynek prozelitájává a gondviselészerű véletlen avatta fel”, és „szívós akarattal küzdte fel magát a nem nagy kedvvel megkezdett, de utóbb annál nagyobb lelki odaadással betöltött új életcélkitűzés munkásai között a legkiválóbbak és legtiszteltebbek sorába.” Ha egy későbbi korra esett volna Herczeg ifjúsága, amikor az egyetemi jogi oktatás tényleges viszonyai már gyökeresen megváltoztak, amikor a fogékony ifjú lélek olya-

¹ Vö. Dóczi Sámuel: *Író és bíró* (1929) c. könyvével, továbbá Zsoldos Benőnek e sorok megírása után megjelent cikkével is: *Jogtudomány és szépirodalom. Jogállam*, 1936/2.

² Kolosváry Bálint: *Szászy Béla emlékezete*. 1934. 3.

noktól kapja táplálékát, akikben a tudós nagysága az oktató lelkiismeretességével és a pedagógus gondosságával párosul, talán előnyösebb színben mutatkozott volna előtte a jog világa.

Mindenesetre megállapíthatjuk, hogy a jog művelőinek a saját hivatásuk szempontjából is sokkal kedvezőbb a véleménye az irodalomról, mint Herczegnek a jogról. Manapság ugyan a papirologia fénykorában a jogtörténeti kutatás leggazdagabb forrásának az antik papírkosár tartalmát tekintik, amikor az Egyiptomban szerencsésen megmaradt papyrusokon levő mindennapi jelentőségű iratokból igyekeznek nagy sikerrel felderíteni a régi jogot úgy, ahogy az a valóságos életben jelentkezett. De nem szabad megfélekednünk arról sem, hogy az antik jog ismeretének vannak egyéb forrásai is. Így a görög jogot jórészt az irodalmi klasszikusokból ismerjük.³ Nemcsak a történetiekből, hanem a költőkből is: Homéroszból, Pindaroszból, a tragédiaírókból. Plautus vígjátékait is kiaknázza hasonló célra a jogtörténeti kutatás. De – mint Fehr kimutatja (i. m.) – a középkor jogának megismerésére is kiváló forrásul szolgálnak a költészet alkotásai: megmutatják, hogy fogta fel a nép a jogtételeket, és hogyan alkalmazta azokat. Erre hű tükör a költészet a középkorban, mert a költők csak addig maradnak a képzelet világában, amíg a jog terére nem kerülnek: itt már nem mernek túlmenni a realitáson. (Más a helyzet az újkorban, amikor inkább a jogintézmények bírálata lép előtérbe a költőknél.) A középkori problémák közül nagy jelentőségű a bosszúé, a hűségé, a békéé, továbbá a per problémája, s ennek keretében az istenítéletek szerepe, a rendiségé, a büntetésé, a házasságé stb.

Nagy jelentőségű a jog és az irodalom kapcsolata szempontjából azoknak a jogászoknak működése is, akik egyfelől a világirodalom egyes nagyságainak műveit igyekeznek értelmezni a jog segítségével, másfelől kriminológiai tanulságokat igyekeznek levonni nagy költők intuitív lélekrajzaiból.

Az előbbieik közül különösen nagy jelentőségű a világháború után elhalt Josef Kohler, aki még pályája elején megírta *Shakespeare vor dem Forum der Jurisprudenz* című nagyszabású munkáját (1883).⁴ Kohler hangsúlyozza, hogy Shakespeare lelkében sok mély jogi gondolat szunnyadt, és géniusza a jogtörténet és a világtörténet legtitkosabb redőibe is be tudott pillantani. Kohler – mint maga mondja – arra törekedett, hogy azokat a jogi gondolatokat, amelyeket Shakespeare a poézis köntösében juttatott kifejezésre, a jogtudomány nyelvén fejtse ki, és egyetemes történeti jelentőségükben méltassa. Nagyon érdekes, hogy Kohler kijelentése szerint Shakespeare jogi gondolatait nem lehet esztétikai elemzés nélkül megvilágítani, s művét nemcsak a jogásznak, de az esztétának is szánta, mert egyfelől a jog egye-

³ Vö. Ottokar Tesar: *Staatsidee und Strafrecht, I.: Das griechische Recht und die griechische Lehre bis Aristoteles* (1914); továbbá Richard Maschke: *Die Willenslehre im griechischen Recht* (1920).

⁴ 1919-ben 2. kiadása jelent meg.

temes történetéhez kívánt adalékot szolgáltatni, másfelől pedig Shakespeare, a legnagyobb költő megértését, és egyúttal esztétikai problémák megértését is elő akarta mozdítani („Előszó”). Nem foglalkozik Kohler könyve azzal az angol részről régóta pertraktált kérdéssel, mennyiben lehet Shakespeare műveiből bizonyítékokat meríteni arra, hogy a költőkirály egy időben ügyvédi irodában dolgozott.

Kohler maga is megemlíti több angol szerzőt, akik Shakespeare-nek ezzel az életrajzi problémájával foglalkoztak, legújabbban pedig a német jogászok közül Otto Hagen írt tanulmányt „Shakespeare der Jurist” címmel (*Festgabe für Otto Liebmann*. 1920. 289. s köv.). Hagen a legújabb időből is sorol fel angol és amerikai írókat, akik ugyanezzel a tárggyal foglalkoznak. Hagen szerint szinte azt lehet mondani, hogy Angliában és Amerikában illendőség dolga, hogy magas állású bírák nyugalomba vonulva minél vaskosabb könyvet írjanak Shakespeare-nek tudományosan és gyakorlatilag képzett jogász voltáról. Azt állítják, hogy Shakespeare szókincsének és gondolati világának egy része jogi kifejezésekben nyilatkozik meg, és számtalan hasonlatának legalább egyharmada a jogi nyelvből ered. Az angol jogászok szerint Shakespeare a legtechnikusabb jogi szakkifejezéseket is tökéletes pontossággal alkalmazza. A filológusok minden törekvése meghiúsult, hogy a jogászoknak ezeket az állításait megcáfolják, bár mindeddig nem sikerült kimutatni, hogy Shakespeare ügyvédi irodában vagy bíróságnál működött volna. Az azonban sok esetben sikerült, hogy Shakespeare egyes érthetetlen kifejezéseit jogászai sajátosságként magyarázták meg. Hagen ismertetése szerint a legfeltűnőbb példája Shakespeare jogi szaktudásának a sírásók beszélgetése a *Hamlet*-ben az öngyilkosságról és a tisztességes eltemetéséről. Ez nem egyéb, mint maró kritikája egy valószínű jogi döntésnek, amelyet Hagen lényeges adataiban ismertet is. Hagen különös súlyt helyez annak az adatnak a bizonyító erejére, hogy az a jogi könyv, amely ezt a jogesetet megörökítette, a XVI. századbéli szokás szerint normann-francia nyelven szól, és éppen ezért aligha volt hozzáférhető a nagyközönségnek, még kevésbé természetesen a színházi világnak. Természetesen Hagen nagy örömét fejezi ki afelett, hogy Shakespeare-ben a jogász művészet és a jog szerszáma a tiszta költészet fényében tündöklök, sőt költői hatások forrásává emelkedett.

Kohler – mint már említettük – egészen más szempontból foglalkozik Shakespeare költészetének a joghoz való viszonyával. Nem azt akarja kimutatni, hogy Shakespeare szakjogász volt, hanem a jogász szemüvegén át nézi Shakespeare alkotásait, és azt igyekszik feltárni, hogy az egyetemes jogtörténet milyen fejlődési szakai azok, amelyeknek Shakespeare egyes drámai problémái megfelelnek. Különösen Shylock és Hamlet alakja az, amelynek Kohler nagy figyelmet szentel. Shylockról kimutatja, hogy amikor a font húst követeli, a jogfejlődésnek azon a fokán van, amikor még az adós nemcsak vagyonával, hanem testével is felelt a hitelezőnek. A velencei kalmár bonyodalma éppen abból ered, hogy a közfelfogás már a fejlődés magasabb fokára jutott, és szembehelyezkedett a tételes törvénnyel. Kohler szerint Shakespeare megoldása nem azt jelenti, hogy a bíró megsértette a törvényt, és Shylockot megfosztotta törvényes jogától, hanem a valóságban az tör-

tént, hogy a bíró a fejlettebb jogi felfogást emelte ítéletében érvényre az elavult tételes törvénnyel szemben. Ami az egészben sántít, az csak az erőszakolt indokolás, ez azonban Kohler, a szabadjogi irány atyjának felfogása szerint olyan baj, amely lényegtelenül törpül az ítélet jogfejlesztő hatása mellett. Kohler szerint a hibásan indokolt, de érdemben a helyes jogot érvényre juttató ítélet rendes módja a jog fejlesztésének. (Kohlernek ez a felfogása szembekerül Rudolf Jhering álláspontjával, aki azt hirdeti, hogy Shylock tulajdonképpen a törvény érvényéért harcol, és – mint a *Küzdelem a jogért* (ford. Szilassy Cézár, Olcsó Könyvtár) 66. lapján mondja Jhering – nem a font húsát követelő zsidó, hanem Velence joga zörgeti meg a bíróság sorompóját, mert az ő joga és Velencéé egy. Jhering szerint Shylock sorsának nagy tragikumája nem azon nyugszik, hogy megtagadják a jogát, hanem azon, hogy ő középkori zsidó létére bizakodik a jogában (68.). Talán még megkapóbb az az értelmezés, amellyel a Hamlet-problémát világítja meg Kohler szóban levő munkájában. A Hamlet-tragédia lényege szerinte az, hogy Hamlet atyja vérbosszúra ösztönzi fiát, de ez már túljutott azon a jogi felfogáson, amelyen a vérbosszú alapult. Ebből ered Hamlet habozása. Az a jogtörténeti anyag, amelyet Kohler felvonultat, olyan meggyőzően hat a jogászra, hogy ebben a világításban a „frakkos Hamlet” koncepciója vértelen fantommá lehetetlenül. Az *időtlen* Hamletnek semmi köze Shakespeare-hez.⁵

Bizonyos mértékig rokon Kohler törekvésével az az irány is, amely egyes nagy írók műveit abból a szempontból vizsgálja, hogy az írónak milyen felfogása nyilatkozik meg bennük a jogról. Amiben ezek a kutatások eltérnek Kohlertől, az abban a fontos szempontban rejlik, hogy míg Kohler jogtörténeti szempontból vizsgálja Shakespeare problémáit és megoldásait, addig e másik – újabb – irány képviselői az általuk vizsgált anyagban az író jogfilozófiai, illetőleg jogpolitikai felfogásának nyomait kutatják. Az eltérés világosan kifejezésre jut az egyik ilyen munkának már a címében: *Philosophie der Strafe bei Dante und Dostojewski*. Szerzője Gerhard Ledig (1935). Ez a munka Dante büntetéselméletének lényegét azzal magyarázza, hogy a hit az a végtelen központi érték, amely a középkori kereszténység világérzésének Dante által képviselt sajátossága, a hit az a legfőbb jó, amelynek végső elemzésben kizárólagos értéke van. Ledig az értékek objektivitásának azt a felfogását teszi magáévá, amely szerint az értéknek az ad objektivitást, hogy azt emberi közösségek magukévá teszik. Nem ilyen a középkori értékfelfogás, amely a vallásos értékeket metafizikai alapúnak tekinti, úgyhogy ezeknek az értékeknek érvénye minden emberi magatartástól függetlenül mutatkozik. A valóságnak ezt a világát kívánja ábrázolni Dante, aki a büntetésben az isteni értékrend elemi funkcióját látja. Ledig szerint az *Isteni Színjátékban* nem az a büntetés lényege, hogy mennyiségileg megfelel a büntetettnek, hanem a tükröződés, a büntett szimbolizáló-

⁵ Nem kevésbé érdekesek Kohlernek azok a fejtegetései, amelyek Shakespeare egyéb drámaiban mutatják ki a jogtörténeti magot.

dása a büntetésben, ami a középkori felfogás jellegzetessége. Így például a lélek nélkül tovább élő test, amelyben egy ördög lakik, az áruló helyzetét tükrözteti, akit jó barátoknak tartanak, holott ellenség. A pokolban nem lehet helye javító büntetésnek, mert itt a cselekmény az, amit büntetnek, nem az érzület, csak a purgatóriumban uralkodik a javító büntetés. A tisztulás gondolata a szenvedés nemesítő hatásának hitén alapszik. Nagy jelentőségű Ledignek az a megállapítása, hogy Danténál (Paradicsom 7. ének, 82. s. köv. sor) az emberiség büntetőjogi beszámíthatósága egyenesen az ember-jelleg különös jegye. Ezt a bűnnel elveszti az ember, és csak Isten kegyelméből nyerheti vissza, de csak úgy, ha egyúttal saját akaratából nyújt elégtételt.

Ami Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkij felfogását illeti a büntetésről, ő róla is azt állapítja meg Ledig, hogy nála a büntetés problémája központi jelentőségű a világnézet szempontjából. Dosztojevszkij tekintete azonban egészen erre a világra irányul, és szerinte a vallásosság éppen ott nyilatkozik meg, ahol a földi világ a legértelmentlenebbnek mutatkozik. Egyik lényeges motívuma a bűncselekménynek Dosztojevszkij szerint a vallástól való elszakadás, de a bűncselekmény megindítója lehet a tisztulásnak, amely az istenséggel való kapcsolat helyreállítását elősegíti. Ilyen Raszkolnyikov esete, akinél azonban egyéb motívumok is szerepelnek. Ledig szerint Dosztojevszkij nagy jelentőséget tulajdonít ebből a szempontból a szenvedés iránti váagnak: a nagy büntetett bizonyos értelemben tiszteletre méltó annál a nagy szenvedésnél fogva, amelyet magára vállal, úgyhogy közelebb áll az istenihez, mint a köznapi ember. Ez a számunkra Ledig szerint is visszataszító gondolat a *Karamazov testvérek*ben jut kifejezésre. A szenvedés vágya előzetes bűnösségérzéssel függ össze, amely tudatalatti büntetésszükséglettel kapcsolatos Dosztojevszkij büntetett alakjaiban. A beismerő bűnös sokszor téved bűncselekményének indítóokában, mert nem ismeri saját lelki folyamatait. Ledig megállapítása szerint a bűnösség Dosztojevszkijnál nem Istennel szemben áll fenn, hanem a bűnösség vonatkozási alanya a szenvedő embertárs: minden ember bűnös a szenvedő emberiség előtt, ebbe pedig mindenki beletartozik. Dosztojevszkij a konkrét orosz népre gondol, amelynek tisztelete nála vallásos jelleget ölt. A büntetett nála a legnagyobb szenvedő, és ezért része van abban a tiszteletben, amely az emberiség nagy szenvedésének jár. Dosztojevszkijnál a bűnhődés a büntetett belső szükségletévé válik, mert a büntetettre való gondolás megsemmisít minden egyéb élettartalmat. Ez vezet tisztulásra és a vallásosság győzelmére, amely tulajdonképpen értelmé Dosztojevszkij felfogása szerint a büntetésnek. A büntett problémája tehát Dosztojevszkijnál nem szociológiai, hanem vallási probléma – mondja Ledig. Az állam a büntető igazságszolgáltatásban bizonyos mértékig metafizikai jelentőségű funkciót gyakorol. A bírónak Dosztojevszkij szerint szigorúnak kell lennie, de tisztában kell lennie azzal, hogy ő maga is bűnös, és büntetése az a lelki fájdalom, amellyel a tárgyalótermet elhagyja. Az, hogy Dosztojevszkij a büntető igazságszolgáltatás tekintélyének milyen nagy jelentőséget tulajdonít, abból is világos Ledig szerint, hogy Dosztojevszkij regényeiben a büntetőjogászok és bűnügyi

tisztviselők általában szellemileg és erkölcsileg rendkívül magas fokon álló emberek, akik közül sok valóságos geniális intuícióval van megáldva. Ami pedig a büntetést illeti, ez Dosztojevszkijnál metafizikai ember, s betegsége nem mentség, hanem az a jelentősége, hogy kiemeli a szenvedőt a mindennapiságból. Érdekesek Ledig könyvének azok a fejtegetései is, amelyekben azokat az empirikus szempontokat ismerteti, amelyek szerint Dosztojevszkij a büntettes-problémát megvilágítja.

Dosztojevszkijjal foglalkozik Boris Sapir is (*Dostojewsky und Tolstoi*. 1932), akinek könyvéből azonban csak a Tolsztojra vonatkozó részt kívánjuk vázlatosan ismertetni. Míg Dosztojevszkij hősei azért akarják megismerni az élet értelmét, hogy élni tudjanak, addig Tolsztojei azért, hogy tudjanak meghalni. Tolsztoj vallási anarchizmusa szemüvegén át nézi az állam és a jog problémáit is: álláspontja a joggal szemben ellenséges. Míg Dosztojevszkij csak alkalmilag foglalkozik az általános jogi problémákkal, addig Tolsztoj tüzetesen kifejti álláspontját, és teljesen elveti a jogot. Tolsztoj kiindulópontja az, hogy minden ember lelkében az isteni igazság szunnyad, de hibás gondolatok és érzések borítják. A rosszat minden ponton le kell győzni, s amíg a társadalomban van valami rossz, addig a társadalom minden tagja bűnös benne. A rossz ellen tehát nemcsak egyéni, hanem állami és jogi téren is küzdeni kell Tolsztoj szerint, aki nem *közömbös* az állammal és a joggal szemben, hanem mindkettőnek *ellensége*. Szerinte a jog ellenkezik az ember-szeretet parancsával, amely minden történés kezdete és vége. Az emberszeretettel ellenkezik a jog elválasztása az erkölcstől. Különösen engesztelhetetlen ellensége Tolsztoj a halálbüntetésnek. Állást foglal a jog formalizmusa és az ember jogi sematizálása ellen. Mindez ellenkezik a szeretetteljes bánásmóddal. Tolsztoj szerint a jog egyáltalán képtelen az ember személyiségét megragadni, szerinte lehetetlen az élet folyamatait jogi formákba préselni. Csak különös intuíció és beleérző képesség segíthet ahhoz, hogy valakit olyannak lássunk, amilyen, erre azonban a személy feletti jogrend nem alkalmas. Márpedig a jog csak formális kategóriákkal és sémákkal dolgozhat. A jogbiztonság szempontja nem nyugtalanítja Tolsztojt: szerinte a szeretet jobban védi az embereket, mint a jogbiztonság. Nagyon érdekesen alapítja meg Sapir, hogy belső kapcsolat van Tolsztoj és a szovjetjogászok felfogása közt. Tolsztoj a nihilista típus örököse, de azzal a különbséggel, hogy abszolút ideálja van, amelyhez méri a jót és a rosszat. A szovjetjogász sem tartja nagyra a jogot, és támadja a jogi formát, azonban abból indul ki, hogy a jogi forma szociális funkciót rejt el, amely a fennálló rendszer fenntartásában áll. Ez az egyén teljes kiszolgáltatására vezet. Míg Tolsztoj a szeretet nevében tagad minden kultúrát és jogot, addig a szovjettörvényhozó minden ideál korlátja nélkül tartja magát mindenre feljogosítottnak akkor, amikor minden hagyományt és múltat megtagad. Ami Tolsztoj felfogását a bűncselekményről illeti, alaptétele az, hogy minden rossz további rosszat szül, és ez a lánc csak akkor szakad ketté, ha a szeretet avatkozik bele. A büntett pedig nem egyéb, mint büntetés a társadalom vétkeiért az emberszeretet elve ellen. A lényeg a büntettes megtisztulása, nem megbüntetése. Tolsztoj szerint csak az ítélkezhet, aki meg tud váltani, ezért elveti a bírászkodást is. A bűn-

tettes Tolsztoj felfogásában éppen olyan ember, mint a többi. De azért nem akarja megszabadítani a büntettest a felelősségtől *saját lelkiismeretével szemben*. Sapir összefoglaló megállapítása szerint Tolsztoj tanításának lényege az emberszeretet,⁶ s ebben keresett támaszt arra, hogy félelem nélkül nézhessen a halál szemébe.

Ezzel be is fejeztük azoknak a kísérleteknek ismertetését, amelyek jogászok részéről arra irányulnak, hogy az irodalom nagy alkotásait egyfelől a jog eszközeivel is értelmezzék, másfelől a költő jogi felfogásának megvilágításával a jogi gondolkodás világába beillesszék.⁷ Úgy vélem, megállapíthatjuk, hogy az előbbi törekvés sikeresebb, mint az utóbbi. Az, amit a világirodalom egyes nagyságainak műveiből ki lehet deríteni, nyújt ugyan bizonyos perspektívát a jogász számára, de egyebet alig. És ez a perspektíva jórészt negatív természetű. Egyebet alig mutat, mint azt, hogy a jog problémája az emberi szellemből ki nem irtható, és vele szemben feltétlenül állást kell foglalni akár pro, akár contra. Pozitívumot csak annyiban mutat ez a perspektíva, hogy a rendre alapított nyugati világnézet (Dante) az igazságszolgáltatás eszméjében, a bűn és büntetés koncepciójában csúcsosodik ki, míg a kaotikus keleti világnézet vagy teljesen elveti a jog intézményét (Tolsztoj), vagy ha ezt nem teszi is, a bűn és büntetés viszonyát teljesen felforgatja, és a büntettes személyét hamis fénnel övezi (Dosztojevszkij). Sokkal termékenyebb és megnyugtatóbb annak a jogásznak módszere, aki a jogtörténet fáklyájával igyekszik bevilágítani az alkotás mélységeibe (Kohler).

Kriminálpszichológiai tanulságokat is merítettek nagy költők büntettes-ábrázolásaiból a jogtudósok. Így elsősorban Kohler (*Verbrechter-typen in Shakespeare's Dramen*. 1903), de mások is, nálunk különösen Angyal Pál, aki egyfelől Shakespeare-t, másfelől Arany Jánost tanulmányozta ebből a szempontból, rendkívül érdekes és gondolatokban gazdag fejtegetéseiben (*Lady Macbeth mint felbújtó*. 1916; *Jago és a kriminálpszichológia*. 1918 – Shakespeare Tár 8. és 10. kötet; Arany büntetesei büntetőjogi szempontból. *Budapesti Szemle*, 1932, 224. kötet, 55). Angyal kifejti, hogy a kriminálpszichológia egyik módszere abban áll, hogy hosszmetsetben tárja fel a büntettes jellemének fejlődését a bűncselekmény elkövetéséig, s ennek anyaga nemcsak a tapasztalat lehet, hanem egyes nagy költők büntettes alakjai is, akiknek lelkébe a költők valósággal beleélik magukat, úgyhogy lélekrajzaikban egy-egy valóságot mutatnak be saját magukból. Utolérhetetlen ezen a téren Shakespeare, de Angyal szerint még Shakespeare-nél is többet nyújt Arany, akinek balladáit egy-egy lelki katasztrófa rajzai. Arany valamennyi büntettesét eléri

⁶ Franz Grillparzer Libussája belátja, hogy a mai embert nem lehet a szeretet törvényével kormányozni (Hans Fehr: *Das Recht in der Dichtung*. 482). A jog és erkölcs viszonyával foglalkozik Ferdinand Bruckner is *Die Verbrecher* c. drámájában (1919).

⁷ Vö. még Georg Jellinek: *Die Idee des Rechts im Drama in historischer Entwicklung* (*Ausgewählte Schriften und Reden*, I. 1911); Georg Müller: *Das Recht in Goethes Faust* (1912), *Recht und Staat in unserer Dichtung* (1921), *Das Recht bei Richard Wagner* (1914).

a büntetés: a büntudat, amely vagy tisztító hatású, vagy örületbe kerget. Ami Shakespeare büntetéseit illeti, Lady Macbeth alakja Angyal szerint a felbujtás problémáját világítja meg, és Shakespeare felfogása csodálatos intuícióval meg-egyeznek a büntetőjogi tudomány mai állásával: a felbujtó és felbujtott kölcsönhatásának egy új akaratkomplexus a folyománya, s a bűncselekményt ez az új akarat hozza létre. Jago pedig jellegzetes példa arra, amikor a felbujtásról a tettes nem is szerez tudomást.⁸

Ezek után azzal a kérdéssel óhajtánánk foglalkozni, mit mondanak a történeti valóság konkrét adatai arról, összefér-e a jogi képzettség, de különösen a jog gyakorlati alkalmazásának hivatása a költő alkotó hivatásával. A világirodalom két ismert alakjára gondolunk. Heinrich Kleist az egyik, E. T. A. Hoffmann a másik.⁹ Kleistről fel van jegyezve, hogy az egyetemen jogot hallgatott, Hoffmann pedig nemcsak képzett jogász volt, hanem a gyakorlati bírói pályán is működött.

Aránylag egyszerűbb a probléma Hoffmannra vonatkozóan, mert fantasztikus mesevilágában jogi kérdéseknek nemigen jut hely. Az ő személyét illetően csak arról lehet szó, akadálya volt-e alkotóművészetének az, hogy jogász volt és gyakorlati jogi hivatást űzött. Kleistnél azonban más a helyzet. Kleist *oeuvre*-jében fontos szerep jut, ha nem is egyes jogi problémáknak, de általában a jog problémájának. Kleisttel szemben tehát jogosult az a kérdés, összefügg-e jogi vonatkozású problémáinak felmerülése azzal a ténnyel, hogy jogi képzettséggel rendelkezett.

Hoffmannról a biográfusok ítélete az, hogy teljesen külön tudta tartani önmagában a gyakorlati jogászt és a költőt. Hoffmannról megírja barátja, Theodor G. Hippel (Richard Schaukal: *E. T. A. Hoffmann*. Ford. Szabó Lőrinc), hogy rendkívül szorgalmas joghallgató volt, de minden szabad idejét a művészetnek szentelte; az,

⁸ Ebbe a körbe vág még August Goll: *Verbrecher bei Shakespeare*. 1908; Enrico Ferri: *Les criminels dans l'art et la littérature*. 1903; Erich Wulffen: *Shakespeares grosse Verbrecher*. 1911; Oswald Gerloff: *Verbrecher bei Shakespeare*. 1908. A jogi lélektan problémáival foglalkozó szépirodalmi könyvek közül kiemeli Fehr Jakob Wassermann *Der Fall Maurizius* című regényét, továbbá megemlíti Alfred Neumann *Heldjét*. A *Fall Maurizius* megírásakor Wassermann az összes jogi kérdést behatóan letárgyalta Freundenthal professzorral! (Recenzió Hans J. Wolfól az *Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie* 22. kötetében, 1928, 198.). Fehr megemlíti Lindenaut is: *Verbrechertypen in der modernen Literatur* (*Deutsche Juristen-Zeitung*, 1925, 558. s. köv.). Max Alsberg és Ernst Hesse: *Voruntersuchung* c. drámája 1930-ból szintén egyik esete a költő és a jogász együttműködésének. Fehr i. m. 513.

⁹ Goethe is képzett jogász volt, egy ideig gyakorlatilag is működött, s ha – mint Fehr mondja (i. m. 422.) – bensőleg nem volt is jogász lélek, de nagy megértéssel viseltetett a jog iránt, és művei tele vannak jogi gondolatokkal. Amíg azonban Schiller a természetjog híve volt, Goethe a jogot történeti fejleménynek tekintette. Jogtörténeti ismeretei is voltak, és éppúgy lelkesedett a középkorért, mint Justus Möser. Fehr rámutat arra is (uo., 485), hogy Friedrich Hebbel legtöbb munkájában nagy szerepe van a jognak, s Hebbel sok megértést mutat a jog iránt. John Galsworthy, a volt barrister is sok jogi érdekű kérdést feszeget a *Forsyte Sagában*, teljes szabotossággal, s például az angol *libel* jog megismerésére kitűnő alkalmat nyújt.

hogy a jogi pályára lépett, a körülményekből folyt. Mi volt természetesebb, kérdi Hoppel, mint az, hogy a hivatalnokok és ügyvédek fia és unokája is jurista legyen. Ez a pályaválasztás nem volt *választás* a szó igaz értelmében, s Hoffmann maga mondja, hogy akarata ellenére jutott oda, ahova nem akart jutni. „Az, hogy a művészet, amely egész benső lényemet kitöltötte, minden törekvésem hordozója és életem egyetlen igazi célja lehetne, már csak azért sem jutott eszembe, mert hozzászoktam, hogy zenéről, festészetről és költészetről nem lehet másként beszélni, mint nagyon kellemes, szórakoztatásra és mulattatásra szolgáló dolgokról. Az a gyorsaság, amellyel – anélkül, hogy bármiféle akadály fölmerült volna – azon a pályán, amelyet bizonyos mértékben magam választottam, előrehaladtam, nem engedte meg, hogy egy pillanatra megálljak, körülnézzek és meglássam a választott út helytelen irányát. A célt elértem, és megfordulni már nem lehetett, amikor egy nem várt pillanatban a cserbenhagyott művészet megbosszulta magát, amikor egész elvesztett életem gondolata vigasztalhatatlan fájdalommal ragadta meg lelke-
met, és én oly bilincsekbe verve láttam magamat, amelyeket széttörhetetlennek hittem.” „Kényszerítenem kell magamat, hogy jurista legyek.” „Ha szabad tudnék lenni, ahogy akarok, és ahogy mindig akartam, ha csak magamtól függenék, komponista lenne belőlem, és reményem volna rá, hogy nagy ember lehetek ezen a téren. Most választott állásomban örökké kontár maradok.” De – jegyzi meg Schaukal – energikusan veti magát tanulmányaira, leteszi a referendáriusi vizsgát (i. m. 40.), és hivatalából sohasem marad el, mondja Schaukal: korán bemegy az irodába, gyorsan és ügyesen elintézi az aktáit, ezekben az órákban minden más érdeklődést száműzve magától, aztán nagyokat sétál a kalandos városban, kellemes tenor hangján énekel a templomban, este a színházakban bukkan fel, és a vidgádók álarcos közönségének sodrába veti magát. Késő éjszaka még órákig fantáziál a zongoráján (47). És elnöke „a kollégium egyik rendkívül tevékeny tagjaként” jellemzi (43).

Mindez világosan utal a kettősségre Hoffmann életében. Ezt emeli ki Ernst Heilborn is (*E. T. A. Hoffmann. Der Künstler und die Kunst. 1926*): „Mythosbildend vor allem scheint eine Art Doppeltgängerempfindung geworden zu sein. Denn von der Gestalt dieses angsthaft Beweglichen, Spuklüsternen, Herausfordernden, dieses Zechkumpans löst sich die andere Gestalt, äusserlich ununterscheidbar; seelisch aber ganz wesensfremd: der Kammergerichtsrat Hoffmann, der in strenger Amtsführung und denkscharfer Verhandlungsleitung dem Oberappellationssenat präsiert. Der Mythos E. T. A. Hoffmann weiss nur von dem Künstler und wäre ohne die Vergegenwärtigung des wesensfeindlichen Kammergerichtsrats doch undenkbar. Es ist der Mythos von der Magie des Künstlertums” [Úgy látszik, hogy mítoszképzővé mindenekelőtt egyfajta hasonmásérzet lett. Mert ezen félénken friss, félelmet kereső, kihívó lét, ezen ívócimbora alakjából vált ki a másik alak, külsőleg megkülönböztethetetlen; lelkileg azonban egészen más: Hoffmann királyi kamarai törvényszéki tanácsos, aki hivatala szigorú viseletében és hajlíthatatlan magatartással elnököli a legfelső fellebviteli tanácsot. A mítosz E. T. A.

Hoffmann csak a művészt ismeri, és a lényegével ellenséges kamarai törvényszéki tanácsos felidézése nélkül mégis elképzelhetetlen lenne. Ez a művész mágikus mítosza.] (8.). „Der Bizarre und Spukhafte von Lutter und Wegners Tafelrunde hatte durch seinen Schatten, den pflichttreuen und amtskundigen Kammergerichtsrat Hoffmann, der neben ihm einherging, mythosbildende Kraft gewonnen: der Mythos E. T. A. Hoffmann nimmt eine weitere Wesenheit in sich auf.” [Lutter és Wegner bizarr és lidérces asztaltársasága árnyéka, a kötelességtudó és szakavatott Hoffmann kamarai törvényszéki tanácsos által mítoszképző erővé vált: A mítosz E. T. A. Hoffmann egy további lényegét vett fel magába.] (9.). „[D]ieser innere zwang, die Zwiespältigkeit seines Seins zwiespältig auszuleben, führte zu einer Art gesellschaftlichen Doppelgängertums, in dem sich bald die eine, bald die andere Natur in ihm als die stärkere erwies.” [Ez a belső kényszer, hogy létének meghasonlottságát ellentmondásosan megélje, vezetett egyfajta társadalmi hasonmáshoz, amelyben egyszer az egyik, másszor a másik természet bizonyult erősebbnek.] (26.).

Hogy mennyire jogász volt Hoffmann, és mennyire átérezte bírói hivatását, ezt különösen akkor juttatta kifejezésre, amikor a Metternich-érát Poroszországban is érvényre juttató időkben a bírói függetlenségnek kelt védelmére a kormányzat beavatkozásával szemben, s amikor törekvése sikertelen maradt, a politikai perek intézése alól felmentését kérte. Az ellene megindított büntetőeljárás során, amelyre ezekkel az eseményekkel kapcsolatosan írt satirikus meséje adott okot, a Kammergericht elnöke még mindig pártját fogta, mert bírói működése iránt teljes elismeréssel volt, rövidesen bekövetkezett halála után pedig sírfelirata is megörökítette, hogy nemcsak művész volt, de kitűnő bíró is (i. m. 28–31.). De Hoffmann annyira távol tudta tartani a bírótól a költőt, hogy a híres Friedrich L. Jahnt („Turnvater Jahn”), akinek jogi igazságát mint bíró hirdette, mint író gúnyjával üldözte (74.). A tekintélyt nem ismerő Hoffmann előtt sziklaszilárd tekintélye volt bírói működése körében az írott törvénynek, és elnökének róla adott jellemzése úgy szól: „dass der Kammergerichtsrat Hoffmann sich durch vorzüglich gründliche Arbeiten in den allerwichtigsten Kriminalen ebensoviele als durch Ernst und würdiges Betragen in seinen Amtshandlungen ausgezeichnet hat, auch nicht einmal eine Spur seines komischen Schriftstellertalents blicken liess.” [az, hogy Hoffmann kamarai törvényszéki tanácsos a legfontosabb bűnügyekben kiemelkedően alapos munkájával éppúgy kitüntette magát, mint hivatala ellátásában tanúsított komolyságával és méltó viselkedésével, különleges írói tehetségének még nyomát sem engedte láttatni] (81.).

De minden kettősség mellett is talál Heilborn érintkező pontot Hoffmann két-féle egyénisége közt, amikor úgy látja, hogy Hoffmann számára megkönnyítette az ítélkezést fokozottan éles értelme, lélekbe látó képessége és az a sajátos képessége, hogy az összes lehetőséget át tudta tekinteni és mérlegelni. Sőt, abban is a büntetőbírói működés megkönnyítését (?) látja, hogy az emberi részvét hiányzott Hoffmann szívéből, s így teljesen elfogulatlan lehetett (i. m. 81.) Egyébként azon-

ban Heilbornnak az a végleges ítélete, hogy Hoffmann, a jogász, lényének éppen azt a részét élte tudatosan, amely ellentétben állt művészi voltával: „Der Dilettant, der hier kocht, um dort zum Brei zu rühren, war er nicht.” [Ő nem volt az a dilettáns, aki itt azért főz, hogy ott kásává keverjen.] Heilborn szerint szó sem lehet róla, mintha Hoffmann élvezte volna életének kettősségét. Hoffmann maga mondja: „Erinnere Dich teuerster Freund! dass es nie meine Idee war zur Justiz zurück-zukehren, denn zu heterogen ist sie der Kunst, der ich geschworen.” [Emlékezz leghűbb barát! sosem az én ötletem volt, hogy az igazságszolgáltatásba visszatérjek, mert az túl heterogén a művészethez képest, pedig én az utóbbira esküdtem.] (82.). Az igazi Hoffmann Heilborn szerint a művész volt, aki művészi egyéniségét tudatosan stilizálta (96.). Egyébként a kettősség jellemzi Hoffmann egész művészetét (99. s köv.). Hans Dahmen (*E. T. A. Hoffmanns Weltanschauung*. 1929. 41.) egyenesen úgy magyarázza Hoffmann, hogy különböző világokat tételez fel, amelyek egymás fölött helyezkednek el; Hoffmann lelki életének kettősségét Dahmen a kétféle szülői örökségnek tulajdonítja (45.).

Míg Hoffmann életének kettőssége annyira tökéletes volt, hogy művészetében jogi problémák alig foglalkoztatták, addig Kleist alkotásainak legjelentékenyebbjei jogi vonatkozásúak. Kleist életírói alig térnek ki arra, hogy Kleist jogi tanulmányokat is folytatott. Wilhelm Herzog *Heinrich von Kleist. Sein Leben und sein Werk* című munkájának 44. lapján is csak egészen röviden említi meg, hogy Kleist római jogi és természetjogi előadásokat hallgatott Frankfurtban, úgyszintén a porosz Landrechtről [tartományi jog] tartott előadásokat is. Ezt a tényt azonban nem hozza összefüggésbe Kleist témáival. Pedig meg vagyok róla győződve, hogy e joghallgatói múlt nélkül aligha írta volna meg Kleist *Az eltört korsó* című vígjátékát bírósági tárgyalás formájában, és talán a jog problémáját érintő drámáinak is van valami közük Kleist jogi képzettségéhez. Fehr is abban a hiszemben van (i. m. 464.), hogy Kleist nem hallgatott jogot. Így különösen nagy jelentőségre emelkedik az a tény, hogy Kleistnek *volt* jogi képzettsége. Fehr ugyanis azt hangsúlyozza, hogy Kleist jogi képzettség *hiánya ellenére* is sok érzéket árul el a jog és az állam kérdései iránt, s jogi problémákat olyan szívósan és olyan helyes intuícióval dolgoz fel, hogy párját ritkítja a német irodalomban. Talán a tényállás helyesbítése után szabad azt a feltevést megkockáztatni, hogy Kleist intuícióját hatalmasan támogatja jogi tudása, amelyet egy ilyen nagy elménél a jogi tanulmányok eredményeképpen bizonyítottnak lehet tekintenünk.

Az eltört korsó témaválasztása ugyan egészen véletlen: a költő egy régi metszetet látott Svájcban, amely egy bírósági jelenetet ábrázolt. Ehhez költötte azután a vígjátékot. De a cselekménynek bírósági tárgyalás keretében, a felek és tanúk, úgyszintén a panaszban ludas falusi bíró nyilatkozataiban való lepergetése nyilván olyan ötlet, amely különösen könnyen támadhatott jogi képzettségű író fejében. Johann W. Goethe nem találta ugyan szerencsésnek a vígjáték performáját, amelyről azt mondja, hogy „stationär”, s a weimari színpadon nem is tudta sikerhez juttatni, Herzog azonban (i. m. 366. s köv.) éppen a per formáját tartja legalkalmas-

sabbnak arra, hogy Kleist dialektikáját kielégítse. Szerinte éppen az teszi annyira elevenné a színre hozott társaságot, hogy szűk helyen zsúfolódnak össze, és itt kell egymás ellen szóval hadakozniuk. De a falusi bíró jogi tudatlanságát is csak az tudhatta annyira kiélezní, aki maga értett a joghoz. S bizonyára szabad kapcsolatot találni Kleist jogi tudása és a *Kohlhaas Mihály* közt is! Ebben a nagy-szabású novellában azt mutatja meg Kleist, hogyan válik rablóvá és gyilkossá az, akinek sziklaszilárd jogérzetét a konkrét igazságtalanság megcsúfolja. A *Kohlhaas Mihály* erős fegyverré válik Jhering kezében, aki szó szerint ezt mondja:

Én részemről azért idéztem fel ezt az árnyat, hogy megragadó példáját adjam, mely tévút tátong éppen a nagy s ideális természetű jogérzet előtt azokban a viszonyokban, ahol a jogintézmények tökéletlensége jogoknak érvényesülését támadja meg. Itt a *jogküzdelem jogellenes* küzdelem lesz. A jogérzet, cserbenhagyva a hatalomtól, amelynek pedig védenie kellett volna, elhagyja a törvény talaját, s önmaga igyekszik elérni azt, amit esztelenség, rosszakarat, tehetetlenség tagadnak meg tőle. És pedig nemcsak egyes erőteljes és erőszakos természeteknél van ez így, amelyekben a nemzeti jogérzet vádaskodik és tiltakozik az ilyen jogviszonyok ellen, de e vád és a tiltakozás esetleg ismétlődhet az egész népesség részéről bizonyos oly jelenségekben, amelyeket rendeltetésük vagy azon mód szerint, amint azokat a nép vagy a határozott osztály tekintetbe veszi s érvényesíti, az államintézmények népies pótlékjainak és alkatrészeinek nevezhetünk. [...] Így van ez a mi párbajunknál. [...] A régi Rómában hiába keresünk analóg jelenséget; az államintézmények s a nemzeti jogérzet teljes összhangban álltak. (I. m. 71–74.)

Jheringet idézi Herzog is, aki szerint a *Kohlhaas*-tragédia egy hatalmas per a maga ellentéteivel, jogával és jogtalanságával, és a költő az a pártatlan bíró, aki *Kohlhaas* halálra ítéli.

Herzog kifejezetten hangsúlyozza, hogy a *Kohlhaas Mihály* éppúgy per, mint *Az eltört korsó* (i. m. 336.). Lényegében per a *Homburg hercege* dráma is, ahol szintén az egyén ütközik össze a törvénnyel. A *Homburg*-monda szerint a herceg parancs ellenére támadott, és ennek folytán a csata rosszul végződött volna, ha a Nagy választófejedelem segítségül nem siet. A herceget elítélés fenyegeti, de a végső megoldás – kegyelem alakjában – hasonló ahhoz, ahogy a Mária Terézia-rend szabályzata ítéli meg az engedetlen hősiességet. Mint Herzog megállapítja, a *Homburg hercege* költője eljut a törvény elismeréséig, de sem a fejedelem, sem *Homburg* nem győz, hanem mindkettő átalakuláson megy át (533.).

Kleist forrásában csak egészen mellékes említés történik ugyan az elítélés lehetőségéről, de ebből Kleist valóságos pert konstruál (i. m. 536.), aminek az empirikus valóságban semmi nyoma. A *Homburg hercege* a legjellegzetesebb illusztráció a jog és a költészet viszonyához, mégpedig két irányban is.

Elsősorban azt juttatja szemléletes kifejezésre Kleistnek ez a drámája, hogy a költő – mint Herzog is kiemeli – nem a történeti valóságot akarja adni, hanem hőset saját érzéseinek edényévé teszi. De annyiban is szimbolikus értékű ez a dráma, éppúgy, mint a *Kohlhaas Mihály*, hogy plasztikusan kiemeli az ellentétet a „maga-

sabb értelemben vett” igazság, az igazság mint lényeg, és az empirikus bírói ítéletben, technikus pereljárással alapján szolgáltatott konkrét igazság közt. Rendkívül érdekes, hogy Kleist józan megoldása a Homburg-drámában megegyezik Rudolf Stammner tanításával (*Rechtsphilosophie*. 294.), amely szerint olyankor, ha a tételes jog megoldása nem felel meg a helyes jognak, mégis a tételes jognak kell érvényre jutnia. Annál feltűnőbb Kleistnek ez az állásfoglalása, mert a Homburg-drámában tulajdonképpen a közigazgatási büntetőjog (vö. James P. Goldschmidt, Erik Wolf, Angyal Pál munkáival) áll szemben az egyéni szempontból tekintett igazsággal, és mégis a törvény uralma mellett dönt a költő, aki pedig szélső individualistának tekinthető. Kohlhaas esetében nem a közigazgatási, hanem a tulajdonképpen kriminális büntetőjog áll szemben az egyén igazságkeresésével, mégis az egyén mellett nyilatkozik meg a költő.¹⁰ Pedig mély meggyőződésünk szerint az a helyes, amit Fehr mond az igazságszolgáltatás és az igazságosság viszonyáról: a kettő egytestvér, s ha ezt a hitünket fel kellene adnunk, kétségbe kellene esnünk az állam, a jog és a jogeszmé tekintetében (i. m. 514.).

Az a két tanulság, amelyet a költő jogi attitűdje szempontjából általánosságban levonhatunk Kleist *oeuvre*-jéből, megvilágíthatja azt a problémát is, miért tartotta Herczeg a jogtudományt száraznak, miért nem tudott megbarátkozni a jogi meghatározások „kihegyezett szabatoságával”. Ez az idegenkedés a költői habitus legmélyebb lényegével függ össze.

A költészet és a jog ilyen értelemben vett szembeállítása nem felel ugyan meg Eduard Spranger tanításának (*Lebensformen*), aki a kultúra objektív területeinek csak a tudományt, a gazdaságot, a társadalmat, az államot és a vallást tekinti, ellenben nem tartja önálló kultúrterületnek a jogot, az erkölcsiséget és a nevelést. Nem egyezik tehát Spranger felfogásával, ha a költészetet mint művészetet a habitus szempontjából közvetlenül a joggal állítjuk szembe. Spranger azonban korábban maga is más állásponton volt, elismerte a jog önállóságát a kultúra egészében (Die Stellung der Werturteile in der Nationalökonomie. *Schmollers Jahrbuch*, 1914. évi 571. s. köv.). Spranger újabb álláspontja nyilván az állam mint kultúráérték körébe utalja a jogot, bár erről nem nyilatkozik. Nem tartozik jelen fejtegetéseink keretébe a jog és az állam viszonyának taglalása, sem annak megvilágítása, mennyiben kell a szokásjog alakulását a nem állami, hanem társadalmi jogalkotás fogalma alá vonni. Abban az összefüggésben, amelyben a jog problémáját ezúttal tárgyaljuk, mindez közömbös. Még ha nem csatlakoznánk is Fehr felfogásához (i. m. 15.), amely szerint a jog a kultúra egyik ősténye – amit pedig a magunk részéről is vallunk –, még akkor is jogosult a művészi habitus közvetlen szembeállí-

¹⁰ A Kohlhaasszal ellentétes irányú a megoldása Anselm Feuerbach, a nagy büntetőjogász regényének: Ludwig Steiner, *Mörder aus Rechthaberei und Rachsucht* (vö. Wetzel: *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*, 43. kötet, 72.). A jogért folytatott küzdelemlről írt regényt Karl Emil Franzos: *Ein Kampf ums Recht*. 1928 (vö. Fehr i. m. 508.).

tása a jogászéval. Az elmondottak után aligha szorul ugyanis bizonyításra, hogy a költészet egyik előkelő tárgya éppen a jog problémája vagy egyes jogi problémák irányában való állásfoglalás.

A művészet és a jog ellentétét nemcsak kifejezésre juttatja, de egyúttal nagyon jól meg is világítja Herczeg Ferenc többször idézett nyilatkozata. Világos belőle, hogy ez az ellentét nagy filozófiai mélységekbe bocsátja gyökerét. A spontán élet és a tudatossá merevedett forma, az intuíció és a formális logika, a szabadság és a rend – legalábbis látszólagos – ellentéte az, amiről itt szó van. A művész, a költő a szabadon zuhogó élet hullámain követi, az élet egészét szemléli, és az egészet a maga töretlenségében látja. A jogász feladata éppen az ellenkező. Az életből csak azt nézi, ami jogi érdekű. Már a jogalkotás gátak közé igyekszik szorítani az élet szabad folyamatát, a jogalkalmazó pedig már a tárgyi jog többé-kevésbé mesterséges közegén keresztül tekinti azt az életviszonyt, amellyel konkrét esetben foglalkozik.

Az élet és a technika ellentéte nyilatkozik meg a művészet és a jog ellentétében. Az életben minden egyszeri, soha meg nem ismétlődő a maga teljességében. A jog azonban absztrakt szemléletű, többszörösít. A jogszabály azt jelenti, hogy számos vagy számtalan konkrét tény fordulhat elő, amelyet azonos szempontok szerint kell megítélni. Az író olyan alakot rajzol, amilyen soha nem volt és nem lesz több. És ami ezzel az alakkal történik, az jogi vonatkozásban is egészen példa nélküli. Herczeg jóhiszemű váltóhamisítója (*A lép virága*) úgy érzi, hogy az ellene indított büntetőeljárásához semmi köze, hiszen amit tett, bűnös szándék nélkül tette, és az egész csak reá tartozik. A büntetés is teljesen közömbösen hagyja: az egész csak annyit jelent, hogy a büntetés végrehajtása alatt megtanul dolgozni. Az, amit a büntetés céljáról szoktak tárgyalni a büntetőjogászok, szóba sem kerül. A nagy összhang a költő és az élet között természetesen azon alapul, hogy élet az, amit a költő annak lát. A költői valóságot a költő teremti, nem lehet tehát eltérés a kettő közt. És az élet megítélése is a költő szuverén joga. Ha a tételes jog mást mond, annál rosszabb a tételes jognak.

A művész sem teljesen szabad, de a jogászt *sok* minden köti. Még a tudatos jogalkotásnak is vannak erős korlátai: a törvényhozó nem választhatja meg szabadon a kitűzött célt, hanem magasabb szempontok vezetnek, legalábbis az *objektív* hasznosság szempontja; determinálólólag hat a törvényhozóra erkölcsi felfogása, a nemzeti múlt szellemi ereje és sok egyéb szempont is. Még nagyobb a jogalkalmazó kötöttsége. Elsősorban a tényállás megállapítása tekintetében. Amíg a költő feltétlen bizonyossággal tudja, mi történt, mert hiszen az történik, amit ő akar, addig a bíró nem is ítélezhet akkor, ha a saját tapasztalatából ismeri a tényállást. Csak közvetve, mások előadásából vagy tárgyak megismeréséből merítheti tudomását, és nemcsak ebben, hanem az így megtudott jog előtti tények megítélésében is sokszor mások segítségére van utalva. De meg van kötve a bíró keze a jogi méltatás tekintetében is. Mindkét irányban van ugyan némi szerepe a bíró konkrét egyéniségének is, különösen a ténymegállapítás tekintetében, azonban a jogalkalmazás a maga egészében mégiscsak objektív, és a bíró kötelessége úgy ítélezni, amint bár-

mely más bíró ítélkezne az ő helyében. Ez áll arra az esetre is, amikor első ízben kell eldönteni olyan kérdést, amelyre nézve a tárgyi jog semmiféle útmutatást nem ad. Igaz, hogy Max Dessoir (*Asthetik und allgemeine Kunstwissenschaft*. 1923. 340.) a költőre is kötelezőnek tartja a valóságot, de emellett a költő személyiségét tartja döntőnek. A bíró ellenben személyiségét *tudatosan* megtagadja. Tudattalanul ez mégis érvényesül, de ez nem változtat a dolgon. És a bírónak ez a kötöttsége a nemeslevele. A bírák valamikor királyok voltak, a bírászkodás pl. Angliában ma is a legtiszteltebb hivatás, a bírászkodás lényegénél fogva ma is királyi művészet. De a bírászkodó király is kötve volt az igazságosság követelményéhez, akkor is, amikor még alig volt írott törvény. Mint Zrínyi Miklós mondja: „A királyok szolgálják őt (ti. Istent) az igazságnak egyenlő osztásával.”¹¹

A jogász kötöttségéből folyik, hogy a jog tételeinek szükségképpen „kihegyezett szabatoságra” kell törekedniük, akár absztrakt jogszabályról, akár konkrét bírói ítéletről, akár jogtudományi tételről van szó. Amíg a jogszolgáltatás ösztönös, természetesen nincs szó ilyen technikus finomságokról. A jogot mint társadalmi folyamatot, mint többé-kevésbé ösztönös ténylegességet tekintő Eugen Ehrlich (*Grundlegung der Soziologie des Rechts*. 1913) is hangsúlyozta, hogy a jogtételeket tudatosan formulázó ún. jurisprudentia szükségszerű törekvése a minél teljesebb szabatoság elérésére irányul. Ez ott sincs másképp, ahol a jogfejlődés jórészt társadalmi, szokásjogi jellegű. Az angol jogban, ahol a bíró első ízben szabadon találja meg a jogot, a precedens kötelező a későbbi azonos esetek megítélésére, ezért a precedensnek minél szabatosabbnak kell lennie, hogy meg lehessen ítélni, ugyanaz az eset merült-e fel utóbb.

A jogélet tudatosságának magas fokán, amikor a ténykérdés különválik a jogkérdéstől, különösen nagy jelentőségre emelkedik a szabatoság szempontja az eljárás kontradiktóriussága folytán. Kezdetlegesebb fokon a fel nem oldott jogállítást a per tárgya, és arra nézve, hogy a jogállítást elfogadható-e, a perrel megtámadott fél előadása az irányadó.¹² Ellenben a modern perben a bíró objektív tényeket állapít meg tárgyi vagy legalább tárgyilagos bizonyítékok alapján, és a megállapított tényekből vont következtetéssel vonja a konkrét jogesetet megfelelő jogtételek alá. Egy ilyen rendszerben, ahol az *elemzés* uralkodik, természetes, hogy az intuíciónak helyett a formális logika, a diszkurzív módszer van helyén. Az ellentétes érdekű felek más-más világtításban részesítik az irányadó fényeket és a jogtételeknek ezekre való alkalmazhatóságát, és a bírónak szintén erős logikai tevékenységet kell kifejtenie. Mindez egészen természetesen az élet perbe vitt darabjának minél erősebb megvilágításával, minél teljesebb logikai feldolgozásával, végeredményben tehát minél nagyobb fokú szabatosításával jár. De azt sem kell magyarázni, hogy a

¹¹ Szerb Antal: *Magyar irodalomtörténet*. 2. kiad., 128.

¹² Vö. Edwin Mayer-Homberg: *Beweis und Wahrscheinlichkeit nach älterem deutschen Recht*. 1921.

kontradiktórius elv világában a jogszabálynak is minél szabatosabbnak kell lennie, hogy az említett logikai műveleteket lehessen reá alapítani. A tudatos jogász ellentéte az intuitív művésznek. Még az a jogtani felfogás is, amely a jogalkalmazó szerv tényezőjét a jog pozitívitásához hozzátartozónak tekinti, hangsúlyozza, hogy azért a jog mégis objektív, mert a jogalkalmazó tényező a tényállások objektivitásából indul ki (Fritz Sander: *Kelsens Rechtslehre*. 1923. különösen 26.).

Teljesen érthető tehát, ha a művész idegenkedik a jogtól. Prohászka Ottokár is úgy jellemzi a jogot, hogy az „hideg, rideg törvény”. Egészen sajtáságos azonban, hogy Herczegről, aki a jogi meghatározások kihegyezett szabatoságát annyira ellenszenvesnek találta,¹³ a bírálat éppen azt állapította meg, mennyire jellemző sajátossága a szabatoság. Zsigmond Ferenc (*Herczeg Ferenc*. Kortársaink c. sorozat, 3. sz.) szó szerint ezt írja: „A stilisztikai erények közül különösen a *szabatoság* az,¹⁴ amelyre kifogyhatatlan példatárul szolgálhat Herczeg költészete. [...] Herczeg iróniájának és szarkazmusának borotvaéles pengéje pontosan oda vág, ahová céloz; csak ott és úgy sebez, ahol és ahogyan szükségesnek látja ezt a sebészi beavatkozást. [...] Ha egyszer megtalálta egy fogalomra a legszabatosabb, vagyis az egyedüli pontos szóbeli kifejezést, akkor ezt úgy raktározza el emlékezetében, hogy az illető fogalom minden későbbi felmerülése rögtön és pontosan feleleveníti a hozzá kapcsolódott, teljesen ráillő nyelvi formát is. [...] Herczeg szabatos írói művészete főképp abban nyilvánul meg, hogy az elvont, fogalmi jellegű témát *átviteles* módszerrel érzéki szemléletünk körébe vonja; az érzékelhetővé vált témát aztán a lehető legpontosabb nyelvi eszközökkel rajzolja elénk.” Herczeg hasonlatairól is azt mondja Zsigmond, hogy többnyire nem holmi bizarr és vakmerő újszerűségnek köszönhetik értéküket, hanem annak a rendkívüli, finom szabatoságnak, amely a legelcsépeltebb szólásmód ócska gépezetét is precíziós működésre ihleti a nyelvművészet hajszárlúgóival. A hasonlatok minél találóbb megválasztásában és minél szabatosabb megfogalmazásában – folytatja Zsigmond – Herczeget nemcsak finom műérzéke, hanem magasrendű – főként irodalmi – képzettsége is segíti (33–38.). Majd így ír Zsigmond: „Hogy egy átlagos és egy túlfinomodott idegéletű és szellemi fegyelmezettségű ember mennyire más-más képet alkot magának a tapasztalati életről, nem is gondolnók; csak olyankor sejtjük meg ezt a nagy különbséget s a kettő között lehetséges végtelen számú átmenetet, amikor finom érzékenységgű és *kivételesen szabatos tehetségű* költők szavakban is ki tudják fejezni a benyomásoknak olyan árnyalatait és fokozatait is, amelyek a mi érzékeink számára nem is léteznek, vagy legalább tudatunkba nem jutnak el, s ha esetleg mégis eljutnak, nyelvünk szókincsében nem lelünk megfelelő, pontos elnevezést

¹³ Stendhal azzal dicsekedett, hogy naponta elolvas néhány lapot a Code civilből, hogy a kifejezés szabatoságát tanulmányozza.

¹⁴ A kiemelések tőlem valók.

számukra. Herczeg stílművészetének szabatosága már csak azért is bő alkalmat talál az ilyen irányú érvényesülésre, mert – mint tudjuk – Herczeg az összetett jellemű, bonyolult lelki életű, érzékeny idegzetű, finomult életmódú embereket szereti megfigyelni és ábrázolni, s ezek nevében és árca alatt az érzéki benyomások rejtettebb árnyalatai közül sok mindent meg tud ragadni, elemzés alá venni és fogalmi, nyelvi úton is pontosan meghatározni” (39–40.).

Nem ilyen általános keretben, csak Herczeg egyik munkája tekintetében hangsúlyozza a szabatoság erényét Horváth János is (*Herczeg Ferenc. Irodalomtörténeti füzetek*, I. szám. 20.), amikor a renaissance Róma leírásáról (*Az élet kapuja*) azt mondja, hogy ez mesteri szabatosággal stilizált korpék-miniatur. Szerb Antal is (*Magyar irodalomtörténet*. II. kiadás) Herczeg Ferenc fegyelméletességét, szűkszavúságát, kompozíciós érzékét és szándékos szenvtelenségét hangsúlyozza (436.). Mindez nagyon közel áll ahhoz, amit Herczeg ellenszenvesnek talál a jogban, ami a jog szükségszerű jellemző vonása. Idevág az is, amit Horváth mond (i. m. 20.): „Herczeg elbeszélő és jellemző művésze, tömör ökonómiaja, saját személyének diszkrét háttérben tartása, s precíz és mégis festői tárgyilagossága: ugyanazok itt (*Az élet kapujában*), mint más legkitűnőbb műveiben.” Mindezt úgyszólván visszajáról nézi Várkonyi Nándor (*A modern magyar irodalom*):

Herczeg Ferencet érdeklődése nem új tárgyak megismerésére, hanem a meglévők komoly és alapos felfogására készíti. Ebbe az irányba téríti rezerváltsága is az élet turbulens jelenségeivel szemben. Bizonyos válogató, kimért realizmus jellemzi leginkább. Művészi érdeklődéssel, de emberi közönnyel tekint az élet piacára, melynek nyüzsgése sohasem ragadja magát; így hű és érdekes képét tudja adni mindannak, amit figyelemre méltat, de az egész intenzitását, forrongó változásait, iramát nem élheti át, nem jeleníti meg. Érdeklődése nem ösztönös, hanem válogató, azonban egyúttal mélységesen komoly is, és ítélete, fölfogása az erkölcsi szilárdság meg nem támadható bázisára építi föl ábrázolását. Nem teremt meg magának az életnek bizonyos egyéni színezésű képét; anyagát teljesen objektív valóságnak tekinti, mely nincs rá érzelmi hatással. A szenvedélytelen (*impassible*) elemzés és a képszerű ábrázolás az ő művészetének legtermészetesebb formanyelve. [...] Mindez bizonyos logikai fejlesztésre vall; a kifejezés ihlete, a tárgyalakítás nem műfajszerű belső munkával megy végbe, vagyis az inspiráció nem költői természetű.¹⁵ Herczeg műveinek organizmusa

¹⁵ Vö. Friedrich Gundolf: *Romantiker*. 1930. 374.: „Es ist bei uns üblich, den Begriff Dichter auf jeden Erfinder von Geschichten anzuwenden und Menschenschilderung mit Menschengestaltung zu verwechseln. Die antike und die romantische Welt, auch die Engländer, unterscheiden hier genauer. Sie verstehen unter einem Dichter nur denjenigen, der in gehobenem Ton und durch diesen unmittelbar sein eigenes Leben ausdrückt oder neues heraufhebt, vergegenwärtigt, nicht denjenigen, der seine Beobachtungen eigenen oder fremden Lebens in erfahrenen oder erfundenen Begebenheiten berichtet. Der Erzähler kann ein Weiser, ein Seelenkündiger, ein Fabulierer, ein Richter oder ein Unterhalter sein: all das macht nicht das Wesen des Dichters aus: dessen Kennzeichen sind Sprachweihe, das heisst der echte Vers und unmittelbar als Sprache vergegenwärtigte, erschaffene Schau von Menschen oder Dingen.” [Szokás nálunk a költő fogalmát mindenkire alkalmazni, aki történeteket talál ki, és az emberábrázolást az emberformálással összekeverni. Az ókori és a romantikus világ, az angolok is,

nem oly életszerű, mint a legtöbb nagystílusú elbeszélőé, hanem logikai elgondolás hozza létre. Ebben különbözik a realista típustól is, aki a megfigyelt adatokba igyekszik beleélni magát, s azokra épít. Herczeg történetfejlesztése azonban nem reális adatokon nyugszik, hanem egy elvont tudáson, összegyűjtött életismereten. (75–76.)

De Herczeg maga is normának tekinti az író „tárgyilagos közömbösségét, amellyel az életet és abban önmagát szemléli” (*Emlékezések*. 224.). Általános elvként állapítja meg, hogy „az író tulajdonképpen nem éli át, csak olthatatlan kíváncsisággal szemléli az életet. Ő nem szolidáris egyik emberrel, és így önmagával sem.” Isten látja lelkemet: én mégis mindig úgy éreztem Herczeget olvasva, hogy a költő csak magára erőlteti a tárgyilagosságot, és bár belső tüztől ég, úgy tesz, mintha nem rokonszenvezne egyik alakjával sem.¹⁶ A bíró attitűdjét láttam mindig abban, aki ember, érző ember, vannak érzései, de erőt vesz azokon, és felülemelkedik önmagán, mert felül kell emelkednie.

Tárgyilagosság, tömörség, szabatoság: mindez a jogász igaz dísze is. Első pillanatra egészen feltűnő, hogy az író, akinek ezeket az erényeit legjellemzőbb értékeiként dicsérték meg, a jogról szólva éppen ezeket a tulajdonságokat kifogásolja. Racionalista alapon ezt az ellentmondást meg sem lehet magyarázni. Az ellentét feloldása csak úgy lehetséges, ha figyelemmel vagyunk arra, hogy a tudatosság a személyiség szellemi egészének csak egyik oldala. A személyiség egésze a tudatos reflexióban rendszerint többé-kevésbé módosultan jelentkezik. Más a személyiség közvetlen élése, és más a személyiség jelentkezése az öntudat tükrében. Az önvalóság értéke általában többé-kevésbé problematikus. Csak látszólag paradox az a feltevés, hogy Herczeg stílusának tudatos szabatosága személyisége lényegének spontán kifejezésre jutása. A szabatoság tudatos elítélése nem jelent ellentétet, hanem egészen más síkba tartozik: a kettő között nem lehet összeütközés a szellemi valóságban, hanem csak látszólagosan a mi tudatunkban, de itt is csak addig, amíg figyelembe nem vesszük, hogy két különböző dologról van szó.

pontosabban fogalmaznak. Ők költő alatt csak azt értik, aki emelkedett stílusban és csak ebben ábrázolja közvetlenül saját életét, vagy egy újat képzel el, nem azt, aki a saját vagy egy idegen életéből vett megfigyeléseiről megtapasztalt vagy kitalált történetekben számol be. Elbeszélő lehet egy bölcs, egy lélekbúvár, egy mesélő, egy bíró vagy egy társalkodó: a költő lényegét azonban nem ez adja. Az ő jellemzője a nyelvi fennkölttség, vagyis az igazi költészet és közvetlenül embereknek és dolgoknak a nyelvvel mint eszközzel megteremtett szemlélete.]

¹⁶ Pintér Jenő felfogása is hasonló (*Magyar irodalomtörténet*. 1923. II. kötet, 105. s. köv.), amikor hangsúlyozza, hogy Herczeg egészen beleélte magát a Szent István-korabeli pogány magyarság életébe, s hogy ihlete különösen szerencsés volt a középkori hangulatok életre keltésében. Pintér is említi ugyan, hogy Herczegben nincs romantikus pátosz és érzelmes melegség, de azért mégis meg tudja fogni olvasói lelkét. (Persze Pintér jellemzésének is alapmotívuma a „tartózkodó tárgyilagosság”.) Egyébként Herczeg is ezt mondhatja egyik alakjával: „[M]i a zeneművészet? – Az, ami minden művészet: egy egyéniség megnyilatkozása” (*Napnyugati mesék*. 223).

Herczeg írói erényei, mint már említettük, egyenesen olyanok, hogy azonosítani lehet azokat a jogászi stílus ideáljával. Különösen a törvényszerkesztő helyes kifejezőmódjának jellemző vonása a szabatosság és a tömörség. Herczegnek nagyon sok mondata szerkezetileg és ritmus dolgában egészen olyan, mint egy-egy kiválóan sikerült törvényi rendelkezés. Mégpedig a modern törvényszerkesztés körében. Herczeg ilyen mondatai ugyanis nem annyira a régi, kőbe vésett törvényszövegekre emlékeztetnek, hanem inkább olyanok, mint a látszólag könnyed, finom, de valóságban szilárd és súlyos kovácsolt vasdíszítések, amelyekben még szinte ott van a magasra hevített tűz izzása is. Hasonló a modern törvényszerkesztés módszere is. Amíg a kezdetleges korok jogszabályai inkább a szokásban kijegecesedett köztudomású tételeket foglalják össze a legnagyobb szűkszavúsággal, addig a fejlettebb törvényalkotás, amely sokszor egészen új jogtételeket illeszt a jogfejlődésbe, márcsak ezért is, de az életviszonyok bonyolultságának folytonos fokozódása miatt is részletesebb, bőbeszédűbb. Ma már tisztában van ugyan a törvényhozó azzal, hogy a végletekig vitt részletelés sem merítheti ki teljesen a szabályozás anyagát, és sokat kell bízni a bíróra is, azonban a legsikerültebb modern kodifikációk tömörségének foka sem éri el például a XII táblás törvény szűkszavúságát. Így a svájci kódexek sem, amelyek tömörsége pedig közmondásos. A tömörségnek ezen a fokán vannak Herczegnek azok a mondatai is, amelyek a legélénkebben emlékeztetnek különösen a modern büntetőtörvények rendelkezéseinek szerkezetére. Sokszor meg valósággal a vádirat indítványi részének a konkrétumot és absztraktumot egybeolvasztó tömörségére emlékeztet Herczeg egy-egy mondata.

Az alábbiakban Herczeg műveiből egy csomó példát idézünk erre a jogászi szemnek annyira kedves mondatszerkesztésre, hozzátéve azt a további szubjektív vallomást, hogy – talán éppen ezért a jogászias szerkesztő módért – Herczeg legtöbb mondatát e sorok írója egyvégtében kétszer is el szokta olvasni, egyszeri elolvasásra nem tudva megválni tőlük. A most következő példák csak ízelítők abból a kötetnyi tömegeből, amelyet – nagy megrostálás után – kiírtunk Herczeg különféle munkáiból.

Pénzzé tett vagyona, amely kényelmesen befért a frakkja oldalzsebébe, betétként megfordult mindenütt, ahol nyerni lehet: a tőzsdén, a versenytéren és a kártyaasztalnál, és a szerencse, vagyis inkább az a kiszámíthatatlan volta mellett is logikus valami, amelyet a jó játékos hatodik érzékének lehetne nevezni, Szabolcs állandó pénztárosává szegődött, és busás kamatot fizetett neki. [...]

És abban is a művelt polgárember arisztokratikus természete szólalt meg, hogy esztétikus gyönyörűségét lelte az úri fényűzés ama szolid keretében, amellyel a fiatal úr magát körül tudta venni. [...]

Az öreg Forgács, aki telivér városi ember létére a falusi élet csendes örömeit eddigelé jóformán csak a Horatius-fordításokból ismerte, nem is tudott betelni ezzel a fölséges verandával, melyet a régi Szabolcs-birtokkal együtt megvett Szabolcs édesanyjától.

Az özvegy maga ajánlotta neki megvételre az uradalmat, melyet esztendőök óta csak ravasz erőfeszítéssel tudott megvédeni a hitelezőinek ostroma ellen; Forgácsnak pedig tetszett a

kegyeletes ötlet, hogy a Szabolcsok véren szerzett birtokát meg fogja menteni a jövő nemzedékek számára. Egy régi kő megmozdult az Árpádok nemzeti bástyafalán: ezt egy adásvételi szerződéssel a helyére kellett megint tapasztani. [...]

Bakó, aki sokkal gögösebb volt, semhogy külsőségekkel akart volna imponálni a világnak, nem változtatott a kastély igénytelen és sivár külsején, de háza belső berendezése rávallott az óriás hitbizományok tulajdonosára. [...]

Fönn a hegyekben őszi viharok bontogatták a szárnyukat, s az erdő fáinak szakadatlan zúgása és harsogása ilyenkor úgy hallatszott le a rónaságra, mint a távoli tenger morajlása. [...]

A kalózvezér, aki nemrégiben még nagy hódításokról álmodozott, mindenét elvesztette, de a nagy hajótörésből meg akarta menteni legalább azt, amit ő a becsületének nevezett, s ami alapjában véve csak a hiúsága volt. [...]

A magára hagyott fiatalasszony, aki a kiforratlan lelkűek túlhajtott erejével reagált egyes külső benyomásokra, fejlődésének egy újabb stádiumába jutott, amely átalakító befolyással volt nemcsak belső életére, de még viselkedésének külsőségeire is. [...]

Miután egészséges szervezete kiheverte a nagy hajótörés emlékeit, olyanféle kellemes érzés vett erőt rajta, mint a bőrig ázott emberen, aki végre meleg szobában találja magát. Egyszerre megint meg kezdte becsülni a praktikus előnyöket, amelyeket a házassága nyújtott neki, és szükségét kezdte érezni annak is, hogy biztosabb alapot adjon az életének. *(Szabolcs házassága)*

Hogy a váltólavina most legújabban megint megindult a feje fölött, és hogy a fenséges életmentő segítsége még mindig késett, annak egy szomorú véletlen volt az oka, amelyről a nagyközönség is értesülhetett a hivatalos lapokból közölt orvosi tudósítások révén. [...]

Valahányszor egy embertársunk lába alatt süppedni látszik a talaj, újból megismétlődik az a csodálatos tünemény, hogy a szemlélőket valóságos örömmámor fogja el. [...]

Akinek egyébként sem volt szenvedélye a levélírás, és aki szívesen váltott volna meg minden sor írást ugyanannyi kilométer lovaglással, alig állott még szemben fogasabb irálytani problémával, mint most, amikor levelet kellett írnia a leányának. [...]

Amikor Mariska azt a határozott hangú levelet írta neki, amelyben tudtára adta, hogy a színpadra lép édesatyja beleegyezésével vagy anélkül, Atalay uram kurtán elhatározza, hogy engedetlen gyermekével többé nem törődik. [...]

Tatáry, aki álmodni sem merte volna, hogy a nyugodt és tartózkodó Hajdú Baláznak kötekedő szándékai is lehetnének, el volt rá készülve, hogy most hosszabb szócata fog köztük fejlődni, ami ilyen helyen és ilyen emberek között nem megy ritkaságszámba. [...]

Tatáry, amikor még nem tudta, hogy a dolog ilyen komoly fordulatot fog venni, maga terjesztette a hírt, hogy Hajdú, aki újabban oly mogorva és barátságtalan volt vele szemben, a kudarcot fájlalja. A kaland banális folytatása természetesen párbaj lett. [...]

A társaság hölgyei úgy érezték, hogy tenniük kellene valamit az úgynevezett könnyű múzsa gárdája ellen, amely mind gyakrabban intéz pusztító kalózkirándulásokat a családi tűzhely ellen. *(Egy leány története)*

Ebéd után a jó barátok csatlósokkal hazaküldték hátsalóikat, és gyalogszerrel nekiindultak a zezugos utcáknak, hogy megnézzék a farsangi álarcosokat, akik a kormányzó kardinalis úr engedelmével ma már mutatkozni kezdtek Róma utcáin. [...]

A templomtér teli volt cifrán öltözött apródokkal és csatlósokkal, akik a hátsalókat és öszvéreket őrizték, mert abban az időben valamirevaló asszony szégyellte volna magát, ha fél tucat cseléd nélkül mutatkozik az utcán. [...]

El kell ismerni, hogy sohasem árulta el egyik megbízóját a másíknak, és ha kétfelől történetesen olyan megbízásokat kapott, amelyek keresztezték egymást, akkor ő lelkiismeretesen eleget tett mind a kettőnek, és a sorsra bízta, hogy milyen kavarodás legyen ebből. *(Az élet kapuja)*

A dolog annyiban van, hogy valahányszor egy arnauta széltoló vagy egy fanarióta pribék fölkapaszkodik a sztambuli uborkafára, tüstént rendet akar teremteni az ozmán birodalomban, és a rendcsinálást mindenik Budán kezdené. [...]

Aki a fényes portárról Budára jön, az persze nem kezd mindjárt a pénzen, hanem előbb a basa és bég urak részegeskedésével példálózik, és a régi ozmán harciasság lanygulását kéri számon. [...]

Annyi tudománnyal és furfanggal, amennyi az ő mesterségükhöz kell, nagy birodalmakat el lehetne kormányozni, de ők csak annyira vitték, hogy a gyepűn innen is, túl is harmincharminc forintot fizetnek annak, aki lebunkozza az ilyen kalauzt. Tíz forinttal többet, mint a közönséges útonálló fejéért. [...]

Míg a komáromi Balázs úr mord képű, goromba beszédű és hirtelen kezű vitéz volt, addig a sárvári Menyhárt úr halk és mézes szavú, cirkumspektus udvarló férfiúnak mutatta magát. *(A fogyó hold)*

A szemük láttára tönkrement egy hatszáz esztendő s nemzetség, kipattant egy gyűrű Hungária páncéljából: de ez olyan ostoba és véletlen módon történt, hogy humorosnak találták volna az esetet, ha a nagy összeg nem keltett volna bennük tiszteletet. [...]

Edit, aki minden érthető ok nélkül egyszerre úgy érezte, hogy ügyelnie kell a jó hírnevére, nem szólt többet Györgyhöz, a fiatalember azonban állandóan arcán érezte a művésznő tekintetét, amely most már bársonyos, simogató és forró volt. [...]

Veisznek, aki a világon a legjobb szívű ember volt, és aki a rajongásig szerette a feleségét, sejtelve sem volt arról, hogy szerző ösztönével elnyomorította egy finom és érzelmes aszszony lelkét. [...]

Vivó Edit erős fantáziája a két ellentétes kép közé beleképzelte a szenvedés gólgotájának minden stációját. [...]

Amikor Szitnyay este visszajött a kastélyba, már nem volt a letepert és kifosztott ember, akit saját gyöngeségének lealázó tudata gyötör. [...]

A dolgozószoba forró levegőjében mesés szín pompával bontakozott ki a drámai épület. [...]

Mivel György lelke akkoriban a beszámíthatatlanságig mámoros volt az aranykígyó tüzes és fantasztikus lényétől, a véletlen találkozásuk oly kínosan hatott rá, mint a farsangoló emberre a temetési menet. [...]

Edit azzal a meglepő kijelentéssel próbálta megvigasztalni, hogy a színháznál senki se ért hozzá, és tucatszámra sorolta fel az eseteket, amikor a tapasztalás csattanóan meghazudtolta a szakemberek előzetes bírálatát. [...]

Amikor már jóformán csak egy lépes, a szuezi földszoros választotta el az indokínai vonaltól, egy gyászos véletlen útját szegte a lovag vágyainak, és visszavetette megint a tesszáliai omnibuszvonatra. [...]

Arábiai hazájukban emberemlékezet óta véres irtóháborút folytattak egyik szomszédos sátoralja ellen, és mivel újabb ellenük fordult a szerencse, attól lehetett tartani, hogy írmagjuk sem marad, ha egészségesebb égalj alá nem viszik őket. [...]

Miközben a szemébe nézett, egyszerre az a biztos meggyőződés kerekedett felül benne, hogy gyakran látta már a libériás ember fakó arcát. [...]

Mivel ezt a foglalkozást lenézte, az irodalmi kísérletei pedig sehogy sem váltak be, a szegényes segítségből tartotta fenn magát, amelyet kölcsön címén vagyonos rokonai juttattak neki. [...]

Kezdett már letenni gavalléros önérzetéről is, amelynek nemigen tudta volna hasznát venni a gyárban, de szert tett az önérzetnek egy új és becses nemére: az erejében bízó és az étellel elszántan farkasszemet néző férfi önérzetére. (*A honszerző*)

Emiatt azután keményen összezördült a feleségével, Molly bárónéval, akit fölháborított a gondolat, hogy neki továbbra is nyomorult tizenkétszobás bérlakásban kell szorongnia, míg minden budapesti szatócsasszony már a saját palotájában lakik. [...]

Furcsán elhízott arcán valami fanyar, szigorú vonás ült, komor tekintetű szemét pedig gyanakodva jártatta körül, mintha állandóan attól tartana, hogy környezete nem adózik neki kellő tisztelettel. (*Emberek, urak, nagyurak*)

A nevelés hatalma, a társadalmi szokás, de főleg egy határozott tiszteletet parancsoló vonás a leány modorában – mindez oly erősnek bizonyult, hogy a százados képes volt rátérni a közömbös beszéd tárgyára, amelyet Rózsa megpendített. [...]

A herceg költekezési mániájáról és egy primadonnához méltó szeszélyeiről jól ismert tagja volt annak a nemzetközi társaságnak, amelyet high life-nak szokás nevezni. [...]

Az az epesztő utazási vágy szállotta meg, amelyet mindegyikünk ismer, akinek gyermekkorába belefalonáltak a keleti regevilág titokzatos varázsindái. [...]

És mivel észrevette, hogy barátja könnyelműség dolgában rajta is túltesz, és nagy jövedelme mellett is néha kétségbeejtő pénzsűkében kínlódik, a gyámkodás egy nemét kezdte rajta gyakorolni. [...]

Mialatt az őt, parasztszokás szerint, nagyokat sóhajgatva, üres szemmel bámult a pipája füstjébe, addig ő tele tüdővel szívta a nyitott ablakon át beáradó hideg levegőt, és figyelmen nézte a távolban meg-megcsillanó fénypontokat. (*Napnyugati mesék*)

Vig Dávid uram a jezsuita univerzitásról azt a meggyőződést hozta haza, hogy az „ügynevezett malefikák” az emberi babona szájalomra méltó áldozatai. Gonosz emberek gyanúba keverik egy-egy társukat, tudatlan bírák pedig a kínpadon sületlen vallomásokot csikarnak ki a vádlottból. (*Tűz a pusztában*)

A hadvezetőség fejleszteni akarta az új fegyvernemet, azért megadta a repülőknak azt, amit a többi katonától megtagadott: az antik hősök személyes dicsőségét. [...]

Ilion népe a várfalakról nézte, hogyan verekszik Hektor; a pesti kávéházakban, a kaszinókban, a vasúti kocsiban sugárzó arccal mesélték egymásnak a nyárspolgárok, hogy Gál kapitány most lőtte le az ötvenkettedik ellenfelét, most az ötvenharmadikat, az ötvennegyediket. [...]

A viharadár szimatjával már megérezte a kerekedő zivatart, és keményen eltökélte, hogy az általános zavarban a kezébe fog ragadni a hatalomból annyit, amennyi elviselhetővé tudná itt tenni az életét. [...]

Egész életében összetévesztette a cselekvést a szónoklással, és a mezőgazdasági munkának is leginkább a retorikai részét vállalta, előadásokat tartván a varjasi uraknak az agráriusok mostoha helyzetéről. [...]

Az ember nem maradhat el a rohanó idő mögött, és egyelőre nem is lehet tudni, nincs-e az új színjáték kelléktárában olyan szerszám, amely a guillotine-hoz hasonlít. A vén ordások a megtért báránynak szerény moll hangján bégettek, és minden szavuk egy-egy kinyújtott tenyer volt, amely a testvéri kézszorítást áhította. (*Északi fény*)

Sok ezer tengeri mérföldet tettem meg vitorlás hajón, és most, midőn őszi szél süvölt a téli szállásán veszteglő yacht kopasz acélkötelei között, most hálával, epedve és szinte nevetséges meghatottsággal gondolkodok rá vissza. [...]

Mikor ma a vízi kapun át a városba mentünk, a keresztfiam megpillantotta a kapu fölött Szent Márk szárnyas oroszlánját, és a velencei köztársaság szuverenitásának ez a jele keserű haraggal töltötte el ifjú szívét. [...]

Az ember csak nehezen tudja magával elhítenni, hogy az operai díszletekre emlékeztető citadellákat és bástyatornyokat minden dekoratív szándék nélkül építették volna. [...]

Ez az ázalag-államocska, melynek soha nem volt több lakója tíz-tizenkétezernél, és mely mégis ezer esztendeig meg tudta védeni a maga tényleges függetlenségét, és szerepet tudott betölteni a világtörténelemben, a maga kész és egész berendezkedésével nagyszerű példája a latinság államalkotó képességeinek. [...]

A gravozaí öböl arról nevezetes, hogy az Adria egyik legtágasabb és legbiztosabb kikötőhelye volt mindaddig, míg a császári kormány atyai jóindulata drága pénzen kőmólót nem épített bele. [...]

Ez a citadella azonban nem fúrja a tornyait a kék égbe, hanem maga is kicsinyes katonai játékszerré törpül a följe tornyosuló gigászi hegyek tövében. (*Szelek szárnyán*)

Herczeg nem tárgyal ugyan kifejezetten jogi problémákat, de vannak jogi érdekű gondolatai. Ezek értéke igen jelentékeny. Nagyon egészséges az a felfogása, amely elítéli a vádlott faggatását (*A lép virága*), s megkapó költői formában rajzolja meg a *hallgató* bíró nagy hatását a vádlott lelkiismeretére (*Violante és a bíró*): a bíró némasága visz a teljes beismerésre. Semmi sem mutatja meggyőzőbben, mennyire helyes az angol büntetőper rendszere, ahol a vádlottól semmit sem kérdeznek addig, amíg ő maga nem akar beszélni. (Vö. Balás P. Elemér: *Reformgondolatok a büntető perjog körében*. Jogászegyleti értekezés.)

Nagyon tanulságos az is, amit a büntetés végrehajtásáról mond Herczeg (*Emlékezések*. 247.), bár egyoldalúan az elítélre való tekintettel:

Ha valaki öt-hat évig börtönt ül, akkor a büntetés utolsó részét már nem az az ember szenved el, akit a bíró elítélt, öt-hat esztendő, amit fogságban tölt valaki, elképzelhetetlenül hosszú idő, hosszabb, mint öt-hat szabadon élő embernek egymáshoz toldott élete. Öt-hat esztendő alatt testileg és lelkileg átalakul a rab, nem mondom, hogy megjavul, de más emberré lesz, a véredényeiben más vér lüktet, a sejtjei újjakkal cserélődnek fel, a gondolatai, az érzései, az emlékei mások lesznek, és könnyen megeshet, hogy a gyilkosságért olyan ember bűnhődik, aki teljes ellentéte a gyilkosság elkövetőjének.

Amit pedig a büntetés és biztonsági rendszabály szembeállításán terén olvashatunk Herczegnél, az már valósággal a költő jóstehetségét bizonyítja. *A jövő század novellájában* a vizsgálóbíró – Dr. BN57 – így szól:

– Hogy beszélhet börtönről? Tudnia kell, hogy a modern igazságszolgáltatás nem ismeri a bűnös és a büntetés fogalmát. Aki fellázad a társadalmi rend ellen, nem bűnös, hanem abnormis ember. A beteget nem börtönbe, hanem állami szanatóriumokba küldjük, hogy kárt ne tehessen magában és másokban.

– Ugyan kérem – kiáltotta bosszúsan 13XX –, mintha nem mindegy volna, hogy a helyet, ahol fogva tartanak, börtönnek vagy bolondok házának hívják-e? És hogy az a fickó, aki velem szemtelenkedik, porkoláb-e, vagy betegápoló?

Dr. BN57 nem válaszolt a laikus kifakadásra [...].

13XX hirtelen föl pattant a székéről:

– Az emberiség dolgozik és gyarapszik – kiáltotta. – Nincs többé vérengzés, de nincs is emberi nagyság. Nincs bűn és jóság sincs. A nőkből férfiak lettek, a férfiakból vénasszo-

nyok. A világ gondosan dezinficiált akol. Mi nem harcolunk, nem szenvedünk, nem élünk, mi csak táplálkozunk, szaporodunk és elrohadunk. De hát mire való ez? Mi célja ennek? Hol van az az egy óra, az az egy perc, amely meg tudná velem értetni, hogy érdemes volt megszületnem? Hát nekem ez nem kell! Inkább felrúgom, felgyújtom, elpusztítom az egész ostoba életet! [...]

A vizsgálóbíró levette szemüvegét, fölkel asztala mellől, és az erkélyajtóhoz lépett. [...] [M]ajd hirtelen a fogoly felé fordult:

– Tudja, mi fog történni, ha mindazt, amit hallottam és láttam, az orvosi tanács elé terjesztem?

– Magát előléptetik, vagy legalább megdicsérik.

– Magát pedig gyógyíthatatlannak nyilvánítják, és valószínű, hogy a tanács elrendeli megszüntetését.

– Szóval: halállal fognak büntetni?

– A megszüntetés nem büntetés, hanem célszerűségi intézkedés.

– Ez nagyon megnyugtató – mondta 13XX úr.

A jövő század novellája 1914-ben jelent meg. És az 1926. évi szovjet büntető törvénykönyv 7. §-a így rendelkezik: „Az oly személyekre, akik közveszélyes cselekményt követtek el, vagy büntetett környezettel való kapcsolatuknál vagy korábbi tevékenységüknél fogva veszélyt jelentenek, bírósági javító, orvosi vagy orvosi nevelő természetű társadalomvédő rendszabályt kell alkalmazni.” A 9. § pedig azt hangsúlyozza, hogy „a társadalomvédő rendszabályoknak nem lehet célja testi szenvedés előidézése, sem az emberi méltóság megsértése; az ily rendszabályoknak sem megtorlás, sem büntetés nem feladatuk.” A bírósági javító jellegű társadalomvédő rendszabályokat a 20. § *a)–o)* pontjai sorolják fel. Ezek után következik egy külön § – a 21. – a következő szöveggel: „A szovjeturalom és a szovjetalkotmány alapjait fenyegető legsúlyosabb büntettek elleni küzdelemben a Szovjet Unió Központi Végrehajtó Bizottságának eltérő szabályozásai azokban az esetekben, amikor a jelen törvénykönyv egyes §-ai kifejezetten rendelik, a dolgozók államát védő rendkívüli rendszabály gyanánt agyonlövést alkalmaznak. Agyonlövéssel jár például a – »minősített csempészet«! (59/9. §).”

Herczeg, a vátesz, éppen jogi vonatkozású kérdésben nyilatkozik meg.¹⁷

¹⁷ Nem lehet feladatunk azt kutatni, mennyiben lehet jogi vonatkozásban pontatlanságokat találni Herczegnél. Hagen (i. m.) hangsúlyozza, mennyire veszélyes dolog, ha laikus használ jogi szakkifejezéseket. Magunk is úgy véljük, hogy ilyen elszólások nem vetnek árnyékot az íróra. Ilyen elszólás például ez: „Pedig ők nem is tudhatták, hogy a kapu előtt álló fogatból csak az egyik ló és a libéria fele a Bandié, a többire csak szolgalmi joga van – servitutum! –, nevezetesen a másik ló Párcsetics főhadnagyé, a hintó Kollerusz kapitányé, a szép ostor Nikovényi Vincéé, a libériából a fehér szarvasbőr nadrág azonban Klausenberg-Klopeczky báró jogos tulajdona.” (*Napnyugati mesék*) Herczeg egy másik novellájában a hatósági közeg elleni erőszak és a testi sértés miatt indult eljárást az esküdtzék előtt játszátja le (*Pesti nyelv*). Nem ilyen enyhe megítélés alá esik azonban, amikor egyes írók jogi tételeket egészen téves értelmezésben említenek. Móricz Zsigmond (*Az asszony beleszól.* 118.) a nő- és gyermektartási kötelezettségről azt hiszi, hogy ez csak arra az esetre szól, ha a házastársak házassá-

A fősúly azonban jogi szempontból nem Herczeg jogi gondolatain, hanem stílusán van. Ez a stílus, amint láttuk, élénken emlékeztet a törvények nyelvére. Ez nagyon jellemző vonás, mert a költészet lényege jórészt a nyelvi alakítás művészségében van. Mint Dessoir mondja (i. m. 202.), a költőt elsősorban az uralom jellemzi a nyelv felett, és abban a mértékben fokozódnak a költő gondolatai, ahogyan szavai áramlanak; a szóban ébrednek olyan képek, amelyek addig aludtak, a szó hódítja meg igazán a másik lélek legbelsőbb várát: a természettel szemben is a művész vonatkozása kevésbé a szemlélés képessége, mint a kifejezésé. Dessoir szerint a költő tehetségét különösen a kifejező eszközök gazdagsága teszi sajátossá, a szóemlékezés szokatlan fejlettsége, s a költő képzelete szavakban s nyelvi formákban él (194.). A nyelvi szempontnak ez a túlnyomósága talán megengedhetővé teszi, ha a művészi alakítás körébe vonjuk a törvényszerkesztésnek azt a nyelvi szempontból magas fokra fejlesztett művészetét,¹⁸ amely Szászy kodifikatórius munkásságát jellemzi. Talán sajtószérűnek látszik, ha a jog és irodalom viszonyában Szászy munkásságával is foglalkozunk, hiszen ő, naplója szerint, ifjúkorában búcsút mondott – nem ugyan a jogi pályának, mint Herczeg, hanem – a jogi irodalomnak, amikor első egyetemi pályázata nem a legmegnyugtatóbb eredménnyel végződött. A jogi irodalom később sok szép dolgot kapott ajándékba Szászytól, de a szépirodalom terén ő nem működött. Nyelvi alakító képességének legszebb eredményeit pedig kodifikátori munkásságának eredményei őrzik. Tösgyökeres magyarságának, istenadta nyelvművészetének emlékei a §-ok ezrei, de különösen Magyarország Magánjogi törvénykönyvének 1928. évi javaslata. Ez a nagy mű látzólag csak egy újabb változata annak a tervezetnek, amely 1900-ban készült, és több javaslatszövegnek volt az alapja. Aki azonban a korábbi szövegeket együtt olvassa a végső alakját Szászy tollából nyert 1928-i javaslattal, még azokon a helyeken is, ahol a szöveg lényege teljesen azonos, örvendező meglepetéssel állapítja meg, hogy az 1928-i szöveg valami egészen új: még az idegen eredetű jogi gondo-

ga bíróilag fel van bontva. „A papája [...] már nagyon régen elvált tőlük, még a háború elején, mikor bevonult s a harctérre ment. Onnan még küldött pénzt a mamának, még a háború után is adott. De olyan bohém természet volt, nem volt semmi kedve nyakába venni egy nagy családot, hát sem el nem vált, mert akkor le lehetett volna foglalni a fizetését nőtartás, gyerekneveltetés céljára, se kintartó nem volt a segélyezésben.” Ugyancsak Móricznál olvashatjuk (*Rokonok*. 121.) ezt a „jogi” fejtegetést: „Mindenkinek, aki megérettnek látja a helyzetet, joga van maga ellen csődöt kérni. Ettől a hitelező annyira reszket, hogy inkább ez is erején felül ad további kölcsönöket, csak csődbe ne menjen az illető. Mert ha csőd van, akkor azonnal kineveznek egy más városbeli törvényszéki elnököt tömeggondnoknak, annak a helyettese szintén egy másik bíró. Ha fiskális kapja, még rosszabb.”

¹⁸ Vészi–Wagner szerint a mai törvénynek a szép forma nem célja többé, csupán világosságra és érthetőségre törekszik (i. m. 3.). A szép és a művészi azonban nem azonos (Dessoir), s a nyelvi kifejezés egyéni erőteljessége művészivé teheti a törvényszöveget anélkül, hogy esztétikai hatásra törekednék. Eugen Huber kodifikáló művészetét senki sem vonhatja kétségbe, de Szászyét sem, akinek szövegein nemcsak egy jelentékeny egyéniségnek, de a magyar nyelv géniusának aranypecsétje is díslik.

latok is magyaros zamattal, könnyedebb formában, a magyar észjárásnak megfelelőbben jutnak kifejezésre. Nem tudom megállni, hogy egy pár példát be ne mutassak, mégpedig egészen taláalomra, anélkül hogy a legjellemzőbb helyeket keresném.

A találásról szóló részben az 1900. évi tervezet 598. §-a így rendelkezik: „Aki oly elvesztett dolgot talál és vesz magához, amelynek értéke három koronát meghalad, köteles az elvesztőt vagy a tulajdonost a találásról haladék nélkül értesíteni. Ha sem az elvesztőt, sem a tulajdonost nem ismeri, köteles a találást a hatóságnak hirdetés végett haladék nélkül bejelenteni. Nyolc napon belül az értesítés és a bejelentés semmi körülmények között sem késő. Az értesítés vagy a bejelentés utáni egy év elmúltával a találó megszerzi a dolog tulajdonát. Nem szerzi meg a tulajdont, ha az egy év alatt jelentkezett az, aki a dolog átvételére jogosítva van.”

Az 599. § így folytatja: „Aki oly elvesztett dolgot talál és vesz magához, amelynek értéke három koronát meg nem halad, a találás után egy év elmúltával megszerzi annak tulajdonát. Nem szerzi meg a tulajdont, ha az egy év alatt az átvételre jogosult jelentkezett. Akkor sem szerzi meg a tulajdont, ha az elvesztőt vagy a tulajdonost ismerte, és a találásról nem értesítette, vagy ha tudakozódás esetén a találást eltitkolta.”

Mindezt az 1928. évi szöveg így fejezi ki: „571. §: Aki elveszett ingó dolgot talál és birtokába vesz, egy év elteltével megszerzi a dolog tulajdonát, ha a találót terhelő köteleességeknek megfelelt, és a dolog elvesztője, tulajdonosa vagy az átvételre jogosult más személy egy év alatt a dolog átvétele végett sem a találónál, sem a hatóságnál nem jelentkezett. A talált dolog tulajdonának megszerzésével harmadik személynek a dolgot terhelő jogai megszűnnek. Hogy az átvételre jogosult a megszabott egy év alatt jelentkezett-e, e részben a bizonyítás az átvételre jogosultat terheli. Nem szerez tulajdont, aki tudakozódás esetében a találást tagadja vagy eltitkolja. 572. §: A találó köteles a találásról a dolog elvesztőjét, tulajdonosát vagy az átvételre jogosult más személyt haladéktalanul értesíteni, vagy pedig a találást az átvételre jogosult személyének megállapítása vagy kinyomozása szempontjából lényeges és előtte ismeretes körülmények jelzésével a hatóságnak haladéktalanul bejelenteni. Ha a dolog értéke öt pengőt meg nem halad, a találásnak a hatósághoz bejelentése elmaradhat. A bejelentés elmulasztása esetén azonban a találó az átvételre jogosultat ilyenkor is köteles értesíteni, ha tudja, hogy ki az, és hogy hol tartózkodik. A találó semmi esetre sem követ el mulasztást, ha az értesítést vagy a bejelentést nyolc nap alatt megteszi. Az előbbi §-ban említett egy évet az értesítéstől vagy a bejelentéstől, ha pedig a dolog értéke öt pengőt meg nem halad, a találás napjától kell számítani.”

Az 1900. évi tervezet a szerződési bírságról (kötbérről) így rendelkezik: „1043. §: Oly kikötés, amely szerint az adós bírságot (kötbért) kötelez a hitelezőnek arra az esetre, ha kötelezettségét nem vagy nem kellően teljesíti, csak úgy hatályos, ha okiratba van foglalva. A bírság akár pénzüsszegben, akár egyéb szolgáltatásban állhat. 1044. §: A kikötött bírság, ha a főkötelezettség valaminek tevéseben áll, az adós késedelmével, ha pedig valaminek nem tevéseben áll, az abbagyandó cse-

lekmény véghezvitelével jár le. 1045. §: Ha a bírság a főkötelezettség nem teljesítése esetére van kikötve, a hitelezőtől függ, hogy a főkötelezettség teljesítését vagy ehelyett a lejárt bírságot akarja-e követelni. A bírság követelése esetében a főkötelezettség teljesítését többé nem követelheti; ellenben az utóbbinak követelése a bírsághoz való jogát még nem szünteti meg. 1016. §: Ha a bírság a főkötelezettség nem kellő teljesítése esetére van kikötve, a hitelező a lejárt bírságon felül a teljesítést is követelheti; de a teljesítés elfogadása után a bírságot csak akkor, ha ehhez való jogát az elfogadáskor fenntartotta, vagy a teljesítés hiányos volta csak utólag tűnt ki.” Az 1928. évi javaslat megfelelő szövege a következő: „Oly kikötés, amelynél fogva az adós bírságot – kötbért – ígér a hitelezőnek arra az esetre, ha kötelezettségét éppen nem vagy nem kellően teljesíti, csak úgy érvényes, ha okiratba foglalták. Kötbérül nemcsak pénzüsszeget, hanem egyéb szolgáltatást is ki lehet kötni. Teljesítés pótolja az okirat hiányát. 1054. §: A kötbér, ha a főkötelezettség valaminek adásában vagy tevésében áll, az adós késedelmével, ha valaminek nem tevésében áll, a kötelességellenes cselekmény véghezvitelével jár le. Nem jár le, ha a késedelem vagy a kötelességellenes cselekmény az adósnak nem róható fel. 1055. §: Ha a kötbért a főkötelezettség nem teljesítésének esetére kötötték ki, kétség esetében a hitelező vagy a főkötelezettség teljesítését, vagy ehelyett a lejárt kötbért követelheti. A kötbér követelése esetében a hitelező a főkötelezettség teljesítését többé nem követelheti; ellenben a teljesítés követelése a kötbérhez való jogát még nem szünteti meg. 1056. §: Ha a kötbért a főkötelezettség nem kellő teljesítésének esetére kötötték ki, a hitelező a lejárt kötbéren felül a teljesítést is követelheti, de a teljesítés elfogadása után a kötbért csak akkor, ha ehhez való jogát az elfogadáskor fenntartotta, vagy ha csak utóbb tűnt ki, hogy a szolgáltatás meg nem felelő vagy fogyatékos volt.”

Ez a szöveg is jellemző példa Szászynak arra a nagy alakító művészetére, amely egy-két szó megváltoztatásával egészen új formát tud adni ugyanannak a szövegnek. Olyan új formát, amely legalábbis kellemesebben hangzik a magyar fülnek. Aligha túlzunk, ha úgy véljük, hogy a magyar szellemű kifejezőmód tanításánál kitűnő segédeszköz volna az 1928. évi javaslat Szász-féle szövegezésének összehasonlítása az 1900. évi szöveggel.

Szászyban annak a nyelvművésznek emlékét tiszteljük, aki jogászai működése körében mint kodifikátor juttatta érvényre ez irányú képességeit. Felvethetjük azonban a kérdést, nincsenek-e a nagy jogászok között olyanok is, akiket a szorosan vett művészet értelmében is eredeti alkotóművészeknek kell tekinteni. Ebben az irányban különösen Kohler és Jhering jön számba. Mind a ketten határozottan művészi egyéniségek. Mégis Fehr úgy találja, hogy a kettő közül Jhering az ös eredeti művészetehetség (különösen a *Scherz und Ernst* kötetben), míg Kohler csak utánalkotó tehetség. De nem kell okvetlenül a szomszédba mennünk példákért. E sorok írójának boldog meggyőződése, hogy a magyar magánjog tudományának Isten kegyelméből ma is élő atyamestere, Grosschmid Béni egyike a legnagyobb nyelvművészeknek. Az az ódon veretű magyarság, ahogyan Grosschmid ír, a leg-

erőteljesebb nyelvi alkotóképesség ércnél maradandóbb monumentuma. E nyelv páratlan eredetiségét mi sem bizonyítja inkább, mint az, hogy ugyanakkor, amikor az írott magyar nyelv csak egy emberöltő alatt is hihetetlen nagy mértékben megváltozott, Grosschmid kifejezésmódjának egyéni eredetisége saját medrében maradt, és éppen késői alkotásaiban emelkedett legnagyobb tökéletességre. A folyton szürkülő, mind jobban uniformizálódó, mind zsurnalisztikusabbá váló magyar tömegnyelv közepette dekoratív magaslík ki Grosschmid „szálfaökklő” kolosszus alakja, akár a hamburgi Bismarck-szobor. És hogy ez a sajátos nyelv nem valami cicoma, nem pusztá szeszély, hanem Grosschmid lelki habitusának adekvát tükre, azt semmi sem mutatja jobban, mint a *Werbőczy és az angol jog*, ahol töretlen erővel nyilvánul meg az újabb jogalakulás által még nem érintett ősi magyar jog univerzális középkori stílusa mint Grosschmid lelki alkatának legszembeötlőbb vonása. Legjellemzőbb példa a *Werbőczy és az angol jog* elejéről és végéről vett néhány részlet:

1. Több van Werbőczyből, mintsem mibennünk

Az angol jog virányain andalogva, már az ingatlanzálogjogi tanulmányom alkalmából feltűnt nekem, és nem kerülhettem el figyelmemet, miként az 1818. előtti hazai birtokjogi rendszerünk egyes rég eltemetett avultságai a mai angol jog mezején, mintegy halottaikból feltámadva, s a modern lét kereteibe sajátosképp beleilleszkedve, élő valóság alakjában jelennek meg szemeink előtt. Valójában e dolgokat nézegetve, olvasgatva az angol törvényeket, ügyleti szövegeket, auktorokat, bírói szentenciákat, szinte nehéz előle kitérni, hogy időnként megkísértsen az a pusztá, egyszerű hallásra méltán paradoxonnak tetsző gondolat, miszerint a mai angolban, annak intézményi, főképpen pedig jogműveltségi jellegében több van Werbőczyből, mintsem mibennünk. Nehéz kitérni, mondom, amidőn, ugyanis szemmel láthatóan, vagyis *ad oculos* áll előttünk annak a tünete, mennyire távolabb esik a mi régi jogunk fogalomtani világától a saját hazai modern magánjogunk, mintsem a mai angol jog. Ugyancsak nehéz kitérni azon föltevés elől, miszerint Werbőczynek, ha feltámadna, e textusok boncolata és megértése már csak ezen okból is aligha okozna annyi nehézséget, mint csekélységemnek, a késői epigonnak. [...]

Annyi úgyszólván mindenképpen általános, miként a mai angol birtokjogi rendszernek nem egy részletét könnyebb megértenünk, ha Werbőczyt keresztül közeledünk feléje, mintsem ha közvetlenül jelenlegi hazai jogunkból indulva ki igyekszünk annak sajátosságait magunk előtt világossá tenni. Viszont való az is, hogy a régi hazai textusaink nem egy pontjának az értelményét illetően több a felderítő a mai angol, mintsem a jelenlegi hazai jogunkban.

Ugyan mihamar világossá vált előttem, miként e szellemi rokonság Werbőczy s a mai angol jogi intézmények érdemleges tartalmával, mint jobbadán inkább csak azzal áll összefüggésben, amit úgy nevezhetünk, hogy a jogintézmények stílusa, formanyelve, fogalmi háztartása és rendszere. Való ugyancsak, miszerint afölött igenis sokféleképpen lehet gondolkodni és vélekedni, van-e egyáltalán az itt észlelteknél valami jelentőségük hazai létünk szemüvegén át tekintve, hogy velük tehát foglalatatoskodni érdemes lehessen. Viszont nem szükséges, úgy vélem, külön magyaráznom, hogy ez a jelenség már lényénél fogva olyasvalami, amihez nem is egyedül a gondolat, mint inkább egyszersmind az érzésvilágnak is van hozzászólása. Se lát, se hall, ilyesféleképpen önkéntelen és úgyszólván ellenállhatatlan kell hogy legyen az a történelmi érzéstől áthatott honfíui lélekre nézve, hogy érdeklődését állandóan

fogva tartsa és lebilincselje, amidőn ez angol szövegeket forgatva, mintha csak Werbőczyt hallaná e textusok középkorias pleonazmusában, logikai pongyolaságában, cikornyás és szinonimás beszédében; s midőn amaz idegen élőjog papírlapjain történelmi énünknek saját intézményi jelenünktől rég eltávolodott határait ezen mintegy délibábszerű sajátos projekcióban, úgyszólván megelevenedni és szeméi előtt megjelenni látja. Lebilincselje, mondom, már önmagában véve. És tehát anélkül, hogy felvetődne előtte az a kérdés, *cui bono* ezen előtte ilyképpen föltárultakba kissé körültekintőbben beléjük pillantani. És ugyancsak tekintet nélkül, vajjon lehet-e saját hazai intézményi létünkre nézve ezen megészleletekből valamely nemzetléti irányban valami tanulságot meríteni, avagy következtetést levonni. (1–3.) Ez az egész, az angol jogelemzők által olyannyit hangoztatott „hűbériség” és hűbérjogias jelleg az ő birtokjogi rendszerökben valami inkább csak nominális. Ezt ők maguk az angol jogi írók tudják a legjobban. „A tiszta (valódi) hűbériség csak rövid életű volt Angliában”, mondja a többször idézett angol joghistorikus (*pure feudalism had but a short life in England*). Ebbeli eredeti minőségét fölváltá egy másik szerep, amelyben az a *soi disant* hűbériség, mint amott mondom, jobbadán inkább csak etikettje, stílusa, szólásformája (*façon de parler*), mintsem valósága az angol birtokjogi rendszernek. Más az ortográfiája és más a kiejtése. Ez áll, mégpedig tudvalevően, nem kicsiny mértékben az angol nyelv fölül. S ugyanilyen s valamiféle ez itt is. Egyre azt hajtogatja, hogy „hűbér” (*fec*). Érti pedig alatta a (gyakorlatilag) legkorlátlanabb tulajdonjogot. (197–198.)

d) A kreativitást hazai jogunkból kiköltöztető törvényes intézkedésekről egyenkint

Visszatérve az említett eltöröltő magyarhoni törvényhozási tevékenységre, ez a tevékenység a már amott előadottak szerint tulajdonképpen három tényező között oszlik meg. Az 1848. évi magyar törvényhozás, az osztrák abszolút hatalom és az Országbírói Értekezlet (1861). Az 1848. évi törvényhozás inkább csak elvi kijelentéseket tön, amelyek által megtisztítva a terrénomot a specifikus történelmi fejlemények bozótjától, ezzel egyszersmind alkotmányosan előkészíté és fogékonnyá tevő a talajt az osztrák Pátensek s az azokkal kapcsolatban behozott osztrák polgári törvénykönyv befogadása számára, mely Pátensek és polgári törvénykönyv a kreativitási szövedék kapcsait, szárait és kötelekeit egyenkint gondosan elmetsették, s amelyeket aztán az Országbírói Értekezlet utóbb szentesített.

Ez tehát, értve az abszolút kormányt, eltörülte világosan, *expressis verbis* az adományrendszert, ezzel a fiágiságot a nemesi birtokban is, ami legfőljebb „szellemében” rejtőzött az 1848. évi XV. törvénycikknek, úgyhogy mindezt az Országbírói Értekezlet voltaképpen visszaállíthatta volna az 1848:XV. tc. nyílt megsértése nélkül.

Ugyancsak eltörölte az egyháznemesi szabadeltek visszaszállását a már amott közöltek szerint. A jobbágytelkekben való kaducitást is elvették a földesúrtól, amit legalább világosan szintén nem érintett az 1848. évi törvényhozás, s amit (*escheat for want of heirs*) az angol törvényhozás még 1894-ben is meghagyott a megváltott s illetőleg egyszerű hűbérre átalakított úrbéri telek tekintetében. (275–276.)

6. A magyar Szentkorona és a kreativitás

Az adományrendszerrel eltemettük – mondaná esetleg valaki tekintettel az eddigiekben tanultakra – a Szentkoronának, a magyar nemzeti lét e legfőbb palládiumának élő fényét, mely annak előtte minden talpalatnyi földjéből e hazának visszasugárzott, és minden egyes tulajdoni jogcímbe valósággal élve élt.

Őt világrészben uralkodik (1914) Anglia, ami csak ezt illeti – folytatná tovább esetleg e reflexió –, ezzel a rendszerrel. A birodalomnak minden göröngyébe bele van vésvé a királynak

és illetőleg a koronának mint minden birtokjog végső forrásának a képe. Kivéven egyes területeket, ahol – mint erről már szó volt – a *Common Law* helyett más jogrendszer, például Kanada egyes részeiben az ófrancia, Dél-Afrikában helyenként a holland van érvényben.

„Öt világrész...”, sőt ennek meg színesebb kifejezést is adhatni, jelesül, ha figyelembe vesszük, amit II. Fülöp spanyol király a német költő szerint monda, midőn azt mondá: „Die Sonne geht in meinem Staat nicht unter.” Amit a francia író is megerősít, midőn ezeket írja: „cette grande monarchie de Charles Quint, sur laquelle le soleil ne se couchait jamais.” Nem vétünk, úgy vélem, a földrajzi valóság ellen, ha abból indulunk ki, miként ez emfátikus mondás ráillik, semmi kétség, a mai brit birodalomra is. Azt pedig, miként e nagy birodalom minden göröngyében és talpalatnyi földjében – levonva ama bizonyos területeket – mind e napig (1914) benne van a királynak és illetőleg koronának mint legfőbb hűbérúrnak a fötulajdonjoga, fentebb csakugyan olvastuk az angol jogelemzők könyveiből. (287.) [...] [M]indenekelőtt szükséges volna azzal tisztában lennünk a mai angol jog sarkételére nézve is – értve a korona fötulajdonját – afelől, hogy e tételből mennyi az, ami tisztán csak orthográfia, s mennyi viszont, ami egyszersmind kiejtés is. Más szóval, hogy mi benne az, ami inkább csak *étiquette, façon de parler*, s mi viszont az érdemleges valóság. (289.)

Ha valahol, úgy az angol jog terén szükséges lehetőleg résen lennünk az úgynevezett *per associationem idearum* kísértései ellen. Itt mindennek annyi a humusza, annyi a sajtó-sabbnál sajtósabb ága-boga, hogy úgyszólván alig van pont, ahol e matéria a visszatükrözésre irányzott igyekezetet elnyeléssel ne fenyegetné. [...]

[M]iféle és minémű szubsztancia legyen az, amely megfelel és körülbelül korrespondeál ott – a polgári jogi téren – annak, ami az alkotmánytanban valósági tételnek és alattomban értetődőségnek nevezhető s illetőleg neveztetik. [...] Miféle szubsztancia mint muszáj – másként: nem akarásnak nyögés a vége – az a kénytetőség, amelynek az angol király, és miféle ismét az, amelynek a kolibri His Majestyk állanak alatta. (615.) [...]

Azt tulajdonképpen egyikünk sem tudhatja, hogy az a „hűbér”, mi alatt ő érti az abszolút tulajdonjogot, és ugyancsak sok más egyéb, amiről amott szó volt, miképpen muzsikál annak az angolnak a fülében... Ugyanis az angolban az, hogy valami valakinek tulajdona – igenis, széles köreiben a jogélet terrénumának –, egyáltalán nem jelenti azt, hogy az a valami kontinentális értelemben véve az övé, az illetőé. Hanem a tulajdonjog önálló lényegileg csupán névlegességi pozíció, melynek értelmében a törvényes tulajdonos (*the legal owner*), hacsak nem egyben javadalmilag jogosult is, egy neme a marionette-nek, kinek mögötte ott van a háttérben egy kásakevernőki, vagyis irányító másik, jogilag formátlan hatalomkör, hogy őt, az ő formai hatáskörének a miként gyakorlásában mint valami paprikajancsi figurát dróton rángassa. Ilyen kásakevernök és dróton rángató a kabinetszisztémában, ahogy az angolok a parlamentarizmust nevezik, a Kabinet, amelynek – a Kabinetnek – mint nálunk gyakorta olvasni, nincs létele – „ismeretlen a törvény előtt...” –, sem mint testület vagy hatóság az nem exisztál, annak ülései [...] jogilag csupán egy pár dzsentlmennek az összejövetelei (*meeting*), melynek felőle nincs jegyzőkönyv. [...] [A] miniszterelnök (*Prime Minister, Premier*), ki azt egybehívja, mint ilyen nem kap kinevező levelet, ő aáltal lesz azzá ami, hogy kezét csókol a királynak. [...] [J]ogi hatásköre minimális (egy-két főbíró, papi kinevezés stb.), hivatalos aláírása mint ilyennek, *cum grano salis* szólván, nem numerál, csak – ismét *cum grano salis* szólván – az államtitkárnak s az öt kincstári lord közül kettőnek-kettőnek az aláírása numerál, s ezer további vég nélkülsége az elnyeléssel fenyegető matériának. Ez, vagyis a háttérből dróton rángatása a formai hatáskörnek, [...] ez mint egyik legsajátabb jogi létformája és létformatípusi sajátja a szigethoni intézményvilágnak: ez az, ami az élettani lénye, törzsöke a parlamentarizmusnak is. Magjának a magja. Értve azt az élve-élő és a polgári jogélet jelenségeiből és levegőjéből mintegy termé-

szetszerűleg úgyszólván második ön-ül alliterálódó diagrammot és létformai típust a sziget-honi igaz angolnak – „vén ostobának” – a szellemi véredényeiben, aminek úgyszólván csupán további utánnomata az, miszerint az a király, [...] míg egyik oldalról minden, másik oldalról mivel sem több, mint a nagy semmi. Amit mi idegenek e telítettségéből láthatunk és észlelhetünk, csupán külső [...] jelenségek, többi közt, hogy az ő szellemi lényét annyira betölti az a „király”, hogy még [...] az angol nyelv tisztaságának őre [is] [...] úgy vél legmegfelelőbb nevet adni, ha könyve azt viseli címül, hogy a király angolja (*The King's English*. Oxford at the Clarendon Press, 1906).

Maga ez az élő diagramm, s illetőleg annak élete és élőereje mint minden élet és életerő, táplálékra és állandó táplálásra, alimentációra, fomentumra szorul. Ez állandó táplálékot a király képének illetően pszichopátiái elhelyezkedésére az angol lélek belvilágában szolgáltatják jelesül azon előbb is jelzett többi névlegességi szubsztanciák. [...] Ilyen a „hűbér” s az imént mondottakban is jelentkező [...] liliputi His Majestyk tengernyi sokasága, ami mind mintegy *familiárré*, „*gang und gebévé*”, szóval megszokottá és második énné teszi az angol szellemi lény számára az abszolút minden és mégis abszolút nagy semmi e sajátos dualitásának azt a jelenségét és figurális rajzképét a lélekben, amely az angol parlamentarizmusnak, ha azt *ex visceribus causae et materiae* szemléljük, a lényege. Ezért mondtam, hogy a parlamentarizmus szerves részdarabja és *quoad* megtestesítő forma okozata az angol nép szellemi lényének. De éppen ez a pszichopátiái és logikai szöveti szinkrézia az, ami a paripákká nevelt bociknak a lélek-fiziológiai lényében hiányzik, amely *manco* aliasz deficitnek szükségképpen éreztetnie kell a maga hatását a „tehén nyerítésén” és egyéb paripaszzerű gesztusain (koloniális és kontinentális parlamentarizmusok életnyilvánulásain) s illetőleg annak, vagyis az előbbinek, úgynevezett vagy úgynevezhető *timbre*-jén. (616–619.)

Grosschmiddal éppen ellenkező póluson találjuk a másik példát a magyar jó-gásvilág művészi egyéniségére: Pollák Illést. Az ő művészete nem is jogi munkáiban nyilatkozik meg igazán, hanem egy művészetfilozófiai munkájában: *A művészi teremtés törvényében* (1906). Amit Pollák ebben a könyvben ad, az a legművészebb formulázása a materialista metafizikának. E sorok írójának világfelfogását ég és föld választja el a materializmustól, de meg kell állapítania, hogy ezen a téren magasabb rendű művészi alkotást nem sokat lehet találni Polláknak ennél a művénel, amely egyúttal bizonyosága annak is, hogy a materializmus bizony metafizikai állásfoglalás. Pollák művészi alkotóerejére talán a legjellemzőbb ennek a könyvének az a helye, ahol Beethoven IX. szimfóniájáról beszél. Az, amit itt mond, sokban rokon Shaw jellemzésével. Polláknál (i. m. 160.) ezeket a sorokat találjuk: „Akik (ennélfogva) a sphaerák zenéjéről beszélnek, még nem hallucinálnak. Nagyon közel fekszik, hogy a föld és a bolygók forgásai világbömböléssel járnak, valamint hogy tudományosan nem lehetetlen, hogy a nap fényárjai isteni kórusban zengenek, ami még nem metafizika, de sejtetni engedi, hogy egy Beethoven süket fülekkel is megírhatta IX. Symphoniáját, mintha belső hallásával meghallotta volna az elemek teremtésére kisugárzó, rohanó rhytmusát.”

Shaw pedig (*Vissza Matuzsálemhez*. Ford. Hevesi Sándor. 1922. 114.) így ír: „[M]i vágyódunk a próféták és sybillák világa után. Beethoven soha életében nem hallott a radioaktivitásról, sem az elektronokról, amelyek megfoghatatlan energiával forgatagokban táncolnak. De a »Hammerklavierra« írt szonátájának (Opus

106.) utolsó tételét lehet-e másképpen megmagyarázni, mint forgó elektronoknak zenei illusztrációját? [...] A tétel magában is okvetlenül ábrázol valamit, s mint-hogy Beethovennek minden egyes komoly kompozíciója valami belső, lelki folya-matot ábrázol, a léleknek vagy az idegeknek valamilyen viharát, s minthogy itt a vihart nyilvánvalóan a fizikai mozgás kelti fel, azt kérdem: mi más vihar hajthatta volna őt arra, hogy a ciklon erejének megnyilatkozásai közül épp e legkülönöseb-bet válassza, ha nem az atomok vihara, amely neki a zeneszerzők között ugyanazt a rangot biztosítja, amelyet Michelangelo foglal el a rajzolóknak között?”¹⁹

Azt hisszük, nagy a jellemző ereje ennek a találkozásnak. Bármennyire eltér is a kifejezőmód a két írónál, a lényeg, azt hisszük, ugyanaz. A megformálás kétség-telenül erőteljesebb Shaw-nál, de Polláké egy színvonalon marad vele.

Grosschmid példája azt az okulást nyújtja, hogy a jog nem okvetlenül száraz, s a művészi lélek a jog művelésében sem tagadja meg magát. Pollák példája pedig arra tanít, hogy a művészi alakító képességet nemcsak nem öli ki a joggal való fog-lalkozás, hanem még arra is meghagyja a képességet, hogy a jogon kívül produkál-jon jelentőset. Pollák esete azonban nem azonos Hoffmann életének kettősségével: Pollák a jogi irodalomnak is jeles művelője volt, igaz, hogy szociológiai irányban, vagyis a jogot inkább a lét, mint a norma szemszögéből, mint tényleges folyamatot szemlélte.

A jog és az irodalom, a tudomány és a költészet azonban teljesen egybeolvad a történeti iskola felfogásában. A romantikus szembefordulás a tisztára intellektua-lista felvilágosodás eszmevilágával az intellektus egyeduralmának megszűnését, az intuíció, a népszellem ösztönös alkotóerejének elismerését követelve, egy maga-sabb szférába emeli a jogot, túl az empirikus esetlegességeken. Ez a jogi misztika egészen nyilvánvalóan költői színezetű, mint a romantika minden tudománya, sőt természetfilozófiája is. A romantika igazi jellemzője lényegét illetően éppen az, hogy költészet. Julius Petersen (*Die Wesensbestimmung der Romantik*. 1926. 176. s köv.) szerint „a romantika a gondolkodás és alakítás poetizálása a művészetben, a természetszemléletben, a hitbeli és jogi tudatban, a politikai életben és a tuda-mányban. Mindezekben a területeken kiharcolta a fantázia jogát, és ezzel teret szer-zett az érző iránynak, a nagy koncepciónak és az alkotó intuíciónak.” Ehrlich (i. m. 258.) tagadja ugyan a történeti iskola romantikus voltát,²⁰ de alaptalanul. Maga az

¹⁹ Más síkban mozog ugyan, de a lényegben valamiképpen mégis rokon Shaw-val és Pollákkal az a még színesebb jellemzés, amit Surányi Miklós ad (*Egyedül vagyunk*. I. kötet, 59.) Beethoven zenéjéről: „Mindenképpen úgy érezte, hogy azt a fékevesztett erőt, amelyben villámok csapkodása közepette, dühöngő orkánban az őstermészet pogány, örömtől ujjongó kozmikus himnusza zeng, azt a titáni erő-pazarlást, amely az ellentétek örült tombolásában szinte céltalan és emberfeletti módon pocsékolódik, nem lehet tovább fokozni. És mégis lehetett. Mintha az egész földi és földöntúli világ tánca perdült volna, és úgy ünnepelné óriási forgatagban egy új csillag születését, a zene az emberileg megfogható legmagasabb szférákba jutott.”

²⁰ Vö. Rudolf Jhering: *Küzdelem a jogért*. 17.

ellentét, ami Friedrich C. Savigny tanításának igazi lényege, egészen romantikus vonás, de romantikus az a látszólag éppen nem költői gondolat is, hogy a jogot matematika módjára kell művelni. Ennek a joggal ellentétes gondolatnak a jogba beleoltása már egymagában is a költészet határát súrolja, egyik esete a romantikus különösségkeresésnek. A népszellem jogalkotó erejének hangsúlyozása pedig egyenesen példaadóvá vált a romantikus nyelvtudomány számára is. Abban is romantikus a történeti iskola, hogy a jogot filológiává teszi, a jogból irodalmi stúdiomot csinál, amikor a tiszta római jogi forrásokra tér vissza, és ezekből filológiai módszerekkel hámozza ki az eredeti római álláspontot. (A romantikának a gondolkodást irodalmasító hatását szemléletesen mutatja be Thienemann Tivadar *Irodalomtörténeti alapfogalmak* c. munkája, 177. s köv.) A történeti jogi iskola: irodalom.

Szerzői jog és dologi dinamizmus

A szerzői jog kifejlődése elég későre esik. Többféleképp igyekeztek megmagyarázni, miért. Szerény nézetünk szerint mindegyik magyarázatban van valami elfogadható, de a lényegre egyik sem mutat rá. Feladatunkul tűztük, hogy ebben az ünnepi keretben, amire Szladits Károlynak, a magyar magánjog nagyérdemű munkásának, mindannyiunk vagy elméleti, vagy gyakorlati mesterének szellemi nagysága vet éles fényt, a szellemi tényező domináló jelentőségét mutassuk ki a szerzői jog kifejlődésének folyamatában, de egyúttal rámutassunk arra is, hogy az az egészséges realizmus, ami Szladits életművét oly határozottan jellemzi, szóhoz jut a szerzői jog kialakulásának felderítésében is. A szellem és a dologiség egyaránt jellemzője a szerzői jog lényegének, természetes tehát, hogy jellemzője a szerzői jog kialakulási folyamatának is.

A szellem és a dolog dualizmusa magyarázza meg, miért lehet különféleképpen meghatározni a szerzői jognak már a rendszerbeli helyét is a magánjog egészében, illetőleg, hogy miért tartják némelyek a szerzői jogot el sem helyezhetőnek ebben a rendszerben. Van, aki csupán a szellemi tényezőt veszi figyelembe a szerzői jogban, és ezt a jogágot a személyiségi jog keretében helyezi el. Mások a dologi jogba tartozónak tekintik a szerzői jogot. A harmadik csoport egyszerűen speciális jognak tekinti, amely nem fér bele a magánjog hagyományos rendszerébe. Erre a harmadik csoportra nem tekintve, elvi alapon valóban az az eldöntésre váró kérdés, személyiségi vagy dologi jog-e a szerzői jog. Mindkét felfogás mellett lehet érveket felhozni. Ha *csak* a személyiségi jognak azt a meghatározását tekintjük, amit Magyarország Magánjogi törvénykönyvének javaslata ad, egészen természetes, hogy a szerzői jogot úgy foghatjuk fel, mint a szerző jogát arra, hogy személyiségét szellemi alkotására vonatkozóan – a törvény és mások jogának korlátai közt – szabadon érvényesíthesse, és hogy ebben őt senki se háborítsa. Ehhez képest a szerzőnek joga van arra, hogy alkotására vonatkozó szellemi és vagyoni érdekeit az említett korlátok között mindenkivel szemben megoltalmazhassa. De a dologi jogi felfogás sem alap nélkül hivatkozik arra, hogy – mint Villányi (Fürst) László¹

¹ Villányi (Fürst) László: *A magánjog szerkezete* (164.): A szerzői jogi műnek van ugyan fizikai létezése, de a jog tárgya nem a fizikailag létező mű, hanem ennek *kihasználása*.

mondja – a szerzői jog a dolog használatára vonatkozik. Csakhogy a személyiségi jog általános keretéhez képest a szerzői jog már technikus jogág, kikristályosodott jogintézményekkel, határozott specialitással, ami túllendíti a személyiségi jog körén. Ami pedig a dologi jogias felfogást illeti, nem szabad elfeledkezni róla, hogy a szerzői jog tárgya nem a természet darabjaként szereplő statikus dolog, hanem az értelemhordozó, átszellemesített, az önmagával való azonosságon túl is külön jelentéssel bíró, valósággal megszemélyesített, dinamikus dolog, amely nemcsak a természettől szakadt el, de az alkotó szellemtől is, és valósággal a maga külön, önálló életét éli. És a használat, ami a szerzői jognak tartalma volna, csak a legtágabb értelemben hozható a szerzői joggal kapcsolatba, mert valójában nem a dologra mint a természet darabjára vonatkozik, hanem arra az értelemre, amit a dolog hordoz, s ebben a kapcsolatban a dolognak csak annyiban van jelentősége, amennyiben dologi hordozó nélkül a szellemi alkotás nem értékesíthető, még a nyelvi és zenei alkotás sem rendszerint. A szerzői jog kialakulása éppen a legvilágosabb példája annak, hogyan alakul át a primitív fokozat a közösségben immanens, a személyiségek összhangjában elevenen élő, népi szóhagyomány útján továbbadódó kultúra civilizációvá, hogyan dologiasodik el a szellem, hogyan adnak helyet az ösztönös kapcsolatok a dolog közbeiktatásával és szerepének mind jelentősebbé fokozódásával a racionális, reflektált, tudatos, dolog közvetítette, mennyiségi elven nyugvó, elkülsőlegesező kapcsolatoknak. Nem kell hangsúlyoznunk, hogy ez a szembeállítás nem kritikát, nem értékelést jelent, hanem csak értékeléstől mentes megállapítást.

Az alábbiakban ezt a fejlődési folyamatot fogjuk bemutatni, s bár ezúttal nem feladatunk a szerzői jog rendszerbeli helyének megállapítása, már most felhívjuk a figyelmet arra, hogy a fejlődés menetének megismerése után világosan áll az elfogulatlan szemlélő előtt a szerzői jog rendszerbeli helye. Ez a hagyományos magánjog rendszerén belül fekszik, de sem nem a személyiségi jogban, sem nem a dologi jogban, hanem a személyiségi és a vagyoni jog között mint külön kategória.

Ami a szerzői jog kialakulásának menetét illeti, ebben a tekintetben Alexandre Elster úgy látja,² hogy a római jog ismerte az egyéni jogból folyó „szellemi tulajdont”, amire abból következtet, hogy a levelek és kéziratok írójuk vagy szerzőjük tulajdonai maradtak. De a fogalom többnyire szorosan tapadt a fáradsággal kidolgozott külső tárgyhoz, a leírt kézirathoz, tehát az anyaghoz. Az anyagi, materiális joghoz a rómaiaknál csak annyiban csatlakozott testetlen, személyiségi jogvédelem, hogy az, aki más szellemi alkotását a maga javára értékesítette, az *actio injuriarum*mal volt perelhető azon az alapon, hogy más személyi-emberi érdekszférájába betolakodott. Ezen a nyomon elindulva, úgy látja Elster, hogy a római jogban megvolt a csírája a szerzői jog elemeinek, de ezeknek szintéziséig a rómaiak nem jutottak el. Csak bizonyos fokú tényleges védelemről lehetett szó, ami azért

² Alexander Elster: *Urheber- und Erfinder. Warenzeichen- und Wettbewerbsrecht*. 1928. 11. s. köv.

volt lehetséges, mert az irodalmi művek előállítása nehézkes és lassú volt. A germánoknál viszont azért nem fejlődhetett ki a szerzői jog, mert a szellemi alkotást, a személyes teljesítményt inkább az összesség javának tekintették, a feudális gondolkörbe pedig inkább az illett bele, hogy a verseket, dalokat, képeket, épületeket annak a tulajdonául tekintették, akinek a szolgálatában készültek. Elster szerint is ez a helyzet csak akkor változott meg, amikor a könyvnyomtatás elkezdődött, bár eleinte a szerző a maga személyében is csak nyomtatási privilégiumot kaphatott. Meg kell tehát állapítanunk, hogy Elster magyarázata szerint is a dologi elem túlsúlyra jutása tette lehetővé a szerzői jog keletkezését.

Amit Elster tanít, valóban megfelel a *szerezőség* önálló szociológiai kialakulási folyamatának. A szemléletes elem háttérbe szorulása és az absztrakció – a dologság – uralomra jutása teremti meg a szellemi alkotás tényleges társadalmi önállóságát, aminek elismerése nélkül nem lehet szó szerzői jogról. Primitív fokon, amikor még a társas kapcsolatok szemléletesek, kézzelfoghatók, egybeolvad a szó-hagyományban élő alkotás a közönséggel, az előadó közvetítésével, még, mondhatjuk, „immanens” az alkotás. Nem sokban változik a helyzet az írásbeliség korában sem, habár az immanencia más alakot ölt. A szemléletesség, a személyi kapcsolat közvetlensége az írásbeliségben is megvan, de már némi dologias alakot kezd öltetni. A kézirat még egyenesen dologi szerepet játszik, nem az alkotás hordozója, hanem minden egyes másolati példány egyedi, konkrét mű, egy-egy mecénás megrendelése alapján készíti a másoló, aki majdnem olyan szabadon bánik a mű szellemi tartalmával, mint a szó-hagyomány előadója: a másoló szerző. Csak a könyvnyomtatás szünteti meg teljesen a szemléletes, közvetlen kapcsolatot a szerző és a közönség közt, eltüntetve a közvetítőt, a dologi elemet képviselő fizikai munkást a gép közbeiktatásával, ami teljesen egyező, állandó szövegű példánytömeget hozva személytelenül létre, már ennél a ténynél fogva megszünteti az egyes példány individualitását, külön jelentőségét, „helyettesíthető dologgá” teszi a könyvet – ennek tartalmára s vele a tartalom szellemi alkotójára helyezi át a súlypontot. Alább részletesen ismertetjük ezt a folyamatot, előbb azonban még azt az álláspontot tárgyaljuk, ami tagadja a könyvnyomtatás döntő jelentőségét a szerzői jog kialakulása tekintetében.

Míg ugyanis a magyar jogi irodalomban Neumann Ármin³ – Elsterhez hasonlóan – úgy látta, hogy „csak a könyvnyomtatás találmánya adott a szellemi munkának nagymérvű hatalmat, és ezzel együtt meg is állapította a szellemi tulajdon joguralmát”, addig Josef Kohler nem tartotta kielégítőnek ezt a felfogást.⁴ Szerinte a könyvek gyors előállítása és olcsósága a rómaiak korában nem maradt el nagyon

³ Neumann Ármin: *A kereskedelmi törvény magyarázata*. 1895. II. kötet, 986. s. köv.

⁴ Josef Kohler „Das Autorrecht” című munkájának második mellékletében. *Jahrbücher für die Dogmatik des heutigen römischen und deutschen Privatrechts*, 1880, 18. kötet, új folyam 6. kötet, 448. s. köv.

a kezdetleges könyvnyomtatás eredményei mögött. A könyvek ára sem nagyon különbözött a maiaktól. A másolás gyorsan ment: sok volt a rövidítés. A római állami újság (*Acta diurna publica populi Romani*) is csak a másolásnak e csodálatos organizmusa mellett volt lehetséges. Az írók panaszaiából azonban Kohler szerint is arra lehet következtetni, hogy bevételeik nem voltak fényesek, és a szerzők állása nem volt irigylésre méltó. A mai kiadói ügylet helyét a kézirattal való kereskedés foglalta el. Az utánnomás tilalmát szociális követelménynek lehetett volna ugyan tekinteni, mégis inkább azt lehet megállapítani Kohler szerint, hogy a rómaiaknál nagyobb szerepet játszottak a személyi jogi szempontok a visszaélések elítélésében. Az irodalmi termékek főleg a dicsőség megőrkítőiként szerepeltek, kevésbé a vagyonyjog tárgyaiként. De azért a vagyonyjogi nézőpont sem volt kizárva, mondja Kohler. Ebben a tekintetben azonban hiába keressük a szerző és a szerzői alkotás viszonyának jogi kialakítását a rómaiaknál.

Kohler szerint útjában állott a további fejlődésnek az a csekély jogképző erő, amit a békés ipari vagy irodalmi munkának tulajdonítottak:⁵ az a jog, ami a tulajdon tanában sem adta meg a túlsúlyt az írásnak: az írás – anyagával szemben – nem alkalmas arra, hogy a szellemi alkotás jogi jellegét megragadja. Amint ugyanis Elster mondja, a helyzet ez volt: ha Seius egy drámát írt Titius papirosára, akkor az így megírott dráma Titius tulajdonává vált, tekintet nélkül bármiféle szellemi jogra, tehát éppen megfordítva, mint a specifikáció esetében. És amint a munka gazdasági jelentősége csak igen kis mértékben volt világos a rómaiak előtt, úgy még kevésbé volt az a szellemi munka gazdasági jellege, mondja Kohler. Másfelől és főleg az a magyarázata – Kohler szerint – a jog szóban levő fejletlenségének, hogy az irodalmi alkotás joga először a könyvkereskedők kezében képződött, és csak később ismerték fel, hogy az csak a szerző jogának folyománya. De a könyvkereskedők javára sem lehet törvényhozást kimutatni a rómaiaknál, ahol a könyvkereskedelem más módon tudott segíteni magán (Rómában volt egy könyvkereskedői szövetség, aminek szabályzata bizonyára megtiltotta a forgalomellenes utánnomást. Egy másik eszköz a könyvkereskedelem védelmére lehetett, Kohler szerint, egyes művek állami privilegizálása). Ezért nem volt szükség feltétlenül egy új alapelv alkotására (458–463.). Tisztább a helyzet azonban a színházi jogban, mondja Kohler, mert egészen kétségtelen, hogy a drámai szerzők pénzt kaptak színpadi előadás céljából benyújtott kézírataikért. A jogosulatlan előadások ellen *tényleges* biztonsági rendszabályok voltak. Kohler végszavai szerint a szerzői gondolat története a római életben egyik bizonyossága a római jog konzervatív tendenciájának és takarékoságának az új jogintézmények fejlesztésében.

Kohler szerint tehát a rómaiak azért nem gondoskodtak a szerzők jogi védelméről, mert erre nem volt szükség. Az a kettős magyarázat azonban, amit Kohler arra nézve hoz fel, hogy a rómaiaknál nem volt szükség szerzői jogra, világosan cáfolja

⁵ Vö. Eötvös József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra.*

Kohlernek azt a kiindulópontját, hogy nem a könyvnyomtatás hiánya volt az indoka a szerzői jog hiányának; Kohler érvelésének mindkét ága abban a csúcspanaszba fut össze, hogy a rómaiak nem ismerték a szellemi alkotás jelentőségét sem tárgyi, sem alanyi vonatkozásban. Márpedig a szellemi alkotás jelentőségének tudatos elismerése *conditio sine qua non*ja a szerzői jog védelmére irányuló jogalkotó intézkedéseknek. Ennek a társadalmi ténylegességnek előidézője pedig – mint látni fogjuk – a könyvnyomtatás találmányának elterjedése volt. Amint ugyanis Neumann (i. m. 988.) hangsúlyozza: „Csak a könyvnyomdászat találmánya adott a szellemi munkának nagymérvű hatalmat, és ezzel együtt meg is állapította a szellemi tulajdon joguralmát.” Azt a folyamatot, ahogyan a szellemi alkotás társadalmi értékelése kialakult, alább fogjuk vázolni. Ezt megelőzően azonban tisztába kell jönnünk a szellemi alkotás lényegével, amihez a szellemi tartalom mellett a dologi vonatkozás is hozzátartozik. Ebben a fenomenológiai megvilágításban nem lesz nehéz felismerni, hogy a könyvnyomtatásnak, az anyagias – dologi – vonatkozás hallatlan felfokozódásának a szellemi alkotás irányában nemcsak történeti – véletlen –, hanem szükségszerű szerepe van a szerzői jog kialakulásában. Mert éppen a könyvnyomtatás, a szellemi alkotás kimagasló dologi eleme az,⁶ ami a szellemi alkotás jelentőségének társadalmi elismerését előidézte, ami azután mint tényleges helyzet a jogi szabályozásra vezetett. Ezt a filozófiai megvilágítást kíséreljük meg a következőkben.

A szellemi alkotás említett dualitásának felkutatásánál kiindulópontul csak ez szolgálhat: ahhoz, hogy alkotásról egyáltalában szó lehessen, elsősorban az szükséges, hogy elismerjük, hogy a természet értelmében vett létezők világán kívül van más világ is. Az, aki mindent az érzéki észrevevés körébe von, aki csak azt tekinti létezőnek, amit érzékeinkkel észlelni tudunk, aki az érzéki észrevevésnek minden tárgyát csupán s kizárólag a természet körébe utalja, aki mást, mint a külső világra irányuló tapasztalatot nem ismer, az semmi esetre sem beszélhet alkotásról. A természetben minden adva van vagy mint olyan, ami már most tárgya érzéki észrevételünknek, akár mint olyan, aminek a feltételei már egyértelműen adva vannak, s aki ezeket a feltételeket ismeri, meg tudja jósolni azt is, hogy ezek a feltételek mit fognak létrehozni a jövőben, mi lesz a világkép egy adott X pillanatban. Ellenben az alkotás valami új létrehozását, illetőleg az ily tevékenység eredményét jelenti, valami újat a létezők sorában, ami eddig nem volt, és ami csak egy bizonyos pillanatban kezdett létezni. Természeti értelemben ilyesmi nincs.

⁶ A dologi elem jelentőségének fokozódása a szellemi alkotás tekintetében már a könyvnyomtatás feltalálása előtt megkezdődik a rongypapíros megismerésével és használatbavételével, amely a kéziratok nagy elterjedését tette lehetővé olcsósága révén, és ezzel nagy keresletet is idézett elő kéziratok után. Egész kéziratgyárak léteztek már a könyvnyomtatás előtt, s a könyvnyomtatás nagy hatásának is egyik fontos tényezője volt a rongypapír olcsó anyaga. Vö. Eduard Stemplinger: *Buchhandel im Altertum*. München, 1933. 3.

A természeti törvények állandó általános összefüggést jelentenek, mégpedig tulajdonképpen csak érzéki észrevevéseink, benyomásaink közt, amiket kívülről, a külső világból kapunk. Természeti értelemben tulajdonképpen létezőkről sem lehet szólni teljes szabattossággal, csak benyomásokról, benyomások rendjéről és összefüggéséről, sőt csak megszokásról a benyomások rendezésének körében. Nem szükséges hangsúlyoznom, hogy empirikus értelemben az ember sem esik külön megítélés alá, az ember is csak mint impressziók forrása szerepel, másfelől pedig az ember nem egyéb, mint pusztán megfigyelő, lajstromozó, akinek lelki életét, egész énjét ki kell kapcsolnia akkor, amikor érzéki benyomásait vizsgálja és rendezi. Empirikus értelemben az ember mint szellemi lény semmi szerepet nem játszik.

Ahhoz tehát, hogy alkotásról szólhassunk, egy meghatározott szemlélmódot kell alkalmaznunk, ami nem azonos a természeti szemlélettel. Alkotás nem lehetséges az általánosra irányuló szemléletben, a szabályszerűt, a mindig ugyanúgy ismétlődőt szem előtt tartó felfogás szerint. Az általános összefüggés, a törvény mindig ugyanaz, eltérést nem ismer, mert ha el lehet térni a – természeti értelemben vett – törvénytől, akkor ez már nem törvény, akkor a törvény nincs helyesen fogalmazva, akkor más a törvény, ami a látszólagos eltérésre is kiterjed. Természeti értelemben nincs alkotás, nincs új, nincs újra- vagy előlről kezdés, nincs egyén, nincs személy, nincs én. Újat alkotni csak az tud, aki nem a szabályt követi, hanem attól eltér, akinek cselekvési módja nincs előre teljesen meghatározva, hanem változhat bizonyos lehetőségek közt. Alkotó tehát például a politikus, aki a közügy jövőbeli alakítása tekintetében több lehetőség közül választhat, és választásában nem valamely kívülről kapott irányt követ, hanem maga szabja meg cselekvésének irányát. A politika, mint Karl Peters (*Die kriminalpolitische Stellung des Strafrichters bei der Bestimmung der Strafrechtsfolgen*. 1932. 11.) meghatározza, „cél-szerű alakításra irányuló állami vagy községi, vagy az államra vagy a községre vonatkoztatott alkotó tevékenység foglalatja, amelynek célja a hatalom megtartása, kifejtése vagy növelése”. De alkotó tevékenység a bíró szabad mérlegelése is, aminek körében nem köti tartalmi szabály, hanem magának kell meghatároznia, hogy a jogszabályt hogyan alkalmazza. A politika is, a bírói szabad mérlegelés is csak egy-egy esete a szabad mérlegelésnek, ami alkotó tevékenység (i. m. 27.). Nem lehet feladatom most a szabad mérlegelés tanának teljes kifejtése, így annak kimutatása, hogy a bírói szabad mérlegelésnek is kötelességszerűnek kell lennie, nem önkényesnek, hanem a „maga törvényét” követőnek, helyesebben a bíró mint típus normális magatartásának, funkciójának megfelelőnek kell lennie. Csak arra akartam ezekkel a példákkal rámutatni, hogy alkotásról csak ott lehet szó, ahol a szabály nem adja meg a cselekvés tartalmi meghatározását, hanem ezt a tartalmat a személynek kell alakítania úgy, amint ez személyiségének megfelel.

Az alkotó tevékenység természetesen nem mindig a hatalom megtartására vagy kifejtésére, növelésére, sem jogkövetkezmények meghatározására szorítkozik. Más irányai is vannak az alkotó cselekvésnek. A politikus, a bíró alkotása akarati természetű, lényege az akarati állásfoglalás. Az, hogy a politikus, a bíró hogyan fog-

lal állást, hogyan alakítja akarát, természetesen nem pusztán akarati tevékenység eredménye. Az, hogy az akarat hogyan alakul, a cselekvő egész egyéniségétől, egész személyiségétől függ, lelki életének mindegyik irányú működésétől: tudatától, érzésvilágától is. Az alkotó tevékenység lényege éppen az, hogy benne az egész egyén teljes lelki adottságaival részt vesz. Nemcsak tudatos, észszerű, racionális megfontolások irányítják a politikust vagy a bírót, amikor szabadon mérlegel, hanem egyéb, irracionális tényezők is, sőt éppen ezek szerepe a túlnyomó. A tudat egymagában elvonatkozik minden egyébtől, ami nem a megismerésre, nem a szabályra vonatkozik. A tiszta tudat csak megismeréshez vezet, cselekvéshez nem. A cselekvéshez nem elég az absztrakció, a cselekvéshez szemléletesség kell: intuíció. Aszerint, hogy milyen jellegű az intuíció, különböző az alkotás iránya és tartalma is.

Ha az alkotó tevékenység célja az, hogy önmagát minél tökéletesebben, minél maradéktalanabban juttassa kifejezésre, akkor az alkotó tevékenység jelentékenyen különbözik akár a politikus, akár a bíró szabad mérlegelés útján kifejtett alkotó tevékenységétől. Az, aki önmagát akarja minél tökéletesebben kifejezésre juttatni, újat akar létrehozni, csakúgy, mint a politikus vagy a szabadon mérlegelő bíró, önmagának kifejezése valami újat jelent a világban, mert a személyiség egyetlen, soha nem volt és soha meg nem ismétlődő individuális adottság, ami érintkezik ugyan az összességgel is, de individualitása – ha mégoly csekély mértékben és értékben is, de – megvan. A művészi alkotás akkor jelentékeny, akkor valódi művészi alkotás, ha olyan, amilyen még nem volt, különben csak sablon, ennek kimeríthetetlen fokozatai szerint. A művész célja a kifejezés, az expresszió. A művész mindig *expresszionista*, akkor is, ha impresszionistának vallja magát. Nagyon jellemző éppen az a festői irány, aminek közismert neve impresszionizmus. Az impresszionista festő nem akar semmi „tartalmat” adni a képnek, csak a természetet akarja „visszaadni”, tehát érzéki észrevétel eredményét akarja másokkal érzéki úton észrevéttetni. Az impresszionista kép szemléléséhez más nem kell, csak szem, amely tudja, milyen pozíciót kell elfoglalni a kép előtt, hogy a felrakott színfoltok a szem recehártyáján egyesüljenek. Tehát állítólag sem a művészen, sem a szemlélőben nem kell semmiféle lelki tartalomnak lennie. Az impresszionizmus legjellemzőbb nagyja, Monet, festészetében tudományos célt követett, fényt tanulmányokat folytatott, hogy a fény viselkedését megismerje és megismertesse. (Vö. Kurt Breysig: *Eindruckskunst und Ausdruckskunst*.) „A fény fölfedezése” – ez lehetne az impresszionista festés tömör jellemzése. „A fény Kolumbusz Kristófjainak” nevezi az impresszionistákat Romain Rolland (*Jean-Christophe*). Az impresszionista festő is önmagát juttatja tehát kifejezésre, nem csak érzéki benyomásokat regisztrál. Az impresszionista festő lelki alkata szenzualista, naturalista, pozitivist, csak érzéki benyomásokat és érzéki észreveget ismer, ezt a felfogását juttatja kifejezésre tudós műveiben is. Akarva, nem akarva: a művész expresszionista, akkor is, ha tudatos felfogása diametrálisan ellenkezik az expresszionizmussal. A művészet: kifejezés. A személyiség önkifejezése.

A művészet lényege tehát a *kifejezés*. Művészetten értjük a költészetet, általában az irodalmat is. Mind a szorosan vett művészet, mind az irodalom lényege a *jelalkotás*. A kifejezés eszköze ugyanis a *jel*. A személyiség a művészetben önmagát közli mással, olyan jelek útján, amelyek más számára is érthetők. A kölcsönös megértés eszköze egyfelől a nyelv, másfelől a kifejező mozdulatok: mimika, gesztusok stb. De más eszközei is vannak a megértésnek, a közlésnek: a szimbólumok. Míg a nyelv és a kifejező mozdulatok hivatása közvetlenül a közlés, a megértés, addig a szimbólumnak ez csak közvetve hivatása. A szimbólumnak önmagában is van értelme, tekintet nélkül arra, hogy minek a kifejezésére használják, de mint szimbólum – kép, tárgy – lényege nem ez az első jelentése, hanem az, aminek a kifejezésére szolgál. A közlésre, kifejezésre szolgáló jelek tehát vagy elvontak, vagy szemléletesek. A lényeg ez a különbség nem érinti.

A lényeg mindkét csoportban a jelalkotás, a jel használata. A jelek lényegének felismerése nélkül a szellemi alkotás mibenlétét sem lehet felkutatni, a szellemi alkotás fogalmának hiányában pedig a szerzői jog lényegét sem lehet tisztázni. Mindazok a nehézségek, amik a szerzői jog lényege megismerésének útját állják, sőt a szerzői jog mibenlétének téves felfogására vezetnek, abból erednek, hogy a jelek jelentőségét nem veszik figyelembe. A szerzői jognak az a felfogása, hogy a *formát*, nem a *tartalmat* védi, nem kielégítő. Írói mű tekintetében forma alatt a nyelvi *előadást* értik, de a szerzői jognak olyan meghatározása, hogy csak a nyelvi előadást védi, nem elegendő, mert a művet alkotó gondolatok sorrendje logikai kapcsolódásának is védelmére szolgál a szerzői jog, ami mégsem azonos a nyelvi előadással. Erre azután a „belső forma” fogalmát találták fel, amit már semmiképpen sem lehet *formának* nevezni. A forma és tartalom ilyenén megkülönböztetése és egymással szembeállításuk nem vezethet célra a szerzői jogi oltalom tárgyának kutatásakor. A forma és tartalom megkülönböztetése ebben a vonatkozásban csak metafora, ami azért nem tehet hasznos szolgálatot a szerzői jogi oltalom tárgyának keresésekor, mert olyan gondolatokörből van kölcsönözve, amely ebben a kapcsolatban teljesen idegennek tekinthető. A forma metaforája tisztára dologias szemléletre utal, holott a szellemi alkotás és a szerzői jog olyan szemléleti mód termékei, amely a személyiségből indul ki, a szellemi világ körében marad, nem hatol a természeti világba, amiben a dologias, elvont, kvantitatív, személytelen, anonim szemlélet az uralkodó. A forma és tartalom dologias szemléleten alapuló megkülönböztetése tehát nem vezethet célra a szellemi alkotás és a szerzői jog lényegének kutatásában. „Nincs az irálytannak kopottabb szólama, mint az, mely a gondolatok tartalmáról és formájáról szól” – mondja Palágyi Menyhért (*Az ismerettan alapvetése*. 1904. 61.). „Sőt mondhatjuk talán – folytatja Palágyi –, hogy a közkeleti metaforák között alig találunk elnyűttebb metaforákat, mint azokat, melyek a »tartalom« és »forma« használata által állanak elő.” Palágyi az ismerettan oldaláról mutat rá arra, hogy „e műszavak értelmét senki sem foghatta fel igazában, mert [...] az ismereteket nem lehet olyan tényezőkre felbontani, melyek nem volnának megint csak ismeretek, tehát olyan tényezőkre sem, minők a »tartalom« és a »for-

ma« szavak által jelentetnek.” De a művészet oldaláról szemlélve a tartalom és a forma szembeállítását, szintén arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy a nyelvi forma nem csupán forma, hanem egyúttal mindig tartalom is. Ezen az úton nem lehet eljutni a szellemi alkotás lényegének felismeréséhez.

Ebben a tekintetben, mint már szó volt róla, a lényeg a *kifejezés*, aminek eszköze a *jel*. A jelek nagy, központi jelentőségét a magyar filozófiai irodalomban Palágyi domborította ki megkapóan. A tudásnak föltétele egyfelől az, hogy benyomásaink legyenek, másfelől az, hogy legyenek olyan jeleink, amelyekkel benyomásainkról számot tudunk adni. Mindkettő egyaránt nélkülözhetetlen (i. m. 24.). Ami a benyomás nélkülözhetetlenségét illeti, azt bizonygatni nem is szükséges – mondja Palágyi –, de „annál fontosabb a jelek nélkülözhetetlenségét hangsúlyozni, mert igen gyakran találkozunk azzal a balhiedelemmel, hogy érzéki benyomásaink már magukban véve is elegendő feltételei a tudásnak, sőt hogy a benyomás maga már egyszersmind tudás is.” Ezzel a nézettel szemben Palágyi azt vitatja, hogy „valamint benyomások nélkül, úgy kifejező jelek nélkül is lehetetlenség volna minden emberi tudás” (28.). Palágyi szerint jelek nélkül, így pl. az emberi beszéd szavai nélkül egyáltalában nem lehet gondolkozni. Utal arra, hogy „aki pl. halkán olvas újságlapot vagy könyvet, az bizony alig veszi észre – mialatt szemei a sorokon végigfutnak –, hogy ő a *látható* betűket képzeletben *hallható* hangokra fordítja le, holott semmi kétség, miszerint e lefordításnak meg kell történnie, hiszen éppen ebből áll a betűk megismerése. Igen, de a sok évi gyakorlat folytán oly gyorsan és oly *gépiesen* térünk át a látott betűkről a nekik megfelelő hangokra, hogy ez áttérést többé észre sem vesszük” (29–30.). Palágyi szerint a hangos és halk gondolkodás között nincsen lényeges különbség. „Aki tehát a halk gondolkodás rejtelmes voltának hatása alatt azt hitetné el magával, hogy a gondolkodáshoz nincs szükségünk jelekre, az úgy járna, mint egy szemfényvesztő, aki, mert gyorsan tud eltüntetni egy zsebórát, utóbb azt hitetné el magával, hogy azt az órát ő valósággal megsemmisítette” (31.). „A jelek tehát nem olyan úgynevezett »külsőségek«, amelyeket a tudás megszerzésében legkevésbé is nélkülözhetnének” – hangsúlyozza Palágyi Menyhért (uo.). Palágyi tanításának lényegét világítja meg következő kijelentése: „A racionalistát a jelek csak annyiban érdeklik, amennyiben »jelentés« (vagy értelem) fűződik hozzájuk, és ő azt hiszi, hogy mi ily jelentést vagy értelmet akkor is el tudnánk gondolni, ha jeleink nem volnának” (70.). Pedig – mondja Palágyi – „a benyomás állandó, de a jelek, amikkel benyomásainkat megrögzítjük, nem múlt igazságot foglalnak magukban: azt, ami megtörtént, nem lehet meg nem történné tenni.” És „ha találmánynak nevezhetnők beszédünket, akkor bizony ez volna minden találmányunk legjelentősbike, mert ez teszi lehetővé, hogy egyáltalán találmányaink legyenek” (85.). Palágyi szerint „öntudatra azáltal ébred az ember, hogy megtanul jeleket alkotva ítélni, és hogy észreveszi, hogy ő az, aki a jelekbe értelmet helyez és értelmet talál” (220.). Az öneszméletet „az a munka késlelteti, amire szükségünk van, hogy eszméleti tetteink számára jelképeket alkossunk” (159.). „Nagyelmű embereknél gyakran tapasztalták, hogy mily bámulato-

san rendelkeznek a gondolataikat kifejező szavakkal, és mennyire ömlik ajkukról a világosságot árasztó beszéd, avagy tollukból az igaz gondolat, mintha nem is termelnék fáradsággal, és valamely rejtelmes idegen észhatalom beszélne rajtuk keresztül” (160.). Tehát a jelalkotó képesség az, ami a lángelmét jellemzi. Viszont a beszédjelek alkotása nem lényeges „oly egyéniségeknél, kik a gyakorlatias cselekvésben olvadnak föl, és kiknek eszmélkedő pillanataik nem annyira beszédjelekben, mint inkább ékesen szóló gyakorlati tettekben, lélekjelenlélet követelő cselekedetekben, hirtelen gyors műveletekben, ügyességekben, képzőművészeti alkotásokban stb. jutnak kifejezésre” (uo.).

Palágyi ismerettanának lényege az ítélet és a jelalkotás. Ha mármost a kettőnek egymáshoz való viszonyát tekintjük, megállapíthatjuk, hogy az ítélet mindig kettős: egyfelől tárgyi tartalmú, másfelől ennek a tárgyi tartalomnak alanyi konstataciója a jelek segítségével. A magunk részéről nem tartjuk illetékesnek magunkat arra, hogy ennek a tanításnak *ismeretelméleti* helyessége felől nyilatkozzunk. Számunkra csak annyiban jelentős ez a tanítás, hogy módot nyújt a szellemi alkotás lényegének megtalálására, és így egyúttal a szerzői jog tárgyi körének meghatározására is.

Ez a filozófiai szempontból semleges álláspontunk mindenesetre pragmatista szemlélmód benyomását keltheti, amennyiben azt jelenti, hogy a filozófia tanításai közül azt választjuk ki, ami hasznos annak a célnak elérése szempontjából, hogy a szerzői jog mibenlétét felderítsük. Ez a pragmatizmus azonban nem filozófiai értelemben vett pragmatista felfogás, nem elvi tagadása az igazság önértékűségének. Ez a pragmatizmus csak a tételes jogász módszere, aki egy-egy jogág belső lényegét kutatva nem maradhat meg a pozitív jog tételes szabályainak körén belül, mert akkor úgy járna, mint az, aki szabadesésben van: nem változtathat az esés irányán, bármint mozgatja is a tagjait. A tételes jogász, aki valóban nagy összefüggésekbe akarja illeszteni az egyik vagy másik jogágot, kénytelen a különféle filozófiai irányok tanításait figyelembe venni, mert hiszen a filozófia éppen a nagy összefüggések tudománya. És ha a tételes jog ilyen beillesztéséről van szó nagy összefüggésekbe, akkor azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a tételes jog éppen abban különbözik a természetjogtól, hogy nem örök igazságokat fejez ki, hanem kialakulásában a véletlennek, bizonyos tényleges relációknak, a tudományhoz mérten önkényességnek, időhöz kötött célszerűségnek is van szerepe, úgyhogy éppen a természetjog részéről kritika tárgyává tehető. Ez a relativitás a tételes jog létrejövetelében nem maradhat hatás nélkül arra sem, hogyan lehet a tételes jogot nagy összefüggésekbe beállítani, hogy lehet a tételes jog egyik vagy másik ágának lényegét megtalálni. Ezért egészen adekvát kutatási mód a tételes jog tekintetében a pragmatista módszer az alkalmas filozófiai tanítás megválasztásában. A tételes jog relativitása azt kívánja, hogy éppen azt a filozófiai tanítást kutassuk fel, amely mint részigazság éppen a tételes jog illető ágának vagy intézményének relativitásával harmonizál. Ezért nem lehet kellő alappal vádolni a tételes jogászt, ha a filozófia egyik vagy másik irányának tanításával igyekszik megvilágítani egy-egy téte-

les jogintézményt vagy éppen jogágot, anélkül hogy kimutatná annak a filozófiai tanításnak helyességét, amit segítségül hívott, ha tehát *incidentálisan* foglalkozik filozófiai kérdésekkel anélkül, hogy szisztematikusan művelne filozófiát. A tételes jogász csak *alkalomszerűen* hivatkozhat filozófiai tanításokra, kiragadva egy-egy filozófiai tételt, de természetesen ez az állásfoglalása, az illető filozófiai tanítások segítségül hívása csak relatív értékű, csak addig érték, amíg más filozófiai tanítással nem lehet az illető jogintézmény belső lényegét jobban, kielégítőbben megmagyarázni. A tételes jogász filozófiai orientálódása csak pragmatista lehet, mert egy relatív jelenségből kell kiindulnia, és ehhez kell keresnie nagyobb összefüggést mutató filozófiai tanítást, amely erre a célra hasznosnak mutatkozik.

Ebben az értelemben foglalkozik a jelen szerény dolgozat Palágyi ismeretelméletével, ami rendkívül hasznos szolgálatot tehet elsősorban a szellemi alkotás és távolabbról a szerzői jog lényegének kutatása közben. És amennyire pragmatista a felfogásunk a tételes jogot illetően, annyira nem pragmatista az a filozófiai tanítás – Palágyi tanítása –, amire támaszkodnak fejtegetéseink, amikkel a szerzői jog lényegének kiderítését készítjük elő. Az ítélet igazsága nem lehet egyéni jellegű, az igazság mindenki számára igazság. Az ítéletben foglalt igazságot csak megtaláljuk, de nem hozzuk létre, nem alkotjuk meg. Az igazság akkor is igazság, ha senki sem bukkan rá, a megismert igazság pedig addig is igazság volt, amíg nem találták meg. *Személyes, egyéni jellegű az ítéletben csak az a jelalkotás*, ahogyan az ítéletet kifejezésre juttatjuk. Alkotni csak jeleket lehet. *A szellemi alkotás csak jelek alkotása lehet.* Jelek pedig csak érzéki jelenségek, érzéki észrevétel tárgyai lehetnek. A szerzői jog tárgya csak a jelalkotás, tekintet nélkül arra, hogy milyen jelről van szó, beszédjelről vagy más jelről-e. Mindenfajta jel egyezik abban, hogy ítélettel kapcsolatos. Palágyi veszedelmes látszatnak tartja azt, mintha „kétféle jeleink volnának: olyan jelek, melyek ítéleti cselekedeteink folytán állanak elő, és ezek a mi beszédjeleink, és olyan jelek, melyek nem az ítélkezésből, hanem benyomásaink utánzásából származnak, mint pl. a geometria jelei.” Az ilyen osztályozás – Palágyi szerint – szembetűnő logikai tévedésen alapulna, mert jelek alatt az ismeretben csakis oly érzékelhető cselekvéseket érthetünk, amelyek ítélkezés kapcsán állnak elő. A vonalak is, amiket geometriai jelekként rajzolunk, csak azért jelek, mert ítéletek kíséretében jelentkeznek, nevezetesen ilyen ítéletek kíséretében: „ez egyenes vonal”, „ez háromszög” stb. De ugyanez áll azokra a jelekre is, amik nem elvontak, hanem szemléletesek: a képzőművészet alkotásaira. Ezek is valamely ítélet kifejezései, csak hogy az ítélet szempontja erősen elhalványul bennük. Az ilyen – képzőművészeti vagy akár zenei – alkotásban kifejezésre jutó ítélet az ellenkező póluson foglal helyet, mint a tudományos munka. Ebben az ítéleti elem a túlnyomó, a jelalkotás alkotásjellege, személyessége, eredetisége rendszerint elenyésző, és az ítélet világossá tételére, az érthetőség fokozására törekszik. Ellenben a képzőművészeti vagy zeneművészeti alkotásban a jelalkotás személyes eredetisége, újszerűsége, egyszerűsége a túlnyomó, az ítéleti elem elmosódó, sokértelmű, az ilyen alkotás sokféle lelki alkatú ember által élvezhető.

Természetesen ott, ahol az ítéleti elem háttérbe szorul, rendszerint könnyű megvonni a szerzői jog tárgyi hatályának határát. A nehézség ott kezdődik, ahol az ítéleti elem jelentősége nagyobb. Ilyenkor nem mindig könnyű eldönteni, vajon az, aminek jogi oltalmáról szó van, az ítéleti elem körébe tartozik-e, vagy a jelalkotás körébe. „Leicht beieinander wohnen die Gedanken, Doch hart im Raume stossen sich die Sachen” [Lágyan egymás mellett laknak a gondolatok, / de keményen a térben lökdösik egymást a dolgok] – mondja Schiller (*Wallenstein*, II. felv. 2. jelenet). A gyakorlatban sokszor nagyon nehéz az ítéleti elem elválasztása a jelalkotó elemtől, de sohasem lehetetlen.

Ha mármost tisztában vagyunk azzal, hogy a szerzői jog a szellemi alkotást, más szóval a jelalkotást védi, akkor nem nehéz rájönnünk arra, mi az oka annak, hogy a szerzői jog aránylag igen későn fejlődött ki, és eleinte nehezen jutott elismertetéshez. A szerzői jogi oltalom szükségességéhez, de ennek a szükségességnek felismeréséhez is olyan előfeltételek voltak nélkülözhetetlenek, amelyek szoros kapcsolatban állnak azzal, hogy a szerzői jog a *jelalkotást* védi. Az emberiség kulturális fejlődésében nevezetes folyamatoknak kellett végbemenniük, amíg a szükséges előfeltételek létrejöttek a szerzői jog elismertetéséhez. Bizonyos mértékig ma is nehézségekkel küzdenek a szerzői jogi követelések, amik ugyancsak az említett előfeltételek hiányosságával, különösen pedig ezeknek tudatossá nem válásával vannak összefüggésben.

A kulturális fejlődésnek nem tudatos, intuitív, reflektálatlan, irracionális szakában a művészi jelalkotás egybeolvad a közélet egész gyakorlati életével, elsősorban vallási felfogásával. Az, amit ma művészetnek nevezünk, primitív fokon a közélet egészének reflektálatlan, intuitív egész lelki világát juttatja kifejezésre. Sőt, a fennmaradt nagy ősi mítoszokról, amiket általában művészi alkotásoknak, az ősköltészet emlékeinek tartottak, újabban azt igyekeznek kimutatni,⁷ hogy nem egyebek, mint az ősidőkben lefolyt valóságos kozmikus történések emlékei, nem művészi alkotások, hanem valóságos tények elbeszélései, leírásai. E szerint a felfogás szerint nem alkotás az, amit ősművészetnek tartottak – a mítosz nem egyéb, mint az emberiség kozmikus tapasztalatának emléke. Alkotásról ezen a fokon szó sem lehet, hanem erre csak a tudatosulás bizonyos előrehaladottabb fokán kerülhet sor. Természetesen primitív fokon nincs külön művészet, de művészetek sincsenek. A művészetet az egész nép éli, mint ahogy éli egyébként is a maga életét. Az, amire Richard Wagner tudatosan törekedett: a művészetek egyesítése – mai szemmel, retrospektíve tekintve, a tudatosság fikciójával – a primitív fokon az egyedül uralkodó. Nyelv, zene, tánc, kosztüm: válhatatlan egységbe jelentkezik a csoport egésze részéről. Mindaddig, amíg ez a helyzet meg nem változik, természetesen szó sem lehet a művészet lényegét tevő jelalkotás *tudatosulásáról*, ami pedig első fel-

⁷ Edgar Dacqué: *Urwelt, Sage und Menschheit*.

tétele annak, hogy szerzői jogi gondolatok keletkezessenek. De még a szóban levő tudatosulás bekövetkezése sem elegendő. Egyébre is szükség van: a *jelalkotás módjában* magában kell végbemenni bizonyos változásnak, hogy szerzői jogról lehesse beszélni. Nem elég, ha a művészet, ha a jelalkotás kollektív jellege megszűnik. Nem elég, ha a művészetnek az egyénnel való személyi kapcsolata nyilvánvalóvá válik. Az is szükséges, hogy a művészi alkotás elszakadhasson a személytől, brutális kifejezéssel: *áruvá váljék*. Ezt a folyamatot kitűnően rajzolja az *irodalmi* alkotás tekintetében Thienemann Tivadar *Irodalomtörténeti alapfogalmak* című munkájában.

A primitív ember csak beszél a nyelvet, nála a kimondott szó még képe, sőt része a dolognak. A nyelvi szöveg megrögzítése a szóhagyományban még csak csírát adja azoknak az elemeknek, amik majd a szerzőség fogalmát teszik. A szerző még háttérbe szorul az előadó mögött, aki a szöveget akaratlanul is megváltoztatja, s övé a siker is, a felelősség is. „A szóhagyományban tehát az előadó szóvivő mögött még nem jelenik meg annak a másik láthatatlan személynek árnyéka, akit mai értelemben szerzőnek vagy a mű szellemi birtokosának nevezhetnénk” – mondja Thienemann. A szóhagyomány nem ismer plágiumot. De nem válik külön még a – jelenvaló – közönség sem: „A jelenvalók köre addig ér, ameddig az előadó hangja, és Arisztotelész szerint a görög polisz természetes határát az emberi hang határozta meg: a polisznek annyi lakosa volt, hogy az összegyűlt lakosság a heroldot megérthette. Ez a természetes határa a jelenvaló közönségnek is. [...] A szerző-előadó tudja, hogy kinek szól munkája, és szemtanúja lesz a mű közvetlen hatásának. A közönség pedig személy szerint megismeri az előadó szerzőt, de ezenfelül áttekinti önmaga körét is, [...] maga-magára is hat, és ezáltal egységes és homogén tömeggé olvad össze. [...] A szóhagyomány körén belül az irodalmi alapviszony legősibb, legegységesebb alapformájának azt a viszonyt kell tartanunk, ami nem ismer még külön szerzőt és külön közönséget, hanem a kettőt mintegy csírában, szétbontatlanul magába zárja.” A jelenvaló közönség maga is előadó mint kórus. A volta-képpen előadó kiemelkedése a kórusból, a tömeg elnémulása szüli meg a külön közönséget, szemben az aktív előadóval (aki még maga is szerző). De még mindig nagyon szoros a kapocs a kettő közt: az írástalan mű éppúgy él a közönség tudatában, mint az előadóéban, akinek alkalmazkodni kell közönsége tudásához. A szerzőség csak az írásbeliséggel fejlődik ki: „Az irodalom voltaképp akkor kezdődik – mondja Thienemann –, mikor a szóhagyomány helyébe az íráshagyomány lép, és az írott szöveg veszi át a kimondott szónak azt a társadalmi funkcióját, mely által szerző, munka és közönség között kölcsönös kapcsolat létesül” (i. m. 70.). „[A] kézirat az irodalomnak azt a sajátos formáját teremti meg, mely a szöveg állandósulásának, a szerző személy voltának és a közönség közelségének találkozásából adódik. A kéziratos irodalom a szóhagyományból alakul, és előkészíti a nyomtatott irodalmat. Csírában magában foglalja a nyomtatott könyv összes sajátosságait, mégis, természete szerint már eleve különbözik tőle, mert más jellegű a szövege, más a szerzősége, más összetételű a közönsége, amihez szól. [...] Az írott betű mindig

megőriz valamit a szóbeliség közvetlenségéből: individuális és szubjektív elem foglaltatik benne, amely az író személyről származik át a leírt szövegre, a szövegnek meghittséget, a szerző és közönség viszonyának pedig a nyomtatott betű által soha el nem érhető intimitást és közvetlenséget kölcsönöz” (133., 134.).

A szerzőség eleinte még anonim alakban jelentkezik, a mű a másoló prédája, s az első szerző, aki megnevezi magát, ezt még bártortalanul alázasan teszi. „A szerző viszonya a munkához és a közönséghez a keresztény aszkézia szellemében alakul: az író megalázza magát, hogy vallásos erényeit gyakorolja” (i. m. 103.). Mindamelllett „az író neve már látható jele annak, hogy egy ember áll a munka mögött mint annak szerzője és felelős létrehívója. A szóhagyomány személytelen névtelenségéhez mérten a szerző individualizálódott. [...] Már nem személytelen, mint a szóhagyomány, még nem az a tudatos személyiség, amely a fejlődés későbbi folyamán alakul belőle, hanem átmenet a kettő között.” De egyelőre a szerző még mindig második sorba szorul a másoló, sőt a közönség mögött is. „A kéziratos mű közönségét azonban jóideig még közeli közönségnek nevezhetjük. [...] A kéziratos irodalom tipikus közönségének a hallgatónak azt a szűkebb körét tekinthetjük, melyet a fölolvadó hangja egybefog, míg az önolvadó néma tábora csak legfejlettebb fokán alakul ki, és a könyvnyomtatás korában fejti ki a maga igaz mivoltát. A kézirat közeli közönségében így ugyanazt az átmeneti jelenséget kell látnunk, mint az állandósuló szövegben vagy a szerző személyben: már nem jelenvaló, mint a szóbeliség közönsége, de még nem vész el a végtelen messzeségbe, melyben a könyvnyomtatás láttatja az olvasókat. A kézirat publicitása nagyobb, mint az élőszóé, de még nem akkora, mint a nyomtatott betűé” (126.). „Amikor azonban az írásismeret haladásával már nemcsak felolvassák a művet, hanem az egyesek magukban kezdenek olvasni, s a kézirat publicitása megnövekedik, a közönség ismét aktív szerepet játszik mint az egyes kéziratpéldány megrendelője, aki sokszor szellemileg is irányítja a szöveg megírójának munkáját, anyagilag pedig egyenesen lehetővé teszi az irodalmi alkotás létrejövetelét, az alkotó munkát.” „Ha középkori ember írná le a maga korának irodalomtörténetét, bizonytalannal nem a szerző írók szerint, hanem a megrendelő pártfogók nevei szerint haladva sorakoztatná föl az irodalom emlékeit” – mondja Thienemann (128., 129.).

A lényeges fordulatot a szerzőség kialakulása felé a könyvnyomtatás hozta meg a nyomtatott mű publicitásának hallatlan felfokozásával: „A könyvsajtó azt az örökké csengő hangot, aminek Platón nevezte az írást, százszor, sőt ezerszer visszahangzóvá fokozta” – mondja Thienemann. „A könyvnek állandó szövege van. A nyomtatás megvalósítja az egyforma könyvpéldányok együttes előállításának gondolatát. [...] Az egyes könyvpéldányok, az irodalmi művek konkrét megtestesítői, elvesztik individuális különvalóságukat. [...] A kéziratos mű minden egyes példánya unicum, a nyomtatott műnél ellenben az egyszerre előállított példányok összege, a kiadás válik kollektív individuummá. [...] Egyik könyvpéldány olyan, mint a másik. Egy szóbeli szöveg csak egyszer jelenhetik meg a valóságban: a könyvszöveg fölötté áll egyes kézzelfogható megvalósulásának, és az egyforma

nyomatványok tömegében szólal meg egyszerre” (i. m. 140–146.). Az állandó és egységes, szabadon többé meg nem változtatható szöveg individualitása külsőleg is kifejezésre jut a címben, ami – Thienemann szerint – a szerző tudatos állásfoglalása művével szemben. A közönség is láthatatlanná, anonimá vált, mióta az alkotó névhez jutott, a szerzővel szemben a közönség végképp elkülönül. Mint Thienemann mondja: „A könyvvilág kezdetén új jelentőséget nyer a szerző személye, a nyomtatott betű a szerző személyéhez fűzi az irodalmi művet, éles határvonalat húz az eredeti munka és a reprodukív fél munkája között” (194.). „A név a könyv címlapján azt jelenti, hogy a szerző egyedül és osztatlanul viseli azt a nagy felelősséget, amit a nyomtatott betű széles publicitása az író tollára ró” (196.). „A könyv állandó szövege nemcsak a térnek ismeretlen messzeségeibe viszi szét a szerző szavát, hanem kiemeli azt az idő mulandóságából is, és egy darab örökkévalóságot biztosít számára. A szóbeli szövegnek csak pillanatnyi tisztavirágélet jut osztályrészül, a kézirat már hosszabb életű, de néha még a szerző szeme láttára változik el. A nyomtatott betű ellenben az idő mulandóságának ellent álló individualitássá kovácsolja a szerző művét. A nyomtatott betű oly maradandóvá teszi a szerző szavát, mint a kőbe vésett epigraphia. Talán ez volt a könyvnyomatás legnagyobb revelációja” – mondja erőteljesen Thienemann (197–198.).

Thienemann szerint „a könyvnek ez a szövegkonzerváló képessége még a publicitás megnövekedésénél is inkább föl tudta serkenteni az író önértetét. Egy új végtelenség távlata nyílt meg író és olvasó előtt, amikor nyilvánvalóvá lett, hogy aki a nyomtatott betűbe rögzíti gondolatát, időtlen maradandóságot biztosít önmaga emlékének. [...] A könyvnyomatásban újraéled az a monumentalizáló erő, ami a kőbe vésett epigraphiában lakozik, csak hogy a könyv nemcsak a benne kifejezett tartalomnak állít örök és személytelen emléket, mint a felirat, hanem a szerzőnek örök fennmaradását biztosíthatja az utókor emlékezetében. A maradandó nyomtatott szöveg publicitása a messze jövőnek is szól, és a halhatatlanság legszebb földi ajándékát, a történelmi emlékezetet adja jutalmul az írónak” (i. m. 198.).

Az írói önértet kétségtelenül egyik tényezője volt a szerzői jog kialakulásának. De nem egyetlen tényezője. Másik, tőle válthatatlan tényező az író önértetének megfelelő értékelés a köztudatban. Ehhez is a könyvnyomatás egyengette az utat. Mint Thienemann mondja, „a mecénás, a kézirat közönségének jellegzetes képviselője, kezdetben ott áll a nyomtatott könyv hátterében is. [...] A pártfogó és az író viszonya a fejlődés kiindulásánál a legkezdetlegesebb fokon egybeesik az úr-szolga viszonyal. [...] Ebből a szolgai alárendeltségből alakul ki a szerző és mecénás viszonyának második, fejlődöttebb formája. Ezt kereskedelmi viszonynak tekinthetjük – mondja Thienemann –, és a személyes alárendeltséggel ellentétben irodalmi alárendeltségnek nevezhetjük. A szerző előrehalad az önértet, a tudatosság, az eredetiség fejlődésében, és ennek megfelelően egyre inkább fölemelkedik az anyagi függéssel járó szellemi alárendeltségből. [...] Az író a halhatatlanságot adja cserébe a pártfogó jutalmáért. [...] Ebből a helyzetből önként következik, hogy nemcsak az író keresi a pártfogó kegyét, hanem a pártfogó is az íróét, mert szüksége van rá,

hogy legyen, aki emlékét az utókor számára megörökíti” (i. m. 225.). A fejlődés harmadik fokán „a gazdasági vonatkozás teljesen kiesik az író és a mecénás viszonyából. Az egykori szolgálai alárendeltség [...] mellérendeléssé, baráti szövetséggé alakul át. [...] Az íróval és a műalkotással összeforrott pártfogókat a fejlődés további során fölváltották az akadémiák és alapítványok: feladatukat átvette az állam és a társadalom sokféle szervezete” (226–228.). „Az irodalmi mű megjelenésének egy további előrehaladottabb típusára az előfizetők gyűjtése [...] a jellemző, [...] tipikus jelensége a kezdetleges irodalmi állapotnak, amikor az olvasóközönség még gyér és ritka, és az írónak még egyenként kell összegyűjtenie a közönséget. [...] Amint a közönség túlnő a praenumeratio patriarchális viszonyain is, a kiadóra szállnak az irodalmi mű megjelentetésének gondjai. A kiadó mint gazdasági vállalkozó oly munkát keres kiadásra, amely *kelendő árucikké*⁸ lesz a kezében. Üzleti érdekei az olvasók nagy tömegeinek ügyvivőjévé teszik, mondja Thienemann. Közönsége, amit képvisel és amin hasznát keresi, oly nagy, hogy az egyes ember elvész benne: névtelen és személytelen tömeg, amelyet a maga teljességében az író soha át nem tekinthet és meg nem ismerhet” (228–230.). „A közönség köre egyre nagyobb lesz; amint nő az irodalmi mű publicitása és a kinyomott példányok száma, ugyanúgy növekedik szám szerint a közönség is: a könyvek száma és az olvasók száma összefügg egymással és kölcsönösen fokozza egymást” (230.). „[E]gyre nagyobbra tágul térben és időben az a kör, amelyre a nyomtatott betű hatása kiterjed” (231.). A fejlődésnek jellemző vonása Thienemann szerint „az olvasás gyorsuló tempója” is: „Az irodalmi anyag végtelen kiterjedése és megsokasodása a gyorsírást és a gyors olvasást vonta maga után” (235.).

Íme, világosan látjuk Thienemann munkájából azt a fejlődésmenetet, ami szükséges volt ahhoz, hogy a szerző jelentősége *közeliismeréshez* jusson. Ez volt a nélkülözhetetlen előfeltétele annak, hogy *a jog is elismerje* a szerző szellemi és anyagi érdekeit, amik alkotásához fűződnek. Ez az állapot pedig csak akkor következett be, amikor a szellemi alkotás, az író műve olyan tömegű példányban jelent meg a közönség előtt, hogy az írói mű valósággal keresett árucikké vált. Ez a könyvnyomtatás eredménye, vagyis a géptechnikáé, amely a dologi elem túlsúlyát hozta létre. E nélkül a dologi elem nélkül szó sem lehetne a szerző érdekeinek jogi védelméről. Sajátságos paradoxon, hogy az írói mű szellemi alkotás, és mégis a dologi tényező az, ami jogi jelentőséghez juttatta az író, a szerző nézőszögéből. A személyi és dologi elemnek ez a kapcsolata, viszonyának sajátságos alakulása végighúzódik a szerzői jog egészén: a szerzői jog lényege éppen a szellemi alkotás elhatárolása az azt hordozó dologi szubsztrátumtól. A szerzői jog teljes ellentéte a dologi jognak. De a szerzői jog keretein belül is nagy jelentőségű a szellemi és a dologi oldal kettőssége. Nem a dolog a maga fizikai adottságában a lényeges mint pusztá

⁸ A kiemelés tölem ered.

létező, mint holt anyag, *pigra massa*, hanem a dolgok mozgása, *funkciója*, automatizmusa a lényeges. Ez a modern világ valóságának jellegzetessége, amellyel a jog is számol, már eddig is igen sok vonatkozásban. Korunknak erre a jellemző vonására különösen nagy erővel és óriási hatással hívta fel a figyelmet a nemrég elhalt Oswald Spengler történetfilozófiai munkáiban, főleg az *Untergang des Abendlandes* két kötetében, de egyéb kisebb munkáiban is. Spengler úgy látja, hogy a keresztes háborúk óta egészen más lelkiség jellemzi a nyugati embert, mint ezt az időszakot megelőzően. Ezt az új korszakot a *fausti* kultúra korának nevezi, Goethe drámai költeménye, a *Faust* nyomán, amely a küzdő, folyton dolgozó, soha nem fáradó, meg nem elégedő, mindig távolabbi és távolabbi célokra törő, nyughatatlan embert mutatja be, szemben a középkori nyugodt, statikus életfelfogású emberrel. De a fausti kultúra körében is kétféle fázist különböztet meg Spengler: a kultúra korszakát és a civilizációét. Nagyon messze vezetne, ha most részletesen be akarnám mutatni, miképpen különbözteti meg Spengler a kultúrát a civilizációtól. Csak arra akarok rámutatni, hogy a fausti kultúra keretében a civilizáció elmerevülést jelent, a vér szavának elhalkulását, az intuíció helyett tudatosságot, célra törekvést. Hogy igaza van-e Spenglernek akkor, amikor a civilizációt hanyatlásnak tartja, ezúttal nem lényeges kérdés. A lényeg csak az, hogy a civilizáció a dologi elem túlnyomóságra jutását jelenti, az élet háttérbe szorulását, nem az eleven *keletkezést*, hanem a *lett* dolgokat. Más felfogás szerint (Leopold Ziegler) a civilizáció csak előkészítője a kultúrának, de mint ilyen nélkülözhetetlen és értékes is, mert belőle sarjad az életteljes, az öncélként tekintett, a szükségletkielégítésre nem tekintő, magasrendű kultúra. De akár ez a felfogás a helyes, akár Spengleré, amely a civilizációt hanyatlásnak tekinti, mindenképpen az a lényeg, hogy a civilizáció szakában a *dologiság* a *túlnyomó*, a dolgok szerepe az emberrel szemben előtérbe jut, a dolgok öncélúsága szembeszökő, a dolgok önállóvá válnak, az ember a dolog függvényeként jelentkezik. Ha mármost elfogadjuk Spenglernek azt a tanítását, hogy minden kultúrának van civilizációs szaka, akkor egyúttal azzal is tisztában kell lennünk, hogy a civilizációban is meg kell találni azokat a jellemző vonásokat, amelyek szerint az egyes kultúrákat meg tudjuk különböztetni egymástól. Spengler a modern, fausti kultúra lényegét a dinamikában, a mozgásban látja. Így a fausti – modern – civilizációt is a dinamikának kell jellemeznie. Ez valóban meg is állapítható. Amint számos példán kimutattuk,⁹ korunkat, amit Spengler a fausti kultúra civilizációs szakának tekint, a dolgok önállósága, *automatizmusa* jellemzi mind jogi, mind technikai, mind gazdasági tekintetben.

Nagyon jellemző, hogy a jognak azokban az ágaiban is megtalálhatjuk a dolgok ilyen önállósítását, dinamizmusát, amely jogágak nem szorosan – legalábbis látszólag nem szorosan – kapcsolódnak a gazdasági élethez. Mert azon semmi cso-

⁹ Balás P. Elemér: Funkcionális felelősség a büntetőjogban (*Angyal Emlékkönyv*).

dálkozni való nincs, ha a jog a technikai, tehát főleg gazdasági célra használható találmányok tekintetében dinamikus szabályokat, jogintézményeket alkot. Ilyen a szabadalmi jog, ami a feltalálónak, illetve jogutódának biztosít abszolút jogot a találmány értékesítésére bizonyos időn belül. De már meglepőbbnek látszik, hogy a szerzői jog is voltaképpen a dolgok önállóságának koncepciójából indul ki. A szerzői jog lényege ugyan a személyiség védelme, a személyi alkotás anyagi és szellemi előnyeinek az alkotó részére biztosítása, de az a mód, ahogyan a tételes jog a szerzői jog eszméjét formába önti, a dolog megszemélyesítésének, önállóságának gondolatát testesíti meg. A szerzői jog ugyan nem dologi jog, sőt éppen ellentétes a hagyományos magánjog értelmében vett dologi joggal, s ugyanarra a dologra nézve más-más személyt illethet és illet is meg a legtöbbször a dologi tulajdonjog és a szerzői jog. Ha azonban a *dolog oldaláról* nézzük a helyzetet, ha azt kutatjuk, mi a viszonya a szerzőnek, illetve a szerzői jogosultnak egy olyan dolog irányában, amely dolog a szerző szellemi alkotását hordozza, akkor azt találjuk, hogy az ilyen dolog *haszna* a szerzőt illeti. Nem a dolog közvetlen, egyedi, testies használatáról van szó, hanem csak absztrakt, ideális használatáról, közvetlen érintkezés nélkül a szerző és a dolog közt, egy nagy kerülő út beiktatásával a tárgyi jogon és a gazdasági élet jelenségein át, még akkor is, ha csupán a szerző vagyoni jogait tekintjük. Ezúttal azonban csak arra kívánunk rámutatni, hogy a szerzői jogban a dolog nem a maga természeti tulajdonságai révén és ezeknek megfelelő fogyasztásra alkalmasságával szerepel, hanem csak annyiban, amennyiben bizonyos szellemi alkotás hordozója, vagyis bizonyos olyan értelem kifejezésre juttatója, amely a dolognak természeti jellegétől teljesen idegen, de ennek a különös értelemnek a révén a dolog úgy tekintetik, mint ami – természeti jellegétől függetlenül – önálló jelentőséggel bír a jogi és a gazdasági életben, mint ami *saját mozgást* fejthet ki a forgalomban, amit nem fejthetne ki akkor, ha ilyen különös értelmet nem fejezne ki, ha szellemi alkotást nem hordozna. A szerzői jogban is úgy szerepel tehát a dolog, mint önállósult, megszemélyesített, dinamikus létező.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a szerzői jogban is megtaláljuk a dinamikus elemet a modern korban, a dolgok önállósulását, spiritualizálását, ami azonban másfelől az *emberek elszemélytelenedésével*, emberietlenedésével, eldologiasodásával jár együtt. A szellemi alkotások eldologiasodása, sok egyenlő példányban közkezen forgása a saját alkotó szellemi tevékenység, a saját alkotó működés bizonyos fokú kikapcsolódását vonja maga után. Mindez azonban nem a jogász értékelésére tartozó tény. A jogász ezeket a tényeket *tudomásul veszi*, és alkalmazkodik hozzájuk. A jogász megállapítja, hogy a modern életben a dolgok elszemélyiesedésének és a személyek eldologiasodásának folyamata megy végbe, s ehhez mérten alkot jogszabályokat, a megalkotott jogszabályokat pedig ebből a szempontból vizsgálja, ennek a felismerésnek megfelelően értelmezi és alkalmazza. A létező állapotok és tendenciák felismerése és tudatosítása, megismertetése pedig a tudomány feladata, úgyszintén annak megmutatása is, milyen irányban kell a megismerésnek megfelelően alkotni az új jogszabályokat.

A dologi elem nagy jelentősége a szellemi alkotást illetően, továbbá az, hogy a szerzői jog kialakulását lehetővé tette, természetesen hatással volt a szerzői jog tartalmára is. Hosszú ideig a szerzői jog csak mint vagyoni jog szerepelt. Egy könyvcím egyenesen ezt mondja: *Literatur als Ware!* A történeti fejlődés során eleinte csak a dologi, az anyagi, a vagyoni oldal jelentkezik, majd mind nagyobb szerzői jogi jelentőséghez jutnak a szerzőnek alkotásához fűződő szellemi érdekei. És talán a jövő szerzői jogának legfontosabb problémája éppen a szerző szellemi érdekeinek oltalma lesz. A szerzői jogból ez mindenestre megmaradhat akkor is, ha a szerző vagyoni érdekeinek védelme háttérbe szorulna. Az igazi szerzői jog leglényegesebb lényege szerint a szerző szellemi érdekeinek, örökkévaló egyéniségének jogi oltalma.

Szerzői magánjogunk *de lege ferenda*

1.

Az irodalmi és a művészeti művek védelméről szóló Római Nemzetközi Egyezményt becikkelyező 1931:XXIV. tc. lényeges újításokat alkotott a szerzői jogban az oly szerzők javára, akik nem magyar állampolgárok, azonban olyan államnak polgárai, amely az irodalmi és művészeti művekre vonatkozó szerzői jogok védelmére végett alakult Berni Unióhoz tartozik. Ezek az újítások magyar állampolgárokra minden bizonytalanságot kizáró határozottsággal csak akkor terjedhetnek ki, ha a magyar szerzői jog tételes szabályai ugyanolyan kifejezett átalakuláson mennek keresztül,¹ mint amilyent az említett nemzetközi egyezmény valósít meg a szóban levő nemzetközi viszonylatban. Kétségtelen, hogy ezen a téren összhangra van szükség nemcsak azért, mert ez a nemzetközi egyezmény lényegesen kedvezőbb helyzetbe juttatja az említett körbe tartozó külföldi szerzőket, mint amilyent a hatályban levő magyar szerzői jog szabályai kifejezetten biztosítanak a magyar állampolgársággal bíró szerzőknek, hanem szükség van azért is, mert az új szabályok haladást jelentenek a szerzői jog felfogása terén.

¹ Szerzői jogunk újjáalkotására irányuló javaslataim figyelemmel vannak a régebbi külföldi szerzői jogi törvényeken felül különösen az új olasz, lengyel, egyiptomi, portugál, jugoszláv és cseh szerzői jogi törvényekre, amelyek közül főleg a lengyel törvényt követik a rendszer tekintetében, amennyiben a lengyel törvény szintén általános szerzői jogot létesít francia mintára. Figyelemmel voltam a német és osztrák szerzői jogi javaslatra is, úgyszintén azokra a német magánmunkákra is, amelyeket Wenzel Goldbaum és Hans-Erich Wolff tett közzé az *Archiv für Urheber, Film- und Theaterrecht*, 1929, 185. s köv. lapjain, továbbá Alexander Elster (uo., 633. s köv.); Willy Hoffmann (uo., 659. s köv.) és Bruno Marwitz (uo., 668. s köv.). Ki kell még emelnem Hoffmann cikkét az 1932. évi német és osztrák szerzői jogi javaslatról: *Der Entwurf eines Urheberrechtsgesetzes* (uo., 1932, 419. s köv.). Böven figyelembe vettem továbbá a bírói gyakorlatot és Alföldy Dezső fejtegetéseit, amelyeket *A magyar szerzői jog* című, a magyar bírói gyakorlatot bőségesen ismertető és elemző könyvében adott közre. Fejtegetéseim természete és a rendelkezésemre álló tér korlátozottsága kizárta, hogy mindenütt rámutassak arra, hogy a tételes törvény hiánya nem okvetlenül jelenti élő jogunknak is a hiányát, amennyiben bírói gyakorlatuk – éppen Alföldy érdeméért – számos hézagot betöltött máris, úgyhogy a törvényhozási reform sok tekintetben már csak a jogalkalmazásban kialakult elvek szankcionálását jelentené.

Azok az újítások, amiket a Római Nemzetközi Egyezmény megvalósított, különböző irányúak. Egyfelől arra vonatkoznak, milyen jellegű védelemre tarthatnak számot a szerzők, másfelől arra, milyen terjedelmű az az oltalom, amelyben a szerzők részesülnek.

Ami a szerzői jogi védelem jellegét illeti, ebben a tekintetben a Római Egyezmény kifejezetten érvényre emeli azt az elvet, hogy a szerzőt nemcsak vagyoni jellegű oltalom illeti meg, hanem egyéb oltalom is, amelynek átfogó elnevezését az egyezmény nem adja ugyan, azonban azoknak az egyes jogoknak felsorolásából, amelyek az egyezmény szerint a szerzőt a vagyoni jogoktól függetlenül, sőt ilyen jogok hiányában is megilletik, világos, hogy ez a vagyoni oltalomtól független egyéb oltalom nem egyéb, mint a *személyiséget* másnak lekötöztetésétől vagy bármely más feltételtől függetlenül, pusztán a személyiségnél fogva megillető jogi oltalom.²

Már a személyiségi jogi oltalom biztosításával is növekszik a szerző jogi oltalmának terjedelme a Római Egyezmény szerint, de ezenfelül egyéb olyan új rendelkezéseket is tartalmaz ez az egyezmény, amely a szerző jogi oltalmának eddigi határait kiszélesíti. Így egyfelől gyarapítja az egyezmény a szerzői jogi oltalomban részesülő művek körét olyan művek felsorolásával, amelyeket az ez idő szerint hatályban levő egyezmény külön nem említ meg, másfelől kifejezetten biztosítja az oltalmat az eddig is kifejezetten védett művek olyan közzéadási módjára, amelyet a technika újabb haladása tett gyakorlati jelentőségűvé: a rádió útján közzéadásra is.

Nem szorul hangsúlyozásra, hogy a Római Egyezmény újításai nem egyenlő jelentőségűek a magyar szerzői jog hatályban levő szabályaihoz mérten. Így nem fér kétség ahhoz, hogy ezeknek az újításoknak egy része a magyar jog szempontjából nem jelent változást, nem foglalja magában a szerzői jogi oltalom kiterjesztését. Ebből a szempontból csak alakilag jelent újítást annak kimondása, hogy az előadások, hitszónoklatok és egyéb beszédek általában szintén szerzői jogi oltalomban részesülnek. Kifejezetten ugyan nem említi ezeket a műveket az írói művek mellett a szerzői jogról szóló 1921:LIV. törvénycikk, azonban egyes rendelkezéseiből közvetve világos, hogy az ilyen szóbeli művek is oltalomban részesülnek (6. § 1., 2. és 6. pontja, 9. § 5. pontja). Nagyobb a jelentősége annak az újításnak, amely a *rádió* útján közzéadásra is világosan biztosítja a szerzői jog szabályainak alkalmazását. Ebben a kérdésben ugyan a dolog természetéhez képest szintén nem nyilatkozik a hatályban levő szerzői jogi törvényünk, s a bírói gyakorlat is csak legújabbban – incidentálisan – foglalt állást, a jogi irodalom felfogását pedig nem lehet egyön-

² Ennek a szerzői személyiségi jogi oltalomnak mégis van egy „természetes” feltétele: az, hogy legyen olyan szellemi alkotás, amelyre az ily jog vonatkozik. E feltétel kifejezett megemlítése azért nem szükséges, mert magából az elnevezésből (a „szerző” személyiségi joga) világos, hogy szellemi alkotás nélkül – ha ez esetleg csak jövőbeli is – nem lehet szó a „szerző” személyiségi jogáról.

tetűnek tekinteni.³ Így bár a terjedelmesebb bírósági gyakorlat kialakulásának hiánya jórészt arra vezethető vissza, hogy a gyakorlati életben az érdekeltek körében nem merült fel nézeteltérés a rádió útján közlés szerzői jogi oltalma tekintetében, mégis, a magyar jogi irodalomban kifejezésre jutott nézetek különbözőségére és a más államok jogalkalmazásában mutatkozó eltérésekre is figyelemmel,⁴ mindenestre értéke van a kérdés teljes tisztázása tekintetében annak, hogy a Római Egyezmény világosan állást foglalt a szóban lévő kérdésben. Ugyanígy nem pusztán alaki a jelentősége annak az újításnak sem, amely az időszaki lapok közleményeinek felhasználása tekintetében szab az eddiginél némileg szűkebb korlátokat. Kimagasló jelentősége van azonban a személyiségi oltalomra vonatkozó újításnak. Ebben a tekintetben a következőket kell kiemelni.

Az 1921:LIV. tc. kifejezetten nem tartalmaz olyan rendelkezést, amely általános elvként mondaná ki, hogy a szerző személyiségi joga védelemben részesül. Vannak ugyan ennek a törvénynek olyan rendelkezései, amelyek személyiségi jogi jellegűek, azonban ezek távolról sem merítik ki azt a kört, amelyet a Római Egyezmény ölel fel a személyiségi jogi oltalom tekintetében, másfelől ezek a rendelkezések szorosan kapcsolódnak a szerző vagyoni érdekű jogainak oltalmához, úgyhogy hatályos – tételes – szerzői jogunkban nem jut kifejezésre olyan határozott elv, amely megfelelné annak a megkülönböztetésnek, amelyet a Római Egyezmény tesz a szerző vagyoni jogai és egyéb tekintetében élvezett oltalma közt, még kevésbé jut kifejezésre az, hogy a vagyoni érdekű oltalom nem előfeltétele a szerző egyéb érdekeire vonatkozó oltalom érvényesülésének. Ebben a vonatkozásban nem lehet ugyan figyelmen kívül hagyni, hogy bírói gyakorlatunk éppen a szerzői joggal kapcsolatos egynémely kérdésben elismeri a szerző vagyoni jogától független személyiségi oltalmat.⁵ A bírói gyakorlatnak ezek a megnyilatkozásai azonban korántsem ölelik fel a személyiségi jog egész körét, még abban a vonatkozásban sem, amelyet a személyiségi oltalom a szerzői vagyonjoghoz mutat. Így a Római Egyezmény vonatkozó részének törvénybe iktatása jelentékenyen előbbre viszi a kérdést.

2.

Nem tagadható, hogy a Római Egyezmény figyelembevételével a magyar szerzői jog újjáalakítása tekintetében novelláris úton, a legszükségesebb kiegészítések útján is megoldható volna, és nem szükségképpen követelmény az ezen a téren hatályban levő szerzői jogunk egész terjedelmében megújítása. Tételes szerzői jogunkat

³ Balás P. Elemér: *Rádió, szerzői jog, sajtójog*. (Lásd jelen kötetben: 167–207. – a szerk.) A kontroverziára nézve lásd Alföldy Dezső: *A magyar szerzői jog*. 59. s. köv.

⁴ *A Sajtó* 1928/1. számában a Bírósági gyakorlat rovatában.

⁵ Alföldy i. m. 35. s. köv.

ugyanis az 1921:LIV. tc. nagymértékben modernizálta akkor, amidőn alkalmazkodott a Berni Szerzői Jogi Egyezménynek ahhoz az újabb alakjához, amit az 1908. évi Berliini Egyezménybe foglalt egyezményszöveg mutatott fel, úgyhogy ezen az alapon a Római Egyezménynek megfelelő kiegészítésekkel tételes szerzői jogunk továbbra is használható maradna, és a belső jog szempontjából is megfelelne azoknak a minimális követelményeknek, amelyeket az említett nemzetközi egyezmények támasztanak. Emellett egy különleges természetű megfontolás is ellene látszik szólni annak, hogy a szerzői jog teljes reformja valósuljon meg. Hatályban levő szerzői jogi törvényünk alkotása az 1921. évben történt, úgyhogy mindössze 17 év az az idő, amióta ez a törvény alkalmazás tárgya. Mindamellett mind a célszerűség, mind a helyes rendszer követelményének ez idő szerint az mutatkozik, hogy szerzői jogunk a maga egészében részesüljön revízióban. Ebben a tekintetben a gyakorlati célszerűség követelményei nemcsak szoros kapcsolatban állnak és egyirányúak a helyes rendszer követelményével, hanem éppen a helyes rendszer az, amely a gyakorlati szempontok teljes érvényesülését lehetővé teszi. Erre nézve elegendő a következőkre utalni.

A Római Egyezménynek a személyiségi oltalomról szóló rendelkezése, mint már szó volt róla, nem hoz egészen új jogtételt a magyar jogrendszerbe, bármilyen módon jusson is kifejezésre ennek a tételnek a magyar szerzői jogba illesztése.

A magyar jogfejlődés irányát ezen a téren a legvilágosabban és a legátfogóbban mutatja Magyarország Magánjogi törvénykönyvének az országgyűlés képviselőháza előtt levő javaslata (1928), amelynek a személyiségi jogról szóló fejezete a következő rendelkezéssel kezdődik (107. §): „Mindenkinek joga van arra, hogy a törvénynek és mások jogának korlátai között személyiségét szabadon érvényesíthesse, és hogy ebben őt senki se háborítsa (személyiség joga).” Ez az elv felöleli a személyiségi jogi védelmét minden olyan vonatkozásban, amely nem kapcsolódik valamely külön jogkeletkeztető tényhez, hanem a személy szabad érvényesülésére utal, természetesen a tárgyi jog, így különösen a tételes közjog és a bármely jogkeletkeztető tényhez fűződő alanyi jog korlátai között. Ez a tétel nem hagyható figyelmen kívül akkor sem, amikor a magyar magánjog egy speciális része, a szerzői jog újjáalakítása forog szóban, mégpedig éppen a személyiségi jog körébe tartozó újítás következtében. A szerzői jogi reform akkor halad a helyes úton, ha alkalmazkodik ahhoz az irányhoz, amelyet a magánjogi kódex javaslata mutat. Ez az alkalmazkodás a következő távlatot nyitja a törvényalkotó előtt.

A Magánjogi törvénykönyv javaslatának 107. §-ában formulázott elvet a szerzői jogra alkalmazva az a tétel alakul ki, hogy a szerzőnek joga van a törvény és mások jogának korlátai közt arra, hogy személyiségét alkotására vonatkozóan szabadon érvényesíthesse, és hogy ebben őt senki se háborítsa, ehhez képest joga van a szerzőnek arra, hogy az alkotására vonatkozó szellemi és vagyoni érdekeit az említett korlátok között mindenkivel szemben megoltalmazhassa. Így a Magánjogi törvénykönyv javaslatának említett alapelvéből önként folyik, hogy a szerzőt nem csupán vagyoni, hanem egyéb – szellemi – érdekei tekintetében is oltalom illeti, de

folyik az is, hogy ez az oltalom – kifejezett korlátozás hiányában – kiterjed a szerző bármilyen alkotására és alkotása minden irányú értékesítésére is. Ez nem jelent korlátlan, végtelen vagy határtalan szerzői jogot, mert a törvényhozás a közérdeknek megfelelően korlátozhatja a szerző személyiségének érvényesülését, mások egyéb jogkeletkeztető tényen alapuló alanyi jogai pedig érintetlenül maradnak. A személyiségi jog általános elismerése a szerzői jogban csak azt teszi – *de lege ferenda* – legfőbb tétellé, hogy a szerző *joga* alkotása tekintetében *a szabály*, a korlátozás pedig kivétel. A Római Egyezményt szem előtt tartva, ez a tétel azt jelenti, hogy amennyiben az alkotandó új szerzői jogi törvény nem tartalmaz olyan korlátozást, amely a Római Egyezményben kimondott – részben csak alakilag új – elvekkel nem ellenkezik, ezek az elvek külön kimondás nélkül is érvényre jutnak a magyar belső szerzői jogban is. A jövőt tekintve pedig a szóban levő általános elv azt jelenti, hogy amennyiben a szerzői jogi unió újabb jogkiterjesztést találna indokoltnak, az erre vonatkozó egyezménynek a magyar belső szerzői jogba való átvétele újabb törvény alkotása nélkül is megtörténhet, hacsak nem olyan korlátozás megszüntetése szükséges, amilyent az alkotandó új szerzői jogi törvény esetleg még mindig fenntart vagy létesít. Így találkozik össze a helyes rendszer követelménye a gyakorlati célszerűség követelményével. Ez utóbbi pedig nem csupán az említett nemzetközi viszonylatban nagy jelentőségű, hanem a belső szerzői jog fejlesztése szempontjából is. Éppen a legújabb idők tapasztalata mutatja ugyanis, hogy a modern technika fejlődése új lehetőségeket nyit a szerző szellemi alkotásának terjesztésére. Nemcsak a mozgófénykép, a mechanikus hangszerek és a rádió közlési eszközként bevonása a szellemi forgalomba, hanem maguknak az említett találmányoknak rohamos továbbfejlesztése is jelzi e folyamat egyes váratlanul gyorsan elért szakaszait. A szerző személyiségi jogának kifejezett elismerése esetében a szerzői jog könnyen alkalmazkodik majd az újabb fejleményekhez, mégpedig nemcsak annyiban, amennyiben a technika vívmányairól van szó, hanem annyiban is, amennyiben a szellemi alkotás újabb alakjainak keletkezésére is lehet számítani, elsősorban a technikai fejlődéssel kapcsolatban kialakuló szempontoknak megfelelően.

3.

A szerző személyiségi jogának kifejezett törvényi elismerésével – véleményem szerint – nem lehet fenntartani a szerzői jog szabályozásának ez idő szerint hatályban levő rendszerét, amely a szerzői jogi oltalomban részesülő *műveknek* és a szerző ezek értékesítésére vonatkozó *jogosítványainak kimerítő felsorolására* van alapítva. A helyes rendszer az általános szabályokon épül, és az egyes művek és jogosítványok felsorolása csak példázó lehet, csupán az általános szabályok megvilágítására, a jogalkalmazásnak konkrétumok felmutatásával megkönnyítésére szolgálhat. Kimerítő csupán az általános szabályok alól tett kivételeknek, a szerző korlátozásainak felsorolása lehet.

Ehhez képest az alkotandó törvény beosztásának is jelentékenyen el kell térnie szerzői jogi törvényeink eddigi beosztásától. Ez lényegileg arra az álláspontra való visszatérést jelent, amelyet az Országbírói Értekezlet Ideiglenes Törvénykezési Szabályai foglaltak el, amikor a szerzői jogról mindössze a következő elvi kijelentést tartalmazták: „Az ész szüleményei is oly tulajdont képeznek, amely a törvény oltalma alatt áll” (23. §). Mellőzni kell ugyanis a szerzői oltalom alatt álló művek különbözőségére alapított felosztást, amelynek a szerző személyiségi jogának általános elismerése mellett – helyes felfogás szerint – sem jogosultsága, sem célszerűsége nincs. Mindaz ugyanis, amit az alkotandó törvény a szerző jogának terjedelméről rendel, kifejezett korlátozás hiányában kiterjed minden szellemi alkotásra, bármilyen mű alakjában jelentkezik is. E rendszer jelentékeny törvényszerkesztési és jogalkalmazási előnye az is, hogy fölöslegessé teszi a számtalan utalást, amit az 1921:LIV. tc. foglal magában, amikor az egyes alkotásfajokról szóló szabályok körében állandóan kiterjeszti – kisebb-nagyobb mértékben – azoknak a szabályoknak alkalmazhatóságát, amelyek az elsül szabályozott írói művekre nézve vannak megállapítva, de más alkotásokra éppúgy ráillenek, mint az írói művekre. Maga az a történelmi szempont, hogy eddigi szerzői jogi törvényhozásunk híven szemlélteti a szerzői jog felfogásának fejlődésmenetét úgy, amint a külföldi – így a német – törvényhozásban az írói művek utánnyomásának tilalmából kiindult, és az előadásnak, valamint a képzőművészet alkotásainak szerzői jogi oltalom alá helyezésével folytatódott, nem lehet elegendő indok az eddigi rendszer fenntartására, különösen akkor, amikor éppen az Országbírói Értekezlet ideiglenes törvénykezési szabályai-ból, valamint régi jogunk fennmaradt emlékeiből megállapítható,⁶ hogy az átfogóbb, személyiségi jogi irányú védelem éppen megszakadt az idegen jog recipiálásával.

A kifejtettekhez képest az alkotandó törvénynek a szerzői jog anyagát a következőképpen kellene tagolnia.

Az első fejezet általános rendelkezéseket tartalmazzon, és ezek keretében a szerző jogát, továbbá a szellemi alkotás és a szerző fogalmát határozza meg, majd a szerző jogvédelme – szellemi és vagyoni – érdekeinek megvilágítását adja, végül a szerző halálának jelentőségét világítsa meg a szerzői jogra gyakorolt hatás szempontjából. A második fejezet a javaslat alapfelfogásához híven *a szerző jogának korlátozásairól* szóljon. Ez a fejezet természetesen csak azokat a korlátozásokat határozhatja meg kimerítően, amelyek a szerzői joggal szorosan kapcsolatosak, míg a jogrendszer egyéb ágaiból eredő korlátozások felsorolása nem szerzői jogi törvény feladata, nem is szólva arról, hogy ily felsorolás a jogrendszer egészére vonatkozóan a siker reményével nem is kísérrelhető meg. A szerző jogának korlátozásai egyfelől önkéntesek, a szerző akaratán alapulók, másfelől olyan magán- és

⁶ Vö. Kolosváry Bálint: A képmáshoz való jog. *Széphalom*, 1927/10–12., továbbá Személyi Kálmán: *A névjog*.

közérdekű korlátozások, amelyek a szerző ellenkező akaratával szemben is érvényesülnek. A *magánérdekű korlátozások* főleg az arcképek és levelek nyilvánosságra hozatalára, az előadóművész beleegyezési jogára, gyűjteményes művek egyes részeinek külön kiadására, a mozgófényképészeti alkotás értékesítésére, hanglemezek és általában a látást vagy hallást ismételhetően közvetítő készülékek bizonyos feltételek melletti szabad felhasználására, rádióközlemény további értékesítésére és színházi vagy más nyilvános előadások rádió útján közlés céljára való felhasználására vonatkoznak. A szerzői jog közérdekű korlátozásai elsősorban a szerző vagyoni érdekű jogainak időbeli határait szabják meg, lényegileg a hatályban levő jogszabályoknak megfelelően. Egyéb közérdekű korlátozások az alkotás lényeges tartalmának nyilvános közlésére, nyelvi, zenei, képzőművészeti és iparművészeti alkotások és műszaki ábrázolások egyéb szabad értékesítésére, arcképek szabad felhasználására, másolatok készítésére, házi vagy iskolai körben tartott előadásra vagy bemutatásra, végül közkönyvtárból kölcsönzésre vonatkoznak, a szerző beleegyezésétől függetlenül. A következő fejezetek a szerzői jog megsértésének *magánjogi következményeit, a szerzői jogi pert és a büntető rendelkezéseket* foglalhatják magukban. Egy utolsó fejezet *vegyes rendelkezéseket* foglalna magában.

4.

Az új rendszer és az új beosztás mellett az alkotandó törvénynek részben ezekből folyó, részben ezektől független egyéb újításokat is kell tartalmaznia. Egy új szerzői jogi törvény ugyanis nem hagyhatja figyelmen kívül azt a fejlődést, amelyet egyfelől a szerzői jog elmélete, másfelől a külföldi törvényhozás juttat kifejezésre, és amelynek egyes eredményeit a Római Konferencia a Berni Unióhoz tartozó államoknak megvalósításra ajánlotta. Ezenfelül pótolni kell hatályos szerzői jogunk egyes hiányait is, továbbá meg kell szüntetni azokat a mivel sem indokolható következetlenségeket, amelyek helyell-közzel szerzői jogi törvényünkben fellelhetők. Nem maradhat meg mindenben a törvény szóhasználata sem.

a) Ami elsősorban a javaslat *szóhasználatát* illeti, ebben a tekintetben – eltérően az 1921:LIV. törvenycikktől – nem a védett *művekről* kellene beszélni, hanem a *szellemi alkotásnak* kell fogalom meghatározását adni, és „mű” helyett általában az „alkotás” kifejezést kell használni. Kerülni kell ugyanis azt a látszatot, mintha a szerzői jog tárgya testi tárgy volna, holott a testi tárgy az alkotást csak hordozza, de az alkotás – a testi tárgytól függetlenül – szellemi vonatkozások összessége, amelyeknek vagyoni jelentőségük is van az értékesíthetőségénél fogva. Ez az éles megkülönböztetés nem pusztán elméleti jelentőségű, hanem a szerzői jog gyakorlati alkalmazása szempontjából is döntő fontosságú, éppen a legnehezebben eldönthető határesetekben, amikor az kétséges, vajon van-e helye szerzői jogi oltalomnak egyáltalában. Ilyenkor csak a szerzői jog tárgyának a törvényből is ki-

derülő éles elhatárolása egyéb jogvédte tárgyaktól adhatja meg a kellő irányítást a jogalkalmazó számára. De a Római Egyezménynek a szerzői jogi oltalom tárgyairól adott új felsorolása – egyebek közt az *előadások* és *beszéddek* kifejezett megemlítése – is kívánatosá teszi, hogy a szerzői jogi oltalom tárgyának fogalma a reá vonatkozó jogszabályok nyelvében is minél teljesebb mértékben legyen függetlenítve a testi tárgy fogalmától.

Másik kívánatos eltérés a szóhasználat terén az, hogy a „közzététel” kifejezést általában mellőzni kell kétértelműségénél fogva, amennyiben ezt a szót hol az első ízben nyilvánosságra hozatal értelmében, hol a közönség számára bármily módon hozzáférhetővé tétel értelmében, tehát már nyilvánosságra hozott alkotás újabb kiadása stb. értelmében is használják, és maga az 1921:LIV. tc. is helyenként nem megfelelően alkalmazza ezt a kifejezést, így p. o. a 47. § utolsó bekezdésében.⁷ Minthogy a nyilvánosságra hozatal a szerző szellemi érdekű joga, és az alkotandó törvény rendszerében alapvető jelentőségű, ennek a fogalomnak minden kétséget eloszlató világossággal való körülhatárolása elsőrendű jelentőségű feladat. A nyilvánosságra hozatal az alkotásnak a szerző titokszférájából kilépését, a közönség számára első ízben hozzáférhetővé válását jelenti, amelynek az alkotás megjelenése csak egyik módja, amikor ugyanis az alkotás többszörösítésként jelentkező, nagyszámú testi tárgy útján kerül elsősorban a nyilvánosság elé. Az, hogy a szellemi alkotás a nyilvánosság elé kerüljön-e, vagy maradjon-e titokban, a szerzőnek kétségtelenül szellemi érdeke. A szerző vagyoni érdeke csak akkor kerülhet szóba, ha a nyilvánosságra hozatal a szerző akaratából megtörtént, és csak az a kérdés, hogy az értékesítés hogyan történjék. Amennyiben erről van szó, nem lehet használni a „nyilvánosságra hozatal” kifejezést, de – az említett okokból – a „közzététel” kifejezést sem, hanem abban az esetben, ha az alkotás értékesítésének előfeltétele egyenlő testi tárgyak előállítására, a „többszörösítés” kifejezést, a többszörösítések értékesítésre felhasználásának megjelöléséül pedig a felhasználás módjához képest a „közszemlére tétel”, az „árusítás” és a „másféle forgalomba hozatal”, úgyszintén a „terjesztés” kifejezést kell használni. Ha pedig az értékesítés nem ilyen módon, hanem személyes vagy gépi közléssel történik, az „előadás” és a „bemutatás” kifejezéssel kell élni. Meg kell azonban jegyezni, hogy az egyes értékesítési módok szigorú körülhatárolása az új rendszerben nem lenne olyan fontos, mint eddigi szerzői jogunkban, ahol a szerző joga csak a törvényben meghatározott egyes értékesítési módokra szorítkozott, úgyhogy a törvény értelmezése csupán az *a contrario* következtetésre korlátozódhatott. Az új rendszerben az értékesítés egyes módjai nem mint – kivételes – jogosítványok szerepelnének, hanem csak mint példák, s ehhez képest a hasonlóság alapján értelmezésnek, de különösen a törvény rendszerének egészéből és a törvény szelleméből vont következtetésnek

⁷ Vö. Szalai Emil: *A magyar szerzői jog*. 33.

tág tere nyílnék. Így a szigorú fogalmi körülhatárolás főleg csak a szerzői jog korlátozásainak megjelölése tekintetében kívánna nyelvi szempontból teljes szabatos-ságot, míg a szerzői jog tartalmának egyes vonatkozásai tekintetében a nyelvi szabotosság csak mint általános törvényszerkesztési elv volna jelentős, különösen annak a kívánalomnak érvényre juttatása érdekében, hogy ugyanannak a kifejezésnek mindig ugyanarra a fogalmi körre kell utalnia.

Szakítani kell a hatályos szerzői jogi törvény szóhasználatával annyiban is, hogy az „írói mű” kifejezést nem helyes használni. Ez a megjelölés ugyanis nem fedí kellőképpen a fogalmat, amelyre vonatkozik. Különösen a javasolt rendszerben, ami a Római Egyezmény 2. cikkével összhangban *kifejezetten* kiterjedne a csupán szóval előadott és általában a le nem írt vagy testi tárgyon meg nem rögzített előadásra is, az „írói mű” kifejezés használata túlságosan szűk volna. De nem volt megfelelő az „írói mű” kifejezés már az 1921:LIV. tc. rendszerében sem, amely szintén oltalmazta a szóbeli alkotásokat. Az „írói mű” kifejezés szorosan összefügg azzal az esetleges, történeti szemponttal, hogy a szerzői jog fejlődésének kezdetén csak a kiadott művek utánnomása ellen biztosított oltalomra szorítkozott. Így már az 1884:XVI. törvénycikk megalkotásakor is anakronizmus volt az írói művekről szóló rendelkezések körében szabályozni a csupán *előadott* alkotások szerzői jogi oltalmát. Minderre tekintettel a „nyelvi alkotás” kifejezést kellene használni minden olyan alkotás megjelölésére, amely a nyelv eszközei útján jut mással is közölhető kifejezésre.

A hatályos szerzői jog szabályai nem használnak olyan átfogó kifejezést, amely alkalmas volna a szerző vagyoni érdekű jogainak egy szóval való kifejezésére. Ez a hiány a hatályos szerzői jog rendszerében alig érezhető, mert az 1921:LIV. tc. taxatív sorolja fel azokat a vagyoni érdekű jogokat, amelyek az egyes alkotásfajok tekintetében a szerzőt megilletik. Más volna a helyzet az új rendszerben, amely az összes alkotásfajra nézve egységesen foglalkoznék a szerzőt megillető jogokkal, mégpedig nem egyes ily jogok kimerítő felsorolásával, hanem úgy, hogy a szerző részére minden lehetséges irányban elvi rendelkezéssel megadná a vagyoni érdekű jogi oltalmat. Minthogy ehhez képest a szerző vagyoni érdekű jogi szférája csak elvileg, általános kifejezéssel lenne meghatározható, minthogy pedig másfelől ezt a vagyoni értékű szférát a javasolt új rendszer szembeállítja a szerző szellemi érdekű szférájával, így mellőzhetetlen egy olyan általános kifejezés használata, amely a szerző vagyoni érdekű jogainak összefoglaló megjelölésére alkalmas. Ezt a kifejezést az „értékesítés” szóban lehet megtalálni. Az e kifejezéssel jelölt fogalom természetesen élesen elválik a *dologi* értékesítés fogalmától, s e különbség feltüntetése azért is kiválóan alkalmas, mert az értékesítés nem magánjogi műszó. Így az „értékesítés” kifejezés szerzői jogi műszóvá avatása nem okozhat félreértést, sőt éppen kidomborítja, hogy olyan fogalomról van szó, amely nem azonos az általános magánjog egyik kategóriájával sem. Így különösen nem azonos dologjogi kategóriákkal, hanem a szellemi alkotás – általános közölhetőségével összefüggő – vagyoni jelentőségére szorítkozik, amely nem egyes meghatározott személyek felé

irányul, hanem a *közönség* általános fogalmával van kapcsolatban. Az új rendszerben a szellemi alkotás értékesítésének fogalma a szerző oldaláról tekintve nem igénnyel bővebb kifejtést, ellenben nagy a jelentősége annak a kérdésnek, milyen körben illeti meg az értékesítés joga a szerzőtől különböző személyeket, mégpedig egyfelől azt, akire a szerző az értékesítés jogát átruházta, másfelől azt, akinek ehhez közvetlenül a törvény rendelkezéséből van joga.

Ha az alkotandó törvény nem egyes kifejezetten felsorolt alkotásfajoknak adná meg a szerzői jogi oltalmat, a *szellemi alkotás fogalmát* általánosságban kellene meghatároznia. Ez a meghatározás a szellemi alkotás egységéből indulhat csak ki, és a különféle műveket csak a szellemi alkotás egyes alakjainak tekintheti annak a felfogásnak megfelelően, amely erre nézve immár kialakultnak tekinthető. A szellemi alkotás lényege egyfelől az eredetiség, másfelől az, hogy más számára is felismerhető mint alkotás: közlésre alkalmas. Az eredetiség nem általában újszerűséget jelent, hanem csak egyénien újszerű jelleget. Világosan ki van tehát zárva a szerzői jog oltalma köréből az olyan új természettudományi felfedezés, amely általános törvényszerűséget juttat kifejezésre, úgyhogy csupán megtalálása egyéni tevékenység eredménye, maga a felfedezés mint eredmény azonban, bár új, mégsem egyéni jellegű. Nem tartoznék tehát a szabályozás körébe a tudományos felfedezés szerzői joga, az úgynevezett tudományos tulajdon intézménye, amely élénk elméleti megvitatás tárgya,⁸ azonban az ily irányban jogi szabályozást kívánó törekvések még sehol sem vezettek gyakorlati eredményre. Bár sok érv szól amellett, hogy azt az egyéni értéket, amelynek a tudományos felfedezések is köszönhetőek, a jog is ismerje el, azonban a gyakorlati megoldás módja még nincs tisztázva, így különösen vitás, vajon a szerzői jog vagy a találmányi jog keretében kell-e történnie a szabályozásnak. Egyébként is mindaddig, amíg a vezető államok nem szabályozzák ezt a gazdasági életet oly közletről érintő problémát, nem lehet időszerű, hogy a magyar törvényhozás állást foglaljon ebben a kérdésben. Különösen pedig nem lehet sürgős ez a feladat a szerzői jog szempontjából, amely az újabb külföldi törvényhozások szerint is az eddigi keretek között marad, tekintet nélkül a tudományos felfedezésekre.

Az egyéni jelleg hangsúlyozása a szellemi alkotás meghatározásában világossá teszi azonban, hogy általános törvényszerűségek vagy egyszerűségükben kétségtelenül határozott tények egyénien újszerű közlése a szerzői jog oltalma alá esik. Ehhez képest kétségtelenül a szerzői jog oltalma alá esnek a tudományos tevékenység eredményei annyiban, amennyiben *közlésük módja* egyéni újszerűséget mutat.

A közlésre alkalmasság a más részéről való felismerhetőséget jelenti, a szellemi alkotó műveletnek azt a szakát, amikor az alkotó szellemi világából kilép az alkotás, és alkalmassá válik arra, hogy mint alkotás gyakoroljon hatást arra, akinek

⁸ Vö. Balás P. Elemér: *Szerzői jogi reformtörekvések*. (Lásd jelen kötetben: 209–255. – a szerk.)

számára hozzáférhető. Világos, hogy a terv is lehet szellemi alkotás, amennyiben mint alkotás hat másra. A közlésre alkalmasság azonban azt is jelenti, hogy a pusztán közlés – a bármily nagy művészi értékű előadás – egymagában nem alkotás a szerzői jog szempontjából. Ennek az álláspontnak következményeit levonva, az előadóművésznek nem szerzői jogot, hanem csupán beleegyezési jogot lehet adni előadása eredményének készüléken megrögzítése és az ily készülék értékesítése tekintetében.

Negatív is meg kell világítani a szellemi alkotás fogalmát, felsorolva azokat a szempontokat, amelyek nem zárják ki az alkotásjellegét. Az erre vonatkozó rendelkezés lényegileg további részletezése lehetne az, amely példázó felsorolását adná a szellemi alkotás egyes fajainak. Különösen fontos a szóban levő negatív szempontból az, hogy közömbös, hogyan van megrögzítve a szellemi alkotás, továbbá közömbös az alkotás szellemi értékének és eredetiségének foka is. Az első vonatkozásban a rögtönzött beszédek, a tánc- és hasonló mutatványok – nem az előadásmód – szerzői jogi oltalma válnék ezzel kétségtelenné, amennyiben ezek szerzői jogi oltalmához elegendő, ha csupán valamely hallgató vagy néző emlékezetében van a szellemi alkotás megrögzítve, és ezen az alapon többszörösinhető. A második vonatkozásban azt juttatná kifejezésre a törvény, hogy másodlagos – más alkotására támaszkodó – alkotások is a szerzői jog körébe eső szellemi alkotások, s ez a további rendelkezésekben különösen is kifejezésre juthatna a közvetett elsajátításról szóló §-ban. Az alkotás szellemi jellegének, és így a szerzői jogi oltalom körének meghatározása felmerülő esetben nem értékelő, hanem minősítő, logikai tevékenység, amennyiben a szellemi alkotás tekintetében közömbös az alkotás szellemi értékének vagy eredetiségének foka is. Így továbbra is védett szellemi alkotás maradna az iparművészeti alkotás.

A szellemi alkotás fogalmának egységes meghatározása azzal az előnnyel is járna, hogy el lehetne kerülni azt a következtetlenséget, amely a Római Egyezmény 14. cikk 2. bekezdésében található, amely a mozgófényképeszeti alkotásra csak abban az esetben állapítja meg az irodalmi vagy művészeti művekkel egyenlő védelmet, ha a szerző a műnek eredeti jellegét adott, holott ez minden szellemi alkotás fogalmi jegye. Ehhez képest pusztán utalással lehetne felsorolni a mozgófényképeszeti alkotást is az egyes szellemi alkotások példái közt, vagy esetleg külön lehetne felőle rendelkezni (lásd alább).

További előnye lenne a szóban levő általános meghatározásnak az, hogy a másodlagos alkotások tekintetében is világossá tenné, hogy ezek csak annyiban esnek a szerzői jog oltalma alá, amennyiben az eredeti alkotástól eltérő mivoltukban eredetiséget mutatnak, s így ebben a vonatkozásban szellemi alkotásnak tekinthetők. Ezzel a gyakorlati utmutatást nyerne arra, hogy rekesse ki a szerzői jogi oltalom köréből más szellemi alkotásának olyan átalakításait, amelyek semmi új elemet nem adnak az eredeti alkotáshoz, és amelyeket bárki elvégezhet, akinek a kellő technikai ismerete és ügyessége nem hiányzik, anélkül hogy egyéniségének bélyegét bármily csekély mértékben is rajtahagyná az így átalakított alkotáson.

b) A hatályos szerzői jog álláspontjától eltérően, a szellemi alkotás címének oltalmával az új törvénynek csak annyiban kell foglalkoznia, amennyiben a szellemi alkotás címe vagy elnevezése megfelelő esetben egymagában is szellemi alkotás-számba megy. Ezen az – egyébként ritka – eseten kívül a címoltalom nem a szerzői jog feladata, hanem a tisztességtelen verseny leküzdésére alkotott jogszabályoké. Az 1923:V. tc. 12. §-a kifejezetten rendelkezik is efelől, s rendelkezéseit kellő összhangba kell hozni az új törvénnyel. Ily módon megszűnnék az a bizonytalanság, amelyet az idézett elő a jogalkalmazásban, hogy a címoltalom felől mind a szerzői jogi, mind a tisztességtelen versenyről szóló törvény kifejezetten rendelkezett anélkül, hogy a kétféle rendelkezés alkalmazási körét világosan elhatárolta volna egymástól.

c) A szellemi alkotások közé kellene sorolni az élőképeket és a *kertművészet alkotásait*, továbbá a szellemi tevékenységnek azt az eredményét, amelyet konkrét nyelvi alkotás *színrehozatalának módja* jelent. Az a magasabb szintézis ugyanis, amely a színrehozatal segédeszközeit úgy foglalja össze, hogy egyfelől a színre hozott nyelvi alkotás szerzője által kifejezésre nem juttatott, illetőleg részéről nyitva hagyott problémák egyénien sajátos megoldását nyújtja, és ennyiben az ily nyelvi alkotáson túlmenő önálló jelentőséget nyer, másfelől a színrehozatal segédeszközeinek nem pusztán összesítése, hanem az ezektől hordozott szellemi – főleg képzőművészeti és iparművészeti – alkotásoktól különböző szellemi egészet juttat kifejezésre, az ily szintézis maga is szellemi alkotás, habár az így összefoglalt egyes tárgyak maguk esetleg nem is szellemi alkotások, így p. o. régi divatlapok pusztán kivitelei stb. Az ily tárgyösszesség meghatározott célra irányozott összhangzatos egysége adott esetben olyan eredetiséget mutathat, amely rászolgál a szerzői jogi oltalomra anélkül, hogy az ily oltalom túlfeszítésétől és gyakorlati határainak elhomályosodásától lehetne tartani.

Újítás lenne az is, hogy az új törvénynek a „szerző” meghatározását is adnia kellene. Erre főleg azért volna szükség, mert a részemről javasolt új rendszer különbséget tenne a szerző szellemi és vagyoni érdekeinek oltalma közt, és az előbbit általában csak a szellemi alkotó értelmében vett – valóságos – szerzőnek juttatná, míg a vagyoni érdekű jogok gyakorlását ügyleti alapon is lehetővé tenné. De szükséges a meghatározás azért is, mert a vagyoni jogok átruházása esetén is megmaradnak a szerzőnek a szellemi érdekű jogok. Ahol az alkotandó törvény a szerzőt említi majd, a szellemi alkotót kellene érteni, míg olyan esetekben, amikor a szerző jogának gyakorlására jogosított bármily személyre vonatkoznék a rendelkezés, ez a szövegezés megfelelő általánosságában juthatna kifejezésre.

A „szerző” meghatározásának azt kellene szem előtt tartania, hogy szerző az, aki szellemi alkotást saját szellemi tevékenységével hozott létre. Ebben elsősorban az jutna kifejezésre, hogy a szerző fogalma is a szellemi alkotás mint a szerzői jog tengelye körül forog. Kifejezésre jutna továbbá az is, hogy a szerzői jog oltalmát e törvény általában annak juttatja, aki szellemi tekintetben fejtett ki oly tevékenységet, amelynek eredménye az alkotás. A pusztán kivitelező tevékenység ezzel kiesik a szerző fogalma köréből. Másfelől az is világos lenne a „szerző” illetén meg-

határozásából, hogy általában a szellemi tevékenység az irányadó, nem pedig az – egyébként az alkotás létrehozatala tekintetében bármily nagy jelentőségű – egyéb, így különösen üzleti szempont. Nem jelenti ez a meghatározás azt, mintha nem kellene figyelembe venni a szerző meghatározása tekintetében az egyénin túlmenő jelentőségű szempontokat.

Ebben a tekintetben volna elsősorban jelentősége a *szerezőtársak* fogalmának, amely helyesen felfogva abban áll, hogy az egyes szerzők részeit az alkotás mint egész sérelme nélkül nem lehet elkülöníteni. Már ez is utal azonban arra, hogy lehetnek esetek, amikor az egyéni szerző kizárólagos figyelembevételére nem elégítheti ki a gyakorlati követelményeket. Különösen ilyen eset a *mozgófényképészeti alkotás*, amelynek létrehozatala körül a közreműködőknek egész sora fejt ki olyan tevékenységet, amely egyébként a szerzői tevékenység tekintete alá esik, azonban egyik közreműködő tevékenysége sem áll meg egymagában, de nem is áll a szerzőtársi összeműködés szokásos viszonyában, hanem valamennyi egy tőle idegen szempont körül kristályosodik ki, amely döntően határozza meg azt, milyen legyen az egyes közreműködők tevékenysége, és hogyan illeszkedjék a többi közreműködő tevékenységéhez. Ez a külön szempont a géptechnika által lehetővé tett üzleti értékesíthetőség szempontja. Ez a szempont nem is kapcsolódik szükségképpen valamely egyénhez, hanem csupán mint elvont meghatározója jelentkezik az egyes szellemi tevékenységeknek. Ez a jelenség lehetetlenné teszi az általános szabály alkalmazását abban a kérdésben, ki a szerzője a mozgófényképészeti alkotásnak. Nem lehet tehát elzárkózni annak belátása elől, hogy a mozgófényképészeti alkotás létrejövetele tekintetében legfontosabb szempont annak a vállalatnak üzleti érdeke, amely a mozgófényképészeti alkotást értékesíteni kívánja.

Nem tartozik a törvényhozóra annak megítélése, mennyiben helyeselhető kulturális szempontból a szóban lévő jelenség. A törvényhozó ezt a jelenséget készen találja, és számolnia kell vele, így a szerzői jog szabályozása körében is. De nem is az üzleti szempontot értékelné többre a törvényhozó a szellemi szempontnál akkor, amikor a *mozgófényképészeti alkotás* létrehozásának sajátosságát tekintve, külön rendelkeznie abban a tekintetben, *ki a szerzője* az ily alkotásnak. A törvényhozó csak levonná a következményeit annak az imént kifejtett jelenségnek, hogy a mozgófényképészeti alkotást létrehozó valamennyi szellemi tevékenység – mint ilyen – feladja önállóságát és elismeri az üzleti szempont túlnyomó súlyát. Köztudomású ugyanis, hogy a mozgófényképészeti alkotás a legszélesebb rétegek részére van szánva, és a létrehozatala érdekében latba vetett nagy vagyoni erő gyümölcsözősége csak abban az esetben lehet kilátás, ha a legteljesebb mértékű tömegfogyasztást lehet biztosítani a film számára. Nem az üzleti szempont lenne tehát magasabbra helyezve, hanem e szempont ténylegesen domináló szerepe részesülne figyelemben, amely a közreműködő szellemi tevékenységek értékét súlyánál fogva befolyásolja.⁹

⁹ Vö. a szerző cikkével a *Kereskedelmi Jog* 1934. évi 9. és 10. számában.

Ehhez képest úgy foglalna állást helyesen az alkotandó törvény abban a sokat vitatott kérdésben, hogy ki a mozgófényképészeti alkotás szerzője, ha alkalmazkodnék a valóságos tényekhez, és kimondaná, hogy az üzleti vállalat körében előállított mozgófényképészeti alkotás tekintetében az részesül a szerzőt megillető oltalomban, akinek vállalkozó tevékenysége a képszalagot létrehozta. Ezzel az alkotandó törvény nem alkotna fikciót, hanem csupán nem hunyna szemet afölött, hogy a mozgófényképészeti alkotás szerzőségének kérdését nem lehet megoldani a pusztá egyéni szempontok figyelembevételével. Gyakorlati szempontból is a szóban levő megoldás a legmegfelelőbb, mert a mozgófényképészeti alkotás értékesítésének zavartalanságát leginkább biztosítja. Kétségtelen ugyan, hogy a szerzőség szóban levő megállapítása a mozgófényképészeti alkotás létrehozatala körül közreműködőket kizárólag arra utalja, hogy érdekeiket szerződés körében igyekezzenek megóvni, azonban ez a hátrány a mozgófényképészeti alkotás sajátszerűségében kellő ténybeli magyarázatra talál.

A kifejtettekhez képest nem volna helyes követni a külföldi példák közül azt sem, amely a mozgófényképészeti alkotás szerzőségét megosztja a szöveggönyv írója és a filmgyártó vállalat tulajdonosa között, vagy esetleg más megosztást hoz létre, sem pedig azt a megoldást,¹⁰ amely szerint a mozgófényképészeti alkotás létrehozatala körül közreműködő személyek szerzői joga, a törvény erejénél fogva, a filmgyártó vállalat tulajdonosára száll át. Mindezek a megoldások további rendelkezéseket tesznek szükségessé abban a tekintetben, hogy a film értékesítésének joga kizárólag a vállalatot illeti. Így ezek a megoldások nem elég következetesek, ám bonyolultak és végeredményben túlnyomóan a részünkről elfoglalt álláspont érvényesülésére vezetnek. De nem volna helyes arra az álláspontra sem helyezkedni, hogy nem foglalunk állást a mozgófényképészeti alkotás szerzősége tekintetében. Ebben a tekintetben nem lehet fenntartani a hatályos jog negatív álláspontját, mert a gyakorlat számára ebben a nehéz kérdésben tájékoztatást kell nyújtani, annál is inkább, mert gyakorlati jelentősége szembeszökő. Másfelől a szerzőről adott általános meghatározás mellett nyilatkozni kellene afelől is, vajon ez a meghatározás alkalmazható-e a mozgófényképészeti alkotásra is.

d) Minthogy szerző – a most tárgyalt kivételre nem tekintve – általában csak az, aki szellemi alkotást saját szellemi tevékenységével hozott létre, nem tekinthető szerzőnek az, aki csupán annyiban működött közre szellemi alkotás létrehozására, hogy a szerzőnek bíráló megjegyzésekkel, a nyilvánvaló elvételések kijavításával vagy más hasonló módon segítséget nyújtott. Az ily tevékenység nem lehet alapja a teljes szerzői jogvédelemnek, tehát az ily közreműködő nem tarthat számot az alkotásra vonatkozóan szellemi érdekű védelemre, csupán a szerző akaratából – megállapodás alapján – részesülhetne vagyoni érdekű oltalomban, mintha szerzőtárs volna. Ellenben teljes szerzői oltalom illeti a gyűjtemény szerkesztőjét, illet-

¹⁰ Vö. az 1932. évi német és osztrák javaslattal. Hasonló a magyar bírói gyakorlat megoldása is (lásd Alföldy i. m. 171.).

ve a színrehozatal módja mint egész megalkotóját, amennyiben szellemi tevékenységünkkel szellemi alkotást hoztak létre. Mind az ily szerzők, mind a közvetett elsajátítást végzők csak az egyes adalékok vagy részek szerzőinek, illetőleg az eredeti alkotás szerzőjének jogait érintetlenül hagyó oltalomban részesülhetnek, de oltalmuk független lenne attól is, hogy az említett elsődleges vonatkozásokban van-e helye szerzői jogi védelemnek. Lényegileg ez a helyzet a hatályos jog szerint is.

Nem szerző az előadóművész előadó tevékenységének készüléken megrögzítése esetén sem, mert az ily megrögzítés nem hoz létre új szellemi alkotást, csupán már meglévő szellemi alkotás közlése tekintetében van jelentősége. A megrögzítés módja a szellemi alkotás tekintetében közömbös.

e) A Római Egyezménynek megfelelően újítás szükséges hatályos szerzői jogi törvényünk szövegével szemben annyiban is, hogy kifejezetten rendelkezni kell a szerző jogvédelme *szellemi érdekeiről* és ezek oltalmáról.

Természetesen nem határozhatók meg kimerítően a szerző szellemi érdekei, csupán példázó felsorolásukat lehet adni. Ebben a tekintetben összhangban kell maradni a Római Egyezmény 6/a cikkével, amely szerint függetlenül a szerző vagyoni jogaitól, sőt még azok átruházása esetén is, a szerző megtartja azt a jogát, hogy követelhesse annak elismerését, hogy ő a mű szerzője, továbbá megtartja azt a jogát, hogy ellenezze a mű minden eltorzítását, megcsonkítását vagy más olyan megváltoztatását, amely becsületére vagy hírnevére sérelmes lehetne. Ehhez képest ki kellene mondani az új törvényben, hogy a szerző szellemi érdeke egyebek közt az, hogy mindenki elismerje, hogy az alkotást ő hozta létre, továbbá hogy alkotását senki el ne torzíthassa, és általában oly módon ne érinthesse, amely a szerző hírnevére hátrányos. Egy ilyen rendelkezésben kétségtelenül megvan a megcsonkítás és más olyan megváltoztatás tilalma is, amely a szerző hírnevére hátrányos. Nem kell külön említeni a szerző becsületére hátrányos értékesítést, mert ez annyiban, amennyiben a szerzői jogra tartozik, úgyszólván abból, hogy a szerző minden szellemi érdekét jogosult bárkivel szemben megoltalmazni, és ebben csak annyiban van korlátozva, amennyiben a törvény kifejezetten rendel. Egyébként a becsület sérelmének mind büntetőjogi, mind magánjogi következményeit a becsület védelméről szóló 1914:XL. törvénycikk rendelkezései határozzák meg, s ezek – a 28. §-ban – a becsület sérelmével okozott vagyoni és nem vagyoni kár megtérítése felől is rendelkeznek, márpedig a Római Egyezmény 6/a cikk 2. bekezdéséhez képest a Berni Unió országainak hazai törvényei hivatottak megállapítani a szerző személyiségi jogai gyakorlásának feltételeit, s e jogok megóvására szolgáló jogi eszközöket annak az országnak törvényei szabályozzák, amelyben a védelmet igénylik.

A példázó felsorolásban is túl kell azonban menni a Római Egyezményen, amennyiben a szerző kizárólagos elhatározására kell bízni, vajon *létrehozza* és *nyilvánosságra hozza-e* alkotását, továbbá hogy nyilvánosságra hozza-e szerzőségét. Az, hogy a szerző maga határozza meg, létrehozza-e alkotását, magától értődő természetességnek látszik ugyan, azonban nagy gyakorlati jelentőség fűződik hoz-

zá egyfelől az alkotás értékesítési jogának ügyleti átruházása vagy átengedése esetén, másfelől a szerző ellen intézett végrehajtás során. Az előbbi tekintetben az alkotandó törvény akkor vonná le a szóban levő elv következményét, ha a kiadót nem jogosítaná fel arra, hogy a szerzőtől a mű szolgáltatását követelhesse, hanem csupán kártérítési és elállási jogot biztosítana a kiadó számára. A szellemi alkotás természetéből következik ugyanis, hogy csak önként, szabadon és nem kényszer folytán gyakorolható, s hogy a szerzőt nem lehet arra kötelezni, hogy olyan alkotást hozzon létre, amelynek szolgáltatását ügylettel ígérte ugyan, azonban utóbb – esetleg a körülmények változása következtében vagy más okból – arra a belátásra jutott, hogy az alkotás létrehozatala nem felel meg szellemi érdekeinek. A végrehajtás tekintetében pedig úgy kellene rendelkezni, hogy végrehajtás útján sem lehet a szerzőt alkotásra kötelezni. Ebben a vonatkozásban fokozottan állnak az imént kifejtett indokok.

A már létrejött alkotás nyilvánosságra hozatalát sem lehet kivonni a szerző kizárólagos megítélése alól. A nyilvánosságra hozatallal válik a szellemi alkotás olyan önálló valósággá, amely bizonyos vonatkozásokban elszakad a szerző személyiségétől, és bizonyos tekintetben – vagyoni vonatkozásban – ügylet vagy törvény alapján a szerző akarata ellenére is értékesíthető. A nyilvánosságra hozatal tehát a legközelebről érinti a szerző szellemi érdekeit, s ezért ebben a tekintetben kifejezetten kellene rendelkezni, de a már nyilvánosságra jutott alkotás tekintetében is gondosan óvni kellene a szerző szellemi érdekét azzal, hogy visszavonási jogot biztosítunk a szerző számára. Eszerint a szerző alkotásának értékesítését még átruházás esetén is jogosult lenne nyomós okból megtiltani. Természetesen köteles volna az ebből eredő kárt megtéríteni, s a bíróság megfelelő esetben a visszavonási jog gyakorlását csak kellő biztosíték fejében engedhetné meg. Ez a visszavonási jog, ami a szerzői jog francia irodalmában *droit de repentir* néven szereplő jog körébe esik, végső következményeit vonná le a szerzői jog tárgyául szolgáló alkotások szellemi jellegének.

Ami a nyilvánosságra hozatalt illeti, a jogalkalmazás megkönnyítése érdekében ki kellene mondani, hogy a nyilvánossággal egy tekintet alá esik a személyek előre meg nem határozott köre is, a nyilvánosságra hozatallal pedig egy tekintet alá esik a még nyilvánosságra nem hozott alkotás lényeges tartalmának a nyilvánossággal közlése is. Az utóbbi vonatkozásban az 1921:LIV. tc. 6. § 1. pontja is védi a még meg nem jelent vagy közzé nem tett művet lényeges tartalmának jogosulatlan közlése ellen. A nyilvánosságra hozatal módja lehet az építés is. A nyilvánosságra hozatalnak egyik módja a megjelenés.

Minthogy a nyilvánosságra hozatal a szerző legszemélyesebb joga, ki kellene mondani, hogy az alkotás nyilvánosságra hozatalára – végrehajtáson kívül is – a kiskorú vagy a gondnokság alá helyezett szerző törvényes képviselője csak abban az esetben jogosult, ha a 12. életévét betöltött kiskorú vagy az értelmes akarat-elhatározásra képes gondnokság alá helyezett egyén a nyilvánosságra hozatalt maga is kívánja.

Minthogy a szerző szellemi érdeke az is, hogy maga határozza meg, nyilvánosságra hozza-e szerzőségét, általában *meg kell jelölni a szerzőt alkotásán* vagy ennek többszörösítésén, vagy előadása alkalmával, hacsak a szerző ellenkező akarata nem nyilvánvaló. Más a helyzet a *képzőművészeti* alkotás tekintetében, amire nézve a szerző kifejezett akarata lehet csak elegendő alap arra, hogy az ily alkotást eredeti példányként hordozó testi tárgyon a szerző nevét vagy jegyét feltüntessék. Ez a kivétel a képzőművészeti alkotás sajátos természetéből következik, úgyszintén az a további szabály is, hogy képzőművészeti alkotás többszörösített vagy közvetett elsajátítás útján létrejött példányán nem szabad a szerző nevét vagy jegyét úgy feltüntetni, hogy eredeti példány látszatát kelthesse. Ezek a szabályok azt juttatnák világosabb kifejezésre, amit az 1921:LIV. tc. 23. §-a mond ki azzal a rendelkezésével, amely szerint az ott meghatározott büntetés alá esik az, aki a szerző nevét akarata ellenére a művön megjelöli vagy mellőzi.

A szerző szellemi érdekeit érinti az az alkotandó szabály is, hogy az átruházott vagyoni érdekű szerzői jogot csak a szerző vagy örököse beleegyezésével lehet másra ruházni. Különösen nagy jelentőségű ebben a vonatkozásban a szerző változtatási jogáról alkotandó rendelkezés vagyoni érdekű jog átruházása esetén, nemkülönben az alkotandó szabály annak változtatási jogáról, akire a szerző vagyoni érdekű jogát átruházta. Gondoskodni kell a szerző szellemi érdekeinek védelméről abban a körben is, amin belül a szerző jogai közérdekből korlátozást szenvednek.

Az alkotás létrehozatalára és a nyilvánosság elé bocsátásra vonatkozó szellemi érdekek jelentősége különösen a szerző hitelezőjének javára fogatosított *végrehajtással* kapcsolatban jelentkezik. A nyilvánosságra hozatal tekintetében lényegileg meg lehet maradni azon az állásponton, mint az 1921:LIV. tc. 4. §-a, ami szerint a szerzői jog addig, amíg az magát a szerzőt vagy örökösét vagy hagyományosát illeti meg, végrehajtás tárgya nem lehet. De ez a szabály nem érvényesülhet feltétlenül: kivétel az az eset, ha kétséget kizáróan megállapítható, hogy a szerző alkotását abban az állapotban, amint a végrehajtás fogatosításakor van, nyilvánosságra hozatalra vagy legalább értékesítésre szánta. Ilyenkor nem volna indokoltsága a szerző beleegyezését kívánni a kényszerű nyilvánosságra hozatalhoz. Még kevésbé lenne indokolt ily esetben az örökös vagy hagyományos beleegyezését kívánni, akit egyébként szintén nem lehet az alkotás nyilvánosságra hozatalára kényszeríteni. A nyilvánosságra hozott alkotás végrehajtás útján való értékesítésének korlátait a következőképpen kellene megszabni.

A – bár külföldön – nyilvánosságra hozott alkotást a szerző ellen intézett végrehajtás útján is csak a szerző beleegyezésével lehet értékesíteni. A szerzőt kifejezetten meg kell kérdezni beleegyezése felől. Ily beleegyezésre a szerző törvényes képviselője nem jogosult. Ehhez képest a szerző ellen intézett végrehajtás tárgya a szerző beleegyezésétől függetlenül csak az lehet, ami a szerzőt a nyilvánosságra hozott alkotásra vonatkozó vagyoni érdekű jog önkéntes érvényesítése vagy értékesítése folytán megilleti. Ezeket a rendelkezéseket megfelelően kell alkalmazni az

oly dolgok tekintetében, amelyek kizárólag valamely képzőművészeti vagy iparművészeti alkotás többszörösítésére szánt külön eszközök. Az említett korlátozások a szerző részesedési jogára nem nyerne alkalmazást.

Lényegesen el kell térni a hatályos szerzői jogtól abban is, hogy a szerző vagyoni érdekű jogait nem kell kimerítően meghatározni, hanem csak példázóan a legfontosabb ily jogosítványokat, híven a meghatározandó elvhez, ami a szerző személyiségének érvényesülését általában kívánja biztosítani a megszabandó korlátok között.

f) A szerző vagyoni érdekeit példázóan felsoroló §-ban kifejezetten meg kell majd említeni az üzletszerű bérbeadást (kikölcsönzést), úgyszintén az alkotás nem fémvezetékes táviró vagy távbeszélő (rádió, képtáviró stb.) útján közlését is, amelyet *rádióközvetítésnek* lehet nevezni. A rádióközvetítés egy tekintet alá esik az alkotás közlésének a belföldön különböző helyeken tartózkodó korlátlan számú egyén számára egyidejűleg, de nem ismételt módon hallhatóvá vagy láthatóvá tétele is. Kifejezetten állást kell foglalni abban az irányban is, hogy a szerző joga alkotásának hangszóró vagy más ily műszaki berendezés útján a – bár szabad ég alatt tartott – előadás vagy bemutatás helyiségén kívül hallhatóvá vagy láthatóvá tétele, úgyszintén alkotása rádióközvetítésének *hangszóró* vagy más ily műszaki berendezés útján előadása felhasználása is.

g) Igen lényeges eltérés hatályos szerzői jogunktól, hogy az alkotandó törvény az előadás jogát – véleményem szerint – nem korlátozhatja színpadi művekre, hanem általánosságban ki kell mondania, hogy mind a színszerű, mind a *nem színszerű előadás* a szerző jogvédte vagyoni érdeke. Hatályos jogunk erre vonatkozó korlátozásának ugyanis semmi elvi alapja nincs, azt a szerzői jogi tudomány eddig is kifogásolta, és az újabb külföldi jogfejlődés is e korlátozás kiküszöbölése felé halad. A szerző jogává kell tenni a nyelvi alkotás keresetképpen végbemenő személyes előadását is. A nyelvi alkotások művészi értékű előadásához fűződő közérdeknek pedig azzal kell eleget tenni, hogy a szerző erre vonatkozó vagyoni érdekű jogát megfelelő korlátozások alá kell vetni.

h) A szerző vagyoni érdekű jogai tekintetében a *szerzőtárssal egyenlő megítélésben* kell részesíteni azt, aki a szerzőnek csupán bíráló megjegyzésekkel, átnézéssel, a nyilvánvaló elvétések kijavításával vagy más ily módon nyújtott segítséget, ha erre nézve a szerzővel megállapodás jött létre. Az ily közreműködés nem szoros értelemben vett alkotó tevékenység ugyan, azonban lehet igen értékes is, és ha a szerző maga is ily megítélésben részesíti, vagy éppen másként nem is juthatna hozzá, nincs ok arra, hogy a törvény megtagadja az ily közreműködőtől azt, hogy az alkotás tekintetében – megállapodás alapján – a szerzőtársat megillető vagyoni érdekű jogokat gyakorolhasson.

i) Egyik legnagyobb fontosságú újításnak kell lenni a szerző *részesedési jogának*. A francia *droit de suite* mintájára el kell ismerni a szerző jogát arra, hogy valahányszor az oly testi tárgyat, amelyen a szerző szellemi alkotása mint eredeti példányon van megrögzítve, eladják, a nyers vételár bizonyos hányada a szerzőt

illeti. A szerző ily részesedési jogát indokoltta teszi az a közismert tapasztalat, hogy különösen képzőművészeti alkotások gyakran csak igen későn vívják ki azt az elismerést, és ennek megfelelően azt a vagyoni értéket is, amelyre belső értékességüknél vagy az ízlés megváltozásánál fogva igényt tarthatnak, de amely rendszerint nem a szerzőnek vagy örökösének, hanem harmadik személyeknek, előrelátó üzéreknél vagy más oly egyéneknek a javára esik, akiknek az értékelkedésben semmi részük nincsen. Emellett azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy képzőművészeti alkotások nem is annyira többszörösítés útján, mint inkább eredeti példányukban tárgyai a vagyoni értékesítésnek, úgyhogy ebben a tekintetben a képzőművészek bizonyos hátrányban vannak az írói és zenei alkotások szerzőivel szemben. De nemcsak képzőművészeti alkotások tekintetében észlelhető az a visszásság, hogy az értékelkedés kizárólag az ennek létrejövetelében nem részes idegenek vagyontát gyarapítja. Előfordul ez az eset írói vagy zenei alkotások eredeti kézírata tekintetében is. Ezért – a francia törvényhozáson túlmenően – minden eredeti példány értékelkedéséből részt kell juttatni a szerzőnek vagy örökösének. Annyiban azonban a francia mintát lehet követni, hogy az értékelkedés csak törvényhozási indítóokként szerepeljen, a szabályozásban azonban gyakorlatibb megoldást kell nyújtani, mint p. o. a csehszlovák szerzői jogi törvény, amely kifejezetten az értékelkedésből juttat részt, holott ennek megállapítása sokszor igen súlyos, sőt képtelen feladatot ró a szerzőre vagy örökösére. A szabályozásnak a nyers vételárát kell szem előtt tartani, amely könnyebben megállapítható, és ebből kell részesedést juttatni. Méltánytalanságok kiküszöbölése végett azonban ki kell zárni a részesedési jog gyakorlását olyankor, ha az érdekelt kimutatja, hogy a nyers vételár – a részesedési jog számbavételével – nem haladja meg a megelőző alkalommal elért nyers vételár összegét.

j) Nem maradhatnak érintetlenül a *szerzői jog végrehajtás alá vonásáról* szóló rendelkezések sem. Az eltérés részben az új rendszerrel kapcsolatos, amely különbséget tesz a szerző szellemi és vagyoni érdekű védelme között. Az 1921:LIV. tc. 4. §-ának az a szabálya ugyanis, amely szerint a szerzői jog addig, amíg az magát a szerzőt vagy örökösét vagy hagyományosát illeti meg, nem lehet végrehajtás tárgya, csupán a szerző szellemi érdekű jogai tekintetében lehet indokolt ilyen széles terjedelemben, nevezetesen az alkotás létrehozása és nyilvánosságra hozatalára vonatkozó jog tekintetében. Így mindenestre indokolt, hogy a szerző örököse se legyen köteles túrni végrehajtás esetén sem az alkotás nyilvánosságra jutását. Ellenben a szerző halála után már semmiféle figyelembe vehető szempont nem szól a szerző életében nyilvánosságra jutott alkotásra vonatkozó vagyoni jogok végrehajtás alá vétele ellen.

k) Új rendelkezést kell alkotni arról is, hogy kik *a szerző halála után szellemi érdekű jogának érvényesítésére hivatott személyek*. Ezek nem azonosak azokkal a személyekkel, akik – a mai jogállapotnak megfelelően – a szerző vagyoni érdekű jogait hivatottak a szerző halála után a javaslat szerint is érvényesíteni. Az elhalt szerző szellemi érdekeinek gondozása ugyanis nem okvetlenül bízható azokra,

akik a szerző vagyoni érdekeinek érvényesítésére jogosultak, hanem elvileg csak olyanokra, akiktől elvárható, hogy a szerző személyiségének megvédésére a szerzőhöz való családi kapcsolatuknál fogva vagy közérdekből vállalkoznak.

l) Pótolni kell mai jogunk hiányait azzal is, hogy kifejezetten meg kell tiltani az örökösnek is az *alkotás oly megváltoztatását*, amely a közönség számára nincs felismerhetővé téve. Arról is kifejezetten rendelkezni kell, hogy a nyilvánosságra nem hozott alkotást a szerző halála után mindaddig nem szabad nyilvánosságra hozni, amíg le nem telt az az idő, amelyre a szerző tilalma vonatkozik. E rendelkezések megszegése miatt a dolog természetéhez képest azok léphetnek fel az örökös ellen is, akik a szerző szellemi érdekeinek érvényesítésére jogosultak a szerző halála után, de a szóban levő tilalmak kiterjednének a most említett személyekre is éppúgy, mint az a tilalom, amely képzőművészeti alkotás eredetijén a szerző nevének vagy jegyének halála után feltüntetésére vonatkozik.

ly) Kifejezetten rendelkezni kell abban az irányban is, hogy az, *akire a szerző vagyoni érdekű jogát átruházta, ezt rendszerint csupán a szerző beleegyezésével ruházhatja másra*, s ha az átruházott jog a megszerzőre vagy jogutódára nézve megszűnik, a szerző joga eredeti terjedelmét nyeri vissza. A szerzői jogot ugyanis nem lehet csupán mint vagyontárgyat tekinteni, mert a szerzőhöz való vonatkozását is megtartja, a szerzőre – vagy örökösére – pedig nem lehet közömbös, hogy ki az, aki átruházás folytán az alkotást értékesítheti.

m) Míg az 1921:LIV. tc. 3. § 3. bekezdése csak a szerzőnek biztosít jogot átruházás esetén változtatásra, az új törvénynek az átruházott jog megszerzője részére is meg kell engednie, hogy az alkotáson olyan változtatást tegyen, amely az átruházás világos céljához képest nyilvánvalóan szükséges, hacsak a szerzőnek nincs nyomós oka arra, hogy az ily változtatás ellen tiltakozzék. Annyiban is túl kell menni a hatályos jogon, hogy *a szerzőt fel kell jogosítani arra, hogy alkotásának értékesítését átruházás esetén tiltsa meg, ha erre nyomós oka van*, de csak az ebből eredő kár megtérítése fejében, szükség esetén biztosíték nyújtása mellett. A szerző szellemi érdekeit ezzel is óvni kell anélkül, hogy a szerzői jog megszerzőjének vagyoni érdekeit csorbítanánk.

n) Részletesen szabályozni kell azt *a viszonyt, amely a szerző és az alkotást eredeti példányként hordozó testi tárgy tulajdonosa közt keletkezik*. Így ki kell mondani, hogy abban az esetben, ha a szerző azt a testi tárgyat, amely az alkotását eredeti példányként hordozza, más tulajdonába bocsátja, az ily dolog tulajdonosa – bizonyos kivételekkel – a szerző szellemi érdekeinek érvényesítésére irányuló jogát egyáltalában nem, a szerző vagyoni érdekének érvényesítésére irányuló jogát pedig csak a szerző beleegyezésével gyakorolhatja. Ami pedig az ily testi tárgy tulajdonosának kötelezettségeit illeti a szerző irányában, ebben a tekintetben azt az általános elvet kell felállítani, hogy a tulajdonos köteles túrni, hogy a szerző alkalmas módon és a tulajdonos érdekeinek méltánytalan sérelme nélkül az alkotásra vonatkozó szellemi és vagyoni érdekét érvényesíthesse, így különösen alkotását többszörösíthesse vagy közvetve elsajátíthassa. Ennek az elvnek is vannak azon-

ban korlátai. Általános elvi korlát lehet az, hogy nem terheli ily kötelezettség a tulajdonost, ha az ő szembenálló érdekei nagyobb súlyúak, mint a szerző érvényesítési kívánt érdeke. Példaképpen lehet felhozni azt, hogy a tulajdonos nem köteles a dolgot a szerzőnek a szóban lévő célból kiadni, sem pedig a művet változatlanul fenntartani, vagy a rongálástól vagy a pusztulástól megóvni, sem a megrongálódott művet kizárólag a szerzővel állíttatni helyre. Másik példa a szóban lévő korlátozásra az, hogy a szerző – megállapodás hiányában – nem korlátozhatja a képzőművészeti alkotását eredeti példányképpen hordozó testi tárgy tulajdonosát abban, hogy az ily tárgyat mi módon helyezze el. Míg a tulajdonos kötelezettségének korlátait a szerző irányában általános elvi kijelentéssel kell meghatározni, addig a tulajdonos jogosultságára vonatkozó általános – negatív – elvet csupán egy kimerítően meghatározott kivétellel lehet áttörni. Eszerint a képzőművészeti alkotást az eredeti példányképpen hordozó testi tárgy tulajdonosa kétség esetén nyilvánosságra hozhatja és közszemlére tétellel vagy a látást ismételtető közvetítő készülék útján bemutatással értékesítheti is.

ny) Pótolni kell a *kiadói ügyletet szabályozó rendelkezések egy hiányát is*, de ennek a pótlásnak ki kell terjednie a szellemi alkotás értékesítésének a kiadói ügyleten kívül eső más módjaira is. Meg kell ugyanis engedni azt, hogy olyankor, ha az alkotás értékesítésére átruházás útján adott engedéllyel a kitűzött határidőben, ilyenek hiányában pedig a körülményeknek megfelelő méltányos határidőben, amennyiben pedig ez nem állapítható meg, a külön meghatározott időponttól számított két évig a szerző hibáján kívül és beleegyezése nélkül nem élnek, vagy oly fogyatékosan élnek, hogy a szerző jogos érdeke sérelmet szenved, a szerző a szerződéstől elállhasson, mintha azt meg sem kötötték volna. A két évi időtartamot a szerződést megkötésétől, ha pedig az alkotás példányának átadása később történt, ettől az időtől kell erre számítani. A szerző nyomban elállhat, ha a másik fél egyáltalában nem képes kötelezettségét teljesíteni, vagy ha a teljesítést megtagadta, vagy ha a szerző nyomatékos érdeke a teljesítés ellen szól, így különösen, ha az előadás nyilvánvalóan nem megfelelő, p. o. teljesen alkalmatlan szereplőkkel vagy olyan változtatásokkal történik, amelyekhez a szerző nyomós okból nem járulhat hozzá. Ha a szerző jogosan áll el a szerződéstől, nem köteles kiadni a már megkapott ellenértéket, hacsak ezt méltánylást érdemlő körülmények, így különösen a másik fél véttségének hiánya vagy a szerző sérelmének kisebb foka indokoltnak nem mutatják. A szerző előzetes lemondásának az elállási jogról nincs joghatálya. A szerzőnek ezeket a jogokat meghaladó jogai érintetlenül maradnak. Ezeket a rendelkezéseket megfelelően kell erre alkalmazni olyankor is, ha nem az értékesítésre adott engedély fogamatba vételének teljes hiányáról van szó, hanem csupán arról, hogy elfogyott alkotásnak új kiadását az, akinek erre joga van (de nem köteles), az átruházó hibáján kívül és beleegyezése nélkül legalább két éven át elfogadható indok nélkül nem teljesíti, vagy színszerű előadás céljára átadott alkotást az, akinek erre joga van, a szerző hibáján kívül és beleegyezése nélkül legalább két éven át nem ad újra elő. Ezt a határidőt attól a naptól kellene számítani, amikor az előbbi kiadás elfogyott, illetőleg amikor a művet az ily jogosult utoljára adta elő.

o) A szerző érdekével szembenálló érdekek mérlegelése alapján egyesek javára tett korlátozások közt rendelkezni kell arról is, hogy még a szerző sem hozhatja nyilvánosságra alkotását, ha pedig nyilvánosságra hozta, nem értékesítheti abban az esetben, *ha a házastárs azt ellenzi*, és az alkotás alkalmas arra, hogy oly közbotrányt keltsen, amely az ellenző házastárs személyét érinti.

ö) Az *arcképek* tekintetében – az 1921:LIV. tc. 64. §-ától eltérően – nem a megrendelő, hanem az ábrázolt személy beleegyezését kell kívánni a szerző jogának értékesítéséhez, lényegileg bírói gyakorlatunkkal összhangban. Nagy gyakorlati jelentőségű – szükséges – korlátozása lenne a szóban lévő elvnek az, hogy megadottnak kell tekinteni a beleegyezést akkor is, ha az ábrázolt személy vagyoni ellenértékben részesült azért, mert arcképének vagy szoborképmásának elkészítését megengedte a szerzőnek. További szükséges korlátozás volna az, hogy az ábrázolt személy halálának évétől számított tíz év után a szerző feltétlenül jogosult a nyilvánosságra hozatalra és az értékesítésre. Ez idő eltelte előtt olyankor, ha a beleegyezést nem lehet megadottnak tekinteni, sem az ábrázolt személyt nem lehet megkérdezni, az ábrázolt személy házastársának, ivadéka, elődjének vagy testvérének beleegyezése volna szükséges, mégpedig az utóbb említettek csak az előbb említett jogosult hiányában adhatnák beleegyezésüket. A beleegyezést vissza lehetne vonni anélkül, hogy ezért kártérítés járna. Nem volna szükség az ábrázolt személy beleegyezésére nem megrendelésre készült arckép vagy szoborképmás nyilvánosságra hozatalához, ha ez a művészet magasabb érdekét szolgálja.

Másik szükséges korlátozása lenne a szerző jogának arckép vagy szoborképmás tekintetében az, hogy az ily alkotást – más megállapodás hiányában – fénykép útján többszörösítheti vagy közszemlére teheti a megrendelő vagy jogutóda, úgyszintén az ábrázolt személy vagy házastársa, ivadéka, elődje vagy megbízottja. Mindez arra az esetre is állana, ha az arckép vagy szoborképmás nem részesül a szerzői jog oltalmában.

További kivételeket is kell azonban tenni az alól az elv alól, hogy arckép értékesítéséhez az ábrázolt személy beleegyezése szükséges. Az egyik ilyen kivétel az, hogy nincs szükség az ábrázolt személy beleegyezésére, ha az igazságszolgáltatás vagy a közbiztonság érdekében hatóság készített vagy hoz egyébként nyilvánosságra vagy terjeszt arcképet. A másik kivétel az, hogy sem a szerző, sem az ábrázolt személy beleegyezése nem szükséges a közéletben és általában a napi eseményekben szereplő vagy gyülekezeten, felvonuláson vagy más ily alkalommal jelen volt személy arcképének hírlapban vagy folyóiratban vagy mozgófénykép útján közléséhez, sem arcképnek tudományos, oktató vagy általában közművelődési célból közszemlére tételéhez, többszörösítéséhez, a látást közvetítő készülék, így különösen mozgófénykép vagy rádió (képtávirat) útján vagy egyébként nyilvános bemutatásához. A most említett kivételek azonban nem érvényesülhetnek abban az esetben, ha ez az ábrázolt személy, vagy ha meghalt, házastársa, ivadéka, elődje vagy testvére érdekét méltánytalanul sértené.

p) Hatályos szerzői jogunk hiányosságát pótolni kellene egy olyan rendelkezéssel is, amely a *levelek nyilvánosságra hozatalának feltételeit* szabályozza arra az esetre is, ha szellemi alkotásnak tekinthetők. Ehhez képest levelet, naplót vagy más bizalmas iratot, amelyet a szerző nem szánt a nyilvánosságnak, akkor is csak a címzett beleegyezésével szabadna nyilvánosságra hozni, ha szellemi alkotásnak tekinthető. A címzett halála után, ha az elhalt végrendelettel nem intézkedett más-képp, és az elhalálozás évétől számított tíz év még el nem telt, beleegyezésre az elhalt házastársa, ivadéka, elődje vagy testvére lehetne jogosult, azonban az utóbb említettek csak az előbb említett jogosult hiányában. Nem volna szükség beleegyezésre, ha a nyilvánosságra hozatalt oly méltánylást érdemlő érdek kívánja, amely nagyobb súlyú, mint az az érdek, ami a nyilvánosságra nem jutáshoz fűződik. Ily esetben természetesen a szerző beleegyezésére sem lenne szükség. Jogellenesen nyilvánosságra hozott nyitott levelet, naplót vagy más bizalmas iratot terjeszteni sem volna szabad mindaddig, amíg a nyilvánosságra hozatalt ellenezni lehetne.

r) El kellene térni hatályos szerzői jogunktól annak a jognak minősítése tekintetében, amelyet az 1921:LIV. tc. 8. §-a juttat az előadóművésznek akkor, amikor *az előadóművészet eredményét* a szerzői jog oltalma alá helyezi annyiban, amennyiben ez az eredmény a látást vagy a hallást ismételhetően közvetítő készüléken van megrögzítve. Az 1921:LIV. tc. álláspontja ugyanis ebben a tekintetben az, hogy a mechanikai előadás céljára szolgáló, művészi tevékenységgel járó alkalmazás ugyanolyan megítélés alá esik, mint a mű más nyelvre fordítása vagy egyéb átdolgozása, átalakítása vagy felhasználása, általában közvetett elsajátítása. A törvény szövege nem elég világos ugyan abban a tekintetben, kit illet meg a – másodlagos – szerzői jog az ily alkalmazás tekintetében, nevezetesen közvetlenül azt a személyt-e, akinek üzleti vállalkozása a készüléket létrehozta, vagy pedig közvetlenül az előadóművészt-e, aki ily szerzői jogát a vállalkozóra ruházhatja. Némileg világosabb a szövegezésnél az indokolás, amely az előadót az alkalmazás szerzőjeként jelöli meg. Új szerzői jogi törvény alkotásakor a szóban lévő jogi konstrukciót nem lehet fenntartani. Az új törvény alkalmazási körét ugyanis – mint kimutattuk – a szellemi alkotás fogalma határolná el, ez pedig a szellemi tevékenység csupán közlésre is alkalmas eredménye lehet, maga a közlés azonban nem. Ehhez képest fenn kell ugyan tartani azt a helyes elvet, hogy az előadóművésznek jogot kell biztosítani a szóban lévő alkalmazás tekintetében, azonban ez a jog nem azonos a szerzői joggal, hanem *sui generis* jog, s időtartamának is különböznie kellene a szerzői jog tartalmától.

s) Az új törvénynek lényegesen el kell térnie a fennálló jogtól annyiban is, hogy az 1875:XXXVII. törvénycikkbe foglalt kereskedelmi törvény 517. §-ával ellentétben nem engedheti meg, hogy *gyűjteménybe felvett adalékok szerzői* más megállapodás hiányában a szerkesztő beleegyezése nélkül külön kiadhassák olyan alkotásokat, amely a gyűjtemény megjelenése előtt még nem jelent meg. A gyűjteményes mű kelendőségét ugyanis jelentékenyen befolyásolhatja az, ha egyes lényeges részeit külön is ki lehet adni. A szerkesztő lehet csak hivatott megítélni, mikor nem

kell tartani az ebből eredő hátránytól. A szerkesztőnek ezt a jogát természetesen ellensúlyozni kell azzal, hogy a szerzőt is fel kell jogosítani annak megtiltására, hogy az ily adalékot az ő beleegyezése nélkül a gyűjteményen kívül is értékesítsék, feltéve, hogy szerzői oltalom alá eső műről van szó. Az adalék szerzőjének szóban lévő korlátozását kimondó elv azonban egyébként sem lehet feltétlen.

Lényegesen enyhítené ennek az elvnek a szigorúságát az a további rendelkezés, hogy az adalékot a díjazásban nem részesülő szerző más megállapodás hiányában szabadon értékesítheti, ha egy év eltelt annak az évnek befejezését követően, amelynek folyamán az adalék a gyűjteményes mű keretében megjelent. Még lényegesebb kivételt jelentene az a szabály, amely szerint olyankor, ha a gyűjtemény rendszeresen visszatérő időszakonként jelenik meg (hírlap, folyóirat, naptár stb.), az adalékot szerzője szabadon értékesítheti, hacsak az eset körülményei arra nem mutatnak, hogy erre a gyűjtemény szerkesztője vagy kiadója kizárólagos jogot szerzett. Ilyen esetben is joga volna azonban a szerzőnek az adalékot értékesíteni, ha egy év már eltelt annak az évnek befejezése óta, amelyben az adalék a gyűjteményben megjelent. Nem lehet korlátozni ezentúl sem a szerző jogát hírlapban megjelent nyelvi alkotása tekintetében. Lényegileg megfelel ez a kiadói ügyletről szóló hatályos rendelkezéseknek, mégis azzal az eltéréssel, hogy ily szabad felhasználásnak csak más megállapodás hiányában lehetne helye, továbbá hogy az erre vonatkozó rendelkezés nem terjedne ki folyóiratban megjelent alkotásokra.

sz) Nem lehet fenntartani a hatályos szerzői jognak azt a szabályát, amely szerint olyankor, ha a műnek több szerzője van, a nyilvános előadás joga tekintetében az általános szabályokat azzal az eltéréssel kell alkalmazni, hogy – zenés színművek kivételével – szöveges zeneművek előadásához a szerzőket egymással szemben megillető jogok sérelme nélkül a zeneszerző beleegyezése elegendő. Erre a kivételre ugyanis nincs szükség, amint más szerzői jogi törvények példája is mutatja. Gyakorlati szükség mutatkozik azonban annak a kérdésnek tisztázására, vajon kit illet *a mozgófényképeszeti alkotáshoz közvetlenül írt zene mechanikai előadásának joga*. Tekintet nélkül ugyanis arra, hogy az ily zene filmen vagy más készüléken van-e megrögzítve, annyira egységbe olvad a szoros értelemben vett mozgófényképeszeti alkotással, hogy ezt a tényleges összefüggést nem lehet figyelmen kívül hagyni, és gondoskodni kell róla, hogy a szoros értelemben vett mozgófényképeszeti alkotás előadására jogosított személy akadály nélkül gyakorolhassa mindenki irányában – így az ily zene szerzője irányában is – a kísérőzene mechanikus előadásának jogát. Ezért megfontolás tárgya lehetne, hogy üzleti vállalat körében előállított – hangos, beszélő vagy néma – mozgófényképeszeti alkotáshoz közvetlenül írt és a hallás számára ismételtetően közvetítő készüléken megrögzített kísérőzene vetítéssel egyidejű ily előadásának joga a mozgófényképeszeti alkotás szerzőjét illesse.

Tekintettel a mozgófénykép-alkotás sajátos jellegére, azt is ki kellene mondani, hogy a mozgófényképeszeti alkotás létrehozásánál közreműködő előadóművészek-

nek az a joga, hogy előadásuk eredményének a látást ismételhetően közvetítő készüléken megrögzítésébe beleegyezzenek, a törvény erejénél fogva a mozgófényképeszeti alkotás szerzőjére száll át.

t) Hanglemezek és általában a látást vagy hallást ismételhetően közvetítő készülékek előállításával vagy árusításával foglalkozó üzletek folytatásához általában hozzátartozik az is, hogy az ily készülékek vásárlói előtt a megrögzített alkotást előadják vagy bemutassák avégett, hogy a vásárlók a készülék értékéről meggyőződést szerezhessenek. Minthogy az ily módon megrögzített alkotás előadásának vagy bemutatásának joga a szerzőt illeti, és ez alól általában csupán annyiban lehet kivétel, hogy az ily előadás vagy bemutatás házi vagy iskolai körben szabad, ehhez képest szükségesnek mutatkozik, hogy az új törvény kifejezetten rendelkezék afelől, hogy a látást vagy hallást ismételhetően közvetítő készüléket alkotás láthatóvá vagy hallhatóvá tételére szabadon lehet használni ily készülékek előállításával vagy árusításával foglalkozó üzleti vállalat körében, ha ez az üzlet folytatásához szükséges. Ugyanígy kell rendelkezni rádióközvetítésnek hangszóró vagy más ily készülék útján hallhatóvá tétele felől, ha ez oly üzleti vállalat körében történik, amely rádiókészülékek előállításával vagy árusításával foglalkozik.

ty) Hanglemeznek vagy a hallás számára ismételhetően közvetítő készüléknek az ily módon megrögzített nyelvi vagy zenei alkotás előadására való felhasználását kívánatos megkönnyíteni arra az esetre is, ha ez nem az ily készülékek előállításával vagy árusításával foglalkozó üzleti vállalat körében történik. Különösen azokat az eseteket kell szem előtt tartani, amikor az ily készülékek használata a közönség szórakoztatására szolgáló üzleti vállalat körében folyik. Az ily vállalatok érdekeinek figyelembevételével úgy kell majd rendelkezni, hogy hanglemezt vagy a hallás számára ismételhetően közvetítő készüléket nyelvi vagy zenei alkotás előadására bárki szabadon használhat, ha a lemezért vagy a készülékért szerzői pótdíjat rótt le, és ez a lemezen vagy a készüléken fel van tüntetve. A részletes szabályok megalkotását, így különösen a szerzői pótdíj mértékének, lerovásának és elszámolásának, továbbá a lerovás feltüntetésének módját, úgyszintén a jogosultat illető ellenőrzés módjának meghatározását rendeletre kellene bízni.

Hasonló megfontolásokból kiindulva a rádióvállalatot is ily kedvezményben kellene részesíteni annak kimondásával, hogy abban az esetben, ha ily készüléket belsőleg jogosan adtak ki, a rádióvállalat kívánhatja, hogy a jogosult illő megtérítés fejében engedje meg az ily nyelvi vagy zenei alkotásnak a rádió útján az ily készülék felhasználásával való közlését. A részemről javasolt rendszerben ugyanis a készülék ily felhasználását csak a szerző beleegyezésével lehetne megengedni, aki az ily beleegyezés megadására az általános szabályok szerint nem volna köteles. Mindezek a rendelkezések nem nyernének alkalmazást hangos vagy beszélő filmre.

Az említett megfontolások alapján rendelkezni kellene arról is, hogy rádióközvetítést fel lehet használni nyelvi vagy zenei alkotásnak hangszóró vagy más ily

műszaki berendezés útján hallhatóvá vagy láthatóvá tételére, ha ezért szerzői pót-díjat fizettek. A részletes szabályokat ebben a vonatkozásban is rendelet lenne hivatalva megállapítani.

A rádióközvetítés kulturális jelentőségére tekintve, ami a szellemi alkotásnak széles néprétegek részére könnyen hozzáférhetővé tételében áll, a szerző jogának azt a további korlátozását is létesíteni kellene, hogy nyilvánosan (színházban, hangversenyteremben stb.) előadott nyelvi vagy zenei alkotást rádióközvetítés céljára a törvény korlátai között szabadon lehet felhasználni, s az, aki ily előadást üzletszerűen rendez, köteles megengedni a szükséges műszaki berendezés elhelyezését és kipróbálását. A szerző és az ily üzleti vállalkozások érdekeinek megóvása végett azonban szoroson körül kellene határolni a szóban lévő jog gyakorlását azaz, hogy színpadi mű első tíz előadásának ily felhasználása nincs megengedve, továbbá hogy sorozatos előadások esetében a szóban lévő jogot legfeljebb hetenként egyszer lehet gyakorolni. Ezenfelül a szerző szellemi érdekeit is óvni kellene azzal, hogy az ily jog gyakorlása csak arra az esetre volna megengedve, ha a rádióközvetítés mind művészi, mind műszaki szempontból megfelelő. A felügyelet és ellenőrzés módját a kereskedelemügyi – vagy az iparügyi – miniszter rendelettel szabályozná. Természetesen az ily rádióközvetítésért méltányos megtérítés járna a szerzőnek vagy jogutódjának. Az eljárás egyszerűsítése és gyorsítása érdekében meg kellene engedni, hogy megegyezés hiányában egyeztető bizottság kísérelje meg a kiegyenlítést. E bizottság szervezetét és eljárását az igazságügyminiszter a kereskedelemügyi miniszterrel egyetértve, rendelettel szabályozná. Ha az egyeztetés nem járna eredménnyel, a törvény rendes útján lehetne helye eljárásnak.

Kifejezetten állást kellene foglalni abban a tekintetben, hogy közszemlére tett vagy nyilvános árverésre bocsátott képzőművészeti vagy iparművészeti alkotás többszörösítését a kiállító vagy árverést rendező a kiállításra vagy árverésre készült *katalógusban* szabadon közölhesse.

u) A szerzői jog *közérdekű korlátozásai* közül el kell ejteni az 1921:LIV. tc. 12. §-ának utolsó bekezdésében foglalt azt a korlátozást, amely szerint nyilvános tárgyalásokon, tanácskozásokon vagy összejöveteleken különböző alkalmakkor tartott *beszédekből álló gyűjteményes mű* kiadásához a szerző halála után a jogutódok beleegyezése nem szükséges akkor, ha a szónok életében vagy halálától számított tíz év alatt a beszédek gyűjteménye meg nem jelent.

Állást kell foglalni abban a kérdésben, mi történjék abban az esetben, *ha a szerző vagyoni érdekű joga örökös hiányában vagy más okból megszűnik*. Kifejezett rendelkezés hiányában a szerző jogától függő jogok gyakorlása nem tarthat tovább, mint a szerzői jog. Ezért ki kell mondani, hogy olyankor, ha a szerző vagyoni érdekű joga akár örökös hiányában, akár más okból megszűnik, a szerző halálát követő 50 év elteltéig tovább is gyakorolni lehet azokat a jogokat, amelyek harmadik személyt annak folytán illetnek, hogy a szerző alkotását értékesítette. Arról is gondoskodni kell, hogy abban az esetben, ha a szerző vagyoni érdekű joga örökös hiányában megszűnik, a szerző életében nyilvánosságra hozott alkotást hagyatéki teher

fedezése végett értékesíteni lehessen. Az ilyen értékesítés céljára a hagyatéki bíróságnak kellene gondnokot rendelnie, azonban az ilyen kirendelés legfeljebb a védelmi idő tartamára szólhatna, de korábban is nyomban meg kellene szüntetni, mihelyt a gondnok feladatát teljesítette. A gondnok által kötött ügyletek hatálya is csak a védelmi időre szorítkozhat.

ü) A közérdekű korlátozásoknak lényegileg fel kell ölelniük a hatályos szerzői jog ily irányú szabályait, mégis több kiegészítéssel. Így bárkinek jogot kell adni arra, hogy – a forrás világos feltüntetésével – megzenésített és megjelent kisebb verses művet vagy ily megjelent nagyobb verses mű kisebb részeit a zenei alkotás nélkül is többszörösíthesse az ily zenei alkotás rádióközvetítéséről szóló programon vagy a hallást ismételhetően közvetítő készüléken (p. o. hanglemezen) vagy mellékletén, feltéve hogy a melléklet mint ilyen világosan felismerhető, és a készülék előállítására nem jogosulatlan. Ezenkívül azt az említett újítást, amely szerint nyelvi alkotás nem színszerű előadása is a szerző vagyoni érdekű joga, úgy kell kiegészíteni, hogy bárkinek joga legyen megjelent nyelvi alkotás nem színszerű előadására, ha belépti díjat nem szed, és az előadás nem kereset céljára történik. Ez a rendelkezés csak abban az esetben kerülhetne alkalmazásra, ha az előadó nem részesül díjazásban, kivéve, ha az előadás a hallást ismételhetően közvetítő készülék útján vagy rádióközvetítés felhasználásával megy végbe.

Azzal az állásponttal, amely szerint az alkotás bármily előadása vagy bemutatása a szerző joga, függ össze az az alkotandó szabály, hogy bárkinek joga lenne nyilvánosságra hozott alkotás személyes előadására vagy a hallást közvetítő készülék útján előadására, vagy a hallást vagy a látást közvetítő készülék útján hallhatóvá vagy láthatóvá tételére, úgyszintén rádióközvetítés hangszóró vagy más műszaki berendezés útján hallhatóvá vagy láthatóvá tételére is, ha ez házi vagy iskolai körben megy végbe. Végül közérdekből korlátozni kellene a szerzőnek azt a jogát, amely szerint alkotását üzletszerű bérbeadása (kikölcsönzése) útján terjeszthetné. E korlátozás szerint nem terjedne ki a szerző joga alkotása közönyvtárban levő példányának kikölcsönzésére akkor sem, ha ez díjazás fejében történik.

A szerzői jog más közérdekű korlátozásait is meg kell állapítani a hatályos szerzői jog ily korlátozásai mellett. Így meg kell engedni, hogy már megjelent kisebb terjedelmű *verses művet* vagy már megjelent verses mű kisebb részeit a forrás világos feltüntetésével új zenei alkotás szövege gyanánt ezzel együtt bárki értékesíthesse, azonban az ebből eredő jövedelem méltányos hányadát a verses mű szerzője részére kellene juttatnia. Ilyen új korlátozás lenne az is, amely bárkinek megengedné, hogy nyilvánosan előadott nyelvi vagy zenei alkotás kisebb részét a látást vagy hallást ismételhetően közvetítő készüléken *mozgófényképeszeti tudósítás céljára* megrögzíthesse, és az ily készüléket értékesíthesse anélkül, hogy a szerző és az előadóművész beleegyezésére szükség volna. Nagy gyakorlati jelentőségű újítás volna egy olyan rendelkezés is, amely szerint megjelent zenei alkotást – bizonyos korlátozással – szabadon elő lehetne adni, ha az előadás nem keresetképpen történik, vagy *egyházi vagy más ünnepélyesség alkalmával*, vagy az előadásra kötele-

zettek részéről *katonai szolgálat körében*, feltéve hogy belépti díjat nem szednek, úgyszintén *kintornán*, *zenei automatán* vagy a hallás számára ismételtetően közvetítő más ily készülék útján, feltéve hogy a zenei alkotás megrögzítése nem személyes előadás felhasználásával történt.

v) A szerzői jog bitorlásának *magánjogi következményei* tekintetében lényegesen eltérne a hatályos szerzői jogtól egy olyan rendelkezés, amely szerint keresetet lehet indítani pusztán abbahagyás vagy az ismétléstől eltiltás iránt is. Lényeges újítás lenne az is, hogy a sértett fél akár kártérítés, akár a gazdagodás kiadása helyett szabad választása szerint *méltányos díjazást* követelhetne, továbbá hogy kártérítésen felül az ezt meghaladó *tiszta nyereség* kiadását is követelhetné a bitorlótól. Több személy kártérítési felelőssége tekintetében át kellene venni a tisztességtelen versenyről szóló 1923:V. törvénycikk megfelelő rendelkezéseit.

Új szabály lenne az is, amely – az olasz törvény példájára – megengedné, hogy abban az esetben, ha képzőművészeti alkotás jogellenesen létrejött példánya nagy művészi értékű, a bíróság elrendelhesse, hogy megsemmisítés helyett közgyűjteményben helyezték el.

w) A *büntető rendelkezéseknek* meg kellene szüntetniük azt a következetlenséget, hogy a szerzői jog bitorlásának megbüntetése polgári perre tartozik. Ez a rendszer semmiképpen sem illik a magyar igazságszolgáltatás eszmekörébe, más európai államokban sem ismeretes, és a szerzői jogi szakértő bizottság kötelező értesítése a feljelentésről alkalmas lenne arra, hogy a legtúlzottabb aggodalmakat is eloszlassa, amelyek inkább az újításnak, mint a dolog érdemének szólhatnak. A szerzői jog bitorlásának büntetendő eseteit részletesen meg kellene határozni, külön azokat a tényálladékokat, amelyek a szerző szellemi érdekű jogának megsértésére vonatkoznak, továbbá külön azokat a tényálladékokat, amelyek a szerző vagyoni érdekű joga vagy a javaslat rendelkezésein alapuló más vagyoni érdekű jog bitorlásában állnak. Végül külön kellene meghatározni az arcképekre és a levelekre vonatkozó rendelkezések megszegésével elkövetett bűncselekményeket is.

A tulajdonos és a megbízó büntetőjogi felelőssége tekintetében át kellene venni a tisztességtelen versenyről szóló 1923:V. tc. 19. §-ának megfelelő szabályát, amely szerint abban az esetben, ha a vétséget vállalat alkalmazottja vagy megbízott követte el, és a vállalat tulajdonosát (üzletvezetőjét), illetőleg a megbízót a hivatásából folyó felügyeleti vagy ellenőrzési kötelességének teljesítésében akár szándékos, akár gondatlan mulasztás terheli, a vállalat tulajdonosa (üzletvezetője), illetőleg a megbízó vétség miatt büntetendő. E rendelkezés nagy jelentősége éppen a *szerzői jog* körében nyilvánvaló.

A büntetés meghatározása tekintetében el kellene térni a hatályos szerzői jogtól annyiban, hogy szabadságvesztés-büntetés alkalmazását is lehetővé kellene tenni arra az esetre, ha a tettes visszaeső.

A katonai büntető törvénykönyvről szóló 1930:II. törvénycikkkel, úgyszintén a m. kir. honvédség katonai bűnvádi perrendtartásról szóló 1912:XXXIII. törvénycikkkel összhangban ki kellene mondani, hogy a katonai büntetőbíráskodásnak

alávetett egyénnel szemben az eljárásra a katonai bíróságok vannak hivatva, ha azonban a magánindítványra jogosult nincs alávetve a katonai bíróságnak, a felmentett terhelt az ítélet közzétételének elrendelését annál a kir. törvényszéknél kérhetné, amely egyébként a bünvádi eljárásra illetékes volna.

Bizonytalanság elhárítása végett arról is kifejezetten kellene rendelkezni, hogy a sajtójogi felelősség és a sajtóeljárás szabályai a szerzői jog bitorlásának vétségére *nem* nyernek alkalmazást.

A szerzői jog oltalmának egyes tárgyait nem az általános szabályok keretében, hanem a vegyes rendelkezések között külön kellene felemlíteni. Így elsősorban a *fényképeket*. Az 1921:LIV. tc. rendszerében a fényképezési művek ugyanolyan megítélés alá esnek, mint a szerzői jog oltalmának egyéb tárgyai, habár a védelmi idő tekintetében a fényképezési művek hatályos szerzői jogunk szerint is korlátozottabb oltalmat élveznek, mint más alkotások. A fényképezés termékei azonban helyesen nem részesülhetnek a szerzői jog egyéb tárgyaival azonos megítélésben, mert a szellemi alkotásnak az a meghatározása, hogy az a szellemi tevékenység eredetiséget mutató s ehhez képest egyénien újszerű, közlésre is alkalmas eredménye, nem alkalmazható egész terjedelmében a fényképezés alkotásaira. Ezek ugyanis nem kizárólag szellemi tevékenység eredményei, hanem létrejövetelük nélkülözhetetlen feltétele a *gép* alkalmazása, emellett szoros értelemben vett egyéni újszerűségről sem lehet szó fényképezési alkotásoknál, amennyiben fényképfelvételnél nem lehet szó többről, mint a valóság létező tárgyainak megragadásáról abban az alakban, amint ténylegesen jelentkeznek, s az ily megragadás *módjában* jelentkező újszerűség inkább csak *időbeli*, nem pedig az érzékelhető valóságot új-*jáalkotó*, ezen túlmenő újszerűség. A fényképezési alkotásokon jelentkező újszerűség lényegileg csupán *való tények* – térbeli és időbeli – *szemléleti pontjának* sajátos megválasztása, vagyis érzékelhető tények felkutatása és visszaadása. Ez sokszor nagy szellemi erőről tehet tanúságot, és a fényképezés alkotásai gyakran nagy esztétikai értéket mutathatnak, azonban fogalmilag különböznek a szoros értelemben vett szellemi alkotásoktól, és ezért rendszerbeli különállásuk a törvény értelmezésének határozottsága érdekében mellőzhetetlenül szükséges. Abban az esetben ugyanis, ha a fényképezési alkotásokat az alkotandó törvény a szellemi alkotás példái között említene fel, elhomályosulna a szellemi alkotásokról adott meghatározás értelme, és bizonytalanná válnának a szellemi alkotás fogalmának határai. A fényképezési alkotásokkal szemben elfoglalt szóban levő álláspont tehát nem elméleti, hanem nagymértékben *gyakorlatias* jelentőségű, anélkül hogy a fényképezési alkotások oltalmának csökkentésével járna. Ez az oltalom továbbra is megmaradna a Római Egyezmény határai között, amelyek szempontjából a *rendszerbeli* elhelyezés módja teljesen közömbös. Egyébként a fényképezési alkotásokról rendelkező szabályok különválasztását és együtt tartását az is célszerűvé teszi, hogy ezek a szabályok több tekintetben eltérnek a szerzői jog egyéb tárgyaira vonatkozó szabályoktól. Megfontolás tárgya lehetne ugyan az a kérdés, nem kelle-e a fényképek oltalmát abban az irányban korlátozni, hogy csupán a közönsé-

ges, pusztán technikai ismereteket feltételező, ipari módra előállított fényképeken *túlmenő* jelentőségű ily termékekre terjedjen ki, amint ezt a szerzői jog irodalmában már követelték is. Tekintettel azonban arra, hogy a szerzői jogi oltalom tárgya elvileg független bármily értékítélettől, a szóban lévő korlátozást mellőzni kellene.

A szellemi érdekű jogok oltalma a fényképek tekintetében is időbelileg korlátlan. Eltérés az általános szabályoktól csak annyiban lehetne, hogy üzletszerűen előállított fényképre nem terjedne ki az a szabály, amely szerint a szerző maga határozza meg, hogy létrehozza-e és nyilvánosságra hozza-e alkotását. Nem terjedne ki továbbá ily fényképre az a szabály sem, amely szerint a szerző szellemi jogának gyakorlásáról előzetes lemondásnak nincs helye, s az ily jog korlátozása hatálytalan. Nem terjednének ki ily fényképre a szerző részesedési jogáról szóló rendelkezések, valamint a végrehajtást korlátozó rendelkezések sem. Ezek az eltérések a fénykép már vázolt sajátos jellegéből erednek, és bővebb indokolásra nem szorulnak.

A fénykép oltalmát korlátozni kellene annyiban is, hogy üzletszerűen előállított fénykép megszerzőjét kétség esetén fel kellene jogosítani arra, hogy az ily fényképet mind közszemlére tehesse, mind pedig a látást közvetítő mesterséges készülék útján bemutathassa. Ezzel a rendelkezéssel kiegészülne a hatályos jog.

Megrendelt arckép tekintetében már a hatályos jog is tartalmaz korlátozást. Így az 1921:LIV. tc. 71. §-ában foglalt utaláshoz képest fénykép tekintetében is alkalmazni kell az idézett tc. 64. §-ának rendelkezését. Ebben a tekintetben azt a szabályt kellene kimondani, hogy megrendelt arckép bármily – fénykép útján azonban csupán üzleti vállalat körében – többszörösítésére a megrendelő vagy jogutóda, úgyszintén az ábrázolt személy, házastársa, ivadéka, elődje, testvére vagy megbízottjuk korlátozás nélkül jogosult.

Az a rendelkezés, hogy a lefényképezett tárgyról más is készíthet újabb felvételt, még ha a későbbi felvétel ugyanarról a helyről és egyébként is olyan viszonyok között történik, mint az előbbi felvétel, a dolog természetéből következő tétel volna.

Lényegileg az 1921:LIV. tc. 73. §-ának felelne meg az a rendelkezés, hogy mozgófényképezési úton felvett fényképsorozat, amennyiben szellemi alkotásnak vagy nyelvi alkotás többszörösítésének nem tekinthető, szerzői jogi szempontból a fényképpel esne egy tekintet alá.

Szintén a egyes rendelkezések között külön kellene foglalkozni az árjegyzékekkel, az üzleti hirdetésekkel, a használati utasításokkal, a lakásjegyzékekkel és a mindennapi élet gyakorlati céljait szolgáló egyéb nyelvi munkákkal, amelyek szintén nem tekinthetők szoros értelemben vett szellemi alkotásnak, mert csupán tények felkutatása, kiválogatása vagy csoportosítása révén mutatnak újszerűséget, anélkül hogy az ily munkát végző személy egyéniségét kifejezésre juttatnák. Az újszerűség az ilyen munkákban is csupán időbeli, *nem* az alkotó *egyéni* *egyszeriségében*, ismétелhetetlenségében jelentkezik. Kifejezett rendelkezés nélkül legalábbis kétséges volna, vajon az ily munkák részesülhetnek-e a szerzői jog oltalmá-

ban. Bár ezek a munkák nem szoros értelemben vett szellemi alkotások, mégsem lehet helyteleníteni a szerzői jog szabályainak alkalmazását rájuk, mert oltalmuk gyakorlati szükségnek felel meg, az pedig, hogy ez az oltalom ugyanolyan, mint a tulajdonképpeni szellemi alkotásoké, csupán a gyakorlati célszerűség szempontjában leli indokát, amennyiben az ily munkák speciális jogszabállyal védelmezése felesleges akkor, amikor a szerzői jog szabályai alkalmazhatók rájuk.

Szó lehet arról, hogy – mint Willy Hoffmann javasolta¹¹ – kifejezetten ki kell zárni a szerzői jog oltalmából a közönséget egészségápolásra vagy balesetelhárításra oktató munkákat, menetrendkönyveket, szabályzatokat, vámtarifákat és általában a közönség tájékoztatására szánt munkákat, tekintet nélkül arra, hogy hatóság vagy közhivatali szerv vagy más hozta-e nyilvánosságra azokat. Az ilyen munkák lényegéhez tartozik ugyanis, hogy azokhoz mindenki minél könnyebben hozzáférhessen, ezért szerzői jogot ezekre nézve nem célszerű megállapítani.

Külön kellene rendelkezni a képzőművészeti vagy iparművészeti alkotásnak nem tekinthető *szövegkép (illusztráció), térkép, plasztikai mű, földgömb, földrajzi, helyrajzi (topográfiai), úgyszintén valamely probléma újszerű megoldását tartalmazó vagy egyébként újszerűséget mutató mérnöki vagy más műszaki vagy tudományos vonatkozású terv, rajz, ábra* vagy vázlat oltalmáról is. Az ily munkák szintén tények kifejezésre juttatásai, és újszerűségük szintén időbeli, nem egyénies, amennyiben a konkrét megoldás meglelése nem a meg nem ismétlődő egyéniség sajátosságából fakad, hanem az *időbeli véletlentől* függ. Az ily munkáknak azt az oltalmát, amelyet a szerzői jog szabályai nyújtanak, a Római Egyezmény a Berni Unióhoz tartozó államok javára kötelezővé teszi, s mert ezek a munkák egyébként is oltalmat érdemelnek, belföldi vonatkozásban is biztosítani kell számukra továbbra is a szerzői jog oltalmát. Ennek az oltalomnak *rendszerbeli különállása* ugyanazokon a megfontolásokon alapul, amelyek a fényképek tekintetében irányadók.

A rendszerbeli tisztaság érdekében a vegyes rendelkezések között kellene foglalkozni a *hírekkel* is, amelyekről az 1921:LIV. tc. az írói művekről rendelkező szabályok körében rendelkezett. Miként az idézett tc. 9. § 3. pontja kimondja, kifejezésre kellene juttatni, hogy – pusztán tények reprodukciói lévén – nem esnek a szerzői jog oltalma alá a hírlapban vagy folyóiratban megjelent napihírek és vegyes apróságok, amelyek pusztán közléseket tartalmaznak. Ki kellene egészíteni azonban ezt a szabályt annak kifejezett megemlítésével, hogy ugyanez áll az akár rádió, akár fémvezetékes távíró vagy távbeszélő útján nyilvánosságra hozott ily közlésekre is. Lényegileg a hatályos jognak felel meg, azonban a technika mai állásának és várható fejlődésének megfelelő közlési módok megemlítésével ki kell egészíteni és tökéletesebbé kell tenni ezt azzal a kivétellel a szóban lévő elv alól, hogy amennyi-

¹¹ *Archiv für Urheber-, Film- und Theaterrecht*, 1932, 19.

ben a szóban levő puszta közlések hírlapokba felvétel végett összegyűjtött és többszörösítve megjelent, vagy akár rádió, akár fémvezetékes távbeszélő útján, akár más módon (mozgó vagy álló fényírás útján stb.) nyilvánosságra hozott táviratok vagy egyéb tudósítások, hírlapban közlésük vagy más üzleti értékesítésük az ily hírek gyűjtésével foglalkozó vállalat kizárólagos joga mindaddig, amíg az ily vállalat részéről történt megjelenés vagy egyéb nyilvánosságra hozatal után 24 óra még nem telt el, vagy ha eltelt ugyan, de az ily hírekre vonatkozó kizárólagos értékesítési jog még vagyoni értéket képvisel.

Ebben a tekintetben nem mutatkozik célszerűnek az a szabályozás, amely a jogszerű nyilvánosságra hozataltól számított időtartamot bizonyos számú órában állapítja meg, mert ez a merev rendelkezés méltánytalansággal járhatna. Megfelelőbbnek mutatkozik az a rugalmasabb szabály, amely természetesen a hírgyűjtő vállalatra róna a bizonyítás terhét abban az irányban, hogy az eset körülményeihez képest a hírnek a jogszerű nyilvánosságra hozatalát követő 24 óra eltérte után is volt még üzleti értéke. A hatályos jogtól való szóban lévő eltérést kellően indokolja az ily hírgyűjtő tevékenység közérdeket érintő jelentősége és a beléje fektetett vagyoni áldozat, nemkülönben a vele járó munka is. Nem lehet ugyan alaptalannak tekinteni azt a felfogást, amely az ebbe a körbe eső visszaéléseket lényegileg a tisztességtelen verseny fogalma alá esőnek tekinti. Mindamellettt gyakorlatiasabbnak mutatkozik ettől a szemponttól függetlenül külön rendelkezést alkotni a szerzői jogi javaslat körében, s ezzel módot nyújtani a javaslat szabályainak alkalmazására annyiban, amennyiben ez a szóban levő oltalom természetével megfér. Ezzel egyúttal megmaradna az összhang a hatályos jog álláspontjával is. Egyébként az ily oltalom magánjogi téren sokban egyezik a tisztességtelen versenyről szóló 1923:V. tc. magánjogi rendelkezéseivel. Ami pedig a büntetőjogi szempontot illeti, a szóban lévő szabályozás azzal az előnnyel is járna, hogy nem kellene külön büntetendő tényálladékot alkotni.

A szerzői jog alkalmazásának tárgyi határait világítaná meg egy olyan rendelkezés is, amely a szabadalmi jog szabályait egészítené ki azzal, hogy a *szabadalmi leírások* a szabadalom megadásáig, amennyiben pedig a szabadalmat nem adták meg, a bejelentésnek az erre rendelt hivatalos lapban közzétételétől számított öt évig ugyanolyan szerzői jogi oltalomban részesülnek, mint a nyelvi alkotások.

Meg kellene határozni a nyilvánosságra hozatal *napját*, amelynek az alkotandó törvény rendelkezéseinek alkalmazása szempontjából több irányban nagy jelentősége volna. Ilyenül azt a napot kellene tekinteni, amelyen az alkotást először tették a szerző vagy más erre jogosult beleegyezésével a jellegének megfelelő módon a nyilvánosság számára hozzáférhetővé.

A *címoltalom* tekintetében lényegileg fennmaradna a tisztességtelen versenyről rendelkező idevágó szabály, azonban kifejezetten ki kellene mondani, hogy az 1923:V. tc. 12. §-ának helyébe lépő rendelkezés nem alkalmazható akkor, ha a cím vagy elnevezés egymagában is szerzői jogi oltalomban részesül.

A kiadói ügyletről rendelkező szabályokat összhangba kellene hozni a kimondandó elvi szabállyal, amely szerint a szerző maga határozza meg, hogy létrehozza-e alkotását. Az összhangot az létesítené, ha hatályon kívül helyeztetnék az 1875:XXXVII. törvénycikkbe foglalt kereskedelmi törvény 516. § 2. bekezdésében foglalt az a szabály, hogy a szerzőtől a kiadónak ígért munka szolgáltatására irányuló kötelezettség teljesítését is követelni lehet. Ehelyett azt kellene kimondani, hogy olyankor, ha a szerző a kötelességének saját hibájából nem felel meg, a kiadó csupán a nem teljesítés miatt követelhet kártérítést, vagy a szerződéstől elállhat, mintha azt meg sem kötötték volna.

Kötelességévé kellene tenni a kiadónak, hogy az előállított példányok számát tüntesse fel abban a kimutatásban, amelyet a kiadó évnegyedenként köteles kiadványairól készíteni a múzeum-, könyvtár- és levéltárügy némely kérdéseinek rendezéséről szóló 1929:XI. tc. 36. §-a értelmében. A most idézett §-t pedig avégből, hogy a szerző vagy más erre jogosult ellenőrizhesse, megfelel-e a példányszám a kiadói ügyletnek, azzal a rendelkezéssel kellene kiegészíteni, hogy az ilyen kimutatásokat megtekintheti bárki, ha erre vonatkozó érdekét valószínűvé teszi.

A *külföldi vonatkozások* tekintetében a hatályos jognak azt a szabályát, hogy magyar állampolgár művére a magyar szerzői jog szabályai akkor is kiterjednek, ha a mű először külföldön jelent meg vagy tétetett közzé, azzal a magyarázó rendelkezéssel egészíteném ki, hogy elegendő, ha több szerzőtárs közül csak az egyik magyar állampolgár. Annyiban is el kellene térni az 1921:LIV. tc. 78. § 2. bekezdésében foglalt attól a rendelkezéstől, hogy külföldi műve a magyar szerzői jog oltalmában rendszerint csak akkor részesül, ha a mű először Magyarországon jelent meg, hogy ezt a szabályt csak a nem magyar nyelvű alkotásokra kellene korlátoznia, emellett pedig azt a kiegészítő rendelkezést tenném, hogy elegendő, ha csupán a fordítás jelent meg először Magyarországon, továbbá hogy külföldi alkotása akkor is a magyar szerzői jog oltalmában részesül, ha az az állam, amelynek a szerző polgára, magyar szerzőnek először Magyarországon megjelent alkotását ugyanolyan oltalomban részesíti, mint a javaslat. Új lenne az a magyarázati szabály is, hogy az oly alkotást, amely a magyarországi megjelenéssel egy időben külföldön is megjelent, a javaslat alkalmazása szempontjából úgy kell tekinteni, mintha csupán Magyarországon jelent volna meg.

A Római Egyezmény 6. cikk 2. bekezdésének felelne meg az a további rendelkezés, amely szerint a minisztérium – megtorlásul – rendelettel korlátozhatja az irodalmi és művészeti jogok védelmére alakult Berni Unióhoz nem tartozó ország kötelékébe tartozó oly szerzők alkotásainak védelmét, akik ily alkotásuk első megjelenésekor nem laktak valóságban az említett Unió egyik országában sem, ha az az ország, amelynek kötelékébe tartoznak, nem védi kielégítően oly szerző művét, aki az említett Unió valamelyik országába tartozik.

Kifejezetten rendelkezni kellene abban a tekintetben, mennyiben lehet külföldi javára alkalmazni a szerző részesedési jogáról szóló rendelkezéseket. Ebben a te-

kintetben az a helyes álláspont, hogy abban az esetben, ha nemzetközi szerződés másképp nem rendelkezik, külföldi javára a szerző részesedési jogáról szóló rendelkezések csak annyiban nyernek alkalmazást, amennyiben az az állam, amelynek a szerző polgára, magyar szerző javára a részesedési jogról rendelkező szabályokat alkalmazni rendeli.

Ki kellene mondani azt is, hogy az előadóművész beleegyezési jogáról rendelkező szabályokat oly állam tekintetében, amely magyar állampolgároknak ily oltalmat nem nyújt, a minisztérium rendelettel korlátozhatja.

Az átmeneti rendelkezések közt ki kellene mondani, hogy az, akire a szerző vagyoni érdekű jogának gyakorlását a javaslat hatályba lépte előtt átruházta, nem gyakorolhat oly jogot, amely e törvény hatálybalépése előtt a szerzőt nem illette meg vagy nem volt szokásos.

Magyar Magánjog I.

3. fejezet 89. § – Személyiségi jog

I. A személyiségi jog fogalma

A jog anyaga a társadalmi vonatkozások, amelyek nagy része a külső világ jelenségeire szorítkozik, s ezek adják a magánjognak is a legbővebb anyagát. Vannak azonban olyan társadalmi vonatkozások is, amelyek túlmutatnak az érzékelhető külső világ jelenségein, valami olyanra, ami nem a külső világ része,¹ amit nem határoznak meg egyértelműen a külső világ jelenségei: az önmeghatározó és öncélú személyiség, amelynek a társadalom részét tevő egyén csak hordozója, de nem azonos vele. A személyiség a maga alkotó szabadságával a társadalom szempontjából értékes javakat – kultúrértékeket – tud létrehozni, amelyekre a társadalomnak szüksége van. Minthogy pedig minden embernek lehet képessége ily érték létrehozására, és senkiről sem lehet az ellenkezőt – legalább *pro futuro* – kimutatni, ezért a jognak védelmeznie kell minden ember személyiségét, egyúttal pedig minden ember értékalkotásra való képességét. Ebben az irányban a jognak az a feladata, hogy megóvja a személyiséget minden olyan háborítástól, amely a társadalom szempontjából nem szükséges.

A jog szempontjából elegendő a személyiség vázolt szemlélete, amely a pusztá hasznossági elven alapul, és arra a negatívumra szorítkozik, hogy a jognak tekintettel kell lennie olyasmire is, ami nem része az érzéki külvilágnak, hanem túlmutat rajta. Bármiképp fogjuk is fel ugyanis a személyiséget, mindenképpen megáll az a tétel, hogy a külső világhoz nem tartozik (Nyikolaj Bergyajev,² Franz Sawicki³). Ez a negatívum az, ami élesen elhatárolja a személyiségi jogot a jog egyéb ágaitól, a személyiségi jogi felfogást egyéb jogi felfogástól. Ebben a vonatkozásban a jognak nem kell a személyiség pozitív jellemző vonásait kutatnia, be kell érnie egy formális kategóriával, éppen a személyiség függetlensége miatt. Ebben van bizonyos paradoxon, mert hiszen a személyiségi jogot – szemben a jogképességgel mint absztrakcióval – éppen a konkrétum jellemzi, de a jog szempontjából megadja a paradoxon feloldását az, hogy a konkrétum a személyiséget hordozó

¹ Vö. Rudolf Reinhardt: *Das Persönlichkeitsrecht in der geltenden Rechtsordnung*. 1931. 8. s köv.

² Nyikolaj Bergyajev: *Die menschliche Persönlichkeit und die überpersönlichen Werte*. 1937.

³ Franz Sawicki: *Das Ideal der Persönlichkeit*. 1925.

egyén tekintetében van meg a jog személyi szemléletében. Egyébként pedig elegendő a jog számára az a felismerés, hogy a személyiség, bár létező valami, de nem a külső világ tárgya, hanem olyasmi, ami – az egyénen keresztül – csupán hat a külső világra,⁴ tehát aktivitás, amely azonban minden más aktivitástól különbözik, de a jog szempontjából közömbös, hogy milyen.

A jog szempontjából a személyiség tiszta aktivitásjellegét azzal a képpel elegendő szemléltetni, hogy a személyiség eleven folyam, amely sohasem áll meg, és a saját medrében halad a külső világ más lényegű tárgyai közt.⁵ Ennek a folyamnak az érintetlenségét védeni hivatása a jognak egyfelől abban, hogy mozgása ne legyen akadályozva, tisztasága ne legyen elhomályosítva, másfelől, hogy önmagával azonossága és más ily folyamatoktól – valamint a külvilágtól – való különbözősége el legyen ismerve. Ez a kép ugyan nem racionális magyarázat, de a megértéshez elegendő, s nem is pótolható éppen a személyiség kiemelt negatív jellegénél fogva. Ez a kép teljesen alkalmas is a jog szerepét felmutatni a személyiség irányában, éppen racionális meg nem határozottságánál fogva. Kép nélkül viszont nem lehet kifejezni a külső világ tárgyaihoz szokott nyelven azt, ami nem tartozik a külső világ tárgyai közé. De különösen nagy szolgálatot tesz a folyam képe abból az alapvető fontosságú szempontból, hogy a személyiség jogi védelme egységes, mindig a személyiségre vonatkozik, bármilyen alkalomból merül is fel a szüksége, nem pedig különféle egyes jogosítványok összessége, amelyek a külső világ egyes tárgyaihoz – „javakhoz” – kapcsolódnak. A személyiség jogi védelmének szüksége ugyan a külső világ jelenségeivel – elsősorban a társadalmi jelenségekkel – kapcsolatban merül fel, de sohasem ezek a külső világbeli jelenségek a személyiségi jogi oltalom tárgyai, hanem maga a személyiség a maga empiriafelettségében. Így a személyiség egységéből folyik annak a vitának eldöntése, hogy a személyiségi jog egységes-e, vagy sok egyes személyiségi jogosítványból áll össze: a személyiségi jog egy és oszthatatlan, miként maga a személyiség.

⁴ Vö. pl. Brandenstein Béla: A karakterológia alapkérdései. *Budapesti Szemle*, 1935. évi 238. kötet, 41. s. köv.

⁵ A személyiség folyamat ugyan, de van benne állandóság is, mint ahogy a folyóvíz sohasem nyugszik, de megvan a medre. Ez a meder az, amit a személyiségből a jog megragadhat, nem maga a személyiség. A személyiség élmény, csak az tud igazán a személyiségről, akinek a személyiségéről van szó intuitíve. Más is szerezhethet általános „benyomást” másnak a személyiségéről, helyesebben egészeltes megismerést, de reflexív módon, diszkurzív gondolkodással, logikai eszközökkel csak a személyiség megnyilvánulásait lehet megismerni, ezeket a megnyilvánulásokat lehet a jognak is tárgyává tenni, másfelől pedig a személyiségnek mint – más számára intuitíve meg nem ismerhető, át nem élhető – egésznek a fogalmát, s ebből lehet levonni a következtetéseket arra, hogy a jognak mit kell tennie, hogy a személyiségnek ezt az élményszerű, folyamatszerű, de mégis egységes egészét ne érje emberi eszközökkel elhárítható, nem szükségképpen hátrány.

A személyiségi jog tudományának a személyiségből kell kiindulnia. Ez ellen vétenek azok az elméletek, amelyek az ún. személyiségi *javakból* indulnak ki,⁶ tehát nem a személyiséget, hanem az azt hordozó egyént, azaz a külső világ egyik tárgyát tartják szem előtt.

A személyiségi jog elsősorban alkalmas arra, hogy mint nem írott jog alakuljon ki, mert tárgya a személyiség, tehát nem olyan pontosan körülírható valami, mint a külső világ tárgyai, úgyhogy a személyiségi jog sohasem lehet még annyira sem zárt egész, mint a jog többi ága. A személyiségi jog alkalmazása mindig azt jelenti, hogy a személyiségnek a külső világhoz nem tartozása elvét kell alkalmazni a külső világ egy konkrét konfigurációjára, a lehető legkülönbélebb vonatkozásokban, amelyek kimeríthetetlenek és előreláthatatlanok, a megoldást pedig rendszerint csak élő ember tudja megtalálni, aki szintén éli a maga személyiségét, amikor az esetet megvizsgálja, nemcsak racionálisan, hanem konkrét intuícióval is. A személyiségi jogi megoldásokhoz mindig legalább két eleven személyiség tartozik: a megítélt és az ítélő személyiség, így a személyiségi jogi „elvek” is csak ilyen eleven forrásból fakadhatnak: a sok hasonló megítélésből redukció útján, a lényegen kívül minden lehántása után kiderülhet egy-egy részletelv, de ez sohasem egyéb, mint a személyiség jogi védelmének alkalmazási módja bizonyos konkrét körben. Egyelőre a személyiségi jog mai „hőskorában” azért is fő forrása a bírói gyakorlat a személyiségi jogi megismerésnek, mert még hiányzik az az évezredes tapasztalat, amely a magánjog egyéb ágai mögött áll. Az írott jog részéről mindenestre elegendő, ha általánosságban elismeri a személyiség jogi oltalmának elvét, és ezenfelül egyes kiforrott tételeket vesz át a gyakorlatból, de ez sem szükséges. Személyiségi jog és jogi technika nincs nagy barátságban egymással, bár bizonyos szűk körben összefér a kettő. Technika nélkül nincs is jog, ez a személyiségi jog tekintetében abban nyilvánul meg, hogy a jog a személyiséget csupán mint negatívumot tekinti, mint a külső világ ellentétét, nem a maga pozitív tartalmában, így a jogi technika a személyiség tekintetében is a külső világot tartja szem előtt, de már nem mint pozitívumot, miként a jog többi ágában, hanem mint negatívumot. Ezzel a jogi technika dologiasító funkciója érvényesül a személyiség irányában is.

A személyiség vélelmezése minden emberben az, ami megadja a személyiségi jognak nemcsak a jog szempontjából, de szélesebb körben is, kultúrtörténeti szempontból tekintett alapvető különbségét a jog egyéb ágaitól. A külső világtól független személyiség koncepciója keresztény gondolat, a kereszténység előtt ismeretlen, a sztoa nem jut tovább az öngyilkoságnál a külső világtól való szabadulás irányában: *patet exitus!* A külső világ alkalmazkodása a személyiséghez elgondolhatatlan az antik világban. A véges külső világgal szemben a végtelenség eszméjét a

⁶ Hans Giesker, Josef Mauczka, Karl Specker, Fritz Smoschewer stb.

kereszténység alkalmazza elsősorban az emberre, mégpedig kivétel nélkül minden emberre, a rabszolgára is, aki antik felfogás szerint dolog, s az embert szabadítja ki – szellemi irányban – a dologiság béklyóiból. A keresztény gondolatkörben élő ember azután alkalmazza a végtelenség eszméjét a dolgokra is, a külső világ emberen kívüli tárgyaira, ezeket is végtelen erő kifejtésre képeseknek tekinti a „kész” természeti adottságaikon túl is az ember behatása alatt, úgyhogy a dolgok új mozgóképességhez jutnak annál fogva, mert rajtuk az emberi szellem, a személyiség bélyege, így a dolgok elszemélyiesednek mint technikai és szellemi alkotások, kiemelkednek bizonyos mértékig a külső világ tárgyai közül, és felemelkednek a személyiség magasabb régióiba. Ez lényegileg a személyi szemlélet alkalmazása az emberen kívül, s a jognak azok az intézményei, amelyek az ilyen megszemélyesített dolgokra vonatkoznak, már nem a személyiségi jog intézményei, hanem ettől különböző sajátos jellegű intézmények, amelyek elhatárolása a személyiségi jogtól nem mindig könnyű és vitátlan, különösen ott nem, ahol a dolgok elszemélyesítése nem az alkotó tevékenységen alapul, hanem éppen a dolgok messzemenő absztrakcióján a személyi tekintetektől: a vállalatok tekintetében. Ez a kör is egy második realitás az empirikus valósághoz képest, de nem ugyanaz, mint a személyiség világának realitása. Az alkotásjogok – szerzői jog, szabadalmi jog, mintaoltalmi jog – és a vállalati jog – cégjog, védőjegyjog, versenyjog stb. – nem tartoznak a személyiségi jog körébe (ellenk. Otto Gierke!), mert nem negatívumot jelentenek a külső világhoz képest, hanem éppen a külső világ egy bizonyos fajta alakulására vonatkoznak.

Ami magát a személyiségi jogot illeti, ennek kialakulása természetesen szintén nem volt lehetséges a kereszténység előtt,⁷ bár nem férhet kétség hozzá, hogy az antik világban is volt hasonló intézmény, a római jog *iniuriarum actio*ja, de ezt nem lehet a mai személyiségi joggal azonosítani, mert lényegében pönális jellegű volt,⁸ míg a modern személyiségi jog lényege éppen a magánjogi jelleg, a személy magánjogi oltalma.⁹ Éppen a magánjog az, amely a római jog hatása alatt – de nézetem szerint egyébként is szükségszerűen – sokáig idegenkedett a személyiség jogi oltalmától. Nem a személyiségi jogi oltalom hiányzott tehát korábban sem,

⁷ A kereszténységgel beállott nagy fordulat méltatását lásd legújabban Wolfhart F. Bürginél: *Ursprung und Bedeutung der Begriffe „Treu und Glauben“ und „Billigkeit“ im schweizerischen Zivilrecht*. 1939.

⁸ Kasimir Thiel: *Iniuria und Beleidigung*. 1905. 66.; Személyi Kálmán: *Névjog*. 1915. 10. s köv.; Magyary Géza: A vétségeken alapuló kártérítési kötelek a római jogban. *Magyar Igazságügy*, 1892. évi 37. kötet, 173. s köv.

⁹ A középkorban, bár személyi szemléletű, szintén nem volt a mai értelemben vett személyiségvédelem. Guido Adt (*Vom Recht der Ehre. Versuch einer Gliederung des Persönlichkeitsrechts*. 1937) szerint azért nem, mert a személynek magának kellett megvédenie önmagát párbajban, esküvel. Nézetem szerint azonban főleg azért nem, mert a középkorban az egyén kötöttsége érvényesült bizonyos kollektívumok irányában.

hanem a személyiség magánjogi oltalma, különösen pedig átfogó oltalma. A személyi szempont sohasem hiányzott a büntetőjogból és a sok tekintetben büntetőjogi hatás alatt álló és a büntetőjoggal bizonyos mértékig rokon kártérítési jogból. A kártérítési jog nagy szerepét ezen a téren történetileg is plasztikusan mutatja a francia jogfejlődés,¹⁰ amely a *code civil* 1382. cikkének nagy általánosságban mozgó tartalmából kialakította a személyiségi jog egész intézményét, utat mutatva más jogrendszereknek és egyes törvényhozásoknak, így a svájci polgári törvénykönyvnek és a Magánjogi törvénykönyv (Mt.) javaslatának, másfelől megtermékenyítette a jogi gondolkodást magát is, aminek hatása különösen Josef Kohlernél jut kifejezésre igen erőteljesen, aki az egyik legnagyobb előharcosa lett a személyiségi jognak Németországban.

A személyiség empiriafelettségének mai elismeréséből folyik,¹¹ hogy a jogot mint jogéleletet tekintve, a személyiségi jog a pozitív jog megfelelő szabályának hiányában is elismerést kíván a gyakorlat és a tudomány részéről mint a mai erkölcsi felfogásnak megfelelő jogi követelmény. Amennyiben a jogélelet ezt a követelményt felismeri és érvényre juttatja a bírói ítéletek következetes állásfoglalásában és a tudomány tanításában, a személyiségi jog intézménye a jogrendszer valóságos részévé válik, hiszen a bírói ítélet helyessége végső elemzésben azon fordul meg, hogy egy másik bíró is ugyanúgy ítélné-e (Carl Schmitt egy régebbi munkájában, *Gesetz und Urteil*). A magyar jogéletben valóban ilyen a helyzet. Törvényi szabály ugyan nem mondja ki a személyiségi jog általános oltalmát, de a bírói gyakorlat folytonosan hivatkozik a személyiségi jogra,¹² és a magyar jogi géniusz nagyszabású mo-

¹⁰ Édouard Silz: La notion juridique du droit moral de l'auteur. *Revue trimestrielle de droit civil*, 1933, 32. kötet, 335. s. köv.

¹¹ Ebben a tekintetben a legújabb szellemi áramlatok sem jelentenek eltérést. Vö. különösen Adt i. m.

Az Mt. személyiségi jogi rendszeréről az új Mt.-fordítást tárgyaló Friedrich Flad (*Deutsches Gemein- und Wirtschaftsrecht*, f. é. 13–14. sz.) sokkal kedvezőbben nyilatkozik, mint 1917-ben Ernst Heymann (*Das ungrische Privatrecht und der Rechtsausgleich mit Ungarn*). Vö. még Nizsalovszky Endrének a *Gazdasági Jog* 1940. évi 9. és 10. számában megjelent nagy értékű cikkével: A Magánjogi törvénykönyv külföldi visszhangja (különlenyomat, 12).

¹² A jelen fejtegetések során idézett kúriai határozatokon kívül jellemzők az alábbi kijelentések is, amelyek teljes magától értetődéssel említik a személyiségi jogot.

A Kúria 1933. június 16-i P. I. 614. sz. a. ítélete szerint a gyűjteményes mű szerkesztőjének személyiségi jogához tartozó tudományos tekintélyét, írói hírnevét és egyéni reputációját sérti, ha a kiadó a szerkesztői tisztséget jogellenesen elvonja tőle, s ezért a szerkesztőnek személyiségi joga megsértése miatt nem vagyoni kár címén elégtételhez van joga.

„A [...] miniszter [...] átírata annál kevésbé tekinthető a felperes személyiségi joga szándékosan jogellenesen vagy vétkesen gondatlan megsértésének, mert...” (Kúria 1938. december 15. P. VI. 4197.).

„Nem állapítható meg oly cselekmény az alperes részéről, ami a felperes személyiségi jogának sérelmét jelentené” (Kúria 1940. április 23. P. IV. 1181.).

dern megnyilatkozása, a Magánjogi törvénykönyv előkészítésére irányuló munkáság körében a személyiségi jogi koncepció kezdettől fogva jelentkezik, és folytonos fejlődést mutat, amennyiben a magánjogi kodifikáció mind a világháborút megelőző, mind az azt követő időben az *általános* személyiségi jogi oltalom álláspontjára helyezkedett, és azon úgyszólván ellentmondás nélkül meg is maradt. A Magánjogi törvénykönyv javaslatának személyiségi jogi szabályai – Wolfhart F. Bürgi (i. m.) felfogásának megfelelően – a modern erkölcsi követelményekkel kapcsolják össze a tételes jogot, lényegileg erkölcsi mementók, és ennyiben megkönnyítik, elősegítik a vonatkozó modern erkölcsi követelményeknek az élő jog folyamatában való figyelembevételét, de voltaképpen csak deklaratív jellegűek, és hiányuk nem jelenthetné – meggyőződésem szerint – azt, mintha az illető erkölcsi elveket a gyakorlatnak nem kellene figyelembe vennie. A kifejezett törvényi szabály a generális klauzula tág elvi kijelentésében csak kezére jár a gyakorlatnak, ha ez eleven kontaktust tart a kor erkölcsi áramlataival. A Magánjogi törvénykönyv javaslata nem törvény ugyan, de a jogéletnek a személyiségi jogra vonatkozó közfelfogását nagy tekintéllyel deklarálja, s alkalmas arra, hogy a személyiségi jog iránt esetleg kishitű jogalkalmazót vagy elméleti jogászt kedvezően hangolja, és bátorítsa a személyiségi jog általános védelméből folyó követelmények megvalósítására, az egyes eseteknek az általános személyiségi jogi oltalom elve szerint való megítélésére. A személyiségi jog „generális klauzulája” a Magánjogi törvénykönyv (Mt.) javaslatában az aranyhíd, amely tételes szabály alakjában ad bátorságot a bírói gyakorlatnak arra a szabadabb működésre, amely a magánjogi bírászkodás alaptermészetéhez tartozik, és amely a magyar bírói gyakorlatnak amúgy is jobban felel meg, mint a pozitív joghoz való merev kötöttség elve. Nyugodt lélekkel állíthatjuk tehát, hogy az általános személyiségi jogi oltalom elve a valóságos jogéletet tekintve érvényesül jogrendszerünkben, habár – mint Meszlény Artur hangsúlyozza¹³ – nincs olyan törvényi rendelkezésünk, amely a személyiségi jog oltalmát általánosságban rendelné. Meg kell jegyeznem erre vonatkozóan, hogy a magyar jogi irodalomban már a Fodor Ármin-féle *Magánjog* a század elején állást foglalt az általános személyiségi jogi oltalom mellett (Bozóky Alajos: *Személyjogok*. I. kötet).¹⁴ Bozóky a

„Egyes tételes törvényben foglalt és bírói gyakorlatban kialakított jogszabály szerint nem vagyoni kár oly szándékos vagy vétkes tilos cselekmény alapján ítélné meg, amely a személyiségi jog ellen irányul” (Kúria 1940. április 30. P. IV. 1181.).

Nem hallgathatjuk el azonban, hogy bírói gyakorlatunk bizonyos tekintetben túlmegy a határon a személyiségi jog felfogását illetően, amikor ennek körébe utalja pl. a versenyjogot is (vö. pl. a *Grill-féle Döntvénytár* XXXII. kötet 457. sz. esetével), másfelől nem kielégítő annyiban, hogy a nem vagyoni kár megítélését, amely jórészt szintén személyiségi jogi jelentőségű, szükségtelenül korlátozza pl. élet és testi épség sérelme esetén (lásd alább is).

¹³ Meszlény Artur: *Magyar magánjog. Magyar törvények Grill-féle kiadása*. I. kötet, 447.

¹⁴ Ellenben a *Magyar Jogi Lexikon* (1907) még címszót sem tartalmaz a személyiségi jogról.

Gierke-féle elmélet alapján áll, és bár fejtegetései nem mentesek minden homálytól, de a magyar jog szempontjából is elismerik a személyiség általános jogát és az ebből folyó követelményeket.¹⁵

A kifejtettekhez képest a magyar jog szempontjából nincs nagy jelentőségük azoknak az elméleti ellenvetéseknek, amelyek különösen a német magánjogi irodalomban és a Reichsgericht ítélkezésében jelentkeznek az általános személyiségi jogi oltalom elvével szemben.¹⁶ Egy olyan jogrendszerben,¹⁷ ahol a magánjog épületének homlokán a jóhiszeműség és tisztesség (helyesebben: a hűség és bizalom) elve tündöklök mint az egyesekhez intézett intelem és a bírónak adott zsinórmérték, ott a személyi szemléletet már nem lehet ellentétben állónak tekinteni a jog hivatásával. A személyiségi jogot is csak a jóhiszeműség és tisztesség (helyesebben: a hűség és bizalom) elvének megfelelően szabad gyakorolni, nem pedig egocentrikusan, önkényesen, hanem a „másikra” és az összességre is kellő tekintettel. A valósággal a jogi szemlélet csak akkor jut összhangba, ha a személyiség – a „más” személyisége – mint a valóság egy nagyon fontos – ha nem is anyagi – darabjának jogi jelentőségét elismeri, és a szükséges következményeket levonja.

¹⁵ A személyiségi jog magyar előharcosa Meszlény Artur volt: *A személyiség védelme a polgári törvénykönyv tervezetében* (jogászegyleti értekezés, 1903); *Elmefuttatás a személyiség magánjogi védelméről* (*Ügvedék Lapja*, 1903); *Grosschmid Emlékkönyv* (328. s. köv.); *A svájci polgári törvénykönyvről* (1909. 141. s. köv.).

A személyiségi jog magyar bibliográfiáját lásd Újlaki Miklós: *Hetven év magánjogi irodalma*. 1930. 101. s. köv.; *Öt év magánjogi irodalma*. 1935. 50. s. köv.; német nyelven: Almási Antal: *Ungarisches Privatrecht*. 1922. I. kötet, VII., 163. s. köv.

¹⁶ Egészen céltalan a Kúria ítélkezésében a személyiségi jogról rendszerint többszámaban beszélni, amikor a magyar jogi közfelfogás – élén az Mt. javaslatával – a személyiségi jog egységes és átfogó koncepcióját fogadta el.

Az általános személyiségi jog ellen nyilatkozik a Reichsgericht nyomán újabban a Kammergericht is (*Juristische Wochenschrift*, 1928, 1. kötet, 363.). A jogi irodalomban legújabbán Leo Pinner támadja erősen (*Das Recht des Briefes*. 1937. 70. s. köv.).

¹⁷ Az Mt. javallatára is ráillik Bürgi (i. m.) jellemzése, amely szerint a svájci polgári törvénykönyv korszakalkotó jelentősége az egyén és a társadalom viszonyának harmonikus elgondolásában van, az egyoldalú individualizmustól való elszakadásban, az egyénnek a társadalom egészébe való beilleszkedésében, a másik emberre való belátó tekintetben. Bürgi ebből a szemszögből tekint a méltányosság és a hűség és bizalom elvének, az erre vonatkozó „generális klauzulák” epochális jelentőségét, amelyek már nem azonosak a római jogi *aequitasszal* és *bona fides*szel, nem individuális jellegűek.

A Kúria gyakorlatából idézzük a következő kijelentéseket: „A bírói gyakorlatban kifejlődött jogszabály értelmében a jogok gyakorlásában a jóhiszeműségnek és a tisztességnek megfelelően kell eljárni. (Ehhez képest a versenytárs csak oly módon ellenőrizheti versenytársának üzleti cselekményeit, amely mód a jóhiszeműségnek és a tisztességnek megfelel.)” (Kúria 1938. február 9. P. IV. 6038/1937.)

„A szerződő felektől megkívánható a kölcsönös érdekek méltányos tiszteletben tartása, valamint az, hogy az egyik fél a jogával a másik fél érdekeit is figyelembe véve úgy éljen, hogy azzal annak indokolatlan vagyoni hátrányt ne okozzon.” (Kúria 1939. április 19. P. V. 358.)

Ez az elv bizonyos vonatkozásban egymagában is indokolja a személyiségi jog elismerését, s erre vonatkozó külön szabályozás nélkül is megadja a személyiség oltalmát. Ha a jogot csupán a jóhiszeműség és tisztesség elvének megfelelően szabad csak gyakorolni, akkor a személyiséget sértő joggyakorlás már ezen az alapon sincs megengedve, még kevésbé a személyiség joggyakorlásán kívüli megsértése. Ha pedig az lenne az elv – amit bátran ki is lehetne mondani –, hogy jogi vonatkozásban csak a jóhiszeműség és tisztesség elvének megfelelően szabad *cselekedni*, akkor egyáltalában nem lenne szükség külön személyiségi jogi szabályokra, hanem a gyakorlati jogélet már ezen az alapon kénytelen volna megvédeni a személyiséget mások bármiféle olyan magatartásával szemben, amely a szóban lévő alapelvbe ütközik, nem csupán az ezzel az elvvel ellenkező joggyakorlással szemben.

Amint látható, a bíróra nagyon sokat *kell* bízni a személyi szemléletet alkalmazó jogrendszerben, mert nincs az a jogi technika, amely útmutatást tudna nyújtani a gyakorlati jogalkalmazásnak abban az irányban, mi a jóhiszeműség és tisztesség követelménye a beláthatatlan tömegű és végtelen variabilitású konkrét esetek rengetegében. A személyi szemlélet, amelynek csúcspontja a személyiség jogi oltalmának felismerése, minden vonatkozásban érvényesül a maga hatókörében. Mindenütt a konkrétumot látja, nemcsak a jogalanyban, hanem a szabályban is, amelyet csak a bíró személyével együttesen tud elgondolni, nem úgy, mint a dogmatisztó technikával alkotott szabályok, amelyek a bíró személyiségének kisebb érvényesülést engednek, matematikyszerű jogi fogalmak tekintetében alig lévén a bírónak egyéb feladata, mint a valóság pontos kiderítése – ahol még leginkább érvényesül a bíró személyisége a bizonyítékok szabad mérlegelésében –, továbbá az úgyszólván matematikai egzaktásra törekvő jogszabályokban adott fogalmakkal való – tisztán értelemeszerű – bánás. Személyiségi jogi vonatkozásban és még általánosabban: a személyi szemlélet alkalmazása esetén a tárgyi jog absztrakt jellege nem zárja ki a konkrétum figyelembevételét, sőt megköveteli, s a látszólagos ellentét kiegyenlítését az adja, hogy a konkrét elemet sem igazán konkrétan tekinti a tárgyi jog, nem konkrét esetet vagy konkrét bírót, hanem „a” konkrét esetet, „a” konkrét bírót, amit és akit már eleve figyelembe kell vennie annak, aki a tárgyi jog szabályának értelmét vizsgálja, és alkalmazhatósága tekintetében jósolni akar.

Az az ellenvetés, amely szerint a személyiség nem lehet a jog alanya és tárgya egyidejűleg, szem elől téveszti, hogy alany gyanánt csak a személyiséget hordozó – vagy más – *egyén* jöhet tekintetbe, úgyhogy a személyiség csak tárgya a személyiségi jognak. Ezért nincs is szükség azokra a más irányú vizsgálódásokra, amelyek arra vonatkoznak, hogy a személyiségi jog fogalmilag lehet-e alanyi jog. Ami pedig az alanyi jog privilégiumszerűségének kérdését illeti, ennek hiánya csak látszólagos, hiszen jogi szempontból azt, hogy ki személy, kinek az immanens személyi tulajdonságát – személyiségét – akarja a jogrend megvédeni, maga a jogrend határozza meg, ha ma már igen tág keretek között is, minden természetes személynek megadva a személyiséget jogi vonatkozásban.

Mindent összevéve, a magyar élő jog szempontjából el kell fogadni, hogy a személyiség általános oltalma magánjogunk hatályos intézménye, s ebben a tekintetben követnünk kell az Mt. 107. §-ában a magyar jogi közmeggyőződésnek megfelelően formulázott általános elvet, amely szerint „mindenkinek joga van arra, hogy a törvény és mások jogának korlátai között személyiségét szabadon érvényesíthesse, és hogy ebben őt senki se háborítsa”. Ugyancsak követnünk kell a személyiség lényegéből folyó azt a további elvet is, hogy „a személyiség jogáról lemondani, vagy gyakorlását a jó erkölcsbe ütköző módon korlátozni nem lehet.” Ehhez képest a személyiségi jog abszolút jog, amelyről lemondani, és amelyet átruházni nem lehet, csupán gyakorlására lehet bizonyos szűkebb körben a jó erkölcsbe nem ütköző engedélyt adni. Nem is évül el a személyiségi jog az Mt. 1284. §-ának 2. bekezdése szerint. Mindezekhez képest azok a töredékes írott jogszabályok, amelyek hatályos jogunkban a személyiségi jog – főleg büntetőjogi és kártérítési – oltalmáról rendelkeznek, nem nagy jelentőségűek a személyiség magánjogi oltalma szempontjából, egy részük pedig inkább mint a személyiségi jog korlátozása érdemel figyelmet (Btk. 329. §, 1940:VI. tc.; vö. különben Meszlény Artur: *Magyar magánjog*. I. kötet, 446. s köv.). Különösen nem szabad ezeket a tételes jogszabályokat a specialitás értelmében felfogni, és a bennük biztosított személyiségi jogi oltalmat *a contrario* értelmezni, hanem az ilyen jogszabályok mellett is mindig az Mt. 107. §-ában a magyar közmeggyőződésnek megfelelően enunciált elvet az általános személyiségi jogi oltalom generális klauzulájaként kell alkalmazni.¹⁸

Ami a személyiségi jog megszerzését illeti, ez mindig eredeti szerzés.

A személyiségi jog megszűnését illetően uralkodónak lehet tekinteni azt a felfogást, amely szerint a személyiség a halállal megszűnik, s a halál után csak annyiban részesül védelemben, amennyiben a kegyelet megkívánja (Mt. 109. §). Ezzel szemben a francia bírói gyakorlat a maga elfogulatlanságában nem követi ezt a naturalista ízü elvet, hanem a személyiségi folyamat a halál után is fennmaradónak tekinti. Álláspontunkon, amely szerint a személyiség a jog szempontjából negatívumot jelent – mindazt, ami nem tartozik a külső világhoz –, nem is lehet más az elv, mint az, hogy a halállal a személyiség nem szűnik meg. Mert bár a személyiség hordozója rendszerint az egyén, de ez a viszony nem kizárólagos, a személyiség mint negatívum, mint a külvilág tagadása, a halál után is aktuális lehet, s eny-

¹⁸ Jellemző tévedés ebből a szempontból a nem vagyoni kár megítélésének messzemenő korlátozása az eljegyzés felbontása esetén a Kúria gyakorlata szerint (vö. Tóth György az Ungár Margit – Hajnal Henrik-féle *Csábítás, jegyszegés és jog c.* munka bevezetésében): „A Kúria a *Polgári Határozatok Tára* 5. kötetében 725. sorszám alatt felvett elvi határozatában kifejezést adott annak a jogi álláspontjának, hogy a Ht. 3. §-a nem zárja ki azt, hogy az eljegyzéstől alapos ok nélkül visszalépő jegyes a másik jegyesnek azért a kárért, amit ennek a házasság ígéretével kapcsolatos *egyéb cselekményeivel vagy mulasztásaival* szándékosan okozott, az általános magánjog szabályai szerint felelőségre vonható legyen” (Kúria 1939. december 1. P. III. 3949.).

nyiben a személyiség joga a halál után is gyakorolható, csakhogy nem az által az egyén által, aki életében a személyiség hordozója volt, hanem más egyének által. Az elhalt ember személyisége az igazi „erkölcsi” személy, amelynek empirikus joggyakorló szerve empirikus egyén ugyan, de nem okvetlenül a személyiséget eredetileg hordozó, hanem esetleg más egyén, aki erre leginkább alkalmas, első-sorban a közeli hozzátartozók.¹⁹ Ebben a tekintetben a tételes jog rendelkezése igen hasznos és kívánatos, de nem nélkülözhetetlen. (Az elhalt szerző személyiségi jogának gyakorlása tekintetében erre nézve vannak törvényi rendelkezések egyes külföldi jogokban, s a magyar bírói gyakorlat is állást foglalt erre nézve. Vö. Alföldy Dezső: *A magyar szerzői jog*. 1935. 35.)

II. A személyiségi jog oltalma

Akit a személyiség jogában jogellenesen megsértenek, a sértés megszüntetését követelheti, és ha ismétléstől lehet tartani, keresettel kérheti, hogy a bíróság a sértőt a sértéstől tiltsa el (Mt. 108. § 1. bek.). Ezt az elvet bírói gyakorlatunk is követi: „Aki valamely cselekmény folytán személyiségi vagy egyéb jogaiban sérelmet szenved, a jogsértő cselekmény abbahagyását akkor is követelheti, ha a cselekmény elkövetőjét a jogsérelem tudomására hozataláig gondatlanság sem terhelte” (K. 1938. május 31. P. I. 1786/1938., *Grill-féle Döntvénytár XXXVI. kötet*).²⁰

¹⁹ A holttest nem közönséges dolog, éppen a személyiségre tekintettel, amelynek az életben hordozója volt, s a holttest felől a rendelkezés azokat illeti meg, akik a családi kapcsolatban legközelebb állnak az elhalthoz (Kúria a *Magánjogi Döntvénytár* VII. 101., XIV. 42., 1922. évi 42. és 1934. évi 63. sz. a.).

²⁰ „Olyan abbahagyási kérelem nem terjeszthető elő, hogy az ellenfél általában köteleztessék az üzleti tisztességbe ütköző cselekmény abbahagyására, mert a bírói eljárásnak csakis szabatosan meghatározott cselekmény elbírálása és jogkövetkezményeinek meghatározása lehet a tárgy, de nem a törvény általános rendelkezésének megtartására való kötelezés” (Kúria 1939. március 30. P. IV. 776/1939.).

„Az a körülmény, hogy a cselekmény ismétlésétől nem kell tartani, csak akkor forog fenn, ha az alperes a kereseti jogot elismeri, és emellett olyan magatartást tanúsít, amely az ismétlődés veszélyének lehetőségét kétségtelenné teszi” (Kúria 1933. június 28. P. IV. 160/1933.).

„Ha való volna is az, hogy az alperes a cselekményt a perindítás előtt abbahagyta, ebből az okból csak az ismétlés veszélyének kizárt voltát kétségtelenné tevő magatartás esetén lenne az abbahagyásra kötelezés mellőzhető” (Kúria 1935. június 4. P. IV. 1709.).

„Ha az alperes a szabadalombitorlást elkövette, és ha ehhez képest megszülemlett a felperesnek az a joga, hogy az alperesnek e cselekmény abbahagyására kötelezését kérhesse, úgy e jogát azon az alapon, hogy a cselekmény megismétlésének veszélye kizártnak mutatkozik, nem lehet megszüntetnek venni akkor, amidőn az alperes, aki kezdetben még a cselekmény elkövetésének tényét is tagadta, annak jogsértő voltát a perben el nem ismerte. A keresetet tehát nem lehet elutasítani abból az okból, hogy az alperes a panaszolt cselekményt abbahagyta, és hogy a cselekmény megismétlésének veszélye kizártnak mutatkozik” (Kúria 1938. február 9. P. IV. 6038/1937.).

Az abba hagyási kereset megindításának a vétkekesség tehát nem előfeltétele, csupán – rendszerint – a kártérítési követelésnek, amelyre nézve az általános szabályok irányadók. Meg kell jegyezni, hogy a kártérítés körében a nem vagyoni kár jórészt személyiségi jogi jelentőségű, habár a Kúria túloz akkor, amikor azt a kijelentést teszi, hogy nem vagyoni kár megítélésének a személyiségi jog sérelme esetén van helye. A nem vagyoni kár követelése nem szorítkozik csupán a személyiségi jog megsértésének eseteire, hanem ezenfelül helye lehet a jó erkölcsbe ütköző cselekmény esetén is (vö. az Mt. 1114. §-ával, amelyet a bírói gyakorlat is átvett: Kúria P. I. 3608/1932., P. VII. 2546/1932., P. I. 3333/1936., P. VII. 5795/1939.). A kártérítés tekintetében ki kell még emelnem, hogy a személyiségi jognak mint alanyi jognak a kártérítési oldalon megfelelője a vétlen kár megtérítésére irányuló kötelezettség (Mt. 1737. §),²¹ amelynek alapja lényegileg a személyiségi felelősség, amint ezt az Mt. kártérítési rendszerről tartott jogászegyleti előadásomban (*Magyar Jogászegyleti Értekezések és egyéb Tanulmányok*, 1934/5.) kifejtteni igyekeztem.

Az Mt. 1114. §-a és a bírói gyakorlat a nem vagyoni kár megtérítésének csak egyetlen formáját ismeri,²² a pénzbeli elégtétel adását, pedig a svájci kötelmi jogi törvény 49. cikkének az a rendelkezése, hogy a pénzbeli elégtétel helyett vagy mellett másfajta elégtételadásnak is helye lehet, követésre méltó példa. A svájci szövetségi bíróság szerint helye van valamely magatartás bírói helytelenítésére irányuló keresetnek is (*Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht*, 1939. évi 516.).

Meg kell jegyezni, hogy a személyiség jogi oltalmát nemcsak nem merítik ki az Mt. 107–109. §-ainak rendelkezései, hanem a modern magánjogot, így az Mt. javaslatát is át- meg átszövik a személyiség védelmére irányuló szabályok. Ebben a tekintetben utalhatunk az Mt. 14., 27., 270., 271., 277., 355., 419., 424., 598., 1284., 1460., 1462., 1467., 1470., 1473., 1474., 1480., 1491., 1503., 1559., 1576., 1605., 1635., 1646., 1709., 1711–1717., 1725–1730., 1737., 1770., 1953., 1979., 2010., 2083. §-ára.

Ami a szoros értelemben vett személyiségi jogi oltalmat illeti, ez, mint már említettük, egységes, csak a vonatkozásai különfélék. Az elméletben megkülönböztetni szokott, úgynevezett személyiségi jogok csak ilyen vonatkozásokat jeleznek. Helyes felfogás szerint nem beszélhetünk becsületjogról, hanem a személyiség jogi oltalmáról a becsület vonatkozásában stb. Ilyen vonatkozások különösen az alább tárgyaltak.

²¹ A vétlen kártérítésnek a sajtótörvény 39. §-ában szabályozott esetét a bírói gyakorlat denaturálta. Vö. Balás P. Elemér: Kártérítési sajtójog. *Polgári Jog*, 1930. évi 501; 1931. évi 161., 383. s. köv.

²² „Az állandóan követett bírói gyakorlat szerint a nem vagyoni (erkölcsi) kárért pénzbeli elégtételadásnak csak annyiban lehet helye, amennyiben az eset körülményeire tekintettel a méltányosság megkívánja” (Kúria 1939. július 11. P. VI. 839.).

Nem számíthatjuk a személyiségi joghoz a cég, védjegy és egyéb vállalatjelzők, a hitel, az üzleti tevékenység védelmét (versenyjog), mert ezek tekintetében a személyiségi jogtól különböző, nem személyi, hanem dologi szemléleten alapuló vállalati jog adja meg az oltalmat. A kettőt nem különbözteti meg pl. a svájci judikatúra és irodalom, ezért igen messzire megy a személyiségi jog oltalmának irányú alkalmazásában (vö. August Egger kommentárjával, 1930. évi 2. kiad., I. kötet, 259. s. köv.).

A személyiségi jog különböző vonatkozásainak szembetalálkozása esetén, úgyszintén különböző személyek személyiségi jogának összeütközése esetén az eligazítást az igazságosság elve adja, amelynek alkalmazása szempontjából az ún. érdekmérlegelésnek nagy a jelentősége. Ezen a ponton különösen nagy a feladata a korszerű kultúrfelfogásban élő bíró méltányos belátásának. Azok a matematika-szerű elhatárolások, amelyek pl. Karl Specker könyvében (*Die Persönlichkeitsrechte*. 1911) olvashatók az érdekmérlegelés szempontjairól, csak nagy általánosságban értékesíthetők a gyakorlatban, az élő jogérzetnek kell a konkrét esetben a helyes döntést – sok intuícióval – megtalálni.

III. Egyes személyiségi jogok

A személyiségi jog oltalmának egyes főbb vonatkozásai tekintetében az alábbiak előadására kell szorítkoznunk.

1. Élet, testi épség, egészség

Az élet, a testi épség és az egészség nagyon lényeges vonatkozási irányai a személyiségi jog védelmének, de inkább csak a kártérítés szempontjából van gyakorlati jelentőségük,²³ másfelől abból a szempontból, hogy a szóban levő vonatkozásokban

²³ „A felperes mint felnőtt férfi elsősorban maga volt hivatva afelől határozni, hogy orvosi kezelést akar-e igénybe venni, vagy sem” (Kúria 1937. június 22. P. I. 1687.).

„A testi sértés házastárs sérelmére házastársi köteleességszegés, de a Ht. 77. §-a szempontjából az indítékhoz képest relatív jelentőségű” (Kúria 1940. június 13. P. III. 1146/ 1940.).

„Az 1876:XIV. tc. 47. §-a értelmében a gyakorlatra jogosított orvost a gyógmód alkalmazásában nem lehet korlátozni, és csak az általa elkövetett műhibákért felelős” (Kúria 1936. június 12. P. VI. 644.).

„A szülő a gyermek elvesztéséért attól, akit ezért kártérítési felelősség terhel, az állandó bírói gyakorlat értelmében a dologi kárt meghaladó kártérítést csak akkor követelhet, ha a gyermek a szülő törvényénél fogva eltartani volt köteles, és ebből kifolyólag a tartást szolgáltatta is.”

„A baleset folytán sérült az elszenvedett vagyoni kárán kívül nem vagyoni kártérítést csupán abban az esetben követelhet, ha a sérülés folytán nála feltűnő eltorzulás, vagy érvényesülésének az egész

a személy rendelkezése mennyiben van megengedve, a sértett beleegyezésének mennyiben van jogellenességet kizáró hatálya. Ebben a tekintetben az új olasz polgári törvénykönyv első könyve a természetes személyről szóló címében szükségesnek tartotta kimondani, hogy „azok a cselekmények, amelyekkel valaki saját teste felől rendelkezik, akkor tilosak, ha a testi épség állandó jellegű csökkenését idézik elő, vagy ha ellenkeznek a törvénnyel, a közrenddel vagy a jó erkölccsel”. Főleg az orvosi műtéti beavatkozás, a vérátömlesztés és a bőrátültetés körül felmerült modern jogi problémákat igyekszik megoldani ez a rendelkezés.

Arra nézve, terhelhet-e valakit kötelesség arra, hogy műtétnek vesse alá magát, általában tagadó a közfelfogás, de a Kúria házassági jogi szempontból elvileg elismeri az ily kötelességet.

A Kúria 1940. április 2-án P. III. 6116/1939. sz. a. kimondta, hogy „a házasság lényeges tartalmát alkotja a nemi élet, s a házastársnak kötelességében áll az ezt gátló testi hibáját gyógyíttatni és azt orvosi műtét útján is kiküszöböltetni, ha a műtét nem veszélyes, s ily módon köteles a házassélet fenti rendeltetését előmozdítani”.

2. Személyes szabadság

A személyes szabadságot egyebek közt legújabbán messzemenően korlátozzák a gyógyíttatási kötelességen felül is a gümőkór és a nemi betegségek elleni védekezésről szóló 1940:VI. tc. 5. §-ának a bizonyos foglalkozásoktól eltiltó rendelkezései, a 6. §-nak a kényszerkülönítésről szóló rendelkezése, a 7. § magánlakás kitarítására és fertőtlenítésére vonatkozó rendelkezése (még a házjogot is korlátozza), a 27. §-nak a kötelező gyógykezelésre, a 27. és 28. §-nak a gyógykezelés kikényszerítésére vonatkozó rendelkezései.

életére kiható lényeges megnehezülése következett be. A *Polgári Jogi Határozatok Tárába* 537. sorszám alatt felvett elvi jelentőségű határozat alapjául szolgáló esetben is olyan sérülésről volt szó, amely a sértett érvényesülésére egész életére kihatott, mert mindkét heréjétől megfosztották” (Kúria 1938. április 7. P. I. 680.; 1939. május 17. P. I. 1529.; 1940. március 6. P. I. 5610/1930. Lásd továbbá Szladits Károly – Fürst László: *A magyar bírói gyakorlat*).

„A jogos ok nélkül őrizetbe vett X-nek az öngyilkosságra való elhatározását egyedül az ártatlanul szenvedett csendőri bántalmazásokból, testi kínzásokból fakadó elkeseredés váltotta ki. Következően megfelel az anyagi jognak az a döntés, amely a felperesnő kártérítési igényét a csendőrségi közegek jogtalan és törvényellenes eljárásáért vagyoniilag felelős alperes államkincstárral szemben megállapította” (Kúria 1940. február 21. P. I. 259.).

3. Becsület

A személyiség jogi oltalma kiterjed a *becsület* vonatkozására is. A személyiség eleven folyamának tisztának kell lennie, az esztétikai megítélés szempontjának is meg kell felelnie,²⁴ a személyiséget hordozó egyén csak akkor tekinthető valóban személyiségghordozónak, ha a külső világ ítélete nem teszi tisztátalanná az általa hordozott személyiség folyamatát, ha egyénisége érintetlenül áll a külső világ megítélésének homlokterében. Akár jó hírnevén esik csorba, akár önbecsülésén,²⁵ nem marad meg személyiségének az az önértéke, amely a társadalom szempontjából szükséges ahhoz, hogy feladatát betölthesse. A becsület védelme a magánjog körébe is tartozik, tehát nemcsak a büntetőjogéba, ahová az újabb jogfejlődés jóideig utalta. Az Mt. 107. §-a mindenesetre kiterjed a becsület személyiségi jogi oltalmára, szabatosan a személyiségnek a becsület irányában való magánjogi oltalmára, de írott jogunk is erőteljesen felkarolta a becsület magánjogi oltalmát. Egyfelől közvetve, a becsület védelméről szóló törvény (Bv.) 2. §-a tényálladékanak nagyon tág keretben való meghatározásával, amely a szorosan vett becsület tényálladékan messze túlterjed, és az általános személyiségi jogi oltalom jó részét felöleli. Másfelől közvetlenül, a sajtótörvény (St.) 39. §-ában és a Bv. 28. §-a útján. A Bv. 2. §-ának miniszteri indokolása kifejezetten utal erre a szempontra. A becsület védelmét szolgálja magánjogi irányban a helyreigazítási jog speciálisan szabályozott intézménye is (St. 20. s köv. §-ai). A becsület védelmére szolgálnak a hatályos írott jog egyéb szabályai is, így a munkásvédelem körében stb. A becsület magánjogi oltalma természetesen nem szorítkozhat a büntetendő becsületsértés eseteire, hanem kiterjed a gondatlanságból vagy vétkesen történő becsületsértésre is. Az írott jog szerint is kétségtelenül ez a helyzet a sajtó útján elkövetett becsületsértés tekintetében a St. 39. § 3. bekezdéséhez képest, de a személyiség általános oltalmának elvét elfogadva ezt kell mondanunk a nem sajtó útján elkövetett becsületsértésre is, habár erre a Bv. 28. §-a nem vonatkozik. A becsület magánjogi oltalma tekintetében hangsúlyoznunk kell továbbá, hogy nemcsak azok a jogellenességet kizáró okok irányadók, amelyeket a Bv. kifejezetten szabályoz, ami egyébként büntetőjogi szempontból is áll, hanem egyéb ily kizáró okok is, így a jogos érdek megóvására irányuló célzat, különösen pedig a bírálóat.²⁶

²⁴ Vö. F. Arthur Müllereisert: *Die Ehre im deutschen Privatrecht*. 1931. 22. s köv. Lásd továbbá a becsület jogi oltalma tekintetében Karl Binding: *Die Ehre und ihre Verletzbarkeit*. 1892; Josef Kohler: *Ehre und Beleidigung*. *Archiv für Strafrecht und Strafprozess*, 1900. évi 47. évf. 1.; Wilhelm Sauer: *Die Ehre und ihre Verletzung*. 1915; Specker i. m. 82. s köv.

²⁵ Kúria 1936. I. 29. P. VI. 4112/1935. sz. a.: „Az erkölcsi kár létezését meg lehet állapítani abból a szegényből és megaláztatásból, amely a megveretéssel kétségtelenül velejár.”

²⁶ A m. kir. Kúria 1939. december 5-én P. IV. 5152. szám alatt kelt ítéletéből: „A hírnév jogellenes megsértése, a személyiség jogainak jogellenes megsértése lévén, ennek a cselekménynek abbahagyása az általános magánjogi jogszabályok alakján is követelhető. A valóság bizonyításának, a közérdeknek

vagy jogos magánérdeknek megóvása szükségének hiányában a II. r. alperes cselekménye jogellenes lévén, a II. r. alperest a cselekmény abbahagyására kötelező ítéleti rendelkezés a személyiségi jog megsértésére vonatkozó általános magánjogi jogszabályoknak, a nem vagyoni kár megtérítésére vonatkozó ítéleti rendelkezés pedig az 1914. évi XIV. tc. St. 89. §-ában foglalt jogszabályoknak megfelel” (A Sajtó, 1940. július).

„A felperes kártérítési keresetét arra alapította, hogy őt az alperes szerelmi ajánlataival állandóan üldözte, ami által Nagykörsönön oly vélemény alakult ki, hogy neki az alperes a barátja, aki vele szerelmi viszonyt folytat, aminek következtében vőlegénye a jegyességet felbontotta, de férjhezmeneteli esélyei egyébként is teljesen leromlottak. A fellebbezési bíróság azt állapította meg, hogy a felperesnek tanuk által igazolt viselkedése kétségtelenül okot szolgáltatott oly hírek elterjedésére, amelyek folytán a felperes erkölcsi életét és társadalmi megbecsülését elveszthette. Ebből a tényállásból pedig helyes a fellebbezési bíróságnak az a következtetése, hogy a felperes az alperestől kártérítést nem követelhet” (Kúria 1935. november 21. P. III. 2331.).

A m. kir. Kúria 1940. évi február hó 8-án B. I 5695/1939. szám alatt kelt határozatából: „[A] törvény a vonatkozóan előírt föltételek mellett a feddhetetlen előéletűnek nem tekinthető és közveszélyesnek látszó személy becsületjogát is védi az ezt ért jogtalan támadás ellen.”

A Kúria házasságjogi gyakorlata is bőven foglalkozik a becsület jelentőségével: „A férjnek a feleség testi fenytéséhez való jogát egyetlen társadalmi osztály felfogása sem ismeri el, még kevésbé egyeztethető az össze a házasság erkölcsi tartalma által megkövetelt kölcsönös tisztelettel és megbecsüléssel” (Kúria 1940. június 6. P. III. 1068.).

„A földműves osztályhoz tartozók házasságában sem engedhető meg a meggyalázó szavak és kifejezések használata, következésképpen a durva és goromba bánásmód közöttük is létesíthet bontó okot. A leírt bánásmód a házastársaknak egymással szemben kötelező kölcsönös megbecsülését és tiszteletét egyformán sérti, akármilyen társadalmi osztályba is tartoznak a házaspár” (Kúria 1937. december 22. P. III. 2139/1937.).

Házasságbontó ok nyílt levelezőlapon foglalt súlyos vád a másik házastárs ellen (közte és anyja közti nemi viszonyra vonatkozó tényállítások, trágár, undorító kifejezésekkel; Kúria 1940. május 10. P. III. 320.).

„Az alperes a gondokság alá helyezés iránt indított keresettel azt akarta elérni, hogy felesége veszítse el vagyona felett való rendelkezési képességét, és feleségével azt tehessen, amit akar, a gondokosági pernek ilyen céllal való megindítása pedig, ha nem is sértő, de megszegyenítő szándékot árul el. Az ily eljárás a joggal való visszaélés elemeit mutatja” (Kúria 1937. december 22. P. III. 2139.).

A m. kir. Kúria 1940. május 30-i P. III. 6022/1939. sz. határozata szerint „a m. kir. Kúria számos határozatában elvi élel már leszögezte azt a jogi álláspontját, hogy a védekezés, illetve támadás szabadsága nem terjedhet odáig, hogy a házassági perben vagy hatóság előtt folyamatban levő más ügyben bármelyik házaspár minden alap nélkül olyan állításokat tegyen, amelyek a másik házastárs személyét és tisztességét sértik, vagy erkölcsi felfogásának alacsony színvonalára mutatnak.” Ha tehát az ily módon állított tények vagy használt sértő kifejezések oly természetűek, amelyek valóságuk esetén a másik házaspár erkölcsi felfogásának teljes lerontására utalnak, és alkalmasak arra, hogy őt mások elítélő véleményének tegyék ki, és ha a másik házaspár egyéniségének és családji szereplésének ily meggyalázó formában való leírása a házaspár házassági perbeli érdekeinek megóvása és hathatósabb érvényesülése szempontjából teljesen szükségtelen, s a fél vonatkozó előterjesztéseiben csak a rosszhiszeműség és ártási szándék ismerhető fel, az ily magatartás szándékos és súlyos házastársi kötelességsértésnek minősül (1894:XXXI. tc. 80. §).

A házastársak közti kiengesztelési kötelesség „még a legsúlyosabb esetben sem jelenti azt, hogy a vétkes fél porig alázza magát, sőt a megbántott félnek még ily esetekben is kímélnie kell a házastársának önérzetét, és a lehetőséghez képest megkönnyítenie kényes kötelességének teljesítését” (Kúria 1940. június 13. P. III. 1146.).

4. Női becsület

A beleegyezésnek nincs jogellenességet kizáró hatása a női becsület és a nő nemi érintetlensége tekintetében (lásd Josef Mauczka: *Grünhuts Zeitschrift*, 39. kötet, 30.). Így a házasságon kívüli nemi érintkezésbe való beleegyezés nem hatályos, s ha a férfi ily magatartása jogellenes, a nő beleegyezése a jogellenességet nem zárja ki. Így áll ez csábítás esetén. Természetesen csak tisztességes nő tekintetében lehet szó a személyiségi jog ily sérelméről. A nő beleegyezésének nem lévén jogellenességet kizáró jelentősége, közömbös, hogy a beleegyezést be nem váltott házassági ígéret tekintetében feltétlennek vagy feltételesnek kell-e tekinteni, a házassági ígéret megtartásának esetére szólnak. A jogellenesség maga a házassági ígéret megtétele, a beleegyezés pedig közömbös a csábítás jogellenessége szempontjából. (Természetesen más alapja is lehet a jogellenességnek: megtévesztés, erőszak, a nő függő helyzetének kihasználása.) Az olasz felfogás nem ez, a csábítás esetére megítélt kártérítést nem erkölcsi, hanem közvetett vagyoni kárnak tekintik, pl. Guzzardi jogeset-megbeszélése a *Rivista di diritto privato* 1939. júniusi számában (102. s köv.) Az olasz bírói gyakorlat legújabbban a nő nemi érintetlenségét nem is tekinti az ily kártérítés előfeltételének: nem a szüzesség elvesztése a kártérítés alapja, hanem a csábítás, amelynek következtében megromlik a nő társadalmi helyzete, a beleegyezés pedig azért nem zárja ki a jogellenességet, mert feltételes, s a feltétel a házassági ígéret be nem váltása esetén nem teljesül. (A csábítás gazdag judikatúráját lásd Ungár Margit – Hajnal Henrik művében: *Csábítás, jegyszegés és a jog*. 1939. Bev. Tóth György.)

5. Képmás

A másról képmás készítése,²⁷ úgyszintén más képmásának közzététele is olyan vonatkozás, amelyre nézve a személyiséget oltalom illeti. A személyiséget hordozó egyén hivatása meghatározni azt, hogy a személyiség folyama milyen utat tegyen meg, ehhez pedig az is hozzátartozik, hogy a testi képmás ne szerepeljen azokon a határokon kívül, amelyek a személy normális életvitelével és általában a személy akarásával együtt járnak. Így meghatározva a képmásra való jogot, tárgytalanná válik az az ellenvetés, hogy a képmás mint a személyiség szimbóluma nem titkos, és különösen, hogy a közönség érdeke megismerni a kortörténeti szereplők képmását. A lényeg ugyanis az, hogy más képmásával ne lehessen úgy bánni, mint a külső világ egy-egy darabjával. Aki maga teszi önmagát a külső világ részévé bizonyos vonatkozásban, így a kortörténetben szerepet vállaló vagy szerephez jutott

²⁷ Vö. Kolosváry Bálint: *Az arckép és a jog*. A szegedi m. kir. Ferenc József Tudományegyetem 1927. május 29-i évváró közgyűlésén tartott előadás. Mt. 108. §.

egyén, az nem panaszkodhat személyiségének sérelme miatt, ha képmását megfelelően – nem visszaélészerűen – felhasználják. Ugyanilyen az eset, ha a képmás csak alárendelt szerepet játszik, önálló jelentőség nélkül, pl. felvonulás vagy tájkép keretében. A mai élet nyilvánosságának mind szélesebb körre kiterjedésével kapcsolatban egyre aktuálisabbá válik a képmás személyiségi oltalma és határainak megtalálása. A német művészetvédelmi törvény 22. és 23. §-ának a képmásoltalmat szabályozó rendelkezéseit igyekeznek követni a magyar bírói gyakorlat is a szerzői joggal kapcsolatban, a Szt. 64. §-ának szabad értelmezése útján (vö. Alföldy i. m. 153.; Szladits Károly – Fürst László: *A magyar bírói gyakorlat*. II. kötet, 180.).²⁸

6. Belső képmás

A modern erkölcsi felfogás fejlődését mutatja ebben az irányban és általában a személyiség megbecsülése körül az is, hogy a képmás oltalmát kiterjesztik az ún. belső képmásra, az „életképre” is, amely még nagyobb jelentőségű, mint a fizikai képmás (vö. Paul Dienstag – Alexander Elster: *Handbuch des Deutschen Theater-, Film-, Musik- und Artistenrechts*. 1932. 18., 94., 197. s köv.).

7. Titokszféra

A titokszféra lényege az, hogy bizonyos tények tekintetében a személyiségnek annyira túlnyomó a jelentősége, hogy ezek a tények, illetve megtestesüléseik nem is számítanak a külső világ tárgyai közé jogi szempontból, hanem a személyiség függvényének tekintendők. A titokszféra kialakulása a személyiség életfolyamának megnyilvánulása az akarat közvetítésével. A külvilághoz tartozó tények egy része is olyan, hogy a személyiség szempontjából nem lehet a külvilághoz számítani mint a személyiség életfolyamatának részét, eszközét. Ilyen minden tény, amely tényleg nem közismert és nem közészlelhető, s a személy maga sem akarja, hogy ilyen legyen.

²⁸ A Kúria gyakorlata is elismeri, hogy a kortörténeti szereplők arcképének megfelelő módon való közzététele beleegyezésük nélkül is meg van engedve (P. I. 3647/1928), de bűncselekmény elkövetőit nem sorolja ebbe a körbe: „Az alperes a felperesről készített viaszképmásnak a felperes beleegyezése nélkül plasztikonnak nevezett gyűjteményében üzletszerű mutogatásával a felperes személyiségi jogát sértő cselekményt követett el, és ettől eltiltását a felperes jogosan követelte. Az a körülmény, hogy a felperes bűncselekménye folytán esetleg hírhedtté lett, nem fosztja meg őt a személyiségi jognak mindenkit illető védelmétől abban az esetben, ha a személyiségi jog korlátozását a közérdek nem követeli, a felperes képmásának üzleti célból csupán a kíváncsiság kielégítésére szolgáló mutogatása azonban a közérdekkel nem igazolható” (Kúria 1939. március 23. P. I. 623.).

Az, hogy valami nem közismert, természetesen csak relatív fogalom, csak annyit jelent, hogy az élet rendes folyása szerint nem lehet számítani arra, hogy a titkot azoktól, akik ismerik, bárki megtudhatja. De ha a titok kikerül az anonim, személytelen „dologias” tömegbe, az eredetileg titkos tény, az ily személyi tekintetben nem korlátozott megismerési lehetőség révén, gyakran a környezet, a külső világ részévé válik, mintegy kivette abból a mederből, amelyben a személyiség eleven életének sodra áramlik. Közismertté a titok csak úgy válhat, ha közészlelhető. Mindaz, ami ezen a körön belül van, a titokszférához tartozik a megfelelő szubjektív elem meglétében, ami pedig kívül esik, az nem titok. Hans Giesker hangsúlyozza,²⁹ hogy a köznapi felfogás, amely titkokról beszél, nem titokszféráról, azt a látszatot keltheti, mintha az egyes embernek csak egy-két titka volna, pedig az egyes ember élete nagyrészt titkokba van burkolva. Ezért a magunk részéről is Giesker totális titokvédelmi rendszerét fogadjuk el és alkalmazzuk a titokszféra oltalmának alábbi vázlatos ismertetésében.

A titokban tartásra irányuló érdekek annyiban van jelentősége, amennyiben belőle a titoktartásra irányuló akaratra lehet következtetni. (Ugyanígy Balás P. Elemér: *A tisztességtelen verseny büntetőjoga*. 1923. 21. § 3. jegyzet.) Az, hogy egy vagy több – nem nagyszámú – személy tud-e a titokról, egymagában közömbös, ha a titok mással közlése tárgyilag indokoltnak tekinthető. Az is lehet titkos, amiről az arra nézve érdekelt nem is tud (August Egger: *Kommentar zum schweizerischen Zivilgesetzbuch*. I. kötet, 250.).

Ahol a személyiség általános jogi oltalmának elve – mint nálunk – el van ismerve, a titokszféra a maga egészében magánjogi védelemben részesül, tehát nem szorítkozik azoknak a töredékes szabályoknak körére, amelyeket egyes speciális törvények, főleg büntetőtörvények állapítanak meg. Hogy azonban a titokszférának milyen megsértése esik a magánjog körébe, ebben a tekintetben gondos elhatárolásra van szükség. Találóa hangsúlyozza Egger (i. m. 255.), hogy a személyiségi jogoknak vannak immanens korlátai, mint minden jogoknak, s a személyiség megsértésének jogellenessége csak az után felmerülő probléma, amikor már meg van állapítva a konkrét esetben, hogy a személyiségi jog határain belül mozgott-e a jogsértés.

A titokszféra megsértése vagy jogellenes tudomásszerzéssel, vagy más részére jogellenesen való tudomásközvetítéssel történhet (Giesker i. m. 24.). Mindkét esetben lényegileg arról van szó, hogy a titkos tény kiválik a személyiség életfolyamából. A levéltitok tekintetében magánjogi szempontból nem irányadók a büntetőjogi tényálladékok korlátai, amelyek legtöbbször csak a záros titkot védik, bár éppen a magyar Btk. 327. §-a túlmegy ezen a szűk körön (lásd az 1930. évi olasz büntető törvénykönyv 616. cikkét is. A zár kellekeiről és a zárra jogosult kilétéről, úgyszintén a zárra vonatkozó részletkérdésekről lásd Giesker i. m. 30. s köv.; Kohler: *Recht*

²⁹ Hans Giesker: *Das Recht des Privaten an der eigenen Geheimsphäre*. 1905.

an Briefen; Karl Binding: *Lehrbuch*. 130. s köv. Viszont nem elegendők a magánjogi következmények alkalmazásához azok a fogalmilag előkészületi cselekmények, amelyeket a büntetőtvény pónalizál.

A modern, fejlettebb felfogás nem elégszik meg a záros titok védelmével, hanem a távolsági titkok védelmét is szükségesnek tartja, bár ez kevésbé kézzelfogható, finomabb problémákat vet fel, mint a záros titok oltalma. Egyébként a távolsági titok védelme erősen vitás a jogi irodalomban. Ellene nyilatkozik Kohler: *Recht an Briefen*. 127.; Leo Pinner: *Das Recht des Briefes*. 1937. 62.; Mauczka: *Festschrift zur Jahrhundertfeier des abGB*. 1911. 269.

Másik módja a titokszféra megsértésének a titok megtestesülésének létrehozása (Egger i. m. 251.), vagyis azé a dologé, amelyen a titok megfelelő jelek alakjában meg van rögzítve: levél, beszéd lejegyzett szövege, irat másolata, fénykép, hanglemez, film stb. (Giesker példái). A titkot megtestesítő tárgyat nem is szabad továbbadni a titokra jogosult beleegyezése nélkül, kivéve a külön szabállyal megengedett eseteket.

Ha a harmadik személy titokszférája olyan tényeket tartalmaz, amelyeket ő rendeltetésszerűen tart az én számomra titokban, vagy olyan tényeket, amelyek az én titkom megtestesülései, ilyenkor a más titokszférájának ezek a részei az én titokszférámba tartoznak (Giesker). Az ilyen személytől eredő „illetéktelen közlés” (Angyal Pál)³⁰ legsúlyosabb esete a közzététel, amely egyénileg meg nem határozott személyi kör részére szól (Egger i. m. 252.). Ellenben az egyénileg meghatározott személyi kör részére való jogosulatlan tudomásközvetítés csak bizonyos körülmények között titoksértés. Amíg a más titokszférájába behatolás elvileg jogellenes, és csak kivételesen van megengedve, addig a tudomásközvetítés elvileg szabad, de vannak korlátai.

Ami mármost a közzétételt illeti (közszemlére helyezés, sajtó útján való közlés, újságíróknak adott *interview*, más magánéletére vonatkozó irat nyilvános könyvtár részére ajándékozása stb. Giesker példái, i. m. 157.), a jog – mint Egger (i. m. 252.) mondja Rudolf Jhering nyomán – respektálja a nyilvánosságtól való irtózást, s ez – hozzátehetjük – ma is áll, habár az egyéni élet manapság mind nyilvánosabb keretek közt folyik le, ami viszont éppen nagyobb értéket kölcsönöz a magánélet ama részének, amely még mindig mentes tud maradni a nyilvánosságtól. A valóság bizonyításának korlátozása lényegileg a titokszférát védi (Bv. 13–15. §, de különösen a 14. §). Idevágna az 1912:LIV. tc. 96. §-ának közlési tilalmai is. A büntető rendelkezéseken túl is általában tilos magánjogi szempontból a titok közzététele. A közzététel tilos más szellemi alkotása (Szt. 1. §), sőt ennek lényeges tartalma tekintetében is (Szt. 6. § 1. pont), s bár szerzői jogi törvényünk álláspontja a közzététel fogalmát illetően nem szabatos, mindenesetre meg kell állapítani, hogy az

³⁰ Angyal Pál: *A titok védelme alaki és anyagi büntetőjogunkban*.

első ízben való közzététel, vagyis a nyilvánosságra hozatal a szerzőt személyiségi jogi alapon illeti, nem szerzői jogi alapon. Az Mt. 108. §-a kifejezetten kimondja, hogy a személyiség jogának megsértése az is, ha valaki másnak jogos érdekét azal sérti, hogy tőle eredő vagy hozzá intézett levéllel vagy egyéb bizalmas természetű irattal visszaél (példák Gieskernél, i. m. 171.). Az Mt. 108. §-a a szóban lévő vonatkozásban is csak példázó jellegű, s a titkos iratokon kívül oltalomban részesülnek mindazok az egyéb tárgyak, amelyek titkok hordozói. A közzétételi tilalom az iratoknak sem csak tartalmára szorítkozik. A magántitkokkal való kereskedés is jogtalan közzététel (Giesker i. m. 178.; Egger i. m. 252.). A közzététel elleni oltalom azonban nem szorítkozik a titkokra (képmás és életkép).

A következőkben azokkal a kivételekkel foglalkozunk, amelyek a titokszféra személyiségi jogi oltalmának a korlátait jelentik, kellő egyensúlyba igyekezvén hozni az egyes titokszférájára irányuló igényét a közérdekkel (vö. Giesker i. m. 55.).

Ami elsősorban a más titokszférájába való behatolás megengedett eseteit illeti, magánjogi tekintetben különösen az apa jogai jelentősek kiskorú gyermekének titokszféráját illetően. Az idevágó részletekre nézve lásd különösen Giesker i. m. 58. s köv. Nagyon vitás a férj ellenőrző joga felesége irányában. A külföldi irodalom, bírói gyakorlat (*Goltdammer's Archiv für Strafrecht*, 7. kötet, 118.) és egyes külföldi törvények megnyilatkozásaival szemben a magyar jogi irodalom általában a nő szabadabb állását hangsúlyozza a házassági viszonyban. Angyal pedig különösen nagyon erőteljesen foglal állást az ismertetett külföldi állásponttal szemben (i. m. 89. s köv.). A magam részéről azt hiszem, a korszellemtől is sok függ ebben a kérdésben, így a Kúria 1930. évi március 26-án P. III. 7689/1929. sz. a. kelt ítéletében (*Magánjog Tára*. XI. kötet, 7.) kimondta, hogy a feleség naplóvezetési joga korlátozva van annyiban, amennyiben azt a házassági jogok és köteleességek megkövetelik, a férj tehát a család anyagi és erkölcsi javainak védelmére vonatkozó hivatásán alapuló családfői minőségénél fogva a körülmények által indokolt esetekben nejt a napló vezetésétől eltilthatja (ugyan), sőt a házastársak közötti benső viszony megzavarására vezetett súlyos gyanúok birtokában saját és a felügyelete alá tartozó család fontos érdekeinek védelmében a naplót birtokába ejtheti és tartalmát megismerni is jogosult. (Jogcím nélkül azonban a nő közlésre nem szánt, kizárólag a maga részére megtartani kívánt, és ebből a célból lezárva tartott naplóban kifejezett gondolatait, érzelmeit és érzéseit a férj ellenőrizni nincs jogosítva.)

Az említett ellenőrző jogon kívül vannak pusztán tájékoztató jogok is, amelyeknek Giesker (i. m. 67.) sok példáját sorolja fel a kötelmi, de a családi és öröklési jog köréből is. A végszükséghelyzet is idetartozik, pl. ha a családfő a házi kör orvosi kezelés alatt álló nagykorú tagját kényszeríti arra, adjon felvilágosítást betegsége természetéről, ha gyanú van arra, hogy a házi kör többi tagját fertőzés veszélye fenyegeti.

Vannak jogok az észlelés közvetett kikényszerítésére is, legalábbis dolgokra nézve (Mt. 1746., 1747. §-a). Téved azonban Giesker (i. m. 80.), amikor kivételnek tekinti a felmutatási köteleesség alóli kivételek alól az üzleti könyveket és üzleti le-

veleket. Ezek ugyanis nem a személyiségi, hanem a vállalati szférába tartoznak, tehát dologi szemlélet alá. Nem tájékozódás céljára is lehet joga másnak az én titokszférába behatolni, így végszükséghelyzetben. Így az apa az – esetleg nagykorú – családtag fertőzés veszélyével járó betegségének gyanúja esetén az orvostól is követelheti annak közlését, mi a baj, s ha az orvos ezt közli, nem jár el jogellenesen betegével szemben, a családfő irányában pedig kötelességét teljesíti. Az ügyvéd gyakorlatában is lehetnek esetek, amikor két ügyfelének ügyei érintik egymást, és egyiknek sem adhat felvilágosítást úgy, hogy a másik titkát ne sértse (Giesker i. m. 81–82.).

Vannak behatolási jogok a titkos tény megtestesülésének megszerzésére is. Az örökös harmadik személynek csak az olyan iratot stb. köteles kiadni, amely ennek olyan titkát testesíti meg, amelyet az örökhagyó köteles volt megőrizni (Giesker i. m. 83–84.). A végrehajtató a foglalással betekintést szerez a titokszférába, de ennek vannak bizonyos korlátai. Nem lehet lefoglalni pl. az adós haját a fején. Nem lehet felbontani a végrehajtást szenvedő címére érkezett levelet (Sárffy Andor: *A végrehajtási eljárás jogszabályainak magyarázata*. Budapest, 1935. 111.), sem a végrehajtási eljárásról szóló törvénycikk módosításának (Vhn.) 2. § 4. pontja értelmében a köz- vagy magánhivatali, intézeti vagy üzleti könyveket és iratokat, a 7. pontban felsorolt személyek iratait. Hiánya végrehajtási jogunknak, hogy a családi iratok és feljegyzések titkát nem védi, bár Giesker a személyes természetű iratok lefoglalhatatlanságát *a fortiori* következteti abból, hogy a közzé nem tett írói művek mentesek a foglalás alól.

Giesker szerint a személyes természetű iratok (levelek) mint autogramok is mentesek a foglalás alól. A Vhn. 2. § 2. pontja a családi arcképeket is mentesíti a foglalás alól. A szerzői jog lefoglalhatóságának korlátozása lényegileg a titokszféra oltalmát célozza.

Vannak jogok a titkot megtestesítő tárgy létrehozására is, mint Giesker mondja: úgynevezett magánjogi rögzítő jogok, pl. az apa, gyám, férj javára. Tájékoztató jogok keretében is lehet jog erre, pl. az okirat felmutatására irányuló jog egyúttal jogot ad a lemásolásra, de csak bizonyos esetekben (Cohn: „Megtekinteni és lemásolni nem ugyanaz.” BGB. 810. §). Így végszükség adhat jogot erre, de egyes törvények is.

A közjogi jellegű behatolási jogok tömegét illetően lásd Giesker i. m. 90. s. köv. A magyar jogra nézve utalunk a legújabb időből a rendőri felügyelet alá helyezett ellenőrzésére (1939:II. tc., 8130/1939. M. E., R. T. 1269., 760/1939. B. M., R. T. 1930.), továbbá az 1940. VI. törvénycikkre.

Miután az eddigiekben az idegen titokszférába behatolás jogának eseteit vázoltuk, áttérünk a tudomásközvetítés elvi szabadságát korlátozó titoktartási kötelezettségekre (vö. az alábbiakra nézve Giesker i. m. 127. s. köv.).

Nincs megengedve a jogellenes behatolással megtudott titok továbbadása, de ugyanez áll arra az esetre is, ha a behatolásra való jog nem terjed ki egyúttal az így megtudott titok továbbadására is, így az Mt. 1747. §-ának alkalmazása esetén.

Ha a titok megismerése nem behatolás útján történt, s a titokőrző a titokra jogosult akarata ellenére adja tovább a titkot másnak, ez az utóbbi rendszerint nem köteles titoktartásra. [A tisztességtelen versenyről szóló törvény (Tvt.) 15. §-a másképp rendelkezik!] A speciális szabályok közül, amelyek az elv alól kivételt tesznek, nem helyesek Giesker szerint azok, amelyek mindenkit feltétlenül terhelő titoktartási kötelezettséget szabnak nem behatolás útján megtudott titkok tekintetében (Bv. 13–15., Btk. 327. §). Levél megmutatása a címzett részére nem jogellenes – csak a közzététel a küldő beleegyezése nélkül –, hacsak az elolvastatás jó erkölcsbe nem ütközik. Más megítélés alá esnek Giesker szerint azok az esetek, amikor csak egyeseket terhel a titoktartási köteleesség a nem behatolás útján megtudott titokra nézve, bizonyos speciális vonatkozás alapján, amely nem okvetlenül jogviszony, s ha az is, a titoktartási köteleesség már a jogviszony keletkezése előtt létrejöhet, pl. az ügyvédé, már a megbízás adását megelőző információ alapján megtudott tényekre nézve (1937:IV. tc 77. §). Másfelől nem is szűnik meg legtöbbször az ily titoktartási kötelezettség a jogviszony megszűntével. Viszont nem tarthat tovább a titoktartási kötelezettség, mint a vonatkozó titok. Titoktartási köteleességet el lehet vállalni kétoldalú szerződéssel, de a csupán az egyik szerződő felet terhelő szerződés rendszerint semmis, mert túlságosan korlátozza az ily kötelezettséget vállaló személyi szabadságát, és így jó erkölcsbe ütközik. A levél címzettjét nem terheli titoktartási kötelezettség a küldő javára, csak közzétennie nem szabad a levél tartalmát, amire nézve a francia írók egy része – helytelenül – szerződési fikciót állít fel.

Giesker szerint az élet felfogása az, hogy a levél elküldése feltétlenül kiszolgáltatja a titkot a címzettnek, éppúgy, mint a szóbeli közlés. De szerződés nélkül is keletkezik titoktartási köteleesség: ügyvéd (1937:IV. 77. §), orvos (Btk. 328. §,³¹ 1936:I. tc. 37. §, az orvosi gyakorlatra vonatkozó szabályzat VI. része)³² terhére az ügyfél, illetőleg a beteg javára (ha ezt öntudatlan állapotában vizsgálta is meg). A rábizott titok tartalmát a Btk. 328. §-a nem korlátozza, tehát az orvos titoktartási kötelessége nem szorítkozik az egészségi állapotra.

A magyar Btk. nem tartalmaz általános tényálladékot mindannak titokban tartására, amit valaki hivatalánál, állásánál, hivatásánál, foglalkozásánál fogva megtudott. Magánjogi szempontból azonban a Polgári perrendtartás 299. § 4. pontja nyilván ilyen általános hivatásbeli titoktartási kötelezettségből indul ki. A magyar Btk. – sok más állam példájára – egyes viszonyokat sorol fel taxatív, nem példá-

³¹ A Btk. 329. §-ában foglalt mentességet kiterjeszti az 1940:VI. tc. 51. §-a, amely egyébként a Btk. 328. §-ának büntető rendelkezését az orvosokon kívül kiterjeszti mindazokra, akik hivataluk, állásuk vagy foglalkozásuk révén gümőkóros vagy nemi megbetegedésről tudomást szereznek.

³² Vö. az 1935. évi Reichsärzteordnung (RöBL. I. Nr. 137) 13. §-ával, továbbá az 1912. évi osztrák büntetőjavaslat 403. §-ával, az 1930. évi olasz Btk. 602. és az 1937. évi svájci Btk. 321. cikkével is.

zó, mint a Pp. idézett helye. A Btk. 328. §-a ilyen külön vonatkozást lát a közhivatalnok, ügyvéd, orvos, sebész, gyógyszerész, szülésznő és segédek irányában. Az örökhagyóhoz való viszony is kötelezhet titoktartásra végintézkedés alapján, bár Kohler (*Autorrecht*. 151.) még az ily közzétételi tilalmat sem ismeri el a maga teljességében. Giesker szerint az eset körülményei szerint kell dönteni. Nem nyilvános bírósági tárgyalás tekintetében is lehet magánjogi titoktartási kötelesség (vö. az 1938:XVIII. tc. 7. §-ával).

A közhivatalnokok titoktartási kötelessége nemcsak büntetőjogi és fegyelmi, hanem magánjogi jellegű is.

Vannak kivételek is a feltétlen titoktartási kötelezettség alól, így a közlési kötelességek és a közlési jogok esetei, továbbá végszükség, jogos védelem.

Ami végül a közzétételi tilalmat illeti, a közzététel nagyon súlyos megsértése ugyan a titoknak, de kivételek vannak ebben az irányban is jogos védelem vagy végszükség esetén, pl. a kapott levelet a címzett felhasználhatja a küldője által el-lene intézett támadás visszaverésére stb. a bíróság elé vitellel elkövetett közzététel útján (Giesker i. m. 175.). Ugyanez áll naplókra is.³³ Kohler intelmét, hogy a per ne váljék közzététellé, és ne sértsen jogos érzékenységet, jórészt megszívleli az 1938:XVIII. tc. 7. §-a.

Vannak közjogi jellegű közzétételi jogok is. A hatóságok és közhivatalnokok közlési jogai nem mind közzétételi jogok ugyan, de vannak ilyenek is. Idetartozik bizonyos lajstromok, jegyzékek, nyomtatványok, hivatalos lap stb., másfelől a bírósági stb. iratok nyilvánossága. De kivételek is vannak az állam ily közzétételi joga alól. Így a bírósági tárgyalások nyilvánosságának kizárása vagy korlátozása, a magánindítvány intézménye.

Abban a tekintetben, hogy a titokszféra megszűnik-e az arra jogosult személy halálával, az uralkodó elmélet könnyen állást foglal, abból indulva ki, hogy a sze-

³³ A Kúria 1930. március 26-án P. III. 7689/1929. sz. a. kelt ítélete (*Magánjog Tára*, XI. 33.) mellőzte a házassági bontóok megállapítását olyan esetben, amikor a férj a hozzájárulásával vezetett napló tartalma alapján kérte a házasság felbontását, az állítólag véletlenül kezébe került napló bizonyítékul használásával. Az ítélet indokolása azonban olyan, hogy az ily titkos irat jogosulatlanul bizonyításra használása ellen irányadónak is tekinthető.

A Kúria 1940. május 30-i P. III. 6022/1939. sz. határozata szerint a házastárs leveleinek házassági bontóperben bizonyítékul felhasználása nem minősül szándékos és súlyos házastársi kötelességsértésnek abban az esetben, ha az ily leveleket a házastárs a volt közös lakásból eltávozva visszahagyta, bár saját előadása szerint ez alkalommal szükséges ingóságait magával vitte, mert azzal a szándékkal távozott, hogy a házassági életközösséget megszakítja, és vissza nem tér. Ebből ugyanis az következik, hogy a visszahagyott leveleinek és okmányainak s annak, hogy ezek a másik házastárs birtokába kerülnek, nem tulajdonított jelentőséget, ezért nem hivatkozhat sikerrel arra, hogy azok akarata ellenére, tiltott módon kerültek házastársa birtokába.

„A bűnjel levél az X. ellen a nyomozó csendőrök által szabályszerűen foganatosított házkutatás során, tehát jogszerű úton került a hatóság kezére, így a vádlottat mint a levél íróját a magánlevél tartalmának törvényes védelme nem mentesíti a büntetőjogi felelősség alól” (Kúria B. I. 6260/1939.).

mélyiség a halállal megszűnik. Részünkről ezt az általános elvet nem fogadjuk ugyan el, mégis tekintettel arra, hogy a titokszféra olyan vonatkozása a személyiségnek, amely akarati jellegű, saját álláspontunkon sem juthatunk más eredményre. Ezért nagyban és egészben helyesnek kell tartanunk Giesker fejtegetéseit (i. m. 186. s köv.) abban a tekintetben, mi a viszonyuk az örökösöknek az örökhagyó titkaihoz. Ami azt a további kérdést illeti, megszűnhet-e a titokszféra a jogosult életében, erre nézve az a helyzet, hogy az Mt. 107. §-ához képest az egész titokszféráról nem lehet lemondani, de egyes tények titkosságát meg lehet szüntetni, vagy titkosságukat egyes személyek irányában fel lehet adni. Korlátozott körben kifejezetten is le lehet mondani a titokszféra egyes részéről. A bírósági tárgyaláson nyilvánossá vált titok is megszűnik. Ezen nem változtat az 1938:XVIII. tc. 7. §-a, amely szerint a bíró megtilthatja a nyilvános tárgyaláson történtek tekintetében a sajtóbeli tudósítást. Más volna az eset, ha a bíró általános közzétételi tilalmat adhatna ki. Ebben az esetben szó lehetne arról, hogy a bírói tárgyalás nyilvánossága ellenére sem vált nyilvánossá a jog szempontjából az egyébként titkos tény.

A titokszféra védelme tekintetében a személyiségi jog védelmének általános elvei – Mt. 108. § – irányadók. Ebben az összefüggésben is hangsúlyozni kell a személyiségi jog nem formális jellegét s a titok megóvására való elismerésre méltó érdek jelentőségét, amely nélkül a titok jogi ortalomban nem részesülhet, ha titok is.

8. Névjog

a) A személyiségi jog egyik megnyilvánulási módja a névjog is.

A névjogi ortalom szempontjából mindig két személy jön tekintetbe, két empirikus személy, akik összetéveszthetősége az alapja a névbitorlásnak.³⁴ A név a személyiséget hordozó egyén külső megjelölése és más személyektől megkülönböztetése, a személyiség eleven folyamának partját jelzi anélkül, hogy maga ennek a közvetlen életfolyamatnak része volna. A név – mint polgári név – rendeltetése az, hogy az egyént a névtelenségből, tehát a külvilágból, a dologiságból kiemelje. Az álnév csak bizonyos funkcióra vonatkozólag teljesíti ezt a hivatást. (A cég hivatása nem ez, hanem az elszemélyesített dolgokra nézve tölt be megjelölő és megkülönböztető funkciót.) Ez bizonyos kettősséget jelent: a név nemcsak személyiségi, hanem társadalmi jellegű is, s a kettősséget az teszi lehetővé, hogy a név nem szimbólum, hanem racionális jel, nem tartalmaz külön értelmet, amely a személy konkrét valóságának felelne meg. De nem a speciális társadalmi funkció a név igazi lényege, hanem a külvilágtól különböző személyi életfolyamatokra való utalás. (Ennek megfordítottja a cég mint vállalati megjelölés lényege.) Azt, ami a névjogban nem szorosan személyi jellegű, természetesen lehet alkalmazni a cégjogra is.

³⁴ Hildegard Dormitzer: *Das Recht des Dichters auf den fremden Namen*. 1931. 31.

Olyan jogrendszerben, amely az általános személyiségi jog elvén épül fel, a név még külön jogszabály hiányában is magánjogi védelemben részesül, azonban az ilyen jogrendszerek is kifejezetten szoktak gondoskodni a név magánjogi védelméről, mint pl. a svájci polgári törvénykönyv 29. cikke, nemkülönben az Mt. 108. §-a. Nem előfeltétele azonban a név magánjogi oltalmának az általános személyiségi jog elismerése (vö. a német polgári törvénykönyv 12. §-ával).

A névjog magánjogi jellegét, amelyet sokáig kétségbe vontak, a kir. Kúria már az 1901. január 9-én 5336/1900. szám alatt hozott határozatában (*Grill-féle Döntvénytár*. I. kötet, 73.) megállapította: „A névviselésre vonatkozó oly vitás kérdés, mely házassági kötelékre van alapítva, ennek megszüntetése után is mint a családi állással kapcsolatos, magánjogi jellegű; a családi név viselhetése felőli kérdések eldöntése tehát, akár a családi név bitorlásának eltiltása, akár az annak viselésére vonatkozó jogosultság megállapítása forog szóban, a bíróságok hatásköréhez tartozik.”³⁵

Kifejezetten a személyiség jogának megsértése gyanánt tekinti az Mt. 108. § 2. bekezdése azt, ha valaki a mást megillető név viselésének jogát kétségbe vonja, vagy azzal sérti, hogy jogos érdekének sérelmével jogellenesen hasonló nevet használ. Ez az elv – megfelelő hatályos írott jogszabály hiányában – követésre méltó, és a modern jogfejlődésnek megfelel (német polgári törvénykönyv 12. §-a, svájci polgári törvénykönyv 29. §-a, osztrák polgári törvénykönyv új 43. §-a, legújabbán pedig az 1939. évben kihirdetett olasz polgári törvénykönyv I. könyv 1. címében foglalt 6. cikk).

A név személyiségi jogi jelentőségét és a névjog oltalmának általános szabályát mai bírói gyakorlatunk világosan vallja: „A név viselésének jogi jelentőséget az ad, hogy a névben testesül meg és érvényesül a személyiség. Minden személyt a saját nevéhez való kizárólagos jog illeti meg, ennél fogva másokat annak jogtalan használatából kirekeszthet. Senki sem tartozik tehát tűrni, hogy a nevét harmadik személy a maga vállalatához a kelendőség fokozása végett – reklám gyanánt – felhasználja.” (Kúria 1936:XII. 16. P. II. 5006., előrebocsátva, hogy „Az 1890:II. tc. 10. §-a értelmében más termelő, iparos vagy kereskedő nevét stb. az illetők beleegyezése nélkül áruk megjelölésére használni tilos. A törvény rendelkezése ugyan kifejezetten csak a termelőről, iparosról és kereskedőről szól, de a tilalom az általános jogelvek figyelembevételén alapuló helyes törvényértelmezés mellett és a bírói gyakorlat értelmében mindenki javára fennáll. Következik ez a névhez való jog

³⁵ A Kúria P. III. 5838/1926. sz. határozata oly esetben, amikor a volt férje nevének viselésére fel nem jogosított nő ily névhasználata ellen lépett fel a volt férj, kizárólag a büntetőbíróság elé tartozónak mondta ki az ügyet, de ennek a kijelentésnek – amelyet Beck Salamon a *Polgári Jog* 1927. évi folyamában helytelenített – ma már nem lehet jelentőséget tulajdonítani, tekintettel arra az állandó bírói gyakorlatra, amely szerint keresettel lehet kérni a volt férje nevének viselésére feljogosított nő eltiltását az ily névviseléstől „érdemtelenység” alapján, lásd alább.

általános érvényű szabályából.”³⁶ Más alkalommal is kifejezetten hangsúlyozza a Kúria, hogy „a névnek jogosulatlan használata a személyiségi jog megsértése” (1937. október 12. P. IV. 3967.).

A hatályos magyar jog – az Mt. 108. §-ára nem tekintve – a névjog körében csak egyes töredékes, hiányos rendelkezéseket tartalmaz (vö. Személyi Kálmán: *A névjog*. 173. s. köv.). A névotlatom elvi elismerése esetében – amely nem lehet kétséges – a névjog részletei tekintetében az alábbi tételek kívánnak alkalmazást. Ezek a tételek megfelelően alkalmazhatók abban a keretben is, amely hatályos jogunk szerint bizonyos speciális névotlatot nyújt (cégjog, versenyjog, védőjegyjog stb.), bár ez a speciális kör fogalmilag nem tartozik a névjog keretébe, ha az uralkodó elmélet az ellenkezőt tanítja is. Ezért az alábbiakban a cég- s egyéb vállalatjelzők szabályaival részletesen nem foglalkozunk.

b) A polgári név csak a természetes személyek tekintetében válik szét vezeték- és keresztnévre (családi és utónévre), jogi személyeknél és álnévnél azonban nem.

Csak a természetes személy polgári neve nem változtatható meg elvileg, ellenben az álnév és a testületi név megváltoztatható, sőt – mint Kurt Bussmann (*Name, Firma, Marke*. 1937. 20.) kiemeli – bizonyos esetekben ez kötelező is (összetévesztetőség esetén).

A polgári névből a vezetéknev (családi név) általában a leszármazáson, tehát személyi kapcsolaton alapul, s így bizonyos közösségi elemet (családi vonatkozást) jelent, de ma inkább egyéni jelentőségű. A magyar jog névviselési köteleességet állapít meg (1894:XXXIII. tc. 44. §), de csak negatív irányban: senki sem viselhet más családi és utónevet, mint amelyek születési anyakönyvébe be vannak jegyezve. Ez azonban csak arra az esetre vonatkozik, ha a névhasználat mint polgári név viselése jelentkezik, de a polgári név kizárólagos viselése nem kötelező.

Arról ugyanis, hogy a polgári nevet viselni kell, nincsen általános pozitív szabály, csak egyes vonatkozásokban rendelkezik a törvény arról, hogy bizonyos ügyletek kötésénél stb. használni kell a polgári nevet (pl. közjegyzői okiratban). De negatív sem korlátlan a névviselési köteleesség a polgári névre vonatkozóan, mert az 1894:XXXIII. tc. 44. §-ának rendelkezése nem érinti az írói vagy művészi álnév

³⁶ A személyiségi jog keretében bátran mozgó e határozattal ellentétben egy másik határozatában a tulajdonjogi felfogást képviseli a Kúria, legalábbis a szóhasználatban. Az 1926. szeptember 16-i P. II. 2571. sz. határozat az egyén nevének „mint kizárólagos tulajdonának” használatra átengedéséről beszél. A határozat lényege azonban nem ellenkezik a személyiségi jogi felfogással, habár a döntés helyességéhez erősen szó fér, lásd alább. Még inkább dologként fogja fel a nevet az a legújabb gyakorlat, amely a volt férje nevének használására feljogosított elvált nő ily névhasználati jogának elveszthetőségét mondja ki (a kir. Kúria 729. sz. elvi határozata). A név jogi értelemben nem dolog, és így használati értékének csökkenése egymagában sohasem lehet alapja kártérítési vagy ahahagyási követelésnek (Adler i. m. 106.). A név nem is tartozik a javak közé (Gerhard Domaschke: *Das Recht am Decknamen*. 9., 13.).

alkalmazását, sőt – bár a törvény nem szól róla – egyéb, így különösen sportban használt álnévét sem. Minthogy az anyakönyvi bejegyzés nem ad nevet, hanem csak tanúsít, a családi (vezeték-) név tekintetében bizonyítani lehet, hogy az eltérő névhasználat – pl. más írásmód – a helyes. A névviselésnek a jogszerű névvel kell összhangban lennie, amely a modern jogrendszerekben, így jogunkban is, elvileg meg nem változtatható, csak bizonyos kivételes esetekben, de ekkor sem önkényesen és egyoldalúan (közjogi névváltoztatási engedély, örökbefogadási szerződésen, házasságkötésen alapuló névváltoztatás).

c) A név megszerzése mindig eredeti szerzés, a név a személyben keletkezik. A családi név a „születéssel” szereztetik meg, de mindazok a módok, ahogyan családi nevet szerezni lehet, kizárólag eredeti szerzésmódok. A név átruházás útján nem szerezhető. Ellenben nincs jogi akadály a névhasználatra adott korlátozott hatályú engedélynek. Minden olyan esetben azonban, amikor valóságos, abszolút hatályú névjogot szerez valaki, mindig közvetlen szerzésről van szó, mindig új név az, amire jogot szerez, nem pedig más nevére szól a jogszerzés.

Egyes esetekben nincs szükség külön szerzési cselekményre. Vannak azonban olyan esetek is, amikor a névszerzéshez külön szerzési cselekmény szükséges. Nem tartozik a névszerzés módjai közé sem az öröklés, sem a névátruházó szerződés.

Az, hogy mi legyen a személy neve, nem az ő elhatározásától függ, hanem a tárgyi jog erről rendelkező – lényegileg közjogi – jellegű szabályaitól. A névre vonatkozó személyiségi jog gyakorlása csak az így meghatározott névre szorítkozhat. Ezek a szabályok szoros értelemben nem is tagoznak a személyiségi jog keretébe, s hatályosulásuk közvetlenül fűződik a születéshez, illetőleg más eseményhez vagy cselekményhez, s a névre vonatkozó személyiségi jog ezekkel együtt keletkezik.

Ami a leszármazáson alapuló névszerzést illeti, az Mt. 180., 192., illetőleg 246. §-a élő jogunkat formulázza. A leszármazáson felül ügyleti alapon is lehet nevet szerezni, örökbefogadó szerződéssel (Mt. 207. s köv. §-ai). A nő házasságkötés alapján is szerez nevet: a feleség férje nevét viseli a házassági viszonyra utaló toldással, saját nevét pedig hozzá kapcsolhatja. Az Mt. 114. §-ának rendelkezései – az Indokolás (54.) szerint – összhangban vannak a gyakorlattal és élő jogunkkal. A férj nevének viselése kötelessége a feleségnek az Indokolás szerint, bár azt az Mt. javaslatának szövege nem juttatja kifejezésre. Az, hogy a férj nevét az özvegy „megtartja”, nem jelenti szükségképpen azt, hogy férje nevét özvegyiségében is köteles volna viselni. Ebben a tekintetben azonban uralkodó felfogásnak azt lehet tekinteni, hogy a „megtartás” a névviselés kötelezettségét jelenti.

Az 1894:XXXI. tc. 94. §-a szerint a nem vétkes nő viselheti volt férje nevét a házasság felbontása után, ha erre a bíróság a bontó ítéletben a nőnek a perben kifejezett akaratához képest feljogosította. Ez a név a férjnek az a neve, amelyet a férj a házasság felbontásának időpontjában viselt. A per folyama alatt nem érvényesített névviselési igény a bontóper jogerős befejezésével elenyézik, és a bontóper-

beli ítélet jogerőre emelkedése után a nem vétkes nő volt férje nevének viselésére nem jogosítható fel még az ellenfél beleegyezésével sem (*Magánjogi Döntvénytár*. VI. kötet, 143. sorsz. alatt közölt határozat). A volt férje nevének viselésére az 1894:XXXI. tc. 94. §-a alapján feljogosított elvált nő, ha e jogával élni nem kíván, korábbi – elhalt – férje nevének viselésére nem jogosult, hanem csupán saját leánykori családnevét viselheti. A volt férje nevét jogosulatlanul viselő nő az 1894:XXXIII. tc. 44. (és 83.) §-a alá eső kihágás miatt büntetendő a Kúria jogegységi határozata szerint (*Büntetőjogi Határozatok Tára*. III. kötet, 206.).

A nő névszerzésének kivételes módját állapította meg az 1912:LXIII. tc. 16. §-a és az 1914:L. tc. 14. §-a alapján kiadott 3097/1917. M. E. sz. rendelet (R. T. 1577.) a harctéren elesett, vagy az ott szerzett sérülés vagy betegség következtében meghalt katonai egyének nevének jegyesükre való kivételes átruházásáról. Más kivételes névszerzési lehetőséget nyújt a 2900/1937. M. E. sz. rendelet (R. T. 244.).

Az Mt. 108. §-ának a személyiségi jog általános oltalmi körébe illesztett – példázó – névjogi szabálya, éppen erre a tág keretre tekintve, nem szorítkozik a természetes személyre, hanem kiterjed a névre általában, így az egyesület és alapítvány nevére is.

Ami a céget illeti, ebben a tekintetben nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a cégre való jog nem személyiségi jog, hanem a – még eléggé ki nem kristályosodott – vállalati jogban gyökerezik, amelynek lényege a dologi dinamika.

d) Az utónév egymagában nem részesül oltalomban.³⁷ Hogy mi lehet utónév, nincs jogszabállyal meghatározva, de bizonyos korlátozásokat tartalmaz az Anyakönyvi Utasítás (82. §). Arra nincs szabály, hogy az utónévnek egyeznie kell a kereszteleléskor (egyházi szertartásban) nyert névvel vagy nevekkal, de az Anyakönyvi Utasítás 82. §-a arra törekszik, hogy ezek a nevek lehetőség szerint egyezzenek. Az utónév megváltoztatása jogunk szerint csak vallási aktussal kapcsolatban van megengedve. (Az Anyakönyvi Utasítást módosító 38.800/1933. B. M. számú belügyminiszteri rendelet 2. §).

Arról, hogy mindenkinek legyen utóneve, az anyakönyvi szabályok (82. §) igyekeznek gondoskodni.

Arra nézve, hogy az utónév adására ki jogosult, kifejezett szabály jogunkban nincs. Sem azt, hogy az utónevet ki adja, sem azt, hogy ez milyen cselekménnyel megy végbe, tételes rendelkezés nem határozza meg. Az előbbi tekintetben helyes azoknak a felfogása, akik kapcsolatot keresnek a gyermek nevelésére vonatkozó joggal.³⁸ Hasonlóan Bussmann (i. m. 86.), aki a gondozás jogára utal. Az utónevet adó cselekményre nézve Otto Opet (i. m. 345.) csak azt a negatívumot állapítja

³⁷ Emanuel Adler: *Der Namen im deutschen und österreichischen Recht*. 1921. 105.

³⁸ Otto Opet: *Das Namenrecht des Bürgerlichen Gesetzbuchs*. *Archiv für die civilistische Praxis*, 1897. évi 87. kötet; Személyi i. m. 112.

meg, hogy ez a cselekmény nem az anyakönyvi bejelentés, mert ennek időpontjában már meg kell lennie az utónévnek, lévén a bejelentés csak deklaratív hatályú.

e) A név átruházásáról a szó megszokott értelmében nem lehet beszélni, sem élők között, sem halál esetére szóló ügylet útján. Nevét ugyanis senki sem idegenítheti el úgy, hogy név nélkül maradjon, mert a név válhatatlanul kapcsolódik a személyhez. Szerződéssel csak a név bizonyos irányú használatát lehet megengedni, főleg ipari vagy más ily célra (vö. az Adler által – i. m. 63. – közölt francia és német judikatúrával. Ellenk. Ernst Zitelmann: *Archiv für die civilistische Praxis*, 99. kötet, 68.). Amint Opet (i. m. 361. s köv.) mondja, a névhasználatba való szerződési beleegyezés hatálya az, hogy az engedélyes kifogáshoz jut, amelynek segítségével a jogszerű névviselőnek a névviselés abbahagyására irányuló keresetét megerősítenítheti. Az ilyen beleegyezés tehát anyagilag lemondás a névviselő ellentmondási jogáról, de ez a többi névviselő tiltójogát nem érinti. Személyi (i. m. 157.) a névhasználati engedély fogalma alá vonja a képviselő útján való névhasználatot is.

A német bírói gyakorlat szerint (Bussmann i. m. 112.) családi névhasználatára nézve is lehet szerződni, így a bontóperre vonatkozóan a feleség szerződhet névválasztási jogának gyakorlása tekintetében. Az ebbe a körbe eső ügyleti megállapodásoknak nézetem szerint más esetekben azonban nálunk akadálya az 1894:XXXIII. tc. 44. §, amelyre tekintve pl. nem lehet érvényes a természetes apa engedélye házasságon kívül született gyermeke részére az ő nevének viselésére. Nincs azonban akadálya a bizonyos funkcióra vonatkozó névhasználat megengedésének, amely csak magánjogi jelentőségű, így pl. ha a családi nevet írói vagy művészi álnév gyanánt engedik használni más által (Bussmann uo.), ami csak azt jelenti, hogy az engedélyadó lemond arról a jogáról, hogy az ilyen használat ellen felléphessen a meghatározott használati körben. Üzleti vonatkozásban is helye lehet ilyen engedélyadásnak, de ennek terjedelmére nézve nincs teljes egyértelműség.

Megítélésem szerint a névhasználati engedély körül felmerülő nehézségek arra vezethetők vissza, hogy az írók nem tesznek különbséget, vagy legalábbis nem vonják le a különbség következményeit abban a tekintetben, hogy a névhasználati engedély milyen célra irányul. Ha a cél a névnek az üzleti életben való felhasználása, a névhasználati engedélynek sokkal messzebbmenő, komolyabb és reálisabb a jelentősége, mint egyébként. Az üzleti vállalattal való kapcsolatba jutás eldologiasítja a nevet is, a vállalat egységébe olvasztja, s az ilyen névhasználat ellen a név jogszerű viselői csak szűk körben tehetnek kifogást. Más harmadik személyek ellen viszont az üzleti vállalat felléphet a hasonló irányú névhasználat ellen, ha az ily vállalat engedélye korábbi keletű. Ebben a tekintetben helyes elvi útmutatást ad a Tvt. 8. §-a.

A magyar bírói gyakorlatban a névhasználat üzleti célra megengedése tárgyában több elvi állásfoglalás található, így az 1936. szeptember 16-án hozott P. II. 2571/1936. számú ítéletben a Kúria kimondta, hogy a névről, amelynek használata

az egyén legszemélyesebb joga, az egyén szabadon rendelkezhet, és nevének mint kizárólagos tulajdonának használatát másnak megengedheti, azonban csakis a saját nevének a használatát ruházhatja át jogérvényesen, és a névhasználat átengedése csak az átengedő egyén életére, illetőleg haláláig szólhat, s minthogy a név családi és utónévből áll, ezért az egyén engedélye csak annyiban érvényes, amennyiben a teljes nevének használatát engedi át másnak, amennyiben pedig csak a családi nevet engedi át, ez csupán olyan értelemben joghatályos, hogy az átruházó egyén teljes nevének használatbavétele tekinthető átengedettnek. Ezen az állásponton nem látszik elfogadhatónak az átruházó életének tartamára szóló korlátozás. Ebben a tekintetben a dologi szemléletnek van elsőbbsége megítélésem szerint a személyi szemlélettel szemben, mert az üzleti célra szerzett névhasználati engedély az engedélyszerző vállalathoz tapad, a vállalat pedig elvileg független a személyi szempontoktól, ha ezek tekintetében nem lehet szó jogellenességről, ami az engedély folytán nyilván ki is van zárva. Az ugyan igaz, amit az ítélet mond, hogy ti. a névhez való jog sohasem enyészik el, de ebből nem lehet arra következtetni, mint a Kúria teszi, hogy tehát „a nevet a család bármely tagja bármikor visszakövetelheti”. Ez az álláspont a nevet dolognak tekinti, használati értéknek, pedig – mint láttuk – nem az, hanem a személyiség megjelölése.

A „Ritz” elnevezés tekintetében a Kúria több ítéletet hozott a legújabb időben. Az egyik ítélet (P. IV. 1753/1939.) kimondta, hogy a „Ritz-szálló” elnevezés üzletjelzővé vált, és személyre, sőt családra utaló jellegét is elvesztette, s a Ritz családi nevet viselők névhez való jogát nem érinti. Ellenben más vonatkozásban – drogériaüzlet megjelölése tekintetében – a P. IV. 3967/ 1937. szám alatt hozott ítélet az engedély nélküli névhasználatot jogellenesnek tekintette.

A P. IV. 27/1938. számú ítélet szerint pedig a névnek a részvénytársaság alapítási tervezetében az alakítandó részvénytársaság cégszövegeként felvétele esetén, ha a név jogszerű viselője az alapítási tervezetet aláírta, ezzel beleegyezett nevének a cégszövegbe felvételébe, s ez ellen fia nem léphet fel. A Kúria azt az indokot is felhozta, hogy a beleegyezést adó gyermekének a részvénytársaság alapítása idején sem ugyanolyan, sem más vállalata nem volt, s az, hogy önállósulása idején atyja megengedte, hogy áruit szintén családi neve alatt hozza forgalomba, csak a körülmények változásáig volt irányadó, de az illető ipar folytatását abbahagyta, s kapcsolata atyja vállalatával megszűnt.

Olyan esetben, amikor a névhasználatra adott engedély a név cégszövegben szerepeltetésére irányul, és célja csupán az, hogy az illető ipart a vállalat képesítéssel nem rendelkező tulajdonosa folytathassa annál fogva, hogy a névhasználatra engedélyt adó személynek ily képesítése (és iparengedélye) megvan: a Kúria kimondta, hogy az, aki a névhasználatra az engedélyt adta, a vállalat nevében keresettel nem léphet fel a Tvt.-be ütköző magatartás miatt, mert az ily személy a vállalat egyéni cégétől különböző jogalany, nem lévén a vállalat tulajdonosa vagy legalább rendelkezésre jogosult birtokosa (Kúria 1937. október 7. P. IV. 3589.).

f) A polgári név elvileg meg nem változtatható. A névváltoztatás – amennyiben helye van – nálunk közjogi intézmény, amennyiben nem örökbefogadási szerződés folytán megy végbe, bár ebben a tekintetben is van közjogi vonatkozása (közrendi tekintetek!). A névváltoztatást – nem nemesi név tekintetében – a belügyminiszter engedélyezi szabad belátása szerint, ami már abból is világos, hogy a névváltoztatás szabályait a belügyminiszter állapítja meg (40.200/1933. B. M. sz. rendelet). Azok, akik azt a nevet viselik, amelyre a névváltoztatást kérik, nem élhetnek elmentmondással. Alanyi jog a névváltoztatásra nincs a magyar jogrendszerben.

Meg lehet változtatni egyoldalú kérésre az olyan családi nevet is, amely örökbefogadási szerződésen alapszik. A közrend érdekét az ilyen névváltoztatás rendszerint nem érinti. Mindazonáltal a kormányhatósági gyakorlat több évtizeden át preventív szempontból, esetleges szerződésszegés megakadályozása végett egyoldalú kérelemre nem engedte meg az örökbefogadási szerződésből folyó kötelezettség alapján viselt név megváltoztatását, hacsak a másik fél is hozzá nem járult.

A kormányhatósági gyakorlat élesen különböztet a nemesség és a nemesi név átruházása közt. Előbbi tekintetben királyi engedély szükséges, utóbbi vonatkozásban azonban más a helyzet aszerint, hogy a név átruházása örökbefogadási szerződésen alapul-e vagy nem. Az előbbi tekintetben a kormányhatósági gyakorlat a névváltoztatást családi kapcsolatból eredőnek tekinti, és a nemesi név átruházásához sem kíván fejedelmi engedélyt. Örökbefogadási szerződésen kívüli névváltoztatás esetén a 40.200/1933. B. M. számú rendelet 17. pontja is kormányzói engedély szükségességét mondja ki. Ebben a tekintetben az 1920:I. tc. 13. §-ában foglalt korlátozás nem irányadó, mert a nemesi név megváltoztatása nem esik privilegiális jogkörbe, s az erre vonatkozó királyi engedélyezési rendszer – meglehetősen új keletű – történeti kifejlődése szerint csupán arra szolgált, hogy a nemesi leszármazás igazolását – a nemesség épségben tartásával adott – királyi jóváhagyás révén megkönnyítse. Ellenben a nemesi rang, cím, előnév és címer nemesi előjog, s így csak a koronás király engedheti meg az átruházásukat.

A névváltoztatás hatálya a belügyminiszter rendeletének kézbesítésével áll be, nem pedig az anyakönyvbe feljegyzéssel. Versenyjogi szempontból azonban lásd a Tvt. 8. §-át!

A névváltoztatási engedély utólagos hatálytalanítására is van jogi lehetőség az 1939:IV. tc. 3. §-a szerint. A névváltoztatásra adott hatósági engedély névadó jellegét és a korábbi név elvesztését mutatja a névváltoztatás kötelező anyakönyvi feljegyzése. (A névváltoztatás szabályozása tárgyában 1933. évi július hó 22-én 40.200/1933. szám alatt kiadott rendelet. *Rendeleték Tára*, 2313., 15. pont.)

A névváltoztatás kérdésében a nemzetközi jog általános szabályai értelmében a családi nevét változtató személy hazájának joga irányadó, és a névváltoztatás megengedése is hazai hatóságának hatáskörébe tartozik.

g) A nevet teljesen elveszteni nem lehet úgy, hogy valaki név nélkül maradjon, tehát az elvesztés mindig névváltoztatással kapcsolatos a névviselő életében (Adler i. m. 70.; Bussmann i. m. 125.; Személyi i. m. 163.). Halála után az uralkodó felfogás szerint az ember névjoga megszűnik. Ez elsősorban azzal a – hibás – felfogással függ össze, amely szerint a személyiségi jog a halállal megszűnik, és – mint az Mt. 109. §-a mondja – a halál után csak annyiban részesül védelemben, amennyiben a kegyelet megkívánja. Az uralkodó felfogás szerint, amely a Reichsgericht gyakorlatában éles kifejezésre jut (Bussmann i. h.), az elhalt névjogát más nem gyakorolhatja, mert már nincsen, így ha a síremléken az elhalt feleség leánykori neve mellől volt férje nevét elhagyják, emiatt a férj névjogi sérelem címén nem léphet fel a feleség névjoga alapján, hanem csak a saját jogán, de nem névjogi alapon.

A név elvesztése – a név változásával összefüggően – külön erre irányuló cselekmény nélkül bekövetkezik a törvényesítés eseteiben, amikor a házasságon kívüli gyermek a törvényes gyermek jogállását nyeri (Mt. 192., 205. §), ha a talált gyermek származása kiderül, ha a gyermeket a bíróság ítélettel házasságon kívül születettnek nyilvánítja (Mt. 187. §), ha a volt feleséget a bontó ítélet vétkessé nyilvánítja, úgyszintén ha a bontó ítélet a nem vétkes nőt nem jogosítja fel a férj nevének viselésére (1894:XXXI. tc. 94. §), vagy ha az ilyképp feljogosított volt feleséget utóbb a bíróság volt férje nevének viselésétől eltiltja a legújabb – kifogásolható – bírói gyakorlat szerint. A név elvesztése következik be akkor is, ha az örökbefogadás megszűnik, ha a semmis házasság megszűnt vagy semmissé nyilvánították (1894:XXXI. tc. 46. §), ha a megtámadható házasság megtámadása esetén megszűnt vagy érvénytelenné nyilvánították (1894:XXXI. tc. 67. §). A név elvesztése azonban történhet erre irányuló cselekmény következtében is, így ha az örökbefogadási szerződés szerint az örökbefogadottnak saját családi nevét el kell hagynia (Mt. 216. §), ha a hatóság a névváltoztatásra engedélyt adott, ha az egyesület alapszabályait megváltoztattatta, s új nevet vett fel. A név elvesztésének esetei közé tartozik az is, ha az utónév vallási ténykedés folytán megváltozik (38.800/1933. B. M. sz. rendelet 2. §), mert az 1894:XXXIII. tc. 44. §-a szerint csak ezt a nevet lehet bejegyzés után viselni. Nem lehet elveszteni a nevet – mint Opet (i. m. 372.) kiemeli – elévülés útján, tekintettel arra, hogy a névviselésére vonatkozó követelés személyjogi viszonyból ered, és arra irányul, hogy a jogviszonynak vagy jognak megfelelő állapot a jövőre nézve helyreállíttassék. Nem vész el a név lemondással sem, mert – mint Opet mondja (372.) – a modern jogrendszerekben a név elvileg meg nem változtatható, csak esetleges külön közjogi szabály alapján.

Az is elvesztése a névnek, ha az örökbefogadott az örökbefogadó nevét saját nevéhez kapcsolva köteles viselni az örökbefogadó szerződésnél fogva. Ilyenkor ugyanis az ilyen kettős név új név, s az örökbefogadott saját „eredeti” családi nevét egymagában viselni nem jogosult.

h) A saját név használata mindig névviselés (Adler i. m. 71.), ellenben a más nevének használata, majd névviselés, ha ti. a nevet mint sajátját használja valaki, majd másféle használat, ha a nevet mint más nevéét használják. Mindenféle névviselés névhasználat, de nem mindenfajta névhasználat névviselés. Ez áll az Mt. 108. §-ának szóhasználatára is. Mindenki névviselési joga egyenlő. Nem jelenti a névviselési jog kétségbe vonását az, ha ugyanazt a családi nevet használja olyan más személy, akit ez a név jogosan megillet, mert – mint Adler (uo.) kiemeli – a különféle személyek jogai ugyanarra a névre vonatkozóan egyenlők, egyik sem erősebb, mint a másik. Ellenben vállalatjelzők tekintetében (Bussmann i. m. 147.) az időbeli elsőségnek van döntő jelentősége. Ez a dologi szemlélet következménye, amely szerint két test (dolog) egy időben ugyanazon a helyen nem lehet, egyik a másikat szükségképpen kiszorítja, míg a személyeknek meg kell férniök egymással, és ez lehetséges is, mert fizikum fölöttiek. A kétségbe vonás elleni tiltakozás előfeltétele azonban az, hogy a név jogosult legyen. Nézetünk szerint azonban nem tartozik ide az olyan eset, amelyet Bussmann (i. h.) hoz fel, hogy ti. a szerző követelheti, hogy nevéét művészi alkotásán tüntessék fel. Ez a szerző úgynevezett személyiségi jogának egyik vonatkozása csupán (Szt. 23. §). Korlátot szabnak a névhasználat feltétlen jogának az iparjogvédelmi szabályok, amelyek a saját név versenybeli visszaélésszerű használatát tiltják, ez azonban azzal függ össze, hogy a versenyjogi és más iparjogvédelmi szabályok szempontjából a vállalatnak van döntő jelentősége, amelynek a személy csak függvénye, úgyhogy ezen a ponton a személyiségi alapú névviselési jogát éppen személyiségének ipari irányú érvényesítése érdekében voltaképpen – a jó erkölcsbe nem ütköző módon – maga a jogosult személy korlátozta, és önmagát – jogi és erkölcsi szempontból megengedetten – bizonyos mértékig eldologiasította (Tvt. 8. §). De ez a névnek a személyiségi – nem a vállalati, dologi – forgalomban való használatát, mint Bussmann is utal rá (i. m. 144.), nem korlátozza.

A névviselési jog kiterjed arra is, hogy a személy csupán vezetéknévét viselhesse, utónevének említése nélkül (de Tvt. 8. §!).

A vitássá tétel fogalmához hozzátartozik az is, hogy a névviselési jogot (mindkét említett értelemben) csorbítsa (Bussmann i. m. 145.), nem elegendő tehát egymagában az, ha valakit nem a saját nevéen neveznek, pl. elvétésből más néven szólítják meg, azonban külön célzat nem szükséges (ellenk. Opet i. m. 381.: bántási célzat). A kétségbe vonás – mint Opet kiemeli (378.) – ritkán történik kifejezetten, leginkább csak a mást megillető név említésének mellőzésében áll olyan esetekben, amikor ezt el lehet várni, így előadás műsorán valamelyik szereplő nevének meg nem említése (további példák Opetnél uo.). Adler (i. m. 108.) szerint nem kétségbe vonása a névviselési jognak az, ha valakit nem polgári nevéen, hanem gúnynevéen neveznek.

Ludwig Kuhlenbeck szerint a név kétségbe vonásához nem elegendő pusztán az olyan kijelentés, hogy valakit nem illet meg egy név.³⁹ Ily esetben elegendő – Kuhlenbeck szerint – a megállapítási kereset (megfelelő érdek létében). A névviselési jog kétségbe vonásának megszüntetésére irányuló kereset azonban marasztalásra irányul, az ellenfél bizonyos magatartásának kikényszerítésére, amely a megfelelő cselekmény teljesítésében áll, így (Opet példája, i. m. 381.) az újságközleményben foglalt kétségbe vonás esetében megfelelő újabb újságközlemény közzétételében, amely a sértett névviselési jogát elismeri. Ilyen lehet a műsor megfelelő kiegészítése stb. A megelőzésre irányuló kereset előfeltétele az ismétlés veszélye. Ha a névviselési jog kétségbe vonása tartós készülékekkel történik (pl. falragasz vagy egyéb sajtótermék útján), a kétségbe vonás mint személyiségi jogsértés megszüntetésére irányuló kereset kiterjed az ily készülékek eltávolítására (elkobzásra, falragasz eltávolítására, Adler i. m. 108.). A nem vagyoni kár tekintetében az Mt. 1114. §-a irányadó. A kétségbe vonással okozott vagyoni kár megtérítése elsősorban az előbbi állapot helyreállításában áll (Adler i. m. 110.), s így nyilvános kétségbe vonás esetén az ítéletnek vagy az ellenfél megfelelő nyilatkozatának közzétételét lehet követelni annak költségére, akitől a kétségbe vonás ered.

i) A másik példázó rendelkezés a névről az Mt. 108. §-ában az, amelynél fogva a személyiségi jog megsértése az is, ha valaki a mást megillető név viselésének jogát azzal sérti, hogy jogos érdekének sérelmével jogellenesen hasonló nevet használ.

Névbitorlást csak annak a sérelmére lehet elkövetni, aki a nevet jogszerűen viseli. A feleség is felléphet leánykori családi nevének bitorlása ellen, hasonlóképpen a feleség, aki férje nevét, mert a házasság fel nem bontatott (Pp. 676. §), jogosan viseli, követelheti a férje nevének cégszövegben használásától való eltiltást (Kúria 1938. december 21. P. IV. 5101.).

Adler (i. m. 90.) – helyesen – hangsúlyozza, hogy az érdeksérelem megkövetelése azt juttatja kifejezésre, hogy a névjog nem a névhasználat monopóliumának biztosítására irányul, hanem a személyiséget oltalmazza abban az igényében, amely a név útján való elkülönülésre irányul, míg Gierke az érdeksérelem előfeltételét – tévesen – következtelenségnek tartja (ugyanúgy Személyi i. m. 170.).

Az érdek az összetéveszthetőség kizárására irányul. Érdeksérelem lehetséges egyéni összetéveszthetőség nélkül is, ha a téves látszat arra vonatkozik, hogy a név jogosulatlan használója a jogszerű névviselő családjának tagja (Adler i. m. 92.), így pl. ha az elvált nő férje nevét ítéleti feljogosítás nélkül használja stb. Nagyon elterjedt név is egyéni csengést nyerhet az utónév segítségével, és összetéveszthetőség révén érdeksérelmet okozhat (93.), pl. Nagy Ferenc, Nagy Ernő, Kiss Mór, Huber Eugen. Az összetéveszthetőség nagy szerepet játszik a versenyjogban, de függet-

³⁹ Ludwig Kuhlenbeck: *Von den Pandekten zum Bürgerlichen Gesetzbuch*. I. kötet, 154.

lenül a versenyjogtól is, felléphet nevének árun jogosulatlan és összetévesztésre alkalmas módon való használata ellen a jogosult névviseelő, ha nem is versenytárs. Amint Adler (uo.) kifejti, általában sérelmes már egymagában is az, ha valakinek a nevét beleegyezése nélkül bevonják az üzleti élet keretébe.

Nem névbitorlás egymagában a különféle jegyzékekbe (lakásjegyzékbe stb.) való felvétel, mert nem sérti a névviselésre jogosult érdekét, hacsak nem ún. feketelistáról van szó. A judikatúrában felmerült az az eset is, amikor valakinek a nevét olyan felhívás alá írták, amelyhez ő nem járult hozzá. A Reichsgericht szerint ilyenkor nincs a névjog megsértve, Adler szerint azonban – helyesen – igen, mert az érdeksérelem megvan annál fogva, hogy a név jogszerű viselőjét akarata ellenére hozzák olyan vonatkozásba, amelyet ő nem akar (i. m. 100.).

A névhasználat módja a bitorlás megállapítása szempontjából közömbös. Nagyon elterjedt nevek bitorlásának lehetősége nem ítéhető meg fogalmi alapon, csak az érdeksérelem szempontja alapján (Opet i. m. 391.). A családi név egymagában is névortalomban részesül, tehát rendszerint az is felléphet a családi névbitorlása ellen, akinek más a keresztnéve. Megvan rendszerint a névbitorlás a név bizonyos változtatással használása esetén is. Az Mt. 108. §-a is csak a hasonlóságot tiltja, de egyébként is az élet felfogása az irányadó az összetéveszthetőséget illetően.

A személyiségi jog objektíve jogellenes megsértése elegendő, ezért nem helyeselhető a Kúriának az az álláspontja, amely szerint a jogellenes névhasználat miatt csak szándékosság esetén van helye keresetnek, vagy ha ismétléstől lehet tartani. Az alternatíva nem is homogén egyébként (P. IV. 48/1928.; Szladits–Fürst i. m. 180.).

A névbitorlási kereset célja is lehet a névbitorlásnak mind megszüntetése, mind pedig megelőzése. Helyes a német bírói gyakorlat felfogása, amely szerint „sohasem névjogsértés az, ha a név jogos hordozóját magát jelölik meg a saját nevével, de olyasvalamit állítanak róla, ami nem igaz”, amikor ti. nem a névhasználaton van a súly, hanem a névviseelő személyére való vonatkozásokon (vö. Adler i. m. 89.). Ez más személyiségi sérelem lehet megfelelő esetben, így esetleg becsületsértés. A magyar jogban a helyreigazítási jog szabályai mindenesetre irányadók (St. 20. s köv. §-ai), de ezek a speciális szabályok csak a helyreigazítás közzétételét teszik kikényszeríthetővé, azonban nem merítik ki a személyiségi jogi oltalom egész körét. Megjegyzem, a francia választójog még továbbmegy az ily személyiségi jogi speciális védelem tekintetében (vö. Balás P. Elemér: *Sajtójogi gyakorlat.* 1928). Névortalom azonban nem jár ilyen esetben, mert – mint Adler jól mondja (90.) – a név elhagyása ily esetben nem szünteti meg a sérelmet, ha a jogszerű névviseelőre való vonatkozás ismeretes.

j) Ismét más az eset, ha valaki nevét írói műben alkalmazják regény vagy színdarab egyik alakjának megjelölésére. Kuhlenbeck szerint ez is névhasználat (i. m. 156.). A francia bírói gyakorlat egyenesen a névjog megsértésének tekinti, ha vala-

kinek a nevét beleegyezése nélkül regényben vagy drámában alkalmazták, de csak akkor, ha az ilyen irodalmi alak a névviselőre jellemző vonásokat mutat, és ezek alkalmasak arra, hogy rá lehessen ismerni. A német irodalomnak a névjog sérelmét elismerő álláspontjával szemben Adler (*Grünhuts Zeitschrift*, 31. kötet, 77. s. köv.) ilyenkor a személyiség sérelmének lehetőségét elismeri, de – helyesen – nem a névjogét, ha az író szabadsága érvényesül alakjai nevének megválasztására. A név ugyanis nem dolog, „használati értékének” csökkenése tehát egymagában nem von maga után sem kártérítést, sem abbahagyási kötelezettséget. Legbővebben foglalkozik a kérdéssel Hildegard Dormitzer (*Das Recht des Dichters auf den fremden Namen*. Nürnberg, 1931, erlangeni disszertáció). A név nem pusztán szó, hanem csak empirikus vonatkozású tárgyval kapcsolatban lehet névről beszélni, valakinek a nevééről van szó mindig, nem bizonyos tulajdonságok, jellemvonások stb. szimbolikus kifejezéséről. Szerintem az a különbség a valóságos és a költött személy neve közt, hogy az előbbi racionális megjelölés, az utóbbi szimbolikus. A funkcióban van a különbség lényege, amire a név mint szó az egyik és a másik esetben szolgál. Szabatosabban: a valóságos személy neve funkciót teljesít, a költött személy nevének mint ilyennek nincs funkciója a társadalom összefüggésében, csak szimbólum a szimbólum kedvéért, öncél, nem eszköz: „l’art pour l’art”.

Ami azt a további esetet illeti, amikor egy empirikus egyénről ad leírást az író, ebben a tekintetben, ha sérelemről lehet szó, ez nem a névhasználatban van, amely nem megtévesztő, hanem abban, amit a névvel megjelölt személyről mond az író. Egy harmadik lehetőség az, amikor a nevet a mű olyan alakjának megjelölésére használják, amely alak nem jelenti az empirikus névviselő ábrázolását, de bizonyos olyan vonásokat tüntet fel, amelyek az ő személyére ráillenek.

Ami mármost az első esetet illeti, ebben a tekintetben Dormitzer (i. m. 52. s. köv.) álláspontja az, hogy az ily eset egyáltalában nem tartozik a magánjogi oltalom körébe. Ehhez képest az írónak szabadságában áll bármilyen nevet használni művében költött alakjainak megjelölésére. Ezt a névválasztó jogot Dormitzer az alkotó művész személyiségi jogának tekinti, jognak az irodalmi alkotás szabadságára, amely nem azonos a szerzői joggal. A név irodalmi alkalmazásának említett második esete, vagyis amikor a költő élő személyt ábrázol ennek saját neve alatt, a megnevezés az életképtelenség problémáját veti fel, amellyel fentebb foglalkoztunk, kapcsolatban a képmásoltalom kérdésével. A harmadik esetben a súlypont nem annyira a név alkalmazásán van, mint inkább azon, hogy egy meghatározott személy egyes jellegzetes vonásait vagy bizonyos tényleg megtörtént cselekményét értékesíti az író, ezek azonban összevegyülnek a költött vonásokkal, s a való vonások, illetőleg cselekmények kapcsolatot létesítenek az élő és a költött személy közt. Az az olvasó, aki ráismer a név viselőjének egyes sajátosságaira vagy tetteire, a költött vonatkozásokat is az általa ismert valóságos személynek tulajdoníthatja. Ilyenkor Dormitzer szerint a valóságos tulajdonságok vagy tettek nyilvánosság elé vitele sérti a – tág értelemben vett – titokszférát. Szerintem azonban ilyenkor is az életkép oltalmáról van szó. A most tárgyalt esetben Dormitzer szerint az ábrázolt

személy érdekével szemben áll egyfelől az író, másfelől a közönség érdeke: az íróé az alkotás szabadságára, a közönségé pedig arra, hogy élethű műalkotásokhoz jusson. Természetesen az eset körülményei szerint alakul a döntés. A közönség érdeke csak az alkotás művészi értéke esetén érdemel figyelmet. A névviselő részéről akkor lehet szó túlnyomó érdeksérelemről, ha az a mód, ahogy a regény vagy dráma hőse ábrázolva van, alkalmas arra, hogy csorbát ejtsen a személyén. Az írot tekintve figyelembe kell venni az irodalmi alkotószabadságra vonatkozó érdekét, s azt, hogy a művész kénytelen az életből meríteni tárgyait és alakjait, s nem kell a modellként használt személy túlzott érzékenysége előtt meghajolnia.

k) A névbirtoklási kereset is marasztalási, nem megállapításra irányuló kereset, a névhasználat kizárólagosságát védi, és arra jogosítja fel a jogszerű névviselőt, hogy nevének visszaélésszerű használatát megtiltsa (Opet i. m. 384.). Az ily érdeksérelem megszüntetésére irányuló követelés magában foglalja mindig az annak kiküszöbölésére irányuló követelést, amiben a név jogosulatlan használata kifejezésre jut (Adler i. m. 111.), nevezetesen a cég vagy a védőjegy törlésére, a név helyiségről stb. eltávolítására, névnek a távbeszélő-előfizetők jegyzékéből törlésére vagy helyesbítésére, a sürgőncím helyesbítésére stb. irányuló követelést.

A névbitorlási kereset ellen fel lehet hozni a tiltójogról való lemondást, amelynek azonban csak a közvetlen felek közt van hatálya (Opet i. m. 395.), amint hogy az ítéletnek is csak a peres felek irányában van hatálya.

Aki a szerző nevét ennek akarata ellenére a szerző művén feltünteti, vagy akaratlan ellenére nem tünteti fel, úgyszintén az, aki a szerző nevét másnak a művén tünteti fel szerző gyanánt, a szerző személyiségi jogát sérti a szerzőség elismerésére. Ez a jog azonban nem a személyiség általános oltalmi körébe tartozik, hanem speciális jellegű, amennyiben a szerző alkotó tevékenységének eredményével függ össze. Bírói gyakorlatunkban is ez az álláspont jut kifejezésre (*Magánjog Tára*, XVI. kötet, 102. sz.; *A Sajtó* 1931/11.; 1936/1.). Aki azonban a szerző művén más tüntet fel szerző gyanánt, nem a Szt. 23. §-ába ütközik, hanem a személyiségi jogot sérti a bírói gyakorlat szerint (vö. Alföldy i. m. 38.).

A névbitorlás a magánjogi és büntetőjogi következményeken felül egyéb – közvetett – hátránnyal is járhat, így a Kúria 1936. július 1-jén B. I. 3194. sz. alatt kelt végzésében kimondta, hogy a hamis nevet használó egyén, ha ily nevű más terhelt ellen kibocsátott nyomozólevél alapján azért kerül letartóztatásra, mert személyazonossága teljes határozottsággal nem állapítható meg, nem jogosult kártalanításra a Bp. 576. és 577. §-a értelmében.⁴⁰

⁴⁰ A Kúria versenyjogi judikatúrájából kiemeljük azt az esetet, amikor a Tvt. 1. §-át alkalmazta a Kúria azért, mert a versenytárs korábbi nevét – Weisz – közölte az alperes az üzletfelekkel (1936. május 20. P. IV. 1425.), továbbá azt az esetet, amikor a Kúria (1935. szeptember 4. P. IV. 1466.) családi névnek utónév nélkül használatát céghasználat körében eltiltotta a Tvt. 1. §-a alapján, a 8. §-ra

l) Az álnév felvett név (Opet i. m. 351.). Az 1894:XXXIII. tc. 44. § 2. bekezdésének az álnevet elismerő rendelkezése a szerzői jogi törvényhez csatlakozik, úgyhogy írók és művészek tekintetében kétségtelen az álnév használatának joga. De a szó-kás más kategóriákra is kiterjeszti az álnév használatát, s ott is, ahol nincs róla törvényi rendelkezés, szintén elismerik az álnév használatának megengedettségét.

Az álnév viselésének elvi megengedettségéből indul ki bizonyára a sajtókamara felállításáról szóló 6070/1938. M. E. sz. rendelet 56. §-a és a színművészeti és film-művészeti kamaráról szóló 6090/1938. M. E. sz. rendelet 60. §-ának utolsó bekezdése, amely az álnév használatát engedélyhez köti. Énekesek és artisták körében is elterjedt a „színpadi név” használata (Adler i. m. 129.). Újabban elterjedt szokás a sport terén is az álnév használata. Nincs helye álnév használatának a mindennapi életben (Adler uo.), a cég nem álnév, nem választható és nem változtatható szabadon, nem a név vagy család elleplezésére vagy a személyiség elfedésére (cégjegy-zék!), hanem a vállalat tekintélyének a tulajdonos változása dacára fenntartására irányul (Adler uo. Oscar Pisko ellen, aki szerint a cég „törvényileg elismert és törvényileg szabályozott álnév”).⁴¹

Az álnév valójában nem is álnév, hanem valóságos név, csupán nem polgári név, nem „általános” név. Nem tartozik az álnév fogalmához az sem, hogy az álnév viselőjének kiléte ismeretlen legyen, legalábbis tágabb körben (vö. Gerhard Domaschke i. m. 6.). A Szt. 13. §-ának alkalmazása szempontjából a valódi névvel, vagyis az író vezeték- és keresztnévvel egy tekintet alá esik a szerző *közismert* írói vagy művészi neve.

Álnevet vehet fel testület is (Opet i. m. 351.). Több személy együttesen használhat álnevet, pl. írók közössége, artisták (vö. Domaschke i. m. 8., továbbá Dienstag–Elster i. m. 197. s köv.). Az álnév felvétele nem névváltoztatás, mert funkciója csak speciális (vö. Domaschke i. m. 7.).

Az álnevek száma nincs korlátozva, tehát minden tevékenységi körre más-más álnév használható (Manes i. m. 33.). Az álnév lehet költött, lehet egész mondat is, de lehet egy polgári névvel egyező is, nemkülönben más álnévvel (Manes uo.).

Az álnév nem töltheti be a polgári név egész funkcióját, csak ennek egy részét bizonyos tevékenységi körre nézve, s e korlát áthágása meg nem engedett névhasználat. Az álnevet csak az oltalmi igény tekintetében lehet a névvel azonos meg-

tekintettel. Tisztetségtelen versenynek találta a Kúria a névnek oly használatát, amely abban áll, hogy a nevet tartalmazó üzleti hirdetést a távbeszélő-előfizetők jegyzékének azon a lapján közölteti a cégtulajdonos, amely lapon a távbeszélő-előfizetők névsorában egy másik cég tulajdonosának neve szerepel, és mint volt cégtársával a hirdető úgy egyezett meg a korábbi társas cég megszűnésekor, hogy a társaság régi telefonszámát a volt tagok egyike sem tarthatja meg (Kúria 1936. október 15. P. IV. 3931/1936.).

⁴¹ Vö. Alfred Manes: *Das Recht des Pseudonyms*. 1899. 7.

ítélésben részesíteni (Bussmann i. m. 189.). Mint Josef Kohler mondja (*Archiv für Bürgerliches Recht*, 5. kötet, 80), az álnév álarc, amelyet tetszés szerint lehet felvenni és letenni, viselése nem kötelező (Bussmann i. m. 190.).

Arra nézve, hogyan lehet megszerezni az álnevet, az egyik felfogás szerint elegendő az egyszeri használat, a másik felfogás szerint tartós használat szükséges, egy harmadik – közvetítő – álláspont szerint vannak esetek, amikor elegendő egyetlen cselekmény is, amely az álnév használatában áll, ha ti. az illető tevékenységnek maradandó, külsőleg megragadható eredménye van, mint pl. egyetlen írói vagy művészi alkotás közzététele (Opet i. m. 352.). Ellenben ha az eredmény múló, elröppenő (színjáték, ének), csak tartós használat alapján lehet az álnevet megszerezni. Ezt a megkülönböztetést nem tartja megfelelőnek Manes (i. m. 40.), Domaschke szerint ellenben elegendő az egyszeri használat (i. m. 27.), úgyszintén Adler (i. m. 132.), aki – helyesen – az eset körülményeit tartja irányadónak (ugyanígy Specker i. m. 56.). Az álnév megszerzéséhez szükséges, hogy legyen megkülönböztető ereje.

Az álnév átruházása is ki van zárva, csak arról lehet szó, hogy valaki szerződéssel kötelezi magát annak megengedésére, hogy más az ő álnevét használhassa, ő maga pedig arra kötelezi magát, hogy az álnév használatától tartózkodik (Adler i. m. 133.). Ilyenkor az egyik fél jogosultsága megszűnik, a másik pedig eredeti szerzés útján jut az álnévhez (Opet i. m. 357.; Manes i. m. 43.). Természetesen harmadik személy irányában nincs hatálya az ilyen álnévszerzésnek, nem biztosít elsőbbséget, s hatálytalan, ha a közönség megtévesztésére irányul (Adler i. m. 133.). Álnév használatának utalás gyanánt átengedése az üzleti forgalomban hatályos lehet harmadik személy irányában is (Adler i. m. 134.; vö. Bussmann i. m. 190.).

Az álnév viselésével bármikor szabadon fel lehet hagyni. Az álnév oltalma ugyanolyan, mint a polgári névé, habár a kétféle név egyébként sokban különbözik egymástól. Az álnevet mindenki tetszése szerint veheti föl, nincs olyan szilárd álnévjogi rendszer, mint amilyen a polgári névre vonatkozóan áll fenn, így nem mindig könnyű megoldani azt a kérdést, mikor jogosulatlan az álnév használata. Ha álnév áll szemben álnévvel, csak az időbeli elsőség lehet irányadó, mert az álnév-választás szabadságának természetszerű korlátja a más ugyanilyen szabadsága, ha ez korábban jutott érvényre. Ha álnév polgári névvel ütközik össze, a polgári név az erősebb (Adler i. m. 138.), amennyiben megvan a jogellenességen felül az érdeksérelem és a hátrány (összetéveszthetőség) is. A polgári nevet az álnévvel szemben jogosan lehet viselni. Ebben a viszonylatban azonban különösen nagy a kiegyenlítő hatása a joggal való visszaélés tilalmának (Adler i. m. 139.).

Ami azt a kérdést illeti, hogy az álnévviselési jog kétségbe vonása miatt lehet-e keresetet indítani, az Mt. 108. § 2. bekezdésének szövege elosztat minden kétséget. Az ún. melléknév, amelynek bizonyos mértékig teret engednek az anyakönyvi alaki szabályok is, anélkül, hogy ezzel a kérdést az anyagi jog szempontjából is eldönténék, nézetem szerint nem részesülhet névjogi oltalomban (ellenk. Személyi i. m. 109.; Adler i. m. 141.), mert sem nem polgári név, s nem felel meg az erről rendel-

kező közjogi szabálynak, sem nem álnév, mert nem a használója választja a maga részére, hanem mások adták neki. Ellenben általános személyiségi jogi oltalomban részesíthető.

9. Cím, rang

A személyiségi jogi oltalom kiterjed a címre és a rangra is, mert ezek háborítatlansága is hozzátartozik a személyiség eleven folyamának háborítatlanságához. A cím és rang bizonyos mértékig összefügg a névvel, a legtöbb modern jogrendszerben csak a név kiegészítő része gyanánt van jelentősége, amennyiben a jogrend egyáltalában figyelembe veszi, a magyar jogban azonban a címet és a rangot az anyakönyvben kívánatra fel kell tüntetni, s a cím és a rang, elsősorban a nemesi és főnemesi rang, közjogi szempontból nem veszítette el jelentőségét a rendi alkotmány megszűnése után sem (vö. a belügyminiszter 1940. május 18-i 280.932/1940. B. M. számú rendeletével).

10. Címer

A címer tekintetében a Kúria (Szladits–Fürst i. m. 180.) a jogosulatlan használat ellen magánjogi oltalmat nyújt.

Magyar Magánjog I.

II. cím: Eszmei javak

1. fejezet 90. § – Szerzői jog*

I. Fogalom

A magánjog rendszerével a *szerzői jog* két ponton kapcsolódik össze. Egyfelől annyiban, hogy mint a szellemi alkotás magánjogi védelmét magában foglaló jogszabályok összessége lényegileg a személyiségi szférából nő ki, és így a személyiségi joggal mutat közeli vonatkozást, másfelől annyiban is, hogy a szellemi alkotás mint a személyiség megnyilatkozása általában dologi, pontosabban érzéki észrevétel tárgyául szolgáló jelekben jut empirikus valóságához. Gyökere a szerzői jognak a személyiségi jogba nyúlik le, technikusan kidolgozott szabályai a dologi joggal rokon vonásokat mutatnak. Paradoxonnal kifejezve, a szerzői jog nem egyéb, mint a személyiség dologi joga. Az a paradoxon juttatja legrövidebb kifejezésre a szerzői jog lényegét, amely nem egyéb, mint a dualitás vonása. Kettősség jellemzi a szerzői jogot elvi értelemben, bármilyen legyen is a tételes jog szabályozása. A forma dologi jogias, a tartalom személyiségi jellegű.

A szellemi alkotás egyfelől az emberi szellem szimbolikus önkifejezése, másfelől pedig jórészt olyan dologi szubsztrátumot kíván, amely maga is a személyi és dologi szemlélet szintézisének alapul, maga is dinamikus dologi szemlélet alkalmazásának eredménye.¹ Ez természetesen főleg olyan esetre áll, amikor az írói vagy művészi alkotás gépi többszörözés útján jut kifejezésre, a könyvnyomtatás és más sokszorosítási technikák alkalmazása útján. És ez a túlnyomó terjesztési módja a szellemi – írói vagy művészi – alkotásnak. A dologi dinamizmus kialakulása nélkül a szerzői jog nem is jöhetett volna létre. Mindaddig, amíg nem volt ismeretes a könyvnyomtatás technikája, amely szinte tetszés szerinti tömegben teszi lehetővé ugyanannak az írói vagy művészi alkotásnak a többszörösítését, tökéletesen egyenlő szöveggel vagy egyéb tartalommal, tehát az írói vagy művészi alkotást térben és

* Lásd Alföldy Dezső *A magyar szerzői jog* c. kitérő munkáját (1936).

¹ Vö. Balás P. Elemér: *Dinamikus dologi szemlélet a magánjogban* (1940), továbbá „Szerzői jog és dologi dinamizmus” (*Szladits Emlékkönyv*). (Lásd jelen kötetben: 323–341. – a szerk.)

A szerzői jog egész problémakörével *de lege ferenda* foglalkozik Balás P. Elemér: *Szerzői magánjogunk de lege ferenda* (*Menyhárth Emlékkönyv*, 1938, különlenyomatban is), továbbá a *Szerzői jogi reformtörekvések*, 1927. (Lásd jelen kötetben: 343–376., továbbá 209–255. – a szerk.)

időben végtelenül jelenlévővé teszi, mindaddig, amíg ez nem volt lehetséges, nem is volt szerzői jog. Emellett egyéb tényezői is voltak természetesen a szerzői jog kifejlődésének, de a legfontosabb a modern sokszorosítási technika megismerése volt. Mármost a szellemi és a dinamikus dologi tényező kettőssége a szerzői jogban a következő módon valósul meg. A szerzői jogban kétféle jogosítvány található. Egyfelől szellemi, másfelől anyagi – vagyoni – érdekű jogosítványok. A szellemi jellegű jogosítványok a szerzősége, a nyilvánosság elé juttatásra, a mű integritására vonatkoznak legfőképpen. Ezek tisztán személyi jellegűek. A vagyoni érdekű jogosítványok azt jelentik, hogy az író vagy a művész kizárólagosan jogosult alkotásának vagyoni hasznosítására. Ebben a vonatkozásban már nem tisztán szellemi, nem tisztán személyi vonatkozások érvényesülnek. Maga a szellemi alkotás, mint említettük, dologi szubsztrátumot kíván, mégpedig olyan dolgot, amely maga is kétféleképpen szemlélhető: statikusan mint természeti tárgy, és dinamikusan mint értelem hordozója, amely a dolgot természeti jellegén túl önálló mozgással ruházza fel, külön forgalmi lehetőséget nyújt neki. A szerző vagyoni jellegű jogosítványait tehát ez a kettősség szintén jellemzi. A szellemi alkotást hordozó dolog mint természeti tárgy közönséges magánjogi tulajdon tárgya, amely nem a szerzőt illeti általában. Ellenben a szerzőt illeti az új dinamika, vagyis a dolog, a szellemi alkotás megfelelő értelemmel felruházása. Minthogy azonban a szellemi alkotás, amely dologi szubsztrátumon jelentkezik, már bizonyos mértékig elszakadt az alkotójától, az alkotó közreműködése nélkül többszörösíthető stb., ennélfogva a szerző vagyoni jogosítványai nem tapadnak kizárólag az ő személyéhez úgy, mint szellemi vonatkozású jogosítványai, hanem átruházhatók, vagyis a szerző engedélyével ezeket más is gyakorolhatja. A szerző vagyoni jogosítványai tehát forgalomképesek, míg ellenben szellemi jogosítványai – a szerzőséghez, a nyilvánosság elé juttatáshoz és a mű integritásához való jog – nem ruházható át másra, hanem ezeket csak maga a szerző gyakorolhatja.

II. Szellemi alkotás

A szellemi és anyagi vonatkozás megítélésének egységessége jellemzi a szerzői jog középponti fogalmát, a *szellemi alkotást* szükségképpen. Tételes jogunk nem adja a szellemi alkotásnak mint a szerzői jog tárgyának meghatározását. Az 1921:LIV. tc. rendszere az egyes védett alkotásfajok kimerítő felsorolásában áll. Abban a tekintetben, hogy a szellemi alkotás mely fajai részesülnek a szerzői jog oltalmában, hatályos jogunkban az az irányadó, hogy mely alkotásfajok vannak a törvényben kifejezetten felsorolva. A törvény ilyen irányú értelmezése csak az *a contrario* következtetést engedi meg. Az írói művek (1. §), a zeneművek (45. §), a zenés színművek (49. §), a képzőművészet és az iparművészet alkotásai (60. §), a szövegek (illusztrációk), térképek, földrajzi, helyrajzi (topográfiai), építészeti, mérnöki és más műszaki, valamint tudományos vonatkozású tervek, rajzok, ábrák, vázlatok

és plasztikai művek (67. §), fényképészeti művek (68. §), valamint mozgófényképészeti művek (73. §) kizárólag azok a szellemi alkotások, amelyek hatályos jogunk szerint szerzői jogi oltalomban részesülnek. Ebben a felsorolásban benne vannak a táncművészet alkotásai is mint némajátékok és koreográfiái művek (50. §), de hiányoznak belőle a kertművészet alkotásai, amelyek szintén a szellemi alkotás körébe esnek (ellenk. Josef Kohler). Kifejezett törvényi rendelkezés nélkül nem lehet szó tehát a kertművészet alkotásainak szerzői jogi védelméről, a szerzői jog tételes szabályainak reá alkalmazásáról.²

Hatályos jogunk mégis – ha nem is kimondottan – a szellemi alkotás egységének elvét tartja szem előtt. Abból ugyanis, hogy törvényünk az iparművészeti alkotást is szerzői jogi védelemben részesíti, arra lehet következtetni, hogy a szellemi alkotás alkalmazásának módját a törvény közömbösnek tekintti, tehát az alkotásjellegét a gyakorlati cél nem zárja ki. Nemcsak az iparművészeti alkotásra áll ez, hanem egyéb vonatkozásban is. Így a bírói gyakorlat kiterjeszti a szerzői jogi oltalmat árjegyzékekre, üzleti hirdetésekre, menetrendkönyvekre, lakásjegyzékekre, használati utasításokra, szakácskönyvekre és a mindennapi élet gyakorlati céljait szolgáló egyéb ilyen munkákra is. Ebben a tekintetben bírói gyakorlatunk jelentékenyen kitágítja a szerzői jogi oltalom határait. A *Sajtó* 1931. évi 24. és 1935. évi 2. számú jogesete gyanánt közölt határozatok még az újszerűség kérdését sem vizsgálták, holott a szóban lévő gyakorlati célú munkákat szoros értelemben nem is lehet szellemi alkotásnak tekinteni, mert csupán tények felkutatása, kiválogatása vagy csoportosítása révén mutatnak újszerűséget anélkül, hogy az ily munkát végző személyek egyéniségét kifejezésre juttatnák. Az újszerűség az ilyen munkálatokban is csupán időbeli, nem az alkotó egyéniség egyszerűségében, ismételhetetlenségében jelentkezik. A szellemi alkotás lényege pedig az eredetiség, amely nem általában újszerűséget jelent, hanem csak egyénien újszerű jelleget. Szellemi alkotás a szellemi tevékenység eredetiséget mutató, s ehhez képest egyénien újszerű eredménye. A szellemi tevékenység, a szellemi munka egymagában nem tárgya a szerzői jog oltalmának, hanem csak akkor, ha a szerző személyiségének kifejezése, tekintet nélkül egyébként a szellemi érték vagy eredetiség kisebb vagy nagyobb fokára. A szellemi alkotás fogalma nem fejez ki értékelést, csak megállapítást:

² „Az emberi munkának minden eredménye – bármily szellemi és anyagi áldozatot igényel is –, amennyiben külön jogszabály által védve nincsen, az emberiség közkincsévé válik, és így bárki által szabadon felhasználható. A versenytörvény pedig – az abban foglalt tételes rendelkezések körén túl – nem érinti azokat a törvényi korlátokat, amelyek az egyéni munka eredményéhez való egyéni jogosultság érvényesülésének az emberi közösség és fejlődés érdekében határt szabnak. Következőleg azoknak az ily irányú igényeknek, amelyekből a védelmet az erre vonatkozó külön törvényes (szerzői, szabadalmi, védjegy, mintaoltalmi stb.) rendelkezések megtagadták, vagy a törvényes jogvédelmet a jogosult megszerezni nem kívánta, oltalmat a versenytörvény sem nyújthat” (Kúria 1937. II. 24. P. IV. 30.). Ugyanúgy a Kúria 1940. V. 7. P. IV. 1512. sz. a. (*Magánjog Tára* 1940. évi 102, Schuster Rudolf megjegyzéseivel.)

megállapítását annak, hogy a szerző személyisége visszatükröződik-e a szellemi munka eredményében. A menetredekről és egyéb ily gyakorlati célú munkákról ezt általában nem lehet elmondani. Elméleti szempontból a szóban lévő munkák kívül esnek a szellemi alkotás fogalmi körén, és csupán a törvény lényegesen kiterjesztő magyarázata alapján lehet ezeket a gyakorlati célú munkákat olyan jogi oltalomban részesíteni, amely az írói műveket megilleti. De így is csak az újszerűség feltételével lehet szó helyesen a szerzői jog alkalmazásáról, maga a munka végzése, bármily jelentékeny és közhasznú is, nem elegendő.

A szellemi alkotás azonban nem jelent okvetlenül szorosan vett művészi alkotást, művészetten értve az irodalmat is. Az 1921:LIV. tc. 67. §-a kifejezetten oltalmába vesz olyan műveket, amelyek nem tekinthetők képzőművészeti vagy iparművészeti alkotásoknak. De védi a szerzői jog a fényképeket is, pedig a fényképészeti alkotásokon jelentkező újszerűség lényegileg csupán való tények – térbeli és időbeli – szemléleti pontjának sajátos megválasztása, vagyis érzékelhető tények felkutatása és visszaadása. Ez sokszor nagy szellemi erőről tehet tanúságot, és a fényképészeti alkotásai gyakran nagy esztétikai értéket mutathatnak, azonban fogalmilag különböznek a szellemi alkotásoktól, így törvényünk szempontjából elhomályosul a szellemi alkotás értelme, és bizonytalanná válnak a szellemi alkotás fogalmának határai, ami azonban nem jelenti azt, mintha a fényképek ne érdemelnének a szerzői jogihoz hasonló jogi oltalmat. A fényképeket illetően a törvény azt a megkülönböztetést sem teszi, hogy a fényképek oltalmát csupán a közönséges, pusztán technikai ismereteket feltételező, ipari módra előállított fényképeken túlmenő jelentőségű ily termékekre korlátozná.

Szerzői jogi oltalomban részesül hatályos jogunkban a mozgófényképészeti mű is, amelynek szellemi alkotás jellege legalábbis problematikus.³ A mozgófényképészeti alkotás létrehozatala körül a közreműködők egész sora fejt ki olyan tevékenységet, amely egyébként a művészi tevékenység tekintete alá esik, azonban egyik közreműködő tevékenysége sem áll meg egymagában, de másfelől valamennyi egy tőle idegen szempont körül is kristályosodik ki, amely döntően határozza meg azt, milyen legyen az egyes közreműködők tevékenysége, és hogyan illeszkedjék a többi közreműködő tevékenységéhez. Ez a külön szempont a géptechnika által lehetővé tett üzleti értékesíthetőség szempontja. Ez a szempont csupán mint elvont meghatározója jelentkezik az egyes szellemi tevékenységeknek. A mozgófényképészeti alkotás létrejövetele tekintetében legfontosabb szempont annak a vállalatnak üzleti érdeke, amely a mozgófényképészeti alkotást értékesíteni kívánja. A mozgófényképészeti alkotást létrehozó valamennyi szellemi tevé-

³ Vö. Balás P. Elemér: A film szerzőségének problémája. *Kereskedelmi Jog*, 1934. 134. s. köv.; Györi Andor – Kallós György: *A mozgófényképészeti művek szerzői joga*. 1938; Sente Andor: *Rádió, film és hangosfilm a szerzői jogban*. 1934. Bírálatá Balás P. Elemértől a *Kereskedelmi Jog*, 1934. évi 40. s. köv.

kenység – mint ilyen – feladja önállóságát, és elismeri az üzleti szempont irányító súlyát. Köztudomású ugyanis, hogy a mozgófényképészeti alkotás a legszélesebb rétegek részére van szánva, és a létrehozatala érdekében latba vetett nagy vagyoni erő gyümölcsözésére csak abban az esetben lehet kilátás, ha a legteljesebb mértékű tömegfogyasztást biztosítani lehet a film számára, így a tőke a filmnek egyenesen a lényegére, létre, nem pusztán céljára vonatkozik. A filmet nem lehet tisztán szellemi tevékenység eredményének tekinteni. Ezért, és nem abból az indokból, mintha a film szellemi értéke lenne kisebb a tőke pozitív irányadó befolyása következtében, lehet vitatni azt, hogy a mozgófényképészeti mű akkor is, ha nem csupán reprodukciót foglal magában, nem tartozik a szorosan vett szellemi alkotások közé. Ebben a tekintetben is áll azonban az, hogy célszerűségi szempontból ugyanabban az oltalomban részesülhet a mozgófényképészeti mű is, mint a szoros értelemben vett szellemi alkotások. Rendszertani kérdés, hogy a tételes törvény hogyan vonja le a mozgófényképészeti művek sajátosságának törvényszerkesztési következményeit.

Kívül esnek a szellemi alkotás körén az újsághírek is (9. § 3. pont).⁴

A szellemi alkotások közé tartozik a szabadalmi leírás is mint írói mű. Hatályos jogunk nem tartalmaz olyan rendelkezést, amely a szabadalmi leírástól megtagadná a szerzői jogi oltalmat, bár nem jogosulatlan az a felfogás, amely szerint a szabadalmi leírás szerzői jogi oltalma csak szűkebb időbeli korlátok között jogosult, mint általában az írói műveké.

Minthogy a szellemi alkotást az egyénien újszerű jelleg különbözteti meg a szellemi munka egyéb eredményeitől, nem férhet hozzá kétség, hogy ki van zárva a szerzői jog oltalma köréből az olyan új természettudományi felfedezés,⁵ amely általános törvényszerűséget juttat kifejezésre, amikor csupán az ily összefüggés megtalálása egyéni tevékenység eredménye ugyan, maga a felfedezés azonban, bár új, mégsem egyéni jellegű. Nem terjed ki tehát szerzői jogi törvényünk oltalma sem az úgynevezett tudományos tulajdonra. Ellenben általános törvényszerűségek vagy egyszerűségükben kétségtelenül határozott tények egyénien újszerű közlése a szerzői jog oltalma alá esik. Ehhez képest a szerzői jog oltalma alá esnek a tudományos tevékenység eredményei annyiban, amennyiben közlésük módja egyéni újszerűséget mutat.

Az eredetiségen felül további jegye a szellemi alkotás fogalmának a közlésre alkalmasság is, amely a mások részéről való felismerhetőséget jelenti, a szellemi alkotó műveletnek azt a szakát, amikor az alkotó szellemi világából kilép az alkotás, és alkalmassá válik arra, hogy mint alkotás gyakoroljon hatást arra, akinek számára hozzáférhető. A közlésre alkalmasság azonban azt is jelenti, hogy a pusz-

⁴ Vö. Balás P. Elemér: *Szerzői jogi reformtörekvések*. 42. s köv. (Lásd jelen kötetben: 209–255. – a szerk.)

⁵ Vö. *uo.*, 10. s köv.

ta közlés – a bármily nagy művészi értékű előadás – egymagában nem alkotás a szerzői jog szempontjából. Ezért a szerzői jogi törvény (Szt.) 8. §-a az előadóművész teljesítményének a szerzői alkotásokkal egyenlősítését illető rendelkezésében kifogás alá esik.

Szellemi alkotás az adalékokból vagy több műből szerkesztett gyűjteményes mű is mint egységes egész, függetlenül a gyűjteménybe felvett egyes adalékoktól vagy művektől. A Szt. 2. §-ának erről rendelkező szabálya a szerkesztői tevékenységet feltétlenül oltalomban részesíti, de a törvényhozói indok nyilván az, hogy az ily szerkesztői tevékenység eredménye, a kiválogatás, a csoportosítás, a szövegmegállapítás vagy a kapcsolat jegyzetekkel feltüntetése rendszerint újszerűséget, tággabb értelemben vett eredetiséget mutat. Közömbös, hogy az egyes adalékok vagy művek szerzői jogi oltalom alatt állnak-e. Az ilyen gyűjteményes mű nem azonos az olyan írói művel, amely gyakorlati célú adatgyűjtést vagy elrendezést foglal magában. Kiterjed tehát a törvény rendelkezése a népdalgyűjtésekre is, úgyszintén régi írók újonnan felfedezett munkáiból készített gyűjteményekre is, habár az egyes népdalok vagy újonnan felfedezett egyéb művek nem állnak a szerzői jog oltalma alatt.

Nem védi hatályos szerzői jogunk a szintén szellemi alkotásszámba menő színrehozatali módot mint a rendezői alkotótevékenység eredményét.

Szellemi alkotás a más szellemi alkotástól függő, úgynevezett másodlagos alkotás is, amely más szellemi alkotás lényegét tükrözteti vissza ugyan, de annyiban, amennyiben az elsődleges alkotástól eltér, úgy jelentkezik, mint a szellemi tevékenység eredetiséget mutató, tehát egyénien újszerű, közlésre is alkalmas eredménye (vö. Szt. 8. és 65. §). Közvetett elsajátítás különösen: 1. a fordítás más nyelvre vagy más nyelvjárásra, úgyszintén a fordítás visszafordítása az eredeti nyelvére; 2. próza verssé vagy vers prózává átalakítása; 3. elbeszélés színműve vagy színmű elbeszéléssé vagy operaszöveggé alakítása, még ha ez a szereplők nevének megváltoztatásával vagy egyes események (epizódok) átalakításával vagy más olyan változtatásokkal, hozzáadásokkal vagy elhagyásokkal történik is, amelyek más alakot adnak ugyan a műnek, azonban nem hoznak létre új, eredeti alkotást; 4. nyelvi alkotás felhasználása mozgófényképeszeti alkotás céljára; 5. zenei alkotásból kivonat készítése vagy zenei alkotásnak egy vagy több – akár mechanikus, akár más – hangszerre vagy hangra alkalmazása; 6. mozgófényképeszeti alkotás felhasználása nyelvi alkotás céljára; 7. képzőművészeti alkotásnak az eredetitől eltérő művészeti eljárással feldolgozása. Minthogy a közvetett elsajátítás lényeges kelléke az, hogy az ily szellemi művelet eredménye szellemi alkotás legyen, ennél fogva kiesik a közvetett elsajátítás fogalmi köréből a bármily egyéni és bármily jelentékeny interpretáló művészi teljesítményszámba menő pusztán előadásbeli – közlésbeli – eredetiség. Ehhez képest nem helyes az 1921:LIV. tc. 8. §-ának az a rendelkezése, amely szerint a mechanikai előadás céljára szolgáló, művészi tevékenységgel járó alkalmazások az eredeti művekkel egyenlő védelemben részesülnek.

Negatív vizsgálva a szellemi alkotás fogalmát, megállapíthatjuk, hogy a szellemi alkotás tekintetében közömbös, vajon a nyelv kifejezőeszközeire támaszko-

dik-e, vagy hogy szemléletes vagy nem szemléletes. Közömbös az a mód is, ahogy a szellemi alkotás más számára felismerhetővé válik, vagy ahogy – esetleg csupán más emlékezetében – meg van rögzítve. A rögtönzött beszédek, tánc- és hasonló mutatóanyagok – nem az előadásmód! – szerzői jogi oltalma válik ezzel kétségtelenné, amennyiben ezek szerzői jogi oltalmához elegendő, ha csupán valamely hallgató vagy néző emlékezetében van a szellemi alkotás megrögzítve, és ezen az alapon többszörősíthető. Közömbös a szellemi tevékenység iránya (szépirodalom, művészet, tudomány, oktatás) és az alkotás célja (szórakoztató, gyönyörködtető, tudományos, bíráló, ismeretterjesztő, meggyőzésre irányuló, oktató, hitbuzgalmi, üzleti stb. cél), valamint alkalmazásának módja és szellemi értékének vagy eredetiségének foka is. Így másodlagos – más alkotásra támaszkodó – alkotások is a szerzői jog körébe eső szellemi alkotások.

Szellemi alkotás a mű nemcsak a maga egészében, hanem a mű része is. De a szellemi alkotás konkrét fogalma magában foglalja a folytatást is,⁶ ami megfelelő esetben abban állhat, hogy pl. valamely irodalmi alkotás jellegzetes alakja szerepel. Maga az ilyen szereplő alkalmazása nem részesül szerzői jogi oltalomban, mint a kir. Kúria tévesen mondja,⁷ hanem az ilyen szereplő nevének és jellegzeteségeinek felhasználása *indicium* a folytatásra, tehát a szellemi alkotás egységére nézve.

Lehetséges, hogy a szellemi alkotás részül kell tekinteni a címet vagy elnevezést. Ilyenkor, úgyszintén akkor is, ha a cím vagy az elnevezés egymagában is szellemi alkotásnak tekinthető, a szerzői jogi oltalom erre is kiterjed. Egyébként elvileg nem helyes a címet önálló szerzői jogi oltalom tárgyául tekinteni, mint a Szt. teszi, amelynek 6. § 8. pontjában a szerzői jog bitorlásának tekinti a szerző beleegyezése nélkül a mű közzétett címének lényegében változatlan átvételét más mű címéül, ha a körülményekből nyilvánvaló, hogy az átvétel, amely nem volt elkerülhetetlen, a közönség megtévesztését célozta, és a szerzőnek vagyoni vagy nem vagyoni kárt okozhatott. A cím ily szerzői jogi védelme összefolyik a cím tisztességtelen verseny ellen irányuló oltalmával (Tvt. 10. §), de a kir. Kúria a védő jogszabályok halmazát látja ebben,⁸ és azt a törvényt rendeli alkalmazni, amely a szerzőre kedvezőbb.

Szellemi alkotás a műszaki találmány is, de ennek oltalmáról külön jogszabályok gondoskodnak. A szellemi alkotás minőséget természetsszerűleg nem zárja ki az, ha az alkotás mint ipari mustra vagy minta (*Geschmacksmuster*) is oltalomban részesül.

⁶ Vö. Bruno Marwitz – Philipp Möhring: *Das Urheberrecht an Werken der Literatur und der Tonkunst*. 139. s. köv.

⁷ Vö. Alföldy i. m. 14.

⁸ Uo., 54.

III. Szerzőség

Amint látjuk, tárgyi szempontból alapfogalma a szerzői jognak a szellemi alkotás, amely a szerzői jog tárgyi hatályának körét határozza meg, mégpedig akkor is, ha a tételes jog – mint a Szt. – nem sorolja fel a szerzői jog oltalmában részesülő alkotásfajokat, mert hiszen az egyes alkotások ebbéli jellegének megállapítása konkrét esetben sokszor csak a szellemi alkotás alapfogalmára visszamenve lehetséges: úgy alanyi szempontból alapfogalma a szerzői jognak a *szerző* fogalma. Alanyi szempontból vizsgálva a szerzői jog mibenlétét, az a helyzet, hogy elvileg a szellemi alkotás *szerzőjének* – legalábbis jogpolitikai követelés értelmében – joga van a törvény és mások jogának korlátai közt arra, hogy személyiségét alkotására vonatkozóan szabadon érvényesíthesse, és hogy ebben őt senki se háborítsa. Ez a tétel jogdogmatikailag is kifogástalan, mert általános fogalmazásánál fogva alkalmazható a tételes jog mindenfajta rendszerére.

Alanyi szempontból a szerzői jog tárgyi hatályának körét az határozza meg, kit tekintünk szerzőnek. Ebben a tekintetben irányadó elvileg csak az lehet, ki az, aki a szellemi alkotást saját szellemi tevékenységével létrehozta. Maga a törvény nem adja a szerző meghatározását, így kétes esetben, amikor a szerzői minőség vita tárgya, külön jogszabály hiányában a szerzőnek szóban levő meghatározása igazít el. A szerző meghatározása annyiban is fontos, hogy – bár a Szt. nem építi ki a szerző személyiségi jogi oltalmának rendszerét – a szerző szellemi érdekeinek megvédeése tekintetében csak annak lehet jogosultsága, aki a szellemi alkotást saját szellemi tevékenységével hozta létre, míg a szerző vagyoni érdekű jogait más is gyakorolhatja, bár ezt is csak a szerző – habár a *nudum jus* értelmében vett – joga alapján és ennek fennállásától függően. De a vagyoni érdekű jogok átruházása esetén is megmaradnak a szellemi alkotás létrehozójának szellemi érdekű jogai, így a változtatás megtiltásának joga.

Minthogy a szerző fogalmának lényeges jegye az, hogy szellemi tevékenységének legyen eredménye a szellemi alkotás, ezért a pusztá kivitelező tevékenység mindenestre kiesik a szerző fogalma köréből. De egyébként is a szellemi tevékenység kifejtése az irányadó, nem pedig az – egyébként az alkotás létrejövetele tekintetében bármily nagy jelentőségű – egyéb, így különösen üzleti szempont, ha csak külön jogszabály másképp nem rendelkezik. Ebben a vonatkozásban kimagasló a jelentősége annak a problémának, kit kell a mozgófényképzési mű szerzőjének tekinteni.

A mozgófényképzési alkotás – mint láttuk – nem tartozik a tisztán szellemi alkotások közé, bár hatályos jogunk ilyen megkülönböztetést nem tesz. Ennek a megkülönböztetésnek azonban félre nem ismerhető a jelentősége a film szerzőségének problémája körül. Üzleti vállalat körében előállított mozgófényképzési alkotás tekintetében csak az részesülhet a szerzőt megillető oltalomban, akinek vállalkozó tevékenysége a képszalagot létrehozta. Tulajdonképpen az ily mű szerzője nem is valóságos szerző, hanem csak olyan személy, akit a törvény olyan megíté-

lésben részesít, mint a szerzőt. A mozgófényképészeti mű sajátos jellegének a szerzőség problémájának illetően megoldása felel csak meg, hacsak a tételes törvény kifejezetten mást nem rendel, a Szt. pedig nem foglal állást abban a tekintetben, kit kell tekinteni a film szerzőjének.

Gyakorlati szempontból ez a megoldás a legmegfelelőbb, mert a mozgófényképészeti alkotás értékesítésének zavartalanságát leginkább biztosítja. Kétségtelen ugyan, hogy a szerzőség szóban levő megállapítása a mozgófényképészeti alkotás létrehozatala körül közreműködőket kizárólag arra utalja, hogy érdekeiket szerződés körében igyekezzenek megóvni, azonban ez a hátrány a mozgófényképészeti alkotás sajátosságában kellő ténybeli magyarázatra talál. A film szerzőjének részünkről adott meghatározása nem fikció, hanem ellenkezőleg: éppen a valóságos tényekkel számol, és nem önkényes, mint más megoldási kísérletek, amelyek egyes külföldi törvényekben találhatók, amelyek a mozgófényképészeti alkotás szerzőségét megosztják a szövegkönyv írója és a filmgyártó vállalat tulajdonosa között, vagy esetleg más megosztást hoznak létre. De nem helyesebb megoldás az sem, amely közel áll ugyan a miénkhez, azonban csak tételes törvényben mondható ki, holott a Szt. ilyen rendelkezést nem tartalmaz. Ez az a felfogás, amely szerint a mozgófényképészeti alkotás létrehozatala körül közreműködő személyek szerzői joga a törvény erejénél fogva a filmgyártó vállalat tulajdonosára száll át.⁹ A Kúria ugyan nem a törvény erejénél fogva tekinti átszállottnak a film létrejövele körül alkotó tevékenységükkel közreműködők szerzői jogait,¹⁰ hanem – közelebb maradván a mi álláspontunkhoz – már annak a szerződésnek folyományaképp tekinti átszállottnak a film szerzői jogát a filmvállalatra, amellyel a film körül alkotó tevékenységgel közreműködők kötelezettséget vállaltak a mű előállítására, kivéve a filmhez felhasznált írói és zeneművek szerzőinek jogait. Ez a konstrukció lényegében a mi megoldásunkat fogadja el, formailag azonban, a törvény erejénél fogva, az átszállás teóriájának nyelvén fejezi ki a tételt. A bírói gyakorlatnak ez a jogfejlesztő módszere érdemben helyes és következményeiben hasznos, de lényegében a felek akaratának túlfeszített értelmezését jelenti ahelyett, hogy a tárgyi szempontokat juttatná valódi jelentőségükhöz. A tudomány hivatása rámutatni arra, mi rejlik a felek fiktív akaratára alapított tétel reális hátterében. A valóságos életviszonyok adhatják csak meg a döntés valódi alapját az igazságosság tükrében. Ez a szempont pedig csak a filmvállalkozó olyan jogállásával fér össze, amilyen különben a szellemi alkotót illeti meg. A pozitív jog hézagát csak így lehet helyesen kitölteni addig, amíg a törvényhozó kifejezetten állást nem foglal.

A filmre nem tekintve, az az irányadó általában, hogy szerző csak az, aki szellemi alkotást saját szellemi tevékenységével hozott létre. Nem tekinthető tehát

⁹ Így az 1932. évi német és osztrák javaslat 21. §-a.

¹⁰ Lásd Alföldi i. m. 171. s. köv.

szerzőnek, aki csupán annyiban működött közre szellemi alkotás létrehozására, hogy a szerzőnek bíráló megjegyzésekkel, a mű átnézésével, a nyilvánvaló elvétések kijavításával vagy más ily módon segítséget nyújtott. Az ily tevékenység nem lehet alapja a teljes szerzői jogi védelemnek, tehát az ily közreműködő nem tarthat számot az alkotásra vonatkozóan szellemi érdekű védelemre, de nem részesülhet olyan vagyoni érdekű oltalomban sem, mintha szerzőtárs volna. Ezt a jogot csak a törvény kifejezett rendelkezése adhatná meg neki.

Ellenben teljes szerzői oltalom illeti a gyűjteményes mű szerkesztőjét, amennyiben szellemi tevékenységével szellemi alkotást hozott létre. Mind az ily szerző, mind a közvetett elsajátítást végzők csak az egyes adalékok vagy részek szerzőinek, illetőleg az eredeti alkotás szerzőjének jogait érintetlenül hagyó oltalomban részesülnek, de oltalmuk független attól is, hogy az említett elsődleges vonatkozásokban van-e helye szerzői jogi védelemnek.

Az 1912:LIV. tc. 15. §-a azt a fikciót állítja fel, hogy oly művek szerzőjeül, amelyeket akadémiák, egyetemek, testületek és más jogi személyek, továbbá nyilvános tanintézetek egyéni szerző megnevezése nélkül adtak ki, az ily kulturális szerveket kell tekinteni. Ez a szabály fikciót foglal magában azért, mert jogi személy nem hozhat létre alkotást, lévén az alkotótevékenység mindig egyéni, valóságos személyhez vagy személyekhez tapadó.

A szerzőséget a törvény az említett fikcióra nem tekintve vélelmezi is bizonyos külső tények alapján, így az 1921:LIV. tc. 29. §-a azt a vélelmet állítja fel, hogy a már megjelent műveknél az ellenkező bizonyításáig azt kell szerzőnek tekinteni, aki a művön szerzőül meg van nevezve. Ugyane törvény 56. §-a a még meg nem jelent színművek és zeneművek tekintetében azt a további vélelmet foglalja magában, hogy szerzőnek az ellenkező bebizonyításáig azt kell tekinteni, aki az előadást hirdető jelentésben mint szerző megneveztetett. Ezeket a gyakorlati célú vélelmeket a 65. § a képzőművészeti és az iparművészeti alkotásokra, a 67. § az ilyen alkotásoknak nem tekinthető szövegeképekre, térképekre stb., a 74. § pedig a mozgóképészeti művekre is kiterjeszti. Megnevezett szerzőnek kell tekinteni az 1921:LIV. tc. 13. §-ához képest azt, akinek közismert írói vagy művészi neve úgy van feltüntetve a művészi alkotás eredetijét vagy többszörösítését hordozó testen, ahogy szerzőt szokás feltüntetni. Magyarország Magánjogi törvénykönyve javaslatának 108. §-a is a névvel egyenlő megítélésben részesíti az írói és a művészi álnévet, bár közömbösnek tekinti azt, vajon közismert-e az álnév, ami fogalmilag sem lényeges.

Arra az esetre, ha a mű álnév alatt jelent meg, a törvény nem állít fel vélelmet arra nézve, ki a szerző. A Szt. 13. §-a ebben a vonatkozásban is csak a védelmi idő kezdőpontjának meghatározására ad szabályt, de nem a szerzőség vélelmezésére. A szabadalmi bíróságnál fogatosított beiktatásnak (42. §) sincs meg az a jelentősége, hogy a mű álnév alatt megjelenése esetén szerzőnek azt kellene tekinteni, aki szerzőségét a szabadalmi bíróságnál bejelentette, és akinek ily bejelentését az ott vezetett iktatókönyvbe beiktatták.

A törvény nem foglal állást abban a kérdésben, vajon a szóban levő vélelem kiterjed-e az üzleti értelemben vett kiadón kívül annak javára is, aki a művet sajtó alá rendezte vagy szerkesztette. Ezek a személyek a magyar nyelv természete szerint nem esnek a „kiadó” kifejezéssel megjelölt fogalmi körbe, azonban a szerzőéhez közelebb eső szellemi tevékenységük alapján szerzőségük védelmezése az üzleti értelemben vett kiadót megelőzően indokolt.

A hatályos szerzői jog nem rendelkezik arról, hogy az álnéven vagy a szerző megnevezése nélkül megjelent mű szerzőjének jelentkezése esetén ki jogosult a szerzői jog gyakorlására. A dolog természetének az felel meg, hogy a szerző jelentkezésétől kezdődően csak a szerző gyakorolhatja az őt illető jogokat. Jelentkezésen elsősorban a beiktatást kell érteni (100. §), egyébként pedig csak a nyilvános jelentkezést.

A gyűjteményes mű szerkesztőjének a mű egészére vonatkozó szerzői joga tekintetében is áll a Szt. 29. §-ának utolsó bekezdésében foglalt jogutódlási vélelem. Arról, hogy a szóban lévő vélelmek megcáfolására ki jogosult, a törvény nem rendelkezik. Véleményünk szerint erre csak a szerző (vagy jogutóda) lehet jogosult, tekintettel elsősorban a szerzőség szorosan a szerző személyéhez kapcsolódó jellegére. A jogutód is jogosult lehet a vélelem megcáfolására, mert jogosult érdeke lehet a szerző kilétének felfedezése éppen a tőle eredő jog érvényesítése végett, ha ez a jog csupán vagyoni érdekű is. Természetesen ilyenkor sem lehet a szerzőt akarata ellenére az alkotáson vagy egyébként az alkotás értékesítésével kapcsolatban megnevezni, csupán abban a keretben, amelyben a szerző kilétének felfedezése megengedettnek tekinthető. Ebben a tekintetben a szerző szellemi és vagyoni érdekeinek érvényesítésére halála után jogosult személyek egymással szemben állhatnak, és a szerző szellemi érdeke döntheti csak el a vitát.

A szerzőnek szellemi alkotására vonatkozóan arra van joga a fentebb megjelölt általános elv szerint, hogy mind szellemi, mind vagyoni érdekeit a törvény és mások jogának korlátai közt mindenkivel szemben megoltalmazhassa.

IV. Védett szellemi érdekek

Ami elsősorban a szerző szellemi érdekeit illeti szellemi alkotására vonatkozóan, ebben a tekintetben hatályos jogunk rendelkezései nagyon fogyatékosak. Általános törvényi szabály hiányában a „törvény korlátai” ebben a vonatkozásban azt jelentik, hogy csak azok a szellemi érdekek jöhetnek figyelembe, amelyek védelméről a törvény kifejezetten rendelkezik. A törvény ilyen rendelkezésein kívül csak más törvényerejű jogszabály lehet alapja a szóban levő jogi védelemnek, a bíróságokra pedig ezenfelül kötelezők a bírói gyakorlatnak azok a megnyilatkozásai, amelyekre nézve ezt a kötelező erőt az 1912:LIV. tc. rendelkezései megszabják. A bírói gyakorlat egyéb megnyilatkozásainak csak annyiban van jelentőségük, amennyiben szokásjogi tételt juttatnak kifejezésre, vagy szokásjog kialakulására vezethetnek

belső meggyőző erejüknél fogva. Ennyiben a bírói gyakorlatnak igen nagy a jelentősége a szerző szellemi érdekeinek védelme szempontjából, különösen tekintettel arra is, hogy a hatályos törvény ezekre vonatkozó gyér rendelkezéseit nem volna helyes úgy felfogni, hogy ezekből csak *a contrario* következtetésnek lehet helye, mert hiszen magánjogunkban mindinkább elismerésre jut a közfelfogás szerint a személyiségi jog általános védelme, ebben a keretben pedig a hatályos törvény vonatkozó szabályait úgy lehet tekinteni, mint egyes eseteit a személyiségi jogi oltalomnak, habár szorosán véve nem erről van szó. Így az 1912:LIV. tc. kiterjesztő értelmezése és óriási hézagainak kitöltése a szerző személyiségi joga tekintetében nagymértékben történhet a bírói gyakorlat útján, amire valóban számos példa van. A szerző személyiségi jogának kiépítése jórészt a bírói gyakorlat útján folyik ez idő szerint.

Ha mármost a tételes törvényi rendelkezéseket kutatjuk arra nézve, milyen szellemi érdekek részesülnek oltalomban a szerző javára szellemi alkotása tekintetében, a következő rendelkezéseket találjuk.

A Szt. 9. § a) pontja értelmében már megjelent mű egyes helyeinek vagy kisebb részeinek hű idézése, úgyszintén már megjelent egyes kisebb verses művek és kisebb prózai dolgozatok vagy nagyobb művek egyes kisebb részeinek a cél által indokolt terjedelemben felvétele olyan nagyobb munkába, amely tartalma szerint önálló tudományos műnek tekinthető, vagy olyan gyűjteménybe, amely többek műveiből kizárólag egyházi vagy iskolai használatra szerkesztett, csak akkor nem tekinthető a szerzői jog bitorlásának, ha a forrás és a benne esetleg megjelölt szerző világosan meg van nevezve. Hasonlóan rendelkezik a 9. § 2. pontja egyes hírlapi cikkek más hírlapba átvétele felől. A szerzőség feltüntetéséhez fűződő szellemi érdeket oltalmazza a Szt. 23. §-ának az a rendelkezése is, amely tiltja a szerző nevének mellőzését a művön, ha ez a szerző akarata ellen történik. Ellenben a szerzőnek a névtelenséghez fűződő szellemi érdekét veszi oltalomba ugyanez a § azal, hogy tiltja a szerző nevének akarata ellenére a művön feltüntetését.

A szellemi alkotás integritásához fűződő szellemi érdek megvédésére irányul az 1875:XXXVII. tc. 519. §-ának rendelkezése, amely szerint a kiadó a kéziratban vagy a megállapított eredetiben átvett munkát változatlanul tartozik többszörözni, írói műnek még a stílusán sem változtathat a kiadó Magyary Géza szerint.¹¹ Ellenben a kir. Kúria álláspontja a méltányosságnak kedvez, amennyiben megenged olyan változtatásokat, amelyekről az élet felfogása szerint feltehető, hogy azokhoz a szerző hozzájárulását meg nem tagadja.¹²

A Szt. idézett rendelkezésein felül vannak olyan rendelkezések is, amelyek értelmezése alapján a szerzői jog tudománya olyan tételeket állított fel, amelyek a szerző szellemi érdekeinek oltalmát tovább építik, így a Szt. 1. § 2. bekezdését

¹¹ Magyary Géza: *A kiadói ügylet*. 1893. 109.

¹² Kelényi Jenő: *A kiadói jog reformja*. 1935. 4.

Alföldy Dezső úgy értelmezi,¹³ hogy olyankor, ha a műnek több szerzője van, és az egyes szerzők részei el nem különíthetők, ellenkező megállapodás hiányában a művön való változtatáshoz is valamennyi szerző beleegyezése szükséges. Ugyanő (i. m. 67.) – lényegileg a Szt. 8. §-ával és 9. § 10. pontjával kapcsolatban – azt fejti ki, hogy a fordítónak, illetőleg átdolgozónak stb. alkalmas módon kifejezésre kell juttatnia, hogy a fordítás, illetőleg átdolgozás nem az eredeti mű szerzőjének alkotása.

A szerzőnek műve megváltoztatásához fűződő szellemi érdekét védi a Szt. 3. § 3. bekezdése azzal, hogy a szerzői jog átruházása esetére is elismeri a szerzőnek azt a jogát, hogy művén a többszörösítés befejezéséig végezhesen oly változtatásokat, amelyek nem sértik annak a jogos érdekét, akire a szerzői jogot átruházták, ami az ifjabb kiadásokra is áll.

A szerző titokszféráját védi a Szt. 6. § 1. pontja azzal, hogy bitorlásnak minősíti a még meg nem jelent vagy közzé nem tett műnek a szerző beleegyezése nélkül történt többszörösítése közzétételét és forgalomba helyezését, közzététel alatt értve itt a mű lényeges tartalmának nyilvános közlését is mindaddig, amíg a lényeges tartalom a szerző beleegyezésével közzétéve nincs.

Hatályos jogunknak ezek a gyér megnyilatkozásai a szerző személyiségi joga tekintetében mégis jól rávilágítanak arra a három szellemi érdekköre, amelyek jogi oltalomra szorulnak és méltók. Elvileg a szerző szellemi érdeke, hogy maga határozza meg, létrehozza-e és nyilvánosságra hozza-e alkotását. A szerző szellemi érdeke ezenfelül különösen az is, hogy – hacsak ellenkező akarata nem nyilvánvaló – alkotásán vagy ennek többszörösítésén vagy alkotásának előadása alkalmával szerzőként jelöljék meg, továbbá hogy mindenki elismerje, hogy az alkotást ő hozta létre. A szerző szellemi érdeke az is, hogy alkotását senki el ne torzíthassa, és általában oly módon ne értékesíthesse, amely a szerző hírnevére hátrányos. Mint láttuk, hatályos jogunk mindhárom irányban igen hiányos védelmet nyújt legalábbis a szerzői jog eszközei útján. Nagy érdeme azonban bírói gyakorlatunknak, hogy a hiányt bizonyos mértékig pótolni igyekezik. Ebben a tekintetben egyfelől a kir. Kúria egyes kérdésekben elfoglalt álláspontja, másfelől a szerző személyiségi jogára nézve tett elvi állásfoglalása szolgáltatja az anyagot.

Ami egyes személyiségi jogi kérdéseket illet, abban a tekintetben, hogy olyan személyt, aki nem szerző, nem szabad szerzőként feltüntetni, a kir. Kúria nem találta ugyan alkalmazhatónak a Szt. 23. §-át, de azt a kijelentést tette, hogy az ilyen egyén személyiségi jogának megsértése miatt az általános magánjog alapján léphet fel (P. I. 5201/1928.; lásd Alföldy i. m. 38.). Az írói álnév felől a kir. Kúria a Szt. 13. §-ával kapcsolatban azt az elvet mondta ki, hogy nem szabad álnévül használni olyan nevet, amely azonos valamely létező személy nevével, így különösen, ha a szerző álnév gyanánt oly szerző nevét használja, aki hasonló téren fejtett ki szerzői

¹³ Alföldy i. m. 19.

tevékenységet, még ha az el is halt már, feltéve, hogy az ily név használata alkalmas a közönség körében annak a hiedelemnek keltésére, hogy a mű szerzője az elhalt íróval azonos (P. I. 2193/1934.; lásd Alföldy i. m. 84.). A Szt. 63. §-ával kapcsolatban kifejtette a kir. Kúria (P. I. 6407/1933.), hogy a tulajdonos nem tehet változtatást közszemléletnek kitett művészi alkotáson (falfestményen). Végül a Szt. 64. §-ának értelmezéseképpen kifejtette a kir. Kúria (P. I. 3647/1928.), hogy ez a § az arckép megrendelőjének személyiségi jogát kívánja védeni, s így azt kell feltételezni a törvényhozóról, hogy még inkább kívánta védeni az ábrázolt személy személyiségi jogát, úgyhogy az arckép vagy szoborképmás többszörösítéséhez, közzétételéhez, forgalomba helyezéséhez vagy üzletszerű bemutatásához az ábrázolt személy beleegyezése is szükséges (Alföldy i. m. 154.).

Ezek az elszórt kijelentéseken felül általános jelentőségű állásfoglalását tartalmazza a kir. Kúriának a szerző személyiségi joga felől a P. I. 348/1932. számú ítélet (Alföldy i. m. 35.). Ennek az elvi állásfoglalásnak előzménye az, hogy az 1931:XXIV. tc.-be becikkelyezett az 1928. évi római szerzői jogi intézmény 6/a cikke. Az ebben kimondott elvek csak a Berni Szerzői Jogi Egyezményben részes többi állam javára hatályosulhatnak közvetlenül, ellenben belföldi szerzők javára nem jelentenek hatályos jogszabályt, s ilyen vonatkozásban a magyar törvényhozás még nem foglalt állást. A kir. Kúria azonban a Szt. 3. §-ának értelmezéseképpen hozta meg említett ítéletét, kimondva, hogy a szerzői jogi törvénynek a szerzői jog átruházásáról és átszállásáról rendelkező 3. §-át helyesen akként kell értelmezni, hogy a szerzői jog átruházása esetén is a szerzőnél maradnak meg továbbra is mindenkor az ő személyiségéhez tartozó jogok, nevezetesen az a jog, amelynél fogva annak elismerését és feltüntetését követelheti, hogy ő a mű szerzője, és az a jog, amelynél fogva a műnek reá sérelmes megváltoztatása ellen tiltakozhat, s e jogok a szerző halálával is fennmaradnak arra az időre, amelyre a halála után a mű még védelem alatt áll.

Bírói gyakorlatunk szóban levő álláspontja a szerző szellemi érdekeit éppúgy kimerítően sorolja fel, mint a Római Egyezmény, s igazi jelentősége egyfelől abban van, hogy a törvény egyes rendelkezéseiben elrejtett elvet világosan kifejezésre juttatja, másfelől abban, hogy a szerző szellemi érdekeinek önállóságát és a szerző vagyoni érdekeitől való függetlenségét kidomborítja. Egyébként azonban nem jut el a szerző szellemi érdekeinek minden irányú oltalmáig a szellemi alkotásra vonatkozóan, hanem a taxáció szakában marad. Másfelől annyiban is hiányos a Kúria elvi állásfoglalása, mert a szerző szellemi érdekeinek oltalmát szellemi alkotására vonatkozóan csak arra az időre adja meg, amíg a mű szerzői jogi oltalomban részül hatályos törvényünk szerint, tehát általában vagyoni vonatkozásban. Igen nagy hiányossága végül az is, hogy a szerző alkotására vonatkozó szellemi érdekei közül nem terjed ki az egyik legfontosabbra, nevezetesen arra, hogy a szerző kizárólagos elhatározásától függjön, vajon létrehozza-e és nyilvánosságra hozza-e alkotását. (Abban a tekintetben, hogy a szerző akaratától függ, nyilvánosságra hozza-e szerzőségét, a hatályos jog kielégítően rendelkezik, mint láttuk.)

Az, hogy a szerző maga határozza meg, létrehozza-e alkotását, magától értődő természetességnek látszik ugyan, azonban nagy gyakorlati jelentőség fűződik hozzá egyfelől az alkotás értékesítési jogának ügyleti átruházása vagy átengedése esetén, másfelől a szerző ellen intézett végrehajtás során. Az előbbi tekintetben az a szóban levő elv következménye, hogy a kiadót *helyesen* nem lehetne feljogosítani arra, hogy a szerzőtől a mű szolgáltatását követelhesse, hanem csupán kártérítési és elállási jogot kellene biztosítani a kiadó számára. A szellemi alkotás természetéből következik ugyanis, hogy csak önként, szabadon és nem kényszer folytán gyakorolható, s hogy elvileg a szerzőt nem lehet arra kötelezni, hogy olyan alkotást hozzon létre, amelynek szolgáltatását ügylettel ígérte ugyan, azonban utóbb – esetleg a körülmények változása következtében vagy más okból – arra a belátásra jutott, hogy az alkotás létrehozatala nem felel meg szellemi érdekeinek. Ezzel az elvvel alig lehet összhangba hozni az 1875:XXXVI. tc.-be iktatott kereskedelmi törvény 516. § 2. bekezdésébe foglalt azt a rendelkezést, amely szerint abban az esetben, ha a szerző saját hibájából nem felel meg annak a kötelességének, hogy az ígért munkát a szerződésileg megállapított minőségben és kellő időben adja át a kiadónak, a kiadó – egyebek közt – a szerződés teljesítését követelheti olyankor, ha a szerző átadási kötelességének saját hibájából meg nem felel.

A már létrejött alkotás nyilvánosságra hozatalát sem lehet kivonni a szerző kizárólagos megítélése alól. A nyilvánosságra hozatallal válik a szellemi alkotás olyan önálló valósággá, amely bizonyos vonatkozásokban elszakad a szerző személyiségétől, és bizonyos tekintetben – vagyoni vonatkozásban – ügylet vagy törvény alapján a szerző akarata ellenére is értékesíthető. A nyilvánosságra hozatal tehát a legközelebből érinti a szerző szellemi érdekeit. De a már nyilvánosságra jutott alkotás tekintetében is gondosan óvni kellene a szerző szellemi érdekét visszavonási jog biztosításával. Eszerint a szerző alkotásának értékesítését még átruházás esetén is jogosult volna nyomós okból megtiltani. Természetesen köteles lenne az ebből eredő kárt megtéríteni, s a bíróság megfelelő esetben a visszavonási jog gyakorlását csak kellő biztosíték fejében engedné meg. Ez a visszavonási jog, amely a szerzői jog francia irodalmában a *droit de repentir* néven szereplő jog körébe esik, végső következményeit vonná le a szerzői jog tárgyául szolgáló alkotások szellemi jellegének.

A szerzőnek a mű nyilvánosságra nem jutásához fűződő szellemi érdekét a Szt. csak annyiban oltalmazza, amennyiben a 6. § 1. pontja a szerzői jog bitorlásává minősíti a mű jogosulatlan közzétételét, úgyszintén lényeges tartalmának nyilvános közlését addig, amíg a mű a szerző beleegyezésével nincs közzétéve. De maga a Szt. 1. §-a is tartalmaz személyiségi jogi szabályt, amikor a mű közzétételét is a szerző kizárólagos jogának jelenti ki. Amennyiben a mű első közzétételéről, vagyis nyilvánosságra hozataláról van szó, a szerző szóban levő joga személyiségi jogi jellegű, és a szerző titokszféráját védi. Csak a későbbi közzététel esik kívül a szerző személyiségi jogának körén (ellenk. Szalai Emil).

Az alkotás létrehozatalára és a nyilvánosság elé bocsátásra vonatkozó szellemi érdekek jelentősége különösen a szerző hitelezőjének javára fogatosított végrehajtással kapcsolatban jelentkezik. A nyilvánosságra hozatal tekintetében az 1921:LIV. tc. 4. §-a szerint a szerzői jog addig, amíg az magát a szerzőt vagy örökösét vagy hagyományosát illeti meg, végrehajtás tárgya nem lehet. De ez a szabály ebben az általánosságban túl messzire ment. Nem indokolt arra az esetre, ha kétséget kizáróan megállapítható, hogy a szerző alkotását abban az állapotban, amint a végrehajtás fogatosításakor van, nyilvánosságra hozatalra vagy legalább értékesítésre szánta. Ilyenkor nincs indokoltsága a szerző beleegyezését kívánni a kényszerű nyilvánosságra hozatalhoz. Még kevésbé indokolt ily esetben az örökös vagy hagyományos beleegyezését kívánni, akit egyébként szintén nem lehet az alkotás nyilvánosságra hozatalára kényszeríteni.

A szerző szellemi érdeke elvileg az is, hogy az, akire szerzői jogát átruházta, vagyis akinek vagyoni jogait az alkotás értékesítésére átengedte, a szerzői jogot csak a szerző beleegyezésével ruházhatta át másra. Ugyanez áll a szerző örökösére vagy hagyományosára is. Ebben a tekintetben a hatályos jog nem foglal állást, még a kereskedelmi törvény (Kt.) sem a kiadói ügyletre vonatkozóan, amelyre nézve a kérdés vitás, de az uralkodó felfogás az, hogy a kiadó jogát csak a szerző beleegyezésével ruházhatja át másra, kivéve az üzletátruházás esetét. A szerzői jog lényegéből, szellemi jellegéből a további átruházás jogának korlátoltsága folyik. Az 1932. évi német és osztrák szerzői jogi törvénytervezet 20. §-a így rendelkezik az egyes jogosítványok átruházása tekintetében, míg a szerzői jogot magát átruházhatatlannak mondja ki, a halál esetét kivéve. Ezen a ponton is szükség volna a törvény állásfoglalására, amelynek keretében kivételt kellene tenni az üzleti vállalat körében létrehozott mozgófényképészeti műre nézve, amelyben túlnyomó jelentőségű az üzleti elem, egyébként pedig a szerző beleegyezésének megtagadását csak nyomós okból kellene hatályosnak elfogadni.

A szerző szellemi érdekének védelmére is irányulnak a hatályos jognak azok a rendelkezései, amelyek a szerző és a szellemi alkotást hordozó dolog tulajdonosa közti viszonyra vonatkoznak. Ezek a szabályok elsősorban magától értetődő tételt fejeznek ki: a szellemi alkotás más, mint az ezt hordozó dolog, tehát más a szellemi alkotásra vonatkozó – szerzői – jog is, mint a dologi szubsztrátumra vonatkozó – dologi – jog. Ilyen értelemben nem sokat mond a Szt. 6. § 1. pontja, amely szerint a szerzőt illető jogok gyakorlására a kézirat vagy másolatának birtokosa is csak a szerző beleegyezésével jogosult. (Erre utal a Szt. 46., 54. és 74. §-a is.) Hasonló megítélés alá esik a Szt. 63. §-ának egészen általánosságban tartott doktriner tétele: ha a szerző valamely művét más tulajdonába bocsátja, ezzel a szerzői jog átengedettnek nem tekintetik. (Erre a tételre utal a 66., 67. és 71. § is.) E rendelkezések valódi tartalma azonban éppen a szerző érdekei szempontjából igen jelentékeny. Ez abban áll, hogy abban az esetben, ha a szerző azt a testi tárgyat, amely alkotását eredeti példányképpen hordozza, más tulajdonába bocsátja, az ily dolog tulajdonosa – bizonyos kivétellel, amelyről mindjárt szó lesz – a szerző szellemi

érdekének érvényesítésére irányuló jogát egyáltalában nem, a szerző vagyoni érdekének érvényesítésére irányuló jogot pedig csak a szerző beleegyezésével gyakorolhatja. Kivétel csak a képzőművészeti alkotás. Az ily alkotást az ezt eredeti példányképpen hordozó testi tárgy tulajdonosa kétség esetén nyilvánosságra hozhatja, ezenfelül bizonyos körben értékesítheti is, nevezetesen közszemlére tétellel vagy a látást közvetítő készülék útján bemutatással. Képzőművészeti alkotásnál ugyanis az eredeti példány dologi jellege olyan szembeszökő jelentőségű, hogy az ily testi tárgy megszerzőjének tapasztalat szerint általában azt a szándékot lehet tulajdonítani, hogy ily tulajdonának a nyilvánosság részére bemutatását – esetleg vagyoni előny szerzése végett – kívánja (vö. az 1932. évi német és osztrák javaslat 23. §-ával).

Másik oldala a szerző és a tulajdonos viszonyának az a probléma, mennyiben szenved korlátozást a tulajdonos dologi joga abban az esetben, ha a tulajdonjog tárgya olyan dolog, amely szellemi alkotást eredeti példányképpen hordoz. Ebben az irányban a Szt. nem rendelkezik, de elvileg az a helyes felfogás, hogy az ily tulajdonos köteles legyen tűrni, hogy a szerző az alkotásra vonatkozó szellemi és vagyoni érdekeit érvényesíthesse, így különösen ily alkotását többszörösíthesse vagy közvetve elsajátíthassa. Ez a szabály folyamán annak az elvnek, hogy az alkotás a szerző jogkörében marad mindaddig, amíg a szerző önkéntes elhatározása vagy a törvény rendelkezése következtében abból ki nem kerül. A szerzőtől különböző tulajdonosnak tehát – elvileg – kötelessége módot nyújtani a szerzőnek arra, hogy alkotására vonatkozó érdekét érvényesíthesse, habár az azt hordozó testi tárgyat el is idegenítette. Véleményünk szerint csak a szerzővel szemben, nem pedig a szerzői jog gyakorlására jogosult bármely személlyel szemben lehet megállapítani a tulajdonos ily tűrés kötelezettségét. A dologi jogosult érdekeit ugyanis a lehetőségig kímélni kell. Ezért a helyes felfogás szerint a szerző érdekének érvényesítése csak alkalmas módon és a tulajdonos érdekeinek méltánytalan sérelme nélkül történhet. Ugyanebből az indokból kizártnak kell tekinteni a tulajdonos szóban lévő kötelezettségét arra az esetre, ha a tulajdonos szembenálló érdekei nagyobb súlyúak. Ilyen az eset mindenesetre akkor, ha a szerző azt kívánná, hogy a tulajdonos adja ki a dolgot a szóban lévő célból. Ez ugyanis túlságosan messzemenő korlátozása lenne a tulajdonjognak. Arra sem lehet köteles a tulajdonos, hogy a művet változtatlanul fenntartsa, vagy a rongálástól vagy a pusztulástól megóvja.¹⁴ A megrongálódott alkotást sem köteles a tulajdonos a szerzővel állíttatni helyre. Amennyiben közgyűjteményben őrzött képzőművészeti alkotásról van szó, az 1929:XI. tc. gondoskodik a kellő fenntartásról.

Vitás lehet, kötelező-e a tulajdonosra a szerző felfogása abban a tekintetben, hogy a képzőművészeti alkotást eredeti példányképpen hordozó testi tárgyat milyen módon kell elhelyezni. A művészi hatás szempontjából ugyanis nagy a jelen-

¹⁴ Sőt megsemmisíteni jogosult: Kúria P. I. 6407/1933; vö. Alföldy i. m. 152.

tősége annak a szempontnak, hogy a képzőművészeti alkotás kellő összhangban legyen a környező tér viszonyaival és az abban lévő tárgyakkal. Ennek megítélésére mindenesetre a szerző van leginkább hivatva. Ennek ellenére sem lehet a tulajdonos jogkörét ilyen messzemenően korlátozni, mert ez a szembenálló két jogkört túlságosan a tulajdonjoghoz fűződő érdekek rovására határolná el. A szerzőnek, aki az alkotását hordozó testi tárgy felett mint dologi jogosult nem rendelkezik, számolnia kell a tulajdonjog követelményeivel is.

A szerző szellemi érdekét érinti az ún. visszaháramlás jogának problémája is. Tételes jogunk nem rendelkezik arról, mi a joga a szerzőnek olyankor, ha az, akinek a szerző vagyoni érdekű jogának gyakorlását átengedte, ezzel a jogával nem él. Világos a helyzet a kiadói ügylet esetében, mert a Kt. 519. §-a értelmében a kiadó a többszörözésre és kellő forgalomba helyezésre *köteles*. Ily kötelezettség hiányában a szerzőt meg kell illetnie a jognak arra, hogy olyankor, ha az engedéllyel a kitűzött határidőben, ilyen hiányában a körülményeknek megfelelő méltányos határidőben, amennyiben pedig ez sem állapítható meg, a szerződés megkötésétől, s ha az alkotás példányának átadása később történt, ettől az időtől számított bizonyos hosszabb ideig (több évig) a szerző hibáján kívül és beleegyezése nélkül nem élnek, vagy oly fogyatékosan élnek, hogy a szerző jogos érdeke sérelmet szenved, a szerződéstől elállhasson, mintha azt meg sem kötötték volna, így meg lehet oltalmazni a szerzőt az ellen, hogy a vagyoni érdekű jogának átruházása esetén alkotását a nyilvánosság elől elvonják, és ezzel a szerzőt szellemi tekintetben hátrányos helyzetbe hozzák. Az ily oltalom szükségességét a magyar bírói gyakorlat már elismerte és érvényre is juttatta. A kir. Kúria P. I. 2483/1930. számú ítéletében – a Szerzői Jogi Szakértő Bizottságnak Hevesi Sándor előadása alapján alkotott véleményét elfogadva – kimondta, hogy olyankor, ha „a színház, illetve színházi üzemet folytató vállalat, amely a szerzőtől a színdarab előadási jogát megszerezte, a darabot annak utolsó előadásától számított öt éven át szünetelteti, akkor tőle a szerző az előadás jogát megvonhatja.” Ez ellen az állásfoglalás ellen csak abból a szempontból lehet kifogást tenni, hogy az öt év a modern viszonyok között túlságosan hosszú időnek látszik, elegendő lenne tehát kétévi várakozásra utalni a szerzőt. Az helyes, hogy a szerzőtől nem kívánja meg az ítélet utólagos teljesítési idő tűzését, de nem foglal állást a határozat abban a kérdésben, vajon az említett határidőt minden esetben be kell-e várni, vagy pedig lehetnek-e olyan esetek, amikor a szerző korábban is elállhat a szerződéstől, amellyel szerzői jogát átruházta. Ebben a tekintetben külföldi törvényművek részletes szabályokat tartalmaznak, amelyek szokásjogi figyelembevételre indokoltnak mutatkozik, így nyomban elállásra lehetne jogosult a szerző ilyenkor, ha általában nem képes kötelezettségét teljesíteni, vagy ha a teljesítést megtagadta. Ily esetekben ugyanis az idő folyásának semmi jelentősége nem lehet a felek szempontjából. Ugyanilyen az eset akkor is, ha az elállást a szerző egyéb nyomós érdeke kívánja, így különösen, ha az előadás nyilvánvalóan meg nem felelő, p. o. teljesen alkalmatlan szereplőkkel vagy oly változtatásokkal történnék, amelyekhez a szerző nyomós okból nem járulhat hozzá.

Az elállási jog gyakorlásának a vagyoniilag rendszerint inferiális helyzetben levő szerző részére alig lenne gyakorlati értéke, ha a megkapott ellenértékét köteles lenne visszaadni. Másfelől azonban az sem lenne helyes, ha az ily ellenértéket a szerző mindig megtarthatná. Ebből ugyanis súlyos méltánytalanságok hárulhatnának a másik félre. A helyes középút az, hogy a szerző abban az esetben, ha jogosan áll el a szerződéstől, nem köteles kiadni a már megkapott ellenértéket, azonban helye van az ily ellenérték kiadásának akkor, ha ezt méltánylást érdemlő körülmények, így különösen a másik fél vétkességének hiánya vagy a szerző sérelmének kisebb foka indokoltnak mutatják. Arra is módot kellene nyújtani, hogy az ellenértéket csak részben kelljen kiadnia a szerzőnek. További biztosítéka lenne az elállási jog gyakorlati hatályosulásának az, hogy a szerző előzetes lemondása az elállási jogról hatálytalan.

A szerzőnek – mint előrebocsátottuk – nemcsak ahhoz van elvileg joga, hogy a törvény és más jogának korlátai között szellemi érdekeit oltalmazhassa meg mindenkiel szemben, hanem ugyanilyen jog illeti meg a szellemi alkotására vonatkozó vagyoni érdekei tekintetében is. Vezető szempont ebben a tekintetben, a szellem érdekeire vonatkozó annak a tételnek megfelelően, hogy a szerző maga határozza meg, létrehozza-e és nyilvánosságra hozza-e alkotását, csak az lehet, hogy a szerző maga határozza meg, értékesíti-e alkotását, és ha igen, hogyan történjék az értékesítés. Ennek az elvnek első következménye az, hogy kisajátítási jog nem illeti meg az államot szellemi alkotás tekintetében, eltérően a szabadalmi jogtól (1895:XXXVII. tc. 2. § 2. pontja). Nem érinti az elvet az sem, hogy a szellemi alkotás értékesítését a sajtójog tiltja ideiglenesen lefoglalás és véglegesen elkobzás, illetőleg külföldi sajtótermék belföldi terjesztésének eltiltása esetén. A sajtójog ily tilalma ugyanis nem szerzői jogi jelentőségű. Egyéb rendészeti jellegű rendszabályok is hasonló megítélés alá esnek, amelyek a közszemlére tételt stb. korlátozzák. Ilyen különösen a falragaszok kifüggesztésének hatósági engedélyhez kötése.

V. Értékesítés

A szellemi alkotás vagyoni értékesítésének joga éppúgy a modern kor vívmánya, mint a személyiségi jog elismerése. Amint a személyiségi jog a személyes felelősség megfelelője, a személyes felelősség ellensúlyozója irodalmi és művészeti téren is, a közvélemény előtt való személyes felelősségé, addig a szellemi alkotás vagyoni hasznának élvezése a modern felfogás velejárója a munka megbecsülését illetően. A szellemi alkotásban ugyan nem a munka a lényeges, hanem az új, az eddig nem létezett létrehozása, de a munkára alapított társadalmi berendezkedés keretében a szellemi alkotás is olyan megbecsülésben részesül, mintha munka eredménye volna. Empirikusan tekintve valóban munkával jár legtöbbször a szellemi alkotás, de nem a munka a lényege. A modern felfogás azonban mindenképpen a munkával egyenlősíti a szellemi alkotást, és annak az etosznak megfelelően, amely

a munka ellenértékének megadásában elengedhetetlen erkölcsi követelményt lát, a szellemi alkotásnak is ellenértékben kell részesülnie mint munkának, mégpedig magasabb rendű munkának. A szellemi alkotás díjazása ma egészen magától értetődő társadalmi szükségesség, nem úgy, mint régebbi korokban, amikor a szellemi tevékenység általában nem esett a munka fogalma alá, de nem is járt a közfelfogás szerint ellenértékkel, csak bőkezűségből juttatott mecénási támogatással. A szellemi alkotás dologi alzatának túlnyomó jelentőséghez jutása tette lehetővé a szerzői jog kifejlődését, s ebben a keretben különösen a szellemi alkotás dologias ellenértékben részesítését, amennyiben a szellemi alkotást forgalomra képessé: áruvá tette. Az áruvá minősülés kedvező oldala a szellemi alkotó tevékenység megbecsülése vagyoni vonatkozásban is.¹⁵

Azt, hogy milyen értékesítési módok esnek a szerző vagyoni jogkörébe, a hatályos törvény az egyes művekről szóló rendelkezések kapcsán határozza meg. A szerző vagyoni jogainak alaptípusa a többszörösítés, közzététel és forgalomba helyezés kizárólagos joga, amit írói művek tekintetében a Szt. 1. §-a, zeneművek tekintetében 45., a képzőművészet és az iparművészet alkotásai tekintetében 60., szövegképek (illusztrációk), térképek, földrajzi, helyrajzi (topográfiai), építészeti, mérnöki és más műszaki, valamint tudományos vonatkozású tervek, rajzok, ábrák, vázlatok és plasztikai művek tekintetében 67. §-a mond ki, általában kifejezetten, részben pedig (67., 73. §) az 1. §-ra utalással. A többszörösítésen, közzétételen és forgalomba helyezésen kívül azonban egyéb irányban is biztosított hatályos jogunk vagyoni jogokat a szerző számára. Ilyen a nyelvi és zenei alkotások előadásának joga, amely azonban két irányban is lényeges korlátozásnak van alávetve. Elsősorban csak a nyilvános előadásra terjed ki a szerző kizárólagos joga, másodsorban pedig az előadásra alkalmas szellemi alkotásoknak sem minden fajtája esik a szerző részére védett előadás körébe. Nyelvi alkotások közül csupán a színművek és zenés színművek – nyilvános – előadása kizárólagos joga a szerzőnek, nem pedig egyéb írói műveké. Nem színpadi mű előadása tehát, bár nyilvános, nem tartozik hatályos jogunk szerint a szerző vagyoni érdekű jogai közé. Színpadi műnek is csak színszerű előadására van a szerzőnek kizárólagos joga, akár színészekkel, akár bábokkal történik az előadás, akár pedig színszerű előadás mozgófénykép útján való bemutatásával. Eredetileg nem színpadra írott mű színszerű előadása nem tartozik a szerző kizárólagos jogosultsága körébe, mert a törvény kifejezetten színművekről beszél. Nem védi a törvény a nem színpadra írott művek nem színszerű

¹⁵ A szerző vagyoni érdekű jogai nem szükségképpen azt jelentik, hogy az ily jog gyakorlása mindig vagyoni haszon céljából történik. Ebben a tekintetben nem a szerző konkrét lelki állásfoglalása az irányadó, hanem az, hogy a szerző ilyen jogai objektíve tekintve, általában vagyoni jelentőségek. Ezért a szerző akkor is vagyoni érdekű jogot gyakorol, ha ellenértékre nem tart számot. Természetesen a vagyoni érdekű jogok gyakorlása egyúttal szellemi érdekű is, mert a szerzőnek szellemi érdeke is alkotásának elterjedése, de az ily jogok mégis túlnyomóan vagyoni jelentőségűek.

előadását sem, ami éppen a legújabb fejlődésre tekintve (szavalóművészet!) tarthatatlan álláspont. A nyilvános előadás védelme kiterjed a némajátékokra és koreográfiai művekre (50. §), nemkülönben a másodlagos alkotásokra (8. §) és a mechanikai előadásra is (52. §). A védett körbe tartozik a képzőművészeti alkotások mechanikai vagy optikai készülékek segítségével való üzletszerű bemutatása, az utánképzés és az utánépítés is (60. §), ami kiterjed a szövegképekre (illusztrációkra), térképekre, földrajzi, helyrajzi (topográfiai), építészeti, mérnöki és más műszaki, valamint tudományos tervek, rajzokra, ábrákra, vázlatokra és plasztikai művekre is, ha rendeltetésüknél fogva képzőművészeti vagy iparművészeti alkotásoknak tekintendők (67. §). Kizárólagos joga a szerzőnek fénykép mechanikai vagy optikai készülék segítségével való üzletszerű bemutatása (68. §), úgyszintén a mozgófényképészeti műnek akkor, ha tartalma szerint a képzőművészeti alkotásokkal vagy a fényképészeti művekkel részesül egyenlő védelemben, amely esetben az utánképzés is a film szerzőjének kizárólagos joga (73. §). (A csupán fényképpel egy tekintet alá eső mozgófényképészeti mű tekintetében csak a mechanikai vagy optikai készülék segítségével való bemutatás jöhet szóba, a többszörösítésen, közzétételen és forgalomba helyezésen kívül.)

A szerző kizárólagos joga az oktatás vagy szórakozás céljából tartott előadások többszörösítése, közzététele és forgalomba helyezése is (6. § 2. pont), nemkülönben nyilvános tárgyalásokon, tanácskozásokon vagy összejöveteleken különböző alkalmakkor tartott beszédek gyűjteményes kiadása (6. § 6. pont), hasonlóképpen a mű közzétett címének átvétele (6. § 8. pont), a mű átvitele mechanikai előadás céljára szolgáló készülékekre stb. (6. § 9. pont), úgyszintén a mű felhasználása mozgófényképészeti mű céljára stb. (6. § 10. pont).

Nem ad kizárólagos jogot szerzői jogi törvényünk a szellemi alkotást hordozó dolog (könyv, folyóirat) bérbeadására (kikölcsönzésére), amely szintén értékesítési módja a szellemi alkotásnak, ha a dologi alzatra vonatkozó kötelmi ügylet alakjában is.

Nem említi a törvény a rádió útján való közlést sem mint a szerző kizárólagos – vagyoni érdekű – jogát. Ebben a tekintetben a – belföldi viszonylatban, belföldi szerzők javára nem hatályos – Római Szerzői Jogi Egyezményben van megfelelő rendelkezés, amennyiben a 11/a. cikk kimondja, hogy irodalmi vagy művészeti mű szerzőjének kizárólagos joga van arra, hogy művének a nyilvánossággal rádió útján közlését megengedje. Egyébként csak a bírói gyakorlat az, amin a rádióközlés szerzői jogi védettsége ez idő szerint alapszik. A kir. Kúria P. I. 1333/1935. szám alatt kelt ítéletében arra az álláspontra helyezkedett, hogy a rádió útján a nyilvánossággal közlés nem egyéb, mint a mű mechanikai előadás céljára szolgáló készülékre átvétele, ami – mint láttuk – a Szt. 6. § 9. pontja értelmében a szerző kizárólagos joga. A Kúria kifejezetten utal arra, hogy a Szt. 6. § 9. pontjának ily értelmezése mellett a Római Szerzői Jogi Egyezménynek a külföldi szerzőket védő 11/a. cikkében kimondott elv, amely szerint az irodalmi vagy művészeti mű szerzőjének kizárólagos joga van arra, hogy művének a nyilvánossággal rádió útján

való közlését megengedje, a belföldi szerzőre is kiterjed. Az a nagy vita, amely a rádióközlés joga tekintetében nemcsak nálunk, de más olyan országokban is folyt, ahol a szerzői jogi törvény a rádióközléssel még nem foglalkozhatott, mutatja azt, hogy a rádió tekintetében ilyen jogrendszerben nem lehet teljesen megnyugtató jogi helyzetet teremteni a pusztán törvényértelmezés alapján. Csak az alkotó judikatúra állásfoglalása pótolhatja – lényegileg szokásjogi mederben – a tételes jog hiányosságát, de a bírói gyakorlat indoklásául felhozott törvényértelmezés többé-kevésbé túlfeszített, és a részletkérdésekben más nehézségeket szülhet, amelyek a szerzői jog tudományában nem hagyják nyugvópontonra jutni a rádió szerzői jogi jelentőségének kérdését. Erre beszédes példa annak a problémának megoldása, amely arra vonatkozik, hogy a Szt. 8. §-a alapján az előadóművészt megilleti-e az a jog, hogy a személyes közreműködésével készített gramofonlemezen megrögzített művészi teljesítményének rádió útján közvetítését megtilthatja-e vagy sem. A kir. Kúria imént idézett ítéletében nemlegesen döntötte el a kérdést, de megoldása a szerzői jog irodalmában nem találkozott osztatlan helyesléssel, különösen indoklását illetően.¹⁶ Mindenesetre annyi megállapítható, hogy a bírói gyakorlat a rádióközlés kizárólagos jogát a szerzőnek tulajdonítja, és ezzel lényegesen megkönnyítette a törvényhozónak ebben a kérdésben különösen szükséges állásfoglalását. Ma, a bírói gyakorlatra tekintettel, a Szt. 6. § 9. pontját kell úgy tekinteni, mint amely az írói mű rádió útján közlésére is kiterjed.

Ami az egyes értékesítési módokat illeti, ebben a tekintetben elsősorban az alaptípusként jelentkező cselekményeket kell vizsgálódás tárgyává tenni. A többszörösítés tulajdonképpen csak előkészítő jellegű tevékenység a szellemi alkotás értékesítésére,¹⁷ és az uralkodó felfogás szerint a szellemi alkotást hordozó testi tárgy vagy tárgyak előállításában áll,¹⁸ amelyek térben és időben elkülönülten jelentkeznek. A közzététel uralkodó értelmezés szerint a mű első közzétételét, vagyis nyilvánosságra jutását jelenti, és ebben az értelemben a szerző személyiségi jogát foglalná csak magában, holott a közzététel ismételtető is, és mint ilyen nemcsak szellemi, de vagyoni érdeke is a szerzőnek. A közzétételnek ez a kétféle értelme természetesen eltérő jogi jelentőségű. Mint olyan cselekmény, amelyhez a szerzőnek vagyoni érdekből is kizárólagos joga van, a közzététel a mű mások részére hozzáférhetővé tételét jelenti, akár *uno icto* (közszemlére tétel, előadás színmű, zenemű tekintetében), akár egyes példányok terjesztése útján. A közzététel személyes vagy gépi módja egyaránt figyelembe jön. A közzétételnek nem kell a szellemi alkotás egészére kiterjednie, elég a lényeges tartalom nyilvános közlése is, mint a Szt. 6. § 1. pontja kifejezetten védi. A közzététel módja lehet a mű megjelenése is,

¹⁶ Vö. Szalai Emil: *Előadóművész, gramofonlemez, rádió*. 1935; Balás P. Elemér bírálata a *Jogállam* 1935. évi 228. s köv.

¹⁷ Magyary i. m. 22.

¹⁸ Ellenk. Balás: *Rádió, szerzői jog, sajtójog*. (Lásd jelen kötetben: 167–207. – a szerk.)

azaz – a Szt. 77. §-a értelmében – a mű nyilvános forgalomra szánt példányokban (többszörösítésekben, másolatokban, lenyomatokban, filmlevonatokban stb.) jogos kiadása is.

A szerző vagyoni érdekű jogai szempontjából a megjelenés rendszerint a forgalomba helyezéssel esik egybe, amely a szellemi alkotást hordozó dolog megszerzését teszi lehetővé bárki számára. A forgalomba helyezéshez elegendő a raktáron tartás (mint a kir. Kúria P. I. 4457/1928. és P. I. 1335/1929. sz. ítélete megállapítja).¹⁹ Az ingyen osztogatás joga is a szerzőt illeti kizárólag.²⁰

Magyary Géza szerint (i. m. 23.) a forgalomba helyezés csak egyik módja a közzétételnek, de ez a felfogás nyilván az értékesítést azonosítja a közzététellel. Világos ez abból, hogy Magyary szerint a szellemi alkotás rendeltetése hatást gyakorolni a közönségre, s ennek eszköze szerinte a nyilvánosságra hozatal. A közzététel – mint kifejtettük – annyiban, amennyiben nem a szerző szellemi érdekét szolgáló nyilvánosságra hozatal, az értékesítés egyik módja, éppúgy, mint a forgalomba helyezés. A szerzői jogi törvény technikai értelmében tehát a közzététel mint a szellemi alkotás értékesítési módja a forgalomba helyezést magában nem foglaló értékesítési módot jelent. A forgalomba helyezés szokásos módja a saját vagy bizományi, legtöbbször pedig kiadói ügylet alapján való kiadás.²¹

Színművek és zenés színművek előadásának nyilvánosságát a bírói gyakorlat (Kúria P. I. 980/1928.) rendkívül kiterjesztően értelmezi, amennyiben ezt már a családiasság és háziasság körét meghaladó hallgatóságban látja, s így – a törvény nyelvhasználatával alig összhangban – a helyes felfogás felé közeledik, amely az előadást általában a szerző kizárólagos jogának tekinti, a közérdeknek megfelelő korlátozással (házi vagy iskolai kör tekintetében).

A mű rádió útján nyilvános közlése mellett kizárólagos joga a szerzőnek – a 6. § 9. pontjában foglalt rendelkezésnek a bírói gyakorlatban érvényre jutó értelmezéséhez képest – a fémvezetékes távbeszélő útján hallhatóvá tétel is, továbbá az alkotás hangszóró vagy más ily műszaki berendezés útján a – bár szabad ég alatt tartott – előadás helyén kívül, illetőleg túl hallhatóvá vagy láthatóvá tétele, úgyszintén a rádióközvetítés hangszóró vagy más ily műszaki berendezés útján hallhatóvá tétele is, ha ez ellenértékért történik, vagyis a rádióközvetítés nem normális vételeként jelentkezik.

Ami a fordítást, átdolgozást, közvetett elsajátítást stb. illeti, ebben a tekintetben a Szt. 6. § 10. pontja nem az ilyen másodlagos alkotás létrehozatalát akarja bitorlásnak minősíteni, hanem csak az ily másodlagos alkotás értékesítését. A közvetett elsajátítás egymagában mindenkinek szabadságában áll, amennyiben a közvetett elsajátítás útján létrejött alkotást nem értékesíti. Saját használatára tehát bárkinek joga van idegen nyelvű alkotást lefordítani stb. Természetesen érinti a közvetett el-

¹⁹ Alföldy i. m. 17.

²⁰ Uo., 18.

²¹ Magyary i. m. 23.

sajátítás értékesítése, sőt pusztá nyilvánosságra hozatala is az eredeti alkotás szerzőjének szellemi érdekeit is, amennyiben a közvetett elsajátítás az eredeti alkotás torzításával járhat. Magától értetődik, hogy amikor a közvetett elsajátítást nem a szerző, hanem – akár a szerző feljogosítása alapján, akár jogosulatlanul – más végezte, az eredeti alkotás szerzőjének vagyoni érdekű joga ugyan érintetlenül marad, azonban a fordító vagy más átdolgozó és általában a közvetett elsajátító vagyoni érdekű jogát nem érinti. Ez folyik a közvetett elsajátítás – bár másodlagos és az eredeti alkotástól függő – saját jelentőségéből.

Nem juttat hatályos jogunk úgynevezett részesedési jogot (kísérőjogot, *droit de suite*,²² *Urheberanteil*), amely szerint minden olyan esetben, amikor a szellemi alkotását eredeti példányként hordozó testi tárgyat ellenérték fejében elidegenítik, a szerzőt vagy örökösét az ellenértékből részesedés illetné meg.

Nem terjed ki a szerző vagyoni érdekű joga, a dolog természetéhez képest, annak megtiltására, hogy más olyan új önálló alkotását értékesítse, amely a szerző alkotásának felhasználásával keletkezett ugyan, de lényege nem azonos a felhasznált alkotás lényegével. Az ilyen alkotás nem másodlagos, hanem önálló alkotás, ha van is valamelyes kapcsolat a két mű között.

A mű értékesítése abban az esetben, ha a műnek több szerzője van, és az egyes részek szerzőinek részei el nem különíthetők, ellenkező megállapodás hiányában csak valamennyi szerzőtárs beleegyezésével történhet, ellenben ha a szerzők részei elkülöníthetők, az értékesítéshez az illető rész szerzőjének beleegyezése szükséges (Szt. 1. § 2. és 3. bek.). Hatályos jogunk tehát nem gondoskodik megoldásról arra az esetre, ha el nem különíthető részek esetén az értékesítésre nézve nem jön létre a megegyezés. A Szt. 1. §-ának szóban lévő rendelkezései alól azonban kivételt tesz a Szt. 53. §-a a szöveges zeneművek tekintetében – ide nem értve a zenés színműveket – annyiban, hogy szöveges zenemű előadásához a zeneszerző elhatározását elegendőnek tekinti, természetesen a szerzőket egymással szemben megillető jogok sérelme nélkül. Kifelé tehát a zeneszerző és a szövegíró nézeteltérése esetén a zeneszerző akarata jut érvényre. Szerzőtárs csak az, aki alkotó tevékenységet végez, de nem az, aki a szerzőnek csupán bíráló megjegyzésekkel, átnézéssel, a nyilvánvaló elvétések kijavításával vagy más ilyen módon nyújtott segítséget, vagy aki – mint Alföldy utal rá – más alkotásán az egészhez képest elenyésző jelentőségű – megengedett – változtatást tesz. Nem helyes azonban az az álláspont,²³ amely szerint megállapodás is lehet alapja a szerzőtársi viszonyoknak. A szerzőség abszolút jellegű jogállás, ellenben megállapodás esetén csak egymás közt létesül a szerződésre lépők kötelmi jogviszonya. A szerzőtársak kötelesek egymás szellemi érdekét tiszteletben tartani olyankor is, amikor saját részük értékesítéséről szabadon rendelkeznek.

²² Vö. Balás P. Elemér: *Szerzői jogi reformtörekvések*. 17. s. köv. (Lásd jelen kötetben: 209–255. – a szerk.)

²³ Alföldy i. m. 20.

Az az elv, amely szerint a szerző maga határozza meg, értékesít-e szellemi alkotását, és ha igen, hogyan, különösen nagy jelentőségű abból a szempontból, mennyiben lehet végrehajtási kényszerrel elérni a szellemi alkotás értékesítését a szerző hitelezője érdekében. Ebben a vonatkozásban nem az a kérdés, lehet-e végrehajtás útján kényszeríteni a szerzőt alkotásának nyilvánosságra hozatalára, amiről fentebb volt szó. Hatályos jogunk nem teszi meg ezt a megkülönböztetést, hanem általánosságban úgy rendelkezik, hogy a szerzői jog addig, amíg az magát a szerzőt vagy örökösét vagy hagyományosát illeti meg, végrehajtás tárgya nem lehet. Ez a szöveg túlzásba megy nem csupán személyiségi jogi tekintetben, amiről már volt szó, hanem a szerző vagyoni érdekű jogai tekintetében is, amennyiben a szerző örökösét és hagyományosát is úgy védi, mint a szerzőt, holott lényeges a különbség köztük. Mihelyt ugyanis az alkotás jogszerűen nyilvánosságra került, csak a szerzőt kell kímélni attól, hogy ne legyen köteles tűrni olyan alkotásának terjesztését, amelyet nem tart erre alkalmasnak. A szerző halála után az ily kíméletnek nincs kellő indokoltsága. Az örökös (hagyományos) már nem áll olyan közeli kapcsolatban a művel, mint annak szellemi létrehozója. A szerzőt illetően nem rendelkezik a törvény afelől, lehet-e helye vele szemben a végrehajtásnak, ha ebbe beleegyeznek. Azt hisszük, a szerző érdekében alkotott jogszabálynak annyiban, amennyiben nem a szerző szellemi érdekének oltalmáról van szó, lehet ilyen diszpozitív hatályt tulajdonítani. Véleményem szerint efelől azonban – a visszaélések elkerülése végett – kifejezetten meg kell kérdezni a szerzőt a végrehajtás alkalmával. A beleegyezésre a dolog természetéhez képest a törvényes képviselő nem jogosult. Véleményem szerint a végrehajtásról szóló rendelkezéseket alkalmazni kell az oly dolgok tekintetében is, amelyek kizárólag valamely nyilvánosságra hozott képzőművészeti vagy iparművészeti alkotás többszörösítésére szánt külön eszközök. Az ily testi tárgyak szabad birtoklásához fűződő érdek ugyanolyan megítélés alá esik, mint az alkotás értékesítéséhez fűződő érdeke a szerzőnek.

Nem gondoskodik a törvény a szerző vagy örököse vagy hagyományosa vagyoni érdekének megóvásáról arra az esetre, ha nem ellene, hanem más ellen fogantatásnak végrehajtást olyan jogra, amely eredetileg a szerzőt illető vagyoni érdekű jog volt. Ez különösen kiadói ügylet esetében fordulhat elő. Ilyenkor annak, aki a végrehajtás folytán értékesítési jogot szerez az alkotásra, a végrehajtást szenvedővel (kiadóval stb.) egyetemlegesen kellene felelnie azokért a kötelezettségekért, amelyek a szerző vagy örököse javára kapcsolatosak az ily joggal. Természetesen nem terjedhetne ki az ily felelősség már létesült kártérítési kötelezettségekre, amely független a szerző vagyoni érdekű jogának ily kényszerű értékesítésétől. Ily szabályozás megvan egyes újabb külföldi törvényekben.

Mínthogy a szerzői jog – bizonyos szűk körben – lehet végrehajtás tárgya, nem lehet kizártnak tekinteni azt sem, hogy ne lehessen zálogjogot engedni vagyoni érdekű szerzői jogra. Helyes felfogás szerint ily jog átruházásának a szerző beleegyezése nélkül nem lehet joghatálya, azonban a szerző beleegyezését csak nyomós okból tagadhatja meg.

VI. Lemondás, átruházás

Ami a szerzői jog korlátait illeti, ezek a korlátozások hozzák összhangba az egyéni szempontokat az összesség érdekeivel, akár közvetlenül, akár pedig egyesek érdekei alakjában jelentkezzenek. Ezek a korlátozások kifejezésre juttatják a szellemi alkotásnak azt a tulajdonságát, hogy létrehozása szorosán összefügg a társadalom adott szellemi állapotával, továbbá – nem utolsósorban – a múlttal is. Mindezek az összefüggések a szerzőt is a nagy összességbe illesztik bele, és egyéni alkotásának a nemzetben és a társadalomban gyökerező értékeit tárják fel. Áll ez nemcsak a közvetlenül közérdekű korlátozásokra, hanem azokra is, amelyek egyfelől a szerző részére biztosított önkéntes korlátozásokat jelentik, másfelől a szerzőtől különböző egyes személyek javára szolgálnak. A szerző önkorlátozásának lehetősége is végső elemzésben közérdekű, mert az egyén szabad mozgása a megfelelő mértékben szintén a társadalom boldogulásának feltétele. A szerző jogának korlátozásai tehát vagy közvetlenül folynak a törvényből, vagy csupán elismeri azokat a törvény.

Az önkéntes korlátozások abban állnak, hogy a szerző lemondhat szerzői jogáról. Ez kétségtelen a vagyoni érdekű jogok tekintetében, míg a szellemi érdekű jogokat illetően elvileg az a helyzet, hogy előzetes lemondásnak nincs helye. Ezt az elvet juttatja kifejezésre az Magánjogi törvénykönyv (Mt.) 107. §-a: a személyiség jogáról lemondani vagy gyakorlását a jó erkölcsbe ütköző módon korlátozni nem lehet.

A hatályos törvény nem foglal ugyan állást abban a tekintetben, hogy átruházásnak csak a vagyoni érdekű jogok tekintetében lehet helye, de a személyiségi jog lényegéből folyik, hogy a szerző szellemi érdekű jogainak gyakorlását nem bízhatja másra addig, amíg ez neki magának módjában van, vagyis a szerző életében. Abban a kérdésben is, van-e helye átruházásnak a szerző vagyoni érdekű jogai összességében tekintetében, hatályos jogunk nem állít fel korlátot, úgyhogy nincs akadály olyan átruházásnak, amely a szerző jogának egészére vonatkozik, kivéve mégis a szerző szellemi érdekű jogait. Átruházásnak tehát akár az értékesítés egyes módjaira nézve, akár az értékesítésre nézve általában helye lehet,²⁴ de az értékesítés megengedése – akár a szerző vagyoni érdekű jogának átruházásával jár, akár anélkül – kétség esetén csak a kifejezetten meghatározott értékesítési módra terjed ki.

A szerző vagyoni érdekű jogának értékesítésére a szerző másnak adhat engedélyt, mégpedig akár átruházással, akár anélkül. Előbbi esetben az, aki az engedélyt kapta, nemcsak a szerzővel, hanem minden más harmadik személlyel szemben is felléphet a szerző jogán. Pusztán engedély alapján pedig csupán kötelmi viszony létesül a szerző és az engedélyes közt, anélkül hogy ez harmadik szemé-

²⁴ A német és osztrák javaslat szerint a szerzői jog mint ilyen nem tárgya az átruházásnak, csupán az egyes értékesítési jogok (*Werknutzungsrechte*).

lyekkel szemben felléphetne. Természetesen a szerzővel szemben sem léphet fel az ily engedélyes azon az alapon, hogy a szerző jogtalanul gyakorolót egyébként megillető jogot, tehát nincs helye annak, hogy a szerzői jogi törvényben szabályozott magánjogi következmények kerüljenek alkalmazásra ilyen esetben a szerzővel szemben, hanem csupán az általános magánjogi szabályok alkalmazásának lehet helye. Nem lehet azonban vitás, hogy harmadik személyekkel szemben is felléphet a szerzői jog alapján a kiadó, aki az 1875:XXXVII. tc. 515. §-a értelmében kizárólagos jogot szerez az ott megjelölt keretben, úgyhogy a kiadói ügylet mint az értékesítés jogának korlátozott átruházása jelentkezik, és a pusztán engedélynél messzebb menve, abszolút jogot biztosít a kiadó számára. Ennek következményét vonja le a Szt. 29. §-ának 1. bekezdése, amelynek értelmében a szerzői jog bitorlása tekintetében sértett az, akinek szerzői vagy kiadói joga megsértetett. Az átruházott vagyoni érdekű jog további átruházásához szükséges a szerző vagy örökösének beleegyezése is, a fentebb már előadott indokokból, de a beleegyezést csak nyomós okból lehet megtagadni.

A hatályos jog nem tartalmaz rendelkezést afelől, hogy olyan esetben, amikor a szerzői jogot korlátozva ruházták át, milyen terjedelemben kell átruházottnak tekinteni a szerző vagyoni értékű jogát abban az esetben, ha az ügylet kifejezetten nem rendelkezik efelől. Fő szabály az, hogy az értékesítés megengedése – mégpedig átruházás esetén kívül is – csak a kifejezetten meghatározott értékesítési módra terjed ki, ha pedig az értékesítési mód nincs meghatározva, az a cél irányadó, amelyet a felek a szerződéssel meg akartak valósítani. Arra nézve, hogy mi volt a felek célja az átruházással vagy az értékesítés egyéb megengedésével, természetesen nem kizárólag az ily ügylet tartalma irányadó, hanem ezt a bírót az eset összes körülményének mérlegelésével állapítja meg. Minthogy a felek egyetértő célja nem lehet olyan értékesítés, amely a megállapodás idején nem szokásos, ehhez képest kétség esetén az értékesítés ily módjába beleegyezni nem köteles a szerző. Ez az egyes újabb külföldi törvényekben és tervezetekben kifejezetten kimondott szabály igen fontos lehet, különösen az olyan értékesítési módok tekintetében, amelyek a megállapodás létrejöttkor még egyáltalán nem is ismeretesek. A szóban lévő szabály számol a szellemi alkotások terjesztésének technikájában tapasztalható gyors fejlődéssel, és méltánytalan sérelemtől óvja meg a szerzőt.

Azt a vitás kérdést, vajon kiterjed-e a többszörösítésre adott engedély kétség esetén az alkotás más értékesítési módjaira, így az előadásra, bemutatásra vagy rádióközvetítésre is, nemlegesen kell eldönteni. A többszörösítés annyira jellegzetes értékesítési mód, hogy ennek kizárólagos ügyleti felemlítése a dolog természetéhez képest azt a vélelmet szüli, hogy a felek szándéka nem irányul más értékesítési mód átengedésére. Az a további magyarázati szabály, hogy az előadásra adott engedély kétség esetén kiterjed a rádióközvetítésre is, bővebb indokolásra nem szorul. Ha a szerző rádióközvetítésre adott engedélyt, kiterjed-e az ily engedély egyúttal más olyan közlési módokra is, amelyek a rádióközvetítéshez hasonló terjedelműek, vagy a rádióközvetítés további felhasználását foglalják magukban? Így

különösen, kiterjed-e a rádióközvetítésre adott engedély a külföldi rádióközvetítés felfogására és a belföldön különböző helyeken egyidejűleg tartózkodó korlátlan számú egyénnel egyidejűleg, de nem ismételtően közlésre is? Ilyen eset elsősorban az, ha a felfogott rádióközvetítést más adóállomás továbbterjeszti (*rebroadcasting*). Kétségtelen, hogy a rádióközvetítés vétele szerzői jogi szempontból közzömbös, és csupán az adásnak van ebből a szempontból jelentősége. Az is világos, hogy a rádióközvetítés szóban levő továbbterjesztése az eredeti adáshoz képest új értékesítési lehetőség. Méltánytalan volna tehát a szerzőre, ha kétség esetén úgy kellene tekinteni, mint aki beleegyezett az ilyen messzemenő értékesítésbe is.

További kérdés, kiterjed-e a rádióközvetítésre adott engedély egyúttal a belföldi fémvezetékes táviró vagy távbeszélő útján közlésre is. Ebben a tekintetben a véleményem az, hogy amennyiben az ily közlés egyidejűleg történik a rádióközvetítéssel, a rádióközvetítésre adott engedély kétség esetén kiterjed a szóban lévő közlési módokra is. A rádióközvetítés ugyanis természeténél fogva alkalmas arra, hogy mindenki számára korlátlanul hozzáférhetővé tegye az alkotás közlését, akinek erre műszaki lehetősége van. Ehhez képest a rádióközvetítés vezetékes továbbítása nem jelent többletet a rádióközvetítéshez képest, feltéve, hogy a rádióközvetítéssel egyidejűleg történt. Ebben a tekintetben nem tesz különbséget az sem, hogy a vezetékes továbbítás külön erre a célra berendezett vezeték útján vagy az általános telefonhálózat útján történik. Ez a különbség ugyan is a lényeg szempontjából nem jelentős.

Más megítélés alá esik a rádióközvetítés hangszóró vagy más ily műszaki berendezés útján hallhatóvá vagy láthatóvá tétele. Amennyiben ez nem házi vagy iskolai körben történik, mindenesetre olyan értékesítési módja az alkotásnak, amely a rádióközvetítéstől elkülönül, és így nem nyújt kellő alapot oly vélelemre, mintha a szerző a rádióközvetítésre adott engedéllyel egyúttal az ily értékesítési módra is engedélyt adott volna.

Épületterv megszerzője kétség esetén csak egy épület emelésére jogosult.

A közvetett elsajátítás másodlagos jelentőségéből következik az, hogy a szerző vagyoni érdekű jogának átruházása esetén is a szerző joga marad – más megállapodás hiányában – az alkotás közvetett elsajátításának értékesítése. A közvetett elsajátítás értékesítésében álló vagyoni érdek ugyanis szorosan kapcsolódik a szerző szellemi érdekeihez, amelyek éppen közvetett elsajátítás esetén vannak veszélynek kitéve az eredeti eltorzításának lehetősége miatt.

Nagy jelentőségű kérdés, mi a helyzet akkor, ha a szerző műveinek gyűjteményes kiadásában olyan alkotását kívánja értékesíteni, amelyre nézve vagyoni érdekű jogát másra ruházta. Ebben a tekintetben az 1875:XXXVII. tc. 524. §-a csak annyit mond ki, hogy a kiadó, ha a szerző egyes munkáinak kiadására jogot nyert, e munkák összkiadásának eszközlésére nincs feljogosítva, ha pedig a szerző a munkáinak összkiadását engedi át, a kiadó nem nyer jogot arra, hogy az egyes munkákat vagy azok részeit külön kiadhassa. Nem érintik azonban a szóban lévő rendelkezések azt a kérdést, hogy a szerző jogállása milyen ezekben az esetekben.

A német és osztrák javaslat megengedi a gyűjteményes kiadásban való értékesítést a szerzőnek akkor, ha az átruházás esetében az alkotás megjelenésének évétől számítva 20 év már eltelt. Ebben a vonatkozásban a szerző erről a jogáról nem mondhat le és nem is korlátozhatja joghatályosan. A külföldi gyakorlatban felmerült az a vitás kérdés, hogy azt, vajon gyűjteményes-e a kiadás, milyen alapon kell megállapítani. Az összes körülmény, így különösen annak figyelembevételével lehet csak megállapítani, hogy a felvett alkotások számára és jelentőségére tekintve, az ily kiadás alkalmas-e a szerző egész munkásságának a feltüntetésére. Ezzel ki van zárva annak a lehetősége, hogy a szerző az alkotás átruházásából eredő jogok kihasználásával értékesítse újból az ily alkotást olyan kiadás keretében, amely csupán a szerző egyes népszerűvé vált alkotásait tartalmazza, anélkül hogy a gyűjteménybe felvett alkotások a maguk összességében jellegzetes képét nyújtanák a szerző szellemi egyéniségének. Ehhez egyfelől az kell, hogy a gyűjteménybe felvett alkotások a szerző megítélése szempontjából elég jelentősek legyenek, másfelől hogy erre a célra mennyiségileg is kellő anyagot szolgáltatassanak.

A szerzői jog átruházásának jövőbeli alkotásra nézve is lehet helye a Szt. 3. §-a értelmében. E § szerint azonban az olyan szerződés, amellyel a szerző a szerzői jogát általában jövőben alkotandó minden művére vagy általában jövőben alkotandó műveinek meghatározott nemére ruházza át, a felek bármelyike előzetes felmondással bármikor felmondhatja, feltéve, hogy a szerződés létrejötté óta öt év már eltelt. Érvénytelen az e szabálytól eltérő oly megállapodás, amely a szerző hátrányára szolgál. E rendelkezéseknek nagy a gyakorlati jelentőségük, tekintettel arra, hogy a szerző vagyoni érdekű jogainak érvényesítése mindinkább ily célra alakult egyesülések útján történik.

A törvényből egyesek javára folyó korlátozások közé tartozik az arckép szerzőjét illető jogok korlátozása a képmás személyiségi jogával (lásd a személyiségi jogról szóló részben).

Közvetlenül közérdekű korlátozás elsősorban a szerzői jogi oltalom idejének megszabása a törvényben (Szt. 11–17., 45., 49., 60., 65., 67., 69., 75. §). Ezenkívül – szintén az összesség kulturális szükségleteinek kielégítése érdekében – nagyszámú korlátozást tartalmaz a Szt. 9., 47., 54., 62., 71. és 72. §-a. Ebben az összefüggésben meg kell említeni, hogy formailag a szerzői jog korlátozásaként jelentkezik az is, hogy a mű többszörösítése saját használatra a szerző beleegyezése nélkül is meg van engedve (Szt. 5. § 2. bek., 46., 54., 62. § 1. pont, 67., 71., 74. §), ez azonban valójában nem korlátozása a szerzői jognak, mert az ily másolatkészítés lényegében ugyanaz, mint a mű elolvasása stb. Amíg csak a mű megértésének vagy élvezésének egyéni segédeszköze gyanánt jelentkezik az ily többszörösített példány, teleologikusan nem is lehet valódi többszörösítésről beszélni. (A kérdés különben nem vitátlan.)

VII. Bitorlás

A szerzői jog bitorlásának magánjogi következményeiről kell még röviden szólnunk. Ebben a keretben abba hagyási keresetről nem rendelkezik a törvény, de a személyiségi jogi részben ismertetett bírói gyakorlat nagyvonalú álláspontjára tekintve, nem látjuk akadályát az abba hagyásra irányuló keresetnek objektív szerzői jogsértés miatt, még ha gazdagodás kiadását nem is követeli a sértett. A kártérítési rendelkezéseket illetően figyelembe kell venni megítélésem szerint a véltlen kár megtérítésének a bírói gyakorlatban (az Mt. 1737. §-a alapján) kialakult szabályát is. Az elmaradt nyereségre is ki kell terjeszteni a kártérítést az Mt. 1111. §-ának megfelelő keretben. *De lege ferenda* a kártérítés vagy a gazdagodás kiadása helyett választást kellene engedni a sértettnek méltányos díjazás követelésére, továbbá arra is fel kellene jogosítani a sértettet, hogy a kár összegét meghaladó tiszta nyereség kiadását is követelhesse a bitorlótól.

Személyi és dologi társadalomszemlélet

A társadalmi kapcsolatok egyik legfontosabb problémája az egyének egymáshoz való viszonyának abból a szempontból való alakulása, hogy ez a viszony közvetlen, személytől személyhez kapcsolódó-e, vagy a kapcsolatot személytelen, anonim, dologi elem közvetíti-e, és főleg, hogy – ha dologi elem ékelődik az egyének közé – ennek a dologi elemnek milyen mértékű a közbeékelődése. Lehet ugyanis a dologi elem kapcsolatot közvetítő hatása csekély jelentőségű, az emberi vonatkozások mellett eltörpülő, de lehet ez a közvetítő szerep olyan nagymértékű, hogy mellette a személyi szempontok háttérbe szorulnak, és a dologi kapcsolatban levő személyek egyenesen függvényévé válhatnak a dologi elemnek.

Hogy mindjárt szemléletessé tegyem a dolgot: a személyi és dologi kapcsolat szélső ellentétét jelzi egyfelől az, amit a görög poliszról állapítottak meg, hogy határa addig ért, ameddig a herold hangja eljutott, amikor tehát az egyesek közti érintkezés, a társadalomra való hatás egészen közvetlen volt, személy és személy kapcsolata teljesen közvetlenül alakult, már amennyiben szellemi tartalom közlését illetően egyáltalában lehet közvetlenségről beszélni. A közvetlenség ebben a relatív értelemben azonban mindenesetre megvolt a polisz tagjainak egymás közti kapcsolatában, az egyes és a közület egymásra hatásában. Az ellenkező pólust jelenti a tömegre hatás, általában a másra hatás modern módja, amelyet az említett egyenes úttal ellentétben a legnagyobb mértékben a kerülő út jellemez. Ha nem is a legmodernebb közvetítési módot tekintjük, csupán a sajtó szerepét, akkor is plasztikusan látjuk kidomborodni a dologi elem óriási jelentőségét az emberi kapcsolatok szempontjából. Ha a görög polisszal ellentétben ma akar valaki a társadalomra hatni, a sajtóhoz folyamodik legtöbbször. Nem elég, ha kiáll a köztérre, hanem valami módon összeköttetést kell keresnie valamelyik sajtóorgánummal. Már ez kerülő út, amelyet azonban meg kell tenni, ha valaki ma azt akarja, hogy széles társadalmi rétegek tudomást szerezzenek az ő állásfoglalásáról bizonyos vonatkozásban. Hogy ez a szó szoros értelmében vett – térbelileg is – kerülő út mennyire kerülő út absztraktabb vonatkozásban, azt hangsúlyozni ma éppen magától értetődő volta miatt tűnik meglepőnek. Ha a sajtóorgánumhoz megtalálja valaki az utat, amely út igen sokféle lehet – közfunkció (parlamentari szereplés stb.) teljesítésétől egészen magánjellegű kapcsolatokig –, akkor még mindig folytatódik, sőt igazán ekkor kezdődik

a kerülő út a közönség elérése irányában. Ezt a kerülőutat a gép jelöli ki, amely a beszélő és a hallgató – az író és az olvasó – közé ékelődik. Trivialitás lenne végigkísérni a sajtóközleményt ezen a gép által elindított úton, amelyen azt kell látni, hogy számtalan emberi lény, számtalan személy kénytelen olyan tevékenységet kifejteni, sőt a szó közvetlen, térbeli értelmében is olyan utat tenni, amilyent különben nem választana. Elég annyit kiemelnünk, hogy a sajtó dologi jellege olyan személyi kapcsolatokat hoz létre, amelyekről a görög polisz polgára nem is álmodhatott.

Egy másik példa talán még jobban megvilágítja az emberi kapcsolatok különbözőségét a közvetlenség és a dologi közvetítés különbözőségéhez képest. A példa szintén triviálisnak látszik, a legmindennapibb életből van merítve, és szóba hozását az menti, hogy rendkívül jellemző erejű a maga teljes ellenőrizhetőségénél fogva arra az absztrakt szociológiai problémára, amelyet szerény előadásom tárgyává tettem. Egyébként amióta Rudolf von Jhering a *Zweck im Recht*et megírta, ezek a látszólag triviális társas jelenségek bizonyos polgárjoghoz jutottak a tudományban. A közúti közlekedés hatására gondolok, amelyet a társas érintkezés módjára, még konkrétabban az udvariassági formák alakulására gyakorol. Ha villamosra akarok felszállni, különösen, ha sokan várakoznak a megállónál, nagyon sokszor egyszerűen lehetetlen az udvariasságnak azt a módját gyakorolni, hogy férfiak nőket, fiatalok öregeket maguk előtt engedjenek felszállni. (Az utóbbi vonatkozásban egyébként, talán éppen a dologi elem közömbösítő hatása alatt, nem is nagy a hajlandóság.) Nem egyszer éppen azt tapasztalja az ember, hogy az ilyen tessékelés egyenesen zavart okoz, megnehezíti a fel- és leszállás nyugodt lebonyolítását. Az is, akinek kedve volna udvariaskodni, sokszor kénytelen ezt mellőzni, mert a villamos siet, az időt nem lehet vesztegetni, a tömeg előre akar jutni stb.

Az a nagy jelentőségű dologi tényező, amelyet a közúti közlekedés jelent a modern város életében, beleszól az emberek közti érintkezés módjába, és ráerőszakolja a maga akaratát. A dolog, a gép, a villamos nem vár és nem néz el, nem tesz különbséget ember és ember közt. Nem az ember diktál a dolognak, hanem a dolog az embernek.

Ezek a példák a mi köznapi életünkben valók, de a következőkben el fogom hagyni ezt a terrénumot, és azokat a legfőbb mozzanatokot kívánom hosszmetsetben bemutatni, amelyek a társas kapcsolatok személyi és dologi jellegű alakulása tekintetében a legjellemzőbbek a nyugati kultúrát illetően. A különféle történelmi korszakok ilyen irányú összehasonlítása – természetesen csupán a legnagyobb vázlatossággal – alkalmas arra, hogy reliefet adjon a személyi és dologi szemlélet megnyilvánulásainak egymásra vonatkozóan, és ezzel egyúttal elősegítse a jelen sok társadalmi vonatkozásának megértését, ami a szociológiának – megítélésem szerint – legalábbis egyik fő feladata.

A személyi és dologi társadalomszemlélet lényege voltaképpen az ember környezetéhez való viszonya. Ez a viszony alakul különféleképpen az egyes korokban ahhoz képest, mennyiben áll ember és ember közé az úgynevezett környezet, más

oldalról pedig ahhoz képest, mit tekint a különféle korszakokban környezetnek az ember, hozzászámítja-e a többi embert, vagy csupán szoros értelemben veszi a környezet fogalmát, és csak a nem személyi jelenségeket vonja e fogalom alá. Lehetséges, hogy az ember csak mint Én tekinti magát személynek, ellenben mindenki mást a környezet részének tekint, éppúgy mint a környező dolgokat, és ehhez méri más emberekkel szemben tanúsított magatartását. Ez az antik álláspont az idegen irányában, aki fogalmilag ellenség, és mint ellenség nem személy, hanem csak dolog, amelyet el lehet pusztítani vagy munkára lehet fogni akarata ellenére is, és általában mint vagyontárgyat lehet kezelni. (Ma már a rabszolgaság leküzdésére irányuló törekvések középpontjában főleg az egyeseknek munkára kényszerítése elleni rendszabályok állnak: 1933:III. tc.-be iktatott 1926. szeptember 25-i Genfi Egyezmény.)¹ És hogy mennyire csak az idegen az, akitől a személy jellegét az antik világ megtagadta, mutatja az is, hogy rabszolga csak idegen eredetű lehetett, belföldit pedig csak külföldre lehetett rabszolgának eladni bizonyos esetekben (Lucien Lévy-Bruhl). Az idegen és a dolog fogalmának szoros összefüggésére vall az is, hogy primitív fokon az idegent csak egy feltétel alatt kímélik: ha olyan érté-

¹ „Tekintve, hogy a Bruxelles-ben 1889–1890. évben tartott Konferencia Általános Egyezményét aláíró hatalmak egyértelműen kijelentették határozott szándékukat a rabszolgaságnak Afrikában való megszüntetésére. [...] Úgy vélekedvén egyébként, hogy meg kell akadályozni, *nehogy a kényszer-munka a rabszolgasághoz hasonló feltételeket idézzon elő*, megállapodtak, hogy egyezményt kötnék. [...]

1. cikk. A jelen megegyezés szempontjából értendő, hogy:

1. A rabszolgaság az egyénnek az az állapota vagy helyzete, amelyben felette a tulajdonjognak ismérveit vagy egyes ismérveit gyakorolják.
2. A rabszolga-kereskedés magában foglal minden elfogási, megszerzési vagy átengedési cselekményt, amely az egyénnek rabszolgaságba vetésére irányul, minden cselekményt, amely rabszolgának eladás vagy csere céljára való megszerzésére irányul, minden eladás vagy csere útján való átengedését a rabszolgának, aki eladás vagy csere céljaira szereztetett, úgyszintén általában a rabszolgákkal való kereskedésre vagy ezeknek szállítására vonatkozó minden cselekményt.
5. cikk. A Magas Szerződő Felek elismerik, hogy a *kényszer- vagy kötelező munka* alkalmazása súlyos következményeket vonhat maga után, és kötelezik magukat, hogy mindegyikük megfelelő intézkedéseket foganatosít a felségjoga, joghatósága, védelme, állami főhatósága vagy gyámsága alá tartozó területeken annak kikerülése végett, hogy a kényszer- vagy kötelező munka ne létesítsen a rabszolgasághoz hasonló helyzetet.

Ez alatt azt kell érteni:

1. Hogy a kényszer- vagy kötelező munka egyáltalában csak közcélokra legyen igénybe vehető;
2. hogy azokon a területeken, ahol a kényszer- vagy kötelező munka a közcélokra kívül még más célokra is megvan, a Magas Szerződő Felek törekedni fognak, hogy olyan gyorsan, amint lehetséges, fokozatosan megszüntessék, és hogy addig, amíg ez a kényszer- vagy kötelező munka fennáll, az csak kivételes esetben legyen alkalmazható, megfelelő ellenszolgáltatás fejében és azzal a feltétellel, hogy a szokásos lakóhely megváltoztatása ne legyen kikényszeríthető;
3. végül, hogy minden esetben az érdekelt terület központi hatóságai viselik a felelősséget a kényszer- vagy kötelező munka igénybevételéért.”

kes dolgot hoz mint kereskedő, amelyre nagy szükség van és másképp meg nem szerezhető. Az ilyen idegennel sem érintkeznek azonban személyi érintkezés formájában, hanem úgyszólván a dolgok – az áruk – cserélik ki egymást, úgyszólván a dolgok cserélnek térbeli helyet, amikor azokat a szembenálló felek egymás mellé rakják és helycsere után elhordják (Lujo Brentano: *Die Anfänge des modernen Kapitalismus*).² Ez a társadalomszemlélet az idegen irányában anonim, benne a Te nem számít személynek, csak az Én. A Te ebben a szemléletben dolog. Az antik világban csak kevés az a Te, akit személynek tekint az Én.

Egészen más világot jelent a kereszténység, amelynek tanítása szerint az idegen sem ellenség, sőt az ellenség is barát: felebarát, akit szeretni kell. (A rabszolgaság mint formális jogintézmény ellen kezdetben nincs állásfoglalás, de materialiter az a keresztény tanítás, hogy a rabszolgát sem szabad megölni vagy vele embertelenül bánni.) Ez a szemlélet már az embert elvileg megkülönbözteti a környezettől, úgy-hogy ebben a szemléletben a környezet a szűkebb értelemben vett környezetet, a dologi jelenségek összességét jelenti. Így már csak bizonyos absztrakciók erejéig lehet az embert, a személyt a környezethez számítani, csak annyiban, amennyiben az ember nem mint egyes konkrét személy számít, hanem bizonyos vonatkozásokban személytelen, anonim jellegű. Ez azonban a személyi szemlélet elvi jelentőségét nem érinti, másfelől az anonimitás éppen a dologi tényező túlsúlyának a következménye bizonyos vonatkozásokban.

A kereszténység, amely az embert – Istenhez való viszonyára tekintettel – elvileg és feltétlenül, radikálisan kiemeli a dolgok sorából, annyira rányomja bélyegét a középkorra, hogy még azt is személyi szempontok szerint ítéli meg, ami a mai felfogás szerint természetszerűleg dologi jellegű, a gazdasági életet. A kamatvételi tilalom és az igazságos ár tana egyaránt személyi nézőpontra alapul. Az első vonatkozásban a felebaráti szeretet azt parancsolja, hogy szükségben levő felebarátunknak ingyen nyújtsunk segítséget, s ezzel kapcsolatban az a megfontolás is irányadó, hogy a dolog, a kölcsönadott tőke nem szaporítja önmagát. Az igazságos árról szóló tanítás szintén gyökeresen személyi szemléletű: a társadalom tagozódá-

² A teljesen dologias érintkezési mód előfordul a legmodernebb viszonyok közt is, ha az idegenhez való viszony az ellenségeskedés jegyében alakul. Az összeomlást követő első időben egy szomszédos államból a fabehozatal lebonyolítása úgy ment végbe, hogy az előre megállapított időben a vasúti határállomásra egy vonat hozta át a fát a „határvonalig”, ott lerakták a szállítmányt, az idegen vonat visszament, és ezután a magyar vonat indult ki a magyar „határállomásra” szintén a „határvonalig”, ahol a fát felrakták stb. Mindez közvetlen személyi érintkezés nélkül ment végbe, úgyszólván a vonatok maguk intézték el az ügyet. Ez a példa a dologi érintkezésre talán nagyon szinguláris, de kevésbé plasztikus példákat ma is tömegével lehetne felhozni. Sokkal enyhébb formában, de az újabb gazdasági elzárkózás politikája is hasonló jelenségeket hoz létre. Az államok közti árucseréje a szó közvetlen értelmében valósul meg. A valutáris kötöttség rendszerében megkülönböztetett megítélés tárgyai az áruval kapcsolatos külföldi követelések. A hitel a bizalom szempontja – tehát személyi szempont – alá esik, az elzárkózás rendszerében bizalom nincs.

sa Istentől ered, ebben az isteni eredetű társadalmi rendben pedig az egyesek helyzete különböző. Az előkelőbb ember életvitele költségesebb, tehát több bevételre van szüksége, mint a szerényebb társadalmi helyzetű embernek. Ezért az előkelőbb ember ugyanazért a dologért magasabb árat kívánhat, mint az alsóbbrendű emberek. Nem a keresett és kínált dolgok tömegének egymáshoz való viszonya szabja meg az árat, hanem az isteni rendelkezésen alapuló személyi tekintet.³

Ami elsősorban a kamatvételi tilalmat illeti, ennek lényege az, hogy a keresztyén tanítás szerint az ember köteles arra rászoruló felebarátjának segítségére lenni, és amennyiben szükséges, saját javaiból másnak adni anélkül, hogy az ily javak használatáért ellenértéket szabadna kikötni vagy venni. Ez a viszony tisztán személyes viszony, a dolog csak eszköze a felebarátunk megsegítésének, a dolog nem önmagában van tekintve mint absztrakt érték, hanem csak mint a személyiség úgyszólván függeléke. Ilyen felfogása mellett nem lehet szó a dolognak arról a szemléletéről, amelyben a dolog mintegy önállósul, további javakat termelő „funkciója” elismerésre talál. A személyi és dologi szemlélet ellentétére végtelenül jellemző, hogy míg a középkorban a kamatvétel tilos volt, a modern közgazdaságtanban a kamatvételt, illetve a kamatfizetést egyenesen a gazdasági élet normális funkcionálásához tartozónak tekintik, így Navratil Ákos a *Heller–Balás Emlékkönyvben* megjelent „Takarékosság és tőkeképződés” című tanulmányában kifejezetten hangsúlyozza: „Az a vállalat, amely nem érzi a rendes kamatfizetési kötelezettség súlyát, mintegy idegen test a gazdasági élet szervezetében.”

De még világosabban jut kifejezésre a személyi jellegű felfogás ellentéte a dologias felfogással akkor, ha a *justum praetium* tanítását vesszük szemügyre. E tanítás szerint az árat nem az határozza meg, hogyan viszonylanak az önmagukban, személyi kapcsolatoktól függetlenül tekintett, mintegy megszemélyesített, önállósított dolgok, amelyeknek mai felfogás szerint egymáshoz való mennyiségi, tehát absztrakt, dologias viszonya az, ami az áralakulást meghatározza: a kereslet és kínálat viszonya, tehát az, hogy miként viszonylik a piacra vitt áruk tömege azoknak az áruknak tömegéhez, amelyekre a fogyasztásnak szüksége van. A kereslet és kínálat úgy szerepel, mint két önálló árutömeg, amelyeknek saját mozgása egymás irányában az, ami az ár konkrét alakulását megszabja. Ellenben a *justum praetium* egészen más felfogáson alapul. Nem a dolgoknak egymáshoz való viszonya szerint kell az árat megszabni, helyesebben: nem a kereslet és kínálat viszonya szerint alakul mintegy automatikusan, mechanikusan, emberi beavatkozás kizárásával, hanem az ember által csak tudomásul vehetően, a dolgok mozgásából mintegy egyszerűen leolvashatóan az áruk ára, hanem személyi nézőpontból tekintve, az egyes személyek valóságos szükségletei szerint. *Justum praetium* az, amely megfelel az

³ Az alábbiakra nézve lásd Johann B. Kraus S. J.: *Scholastik, Puritanismus, Kapitalismus*. 38. s. köv.; 43–56., 64. s. köv.; 87. s. köv.; továbbá Lujo Brentano: *Die Anfänge des modernen Kapitalismus*. 1916. 120. s. köv.

eladó személyi szükségleteinek, ez pedig ahhoz a helyzethez igazodik, amelyet az egyes személy a társadalom egészében elfoglal. Az előkelő, felsőbb rendhez tartozó, nagyobb vagyonú ember életvitele is nagyobb szabású, költségesebb, több és magasabb rendű, nehezebben kielégíthető, több áldozatot kívánó szükséglettel jár. Az ilyen ember többet kívánhat ellenértékül azért a dologért, amit más részére szolgáltatott. Ez a személyies felfogás természetesen szoros kapcsolatban van azzal a mélyebb alapeszmével, hogy az egyes egyének elhelyezkedése a társadalomban tiszteletben tartandó, mert isteni rendelésen alapul. A középkor alapfelfogása a rend, amely isteni eredetű. Ezt a rendet minden vonatkozásban tiszteletben kell tartani, ahhoz alkalmazkodni kell. Ehhez képest annak a kérdésnek is, hogy az eladó mit kívánhat a vevőtől, ehhez a személyies felfogáshoz kell alkalmazkodnia. A dolgok ezen a ponton is csak mint a személy függvényei, létezésének és fenntartásának eszközei szerepelnek, nem önmagukban, nem önállósítva, nem mint a gondolkodás középpontjai.

Személyi szemlélet jellemezte a középkort nemcsak gazdasági irányban, hanem a jog és a társadalmi tagozódás terén is. A Római Birodalom területén alakuló germán országokban a személyi elv uralkodott abban a tekintetben is, ki milyen joggal él. Az őslakó rómaiakra a római jogot alkalmazták, a hódító germánokra a germán jogot. A rendi tagozódás is személyi szemponton alapult: az összesség szempontjából létrehozott teljesítmény alapján.

A hanyatló középkor és az újkor ismét a dologi szemlélet hatása alá került. A földi dolgok felé irányulni kezdő tekintet ismét a dolgokat állította a gondolkodás középpontjába, csak hogy most már nem volt lehetséges egy olyan dologi szemlélet, amilyen az antik világé volt. A hódításra berendezkedett római világ statikusan tekintette a dolgokat, a gazdagság megszerzése kész dolgok, természeti értelemben tekintett, saját eredeti erőiket kifejtő dolgok pusztta helycseréje, meghódítása útján ment végbe, nem alkotás útján. A római jogi tulajdonban rejlő legmesszebbmenő jogosítvány az, hogy a tulajdonos a dolgát el is pusztíthatja. De az alkotás lehetősége, új dolgok létrehozásának gondolata nem szerepel az antik világban. Olyan dolgok, amelyeknek a természetes erőiken túlmenő egyéb új erőik is lennének, nem szerepelnek az antik világban. Az a gazdagságfelhalmozódás, amely Rómában végbement, csak látszólagos gyarapodását jelentette a hasznos javaknak a római birodalomban, elsősorban Rómában. A dolgok csak elvándoroltak termőhelyükről, onnan, ahol az emberi szorgalom és leleményesség az emberi szükségletek kielégítésére szolgáló dolgokat létrehozta. Az antik világ a dolgokat úgy tekintette, ahogyan vannak, úgyszólván nyugvó állapotban, csak szaporításukra törekedett a szó szoros értelmében, mennyiségileg tekintve a dolgot. De minőségileg nem tette a dolgokat másokká, nem igyekezett a dolgokban rejlő természetes erőket növelni, a dolgok használhatóságát fokozni, nem dinamikus irányban tekintette a dolgokat, nem keresett új erőforrásokat a természeti erők fokozottabb kihasználása révén, hanem beérte a dolgoknak azokkal a természeti tulajdonságai-

val, amelyeket készen talált, amelyeket a dolgok úgyszólván maguktól kínáltak vagy mutattak. A dolgoknak ez a statikus szemlélete az újkorban újfajta szemléleti módnak adott helyet, a dinamikus szemléleti módnak, a dolgokban, a természeti viszonyokban rejlő erőforrások fokozására, megsokszorozására törekedett, s ez a dinamikus jelleg adja meg a modern életnek, a modern kultúrának legsajátosabb jellegét, mely élesen elüt az antik kultúra sajátos jellegétől.

Ez az újfajta szemlélet, a dolgok dinamikus felfogásának módja, nem önmagától következett be, hanem egy nagy jelentőségű közvetítő tényező útján, az antik gondolatnak a középkor szellemével való szintézise útján. Láttuk azt, hogy a középkor előrehaladott szakában már nem áll az alatt a tisztán szellemi befolyás alatt, amelyet a kereszténység gyakorolt a lelkeknek a végtelen, a túlvilági végtelenség felé fordításával. A középkor késői szakában már ez a végtelen felé irányzott figyelem észreveszi a földi élet dolgait is, e földi világ jelenségeit is figyelmére méltatja, de már nem tud azzal a statikus szemlélmóddal nézni, mint az antik világ, már más a szellemisége, más – ahogy ma mondani szokás – a mentalitása. A földi élet külső dolgait, a nem szellemi dolgokat is az új ember, a középkoritól különböző ember szintén középkori szemmel nézi, a végtelenség jegyében. Ez a kétféle szemlélmód, a külső világ dolgainak figyelembevételére és a végtelen felé irányzott gondolkodás áthatja egymást, és egy új gondolkodási irányt szül, amely sem nem antik, sem nem középkori, hanem egy egészen új szemlélmódot mutat, az újkor embernek, a fausti embernek a szemlélmódját, amely már nem antik, a dolgokat nem statikusan nézi, hanem úgy, amint a végtelenség felé mutatnak, tehát dinamikusan, mozgó állapotban elképzelve.

A végtelenség keresztény gondolatától átítatott ember akkor sem tud szabadulni e hatás alól, amikor kezdi a földi dolgok felé fordítani figyelmét. Az újkor ember a dolgokat is a végtelenség aspektusa alatt szemléli, a dolgokat úgy tekinti, mint amelyek nem mennyiségileg, de minőségileg a végtelenségig felfokozhatók azoknak az új erőknek a révén, amelyeket az ember juttat nekik, de amelyek a dolgokat magukat is önállósítják, saját mozgással ruházzák fel, úgyszólván megszemélyesítik. Az antik és a keresztény gondolkodás új szintézise jön létre, s ennek a szellemi tényezőnek folyományaként maguk a dolgok is egy új szintézishez jutnak: a dolog és a személy szintéziséhez. Olyan új dolgok keletkeznek, amelyek dolgok ugyan, de a társadalom új szemléletében úgy nézik őket, mintha személyek volnának. Ez csak úgy lehetséges, hogy a dolgok bizonyos vonatkozásban olyanok, mintha személyek lennének. A középkori gondolkodás megfordítása következik be: most már a dolgokat is úgy tekintik, mintha személyek volnának, s másfelől mind erősebben halad a folyamat abban az irányban, hogy az embert is megint kezdik úgy szemlélni, mintha dolog lenne, legalábbis a gépi civilizációban. Ennek az új dualizmusnak csak egyik oldala érvényesült az antik világban, amikor az emberek, a személyek nagy részét dolognak tekintették. Ez a szempont – más perspektívában – visszatér az újkorban is, de csak másodrendű ahhoz az egészen új szempontozáshoz képest, amely a dolgokat tekinti úgy, mintha személyek volnának. A gondolat azonban –

mint lehetetlen fantazmagória – megfordult már a nagy antik bölcs, Arisztotelész fejében, aki gúnyosan jegyzi meg, hogy nem lesz szükség rabszolgaságra, mihelyt maguk a szerszámok el tudják végezni a munkát, amit parancsolnak nekik.⁴

Meg kell jegyezni: maga az antik világ feltárása is – objektíve – a dolgok dinamikus önállóságának gondolatán alapul: a feltárt antik emlékek egy letűnt világ kultúráját képesek áthozni egy egészen elűtő új világba, amikor már azok, akik ezt a kultúrát létrehozták és élték, rég a sírban porladnak. De emellett tisztán személyi gondolat is a renaissance gondolata, ha szubjektív vonatkozásban tekintjük. A keresztény felebaráti szeretet gondolata nélkül nem lehetett volna átvenni egy idegen kultúrát, amíg az idegen elvileg ellenségnek számított. Ezt a lényeges szempontot hagyja figyelmen kívül Oswald Spengler a kultúrák egymásra hatásának tagadásával, ami csak az antik világra áll, de nem a kereszténység korára.

A dologi tényezőnek ez az önállósulása gazdasági, jogi és szoros értelemben szellemi téren egyaránt megnyilvánul. Az új gazdasági rendben a dolgok nem csupán felhalmozhatók, hanem egyúttal közvetlenül is felhasználhatók az anyagi javak szaporítására: a termelés eredményét nemcsak elfogyasztani lehet, hanem a vagyon önmaga tartja fenn, sőt szaporítja önmagát.

Nagyon jól megvilágítja a dolgok új gazdasági önállóságát, funkciójuk szerint mintegy megszemélyesítését, önállósítását Max Weber jellemzése,⁵ amely szerint a kapitalizmus lényege a személyes szempontok kikapcsolása: „Határtalan szerzési vágy a legkevésbé sem azonos a kapitalizmussal, még kevésbé azonos annak szellemével.” Tehát Weber szerint a kapitalizmus rendszerével nem fér össze a személyes jellegű szenvedély: „A kapitalizmus éppen ennek az irracionális ösztönnek a fékezésével, vagy legalább észszerű mérséklésével lehet azonos.” A kapitalizmus Weber szerint azonos ugyan a nyereségre való törekvéssel, de az „a folytonos, racionális kapitalista üzemben” való nyereségre törekvést jelenti, tehát – mondhatjuk – a gazdasági funkcióra egyesített dolgok önállósítása útján való nyereséget tartja szem előtt. A kapitalizmusra jellemző nyereségre való törekvés „a mindig megújuló nyereségre, a »jövedelmezőségre« (rentabilitás) való törekvéssel” azonos. „Kapitalisztikus” gazdasági ténykedésnek Weber szerint „az olyant kell elsősorban neveznünk, mely cseeresélyek kihasználása útján szerzendő nyereség várásán alapul, tehát (formálisan) békés szerzési kilátáson. [...] Aki racionálisan törekszik kapitalisztikus nyereségre – mondja Weber –, annak megfelelő cselekvése a tőkeszámlához igazodik.” Ez pedig – tehetjük hozzá – nem egyéb, mint a dolgok saját viszonyaihoz való alkalmazkodás: a dolog a cselekvés törvénye. Ez azt jelenti Weber szerint, hogy az ilyen cselekvés „oly módon van besorozva dologi vagy sze-

⁴ Arisztotelész: *Politika*.

⁵ Max Weber: *A protestáns etika és a kapitalizmus rendszere*. Ford. Vida Sándor (Franklin). Vö. egyébként Kraus már említett művének különösen az „Arbeitsethos und Triumph der Wirtschaftstugenden” című fejezetével (244. s. köv.).

mélyi hasznot hajtó munkák tervszerű alkalmazásába, hogy az egyes vállalatnak pénzürtékű javakban való mérlegszerűen számított végső hozadéka (vagy másként: egy folytonos vállalati üzem pénzürtékű javainak időszakonkénti mérlegszerűen kiszámított becsértéke) a számadás lezárásánál a »tőkét«, vagyis a nyereség céljából csere útján felhasznált tárgyi kereseti eszközök mérlegszerű becsértékét felülmúlja (állandó jellegű vállalatnál tehát mindig újra felülmúlja).” A racionalitás ebben a keretben, mint látjuk, a dolgokhoz való alkalmazkodást jelenti, a tudathoz való alkalmazkodást, amely személyes jellegű ugyan, de csak képét adja a dolgoknak, tehát a dolgok azok, amelyek a tudaton keresztül a személynek irányt szabnak. A kapitalizmus fogalmát illetően – Weber szerint – csak az a fontos, hogy „a becslésszerű pénzürtékbeli eredménynek a pénzürtékbeli befektetéssel való összehasonlítása szerint igazodó tényleges tájékozódás határozza meg döntő módon a gazdasági ténykedést” (Weber i. m. 11.). Így a nyugati kapitalizmus elsősorban kiemelt sajátossága Weber szerint „az árupiac, s nem a politikai hatalmaskodás vagy irracionális spekuláció szerint tájékozódó racionális üzemszervezet” (uo.), vagyis dologi jellegű tényező. Emellett külön is kiemeli Weber a személyi szempont kiakapcsolásának jelentőségét, amikor arra utal, hogy „a kapitalista üzem modern racionális szervezete nem lett volna lehetséges a fejlődés két további fontos eleme nélkül; ezek egyike a háztartás és az üzem szétválasztása, amely a mai gazdasági életen egyenesen uralkodik, a másik, amely ezzel szervesen összefügg, a racionális könyvvezetés” (uo., 13.).

A kapitalizmus gazdasági – termelési – rendszerében tehát úgy szerepel a dolog, amely tőkévé vált, mint olyan dolog, amely maga termel tovább, a dolog meg-személyesül, a valóságos személy pedig háttérbe szorul, csak mint a tőke működéséhez szükséges segédeszköz szerepel akár mint vállalkozó, akár mint munkás, s mint fogyasztó is csak annyiban számít, amennyiben a tőke rentabilitását biztosítja. A tőkét szokták úgy is nevezni, hogy termelt termelőeszköz. Ez a megjelölés is a dolognak mint tőkének az önállóságára, hogy úgy mondjam, gazdasági önmozgására mutat. Lényegében a tőkének ilyen felfogása is a régi, antik dologias szemléletnek a középkor végtelenségre irányuló szemléletével való összekapcsolódásán alapul. A tőke úgy jelentkezik, mint olyan dolog, amelynek termelőképessége, tehát a dolognak saját gazdasági ereje határtalanul fokozható, és gazdasági hatóképessége végtelen, mert hiszen a termelt termelőeszköz rendeltetése az említett koncepció szerint az, hogy tovább termeljen, mintegy önmagától, a saját erejénél fogva. Ez a gazdasági felfogás határozottan dinamikus, szemben az antik világ statikus felfogásával. De szembefordul a kapitalista felfogás nemcsak az antik, hanem a középkori felfogással is. Amíg ugyanis a középkor felfogása – mint láttuk – személyi jellegű, s a dolgot, a külső világ tárgyait az ember, a személy függelékének tekinti, addig az újkor kapitalista felfogása a dinamizmust magába a dologba helyezi, magát a dolgot tekinti a saját – látszólag saját – gazdasági mozgásában, hatóerejében és ennek érvényesülésében. Látjuk tehát, hogyan kapcsolódik össze a kapitalista gazdasági felfogásban az antik – statikus – dologi és a középkori személyi felfogás egy új dinamikus dologi felfogássá.

Természetesen az új dinamikus szemlélet kifejlődésének, vagyis az antik és a középkori gondolkodás egybeolvadásának és sajátos szintézisben egyesülésének megvoltak a maga tényezői, amelyek ezt az egybeolvadást, ezt az új gondolkodást kialakították, vagy legalább kialakítani segítettek. Annak, hogy a középkor késői szakában a külső dolgok felé fordult az európai gondolkodás, megvolt a maga történeti oka. Megvolt a maga oka annak, hogy a középkor túlvilág felé irányuló végtelenségérzése a földi világ dolgai felé kezdett fordulni. Az antik – dologias – kultúra megismerésének vágya és utánzásának kísérlete főleg abból eredt, hogy – mint már szó volt róla – a középkor előrehaladott szakában a figyelem a földi dolgok felé kezdett irányulni. A középkor folyamán megtelepedett népek, létért való küzdelmüket befejezván, élvezni kívánták az életet, és kifejlődött az érzékük a kényelem és élvezet céljait szolgáló dolgok iránt. A keleti fűszerek, szövetek stb. megismerése és keresése az arab kultúrával való érintkezésbe jutással kapcsolatban a nagy világforgalmi utak megtalálására és a földgolyó mind teljesebb megismerésére vezettek, és mind jobban előtérbe tolták az aranynak és más értékes dolgoknak a megbecsülését, a gazdasággal és a bírással járó hatalom megkedvelését és legfőbb szemponttá válását, különösen a népek egymáshoz való viszonyában. Lényegileg újra a dolgok megszerzésének, a hódításnak antik vágya éledt fel, de most már nemcsak horizontális, hanem vertikális irányban is, nemcsak a dolgok – extenzív – szaporítása, hanem erőiknek, használhatóságuknak – intenzív – fokozása irányában.

De másfelől megvolt a történeti eszköze is annak, hogy ez az új gondolkodás rohamosan elterjedjen, mindent a maga hatása alá juttasson. Ez a történeti eszköz, amely az új gondolkodást elterjeszteni segített, maga is már a dologiaság jegyében fogant, maga is az újfajta dologi dinamizmus egyik jelentkezési formája volt: a könyvnyomtatás maga is a felfokozott dolog, a gép, a dinamikus dolog legelső valódi reprezentánsa, amely a maga puszta létével, a benne rejlő felfokozott dologi erővel az egész gondolkodást formálisan a dologiaság, a mennyiségi elem, a dologi dinamizmus irányába terelte, függetlenül a tartalmi szempontoktól. A dologias gondolkodás kifejlesztésének ez a hatalmas eszköze, a könyvnyomtatás, nemcsak az újkor szellemi életét általában alakította át, hanem egyúttal jogi szempontból is elsőrangú fontosságúvá vált abban a tekintetben, hogy a dologias gondolkodásnak megfelelő antik jogrendszert, a római jogrendszert feltámasztani és új életre kelteni segített, amivel azonban egyelőre nem segített az újszerű dinamikus dologi gondolkodásnak megfelelő újszerű jogi szabályozást megtalálni, hanem ez az újszerű jogi szabályozás a római jog rendszerén kívül folyt, a római jogtól független, új jogi intézmények kifejlesztése útján.

Teljesen elképzelhetetlen is volna, hogy egy olyan gazdasági rendszernek kívánalmait, amely annyira különbözik a korábbi gazdasági rendszerektől – mind az antiktól, mind a középkoritól –, kielégíthesse ugyanaz a római jogrendszer, amely egészen más valóságra, egészen más gazdasági viszonyokra, egészen más gondolkodásra volt szabva. A modern jogban valóban olyan új jogintézmények fejlődtek

ki, amelyek az antik, a római jogrendszerben teljesen ismeretlenek voltak, és a tisztán római jogias gondolkodás szerint el sem gondolhatók. De nem felelhetett meg a római jogias jogrendszer több más vonatkozásban sem a modern élet viszonyainak, a modern kultúra sajátos jellegének. Nem csak gazdasági vonatkozásban olvadt ugyanis egybe az antik és a középkori gondolkodás, és nem csak gazdasági téren hozott létre szintetikusán egy egészen újfajta felfogást, amelyre a római jog nagy bölcsessége már nem volt alkalmazható.

Az újkor új jogága, a kereskedelmi jog, már szintén önállónak tekinti a dolgokat mint a forgalom tárgyait. Ez a „forgalom” lényegileg azt jelenti, hogy a dolgok maguk forognak, mozognak, illetőleg a kereskedelmi jog csak annyiban foglalkozik a dolgokkal – az árukkal –, amennyiben forgalomban vannak, forognak, amíg a fogyasztóhoz el nem jutnak, miután már elhagyták a termelés színhelyét. De más vonatkozásban is bekövetkezik a dolgok új dinamikával felruházása, mintegy megszemélyesítése, önállósítása, amit a jognak is figyelembe kell vennie. A technikai találmány és egyéb – irodalmi, művészeti – alkotás szintén új dinamikát juttat a természeti értelemben, statikusan tekintett dolgoknak. A technika fejlődését lehetővé tevő természettudományi fejlődés maga is a személyi tényező elvi kikapcsolásán alapul, a személy csak mint a dolgok viselkedésének megfigyelője jön számításba, s a technikai találmány az elméleti természettudományokból kikapcsolt személyi elemet magukra a dolgokra viszi át, a dolgok olyan új alakját, kombinációját hozva létre, amely a természetben sehol fel nem található, és amely a természeti törvények érvényesülésének olyan új alkalmazási terét nyitja meg, amelyen a természet erői hatványozottan fejtik ki hatásukat. A szellemi alkotás szintén új mozgási képességgel ruhazza fel a dolgokat, olyan utak megtételére adva alkalmat, amely utakra az alkotást hordozó egyes dolgok a maguk természeti mivoltában sohasem lépnének. Ennek az új dinamikának megfelelően valóban új magánjogi jellegű jogágak fejlődnek ki: a találmányi (szabadalmi) és a szerzői jog. Egyéb vonatkozásokban is hat a dinamikus dologi felfogás a magánjogra: egyfelől a magánjognak úgynevezett elkommercializálódása révén, másfelől – ellenhatásképp – a dologi dinamikát létrehozó személyi nézőmódnak tiszta érvényesülési alakjában, a személyiségi jogban: a személyiség érvényesüléséhez szükséges személyi eszközök – élet, egészség, név, képmás, titokszféra, jó hírnév stb. – önálló jogi védelme révén.

Mindezekkel a magánjogi vonatkozásokkal bővebben nem foglalkozhatunk. Csupán a közjog vonatkozásában óhajtánánk kissé behatóbban foglalkozni a személyi és dologi, mégpedig mind a statikus, mind a dinamikus dologi szemlélet érvényesülésének és egymáshoz való viszonyának problémájával. Magánjogi vonatkozásban csak azt kívánjuk ismételtelen kiemelni, hogy a renaissance ezen a téren egyelőre még csak a római jog statikus dologi jellegű szemléleti módját hozta vissza a nemrég megtalált római jogkönyvek tanulmányozása révén, elfordulva bizonyos mértékig a középkor személyi szemléletétől. Az újkori gondolkodásnak a dologiság értékeléséből folyó hasonlósága az antik gondolkodáshoz jogi téren egy-

előre a római jog fokozódó értékelése irányában hatott, amely lényegében a bírás, a hódítás, az akaraturalom joga volt magánjogi vonatkozásban. De azok az indítékok, amelyek általában az antik kultúra eredményeinek értékelésére vittek, jó ideig ugyancsak statikus dologi irányban éreztették hatásukat a közjog tekintetében is.

Közjogi tekintetben a római jog nem volt nagyon fejlett, jórészt ugyanabból az okból, amiért a magánjogban a személyiségi jog nem fejlődött ki jelentékeny mértékben. A római világban az igazi személy, aki a saját akaratát érvényre juttathatta, olyan tényleges hatalom volt, akinek nem volt különösebb szüksége a maga érvényesülésének jogi védelmére. Ugyanez áll a közjog irányában is. A római életben az, ami közjogi vonatkozás, valósággal élt, nem a törvényekben, nem a jog szabályaiban, hanem az élet valóságában. A közjog vonatkozásaiban elsősorban a tényleges hatalom, sokszor a fegyver döntött, a közjogi szabályok tehát kevésbé fejlődtek ki, mint a magánjogi szabályok, amelyek különben szintén nem elvi alapon álltak, hanem a valóságos esetek megítélése kapcsán jegecesedtek ki mint eseti döntések, amelyeknek elvi magvát csak a késői jogtudomány kezdte kihámozni, legalábbis azzal, hogy bizonyos rendszerbe foglalta össze az esetjogot a justinianusi kompiláció keretében. A közjogot illetően a dolgok túlbecsülése és sztatikus felfogása, a hatalom főelvvé tétele közvetve annyiban hatott a modern fejlődésre, hogy nem szolgáltatott olyan római jogszabályanyagot, mint a magánjog tekintetében, tehát nem befolyásolta tartalmilag a modern alakulást a közjogban. Bizonyos vákuum keletkezett közjogi téren éppen a római jog megismerése folytán, s ez a vákuum a középkori közjogi fejlődést nemcsak megakasztotta, de el is sorvasztotta mindent, ahol a római jogot recipiálták, vagy ahol a római jog hatása különösebben erős volt. Így elsősorban Németországban, ahol jórészt egyenesen recipiálták, vagyis hatályos joggá tették a római jogkönyveket. Azonban ezekben az országokban e negatív hatáson felül pozitíve is hatott a római jog, egészen közvetlenül a modern közjogi fejlődésre. A római jog fejlődésének késői szakában, amikor a császárság az önkényuralomnak mind merevebb megtestesítőjévé vált, olyan közjogi elvek jutottak uralomra, amelyek a középkorban megindult fejlődést egyenes hatásukkal még inkább elsöpörték, mint a római jog közjogi hiányosságai. Az az elv, hogy *princeps legibus solutus est*, természetszerűleg lehetetlenné tette az önkormányzat eszméjének érvényesülését, amely a középkor – mint báró Eötvös József *A XIX. század uralkodó eszméi* című nagyszabású munkájában erőteljesen kimutatja – fő közjogi eszméje volt, és erősen meg is valósult a középkor tarka világában, különösen a városi municípiumokban. Az uralkodó jogának korlátlanágát hirdető késő római elv nagyon kapóra jött az újkor kezdetén kialakuló területi hatalmasságoknak, akik Németországban emancipálni igyekeztek magukat a római szent birodalom élén álló császár hatalma alól. A közjognak nem sok a szerepe ott, ahol a közületben csak egy személy akarata számít: az uralkodóé.

Ebben a tekintetben röviden utalnom kell arra, hogy a középkorban nemcsak a nyers hatalom számított, bármennyire is hasonló felfogások vannak elterjedve, amelyek különösen a felvilágosodás korában és a XIX. században alakultak ki. El-

sősorban nagy szerepe volt a középkorban az önkormányzati gondolatnak, mint már említettük, mégpedig éppen annak a rétegnek körében, amely a középkori társadalomban a munkára, tehát nem a nyers erőre volt alapítva: a városi polgárság körében. De még inkább ideális hatalom, valóságos kultúrhatalom volt az Egyház, amelynek hatalma igen erős volt, de éppenséggel nem a nyers erőn alapult, hanem a valláson, tehát az ideális alapon. De kultúrhatalom volt maga a Római Szent Birodalom is, az úgynevezett Német-római Császárság, amely az Egyház mellett egy másik fókusz volt a középkori keresztény kultúrközösségnek. A német-római császárnak reális, anyagi hatalma nagyon kevés volt, hatalma azon a nagy tekintélyen alapult, amellyel a középkori kereszténység jórészt éppen az Egyházzal való kapcsolatánál fogva vette körül. Ez nem azt jelentette, hogy a német-római császár mai értelemben vett uralkodója lett volna a középkori kereszténység egyetemének, még kevésbé jelenti azt, hogy a Német-római Császárság mai értelemben vett állam lett volna. A koordináció, a mellérendeltség elve uralkodott a középkor államfelfogásában is, amely jelentékenyen különbözött a mai államfelfogástól. A Német-római Császárság szimbolikus intézmény volt, a keresztény kultúrközösség szimbóluma, amint Frantz Konstantin *Die Naturlehre des Staates* című szép munkájában kifejti. Természetesen csak egyik szimbóluma volt az egységnek, a másik a pápaság volt, amelynek a császár a védelmezőjeként szerepelt, és ezen a révén élvezte nagy tekintélyét, amely azonban jórészt csak erkölcsi volt. A koordináció a Német-római Császárságnak a többi keresztény országokhoz való viszonyára is állott az ideális felfogás szerint. A zavarok és a háborúk éppen abból keletkeztek, hogy egy-egy német-római császár hatalmi realitás értelmében akarta felfogni méltóságát, és egyik-másik keresztény országot reális hatalma alá akarta hajtani. De az elvi szemponton ez nem változtat. Mármost a középkor előrehaladott szakában, amikor a földi dolgok és ezek szimbóluma, a reális, anyagi hatalom jelentősége előtérbe jutott, a kereszténység egységének ez a szimbolikus rendszere is halványulni kezdett. A Német-római Császárság erkölcsi tekintélyének gyengülésével együtt járt az egyes területi hatalmasságok önállóságra törekvése, a hatalmi alapon való szervezkedés. Ezek az új, még nem nagyon erős hatalmasságok befelé is erősíteni törekedtek hatalmukat, és az önkormányzati törekvéseknek nem kedveztek, hanem a reális hatalmat a maguk személyében igyekeztek koncentrálni. Ez volt a helyzet Németországban. Másutt, így különösen Franciaországban, a területi hatalmasságok maradtak alul a királyi központosító törekvéseivel szemben, de itt is nagyon alkalmas elv volt a királyi hatalom korlátlanságának római jogi – késő római jogi – elve. A középkorban, de még sokáig az újkorban is, a francia király törvényalkotó hatalmának erős féke volt az úgynevezett parlamenteknek, független bírói testületeknek az a joga, hogy a király rendeletei csak akkor jogérvényesek, ha a parlamentek azokat belajstromozták. A francia király hatalma akkor vált korlátlanná, amikor XIV. Lajos megszüntette a parlamenteknek ezt a hatalmát. Csak ott nem haladtak az események az uralkodói hatalom korlátlansága irányában, és csak ott maradt meg az önkormányzat középkori elve, ahol a római jogot nem recipiálták, így Anglián kívül Magyarországon is.

Angliában kedvezőbb volt a helyzet az ország szigeti fekvésénél és ellenségektől ment voltánál fogva. Magyarországon ellenben folyton küzdeni kellett a meggyengült országnak az önkormányzatért, az alkotmányért, szemben a nagy reális hatalommal, az uralkodói hatalom korlátlanságának elvét alkalmazó dinasztiaival. A sűrlődások végső oka a kétféle felfogás ellentétes elvi alapja volt: egyfelől az önkormányzati elv, másfelől az uralkodói hatalom korlátlanságának elve. Egyébként azonban Európa nagy részében az uralkodói hatalom korlátlanságának római elve hódított tért. Ilyen körülmények között a közjog fejlődéséről sokáig alig lehetett szó. Ennek következménye az lett, hogy a közjog tudománya sem fejlődhetett ki Európa sok országában, s annyiban, amennyiben az összességről, a szervezett társadalomról volt szó, jogi szabályok kevéssé érvényesültek – az uralkodó jogi szabályoktól meg nem kötött korlátlan hatalma érvényesült. A kormányzás nem jogi aktus volt, hanem közvetlen hatalomérvényesülés, s az uralkodó személyével nem állottak szemben más olyan személyek, akiknek szintén szavuk volt az uralkodó kezétől függetlenül, intézményes, alkotmányos alapon: jogi alapon. Ez a helyzet pedig jogi nyelvre fordítva azt jelentette, hogy az uralkodó tulajdonosa volt az országnak, az ország pedig tulajdona az uralkodónak, tehát az ország, a terület és a rajta élő nép úgy szerepelt, mint valami dolog. Látjuk tehát, hogy a dologias felfogás a középkori személyes ízű önkormányzati gondolattal szemben érvényre jutott az állami fejlődésben. Vagyis a dologias szemlélet nem csupán eszközt merített a maga számára a római jogból, hanem egyúttal tartalmilag is megvalósult az újkor kezdetén a közjog nézőszögéből. És ez a közjogi vonatkozású dologias felfogás statikus is volt, mert hiszen az akarat állandóságára irányult, az uralkodó hatalmának, akaratának állandóságát, megtámadhatatlanságát igyekezett biztosítani éppúgy, mint ahogy a tulajdonjog és más magánjogi jogosultságok is az emberi akarat állandóságát és sérthetetlenségét igyekeznek biztosítani a magánszemélyek egymás közti viszonyaiban és a természeti dolgokhoz viszonyítva. Maga az „állam” (régbben: „álladalom”) szó egyéb nyelveken kifejezve is az állandóságra utal, tehát a statikus elemre (*status, Staat, état, stato*).

Amint látjuk, a közjogban is a római jog hatása statikus dologi irányban jelentkezett, éppúgy, mint a magánjogban. A különbség csak az, hogy a közjogban nem egészen úgy jut érvényre a statikus felfogás, mint a magánjogban. De mindkét fő jogágban megvan a római jog statikus hatása, amely dologias hatás. Ez a statikus dologias elv érvényesül az újkor közjogában mindenütt, ahol megszakadt a középkori személyi alapú közjogi fejlődés, ahol kiveszett az önkormányzati gondolat, ahol az alkotmányosság megszűnt és az uralkodónak tulajdon jogszerű korlátlan hatalma jutott érvényre. Legvilágosabban a francia jogfejlődés mutatja ezt, ahol a centralizáció a legmesszebbre jutott, a legteljesebbé vált. És Franciaország annyiban is rendkívül jellemző képet nyújt a dologi felfogás érvényesülését illetően a közjog szempontjából, hogy még akkor is, amikor a királyság megszűnt és a francia forradalom egészen új közjogi rendszert kezdett, ezt az új közjogi rendszert is a dologi szemlélet jellemzi a legteljesebben. Csakhogy ez a dologi felfogás most már

nem statikus, hanem dinamikus. A közjogi alakulásnak ezt a módját alaposan előkészítette a francia politikai tudomány. Ebben a tekintetben röviden a következőkre utalok.

Montesquieu államszemlélete az angol, tehát a középkori hagyományt folytató önkormányzati rendszer félreértésén alapult. Az államhatalmak megosztásának és kölcsönös egyensúlyának elve Montesquieu-nél éppen az ellenkezője az angol közjogi felfogásnak, amelytől minden mesterkelt mechanikus szemlélet teljesen idegen. Az államhatalom különböző irányai Angliában éppenséggel nem válnak széjjel, a bírászkodás a legújabb időkig organikusán együttműködik a közigazgatással, s a bírászkodás föléje van rendelve a közigazgatásnak, amelyet ellenőriz. Hozzá még mind a bírászkodás, mind a közigazgatás jórészt önkormányzati szervekre van bízva, ha nem is kizárólagosan, mert királyi szerveik is vannak. Egyáltalában az egész angol alkotmány nem valami mesterséges képződmény, hanem a történeti fejlődés, a valóságos hatalmi viszonyok eredője, életteljes és élő valami, nem gépezet, mint a francia elgondolás és berendezkedés a nagy forradalom óta. A parlamentarizmus hibái is jórészt éppen ebből a mesterséges, gyökértelen jellegből erednek, és nem okoznak bajt ott, ahol, mint pl. Angliában, a parlament a történeti szerves fejlődés gyümölcse. Ahol a parlament sok évszázados eleven múltat tekinthet vissza, ahol a honi talajból nőtt ki, mint a középkori önkormányzati rendszer kiteljesedése, ott a parlamentarizmus értékes nemzeti erő. A hibák a gépiességből erednek, a személyi szemlélet hiányából, a dinamikus dologi szemléletből.

Egyébként a francia forradalmi alkotmánynak már az eredete is dologias jellegű, nem személyi, mint a társadalom valóságos viselkedésén, szokásjogon alapuló történeti alkotmányok. A francia forradalom alkotmánya az Amerikai Egyesült Államok alkotmányának hatása alatt áll, ez pedig az egyes gyarmati országok alkotmányain alapul, amelyek mesterséges megrögzítései annak, amit a gyarmatosok egy szerves történeti fejlődés bizonyos pontján találtak, a továbbiakban elszakadva attól a szerves fejlődéstől, amelyből ez az álláspont kialakult. A gyarmat már egymagában csak másolat, mesterséges alakulat, a gyarmati alkotmány papíros, a papirosalkotmányok őstípusa.

A francia közjogi rendszer elterjedt az egész kontinensen, egy újabb recepcióhullámot jelentett, mégpedig nemcsak azokban az országokban hatott, ahol a középkori organikus közjogi gondolatok elszikkadtak, hanem ott is bizonyos tért hódított, ahol az önkormányzat ősi hagyomány volt. Így Magyarországon is, bár itt az évezredes alkotmányosság gyakorlat sok olyan hátrányt elhárított, amely a gépies parlamentarizmusnak sokféle árnyoldala. De a dologi szemlélet nemcsak a vázolt irányban jutott uralomra a közjogban, elsősorban Franciaországban, hanem közvetlenebbül is. Éppen Franciaországra jellemző az, amire Eötvös mutatott rá idézett nagy munkájában, hogy ti. az a gépies egyensúlyhelyzet, amelyet a francia parlamentarizmus jelent, nagyon könnyen fölbillenhet a XIX. század közepétől fogva, amikor a dologi civilizáció eredménye, a géptechnika, olyan óriási előhaladást tett. Az a forradalmi kormány, amely a fővárosban kezébe kaparintja a távíró,

ura az egész országnak, mondja Eötvös. Ez már nem egyéb, mint a dinamikus dolgok felhasználása az állami életben, az alkotmány vonatkozásában. A közjog realiter is a dinamikus dologi szemlélet hatalmába kerül, állapíthatjuk meg illetékesen. Az önkormányzati elv érvényesülését most már nemcsak a dinamikus dologi elven alapuló közjogi gépezet, a mesterséges alkotmányrendszer, hanem a valóságos gép, a valóságos dinamikus dolog reális alkalmazása is akadályozza. Az önkormányzati elvnek a francia forradalom volt a sírásója, mert hiszen egész törekvése arra irányult, hogy azt a lélektelen központosítást, amit a francia királyság hozott létre fejlődésének utolsó szakában, fenntartsa, és csak más irányba terelje, az új parlament kezébe adja, de egyébként fenntartsa és erősítse. Mindazt, ami történelmi, eleven és organikus, tehát személyi volt az állami életben, a francia forradalom elpusztította, és a haladást éppen az önkormányzat minden formájának megszűnésében látta, csupán a parlamentnek adva hatalmat, amely hatalom mesterséges valami volt, nem szerves, nem eleven, mint pl. Angliában vagy – amennyire érvényesülni tudott a valóságban – nálunk. A különbség csak az, hogy a személy helyébe a gép lépett, az alkotmány gépezete.

Azokban az országokban, ahol az alkotmányos hagyomány hiányzik, ahol az önkormányzat elve nem élő valóság, idővel felismerték azokat a hátrányokat, amelyek a mesterséges alkotmányos rendszerrel, az önkormányzat hiányával jártak, de nem térhettek arra az útra, amelyet az ősi alkotmánnyal rendelkező országok járnak, mert hiszen évezredek hagyományt mesterségesen kifejleszteni, máról holnapra, nem lehet. Ezekben az országokban a hibát kizárólag a parlamenti rendszerben találták, és ennek félretételével igyekeztek javulást előidézni az állami életben. Erre különféle utakat választottak. Ezek az utak lényegükben mind egyek: a dologi szemlélet helyébe a személyi szemléletet léptetik, és ezen az alapon akarnak új világot alkotni. Az önkormányzati elv új módszerű érvényre juttatása egyik irányban az, hogy a különféle foglalkozási ágak kezébe adják az önkormányzatot, de ezt kombinálják a személyes jellegű központi államhatalommal. Ez a rendszer bizonyos eleven kontaktusba kerül az étellel, amely a modern korban jórészt foglalkozási ágak szerint tagozódik, lévén a dologi dinamika a legfőbb tényleges hajtóerő korunkban. Így a személyi szemlélet akarva-akaratlanul a dologi dinamika szemléletével kerül közös síkra. Ezen a ponton ez az önkormányzati rendszer eredeti hazájában, ahol az antik államfelfogás hagyománya él és az adottságoknak sokban megfelel, a foglalkozási ágak önkormányzatát hatalmas erővel igyekszik összefoglalni az állami egységbe. Más a módszere egy másik irányzatnak a személyi szemléletnek megfelelő rendszer megteremtésére. Itt nem az állam az egységadó központi fogalom, hanem a nép. Ez a rendszer, mint látjuk, bizonyos irányban közelebb jut a személyi szemlélethez, amennyiben nem az állam bizonyos fokig statikus fogalmából indul ki, hanem a nép, tehát a személyösszesség fogalmából. De ez a felfogás sem annyira személyies, mint a történelmi alkotmánnyal rendelkező országoké. A nép a mindenkori, a jelenvaló népet jelenti, amellyel szemben e felfogás szerint a történelmi fejlődés nem számít, csak annyiban, amennyiben kedvez a min-

denkori nép érdekeinek. Az organikus egység tudata és érzése, értékelése tehát hiányzik ebből a – bár egyébként személyi – szemléletből. Az organikus jelleget mindkét újfajta önkormányzati rendszerben a pszichofizikai személy egysége adja meg, aki a népet, illetőleg a különféle foglalkozási ágak egyeteméből álló nemzetet a maga valóságos empirikus személyében személyesíti meg. Tehát nem mesterséges berendezkedés adja az egységet, mint a francia forradalmi alapú parlamentarizmusokban. A parlamentarizmus gépi egysége helyébe ezek a rendszerek a személy akarati egységét teszik, amely egyúttal az érzelmi és tudategységet is szimbolizálja, nem úgy, mint a korlátlan hatalmú egyeduralkodó.

Amit eddig mondtunk a közjog modern rendszerében alkalmazásra jutó egyfelől személyi, másfelől – statikus és dinamikus – dologi szemléletről, az mind az alkotmányjogra vonatkozik. Ami a közigazgatási jogot illeti, erre vonatkozóan szintén megtalálhatjuk a fejlődés során elsősorban a dologi elem érvényesülését, mégpedig kezdetben statikus alakjában. A közigazgatás terén, vagyis a mindennapi életnek az összesség felé való irányában is háttérbe szorította a római jog recepciója a személyi szemléletet, amely a mindennapi életnek az összességet közvetlenül érintő ügyeiben is az önkormányzati elvet juttatta érvényre a középkorban, még sokkal inkább, mint az alkotmányt illetően. A korlátlanságra törekvő központi hatalom akár dinasztikus, akár forradalmi parlamenti alakjában az önkormányzatot akarta megszüntetni. Erre törekedett a közigazgatást illetően is nemcsak XIV. Lajos, de a francia forradalom is, amelynek híres elve az egység volt, s ennek az egységnek veszélyét látta a történelmileg kifejlődött, organikus önkormányzati szervek közigazgatási tevékenységében is. Az uniformizáló francia közigazgatási beosztás és önkormányzat nélküli, centralizált közigazgatási szervezet ékes bizonyossága ennek, különösen első alakjában, amelyet a francia forradalmi törvényhozástól kapott. Megelőzőleg az uralkodó korlátlan hatalomra törekvése idejében is szállka volt a szemben az önkormányzati közigazgatás, amely Anglián és Magyarországon kívül főleg csak Svájcban maradt meg az újkorban is. Másutt a közigazgatás nem volt önkormányzati, de nem is volt jogi, hanem csak tényleges hatalomgyakorlás, főleg rendészet, megelőző tevékenység, amelynek jogi biztosítékai alig voltak, csak a közigazgatást gyakorlók jóakarátán és a központi hatalom ellenőrzésén múlt a helyessége, igazságossága. Intézményszerű garanciái a közigazgatás helyességének nem voltak. A legújabb fejlődés vonala az önkormányzati elv érvényre juttatására irányuló törekvéseket jelzi azokban az országokban, ahol az önkormányzat nem történelmi hagyomány. Természetesen az önkormányzati elv is bizonyos korszerű átalakulást mutat, így, mint láttuk, a területi önkormányzat mellett nagy erővel jelentkezik a foglalkozási ágak önkormányzatának követelése is.

A közigazgatási jog fejlődését illetően foglalkoznunk kell még egy másik, talán az önkormányzati elvnél is időszerűbb irányzattal. Ez az irányzat arra törekszik, hogy a közigazgatási jog területét mind tágabbra szélesítse, természetesen főleg a magánjog rovására, de a bíraskodás rovására is. Tehát az anyagi és az eljárási jog tekintetében egyaránt. Ennek a törekvésnek egyik fő rugója a tömegek jelentőségé-

nek nagy emelkedése korunkban, kapcsolatban a dologi dinamika – géptechnika – túlnyomóságával. Azokban a vonatkozásokban, ahol a tömegek jelentősége érvényesül, a magánjog szabályai sok tekintetben nem kielégítőek.⁶ A magánjog alapvető elve, mint láttuk, az egyenlőség. Ott azonban, ahol az egyén mint a tömeg része jut jelentőséghez, nem a maga személyében, ott a magánjogi egyenlőség elve nem nyújt megoldást, mert a tömeg tagja nem egyenlő a vele szemben álló olyan személlyel, aki a maga személyiségében szerepel, legalábbis gazdasági vonatkozásban, mint pl. munkaadó. A munkaadói oldalon olyan gazdasági hatalom áll rendszerint, amely a másik oldalon, a munkás mint tömegrész mellett nem áll. Az ilyen vitában tehát nem lehet az egyenlőség magánjogi elvét kizárólagosnak tekinteni, hanem más elvnek is teret kell engedni. A személyek egyenlőségének elvét az állam beavatkozásának elve módosítja, amely a közigazgatás működésében jut kézzelfogható formához. A tömegekre vonatkozó jogi kérdések elintézése mind nagyobb mértékben kerül a közigazgatás kezébe. Természetesen a közigazgatás bírói ellenőrzésének elve érintetlenül maradhat, és így közvetve a tömegek ügyei is bíróság elé kerülhetnek, amely a jogszerűség fölött ezekben az ügyekben is őrködhet. Ez a helyzet szintén a dologi szemlélet jegyében fogható fel. Az olyan ember, aki a maga konkrét személyiségében nem fontos, hanem csak egy absztrakció révén mint tömegtag, főleg mint munkaerő birtokosa, az ilyen személy mint személy anonim, névtelen, az anonimitás pedig dologi szemléletet jelent, a személyi vonatkozások kikapcsolását. Természetesen itt is, mint a magánjogban láttuk, a személyi vonatkozások, az ember kikapcsolása csak látszólagos, mert a háttérben itt is az emberi szempont áll, az ember az, akinek érdekében a jog a személyi vonatkozástól eltekint, hogy fokozottabb mértékben tudja szolgálni az emberi érdekeket, az ember érvényesülését, az ember jólétét.

A tömeg jelentőségének emelkedése tehát a magánjog bizonyos térvészítéséhez vezet a közigazgatási jog javára. Egészen új nagy közigazgatási jogágak keletkeznek, amelyek a magánjogtól elhódított területen hatályosak. Ilyen különösen a napjainkban mind nagyobb jelentőséghez jutó úgynevezett munkajog, amely jórészt közigazgatási jogi jellegű, bár nem minden vonatkozásban. A munkajog inkább enciklopédikus jellegű jogág, amely nemcsak közigazgatási, hanem magánjogi és eljárásjogi, perjogi szabályokat is tartalmaz, de alapjellegét tekintve mégis főleg közigazgatási jogi diszciplínának tekinthető. A munka jogviszonyaira mind kevésbé kerülnek alkalmazásra a magánjog eredeti szabályai. Ezek a munkást extrém fogalmazásban csak mint munkaerő birtokosát tekintik, ellenben a munkajog speciális szabályai megszüntetik a munkaerő ilyen dologias felfogását, és a személyi jelleget állítják előtérbe a jogszabályok célját és tartalmi alakítását illetően, bár,

⁶ Vö. az alábbiakra nézve Hugo Sinzheimer kiélezett, de sok helyes meglátást tartalmazó fejtegetésével: *Das Problem des Menschen im Recht* (1933).

mint mondtuk, közvetlenül eltekintenek a munkavállaló konkrét személyiségétől, és a személyi vonatkozásokat csak absztraktnan, a munkaerő vonatkozásában juttatják érvényre.

A munkajoghoz hasonlóan egészen új jogág az úgynevezett gazdaságjog is, amely szintén mind fokozottabb jelentőséghez jut. Ez a jogág már egészen absztrakt jellegű, egyenesen az emberi tömegszükségletek kielégítésének biztosítására törekszik, és a személyi vonatkozásoktól gazdasági téren is eltekint, azért, hogy minél szélesebb rétegek szükségletkielégítését minél nagyobb mértékben és minél biztosabban tegye lehetővé. A gazdaságjog szintén nagyfokú állami beavatkozást jelent a gazdaság rendjébe, és az egyénies gazdálkodásnak mind erősebb korlátozását jelenti. A gazdaságjog még fejlődőben levő, nem egészen kialakult és tudományos feldolgozásban is még aránylag kevésbé részesült jogág, amelynek körébe a legkülönfélébb gazdasági vonatkozások tartoznak. Jórészt közigazgatási jog jellegű a gazdasági jog, de nem kizárólagosan, hanem – hasonlóan a munkajoghoz – szintén enciklopédikus jellegű jogág, amely a hagyományos rendszerezést bizonyos mértékig áttöri. Annyiban is, hogy a magánjog rendszerének bizonyos ágait, így az alkotásjogi szabályokat stb. szintén a gazdaságjog körébe lehet számítani, legalábbis céljuknál fogva, amely, mint láttuk, szintén bizonyos mértékig a tömegszükségletek kielégítésének biztosítása.

Amint látjuk, a mindennapi élet joga nem kizárólag a magánjog, hanem az a közigazgatási jog is, sőt ma már vannak a mindennapi élet szükségleteit érintő olyan jogágak is, amelyeknek a rendszerbeli elhelyezése nem is egységes, hanem többféle rendszerben is helyük lehet, s egyik sem kizárólagosan illeti meg őket. Ez a jelenség maga is a dologias szemlélet eredménye. A személyi szemlélet központja, mint tudjuk, az egyes egyén, egyfelől a maga egyéniségében, másfelől a köz felé irányuló vonatkozásaiban. A személyi központú szemlélet áttekinthetőséget ad az élet jelenségeinek. Amikor a középpontból kikerül a személy, és helyét elfoglalja a dologi tényező, az áttekinthetőség is elhomályosul, vagy éppen meg is szűnik, legalábbis a megszokott, a „természetes”, a hagyományos, a mindenkinek hozzáférhető szemléletesség értelmében. Az áttekinthetőséghez a dologi szemlélet uralma alatt már mesterséges eligazítás szükséges. Ez magyarázza meg a mai életben a jogszabályok tömegének folytonos és rohamos emelkedését. Ma már azt sem a „természetes” ész, nem a megszokott módszer mutatja meg, hogyan kell gyalog járni nagyvárosban. Pedig ez a legegyszerűbb emberi magatartás különben. A közigazgatás nagy szerepe, az összességnek mind nagyobb mérvű beavatkozása az egyén életébe szintén a dologi, mégpedig a dinamikus dologi szemlélet alkalmazásának eredménye. A géptechnika óriási elterjedése ezen a ponton is érezteti jogi hatását, sőt ezen a téren a legkézzelfoghatóbban. Egyúttal oka az ember eldologiasodásának, saját sorsának irányítására való mind csekélyebb képességének. Másfelől azonban, mint láttuk, a dologi dinamizmus ellenhatásként a személyi vonatkozások előtérbe helyezését idézi elő. A személyi szemlélet mindig és mindenütt kiegészíti a dologi szemléletet, mindkettő örök emberi törekvés kifejezője.

A Széchenyi–Kossuth-ellentét hírlapi vitájuk tükrében

1. A Széchenyi–Kossuth-probléma formális értelmezése

Most, amikor már annyi oldalról és olyan találóan megvilágították Széchenyi István egyéniségét és működését, amikor a Széchenyi-irodalom méretei és súlya arányba jutnak Széchenyi emberi és közéleti nagyságával, immár nem nehéz megkísérelni egy újfajta értelmezést, amely összefoglalja az eddigi eredményeket, és egységet próbál belevinni abba a sokféleségbe, amelyet a Széchenyi-irodalom szükségképpen mutat fel éppen tárgyánál: Széchenyi szinte emberfeletti egyéniségének sokszor hangsúlyozott és eléggé nem hangsúlyozható sokrétűségénél fogva. Mindazok, akik tartalmi szempontból vették vizsgálat alá Széchenyi művét, természetesen főleg egy-egy oldalára voltak tekintettel ennek a gigantikus műnek, s az is érthető, ha az egyes értelmezési módok sokszor ellentétbe jutottak egymással, éppen ennek a nagy egyéniségnek roppant szellemi gazdagsága és emberi skálájának széles volta miatt. Az emberfölötti ember – ha nem túlozzuk is a jelentőségét – valóban sajátos törvényszerűséget mutat, köznapi mértékkel mérve sokszor következtelenek látszik, egyes megnyilatkozásai ellentétbe jutnak egymással, ha megfeledezünk a megnyilatkozások mögött felmagasló egyéniségről, amely a látzólagos ellentéteket mégis egységbe emeli. De az ellentétek fölfedezése a nagyszabású egyéniségben azért is könnyű, mert megnyilatkozásaiban bátrabb, mint az átlagos ember, skrupulusai nem kicsinyes természetűek, mindenkor egész lelkét, egész egyéniségét viszi bele külső megnyilatkozásaiba is, amelyek akkor és ott, amikor és ahol végbemennek, az ő egész egyéniségének kifejezői, az adott helyzetben teljesen adekvátak. Ebbe a külső sokféleségbe egységet nem is lehet vinni tartalmi alapon. Nem materiális, hanem formális nézőpontra van szükség, ha az egységet meg akarjuk találni ebben a ragyogó sokféleségben, ebben a szivárványban, ahogy jellemezték Széchenyi egyéniségét és életművét. A szivárvány színeit is egy formális tényező olvasztja egy színné, minden színek átfogó szintézisévé, nem valamilyen újabb tartalmi vonás, újabb szín hozzájárulása.

Az a formális szempont, amely a Széchenyi-jelenséget lényegében ragadja meg, az arisztokratikus vonás, amely Széchenyi alapjellemvonása, és amelyre már sokszorosan rámutattak, de ezt a gondolatot – nézetünk szerint – nem fejtették ki eddig teljesen. Ez adja – mint reméljük – a jogot arra, hogy Széchenyi megértéséhez magunk is igyekezhessünk hozzájárulni. És talán azért sem lehet ezt szerénytelen-

ségnek vagy fölöslegesnek tekinteni, mert valóban igaza van Széchenyi regényes életrajzírójának, amikor arra utal, hogy Széchenyit mindegyik kor a maga szemével tudja csak nézni.¹ Ezzel a szemmel, amellyel mi, még senki sem nézte a Széchenyi-problémát. Talán sikerülni fog ezzel a látásmóddal is kideríteni egyet-mást, ami eddig homályban maradt a nagy fény miatt, amivel a Széchenyi-jelenség elkápráztatja a szemlélőket.

Annak megállapítása, hogy Széchenyi egyénisége arisztokratikus, nagyon fontos szempontot domborít ki a Széchenyi-probléma megítélésében, de ez a szempont sokkal komplexebb, mintsem hogy egykönnyen és egykettőre ki lehetne aknázni. Az arisztokratikus jelleg ugyanis háromfélét jelent. Elsősorban jelenti az arisztokrata empirikus jelenségét. De jelenti az arisztokratikus normát is. És jelenti főleg az arisztokratikus lényegét. A magunk részéről mind a három vonatkozásban kívánunk foglalkozni Széchenyi egyéniségének arisztokratikus jellegével, nemcsak azzal a kérdéssel, mennyiben jut kifejezésre Széchenyi közvetlen megnyilatkozásaiban és tetteiben – tehát térben és időben – az arisztokratikus jelleg. Azzal sem érjük be, hogy regisztráljuk Széchenyinek azokat a megnyilatkozásait, amelyekben arról ad számot, milyennek kell lennie szerinte az arisztokratának. Mindezt bőven feljegyezték előttünk kiváló Széchenyi-kutatók, akiknek munkájára most már – mint említettem – valóban nem nehéz feladat építeni. A magunk részéről különösen azt kutatjuk, mennyiben felelnek meg Széchenyi szavai és tettei az arisztokratikus lényegnek.

A formális szempont, amelyet a Széchenyi-probléma megoldására alkalmazni próbálunk, talán igazolja a jogász kísérletét e probléma megközelítésére. A formális szempont ugyanis kétségtelenül jogászai szempont, a szó jó értelmében. Az arisztokratizmus szempontja azonban nemcsak annyiban teszi indokolttá a jogász foglalkozását Széchenyivel, hogy formális szempont, hanem egyéb alapon is. Az arisztokratizmus *par excellence* személyi szemlélete a társadalomnak, keresztmetszetében és hosszmet-szetében – tehát a történelemnek is – egyaránt. Széchenyi arisztokratizmusa, ez a teljes tisztaságában személyi szemlélet, összeütközik a dologi jellegű szemlélettel, amelynek legjelentékenyebb – ha nem is végső – forrása és egyúttal terjesztője a sajtó, így különösen az időszaki sajtó. A kétféle szemlélet, a kétféle formális szempont ellentéte az, ami a nagy – de csak látszólagos – ellentmondást szüli Széchenyi életművében: a vele egy nézetten levő Kossuth Lajos heves megtámadását. A Széchenyi-probléma középpontja ez az antagonizmus, amelynek értelmezése lesz a jelen fejtegetések feladata. Ennek az antagonizmusnak felismeréséhez, így különösen a sajtó antiarisztokratikus alapvonásának felismeréséhez pedig a magunk részéről a sajtó lényegének jogi szempontból való megvizsgálása során jutottunk el, amikor a sajtó anonimitásának legmélyebb lényegét kutattuk. E kutatás közben bukkantunk arra a fölfedezésre, hogy a sajtó anoni-

¹ Hegedüs Loránt: *Gróf Széchenyi István regénye és éjszakája*. 1941. 10.

mitása a dologi szemlélet érvényesülésével egyjelentőségű, mégpedig a dologi szemlélet egy külön faja: a dinamikus dologi szemlélet érvényesülésével. Ehhez a fölfedezéshez pedig szükség volt a sajtó jogi jelentőségének és alapvető jellegzetességének ismerésére, ami csak a jogász részéről érhető el.

De még egy szempontot lehet felhozni amellet, hogy egy jogász foglalkozik a Széchenyi-problémával. Hegedűs Loránt² szerint minden magyar közírónak és költőnek meg kellene írnia a maga Széchenyi-könyvét. Az angol nagybírákról mondják, hogy amikor visszavonulnak a bírói működéstől, öregkorukban kötelességüknek tartják könyvet írni annak bizonyítására, hogy Shakespeare jogász volt (amire sok adatot hoztak már fel). Mindenesül nem merném ugyanezt a tételt alkalmazni abban az irányban, hogy minden magyar jogász írja meg a maga Széchenyi-könyvét, de egy-két ilyen könyv talán nem volna fölösleges. Az alábbi szerény előadás ilyesféle kísérletnek készült, de nem Széchenyi jogi felfogásáról,³ hanem valahogy úgy, mint Immanuel Kantról szokták mondani, hogy nem jogtanát kell követni, hanem filozófiáját kell belevinni a jogtudományba. Amit egy jogász meg tud látni Széchenyiben, azt szeretném bemutatni.

A publicista és a történetíró nem méltányolhatja kellőképpen azokat a közvetett, csak a szakember – a jogász – előtt világos és nyomon követhető, de a lehető legreálisabb, valóságos összefüggéseket, amelyek a jogintézmények gondolatvilágában jelentkeznek. A rendi szellemet 1848 előtt már régen kikezdte a könyvnyomtatás, amely lehetetlenné teszi a személy ismeretét, akitől a nyomtatvány mint szerzőtől származik. Nem a puskapor törte át igazán a lovag páncélját, hanem a sajtó, amely lehetetlenné tette a rendi elkülönítést: a személy fölismerését, amit a lovag címere még mindig megengedett. A személytelenség, az anonimitás az, aminek uralma kiirtja a lovagot, s ennek a személytelenségnek halálosan biztos eszköze a könyvnyomtatás. Nem az 1848-i törvényhozás szüntette meg a rendiséget, sőt nem is az 1840. évi váltótörvény, amelyet a rendiség első megbontójának szoktak tekinteni. És a könyvnyomtatás feltalálását évszázadokkal követő váltótörvény sem annyira azért ütött rést a rendi alkotmányon, mert a nemesre is alkalmazni lehetett, hanem azért, mert a váltó – ez a speciális „dolog” – külön bíróságot teremtett magának, a magyar váltótörvényt, amelynek már nem nemes rendű is lehetett a bírója. A váltótörvényt szemléletesen példázza az anonimitást, és nagyon tanulságos, hogy Magyarországon megszűnik a külön váltótörvényt, amikor az

² Uo.

³ Széchenyi István működésének jogi jelentőségével foglalkozik Töreky Gézána, a m. kir. Kúria elnökének teljesülési megnyitó beszéde (*Magyar Jogi Szemle* 1942. februári száma).

A magam részéről csak arra utalok, hogy – mint látni fogjuk – a modern magánjog gondolatvilágában mindinkább érvényre jut a Széchenyit jellemző kettősség: a dologi dinamikus szemlélet mellett a személyi szemlélet is, szemben az antik világ statikus dologi szemléletével. Ebben az irányban Széchenyit a jog szempontjából is úgy tekinthetjük, mint váteszt, aki messzire megelőzte korát.

egész gazdasági és jogi élet elérte a kommercializáltság tetőfokát. Plósz Sándor javaslata már eltörli a váltótörvényszéket. (A mai peres eljárás egészében kereskedelmi jellegű!)

A sajtó és a váltó is újfajta, különleges, soha azelőtt nem ismert jellegű dolgok: dinamikusak, megszemélyesedett, önálló életet élő, az embert maguk alá gyűrő, „dinamikus” dolgok. Az egyik a technikának, a másik a gazdasági életnek köszönheti dinamikáját, de mind a kettő dinamikus. Ennek a dologi dinamikának az embert a maga függvényévé tevő és mindenkit egyenlősítő ereje az, ami az arisztokratikus gondolat halálát jelenti. Csak látszat ugyanis, hogy a középkori magyar rendiség fenn tudott maradni a könyvnyomtatás elterjedése után is: ez a rendiség már nem volt az igazi, mint a középkori. Csak az maradt meg benne, ami az igazi rendiség árnyoldala, csak papiroson volt rendiség, de hiányzott belőle a rendi lélek: a lovagiasság és a hűség, Istenre való tekintet, felebaráti szeretet. A magyar rendiség a 16. század elejétől kezdve már az újkor hatalmi akarásának gyümölcse, a dologi gondolkozás terméke.⁴

Elvi sikon az újkori magyar rendiség személytelen, dologi jellegű és az empiriában életben maradt a könyvnyomtatás ellenére, amely pedig a rendiség alap gondolatával, a személyi szemlélettel ellenkezik. És ez a rendiség mint az újkori hatalmi akarás produktuma éppen a személyi szemlélet hiányánál fogva nem is arisztokratikus, mert a papirossá vált alkotmánynak, a célkitűzése szerint helyes irányt kezdő, de az idők során mumifikálódott és a jobbagyságot illetően különben is eredendő hibában szenvedett *Tripartitumnak* tette függvényévé a nemesembert, akinek egész léte erre a sokban – bár éppen nem mindenben – elavult „törvénykönyvre” volt alapítva. Holott az arisztokrata nem dolog függvénye, hanem önmagában személy és *par excellence* személyi gondolkodású.

A lényegében arisztokratikus gondolkodású Széchenyinek össze kellett ütköznie az arisztokrataellenes sajtóval és az álarisztokratikus újkori rendi alkotmánnyal. E gondolat kiindulópontja – mint említettem – egy jogi probléma volt, amelyről azonban kiderült, hogy sokkal szélesebb perspektívát nyit, valósággal történetfilozófiai távlatot.

Ebben a keretben mozog előadásom, amely annak kimutatását tűzte ki céljául, hogy Széchenyi és Kossuth ismeretes hírlapi vitájának nem személyi ellentét a lényege, hanem nagy jelentőségű *tárgyi* szempontok ütköztek benne össze. Ezek szorosan kapcsolódnak az időszaki sajtó intézményéhez, úgyhogy Széchenyi és Kossuth hírlapi vitájának szükségképpen *hírlapi* vitának kellett lennie. A vita tu-

⁴ Természetesen a magyar rendiség az újkorban sem volt a valóságban olyan sötét, mint ahogy elvi sikon lehetne gondolni. A magyar nemességnek egyénien emberi jó tulajdonságai sokat enyhítettek a kép sötétségén, amire maga Széchenyi is rámutatott öregségében a *Blickben*, a '90-es években pedig Mocsáry Lajos *A régi magyar nemes* c. könyvében. Lásd alább is.

datosan és kifejezetten az időszaki sajtó hivatása körül forgott,⁵ és Széchenyi lényegileg azt kifogásolta Kossuth lapszerkesztői működésében, hogy időszaki lapba nem való tárgyakkal állandóan és olyan modorban foglalkozott, amely csak a publicistát illetheti. A publicisztika és zsurnalisztika lényegének kifejtése után abban fogjuk megtalálni Széchenyi és Kossuth ellentétének magvát, hogy ellenkező felfogást vallottak a publicisztikának az újságíráshoz való viszonyáról. Széchenyi szerint a publicista, aki hatásra törekszik és nevelő célzata van, csak a könyvet használhatja eszközül, míg a hírlapíró hivatása szerinte csak a rendszer nélkül felmerülő tények regisztrálása. Mélyebben kutatva az ellentét gyökerét, arra fogunk rámutatni, hogy a publicistának Széchenyi vallotta hivatása a társadalom személyi szemléletének felel meg, a hírlapíróé pedig a dologi szemléletnek, mert hiszen az időszaki sajtó intézményében túlnyomó jelentősége a dologi elemnek – a gépi technikának és a tőkének – van. A személyi szemlélet pedig lényegében *arisztokratikus*, míg a dologi szemlélet egyenlősítő, demokratikus. Széchenyi arisztokratizmus nem ismerhette el a hírlapíró Kossuth hivatottságát a nemzet vezetésére, ehhez szerinte egyéni képességek nem elegendők, hanem a személyiség egyébként is meglévő reális jelentősége szükséges, amit a sajtó dologias támogatása nem pótolhat. Másfelől nem helyeselhetette az arisztokrata azt, hogy a sajtó dologias eszközeivel a magasabb társadalmi rétegek akarata ellenére akarják kivívni az alsóbb rétegek felemelkedését, ami a rendi gondolkodás szerint csak a magasabb rendek önkéntes elhatározásából történhet meg. Az arisztokratikus gondolkodás a fennálló társadalmi megoszlást tiszteli. Széchenyi hirdette a haladás szükségét, de a realitás felfogatása nélkül. Széchenyi arisztokratizmusának nevelő program felelt meg, amelyet Kossuth nem respektált. Mindez tárgyi ellentét volt, és szükségképpen keletkezett a vázolt tárgyi okokból.

Az igazi ellentét Széchenyi és Kossuth hírlapi vitájában abban állt, hogy Kossuth alapjában szintén publicista egyéniség volt, és újságírói működésében is a publicista módszer jutott túlsúlyra. Széchenyi jól látta, hogy az újság hivatása elsősorban nem publicisztika, nem hatás, hanem közlés, tájékoztatás. Az „anonim” újságíró – anonimitáson itt az egyéni, a géptől független, reális jelentőséget értve – Széchenyi szerint nem hivatott a publicisztikára, a hatásra, a vezetésre, ez csak annak való, aki nemcsak szellemi tulajdonságainál fogva jelentékeny személyiség, hanem sors adta egész valóságos helyzetének felsőbbrendűségénél fogva.

Széchenyi és Kossuth hírlapi vitája mint a röpirat és az újság harca nem valami izolált jelenség, hanem szükségszerű fázisa a sajtó történeti fejlődésének. Szociológiai szempontból pedig a helyzet az, hogy az időszaki sajtó demokratikus és demokratizáló funkciója szükségképpen jutott összeütközésbe Széchenyi arisztokratikus felfogásával. Ebben az összefüggésben az arisztokratikus és demokratikus

⁵ Széchenyi sajtópolitikáját tárgyalja bő szemelvényekkel Hlatky Endre közvéleménypolitikai tanulmánya: *Széchenyi sajtópolitikai eszméi a Hitel, Világ, Stádium és a Kelet Népeben* (1939).

szellemi adottság szembeállítására lesz szükség, nem lélektani, hanem fenomenológiai alapon. Azt kell felderíteni, milyen strukturális, milyen lényegbeli gyökerük van azoknak a valóságosan, térben és időben lefolyt lelki történéseknek, amelyeket a vita történetének kiváló kutatói felmutattak. Ennek a lényegkutatásnak eredménye világossá fogja tenni azt is, hogy Széchenyi és Kossuth vitájának „hírlapi” vitának kellett lennie.

Amikor ugyanis Széchenyi és Kossuth hírlapi vitájának szociológiai megítéléséről van szó, kiderül, hogy a vita alapjául szolgáló ellentét maga is a sajtó lényegéből, sajátos természetéből fakad. A sajtó hatásának két döntő tényezője, a technika és a tőke személytelen, mechanikus, „dologi” jellegű, s ez a két dologi tényező fokozott jelentőséghez jut az időszaki sajtóban. Mint látni fogjuk, a dologi tényező hatalma a sajtó révén egy második, mesterséges, személytelen, anonim realitást szül, s ez ellen a második realitás ellen küzd Széchenyi, aki személyes, közvetlen, organikus, vallásos alapú világszemléleténél fogva a valódi, természetes, eredeti, Isten alkotta realitást feltétlenül tiszteli, és ennek keretében minden mechanikusan előidézett változást helytelenít, csak organikus haladást tart jogosultnak.

Az alábbiakban – a hírlapi vita ismertetése után – elsősorban arról a második realitásról lesz szó, amelyet a sajtó működése hozott létre, főleg az időszaki sajtóé. Azután azt fejtjük ki, hogyan ütközött össze Széchenyi arisztokratizmusa a sajtó szülte második realitással és e második realitás létrehozójával, magával az időszaki sajtóval, s hogy ennek az összeütközésnek Széchenyi arisztokratizmusa miatt szükségképpen be kellett következnie. Ebben a keretben megkíséreljük majd megvilágítani az arisztokratizmus lényegét és különösen ennek Széchenyiben való megvalósulását, nemkülönben az arisztokratizmussal szemben ellentétes dologi dinamika lényegét és azt is, hogyan érhető meg mégis a dinamikus dologi szemlélet alkalmazása Széchenyi részéről.

2. A vitázó felek az időszaki sajtó hivatásáról

Széchenyi és Kossuth hírlapi vitája⁶ – mint Angyal Dávid mondja – „olyan, mint a hunok harca. A csatázók már elpihentek, amikor fel-feltámadó szellemeik még tovább küzdöttek a magyar politikában és irodalomban.” Valóban, ez a vita már a küzdő felek életében áterjedt a kortársakra, akik egy új vitát folytattak aziránt, melyiknek van igaza a vitázók közül, de nem pihent el napjainkig sem ennek a problémának taglalása. Legújabbban főleg Szekfű Gyula, Mályusz Elemér, Viszota

⁶ Amikor Széchenyi és Kossuth Lajos hírlapi vitájáról szólok, ennél valamivel kevesebbet gondolok: csak a hírlap feladatára és feladatának hatáira vonatkozó vitát értem, nem azt az egész vitát, amelyet Széchenyi és Kossuth egyéb tárgyakról is hírlapokban folytattak. Ferenczi Zoltán hangsúlyozza, milyen jelentősége volt a korabeli lapokra nézvést annak, amit a *Kelet Népe* a „hírlapok és zsrnalisztika hivatásáról” mond (*Kelet Népe*. Fontes. 103).

Gyula, Angyal Dávid, Balogh Jenő foglalkozott közvetlenül vagy incidentálisan a problémával, amelynek anyaga immár teljesen a nyilvánosság előtt fekszik, és megvilágítása is hiánytalan történelmi szempontból. Ennek a végtelenül nagy jelentőségű politikai vitának a vitatkozó felek tudatos és világosan kifejezésre is jutott meggyőződése szerint középponti tárgya a módszer kérdése volt, az, hogy milyen módon lehet a legmegfelelőbbben előrevinni a haladás ügyét, hogyan lehet elérni – Széchenyi szavai szerint – a magyar nemzet „földi szerencsájének” kiteljesedését. Ez a vita, amely Széchenyi és Kossuth hírlapi vitája címen közismert, nemcsak annyiban hírlapi vita, hogy részben hírlapokban, részben egy hírlap körül folyt, hanem annyiban is, hogy tárgya egészen határozottan és világosan – nem is intuitíve, hanem a vitatkozók és segítőtársaik tudatos, reflektált felfogása szerint – éppen a hírlap, az időszaki sajtó közéleti jelentősége, az időszaki sajtó közéleti hivatásának felderítése. A vitázó felek kifejezetten tudatában vannak annak a körülménynek, hogy rajtuk keresztül a könyv, a röpirat harcol az újság ellen. Tisztában vannak ezzel a vita egyéb szereplői is, akik egyik vagy másik fél mellett foglalnak állást. Mindegyik azt kutatja, hogy mi az időszaki sajtó jelentősége, hivatása, rendeltetése, mivel szabad és mivel nem szabad, mivel kell és mivel nem kell foglalkoznia az időszaki lapnak. Másfelől pedig az is ki fog domborodni – reményem szerint – szerény fejtegetéseimből, hogy Széchenyi és Kossuth hírlapi vitája, a röpirat és az újság harca, nem valami izolált jelenség, hanem szükségszerű fázisa a sajtó történeti fejlődésének. Végül – szociológiai alapon – arra is kísérletet fogok tenni, hogy a Széchenyi és Kossuth között annyira kiélesedett ellentét lényegét szoros kapcsolatban mutassam be a sajtó lényegével. Ebben az összefüggésben azt igyekszem kimutatni, hogy annak a lényegbeli ellentétnek, amely Széchenyi és Kossuth között kirobbant, szükségszerűen éppen az időszaki sajtó hivatásának kérdésében kellett tetőpontjára jutnia. Előrebocsátva tételemet: annak kimutatására törekszem, hogy az időszaki sajtó demokratikus és demokratizáló funkciója szükségképpen jutott összeütközésbe Széchenyi arisztokratikus felfogásával. Széchenyi arisztokratizmusa szükségképpen küzdött az időszaki sajtó demokratikus hatalma ellen, majd amikor a küzdelem hiábavalóságát belátta, maga is az időszaki sajtó eszközét vette kezébe a közvélemény megfordítása érdekében, de csak mint szükséges rosszat.

Ami mármost elsősorban azt a tételemet illeti, hogy Széchenyi és Kossuth hírlapi vitája az ő és segítőtársaik tudatos álláspontja szerint egyenesen az időszaki sajtó hivatásának meghatározását tűzte ki céljául, erre nézve legmeggyőzőbb az a mód lesz, ha a vitatkozók saját kijelentéseire hivatkozom. Így Széchenyi a *Kelet Népe*-ben (1905. 44.):

S ime egyszerre nem tudom ki által s mi módon azon ötlet jut szőnyegre: ugyan nem volna-e jó, nem volna-e üdvös oly nemzeti hírlapot szerkeszteni, mely mint a haladó s a mult országgyűlésen s kivált ennek végén valami vezérttestületet képző résznek orgánuma a hon minden intelligentiáit egybeponosítaná. [...] Nagy eszme, felséges terv és valóban a 19. század felfogásához illő! Ariadne fonalaként a legjobb főként nyújtva biztos rést nyitni,

mellyen honi téboldónkban⁷ nagy és kicsi, dús és szegény, s általában minden erő, minden érdek, sőt minden szenvedelem is egy cél felé lenne vezérelve; egy cél felé, mely nem egyéb, mint tökéletes biztosítás mind a despotismus, mind az anarchia szörnyetege ellen, ugyan lehet-e ennél felemelkedettebb gondolat? Lehet-e ennél üdvösb cél és erre biztosabban vezető eszköz, mint oly lap, melly a körülményekhez képest majd halkal, majd gyorsabban izgatná a nemzeti testet, ma a szenvedelmek lecsillapítására hatna leginkább, majd ha tán ismét álomkországba merülne a nemzet – mitül azonban oly hamar félni valóban nem kell – vagy ha szolgálirányt venne, azt ismét s ha szükség, a végítéleti tároगतóként életre s kötelességteljesítésre felriasztaná; oly lap, mely az elkülönzött részek egymás iránti viszonyait felvilágosítani, közös érdekeiket velők jobban megismertetni, szerencsésb születésüket kimérettel áldozatok tételére csábitgatni, az alantabb állókat őszinte részvétellel viszont még egy kis béketűrésre édesgetni törekednék; oly lap, mely az eldiribolt erőket egy-egy célra egyeztetni s a teendők eddigelé oly sokszor egyedül pillanati hévsugta sorát végkép okszerinti logikába szorítani és azon felette nehéz „Egymásutánt” kijelölve igyekeznék; oly lap szóval, melynek az volna legfőbb működési köre, hogy a régi külföldnek tapasztalási kincseit sajátjává tevén, egyoldalúság és szenvedelem nélkül, rendre kijelelné, mi volna ketős célunk elérésére, t. i. nemzetiségünk s alkotmányunk mindinkább kifejlésére, mi kerülésre, mi viszont utánzásra méltó; s ekkép oly lap, melly nem arról vitatkoznék: Valljon kell-e tenni, mert ez rég elismerve s a többségtől már rég elfogadva van, de azt tenné fejtegetése tárgyául: Mit kelljen mivelni, s ezt mi módon, miszerint egyes esetek, egyes kivételek aprólékosságát mellőzvé, jó hadi vezér, jó országos emberként magasabb szempontbul volna felfogva, s szakadatlan rendben egy pontra vezérelve az egész.

Majd hangsúlyozza Széchenyi, hogy a *Pesti Hírlap* szerkesztője kezében a legélesebb, legerősebb, és ekkép a leghatalmasabb, legjobb hatást gyakorolható fegyver van most (84.). Ezután felveti a kérdést:

Mit várt a haladó közönség a *Pesti Hírlap* szerkesztőjétől és lapjától, mit vártam én, mit vártunk mindnyájan? Közönséges, mindennapi, az életbe éppen nem vágó és egy kissé mulatságosb és jobban felpiperézett s némileg részletesb ujságot az eddigieknél, – melly nevetett, feliaszt, mellynek benyomását azonban eltörli a nap; ilyen ujságot vártunk-e? vagy oly hírlapot, melly a vélemények megigazítása és tisztázása által jóllehet közvetett, de még is egyenes befolyást fogna gyakorolni az országolásban? Kérem, mit vártunk, és mi több: a szerkesztőnek eddigelé más hazafiaknál alig tapasztalt nimbusánál és szintugy eddigelé nem tapasztalt könyvvizsgálati tágabb körénél fogva, várni mit valánk fel is jogosítva? Nem kevesbet, mint „életbe vágó, irányt adó lapot”. És illyest nyertünk is; mert Kossuth Lajos kezében egy az ország legtávolabb részeibe és rögtön elható hetenkénti hírlap nem lehet egyéb, mint a lehető legélesb fegyver, de ez, fájdalom, nem operálni, nem mirigyeiből kitisztítani, de meggyilkolni fogja a hazát, ezzel nem dicső jövődöbe vezérli, de okvetlen sirba dönti a magyart; s pedig szoros tudományilag azért, mert az *érzelem* s nem az értelem *köréből emeli* roppant hatású *szózatát*. [...] [E]gyenesen francia modor szerint működik. (121.)⁸

⁷ Értsd: labirintusunkban.

⁸ Vö. Karl Kurth – Wolfgang Hollmann: *Die Wirkungsgesetze der Presse*. 1941. 118–135. és 145., 72. jegyzet.

Széchenyi kifejezetten kijelenti, hogy nem a tartalom, hanem a módszer ellen van kifogása:

Helybenhagyhatónak, valahogy világosabban mondjam, felvehetőnek tartom én ennél fogva a *Pesti Hírlapban* eddigelé közlött majdnem minden cikket. De nem a szerkesztőtül várom – és e körül forog a dolog – a csalképzetek felhordását; hanem épen homlokegyenest ellenkezőleg, azon lap szerkesztőjétül várom a csalképzetek minden módoni megigazítását, melly lap, magyar egünkön eddigelé soha nem látszott tünemény, és ekkép olly kívánatos, sőt nemzeti fölébredésünk tekintetében olly elkerülhetetlenül szükséges lett volna, hogy most, miután minden felébredt, minden él már, valami jótevő, mindent érlelő s szeliden világító nap tűnjék fel s hasson reánk, s nem cometa, melly veszéllyel fenyeget. [...] Most, miután minden felébredt, minden él honunkban, illy melegítő, minden kisedet érdekelt egy nagy nemzeti érdekebe szeliden összeolvasztó világ lett volna napirenden; vagy inkább semmi. (121.)

Ha azonban minden themába belé van illesztve bizonyos „*kedvenc eszme*”,* ha a legegyszerűbbnek látszó szóalkatból kitűnik bizonyos „*veres fonál*”, ha *minden themából kifénylik** bizonyos *Carthagineum esse delendam* sat., és felfogásom szerint ezen kedvenc eszme, ezen veres fonál, gyulasztó anyag és bizonyos eltörlések, itéletem szerint csak a magyarnak eltörölésével eszközölhető: akkor – jöllehet ezt is a véletlen és éppen nem valami rossz akarat vagy szántsándék okozatának tartom – nem mulaszthatom el, hogy, valamint most teszem, a veszélyharangot erőm szerint meg ne huzzam. (157.)

Ezekre a heves támadásokra Kossuth szintén az időszaki lap hivatásának és természetének kifejtésével válaszol.⁹ Ő is tudatosan látja a problémát: a röpirat és az újság harcát:

Nem tudom, irtak-e *hírlapi** modor ellen *könyvet** valaha. (141.)

Felhívom bírálatul a közvéleményt: ítélje meg, hol van több képzelgés, az ephemer becsü hírlap rögtönzött cikkeinek legfellelegősebbjében-e, vagy gróf Széchenyinek 24 ives könyvében, mellynek nem egy órányi röpke éledeletré számított tartalmasságánál, a szerző nevénel és genialitásánál fogva nem lehet a nemzet figyelméből hervatag virágillatkin elszállnia, mint a hírlapnak; hol van több szívhezszólás, e könyvben-e, vagy a hírlapban? [...] Lássuk inkább, *hiba-e hírlapban szívhez szólani*?* (142.)

Az ember mig él, gondolkozik, a ki gondolkozik s társaságban él, gondolatait másokkal kicseréli, szóval, írásban vagy képletekben; s ez nem egyéb mint *agitatio*. [...] *Az emberélet e természetes attribútuma** nélkül még ma is makkot ennénk az őserdők vadonaiban. Az agitatio tehát magában véve, nem csak nem rossz, sőt nemzeteknél mint egyedeknél az életnek föltétele. Áll ez kivétel nélkül minden nemzetről, áll még azokról is, hol milliók fölött nyújtá ki vaskarját egy autocrator. [...] [A]z összes nemzet az agitatio korán tul soha sem emelkedhetik, mert ez annyit tenne, mint tulemelkedni az életen; életen tul pedig csak a halál van – nemzetek életében nincs feltámadás. (145.)

⁹ *Felelet Gróf Széchenyi Istvánnak Kossuth Lajostól*. 1841.

* A kiemelés tőlem való.

Kossuth szenvedéllyel foglal állást a hírlap agitáló joga mellett:

Ismételem tehát: egyes kérdések túlérhetnek, érnek is az agitatio stadiumán, de a nemzet maga egészében tul soha nem érhet. És ha igaz, hogy egy politicalai hírlap nem vétkezik, ha körébe ügyekszik vonni mindent, mit a nemzet szívében egy hangrezgésre találni nagy, nemes és szent érdekek jogosítanak: szoros logica szerint annak is igaznak kell lenni, hogy a nemzeti érdekek eme tág mezején örökké lesznek tárgyak, mikre nézve a hírlapok az agitatio stadiumán magukat tul nem tehetik anélkül, hogy koruk s nemzetük mögött elmaradjanak, vagyis, hogy hírlapok lenni megszünjenek. (146.)

A *Pesti Hírlap* 32-ik számának vezércikkében ügykeztem a haladási pálya három stádiumát röviden levázolni. Mondám, hogy első stádium: midőn érezzük, hogy a dolog nem jól van ugy, amint van, – az agitatio stádiuma; második: midőn meggyőződünk, hogy a dolog máskép is lehet – discussio stádiuma; harmadik: midőn azt mondjuk, máskép kell lenni, – cselekvés stádiuma. [...] [M]inden főkérdésekre nézve az első stadiumon már alkalmasint tul vagyunk, sokakra nézve pedig már a harmadik stadiumban vagyunk. (150.)

És itt vagyunk az első osztálynál, melyet a nemes gróf ugy, valamint én hírlapi fejtegetésre alkalmasnak itél; t. i. a törvényhozási tárgyaknál. (151. o)

Várjon csak a nemes gróf időtől s az események hatalmától és meg fogja látni, mikép félelme csak onnan ered, hogy a sajtónak élénkebb mozgását még mi, magyarok meg nem szoktuk. [...] Majd megszokjuk. Ez a kifejlődésnek olly stádiuma, mellyen okvetlenül át kell esnünk, hogy eljuthassunk azon fokra, mellyen a sajtó miránk nézve is az lesz, a minek mindenütt mutatkozik, hol önmagábóli természetes kifejtésétől a szabadabb sajtó elméletben egekig emelők, de a gyakorlatban mégis pokol művének gyanusítók el nem riaszták a nemzetet, t. i. az áldásoknak legnagyobbika. (217.)¹⁰

3. A vitázó felek segítőársai az időszaki sajtó hivatásáról

A hírlap hivatását fejtegetik azok is, akik a vitába beleszólnak. Így Fáy András („Kelet népe nyugaton”), aki hibáztatja Kossuthban azt, hogy oly tárgyakat is vett fel hírlapjába, amik annak szerepébe – nézete szerint – nem tartoznak: „Legyen itt elég a 40 szám közül a 9-iket (Birtoktalanság) megemlíteni. Szent az ügy, melyért itt a szerkesztő buzog, s melyre nézve mindenben egyetérték véle; de azt *nem journalistika, hanem könyvirodalom** mezejére tartozónak vélem.”

Dessewffy Aurél gróf is tiltakozik az időszaki sajtó feladatkörének túlméretezése ellen, amit Kossuthnak szemére vet „Időszaki sajtó hivatása” című cikkében:¹¹

¹⁰ Nagy lelkesedéssel ír a sajtószabadságról már az 1827-i javaslat ellen benyújtott különvéleményében Gróf Dessewffy József, később Széchenyi ellenfele. Graf Joseph von Dessewffy: *Ueber Pressfreiheit und Bücherzensur im Allgemeinen und mit besonderer Beziehung auf Ungarn*. Mit Bewilligung des Verfassers aus der lateinischen Handschrift frei übersetzt von C. F. Leipzig, 1831.

* A kiemelés tőlem való.

¹¹ Gróf Dessewffy Aurél *Összes művei*. Sajtó alá rendezte Ferenczy József. 1887. 72.

Az időszaki sajtótól minduntalan új meg új tervekkel s javaslatokkal igényelni oly gondolat, mely már magában is annak hivatása körüli fonák fogalmakon épül. Tekintsük Európa alkotmányos országainak bármelyikét, sehol sem fogjuk az időszaki sajtót, legkevésbé pedig a szoros értelemben ujságokat, a működés e mezején találni. Az ujságok figyelemmel kísérik a kormány, a törvényhozó test, a törvényhatóságok, a közttestületek lépéseit, bírálják azokat politikai színök szellemében, felfogják minden egyes jelenetét a közéletnek, oda vetnek egy-egy új eszmét, mely megérlelve s kiörlődve, magva lehessen jövő jótékony intézményeknek, tért nyitnak néha-néha egyes írók tervezéseinek; de mint ujságok s önmaguk nevében tervekkel s pozitív javaslatokkal csak igen gyéren foglalatoskodnak.

Az időszaki sajtó feladatkörének korlátozottságát előidéző okokat részletesen kifejti Dessewffy:

A pozitív javaslatok, szerzőiktől, főképp törvényhozói szövevényesb kérdésekben, oly részletek s körülmények szoros ismeretét kívánják meg, melyekkel ujságíró, bármi kedvező legyen is állása, magára csak ritkán bírhat; ilyenek még a kormányzati s törvényhozói körökben is csak közremunkáló nagyobb erőknél lehetvén eredményei. Figyelmeztetés, gondolatébresztés, eszmék tisztábhozása, fonák elvek cáfolata, ezek sokkal inkább feladásai a már csak lapjainak szűke miatt is némi felszínességre kárhozott időszaki sajtónak, mint azon szakadatlan tervezés, melyben p. o. a *Pesti Hírlap* bővelkedik. És ha találkoznának is, kiknek vélekedésük szerint hazánk mostani körülményeiben, más mivelt nemzetek példájától e részben eltérni, s pozitívabban tért választani szükség volna, meg van még itt is az árnyékoldal: és nagy kérdés, hogy évtizedes tapasztalás után miképp fog a közvélemény ezen hírlapi tervezések haszna felől itélteni. Tegyük fel például, hogy gondolkodni nem mindig szerető megyéink a népszerűség szagában álló hírlapok terveit, úgy mint állanak, elfogadják, s azokat minden részleteikkel együtt kötelező utasítások gyanánt adják ki országos követeiknek – ugyan sokat fogott-e akkor nyerni a józan megvitatás elve, s nem inkább az lesz-e igaz, hogy az eredmény a vitatást megelőzte, s az ujsági tervezés a törvényhozási tanácskozáshoz utját bevágta? Ily jeleneteken örülhetnek, kik öneszméikbe szerelmesek, s azoknak mindenáron diadalt akarnak szerezni;* de azok, kik a törvényhozási eredményekben a nemzet értelmi ereje összességének gyümölcseit szeretnék látni, s a sajtót főképp úgy méltányolják, mint ezen cél elérhetésének eszközét, nem fogják tagadni, hogy hazánkban ezen kivételes állapotnál fogva is kötelesek az időszaki sajtónak lelkiismeretes kezelői a tervezés dolgában igen óvakodva eljárni.

Eötvös József báró¹² viszont szembeáll a könyvnek és a hírlapnak azzal a szembeállításával, amelyben Széchenyi szerint „míg a könyv egyszerre, bizonyos összefüggésben, és csak az érettebb közönségnek nyújtatik, úgy szólván mint pezsgő nagyobb alkalmaknál: a hetenkénti két ujságlap meg nem szünő ingerlésben tartja a közönségnek nem csak érettebb, de illy eledelekhez el nem készült

* A kiemelés tőlem való.

¹² Báró Eötvös József: Kelet Népe és Pesti Hírlap. 1841.

nagyobb részét is, mikép oly hatással is van, mint pezsgő és fűszer melly naponta nyújtatik, azaz a legkárosabbal” (113.). Ezzel szemben Eötvös hangsúlyozza (11.):

Kérdésen kívül nagy a korszaki sajtónak befolyása napjainkban; s ha újabb történeteinken végig tekintünk, alig fogunk találni egy nagyobb tényt, melynek főindító okai, vagy legalább leghatalmasabb eszközei között a *journalistica* nem mutatkoznék. Korunk a *discussio* kora; az idő, hol egyes hatalmasnak szava, vagy régi szokások minden ellenzést elnémitának, megszűnt, nevek helyébe vélemények léptek, szokások helyett meggyőződést keres a nép; mi csoda, ha illy körülmények között, hol még a korlátlan hatalom is alattvalóinak meggyőződésében keresi fő támaszát, az, mi a sokaság véleményére leginkább hat, egyszersmind leghatalmasabb; s ez a korszaki sajtónak feladása.

Eötvös erőteljesen kiemeli az újság demokratizáló hatását:

Egykor a tudomány, mint minden, egyeseknek mintegy kiváltságos tulajdona vala, mellyet csak hosszú munka szerezhett, s mellyből épen azért a többség kizárattott: ma a tudomány mindenkinek szükségessé vált, s a *journalistica* az, melly megszerzését mindenkinek lehetőségessé teszi, melly a nagy, egykor egyesek birtokában heverő kincset, hogy úgy mondjam, aprópénzre felváltva, ezrek között kiosztja; melly szüntelen változó napjainkban szüntelen változó formákban nyújtja tanácsait, minden napnak történetével meghozva oktatását; a *journalistica* tanácsadója, barátja a népnek, mintegy közbenjáróként állva a nép s kormányzói közé, melly mindkettőnek véleményeit képviseli, s mellyben a kormányzó népének véleményeit, ez a kormány tetteinek magyarázatát keresi. De azon nagy hatalom s befolyás, melly ezen állásból következik, csak az egész *journalisticának* s nem egyes hirlapnak lehet következése, következése annak, hogy minden kérdés, minden oldalról, s mindenki előtt vitatás alá jő, hogy több hirlapi egyedek az ország sajkájának két oldalán evezve az egészt haladni készitik. Egyes hirlap csak egy véleménynek s iránynak lehet képviselője, s mennyiben vélemény nincs, melly nem osztanék külön szinezetekre, még azon egy vélemény követőinek is csak egy részéé, s a legtöbb, mit tőlük kívánhatni, legfeljebb következetesség, s az, hogy céljaik elérésére oly eszközöket soha ne használjanak, mellyek által az egésznek bátorsága veszélyeztetnék.¹³

Mint látjuk, Eötvös az időszaki sajtó lényegét a személytelen, anonim, demokratikus véleménymozaik folytonos feltalálásában találja. Éppen ezért felteszi a kérdést:

De vajjon, ha – *dato sed non concessio* – volna valaki oly annyira a természettől adományokkal felruházott, oly mindent tudó, tapasztalt, oly mindenható közbizodalom által, ki nemzeti újjászületésünkben szoros logikai törvények szerint ki tudná jelelni a teendők sorát; ha volna, ki minden percben ösmérve viszonyaink legkisebb részletét, apodicticus bizo-

¹³ Deák Ferenc Kossuthhoz intézett levelében, amelyet Kossuth a *Kelet Néperől* írott vezércikkében hozott nyilvánosságra, elvileg helyesli a hírlapi izgatást, amely az egyes kérdések alapos megvitatására nyújt alkalmat, s ellenszere a gyűléseken való – igazán veszélyes – izgatásnak (vö. Magyarország újabkori történetének forrásai. Széchenyi István: *A Kelet Népe*. 63, 1. jegyzet, Ferenczi Zoltántól).

nyossággal maga fel tudná fogni szükségünket, elébe szabva minden egyesnek kötelességeit, intve egyet, mit szóljon, a másikat, mit tegyen, a harmadikat, hogy hallgasson el; mindenkit, hová fordítsa figyelmét, örködve mindenek felett, hogy soha senki tervet képzelni vagy létesíteni ne merészeljen, melly a nagy nemtő logikai felfogása szerint helyén nincs; ha, mondom volna illy halandó, ki nézeteiben soha nem csalódnék, s mi több, kinek isteni csalhatatlanságán senki kételkedni nem merészelne, valjon egy hírlap szerkesztője, ki függve levelezőitől, s a közönségtől, függve a könyvvizsgálattól, számtalan kicsi s nagy tekintetűtől, annyi s olly nehéz akadályokkal küszködik; ki, ha lapjának szint adni nem tudott, közönösség, ha elhatározott színnel lép fel, ellenek által veszélyeztetik, ki helyzete által a pártok harcai közé vetve, a jelennel küszködik, mint a fáklya, melly éji utunkon vezet, csak mellékesen veti világát távolabbra – valjon kérdem, ki várhatná, ki remélheti ezt? (54.)

Eötvös tehát egyenesen lehetetlennek tartja, hogy egy újság szerkesztője nemzetnevelő programot alkosson és keresztülvigyen.

Vörösmarty Mihály¹⁴ is látja a könyv harcát a hírlappal, s ezt a küzdelmet egyenlőtlennek tartja, ezért erőtlennek érzi Széchenyi vádját Kossuth ellen a *Kelet Népe*-ben:

Hírlapot, ha erős, hírlappal igen, de könyvvel, melyben ily meg nem bizonyított vád van, megverni nem lehet, ha csak felsőbb hatalom nem vágja ketté a dolgot, mely csapást, úgy hisszük, gr. Széchenyi e gyanusítással maga sem szándékozott reánk hártani.

De rámutat Vörösmarty az időszaki lap sajátos jellegére is, amely az alaposságot lehetlenné teszi:

Kérdezhetnők azt is, lehet-e egy csaknem rögtönözött hírlaptól tökéletes tervű dolgozatokat – nota bene hírlap számára alakítottak – méltánnyal várni? Lehet-e annak csak 22 vagy akár 32 számából ily rémséges dolgokat következtetni?

Hírlap ellen hírlappal kell hadakozni, mondja Vörösmarty:

Nem lehet-e hírlapot [Kossuth] hírlapja ellen vagy mellett akár nyílt ellenzésül, akár csak módosító, szelidítő árnyéklatul felállítani? Nincs-e az igazságosnak, valónak ereje az igazságtalan s valótlan felett? S oly gyengék vagyunk-e mind összesen, hogy azok fegyvereivel ellene, ha kell, ál tanai vagy ábrándozásai ellen ne diadalmaskodhassunk? Valóban ez nem egyéb, mint igen kevésre becsülni magunkat, igen sokra őt: egy hírlapirótól függeszteni fel Magyarország üdvét s mind a többi magyart tehetetlensége meggyalázó, de igen kényelmes hitében megerősíteni. Mely nyomoru nemzet, mily szerencsétlen ország, hol minden egy igen könnyen hallható embertől függ! De ez, legalább nálunk, nem így van.

¹⁴ Vörösmarty Mihály tanulmányszerű bírálata a *Kelet Népe*-ről „A *Kelet népe* 1841-ben” Hazay Gábor álnév alatt jelent meg az Athenaeum 1841/39–45. számaiban. Megjelent Vörösmarty összes műveinek gyűjteményében is.

Közli Széchenyi István: *A Kelet Népe*. 609. s köv. Ferenczi Zoltán bevezetésével.

Az újság jelentőségét Vörösmarty szerint túlbecsüli Széchenyi, különben is, olyan hírlap, amely úgy ír, mint Kossuth, nem tudja ellenérdekű olvasóit felizgatni:

[Í]r azok ellen, kik olvasnak s kik érdekeiket oly könnyen nem fogják engedni, nem felláznadni (hacsak ellene nem) egy hírlapíró jámbor felkiáltására, ha az aprólékos aggodalmival egy szívetlen gazda vagy egy kis (?) botozás miatt feljajdul, holott vezéri tiszte vitelében ily kicsinységre ügyelnie sem kellene.

Vörösmarty szerint a sajtóra – nyilván az időszaki sajtóra gondol csodálatosan találó metaforájával: „az alkotmánynak úgyszólván tüdeje” – nagy szükség van, s ha Kossuth hírlapja nem jó, figyelmeztessék rá, vagy csináljanak jobbat:

Kérdezzük, teljesíti-e ő azt, mit most hírlapírónak a közvélekedés szerint tennie kellene? Ha igen, jó; ha nem, lássunk dologhoz magunk, és kísérsük meg, mit tehetünk mi. Veszélyes-e azon pálya, melyen ő a közönséget szenvedélyeinél fogva vezetni indult? Ha igen, intsük, figyelmeztessük, világosítsuk fel, annyszor, a mennyiszor, nemcsak lassu s őt utól nem érhető könyvvel, hanem épen oly gyors, vagy még gyorsabb hírlappal; ha intés nem fog rajta, tegyük neveltségessé idétlen feljajdulásait, vagy hagyjuk őt jajgatni, s foglaljuk el életbe hatóbb, bölcsőbb, józanabb, kiszámoltabb terveinkkel a nemzet erkölcsi hitelét. S miután terveinkkel tisztában vagyunk, szóljunk szinte a szenvedélyekhez, érzelmekhez is, mint ő. Mert miért ne volna szabad nekünk is, épen oly becsületes szándékuaknak, mint Kossuth, de jobb, áldásosabb tervűeknek (ha tudniillik terveink azok fognának lenni), épen úgy édes hangokon árulni nemcsak szép, ízletes, de egyszersmind jó és egészséges gyümölcsöket, mint ő árulja a maga szinte szép, de belül férges gyümölcsseit. S ha Kossuth mindenben vétkes is, ez az egyedül, mit ellene igazsággal tennünk szabad.

Nem tartja meggyőzőnek Vörösmarty azt az érvet sem, hogy a sajtószabadságra a magyar még nem érett:

Gróf Széchenyi e lapokon a sajtószabadság áldásai- s átkairól tesz említést, s úgy látszik, számunkra még korálja azt, mert fejletlenek vagyunk. Az ilyen dolgokról bajos jóslatot mondani, vagy inkább csak azt lehet. Egy azonban bizonyos, hogy némi sajtószabadság nélkül alig fog valaha kifejlteni s megérni sajtószabadságra, vagyis más szavakkal: sajtószabadsággal alkalmasint az fog legjózanabban, legkártétlenebbül élhetni, ki a vele élést hosszas gyakorlat, tegyük hozzá, bukások által, megszokta, megtanulta. Azaz, ha a fejletlenség, tapasztalatlanság ürügyül fog használatni a sajtó megkötésére, egy kis örvénybe keveredünk, mely sodorni fog ugyan elébb tovább, de partra nem segít. Ám ha pusztá szavakhoz nem ragaszkodunk, Széchenyi állítása talán inkább ez: erősödünk meg alkotmányban és nemzetiségben, mennyire ez a megvetett alapokon, sajtószabadság nélkül is, csupán az érlelő idő s csendes munkásságunk segítségével lehet, s ő bizonyosan nem fog visszarettenni a törvényekkel illetőleg korlátozott sajtószabadságtól. Azonban így is alig van kigázolás. Mert hogy fogjuk munkásságunkat kifejtetni nemzetiség s alkotmány dolgában? Hogy fogjuk ez utóbbinak áldásait a lehető legnagyobb részre kiterjeszteni úgy, hogy ez alkotmányon kívül álló kevésnek (ha ilyen még marad) sajtó általi felingerülésétől ne kelljen tartanunk, hogy fogjuk mindezt véghezvinni úgy szólván minden sajtói lélegzés nélkül? Vagy nem érezzük-e már is jótéteményét a megtárgított sajtókorlátoknak? Nem kezdünk-e világo-

sabban eszmélni mindenről, mi hazánkat illeti? S ha fölkel is a rágalom, nem hallható-e a valóság, méltány s igazság szava? Nem nevelkedett-e a jobbak kölcsönös bizodalma, a gazok félelme? A sötét gyűlölség napfényre mász bosszúterv koholó rejtekéből, de épen ezen napfény fosztja meg mérgétől, árulja el legbensőbb ártalmait, mielőtt tetté érhesse. Az indulatok, szenvedélyek az Isten nyílt ege alatt kezdik játékaikat, s a leggonoszabb közöttük visszajed saját undokságától, midőn a tükörbe pillant, melyet elébe a nyilvánosság tart.

Széchenyinek azzal az érvelésével szemben, hogy mindent nyíltan elmondani csak ott szabad, ahol van közvélemény, Vörösmarty így válaszol Kossuth helyett:

Az volt hitem és meggyőződésem, hogy mindenek előtt egy ellenörködő hírlapra van szükség, olyanra, hol mindennemű s kivált magunk körebeli s így egyedül magunk által szüntethető visszaélések felfödöttessenek, s aluszékony honfiaink a közvélemény erejével részvétre ösztönöztesse, embertelen zsarolók visszajesztessenek. Azt hittem, hogy kell embernek lenni, ki a bölcséjében és sirjában egyaránt elhagyatottakért fölemelje szavát, ki a botozás nemes mestersége s kinfaggatások helyes, törvényes volta felől kételkedését előadja, ki figyelmeztessen a nemzeti veszélyre, ha a vesztegetés közöttünk oly szemtelenül gyakoroltatik; ámbár tudom, hogy bizonyos neme a szegény köz-nemesség táplálásának, mely e nélkül jogait gyakorolni nem volna képes, nem rovathatik meg a megvesztegetés bélyegző nevével. Szóval: tettem, mit legjobbnak hívék, s nem kívánhatjátok, hogy azt tettem légyen, mit ti véltet legjobbnak, legcélravezetőbbnek. Hanem, ti bölcsőbbek, józanabbak, értelemből értelemhez, nem érzelemből érzelemhez szólni szeretők, most rajtatok a sor, hogy ha hírlapom nem felel meg várakozástoknak, ha az egyfelől nem egyéb mint terv nélküli kapcsolások, idővesztő dilettantismus pályatére, másfelől vérsűrítő, vérrontó, forradalomkészítő lapdac: ám álljatok fel, ha már tanácsaitokkal segíteni elvből vagy szivből idegenek vagytok, hírlappal hírlapom ellen, kisérjétek vezércikkeimet villámhárító jegyzéseitekkel, használjatok ellene értelmi súlyt, vagy akár szenvedélyi vihart, vagy guny fullánkjait, de egyszersmind adjatok valami magas terv szerinti elődolgozatokat országgyűléseinkre, vagy legalább ujságtok szelleme áradjon ki valamely biztos, jól számolt tervből, mellyel annyira dicsekvők, melyet annyira követelők vagytok. Hadd lássuk, hány zsákkal telik. Győzzetek meg kor- és tervszerű dolgozataitokkal s én örülni fogok, sőt ennél többet, követni is foglak, mennyire csak erőmtől telhetik; mert ha valahol, itt bizonyosan nem áll azon nézet, hogy a bíráló nem tartozik a gáncsolt helyett jobb művel előállni. Ha rossz vezér vagyok, csak egy szegény irgalmas barát: legyetek ti a vezér, én sebeket kötözök; ha terv nélkül s érzelmekhez szólok csupán, csináljatok ti tervet, s szóljatok az értelemhez. De ne kívánjatok tőlem lehetlent, ne azt, hogy mielőtt tudnám, mit, mikor s hogyan akartok, mielőtt meggyőződném, hogy mind az csakugyan helyes is, már kitaláljam gondolatotokat, már annak kivitelére dolgozzam, vakon, pusztá sejtés után; de egész lélekkel, vagyis mindentudó, mindentehető legyek hozzájárulástok, segítségtek nélkül. [...]

Mit mondunk Kossuthnak, ha ezt feleli? Valóban nem tudom. De ha ilyféle nyilatkozat által Kossuth óva volna is minden megtámadás ellen, nem következik, hogy hírlapja teljesen megfelelt a várakozásnak, hogy annak értéke megüti a kívánt mértéket.

De bármily hibái vannak is a *Pesti Hírlap*nak, a hiányokat ellensúlyozni kell egy jobb hírlappal:

Azonban mindezen hiányok s gyarlóságok mellett nézzünk körül politikai hírlapjaink közt, egy pillanatig sem kételkedhetünk, az elsőséget mindeddig a *Pesti Hírlap*nak adni, sőt azon kis életet is, mi azóta egyéb hírlapjainkat megszállotta, egyenesen a *Pesti Hírlap*nak vagyok bátor tulajdonítani. De ha ezen hírlap távol van is a tökélytől (mit nem tagadok), mert ez még most emberi erőn, még Kossuthén is fölül van, kivált ha az egyéb kapacitásainktól oly gyéren segítettik, ha kevesebb benne a tanulságos, mint a felingerlő, vagy engedjük meg bár, épen forradalmi anyagokkal teljes: annál nagyobb kötelesség, s ha azt elmulasztják, annál súlyosabb felelősség fekszik azokon, kik ellenezeteik mellett a *Pesti Hírlap* hiányainak kipótlására, ártalmainak elhárítására sikeres eszközökről, egy saját szellemökben s nézeteik szerint szerkesztett hírlapról nem gondoskodnak. Könyvvvel hírlap ellen vívni egyetlen harcz s kezdetnek tán jó; de diadalra, vagy csak komolyabb mérkőzésre is nem elég.

Ha a *Pesti Hírlap* hibázik, ennek ő issza meg a levét:

Igy ha a *Pesti Hírlap* minden alaptalan híren feljajdul, s fonák kitéréssel az adakozókat, s nem a mítsem adókat szidalmazza, ha nagy lélekzettel mondott szónoklatának a roppant számu adat devalvációjával erejét veszi, vagy az adatot minduntalan visszavonni kénytelen lévén, ékes beszédei mint üres héj mag nélkül maradnak, mit fog ez által tönkre verni? a kaputost? igen, de csak egyet, s ez az egy maga lesz. Nem fogunk neki hinni, ha annyiszor megcsal. Ily czikkekkel ő saját hitelét fogja, de nem másokat lerontani. Egyébiránt, ki hírlapokat ismer, fogja tudni, hogy ily tévedés minden vigyázat mellett is óhatatlan, hogy a sok zaj semmiért a legkomolyabb újságokban is napirenden van, s hogy ennek végre semmi egyéb ellenszere nincs, mint több s (ha tudunk) jobb hírlapot írni.

Kossuth hibája Vörösmarty szerint nem az, hogy újságban foglalkozik publicisztikával, hanem az, hogy hírlapja nem eléggé publicisztikai:

Mit eddig mondani lehet a *Pesti Hírlapról*, az nem abban áll, mit Sz. fővádul hoz fel: hogy forradalmat készít; hanem inkább elmulasztási vétek, ha annak lehet mondani, midőn egy ember az egészen új és óriási vállalatnak meg nem felel. De eredett legyen e hiány bármiből, annyi bizonyos, hogy Kossuth még eddig alkotmányos életünknek csak fölületét érintette, nagy hangú kicsinségekkel bibelődve ott, hol létkérdések forgának fenn, melyek gyökerére nem bocsátkozott; ellenben rövid sentenciákban monda ítéletet tárgyak felett (mint például a városokról), melyek a legkomolyabb, kimerítőbb vitatást érdemlenék, mert szövevényesek, s eldöntésöknél nemzetiség és független törvényhozás forognak kérdésben. A hevesi villongásoknál, hol választások és gyűlések rendezéséről volt alkalom alaposan szólania, alig szólt egyébről, mint visszaélés-, megvesztegetésekről – kiirthatlan dolgok, míg emberek vagyunk – s általában a symptomaticus kezelést (mi gyökeres orvoslás mellett igen üdvös lehet) palástolással, pillanati visszanyomással szereti párosítani, mi a legsikeretlenebb s gyakran legveszesebb gyógy mód. De végtére is ez ellen nincs más szer, mint – mit már annyiszor említék – jobb hírlapot írni; mit Kossuth maga már is tesz, az önmegtadánknak épen oly ritka, mint dicső erényével, inkább akarván használni, idegen tanácsot sem vetve meg, mint hiu s tán kárt hozható átkodással tovább haladni a megkezdett pályán, csakhogy rendíthetlenség bámult és tisztelt, de mind e mellett igen kétértelmű dicsőségét sértetlenül megőrizze. Egyébiránt ha árnyékoldalait elmondjuk, hozzá kell adnunk, hogy rendkívül éberség bélyegzi e lapot a többiek felett, s ha nemcsak néhány számot veszünk elő, hanem az egészet, mindinkább találunk alaposabb czikkekre is.

Konklúziója Vörösmartynek kifejezetten az, hogy a *Kelet Népe*nek nincs igaza a *Pesti Hírlappal* szemben, de értéke óriási, éppen az újságírás irányában is:

A *Kelet Népe*ből nem tanuljuk-e azt különösen, hogy a hírlapírást, kivált nálunk, valami komolyabbnak kell tekinteni, mint csupán jó és rossz declamációink vásárhelyének, s hogy végre, ha hírlap politikai jellemet s csak ezen alapulható hitelt akar magának kiküzdeni, annak ne csak szelleme, hanem bizonyos terve és rendszere is legyen; csak így gyökerezhetik meg valamely erős felekezetben, mely általa hatni fog, mely őt fentartani képes. S most közelebb menve a *Pesti Hírlaphoz*, nincs-e megmutatva, vagy inkább a túlságos következtetések nyomán nem azon meggyőződésre jutunk-e, hogy a *Pesti Hírlap* a különben is kész akaratuakat túlhajtva, az alkotmányos jogok kiterjesztésének, az érdekek kiegyenlítésének fenyegetőzéssel elébe vágva, kiszakasztva magát mintegy a pártból, mely által egyedül lehetne tartósan erős, végre elveszti a földet lába alól, míg arra szertelen fenségéből ismét le nem szédül. A *Pesti Hírlap* úgy haladva, mint indult, magát fogta volna megrontani, mi mindenesetre nagy veszteség leendett. De a *Pesti Hírlap* hibái s fogyatkozásai ifjuság hibái voltak, melyeket már is kezd vetkezni, mi hogy ily hamar történik, nem lehet-e ezt is a *Kelet Népe*nek köszönni?

Mint látjuk, a vitázók segítőtársai általában szintén azt a kérdést tárgyalják,¹⁵ mivel szabad az újságnak foglalkoznia, és szabad-e a hírlapnak hatnia, mégpedig az értelem, a logika követelményei mellett vagy ezek ellenére az érzelmekre hatnia, az impressziókra építenie. Egészen mélyrehatóan ítéli meg a hírlap jelentőségét Dessewffy, aki a hírlap bevallott programja mellett a hírlap *reális* jelentőségét is hangsúlyozza, azt, amit ma „újságírói technikának” neveznek, azt, ami a sorok között marad, ami a hírlap valóságos szelleme, iránya, ami állandóan hat a szavak mögött.

Dessewffy világosan látja, miben van az időszaki sajtó valódi jelentősége: abban az állandó hatásban, amelyet az újság pusztán létevel, folytonos hatásával, hol nyílt, hol leplezett propagandájával fejt ki, sokszor látszólag egészen másról beszélve, mint amit valójában mondani akar. Ebben a tekintetben egészen természetes, hogy az időszaki lap hatása sokkal nagyobb, mint a könyvé, a röpiraté, a publicisztikáé. A publicista és az újságíró közül az újságíró hatalma a lelkek fölött sokkal jelentékenyebb. Hogy ez a vita lényege, maga Kossuth is igen jól látta, amikor felveti a kérdést, vajon „írtak-e hírlapi modor ellen könyvet valaha”. A röpirat és a hírlap ellentétére jól rávilágít ez a feljajdulás. A hírlap tényleges hatalmát annyira magától értetődőnek tekinti Kossuth, mint azt, hogy a hírlapíró szabadon választhatja meg modorát, ebbe senkinek nincs beleszólása, a publicista inkompetens az újság bírálására. Kossuth szerint a publicista működése meghaladott álláspont, a máé az újságírás.

¹⁵ Kossuth hangos szószólója, Záborszky Alajos szintén azon háborodik fel, hogy hírlapi modor ellen hoznak fel kifogásokat. Röpiratának jelentékeny része Széchenyi személyi attitűdje ellen foglal állást, éppen nem választékos modorban, Széchenyi megnevezése nélkül (*A Pesti Hírlap elleni gyanúsítások és haladás*. 1841).

És Széchenyi is látja az egyenlőtlen küzdelmet a röpirat, a könyv, a publicisztika és az újság, az időszakai sajtó közt, amikor rezignáltan, de csodálatos éleslátással jelenti ki:

Mi személyemet illeti, sejttem sokak általi lesujtatásomat, minthogy szenvedelmektől forró időkben könyvvel, úgy hiszem, lehetetlen győzni hetenkénti újságlapnak éles és ha eltompult, igen könnyen köszörülhető fegyvere ellen, s e felett természetes, hogy annak több és tapsolóbb közönsége van, ki a szivandalgások gőzkocsijával ajánlkozik a közönségnek, és a háttérben kész ebédet fest, mint ki a hideg észnek lassú társzekerével áll egyedül elő, s csak felette sok munka után ígér kiki maga főzte levest... ez azonban mindegy. (*Kelet Népe*. 3. kiad., 266.)

4. Publicisztika és zsurnalisztika

A Széchenyi–Kossuth-vitában az egykorú közvélemény valóban Kossuthnak adott igazat, és helyeselte a *Pesti Hírlap* működését, azt a publicisztikus módszert, ahogyan Kossuth szerkesztette a *Pesti Hírlapot*. Széchenyi könyvei el is hallgattak, és megkezdődött Széchenyi hírlapírói működése.¹⁶ A hírlap fölébe kerekedett a könyvnek.¹⁷

Ezzel a magyar kultúrtörténetben empirikusan jelentkezik az az ellentét, amelynek lényegbeli mivoltát a sajtó filozófiája szempontjából tanulságosan fejti ki, egyúttal szociológiai szempontból is nagyon értékes adalékokat szolgáltatva Wilhelm Spael (*Publizistik und Journalistik und ihre Erscheinungsformen bei Joseph Görres*. 1928. 13. s köv.). Spael szerint publicista az, aki véleményét szenvedéllyel képviseli és hirdeti, zsurnaliszta pedig a hivatásszerű tollforgató: a „Mann der Feder”. A személyi és a dologi tényező ellentéte ebben a szembeállításban szembeszökő, ha „toll” alatt az egész sajtóapparátust értjük, amelynek a zsurnaliszta bizony nem „forgatója”. Spael utal azokra, akik hangsúlyozzák a publicista sajátos nyugtalan-

¹⁶ Széchenyi 1842. január 9-én kelt levelében írja: „Nékem korántsem célom kirekesztőleg Kossuthal párviadalt vívnom, – ámde nekem az előítéletek, rögtönzések stb. hydrájával van dolgom –, és kérdem, mi kár fog abból következni, ha mindez ellen hírlapban is fellépek” (Ferenczi a *Kelet Népe*hez írt bevezetésében. Fontes. 100.). *Garat* című könyvét Kossuth ellen még megírta Széchenyi 1842-ben, de már nem adta ki, a *Politikai programmtörédek* pedig csak 1847-ben jelent meg, Széchenyi nagyméretű hírlapirodalmi tevékenysége után.

¹⁷ Vörösmarty azt véli, hogy a *Kelet Népe* emeli Széchenyi népszerűségét, de ebben Viszota Gyula szerint nincs igaza (*Gr. Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal*. Fontes. Bevezetés, LXXXII.)

Ferenczi is nyilván azon a nézeten van, hogy a vitában Széchenyi nem győzött: „Mindenesetre Kossuthot Széchenyi e művel nagy győzelemre segítette” (A *Kelet Népe*hez írt bevezetésben, 68.). Maga Széchenyi is így nyilatkozik: „Olvastam Kossuth védelmét. Egész jól kihúzta magát a hurokból.” I. m. 104.

ságát is, de azt is, hogy a zszurnalisztának nem okvetlenül meggyőződése az, amit leír. A zszurnaliszta a szkepszis embere, a publicista etikus. A szkeptikus többfelé néz, a dolgokat sokféle oldalukról látja, nem élesen reagál, hanem sokféle árnyalatban. A zszurnaliszta figyelme és ítélete rugalmas, stílusa finom, de hatása csak ritkán erős, erre inkább képes a publicista, akinek gondolkodása független, s lassúbb munkatempója ideologikus tendenciát tesz lehetővé. Mint Spael mondja, a publicista gondolkodik és ír, a zszurnaliszta ír és gondolkodik. A zszurnaliszta regisztrálja a napi eseményeket, a publicista horgot tesz rájuk, hogy megakadjanak a közvéleményben. A zszurnaliszta agya reflexmozdulatokkal reagál a napi eseményekre, a publicista még gondol is valamit emellett, és Spael szerint könnyebb publicistát játszani, mint zszurnalisztát, mert a gondolkodást meg lehet tanulni, de az érzékeny idegrendszer vele születik az újságíróval.

A szóban levő megkülönböztetés azonban csak absztrakció Spael szerint, az empirikus újságírásban a kettő összefolyik. Történeti alapon meg lehet állapítani, hogy az újság kezdetben hír-lap, az újságirodalom első forrása az emberi ösztön, amely változatosságra szomjazik, ami több a pusztá kíváncsiságnál, minden emberi fejlődés kezdetén ott van, és feszültségi állapotot hoz létre a külső világ eseményei és a lélek közt. Az újság nem annyira tartalmával teremt kultúrát, mint inkább létének értelmével, amennyiben összekapcsolja az embereket a maguk emberségében, kielégítve csodálkozásra való vágyódásukat. Minél inkább megfelel az újság ennek a feladatának, annál kelendőbb, de azért a tendencia is megvan az újságírás gyakorlatában, csak hogy a tendencia tudatos, míg a közérdeklődés kielégítésére való törekvés ösztönös az újságíróban. Zszurnaliszta tehát az, aki legtisztábban elégíti ki a szellem változatosságszükségletét, ellenben publicista az, aki a lap tendenciáját a saját etoszában legtisztábban kipreparálja, amint Spael a továbbiakban mondja: a publicista a maga szubsztanciájából él, a zszurnaliszta pedig médiuma a nap szubsztanciájának vagy szubsztanciátlanságának. Az empiriában a publicista önként zszurnalisztikusan is működik, a zszurnaliszta pedig egyik-másik kérdés iránt különösebb melegséggel viseltetik, ha ezt leplezni is szeretné. Az ilyen kérdést mindig publicista módra kezeli, akárhányszor kerül is eléje.

Más oldalról nézve a publicista és zszurnaliszta különbségét, Spael szerint a zszurnalisztának a pillanat véletlen, a zavar (*Verlegenheit*) minden színében csillogó valami, történetietlen és areligiózus. Ellenben a publicista a pillanatot a maga etikai lelkiismerete szerint ítéli meg, neki minden szent, ami létrejött, a publicista nevelője a pillanatnak. Miként a pillanat, a zszurnaliszta sem ismer törvényt és erkölcsöt, a határtalan tárggyal szemben fantáziájának nincs határa, ez a fantázia csak a saját reflexiójával korlátozhatja magát, de ezzel már megkezdődik az átmenet a publicista felé, aki a pillanatot megfékezi a maga akarati fölényével, amely meghaladja a szükséges mértéket.

A *stilust* tekintve, a zszurnaliszta Spael szerint közönségének egész lelki világát magában rejtí: közönség egyes számban, ezért az események tömegével szemben érdektelen, lelki alapmagatartása az indifferenzizmus, stílusa tehát egyénietlen és

passzív, egészen automatikusan függ a tényanyagtól, újdonságok közvetítője lévén kompilál, sokszor olyasmit is az olvasók elé tár, amit meg nem emésztett. A jó zszurnalisztát az jellemzi, hogy van érzéke a napihír piaci értéke iránt. A publicista agitátor – mondja Spael –, akkor teljesíti feladatát, ha az újat rendezi és tisztázza, s eleget tesz olvasói kívánságának, akik vezetést, döntést és állásfoglalást keresnek. Ezért a publicista jelentőségének alapja *egyéniségének jelentékeny volta*.^{*} A publicista *mindig a maga tendenciájának színében csillog*.^{*} Maga az etosz azonban nem elég, tudomány is kell a publicisztikához. Lélektani szempontból a publicista lehet etikus vagy szkeptikus, pátosza lehet agitatorikus (agresszív) vagy propagandisztikus (csendesesen ható), vagy a kettő vegyülete.

Természetesen a gyakorlatban a publicista és zszurnaliszta nem különül el élesen, csak a teóriában. A gyakorlatban az a fontos, hogy a keverés aránya kellő legyen, mondja Spael. Publicisztikához zszurnalizmus is szükséges. De az, aki túlnyomóan zszurnaliszta, szintén bukkan olyan eseményre, amely egész személyiségét megragadja, s a publicista sem éghet állandóan szenvedélyben.

Spaelnek ezekben a fejtegetéseiben valójában az újságíró kétféle – vagy kettős – ideáltípusa rajzolódik ki.¹⁸ Eszerint az újságíróban mindig van valami a publicistából és a zszurnalisztából, izoláltan egyik sem jelentkezik az empiriában, hanem mindig csak keverten, s a keverés aránya dönti el, hogy túlnyomóan publicista vagy túlnyomóan zszurnalista-e a konkrét újságíró. Ha azonban szélesebb perspektívából kutatjuk a problémát, és nem azt nézzük csupán, mi az újságíró lényege, nem azt, hogy miképpen jelentkezik a publicista és a zszurnaliszta az újságíróban, hanem függetlenítjük a kutatást az újságírástól, akkor azt találjuk, hogy a történeti fejlődés során éppen arról van szó, milyen módon keres érvényesülést a publicista lényeg. Ebből a szempontból a magyar sajtótörténet feltűnő világossággal és tudatossággal világítja meg nemcsak a publicista lényeg jelenségformáinak empirikus alakulását és sorrendjét, hanem azt is, hogy a magyar átmeneti korszakban az ér-

^{*} A kiemelés tőlem való.

¹⁸ A zszurnalisztát nem a publicistával, hanem a historikussal állítja szembe Arthur Schnitzler (*Der Geist im Wort und der Geist in der Tat*. 1927): „Der Philosoph sucht höhere Ordnung, der Sophist Gedankenspiel; der Historiker Einsicht und Zusammenhang, der Journalist Tempo und Verwirrung” [A filozófus magasabb rendet keres, a bölcész játékot a gondolatokkal, a történész megértést és összefüggést, az újságíró tempót és zürzavart]. (17.). Majd: „Dass [...] zwischen Historiker und Journalisten, zutreffender: zwischen Kontinualisten und Aktualisten eine völlige Gegensätzlichkeit besteht” [Hogy (...) történész és újságíró között, találóbban: kontinualista és aktualista között teljes ellentét van] (24.). „Der sogenannte grosse Journalist wird der Geistesverfassung nach kaum jemals den Urtypus Journalist, sondern häufig den Typus Historiker (Kontinualist), manchmal den Staatsmann, oder den Typus Dichter, gelegentlich auch den Typus Politiker (also einen anderen, Typus des negativen Gebietes) repräsentieren” [Az úgynevezett nagy újságíró a szellemi állapot alapján alig reprezentálja valaha is az újságíró őstípusát, hanem inkább a történész típusát (kontinualista), néha az államférfit vagy a költő típusát, néha a politikus típusát (tehát valami mást, a negatív terület típusát)] (31.).

dekeltek egészen tudatosan látták a problémát, és vaskövetkezetességgel igyekeztek a problémáról vallott felfogásukat érvényre juttatni. A probléma az időszaki sajtó feladatának meghatározásában nyert kézzelfogható alakot.

Amint a Széchenyi és Kossuth, valamint híveik között lefolyt hírlapi vita jellegzetes megnyilatkozásaiból láttuk, a publicisták élesen szembeállították a publicista társadalmi funkcióját a zsurnalisztikával, és azt hirdették, hogy a publicista funkciójának saját eszköze van, a könyv, amely egyedül alkalmas a szóban levő funkció szolgálatára, ellenben az újság, az időszaki lap teljesen alkalmatlan eszköz erre a célra. Ez volt Széchenyi és hívei álláspontja, amivel szemben Kossuth és hívei az időszaki lap joga mellett szálltak síkra. A harc történetileg úgy dőlt el, ahogy Spael álláspontjának megfelelő: az újság joga a publicisztikára elismeréshez jutott, s az időszaki lap működésében a zsurnalisztika mellett elfogadták a publicisztika megnyilvánulásainak jogosultságát.¹⁹

A publicisztika és zsurnalisztika lényegbeli ellentétének mély lényegbeli gyökerei vannak Széchenyi arisztokratizmusában, másfelől Kossuth alapjában publicista jellegű hírlapírói működésében. A Széchenyi–Kossuth-vita egyes mozzanataiban tudatosan a publicisztikának az újságíráshoz való viszonyát teszik a vita tenge.lyévé. Így Kossuth már a *Pesti Hírlap* megindulásakor publicisztikus célkitűzést adott:

A napnak tömérdek szükségei között alig van egy-egy sürgetőbb, mint oly időszaki lap, mely a nemzet életének hű tükré legyen; közzé, nemzetivé tegye öröm s bánatnak, hűség s törvényességnek, bajnak s hiánynak minden érzetét, melyet a nemzet szívében egy hang-rezgsre találni köz, magas és szent érdekek jogosítanak; és szabad tért nyisson az észnek, értelemnek, jóakarotnak, hogy szükkeblüséget, mint elbizakodást egyaránt kerülve, vak előszeretet, vak előgyüöltség nélkül, higgadt kebellet s ama mérséklettel és illedelemmel, mely a jó szándék s igazság bélyege, megvitassák és előkészítsék a napnak nagy kérdéseit, mikben a honnak jövődjé rejtezik. [...] Vezetni egy időszaki lapot, mely ily tükör, ily ka-lauz, ily raktár legyen, nehéz, fontos feladat. (*Kossuth Lajos hírlapi cikkei*. Sajtó alá rendezte Kossuth Ferenc. 1906. 1. s köv.)

Utóbb pedig a vita folyamán arra hivatkozik Kossuth, hogy célkitűzéséhez hű maradt:

Emlithetek közérdekű nagy kérdéseket, mellyek a nemzeti közvéleményben egy hatalmas lépéssel előbb állanak, mint állottak 1840 végével. [...] Távol vagyok én a gondolatól, hogy ez örvendetes tüneményt a *Pesti Hírlap*nak tulajdonítani vakmerősködjem, [...] de annyi

¹⁹ Karl Kurth és Wolfgang Hollmann szerint az újság hatásának törvényei azonosak a híralakítás törvényeivel, a hír az újságalkításnak a sommája ugyan (*Die Wirkungsgesetze der Presse*. 1941. 66.), de az irányzatosság nélküli hír önellentmondás (76.); irányzatosság azonban az is, hogy a hír a maga igazságával gyakoroljon hatást, ne csak hasznos vagy szórakoztató legyen (145. s köv.).

minden esetre bizonyos, hogy a *Pesti Hírlap* ezt nem gátolá, és el nem rontá, sőt a nyilvánosság s időszaki sajtó természetében fekvő hatáznál fogva, a többi hírlapokkal együtt s egyetemben, annyiban talán előmozdítá, mennyiben gondolatokat és gondolkozást ébreszteni minden hírlapok segitenek; a minthogy valóban tapasztalhatók, mikép egy korszerű eszme, melly az időszaki sajtó egyik vagy másik organumában feltűnt, kisebb nagyobb körben végiggyűrűzött édes honunknak sok vidékein, és nem egy megyében, nem egy városban láttuk, mikép az ige testté is lőn. (*Felelet.* 108.)

Az időszaki sajtó hivatáskörének megszükitése ellen különösen erélyesen foglal állást Kossuth²⁰ Fáy Andrással szemben, aki a törvényhozási tárgyak előkészítését a könyv feladatának állítja:

Tisztelt barátunk oda nyilatkozik, hogy a hírlapok körébe tartoznék azon közhasznú tárgyak előkészítése, mik már létező törvényeink köreiben szabadelmű haladás kívánatához képest egyesek, testületek, sőt törvényhatóságok által is kivihetők; ellenben mindazon tárgyak előkészítését, mik a lefelé adandó jogokra és engedményekre nézve új törvényalkotást, s mellett s ellen minden oldalról megvitatást, hányás-vetést kívánnak, nem a hírlapi körbe, hanem a könyvirodalom mezejére tartozónak véli. Értsük meg egymást: nem arról van szó, hogy miként vélekedünk egy vagy más tárgyról, nem is arról, minő modorban adjuk elő véleményünket; hanem egyenesen arról: hírlapok körébe tartoznak-e a törvényhozási kérdéseket előkészítő fejtegetések, vagy sem? Mi azt gondoljuk, ép a törvényhozási kérdések előleges fejtegetése tartozik a hírlapok körébe, s pedig tán inkább, mint más akármi.

Majd Deák Ferencnek a „szabad hírlapokról” szóló országgyűlési jelentésére utalva, rámutat Kossuth a könyv szükségszerűen csekély hatására:

És valóban tekintsünk bár általános szempontokra s más alkotmányos nemzetek példájára, vagy figyelmezzünk saját körülményeinkre, ezen nézeteket mindenkben igazolva találjuk. A kik könyvet irnak, az egész közönséghez képest sokkal csekélyebb számban állanak, mitsem hogy őket a közvélemény képviselőinek lehetne tekinteni. A könyvirás és könyvkiadás nehézségekkel jár, miket legyőzni és pedig legyőzni úgy, hogy nagy olvasó közönségre találjon, csak igen keveseknek adatott; és ha legyőzött bár egy vagy más könyv minden nehézségeket, s habár nagy olvasó közönséggel találkozott: mégis, arra nézve, hogy nemzet és kormány előtt tudva legyen, elfogadta-e a közvélemény e vagy ama könyvnek javaslatait, a hírlapi fejtegetések okvetlenül szükségesek. Aztán tagadni nem lehet, hogy a törvényhozásnak tárgy s körülmények gyakorlati ösmeretein kell épülni; pedig nincs, nem is lehet ember, ki egy országban, kivált ha (mint minálunk) a szokás nagy szerepet játszik, s egy kifejtett municipalis rendszerben a különbözőségek mintegy befoglalvák, azon körülményeket mind ösmérhesse, melyekre a törvényhozásnak figyelmeznit kell, hacsak annak nem akar kitétetve lenni, hogy rendeletei (mint ez ott, hol a törvény nem a közvélemény emanatiója, igen gyakran történik) papiroson maradjanak.

²⁰ Kossuth Lajos hírlapi cikkei *Kossuth Lajos iratainak* 12. kötetében, 121. s. köv.

A könyv szükségszerűen csekély hatására tekintettel nélkülözhetetlen a politikai diskuszió a hírlapokban Kossuth szerint:

Ellenben nézzük a hírlapot: ezekben tárt mező nyílik a legkülönszerűbb értelmiségnek, a legpartialisabb ismeretnek. Szőnyegre jő egy törvényhozási tárgy, fejtegettetik; és az országnak különböző részeiben egynék egy, másnak más körülmény iránt észrevétele van; a könyvirodalom mezejére tán soha sem lép, mert tán nincs is annyi mondanivalója, hogy egy könyvet irhasson, vagy ha volna, nem talál kiadóra, maga költeni nem képes, vagy nem akar; de különben is, nincs talán ismeretes neve, mely gondolatainak utat törjön, vagy nem gyakorlott stylist a több efféle; szóval: könyvet vagy nem ír, vagy ha ír, nem olvastatik; ellenben a hírlapokban tér nyílik egyetlen gondolatnak is; egy-két hasábon elmondhat mindent, ami észrevétele van, elmondhatja, minő fokon áll vidékében azon tárgy iránt a gondolkodás, s ha csak vélemény forog szőnyegen, nem is nevezi meg magát, ha úgy tetszik, s mégis biztos lehet, hogy olvasókra talál, többekre, mint a legfényesebb sikerrel írott könyv; és ez olvasók között bizonyosan akad olyan is, ki ép azon körülmények közt forog, miket amannak észrevételei tárgyaznak, ép azon vidék lakosa, melynek közvéleményét amaz tolmácsolá; s ha ez vagy mást lát, vagy tulajdon azt másképen látja, szintoly könnyű szerrel nyilatkozik; s így innen, így amonnan, így az országnak minden részéről ugyanazon tárgynak ismét és ismét különböző alakban előfordulása elmesurlódásra ébreszt, eszmecserére vezet, s imigy alakszik, és a mi fő dolog, imigy jut tudomására a közvélemény, melyet könyvirodalomból megismerni lehetetlen. E nézeteket igazolja minden alkotmányos nemzet példája; mert nincs tárgy, melyet politikai hírlapjaink inkább körükbe tartozóknak vélnének, s inkább is körükbe vonnának, mint éppen a törvényhozási kérdéseket.

Tételeit a magyar viszonyokra alkalmazva kifejti Kossuth:

Nálunk a követek utasításoktól függnek, s bárha az egész követi kar elfogad is első pillanatban valamely indítványt, a későbbi phasisokban okvetlenül meg kell buknia, hacsak a közvélemény által nem támogatatik. [...] Tapasztalás mutatja azt is – mint ismét Deák mondja –, hogy „minden országgyűlésen hónapok mulnak el, míg a kormány a nemzetnek s a nemzet a kormány véleményének valóságos állásával tisztán megismerkedik; és ez gyakran az elveszett időn felül még keserűségbe is kerül.” Mindezen viszonyokat a könyvirodalom fejtegetései ki nem egyenlíthetik; itt közvetlenebből s terjedelmesebben ható közvetítőre van szükség, s ez semmi más nem lehet, mint a törvényhozási tárgyak fejtegetéseivel országgyűlés előtt s országgyűlés alatt foglalatokodó hírlapok. Minélfogva mi nyíltan megvalljuk, hogy ámbár a már létező törvények köreiben kivihető haladási lépések fejtegetéseit is a hírlapok körébe tartozónak véljük: mégis, ha csupán árnyékoldalát tekintjük a dolognak (melytől semmi emberi nem ment), itt tán nagyobb s gyakoribb botlásokra vezethetnek a hírlapok, mint a törvényhozási kérdésekben; mert a mi a létező törvények körében magunktól függ, ha kedvező színben adatik elő, meglehet, itt-amott azonnal életbe jő, „az ige testté válik”, még mielőtt a dolognak más oldalról fejtegetése napfényt láthatott; ellenben a törvényhozás formái biztosítanak, hogy a körébe tartozó tárgyaknak a hírlapi fejtegetések elhamarkodott életet nem adhatnak.

5. A hírlap győzelmének tényezői

Széchenyi és Kossuth hírlapi vitájában – mint láttuk – az újság legyőzte a könyvet,²¹ a politikai röpiratot.

Pedig mi volt a *Pesti Hírlap*? Egy hetenként egyszer, majd kétszer megjelenő újság, rotációs gépek nélkül, szedőgép nélkül, sőt még vasút nélkül is. Az országnak még alig volt vasútja. És távíró nélkül. A távíró szerepe a magyar hírlapírásban csak az 1849-et követő időben, az elnyomatás szomorú érájában kezdődik.²²

De nemcsak táviratokat nem közölt a *Pesti Hírlap*, hanem nélkülözte a hírszolgálati irodák közreműködését is, amelyek nélkül ma már az újságírás el sem képzelhető. Rádióról beszélni pedig hihetetlen anakronizmus a múlt század '40-es éveiről szólván. Mindezek az óriási segédeszközök, az elemi természeti erőknek az az igába fogása, ami a mai időszaki sajtó üzemét jellemzi, mind hiányzik a régi *Pesti Hírlap*nál. És mégis fölébe tudott kerekedni a röpiratnak, a publicisztikának, ki tudta harcolni az időszaki sajtó uralkodó állását a politikai agitáció terén. Ki tudta harcolni, nemcsak azért, mert a nagy Kossuth Lajos szerkesztette, nemcsak azért, mert szellemi tartalma jelentékeny volt, hiszen ebben Széchenyi röpirataiban sem volt hiány. Hanem azért tudta kiharcolni, mert az időszaki sajtó – a legkezdetlegesebb is – rendszeresen visszatérő időszakokban, mégpedig igen rövid időszakokban jelenik meg, és elárasztja példányaival a közönséget. A rövid, egymásutánban újra és újra megjelenő, az olvasó ajtaján valósággal bekopogtató, az olvasót felkereső, nem magát kerestető újság elborítja az érdeklődő világot, egyúttal *lelki* beállítottságot is teremt, az olvasó várakozását felkelti, mégpedig egészen általánosságban. Az olvasó csupán új híreket, új fejtegetéseket vár, amelyek annál inkább kielégítik, tartalmilag minél inkább váratlanok, minél meglepőbbek, minél érdekesebbek, minél idegkorbácsolóbbak, ahogy ma mondjuk: minél szenzációsabbak! Ez az tulajdonképpen, amit Széchenyi prófétai tekintete meglátott és kifogá-

²¹ Ez az irodalmi közfelfogás is, csak Angyal Dávid tartja Széchenyit győztesnek (*Történelmi tanulmányok*. 1937. 68).

²² Vö. Angyal Dávid: *Falk Miksa és Kecskeméthy elkobzott levelezése*. 250., 2. jegyzet: Csak 1852-ben ígéri Török János a *Pesti Napló* szerkesztésének átvételekor, hogy „intézkedni fogok, [...] hogy a rendkívüli események külön távirati sürgönyök által tisztelt olvasóinknak rögtön tudomására hozassanak.” Amint Angyal hozzáteszi, „a távirati magánsürgöny akkor nagy újdonság volt. [...] 1858-ig még az angol reggeli lapok is aránylag ritkán és nem rendszeresen közöltek sürgönyöket.”

Csak a Reuter-iroda alapítása változtatta meg a helyzetet 1858-ban. „Addig még a bécsi lapok is a tőzsdén vagy a kereskedők egyesületében jutottak nagykereskedők és bankárok szívességéből magántáviratokhoz, mert a táviratok igen drágák voltak. Egyébként csak a hivatalos távirati irodára voltak utalva a bécsi lapok, ami cenzúrát is jelentett. Csak 1863-ban lettek gyakoriak a hírlapokban a magánsürgönyök” – mondja Angyal.

solt: a *Pesti Hírlap*nak akkor még szokatlan szenzációra törekvése, és minden újság, minden napi- vagy általában időszakos lap impresszionizmusa, minden iránt érdeklődése, mindennel foglalkozása, mindennel futtában, töredékesen, látszólag rendszertelenül, formális összefüggés nélkül, valójában pedig céltudatosan való foglalkozása.

És mégis, Kossuth *Pesti Hírlapja* azért kerekedett a könyv fölé, mert időszakos, rendszeresen visszatérő – aránylag – rövid időszakokban állandóan megjelenő, aktuális tartalmú, változatos olvasmányt nyújtó sajtótermék volt.²³ Technikai segéd-eszközök nélkül működött a *Pesti Hírlap*, mint láttuk, jóformán csak a könyvnyomtatás akkor még mindig elég szerény technikájára támaszkodva. És nem támaszkodhatott az akkori *Pesti Hírlap* az újsághirdetésre sem, amely a modern sajtó nélkülözhetetlen eleme, igazában véve: fenntartója. A modern újság kettőssége nemcsak egyirányú. Nemcsak a szellemi és a dologi elem technikai kettőssége, egyaránt nélkülözhetetlensége, hanem egy másik – dologi vonatkozású – kettősség is: a szellemi és a vagyoni, tőkebeli kettősség. Az időszakos sajtó, pontosan a napilap szellemi tartalma, politikai agitációja lehetetlen volna a hirdetések nélkül.²⁴ A mai napilap a kiadó jegyében él. És szintén nagyon érdekes, hogy bár Kossuth *Pesti Hírlapjának* kiadója még nem a hirdetésekből tartotta fenn lapját, ennek az újságnak korai története annyiban is egészen a modern idők színét mutatja, hogy Kossuth és a kiadója konfliktusában a kiadó marad a győztes, és Kossuthnak távoznia kell majd a lap éléről.

Az újsághirdetés jelentőségének hangsúlyozása átvezet bennünket a dologiság sajtóbeli jelentőségének nem technikai, hanem egy másik: gazdasági vonatkozására. A könyvnyomtatás technikai találmánya gazdaságilag is óriási jelentőségű, mert – kapcsolatban a papiros nagymértékű olcsóbbodásával – a korábbi időkhöz képest hallatlanul olcsóvá tette a szellemi művek példányait. A könyvek és általában a sajtótermékek nagy árcsökkenése azonban csak részben technikai természetű tényezők eredménye. A technikával szorosan kapcsolatos olcsóbbító tényező a tőke is. Már a legelső időben kapitalisztikus jelleget mutat a könyvnyomtatás.

²³ Természetesen csak relatíve: „A ki Kossuth *Pesti Hírlapját* a mai olvasó közönség igényeivel méri össze, sok tekintetben egyhangúnak és száraznak fogja találni, melyben ritkán van meg a mai hírlapok egyik legjellemzőbb sajátsága: az aktualitás. Pedig a *Pesti Hírlap* nemcsak hogy nem volt a maga idején száraz és egyhangú, hanem a legélénkebb szerkezetű, közérdekű tudósításokból álló közlőny, melynek minden számát kíváncsi várakozással fogadták. Hogy kora követelményeinek teljesen megfelelt, azt népszerűsége is bizonyítja, koráig hallatlan számú előfizetőkre tett szert, s mindaddig, míg Kossuth szerkesztette, előfizetői nemcsak nem kevesbedtek, hanem mondhatni folyton szaporodtak” (Ferenczy József: *A magyar hírlapirodalom története*. 274).

²⁴ Vö. Otto Groth: *Die Zeitung Ein System der Zeitungskunde (Journalistik)*. (1928) I. kötet, 73. s. köv., (1930) III. kötet, 34. fejezet; Walter Schöne: *Die Zeitung und ihre Wissenschaft*. 1928. 57. s. köv.

A bármilyen kezdetleges könyvsajtó gépei is aránylag jelentékeny pénzbeli értéket képviselnek. Jellemző erre maga Gutenberg esete, aki, pénzre lévén szüksége, kedvezőtlen szerződést kötött, és emiatt valóságos kálváriajárás lett az élete. A tőke alkalmazása mindjárt a legelső időkben magával vonta a munkamegosztás elvének alkalmazását. Már a XVI. század elején van nagyüzem a könyvnyomtatásban: az antwerpeni Plantin nyomdának 25 sajtója működött 150 munkással, s az üzlet tőkéje 270 000 frankot tett. Érdekes különben, hogy a kapitalizmus velejárója is, a sztrájk, már igen korán fellépett a nyomdaiparban.²⁵ Természetesen minél inkább halad a könyvnyomtató technika, annál nagyobb szerephez jut a tőke is. Minden technikai újítás a gép térhódítását jelenti, és minél tökéletesebb a gép, annál nagyobb tőkebefektetést igényel. Csúcspontjára jut ez a fejlődés a már említett rotációs és szedőgépek alkalmazásával. Az időszakai sajtóban pedig – mint említettük – a hirdetés juttatja meghatározó jelentőséghez a tőkét. A gazdasági fejlődésnek ez az iránya viszont lehetővé teszi a sajtótermékeknek, így különösen a hírlapoknak az olcsóságát, az olcsóság pedig a példányszám hallatlan emelkedését. Az óriási példányszámú olcsó újságok azután – kapcsolatban az írni-olvasni tudás rohamos terjedésével és többé-kevésbé általánossá válásával – újabb és újabb néprétegeket hódítanak meg a nyomtatott betűnek, főleg pedig az időszakai sajtónak.²⁶

²⁵ Vö. Paul Mellottée: *Histoire économique de l'imprimerie*. I. kötet, 323. s köv.

²⁶ Vö. még a jelen és a következő fejezetre nézve: Wilhelm Schwedler: *Das Nachrichtenwesen*. 1925; Egon Erwin Kisch: *Klassischer Journalismus*. 1923; Conrad Oelrich: *Das Schlagwort*. Archiv für Politik und Geschichte. 1925. 47. s köv.; Karl d'Ester: *Die Weltpresse der Gegenwart. Das Neue Reich, 1927–1928*. 677. s köv.; Jules Rassak: *Psychologie de l'opinion et de la propagande politique*. 1927; Emil Dovifat: *Journalismus und journalistische Berufsbildung in England*. 1925; Kurt Baschwitz: *Massenwahn, seine Wirkung und seine Beherrschung*. 1923; Friedrich Schönewald: *Die Kunst der Massenbeeinflussung in den Vereinigten Staaten von Amerika*. 1924; Wolfgang Hellwig: *Unternehmungsformen der deutschen Tagespresse G. m. b. H. und A.-G. Das Wesen der Zeitung*, 1929, 1. kötet, 4. füzet; Franz von Holtzendorff: *Wesen und Werth der öffentlichen Meinung*. 1880.

6. A dologi tényező túlnyomósága a sajtóban²⁷

Technika és tőke, ez a két dologi jelentőségű döntő tényezője az időszaki sajtó hatásának. Ez a két tényező azonban csak fokozza azt a jellegzetességet, amely mindenféle sajtónak általában lényege.

Gondolati tartalom nélkül nincs sajtótermék, de gép nélkül sincs, és természetesen nincs a *nervus rerum* nélkül sem, a pénz nélkül, mert hiszen a gép, a gépi munka és a közzétételi apparátus pénzbe kerül. Mennyivel más a szóbeli közlés! Ehhez fogalmilag csak gondolati tartalom szükséges, egy ember, aki valamit gondol, és ki is mondja más előtt. De még ez a két funkció is gyakran egybeesik: beszéd közben gondolkozik valaki, időbelileg egybeesik a gondolat és a szó. Sőt majdnem ilyen egyszerű az eset akkor, ha valaki leírja gondolatát. De itt már ez az egyszerűség csak a felületes szemlélő felfogásában van meg. A valóságban itt már a dologi elem a funkciók széjjelválásával jár. Ha nyomban papírra veti is az ember a gondolatot, amely éppen eszébe ötlött, már előre gondoskodnia kellett anyagról, amin és amivel ír, és ha azt akarja, hogy leírott gondolata bizonyos körben ismertté váljék mások előtt is, gondoskodnia kell arról, hogy irata kézből kézbe jusson, esetleg egyidejűleg több példányban keringjen.

²⁷ Az előbbi fejezetre és a következőkre nézve – az ott könyveken idézett felül – lásd még különösen a következő sajtótudományi munkákat: Ferdinand Tonnies: *Kritik der öffentlichen Meinung*. 1922; Max Garr: *Die wirtschaftlichen Grundlagen des modernen Zeitungswesens. Wiener staatswissenschaftliche Studien*, 1912, 10. kötet, 3. füzet; Max Garr: *Die Inseratensteuer. Wiener Staatswissenschaftliche Studien*, 1909, 9. kötet, 2. füzet; Albert Haas: *Das moderne Zeitungswesen in Deutschland*. 1914; Wilhelm Bauer: *Die öffentliche Meinung und ihre geschichtlichen Grundlagen*. 1914; Ernst Posse: *Ueber Wesen und Aufgabe der Presse*. 1917; Friedrich Fuchs: *Telegraphische Nachrichtenbüros*. 1919; Hermann Diez: *Das Zeitungswesen*. 1919. Aus Natur und Geisteswelt; Ernst Heerdegen: *Der Nachrichtendienst der Presse*. 1920; Karl Bücher: *Presse. Parteien für und Wirtschaftsverbände*. 1922. 475.; Ludwig Kantorowicz: *Die sozialdemokratische Presse Deutschlands. Eine soziologische Untersuchung*. 1922; Stéphane Lauzanne: *Sa Majesté la Presse*. 1925; Wilhelm Vleugels: *Der Begriff der Masse. Ein Beitrag zur Entwicklungsgeschichte der Massentheorie. Jahrbuch für Soziologie*. II. 1926. 176; Leo Benario: *Zur Soziologie der Zeitung. Zeitschrift für Völkerpsychologie und Soziologie*, 1926/2.; Gerhard Münzner: *Öffentliche Meinung und Presse*. 1928; Otto Meynen – Franz Reuter: *Die deutsche Zeitung*. 1928; Dieter P. Baumert: *Die Entstehung des deutschen Journalismus. Eine sozialgeschichtliche Studie*. 1928; Louis Bethléem: *La presse*. 1928; *Archiv für Buchgewerbe und Gebrauchsgraphik*. 1928. Pressa-Sonderheft; Georges Bourdon etc.: *Le journalisme d aujourd'hui. Bibliothèque d'histoire et de politique*. 1931; Paul Eltzbacher: *Die Presse als Werkzeug der auswärtigen Politik*. 1918; Erich Feldhaus: *Das deutsche Zeitungswesen*. 1922; Walter Schöne: *Die Zeitung und ihre Wissenschaft*. 1928. Festschrift III. Internationaler Kongress der Fachpresse Berlin. 1927; Hans Traub: *Zeitungswesen und Zeitungslesen*. 1928; Oskar Grosse: *Der Beamte und die Zeitung*. 1927; John K. Winkler: *William Randolph Hearst*. 1931; Upton Sinclair: *Der Sündenlohn*. 1929; Erwin Steinitzer: *Die allgemeine Bedeutung des modernen Nachrichtenwesens. Grundriss der Sozialökonomik*. IV. 1925; Emil Dovifat: *Der amerikanische Journalismus*. 1927; Emil Dovifat: *Die Zeitung. Das Nachrichtenwesen*. 1925; Emil Dovifat: *Zeitungslehre*. 1937; Emil Dovifat: *Zeitungswissenschaft*. 1931.

Ám mi ez a gépi többszörösítéshez, a könyvnyomtatáshoz képest, amely egyidejűleg korlátlan távolságokra juttatja el a gondolatot! Mint Thienemann Tivadar mondja: „A könyvsajtó azt az örökké csengő hangot, aminek Platón nevezte az írást, százszor, sőt ezerszer visszhangzóvá fokozta.”²⁸ A Faust-féle legenda szerint az első könyvnyomtatók egyike,²⁹ Johann Fust, Johannes Gutenberg hűtlen társa,

²⁸ Thienemann Tivadar: *Irodalomtörténeti alapfogalmak*. 140.

²⁹ Quando homo movet calamum, homo nequamquam illum movet, sed motus calami est accidens a Deo in calamo creatus. Amikor az ember mozgatja a tollat, nem az ember az, aki mozgatja, hanem a toll mozgása Istentől ered... Az okkacionalizmus néven ismeretes filozófiai rendszer e tétele sokféle formában jut kifejezésre a toll, a sajtó rajongóinál: „aus der Buchdruckerschwärze ist das reinste Licht hervorgegangen [...] durch die Buchdruckerei werden die Geister der Gelehrten wie Mumien für die Wissenschaft einbalsamiert” [a könyvnyomtatáshoz használt fekete festékből jön a legtisztább fény (...), a könyvnyomtatás a tudósok szellemét mint múmiákat bebalzsamozza a tudomány számára]. Így jellemzi ironikusan ezeket a rajongókat egy német író a XIX. század legelején (Christoph Freiherr von Aretin: *Über die frühesten universalhistorischen Folgen der Erfindung der Buchdruckerkunst*. 1808. Vö. Heinrich Meisner – Johannes Luther: *Die Erfindung der Buchdruckerkunst*. 1. s köv.). De más-képp is jellemzik a sajtót, a sajtó nagy jelentőségét. Ady Endre „az acélhegyű ördögről” beszél, az újságíró inspirálójáról. Isteni és ördögi mesterség: ez a szembeállítás megtalálható a mai idők szellemének két nagy kutatójánál és bírálójánál, Oswald Spenglernél és Hermann Keyserlingnél is. Keyserling csupa lelkesedés a sajtó, az időszaki sajtó iránt:

„A szellem tulajdonképeni közvetítője ma nem a vaskos kötetek írója, hanem az újságíró. Ezt a tényt legtöbbször olyatén módon veszik tudomásul, hogy sajnálatos dolognak tartják. Ezzel azonban bűnös könnyelműséget követnek el. Igaz, hogy az újságírói technika eddigelé csak ritkán állt a legjava szellem szolgálatában. Ez azonban mit sem változtat azon a tényen, hogy ez a technika ma a leghathatósabb. Vastag föliánsok olvasására ma a legkevesebb embernek van kedve és ideje. Ennek az embernek, amit tudni érdemes, lehetőleg rövid és pregnáns fogalmazásban kell nyújtani, hogy megértse. Ez pedig nem az olvasó felületességét bizonyítja, hanem magasabb szellemi fejlettségét. Aki két szóból ki tudja ragadni a lényegét, az abszolút fölényben van azzal szemben, akinek hosszú lére eresztett fejtegetésekre van szüksége, épp úgy, ahogyan az is, aki pregnáns módon tudja kifejezni magát, fölényben van afölött, aki erre csak körülményesen képes. Hogy az újságírói hajlam magában véve nem jelent alacsonyabbrendűséget, abból az egy tényből is világossá válik, hogy minden nagy államférfiú kivétel nélkül mint újságíró is mestere volt a tömegek irányításának, és hogy korunk legtehetségesebb vezetői az újságírói táborból jöttek. Ez a hajlam magában véve csak a rövid, találó és hatékony kifejezés képességét jelenti. Ugyan mi más különbözteti meg a legnagyobb hatású szellemeket minden kor legmélyebbjei között, akár királyok voltak, akár bölcsek, mint éppen ez az adomány? Nem voltak-e ennyiben nemcsak újságírók, hanem egyenesen »újságíróbb-újságírók«? A mai sebességviszonyok között, ahol a rossz minden képviselője mesteri módon számol a szellem új állapotával, a jó terén mindenestre csak az újságíróbb-újságíró képes jelentős eredményekre. Ami Jézust, Laocet, Herakleitoszt és Nietzsche-t kiténteti, korunk vezető szerepre hivatott szellemében is a legnagyobb mértékben meg kell lennie. Ezért teljes tévedés, ha valaki, mert a mai világot csak a megismerés válthatja meg, azt várná, hogy a jövőben fokozottabb jelentőségre fognak szert tenni a teóriák, filozófiai rendszerek vagy általában vaskos könyvek, amelyek semmit sem hagynak magyarázat nélkül. Ellenkezőleg. Az ilyen munkák mindig kevesebbet fognak jelenteni, ezentúl csak az anyagot fogják elkészíteni a mágikus kifejezés mesterei számára. Históriai idejük lejárt. És pedig nem azért járt le, mert a szellemet a jövőben kevésbé komolyan vennék, mint eddig, hanem azért, mert a szellem többet jelent, és ezért jobban is fogják megérteni, hogy tulajdonképpen mi a szellem, mint eddig. Az uralkodó teóriák korszaka ugyan-

nem más, mint a legendás Faust, aki varázslattal tud hihetetlenül gyorsan rengeteg példányt előállítani egy-egy iratból, amelynek többszörösítéséhez a leírónak aránytalanul hosszabb időre van szüksége. A középkor végén a könyvnyomtatásból csak annyit láttak az emberek, hogy az addig szokásos írásbeli többszörözésnek megszokott, ismert elemein felül valami másnak is kell lenni a nyomtatvány mögött, ami a hihetetlenül gyors többszörösítést lehetővé teszi. A középkori gondolkodás, amely még nem a dologiságra, hanem a szellemiségre volt beállítva, valami *szellemi* pluszt sejtett a könyvnyomtatás mögött. A szellemi irányban orientálódott középkori ember valami olyant keresett a könyvnyomtatás mögött, ami ha nem is emberi, de olyasvalami, mintha emberi volna, csak elképzelhetetlenül felfokozott mértékben. Egy nagyerejű akaratot keresett, amely közvetlenül tud hatni, anélkül, hogy az embernek úgy kelljen cselekednie, úgy kelljen dolgoznia, ahogy általában dolgoznia kell, ha valamit elő akar állítani. Csodát keresett tehát a középkori ember a sajtó működésében, rossz értelemben vett csodát: varázslatot a Fust-Faust-féle mondában. De csodát kerestek a könyvnyomtatásban azok is, akik a könyvnyomtatás első idejében ezt a találmányt úgy magasztalják, hogy ez nem is emberi, hanem inkább isteni találmány. Így Luther Márton, aki úgyszólván az utolsó csodát látja a könyvnyomtatásban: „A könyvnyomtatás az utolsó s egyszersmind legnagyobb kegyelmi ajándéka az Úristennek; az az ajándék ez, amely az evangélium ügyét győzelemre fogja vinni; az utolsó fellángolás a világ kialakása előtt!”³⁰

Az egyik felfogás szerint emberalatti, ördögi, a másik felfogás szerint emberfölötti, isteni jellegű a könyvnyomtatás. Tehát akár egyik, akár másik megítélés szerint, az a lényege a sajtónak, hogy nem emberi. Valóban, van valami a könyvnyomtatás útján való gondolatterjesztésben, ami nem emberi. És ez a valami éppen az, ami a középkort elválasztja az újkortól: a dologiság jellegzetes vonása. Mi az, ami megkülönbözteti a nyomtatványt a kézírástól? Az, hogy sokkal gyorsabban állítható elő. Képzelnék el, hogy valaki egy normális könyvkidatást, egy ezer példányban megjelenő, nem is nagy terjedelmű könyvet, mondjuk tíz nyomtatott ívnyi terjedelműt, tehát 160 nyomtatott oldalra terjedőt, kézírással akarna előállítani. Mennyi időre lenne szüksége, ha ugyan egy emberi élet elegendő lenne erre a munkára? És gondoljuk meg, hogy egy ilyen könyv előállítására egy átlagos nyomdában milyen elenyésző csekély időt vesz igénybe, legalábbis a mai nagyra fejlett nyomdatechnika mellett, gyorssajtón, szedőgéppel. Nem is beszélve az újságokról, amelyeknek előállítására köztudomás szerint káprázatos gyorsasággal, órák alatt megy végbe a legszörnyűbb mennyiségben is.

is végeredményben a félreértett szellem korszaka volt. A szellem felől jövő értelemmegvalósulás egy teljességgel más beállítottságot kíván, mint a tudományos korszaké.” Hermann Keyserling: *Új világ születése*. Fordította Juhász Andor (174. s. köv.).

Auguste Comte pozitivista kalendáriumában Johannes Gutenberget állította annak a hónapnak élére, amely az iparnak volt szentelve.

³⁰ Novák László: *A nyomdászat története*. I. kötet, 21.

Ha megkíséreljük ezt emberi formában ábrázolni, egy olyan embert kell elképzelnünk, akinek nem két keze van, de nem is száz, hanem százezer és százezer, ha egyszerre akarja leírni egy tízíves könyv szövegét ezer példányban, tehát ezerszer 160 oldalon. Egy modern Briaraeus,³¹ aki nem száz, hanem százezer karú. Ilyen lehetett volna a könyvnyomtatás antik elképzelése, ha az antik fantázia egyáltalában képes lett volna erre. Jellemző a középkor még legvégére is, hogy fantáziája a könyvnyomtatást illetően sem marad meg az emberi vonatkozásoknál, hanem emberfelettit, mégpedig emberfeletti szellemet keres a könyvnyomtatás mögött.

Mi tehát az, ami a könyvnyomtatásban megsokszorozza az emberi erőt, ami túlnő az emberen, és emberfeletti eredményeket hoz létre, legalábbis mennyiségileg, térben és időben? Mi az, ami – képletesen szólva – megszünteti a fizikai törvényt, amely szerint ugyanaz a dolog egy időben több különböző helyen nem létezhet? Ez a kezdetben annyira titokzatosnak látszó valami, ami előttünk már annyira világos, hogy egészen természetesnek találjuk, és nem gondolkozunk fölötte: ez a titokzatos valami *a dologi tényező túlsúlya az emberi tényező fölött*, vagy legalábbis nagy súlya az emberi tényező mellett.

Ha semmi egyebet nem tekintünk, csak egy konkrét nyomtatványpéldányt, már szembeszökő a dologi elem túlsúlya. Jól tudjuk, hogy az, amit a nyomtatványból ki lehet olvasni, egy embertől származik, vagy akár többtől is. De hol van ez az ember? Nem tudjuk. Ki ez az ember? Nem tudjuk. Mikor alkotta meg a nyomtatvány tartalmát? Nem tudjuk. Sőt valljuk meg: nem is érdekel bennünket, hacsak szakemberek nem vagyunk, akiknek érdeklődése kifejezetten ezeknek a kérdéseknek megoldására irányul. Ha nem vagyunk történészek, nemigen törődünk a nyomtatvány tartalmának emberi vonatkozásaival, az alanyi szempontokkal. És ha érdeklődünk is: mi az, ami érdekel bennünket? Egy név, amelynek viselőjét sohasem láttuk, esetleg nem is fogjuk látni soha, és amiért érdeklődünk iránta, az csak anynyi, hogy már más nyomtatványt is láttunk, ami az ő nevét viseli, vagy amiben az ő írói sajátosságait ismertük fel. Az író személyi vonatkozásai, amelyek érdekelnek bennünket, nyomtatványban testesülnek meg, nyomtatványhoz vannak kötve, nyomtatvány teszi lehetővé, hogy érintkezésbe lépjünk vele, már ti. szellemi érintkezésbe. És mi a nyomtatvány? Nem egyéb, mint dolog, a külső világ érzéki észleletünk alá eső darabja.

A nyomtatvány azonban olyan dolog, amely szellemi tartalmat rögzít meg, amely a szót megmenti attól, hogy elröppenjen, de egyúttal lehetővé is teszi, hogy a szó egyidejűleg szétröppenjen a világ minden tája felé. A nyomtatvány olyan dolog, amelynek lényege a szellemi tartalom, a gondolat. Paradox valami a nyomtatvány tehát: dolog is, nem is. Olyan dolog, amely gondolat. De a nyomtatványban kifejezett gondolat is paradox: gondolat, amely elszakadt az elgondolótól, az em-

³¹ Briaraeuossal hasonlítja össze a sajtót Kossuth: „a sajtó, [...] ha valami jót nyújt, ez talán még szembetűnőbb hatással működik, mint a hol a felszabadított Briaraeus száz kezének mindenikével szórja az elmeterméket.” *Felelet Gróf Széchenyi Istvánnak Kossuth Lajostól*. 1841. 3.

bertől, és eldologiasodott. Paul Claudel szép metaforája az,³² ahol a költői zsenialitás belevilágít a könyv, a nyomtatvány leglényegébe. A könyv olyan, mint a babiloni téglába égetett írás: szellemi tartalmában mintegy fosszilis maradványait őrzi meg letűnt világoknak, embereknek és környezetüknek, mint a geológiai rétegek őrzik meg az ősvilág emlékeit, amelyek már sehol sem élnek. A nyomtatvány olyan dolog, amelynek nem a dologi mivolta a lényeges, nem az, ami belőle az érzékek számára jelentkezik, nem alakja, tapintása stb., hanem az, amit a rajta látható sajátosságos jelek – az írás – segítségével a szellem magába szívhat: a szellemi tartalom, a gondolatközlés. A skolasztika nyelvén a nyomtatvány lényege a gondolat, míg a dolog csak járulékos valami benne. De dologi elem nélkül, ha ez nem is több, mint járulékos, nincs nyomtatvány.

Magától kínálkozik az ellenvetés, hogy hiszen mindenféle íráshoz kell dologi szubsztrátum. Kell a feliratos köhöz is, kell a kézíráshoz is. Eszerint hát a dologság nem volna jellemzője a nyomtatványnak. Csakhogy már a nyomtatvány szembeállítása a feliratos kövel, a papírosszal, a pergamennel, a babiloni téglakönyvvel határozottan utal a *mennyiségi* – anyagi, dologi – elem jelentőségére. Mindezek éppen abban különböznek egymástól, hogy milyen példányszámról lehet szó egyik vagy másik gondolatközlő dolog tekintetében. A könyvnyomtatás kezdeti idejéből származó Fust-Faust-monda is kiemeli a mennyiségi elem jelentőségét: éppen azért kerestek varázslatot a könyvnyomtatásban, mert az akkori fogalmak szerint elképzelhetetlen mennyiségű azonos könyvpéldányt produkált egyetlen ember a legrövidebb idő alatt.

Valóban, ez a könyvnyomtatás lényege, ebben különbözik minden más korábbi közlésmódtól. Azért hangsúlyozom, hogy csak a könyvnyomtatás feltalálását megelőző közlési módoktól különbözik a könyvnyomtatás a mennyiségi elemnél fogva, mert ma már ismerünk, sőt állandóan gyakorolunk olyan más közlési módokat is, amelyek függetlenek a sajtótól, de mennyiség dolgában többé-kevésbé hasonlóan korlátlanok.

A nyomtatvány tehát olyan dolog, amelyet a mennyiségi elem jellemez különösképpen, a mennyiségi elem pedig általában szorosan kapcsolódik a dologi szemlélethez, mindenhez, ami az érzéki észlelet tárgya. A nyomtatvány, a sajtótermék

³² Philosophie du livre. A *Positions et propositions* c. kötetben (124.): „Il est [ti. a könyv] surtout un instrument de connaissance, une boîte, ou plutôt une espèce de brique comprimée, rappelant encore par sa forme les matériaux chaldéens, où l’Humanité conserve une portion de ses Archives. C’est sur cette surface toute prête que vient se déposer le sédiment du passé, le résidu de faits entremêlés et de figures plates que l’Histoire en s’écoulant laisse derrière elle. Une grande bibliothèque me rappelle toujours les stratifications d’une mine de charbon, pleine de fossiles, d’empreintes et de conjectures.” [A könyv elsősorban ismeretesköz, tárolóedény vagy még inkább téglá, amely már csak formájában is hasonlít a káldeus építőanyagra, és amelyben az emberiség az összegyűjtött írásai egy részét őrzi. Erre a kész felületre rakódott rá a múlt üledéke, összemosódott tények törmeléke és a történelem folyamán visszamaradt lenyomatok. Egy nagy könyvtár mindig a szénbányák rétegeit juttatja eszembe, tele kövületekkel, nyomokkal és sejtésekkel.]

olyan dolog, amelynek specifikus jellemző vonása a mennyiségbeli határtalanság, a korlátlan szaporíthatóság, a sem helyhez, sem időhöz nem kötöttség. Félreértés elkerülése végett nem hallgathatók ezúttal sem arról, hogy e dolog másik jellemzője a szellemi tartalom, az önmagán túlra mutató, az önmagán felülemelkedés, ha szabad ezt a szót használnom: a profán átlényegülés. Ezúttal azonban nem erről az oldaláról kívánok beszélni a nyomtatvány-dolognak, hanem a dologi oldaláról, a mennyiségi jellegről.

7. A dologi elem folyton fokozódik a sajtó fejlődése során

Amikor az első nyomtatvány megjelenik, ki van mondva a halálos ítélet a könyvmásolók virágzó ipara felett. Nincs az a másoló, aki nyomába tudjon érni a legkezdetlegesebb könyvnyomtatógépek: Gutenberg ma már csak megmosolyogtató műhelyének. De helyezkedjünk vissza csak Gutenberg korába! Milyen hihetetlen változást hoz ez a kezdetleges sajtó! Átmenti az antik kultúrát a jelenbe,³³ elterjeszti a protestantizmust,³⁴ recipiáltatja a római jogot Németországban. De vajon el lehet-e gondolni sajtó nélkül a régi magyar jog fennmaradását? Vajon mi lett volna Werbőczy István jogkönyvéből, ha – miután törvény nem lett belőle – nem támad

³³ Lásd alább a 9. fejezetet.

³⁴ Amint Thienemann Tivadar (Irodalomtörténeti alapfogalmak. *Minerva*, 1928. évi VII. évf., 378. s. köv.) rámutat: „A reformáció a fiatal könyvnyomtatással szövetséget kötött, és a nyomtatott betű tudatos fölhasználásával jelent meg a szintéren. Luther, akinek kéziratait rendszerint még munka közben, darabonként vitték a sajtó alá, állítólag azt mondta, hogy Gutenberg nagyobb hátlára kötelezte az emberiséget, mint bárki más. [...] De [...] Luther nemcsak hogy fölismerete és vallásreformatori céljainak szolgálatába állította a könyvsajtót, hanem már eleve könyv-ember volt, és a nyomtatott betűben látta a gondolat megtestesülését. Gondolkodása már eleve a könyv által volt determinálva, és öntudatlanul is a szellemnek azon formájára van fölépítve, amely a nyomtatott betűben jelenik meg előttünk. Nem Luther kerítette a maga hatalmába a könyvnyomtatást, hanem a nyomtatott betűk ragadták magukkal Luther szellemét, és a reformációt hajtották a maguk szolgálatába.” „Luther gondolkodásában az Ige írássá, az írás pedig Könyvvé, a könyvek könyvévé változott.” „*Breviter, quod vobis est Papa, nobis est scriptura*» mondták a reformáció korában, Sebastian Franck pedig a »papiospáparól« (*papierener Papst*) beszélt, melyet a reformátorok a biblia szövegéből kreáltak: ezek a kritikai megjegyzések találoán azt is kifejezik, hogy a reformáció a vallásos életet az írott és nyomtatott betű elvontabb régiói felé vezette. [...] A reformáció a nyomtatott betű diadalára vezetett.” Majd hangsúlyozza Thienemann (382.), hogy: „Luther maga érezte át a legmélyebben, mit jelent a reformáció az írás hatalma és előrehaladása szempontjából. [...] »*Geyst hin-geyst her*« – írja egy alkalommal –, a szellem a betűk sorai által elevenedik meg előttünk, írás nélkül nincs reformáció, az ördög is jobban fél a betűtől, mint a szellemtől.”

Az ellenreformáció szempontjából is kimutatja Thienemann a sajtó nagy jelentőségét (383.): „Pázmány [...] teljes tudatában van annak, minő szellemi energiák elevenedtek meg a könyvnyomtatás által. Könyvei és röpiratai nem valók a kézirat intimebb világába, hanem a nyomdafesték hangos és lármás nyilvánosságára rendeltettek, hogy ott a névtelen és ismeretlen könyvolvasók között közvéleményt teremtsenek.”

Werböczynek az az egészen modern ötlete, hogy saját költségén kinyomatja és szétküldi? És később is: vajon könyvnyomtatás nélkül végbement volna az az újabb recepció, amely a francia kódexek nyomán zajlott le a XIX. század Európájában? És a marxizmus gyors elterjedése nemcsak annyiban volt válthatatlan a sajtótól, hogy a sajtó eszköze volt a tan terjesztésének, hanem annyiban is, hogy – mint többen rámutattak (a magyar Palágyi Menyhért, továbbá Leopold Ziegler) – Marx egyenesen könyvekből indult ki. Könyvek és nyomtatványok – az angol gyárügyi hivatalos ankét kinyomtatott iratai – nyomán alkotta meg rendszerét. Igaz, ez már a sajtó történetének újabb korába esik, de még mindig nem az igazán modern sajtó korszakába. Mindaz a nagy változás, ami a sajtó mint eszköz igénybevételével kapcsolatos, azzal függ össze, ami egyik fő jellemző vonása a sajtónak, a könyvnyomtatásnak: a dologi elem nagymértékű kihasználásával.

Ha a könyvnyomtatásnak legkezdetlegesebb módját vizsgáljuk is, mindjárt nyilvánvalóvá válik a dologi elem nagy szerepe.³⁵ Lépünk be csak Gutenberg könyvnyomtató műhelyébe! Ha a kézírással való másoláshoz szokott szemmel nézünk körül, az ötlik először is szemünkbe, amitől a sokszorosításnak ez az új faja a nevét kapta, akár a „sajtó”, akár a „könyvnyomtatás” alakjában: a könyvsajtó, a prés, egy valóságos prés. Jellemző, hogy a magyar nyelvben eleinte a sajtót a „prés” szóval jelölték, és a sajtó szabadságáról mint a „prés” szabadságáról beszéltek.

Egy egészen közönséges szerszám tehát az, ami elsősorban jellemzi a kezdetleges könyvnyomtatás külső képét. Semmi misztikum, akármennyire is szerette Gutenberg a titokzatosságot, a félhomályt mestersége körül. Nem találjuk Briaraeust sem, a százkarút. Egy szerény szerszám helyettesíti: olyan, mint egy szőlőprés, és arra való, hogy ugyanannak a szövegnek rengeteg példányát állítsa elő egyszerre, nem a kézzel másoló lassú munkájának hosszú-hosszú egymásutánjában, ami különben nem is volna képes ilyen nagyszámú példányt előállítani, ha csak nem igen sok másoló foglalkozna vele egyidejűleg. A százkarú Briaraeust, azaz sok-sok ember egyesített erőfeszítését egy kezdetleges szerszám pótolja tehát, egy dolog. Ha csak a régi fajta másolást nézzük, ezzel ki is merülne a könyvnyomtatás jelentősége, mert hiszen a prés az, ami lehetővé teszi, hogy ugyanannak a kéziratnak sok példánya készüljön el rövid idő alatt egyszerre. Csakhogy az emberi munkának a dolog működésével helyettesítése nem merül ki a prés használatában. Ennél sokkal nagyobb méretű a dologi elem bevonulása a szellemi tartalom sokszorosításának műveletébe.

Nem elég a prés, nem elég a kézirat, hanem a kettő közé még egész sor dologi tényezőnek kell ékelődnie, hogy a sokszorosításnak ez a dologi, mechanikus módja lehetővé váljék. A kéziratot nem lehet a préssel sokszorosítani, hanem dologi esz-

³⁵ Az alábbiakra nézve vö. Heinrich Meisner – Johannes Luther: *Die Erfindung der Buchdrucker-kunst*, továbbá Novák i. m.; úgyszintén Friedrich C. Beyer: *Die volkswirtschaftliche und sozialpolitische Bedeutung der Einführung der Setzmaschine im Buchdruckgewerbe*. 1910; Otto Groth: *Die Zeitung. Ein System der Zeitungskunde (Journalistik)*. (1930) III. kötet, 1–70.

közökkel olyanná kell tenni, hogy így sokszorosíthatóvá válják. Egy – hogy úgy mondjam – dologiasított szöveget kell teremteni, és ezt kell a présbe tenni, hogy sokszorosodjék. Tehát koordinált dolgok egész rendszerét kell mozgósítani avégett, hogy írott szöveget mesterségesen lehessen gyorsan és nagy mennyiségben sokszorosítani. Az emberi gondolat és a sajtótermék közt egy nagy úr van, amelynek kitöltése csak a dologi világ, a külső természet tárgyainak nagymértékű bevonásával lehetséges csupán. A dologi elem nagy súlya egészen világos a sajtóban már a legkezdetlegesebb fokon is.

A szöveg dologiasítása mai szemmel nézve egészen egyszerű valami: mozgatható fémbetűk egymás mellé illesztése adja az úgynevezett szedést, vagyis a dologiasított szöveget, amelyet befestékeznek, és a papirost ráhelyezve, a préssel leszorítanak, úgyhogy az eredmény a nyomtatvány készpéldánya. Kolumbusztojás ez, de éppoly nagy jelentőségű, mint Kolumbusz felfedezése. Technika ez, tehát dolgok bizonyos kapcsolatba hozása és egy emberi cél érdekében működtetése.

Aki a könyvnyomtatást annak az embernek szemével nézi, aki a könyvnyomtatás feltalálását megelőző korban már élt, ezekben a technikai eszközökben első tekintetre semmit sem lát az egykori kéziratmásolóból, mert nem tudja rendeltetésüket és hatásukat. Külön-külön, egymagában sem egyik, sem másik nem jelent semmit. De együttes hatásuk és eredményük annál meglepőbb: a sokszorosított szöveg. És ennek az eredménynek, illetve az erre irányuló célkitűzésnek a szempontjából mindezek a technikai eszközök megdöbbentően nagyszabásúak. Nemcsak azért, mert gyors és nagy tömegű többszörösítést tesznek lehetővé, hanem ezenfelül azért is, mert egységes, változhatatlan szöveget tesznek lehetővé, szemben a kézzel másolók sokféle változatban forgó szövegeivel. A másoló sohasem készít két tökéletesen azonos szöveget. A nyomtatott szöveg minden példánya egyenlő, ha ugyanarról a szedésről készült.

A másoló írotolla vagy ecsetje helyébe egy egész gépezet került: dolgok egymásra ható rendszere. Egész sereg találmányra volt szükség, amíg a könyvnyomtatás mai módja kialakult, amely a lényegét tekintve azonos Gutenberg sajtójával. Mindaz, ami haladás volt ezen a téren, csak az eredeti alapelvek folytonosan tökéletesbülő érvényre jutását jelentette, az emberi munkának minél nagyobb mértékű háttérbe szorulását a dologi hatásokkal szemben. A sajtó technikai története pedig a dologiasodás folyton fokozódó folyamata. Az eredeti elgondolás azonban változatlanul maradt: a mozgó betűkből alakuló szedés, a papiros, a festék és a prés. Legnagyobb lökést a könyvnyomtatás kialakulásához a rongypapiros feltalálása adta, mert így vált lehetségessé igen nagy tömegben állítani elő sokszorosított példányokat, lévén a rongypapír – legalább abban az időben – korlátlanul szaporítható és olcsó. A rongypapír megismerése rövid idővel előzi csak meg a könyvnyomtatás feltalálását. Régibb a dologiasított szöveg találmánya, ha nem is abban az alakban, amint Gutenberg kora óta használatos Európában. A táblanyomás már előbb is használatos volt. Ez abban állt, hogy a szöveget egy fatáblán kifaragták, és ezt befestékezve papirossal betakarták, úgyhogy dörzsölés útján a szöveg képe a

papírosra jutott. Ez persze nehézkes és lassú munka volt, amellet csak igen korlátozott lehetőségeket jelentett. Két irányban kellett javítani: egyfelől a szöveg dologiasításának módját kellett célszerűbbé tenni, másfelől a szöveg festék útján átvitelének módját kellett gyorsabbá és egyszerűbbé tenni. Az előbbi irányban meghozta a javítást a mozgatható fémbetűk alkalmazása. Az utóbbi tekintetében a prés alkalmazása hatott nagy erővel.

Mindezt azért tartottam szükségesnek röviden vázolni, hogy mi, akik a nyomtatványok tömkelegében éljük le életünket, és a könyvnyomtatás termékeit teljesen magától értődőknek, természeteseknek tekintjük, csakúgy mint a napfelkeltét és naplementét, vagy a levegőt, amit állandóan beszívunk és kilehelünk, egy pillanatra álljunk meg, és egyszer alaposan vegyük szemügyre, mi is hát az a könyvnyomtatás, mi az a sajtó.

Annak az egész dologiasítási folyamatnak, amit a könyvnyomtatás mestersége – vagy amint mondani szokták: művészete – jelent, technikai szempontból lényege a méretek pontos egyezése. A dolgok csak úgy tudják egymást támogatni, csak úgy tudnak harmonikusan együttműködni, ha méreteik megfelelnek egymásnak. A külső világ tárgyainak tudománya, a természettudomány lényege a mérés. A természettörvények lényegileg mérhetőséget jelentenek. Ami nem mérhető, az nem tartozik az egzakt természettudományok körébe. A könyvnyomtatás legkezdetlegesebb fokán már jelentkezik a méretek egyezésének nagy fontossága, sőt nélkülözhetetlensége. A mozgatható betűkből alakuló szedés méreteinek teljesen pontosnak kell lenniök, különben lehetetlen a sokszorosítás. Egyik betű sem lehet magasabb a másíknál. És ezen a téren teljes pontossággal dolgoztak már a legelső könyvnyomtatók is, amint a szaktudomány megállapította. Tehát nem valami emberi szempont, hanem a dolgok kapcsolatának legegyszerűbb technikai szabálya az, ami ráüti bélyegét a szellemi tartalom mechanikai úton való többszörösítési módjára. A könyvnyomtatás dologias jellege el nem vitatható.

Még világosabb ez, ha meggondoljuk, hogy a könyvnyomtatás technikai elemeinek előállítására maga is külön-külön a technikai műveletek egész sorozatát kívánja. A mozgatható fémbetűk előállítása bonyolult öntési technikát kíván, a festék és a papíros előállítására szintén önálló technikai művelet. És a kezdetben olyan egyszerűnek látszó prés is fejleszthető, amint hogy – elég későn – valóban be is következett a prés nagyméretű megjavítása és teljesítőképességének óriási méretű emelése.

Mindezek a technikák a dologi elem szerepének fokozásában mutatnak fel haladást. Háromszáz éven át alig változott a könyvnyomtatás technikája. A XIX. század csak a prés technikai értékét fokozta igen magasra, a XX. század már a szedési technikát is hihetetlenül kifejlesztette. Rendkívül leegyszerűsödött a papírgyártás módszere is. A drága és aránylag kevés rongypapír helyét jórészt az élőfából közvetlenül nyert papíros foglalta el. Még ezen a ponton is háttérbe szorult az emberi vonatkozás. A rongypapír emberi használatra szolgáló tárgyak, ruhák stb. felhasználásából állt elő, a fapapírost közvetlenül a természetből nyerjük, megfelelő feldolgozási módszerrel.

Nem feladatunk részletesen foglalkozni a könyvnyomtatás technikai haladásával. Ez csak annyiban érdekelhet bennünket, amennyiben tanulságot meríthetünk belőle abban az irányban, mi a lényege ennek a technikának a szellemi tartalom többszörösítésének egyéb módjához – a kézírásos másoláshoz – képest. Ezt a lényegét a dologiasodás folyamatában találtuk meg, az emberi munka háttérbe szorulásában a szellemi tartalom többszörösítése terén. Ebben a tekintetben a fejlődés félre nem ismerhető. A kezdetleges faszajtó helyébe igen későn kezdik ugyan a vasajtót tenni, ami nem is valami aránytalan javulást jelent, de annál nagyobb mértékű az a javítás, amit a rotációs nyomógépek alkalmazása jelent. Érdekes, hogy a komoly fejlődés ugyanott indul meg, ahol a könyvnyomtatás feltalálásának egyik nagy jelentőségű tényezője jelentkezett: a nyomóprés alkalmazásánál.

A rotációs gépek forgómozgással lehetővé teszik azt, hogy a papírost nem kell külön-külön helyezni a présbe, hanem a papírost a gép helyezi a szedésre. Ez igen nagy munkabeli és időbeli megtakarítást jelent. Hasonlóképpen nagymértékű az emberi munka kiszorulása a szedési műveletből is. A modern szedőgépek egyesítik a szedés és a betűöntés folyamatát: az írógépszerű billentyűzetnél ülő szedő egy-egy betűnek megfelelő billentyűt leütve mozgásba hozza a gépnek azokat az alkotórészeit, amelyek a betűöntést végzik, s ezek nyomban megöntik a megfelelő betűt, amely a maga helyére vándorol és a szöveg megfelelő helyére áll be. A szedőgépek minden faja az egyes technikai funkciók integrációját jelenti: az eredeti munkamegosztás, az egyes funkciók széjjelválasztása után következett ezek újraegyesítése.

Tévedés volna azonban azt hinni, hogy a könyvnyomtatás technikájának dologias jelentősége magára a sokszorosító technikára szorítkozik. Kiterjed ez arra az egész jelenségre, amelyet a szellemi tartalom mechanikai többszörösítésén értünk, ennek minden vonatkozásában. A sajtó története a szellemi életre gyakorolt hatását, ebben betöltött funkcióját tekintve, két nagy korszakra osztható. Egyik az időszaki sajtó korszaka, a másik az ezt megelőző korszak.

Az időszaki sajtó kialakulása csaknem olyan fontos, mint maga a könyvnyomtatás feltalálása. Mindaz, ami a sajtót általában jellemzi, fokozottan illik az időszaki sajtóra. Ha a sajtó lényege a dologi elem túlnyomósága, akkor ez fokozottan áll az időszaki sajtóra, amely nemcsak hogy dologias, hanem állandóan és rendszeresen visszatérő hatásánál fogva sokkal nagyobb mértékben fejti ki a dologi elem hatalmát, mint a könyvsajtó. Az időszaki sajtóban már nemcsak a dolog jut önálló életre, hanem a sajtótermék válik önálló személyiséggé, amely a nyilvánossághoz beszél, és erre mint valami valóságos élőlény hat.

8. A dologiaság az időszaki sajtóban

Az időszaki sajtó kialakulását is bizonyos dologias tényezők tették lehetővé, amelyek korábban hiányoztak. Kétségtelen ugyan, hogy az aktualitás a könyvnyomtatás elejétől fogva jellemző vonása, nem csupán az időszaki sajtó kialakulása óta.

Az újonnan feltalált könyvnyomtatás legelső termékei aktualitások. A török előnyomulás veszélye ellen fegyverkező pápaság pénzszükségletének fedezésére szolgáló első búcsúleveleket Gutenberg sajtója állította elő, amikor a szorongatott ciprusi király megsegítésére irányult az akció. Ennél aktuálisabb esemény akkor valóban nem volt. De a biblia is, a sajtó legelső terméke, szintén egyik legaktuálisabb témája az akkori világnak. Csakhamar jelentkeznek a hitvitázó iratok is, a XVI. század emberének legérdekesebb témái mint sajtótermékek. Amellett állandóan jelennek meg nyomtatásban egyes csatákról stb. szóló tudósítások.³⁶ Mindez azonban nem rendszeresen, szabályszerűen visszatérően jelentkezik, hanem csak alkalomszerűen. A periodicitást, az időszaki sajtó másik jellemző tulajdonságát csak akkor lehetett érvényre juttatni, amikor ezt bizonyos dologias előfeltételek már lehetővé tették.

Az időszaki sajtó kifejlődése szorosan összefügg a postaügy fejlődésével. Amíg nincsenek rendszeres postajáratok, addig nincs időszaki lap sem. Az első újságokat postamesterek adták ki, akik a legkönnyebben tudtak gondoskodni az újságok terjesztéséről, de amellett a legkönnyebben is jutottak híryanaghoz, messze vidékeket bejáró alkalmazottaik útján. Sok újság címében ma is megtalálható az utalás az időszaki sajtó postai eredetére. A különféle „Postzeitungok”, „Postok”, „Kurirok”, „Courier-k”, „Corrierék”, „Mailek” stb. mind erre utalnak. A rendszeres postajáratok bizonyos közlekedési eszközök útján lehetségesek csak, ami már maga is dologi elemet jelent. De az utak megfelelő karba helyezése is szükséges a rendszeres postajáratokhoz. Ez jelentékeny fokozása a dologi elemnek. Tetőpontjára jut ez a fejlődés a vasutak elterjedésével, amikor az időszaki sajtó igazi korszaka elkezdődik.

Az időszaki sajtó kezdetben inkább csak mint a hírszolgálat szerve jelentkezik, tartalma inkább megtörtént események regisztrálására szorítkozik. Később mind fontosabb tárgyává válik az újságnak a politika. Míg előbb inkább egyes alkalmi röpiratok foglalkoznak politikával, ezt a témát mindinkább az időszaki sajtó foglalja le a maga számára. Valóságos harc fejlődik ki a röpirat és az időszaki lap közt, és ebben a harcban – mint már szó volt róla – az időszaki lap marad felül. Felül marad, mert hatása állandóbb, folytonosan megismétlődő, folyton erősülő, éppen megjelenésének rendszerességénél, ugyanazon újságcím alatt megjelenésénél, valósággal megszemélyesülésénél fogva.³⁷

³⁶ Vö. egyebek közt legújabbán Horváth Magda: A törökveszedelem a német közvéleményben. *Minerva*, 1937. évi XVI. évf., különösen 121., 123. s köv., 126. s köv., 129., 136. s köv., 140. s köv., 160., 163., 165. s köv., 177., 180.

³⁷ Az újság győzelmét a könyv fölött erőteljesen mutatja be Spengler (*Untergang des Abendlandes*. 1922. II. kötet, 577. s köv.): „*A demokrácia a könyvet a néptömegek szellemi életéből teljesen kiszorította az újsággal.* A könyvek világa szempontjainak gazdagságával, amely a gondolkodást válogatásra és bírálatra ösztönözte, már csak szűk köröknek valóságos birtoka. A nép egy újságot, »az ő újságját«

9. A sajtó dologisága egy második realitást szül

A dologi tényező túlnyomósága a sajtóban, a dolog valóságos megszemélyesülése, a mindent elborító papíráradat jelentősége nemcsak ennél a mennyiségi szempontnál fogva mérhetetlen, hanem azért is, mert a dologiság a sajtó útján átalakító hatással van magára az élet realitására is. A sajtó egy második realitást hoz létre (Eugen Diesel).³⁸ S az már egymagában is nagyon jellemző a sajtóra, hogy az a minőségi különbség, amit a realitásban előidézik, egyúttal mennyiségi is: megkettőzi a realitást. Márpedig a mennyiségi szempont a dolog attribútuma, nem az egyetlen és összehasonlíthatatlan, helyettesíthetetlen és összemérhetetlen személyiségé.

A sajtó nem csupán egy a gondolatközlés módjai közül, nemcsak mennyiségi felfokozása a gondolatközlési módok térbeli és időbeli hatásainak, hanem ennél sokkal több, egy – második – világ létrehozásának és fenntartásának tényezője attól a pillanattól fogva, amikor megjelenik a történelem horizontján. Erre nézve John A. Symondsnek *A renaissance Olaszországban* című nagy művére utalok (1882), ahol kifejti, hogy az újkor a középkornak az ókorral való szintéziséből keletkezett, s hogy ennek a szintézisnek egyik fő tényezője a sajtó volt. Ezekből a

olvassa, mely naponta millió példányszámban hatol be minden házba, mely a lelkeket kora hajnaltól kezdve igájába hajtja, a könyveket feledésbe meríti, és ha egyik vagy másik mégis egyszer szem elé kerül, hatását előre kikapcsolja a kritika útján.”

„Mi az igazság? A tömeg számára az, amit állandóan olvas és hall. Ha egy szegény ördög valahol ül és gyűjti az alapot arra, hogy »az igazságot« megállapítsa, ez az ő igazsága marad. A másik, a pillanat nyilvános igazsága, amely a hatások és eredmények tényvilágában egyedül irányadó, ma a sajtó terméke. Amit a sajtó akar, az az igaz. A sajtó parancsnokai létrehozhatnak, megváltoztatnak, kicserélnek igazságokat. Háromheti sajtómunka, és az egész világ megismerte az igazságot. [...] Az ily igazság alapjai mindaddig megcáfolhatatlanok, amíg van pénz arra, hogy szakadatlanul ismételjék azokat. Az antik retorika is a benyomásra, és nem a tartalomra helyezett súlyt. Shakespeare fényesen mutatja meg Antonius gyászbeszédében, miről volt szó – de ez a retorika a jelenlevőkre és a pillanatra szorítkozott. A sajtó dinamikája tartós hatásokat akar. A lelkeket tartósan akarja nyomása alatt tartani. Érvei megvannak cáfolva, mihelyt a nagyobb pénzerő az ellenérvek mellett áll, és ezeket még gyakrabban viszi az emberek szeme és füle elé. Ebben a pillanatban az erősebb sark felé fordul a közvélemény mágnes-tűje. Mindenki rögtön meggyőződik az új igazságról. Az emberek hirtelen fölébrednek tévedésükből.”

„És a másik oldala ennek a késői szabadságnak: mindenkinek szabad mondani, amit akar, de a sajtónak szabadságában áll, hogy tudomást szerez-e erről, vagy sem. A sajtó minden »igazságot« halálra ítélt, ha nem vállalkozik arra, hogy a világ számára közvetítse. Borzasztó cenzúrája ez a hallgatásnak, amely annál mindenhatóbb, mert az újságolvasók rabszolgatömege nem veszi észre. [...] A könyv egy személyiség kifejeződése, a prédikáció és az újság személytelen *célnak* engedelmeskedik. A scholasztika kora a világtörténelemben az egyetlen példája annak a szellemi fegyelemnek, amely egy országban sem engedett napfényre olyan iratot, olyan beszédet, olyan gondolatot, amely ellenkezett volna az *akart* egységgel. [...] [E]z tér vissza mint szükségszerű eredménye az európai-amerikai liberalizmusnak, amint Robespierre gondolta: »a szabadság despotizmusa a zsarnokság ellen.« A máglya helyébe lép az agyonhallgatás (*das grosse Schweigen*).”

³⁸ Eugen Diesel: *Der Weg durch das Wirrsal*. 1927. Lásd alább is 508. s köv.

fejtegetésekből nagyszerűen domborodik ki az a mérhetetlen különbség, amely a sajtó nélküli kort a sajtó korától elválasztja. És világosan kitűnik ezekből a fejtegetésekből az is, hogy a nagy különbség a személyi, az emberi tényező addig megszokott szerepének háttérbe szorulásából és a dologi tényező túlnyomóvá válásából állt:

A görög művészetnek elronthatatlan szépsége, melynek jelképe Heléna, a klasszikus költészet és szobrászat fölfedezése által a modern világ tulajdonává vált. A középkor nőül vette ezt a Helénát, és magzatjuk, Goethe drámájának Euphoriona, a modern világ szelleme. De miképpen hajtották ezt végre? Hosszú, fáradságos tanulmánnyal, kéziratoknak összegyűjtésével, holt nyelvek megfejtésével, grammaticusok fáradozásával, vándor tanárok előadásai-val; az író deák, a nyomtató sajtó, a nagyszerű Olaszország, mely önkényt a tudománynak szenteli magát – ezek hajtották végre. (48–49.) A könyvek ritkasága volt eleintén az ókor tanulmányozásának egyik legfőbb akadály. (110.) A tudomány elterjedésének más akadály a másolók értelmetlensége volt. (111.) Ilyen körülmények közt még a legkiválóbb tudósok is, Petrarca, Boccaccio, Poggio, saját maguk szokták másolni a kéziratokat. (112.) Nyilvánvaló, hogy az első lépés a tudományok fölélesztésére három dolgot föltételezett: először a kéziratok gyűjtését, [...] másodsor könyvtárak alapítását megőrzésük végett, harmadszor valami módszer kieszelését, hogyan lehessen azokat olcsón, kényelmesen és pontosan sokszorozítani. (113.) E korszaknak harmadik erős jellemvonása a sajtó megalapítása, [...] figyelmünket kivált azon fáradhatatlan erélyre kell fordítanunk, mellyel alig ötven év alatt a klasszikus írók szövegét idő és baleset kénye ellen biztosították, és a tudósoknak Európaszerte hozzáférhetőkké tették. (122.) [A nyomtatás meghonosítása Itáliában] a klasszikus tudomány megóvására és elterjesztésére éppoly fontos esemény vala, mint amily szükséges volt előbb fölélesztésére a kéziratok fölfedezése. (306.) A tudósok örömmel üdvözölték a művészetet, mely – egyiküknek mondása szerint – megszabadítja tagjaikat a görccsel kinzó fáradtságtól; a másolók ellenben panaszkodtak, hogy ez kenyerőktől fosztja meg őket. (307–308.) A kéziratgyárosok bizvást számíthattak arra, [...] hogy az arisztocrazia nem kedveli meg hamarosan a lényegében oly demokratikus művészetet, mint a nyomtatás. [...] Végül pedig a sajtót azzal is gyanúsítják, hogy bizonyos mértékben felforgató és féktelen. A tények ezt a felfogást némileg igazolták,³⁹ hiszen a sajtó arra volt hivatva, hogy a modern értelemnek legfélelmetesebb eszköze legyen. (308.)

Symonds nagyszerű korfestése nemcsak arról győz meg bennünket, hogy könyvnyomtatás nélkül lehetetlen lett volna az antik műveltség átmentése és a középkor műveltségével összeolvasztása, hanem egyúttal szemléletesen ismerteti meg velünk azokat a részletes szempontokat, amelyeken a sajtó jelentősége alapul egy sajtó nélküli korhoz viszonyítva. Sajtó nélkül nincs biztosítva a szövegek állandósága, amellet a műveltség megszerzése – a könyvműveltségé – csak igen szűk körben történhet, és csak rendkívüli fáradsággal. Csupa kvantitatív, mennyiségi szempont, ami a sajtó dologi, sőt felfokozottan dologi: gépi jellegével függ össze.

³⁹ Lásd alább: „A dinamikus dologi szemlélet és a forradalom”. 595.

Ha mármost felvetjük a kérdést: mi hát a sajtó, első pillanatban csak azt mondhatjuk Szent Ágostonnal: ha nem kérdezed, tudom, ha kérdezed, nem tudom. A sajtó annyira mindennapi táplálékunk, több: állandóan beszívott levegőnk, annyira hozzátartozik életünkhöz, hogy csak a tudatos reflexió derítheti fel a sajtó mibenlétét. Röviden így jellemezhetjük: a sajtó lényege az, hogy ugyanazt a szöveget teljesen egyenlő tetszés szerinti mennyiségű példányban lehet előállítani, úgy térben, mint időben elvileg korlátlanul lehet terjeszteni. Ez mennyiségi szempont, szemben az emberi, személyi szemponttal, amelynek lényege a minőség, a kvalitás, az egyszerűség, meg nem ismételtetés. A mennyiségi szempont a dolgok jellemzője.

Symonds mélyreható korrajzából világosan látható, hogy a sajtó szerepe feltalálásakor és az azt követő első időkben főleg a múlt konzerválására irányult. A könyvnyomtatás átmentett egy múltat, egy régmúlt kort, amelynek alig-alig volt már kapcsolata a jelennel, s ez a kapcsolat is olyan volt, hogy a régmúltat, az antik világ még ismert gyér maradványait a saját igényei szerint alakította át. Az antik világ életre keltése a könyvnyomtatás által nem volt egyéb, mint egy – hogy úgy mondjam – irreális realitás létrehozása, egy második realitás keletkeztetése a valóságos, eleven realitás mellett, egy második realitásé, amely kizárólag szellemi realitásként jelentkezett, mert eleven szubsztrátuma, az antik kultúrát hordozó emberek, ezek erkölcsi és fizikai sajátosságai, szükségletei és örömei már rég eltűntek, s a jelen emberei már mások voltak, amint mások voltak szükségleteik és örömeik is, főleg pedig aggodalmaik és félelmeik. Ez a második, új realitás tisztán szellemi természetű volt, intellektuális jellegű. Ebben a második realitásban jelentkezik először az élettől elvált külön szellemiség. Az, ami ezt az önállóvá vált szellemi világot összekapcsolja az élő jelennel, nem egyéb, mint a dolog, a gép, a könyvnyomtatás. Ennek a második realitásnak a dologiság éppúgy nélkülözhetetlen velejárója, mint a szellem önállósulása, izolálása, absztrahálódása az empirikus valóságtól.

A könyvnyomtatásnak ezt a nagy jelentőségét hangsúlyozza a maga ditirambikus mámorában Victor Hugo is:

Könnyen érthető, hogy kellő számú másodpéldányok hiányában annyi kiváló ókori munka elveszett. [...] Gutenberg megváltóként jött. Az emberi szellem nagy műveinek elveszte, ami a könyvnyomtatás feltalálása előtt elkerülhetetlen volt, ma képtelenség. A könyvnyomtatás a kimeríthetetlen találmánya, a szociális tudomány perpetuum mobiléje. [...] A könyvnyomtatás megteremtette a gondolat ellenállhatatlanságát, a haladás feltartóztatatlanságát és – bocsánat a nehézkes kifejezésért – az elveszthetetlen könyvet. [...] Elkövetkezett a testetlenség uralmának korszaka. Senki és semmi nem árthat immár a gondolat testének, mert nincs többé teste. Régebben a kézirat volt a remekmű teste. A kézirat veszendő volt, s elvitte magával lelkét, a művet. Mióta kefelevonat van, felszabadult a testtől. Ma csak lelke van. Nem ölhetitek meg a halhatatlan lelket. Gutenberg óta nincs egyetlen példány. Minden példány csira, mely ezer kiadássá sokszorozhatja magát. Egysége magában rejti a végtelenséget. Ez a csoda teremtette meg a világ értelmét. [...] Az embernek a könyvnyomtatás révén történt felszabadulása [...] többek között a költők és bölcsék műveinek akadálytalan megőrzését jelenti. Gutenberget a szellemi termékek második atyjának nevez-

hetjük. [...] A világegyetem könyv nélkül: a tudomány kezdete; a világegyetem könyvvel az eszmények kibontakozását jelenti, s ezért a könyv nyomban módosította az emberi életjelenségeket. (*Shakespeare*. Ford. Németh Andor. 140. s. köv.)

Firmin-Didot szerint (*Encyclopédie méthodique*, „Typographie” című cikkében. 1851. Idézi Paul Mellottée: *Histoire économique de l'imprimerie*. I. kötet, 12.) is „a könyvnyomtatás fölfedezése választja el a régi világot az új világtól, új horizontot nyit az emberi szellemnek, és az eszmékkel (*idées*) való belső kapcsolatai folytán úgy tűnik fel, mint egy új érzék, mellyel felruháztattunk.” Mellottée hozzáfűzi:

A könyvnyomtatás nemcsak az elődök munkáiban kikristályosodott munka folytatását tette lehetővé az újabbaknak, hanem a könyvek tömeges terjesztésével nagyszámú szellemnek tette lehetővé a folytatást, amely szellemek fejlődése különben elmaradt volna. [...] A könyvnyomtatással százezerekhez, a tömeghez, az egész néphez fordultak immár. És ha Luther arra hivatkozhatott, hogy tollával és tintájával erősebb, mint egy császár a hadseregével, ezt azért mondta, mert rendelkezésére állott a nyomtatás, hogy elterjeszthesse tanítását a világon. A könyvnyomtatás tette lehetővé és idézte elő a reformáció, a reneszánsz és a francia forradalom nagy mozgalmait, szította és bátorította ezeket a szabadságtörekvéseket. (12. s. köv.) [M]int Gutenberg egy kortársa mondta, a humanista tanulmányok nagy fényhez jutnak majd azoknak az újfajta könyvkereskedőknek révén, akik Germániából jöttek, mint valami trójai lóból, hogy elterjedjenek az egész civilizált világ minden pontján. (16.)

Symonds is, Hugo is, Firmin-Didot is, Mellottée is a XIX. század optimizmusával lelkesedik a könyvnyomtatás nagy találmányáért,⁴⁰ a XIX. század nagy reményeitől eltelten hangsúlyozza a sajtó óriási jelentőségét, amely legbelső lényege szerint mindjárt kezdetben egy második, kizárólag szellemi realitást létesített, áthozva a jelenbe a rég elmúlt világ szellemét, s ehhez a lényeghez tartozik az is, hogy az átmentés az embert környező külső világ dologi erőinek nagymértékű fel-

⁴⁰ Ez az optimizmus fűti Bars-vármegye panaszát a cenzúra miatt (lásd Horváth Mihály: *Huszonöt év Magyarország történelméből*. 1864. I. kötet, 79. s. köv.). Az ellenséges nemzetközi propaganda mai világában valósággal meghatók ezek a sorok: „A hírlapok a külföldre nézve megannyi barátságos levelek, melyek által a nemzetek egymással közlekednek, az eseményeket, előhaladásokat, sóvárgásaikat egymással kölcsönösen tudatják. Oly szükségesek kellékek azok a barátságos viszonyban levő népek szorosabb összeköttetésére, az ipar és kereskedelem felvirágzására s a nemzeti műveltség előmozdítására, hogy polgárosodott nemzetek azokat teljességgel nem nélkülözhetik.”

„Külföldi lapok eltiltása nekünk még azért is sajnosan esik, mert a szomszéd államokkal élénkebb kereskedés által nem lévén összeköttetésben, egyedül ezen eszközzel birunk más népeket ismerni és általok ismertetni, s az ő haladásaik példája szerint haladunk a polgárosodásban. [...] Ám az örökös tartományok írói bennünket gyaláznak, törvényeinket gúnyolják, apáink legbölcsebb intézményeit gáncsolják. A sajtó ezek számára szabad; a különben oly szigorú censura ezeket tűri, sőt kegyeli. Ama külföldi folyóiratok ellenben, melyek a műveltség forrásai gyanánt szolgálhatnának, nagy gonddal eltiltatnak; számunkra a rágalmazó iratok czáfolatának sem áll a sajtó szabadon; sőt még a tudománynak is szűk korlátok szabhatnak, melyeken túllépnie a közjával megférhetetlennek állítatik.”

használásával ment végbe. Ugyanezt a jellemzést, nevezetesen egyfelől a második realitás létesítését, másfelől ennek dologias eszközét, s a szellemi és anyagi világnak a természetes emberi világban ismeretlen kettészakítását, kölcsönös izolálódását és mechanikus egymásba kapcsolódását hangsúlyozza a XX. század embere is, de más színezéssel. Diesel (i. m.), aki azonban már elvesztette a XIX. század optimizmusát és azt, amiben a XIX. század lelkesedésre talált alapot, a XX. század pesszimizmusával tekinti, és azt domborítja ki, milyen hátrányokkal jár ennek a második realitásnak a keletkezése.⁴¹

Diesel szerint könyörtelen nyomással nehezedik civilizált országainkra az absztrakció uralma, az a fluidum, az a bizonyos valami, ami mindannyiunkon uralkodik, és amely szerint valamennyien igazodunk. Mint valami látszatélettől eltelve, mint valami asszociatív módon összekapcsolt agymassza lebeg fölöttünk ez a tirannikus valami, végtelenül kiterjeszkedve és mindenhova beférkőzve. Ezen az úton érintkezik az egyes ember az összességgel, ezen az úton kapcsolódik az összességhez, az összesség pedig, amely mindenütt jelen van valamiképpen, személytelenül, emberietlenül hatva fordul vissza az egyes felé. Az ember lépésről lépésre távol van, mégpedig annak az irányában, ami bonyolult, elgondolt, egymásba szövődő és közvetett.

A túlságosan messzire vitt absztrakció az élet gyakorlati összefüggései tekintetében bizonytalanságot, szemléletességhiányt és többé-kevésbé nyílt anarchiát idéz elő. És ez az absztrakt tudat korlátlanul kiterjeszhető! Így válik érthetővé, milyen retteneteknek, milyen anarchikusoknak kell lenniök a következményeknek, ha a szellemi tevékenység természetes gyűjtőmedencéi mellett valamelyes fölfedezések vagy találmányok útján új, korlátlanul bővíthető raktárak vagy akkumulátorok készülnek, amelyek minden pillanatban összekapcsolhatók a természetes központokkal, vagy pedig ezekkel párhuzamosan működhetnek, kapcsolhatnak. A legfontosabb ilyen régebbi találmányok az írás és a könyvnyomtatás. A gép fejlődése mellett az absztrakció uralmának hatalmas terjeszkedése megy végbe, amely már abban a korban hoz létre „modern” jelenségeket, amikor mai értelemben vett erőgépek még nincsenek is feltalálva (29–93.).

Diesel rámutat arra is, mi lett a XIX. század optimistáinak reményeiből a sajtóra vonatkozólag. A modern ember lenézi pl. a nagy filozófus könyvét, de vívmányként tiszteli a sajtógépet, amely a könyvet előállítja (i. m. 142.). A filmdíva nem olvashat komoly könyvet, hogy el ne rontsa filmarcának megkövetelt mosolygó kifejezését (145.). Az igaz, hogy a mai ember büszkesége az, ha a képeslapok hozzák az arcképét (uo.). És hogy keletkeznek ma (ti. 1927-ben) a sajtóvállalatok? Először pénzt csinál a vállalkozó szalonnával vagy sörrel vagy fogkrémmel, azután megvásárol egy vagy több újságot, s ezzel a nevet, a pozíciót, a befolyást is megvásárolja.

⁴¹ Vö. Groth i. m. (1928), I. kötet, 67–73.

Az újság pedig megjön minden reggel és minden este, az ember megtud belőle mindent, ami a földgolyón végbemegy.⁴² És sok csúnya dolog történik a földön (i. m. 157.). De akármin van is, a lényeg az, hogy gondolataink forgalmának, indítókainknak nagy tömegét – mint Diesel mondja – a könyvnyomtatás útján jelek befolyásolják, és a történelmi-emlékező benyomások gondolatvilágunkkal és kedélyéletünkkel való egybeizzasztása a kép meghamisításával, elferdítésével jár (160.). Egész modern életünket a vészes absztrakciók túltömött gyűjtőraktárai jellemzik, kapcsolatban mozgató, sokszorosító, folyton gyorsító hatalmakkal. Az újságok mondják meg napról napra, mi történik, mik vagyunk mi, és miknek kellene lennünk. Első politikai szenvedélyünk nyomdafestékből születik (180.). S ha az újságot olvassuk, egyik nap sem olyan, mint a másik, az életnek egyik színe sem olyan, mint a megelőző (219.). S a mai ember tájékozódása kiterjed az egész földkerekségére. Amint Diesel mondja, csak a mai ember tud mindent áttekinteni, mérlegelni és kiszámítani, természetesen magát elszámítani is. Ehhez az egész földet átfogó tekintethez képest a korábbi történelem csak olyan, mint valami töredékekből összeállított mozaik, toldozás-foltozás... (252.). Ma már a földgolyó minden államának közös „dinamikus” határai vannak, amelyeket még nemigen ismerünk. Abban a nagy zűrzavarban, amelyben élünk, Diesel szerint az emberek már nem is csodálkoznak sem magukon, sem a világon, hanem a csodálkozási és szenzációszükségletet más emberek agya szállítja a számukra (282.).⁴³

⁴² Nagyon jellemző, amit Ferenc Józsefről ír Eugene Bagger (*Franz Joseph*. 1927. 292.): „Bald nach seiner Thronbesteigung äusserte er den Wunsch, über alles, was sich in der Welt ereigne, am laufenden erhalten zu werden. Aus den verschiedenlichsten Verfahren, von überallher Berichte zu erhalten, entwickelte sich endlich eine ganz absonderliche Methode. Der Polizeiminister machte es sich zur persönlichen Pflicht eigenhändig aus den Zeitungen, welche in den in Betracht kommenden Sprachen erschienen, jene Artikel herauszuschneiden, von denen er dachte, dass der Kaiser sie lesen sollte. Die Ausschnitte wurden dann auf Bogen nebeneinander geklebt und dem Kaiser auf den Nachttisch gelegt. Jeden Abend vor dem Einschlafen nahm Franz Joseph diese synthetische Zeitung zur Hand und liess sich von einem Bild der wirklichen Welt, das die Schere des Generalleutnants Baron Johann Kempen von Fichtenstamm für ihn zurecht geschnitten hatte, in die Traumwelt geleiten.” [Trónra lépése után azt a kívánságát fejezte ki, hogy mindenről, ami a világban történik, folyamatosan tájékoztassák. A legkülönbözőbb eljárásokból, amelyek a császár tájékoztatását szolgálták, végül kialakult egy sajátos módszer. A rendőrminiszter saját kötelességévé tette, hogy kivágja minden szóba jöhető nyelven megjelenő újságból azokat a cikkeket, amelyekről ő úgy gondolta, hogy azokat a császárnak el kellene olvasnia. A kivágatokat aztán ívekben összeragasztották, és a császár éjjeliszekrényére tették. Ferenc József minden este elalvás előtt kézbe vette ezt a mesterséges újságot, és hagyta magát a valóságos világ képétől, amit báró Johann Kempen von Fichtenstamm altábornagy ollója az ő számára méretre vágott, álomvilágba vezetni.]

⁴³ Hasonlóan nyilatkozik a sajtó irreális realitást szülő erejéről Spengler is (i. m. II. kötet, 577. s köv.): „amíg az antik kor, az élen a római fórummal, a naptömeget látható és sűrű tömeggé vonta össze, hogy kényszerítse jogainak használatára, az európai-amerikai politika »egyidejűleg« a sajtó útján teremtett erőmezőt (*Kraftfeld*) az egész földkerekségre kiterjedő szellemi és pénz-feszültségekből, s ebbe a mezőbe minden egyes be van illesztve, anélkül hogy ennek tudatára jutna, úgymint úgy

Ez a világkép nemcsak sötét pesszimizmusával üt el azoktól az optimista diti-rambusoktól, amelyeket az imént idéztem, hanem egy más, igen lényeges ponton is különbözik ezektől, bár lényegében mindkét különbség szorosan összefügg, sőt egyet jelent. Diesel szerint azt a második realitást, amelyet jórészt a sajtó hoz létre, már nem az jellemzi, hogy a múltat hozza át a jelenbe, bár erre is tesz célzást Diesel. Hanem ennek a második realitásnak szerinte az a lényege, hogy a jelen eseményei és eszméi azok, amelyek a nyomdai és egyéb sokszorosítás termelte tömeges dolgok közvetítésével külön életet élnek, és nyomást gyakorolnak az egyesekre, akiknek saját valóságos életük, a voltaképpeni realitás, kapcsolatban a természet szintén elsődleges realitásával, különbözik ugyan a szóban levő második realitástól, de nem tehet egy lépést sem anélkül, hogy ebbe a második realitásba ne ütközék. A dolog révén önállósult absztrakció, az élet teljességéből kiszakadt, elszigetelt áléletét élő tiszta szellemiség, sőt sokszor csak szenzáció az, ami mint második realitás Dieselt pesszimizmává teszi. Amint a XIX. század embere csak fényoldalait látta a sajtónak, addig a XX. századéknak már csak az árnyoldalakra van szeme. De mindkettő megegyezik abban, hogy a sajtó egy második realitást hoz létre.

10. A sajtó szülte második realitás és az anonimitás

Az, ami realitáshoz segíti a szellemet, ami a második realitást szüli a sajtón át, az az élet teljességéből szintén kiszakadt, elszigetelődött, önállósult, felfokozott dolog, a gép.⁴⁴ A papiros, mint gép útján korlátlanul szaporítható szubsztrátuma a gondolatközlésnek, lehetővé teszi a sokszorosítás emberi szemmel mérve korlátlan

kell gondolkoznia, akarnia és cselekednie, amint ezt valahol, messze egy uralkodó személyiség célszerűnek találja. Ez dinamika a statikával szemben, fausti világerzés szemben az apollóival, a harmadik dimenzió pátosza a tiszta, érzéki jelenléttel szemben. Nem beszél férfi a férfihez; a sajtó és vele kapcsolatban a villamos hírszolgálat egész népek és kontinensek ébrenlétét tartja tételeknek, slágvortoknak, álláspontoknak, jeleneteknek, érzelmeknek siketítő pergőtüze alatt, napról-napra, évről-évre, úgy hogy mindegyik egyén (*Ich*) egy óriási szellemi valaminek pusztá funkciójává válik. A pénz nem mint érc veszi politikai útját egyik kézből a másikba. Nem változik át játékká és borrá. *Erővé* alakul át, és tömegével határozza meg ennek a megoldozásnak intenzitását.”

„Ma annyira ellenállás nélkül élünk e szellemi tűzéréség hatása alatt, hogy alig képes valaki világosan látni e színjáték szédületes voltát. A hatalom akarása tisztán demokratikus álcájában azzal fejezte be mesterművét, hogy a tárgyak szabadságérzetének még hízeleg is azzal a teljes leigázással, amilyen még sohasem volt. A liberális polgár büszke a cenzúrának, az utolsó korlátnak megszüntetésére, miközben a sajtó diktátora – Northcliffé – olvasóinak rabszolgahadát vezércikkeinek, táviratainak és illusztrációinak ostroma alatt tartja.”

⁴⁴ Amikor sajtószülte második realitásról beszélünk, voltaképpen csak szimbolikus szerepet juttatunk a sajtónak, mert az egész gépi technika az, ami a második realitást szüli. Ez a második realitás eleinte közömbös a kultúrák iránt, de utóbb türelmetlenné válik, egyeduralomra tör, végül az egész múltnak ellene fordul, híven dologi jellegéhez, amely az ember fölé emelkedett, és a testek áthatatlanságának fizikai törvényénél fogva, végül is mindenütt maga akar maradni.

mértékét. Amikor a gép, az emberalkotta gép megjelenik, voltaképpen a dolog hatványozódik. A dolognak ez a hatványozása, hatásának felfokozása szimbóluma annak az akaratnak, amely maga alá akarja gyűrni a természetet. Az akarat pedig csak egy vonatkozása az egész embernek. Az akarat elvontság, ha a személyiség egészen keresztül tekintjük. Absztrakció tehát az akarat szimbóluma is, a gép. Elvontság az egész embertől, a személyestől. Az, ami nem személyes: anonim. A gép lényege az anonimitás, a dologi elem túlnyomósága a személyes elem fölött. A sajtó lényege az anonimitás.

Az anonimitás a sajtónak lényege, nem valamely esetleges, mellékes, a sajtóhoz nem szükségszerűen tapadó tulajdonsága. A sajtóban megszűnik a közvetlen kapcsolat az egyes ember és cselekményének eredménye közt. A többszörösítés a gép munkája, s a gép mellett eltörpül, de legalábbis háttérbe szorul az egyes ember. Még a gazdasági szempont, a vállalkozás, a tőke is nagyobb jelentőségű, mint az ember, a személyiség. Hol van az áttekintés a sajtó működését illetően?

Az anonimitás nem pusztán abból áll, hogy a szerző nevét nem lehet olvasni a cikk mellett. Különbség van már – bár több – határozott személyhez intézett közlés és az anonim közönséghez, az úgynevezett nyilvánossághoz szóló közlemény között. Az időszaki lap anonimitást mutat impresszionizmusában is.⁴⁵ Az időszaki

⁴⁵ Kemény Zsigmond is kiemeli Kossuth hírlapi működésének impresszionizmusát, egészen Émile Zola művészetmeghatározásának (*L'art c'est la nature vue au travers d'un tempérament*) módorában: „Pedig ha már valami szorosan különálló, valami egyedül uralkodó tulajdont akart volna Széchenyi Kossuthban kárhóztatni: akkor a képzelőerő shakespeare-i kicsapongásainál sokkal inkább céloz vala azon impresszionabilitásra, melyért rendszeren a nők a kormányzásra alkalmatlanoknak mondatnak, s amely magában még: sem erős képzelet, sem nemes szív; hanem a *külbenyomásoknak az imagination és a szíven át szűrése* a végett, hogy a gondolatra és cselekedetekre gerjedelmek és csalképek által adassanak elhatározó lendületek” (Kemény Zsigmond: *Tanulmányok*. 380).

Az impresszionizmus matériája a festésben nem a kézzelfogható, szilárd dolgok, hanem az illanó fény és a kötetlen atmoszféra, a pára és a felhő, amelyek pillanatról pillanatra változó képet nyújtanak, és a szilárd formákat felbontják, szétrombolják. Jóformán egy testi érzet és a szem, egy fiziológiai szerv a lényege az impresszionista festésnek, de ez csak szimbóluma az impresszionizmus lényegének, szemléletes vetülete az állhatatlan és pillanatnyi hatások alatt álló romboló politikai és világnézeti impresszionizmusnak, az idő ellenségének. Ezt az erőtlén impresszionizmust nem szívelheti Széchenyi. Angyal is kiemeli Széchenyi ellenséges attitűdjét az impresszionista Kossuthtal szemben. A forradalmár lényege az impresszió, a pillanat uralma, az idő kikapcsolása, a múlt megtagadása kisebb vagy nagyobb mértékben. A költészetben Petőfi Sándor, a forradalmár politikus egészen meglepő tanúságait szolgáltatja impresszionizmusának, amikor a légi tüneményekkel, felhőkkel, fényjelenségekkel annyit foglalkozik. Az impresszionista festés nagy fölfedezése már előre jelentkezik Petőfinél: a torony halvány *ködoszlop*, a gyümölcsfák orma *kék*, az égen *rózsafelhők* úsznak át. A rónát zárja szívébe Petőfi, a rónát, amely önmagában egyhangú, de a fény, az atmoszféra és a levegő mozgása: a szél csodálatosan gazdag változatosságot hoz bele ebbe a sivárságba, a pillanat mindig más, és nem emlékeztet ősére, a megelőző pillanatra. A politikában sem tartja semmire az ősoket Petőfi, az impresszionista művész. „Fel lehet-e tartóztatni a sirokkót sorompókkal?” – kérdezi a sajtócenzurára vonatkozóan a konzervatív Julius Stahl (*Rechts- und Staatslehre auf der Grundlage christlicher Weltanschauung*. 1870. II. kötet, 141. §).

lap mindennel foglalkozik, minden hat rá, de egyúttal az olvasó gondolkodását is impresszionista irányban alakítja, a véletlenre, nem logikai alapra helyezi a közlések tartalmát és sorrendjét, egyúttal pedig az olvasó érzésére, sőt érzetére, szenzációjára hat, egyenesen abban az értelemben, ahogy a francia pszichológiai műnyelv az érzet fogalmát a „*sensation*” szóval fejezi ki, ezzel jelölve azt az elemi, szinte fiziológiai jelenséget, amit az érzet jelent. De nem személyes az időszaki sajtó stílusában sem, amelyről köztudomású, hogy állandósult kifejezéseket alkalmaz minden hasonló esetben, mintegy sztenografikus jeleket alkot bizonyos eseményekre. S maga az időszaki sajtó közönsége is anonim, nem-szemléletes, nem-személyes, „távoli” közönség (Thienemann).⁴⁶

A dologiság és az anonimitás belső összefüggésére, a dolog közömbösségére a személy iránt, jól rávilágít egy anekdota, amelyet André Gide-nél olvastam. Ez ugyan nem kifejezetten a sajtóra vonatkozik, hanem egy még sokkal modernebb, még sokkal dologiasabb, még sokkal eszközszerűbb közlési készülékre, a telefonra. Amikor egy tuniszi sejtől megkérdezték, mit talál legjobbnak az európai civilizációban, azt felelte: a telefont. Arra a kérdésre, hogy miért, a világ legtermészetesebb hangján azt felelte: mert mindenféle nyelven lehet beszélni rajta. A sajtó is olyan eszköz, amit mindenféle nyelven, mindenféle irányban meg lehet szólaltatni. Úgy is mondják ezt, hogy a papiros türelmes. De akár az egyik, akár a másik mondanak egyaránt azt domborítja ki, hogy a dolog közömbösen áll szemben az emberrel. Anonim, személytelen.

A dologiság és az anonimitás kapcsolata világos kifejezésre jut régebbi művelődési fokokon, amikor a népek érintkezése háborún kívül csak a kereskedelem útján történik. Az egymástól elzárkózó népeknek mégiscsak van szükségük olyan használati vagy fényűzési tárgyakra, amelyeket maguk nem állítanak elő. Ezeket hozza el az idegen, az elzárkózás folytán ismeretlen, anonim kereskedő, aki a maga személyében ellenség volna, éppen mert ismeretlen, de az általa kínált dolgok szükségességére tekintettel mégis érintkezésbe lépnek vele, ha csupán arra szorítkozik is az érintkezés, hogy az idegen kereskedő árujéért más dolgokat adnak cserébe. Annyira megvan ez a kapcsolat a dolog és az anonimitás közt, hogy a dolognak tekintett rabszolga sohasem származhatott – legalábbis hosszú ideig – abból a népből, amelyben rabszolgaként kezelték, hanem mindig csak idegen, ellenség lehetett eredetileg.⁴⁷ Nagyon érdekesen kapcsolódik ehhez a gondolatmenethez az a mind-

Ezen a ponton meg kell emlékeznünk arról a mélységesen megrendítő párhuzamról, amelyet Kornis Gyula rajzol Széchenyiről és Petőfiről, nagy meggyőző erővel mutatva rá az eddig teljesen ellentétesnek tartott két szellem belső rokonságára (*Széchenyi és a magyar költészet*. 1941). Am az impresszió és expresszió, az arisztokratizmus és demokratizmus ellentéte nem küszöbölhető ki egyéniségükből.

⁴⁶ Thienemann i. m.

⁴⁷ Henri Lévy-Bruhl: *L'esclavage à Rome. Revue générale du droit, de la législation et de la jurisprudence en France et à l'étranger*. 1931. január-március, 1. s. köv.

inkább elfogadott tétel, hogy a sajtó más világrészből, Ázsiából került Európába, csakúgy, mint a puskapor és az iránytű. Idegen, tehát már legbelsőbb természetükben is anonim jellegű eredetileg mind e három találmány, amelynek lényege éppen a dologiság nagy súlya, s a szemléletesség, az emberi felfogás kikapcsolása. A könyvnyomtatásban az emberi munka elenyészően csekély térre szorul a gép munkája mellett, s a sajtótermékek útján az emberek tájékoztatását a dolog végzi. Hasonlóképpen a dolog tájékoztatja a hajóst az iránytűben, a puskapor pedig megsokszorozza az ember fizikai erejét, a lőfegyver mint dolog jelentőségét növelve nagyra az emberhez viszonyítva. Mindezek a találmányok az anonimitás jellegzetes képviselői, a személyi kapcsolatok háttérbe szorítói, ismeretlen világok meghódításának harcias vagy békés eszközei, amelyek az embert az emberhez mestersegesen hozzák közelebb, nem személyi kapcsolatokat teremtenek, hanem hatalmi vagy legalábbis érdekkapcsolatokat.

A sajtó mint gondolatközlő eszköz – mint láttuk – nem esik egy tekintet alá egyéb gondolatközlő módokkal. Élesen szembeállítja ezekkel a dologiság túlsúlya, amely a sajtónak mint a modern szellemi élet egyik jelenségének éppúgy lényeges jellemző vonása, amiként lényeges jellemző vonása az egész modern szellemi életnek is, az újkor legkezdetétől számítva. Az újkor kultúrájának túlnyomóan dologias a jellege, szemben a középkor sajtót még nem ismerő személyies alapjellegével. A dologi elem túlsúlya a személyi vonatkozások háttérbe szorításával, a személyes jelleg elhalványodásával jár a gondolatközlés terén is, lehetetlenné teszi vagy legalábbis nagyon megnehezíti az áttekinthetést a személyi vonatkozások tekintetében, és kizárja az alkalmazhatóságát az olyan szemléleti módnak, amely az élet áttekinthetőségéből, olyanfajta szemléletességéből indul ki, amely a középkort jellemzi. Bármennyire is az az elterjedt felfogás, hogy a középkort a szakadozottság, az intézmények tarkasága, különfélesége, egységes elvek szerint megítélésének nehézsége jellemzi, mégis a valóság az, hogy a középkor viszonyai egyenként tekintve nagyon is szemléletesek, nagyon is áttekinthetők. Mégpedig azért ilyenek, mert a középkor szellemi kapcsolatai személyiek, nem dologiak. Az újkor új-sága éppen abban állt, hogy megszüntette a személyi kapcsolatokat, izolálta az egyes egyéneket, és hovatovább azt eredményezte, hogy az egyeseket már többé-kevésbé csak dologi kapcsok fűzik egybe, dologi szempontok teremtenek egyetértést – vagy ellenségeskedést – az egyes egyének között, dologi szempontok egyesítik és választják szét az embereket.

A dologiság előtérbe nyomulása az újkorban – szinte paradox módon – a végtelenségig személyi szemléletű kereszténység hatása alatt következik be annyiban, hogy a dolgok újfajta dinamikus felfogása, amely az újkort annyira jellemzi, a keresztény végtelenségi gondolat hatása alatt kerül bele a közgondolkozásba, szembehelyezkedve nemcsak az antik statikus dologi szemlélettel, hanem egyúttal a középkori keresztény jellegű személyi szemlélettel is. A renaissance embere a földi világ felé fordul már érdeklődésével, a környezet, a külső világ dolgai iránt fogékony a figyelme, már nem a túlvilág irányában, de még a végtelenség

eszméje uralkodik rajta, csakhogy ezt most már a földi dolgokra is alkalmazza, hisz a dolgokban rejlő erők végtelenné fejleszthetőségében és a dolgok végtelenségig szaporíthatóságában. Így kapcsolódik egybe az antik statikus dologi szemlélet a középkori keresztény személyi szemlélettel, szintézisét hozva létre a kettőnek a harmadik fajta új gondolkodásban: a dolgok dinamikus felfogásában. Ez az újfajta szemlélet a dolgokat megszemélyesíti, a személyeket pedig eldologiasítja. A dinamikus dolog fölébe kerekedik az embernek, a személyt a maga függvényévé teszi, nemcsak maga mozog, hanem az embert is immár ő mozgatja. Mindezt részletesebben kifejtettem különféle tanulmányaimban, így különösen *Dinamikus dologi szemlélet a magánjogban* című, 1940-ben megjelent jogászegyleti értekezésemben.⁴⁸

A dologias elem újkori túlsúlyának kifejlődésében nem csupán egyik részletjelenség a dologias sajtó nagy jelentőséghez jutása, hanem egyúttal éppen a sajtó az, aminek oroszlánrésze van abban, hogy a személyi kapcsolatok mind lazábbá, mind ritkábbá, mind erőtlenebbé váltak, és helyükbe a dologi kapcsolatok mindenütt jelenvalósága, mindenre kiterjedő hatalma jutott érvényre. Az újkor általános szellemi iránya magyarázza meg azt, hogy a sajtó egyáltalában kifejlődhetett, s a sajtó hatalmas intézménye is annak a szellemi áramlatnak a felszínén úszik, amely a középkort a maga univerzalizmusával elsöpörte. De ezt a szellemi áradatot a sajtó segített minél szélesebb mederben elhatalmasodni, minél távolabbi vidékeket elönten.

Bármint álljon is a dolog, a sajtó dologisága a személyi vonatkozások terén éppúgy anonimitást jelent, éppúgy a személyi kapcsolatok hiányát vagy legalábbis közömbösségét jelenti, mint ahogy ez a jellemző vonása az egész újkori kultúrának. Mindaz, ami az újkor kultúrájának alapjellemezt szolgáltatja, megtalálható a sajtó lényegében is. A személyi vonatkozások elhanyagolása a gondolkozás absztraktságának következménye és egyúttal ennek az absztrakt gondolkozásnak továbbfejlesztője. Az intellektuális szempontok elválnak az érzés és az akarat szempontjaitól, az értelem önállósul, elszakad a hittől, az akarat is az intellektus szolgálatába áll, és az embert környező világnak az embertől függetlenségét axiómaként tekintő természettudományok a gyakorlati célú alkalmazott természettudomány – a technikai tudományok – kialakulására vezetnek, amely a természetet ismét össze akarja ugyan kapcsolni az emberrel, de nem mint élő organizmust tekinti, kölcsönhatásban az emberrel, hanem a cél és eszköz dologias viszonyába állítja az embert és

⁴⁸ *Magyar Jogászegyleti Értekezések és Egyéb Tanulmányok*. 1940. január. Vö. továbbá „Werböczy, a modern ember” című előadással (Universitas Franciscus Josephina Kolozsvár. Acta Juridico-Politica 2., 19). Ifj. Iványi-Grünwald Béla (a *Hittel*hez írt bevezetésének 120. lapján) megállapítja, hogy a renaissance és a XIX. század közt van hasonlóság. Valójában ennél sokkal szorosabb a kapcsolat a kettő között: a XIX. századra ért meg teljesen a renaissance-szal kezdődő dinamikus dologi szemlélet. A XIX. század a renaissance kiteljesedése.

a természetet, s gyakorlati alkalmazásában az emberi akaratnak a természet fölötti uralmát mint absztrakciót megtestesítő, az ideális létből az empiriába átvivő gépek feltalálására, alkotására vezet.

A sajtó is elsősorban mint technikai találmány jelentkezik, ha az újkori kultúra fejlődésének vonalába állítjuk. A sajtó dologiasságának lényege a gép, a felfokozott dolog, amelyben a szubsztanciális vonatkozás háttérbe szorul a funkció mögött. A gép előtti régi szerszám még csak dolog az ember kezében, az ember végtagsainak meghosszabbítása (Friedrich A. Trendelenburg,⁴⁹ Oswald Spengler),⁵⁰ a gép azonban már önállósult dolog, amelynek az ember a gyakorlatban már csak függvénye. Tehát a gép mint az emberi akarat uralma a természet fölött csak az absztrakcióban ilyen eszköz, az empiriában éppen a fordítottja ennek: a gép uralma alá hajtja az embert, és az ember a gép kiszolgálójává válik. A sajtó története – mint láttuk – a géptechika egy fejezete. A sajtó technikai történetének minden egyes fázisa azt demonstrálja, hogy a sajtótechnika fejlődésének egész vonalán mindig a dologi vonatkozások intenzívebbé válásáról, az absztrakció elhatalmasodásáról, az anonimitás jellemző vonásának mind uralkodóbb szemponttá alakulásáról van szó. Csupa olyan fokozati különbségekről, amelyek megtalálhatók már csirájukban a legelső könyvsajtónak mai szemmel tekintve kezdetleges formájában. És az a reális eszköz, amelyet a sajtó szolgáltatott a modern kor absztraháló, dologiasító, személyi kapcsolatokat szétbontó törekvéseihez, másfelől egyúttal arra is alkalmasnak bizonyult, hogy kapcsolatokat teremtsen az egyesek között, az embert összekapcsolja az emberrel. Az az elméleti meglátás, amely a szociológia körében a közösség és a társadalom, a *Gemeinschaft* és a *Gesellschaft* megkülönböztetésére mutatott rá, és annak kimutatására törekedett, hogy a *Gemeinschaft* felbomlása új kapcsolatok, a „társadalmasítás” kialakulására vezet, amelyben a régi hagyományos, vérségi alapon nyugvó, a hosszú együttélés közben kialakult egységes felfogásból és együttérzésből táplálkozó emberi kapcsolatok széttöredeznek és újszerű kapcsolatok keletkeznek, nem csupán fenomenológiai jelentőségű, nem csupán ideális séma, hanem térben és időben jelentkező történelmi valóság, amely a középkornak az újkorba fordulásában és a sajtó mállasztó és egyesítő erejében *ad oculos* demonstráltatott. A *Gemeinschaft* és *Gesellschaft* szociológiai megkülönböztetésének fenomenológiai oldalán éppen a sajtó az az eszköz, amely a *Gemeinschaft* és *Gesellschaft* viszonyának állandó ellentétként mindig és mindenütt jelenvalóságát lehetővé teszi a történelmi alakulás minden szakában egyaránt. A sajtó gépi, dologi, nem személyes jellege tehát nagy hatást gyakorol a társadalmi élet egészére, hat az emberi kapcsolatok anonimá válására.

⁴⁹ Friedrich A. Trendelenburg: *Naturrecht auf dem Grunde der Ethik*.

⁵⁰ Oswald Spengler: *Gép és ember*. Ford. Nagy József.

11. Anonimitás és arisztokratizmus kizáró ellentétek

A sajtó lényege a dologiság szülte anonimitás, és ez a lényeg különösen nagy erővel jelentkezik az időszaki sajtó intézményében. A dologias szemlélmód a személyi tekintetek háttérbe szorulását, kikapcsolódását jelenti. A sajtó ellentétbe helyezkedik a személyies szemlélmóddal, amelyet a szemléletesség, az áttekinthetőség jellemez, a személyi adottságok figyelembevétele.

Ez a személyi szemlélet – mint látni fogjuk – egymagában is arisztokratikus jellegű, a legtágabb értelemben: hierarchiát jelent az élőlények világában,⁵¹ szemben az embert is a többi élőlényel egyenlősítő materializmussal. A személyi szemlélet azonban szűkebb értelemben is arisztokratikus szemlélmód: a tulajdonképpen arisztokrata lényegbeli sajátossága. A legrövidebben összefoglalva a dolgot: az arisztokrata nem vész el a környezetben, miként a mai emberek anonim tömege, hanem kiemelkedik a környezetből, s a környezet alkalmazkodik hozzája, nem ő a környezethez, saját magát tekinti középpontnak, és a függés viszonylatában ő az, akitől függ minden más, ő maga nem függvény.

Az arisztokratikus gondolkodás, mint Hermann Keyserling mondja, lényegileg abban áll, hogy megadjuk mindenkinek a magáét, elismerjük azt, ami másnak jár, de – tehetjük hozzá – csak azt, ami valóban jár neki. Mélyebben hatolva az arisztokratizmus fogalmának vizsgálatába, azt látjuk majd, hogy ennek végső gyökere a vallásos hit, amely meghajol a Teremtő akarata előtt, úgy amint a rendiség ideálja megkívánja. A rendi világ meghajol Isten akarata előtt, a társadalmi tagozódást Isten akaratának tekinti, mindegyik rend megnyugszik a maga sorsában, helyzetét meg nem változtathatónak, örökösnek tekinti, a többi rend helyzetét elérhetetlennek tartja, arra nem vágyik. Az angol világnak sokban csodálatot keltő,⁵² néha

⁵¹ Das Prinzip, vermöge dessen der Mensch über die Tiere Herr geworden ist, wird auch wohl das Prinzip sein, welches „den höchsten Menschen“ festsetzt: Macht, Klugheit, Warten-können, Verabredung, Strenge, Krieger-Affekte [Az az elv, amelynek révén az ember az állatok ura lett, bizonyára az az elv lesz, amely „a legnagyobb embert” meghatározza: hatalom, okosság, várni tudás, egészségre jutás, szigorúság, harci felindulás] (Friedrich Nietzsche: *Vom vornehmen Menschen*. Vál. Hans Werner. 59.).

⁵² Az angol megtartja régi hagyományait, a régi formákat, a régi törvényeket, akkor is, amikor ezek már nem racionálisak többé.

Ezzel az ember szellemének irracionális elemét is kifejezésre juttatja, márpedig ez az állandó az emberben, főleg a nemzetben, ami egyedülállóvá, egyszerűvé, megismételhetetlenné és helyettesíthetetlené teszi, míg a koronként aktuális ráció változik, a körülményektől, tehát emberen kívüli motívumoktól függ. Az angol művészete éppen az, hogy az ilyen irracionálisnak csak annyiban enged teret, amennyiben a rációt nem zavarja. Ezért a fikció uralma az angol életben.

Maga az irracionális hagyományok megtartása is racionális jellegű különben: a begyakorolt, nemzedékeken át a nemzet vérébe átment képzetek segítségével könnyebb a tájékozódás, mint ha minden nevet, szót, kifejezést stb. is újra kellene megtanulni, ami fölösleges energiapazarlást jelent. Ez a racionális előny is származik abból, hogy az angol nem akar önmagától menekülni, nem akar önma-

a kontinentális ember szemében egyenesen érthetetlen sajátossága éppen abban van, hogy megmaradt benne a társadalmi rétegek kölcsönös tisztelete. A legújabb időkig azt állapították meg például az angol munkásról, hogy nincs benne *ressentiment*, egészen természetesnek és helyesnek tekinti a magasabb társadalmi rétegek megkülönböztetett helyzetét, nagy vagyonát, előkelő életszínvonalát. Ez az angol közélet arisztokratizmusa, nem a hagyományos kosztümök. Az arisztokratikus szemlélet tehát – mint személyi szemlélet – ellenkezik a sajtót jellemző – egyenlősítő – dologi szemlélettel.

Ha mármost legvégső gyökerében akarjuk felderíteni Széchenyi ellenérzését az időszaki sajtóval szemben úgy,⁵³ amint ennek működése és hatása már Széchenyi idejében jelentkezett, legalábbis abban a kontinentális formában, ahogy Franciaországban kifejlődött – ne felejtjük el, hogy a *Pesti Hírlap* megindulásakor már megvolt Franciaországban a Girardin-féle *boulevard*-sajtó –, akkor valóban nem találunk más kielégítő magyarázatot, csak azt, amire már eddig is rámutattak: Széchenyi arisztokratizmusát.⁵⁴ De ezt eddig inkább empirikusan, pszichológiai alapon szemlélték, aktuális tudatfolyamatokat nyomozva Széchenyi megnyilatkozásaiban. Részünkről – mint előljáróban jeleztük – fenomenológiai alapon vizsgáljuk Széchenyi arisztokratizmusát, helyesebben az arisztokratizmust Széchenyiben. Mielőtt ezt a kérdést megvilágítanók, tisztába kell jönnünk előbb maga az arisztokratikus szociológiai lényegével.

gával szakítani, hanem őrzi saját magával való azonosságát. Lényegében ez a jelentősége az arisztokratikus elemnek egy nemzet alkotmányában és társadalmi életében. Az arisztokrácia meghagyása egy különben demokratikus világban szimbóluma a múlttal való azonosság elismerésének, még mélyebbre nézve, a nemzet azonosságába vetett hitnek és tudatnak. Ha az arisztokratikus gondolat más népekhez való viszonylatot hangsúlyoz, ebből a belső rendtől függetlenül kifelé szintén arisztokratikus viszony fejlődhet ki, a nemzet azonosságának hangsúlyozása nem a múlt felé jelentkezik, hanem a jelenben, más népek irányában. Ilyen a nemzeti szocializmus is, amely különben a belső rendben is helyet enged az arisztokratikus elvnek, amikor az összesség szempontjából értékes elemeket külön értékeli.

⁵³ „Man verdirbt sich eben den Geschmack und die Instinkte, inmitten der »Press- und Frechheits-freiheit« des Jahrhunderts; und ich halte mir das Bild Dante’s und Spinoza’s entgegen, welche sich besser auf das Los der Einsamkeit verstanden haben” [Az ember elrontja az ízlését és ösztöneit, a század sajtó- és szemtelenség szabadsága közepette, és magam elé tartom Dante és Spinoza képét, akik inkább a magányossághoz értettek] (Nietzsche i. m. 101.).

⁵⁴ „Was ist vornehm? [...] [D]as Misstrauen gegen alle Arten des Sich-gehen-lassens, eingerechnet alle Press- und Denkfreiheit, weil unter ihnen der Geist bequem und tölpelhaft wird und die Glieder streckt” [Mi előkelő? (...) A bizalmatlanság az önuralom hiányának minden fajtájával szemben, ideértve minden sajtó- és gondolatszabadságot, mert azok mellett a szellem elkényelmesedik és ügyefogyottá válik, és a végtagokat kinyújtja] (uo., 40.).

12. Az arisztokratikus lényeg

Ha az arisztokratikus lényeggel tisztába akarunk jönni, abból kell kiindulnunk, amit fentebb mondtunk az újkor újfajta gondolkodásmódjáról, a dinamikus dologi szemléletről, amely a középkori keresztény személyi szemlélet és az antik statikus dologi szemlélet szintéziséből keletkezett. Ennek a szintézisnek egyik eleme, a személyi szemlélet jellemezte a középkort a maga egyszerű és áttekinthető szellemi és anyagi berendezésében.

A középkor a problémátlan kor, már ebben is tökéletesen egyszerű. Metafizikája világos: az isteni kinyilatkoztatás. A középkori ember közvetlenül személynek tartja magát vallásának tanítása alapján, és személlyel áll viszonylatban, a legmagasabb régiókban is: Istennel, kinek képére és hasonlatosságára van teremtve. De személyi az attitűdje a földi világ irányában is. Környezetében az ember felebarátja, a dolgok pedig Isten rendeléséből az ember földi boldogulásának eszközei, hogy természetfölötti rendeltetését betölthesse. Ha nem is ismeri még a dolgok „dinamikáját”, mert hiszen mindent, ami erő és akarat, ő maga képvisel, de nem is az a szemlélete a dolgok irányában, mint az ókoré: nem statikus dologi szemlélet, nincs meg benne a szakadék az ember és a dolog között, amelyet az antik világ csak a személy rovására tud áthidalni, a dolognak tekintett „ember” (*homo* a római jogban): a rabszolga útján. A középkor a dolgokat is magasabb alapra emeli, mert Isten akaratának eszközeit látja bennük, Isten szolgálatára rendeltnek tudja őket, az ember közvetítésével. Mindennapi életében is ilyen egyszerű, világos a középkori ember szemlélete: személyi jellegű. Az élet középpontjában az ember áll a földi környezetben, maga védi meg magát közvetlenül, csak családja, nemzetsége segít neki, amellyel egynek érzi magát. Védekezése is ember ellen irányul, vagy ismert dolgok ellen, nem úgy, mint a modern ember, akire a dologi dinamika óriási, de át nem tekinthető veszélyeket zúdít, amelyeket sokszor nem is sejt. Gazdálkodásában is egyszerű és személyi a szemlélete. Jóformán mindent maga termel az Isten rendeléséből neki szolgáló emberek útján, s amit termel, maga fogyasztja el hozzátartozóival és szolgálóival, a termelést és fogyasztást szétválasztó absztraháló felfogást, a dolgok „forgalmát” és a hitelt nem ismeri, csak felebaráti szeretetből segít megszorult embertársán, de ingyen, kamatot nem szed, nem szabad szednie, mert mindent Isten adott, és az Isten adta javakból juttatni kell annak, aki rászorul, a dolog pedig önmagát nem szaporíthatja. Az iparban nincs verseny, az áruk nem versenyezhetnek egymással, nem szabad egyik embernek elhódítani a más vevőjét, s az ipari termelés nem piacra, tehát nem absztrakt fogyasztásra szolgál, hanem személyes kapcsolaton alapul. A társulás vagy eredeti, közvetlen, ősi közösségekben folyik le, vagy legalábbis ilyen módon, önkormányzati alapon (városok, céhek), tehát személyi szemléleti mód szerint. A középkori ember egész élete – éppen mert hiányzik a mesterséges dologi dinamika – közel a természethez folyik le, s ennek erőit is személyi alapon tekinti, Isten akaratára vezet vissza mindent. Ebben a személyi szemléletben minden jól el van rendezve, mindennek megvan a he-

lye, egymás mellett és egymás alatt, minden világosan látszik. Ehhez a renchez pedig alkalmazkodni kell, személyek és dolgok irányában egyaránt: a középkori ember realiztikusan gondolkodik, tisztában van a személy természetes hatóképességét korlátozó tényekkel, ezeket elismeri, és hozzájuk alkalmazkodik.⁵⁵

Ez a személyies szemlélmód nem szűnt meg teljesen az újkorban sem, hanem megmaradt azokban a rétegekben, amelyeket szellemi és anyagi helyzetük megóvott attól, hogy teljesen a dinamikus dolog hatalmába kerüljenek. Ilyen réteg az arisztokrácia, amely nem vált a dolog függvényévé, hanem kiváltságos helyzetében továbbra is a maga függvényévé tudta tenni egész – személyi és dologi – környezetét is. Az arisztokráciában fennmaradt a személyi szemlélmód, amely az emberben a személyt tekinti, a maga összes vonatkozásaival, nemcsak a dologhoz való viszonyában, a múltbeli vonatkozásokkal is, tehát tekintettel van a leszármazásra is, elsősorban általában a vérségi kapcsolatot veszi figyelembe mint tisztán személyi vonatkozást.⁵⁶ A vagyon sem önérték az arisztokrata szemében,⁵⁷ hanem csak személyi vonatkozás teheti értékké: harci érdemek alapján történt foglalás vagy fedelmi adományozás. Az arisztokrata a primitív korok viszonyainak átmentése egy megváltozott új világba,⁵⁸ mentes a modern dologi dinamika túlsúlyától, s ezt

⁵⁵ „Das, was Männer und Frauen von Geblüt vor anderen voraus haben und was ihnen unzweifelhaftes Anrecht auf höhere Schätzung giebt, sind zwei durch Vererbung immer mehr gesteigerte Künste: die Kunst, befehlen zu können, und die Kunst des stolzen Gehorsams [...] die vornehme Haltung im Gehorchen, welche bei jenen eine Erbschaft feudaler Zustände ist und die in unserm Kultur-Klima nicht mehr wachsen will” [Az, amiben vér szerinti férfiak és nők másokkal szemben előnyben vannak és ami nekik kétségtelen jogot ad a nagyobb megbecsülésre, az két, öröklés által folyton növelt művészet: a parancsolás művészete és a büszke engedelmisség művészete (...), az engedelmisség során a nemes tartás, ami bennük feudális állapotok öröksége, és ami a mi kultúrklimánkban már nem fog növekedni] (uo., 27).

⁵⁶ „Das aristokratische Familiengefühl, der Sinn für die Vergangenheit eines Geschlechts, als ob es eine Einheit sei und in dir jetzt blühe – und der Gedanke, dass Boden, Besitz und alles was von uns berührt ist, geweiht sei – heiligende Persönlichkeit! – das sind die Fundamente (... jeder natürlichen Politik). Ein fast metaphysisches Einheitsgefühl und ein Heiligungsgefühl – mit der Verpflichtung, dass der Heiligende auch schützt und bewahrt” [Az arisztokrata családi érzés, egy nemzetség múltja iránti érzék, mintha egy egység lenne és benned virágozna – és a gondolat, hogy föld, tulajdon és minden, amit megérintettünk, megszentelt – megszentelő személyiség! – ezek a fundamentumai (... minden természetes politikának). Egy csaknem metafizikai egységérzés és megszentelés érzése – azzal a kötelességgel, hogy a megszentelő véd is és megőriz is] (uo., 21.).

⁵⁷ „Der Mann von hoher Seele ist nicht geneigt Zur Bewunderung, denn das Grösste ist ihm ja eigen und verwandt; es gibt für ihn nichts Grosses. – Die äusseren Güter, Reichtum, Macht kommen nicht in Betracht, sie sind ja nicht von eigenem Werte, sondern nur zu Besserem nützlich” [A nemes lelkű férfi nem hajlamos a csodálatra, mert hiszen a legnagyobb neki sajátja és vele rokon; nincs számára semmi nagyobb. – A világi javak, gazdagság, hatalom nem számítanak, nekik ugyanis nincs saját értékük, hanem csak arra jók, hogy valamit jobbá tegyünk] (uo., 100.).

⁵⁸ „Die selten Menschen einer Zeit verstehe ich am liebsten als plötzlich auftauchende Nachschösslinge vergangner Kulturen und deren Kräften: gleichsam als den Atavismus eines Volks und einer Gesittung. [...] Jetzt erscheinen sie fremd, selten, ausserordentlich: und wer diese Kräfte in sich

csak annyiban veszi figyelembe, amennyiben a saját életét szépítheti meg vele, de nem válik függvényévé sem a technikának, sem a tőkének, reális élethelyzete mind a kettőtől függetlenné teszi. Egészen a középkor képe ez, amelyben a személyi szemlélet mindenütt uralkodik, még a dologi világot illetően is, amely az embernek isteni rendelés folytán alája van rendelve, az igazságos ár és a kamatvételi tilalom keresztény tanításában különösen szemléletesen. Nem is szólva a középkor társadalmi és politikai viszonyairól, amelyeknek ideális középpontjában a hűség áll, ez a személyi jellegű erény. És a személyi szemlélet csúcspontja: Isten középonti jelentősége szintén hozzátartozik az arisztokrata lényeghez. Isten az egyetlen személy, akit az arisztokrata föltétlenül maga fölött lát, és az igazi arisztokrata maga fölött állónak elismer. Lelki függetlenségét a királlyal szemben is megőrzi, s csak azt tartja kötelességének, hogy rendjének a királlyal kötött szerződéséhez hű maradjon: hűség, de nem szolgaság! Végeredményben az arisztokrata viszonya környezetéhez egészen világos és tiszta: Istenen kívül senkinek sincs igazán alárendelve, sem a dolognak, sem más személynek, ő maga áll a környezet középontjában, s ez a helyzete közismert, közvetlenül szemlélhető, jelenével és múltjával egyaránt. A primitív idők szemléletessége marad meg az arisztokratát illetően a dinamikus dolog uralma alatt annyira bonyolulttá, absztrakttá és áttekinthetlenné vált újkorban. Az arisztokrata helyzete és gondolkodása teljesen realiztikus, a természethez is közel marad, innen faj- és földszeretete, erős családi érzése. Személyi a viszonya az alája rendeltékkel is: a családi viszony halványabb képe, patriarchális attitűd.

Az arisztokrata ideálisan a nemzeti lét legteljesebb típusa, nemcsak mert fölötte áll a dologi világnak, hanem azért is, mert megőrzi a múltbeli állapotokat is,⁵⁹ amelyekről mások – a nem-arisztokraták – több-kevesebb absztrakciót mutatnak

fühlt, hat sie gegen eine widerstrebende andere Welt zu pflegen, zu verteidigen, zu ehren, gross zu ziehn. [...] Die *erhaltenden* Geschlechter und Kasten eines Volks sind es vornehmlich, in denen solche Nachschläge alter Triebe vorkommen, während keine Wahrscheinlichkeit für solchen Atavismus ist, wo Rassen Gewohnheiten Wertschätzungen zu rasch wechseln" [Egy kor ritka embereit leginkább elmúlt kultúrák hirtelen előbukkanó utóhajtásaiként és azok erőiként fogom fel: úgyszólván egy nép és egy erkölcs atavizmusaként. (...) Most idegennek tűnnek, ritkának, rendkívülinek: és aki ezeket az erőket érzi magában, annak ezeket gondoznia, védenie, tisztelnie, nagyra növesztenie kell egy ellenséges másik világgal szemben. (...) Egy nép fennmaradt nemzetségei és kasztjai ezek főképpen, holott nem valószínű egy ilyen atavizmus, amikor fajok, szokások, tekintélyek olyan hirtelen cserélődnek.] (uo., 16.).

⁵⁹ „Es gibt nur Geburtsadel, Geblütsadel. [...] Wo von »Aristokraten des Geistes« geredet wird, da fehlt es zumeist nicht an Gründen, etwas zu verheimlichen; es ist bekanntermassen ein Leibwort unter ehrgeizigen Juden. Geist allein nämlich adelt nicht; vielmehr bedarf es erst etwas, das den Geist adelt. – Wessen bedarf es denn dazu? Des Geblüts" [Csak születési nemesség, vérségi nemesség létezik. (...) Amikor »szellemi arisztokráciáról« beszélnek, akkor többnyire valamit titkolni akarnak; a szellemi arisztokrácia ismeretes módon a becsvágyó zsidók kedvenc szava. A szellem önmagában ugyanis nem nemesít; valami kell még hozzá, ami a szellemet nemesíti. – De hát mi kell hozzá? A vér] (uo., 27.).

csak. Ehhez a teljességhez azonban hozzátartozik az is, hogy az ily lét megfeleljen az újabb korok követelményeinek is, amennyiben vele összeegyeztethetők, ezeket is tükröztesse. Az igazi teljességet pedig a belső emelkedettség adhatja csak meg. Ez a hármaskövetelmény jellemzi – mint látni fogjuk – Széchenyi felfogását is az arisztokratáról, ezt tartja kötelezőnek önmagára is.

Arisztokrata tehát az a *mai* ember, aki megmaradt olyannak is, mint a primitív fokon élő ember, akit mindenki ismer és szemléletesen tud: „notabilitás”.⁶⁰

Maga az arisztokrata pedig úgy láthatja, hogy mindenki más alatta van, és mindenki, aki viszonylatba lép vele, függésbe kerül tőle. Ennek az ideális képnek empirikus eltorzulásai is a vázolt jellegzetességeket mutatják, negatív előjellel. *Sub specie aeternitatis* – arisztokrata szemmel nézve – a különbségek elmosódnak, a szemléleti módok egyenlők, ugyanaz az arisztokrata nézheti a világot személyi és dologi szemlélet szerint egyidejűleg. Az arisztokrata gondolkodásában az idő is a végtelenség aspektusa alatt szerepel: szoros kapcsolatban tudja magát az örökkévalóval, s a pillanatot is az örökkévaló világában szemléli és értékeli.⁶¹ Ez a lényege annak is, hogy az arisztokrata azonosítja magát a nemzettel, hiszen a nemzet is az örökkévaló, a végtelen aspektusa alatt áll normatív szempontból. Ez nem ugyanaz, mint amit Johann W. Goethéről mond Friedrich Gundolf:

Goethe ist immer in der Mitte, für ihn ist der sinnlich durchgelebte Nu selbst die Ewigkeit. Wie könnte es anders sein, wenn er selbst das Göttliche ist! [...] Überall ist er die Mitte, und nur seine Wallung, seine Seele ist weiträumig genug um von jedem belebten Punkt des Universums aus so weit zu reichen als er will. [...] Die Idee der Unendlichkeit, der Allgüte, der Allmacht hat er nicht ein für allemal als religiöses Mass über sich, um dann die Dinge und Augenblicke darin zu vernichten [...] in ihm selber liegen die Spannkkräfte die ihm erlauben sich in die sichtbare Welt auszubreiten, so dicht und breit er will. [Goethe mindig középen van, az ő számára maga az érzéken megélt „most” az örökkévalóság. Hogy is lehetne ez másként, amikor ő maga az isteni! (...) Mindenütt ő van a középben, és csak az ő szenvedélye, az ő lelke elég nagy ahhoz, hogy az univerzum minden étellel teli pontjából kiindulva olyan messzire érjen, ahova csak akar. (...) A végtelenség, az isteni jószág, a mindenhatóság gondolata mint vallási mérték nem áll öfölkötte, hogy aztán abban a dolgokat és pillanatokot megsemmisítse (...), ömagában van az az őserő, amely lehetővé teszi számára, hogy a látható világban szétterjedjen, oly mértékben, ahogy csak akar.] (Gundolf: *Goethe*. 115.)

⁶⁰ Ebbe a körbe esik – mint alább látni fogjuk – az arisztokrata ló- és vadászatkedvelése: ösfoglalozások! E szórakozási módok széles körű kedveltsége nemcsak atavisztikus jellegű, de ösztönös megérzése is arisztokratikus jellegűnek. Maga a természetkedvelés, „a természethez való visszatérés” is ebben találja gyökerét. A kultúra–civilizáció ellentéte is idevág, mint az ösztönös és racionális, mint a személyi és dologi szemlélet ellentéte. A személyi szemlélet előkelősége azzal is összefügg, hogy a múltban uralkodott kizárólag, a múlt pedig – az „ősök” világa – a távolság szépítő perspektíváján keresztül előkelő a vergődéses jelenhez képest.

⁶¹ „Az arisztokrata mielőtt megszületik, volt már.” Kornis Gyula: *Az államférfi*. II. kötet, 271.

Gundolf ezt úgy jellemzi, hogy: „heidnische Weltfühlen, die Vergottung des sinnlichen Augenblicks.” Éppen a fordítottja annak, amit az arisztokráciáról lehet mondani.

Az arisztokratának minden és mindenki csak eszköz, a cél pedig az összesség, amelyet egynek tekint önmagával. Egyéni sorsa teljes, egyéni célra nem kell törekednie. Lényege szerint az arisztokrata nem is lehet önző, mert azonosítja önmagát az egészszel. Még kevésbé önző a keresztény arisztokrata, aki isteni parancsnak tekint a gyöngék védelmét és az elesettek fölemelését. Báró Eötvös József (*A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra*) rá is mutat, hogy az újkori fejlődés java része a felsőbb rétegeknek az alsóbbak iránt érzett részvétérzéséből ered, amit a forradalmi elemek ki is szoktak gúnyolni, gyöngeségnek tekintve. Ebben a tekintetben téves Theodor Geiger forradalomszociológiája,⁶² amikor a társadalmi tömegjelenségek közül a részvétet nem veszi figyelembe, és egyoldalúan forradalmi szempontokat lát csak.

Az arisztokrata maga akar cselekedni, amit jónak lát, és mást csak fel akar használni – utilizálni – a legjobb célra, de nem akar általános szellemi diskusziót, mert ez legalábbis lappangó forradalomra visz, tehát lelki kényszerítésre, esetleg egyenesen kirobbanásra.

A lovagnak meggyőződése, hogy neki kell, a maga személyében érvényt szerezni az igazságnak. Ez nemcsak Don Quijote esete: a német lovagrend történetéből fennmaradtak a dokumentumok arról, hogy az egyes rendházak *egyetlenegy* lovagért rimánkodnak! Annyira nagy jelentőségű minden egyes lovag, annyira az *egyéni* erőre van alapítva a lovagi világ egész rendszere.

Az arisztokrata helyzete a társadalomban lényegében statikus, nem kell törekednie semmire, már beleszületik minden előnybe. De ez a helyzet nem elégítheti ki éppen azt, aki a társadalmi piramis csúcsán van. Szerb Antal szerint Széchenyi jellegzetessége az unalom elől menekülés.⁶³ Talán úgy lehet ezt érteni, amint jeleztem. Az arisztokrata látja a maga alatt nyüzsgő életet, amelyhez közvetlenül nincs köze, nem érdekelt benne a részleteket illetően, de nagyon is érinti az *egész* helyzete, hogy a társadalmi piramis fennmaradjon. Ezért bele kell szólnia a társadalom életébe, és arra kell törekednie, hogy beavatkozásával olyan mozgást hozzon létre vagy segítsen, amely alkalmas a társadalmi piramis egyensúlyhelyzetének fenntartására, amellyel lényegében ő is egy, és amely nélkül ő sem arisztokrata.

Az arisztokrata messzire látszik,⁶⁴ éppen ez a nagy szemléletesség az alapvető vonása, de ez nem zárja ki, hogy ne ismerjék egészen. Szemléletesség és titokza-

⁶² Lásd alább 599., 600., 602. s köv.

⁶³ Szerb Antal: *Magyar irodalomtörténet*.

⁶⁴ „Szép és ékes dolog régi nemzetségnek rendét számlálni sok száz esztendeig, de csak olyankor, mikor mindazokban is mocsok nem találkozott, akik a genealógiát formálják; és úgy is osztán nem másra használ eleink tündöklősége nekünk, hanem hogy égő szövétnéknél, fényes fáklánál futjuk az

tosság találkozik egybe, mintegy ellensúlyozza egyik a másikat, a kettő együtt romantikus azonosság, ellentétek egyesülése. Szerb szerint (*Magyar irodalomtörténet*) „a barokk udvari ember legfőbb tulajdonsága a hallgatagság, [...] személyiségének átütő erejét a titokzatosság hatalmával fokozza. Az udvari ember jogutódja [...] az angol *gentleman*, [...] aki elhallgatja gondolatait, mert »nem szokták« elmondani a személyes dolgokat.” (171.)

Az arisztokratának nem kell semmiféle egyoldalúság áldozatává válnia, helyezte mindezeket felülemeli. Az egész perfekcionizmus arisztokratikus elv, a magasat és a még magasabbat látja csak, az alacsonyat negligálja.

Az arisztokrata az expresszionista lényeg megtestesülése, a legmagasabb hatványon. Nem a környezet a *prius*, hanem az ember. A dologi dinamika függvényévé vált modern ember anonim tömegéből mint környezetből kiemelkedik az arisztokrata, aki nem impressziók után indul, hanem – különösen, ha megfelelő egyéniség – önmagát vetíti ki a környezetbe.⁶⁵

A következőkben látni fogjuk, hogy az arisztokrata lényeg valóban megvolt Széchenyiben, mégpedig tudatosan, így megvolt az alap arra, hogy Széchenyi önszeűtközésbe kerüljön az antiarisztokratikus, dologi dinamikát jelentő sajtó intézményével.⁶⁶

mi életünk pályáját, nem lehetünk setétben, sem mi, sem az mi cselekedeteink; ha jól viseljük magunkat, azoknak fényességénél mindjárt minden ember meglát: ha rosszul, úgy sem kerülhetjük újjal való ránk mutatást. Az ki azért rossz és henyélő, s elfajzott régi jó eleitől, jobb volna neki, nem volna nevezetes az ő eleinek neve, mert annak világossága miatt el nem bujhatik úgy, mintha csak közrendű ember volna” (*Zrínyi Miklós munkái*. 1854. III. 329. Idézi Kornis: *Az államférfi*. II. kötet, 286).

⁶⁵ Az arisztokrata politikai vonatkozásaira nézve lásd Kornis uo., 271. s köv.

⁶⁶ Az arisztokratikus lényegre – mint látni fogjuk – Széchenyire is jellemzően élesen világít rá Nietzsche: „Das Prinzip, vermöge dessen der Mensch über die Tiere Herr geworden ist, wird auch wohl das Prinzip sein, welches »den höchsten Menschen« festsetzt: Macht, Klugheit, Warten-können, Verabredung, Strenge, Krieger-Affekte.” Lásd 51. lj. [Az az elv, amelynek révén az ember az állatok ura lett, bizonyára az az elv lesz, amely „a legnagyobb embert” meghatározza: hatalom, okosság, várni tudás, egységre jutás, szigorúság, harci felindulás] (Nietzsche i. m. 59.).

„Die Mittel, vermöge deren eine stärkere Art sich erhält: Sich nicht mitteilen; das Schweigen, die Vorsicht vor der Anmut. Gehorchen können, in der Weise, dass es eine Probe für die Selbst-Aufrechterhaltung abgibt. Kasuistik des Ehrenpunktes ins Feinste getrieben. Nie schliessen »was einem recht ist, ist dem andern billig« – sondern umgekehrt! Die Vergeltung, das Zurückgeben-dürfen als Vorrecht behandeln, als Auszeichnung zugestehn. Die Tugend der anderen nicht ambitionieren. Nur der Unbeugsame darf von sich selber schweigen” [Az eszközök, amelyek révén egy erősebb fajta fennmarad. (...) Nem tárulkozik ki; hallgat, óvatos a kedvességgel szemben. Úgy tud engedelmessékedni, hogy az az önfenntartás próbája is legyen. A becsületbeli dolog kaszisztikáját a végletekig fokozza. Sohasem következtet úgy, hogy »ami az egyiknek jó, az a másíknak is az« – hanem fordítva! A viszonzást, a visszaadás lehetőségét előjogként kezeli, kitüntetésként ismeri el. Mások erényét nem irigyli. Csak a hajlíthatatlannak szabad saját magáról hallgatnia] (uo., 43).

„Was ist vornehm? [...] Die Sorgfalt im Äusserlichsten, insofern diese Sorgfalt abgrenzt, fernhält, vor Verwechslung schützt. – Der frivole Anschein in Wort, Kleidung, Haltung, mit dem eine stoische

13. Széchenyi, az arisztokrata

a) Széchenyi arisztokratizmusa saját megnyilatkozásainak tükrében

Azt, hogy Széchenyi önmaga arisztokratikusnak tekinti magát, és gondolkodásában, úgyszintén politikájában is arisztokratikus, saját nyilatkozatai éppen eléggé bizonyítják.⁶⁷ Elsősorban maga a nemzetmentő és nemzetnevelő attitűdje, amelyet hangsúlyozottan kiemel, minden egyébre tekintet nélkül is a legvilágosabban arisztokratikus álláspont:

Nemcsak legkisebb megbánást nem érzek (tehát), hogy az Istentől rám bízott tőkét fajtám megmentése s felemelkedése végett, mennyire birtam, a lehető legnagyobb uzsorára iparkodám adni ki, valóban nem; de áldom sorsomat, hogy körülményeim kedvezőleg fordultak, s kötelességem érzete bennem, még mielőtt rám nézve késő lett volna, tettleg is felébredt, s nem valék hazámnak sem korcsa, sem heréje; s ám, bár jöjjenek százszor a világra ily körülmények között, és ha épen nem is mindent – mert ugyan mely halandó nem kalandozott néha ki a józan útból –, de a legfőbb vonásokban hazámat s politikai hitvallásomat tekintve, hazámhoz változatlanul hű, ugyanezt cselekedendem mindenkor, mit cselekvém eddigelé, s ezt ünnepélyesen nyilatkoztatom.

Härte und Selbstbezwungung sich vor aller unbescheidenen Neugierde schützt. [...] – Immer verkleidet: je höherer Art, um so mehr bedarf der Mensch des Inkognitos. [...] – Die Lust an den Formen; das In-Schutznehmen alles Förmlichen, die Überzeugung, dass Höflichkeit eine der grossen Tugenden ist; das Misstrauen gegen alle Arten des Sich-gehen-lassens, eingerechnet alle Press- und Denkfreiheit, weil unter ihnen der Geist bequem und tölpelhaft wird und die Glieder streckt“ [Mi az előkelő? (...) A véglétekig menő gondosság, amennyiben ez a gondosság elhatárol, távol tart, az összetévesztéstől megvéd. – A szeméremértő látszat a szavakban, a ruházkodásban, a magatartásban, amely látszattal a sztoikus szilárdság és az önlegyőzés minden szerénytelen kíváncsiságtól megvéd. (...) Állandó leplezettség: minél nemesebb faj, annál inkább szüksége van az embernek az inkognitóra. (...) Az öröm megtalálása a formákban, minden formális védelembe vétele, a meggyőződés arról, hogy az udvariasság az egyik legnagyobb erény; a bizalmatlanság az önuralom hiányának minden fajtájával szemben, ideértve minden sajtó- és gondolatszabadságot, mert azok mellett a szellem elkényelmesedik és ügyefogyottá válik, és a végtagokat kinyújtja] (uo., 40).

⁶⁷ Széchenyi arisztokratizmusa olyan középponti sajátossága, amely az egész Széchenyit megérte-ti velünk, és összhangot mutat Széchenyi egyéniségének és működésének egészében: minden csak az ő – Széchenyi – függvénye. Ha valóban arisztokratikus Széchenyi lényege, akkor lehetetlenség más-féle sajátosságát találni, mert az arisztokratizmus olyan mindent abszorbeáló sajátosság, amellyel semmi más nem fér össze. Nem logikus tehát Széchenyinek egyik sajátosságául állítani az arisztokratizmust, mint Hegedűs teszi (i. m. 218.), azt állítva, hogy Széchenyinek idővel éppen arisztokratikus „én-je” kezdett előtérbe jutni. Az említett lehetetlenséget Hegedűs úgy akarja megkerülni, hogy több-féle én-t talál Széchenyiben, amelyek váltakozva jelentkeznek, és végül is egymással ütköznek össze (259.). Ez azonban nagyon erőltetett hipotézis, holott az arisztokratizmus helyes felfogása teljesen kielégítő magyarázatot nyújt mindenre.

A *Kelet Népe*nek ezek a sorai, amelyeket Vörösmarty is idéz (*A Kelet Népe 1841-ben*. Fontes-kiadás. 643.), szinte programszerűen foglalják össze Széchenyi arisztokrata-attitűdjét a nemzet irányában, amelyet *ő maga, személyesen* akar megmenteni, mégpedig Isten iránti kötelesség gyanánt, hogy az Istentől kapott talentumokat kellőképpen gyümölcsöztesse. A keresztény lovagnak ebből a jellemrajzából nem hiányzik a hűség erényének hangsúlyozása sem. Azok a sorok, amelyeket Vörösmarty fűz Széchenyinek ehhez a kijelentéséhez, csak kiegészítik a keresztény arisztokrata jellemrajzát, amikor arra utal, hogy Széchenyi kénytelenségből nyúlt az izgatás kétélű fegyveréhez, vagyis hogy *minden eszközt* jónak tart a nagy célért, amíg ezt az eszközt magát is jónak lehet tekinteni. Vörösmarty szerint ugyanis Széchenyi idézett szavainak nem pusztá értelme, hanem jelentése is van, s ez: „Im mi felráztuk ugyan a nemzetet; de oly vigyázva, oly ügyesen vittük a dolgot, hogy az eredmény hazánkra s kivált nemzetiségünkre nézve a legörvendetesebb; felráztuk pedig a nemzetet akkor, midőn az halálos álmát aludta, s így az izgatás két élű fegyveréhez kénytelenségből nyúltunk; mi tüzeltük a katlant, míg az egészen hideg volt, s az erőmű szerencsésen megindult.”

Ez a nemzetfölemelő attitűd kétségtelenül mélyen arisztokratikus jellegű: Széchenyi mindent maga akar megtenni, és mindent magának akar tulajdonítani. Ahogy Hebbel *Judit*jában mondja Holofernes:

Also Sieg ohne Krieg. Wär' ich jünger, so missfiel mir's. Da glaubt' ich, mein Leben zu stehlen, wenn ich's mir nicht täglich neu erkämpfte; was mir geschenkt wurde, meinte ich gar nicht zu besitzen. [Tehát győzelem harc nélkül. Ha fiatalabb lennék, bosszantana. Akkor még azt hittem, lopom az életem, ha nem küzdök meg érte mindennap. Amit ajándékba kaptam, nem is tekinteném magaménak. (Görgey Gábor fordítása.)] (5. felv.)

Széchenyi sem volt megelegedve azzal, amit a sors neki mint arisztokratának ingyen juttatott.⁶⁸ Még a nemzettel sem, amelyet kapott, ezt is maga akarta

⁶⁸ „Wer vom Pöbel ist, der will umsonst leben; wir anderen aber, denen das Leben sich gab, – wir sinnen immer darüber, was wir am besten *dagegen* geben! Und wahrlich, dies ist eine vornehme Rede, welche spricht: »was *uns* das Leben verspricht, das wollen *wir* – dem Leben halten!«” [Aki a csöcselékhez tartozik, az hiába él, mi többiek azonban, akiknek az élete jobb – mindig azon tűnődünk, mit adhatunk azért cserébe! És tényleg, ez előkelő beszéd, amely azt mondja: „amit nekünk az élet ígér, azt akarjuk – az életnek megtartani!” (Nietzsche i. m. 42.).

„Was ist vornehm? Dass man sich beständig zu repräsentieren hat. Dass man Lagen sucht, wo man beständig Gebärden nötig hat. Dass man das Glück der grossen Zahl überlässt: Glück als Frieden der Seele, Tugend, comfort, englisch-engelhaftes Krämertum à la Spencer. Dass man instinktiv für sich schwere Verantwortungen sucht” [Mi az előkelő? Hogy állandóan reprezentálni kell. Hogy olyan helyzeteket keresünk, ahol állandóan tartásra van szükségünk. Hogy a boldogságot a többségnek hagyjuk: a boldogságot mint a lélek békéjét, erényt, comfortot, angol-angyali kalmárlétet à la Spencer. Hogy ösztönösen felelősséget keresünk magunknak] (uo., 29.).

saját erőfeszítésével megszerezni magának,⁶⁹ sőt elsősorban újjáalkotni! A tömeg fölött álló vezéri személyiség teremtő úttörését dicsőíti a költő is.⁷⁰

Gróf Széchenyi Istvánhoz

Csak tört csapáson, bármi balul vigyen,
Kalandoz a nép, s róla letérni fél,
S bámulja gyáván a rögökké
Torladozott utakon menőket.

Nem úgy, honodnak dísz Te, s nagy fia.
Lenézi a bajt férfi tekinteted,
S zászlóval ingatlan kezekben
Lépve elül töröd a rögösvényt.

Széchenyinek az arisztokrátáról vallott felfogását rövid formulába tömörítve adja az a jellemzés, amelyet fiáról nyújt, és amelyben mintegy önmaga arisztokrata lényét vetíti fiára. Széchenyi leemelne kalapját Béla fia előtt, ha anélkül, hogy ismerné, találkozna vele, „mert vannak emberek, akikből valami erő, bizonyos hatalom sugárzik, amely vonz, lenyűgöz és tiszteletet parancsol”. Fiát olyannak látja, „mint azok a regénybeli lovagok,⁷¹ akiknél a gyengébb teremtmények oltalmat keresnek, mint ama kiválasztottak, akiknek [...] az a rendeltetésük, hogy [...] egy haldokló népet megmentsenek a pusztulástól. [...] Valami varázs veszi körül személyedet, mely megigézi a sziveket, anélkül, hogy kicsit is fáradnál érte. [...] „[N]emes emberiséged... [...] Te kivétel nélkül minden embertársadban megbecsülöd és tiszteled azt, ami szép, ami nemes. [...] [T]udsz magadnak parancsolni.”⁷² (*Intelmek*. Ford. Váradi József. 14–15.) És mindezekhez a kérdés: egy

⁶⁹ Idevág Iványi-Grünwald jellemzése is: „Országunk biztos felemelkedése érdekében [...] nem várja idegen elemek munkáját, a kormány és az udvar segítségét, hanem a nemzeti szellemtől, illetve annak hordozóitól: a magyarság tagjaitól kívánja meg azt. Ez Széchenyi politikájának kiindulópontja.” (a *Hitel*hez írt bevezetésben. Fontes. 141.) Ugyancsak Iványi-Grünwald hangsúlyozza, hogy „a valóságtól való szerény visszahúzóds életformája nem elégtette ki Széchenyi aktivitásra törekvő lelkét” (uo., 201.).

⁷⁰ Czuczor Gergely.

⁷¹ Végtelenül mély jellemző ereje van a Blickben folyton visszatérő gúnyos „*rillerlich*” jelzőnek, a császárnak ebben a munkában ostorozott magatartásával kapcsolatban. Ez a gúnyosan alkalmazott jelző komoly értékmérő Széchenyi kezében, s ezt az értékmérőt Széchenyi – végletekig vitt önkritikájára és az önmagával szemben támasztott határtalan követelményekre tekintve – nyilvánvalóan elsősorban önmagára alkalmazta.

A nemzetiségi kérdésben tartott akadémiai beszédében is tiltakozik az ellen, hogy lovagias bánásmód helyett sárral dobálják meg azokat, akik maguk is fajtájukért buzognak. Ezt Kecskeméthy Aurél is kiemeli (*Gróf Stephan Széchenyi's staatsmännische Laufbahn*. 1866. 29.).

⁷² Azok, akik Széchenyit élesen bírálják amiatt, hogy ifjúkori szerelmi botlásaival olyan sokat foglalkozik, és ezzel kapcsolatban túlzott szemrehányásokat tesz önmagának, még élete későbbi folyamán is, úgyhogy ezt az attitűdöt egyenesen abnormitásnak tekintik, és hátrányos következtetéseket

porból alkotott teremtmény a tökéletességnek milyen magas fokára juthat e földön – kérdezi Széchenyi (13.). Az „önkicsinylés vezeklése”, mint Hegedűs nevezi az alább idézett Széchenyi-mondást, szintén a lovag alázatossága: „nagy hazafinak kereszteltek, s tudja Isten, tőlem mily időfolyam elleni, óriási csuda-tetteket vártak, holott ébresztő dilettáns könyveim hóméri celebritást csakugyan nem érdemlettek,⁷³ gyarló személyem pedig felhőkbe s torony csúcsára éppen nem való, mert ott magát fenntartani nem képes, és sem a »kis«, sem a »nagy« nevezet nem illik rám, hanem tán a »középszerű«, rám, ki tán jobb, mint sok más, hazai fáradozásaimban már jóval ezelőtt lassú ügetésnek eredtem, midőn legtöbb még mélyen aludt – s tán rosszabb, mint ezek, kik viszont nagy lelkesedéssel sebes vágatva most megint engem hagynak magok mögött.”

A lovag megnyilatkozása, amikor Széchenyi a hitelről szólva a hitelt oly „tágos értelemben” fogja fel, hogy az az adott szó szentségét jelenti.⁷⁴

Ezen Hitelnél pedig még mélyebben fekszik: *a hitel tágosb értelemben*.

Tudniillik: hinni s hihetni egymásnak. A hit azon lánc, mellyel az emberiség össze van kapcsolva a Mindenhatóval; a szó szentsége köti az uralkodót elváhatatlanul hív jobbagyihoz, s ezek tántoríthatlan hívsége alkotja a thronus rendíthetetlen erejét. Az igaz szó kútfeje a házassági boldogság, valódi becsület s cselekvények egyenességének, s így minden szerencsének.

vonnak le belőle, nem veszik észre, hogy ez a középkori lovag attitűdje, az *önuralom* megkövetelése önmagától, s az ezzel ellentétes viselkedés miatt érzett bűnbánat, amely természetesen egészen mély és intenzív Széchenyinél, aki ebben a tekintetben is magasan emelkedik más emberek fölé.

Az önuralom középkori vonását illetően lásd Szerb Antal: Az udvari ember. *Minerva*, V. 237.

⁷³ A dilettantizmus is arisztokratikus vonás: aki a tárgy szeretetéből foglalkozik vele, anélkül hogy erre kénytelen volna, és így tárgyát is, munkáját is – *nobile officium*nak nézve – fölülről tekinti, bár egyébként abba beleolvad, anélkül, hogy kénytelen volna a tárgynak és a tárgyból élni: nemcsak dilettáns, de arisztokrata is, a tárgy az ő függvénye, nem ő a tárgyé. Az önkéntesség a legkomolyabb és legnehezebb munkát is arisztokratikussá teszi. Nem a munka szent, ahogy a dinamikus dolog elé fogott mai ember hirdeti, hanem a munka célja, ahogy Szent Benedek tanítja. A kénytelenségből végzett munkában is csak az a valóban értékes és alkotásszerű, amit szeretettel: „dilettáns” módra végeznek. Egy ízben Kornis sajnálkozott amiatt, hogy nálunk nincsenek „magántudósok”.

Széchenyi lényegbeli megértésének hiányáról tanúskodik tehát Beöthy Ákosnak az a panasza, hogy Széchenyi nem a munka jelentőségére hívja fel a figyelmet, vagy legalábbis nem eléggé hívja fel (*A magyar államiság fejlődése, küzdelmei*. II. kötet, 166.). A lovag nem lelkesedik a munkáért mint önértékért. A középkorban még nem volt meg a munka mai megbecsülése. Vö. Wilhelm Arnold: *Die Cultur der Römer*. 1868; Johann B. Kraus: *Scholastik, Puritanismus und Kapitalismus*.

⁷⁴ „Was macht denn »edel«? [...] [D]ass die Leidenschaft, die den edlen befällt, eine Sonderheit ist, ohne dass er um diese Sonderheit weiss: der Gebrauch eines seltenen und singulären Massstabes und beinahe eine Verrücktheit: das Gefühl der Hitze in Dingen, welche sich für alle andern kalt anfühlen” [Mi tesz hát »nemesség«? (...) Hogy a szenvedély, ami a nemest elragadja, különleges dolog, anélkül hogy ő ennek tudatában lenne: ritka és egyedi mérték használata és a csaknem teljes örület: a forróság érzése olyan dolgokban, amelyek mindenki más számára hideg tapintásúak] (Nietzsche i. m. 39.).

A hit oly part, melyre végre még az is elérkezik, ki annak hazájában soha sem is lakott, s rossz tettei s bűnei ötét inkább az élet fürgetegei közt tartották [...]

A szó szentsége azon bíró, mely uralkodó és nép közt ítél, s ha az egyszer megsemmisül, híjába szól a törvény, s minden társasági rend és szerencsének vége. A szó szentsége uralkodóban az, a mi Istenben a legszebb tökéletesség: az örökkévaló legfőbb igazság, s valamint vallás és hit a legvadabb embert is összekapcsolja a mindenhatóval, szintűgy köti hívség s engedelmesség a polgárt igaz urához. S nem valódi szón alapul-e házások közt a szerencse? Mert milly becse van oly hűségnek, melyet örzeni kell? S nem igazság tart-e elválnakul barátot baráthoz, s hazafiakat, akármi magas vagy alacsony helyzetűek legyenek is, egymáshoz? (*Hitel*. 394–397.)

Széchenyi tehát nem az a Faust, aki szerint kezdetben a tett vala, hanem a keresztény lovag, aki a Logos előtt hajol meg!

Hogy milyen nagyra értékeli Széchenyi a lovagi karaktert, kitűnik abból is, hogy a magyar múltat jórészt a belőle – szerinte – hiányzó lovagiasság nem ismerése miatt kifogásolja: Széchenyi nem látja a lovagiasságot a magyar múltban egyáltalában, sőt hangsúlyozza, hogy erre a magyarnak eredetileg nem is volt szava, de azóta a történelmi kutatás helyesbítette ezt a felfogást.

Széchenyi arisztokratizmusa ma már szinte közhely a Széchenyi-irodalomban, ha nem is egyféle fogalmazásban. Széchenyi kifejezetten a *maga személyében* akarja megmenteni a magyarságot, és a *maga személyében* akar nemzetének nevelője lenni.⁷⁵ Az is személyi attitűd, hogy közvetítő akar lenni a nemzet és a kor-

⁷⁵ Vö. Angyal Dávid: *Történelmi tanulmányok*. 1937. 108. s köv. és ugyanott 2. jegyzet, 57., 58., 62., 63., 66.; *Századok*, 1933/XLVII. 461. s köv.

Jellemző, hogy Széchenyiről, akinek egész közpályája a nevelés, a nemzetnevelés gondolatának jegyében folyt le, sőt nemcsak a nemzetet, de a kormányt is nevelni akarta, ha sikertelenül is – Széchenyiről egyenesen azt állították, hogy a nevelés szempontját elhanyagolta. Ezt a felfogást erőteljesen cáfolja már 40 évvel ezelőtt Imre Sándor, kimutatva, hogy Széchenyinél a nevelés szempontja első helyen áll, és tiltakozik az ellen, mintha Széchenyinek nem lett volna érzéke a nevelés iránt, ahogy Schwarcz Gyula állította, Széchenyi arisztokratizmusának róva fel, hogy – Schwarcz szerint – nem a népnevelés által akarta biztosítani az alapot a magyarság békés értelmi, erkölcsi és gazdasági fejlődésének.

Pedig – mint Imre kimutatja – Széchenyi nemcsak általánosságban beszél a nevelésről, hanem az iskolákat kifejezetten említi, ha nem is a népnevelésen akarta kezdeni a dolgot. Széchenyi tudja, hogy az iskola pénzbe kerül, „honunk fölemelkedésének mélyebb köre tehát a hitel a nevelésnél”, mert „könnyű azt mondani: fizessen a státusz; a kérdés az: honnan fizessen?” Emellett azt is megállapítja Imre, hogy Széchenyi korában a köznevelés – a népoktatás – kérdése nem is volt korszert nálunk. De a tanulás jelentősége is csak eszközjellegű, hangsúlyozza Imre, s „a nevelés és tanulás eredményének alkalmazása a nevelés felső foka, az önnevelés”. Van egy alsó fokú nevelés is Imre szerint, amely az oktatás alapja, s amíg ez hiányzott, addig – Széchenyi korában nem lehetett megkezdeni a népoktatást sem, ezért Széchenyi a népet „nevelés által akarta a felvilágosításra, oktatásra alkalmassá tenni” (Imre Sándor: A közoktatástyűg és gróf Széchenyi István. *Budapesti Szemle*, 1903, 319. szám).

Egyébként a nevelői és az apai gesztus, amely utóbbi lényegében nem különbözik a nevelőtől, jellegzetessége Széchenyi működésének. Amikor Döblingben arról beszél, hogy Petőfi az ő fia, hogy ő

mány között, amit az államszerkezet mesterséges berendezését szem előtt tartó Klemens W. L. Metternich értetlenül utasít vissza. Állandóan visszatérő arisztokratikus vezérmotívuma Széchenyinek az is, hogy nagy jogokkal nagy kötelességek járnak:⁷⁶ *suum cuique*. Széchenyi egész gondolatvilágának és működésének alapvető gondolata pedig a gyöngék fölemelése, a haldokló nemzet megmentése önzetlenül, isteni parancsnak engedve, egyenesen a keresztény arisztokrata jellemző vonása: lovag.⁷⁷ A kereszténység a felülről jövő reformot kívánja: segíteni a gyöngén! Ez Széchenyire is jellemző, és legfőbb alapja Széchenyi egész törekvésének a gyöngék – az egész nemzet – segítése, de nem dédelgetése és nem szentimentális sajnálása, hanem erőssé tétele:

Minden jobb lelkű ember bizonyos vágyást hordoz szívében – ha bár sejtetlen is – magán, felebarátain s mindenben, a mi őtet környezi, szüntelen javítani. [...] [M]ásokon is segíteni törekedik, [...] s többeket kíván boldogságra juttatni. Csak a gyenge szereti önmagát, az erős egész nemzeteket hordoz szívében.⁷⁸

A lovag nőtisztelete jelentkezik Crescence irányában:⁷⁹ „Ha Crescence nincs, nincs Magyarország” – idézi Széchenyi naplójából Östör József (*Széchenyi István, a regényhős*. 1936. 10.), aki nem helyteleníti Hegedűs felfogását arról, hogy Széchenyi nemzetnevelő működésének Crescence iránti szerelme volt az ösztönzője. Ezt valóban nyugodtan el lehet fogadni: Széchenyi, a lovagi lélek előkelősége nyilatkozik meg abban, hogy a nőt, akit olyan nagyra tartott, ilyen magas piedesztálra helyezi. Legalábbis tudata ez, bár valószínűnek kell tartanunk, hogy személyiségének lényegénél fogva különben is végigküzdötte volna nemzetmentő harcát a meg nem értéssel és a félreismeréssel. Az egyedül maradástól irtózott ugyan, s Crescence ettől mentette meg, de nehéz elhinni, hogy különben nem küzdötte

a forradalom atyja, akkor is ez az apai attitűd ütközik ki a sorok közül, a patriarchális felfogás a nemzet irányában, az arisztokratikus felsőbbiség-tudat és felelősségérzet, minden arisztokratikus önmagára vonatkoztatása.

Azt, hogy Széchenyi maga akarja a nemzetet nevelni, logikusan egészíti ki az Iványi-Grünwald által hangsúlyozott az a felfogása, amely szerint a nevelés társadalmi feladat, nem állami (a *Hitel*hez írt bevezetésben, a 313., 2. jegyzetében).

⁷⁶ „Zeichen der Vornehmheit: [...] seine Vorrechte und deren Ausübung unter seine Pflichten rechnen” [Az előkelőség jelei: (...) az előjogok és azok gyakorlása kötelességnek tekintése] (Nietzsche i. m. 42.).

⁷⁷ Vö. Szerb: Az udvari ember. 242.

⁷⁸ Vö. Iványi-Grünwald a *Hitel*hez írt bevezetésében (i. m. 127.). Szerinte Széchenyi az angol érzésfilozófusokat követi, amikor arról beszél, hogy „az erős egész nemzeteket hordoz szívében”. Bármint áll is a dolog filológiai és szellemtörténeti szempontból, a lényegét illetően ez a kijelentés adekvát az arisztokrata jellemképével, aki önmagát látja középpontnak, és mindenki mást csak függvényének.

⁷⁹ Vö. Szerb: Az udvari ember. 243.

volna végig a nagy küzdelmet. A Széchenyi–Crescence-kapcsolat Széchenyi adta jellemzésében mindenesetre dominál Széchenyi lovagiassága. Széchenyi érzi az arisztokratikus egyedüllétet, azt, hogy mindenki fölött áll, tehát senki sincs mellette, de nem érzi jól magát ebben az egyedüllétben,⁸⁰ valakire vágyik, aki a magányt megosztja vele, aki egy magaslaton lehet vele. Ez nem lehet Széchenyivel lényegben hasonló, mert ő mindenkinél magasabban van, tehát egy *másfajta* lényegget keres. A lovag a *nőben* találja meg azt, aki hozzá méltó, a hozzá méltó nő oszthatja csak meg vele az egyedüllétet. Ezt találja meg Crescence-ban, ezért dicsőíti úgy, ahogy egy nőt csak dicsőíteni lehet. A szerelem mint a közéleti működés motívuma is arisztokratikus egyébként, a haza is családi ügy, mert az arisztokratánál a szerelem: család! Minden vergődése Crescence-ig innen van, mert nem tudja szerelmi életét összhangba hozni a családi szemponttal.⁸¹ Ez csak *félig* vallási kérdés nála!

Az arisztokratizmus Széchenyi szerelmi életében – házasságában – is megnyilatkozik két irányban is. Egyik irányban annyiban, hogy Széchenyit – a hazafit – inspirálta nagy feladatok teljesítésére. Másik irányban annyiban, hogy Széchenyi nagy – emberfölötti – magánosságát ellensúlyozni akarta, mert szüksége volt *egyetlen* lényre, aki előtt őszintén megnyilatkozhatott. A *Napló* ehhez nem volt elég. Széchenyi meleg kedély volt, bármennyire magasrendű lény minden vonatkozásban, de nem Übermensch, éppen érzelmes kedélyénél fogva. Metternich is úgy jellemzi Széchenyit, hogy államférfinak túl érzelmes. Csak félig illik rá tehát Hebbel Holofernesének önjellemzése:

⁸⁰ Vö. Iványi-Grünwald a *Hitel* bevezetésében, 191. s köv.

Nietzsche leveléből: „Gerade wir Einsamen bedürfen Liebe, brauchen Genossen, vor denen wir wie vor uns selbst offen und einfach sein dürfen, in deren Gegenwart der Kampf des Verschweigens und des Verstellens aufgehört” [Éppen nekünk, magányosoknak szükségünk van szeretetre, társakra, akik előtt éppúgy, mint saját magunk előtt, nyitottak és egyszerűek lehetünk, akiknek a jelenlétében a hallgatással és a megjátszással felhagyhatunk] (Nietzsche i. m. 112.). „Der höhere philosophische Mensch, der um sich Einsamkeit hat, nicht weil er allein sein will, sondern weil er etwas *ist*, das nicht seinesgleichen findet: welche Gefahren und neuen Leiden sind ihm gerade heute aufgespart, wo man den Glauben an die Rangordnung verlernt hat und folglich diese Einsamkeit nicht zu ehren und nicht zu verstehen weiss! [...] [H]eute sieht sich der Einsiedler wie mit einer Wolke trüber Zweifel und Verdächtigungen umringt” [A magasabb filozófikus ember, akit magány vesz körül, nem azért, mert egyedül akar lenni, hanem mert ő olyan valami, amely nem talál hasonzóruket: milyen veszélyeket és új szenvedéseket hoz neki éppen a ma, amikor a rangok rendjébe vetett hitet elfelejtették, és ennek következtében ezen magányt nem tudják sem tisztelni, sem megérteni! (...) Ma a remete azt látja, hogy homályos kétségek és gyanúsítások felhője veszi körül] (uo., 100.).

⁸¹ „Széchenyi komoly erkölcsi felfogása, minden kalandja ellenére, a nemi élet etikus keretét csupán a házasságban látja.” Kornis Gyula: *A politika hősei*. 1940. 125.

Holofernes

[D]iese meine Arme sind bis an den Ellenbogen in Blut getaucht, jeder meiner Gedanken gebiert Greuel und Verwüstung, mein Wort ist Tod; die Welt kommt mir jämmerlich vor, mir deucht, ich bin geboren, sie zu zerstören, damit was Besseres kommen kann. Die Menschen verfluchen mich, aber ihr Fluch haftet nicht an meiner Seele, sie rührt ihre Schwingen und schüttelt ihn ab, wie ein Nichts; ich muss also wohl im Recht sein. „O, Holofernes, du weisst nicht, wie das tut!“ ächzte einmal einer, den ich auf glühendem Rost braten liess. „Ich weiss das wirklich nicht“, sagte ich und legte mich an seine Seite. Bewundere das nicht, es war eine Torheit. [...]

Kraft! Kraft! Das ist's. Er komme, der sich mir entgegenstellt, der mich darniederwirft. Ich sehne mich nach ihm! Es ist öde, nichts ehren können als sich selbst. Er mag mich im Mörser zerstampfen und, wenn's ihm so gefällt, mit dem Brei das Loch ausfüllen, das ich in die Welt riss. Ich bohre tiefer und immer tiefer mit meinem Schwert; wenn das Zetergeschrei den Retter nicht weckt, so ist keiner da. Der Orkan durchsaust die Lüfte, er will seinen Bruder kennen lernen. Aber die Eichen, die ihm zu trotzen scheinen, entwurzelt er, die Türme stürzt er um, und den Erdball hebt er aus den Angeln. Da wird's ihm klar, dass es seinesgleichen nicht gibt, und vor Ekel schläft er ein.

[Íme karjaim könyékig merültek vérbe, minden gondolatom nyomán borzalom és pusztulás, szavam halál. A világ szálnalmasnak tetszik előttem, úgy látszik arra születtem, hogy szétromboljam és valami jobb következze után. Az emberek átkoznak, de lelkenem nem fog az átkuk, hanem szárnyat bontva lerázza magáról, mint a semmit. Így hát nyilván nekem van igazam. „Ó, Holofernes, te nem tudod, milyen érzés ez!” – jajongott egyszer valamilyik, akit izzó rostélyon süttettem meg. „Valóban nem tudom” – mondtam én és odafeküdtem mellé. Ne csodálj, ostobaság volt csupán. (...)

Erő! Csak az erő! Csak az! Jöjjön hát, aki szembeszáll velem, aki leteper. Sóvárgok utána! Sivár dolog, senkit sem becsülni, csupán tulajdon magunkat. Zúzzon szét mozsárban és ha úgy tetszik, testem sarával tömjé be a lyukat, amit a világba véstem. Kardommal egyre mélyebbre és mélyebbre fúrok és ha a megmentőt nem ébreszti fel a jajveszékélés, akkor nincs is megmentő. Az orkán keresztülvisít a légtömegeken, édestestvérét keresi. De a tölgyeket, melyek mintha dacolni akarnának vele, gyökerestül tépi ki, ledönti a tornyokat és kiemeli sarkaiból a földgolyót. Akkor megérti, hogy nincs hozzá hasonló sehol és az utálattól elalszik. (Görgey Gábor fordítása.)] (5. felv.)

Széchenyi lényegbeli, de egyúttal tudatos arisztokratizmusát számos más nyilatkozatából is ki lehet mutatni. Ezek közül talán a legjellegzetesebbre utal, az arisztokratának és a technikai civilizáció – a dologi dinamizmus – előtti „primitív” embernek összefüggésére Széchenyinek az a kijelentése, amely azt hangsúlyozza, hogy „a legmagasb kiműveltség legközelebb jár a tiszta természethez. A nemes egyszerűség egynek mint másnak legszebb bája” (*Hitel*. 330.).

Az arisztokrata szédítő egyedülvalósági érzete nyilvánul meg Széchenyinek azokban a soraiban is,⁸² amelyekben teljes magárahagyottságát és magáraulaltságát

⁸² Széchenyi nagy egyedülvalóság-érzésére vall névalírása is: a „manupropria” koszorú alakban övezi az aláírást, mintegy elválasztva azt a világtól.

hangoztatja annálfogva, hogy Magyarországon nincs meg a kellő környezet, a kellő szellemi légkör a nagy alkotások létrehozatalára:

csuda ott szépet alkotni, derekast irni, hol nincs megismerő, nincs olvasó s a t. Könnyű azért sok szépnek véghezvitele más nemzeteknél, a mi nálunk igen nehéz. Minekünk az erény sokkal magasb lépcsőjén kell állni, mint másoknak, ha igazán kívánunk használni. Zrínyi fényes végét ki tudja, ki ismeri külföldön. [...] [H]alhatatlan eldődink, [...] rólok is csak a kisebb s tehetetlenebb rész tud. (*Hitel.* 406.)

Ugyancsak a legáltalánosabb arisztokratikus jellemvonás az, hogy – mint Széchenyi mondja – „saját szemével, nem máséval lát a független”.

Az arisztokrata cselekvésének önkéntességét emeli ki a következő megállapítása: „Sorsunk legédesb oldala pedig az, hogy mindent, a mit hazánk előmenetelére tenni akarunk, önkényesen teszünk. S ezt hívom részemről legszebb privilegiumunknak (*Hitel.* 458.).

Elfogadja Széchenyi a rendi megoszlást is, a *suum cuique* elvének formájában:

A kormány érettünk mindent nem tehet, ugy mi, földesurak, mindent jobbágyinkért nem végezhetünk. Minden rendnek van külön foglalatossága, s máséba nem elegendhetik a nélkül, hogy az egész csendes forgását zavarba ne hozza. (*Hitel.* 459.)

Tegye csak mindenki maga kötelességét, s ne valami egyebet: hanem azt ugyan emberül. (*Hitel.* 281.)⁸³

Meg is követeli Széchenyi, hogy arisztokrata volta miatt senki hátrányban ne részesüljön. Egyúttal a rendek harmóniáját az összesség hasznára való közreműködésben látja:

Kiki szeresse felebarátjában a hazafit s embert, [...] s ne üldözze honbeliét csak azért mert Gróf vagy Báró, s viszont, s végre ne vessen meg senkit, mivel tisztviselő, kereskedő, polgár vagy paraszt, s viszont. A gránit-erejű egész alkotása egyenlően függ mindegyiktől, csakhogy valóságosan használás, s ne fénylés élessze lelkét, s az tiszta legyen minden irigységtől. Ebből áll az egész mesterség, s ebben kiki mester lehet – milly felséges érzés! (*Hitel.* 456.)

⁸³ Vö. Iványi-Grünwald következő soraival: „A rendszer tehát a kötelességek teljesítése által véli a nagy társadalmi eszményeket megvalósíthatóknak. [...] »Hol kötelesség van, ott jusnak is, hol pedig jus, szabadság s privilegiumok vannak, ott bizonyosan kötelességeknek is kell lenni!« Helyesen látta meg Szekfű Gyula Széchenyi rendszerében a »méltányosság, a *suum cuique* politikai elvét, mely minden egyének érdeme szerint enged érvényesülést, az érdem a kötelesség teljesítése«” (a *Hitel*hez írt bevezetés, 174.).

Széchenyi maga hangsúlyozza helyzetének kiváltságos voltát abból a szempontból, hogy ismeretei másokénál lényegesen kiterjedtebbek, és vagyoni helyzete is kimagasló:

Külföldön tett többszöri utazásim, helyszínen szerzett tapasztalásim, és sok jeles emberekkel gyakorlott társalkodásim által egyrül másrul világosb, kiterjedtebb s több oldalú értelmem lehet, mint sok más nem olly kedvező állapotban voltaknak, s így azt bátorkodom remélni, hogy e munkában előterjesztett s a mindennapi vélekedéstől eltávozó jegyzésimet honunk valódi jóakarói rossz néven nem veendik, mert azokrul említést kirekesztőleg azért tevék, mivel használni kívánok. (*Hitel.* 488–489.)

Ha más országban közhasznú dolgok elősegítésétől kiki elzárja erszényit, megbocsáthatónak tartom, s tán én is úgy tennék, ha ott lagnám, mert jövedelmem egy részét a kormány vonná le adóul, s az országlás terhét viselni segítné. [...] Illy helyzetben kötelességi alapim ábrándozások volnának, nem tagadom; de munkám kirekesztőleg Magyarországnak, magyar rokonok számára s magyarul van írva. [...] S ki nálunk 1, 2, de 20 négyszeg mérföldet bír – s abbul a mit természetni tud, egy garas se vonatik le, nem fogja-e maga legigazságtalanabbnak itélni – ha csak egy pillanatig veti rá gondolatit, s Istenben hisz –, hogy ő mindenbül ki van hagyva, a mi az igazi polgár becsülete s disze, s nem fog e maga magán elpirulni, hogy illy különböztetésért, illy tetemes áldásért, eddig önkénynt nem tett már sokkal többet, mint a mit más hazákban tennie kellett volna. A legszabadabb emberek adót fizetnek, egyre s másra kinszerítve vannak, csak a magyar Nemes nem fizet semmit, s napjait töltheti, mint neki tetszik. (*Hitel.* 461.)

Ezért a magyar nemesnek egészen mások a kötelességei, többet kell áldoznia, mint másnak. Ezzel kapcsolatban – *captatio benevolentiae*-képpen – kiemeli a magyar nemes ilyen erényeit, amelyek mind arisztokratikus jellegűek: királyhűség, földszeretet, s mindez ösztönösen:

Az eset egészen különböző nálunk és másutt, s azért gondolatim is a kötelességrül egészen más színűek s más értelműek lehetnek, mint a milyenek eddig ismérétesek a nélkül, hogy kicsapongók volnának, mint a millyeneknek tán első tekintetre látszatnak. S ha áltáljában a magyar Nemesség tulajdonit s caractere fő vonásit legmélyebb gyökerinél vizsgáljuk, nem fejlik e ki nyilvánosan előttünk, hogy ezen most említett kötelesség alapjait az igazi Magyar születésétől fogva mindég szívében hordja, habár azokat világosan soha ki nem fejezte is? Honnan fakad azon bálvány-imádása anyaföldéhez, törvényes királyához rendíthetlen hűsége, hazája felemelésére s legnagyobb áldozatokra készsége, mellyek őtet minden nemzetektől megkülönböztetik? Nem másunnan, mint az igazság azon örök szent forrásából: „hogy a hol jus, szabadság s privilegiumok vannak, ott bizonyosan kötelességeknek is kell lenniök.” [...] [S]zámtalan igazi nemes, s nemcsak magyar Nemesember, lakja még országunkat. [...] Nyerjünk szép diadalmakat önmagunkon, merjünk nagyok s igazán nemesek lenni, s mondjuk ki himezés nélkül, hogy az, ki szerencsés helyzetünkben a közjóra törekedésbül akármi szín vagy ürügy alatt kivonatkozik, s hazája boldogítására legjobb tehetsége szerint nem tesz mindent, semmi ember s a haza gyalázatja. (*Hitel.* 461.)
[M]jennél nagyobb a születés, kincs, talentum, s több az üres idő, annál többet vár tőlünk a haza, és méltán. (*Hitel.* 457.)

Az arisztokratikus erényeket fejti ki a *Hitel* következő helye is:

A polgári erény valódi értelmében⁸⁴ [...] a kötelességek teljesítésének kutfeje, s nem egyéb, mint az anyaföldhez s honiakhoz vonzódo szeretet, s az uralkodóhoz viseltető hiveség tartalma, [...] mint Istent térden nem imád senkit. [...] A becsületes férfit mindenkiné megadja az övét, s a másé elvételét szintugy gyüölöli, mint önmaga jusáru könnyen nem mond le, sőt azt védeni tudja. [...] [P]olgár maradjon köriben, s teljesitse, mire alkotva van, hiven; ellenben a legkisebb is örüljön bátran s háborgatás nélkül a sors ajándékainak, vagy veritéke szerzeményinek. (*Hitel*. 398.)

Arisztokratikus a Széchenyi által hangoztatott tekintélyi elv is, így különösen az apára vonatkozóan: „Ne akarjuk, hogy egész világ minket vegyen mintául – modellául – t. i. vén az ifjat, s az erősebb engedjen a gyengébbnek, tanultabb a tanulatlanak: alkalmaztassuk inkább magunkat a többiekhez, kivált a műveltebb nemzetekhez, mint közönségesen a fiu követi apja nyomdokát, s az ügyetlenebb az ügyesebbet, s nem viszont.” (*Hitel*. 322.)

Arisztokratikus elv a személyi érték hangsúlyozása, még akkor is, ha forrása a munka és a begyakorlás is, mert ez is egy kiválasztási elv, amely szerint az embereket képesnek lehet tekinteni a közjó előmozdítására, még akkor is, ha reális helyzetük egyébként nem magasrendű,⁸⁵ de természetesen az, aki magasabban áll, többre köteles.

⁸⁴ A szóhasználat nem irányadó.

⁸⁵ Az alábbi idézetek azonban nemcsak Széchenyi arisztokratikus gondolkodásmódjáról tanúskodnak, hanem a modern civilizáció dicsőítését is magukban foglalják, úgyhogy a *Hitel*nek ezek a helyei alább még foglalkoztatni fognak bennünket Széchenyi dinamikus dologi szemléletével kapcsolatban.

„A mesterséges egybegyűlést – koncentrációt – végre vagy a véletlen, de csak rövid időre, vagy az emberi bölcsesség tartós hasznóná eszközöli. S eként minden kifejlődés, előmenetel, erő, érték és szerencsének legmélyebb sarkalata A *kiművelt emberfő*. Ennél lejjebb nem bocsátkozhatunk. [...] Az ész erő, s így az ész boldogság. [...] [M]ennyi bámulásra méltó szivárgott s nem másunnan, mint emberi agyvelőből a világra, Confutsee, Bacon, Franklin és számtalan mások marok nagyságú veleiből! A véletlen, melly igen sokban látszik legelső rugó s indítóknak lenni, úgy áll az emberi főhöz, mint a földben lévő arany a bányászhoz. [...] A tudományos emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma. [...] Nem termékeny lapány, hegyek, ásványok, éghajlat s a t. tesz a közérőt, hanem az ész, melly azokat józanon használni tudja. [...] Nem a sok katona vivja ki a csatát diadallal, hanem a tábornok által jól elkészült s bölcsességgel vezetett bajnok. [...] [M]orale pondus. [...] [M]indég meg kell csalatkoznia, ki az ellenség számát s ágyúit veszi csak számba, nem pedig a hadinép műveltségét s vezéreinek esztét. [...] Nem a sok kéz, de az ügyes kéz festi az évrázi képet, készíti az órát, erőművet s a t. [...] S ebből az következik, hogy a munka-felosztás [...] emeli az emberi fő tehetségét legmagasb tökéletességre. Természetes, hogy az, ki mindég egygyel foglalatos, azt ügyesebben tudja vinni, mint az, ki husz tárgyban munkás. [...] Mennyivel számos jó és tökéletes építőmester, fegyvergyártó, ács, timár, asztalos s a t. van egy országban, annál rövidebb idő alatt, s így kevésb idővesztéssel fognak erős építvények, jó fegyverek s bútorok s a t. előállítani, s azon mestereknek összevessége, vagy inkább azon lelki mennyiség, melly mind ezen tárgyak körül úgy szólván a »teremtő erő« határozza el egy nemzetnek a többiek közt ebéli feljebb vagy alantabb létét. [...] [A]köz intelligentia

Az arisztokrata büszkesége, tehát egészen emberi sajátossága is megnyilatkozik Széchenyi saját szavaiban, de egyúttal a nemzettel való egységet is hangsúlyozva:

Nem illy szolgálai dicséret emelheti halandó embertársainkat magasb lépcsőre, [...] mert a lelki rab csak úgy szól, mint haszna vagy félelme sugja; s valóban a nemesb és büszkébb érzésű [...] inkább egészen ismételtenül óhajtja hazafiui kötelességit gyakorolni s folytatni, mert a szolgálásból jövő dicséret előtte csak *bántalom*. [...] Nem fogok én Hazám dicsérője soha is lenni, mert az arra nem szorult, s egyébiránt magamat olly szoros kapcsolatban vélem hazámmal, hogy annak dicsérete nem látszik előttem helyesbnek, mintha valami rokonomat vagy önszemélyemet magasztalnám. (*Hitel*. 454.)

A lovag szól Széchenyiből a *Hitel*ben, amikor az üzleti élet tisztaságát követeli.⁸⁶ A lovagra jellemző Széchenyi elmefuttatása az örökösödés jogintézményéről:

S tán az öröködést egészen más módon kellene eszközölni; nem hercegi palást vagy grófi köpönyeg alá, vagy régi név, avagy pénzes láda – mellyben pénz sokszor nincs – mögé bujás, hanem igazi becsület, egyenesség, takarékoság s halhatatlan tettek által. (*Hitel*. 442.)

A középkori lovag nyilatkozik meg Széchenyiben akkor is, amikor a keresztény univerzalizmusról beszél Európában.⁸⁷ Ezt a gondolatot egészen meglepő helyen és összefüggésben említi meg, ott, ahol a dinamikus dologi szemlélet átvételét sürgeti a nyugati országokból, elsősorban Angliából:

Mi a keresztény vallás s józanabb philosophia által Európában, mellynek hossza s széle olly csekély, inkább csak egy familiabeliek vagyunk. (*Hitel*. 346.)

– értelmesség – azon jel, mellynél fogvást a bölcs a nemzeteket mázsálja. S az mennél nagyobb, annál kevesebbet szorul másokra, s így annál függetlenebb, szabadabb s erősb a nemzet. Ezek szerint mind-egyiknek tehetségében áll, akármilly alacsony helyzetű légyen is – s ez milly kellemesen hevítő önértés! –, nemzete erejét nagyobbítani. Hanem azt [...] mindenki csak a maga természeti álláshelye tökéletes betöltése által teljesítheti. Sokszor alacsony lépcsőn nyert tudomány egészen új életerőt hoz egy nemzetbe, mint Watt az angolok közé a gőz-machina által. De többnyire felemelkedtebb helyről szívárogo le az erény és tudomány. [...] Mennél magasb születésű pedig a hazafi, s mennél dúsabb, annál jobban nevelheti s terjesztheti a köz értelmességet, s így a haza erejét” (Széchenyi István: *Hitel*. 412. s köv.).

⁸⁶ Vö. Kuncz Ödön bevezetésének 1., 5. és 6. lapjával a Kuncz–Balás-féle *Tisztességtelen verseny* c. műben. „S ha van alacsony szolgálélek a világon, annak cimje bizonyosan a fegyvertelennek fegyverrel megtámadása, csak az uszít számos bűnöstársakat egyedül levőre, az tudná csak az alvónak szívébe döfni a kést. Átok legyen azok emlékezetén s megvető gyűlölet jele, kik a nemes magyar névre tetteik által illy szenny, illy mocskot hoztak. Ha a forgolódo, piperés, pápaszemes s a t. ügyes, sokoldalú cosmopolita csalfa s hazug, eltűrheti az ember; mert úglátszik, természetéhez illik; de mikor az egyszerű, nyíltképű, bátor tekintetű, férfias valódi magyar nem olly igaz, mint az arany, nem olly hű, mint az anyai aggodalom, nem olly egyenes cselekedetű, mint a napsugár, s nem olly nyíltszívű, mint a tavasz hajnal, bizonyára csupa pókedelem s természet csúfja!” (Széchenyi: *Hitel*. 380).

⁸⁷ A középkori keresztény univerzalizmusról nagyon tanulságosan beszél Constantin Frantz: *Die Naturlehre des Staates*. 1870. Vö. továbbá James Bryce: *A római szent birodalom* c. művével.

De nemcsak a *Hitel*ben, hanem más munkáiban is egész tömeg bizonyítékát találjuk Széchenyi tudatos arisztokratizmusának.⁸⁸ Ezúttal csak a *Blick* ilyen irányú kijelentései közül néhányat kívánunk idézni az alábbiakban.

A *Blick* egy óriási vádirat az anonimitás ellen, és lovagi kiállítás a nyíltság, a szemléletesség, a személyiség tisztelete mellett. Mindjárt az előszóban az anonimitás kérdését feszegeti Széchenyi, a nem-szemléletest. Az anonimitással szembeállítja a lovagi nyíltságot, a bátor kiállást, az ellenfél sorompóba állásának követelését. Az anonim könyvet mint gyertyalángot a fényes nappal állítja szembe. A bíráló fényének hiányát is kifogásolja Széchenyi a *Blick*ben, a bíráló tilalmát. Ez is a szemléletesség követelése. A felelősségvállalás hiányát ostromozza továbbá az anonimitásban, de azt is, hogy az Alexander Bach-féle öndicsőítést tartalmazó kevés számú példányból nem tájékozódhat mindenki, csak a kiválasztottak. Idevág a hamisítás egyenes vádja is a *Rückblick* ellen, pedig hazugságból efemer tűzijáték származhatik, de tartós áldás nem. A lovgiatlanság abban áll, hogy Bachnak anynyi a fegyvere, mint egy Attilának, míg ellenfele védtelen. Hasonló az öndicséret vádja is, különösen úgy, ahogy Bach teszi: önmagát dicséri anélkül, hogy megnevezné magát, s így a dicsérő és a dicsért személy azonossága is homályban marad: „Schlafrock oder Schafspelz der Anonymität [a névtelenség hálóköntöse vagy báránybundája] (21.); [...] während wir so unglücklich sind, gegen unsere Neigung und gegen unseren Charakter mit geschlossenem Visier, aus einem Versteck heraus plänkeln zu müssen” [amíg mi oly boldogtalanok vagyunk, hogy hajlamunk és jellemünk ellenére zárt sisakrostéllyal, rejtékből kell hadakoznunk] (22.). Az egész *Blick* egy nagy személyeskedés, a legszélsőbb személyi szemlélet: „Um nun aber unmittelbar wieder auf Hochderselben hohe Person zurückzukommen” [hogy most ismét közvetlenül ahhoz a magas személyhez jussunk vissza] (117.); „Chamäleon” (74.); „Jocrisse, chef des brigands” [bugyuta zsvány] (77.); „Faxen, Hypocrisie” [szamárság, képmutatás] (76.); „Schlange” [kígyó] (77. és sok más helyen); „Blutegel” [pióca] (77.); „S. M. der ritterliche junge Kaiser” [Öfelsége az ifjú lovagkirály] (78.); „Haynau [...] Hallucination, die selbst die süßen Illusionen des siamesischen Elephanten in der persischen Fabel weit übertrifft” [Haynau (...) hallucináció, ami a perzsa mesebeli sziámi elefánt édes illúzióját is messze túlszárnyalja]; „Feld-, Frei- und Galgenherr” [hadvezér, báró és az akasztófa ura] (79.);

⁸⁸ Meg kell vallanunk, Széchenyi arisztokratizmusa nem mindig lovagias, kisiklás nála is előfordul. Így az öreg Dessewffy Józseffel folytatott polémiajában (*Világ*). Erre Kecskeméthy is rámutat: Er beging dabei den Fehler, seinen hochachtbaren Gegner schonungslos zu behandeln [Eközben elkövette azt a hibát, hogy a nagytiszteletű ellenfeleit kiméretlenül kezelte] (i. m. 17.). Hasonló a Ferenczyeset. Ezekben a vonatkozásokban Nietzsche „nagyembere” áll előttünk: „Ein grosser Mensch [...] er ist kälter, härter [...] es fehlen ihm die Tugenden, welche mit der »Achtung« [...] zusammenhängen” [Egy nagyember (...) hidegebb, keményebb (...), nincsenek meg benne azok az erények, amelyek összefüggenek (...) saját maga »tisztéletével«] (Nietzsche i. m. 102.).

„der tapfere Feldherr, dieses seltene Compositum von carnivoren Blutdurst und herbivoren Gutmütigkeit” [a bátor hadvezér, ez a ritka összetétele a húsevő vérszomjnak és a növényevő jóságnak]; „den Lindwurm der Revolutions-Parthei [...] durch seine Vor- und Nachrichter (?) in einer Person ein bischen in die Höhe heben liess” [a forradalmi párt sárkányhoz hasonló állatát (...) kissé a magasba emelte] (80.); „mit solchem Entsetzen empfangen, wie ein wasserscheuer Hund” [olyan undorral fogadni, mint a víztől írtózó kutya] (82.); „Die meisten hielten ihn für einen Tiger mit ungewöhnlich langen und besonders gespitzten Ohren” [A legtöbben rendkívül hosszú és különösen hegyes fülű tigrisnek tartották] (83.); „dintige Husaren-Armee” [tinta-huszársereg]; „Dintenschar” [tintacsapat]; „Ihre [ti. Baché] betrügerischen Phantasmagorie-Brillen”; „damit [...] sie alle [...] als leblose Maschinen beurteile und behandle, denen nichts wehe tut” [Az ő (ti. Baché) csalóka fantazmagória-szemüvege; (...) amivel (...) mindent élettelen gépnek lát és kezel, aminek semmi sem fáj] (89.); „Excellenz auf keine gerade, ehrliche Art vorschreiten” [Excelenciája nem egyenes, becsületes módon halad előre] (90.); „Excellenz gehen in Hinsicht Ihrer Reformen in Ungarn auf keinem ehrlichen, geraden, einfachen Weg” [Excelenciája a magyarországi reformok terén nem őszinte, egyenes, egyszerű úton halad] (91.); „Pizarro, Cortez” (93.). A 93. és 94. lapon emberiséget boldogító, egységes osztrák birodalomról beszél a magyar romokon: „fortschrittliche Civilisation [...] für einen zum Minister avancierten Neufeuilletonisten [...] halten. [...] Welt- und Geschmack-Verbesserer” [haladó civilizáció (...) miniszterre avansált újdonsült tárcaíró; világ- és ízlésjavító] (94.); „auf dem macchiavellistischen Speisezettel” [macchiavellista étlap]; „Sie geistreicher österreichischer Neubeobachter” [Ön, szellemes osztrák megfigyelő] (95.); „Sunt certi denique fines quos ultra citraque nequit consistere rectum”; „Ihre soufflirten Urteile” [az Ön sugalmazott ítéletei]; „der Unterschied zwischen Carl und Franz Moor” [Carl és Franz Moor közötti különbség]; „jeder Maschinist, ob dann seine Maschine der Staat, der Galgen oder ein Maulwurfzwickler ist, sieht selbstverständlich gerne, wie dessen Rouage dem Erfolg entspricht” [minden masiniszta, függetlenül attól, hogy a rábízott gép az állam, az akasztófa vagy egy vakondok cvikkere-e, természetesen örül neki, ha a gépezet sikeres] (96.); „Gleissneri und Scheinheiligkeit” [képmutatás és színlelés]; „Menschen wie Nationen verlangen, dass man ehrlich mit ihnen umgehe” [az emberek és a nemzetek is azt kérik, hogy őszintén bánjanak velük] (97.); „Dintenlecker” [tintanyaló]; „die »Lockpfeife« der Gleichberechtigung aller Nationalitäten” [minden nemzetiség egyenjogúságának „csalogató sípja”]; „entweder Selbstbetrug oder Betrug Anderer” [vagy önbecsapás, vagy mások becsapása]; „entweder echte, genuine, urwüchsige Dummheit [...] oder echte genuine machiavellwüchsige Hypocrisie” [vagy valós, igazi, eredeti butaság (...), vagy valós, igazi macchiavellista hipokrizis] (98.); „Gleichberechtigung der Nationalitäten in Österreich ausposaunen, den alten Harlekin mit einer Farbe anstreichen zu wollen”; „ob in diesem »Betrugs-Tranke« mehr Trottel- oder mehr Tartuffe-Stoff enthalten ist” [a nemzetiségek

egyenjóságát Ausztriában szétkürtölni olyan, mint az öreg harlekint egy színűre festeni; (...) vajon ebben a bódító italban az együgyűségből vagy a képmutatásból van-e több] (99.); „welches [...] nach Schönbrunn oder in die londoner Zoological Garden passt” [ami (...) Schönbrunnba vagy a londoni Zoological Gardenbe illik] (102.); „Vernünftige Menschen [...] hätten keine Unmöglichkeiten angestrebt, welche stets nur von dem unmündigen Volk ohne Überzeugung und ohne alle Discretion anhelirt werden [...] diese Majorität, die man freilich mit Phrasen, Feierlichkeiten etc. zu beschwichtigen kann” [Értelmes emberek (...) nem törekedtek volna olyan lehetetlenségekre, amelyeket csak a meggyőződés és diszkréció nélküli kiskorú nép követel] (101.); „Robespierre, Marat [...] Die Sophismen und Impertinenzen der benannten französischen Bluthunde” [Robespierre, Marat (...) a megnevezett francia véredek szofizmái és impertinenciái] (103.); „Que le genre ennuyeux est le genre le plus dangereux” [Ez a fajta unalmas viselkedés a legveszélyesebb] (104.); „O wenn Menschen auch nur wirkliche Tiere wären” [Bárcsak az emberek igazi állatok lennének] (113.); „Parvenus [...] wenn sie auf einmal [...] aus einer finstern Schreibstube zu schnell in die Nähe der Sonne gelangen” [parvenük (...), ha ők egyszerre (...) egy sötét irodából túl gyorsan a nap közelébe kerülnek] (45.) stb. stb.

A *Blick*nek ezek a kifakadásai egyebek közt Széchenyi arisztokratizmusát is megvilágítják, sokszor egészen empirikus értelemben, az arisztokrata árnyoldalait is mutatva. Széchenyi arisztokratizmusának empirikus oldalára világít az is, amikor Bachot polgári származásáért gúnyolja, és ezt kapcsolatba hozza újabb előkelő pozíciójával, amelybe – Széchenyi felfogása szerint – nyilván nem illik bele: „Excellenz haben gewiss oft zur Erholung nach [...] Genuss eines »aufgepfefferten« Aristocratico-Ministerial-Dinners, welches Ihrem bürgerlichen Magen Ungelegenheiten verursacht” [Excellenciád egy túlfűszerezett arisztokrata-miniszteri vacsora (...) élvezete után, amely polgári gyomrának kellemetlenséget okozott, bizonyára gyakran pihenni tért] (*Blick*. 234).

Az arisztokratikus mindennek – még önmagának is – fölébekerelkedés⁸⁹ szól Széchenyinek a *Politikai programmtöredékek*ben (27.) tett kijelentésében arról, hogy bár nincs ellenzéki hajlandósága, mégis sokáig ellenzéki politikát folytatott:

⁸⁹ „Und wenn dir nunmehr alle Leitern fehlen, so musst du verstehen, noch auf deinen eigenen Kopf zu steigen: wie wolltest du anders aufwärts steigen? Auf deinen eigenen Kopf und hinweg über dein eigenes Herz! Jetzt muss das Mildeste an dir noch zum Härtesten werden. [...] Von sich *absehn* lernen ist nötig, um *viel* zu sehn: – diese Härte tut jedem Berg-Steigenden not” [És ha neked nincs már létrád, akkor fel kell tudnod a saját fejedet is másznod: hogy jutnál fel máshogy? A saját fejedet és a szívedet keresztül! Most a leglágább részednek kell a legkeményebbnek lenni. (...) Hogy sokat lássunk, meg kell tanulni magunkat nem nézni: erre a keménységre minden hegymászonak szüksége van] (uo., 94–95).

Én természetem és hajlandóságom szerint sohasem voltam az ellenzék embere. [...] És mégis, politikai pályám kezdete óta és legnagyobb része folytában szinte a legközelebbi időkhöz ellenzéki szerepet viseltem, noha ezen idő alatt is mindent elköveték, mi csak tehetségemben állott, nehogy hazafiúi tisztetem csupa negatívóra legyen szorítkozva, de a positivitas mezején is közreműködök, mennyire lehet, egy lépéssel elé.

b) Széchenyi arisztokratizmusa objektíve⁹⁰

Az arisztokrata, mint láttuk, azonosítja magát a nemzettel. Széchenyire ez a legnagyobb mértékben ráillik, amint Kecskeméthy Aurél hangsúlyozza (*Graf Stephan Széchenyi's staatsmännische Laufbahn, seine letzten Lebensjahre in der Döblinger Irrenanstalt und sein Tod*. 1866. 69. s köv.):

Aber nie fiel es ihm ein, sich selbst zu rühmen. [...] In solchen Augenblicken erschien er in seiner ganzen Seelengrösse, aber auch in seinem aristokratischen Charakter. Weshalb hätte er sich rühmen sollen? Was er für das Vaterland getan, das hatte er für sich selber getan: er fasste die Sache so auf, als ob er seine eigenen Güter investirt hätte. Das Vaterland war das seinige. Er sah sich nicht bloß für ein Glied der Nation, sondern gewissermassen als deren

⁹⁰ Széchenyire sokban ráillik Nietzsche jellemzése a „nagyemberről”: „Ein grosser Mensch, – ein Mensch, welchen die Natur in grossem Stile aufgebaut und erfunden hat – was ist das? *Erstens*: er hat in seinem gesamten Tun eine lange Logik, die ihrer Länge wegen schwer überschaubar, folglich irreführend ist, eine Fähigkeit, über grosse Flächen seines Lebens hin seinen Willen auszuspannen und alles kleine Zeug an sich zu verachten und wegzuzwerfen, seien darunter auch die schönsten, »göttlichsten« Dinge von der Welt. *Zweitens*: er ist kälter, härter, unbedenklicher und ohne Furcht vor der »Meinung«; es fehlen ihm die Tugenden, welche mit der »Achtung« und dem Geachtet-werden zusammenhängen, überhaupt alles, was zur »Tugend der Herde« gehört. Kann er nicht führen, so geht er allein; es kommt dann vor, dass er manches, was ihm auf dem Wege begegnet, angrunzt. *Drittens*: er will kein »teilnehmendes« Herz, sondern Diener, Werkzeuge; er ist, im Verkehre mit Menschen, immer darauf auf, etwas aus ihnen zu *machen*. Er weiss sich unmitteilbar: er findet es geschmacklos, wenn er vertraulich wird; und er ist es gewöhnlich nicht, wenn man ihn dafür hält... Es ist eine Einsamkeit in ihm, als welche etwas Unerreichbares ist für Lob und Tadel, eine eigene Gerichtsbarkeit, welche keine Instanz über sich hat” [Egy nagyember – egy ember, akit a természet nagy stílusban alkotott meg – mi az? Először: egész tevékenységét meghatározza az a mély logika, amely mélysége miatt nehezen kiismerhető, következképpen félrevezető, ez egy olyan képesség, amely révén életének jelentős részében akarátát ki tudja kapcsolni és magában minden apróságot képes megvetni és eldobni, még ha azok között ott vannak a világ legszebb, »legistenibb« dolgai is. Másodsor: ő hidegebb, keményebb, kevésbé aggodalmaskodó, és nem fél a »véleménytől«; nincsenek meg benne azok az erények, amelyek összefüggenek a mások és a saját maga »tiszteletével«, egyáltalán semmi, ami a »tűzhely erényeihez« tartozik. Ha nem vezethet, akkor egyedül cselekszik; aztán előfordul, hogy akivel az útja során találkozik, annak odamorong valamit. Harmadsor: nem akar »érező« szívet, hanem szolgálakat, eszközöket; a többi emberrel való érintkezésben mindig arra törekszik, hogy formálja azokat. Magát közvetlenül ismeri: ízléstelennek tarja, ha bizalmaskodik; és rendszerint nem is tesz úgy, amikor azt gondolják róla... Magányához nem férhet dicséret és feddés, ez valami olyan egyéni bíraskodás, amely nem ismer maga fölött más hatalmat] (uo., 102.).

Familienoberhaupt an. Und das zwar mit ziemlich absolutistischen Ansprüchen. Denn er sah es nicht gern, wenn auch Andere sich in seine Angelegenheiten mischten. [...] Daraus erklärt es sich, dass er seine Person ganz und gar mit der Nation identifizierte, so dass seine Individualität völlig in seinem Stamme aufging. Daher jene tiefgewurzelte Liebe zum Lande und zur Nation, wie ich dergleichen bei keinem Andern, selbst unter unsern hervorragenden und begeisterten Patrioten gefunden habe. Diese Liebe war bei ihm so innig mit der Selbstliebe verwachsen, dass die eine von der andern nicht getrennt werden konnte. Er war ein organischer Theil am Leibe der Nation. Wenn man diese am kleinen Finger verletzte, so empfand er den Schmerz bis ins tiefste Mark hinein. Was er gelitten haben mag, als man in den Tagen des Zornes und der Rache die Nation mit Füßen trat, das weiss Gott allein. [...]

Der pathologische Grund- und Charakterzug, zugleich die Quelle seines Leidens, war die Vaterlandsliebe. Im Vaterlande verlor er sich; in der Idee und in den Interessen des Vaterlandes ging sein Ich vollständig auf. Seine momentane Stimmung – in so fern sie nicht von körperlichen Leiden bedingt war – hing einzig davon ab, ob günstige Nachrichten in Bezug auf Ungarn, auf eine bessere Wendung der Dinge und den baldigen Sturz des „Systems“ eingegangen waren. War dies der Fall, so erschien sein ganzes Nervensystem elektrisiert. Nicht nur seine Seele ward erheitert und erschloss sich, wie sich der Blütenkelch dem Sonnenstrahle erschliesst; auch sein Körper schien stärker geworden. Er richtete sich empor und sprach mit vollem Gewichte. Er fühlte sich wieder als Stephan Széchenyi. [De sohasem jutott eszébe, hogy magát dicsérje (...). Ilyen pillanatokban egész lelki nagyságában jelent meg, de arisztokrata jellegében is. Miért kellett volna magát dicsérnie? Amit ő a hazáért tett, azt magáért tette: úgy fogta fel a dolgot, mintha a saját jószágait fektette volna be. A haza az övé volt. Ő magát nem pusztán a nemzet egy tagjának tekintette, hanem bizonyos fokig annak családfőjének. És ezt meglehetősen abszolutisztikus módon. Mert nem vette szívesen, ha mások is beleavatkoztak a dolgaiba. (...) Ezzel magyarázható, hogy személyét teljesen a nemzettel azonosította, úgyhogy egyénisége teljesen feloldódott törzsében. Innen jött az a mélyen gyökerező szeretete az ország és a nemzet iránt, amilyent én másoknál, még a legkiválóbb és leglelkesebb hazafiainknál sem tapasztaltam. Ez a szeretet nála annyira összeforrott az önszeretettel, hogy az egyiket a másiktól nem lehetett elválasztani. Ő a nemzet testének organikus része volt. Ha valaki a nemzet kisujját megsértette, akkor ő egészen a velejéig fájdalmat érzett. Csak Isten tudhatja, mennyire szenvedhetett, amikor a düh és a bosszú napjaiban lábbal tipodtak a nemzeten. (...) Patologikus alap- és jellemvonása, egyben szenvedésének forrása hazaszeretete volt. A haza szeretetében teljesen feloldódott, saját énjét teljesen átadta a haza gondolatának és érdekeinek. Pillanatnyi hangulata – amennyiben azt testi fájdalom nem befolyásolta – egyedül attól függött, hogy jó hírek érkeztek-e Magyarországgal, a dolgok jobbra fordulásával és a „rendszer” mihamarabbi bukásával kapcsolatban. Amikor ez volt a helyzet, akkor idegrendszere felvilanyozódott. Nemcsak a lelke lett derűsebb, és nemcsak kitérült, mint ahogy a virágkehely kinyílik a napsugár hatására; de teste is megerősödni látszott. Kiegyenesedett és jelentősegteljesen beszélt. Ismét Széchenyi Istvánnak érezte magát.] (Vö. 72.)

Az arisztokratának a nemzettel, a múlttal való azonosságára szépen világít rá Hegedűs (i. m. 153.), amikor úgy látja, hogy Széchenyi az ősi magyar lovas még irodalmi stílusában is: „A paripa patáit halljuk dobbanni minden gondolata mögött, a magyar puszták száguldó lova adja írásainak lázas iramát.” (Szerintünk azonban más nyilatkozik meg Széchenyi stílusában: a dologi dinamika. Lásd alább 591., 593.)

Kemény Zsigmond nagyon lényegesnek találja Széchenyinek azt a nyilvánvalóan arisztokratikus attitűdjét is, hogy ő mindennek a középpontja, és hogy egyedül az ő programja és módszere a helyes. Kemény maga is elismeri azoknak az állításoknak az alaposságát, amelyeket Széchenyi ellen hoztak fel ebben az irányban. Ezeket Kemény Zsigmond így részletezi (*Tanulmányok*. 246. s köv.):

Kossuth a Széchenyi politikai eljárását azért tartotta az utóbbi időkben népszerűtlennek, mert a gróf a gyöngélkedő nemzet „hivatott orvosának” képzelte magát, ki a beteget assistensei segédelmével gyógyítgatja, és meg van győződve, hogy egyedül az ő kezében van a mérleg, melyen fölmérhetni, hogy a gyógyszerből ez idő szerint hány mákszemnyi kell a szenvedőnek. [...]

[A] következő állításokat találандjuk: Széchenyi saját személyét tekintette a haladási mozgalom központjának; ő a reformokat kevés kezek által óhajtotta eszközölni; egy előre kicsinált rendszer fonalszálain kívánt haladni; s bosszúsággal törekvők visszaautasítani mind azt, mi tervén kívül intéztetik egyének vagy pártok által.

Kemény hivatkozik Desseffy Aurél kijelentésére is, amely szerint „a gróf eszmei világában szellemi középpont: maga a tisztelt gróf és rokonszenvű barátai; eszközök: a nemes gróf iratai s a helybeli egyletek s intézetek.” Ezek a „vádak” Kemény szerint sem alaptalanok:⁹¹ Széchenyinek ezek a kijelentései Kemény szerint nem hiú öndicsőítés, hanem – mint Kemény mondja – Széchenyi „jellemének alaphangjai”:

Ezen idézetből Széchenyi jellemének három alaphangja tűnik ki: mély hit saját politikai meggyőződésének helyességében; méla és fájdalmas érzés izolált állása miatt; megdöbbentő jószellem a veszélyek iránt, azon prófétai lélek, mely az ő agyának átható, mindent mérlegelő munkásságából támadt, s előbb mentővé lőn, és míg a reménnyel szövetkezhetett, szárnyainak suhogásával oltalmazta kedveltjét a csalálmoktól, midőn pedig e reménytől megvált, furiává alakult, égő kanóczával megpirította a szívet, és saskörmeivel szétépte azon agy idegeit, melyben fogantatott.

Ezek a jellembeli sajátosságok Kemény szerint igazolják Széchenyi önmagába vetett hitét.⁹²

Jelen célunkra elég annak bevallása, hogy Széchenyi politikai rendszerének kirekesztő helyességét oly rendületlenül hitte, mint ama szilárderélyü reformátorok szokták, kik e mély

⁹¹ I. m. 267. s köv.

Azon állítás, hogy Széchenyi magát a nemzet egyedül hivatott orvosának tartotta, nem alap nélküli, ámbár csak némi módosítások mellett igaz.

A gróf maga, a magyar Akadémia 1842. évi nagygyűlését kinyitó beszédében így szólt: „Axioma tisztaságban vélem látni nézetem kirekesztő helyességét. [...] Egyeztető középutat pedig ez esetben nem látok. [...] Legalább vérünk nemesbjei nem okulandnak.”

⁹² Kemény i. m. 269. s köv.

hit nélkül soha sem szaporították volna azon igazságok és tévedések összegét, melyeket az eszmék forradalmának, a szellem időszakonkénti nyilvánulásainak nevezünk. [...]

Ő tudott színlelni, és gyakran rejté szándékát oly indokok alá, melyek a siker számára gyártattak.

Ő tudott túrni, s a tett alkalmas idejét azon hidegnek látszó önmérsékléssel várta be, melyet a hiu nem ismer, a becsszomjas nem feledhet el.

Ő tudott lealkudni. [...]

Sőt hő óhajtásait is láttuk általa feláldoztatva, mint egyes zászlóaljokat az egész eredményért néha semmivé hagy tétetni a hadvezér.

Ha e tekinteteket egy látpontra vonjuk össze, ki fog világlni, hogy Széchenynek csalhatatlansági hite inkább a dolgokkal tisztábanlét eredménye,⁹³ mint egyéniségének túlbecsülése volt.

Kemény is elismeri,⁹⁴ hogy Széchenyi önmagát egyedül tartotta hivatott vezérnek, de az ebből Széchenyire vont kedvezőtlen következtetések Kemény szerint nem helyesek:

Széchenyi nem szívesen türt maga mellett tekintélyeket, kevés kezek által kívánta vezetetni a nemzet újjáalakulási művét, és inkább egy szabadelvű autokratához, mint az eszméit szerényen terjesztő népemberhez hasonlított.

Bizonyos határokig ezen állítás szintén megdönthetetlen.

A mély meggyőződésből, bármely szelid formákban tartassék, csaknem visszaidézhetetlenül két tulajdonnak kell kifejlődni: először, némi türelmetlen hévnek a más nézetek irányában, sőt némi fölerőszakolási vágynak; másodsor, a cselekvényesség erélyének, mely rendre az idegen körökbe is belevág, absorbeáló természetet ölt magára, és a kisebb rangú egyéniségek fejlődését akaratlanul is gátolja.

Széchenyi nem vala ment azon hévtől, mellyel a secták emberei a közelebbi nézetárnyalatokat inkább szeretik sujtani, mint a távoliakat. De meg kell vallanunk, oly ritka szerencséje volt, hogy midőn szenvedélyes modora miatt leginkább tartaték üldözőnek, többnyire akkor vala vagy igazságos, vagy előrelátó.

Továbbá ő sem tartózkodék vissza ama kielégíthetetlen és vágyyszomjas munkásságtól, mely az események fonalszárait saját egyéniségének kerekéről akarja leszöni; de önzéséért nem áldozott eredményeket föl, míg az eredményekért gyakran háttérbe nyomta, sőt néha el is feledé önzését. Aztán noha szerette magát egy törekvésben központul, mégis a cseleket és taktikát a tárgyak, s nem személye emelésére használta.

Kortársai későbbi polémiaiban az irigység választóvizét s a sértett góg méregkeverékét vélték látni. [...]

⁹³ Az arisztokratikus magasról nézés egyúttal a dolgok velejébe való intenzív látás is az emberfö-löttivé vált emberben: „Széchenynek kevesebb ismeretre volt szüksége, mert benne az az öserő működött, amely maga is eszméket alkot. Ismeretek közvetítése nélkül látta a dolgok lényegét, a végső okokat, ide a szorgalmas ember minden tanulás árán sem jut el soha” – mondja Grünwald Béla, akinek erre a megállapítására László Dezső hangsúlyozottan felhívja a figyelmet (*Akarom: tisztán lássatok*. 1933. 48.).

⁹⁴ Kemény i. m. 270. s köv.

A kedvezés és előítélet nélküli történelem az adatokból indokolni alig tudandja, hogy e mozgalmas időkben miért kelle az eszes és jóhiszemű emberekből is oly soknak rövidlátóvá válni, ha a *Kelet Népe*ben a honfi aggodalmak legőszintébb nyilvánulását olvasták; és viszont, túlélés szeművé, ha a gyanakodás ábrándképeiből alkották a legcsodálatosabb rajzokat Széchenyi szándékai felől.⁹⁵

Amikor Széchenyi szembeállítja a pár százezer nemest a sok millió jobbaggyal, látszólag mennyiségi, hasznossági szempontot alkalmaz. De ez csak formanyelv, nem lényeg. A lényeg keresztényi: minden ember Isten gyermeke, minden embernek juttatni kell a földi javakból, erre mindazok kötelesek lélekben, akiknek vannak javaik. Ez egyúttal lovagi gondolkodás is.

Széchenyi a modern világba beleszületett lovag,⁹⁶ aki azonban nem kerül ferde helyzetbe saját lényének a korral való ellentéte miatt, nem Don Quijote, nem is csinál „új *Zrínyiászt*”, nem botlik bele a modern életbe, hanem azt igyekszik magához emelni, „megnemesíteni”, a legszürkébb mindennapiságot fénybe borítja, ha hozzányúl, az ingatlanzálog intézménye a lovagi becsület himnuszára ihleti,⁹⁷ a modern kapitalizmussal Istent akarja szolgálni, csakúgy mint a modern technikával,

⁹⁵ „Jede Handlung, deren ein Mensch nicht fähig ist, wird von ihm missverstanden. Es ist auszeichnend, mit seinen Handlungen immer missverstanden zu werden. Es ist dann auch notwendig und kein Anlass zur Erbitterung” [Minden olyan cselekvést, amire egy ember nem képes, nem fog megérteni. Ki fog tűnni, hogy cselekedeteivel sohasem talál megértést. Ez szükséges is, nem ok az elkésredésre] (Nietzsche i. m. 51.).

⁹⁶ Hegedűs (i. m. 152., 159.) az „ősparaszttal” magyarázza Széchenyi egyéniségét. Pedig sokkal valószínűbb az arisztokratikus lényeg, összhangban van mindennel, ami Széchenyi. Míg az ősparaszt legfeljebb annyiban jöhet szóba, amennyiben a paraszt arisztokratikus vonásairól szó lehet.

Nietzsche is mondja: „und es ist möglich, dass sich heute im Volke, im niedern Volke, namentlich unter Bauern, immer noch mehr *relative* Vornehmheit des Geschmacks und Takt der Ehrfurcht vorfindet als bei der zeitunglesenden Halbwelt des Geistes, den Gebildeten” [és lehetséges, hogy ma a nép körében, a nép alacsonyabb osztályai körében, konkrétan a parasztok között az ízlés relatív előkelősége és a tisztelet tapintata nagyobb mértékben megtalálható, mint a szellem újságolvasó, kétes hírű társadalmi rétegében, a műveltek körében.] (Nietzsche i. m. 47–48.).

Amit a paraszt jelent: a földközelség és a faj, az jellegzetes az arisztokratára is. Hegedűs „ősi lovasa” pedig nem paraszt: nomád! Hegedűs csodálatos logikával látja az ősparasztot abban a Széchenyiben, aki maga is lovagnak nevezi magát.

⁹⁷ „Was macht denn »edel«? [...] [D]ass die Leidenschaft, die den edlen befällt, eine Sonderheit ist, ohne dass er um diese Sonderheit weiss: der Gebrauch eines seltenen und singulären Massstabes und beinahe eine Verrücktheit: das Gefühl der Hitze in Dingen, welche sich für alle andern kalt anfühlen: ein Erraten von Werten, für die die Waage noch nicht erfunden ist [...] eine Selbstgenügsamkeit, welche Überfluss hat und an Menschen und Dinge mitteilt” [Mi tesz hát »nemessé«? (...) Hogy a szenvedély, ami a nemest elragadja, különleges dolog, anélkül hogy ő ennek tudatában lenne: ritka és egyedi mérték használata és a csaknem teljes örület: a forróság érzése olyan dolgokban, amelyek mindenki más számára hideg tapintásúak: olyan értékek kitalálása, amihez a mérleget még nem találták fel (...), önmagával való megelégedettség, amiből bőven van neki, és ezt emberek és dolgok felé is közvetíti] (Nietzsche i. m. 39.). Lásd 74. ljt.

azért, hogy Isten akaratának érvényt szerezzen, aki a magyar népet nagy hivatásra szánta, amikor megalkotta és megtartotta évszázadok vérzivatarain keresztül. Így emeli Széchenyi a modern élet szükségszerűségeit magas méltóságra, anélkül, hogy önértéket tulajdonítana nekik, mint a modern ember. Ilyen magas őrhelyről nézve a nemzet mint empirikus valóság is eltölpül, és csak ideája lobog ki nem oltható fénytel Széchenyi szemében, de ezt a fényt is Isten végtelenségétől nyeri. Amit Széchenyi tesz, az az *eredeti Zrínyiász*, Széchenyi szellemi atyja pedig Zrínyi Miklós, a költő,⁹⁸ aki a maga korában ugyanazt teszi, mint Széchenyi: a magyarságot akarja fölemelni alacsony helyzetéből, a török iga alól, s erre nemcsak a maga példájával, hanem a költészet fáklyájával is mutatja az utat.

Szekfü szerint Széchenyi az egyetlen igazi politikai romantikus, az egyetlen, aki műveiben a politikai romantizmus politikai elméletével, életében pedig a politikai romantizmus gyakorlati alkalmazásával megajándékozta a XIX. századot. Széchenyié elméleti kereszténymagyar társadalmi és államfelfogás. A magam részéről úgy látom, hogy a romantikus ironia, az önmaga fölé is helyezkedés lényegében arisztokratikus, annyira, hogy az egyén még saját magára is lefelé néz. Széchenyi örökös elégedetlensége önmagával, örökös kételkedése önmagában, és önmagának folytonos felelősségre vonása mind ilyen tünet. A romantika kereszténysége és fajszeretete arisztokratikus vonás szintén. A romantika lényege a költőiség,⁹⁹ a perspektíva szépítő hatása s a romantikus ironia, a jelen fölé emelkedés, amelynek a legmagasabb foka, amikor az ember önmaga fölé emelkedik.¹⁰⁰ Ez egyúttal az egyén fölötti szemléletnek is megvalósulása, az összesség, a nemzet, a fajta középpontba állítása. A romantika valóban jellemző Széchenyire, a költő nagyfokú izgalomával és másfelől kitartó szívósságával, ami minden alkotónak sajátja. Széchenyi azonban olyan költő, aki nemcsak irodalmi műveket alkot, de a gyakorlati életbe egyébbel is belenyúl: gyakorlati alkotásokkal. Ebben több, mint romantikus, ebben az empirikus arisztokrata nyilvánul meg. A romantikus realista is – éppen ebben van ellentéte a felvilágosodással is. Széchenyiben a romantikus realizmus nem marad az irodalomban,¹⁰¹ mint Defoe-nál, a költői fantázia nem a realizmus végtelékig vitelében van, hanem a költőiség a megálmodott realitást meg is valósítja, átviszi az életbe. Nemcsak inspirációt merít a realitásból, hanem maga is teremt új realitást. Egyébként a romantikus a szükségszerűséget is elismeri a

⁹⁸ Vö. László i. m.

⁹⁹ Vö. Julius Petersen: *Die Wesensbestimmung der Romantik*. 1926. 176. s. köv.

¹⁰⁰ Az arisztokrata önmaga fölé is emelkedik, nemcsak mások fölé. Széchenyi az *Intelme*kben azért dicséri fiát, hogy „tud magának parancsolni” (15.).

¹⁰¹ Gilbert K. Chesterton „a tárgyak romantikájáról” beszél: izgatón érdekes olvasmány azoknak a használati tárgyaknak hosszú felsorolása, amelyeket Robinson a hajó roncsai közül kiment, mert mindegyikük ugyanennyi erővel el is vesztetett volna...

történelemben, nem csak a szabadságot (Georg Mehlis). Széchenyi is így gondolkodik, és éppen ezért nem tud megbékülni Kossuthtal, aki a szabadságnak csodatevő erőt tulajdonít, az akaratot mindenhatónak képzei.

Rámutattak, hogy a nemzetek életkoráról szóló tanítás, amelyet Széchenyi is magáévá tett, szintén romantikus gondolat. De ez egyúttal arisztokratikus szemlélet is, mert a kor szempontja realisztikus, organikus vonatkozás, kapcsolatos a tekintély elvével is, s mind a két irányban megvan a jellegzetessége arisztokratikus irányban. De abban a szemrehányásban is, hogy Széchenyi felfogása változott a nemzet életképességéről és koráról, szintén az a lényeges, hogy Széchenyi arisztokratizmusát bizonyítja. Johann G. Herder szava a magyar nemzet halottnak állításával kétségtelenül hatott Széchenyire, de hiszen az empiriában mindenki – a legnagyobb ember is – hatása alatt áll környezetének, a divatnak, a koráramlatoknak. Később legyőzi Széchenyi szomorú véleményét a nemzet életképtelenségéről, s ez csak nagyságát mutatja: nem merevedik meg egy gondolatban, hanem legyűri a téves gondolatokat. Fölötte marad saját magának is: arisztokrata.¹⁰²

Romantikus Széchenyiben már egymagában az ellentétek együttsége is.¹⁰³ Az élet gazdagságát csak az ellentétek figyelembevételével tudja érzékeltetni, a romantika pedig mindenoldalú megvilágításra törekszik, a polaritás a jelszava.

Széchenyi nem romantikus szerepet visz, hanem ő maga romantikus jelenség, formálisan ellentétes a maga korával, amely már túljutott a lovagi gondolkodáson, míg Széchenyi lovag, középkori alapjellegű, ami azonban inkább öregkori munkáiban nyilvánul meg, a *Blick*-ben. A Sturm und Drang korában látszólag nem a lovag jelentkezik, csak annyiban, hogy „naivul” küzd: önzetlenül és mindhalálig. De célkitűzése ebben a korszakban is lovagias: az elnyomottak védelme és fölemelése. Tiszta szívvel, mocsoktalan fegyverzettel és páncélban: sok mindent magába rejt.¹⁰⁴ Amint Széchenyi tesz, az egyenesen a magyar klasszika.

¹⁰² Széchenyi sokat vergődik a nemzetek életkoráról szóló elmélettel, s ennek a vergődésnek jó oka van. A kor metaforája a nemzetekre alkalmazva nem egyértelmű. A dologi dinamika alább vázolt kifejlődése paradoxont visz ebbe a kérdésbe. Az a gyermek, aki beleszületik a géptechnikába, és ezt magától értődőnek, problematika nélkülinek találja, öregebb, mint szülője, aki előrehaladottabb korában ismeri meg a géptechnikát. Különbösen is, a nemzet életképessége szempontjából nem okvetlenül hátrányos, ha elmarad a kortól, mert csak rá kell ébrednie a jelen követelményeire, és fokozott iramban éri utól korát, amint éppen a '40-es évek magyar nemzedékének hihetetlen aktivitása mutatja, Széchenyi velőtrázó ébresztője után. Az alvás erőgyűjtés, amint Bergyajev mondja a középkorról. Jean Giraudoux az amerikai nép fiatalságát látja abban, hogy ma is a XVIII. század gondolatvilágában él (*Amica America*. 1918).

¹⁰³ Vö. különösen László i. m. 16., 18., 35.

¹⁰⁴ Lásd alább Széchenyi „titokzatosságát”.

Széchenyiben a magyarság jut el a klasszikus tökéletesség fokára.¹⁰⁵ Nem véletlenség vagy szeszély, de nem is politikai számítás, amikor Kossuth Lajos a „legnagyobb magyarnak” nevezi Széchenyit. Kossuth megérzi lelke mélyén Széchenyi gondviselés adta hivatását: a magyarság életre ébresztését a saját szemmel látható, világos, nem képzelt példájával, hogy ezt látva a keletien nehézkes, szkeptikusan józan magyar elhihesse: lehet nagy a magyar is, ellenére töröknek és németnek... Ez a tökéletes emberségű magyar a magyar klasszika. Nincs több ilyen *magyar magyar*.

„Széchenyi specifice magyar volt, s oly kiterjedésben és részletességig, mint senki íróink, szónokaink és államférfiaink közül” (Kemény i. m. 176.). Ez a klasszikus magyar valósítja meg jelentkezésével a magyar klasszikát.

Minden nemzetnek lehet klasszikus korszaka, mint Mehlis mondja (*Die deutsche Romantik*. 1922. 14.). A németé az idealizmus filozófiája és a romantikus költészet és zene kora. A magyar klasszika nem a tiszta szellem terén jelentkezik, hanem gyakorlati téren: a nemzeti lét vonatkozásában. A magyar nemzet léte állandóan problematikus, a rokontalan magyar sziget a népek világában,¹⁰⁶ de ez a sziget ellenkező pólusa az angolnak, a valóságos szigetnek. Az angol sziget biztonságot nyújt, a magyar sziget ki van szolgáltatva viharoknak és pusztulásnak. Az angol sziget *lehetővé teszi* a maga külön létével a kontinuitást, a nemzeti hagyományok fenntartását, és az újnak a régibe való organikus beillesztését. A magyar élet *megköveteli* a ragaszkodást a hagyományhoz, mert a szigetet különben elmossa az idegen népek óceánja. Íme az analógia az angol és a magyar fejlődés közt a kontinuitás irányában, de – mondhatnók – ellenkező előjellel. A magyar lét problematikus, a nemzet fizikai erejét éppúgy felemészti az önfenntartás munkája, mint a szellemi erőt. A magyar klasszika nem alakulhat ki másutt, mint a magyar lét fenntartására irányuló nemzeti tevékenység terén, a társadalom és az állam vonatkozásában. A magyar klasszika akkor virágzik ki a maga sötét tónusában, amikor a legnagyobbat kell produkálni a nemzetfenntartás – sőt nemzetszervezés – terén, amikor pótolni kell évszázadok kénytelen mulasztását, a nemzeti különvalóság eszméjének kibékítését a környező világ új egyetemes valóságával, amit már nem lehet tovább halasztani, mert olyan nagy az eltérés, hogy a magyar szigetet elnyeléssel fenyegeti, ha nem alkalmazkodik a környező népek új világához.

¹⁰⁵ Széchenyi európai útjain Széchenyi „génuszán át a magyarság pillantotta meg a maga korszerű feladatait” (Ijjas Antal: A félrerajzolt Széchenyi. *Nemzeti Újság*, 1942. augusztus 2.).

¹⁰⁶ „Ist [...] der politische Charakter Englands nicht wenig durch die insulare Lage desselben bedingt, so stellt hingegen Ungarn eine Sprachinsel dar, und ist durch den politisch herrschenden ungarischen Stamm in ethnographischer Hinsicht ganz eben so etwas Besonderes für sich wie England in geographischer Hinsicht” [Ha (...) Anglia politikai jellegét nem kevésbé az határozza meg, hogy egy szigeten helyezkedik el, akkor Magyarország ezzel szemben nyelvi szigetet alkot, és a politikailag uralkodó magyar törzs néprajzi szempontból éppen úgy különleges, mint Anglia földrajzi szempontból] (Frantz i. m. 354–355.).

Aki erre a kiegyenlítésre vállalkozik, nem lehet gondolkozó, nem lehet költő, hanem gyakorlati léleknek kell lennie, aki azonban gondolkozó is, költő is a maga személyében: egész ember! És a magyar talajból kell kihajtania, a magyar fajjal egynek kell lennie lényegben, de tudatban is egyaránt, sőt külső életviszonyaiban is a magyar sziget virágának kell lennie, egész magyarnak, az arisztokrata magyar világból kell erednie, „mindentudó” és „mindenható”, mindent látó magyarnak kell lennie, hiszen perspektíva kellett a „most vagy soha” szituációjának már a felismeréséhez, s ezt a perspektívát csak egy ilyen – lélekben és életviszonyokban – határtalanul magasrendű arisztokrata tudta felvetíteni, nemcsak az emberiség felé, a Nyugat felé, hanem befelé is: Isten irányában. A magyar klasszika Széchenyi a maga szimbolikus lényével és működésével, de a maga nagy tragédiájával is. Széchenyi a magyar Sturm und Drang a maga egy személyében: az „erő és dac” embere (Mehlis i. m. 18.). És aki az életnek ennyire embere, akinek egész lényé az életért, egy *nemzet* életéért feszül, csak természetes, ha állandóan a halál gondolatával is foglalkozik: a halál az élet perspektívája.¹⁰⁷

Széchenyi a magyar klasszika, s a magyar klasszika nem abban van, hogy egy nemzet valami nagyot alkotott a szellem terén az emberiség javára, hanem abban, hogy egy nemzet megmenekült az emberiség részére a haláltól. Ennek az életmentésnek csak eszköze volt a magyarnál az, ami más nemzeteknél a nemzet életnyilvánulása. Hogy mindez nagy volt a magyarnál is, csak teljessé teszi a kor klasszicitását, de nem ez adja a klasszicitást a kornak.

Nem véletlen, hogy a magyar klasszikát egy lovagi lélek valósítja meg. A magyar évszázadokon át úgy él Európa gondolkodásában, mint a *lovagiasság* megtestesülése.¹⁰⁸ Előbb a kereszténység, majd a Német Birodalom védőbástyája a török

¹⁰⁷ Amint Hebbel mondatja a *Judit*-ban: „Holofernes: Was ist der Tod? Einer der Hauptleute. Das Ding, um dessentwillen wir das Leben lieben!” [Holofernes: Mi a halál? Egyik kapitány: Valami, amiért szeretjük az életet!] (Görgey Gábor fordítása)

¹⁰⁸ Vö. Horváth: „A XV. századi nagy magyar törökverő hősök mindig mint a kereszténység bajnokai, a XVI. század első felének magyarjai mint a kereszténység vértanúi, a század második felének magyarjai már a másokért való küzdelem bajnoki babérkoszorúját és vértanúi dicsfényét elvesztve, mint a hazaszeretet és hűség vitéz és bátor lovagjai élnek a német köztudatban. [...] A kereszténység védelmezése lovagi, katonai hivatás” (i. m. 105. s. köv.). „Általában a magyarság állandó jelzője a német irodalomban: mánlich, stark, ritterlich, vortrefflich, grossmchtig, streitbar” (uo., 175.). A „lovagias” jelzőnek hosszú ideig a kereszténységvédelem adja a tartalmát, utóbb pedig a királyhűség: „Zrínyi hősiességét elsősorban mint császárához fűző hűségesküjének becsületes betartását méltányolják. [...] Valami lovagi, vérrel megpecsételt, halállal megszentelt, de köteles hűbéri hűséget láttak Zrínyi vértanúságában” (uo., 177.).

A lovagi erény azonban nem merül ki a hűségben. A lovagiasságot, a középkor továbbélő szellemét nem nélkülözik azok a történeti jelenségek sem a magyar újkorban, amelyek ellentétesek a hűséggel: a szabadságküzdelmek. Ezekben is a középkor nyilatkozik meg, a legitim forradalom, az ellenállás a jogsértő fejedelemmel szemben. Ez a másik oldala a lovagi attitűdnek a hűség mellett, az igazi hűség a nemzet irányában, a magyar felfogás szerint ugyanis a fejedelem hatalma a nemzettől ered,

ellen a lovagi magyar Európa szemében, amelyet megment a keleti barbárság tengerének áradatától. Rég elmúlt már a középkor, amikor a magyar még minidig azért kiváló, mert lovag. E lovagi jellem szimbóluma Széchenyi, aki a maga korában egy ideig az egyetlen lovag a magyarság körében, s most már maga a magyarság az, amelyet meg kell menteni egy csodálatos lovagi tettel. A magyarság évszázados lovagi feladatát a magyarság javára veszi át immár Széchenyi, akiben a magyar lovagiság ébred új életre. A magyar klasszika lovagi életmentés, az egész magyar nemzet életének megmentése egyetlen ember lovagi – önmegtagadó – tétével. A magyar lovagiaság Európa-mentő hivatása testesül meg Széchenyiben, a magyar klasszikában, végtelenségig felfokozva. A magyar lovagi hivatása betelik ezzel: most már önmagáért kell élnie, s ennek az új életnek a módját mutatja meg Széchenyi, amikor alkalmazkodást követel a magyartól az új idők követelményeihez. Most már *minden* magyarnak kivétel nélkül lovaggá kell válnia nemzete irányában, a nemzetnek pedig a maga külön életét az emberiség javára kell élnie. A nemzet látszólagos önzése így marad meg Széchenyinél továbbra is lovagiaságnak.

Széchenyinek ez a gondviselészerű szerepe a magyarság megmentése körül legmagasabb rendű kifejezője az arisztokrata egységének nemzetével. Amint Szekfű mondja (*Három nemzedék*. 2. kiad. 18.): „Széchenyi lelkiélete a haza politikai sorsával már kora gyermekségétől feloldhatatlan kapcsolatban volt. A haza sorsa neki mindenkor személyes ügye volt: jól érezte magát és fellélekzett, mint pázsit üdítő esőre, ha a hon ügye rendben folyt, elkeseredett és testi-lelki beteggé lőn nemzeti veszedelmek idején. [...] Az ő politikája a lélekből fakadt.” Kemény szerint Széchenyi a leghívebb magyar. Ez a jellemzés is lényegileg azt fejezi ki, hogy Széchenyi azonosnak érzi magát a nemzettel, mert a lényegbeli arisztokratának ez szükségképpi érzése.

Az arisztokrata lényeg az önkéntesség, a cselekvés spontaneitása. Ez a jogi gondolkodással látszólag nem harmonikus. Széchenyi nemcsak a *Tripartitumot*, nemcsak a Corpus Jurist nem szereti, hanem általában a jogot sem, nyilván mert formalisztikusnak, mesterséges, másodlagos valaminek tartja, mert kényszerrel dolgozik, Széchenyi pedig az erkölcs elsődleges törvényeit követi. Prohászka Ottokár is (*Diadalmas világnézet*) a jogot „hideg-rideg erőnek” mondja. Széchenyi a magasabb rendű, isteni törvényeket tartja szem előtt. Amikor kötelességekről beszél, erkölcsi kötelességet ért, s ahol tételes törvényt sürget, ezzel is az erkölcsi törvény uralmát akarja. Az erkölcsnek pedig az ember végső elemzésben önként veti magát alá. Ez az egész arisztokrata attitűd, az arisztokratáé, aki sok mindent

amint Werbőczy István kifejti (vö. Csekey István: Werbőczy és a magyar alkotmányjog. Acta Juridico-Politica 2, *Werbőczy István*. 73.) És a lovag katona: Hegedüs hangsúlyozza, hogy Széchenyi „mindig katona [...] marad” (i. m. 96.). Az igazi arisztokrata lényegében katona Nietzsche szerint.

magára vállal, de önként, és nem kényszerből. Ezt az önkéntes jelleget hangsúlyozza Széchenyi úgyszólván minden szavában és minden tetteire vonatkozóan. Az életteljesség, a lélek üde forrásából merítés, a vérségi kapocs hallatlan erejű átérzése a nemzet irányában mindennek ellenségévé teszi Széchenyit, ami mesterséges, absztrakt, árnyélet. Ahogy László Dezső mondja Széchenyiről:¹⁰⁹ „Élete örökös születési folyamata a magyar történelem egyik legérdekesebb szakasza, belső világa éppen az örökös születés miatt az állandó fiatalság, üdeség képét mutatja.” Ez az életteljesség ma másképpen nyilatkoznék meg a jog irányában, amely immár erősen a személyi, életteljes, közvetlen szemléletet alkalmazza sok tekintetben, így a magánjog személyiségi jogi intézményében, s egyébként is, az erkölcs kívánalmait mind nagyobb mértékben igyekszik érvényre juttatni.

De az élet sem a maga nyersségében hat az arisztokratára, nem uralkodik fölötté. Az arisztokratának minden csak nyersanyag, akár a költőnek.¹¹⁰ Az arisztokrata és a költő együttesen jelentkezik Széchenyiné, amikor nem kap kölcsönt a bécsi bankártól: „Mily pompás anyag a könyvhöz” – írja jószágigazgatójának, s mindjárt meg is találja az új címet a könyvhöz, amelyet eredetileg „*Belső csönd*” címen akart kiadni.¹¹¹

Az arisztokrata hibája az, amit Vörösmarty ró meg Széchenyiben, amikor gyöngédtelenségnek találja megnyilatkozását Ferenczy István szobrással szemben, de ezt a gyöngédtelenséget sok vonatkozásban meg lehet találni,¹¹² így a szentimentalizmus elleni kifakadásaiban. Ez is arisztokrata vonás, amely realiztikus, úgy nézi a világot, amilyen, tudja, hogy vannak szegények, és kell hogy legyenek, mert ez Isten akarata, és utolsókból lesznek az elsők. Nem lehet mindent az embernek elintéznie: *suum cuique* itt is, de a másvilágon is! A szegénység nem lehet kiindulópont a földi dolgok elrendezésében, csak mint létező, mint tényleges és szükséges rossz, de nem mint kiküszöbölni való – mert teljesen ki sem küszöbölhető – valóság. De a szegénység dolgában nem is a tüneti kezelés a helyes, hanem az alap ok megszüntetése a feladat Széchenyi szerint:

[A] Nemzeti Bank által százszor több jót tennénk, mint kórházak s egyéb illetén gondviselő intézetek felállítása által; ámbár azoknak is magok sorában valaha elő kell jönni s lábra kapni. [...] Tudom, veszedelmes ezekről szólani, mert sok érzelő, s még több hypocrita, ki

¹⁰⁹ László i. m.

¹¹⁰ Kosztolányi Dezső írja valahol ugyanezt az élet valóságos jelenségeiről. Kis dolog, de talán érdemes a megemlítésre ez is: az arisztokrata a könyvírásban felhasználja a hivatásos író segítségét, miként Széchenyi a *Hitel* stilizálásában Döbrentéit (Iványi-Grünwald i. m. 209.): mindenki függvénye az arisztokratának.

¹¹¹ Vö. uo.

¹¹² Széchenyinek vannak emberi gyöngeségei: ha nem volnának, szent lenne, pedig nem az. Csak lovag, mint maga mondja: keresztény és európai.

nyomorunak soha nem adott egy garast is, igen is szívesen előáll a szegények mellett, s olly hévvel fogja pártjokat, hogy az ellenkező rész, melyhez magamat is számolom, könnyen keménységgel s keresztényi irgalom hijával vádoltatik. (*Hitel.* 387.)

Ha éhesnek kenyeret adok, a tett szép; de én sokkal szebbnek tartom: valakit olly helyzetbe állítani, hogy maga magának nemcsak kenyeret, hanem még sültet is szerezhessen. [...] Haszonkeresés nélkül nem történik semmi a világon, úgy, mint lehetetlen okozatot vagy következtést képzelni ok nélkül, csakhogy egyik pénzbeli haszon, másik becsület, harmadik halhatatlan név, megint más menyecske vagy éppen mennyország utáni vágy. S így magyar vér Magyarország hasznáért bizonyosan legsebesebben dobog, s legmelegebben is. (*Hitel.* 388.)

Amit Kemény kifogásol Széchenyiben, hogy a reformok megvalósításának részleteit elhanyagolja, ez is az arisztokratikus jelleggel függ össze. Az arisztokrata magas nézőpontjáról nem veszi észre a kicsinyes részleteket, úgyszólván madártávlatból tekinti a dolgokat: wo Könige bauen, haben Kärner zu tun! [ahol királyok építkeznek, ott kubikusok dolgoznak!].

Kifogásolták Széchenyiben azt is, hogy határtalan önbizalma folytonos kételkedéssel párosult önmaga irányában. Ez azonban nem egyéb, mint ugyanannak az éremnek a hátsó lapja, hiszen ezek a kételyek Széchenyi naplóiban jelentkeznek, nem a világ előtt. Különbén is ráolvashatjuk a kifogást tevőkre a pogány Übermensch szavait:

Der Hauptmann:
Holofernes zweifelt?

Holofernes:
An allem, was er nicht befehlen kann...

[Kapitány: Holofernes kételkedik?]

[Holofernes: Mindenben, amit csak nem parancsolhat...] (Hebbel: *Judit*) (Görgey Gábor forsitása)

Abban, hogy Széchenyi szembeszáll környezetével először agitációja útján, majd a közvélemény fékezésével, egyaránt a bátorság megnyilatkozását kell megállapítanunk, amely szintén a középkor harci erénye, mint Szerb mondja (Az udvari ember. *Minerva*, 241.). Ez az erény az újkorban bizonyos mértékig háttérbe szorul az újfajta harci technika mellett, de megmarad a társaséletben a párbaj szokásában (uo.). Valóban, még a lovagiságnak („lovagiasságnak”) ez a formája is jelentkezik Széchenyiben, aki a párbaj lelkes híve, s a párbajozástól a magyar társasélet színvonalának emelkedését várja, a helytállást a sértő szóért.

Az empirikus arisztokrata réteget illetően Széchenyi nem egyféleképpen nyilatkozik. Nemcsak abban az irányban, hogy a nagy előnyök nagy terhekkel járnak, hanem abban az irányban is, hogy az arisztokráciát védi a támadók ellen, tehát nyilvánvalóan ragaszkodik a realitáshoz ebben a vonatkozásban is. Ez természetesen nem jelent „mágnáspolitikát”, amiről ifj. Iványi-Grünvald Béla beszél

(i. m. 174.),¹¹³ de nem jelenti azt, mintha Széchenyi a magyar arisztokráciát valami *quantité négligeable*-nak tekintené.¹¹⁴ Széchenyi sokkal arisztokratikusabban és sokkal történelmiebben gondolkodott, minden látszólagos kezdeti radikalizmusa ellenére, hogysen a magyar arisztokrácia jelentőségével a maga korában ne lett volna tisztában.

c) Az arisztokrata „titokszerűsége”

Széchenyi egyéniségének sokrétűségéről, sőt talányszerűségéről, ellentétekből összeszövöttségéről¹¹⁵ és gazdag hangszerelésű taktikájáról egyébként is sok szó esik a Széchenyi-irodalomban, már az egykorúak részéről, sőt kortársai közvéleményében is. Plasztikusan domborítja ki ezeket a szempontokat Kemény (i. m. 156. s köv.):

[Széchenyi] mint egyén, mint jellem örökké talány volt kortársai előtt, s közpályája végperceiben azon véleményt is, mely róla a többségnél megszilárdult, tragikai sorsa által felforgatá. A döblingi szenvedő megcáfolni látszik, mit a világ az anyagi vállalatok és a politikai sakkjáték nagy mesteréről tartott, s a „szív martyrja” a „hideg számítónak” ellentmond. Bámulta a magyar őt, de [...] úgy hitte, hogy [...] az embereket csak vak eszköznek tekinti. Később a Kossuth által szerkesztett *Pesti Hírlap* vak bámulói Széchenyi jellemképét új, sötét vonásokkal toldották meg. Az „önző”, a „hidegen számító” és „szivtelen” címek mellé kiegészítésül ragasztattak „az irigy”, a „szenvedélyesen gyűlölő”, a „gyanusító”, a „magát bálványozó” és a „hazafiasságra kizárólag feljogosítottnak hívő” epithetonok. [...] Széchenyiből az életírónak, ha benyomások által hagyja tollát ragadtatni, épen olyan könnyen lehet egy szenvedélyes, szakadozott, túlradó, kicsordult szívű, magát epesztő, csatlakozó, de sokszor csalatkozott kedélyű, fájdalmi miatt fullánkos, izgékony idegei által szeszélyes férfiut gyártani, mint amily bölcsességgel mondaték hajdan róla,

¹¹³ „Ez a kötelességi rendszer azután megóvja attól, hogy a mágnáspolitikai útvesztőin eltévedjen. A *Hitel* elsősorban a magyar mágnásokhoz szól. [...] »Midőn a kegyelmes Isten magyarföld birtokossává teremtett, én legalább önköltségimemet szeretem mindennek előtt fejtegetni s ezen értekezést legfőképen velem egy helyheztetésüekhez intézem. S ime nyiltan azon vallást teszem, hogy hazánk előmenetele s magasb felemelkedése legfőbb gátjai mi, tehetős birtokosok vagyunk.» A *Hitel* tehát a magyar mágnásokat nem azért serkenti a nemzeti munkára, mintha azokban valami kiművelt s munkára kiváltkép alkalmas réteget tisztelt volna, hanem a méltányosság elvei miatt, [...] akinek nagy a vagyona, nagyok a kötelességei is.”

¹¹⁴ Csodálatosan megértő az akkori magyar viszonyok irányában még 1870-ben is Frantz (i. m. 354–355.), amikor kifejti, hogy az arisztokratikus jellegű második kamara csak ott jogosult, ahol van egy reálisan létező, komoly tényezőként szereplő arisztokrácia, mint Angliában és Magyarországon, ahol a viszonyok nagyon hasonlóak az angol viszonyokkal.

¹¹⁵ Lásd fentebb.

hogy mindent fonttal mér, a szellemi eredményeket fitymálja, a sikert, mint Vespasianus a pénzt, jószagúnak tartja, akárhonnan vétetik is, csak az anyagi haladásnak barátja, az embereket vak eszközöknek tekinti, minden lelkesedés ostora, hideg és okos számító, kedély nélküli és szívtelen. Ezért mondtam, hogy valamint Széchenyi némileg talány volt kortársai előtt, ugy jelleme az ivadékok számára a történelem tapintó keze által is nem könnyen oldathatik meg: mert az ő kedély- és szellemvilágában a tájékozási pontokat, honnan az egész tér áttekinthető, meglesni és elfoglalni sokkal több lélekbuvárlatot s boncoló észzt igényel, mint akármelyik más államférfiúnál. Igazságot szolgáltatni Széchenyinek önbelsejében még talán nehezebb, mint az ellenzékkel, mint a Kossuthal folytatott vitákban; hü képét adni az ő énjének szigorubb feladat, mint hü képét adni az ő politikai munkásságának.

Ezeknek a talányszerűségeknek és önellentmondásoknak egy része megkapta már a kellő magyarázatot Széchenyi egész életművének és egész irodalmi művének megismerése óta, de nem minden vonatkozásban. Széchenyi maga is beismerte, hogy az emberek megnyerése érdekében nem mindig lehetett őszinte. László idézi Széchenyi Hunyady Júlia grófnőhöz intézett levelét:

Könnyen megértheted törekvéseim velejét. Remélem, hogy nem gondolkozol felőlem olyan felületesen, hogy azt hidd, hogy én életem legszebb éveit néhány ló futtatására vagy egy dohányzóhelyiség alapítására fogom fordítani. Azt találom, hogy éppoly kellemetlen, ha pipa, mint ha istállószaguak vagyunk, s csak nagy önmegtágadással tudok oly rosszillatu intézetekkel, mint a lóverseny s a kaszinó foglalkozni. Én ezeket az eszközöket ártalmatlanoknak tartom, de mégis eléggé hatásosaknak, hogy honfitársaimat medveoduikból kicsaljам, egy helyre gyűjtem, s egymással s a művelt idegenekkel megismertessem. Míg a lóról, juhról, tehénről beszélek vele, csendesesen lereszelek valamit a honfitárs előítéleteiből, s biztosíthatlak, hogy már nem egyet leszoktattam a szőnyegre való köpéstől, s nem egynek, kinek hosszú füle volt, jelentékenyen megrövidítettem. [...] Olvastad el ezt a levelet rokonainkkal, de ne idegenekkel. Szeretem, ha tartalmáról egymás közt, s különösen velem beszéltek, csak idegenekkel ne – mert így teljesen elvadítnám a mi pipaszárrágóinkat, ha csak távolról sejténék, hogy tulajdonképen őket, s nem a lovakat akarom idomítani. (*Akarom: tisztán lássatok.* 1933. 74.)

Ez a levél világosan vallomást tesz az emberek jóindulatú, jószándékú félrevezetéséről, hogy az egyenes útra kerülhessenek. Az Übermensch nem akarja, hogy minden gondolatát ismerjék:

Holofernes allein:

Wer bist du, dass du wagst, mir meine Gedanken aus dem Kopfe zu stehlen? Ich will es nicht, dies zudringliche, zuvorkommende Wesen. Mein Wille ist die Eins und euer Tun die Zwei, nicht umgekehrt. Merk dir das!

Hauptmann: Verzeihung! (*geht ab*)

Holofernes allein:

Das ist die Kunst, sich nicht auslernen zu lassen, ewig ein Geheimnis zu bleiben! Das Wasser versteht diese Kunst nicht; man setzte dem Meer einen Damm und grub dem Fluss

ein Bett. Das Feuer versteht sie auch nicht; es ist so weit heruntergekommen, dass die Küchenjungen seine Natur erforscht haben, und nun muss es jedem Lump den Kohl gar machen. Nicht einmal die Sonne versteht sie; man hat ihr ihre Bahnen abgelauscht, und Schuster und Schneider messen nach ihrem Schatten die Zeit ab. Aber ich versteh' sie. Da lauern sie um mich herum und gucken in die Ritzen und Spalten meiner Seele hinein und haschen jedes meiner Worte auf und suchen meine Launen und Gelüste in einen Kalender zu bringen, wie Wetter und Wind. Doch mein Heute passt selten zum Gestern, ich mache den einen Tag nicht zum Affen des andern, mir gefällt ein Ding nicht darum gleich ewig, weil es mir einmal gefiel! Da verrechnen sie sich denn alle Augenblick' und entsetzen sich, wenn ich mich in dem Wein, in dem ich mich zur Nacht noch betrank, am Morgen nicht einmal mehr waschen will. Ha, es kommt mir unter all dem blöden Volk vor, als ob ich allein auf der Welt bin, als ob, wie ich in meinen Arm hineinschneiden muss, wenn er sich selbst fühlen soll, ich ebenso auch diese Würmer aus ihrem dicken Schlaf nur dadurch zum Bewusstsein wecken kann, dass ich sie zermalme. (Hebbel: *Judit*)

[Holofernes: Ki vagy te, hogy gondolataimat meglopni merészeled? E tolakvó szolgáltat-készséget nem szívlelhetem. Akaratom az első, s hogy ti végrehajtsátok, az a második, nem pedig fordítva. Ezt megjegyzed!]

Kapitány: Bocsánat. (*Elmegy*)

Holofernes (egyedül): Ez az én művészetem: nem hagyom, hogy kiismerjenek, mindenkor rejtély maradok! E művészetet a víz nem ismeri: az ember gátat vetett a tengernek és medret ásott a folyónak. A tűz sem ismeri: immár odajutott, hogy természetét kiismerte minden szakácsinas, és most már kénytelen bármely gézengúz kénye-kedvére a parazsat felszítani. Még a nap sem ismeri: járását meglesték, s most még a varga és szabó is árnyéka szerint méri az időt. De én ismerem! Itt ólálkodnak körülöttem, belesnek lelkem résein és hasadékaik, s minden elejtett szavamból tolvajkulcsot kovácsolnak szívem kamráihoz. Csakhogy mai valóm sohasem illeszkedik a tegnapihoz, nem tartozom az ostobák közé, akik gyáva hiúságukban leborulnak önmaguk előtt s mindig a tegnappal bolondítják a holnapot. Én a mai Holofernest kedvemre fölszabdalom s a holnapi Holofernesszel fölétetem. Számomra az élet nem pusztá és unalmas bendőtömés, hanem a lét folytonos változása, örökös újjászületés. Ej, a sok bárgyú népség között gyakran úgy érzem, mintha egyedül lennék, s mintha csak olyankor ocsúdnának fel magukra, ha karjukat-lábukat levágatom. Lassan már derengeni kezd bennük, de ahelyett, hogy küzdenének s feltörnék magukat hozzám, nyomorultul visszahúzódnak s menekülnek előlem, mint nyúl a tüztől, hiszen bajuszát is lepörkölhethi.] (Görgey Gábor fordítása)

De Széchenyi nem az a Holofernesz, aki azért nem enged betekinteni a lelkébe, hogy korlátlanul uralkodhassék! Széchenyi is hatalomra tör, de nála a hatalom csak eszköz a jóra, hiszen különben nincs szükség arra, hogy hatalmat keressen, amely neki bőven és biztosan van a sors rendeléséből úgylis. A látszólagos következtlen-ség, a titokba burkolózás egyszerűen arisztokrata attitűd, aki éppen, mert annyira messzire látszik, szeret distanciát tartani, és visszahúzódni a kíváncsi tekintetek elől. Ezzel is a maga akaratát éli ki, önmaga képét is olyanná alakítja, amilyenné ő akarja, ezzel mintegy önmaga fölé is emelkedik, nemcsak a környezet fölé, a tömeg fölé. Olyan, mint a romantikus irónia, amely azonban kifejezetten tekint le

önmagára, szavakban, nem attitűdben emelkedik önmaga fölé. Kornis Gyula (*Kultúra és Nemzet*) hangsúlyozza, hogy Széchenyi Übermensch, de nem Friedrich Nietzsche értelmében, hanem a keresztény perfekcionizmus hitvallásával.

Nietzsche Übermensch tudatos, reflektált követelés, amikor a demokrácia mindent elönt, és elsodorja a történelmi, ösztönösen nőtt arisztokráciát. Széchenyiben a kétféle arisztokrácia egy szintézisben jelentkezik. Még azt sem elég mondani, hogy renaissance ember, aki nem önző, de mélyen vallásos. Mert a renaissance ember sem tudatosan individualista, inkább még csak érzésével, lénye lényegével az, de nem ad számat magának róla, még azt hiszi, hogy keresztény, mint a conquistadorok, akik a hitet akarják terjeszteni, de pápai bullával kell a bennszülötteket embernek elismertetni velük. A tudatosan követelt Übermensch is Széchenyi, tehát több mint renaissance ember. Amit szubjektivizmusnak mondanak Széchenyiben, nem egyéb, mint a dogmatizmus hiánya, az intuitív felülről nézés. Aki felülről nézi a világot, mindent lát, de egyszer egyik, máskor másik oldala érdekli a dolgoknak. Milyen másképp beszél a pénzről a *Blickben*, mint a *Hitelben*! És mind a kétszer jól lát, csak a *Hitelben* agitálni akar, ezért hangsúlyozza a hibákat, a *Blickben* pedig higgadtan beszél, amit ellenkező irányú agitálása tesz lehetővé.

Hogy Széchenyit akkor is nehéz volt megérteni, amikor nem akart titkolózni, szintén arisztokratizmusából érthető. Annyira magasán állt kortársai fölött, és annyira nagyszabású és magasrendű szellem, hogy megértéséhez kongenialitás kellene. Kemény azzal magyarázza Széchenyi önellentéteit, hogy az értelem és az érzellem egyaránt magas feszültségben uralkodott rajta:

Ő nehezen fölfogható egyén volt, az kétségtelen. Ezer apró ellentmondás szövődött nála és olvadt föl egy magasabb következetességbe. Jelleme hasonlított irmodorához, mely szétáradó, bonyolított, incisumokkal terhelt, egyenetlen és félrecesapongó volt, s melyben a logikai fonalat nem az találta meg, ki egyes eszméken, hanem ki az eszmetömbeken tekintett végig. Széchenyi jellemének e sajátága, minden életrajzi adatok nélkül, már elméletileg is arra mutat, hogy benne valamint az értelem, úgy a képzelő erő és az érzés folytonos működésben és gyakori antagonizmusban volt; de e félrevonások és harcok közt sikerült a rendszertető tehetségeknek az anarchikus s féktelen elemek fölött uralkodni, és legalább nagyban az összhangzást, a súlygyent és következetességet helyreállítani.

Keménynek ez a magyarázata helytálló, de szerény véleményem szerint általánosabb értékű beállítást kíván. Azt hiszem, itt az alkotó személyiség lélektana igazíthat el. Minden alkotóban megvan az erős érzelmi fűtöttség, de a hideg latolgatás és szívós kitartás is. Ezt elfelejtik azok, akik fejére olvassák Széchenyinek, hogy ugyanabba a „hibába” esik, amit Kossuthnak vetett a szemére: nemcsak az ész nyugodt szavára hallgat, hanem a szív lázas lüktetését is követi. Ez nemcsak annak félreismerése, hogy az alkotó érzelmi lény is, hanem azt is jelenti, hogy más az alkotó aktuális lelki tartalma és más az alkotó fenomenológiája, lényege, alapvető alkata. A művészi alkotás lélektana, vagy helyesebben, karakterológiája, már rég

kimutatta ezt a paradox dualitást a művészen, de a művész csak egyik fajtája az alkotónak, s ami a művészre áll, érvényes minden más alkotóra is, akiknek szabadságához érzelmi indítékok is szükségesek.¹¹⁶

Széchenyi módszerére az emberekkel való bánásban igen jellemző fényt vet, ahogyan Kovács Lajos,¹¹⁷ Széchenyi leghívebb embere leírja, hogyan tette őt próbára Széchenyi, mielőtt nagy céljaira „utilizálni” kezdte volna. Ez a színjátészó próbára tétel hamisítatlan arisztokrata attitűd.¹¹⁸

A Széchenyi-rejtélyt Grünvald azzal akarja magyarázni, hogy Széchenyi nagyon sokszor nem a külső tényekre reagál, hanem betegségére, s ez a magyarázata annak, hogy állásfoglalása sokszor indokolatlannak mutatkozik a kívülállók előtt. Ezt a magyarázatot nem tehetjük magunkévá.

Grünvald a maga betegség-elmélete mellett azzal érvel, hogy Széchenyi naplójában alig van szó politikáról, és életuntségára, lelki gyötrődésére vonatkozó panaszai nincsenek a naplókban a politikával összefüggésbe hozva. Ez azonban semmi felötlőt nem mutat, és nem lehet belőle messzemenő következtetéseket vonni, különösen nem olyanokat, mint Grünvald von belőle. Nem szólva arról, hogy a naplójegyzeteknek nem szabad túlzott jelentőséget tulajdonítani, mert a teljes titokban maradás tudata sok olyan gátlást kikapcsol, amely a lélek legrejtettebb mélyéből felbukkanni engedi az ott rejtőző, napvilágra nem való és alapjában nem is komoly képzeteket.¹¹⁹ De azért sem áll meg a szóban levő érvelés, mert a napló természetéből folyik, hogy *főleg* olyasmit mond el benne az írója, amit napközben, a nyilvá-

¹¹⁶ Richard Müller-Freienfels: *Psychologie der Kunst*. 1923. II. kötet, 215. s. köv.; Henri Delacroix: *Psychologie de l'art*. 1927. Különösen 184., 201., 202., 210. Richard Wagner saját szavai szerint a *Trisztánt* egy nagy szenvedély uralma alatt komponálta, de több hónapon át tartó elméleti megfontolás után (idézi Paul Valéry: *La création artistique. Bulletin de la Société française de philosophie*, 28/1., 1928. január).

¹¹⁷ Kovács Lajos: *Széchenyi István közéletének három utolsó éve*. 1889. 22.

¹¹⁸ Az arisztokrata – a középkori ember – jellegzetes tulajdonságának tartja a „ravaszsgot” Szerb: „Ez az emberi érték, melyet lélekjelenlétnek szoktunk nevezni; helyesebben talán énjelenlétnek kellene hívni, mert a figyelemnek, tehát az én-nek teljes koncentrációját jelenti arra az aktusra vagy szituációra, melyben éppen vagyunk – és ennyiben lélekben a művész alkotó koncentrációjával rokon. A nagy ragadozók és a jó vadászok erénye ez” (Az udvari ember. 248. s. köv.).

¹¹⁹ André Maurois *A gondolatolvasó gépben* (ford. Komor András. Franklin) egy fantasztikus gépről ír, amely felfogná az ember legtitkosabb gondolatait is. Az ilyen gép, ha meg is lehetne konstruálni, értéktelen volna, mert nem az igazi embert mutatná be, csak egy fantomot, azokat a képzeteket, amelyek szülője a gátlástalanság, a realitás hiánya: „azt hiszem, maguk itt hamis úton járnak. [...] Arra gondolok, hogy nemcsak nem segíti hozzá az emberiséget a jobb önismerethez, hanem veszedelmes útra vezetik őt. [...] Vágyakat, szándékokat tárnak fel, azonban ezek nem az igazi vágyai és szándékai annak, aki a kísérletnek alávetette magát. Akarni valamit nem abban áll, hogy ábrándozunk róla, hanem, hogy megtesszük, vagy legalábbis megkíséreljük megtenni. Valaki azt hiszi, hogy el akarja hagyni a feleségét; a psychogramm-jában ezt szóvá is teszi; pedig hát nem akarja... Mert ha akarná, minden apró részletével maga elé képzelné azt a cselekvéssorozatot, amellyel ez az ábránd valósággá lesz, s e pillanattól kezdve meg is tenné” (151.).

nosság előtt, sőt bizalmasabb körben sem mondhatott el, úgyszintén a napi események keltette benyomásokat rögzíti meg, de nem mindig ismétli azt, ami már megtörtént. Csak a kereskedelmi „napló” az, ami ilyen tényeket rögzít meg. Nem lehet tehát a naplóból arra következtetni, hogy Széchenyi panaszai és sötétén látása tisztán testi betegségéből – idegbajából – ered, és nem politikai vonatkozású tényekkel függ össze. A napló jellege szerint nem annyira racionális, mint inkább ösztönös, intuitív természetű színhelye a lélek visszatükrözésének, erősen érzelmi aláfestésű, nem annyira az egyes tényekre, mint inkább az „egészre” reagál, diszkurzív logikai láncolat kifejtése nélkül, hiszen olyasmiről beszél, amit nagyon jól ismer az, akinek szól: maga a naplóíró! A naplók csak egy másik oldalát mutatják ugyanannak a Széchenyinek, aki könyveiben, beszédeiben és tetteiben a nyilvánosság felé fordul, a napvilágon cselekszik. Széchenyi naplói a Grünvald által feltűnőnek talált befelé fordulása a túlnyomóan kifelé élő egyéniségnek: nem beteges tünet.

Éppen egyik jellegzetessége Széchenyi óriási nagyságának: benne egyesül két olyan embertípus, amely egyébként külön-külön, egyoldalúan szokott jelentkezni. Valamit megsejtett ebből Metternich is, aki úgy találta, hogy a sors két nagy embert akart alkotni akkor, amikor Széchenyit megalkotta: „Die Vorsehung hat sich vergriffen, als sie diesen Mann schuf, sie wollte zwei grosse Männer schaffen, und sie knetete Einen aus den Stoffen” [A végzet mellényúlt, amikor ezt a férfit alkotta, két nagy embert akart, és egyet gyúrt össze.] (idézi Friedreich István: *Gróf Széchenyi István élete*. II. kötet, 235.). Metternich ezt a megállapítását arra alapítja, hogy Széchenyiből a gondviselés nagy államférfit akart alkotni, de túlságosan

„A maga készülékében a film az ember képzelt dialógusait jegyzi fel, elképzelt dialógusait a szereptőjével, kartársaival, gyermekeivel; nagy tévedés volna e szavakat a környezetével való kapcsolatok valódi képének tartani; mert ha ezek az emberek ott vannak, hát választottak volna, vitatkoztak volna, válaszuk feszélyezte volna a szavait, más irányt adott volna a vitának, s más eredményre vezetett volna. [...] Ismétlem, Dumoulin, a maguk készüléke azért veszélyes, mert az emberekkel elhítheti, hogy gondolatokat, terveket hallgatnak ki, holott csak üres szavakat hallanak. [...] [A] nagy államférfi merőben más, mint a terveiről csillogó szavakkal beszélő szónok. Az államférfi a jellemének, s nem a szavainak elismerését követeli. [...] Ő bizonyosságot »tett« maga mellett, nem pedig »mondott«. [...] S ugyanígy a szerelemben, a barátságban is, nem szavából ítélik meg az embereket, hanem a természetükből, a jellemükből, abból, ami elmúlt cselekedeteikből emlékül maradt meg, s ami eljövendő cselekedeteiknek állandó biztosítéka. [...] Abból, amit a psychogramm semmiképp sem tud megmutatni. – De egyetmást mégis csak megmutat a psychogramm... A magam kárán tapasztaltam... – Igen, megmutat valamit. [...] [M]egmutatja az emberi lélek »kiegészítő« oldalát, a művészi oldalát, az életbe beleilleszkedni nem tudó oldalát. Természetesen ezt érdemes megismerni, de józanul, csakis annak, ami... Azonban a maga psychogrammában az a szörnyen veszélyes, hogy a hallgató mindig hajlandó lesz e mellékes körülményeket az egyedüli valóságnak tekinteni... S ez talán még súlyosabb, ha a hallgató önmagát hallja. Mert a magáról alkotott hamis fogalmak közé odakristályosítja azt, amit a psychogrammból szűrt le; megrögzíti azt, aminek folyékonynak kellene lennie; tovább éli az álmait” (uo., 154. s. köv.).

Nagyon találó a *Naplók* értékét illetően Nagy Lenke: *Crescence*. 233., 241.

nagy szívvel ajándékozta meg, úgyhogy diplomatának túl érzelmes lett, adminisztrátornak pedig túlságosan messzire tekintő. Metternich Széchenyi-jellemzése is nyilvánvalóan az arisztokratizmus motívumára utal.

Nem utolsósorban magyarázza Széchenyi „titokszerűségét” a nietzschei szó is:

Der geistige Ekel und Hochmut jedes Menschen, der tief gelitten hat – es bestimmt beinahe die Rangordnung, wie tief einer leiden kann –, seine schauernde Gewissheit, von der er ganz durchtränkt und gefärbt ist, vermöge seines Leidens *mehr zu wissen*, als die Klügsten und Weisesten wissen könnten, in vielen fernen entsetzlichen Welten bekannt und einmal zu Hause gewesen zu sein, von denen „*ihr nichts wisst*”..., dieser geistige schweigende Hochmut, dieser Stolz des Auserwählten der Erkenntnis, des „Eingeweihten”, des beinahe Geopferten findet alle Arten von Verkleidung nötig, um sich vor der Berührung mit zudringlichen und mitleidigen Händen und überhaupt vor allem, was nicht seinesgleichen im Schmerz ist, zu schützen.

[Minden ember, aki mélyen szenvedett, szellemi undora és önteltsége – ez szinte meghatározza a rangsort, hogy mennyire tud valaki szenvedni –, az őt teljesen átítató és átszínező bizonyossága, szenvedése által többet tud, mint a legokosabbak és legbölcsebbek tudhatnának, sok távoli szörnyű világban ismertnek és egyszer csak otthonosnak lenni, amelyekről „ti semmit sem tudtok”..., ez a szellemi, néma önteltség, a felismerés, a „beavatottság”, a csaknem feláldozott kiválasztott büszkesége minden színlelést szükségesnek talál, hogy megvédje magát a tolakodó és szánakozó kezek érintésétől, és egyáltalán mindentől, ami hozzá hasonlóan nem szenved.] (Nietzsche: *Vom vornehmen Menschen*. 1942. 53.)

d) Széchenyi összeomlásában is arisztokrata

Széchenyi arisztokratizmus igazít el bennünket Széchenyi lelki összeomlását illetően is. Ebben a tekintetben azonban nem egyéniségének komplikáltsága az, ami a kulcsot adja, hanem éppen ellenkezőleg, egyéniségének nagy egysége. Ez az egység fogott egybe mindent, egy nagy cél egysége, de még inkább a megvalósítás és a felelősség egysége, ami lehetetlen egyetlen személyt illetően. Az egyéniségnek ez a feltétlen és kizárólagos egysége az, ami a tragédia magva, az egyén és a mindenség disszonanciája. Jól mutatott rá Grünvald (*Az új Magyarország*. 142.) arra, hogy „egy nemzet élete sokkal bonyolódottabb, gazdagabb, semhogy egy ember egy egész nemzet összes érdekeit s törekvéseit képviselhetné.” Ennek az igazságnak a félreismerése Széchenyi tragikum, mint minden tragikus hősé, aki a környezettel vív szükségképpen egyenlőtlen harcot. Egy abszolút uralkodónak is nagy feladat lett volna az, amire Széchenyi vállalkozott: egy alvó országot nemcsak fölébreszteni, de élni is tanítani, és külsőleg-belsőleg átalakítani, mindezt egymagában, csak a maga erejére hagyakozva. A tragédia, a belső összeomlás abból származik, hogy Széchenyi túlságosan a maga személyes ügyének tekintti a nemzet új útra vezérlését, túlságosan a maga személyes alkotásának tekint mindent, ami ezen a téren kétségtelenül az ő kezdeményezésére és az ő hatására, sőt jórészt az ő munkájával valóban létrejött, s éppen ezért túlságosan sok egyéni felelősséget érez,

nem gondolva az isteni Gondviselésre¹²⁰ vagy akár csak a pogány Sorsra, amely segíti vagy gátolja a legjobb akaratot is. A külső összeomlás – vagy inkább annak időleges látszata – ezért von maga után belső összeomlást Széchenyinél, akinek vallásossága mély ugyan, de éppen arisztokratikus lényénél fogva nem vet számot az emberfölötti hatalmassággal, legalábbis nem elegendő mértékben. Ezen a ponton jutott ellentétbe Széchenyi a saját lényével, a keresztény lovag követelményeivel. Túlságosan magára vállalt mindent, és még a Gondviselésre sem akart bízni semmit, legalábbis figyelmen kívül hagyta, hogy a bukásban is része van a Gondviselésnek, s a felelősség nem terhelheti az embert egymagában, hanem van emberfeletti vonatkozás is az ember tetteiben. Erre a szempontra nagyon szépen mutat rá László többször idézett Széchenyi-tanulmányában. Széchenyi a bukásban már csak Nietzsche Übermensché,¹²¹ nem keresztény lovag. És stílszerű az öngyilkossága is, amely még mindig arisztokratikus, ha nem is keresztény értelemben: a sztoa „*patet exitusa*”, amely még mindig fölülemeli az embert mindenben, legalábbis az empíriában.

Széchenyi belső összeomlásának magyarázatára nem tartom tehát elegendőknek azokat a lélektani megfontolásokat, amelyeket Kemény hoz fel, bár némileg ezek is közel állnak az arisztokratikus jelleget szem előtt tartó felfogáshoz:

(Szóval:) az impresszionabilis természetűeknek az életben mindig elég biztosítékuk van az érzések gyakori kitörései által egy nagy érzés széttörő súlya ellen. Sokkal inkább tarthat egy iszonyu belkrizistól, melynek legrémítőbb eredménye a megőrülés, az az egyén, ki erős esze által rendszerint uralkodni szokott mély érzéseiben, ki többnyire ítélő tehetségének fékén tartja képzelő tehetségét, s nem kevés önmegtagadással tanulta meg hidegnek lenni vagy látszani. Mert nemünknek ezen fajából telnek ki leggyakrabban azon makacs lények, kik összeforrasztották személyöket a kérdéssel, melynek képviselői, kik lánkra vetik szenvedélyeiket, megalázzák gőgjöket, kérnek, sürgetnek, alkalmatlankodnak, de a világon csak egy tárgyért... nagy eszméjükért; kik bár különben dacos és hő vérmérsékűek, Themistocleussal kiáltják: üss, csak hallgass meg; kik a börtönből s a bilincsek közül szintugy tiltakoznak, mint a *rostrum*-ról a sokadalom tévirányai ellen. [...] Az ily makacs és a szenvedélyesség mellett is hidegnek látszó egyének, kik megtanultak érzéseiken zsarnokoskodni, de nem tudják érzéseiket legyilkolni, leginkább vannak egy erős kitörés által a megsemmisülésre kitéve, ha egész életükön át hön és önáldozással ápolt földadatuk a siker perceiben összeomlik. [...] Széchenyi [...] látván, miként nem egy egész életen át készített gép vagy könyv, de egy óriás regeneratív politikai, mely már-már sikerült, és az övé volt, döntetik kiméretlenül romba, és szétoszlik, mint a lázbeteg álma. (Kemény i. m. 168. s. köv.)

¹²⁰ Erre Széchenyit naplója szerint gyóntatója figyelmeztette, de az eseményekből láthatóan, sikertelenül.

¹²¹ „Es ist eine Einsamkeit in ihm, als welche etwas Unerreichbares ist für Lob und Tadel, eine eigene Gerichtsbarkeit, welche keine Instanz über sich hat” [Magányához nem férhet dicséret és fedés, ez valami olyan egyéni bíraskodás, amely nem ismer maga fölött más hatalmat] (Nietzsche i. m. 200.).

Széchenyi öngyilkossága Hegedűs szerint áldozat a nemzet megmentésére: „Ha a nemzetet forradalomba viszi az ő főbenjáró pöre, akkor nemzetét másodsor s örökre megölik. [...] Csak az ő halotti leple takarhatja el a Végzetet” (i. m. 200.). Ez is az arisztokrata attitűdje: saját életével is maga rendelkezik, eldobja, ha akarja egy nemes motívum alapján. De lehet – mint említettem – csak sztoikus bölcsesség,¹²² amely szintén arisztokratikus: *patet exitus!*

Széchenyi nem örült, mint Grünvald gondolja, nem a fantázia zsenije, hanem arisztokrata, lovag, aki mindent személyi nézőpontból szemlél, egyéni feladatot és egyéni felelősséget ismer csak, nem az intézmények hatását tartja szem előtt, mert az intézmény kész valami, holt dolog, elszakadt az embertől. Széchenyi hiszi, hogy *egymaga* képes a nagy feladatra, s hogy az ő *egyéni vétke* a balsiker.¹²³ Széchenyi „elmezavara” is csak egyik jelentkezési formája arisztokratizmusának: még terve bukásának pillanatában is fölötte marad mindennek *kétségbeesésével*, amelyet senki sem tud vigasztalni.¹²⁴

¹²² Amint a pogány Übermensch mondja Hebbel *Juditjában* az életről:

Holofernes: „[N]ur weil wir es [das Leben] stündlich verlieren können, halten wir’s fest, und pressen’s aus und saugen’s ein, bis zum Zerplatzen. Verfluchte Würze das, an unserer täglichen Speise! Ging’s ewig so fort, wie gestern und heut, so würde uns ekeln; wir würden ruhen und schlafen und vielleicht vor nichts zittern wie vor dem Erwachen. Jetzt suchen wir uns durchs Essen gegen das Gessenwerden zu schützen und kämpfen mit unseren Zähnen gegen die Zähne der Welt. Darum ist’s auch so einzig schön, durchs Leben selbst zu sterben! den Strom so anschwellen zu lassen, dass die Ader, die ihn aufnehmen soll, zerspringt! die höchste Wollust und die Schauer der Vernichtung ineinander zu mischen! Oft kommts mir vor, als hätt ich einmal zu mir selbst gesagt: »Nun will ich leben!« Da ward ich losgelassen, wie aus zärtlichster Umschlingung, es ward hell um mich, mich fröstelte, ein Ruck, und ich war da! So möcht ich auch einmal zu mir selbst sagen: »Nun will ich sterben!« Und wenn ich nicht, sowie ich das Wort ausspreche, aufgelöst in alle Winde verfliege und eingesogen werde von all den durstigen Lippen der Schöpfung, die schon jetzt auf mich brennen, so will ich mich schämen und vor mir selbst erröten, denn dann hab ich’s zu früh getan. Möglich ist’s; es wird sich noch einer töten durch den blossen Willen; das Netz muss reissen, wenn man sich darin dehnt und reckt, so weit man, kann!” [csak mert minden órában elveszíthetjük, belékapaszzkodunk, kipréljük és magunkba hörpöljük, egész a pukkadásig. Ha örökké tartana, mint tegnap és ma, minden célt és értéket az ellenkezőjébe helyeznénk; békésen aludnánk és álmainkban semmitől sem remegnénk jobban, mint az ébredéstől. De így csak eszünk, hogy bennünket meg ne egyenek, s a magunk fogaival küzdünk a világ foga ellen. Ezért olyan páratlanul szép, ha maga az élet pusztít el bennünket! Ha úgy megduzzasztjuk az áradást, hogy a befogadó erek szétpattanjanak! Ha a legnagyobb gyönyört a megsemmisülés borzongásába oldjuk! Gyakran úgy tűnik, mintha egyszer azt mondtam volna magamnak: nos hát élni akarok! Ekkor mintha valami gyöngéd ölelésből szabadultam volna, világos lett körülöttem minden, borzongtam, s egy ugrással itt találtam magam! Egyszer ugyan-így azt szeretném mondani: nos hát meg akarok halni! És ha akkor, amint kimondom a szót, szelekbe oldva szerzte nem szállok és a teremtés valamennyi szomjazó ajka nem szippant magába – szégyenkezve ismerem be majd, hogy láncokból vertem gyökeret. Lehet (...) pusztán e gondolattól valaki még megöli magát!] (Görgey Gábor fordítása.)

¹²³ Az egyéni vétkeesség szempontja is középkori – arisztokratikus – személyi szemlélet.

¹²⁴ A nem orvos Grünwald Béla véleményével szemben, aki szerint Széchenyi melankóliában szenvedett, tehát elmebeteg volt, a szakemberek nem tartják elmebetegnek Széchenyit, sem Schaffer

Széchenyi határozott terve és szoros időbeli egymásutánja éppen az ellentéte az impresszionizmusnak is. Széchenyi egész működése egy nagy egyéniség kifejezője, expresszionisztikus jellegű. Széchenyi programja intuitív, de lehet belőle diszkurzív logikának megfelelő rendszert kihámozni. Ezt Hegedüssel szemben kell hangsúlyozni, aki tagadja, hogy Széchenyinek rendszere lett volna.¹²⁵

Azért látnak ellentmondást és ingadozást Széchenyiben, mert racionálisan gondolkodó bírálói tőle is racionalitást várnak, pedig Széchenyi – racionális közelebbi célja ellenére – irracionális, nem a dolgok szerint szerkeszti meg az időbeli egymásutánt, hanem úgy, ahogy az ő személyisége helyesnek mutatja, és ahogy a környezet személyi adottságai szerint célravezetőnek látja, a legkisebb személyi ellenállás irányában.

Ha retrospektíve szemléljük Széchenyi alkotásait, úgy tűnik, hogy egy valódi laplace-i szellem művei, aki mindazt előre látta, ami bekövetkezett.¹²⁶ De több, mint laplace-i szellem: nemcsak látott, de akart és cselekedett is, és mindezt érzelmi alapon, fajtája szeretetéből! Tehát Übermensch? Nem, mert ha fölötte áll is népének,¹²⁷ de egynek érzi magát vele, és nem akar vezér lenni, de vezér származásánál, reális viszonyainál, képességeinél fogva is. Született arisztokrata amellett, hogy arisztokrata lényeg. A kapitalista Übermensch típusa sem illik rá, mert nem a tőkét szolgálja, hanem a tőke útján nemzetét, felebarátait akarja szolgálni.

Károly (*Gróf Széchenyi István idegrendszere szakorvosi megvilágításban*. 1923.), sem Salgó Jakab (*Budapesti Szemle*, 1890.). Schaffer szerint csak pszichopátiáról lehet szó, amely a döblingi első idők elmezavarát okozta, maradandó nyom nélkül. A pszichopátia pedig nem abnormis lelki alkat, csak, tehetjük hozzá, a norma „variációja” (Karl Wilmanns: *Die sogenannte verminderte Zurechnungsfähigkeit*. 1927. 364.) és Schaffer is hangsúlyozza, hogy a „psychopatha” nem foglal magában értékítéletet emberi („hétköznapi”, „népszerű” értelemben, mondja Schaffer), hiszen „psychopathiás egyének soraiból [...] került ki nem egy lángész.”

¹²⁵ Beöthy sem látja meg a rendszert Széchenyi működésében (i. m. 149., 157., 159–162., 163.).

¹²⁶ Amint nagyon szépen mondja László (i. m. 11–12.): „kiemelkedve a magyar föld hegehupájának szűk völgyecskéi közül, kozmikus szélességbe bomló *világhorizontba* állítva nézi fajtája sorsát. Világviszonylatokra beállított szeme helyes arányba rögzítve látja meg a legkisebb hazai jeleket is. Ő az első magyar *közgazdaságtani író*. Egyéni sorsának *tragikus* lelki feszültségeiben és összeroppánásaiban gazdagabb terület, mint Shakespeare vagy Dosztojevszkij bármelyik alakja. A mai komplikált lelkű ember őszinte nyíltságában először jelentkezik nálunk.”

¹²⁷ Kemény kimutatja, hogy Széchenyi egy irányban nem volt arisztokratikus fölényben: a megyerendszer irányában.

14. Széchenyi és a demokrácia

a) Demokrácia és dinamikus dologi szemlélet

Széchenyi arisztokratizmusának látszólag ellentmond az a tény, hogy érdeklődését mélységesen megragadta a modern civilizáció nagyszerű jelensége, s apostoli munkájának nagy része a gépek világának Magyarországra átültetésére irányult, holott a gép demokratizál, az ember jelentőségét leszállítva, mindenkit egyenlővé tesz ebben a negatívumban. A dologi dinamikának és a demokráciának – következőképpen negatív az arisztokráciának – a racionalizmus közvetítésével való összefüggése¹²⁸ nagyon jellegzetesen mutatkozik Horváth Mihály egyik dolgozatában,¹²⁹ amely a problémának akkor aktualitástól fűtött friss átértéséről tanúskodik: „Ugy gondolom, hogy a demokracia foglалásai a civilisatióval és felvilágosulással egy arányban terjednek és gyarapodnak.” Ugyanis:

Az értelem és tudomány világában nincs más fokozat, mint melyet az értelem mélysége s a tudomány terjedelme alkot. Az ég tekintet nélkül osztogatja a girákat s talentumokat. Amennyire közös pedig minden osztályok embereivel ezen isteni ajándék, s amennyire iparkodnak a külön osztályuak szorgalmok által magokban kifejteni, annyira megalapul s gyarapodik az egyenlőség elve. [...] Most a tudomány mindinkább a nép tulajdona lesz, minek következtében minden új ismeret, minden új eszme csirája egy új, a nép kebelében fejlődő hatalomnak. Az irodalom¹³⁰ egy közönséges fegyvertár, melyből a gyöngék és szegények naponként fölfegyverzik magokat. Az ismeretek közjavakká lőnek, s a birtokokkal a tulajdonosok egyenlősége is megalapul. Az értelmi túlsúllyal együtt egyik hatalmas támaszát veszti el az arisztokracia.

Amint látjuk, Horváth arra a tudásra gondol, amit könyvekből és szorgalommal lehet elsajátítani, tehát a könyv – a sajtó – dinamikus hatásának tekinti a demokráciát elsősorban. De a dologi dinamika jelentősége még inkább előtérbe jut Horváthnál, amikor közvetlenül az ipar és kereskedelem hatásáról beszél az egyenlőség kifejlődésére. Ezek a foglalkozások éppen azok, amelyek – a gépipar – a dologi dinamikát egyenesen létrehozzák, a kereskedelem pedig a dolgokba beleviszi,

¹²⁸ Rendkívül jellemző a dologi dinamika és a demokrácia viszonyára nézve, amit Rudolf trónörökös mondott: „Was der einzelne Mensch auf dem Boden der Tatsachen wirklich erschafft, das gehört sofort nicht ihm allein, sondern wird zum Gemeingut aller anderen Menschen. [...] Das Märchen ist ein aristokratischer Traum; seine Realisierung durch die Forschung und die daran sich knüpfende Erfindung ist demokratische Wirklichkeit” [Amit az egyes ember a valóságban ténylegesen létrehoz, az rögtön nemcsak az övé, hanem minden ember közös tulajdonává válik. (...) A mese egy arisztokratikus álom; annak megvalósítása a kutatás és az ahhoz kapcsolódó felfedezés által demokratikus valóság.] (Oscar Mitis: *Das Leben des Kronprinzen Rudolf*. 1928. 169–170.).

¹²⁹ Horváth Mihály *Kisebb történelmi munkái*. „A demokracia kifejlése honunkban.”

¹³⁰ Itt a sajtó mint a dologi dinamika különösképpen nagy jelentőségű szerepére találunk utalást.

amikor a dolognak kizárólag – gazdasági – mozgására van tekintettel, a „forgalomra”. Erre nézve Horváth kifejti, hogy az ipar és kereskedelem által létrehozott gazdasági erő megszünteti az arisztokrácia kiemelkedő állását, amely a magasabb rendű életszínvonalon alapult a kizárólagos gazdagság következtében. Ma már nem tekintik az arisztokráciát felsőbb lénynek:

[Az] ipar s kereskedés hatalmas gyarapodása a pénzerőt osztálykülönbség nélkül egyenlőben osztja fel a szorgalmasok között. S míg egy részről az arisztokratia birtok-felosztás és eldarabolás által szegényebbé lesz, a nép közül az ipar áldásai sokakat gazdagságra juttatnak, mely aztán a fényűzést, az éledeletet, szóval az élet külső butorzatát közössé, egyenlővé teszi a főbb osztálybeliével, az arisztokratia körébe a nemtelenek is utat nyit, s a társalgási viszonyoknak egészen új alakot kölcsönöz. Az arisztokráciának aligha van ennél veszedelmesebb ellensége.

A dologi dinamika hatásának megállapítása, amikor Horváth arra mutat rá, hogy a gondatlan nemesember a gazdag hitelező hatalmába esik, s ezzel egy sikkra kerül a nem nemessel, az értékesebbik fajta nemes pedig szövetkezik az iparral és kereskedelemmel, tehát elismeri ennek egyenlőségét önmagával:

Széchenyi „egyesüljünk!” jelszava az egyenlőség gyarapodásának is egyik leghatalmasabb eszköze. S hogy e szó a hazában visszhangra talált, egyszersmind világosan bizonyítja is az egyenlőségi elvnek, mely minden egyesületnek főeleme, kifejlését. Egy évtized óta mindenemű tudományos, művészeti, emberiségi és anyagi célok elérésére számos, naponként szaporodó társaságok s egyesületek alakulnak közöttünk, melyek minden osztályukat egyesítenek kebelükben. E társulatok kizárólag egyenlőségi elven alapulnak, fő- és alnemes, polgár, tudós, művész, gazdag és szegény, mind egyenlő jogokkal bírnak itt, hol nemcsak a születés által nyert rendi elsőbbség, hanem a rangfokozat is megszűnik, hol birtokos és kézműves, nemes és nemtelen csak mint közcélra törekvő társulati tag lép be a küszöbön, s hol az arisztokratia nem ritkán oly helyzetbe jő szemközt az alosztálybelivel, hogy viseletében egyenlőséget színlelni kénytelen, ha érdekében károsulni nem akar. [...]

A felvilágosulás és civilisatio, tudomány és ipar tehát leghatalmasabb bajnokai a demokráciának. Ezek azon sziklák, melyeken annál bizonyosb törést szenved az arisztokratia, minél nagyobb egyenlősítő ereje van a tudománynak s gazdagságnak, s minél több a mód és alkalom ezeknek birtokába jutni. A társadalmi egyenlőség pedig, melynek pénz és értelem mind tágasb utat nyit, ellenállhatatlan erővel fogja aláásni azon közfalat, mely a két osztályt egymástól jog tekintetében elválasztja. Maga az ország anyagi virágzata, mely a főbb osztálynak is nem kevésbé érdekében áll, mint a nemtelenek, s e virágzat vágya is, mely mindenkivel közös, hatalmasan segíteni fogja foglalásaiban az egyenlőségi elvet: az eszközök, melyek amazt gyarapítják, nagy részben ennek is előmozdítói.

Amikor pedig Horváth elsorolja az újabb magyar törvények demokratikus alkotásait, elsősorban a Lánchidat, a vasutakat és csatornákat emeli ki, nyilván mint szerinte legjellegzetesebbeket, arra való tekintettel, hogy ezeknek az intézményeknek használata senkinek sincs megengedve ingyenesen, tehát kiváltság gyanánt. Mi egyéb ez, mint annak felismerése, hogy ezek az intézmények a maguk

dologi dinamikájával függvényükké teszik az embert, aki rá van utalva a használatukra, s ezért nemcsak használati díjat kénytelen fizetni, de ezzel együtt alkotmányos kiváltságáról is lemond ebben a keretben. A dologi dinamika még a híd tekintetében is nyilvánvaló, ha nem is olyan szembeszökő, mint a vasutat vagy csatornái illetően. A híd látszólag statikus alkotás, de alkotás, amely a hidat a közlekedés eszközévé avatja, és az emberek tömegeit mozgatja meg, akik híd nélkül nem tennének meg számtalan utat, mint ahogy Virág Benedekről mondják, hogy évenként csak egyszer sétált el a Dunáig, ahol egy jelentéktelen és időleges hajóhid volt csak. De a jobbágy örökváltsága is a dinamikus dologi szemléletet juttatja érvényre. A birtoknak az úrbéri terhek alól felszabadulása új gazdasági lehetőségeket visz bele a telekbe. Már Széchenyi előtt is rámutattak, hogy a jobbágmunka értéktelen, és a föld kihasználása csak szabad munkával lehetséges. Ezen a ponton egyenesen a jog ruházza fel új gazdasági dinamikával a statikus dolgot. A dologi dinamikának a demokráciával való összefüggése egészen szembeszökő pedig a váltótörvényben, amely a gazdasági dinamika részére már egyenesen új dolgot alkot: a *váltót*,¹³¹ s „nemest s nemtelent kivétel s különbség nélkül egyenlően pártol, egyenlően terhel” – amint Horváth megállapítja. A városok nagyobb részesedése a törvényhozó hatalomban, amire Horváth utal, a városokban felhalmozódott gazdasági erő, tehát „dologi dinamika” következménye, s ennek a dologi dinamikának a

¹³¹ Horváth másutt is kiemeli a váltó, tehát a dologi dinamika sorsdöntő jelentőségét a demokrácia szempontjából (*Huszonöt év Magyarország történelméből*): „Miként ezen úrbéri törvények a jobbágyosztályt emelték egy lépcsővel felébb a jogok fokozatán: úgy a hitel és váltótörvények, az ipart s kereskedelmet mozdították elő, a közhitelt emelték jobb lábra a nemesnek, mint adósnak, eddig fennállott igazságtalan kiváltságait megszüntetvén. A 15-dik törvény, mely az egész váltó codexet magában foglalja, a 16-dik, mely a kereskedőkről s kereskedésről, a 17-dik, mely a gyárakról s végre a 18-dik, mely a közkereseti s részvényes társaságokról intézkedik, a kiváltságai által eddig a hitel s kereskedelem kárára körülbástyázott, sérthetetlen nemest, a hitelező irányában mind személyére mind vagyonára nézve a köztörvény alá vetette. E törvények tették le alapját, a jogok s kiváltságok szerint osztályokra szakadozott nemzetben, a törvény előtti egyenlőségnek, s egyengették útját általában a demokratiai elvek terjedésének” (uo., 8. s köv.).

„E váltótörvények az első lépést képezték az ősiség eltörlésére s birtokviszonyaink teljes felszabadítására. A birtokos nemeseknek teljes szabadságukban állott ugyan magokat e törvényszéknek alá nem vetniök, melyek a nemesi s ősiségi jogokat ítéleteikben semmi tekintetbe nem vették, de miután ezentúl hitelre számot sem tarthatott, ki magát a váltótörvénynek alája nem vetette: lassanként ezzel is megbarátkozott, s önként mondott le kiváltságairól a kölcsönre szorult nemesség. Meg kell azonban vallani, hogy e törvényszékek egynémely ítéletei, melyek szerint a nemes ősi birtokában is csak úgy elmarasztaltatott, mintha az kiváltságatlan polgári birtok volt volna, nagy és mély benyomást okozott a nemességnek kiváltságait még egyre bálványozó részére, s nem volt ritkaság, heves kikeléseket hallani az új törvények ellen, melyek, mint mondák, a nemest tönkreteszik, és csak a zsidóknak kedveznek. Fordultak ugyan elő némely esetek, melyekben volt némi alapja a kiváltságosak ilyféle panaszainak, de miután néhányak kárából ezek is szemesebbekké, vigyázobbakká lettek, s a következő országgyűlés az új törvény némely hiányait is megjavította, lassanként a nemes is megszokta a hitel ama leglényegesebb elvét, hogy pénzforgalomban nincs helye a kiváltságnak” (uo., 629. s köv.).

demokráciával való szoros kapcsolatára éppen Horváth mutat rá nagy erővel, amikor kiemeli, hogy az alsó nemesség nemcsak hogy nem ellenzi a városi polgárságnak ily módon vele egyenlő réteggé válását, hanem az egyenlőség elvét magukban a városokban is érvényre kívánja juttatni, amikor a városok szervezetének demokratikusabbá tételét kívánja.

A dologi dinamika és az arisztokrácia ellentétes volta tehát szembeszökő.¹³² Az ember csak függvénye a dinamikus dolognak a gépben és a tőkében, az arisztokratikus gondolkodás pedig az ember centrális jelentőségéből indul ki. Az arisztokrata vagyona is csak függelék, csak eszköz a nagyszabású, a szép, harmonikus életre, nem tőke, amely önmagát tartja fenn és növeli a kapitalizmusban. A civilizáció, a gépi világ alapjellege a dinamikus dologi szemlélet, a dolgok önállóságának elve, a dolgok saját mozgásképességének feltételezése, amely más, mint a „természetes”, eredeti hatóképességük: az ember háttérbe szorulása. Ezzel a dinamikus dologi szemlélettel, a dolognak ezzel a középponti jelentőségével diametrálisan ellenkezik az arisztokratikus gondolkodás főntebb vázolt személyi jellege. Amit a szerszámról mondanak a géppel szemben, hogy ti. az ember végtagjainak pusztá megfosztásabbítása, de nem önálló és elsődleges az ember irányában, mint a gép, az még inkább áll az arisztokratikus gondolkodásra. A vagyon az arisztokrata kezében csak a lehetőségek felfokozása, csak a természettől adott emberi erők megnövekedése, ami az ember – az arisztokrata – érvényesülésének lehetőségét magasra felfokozza a közönséges átlagos emberi érvényesülés lehetőségéhez viszonyítva, de semmiképpen sem jelenti a vagyon az arisztokrata szemében a dolognak az ember fölé kerekedését, mint ahogy a gép – és a tőke – kerekedik az ember fölé a demokratizáló civilizációban, az embert közreműködésre: „szorgalomra”, „takarékoságra”, a „dolog” megbecsülésére és szolgálatára ösztönözve. Az a Széchenyi tehát, aki a gépekért és a kapitalizmusért lelkesedik, talán mégsem lehet arisztokratikus gondolkodású,¹³³ hangozhat az ellenvetés Széchenyi arisztokratizmusának állításával szemben. Az ellentét valóban megvan, de feloldható, tehát csak látszólagos ellentét, nem valóságos.

Az ellentét feloldását éppen Széchenyi arisztokratizmusa szolgáltatja. Az arisztokratizmus lényege Széchenyi egyéniségének, a lényegtől pedig meg kell különböztetni a térben és időben jelentkező lelki tartalmat. Széchenyi lényege nem ugyanaz, mint Széchenyi aktuális, tudatos állásfoglalása a gépi civilizáció és a kapitalizmus mellett, sőt még csak azzal sem azonos Széchenyi egyéniségének lé-

¹³² „A gőzhajók nem birják el a feudalizmus illatát” – mondja maga Széchenyi (Hegedűs i. m. 164.).

¹³³ Iványi-Grünwald a *Hitel*hez írt bevezetésének 146. lapján jelzi az ellentét felmerülését magának Széchenyinek lelkében: „A fiatal Széchenyi még első angliai útján idegenkedve nézi a gyárak életét, az óriásléptekben haladó gazdasági élet fejlődését. Felmerül benne a kereskedői s a nemzeti lélek ősi antagonizmusa.”

nyegbéli alapstruktúrája, hogy Széchenyi egyenesen lelkesedik a modern civilizációért. Sem az empirikus tudatfolyamat, sem az empirikus érzelmi folyamat nem adja a lényegbéli Széchenyit.

Az, hogy Széchenyi az angol civilizációt megismerve azt igenli, egyenesen folyománya arisztokratizmusának. Széchenyi, a hatalmas magyar arisztokrata, kellő eszközökkel rendelkezik ahhoz, hogy alaposan megismerkedjék távoli országok jelen állapotával, amire honfitársainak nagy része már vagyoni okokból sem képes. Megismerve a modern civilizációt, ezt a jelenséget is beilleszti nemzetnevelő – arisztokratikus – programjába, amelyet éppen arisztokratikus helyzeti felsőbbbségénél fogva módjában volt megalkotni, és reménye lehetett megvalósíthatni. Mint-hogy felismerte – éppen arisztokratikus helyzeténél fogva –, hogy az ország fel-emelésének alkalmas eszköze lehet a modern civilizáció, ezért ezt célul is tűzte a nemzet elé, anélkül, hogy ezzel lemondott volna arisztokratikus helyzetének felsőbbbségéről, és anélkül, hogy meg akarta volna bontani azt a realitást, amelyhez az arisztokratikus gondolat is hozzátartozott. És ha lemondásról lehetne is szó, vajon nem a lemondás a tetőfoka annak, hogy az arisztokrata mindennek, még önmagának is fölébe kerüljön?

Széchenyi nem veti magát bele a modern civilizációba, amint hogy nem is veti magát bele, mert nem álmodozó, nem fantaszta, hanem a realitás talaján álló, a realitást tisztelő és a realitás tiszteletére oktató nevelő. Ezt a nevelői – tehát felsőbbbséges – attitűdjét továbbra is megőrzi és védelmezi, így különösen Kossuthtal szemben, akinek sokszorosan szemére veti, hogy az arisztokráciát üldözi. Fő kifogása Kossuth ellen éppen az, hogy Kossuth mindenestül beleveti magát a modern civilizációba azzal, hogy újságban hirdeti, és újság útján kalapálja az agyakba – nem is nyíltan, hanem hírek alakjába rejtve – a programját.

Széchenyi a modern civilizációt tömeghasználatra szánja, az átlagos magyar haladásához tartja szükségesnek, az általános színvonal emelése végett, az arisztokrata környezetének szebbé és kellemesebbé tételére. Ez azonban távolról sem teljes képe a dolognak. Ha Széchenyi csak ennyit tenne, akkor pusztá önzés lenne, amit tesz, nem nevelés. Széchenyi éppen mert lényegében *arisztokrata*, tehát lelkében is az: lovag, a tömeget, az átlag magyart nemcsak kellemesebbé, nemcsak jobb környezetté akarja tenni, hanem boldogabbá is, erkölcsileg is emelkedettebbé. Magasabbra akarja emelni az átlag magyart, mert keresztény lelke így kívánja. De mindig és mindenben önmagát látja középpontnak, nem abban az értelemben, mintha a maga hasznát keresné, hanem mert nem is tud másképp látni, mert arisztokrata, átlag feletti, realitás szerint, a való – külső és belső, lelki – helyzet adottságánál fogva. Nemcsak megadja mindenkinek a magáét, amint Keyserling jellemzi az arisztokratát, hanem emelni is akarja azt, aki alatta áll, habár tudja, hogy egy síkra nem kerülhetnek vele a tömegemberek, lévén ez a realitás lehetetlensége, még ha a vagyoni nivellálódás be is következhetnék. Az *idő* tényezőjét nem lehet kikapcsolni a valóságból, az idő az a negyedik dimenzió, amit semmiféle normatív gondolkodás nem tehet semmivé, a lét síkján az idő – az arisztokratikus neveltetés, ha-

gyomány, kifinomultság stb. – le nem rombolható gátakat emel ember és ember közé, s ezeket a gátakat csak a fiziológiai pusztítással lehet fölöslegessé tenni, amint a szovjet példa mutatja.

A dologi dinamika a lényege annak is, hogy Niccolò Machiavelli *Fejedelme* az uralkodói funkció függvényévé teszi az embert, akinek alá kell rendelnie magát, egész lényét, vallási, erkölcsi elveit is a funkciója követelményeinek. A társadalmi funkció fogalma maga is dinamikus dologi szemlélet hatása. Az élet középpontjába jutott dolgok dinamikája önérték, legfeljebb az absztraktnak tekintett ember javára szolgáló voltokra tekintve lehet a dinamikus dolgokat egy magasabb cél eszközeinek tekinteni, és így maguknál magasabb érték létrehozóinak. Ennek a dologi dinamikának kell, hogy szolgáljon a konkrét ember, s a konkrét emberek értékesége ily felfogás szerint azon alapul, mennyiben szolgálják a dinamikus dolgokat. A konkrét emberek lényege a dologi dinamikának szolgáló funkciójuk tehát, csak annyiban van értékük, amennyiben ezt a funkciójukat kellően betöltik. Ez pedig csak úgy lehetséges, ha teljesen alárendelik magukat a dologi dinamikának, ha jól működő gépkatrészek maguk is, önálló gondolkodás nélkül, az egész *gondolkodást*, sőt az egész lelki életet *a funkció javára* beirányozva. Machiavelli *Fejedelme* csak a legkirívóbb jelentkezése ennek a dinamikus dologi szemléleten alapuló funkciófelfogásnak, de nem egyetlen példája. Épp az ellenkezője mindennek Széchenyi, aki a dinamikus dologi szemléletet csak eszköznek tekinti a szellemi fölemelkedésre, az ember igazán személyé tételére. Nem Széchenyi függ a dinamikus dologtól, hanem a dologi dinamika válik függvényévé Széchenyinek. A dologi dinamika – mint láttuk – egyedül az arisztokratát nem hajtja igájába, hanem szolgál neki.

Az arisztokratikus gondolat önmagát a középpontba helyező attitűdje rávilágít arra is, miért annyi a primitív életre emlékeztető vonás az arisztokratában, akit pedig vagyoni helyzete és egyéb adottságai a legmesszebbre térítettek a primitív életformáktól, és akit leginkább képesítenek a dologi dinamika – a modern civilizáció – előnyeinek élvezésére. Az arisztokrata életpályája olyan széles, hogy ebben helyet kapnak a primitív életnyilvánulások is. A vadászat, a lókedvelés, a természetközelség kedvelése a maga idejében és helyén, a sok gyermekre törekedő családi politika, a házasság nagy jelentősége az arisztokratikus világban – lényegét illetően – a „természetes” ember „primitív” attitűdjei. Mindez azonban csak járulékos valami az arisztokratánál, csak viszonyított valami az emberi centrumhoz, nem alapvető és nem kizárólagos, sőt nem is túlnyomó jelentőségű, hanem csak egy a sok lehetőség közül, amit az arisztokrata megengedhet magának, és ami iránt szükségletet érez. Az az ősi kapcsolat, amely a primitív embert a természethez és a természetes életformákhoz fűzi, magasabb kultúrfokon, vagy éppen civilizációs szakban már csak az arisztokratánál lehetséges, míg a tömeg, a nagy átlag, elszakad a természetes életformáktól, függvényévé válik az egalizált és egalizáló dolognak, a gépnek és egyéb absztrakcióknak. Az arisztokrata élete konkrét marad, legalábbis annyiban, amennyiben az arisztokrata azt akarja, hogy élete konkrét

maradjon, vagy hogy egyes életnyilvánulásai konkrét jellegűek maradjanak, mentesek a civilizációs absztrakciótól. Más lapra tartozik, hogy ennek a konkrétumnak a megmentése milyen bonyolult civilizációs kerülő utakon át lehetséges csak, hogy az arisztokrata „primitívsege” még sokkal bonyolultabb, sokkal mesterségesebb valami, mint a tömegember átlagos absztraktsága, átlagos mesterkélt életberendezése. Ez azonban nem változtat a lényegen, az arisztokratikus életvitel konkrét jellegén, természetességének, primitívsegeinek lehetőségén. Az arisztokratikus lényeg az ember középpontisága, s ez egyenesen abban a rendkívül mesterséges, civilizációs, dologi dinamikára épített apparátusban kulminál, amely az arisztokratának lehetővé teszi a „primitív” életformákat. A dologi tényező ebben a vonatkozásban is csak szolgáló szerepet visz az arisztokrata javára, a dolog ebben a vonatkozásban másodrendű jelentőségű az arisztokratával szemben, csak függvénye, míg mások irányában a dolog fölényben van, az embert lenyűgözi, mert átlagos, nem természetes életvitelét csak úgy biztosíthatja, ha a dolognak, a gépnek aláveti magát. Az arisztokrata reális lehetőségei ezt el tudják kerülni az arisztokratával. A dinamikus dologi civilizáció csak függvénye Széchenyi személyiségének is, nem ura, bármennyire lelkesedik is érte, és bármennyire meg akarja is teremteni a magyar civilizációt, a magyar dologi dinamikát. Éppen ez a teremtő attitűd emeli fölébe a dologi dinamikának Széchenyit, nem is szólva Széchenyi célkitűzéséről, amelyhez viszonyítva a dologi dinamika megteremtése Magyarországon csak eszköz, mégpedig nem is az egyetlen eszköz.¹³⁴

Ilyen értelemben lehet csak Széchenyire alkalmazni az „arisztokratikus radikalizmus” kifejezést, amivel Nietzsche attitűdjét jellemezték.¹³⁵

Széchenyi rajongása a technikai és tőkés civilizációért valójában szintén arisztokratizmusával függ össze: a realitás tisztelete, a történelmi változások elismerése és figyelembevétele, a külső realitás összehangolásának vágya a magyar nemzet erkölcsi személyiségének fennmaradásával és prosperálásával tehát csak eszköz jelentőségű.¹³⁶ Egy nagy program, amelyet az arisztokrata a saját belátása szerint

¹³⁴ Vö. László i. m., amelyben hangsúlyozza, hogy Széchenyi ma más úton akarná ugyanazt a hivatást teljesíteni. Óvatosabb szövegezésben ugyanígy nyilatkozott Töreky a m. kir. Kúria 1942 elején tartott teljes ülésében (*Magyar Jogi Szemle* februári száma).

¹³⁵ „Der Ausdruck »aristokratischer Radikalismus« dessen Sie sich bedienen, ist sehr gut. Das ist mit Verlaub gesagt, das gescheiteste Wort, das ich bisher über mich gelesen habe” [Az „arisztokratikus radikalizmus” kifejezés, amit Ön használ, nagyon jó. Ez – engedelmeivel – a legértelmesebb szó, amit eddig magamról olvastam] (Nietzsche i. m. 34.).

¹³⁶ 1815. december 13-án kelt naplójegyzetében elmondja Széchenyi, hogy egy gázvilágító gépet csempészett ki Angliából a magyar nemzet számára: „In England sind nach meiner Idee aber 3 Dinge nur die man lernen muss – und all das übrige ist nichts – die Constitution – die Maschinen – und die Pferde Zucht. [...] Ich gab mich [also] denen Maschinen. Die Dampfmaschine ist für unser Land unnütz [...] keine Fabriken haben wir nicht [sic!]. [...] Eine Bierbräue Maschine ist hassenswerth da das Bier dem [sic!] Menschen dumm und schläfrig macht. [...] Es musste also die Gaslight Machine

állított fel. Az – ideális – arisztokrata mély, becsületos meggyőződésből önmagát azonosítja az összességgel, a közülettel, a nemzettel, lelke mélyén érzi az egységet nemzetével, amelynek annyit köszön, és amelyért ősei annyit tettek. Az arisztokrata öncentrumúsága lényegileg a nemzet középpontisága a saját gondolkodásában. Az arisztokrata és a nemzet ily szoros kapcsolatba hozása szükségképpi, mert az arisztokrata felsőbbrendű állása a nemzet produktuma, a nemzet elismerésének következménye, s a nemzet akaratának hiányában ez a kimagasló helyzet összeomlik. A nemzetnek nem szabad atomjaira bomlani, egyének halmazára szétesni, mert akkor nincs többé arisztokrata sem. Nem hasznossági belátás ez, hanem lényegbeli, objektív szükségyszerűség, az arisztokratikus gondolkodás egyetlen és kizárólagos lehetősége. Széchenyi a magyar nemzet létét akarja biztosítani, és az emberiség iránti hivatásának teljesítésére alkalmasabbá tenni azzal, hogy át akarja ültetni ide azt a valóságot, amelyet egy hatalmasabb, virágzóbb országban – Angliában – ismert meg. Egy magasabb szintre akarja emelni a magyarságot a modern civilizáció útján: a „haladás” áldásaiban akarja részeltetni.

sein, auf die ich mich verlegen sollte. [...] [Pedig] auf diese Art Exportation der Maschinen-Todesstrafe gesetzt ist.” [Angliában szerintem csak 3 dolog van, amit meg kell tanulni, minden más felesleges – az alkotmány – a gépek – és a lótenyésztés. (...) Megnéztem (hát) ezeket a gépeket. A gőzgép a mi országunknak haszontalan (...) nincsenek gyáraink. (...) A sörfőzőgép gyűlöletes, mert a sör butává és álmosá teszi az embert (...) Tehát a Gaslight gép volt az, amivel foglalkoztam. (...) (Pedig) a gépek ilyen exportjéért halálbüntetés jár.]

Széchenyi tehát maga jelenti ki, hogy a dologi dinamikát a *nemzet érdekében* akarja megvalósítani, de egyúttal saját szavaiból látjuk *önfeláldozó lelkesedését* a magyar nemzet szükségleteinek megfelelő *dologi dinamika iránt*. Ez a lelkesedés ragadtatja arra a kijelentésre is, hogy a kicsempészett gép: az angol nemzet lelke. Az angol vámhivatalnok megvesztegetésével sikerült a csempészés: „Mit L. s [2 font sterling] war die grosse entreprise gericht- und der stolze Engländer, als Mautbeamter masquirt – rückte dem Hut vor mir nicht – verkaufte aber um 4 Ducaten beiläufig – *die Seele seiner Nation* – eine Machine.” [L. s.-sel (2 font sterling) csináltuk a nagy vállalkozást, és a büszke angol, vámhivatalnoknak álcázva – nem emelt előttem kalapot – de 4 dukátért mellékesen eladott egy gépet – *nemzete lelkét*.]

Még két szempontból tanulságos ez a naplójegyzet. Egyik az, hogy Széchenyi lényének dinamikájáról maga Széchenyi tanúskodik: „So sehr ich das Warten und harren – vom Herzen hasse – da doch in der Welt gar nichts lächerlicheres in der Natur lebt als ein geduldiger Mann.” [Annyira gyűlölöm szívből a várakozást – mert a világon semmi nevetségesebb nem él a természetben, mint egy türelmes férfi.] A másik szempont szintén nagyon jellemző Széchenyire: arisztokratikus lényére. Már maga a vesztegetés is az ellentállást nem tűrő akaratra vall, s ezt az akaratot maga a naplójegyzet hangsúlyozza nagy erővel: „Ich hatte ein Model von der Gas-Machine die mir viel Mühe und Arbeit kostete, und die nur mein fester Wille und meine Beharrlichkeit erzwingen konnten [volt egy modellem a gázgépből, ami nekem sok fáradságomba és munkámba került, és amit csak szilárd akarattal és elhatározással tudtam megszerezni], dacára a halálbüntetésnek” (*Gróf Széchenyi István naplói*. Fontes. I. kötet, 166–168.). A vesztegetést más vonatkozásban említi Hegedűs (i. m. 179.): „A könyveket megtépázta a cenzor is, bár Széchenyi megvesztegette.” Természetesen egyik vesztegetés sem irányult alkotmányos magyar szerv ellen!

Am a haladás elvének staëli és angol racionalista (benthami) fogalmazása lényegében egyaránt maga is a dinamikus dologi szemléletet juttatja kifejezésre, csak a fogalmazásban tér el: Staëlé személyibb szemléletű. A haladás elve tehát demokratikus, nem arisztokratikus elv, s az arisztokratikus gondolkodásba csak úgy illeszthető bele, hogy Széchenyi vallásos lénye a keresztény perfekcionizmus elvét vallja, ezzel pedig a haladás, a fejlődés dinamikus elve nem ellenkezik, sőt a kettő bizonyos egyirányúságot mutat, s az egyiknek hite a másikban való bizalmat könnyen megerősítheti. Széchenyi lelke pedig erősen dinamikus, a dinamikának addig elképzelhetetlen lendülete sugárzik Széchenyi egész lényéből, amely akadályt nem ismer. A dologi dinamika – az angol – hatást gyakorolt olyan területre is, ahol az emberek maguk még nem akarják a dolgot maguk fölé emelni: elragad *egyetlen* embert, akinek dinamikus lénye rezonál a dologi dinamikára, és ez elég már arra, hogy az egész magyar dologi statika megmozduljon, először az emberek lelkivilágában. Ehhez egy dinamikus lény kellett, maga a gondolat elterjedése nem volt elég. Egy *egész* és nagy lény volt szükséges, hogy felrázza a lelkeket, akik különben nem voltak hajlamosak a mozgásra, s ehhez az is hozzátartozott, hogy a dologi dinamika kézzelfoghatóan jelentkezzen az empirikus valóságban is.

Amint látjuk, a dinamikus dologi szemlélet propagálása Széchenyi által nem ellenkezik azzal a megismerésünkkel, hogy Széchenyi gondolkodása lényegében arisztokratikus, s ezért nem lehetetlen Széchenyi ellenszenvét megérteni a dologi dinamika egyes megnyilvánulásai irányában, amelyek nem egyeztethetők össze Széchenyi arisztokratikus felfogásával. A dinamikus dologi szemlélet alkalmazását a kor viszonyai teszik érthetővé Széchenyinéél, akinek *lényegét* tekintve a dologi dinamika propagálása is csak *véletlen*, az empiriából folyik. Ennél tovább megy Szekfű, aki azt tanítja, hogy Széchenyire a külföld példája – tehát, tehetjük hozzá, a dinamikus dologi szemlélet utánzása – nem volt döntő, „ő akkor is felrázta volna nemzetét, ha lábait soha ki nem teszi a hon határain túl” (i. m. 19.). Amennyiben ez azt jelenti, hogy Széchenyit nem az Angliában megismert dologi dinamika indította közéleti működésre, hanem saját nagy lelke, ebben az esetben véleményünk egyezik Szekfűével.

Széchenyinek értékesítenie kellett olyan gondolatmeneteket és érveléseket, amelyek megfeleltek az ő magasra tűzött céljának, bár attól lényegükben – *sub specie aeternitatis* – idegenek voltak. A legnagyobb elme sem alkothatja meg a szerszámaikat, ebben különbözik az emberi alkotás az isteni teremtéstől. Minden gyakorlati ember pragmatista, így látszólag Széchenyi is, de mivel Széchenyi gyakorlatiassága keresztény, tehát metafizikai jellegű, pragmatizmusa sem igazi pragmatizmus. Nem az a döntő, hogy mi a tartalma a tanításának, hanem a reláció: fölötte van azoknak, akiket tanít, mert arisztokrata.

Az, hogy Széchenyinek nem lényege a dinamikus dologi szemlélet, megérteti velünk azt is, hogy Széchenyi arisztokratikus, az aktuális tömeg fölé emelkedő magas célkitűzésű keresztény programjának akkor is útjában állott volna a korabe-

li magyar rendi alkotmány és az ezen alapuló, nem a valóságos életkövetelményeknek megfelelő társadalmi viszonyok, ha Széchenyi nem lett volna lelkes híve a dologi dinamika alkalmazásának. Ez a „rendiség” nem volt az a szó valóságos értelmében, nem alapult személyi, keresztény szemléleten, hanem valójában az antik világ új kiadása volt ennek statikus szemléletével. Elsősorban ezzel a pogány statikus, dologias gondolkodással szállt szembe Széchenyi a magyar rendiséget támadva, s ezt bizonyára megtette volna akkor is, ha nem híve a dologi dinamikának. Az, hogy a rendi alkotmányt a dologi dinamika faltörő kosával – vagy stílszerűbben: pergőtűzével – döngette, csak sajtóságos találkozása a különféle szempontoknak, de nem a lényege Széchenyi működésének, tehát korántsem jelent paradoxont Széchenyi programjában. A hangsúly nem a dologi dinamika célszerűségén, hasznosságán van elsősorban, hanem a statikus rendi világ erkölcsi értéktelenségén. Bármennyire is a nemzet érdeke a fő Széchenyi szemében, ezt a nemzeti érdeket mégiscsak az erkölcs, a keresztény erkölcs magasabb normájának engedelmeskedve lehet Széchenyi szerint kellően szolgálni, mert a nemzeti lét maga is isteni adomány és hivatásrendelés.

A keresztény személyi szemlélet és a dologi dinamikus szemlélet együttes hatását Széchenyire a rendiség elleni küzdelmet illetően megmagyarázza az is, hogy maga az egyenlőség eszméje is két okból hódít tért az újkorban. Egyik a dologi dinamika, a dolog az újkorban a középpont mint állami hatalom, mint gép, mint tőke stb., és a dologhoz képest semminek nincs jelentősége. Ebben a negatívumban tehát minden ember egyenlő. Másik alapja a demokratikus fejlődésnek a keresztény tanítás: minden ember Isten gyermeke, egymásnak felebarátja, tehát ennyiben minden ember egyenlő. Ez az Isten irányában való egyenlőség a primer, mindenestre a túlvilág felé, nem okvetlen a földi életben. A történelmi fejlődés során azonban úgy alakulnak a viszonyok, hogy az egyenlőség elve a földi életben is folytonos haladást tesz, mint Alexis de Tocqueville mondja (idézi Horváth Mihály i. h.). Széchenyi gondolkodásában szerep jut mind a két motívumnak, de arisztokratikus alapon: a ténylegesség szempontja szolgálja a keresztény követelményt.

Ami mármost Széchenyinek a rendi alkotmány ellen indított küzdelmét illeti, ebben a tekintetben az volt a helyzet, hogy Széchenyiben a rendi gondolkozás nem hiányzik, csak az elavult, igazságtalanná vált rendiségnek üzen hadat, egy jobb, igazságosabb, a nemzetre előnyösebb új rendiség: a tisztán foglalkozási rendek érdekében, amivel igen modern gondolat korai képviselőjeként tekinthető. Közvetlen javaslata nem is egyéb, mint a jobbgyság képviselőhöz juttatása az alkotmányban. De távolabbi célja is lényegében az, hogy minden foglalkozás megszabaduljon az indokolatlan korlátoktól. A politikában pedig rendi gondolkodása világos abból, hogy Kossuthot azért nem tekinti vezérségre alkalmasnak, mert erre valóságos életkörülményeinél fogva, tehát Isten rendeléséből nincs meg a hivatottsága, a rendiség végső eszmei alapja ugyanis az Isten alkotta rend. A XVI. század elejétől azonban nem lehet igazi rendiségről beszélni – középkori értelemben – nálunk.

A renaissance a római jogot megismerve a hatalmi értelemben vett római jogi tulajdont igyekezett megvalósítani a középkori keresztény felfogás enyhítő hatása nélkül. Valami sajátságos keverék állt így elő, félig rendiség, félig valóságos tulajdon, de ez már nem volt igazi feudalizmus, és azok a támadások, amelyeket Széchenyi intézett a „feudalizmus” ellen, voltaképpen ennek a furcsa rendiségnek szóltak, nem a valódi középkori feudalizmusnak. A „*misera plebs contribuens*” majdnem a római rabszolga értelmében jelenti a jog nélküli népet, amelynek csak annyi a jelentősége, hogy adózik, tehát dolgokat szolgáltat, mégpedig nem jogügyleti alapon, hanem kényszerűségből. Az adó – a dolog – a priusz, az ember a dolog függvénye ezen a ponton is. A dologi dinamikának valami sajátságos jelentkezési formája ez, az alkotmány gépezetének egyik furcsa terméke. Ilyen dologi dinamika ellen erőteljesen foglal állást Széchenyi.

Amikor Széchenyi a magyar múltat ostorozza, nyilván csak erre az újkori rendiségre gondol, nem a középkori lovagias magyar világra, de a nagy cél érdekében folytatott izgatás hevében általánosít. Ez már abból is következtethető, hogy a magyar múlt jelenségeit nem részletezi, csak a rendi alkotmány ellen lép fel részletezően. Ez a rendi alkotmány az, ami túlviszi az újkort az antik világon. Az újkori rendi alkotmány már nem is statikus dologi szemléletű, hanem egy erkölcsi szempontból helytelen irányban ható dologi dinamikát jelent: a múltból származó papirost, amelynek erő kifejtése ellenkezik a keresztény erkölccsel, valamennyi ember istengyermekségével, emberségével, személy voltával. Ez a papiros – tehát egy dolog – forgatja most már, mint valami gép, a magyar rendi világot, és teszi a maga függvényévé az embereket, egyiknek előnyére, másoknak rovására. Az csak további szempont, hogy a rendi alkotmány, ez a káros dologi dinamika, Széchenyi korában útját állja a hasznos, valódi dologi dinamika kifejlesztésének. Széchenyi ellenérzése enélkül is megvolna a rendi alkotmány iránt. Tény azonban az, hogy a valódi dologi dinamika érdeke is tüzeli Széchenyit a rendi alkotmány ellen. Széchenyi látja a veszedelmet, amely a nemesi alkotmány megmerevítéséből származik és mind nagyobbra nő. A nemesi világ az alkotmány dinamikáját elválasztja az élettől, az élet követelményeitől, amelyek a polgári elemnek és a meggyarapodott jobbságnak kedveznek, s az így elszigetelt alkotmányt papirosalkotmánnyá teszi, olyanná, mint a forradalmi vagy oktrojált alkotmányok, pedig az igazi alkotmány elvei az életből folynak, nem a papirosból. Előbb az élet, azután az alkotmány. Az igazi alkotmány csak a valóság kifejezése. Széchenyi sem a jelen, sem a jövő alkotmányát nem papirosnak akarja, hanem erőparalelogrammának, a valóság kifejezésének, nem létrehozójának.

A kifejtettekből megmagyarázható, miért fordul szembe az arisztokrata Széchenyi a magyar múlttal, holott a nemzeti lét teljességéhez hozzátartozik az arisztokratikus gondolkodás eminens szempontja: a múlt is, nemcsak a vérség adottságában, a nemzeti jellemvonásokban, hanem a nemzeti életfelfogásban és a nemzet intézményeiben is. Széchenyi kénytelen megtagadni a múltat, s egyéniségének di-

namikája erős túlzásokra is ragadtatja. A megnyugvás idején – Döblingben – több megértést tanúsít a nemzeti múlt irányában, a király és nemzet viszonyát a múltnak megfelelően értelmezi: szerződéses viszonynak tartja, mint a középkor a maga egészséges realizmusában.¹³⁷

Egyébként Széchenyi az uralkodó és a nemzet közötti viszonyt illetően mindig helyeselte a régi alkotmányt, csak a nemesség és a nép viszonyában nem. Csak a *Blickben* (és a *Nagy Szatírban*) békül ki a kettő nála, és a nemességet is bölcs elnézéssel és több megértéssel szemléli, mint Döbling előtt. És végtelenül jellemző, hogy a nemességben az emberi vonásokat értékeli ebben az életszakában már, azokat az emberi vonásokat, amelyek a '48 előtti állapotokat valóban sokkal elviselhetőbbé tették nagyban és egészben, mint ahogyan az intézmények mesterséges elvi légkörében, az élet való viszonyainak, ösztönös adottságoknak figyelembevétele nélkül mutatkoztak Széchenyi szemében és az utókor előtt még inkább. Ebben a tekintetben azt is ki kell emelnem, hogy amikor Széchenyi a nemesség fölött lesújtó bírálatot gyakorol, már agitatorikus műveiben sem annyira a nemesség komoly emberi vonásait helyteleníti, hanem inkább csak rossz ízlését, modorbeli hiányosságait, maradiságát, de emberi szempontból különösebben terhére róható konkrét tulajdonságokkal nemigen vádolja a régi Magyarország nemesi rétegét, epés általánosításoktól eltekintve. Ez a nemesség, mint Szekfü mondja (i. m. 368.), minden hibája ellenére is „a magyar talajnak századokon át finomult képződménye”, amelyben – mondhatjuk – az apa,¹³⁸ a *nevelő* szigorú szeme sokáig csak a hibákat láttatta meg Széchenyivel, de idővel igazságot is szolgáltatott neki a *Blickben*. Széchenyi korábbi ellenszenve a magyar nemesség iránt ennek klasszikus műveltségéből is fakadt, nyilván annak megérezéséből, hogy a nemesség mozdulatlansága, „statikája”, ha nem is a klasszikus műveltség gyümölcse, de mindenesetre tápot nyer a klasszikus olvasmányok életideáljából, s ezzel is akadály a modern dologi dinamika kifejlődésének. Széchenyi dinamikus szemléletű egyéniségének találó jellemzése, amit Kemény ad róla: „Széchenyit [...] nem fogjátok egyszerű alkotásnak találni, mint a görög templomot” – a statika legszemléletesebb típusát, tehetjük hozzá.¹³⁹

¹³⁷ Lásd erre nézve alább is. Vö. különben Hans Kelsen: *Staatslehre des Dante Alighieri*. 1905. 23., 29., 34., 63., 86. s. köv., különösen 96–97.; továbbá Richard Scholz: *Die Publizistik zur Zeit Philipps des Schönen und Bonifaz VIII*. 1903. 57., 64., 113., 135., 142., 328., 331., 370., 413., 452., 457., 458.

Vö. még Wolzendorff: *Staatsrecht und Naturrecht in der Lehre vom Widerstandsrecht des Volkes gegen rechtswidrige Ausübung der Staatsgewalt*. 1916. 6–21.

¹³⁸ Amint Kecskeméthy (i. m. 69.) mondja: „Er sah sich nicht blos für ein Glied der Nation, sondern gewissermassen als deren Familienoberhaupt an.” [Ő magát nem pusztán a nemzet egy tagjának tekintette, hanem bizonyos fokig annak családfőjének.]

¹³⁹ Kemény i. m. 177. László (i. m.) is nagyon érdekesen mutat rá Széchenyi egyéniségének sokrétűségére, modernségére, amint mi mondanók: dinamikus jellegére.

Széchenyi a történeti alkotmányban azt ostromozza lényegileg, hogy papirosalkotmányra vált, dologgá merevedett, helytelen „dinamikával”. Széchenyi korában a magyar „rendi” alkotmány *utólagos* papirosalkotmány, valamiképpen hasonló a forradalmi és az oktrojált papirosalkotmányokhoz, utólag szakadt el az élet valóságától, a kor szükségleteitől, a korszellemtől, a kor valóságos felfogásától. Ennek köszönhető, hogy – mint Kemény mondja *Tanulmányaiban* (327.) – a „*Hitel* ellen egész kis irodalom támadt. [...] Talmudjok volt Werbőczy, Dessewffy.” De ez a Werbőczy nem az élő Werbőczy. Az újjászületett Werbőczy: Széchenyi, aki látva, hogy a mumifikálódott könyv már nem elégíti ki az életet, félreteszi a könyvet, és újat hirdet! Hiszen Werbőczy maga is újító volt a *Hármaskönyv*vel, megváltoztatta könyvével a régi magyar jog formalisztikus szellemét. Ez nem Werbőczy-nél jelentkezik ugyan először, de az ő érdeme, hogy élő valósággá teszi az újat. Ugyanígy tett volna bizonyára a XIX. században saját könyvével is, mint ahogy Széchenyi tette. Egyébként Széchenyinek sem egyetlen attitűdje a *Hármaskönyv* irányában a negáció, csak addig, amíg programjának ez felel meg. A *Blick* már a *Hármaskönyv*vel érvel a császári birodalomba való beolvasztás ellen. A *Blick* határozottan Werbőczy közjogának fegyverét forgatja, de az is igaz, hogy Széchenyi *agitációja* közben a *Hármaskönyv* közjogát is támadta, amely az örökös közjogi érvelés forrása. Az egész Széchenyire nem áll tehát, hogy elveti Werbőczyt. Valósággal megható a *Blick*nek a régi magyar alkotmányt dicsérő részei. Széchenyi csak olyankor támad a *Hármaskönyv* ellen, amikor agitációjában szembe kell fordulnia az egyoldalú közjogi attitűddel, s Werbőczy magánjogában sem azt támadja, ami megfelel a modern kívánalmaknak. Mert ilyen is sok van Werbőczyben. Így azt, amit Werbőczy a bírói hivatásról mond, helyesen csak úgy lehet érteni, ha Werbőczy *egész* jogtanának irányelveként fogjuk fel: a jóhiszeműség és tisztesség elvének, amely a modern, sőt legmodernebb magánjog fő irányító elve (Magyarország Magánjogi törvénykönyve javaslatának 2. és 3. §-a). Mindenesetre kétségtelen, hogy Werbőczy Széchenyi korában és Széchenyi helyében ugyanazt tette volna, mint Széchenyi, aki maga is a szokásjog híve a *Blick*ben, és az angol példa nyomán is a reális életviszonyok alakulásától és az erre alapozott szokásjogtól várja a jobb jövőt, akárcsak Werbőczy, aki a régi szokásjogot menti meg egyik kezével, amikor másik kezével a jogértelmezés római eredetű, az élet valóságaival számoló, formalizmustól ment *módszerét* veszi át mint a maga korának nagy újítását, nem a keresztényietlen római jogi *szabályokat*.

A gépiességet kifogásolja Széchenyi az államvezetésben a *Blick* 142. lapján is: „alle Völker Österreichs nach einer gewissen Schablone umzumodeln.” [Ausztria minden népét egy bizonyos sablon alapján átformálni]. Az életteljesség, az organikus elv hiányát pellengérez ki, amikor Bach rendszeréről azt mondja, hogy nincs alapja („kein Fundament, [...] Basis”; *Blick*. 147.). A személyi szemlélet hiányát támadja Bachban akkor is, amikor a feltétlen parancs hangját kifogásolja azokhoz, akik maguk is személyek, nem bábok: „Es ist mein Wille etc. [...] so eine decidirte Sultan-Sprache, die auch Nero gebraucht haben soll” [Ez az akaratom stb. (...) egy

ilyen parancsoló szultánnyelv, amit feltehetőleg Nero is használt] (151.). A személyhez nem illő kétszínűség ellen is kikel, amelyben az ember önmagát hamisítja meg: „doppelte Rolle” [kettős szerep] (155.). A gépies, mondvacsinált kormányzati intézkedéseket támadja akkor is, amikor a Bach-korszakot tintauralomnak bélyegzi: „jetzt wo Dinte herrscht” [most, amikor a tinta uralkodik] (156.), „gestrichen, aber freilich nicht mit Ruthen, [...] sondern einstweilen nur mit »Dinte«, was unmittelbar, wenn das »Geschreibsel« keine Sentenz auf etwas »Höheres« ist, eigentlich nicht sehr wehthut” [törölve, de persze nem vesszővel (...), hanem egyelőre csak „tintával”, ami közvetlenül tulajdonképpen nagyon nem fáj, ha az „íromány” különösebb „bölcsséget” nem tartalmaz.] (169.). „Staatsmaschinéről” [állami masinéria] beszél a *Blick* (262.), a gépet ostorozva az államvezetésben, aminthogy ezért hibáztatta a rendi alkotmányt is, amely géppé merevedett. Hasonló a jelentőségük a parancstörvények elleni kifakadásoknak is (264–266.). A törvénygyártás ellen, tehát szintén a gépies államvezetés ellen kel ki Széchenyi a *Blick* 289. lapján: „Excellenz wissen [...] dass man in Ungarn nur auf den Landtagen Gesetze machen konnte, und auch dort nicht so *à la viennoise* im Galopp, sondern sehr langsam, und zuweilen sehr langweilig, wobei die Ungarn sich mit diesem Satze zu trösten pflegten: *Sat cito, si sat bene*; was freilich in heutigen Tagen keine Consolation mehr gewähren kann, denn es geht alles, nämlich das zu Verändernde und zu Vernichtende, wohl cito, ja citissime.” [Excellenciád tudja (...), hogy Magyarországon csak az országgyűlésben hozhattak törvényt, és ott sem úgy galoppban *à la viennoise*, hanem nagyon lassan, gyakran túl unalmasan, miközben a magyarok azzal a mondattal szoktak vigasztalódni, hogy: *Sat cito, si sat bene* (elég gyors, ha elég jó); ami persze ma már nem nyújt vigaszt, mert minden, ti. a megváltoztatandó és a megsemmisítendő is igazán gyorsan, sőt a leggyorsabban halad.] (Egy időben gyorstalpalásnak hívták nálunk az ilyennél sokkal megdöntőbb törvényalkotó tempót.)

Mindannak, amit Széchenyi és a demokrácia viszonyáról mondtunk, mint láttuk, az a lényege, hogy Széchenyi magáévá tette-e a dinamikus dologi szemléletet politikai vonatkozásban. A dinamikus dologi szemléletnek pedig politikai irányban a demokratikus elv a folyománya. Ebben a tekintetben azt láttuk, hogy bár Széchenyi ellensége volt kora rendi alkotmányának, demokrata mégsem volt, bár célkitűzése sokban hasonlított a demokratikus gondolkodáshoz. Az, amit Széchenyi politikai vonatkozásban akart, nem demokrácia, de nem is arisztokratizmus, hiszen tömeg használatra nem lehet arisztokráciát létesíteni.

Angyal szerint Széchenyiben az arisztokratikus és a demokratikus elv szintézise él, tehát egyik sem, de mind a kettőből valami: egy harmadik, ami még nem volt, ami új. Ez az új elvi szintézis jelentkezik a modern magánjog személyiségi jogában. Az arisztokrácia értékelés: a konkrétan legjobbat jelenti, a demokrácia az absztrakciót jelenti minden értékeléstől. A személyiségi jog mindenkiről *feltételezi* a legjobbat: a legjobb lehetőségét, vélelmezi az értékességét, az értékek létrehozására való képességét, ezért minden egyént véd a maga konkrét létében. Amint

Magyarország Magánjogi törvénykönyve javaslatának 107. §-a mondja: mindenkinek joga van arra, hogy a törvénynek és mások jogának korlátai között személyiségét szabadon érvényesíthesse, és hogy ebben őt senki se háborítsa (személyiség joga). A személyiség minden embert megillet ma, lényegileg a keresztény tanítás érvényesül tehát a személyiségi jogban, amely szerint minden ember Isten gyermeke és egymásnak felebarátja. Senkinek sem szabad más irányában úgy viselkednie, mint ahogy dologgal szokás. Az alapgondolat az, hogy a társadalom irányában minden embertől lehet várni, hogy a társadalom javára hasznos szolgálatot fog tenni, ennek pedig előfeltétele az önkéntes, szabad cselekvés lehetősége. Ez az arisztokratikus elv párosul a modern magánjog személyiségi jogában a demokratikus elvvel: mindenki egyenlőségével, nem az egyesek értékességétől vagy értéktelenségétől való teljes absztrakció alapján, hanem mindenki értékességének feltételezése révén. Amit Széchenyi politikai irányban akart, az szintén egy ilyen szintézis az arisztokratikus és dinamikus elv között.

b) Széchenyi és a dinamikus dologi szemlélet

Széchenyi konkrét irányú gondolkodása nem éri be az elvi kijelentésekkel, így a „demokrácia” elvének hangoztatásával sem. Széchenyi a dolognak csak valódi dinamikáját becsüli, de nem az áldinamikát, amit a papiros ad.

A dolog valódi dinamikáját Széchenyi elsősorban az *emberek* megmozgatására használja, még ha az ilyen dolog maga statikus is: Széchenyi a maga dinamikáját viszi bele. Így a lóverseny az emberek összehozásának eszköze, de egyúttal a mezeti gazdálkodás többletérték-termelésének is, a természetes erők racionális tenyésztés útján való fokozásával, ami szintén dinamikus gondolat. A lóverseny is a dologi dinamika tényezője tehát: egybegyűjti az embereket olyan helyre, ahova különben nem mennének, és olyan időben, amikor különben nem távoznának el hazulról. Még a közönséges, „természetes” dologba is új dinamikát visz a lóversenyt előkészítő és a lóverseny céljából végzett okszerű lótenyésztés, s ez a dinamika az embert is megmozgatja. Nemcsak gazdasági, de társadalmi dinamikát is jelent a lóverseny. Széchenyi bizalmasan meg is mondja, hogy nem a lovakat, hanem az embereket akarja idomítani, vagyis a lovak útján az embereket. Széchenyi először hídra szánja egyévi jövedelmét. A híd dinamikus dolog: összehozza az embereket, egybekapcsolja az elválasztott vidékeket, bár maga nem mozdul, nagy mozgást indít meg és tart fenn. A híd áll ugyan, de nem statikus, bár nem is az igazi dinamika, mert maga nem mozog, csak mozgat! A lánchíd nem a talajban áll szilárdan, mint a kőhíd, hanem mintegy önmagát tartja lánccal: dinamikus dolog, pedig nem is mozog, de dinamikája szellemi. Az igazi dinamika tulajdonképpen eszköze mégis a dolog, amely maga is mozog. Az antik világ szintén mozgást indít meg: Róma közel hozza egymáshoz az embereket azzal, hogy önmagát elterjeszti, de ez nem a dolgok dinamikája, csak az ember kezében mozgatott dologé: fegyveré.

Az „önmagában” mozgó dolog dinamikus csak, amelynek mozgatásához úgyszólván nem is kell ember. Efelé átmenet a híd, amely nem mozog ugyan, de több, mint a puszta statikus dolog, legalább beleépített *célja* mozgás, mindenki-bárki számára. A dologi dinamikának ez az átmeneti alakja jelentkezik először Széchenyinél, úgy, ahogy a történeti fejlődés mutatja a sorrendet. Később már folyamszabályozás és gőzhajó, vasút, kapitalista gazdálkodás. De mindez csak eszköz Széchenyi kezében, csak függvénye Széchenyi személyiségének, amely arisztokratizmusában mindennek fölötte áll. Buda és Pest országos fővárossá egyesítése is a dologi dinamika erejével hat: mint nagyváros vonzóerőt gyakorol gazdasági és társadalmi vonatkozásban egyaránt, megmozgatja az embereket. Az egyesületek is a dologi dinamika eszközei. Az objektív intézmény a maga berendezéseivel és tényleges lehetőségeivel megmozgatja az egyes embert, és bizonyos olyan cselekvéseket végeztet vele, amiket máskülönben nem végezne.

Meg kell itt jegyezni, hogy Kossuth is dinamikus lény, de ő az alkotmány gépezetében bíz, attól vár mindent, mint a francia forradalom, míg Széchenyi az alkotmányt angol értelemben veszi: az alkotmány a valóság, a valóságból kell levonni az alkotmány elveit, nem az alkotmánylevél elveit tekinteni önmagukban mint a valósághoz intézett követelményeket, nem az alkotmány papirosával kell átalakítani az életet. Ezt jelenti Széchenyi idegenkedése az alkotmányjogi kérdések feszegetésétől. Ez az idegenkedés kettős: egyfelől az alkotmány elvi kérdéseit nem akarja érinteni, hanem a valóságot akarja átalakítani, amitől az alkotmány is megváltozik a valóságban. Másfelől a kormányt mint tényleges hatalmat nem akarja felfüggeszteni alkotmányjogi követelésekkel, mert az élet alakítását, amit elsősorban tart fontosnak, így nem tartja elérhetőnek a magyarság javára, hiszen a tényleges erőviszonyok a kormánynak kedveznek felfogása szerint, különös tekintettel a hazai nem magyar nemzetiségekre, amelyek a kormány pártfogása alatt állanak.¹⁴⁰ Széchenyinek nem volt meglepetés a nemzetiségeknek a magyarság ellen fordulása 1848-ban, mint honfitársainak túlnyomó részének.

A dinamikus dologi szemlélet szempontja magyarázza meg Széchenyi „romantizmusát” is, amire különösen Szekfü mutatott rá erőteljesen (vö. ifj. Iványi-Grünwald Béla fejtegetéseivel is a *Hitel* bevezetésében). A késői középkorban jelentkező újfajta dinamikus dologi szemlélet nemcsak a gondolkozás tartalmi irányában tette az embert a dolog függvényévé, hanem formálisan is: az ember egész lényét magával ragadta, és hihetetlenül túlfeszített cselekvésre ösztönözte. Csúcspontjára jut ez az elragadtatás a romantikában, amely elsősorban önmagától kíván menekülni, és ezért elsősorban a múltat támasztja fel, pontosabban a múlt ragadja hatalmába, és a jelennel szembe fordulásban fejteti ki a maga dinamikáját az emberrel. Ennek a múlt által rabul ejtetésnek és a múlt szekere elé fogatásnak csak

¹⁴⁰ Ezt nem veszi észre Beöthy, amikor hibáztatja Széchenyi gubernementális attitűdjét (i. m. 181. s. köv., különösen 186.).

egyik változata az, amikor az ember egész szellemi erejét a múlttal való küszködés meríti ki, most már a jövő dinamikájától magával ragadva. Most már két fronton folyik a küzdelem a jelen ellen: a múlttal szemben, a jövő érdekében is. A romantika is a dologi dinamikus gondolkodás terméke, bármily meglepően hangozzék is ez a megállapítás.

Bonyolult ugyan az a gondolatmenet, amely erre a felismerésre indított, de bonyolultsága a tárgy lényegében van. Már a racionalizmussal fölemelkedik az ember a „természetes”, statikus világ fölé: *cogito ergo sum*. Mintha a környezet, a realitás nem is volna, a gondolat, tehát az ember az igazi realitás a racionalizmus szerint. Ezt a gondolkodást folytatja a felvilágosodás, amely az embert a maga földi gyengeségeivel teszi ideállá, s evilági kívánságainak kielégítését tekinti főcélnek, amiért a természeti világot át kell alakítani és új erő kifejtésre kell képesíteni. A környezetnek, a realitásnak kell az emberhez alkalmazkodnia, de nem az Istent szolgáló, hanem a földi, nagyon is földi emberhez. Ennek a gondolkodásmódnak következménye a dolgok új dinamikával felruházása az emberi szellem útján. A dinamikus dolog azonban hűtlenné válik a felvilágosodás gondolkodásához, fölébe kerekedik az embernek, az ember pedig a dinamikus dolog függvényévé válik, elveszti szép méltóságát, amivel a múltban rendelkezett. Ez az elégikus hangulat visszaidézi a múltat, de a visszaidézés eszköze maga is a dologi dinamika, a sajtó, az irodalom, Thienemann is könyvvilágnak tekinti a romantikát (*Irodalomtörténeti alapfogalmak*. 176).¹⁴¹ A romantikus reakció azonban a realitást nézi a múltban, megkedvelteti újra a realista szemléletet, s ezzel elősegíti a jelen realitása: a dologi dinamika további fejlődését. Maga a romantika azonban mindenesetre arisztokratikus tünet, szembehelyezkedés azzal, ami van, fölébe kerekedés a jelennek. A romantikát követő kor is már a jelen fölé emelkedik, a jövőt készíti a dinamikus dologgal, amely folyton előre akar haladni. A jövő pedig nem realitás: absztrakció, az absztrakt dolog – a dinamikus dolog – absztrakt embernek, a jövő emberének dolgozik. És maga az, ami a romantikában a múltat visszaidézi, a könyv, az irodalom, a könyvnyomtatás, maga is dinamikus dolog. Ez a dinamikus dolog fordul a romantika után a jövő felé, ez áll a jövő szolgálatába. Széchenyi is könyvekkel rázza fel nemzetét, könyvekkel, tehát dinamikus dolgokkal. (Ez talán fontosabb, mint amit Hegedűs mond: „a lélek mélyéről föllobban az öröklött, eltemetettnek hitt lázadó paraszti tűz, hogy megrázza egy széthullott népet, s összeforrasszon egy nemzetet.” I. m. 134.) Így Széchenyi már csak félig romantikus, félig a jövő tudatos előkészítője, aki a múltba csak hadakozni jár. De Széchenyit nem is lehet kimeríteni semmiféle kategóriával. Egyénisége annyira egyszeri, helyettesíthetetlen és ismétелhetetlen. Ezért lehet annyiféle irányzatnak igényt tartani Széchenyire.¹⁴²

¹⁴¹ Nietzsche is tudós mozgalomnak tartja a romantizmust (i. m. 77.).

¹⁴² Jellegetes példája ennek Varga Zoltán tanulmánya: Széchenyi István, a polgár. *Debreceni Szemle*, 1934. évf.

Széchenyi azonban – mint láttuk – nem romantikus a szó teljes értelmében, de nem is kapitalista ilyen értelemben, hanem mind a kettő és egyik sem: átmenet a romantikusból a kapitalistába, anélkül, hogy egyikben is felolvadna. Széchenyi arisztokratizmusa kizárja az ilyen felolvadás lehetőségét. Széchenyi egy harmadik valami: romantikus kapitalista, olyanféle, mint Adam Müller, ha vannak is kettejük közt lényeges különbségek. Nem az igazi romantikus Széchenyi, mert nem hátrafelé tekint, hanem előre szegzi tekintetét. És nem is kapitalista, nem a kapitalista „Übermensch”, mert nem a maga hasznáért lelkesedik, hanem magasabb rendű „haszonért”: közhaszonért, végcélként a nemzet jövőéért. Széchenyi megfelelője gazdasági irányban nem Adam Smith, hanem Müller a maga kiélezetten dinamikus gazdasági felfogásával.¹⁴³ Ezt nem szokták kiemelni, pedig a hasonlóság szembeeszkő. A tőkének mint letűnt nemzedékek fennmaradt energiájának Müller-féle felfogása Széchenyiné a statikus nemzeti vagyoneértékeknek mozgóvá, dinamikus-sá tételére való törekvésben tér vissza, ha nem is tudatos elfogadásképpen. Nem a részletek irányadók erre nézve, de Müller alapfelfogása a mozgás alapvető közgazdasági jelentőségének kiemelése. Amikor Müller arról beszél, hogy az embernek önmagát kell „pénzzé” tenni úgy, amint a pénzt ő érti, akkor ez nincs messze attól, amit Széchenyi követel a maga korának magyarjaitól, a nemzettől.

Müller, a nagy romantikus nemzetgazda, az empirikus pénzt, a fém pénzt, nem is tekinti igazi pénznek, hanem csak a valóságos, láthatatlan, magasabb rendű pénz tökéletlen képviselőjének. A valódi, mondhatnánk mai szóval: lényegbeli pénz Müller szerint a *nemzet ereje*, s még a fém pénznek is ez adja meg az értékét. Az uralkodó arcképe, régebben pedig az európai kereszténység szimbóluma, a kereszt, azt jelképezi, hogy a nemzet jelen van minden egyes ügyletkötés alkalmával. Ahogy Müller mondja, a fém pénz alig egyéb, mint játékpénz, amelyen az egyes emberek igyekeznek minél előbb túladni, és valóságos pénzre, nemzetere, munkára átváltani, s minél szilárdabb az államszerkezet, minél nagyobb a nemzetere, annál kevesebb lehet a fém pénz mennyisége, amely az ügyletek lebonyolítására szolgál. A nemzet ereje ugyanis, amire Müller gondol, az egyesek harmóniájában és végtelen kölcsönhatásában van, egymással és az összességgel: a „szuverénnel”. Csak a világforgalomban van jelentősége annak, hogy a fém pénz teljes értékű legyen, de ezt a papírpénz ellensúlyozza. A nemzet igazi gazdagságának szebb mértéke van Müller szerint, mint amilyent a fém pénz nyújthat, s ez a tartósság, az állandóság érzése. A tőke ugyanis korábbi termelés eredménye, amely közreműködik a jelen termelésnél, s a tőke az, aminek útján az ember nagy tömeg erőt egyetlen mozzanatra sajtol össze, a tőke régebbi nemzedékek, évek vagy napok hagyatékának teljessége, a múlt segítsége a jelen embere számára, kinek termelését előmozdítja. A nemzeti tőke minden kis részlete éppúgy dolgozik, mint az eleven ember.

¹⁴³ Adam Müller: *Elemente der Staatskunst*.

Ezért kell Müller szerint annak, aki tőkét vesz kölcsön, termékéből jelentékeny részt leadni: a kamatot. Nem a fém pénz bizonyos tömege tehát a tőke, mondja Müller, mert a fém egymagában nem képes a reprodukcióra, hanem a fém pénz csak a nemzeterő egy részét viszi át, de maga a nemzeti tőke sem azonos az egyes tőkék summájával, hanem ettől különbözik, s a nemzeti *hitel* az, amivel a nemzeti tőkét a kellő pillanatban koncentrálni lehet a nemzet érdekében. Minden gazdagságnak ugyanis az állam adja meg a biztonságát, ez pedig a nemzeti erő függvénye. A nemzeterő az, ami minden más birtokot kívánságunk tárgyává tesz: a nemzeti erő egy része, a nemzeti erő visszfénye az, ami akár a legjelentéktelenebb dolognak értéket ad. Így a dolgokat nem is lehet egymagukban tekinteni, kiszakítva az egész organikus összefüggéséből. Müller szerint a mozgás a dolognak olyan minőséget ad, ami a személyekkel teszi őket hasonlóvá. Müller egyenesen azt tanítja, hogy nem lehet a dolgokat szigorúan megkülönböztetni a személyektől: bizonyos tekintetben a dolgok olyanok, mint a személyek, a személyek pedig bizonyos vonatkozásban olyanok, mint a dolgok, aszerint, hogy milyen nézőpontból tekintjük. Minden egyénnek – akár személynek, akár dolognak – kétféle természete van, mondja Müller: személyies és dologias. Az, hogy valamely dolog hasznos, azt jelenti, hogy értéke van a polgári társadalom szempontjából, vagyis az államtól valószínű személyi jelleget nyer, amelynél fogva az ilyen dolog az államnak szolgál csakúgy, mint a többi személy, s az ilyen hasznos dolgot éppúgy kímélik, mint valami személyt. Minden személy és dolog kétféle jellegű tehát: ahhoz képest, hogy egymagában tekintjük-e, vagy mint pénzt, eszmei értelemben használva a „pénz” szót. Müller szerint a pénz a polgári társadalom minden egyénének, személynek és dolognak egyaránt, az a tulajdonsága, amelynél fogva képes a többi egyénnel kapcsolatba jutni, és a kapcsolatot megszüntetni. Erre a legalkalmasabb a fém pénz, a nemesfémek tartósságánál, egyneműségénél, szállíthatóságánál fogva. De tisztábban juttatja kifejezésre a pénz eszméjét Müller szerint a papírpénz, amelynek lényege egyenesen a nemzet szava. Minél inkább lép az összes többiekkel kapcsolatba az egyén, akár személy, akár dolog, annál inkább válik pénzzé, mondja Müller. Minden igaz érték a nemzeti erőből származik. Az újkori fejlődés egyoldalúan a dologiaság irányában folyt, és elterelte a figyelmet a személyi szemponttól. Ahol azelőtt elég volt a fejedelem hívó szava, ott az arany varázserejére lett szükség, mondja Müller. Pedig alig van olyan áru, amelynek közvetlen használhatósága a mindennapi élet számára olyan csekély lenne, mint a nemesfémeké. Mégis nagy vonzóerőt gyakorolnak ezek, s a biztonság erős érzését adják, ezért áhítoznak utánuk annyira az emberek. Minthogy ugyanis a nemesfémek után való vágyódás általános, ezért az, akinek nemesfémek vannak a birtokában, úgy érzi, hogy maga is tárgya az általános vágyakozásnak, s a nemesfémek birtokára való törekvésben az állandóságra és az azonosságra való magasabb törekvés rejlik az ember magasabbrendűségének folyományaként, amennyiben nem a jelen pillanatra, hanem az állandóságra irányul a tekintete, amikor nem a közvetlen, hanem közvetett értéket keresi.

Széchenyi gazdasági gondolkodása Müller romantikus gazdaság szemléletéhez hasonlítható, aki szintén elragadtatott híve a dinamikus gazdálkodási rendnek, s szintén az összesség, és nem az egyén nézőpontjából tekinti csupán: a tőkében valami szentet lát, a nemzet felhalmozódott energiáit a korábbi századokból. Csak-hogy Széchenyi a tőkét nem a múlt, hanem a jövő szempontjából tekinti szentnek, ha nem is kifejezetten, de a lényegét illetően mégis, mert a statikus javak dinamikus alakításától várja a nemzet fölemelkedését, úgyhogy ez a magas hivatás a tőkét minden lelkesedésére méltóvá avatja Széchenyi szemében. A „gazdasági liberalizmus” nem ideál, csak cél, módszer Széchenyi kezében, Széchenyi függvénye, nem parancsolója, az arisztokratikus lényegnek csak szerszáma, nem működésének mozgatója.

Ez a Müller-féle koncepció a szavakon túlmutató szellemével lényegében nagyon emlékeztet Széchenyi tanításaira; az az irracionális valami, ami Széchenyinnél olyan lenyűgöző hatást gyakorol az olvasóra, megvan Müller fejtegetéseiben is. Ez a romantikus gazdaságfilozófia sokkal rokonabb Széchenyivel, mint bármi más. A nemzet jelentőségének hangsúlyozása az, ami ennyire rokonná teszi Széchenyi és Müller tanítását, de a magasabb értelemben vett rendiség szempontja is, amely Széchenyinnél megvan és alapvető jelentőségű, csak nem az újkori hatalmi célú „rendiség” értelmében. A lényeg az, ami hasonló Széchenyinnél és Müllernél, és a pátosz.¹⁴⁴

c) A dinamikus dologi szemlélet a *Hitelben*

A dologi dinamikus szemlélet Széchenyinnél való jelentkezését illusztrálják az alábbi idézetek a *Hitelből*.¹⁴⁵

A dologi dinamikáért lelkesedő Széchenyinek szükségképpen a hitel problémájával kell foglalkoznia elsősorban:¹⁴⁶ a gazdasági dolog *gazdasági* dinamikájával,

¹⁴⁴ Iványi-Grünwald – úgy látszik – éppen az ellenkező véleményen van, amikor a *Hitel*hez írt bevezetésében (353.) arra utal, hogy Széchenyi annak az Albrecht Thaernek ad ígazat, akinek „haszon-elvi” felfogását Müller megtámadta. Ez azonban nem a lényege a kérdésnek, amint ezt a szövegben jelezzük.

¹⁴⁵ Az az egész program, hogy a gazdasági reformot ne gátolják a közjogi követelések, nem egyéb, mint a dologi dinamika gondolatának érvényesítése: a dinamikus dolog diktálja a programot, és mellette háttérbe kell szorulnia a személyi szempontnak, a nemzeti önkormányzatra vonatkozó alkotmányjogi kérdéseknek (vö. Kislégi Nagy Dénes: Széchenyi gazdaságpolitikája. *Társadalomtudomány*, 1941/5., 547).

¹⁴⁶ A dologi dinamika kifejlődésében legnagyobb része Amerikának van mind a technika, mind a kapitalizmus irányában. Az, amit amerikanizmusnak szoktak nevezni, lényegében ezt jelenti. Széchenyi, a dologi dinamika nagy propagálója, valóban lelkesedik Amerikáért, és előre látja az „amerikanizmus” hatását: „Sie sind Engländer und von denen Engländern doch so sehr verschieden, dass

mert ez teszi lehetővé a technikai dinamikát is. Széchenyi előtt a magyar nemes barátságából kapott hitelt,¹⁴⁷ fogyasztásra, tehát egészen *személyi* alapon, személyi célra. Ez a rendszer csődöt mondott, mihelyt arról volt szó, hogy a hitellel *befektetést* kell végezni, a földbirtokba *dinamikát* kell belevinni a természeti adottságokon túl, amikor tehát az lett a cél, hogy termelésre használják a hitelt, nem fogyasztásra. Az ilyen hitel személytelen, elsősorban céljánál fogva, amely a dolog hasznosítása közvetlenül, másfelől azért is személytelen – dologi –, mert az így hitelezett „dolog”, a pénz kerül a középpontba, elvonatkozva a személyektől. Nem barátságából hiteleznek immár, nem érzelmi alapon, szánalomból, részvétből, tehát személyi motívumból, hanem a hitel célja, eszköze és motívuma is dologi természetű, a hitelezett dolog saját szempontjai szerint ítélik meg a hitelezés lehetőségét, de a hitel célja is független attól, kicsoda a hitelt igénybe vevő dolog tulajdonosa. A „dologi” hitel dologi dinamikája a személyt függvényévé teszi, mind a hitelező, mind az adós oldalán.

De ez a viszony a személyi és a dologi hitel között nem ilyen egyszerű, lényegében sokkal komplikáltabb. Azt hiszem, hogy Széchenyi főleg azért lelkesedik a dologi hitelért, mert bizonyos tekintetben fölemeli az embert, függetlenné teszi mások kegyétől, szánalmától, szívességétől, képessé teszi arra, hogy egyenlő rangú félként léphessen fel a hitelezővel szemben, akitől nem kegyet kér, hanem akinek ő maga is előnyt ajánl fel, és hozzá olyan előnyt, amire teljes bizonyossággal lehet számítani, anélkül, hogy komoly kockázatot kellene vállalni. A lovag még a dologi hitel intézményét is a lovagi büszkeség prizmáján át nézi, s ez adja azt a látszólag hiányzó összekötő kapcsot, amely a dologi hitel és a magasabb értelemben vett hitel, a Széchenyi által annyira felmagasztalt adott szó és becsület szempontja között van. Ez a látszólag hiányzó láncszem a lovagi büszkeség érzelme, amely ebben az összefüggésben nem a maga elvi tisztaságában jelentkezik, hanem összevegyülve több idegen, dologi szemponttal, csak hogy a kettő Széchenyinéél eggyéolvadva jelentkezik, szintézisben egyesül, és előkészíti a dologi hitel kapcsolatát a hűség és bizalom elvével. A büszkeség érzése indifferens, csak pszichológiai jellegű, nem

man sie für Fanfarons halten müßte, wenn man sie nicht näher kannte – denn sie erregen *bei uns* Erstaunen mit dem, was sie sagen, denn es kömt uns ungewöhnlich vor; sie sind aber keine Freunde der Ostentation... Es ist [aber] wahrscheinlich, dass die Engländer früher die Americaner als selbe die Engländer nachahmen möchten... und doch sind es keine 20 Jahre, dass sie kaum auf der Welt gewesen sind! Das Land kann man ein blühendes Kind heissen. [Ők angolok, és azoktól az angoloktól mégis oly nagyon különböznek, hogy fanfaronoknak (szájhősöknek) kellene őket tartani, ha nem ismernénk őket közelebbről – mert ők nálunk csodálkozást keltenek azzal, amit mondanak, mert az nekünk szokatlannak tűnik; ők azonban nem barátai a kérdésnek... Valószínű (azonban), hogy az angolok előbb szeretnék utánozni az amerikaiakat, mint fordítva... pedig hát 20 éve sincs, hogy ők éppen csak a világon vannak! Országuk egy ragyogó gyermek.] (*Gróf Széchenyi István naplója* 1919. március 9-éről. I. kötet, 589. s. köv. Viszota Gyula bevezetésével.)

¹⁴⁷ Vö. Iványi-Grünwald a *Hitel*hez írt bevezetésével.

erkölcsi, alapja lehet erkölcsileg jó és rossz és közömbös is. A dologi hitel ilyen közömbös szubsztrátuma a büszkeségnek, s Széchenyi megmutatja, mi a büszkeség igazi terrénuma: az erkölcsi alap. A *Hitel*ben Széchenyi kifejezetten is ostromozza a személyi alapot, mégpedig a rossz értelemben vett személyi tényezők belevegyülését a hitelműveletekbe, tehát egészen a dologi szempontot emeli ki, amely ebben a vonatkozásban dinamikus jellegű a már kifejtettekhez képest:

Nem is ér annyit hitelre a szép kép s az úgynevezett emberséges pofa, mint ház, föld, erdő, juh, s a t. Nálunk a *Hitel*, mintha legveszedelmesb tengeren kereskednénk, nem valóságban áll, hanem az adós vagy emberei ügyességén vagy csalfaságán, a hitelezőkkel t. i. elhitheti azt, hogy az adósság csekély, az érték nagy, s minden jó rendben van. Aki jó színjátzó, egy darabig rá is szedi a publicumot, míg elvégre maga állásáról a drama utolsó scenájában neveségesen maga bukik le, mint Don Juan víg vacsorája után a gőzölgő mélységbe. (*Hitel*. 303.)

A hitel egyfelől az ingatlan ingósítása, s ezzel kapcsolatban a dologi biztosíték követelésével, másfelől az adott szó szentségéről, a bizalom alapvető jelentőségéről szóló himnuszával látszólag ellentmondás, mert a bizalom személyi jellegű. Széchenyi kifejezetten tiltakozik a személy iránti bizalom elve ellen a vallás világán kívül. Pedig lényegében Széchenyi is a bizalom és hűség, a *Treu und Glauben* („jóhiszeműség és tisztesség” Magyarország Magánjogi törvénykönyve javaslatának kevésbé kifejező szövegezése szerint) követelménye mellett foglal állást, ha fejtegetéseinek legmélyebb lényegét nézzük. Csakhogy ennek az elvnek előzményei vannak. A dolgok statikus felfogása bizonyos mértékig megfér a személyi szemlélettel, a statikus dologi szemlélet szempontjából a bizalom kérdése nem lényeges, de a dinamika egészen elsodorja a dolgokat a személyi szemlélet közeléből, önállóvá teszi őket. A dologi dinamika kezdi igazán éreztetni a személyi szemlélet hiányát a maga túltengésével, az ember maga alá gyűrésével, s a dologi dinamika válságának hátrányai hívják fel a figyelmet a hűség és bizalom elvére, a személyi szemléletnek erre a követelményére, amely Széchenyinek is alapvető elve általában. De Széchenyi intuíciója látja, hogy a valódi személyi szemlélet előtt a dologi dinamikának kell még kifejlődnie. Innen a logikai ellentmondás a dologi biztosíték követelése és a személyi bizalom alapvető elve között. De ez az ellentmondás csak a diszkurzív logika szerint áll fenn, lépésről lépésre haladó gondolatmenetben, egyvonalú logika szerint, míg intuitíve nincs ellentmondás: az egész képe helyes Széchenyinnél, ha egy pillantással fogja össze a különféle síkon levő fogalmakat.

Széchenyi a dologi szemlélet alkalmazásában, mint alább látni fogjuk, olyan messzire ragadhatja magát, hogy egyenesen a saját alapgondolatába látszik beleütközni, a személyi szemléletbe, amikor a bizalom és hűség elvét a gyakorlati élet szempontjából nemcsak közömbösnek, de egyenesen károsnak állítja, holott ez az elv ma már a magánjog terén uralkodó jelentőségűvé vált. Igaz, nem a formális jogintézmények területén, amilyen a zálogjog is. A jelzálogjogban valóban a dolo-

gi szempontok dominálnak, de ez nem áll az egész magánjogi forgalomra, és nem lehet belőle általános érvényű elvi következtetéseket levonni, amint Széchenyi látványosan teszi. *Valójában* csak a modern zálogjog hasznosságát akarja kimutatni. Nincs tehát valóságos ellentét Széchenyi alapvető személyi szemlélete és következő kijelentései között:

Rossz ember mindenütt van, s arra vigyázzon, azt sujtsa a törvény. Keresztény jótéviségünkben higgyünk minden emberről jót: pénz, kereskedés, alkotmány dolgában mindenkiről pedig a legrosszabbat – úgy fogunk ezen s a más világon boldogulni. Hagyjuk azokat érzékenyen sententiázni, kik mindég kölcsönös bizodalomrul álmadoznak, mintha csak szentek közt lagnánk. Ha ugy volna, mint ők hiszik, se *contractus*, se *testamentum*, se *obligatio* nem kellene, sőt még a Corpus Jurist is elégethetnök, mert az egymáshoz vonzó szép bizodalom mind ezeket szükségtelenné tenné. De illy ábrándozók, kik Eldoradóban vélik magokat, vagy minden vagyoniakat elvesztették már nagy bizodalomok miatt, s alamizsnára szorultak, vagy a mit még inkább hiszek, másokat csalni akarnak, a mit olyanokon könnyebben vihetnek végbe, kik biznak, mint a kik nem biznak, mert azok magok adják oda a miék van, ezek pedig elzárják. Vigyázza vigyük tehát főképen pénzbeli dolgainkat, vagy hogy világosabban mondjam: senkiben ne bizzunk vaktán. Míg pedig hitel nélkül szegénykedésre vagyunk ítélve. (*Hitel*. 305.)

A Hitelt szoros értelemben [...] tettem minden pénzbeli összeköttetésünk alapjává, s a Hitel híját állítottam [...] még az erkölcsi romlottság egy fő kuféjének is. [...]

Mit a Hitelről, egyenes szóval, becsületről, erényről s a t. előadtam, sokan azok értelmével tán ellenmondásban fogják találni, a miket fentebb állítottam, t. i. hogy a keresztény vallásban s így mennyei dolgokban a határtalan bizodalom, társasági összeköttetésben ellenben a lehető legnagyobb óvakodás – a mi himezés nélkül, ha annak akarjuk keresztelni a gyermeket, a minék kell, nem egyéb, mint bizodalmatlanság – kirekesztőleg az igazi alap. De szoros vizsgálat után úgy fog mutatkozni a dolog, hogy igen is egyeztethető azokkal.

Az egész nemzetnek egymástul olly igen különböző tagjait erény s büntetéstüli félelem tartja sulygyenben. [...] Ellenben van-e neveléseseb azon édes és rózsaszín képzeltésű alkotmányoknál, hol mindenkiben szentet látni tanácsoltatunk, „hogy is lehetne ezt vagy amaz illy nagy uri személyről [...] csak fel is tenni!” [...] [É]n részemről, ha pénzem lesz valaha kölcsönzésre, nem azt fogom tekinteni adósomban, az erénynek milly magasságán áll, s hihetőleg valaha a mennyország hányadik grádicsán fog örökön örökké vigadni, hanem micsoda hypothekát adhat nekem, s mikép foghatom üstökénél s ránthatom ki alóla még a párnát is, ha becsületes s törvényes kamatra adott tőkémét ő akarná használni csak, mig én addig tán szynlödöm, és szinte instantiával kellene keresnem a mi enyím, mig ő fényes palotájában azzal tartja fen, meg kell vallani, igen szép s nemes rangját, a mi nem övé! (*Hitel*. 420–422.)

A dologi dinamika azonban a hitelnél általánosabb szempontból is tárgya Széchenyi fejtegetéseinek. A kapitalizmus alapvető tényezője, a pontos *könyvvitel*, minden életjelenség kizárólag gazdasági értékelése, könyvelési tétellé válása, amely a vállalatot a tulajdonos, az ember fölé emeli, kinek személyes szükségletei csak egy könyvelési tétel immár, nem a gazdálkodás célja. A pontos számbavétel Széchenyi propagandájának egyik fő pontja a *Hitel*ben: számba kell vennünk vagyionukat:

Mindenek előtt ritkán tudjuk tisztán, mi a vagyunk. (*Hitel*. 314.)

Igy van minden hazában felesleg és hiány, s csak az, ki azokat tökéletesen *ismeri*, szerezhethet lassan-lassan magának s hazafiainak több birtokot. [...] Kell tehát ismerni hazánk javait, hiányt s helyzetünk minden oldalát, mert csak így bírhatjuk valódiul jól magunkat. (*Hitel*. 318.)

Ha egy bölcs meglett korában szakadna olly tájra, melly nem hazája, s mellyen élni s jó előmenetellel gazdálkodni kívánna, [...] kétség kívül helyzetét vizsgálná mindenek előtt, azt tökéletesen megismerni törekedne, s úgy gazdálkodna, a mint új hazája körülményi engednék. (*Hitel*. 328.)

Szóval: a bölcs, akárhova vinné is ötet a szerencse, soha és sehol nem uszna víz ellen, de nem is hosszában víz folytával, mint a lelketlen fa. (*Hitel*. 329.)

Hitel [...] felállítását mindenkit kinszerítne, ha márul holnapra nem akarná elveszteni mindenét, tudni: mennyi jövedelme, minő terhei, röviden, mije van. [...] Most természeti apathiájából [...] sok nem is igen ébred fel, noha sejdíti némelly pillanatokban lefelé hengerülését, mert még messze s homályban a veszély. (*Hitel*. 442.)

Sok elbukása után rendezb és szinte megelégtettebbé lesz, mint az előtt vala, s nem azért, mivel kevesebbje lőn, mert azon keveset is rendetlenül költhetné, vagy hogy kevés jobb volna soknál; hanem mert tudja világosan s elhatározottan, mije van, a mit előbb soha sem tudott, s főképen azért, mivel azon meg gondolási processuson esett át, mellyre a szükség kinszeríté, s mellyet önmagávali számolásnak s rendbenlétnek hivhatunk. (*Hitel*. 443.)

Új elrendelés után egyes személyek, kik az új törvény alá vetnék magukat, vagy egész familiák is, sokkal sebesebben foszthatnának ki minden vagyoniukból,¹⁴⁸ mint ma; de éppen azért sokkal kisebb számuak is. Egyetlenegy példa, melly csak rövid idő előtt ritka gazdagságot és szinte márul holnapra tökéletes elbukást úgy szólván egy festésben mutat, a község javára többet ér, mint azon lassú aljasodások, mellyek egy egész életre terjednek, és szinte több képekre szakadván, mert több személyeken hatnak keresztül, azon erőt egészen elvesztik, melly benyomást tehet a népre. (*Hitel*. 445.)

Az önismeret, amelyre a *Hitel* akar tanítani egy nemzetet, a kapitalizmus elve is, amely a könyvvezetésben ölt testet. Ezért hirdeti Széchenyi a kapitalizmust, amely így csak szimbolikus jelentőségű Széchenyi gondolatmenetében. A könyvvitel azonban lényegében csak egyik megnyilatkozása annak, amit Werner Sombart *Rechenhaftigkeit*nek mond. Széchenyi is hangsúlyozza, hogy bár eredetileg nem volt meg benne a számvető hajlam, ezt szívós kitartással kifejlesztette magában. A pontos számvetésnek ki kell terjednie az időre is:

Az ember közönségesen munkássági körét, vagy hogy érthetőbben mondjam, azon időt, melly valaminek kezdetétől fogva annak megérettségéig tart, igen rövidre tüzi ki. (*Hitel*. 334.)

Hát ugyan mi az ész? Itéletem szerint jobb értelményét az észnek nem adhatni – azoknak t. i. kik érteni akarnak, mint így: „Ennek egy pár órára van esze, annak több napra, emennek 5, 10, 20 esztendőre, amannak egész életére, s ennek századokra, öröklétre.” Technikai s egyéb tárgyakban épen így áll a dolog. (*Hitel*. 335.)

¹⁴⁸ Vö. Grosschmid Béni: Gladstone és az ingatlanzálog. *Magyar Jogi Szemle*, 1923–1928. évf.

Ha kevés időre számlálunk, fa sindellel fedjük házainkat, s így a tűz, mellynek csak jó barátunknak kellene lenni, sokszor fertelmes ellenségünké vál. [...] Most kevesebb testi fáradtsággal megyen az utazó Bécsből Philadelphiába, mint Bécsből Kolozsvárra; ott hosszabb időt tűznek ki munkássági köreiknek, itt kevesebbet. (*Hitel.* 336.)

A dologi dinamika, amit a hitel kölcsönöz a mezőgazdasági birtoknak is a „beruházás” útján, egyik fő tárgya a *Hitel* fejtegetéseinek: „A Hitel hijja az oka, hogy senki nem jobbithatja földeit olly mértékben, mint természet szerint lehetők kellene lennie” (*Hitel.* 338.). A személyi szempontok kikapcsolódását jelenti az is, hogy a dologi biztosíték esetében a hitelt nem mondják fel önkényesen:

Ugy lenne Pál ur boldog, [...] ha egyúttal bizonyos is lehetne, a mirül ma senki sem az, hogy ok nélkül pénzét fel nem mondják, a mitül az adós egyedül akkor szokott lenni mentt, midőn a hitelező tudja, hogy pénzéhez juthat kétség kívül szinte minden órában. Ha tapasztalás nem mutatná, melly Hitelt szül ezen lehetőség minden pillanatban pénzéhez juthatni, azt csak természetes pszichológiai érzésünk is megbizonyitná, hogy ezen könnyűség minden órában magunkéhoz juthatni mennyi nyugalmat s lelki csendet terjeszt keblünkbe!, mellynek híja sokszor legkisebb ok nélkül lázítja fel a hitelezőt, s buktatja el szinte kincsei közt az adóst! (*Hitel.* 340.)

A dolog dinamikája jelentkezik abban is, hogy az egyes nemzetek nem maguk hozzák létre a maguk szelleme, a maguk nemzeti egyénisége szerint mindazt, ami életüket jellemzi, hanem átvesznek olyan gondolatokat, módszereket és intézményeket is, amelyek eredetileg más nemzet szellemi életének termékei. Az objektív létezők, a „dolgok” hatni akarnak másutt is, terjeszkedni akarnak, nem kapcsolódnak válthatatlanul ahhoz a személyi körhöz, amely létrehozta vagy először találta meg őket, tehát személyi irányban közönyösek:

Makkból mindenütt tölgyfa lesz. [...] Ugy éppen azon egy oknak akárhol hasonló következési vannak, s ha más országokban tapasztaljuk, milly nagy hasznot következett a céhek, de kivált a *limitatio* megszűnése, ne kételkedjünk, hogy ide haza is áldott következéseket ne szüljön. [...] Mi a keresztény vallás s józanabb philosophia által Európában, mellynek hoszsa s széle olly csekély, inkább csak egy familiabeliek vagyunk. (*Hitel.* 346.)

Ma könnyen vádolják anglomániával az embert. Itéletem szerint lehetetlen Britanniában egyet s mást meg nem szeretni, s az, ki maga utazza be azon országot, s nem úgy itél róla, mint rövidlátású szép vidékrül, süket hangrul, nőtelen házasságrul, s ki határából alig bujt ki az egész világrul, valamelly ki nem magyarázható belső édes érzéssel fogja ott látni a törvényelőtti egyenlőséget, a nemzeti szellem, közlélek, publicitás és sajtószabadság által való csudálatos kifejlést s felemelkedést, örömmel fogja szemlélni egész vidékek álmokkéhez hasonló virulását, az emberiség jusai lehető legnagyobb szentségét. (*Hitel.* 360.)

Minden nemzetben van jó, van rossz; fogadjuk el a jót, ne eresszük be a rosszat. [...] Ha pedig másoktól többet kellene átvennünk, kivált izlés, mesterség, művészet, tudomány és szokásokban, mint amennyiben ők akarnának minket utánazni, azon inkább örülünk, mintsem búsulnánk, és senkire se irigykedjünk. Ők vének, mi ifjak vagyunk. (*Hitel.* 362.)

Minden előre megyen s feljebbre emelkedik a világon, s a józan ész nem kevésbé hagyja helyben a tökéletesülés ideáját, mint valamelly velünk született s mellünkben mélyen érzett sejdelmet. (*Hitel*. 371.)

A műveltség Ásiában vette eredetét, onnan Afrikába, s megint onnan Európába költözött, idő jártával, úgy látszik, Amerika felé fogja útját venni. A görög hihető egyiptomi literatúrára alapítá magát, s bizonyosan volt Homeros előtt is már költő. A római görögöt, francia rómain s görögöt, angol görögöt, spanyolt utánazott – a német mindegyikét, s a nemzetiség akármiily rejtve volt is, több vagy kevesebb léte irányában egyik vagy másik nemzet több vagy kevesebb sajtáságot fejtegete ki a másoktól kölcsönzött alapon. Mi, magyarok, utánaztuk a rómain, nem régen a franciát, most a németet, s hála az Egeknek, hogy sajtáságunk egész érettségre nem fejlett ki, s hogy literatúránk ideje nem forgott le még, mint a spanyolé, olaszé már minden bizonnyal, s az angolé, franciáé, németé tán már jobban, mert így még előttünk az élet, s nem hátunk mögött! [...] Minden, akármit mondjunk, csak valamelly kölcsönvétel, plagiarismus segítségével megyen elő, s kiki választ magának mestert, példányt, előképet, habár sejdíten is.

Kereskedésben is csak kölcsönzött alapon vagy mások példája szerint, kiknek kereskedések van, fejthetjük ki lassan józan systemáinkat, s csak az ő útmutatások szerint találhatjuk fel kereskedésünk nemlétének okát. (*Hitel*. 372.)

A dologi dinamika szabad érvényesülését akadályozó monopóliumoknak, amelyek egyes meghatározott személyekhez kapcsolódnak, akik nem okvetlenül a legalkalmasabb kiszolgálói a dologi dinamikának, Széchenyi is ellensége: „Majd minden monopólium egy pár évre hasznos, [...] de hosszabb időre minden hathatós köz előmenetelnek legmagasb s tetemesb gátja, úgy van a privilégiummal is (*Hitel*. 342.).

Ahol a dolog a fő, ott az ember csak annyiban számít, hogy milyen a viszonya a dologhoz. Ezen alapul a munkamegosztás is: a dolog választja ki a magának legmegfelelőbb embert. Így az embernek a dolog irányában való funkciója az irányadó a munkamegosztás keretében. A munkamegosztás végső gyökere a dolgon keresztül az ember mint *absztraktum*, mert az ő érdekében kell a dolgok legeredményesebb funkcionálását elérni a legalkalmasabb emberek közreműködése révén. Az ember mint *konkrétum* ebben a keretben csak mint a dinamikus dolog szolgálja, tehát kizárólag a dologhoz való viszonyában jut jelentőséghez. Rendkívül szemléletesen fejti ki a munkamegosztás jelentőségét Széchenyi – mint láttuk – a *Hitel*-ben (a Fontes-kiadás *Hitel*-kötetének 416. lapján).

A munkamegosztás előnyeit fejtegeti Széchenyi a következőkben is:

Mennél nagyobb a műveltség, annál több ágra oszlik minden tudomány, minden mesterség, s mennél jobban eloszlik, annál magasb lépcsőre emeltetik, mert minden ágán külön ember lévén, azt legnagyobb tökéletességre bírhatja. (*Hitel*. 342.)

Soha se hiszem, hogy kirekesztőleg recipe segítségével jóizü ebédet lehessen főzni, de ahoz tanult szakács kell, ki már sokat főzött, piritott. Ugy nem hiszem soha, hogy tisztán könyv szerint érteni lehessen Bank-felállításhoz, gazdaság-folytatáshoz, kereskedésvitelhez, hanem arrul is sokat kell gondoskodni, s az egésznek jól ki kell főzve lenni előbb a főben, hogysem mi ezen tudományok igazi hasznát vehetnők, az ország pedig éppen úgy szedhetné a mi szolgálatink vagy beleavatkozásink gyümölcsét. (*Hitel*. 388.)

A gazdasági verseny tisztességéről is erőteljes kijelentéseket tesz a *Hitel*.¹⁴⁹ Az üzleti verseny tisztaságának lényege az, hogy az áru – a dolog – maga versenyez a másik áruval, jó tulajdonságai révén, s a dolgok versenyét nem szabad személyi tényezőkkel meghamisítani.¹⁵⁰ Ezt nagyon világosan látja Széchenyi:

minden makacssággal megmaradtunk a réginél, mintha Magyarország nevelte volna az első szőlőtőkét s a t., de még ez se ok a borkereskedésünk elaljasodtának, hanem az, hogy a külföldit megcsaltuk s bőrét nyusztuk, azt gondolván, majd ő azt nem veszi észre. [...] S néhány csalárd ember az egész ország becsületét veszedelembe hozta. [...] A becsület cselekvő mód haszna legtávulabb időkre hat, egyes személyekre is jól sül el, s hát még nemzetekre, melyek élete oly hosszú. De ha maga a becsület nem átkozná is a furcsaságot, a fortélykodást, a csalást, az ész se hagyja helyben; s bizonyosan az legeszesb kereskedő, ki legbecsületesb is, mint nemkülönb az legjózanabb gazda s [...] legliberalisabb földesúr egyszersmind. Gyapju s egyéb contractusokban, kivált pénz dolgában, hány semmirevaló viseli régi fényes nemzetségnek nevét? Külföldi kereskedő, kit ide édesgetni kellett volna, hány van, ki nem mer hazánkba jönni többé, mert a huszonötöt vagy egyéb becstelenséget, ő egyedül lévén s ellene sok, alig kerülte el. (*Hitel*. 380.)

A statikus dolgokon túl levő valami, a dologi dinamika nyilvánvalóan az, ami Széchenyi szerint annyira megkülönbözteti egymástól Magyarországot és a nyugati fejlett gazdaságú országokat:

A szövetséges országok,¹⁵¹ Gallia, de kivált Britannia földművelési, művészi s kereskedési összeköttései valóban oly láncolathoz hasonlíthatók, melynek egy karikája mesterséges pénz, másik jutalom. [...] Kinek nálunk 1 millió értéke van, az csak egy milliót bir, s ezen somma csak annyi esztendei munkát fog okozni, amennyit 40, 50, 60 ezerért – ahogyan kamatol tudniillik a tőke – vihetni végbe. Britanniában 1 millió nem ritkán 100, 200 ezret érő munkát okoz esztendőnkint. S itt fekszik azon csodálatos rugó, mely oly rendkívüli mozgást s elevenséget hoz Britannia minden intézeteibe, midőn nálunk azt gondolná az ember, hogy földművelésünk s kereskedésünk forrási s erei befagytak, s hogy mi nem annyira élünk, mint tengünk.

Tudom, az Olvasó azon varázs-rugót [...] ismérni kívánja. Tekintse meg az angol Parlament, a francia Kamarák, az éjszakamerikai Congressus discussióit, nézze az újságokat, olvassa a mi e tárgyul íratott, fogadom, mingyárt fel fogja találni. (*Hitel*. 389.)

A dolog dinamikájának, ember fölé emelkedő erejének kifejezése az is, amikor a publicitás jelentőségét hangsúlyozza Széchenyi. A nyilvánosság követelménye nem egyéb, mint a személyi tekintetek kikapcsolása, a személy titokszférájának figyelmen kívül hagyása, amely pedig különben a személyiség igen nevezetes joga.

¹⁴⁹ Lásd fentebb a 86. jegyzetet.

¹⁵⁰ Vö. Balás P. Elemér: *Dinamikus dologi szemlélet a magánjogban. A versenyjog alapproblémája*. 1940. Különösen 19. s köv., 43. s köv., 50. s köv.

¹⁵¹ Ti. Németalföld.

(Most nem térhetünk ki a dologi jellegű titokszférára, a vállalat titkának jogi oltalmára, amely szintén dologi dinamikus jelentőségű, mint ellentéte, a nyilvánosság más vonatkozásban.) Nagyon érdekes, hogy a személyiségi jog körében talán a legkevesebb megértéssel találkozik a titokvédelem, amely állítólag nem illik bele a mai élet széles körű nyilvánosságába. E balítélet alapja nyilván az, hogy a mai élet túlnyomóan a dologi dinamikára alapozottsága erősen csorbítja az egyesek titokszféráját egymással és az állammal szemben. Széchenyi a dologi hitel, tehát a dologi dinamika és a nyilvánosság összefüggéséről így szól:

Sokaságnak legfőbb ingere a nyereség és taps, szóval az örökké fennálló s bizonyos jutalom, melly mint minden egyéb gazdasági s kereskedési tárgy *hitel szentségén alapul*.

Mit ér a kölcsönös felvilágosítás, ha csalfa sziv s hamis datum csusz a tanács közé? Mit a bank bizonyosság, mit a jutalom állandóság nélkül? Csak a Hitel teheti varázssokat, melly ha ketté török, az áldás könnyen átokká válhat. A Hitel védangyala pedig, s fényes napsugára, a publicitas-nyilvánosság. (*Hitel*. 391.)

A hitelnek azt az alapvető jelentőségét, hogy – mint dologi hitel – a dologi dinamika erőteljes eszköze, nagyon találóan jellemzi Széchenyi akkor, amikor – a *Hitel* 440. lapján – azt panaszoja, hogy „a Hitel hija szinte minden mozgást elakaszt”. A dologi dinamika a gazdasági életben a dolog önálló gazdasági mozgását jelenti. Minthogy az ember a dolog függvénye a dinamikus dologi szemléletben, nem is avatkozhat be a dolog viselkedésébe e felfogás szerint. A *laissez faire* elve a legmélyén azt jelenti, hogy az áruforgalmat, a dolgot gazdasági útján békén kell hagyni, hogy az áru a maga forgását a maga kedve szerint végezhesse. A kereskedő csak függvénye az árunak, minden gondolata és tette az árutól, annak bőségétől vagy hiányától stb. stb. függ. Nem a kereskedőt akarja békén hagyatni a *laissez faire* követelése, hanem a kereskedőn mint az árunak csupán függvényén keresztül az árut. Hogy mennyire a dolog függvénye a kapitalista, abból is világos, ha a kapitalista motívumot, a nyereségvágyat tekintjük. Ez sem egyéb, mint dolgok szerzésének vágya, itt is a dolog irányítja az embert. Az áruk mennyisége olyan realitás, amely determinálja az ember cselekvését gazdasági téren, s amíg az áruk mennyiségét adott ténynek vesszük, az ember nem tudja befolyásolni a gazdasági forgalmat, a kereskedést. A befolyásolás csak más dologias hatalmasságtól indulhat ki, amely hatást tud gyakorolni az áruk mennyiségére vagy elosztására, vagy a fogyasztásra, ami kihat az áruk forgalmára is. Ilyen hatalmasság az állam, s a *laissez faire* az állami beavatkozás ellen irányul elsősorban. Ezt vallja Széchenyi is:

Ami pedig a kereskedést illeti, kétséget nem szenved, hogy az igen sok beleavatkozás rendszerint több kárt okoz, mint a semmi beleavatkozás. [...] S jobb így – ha kivált [...] számos időjárast veszünk össze – kereskedési tárgyban mindent a dolog öntermészeti folyásának átengedni, mint sokat mesterkéltni, mert sokszor a jó szándéku segítségül olyan gát lesz, mellyen minden megakad. S mennyi elhibázottat lehetne nálunk mutatni, mert igen is számos avatkozott belé, s a sok szakács elsózta a levest. (*Hitel*. 373.)

A kapitalizmus lényegében nem demokratikus, mert a tőke birtoka felülemel az átlagon. Ez azonban nem is arisztokratikus attitűd, mert – sajátságos paradoxon – *racionális*, dologi a véletlen forrás, amelyből ez a felsőbbség fakad. Ezért a kapitalizmus a *politikában* demokratikus lehet csak.

A dologi dinamika megszünteti a világos, egyszerű, közvetlen, szemléletes összefüggéseket, és bonyolulttá, áttekinthetlenné teszi az életet, elspecializálja. A dolog annyiban is az ember fölé kerekedik, hogy az ember megszűnik a szemléletes középpont lenni, ami volt a személyi szemlélet korában, a középkorban, amikor minden világosan el volt rendezve. Ez az áttekinthetlenség érvényre jut a dologi dinamika technikai vonatkozásában is. Az egyes technikai alkotások – találmányok – legtöbbször nagyon bonyolult, nehezen kinyomozható eredetűek, s a találmány, ha megszületett, maga alá gyűr egy csomó embert annyiban, hogy a találmány további fejlesztésére ösztönzi. Világosan látja ezt Széchenyi is:

Sokan azt gondolják, hogy szégyen mindent nem tudni, s így a tudatlanságok fedezgetése miatt sokszor éppen arrul beszélnek legtöbbet, a mihez legkevésébbet értenek. Vannak pedig némely tudományok s mesterségek, mellyeket legerősb fő se fejthetne ki tanítók segéde nélkül, mert tárgyak olly szövvényes, elágzó, hogy csak több élet s összeszedett s egymásra épült értelem s vizsgálat fejtheték ki mai tökéletességekre. Így teszem, a mai tökéletes, Manton készítette dupla-fegyvert egy ember nem találhatta volna soha fel, ahoz sok gondolkodó, sok idő kelle, de idő jártával végre számos találmányból összeszedett tökéletes egészé lőn. S a fegyvergyártó tanítványa azt szinte ingyen veszi most át, a mit századok raktak egymásra, és sokszor valami fontossal javítja, a mi megint utóink sajátja – s így szinte mindennel. Némely tudomány, művészet s mesterség egészen újabb idejű, s több évek előtt a legokosb ember esze ágában sem volt. Nem is álmodott p. o. Hannibal vagy Julius Caesar puskaporral, ágyukral, Augustus gőz-hajóral, Pythagorás vagy Solon a nemzeti gazdaság valódi alapjairal, papiros-pénzrül, bankrül s a t. S így ha sokrül még legkisebb ideánk sincs, lehet azért még több velőnk Sokratesénél, eszünk több Themistoklesénél, ismeretünk kiterjedtebb Aristotelesénél, s azért higyük el, hogy nem szégyen s éppen nem kötelességünk mindeneket ismerni, s azon dolgokba avatkozni, mellyekhez nem értünk, sőt inkább dicséretes s kötelesség volna olyanokat magunkrül lerázni. (*Hitel*. 368. s köv.)

d) A kapitalizmus és Széchenyi

A *Hitel*ből vett idézetek beszédesen tanúskodtak arról, mennyire át van hatva Széchenyi gondolatvilága a dinamikus dologi szemlélettől. De Széchenyi nemcsak magáévá tette a dinamikus szemléletet, hanem el is terjesztette, s a dologi dinamika útját Magyarországon *meg is teremtette*. Sombart a korai kapitalizmus idejéről azt írja (*Hochkapitalismus*. 1927. I. félkötet, 10), hogy az állam volt az, amely a magánembereket „fülüknél fogva” előráncigálta, hogy kapitalista vállalkozók gyanánt fejtsék ki tevékenységüket. Ezt az ösztönző feladatot nálunk egy „magánember” végezte el: Széchenyi István, aki ennyiben a kapitalizmus sajátos lényegét látszik tükröztetni, annál fogva, hogy alapjában véve mint „magánember” szervezi

meg a magyar kapitalizmust. A „magánember” kifejezés idézőjelbe tétele részéről azonban már ebben a szövegben is figyelmeztetés akar lenni arra, hogy Széchenyit nem szabad a szó közönséges értelmében vett magánembernek tekinteni úgy, mint ahogy Sombart használja ezt a szót. A különbség megvilágítására mindjárt rátérek, de előbb még egy további figyelmeztetést is szükségesnek tartok. Ez arra a különbségre vonatkozik, amely a Sombart-féle egyéniség és Széchenyi közt szembeszökő: Sombart az egyén mint kapitalista *vállalkozó* alapvető jelentőségét hangoztatja a kapitalista gazdálkodás vezetése szempontjából, míg Széchenyi egyénisége nem ebben a minőségben magasodik fel a magyar kapitalizmus fölé, bármennyire is a *kapitalizmus* megszervezésére irányult epochális működése.

Széchenyi működésére csak egészen különleges és Sombart által nem szándékolt értelemben áll az, hogy „a virágzó kapitalizmus egész épülete a kevesek alkotó kezdeményezéséből nőtt ki.” Nem az állam és nem a vállalkozó indította el a magyarságot a kapitalizmus útján, hanem az állam hatalma nélkül és lényegében egyéni vállalat nélkül gyakorolt az egyes egyén Széchenyiben más viszonyok között elképzelhetetlen befolyást az új gazdasági rendszer kialakulására Magyarországon. A Széchenyi által is hangoztatottan arisztokratikus alkotmányú és arisztokratikus társadalmi berendezkedésű rendi Magyarországon a gazdasági liberalizmus prófétája és hőse is egy arisztokrata, mégpedig nem csupán tényleges helyzeténél fogva, hanem lelki alkatában is.¹⁵²

Ahhoz képest, amit Széchenyi jelent a magyar kapitalizmus elindítása körül, csak békaperspektíva az, amelyből Sombart (i. m. 14. s. köv.) az egyén alkotó jelentőségét szemléli a kapitalizmus virágkorában. A kapitalista magánember ebben a korszakban már nem szorul arra, hogy saját vagyona legyen, ha vezető szerephez akar jutni. A vállalkozó tevékenység mindinkább elspecializálódik, de integrálódik is, a vezető szerep demokratizálódik, az egyéni vagyont fölöslegessé teszi a kereskedelmi társaság – főleg a részvénytársaság – és a hitelrendszer. Mindez az egyént még vezetői minőségében is a dolog függvényének mutatja, a dologi dinamika felülkerekedik a személyiség fölé. Éppen az ellenkezője mindez annak, amit Széchenyi egyénisége jelent. És egészen ellentéte Széchenyi működése annak az összjellemezésnek is, amelyet Sombart ad a fejlett kapitalizmusról, amelyben „az élet önmagát pusztítja el”, amikor minden organikus mértéknél tovább akar jutni a maga határt nem ismerő célkitűzésében. Épp ellenkezőleg Széchenyi: a kapitalista túlfeszítettség csak eszköz nála a faj, tehát egy organikus létező fölemelésére, az élet életteljesebbé tételére, egy nemzet, tehát egy lényegében vérségi kap-

¹⁵² Az egykorú történetíró: Horváth is az arisztokratikus, felülről való reformot és a magasabb rétegek nevelő befolyását tartja szükségesnek magyar viszonyok között a demokrácia előkészítésére. A forradalmi nyugtalanság elkerülhetetlen voltát is hangsúlyozza, és az erőszakos kirobbanás ellen óvintézkedéseket tart szükségesnek.

csolaton alapuló összlétező önmagára találásának elősegítésére. Széchenyiben az egyén nem a minden konkrétumtól elabsztrahált, egy absztrakció – a pénz – szolgáltatára kirekesztőleg szentelt és mindent – önmagát is – ennek a célnak alárendelő egyes ember, hanem ezt az absztraktumot csak eszköznek tekintő személyiség, akinek célkitűzése nem absztrakt, hanem a legteljesebben konkrét, nem szolgáló, hanem parancsoló, nem függő, hanem mindenkit és mindent magától függőnek tekintő és függővé tenni törekvő, mindent fölülről tekintő – belső lényege szerinti – arisztokrata, aki azonban empirikusan is az: a történeti, születési és birtokarisztokrácia tagja. Széchenyi megítélése tehát nem lehet egységes, és megítélésének eredménye nem lehet az, hogy Széchenyi csak kapitalista lény, aki a kapitalizmus rendszerét végig gondolta, és az életbe átvinni segítette, bármennyire is megállapítható, hogy Széchenyi tisztán látott sok mindent a kapitalizmus rendszeréből, amit a gazdaságtudomány művelői csak később mutattak ki,¹⁵³ és bármennyire is megállapítható, hogy Széchenyi mint karakterológiai típus a kapitalizmus lényegét tevő dinamizmust a maga egyéniségében megszemélyesítette nemcsak tudatos programjában, de működésének egész jellegzetességében, sőt működésének, de még írásmódjának is belső és külső stílusában. Széchenyi nemcsak kedveli a dinamikát a technika alkotásaiban, de egész célkitűzése a dinamikának szinte paroxizmusa: egy nemzet fölemelése egy ember által a rendelkezésre álló bőséges nemzeti javaknak a statikus nyugalomból, sőt tehetetlenségből való kiemelésével, és a nemzet saját dinamikájának kifejlesztésével, vagyis egész lényének empirikus átalakításával, még ha ez az átalakítás Széchenyi szerint nem is egyéb, mint a nemzet önmagára eszméltetése, és saját valódi lényegének kifejtésére ösztönzése. Ezt a célt Széchenyi a saját lelki dinamikájának teljes latba vetésével és történelmileg a műszaki és gazdasági dinamika: a dinamikus géptechnika és a szintén dinamikus tőkés gazdasági rend alkalmazásával, a propaganda legnemesebb célra használt, de egyúttal legmodernebb módszereivel, tehát szintén dinamikus célzattal és dinamikus modorban, a hatások kiszámításával és előidézésükre alkalmas módszerekkel, könyvek áradatával és fejtegetések mindent elsöprő, ellenállást nem tűrő zuhatagával.¹⁵⁴

A dinamikus dologi felfogás keretében ugyanis a dolog az embert annyiban is függvényévé teszi, hogy a dinamika, amelyet az ember helyez a dolgokba, végül elragadja az embert is, és olyan lendületbe hozza az ember egész lényét, amilyenbe különben nem kerülne. Ez már a könyvnyomtatással, az első igazi dinamikus dologgal megkezdődött (vö. „Funkcionális felelősség a büntetőjogban” c. tanulmányommal, *Angyal Pál Emlékkönyv*). A dinamikus dologi szemlélet érvényesülé-

¹⁵³ Vö. Éber Antal tanulságos könyvével: *Széchenyi gazdaságpolitikája*. Ez a könyv egyúttal ékes cáfolata Beöthy kritikájának, amely szerint a *Hitel* „alapvető tévedéseket tartalmaz” (i. m. 163.).

¹⁵⁴ Széchenyi rapszodikus stílusára nézve lásd alább is, 593.

sének tere a történeti fejlődés rendjén elsősorban a sajtó, a könyvnyomtatás.¹⁵⁵ Az első igazi gép – a szövőszék mellett – a könyvsajtó (Sombart), de jelentősége nemcsak ilyen történeti, esetleges, hanem a lényegét érintő. A könyvnyomtatás közvetlenül a gondolkodást alakítja át a dinamikus dologi szemléletnek megfelelő irányban. Az életritmust változtatja meg, az életvitelt hajtja abba az irányba, amely a dinamikus dologi felfogásnak megfelel. A könyvnyomtatás az embert szüli újjá arra, hogy dinamikusan gondolkozzék. Mindezt elsősorban és főleg azzal, hogy a könyvnyomtatás az olvasást hallatlanul meggyorsítja, különösen, amikor a nyomtatott szövegek olvasásának megszokása kifejleszti a csendes – és gyors – olvasást. A gyors olvasás a gondolkodást is meggyorsítja, új életérzést szül, amely a gyorsaságnak mind nagyobb jelentőséget tulajdonít. De a könyvnyomtatás absztraháló hatása kedvez a jelenségek olyan szemléletének is, amely elvonatkozik a szemlélő személyétől, és önállósítja a szemlélet tárgyait: kifejlődik a természettudományos

¹⁵⁵ A dologi dinamika azonban voltaképpen már az írással kezdődik. Mint Hajnal István kimutatja (Írásbeliség, intellektuális réteg és európai fejlődés. *Károlyi Árpád Emlékkönyv*. 204.).

Angliában már az általánosan elterjedt, a társadalmat átható írástudás átalakítja a társadalom szerkezetét, amennyiben az egyesek egymáshoz való jogi viszonyát szerződési alapra helyezi, és a parasztot jobbágyból szerződő féllé lépteti elő, bérlővé. Ez – tehetjük hozzá – nem egyéb, mint a dolog dinamikájának hatása: a papiros a rajta megrögzített jelek – az írás – útján függvényévé teszi a személyt: egyiket fölemeli, a másikat ezzel párhuzamosan leszállítja azzal, hogy a kettőt – az urat és a jobbágyot – egy síkra juttatja. Az írás, a dinamikussá vált papiros megszünteti az emberek közt a személy–dolog jogviszonyát, és a személyt személyllyel állítja szembe. A nyelvújítás és az irodalmi megújulás is a könyvnyomtatás dologi dinamikájának hatása. A sajtó teszi öntudatosá az író, és lendíti fel az irodalmat, a sajtó az, ami a nyelvet is megújítja, alkalmassá teszi az irodalom céljára (vö. Thienemann i. m.). De a sajtó dinamikusa hatása alatt kifejlődő élénk szellemi élet, elvi diskusszió élezi ki a társadalmi ellentéteket és ezzel előkészíti, sőt lehetővé teszi azt, amit látens forradalomnak lehet nevezni Theodor Geiger (*Die Masse und ihre Aktion*) szerint. Valóban igazuk van azoknak – Kemény, Iványi-Grünvald –, akik Széchenyi előzményének Kazinczy Ferencet és körét tekintik.

Már Horváth (*Huszonöt év Magyarország történelméből*. I. kötet, 81–82.) rámutat ily összefüggésre: „Ezen érdekltség és buzgalom, melyet a nyelv s irodalom körüli élénk mozgalom a szellemi érdekek iránt ébresztett, kétségtelen bizonyítványa a hatásnak, melyet az irodalom nemzeties s hazafias szelleme gyakorolt az oly sokáig tespedésbe merült tömegek felvillanyozására. E hatásnak azonban, természetszerűleg, mindinkább az egész nemzeti, s így a politikai élethe is multhatatlanul ki kellett terjednie; kivált miután a kormány figyelembe sem vette ama kérelmeket, melyek a szellemi érdekek tekintetében a megyéktől hozzá intézettek. Az irodalom, miként maga minden akadályok dacára gyorsan fejlett, úgy felfokozott életerőt, a nemzeti alkotmány és szabadság fejlődése s megszilárdulása, a nemzeti felvirulás és dicsőség inkább élénkebb vágyakat, hevesebb sóvárgást ébresztett, kivált az ifjabb nemzedékben; nevelé s tömöríté a visszahatást az alkotmányellenes német udvari párt s kényuralom ellenében; s mindinkább felbátorítá az ideiglen meggyérült, megfélélnkített s elnémitott nemzeti s alkotmányos ellenzéket nyiltan harcra kelni a nemzeti jogok mellett.”

A sajtó dologi dinamikája a maga függvényévé teszi az embert nyelvében is. A sajtó önmagának teremt új nyelvet, a nyelvújítás sem egyéb, mint a sajtó akaratának érvényesülése a nyelvvel szemben, mely nem elég gazdag a sajtó számára.

gondolkodás, az alkalmazott természettudományok pedig létrehozzák a modern géptechnikát, a *par excellence* dologi dinamikát, miután gazdasági vonatkozásban is végbement a dolog önállósulása, a kapitalizmus kifejlődése képében.

A könyvnyomtatás új találmánya az egész emberi életritmust megváltoztatta, meggyorsította, de a dolgok dinamikája azóta is folyton fokozódott, és a géptech- nika kifejlődésével a XIX. században már ellenállhatatlan erővel lépett fel, gazda- sági és műszaki vonatkozásban olyan körökbe is eljutva, amelyek nem tartoztak eredetileg a gazdasági dinamika hatókörébe. A renaissance szellemi téren, kultu- rális vonatkozásban, de politikai téren is színhelyévé vált e dinamika hatásának, s a barokk korában ez a dinamika fokozódott. Angliában már a XVII. században jelentkezik a technikai dinamika a jogfejlődésben is (az első szabadalmi törvény- ben). Végül gazdasági téren gyakorol óriási hatást a dinamikus dologi felfogás a kapitalizmus alakjában.

Mindez a különféle alakban jelentkező dologi dinamika űzi-hajtja az embert a neki megfelelő irányban. E hatás alá került Széchenyi is, akinek egész lénye ennek a dinamikának megtestesülése,¹⁵⁶ természetesen mint lényeg, nem mint tudattárgy. Nem arról van szó, hogy a XIX. század emberét a dologi dinamika kizárólag be- nyomások útján befolyásolná a szóban levő irányban, hanem elsősorban maga a lelki alkat olyan ebben a korban, hogy a dolog dinamikus lendületének addig soha nem látott mértékben alkalmas tárgya, ennél fogva a dinamikus impressziók hatá- sának is készséggel enged, s az energia megmaradásának fizikai elvével dacolva, a kapott dinamikát sokszorososan felfokozva adja tovább.

Amit egyes bírálói (Vörösmarty, Kemény, Gyulai Pál, Beöthy Ákos) megrónak Széchenyiben: írásmódjának rendszertelensége egyenesen szimbóluma Széchenyi egyéniségének és működésének, a le nem bírható dinamika, amely nemcsak azokat ragadja el, akiket meg akar nyerni, de saját magát is. Széchenyi maga is dinami- kus lény, és a dinamika lényege, az ember függőségi jellege Széchenyinéél éppen az írói stílus mindent elsöprő dinamikájában mutatja az író függését a saját dina- mikájától,¹⁵⁷ amely a kor: a kapitalizmus legbensőbb lényege. Ennyiben megvan

¹⁵⁶ Kornis is hangsúlyozza Széchenyi hatalmas lelki dinamikáját: „De ez a multat tördelő tettvágy különben is természetes következménye volt lelki szerkezetének. Örökös lelki tépelődését, melyet naplója tár elénk, csakis a szellemét lekötő tervek és ezek kivitelére irányuló tetszomja ellensúlyoz- hatták: cselekvés útján iparkodott ösztönszerűen menekülni lelki vívódásaitól, lelkiismeretének Erinnisz-korbácsolásától. A munka, az alkotás volt az a természetes csatorna, amelyen túlláradó energi- ái lefolytak, s lelki feszültsége megoldódott” (Kornis Gyula: *Romantika és reformvág. Kultúra és Nemzet.* 1930. 115).

¹⁵⁷ Széchenyi maga is mentegetőzik csapongó stílusa miatt, de egyúttal arra is céloz, hogy az embereket könyvének függvényévé teszi, könyvével szellemileg megdolgoztatja: „Mig nyelveken mathesisi pontosság és szoros elhatározottság nincs, [...] addig a mondott tárgyak tökéletes felderít- ésére az Olvasó szerkeztető s megemésztő ereje nem kevésbbé szükséges, mint a szerző tulajdona gondolatit világosan előadni. [...] [A]zt bátorodom kérni, méltóztassék tiszta s rendszeres előadásom

Széchenyiben is a kapitalista „szellem”, de nem a maga egyoldalú kitenyészett-ségében, amint Sombart jellemzésében jelentkezik, hanem Széchenyi formális lelki alkatában, módszerében és működésének csodálatos lendületében. A végtelenség aspektusa Széchenyinél nem marad a „materiális” végtelenség, a „*schlechte*” *Unendlichkeit* (Hegel szavát szabadon alkalmazva), hanem csak engedelmes szolgálja az igazi végtelenségnek, a nemzeti életnek, de csak mint az emberiség egyik reprezentánsának, mint egyik színnek Isten hímes palástján. A „szerzésre való törekvés”, a „pénz birtokának gazdasági tevékenységgel való szaporítása”, a „hatalmi ösztön [...] sok embernek és dolognak önmagától függő helyzetbe hozására”, „a tevékenység démona”, „a tevékenység intenzívvé tétele”, az „expanzióra törekvés”, „az egyéni életszféra kiterjesztésére törekvés”, „az életütem gyorsítása”, „az idő nagyra értékelése”, a „*Zeit geht vor Raum*” elve, az idő és pénz egyenlő értékelése, magának az életvitelnek meggyorsítása: mindez a Sombart felsorolásában (i. m. 23.) tipikus kapitalista jellemvonás Széchenyinél szinte betű szerint testet öltött, de egy alapvető különbséggel: mindennek csak az ad értéket, hogy ezen a módon lehet a magyar fajt, a nemzetet magasabbra emelni, és a Nyugat csodált nemzeteivel egy színvonalra juttatni. Mindezt, ismételten hangsúlyozom, egy ember indítására, egy ember útján, aki azonban nem egyén, nem *Übermensch*, hanem egy a nemzettel, vér a vérből, lélek a lelkéből: a magyar nemzet fájának koronájához tartozó *arisztokrata*. A született arisztokrata karakterológiai jellegzetessége, hogy azonosítja magát a fajtával, a vérrel, a nemzettel.¹⁵⁸ A reflexív dinamizmus, a tőkés gazdálkodási rend megvalósítására irányuló irracionális törekvésnek lényegbeli, „naiv” dinamizmus felel meg, a fajta szeretete, a nemzet fölemelésének ebből a szeretetéből fakadó vágya, de ez a kettősség, a racionális és irracionális elem, minden alkotó tevékenység immanens tulajdonsága, így a művészi alkotás lélektanának törvénye is,¹⁵⁹ tehát egymagában nem különlegessége Széchenyi személyiségének, csak Széchenyi, *az alkotó személyiségének*.

hiját figyelmes béketűrése által pótolgatni. Ha az eddig előadottakra visszanézek, annyi külön szín s olly mindenféle tárgy tűnik magam elibe is, hogy a zavarosan eltagoltból valamennyire türhető egész alkotni valóban mesterségnek tartom. Azonban a legtulabb csapongó s a fő tárgyul majd egészen eltávozni látszó eszméltetéseket is azon szándékból s olly meggyőződéssel hoztam itt-ott elő, hogy azok csekély munkám velejét s philosophiáját tán érthetőbbé tehetik, s reméllem, szorosb vizsgálat után úgy fog találtatni, hogy legkisebbet se akartam hijába mondani, s tán csak ügyességem nem volt elegendő minden beiktatott okoskodásimat egyetlenezgy pontra intézнем s egyesítenem. Valamelly tárgynak legmélyebb alapjára ereszkedni soha sem ártalmas, habár néha tán igen unalmas is, de jobbára nagyon hasznos, sőt szükséges.” (*Hitel*. 419.)

Széchenyinek az olvasó aktív szellemi attitűdjét hangsúlyozó nagy meglátása Othmar Spann rendszerében abban a formában jelentkezik, hogy a szellemi alkotást a szerző nyomán újra kell alkotnia mindenkinek, úgyhogy a közönség is *alkotó* működést fejt ki.

¹⁵⁸ Ezért ostorozza Széchenyi elnemzetietlenedett arisztokrata kortársait.

¹⁵⁹ Vö. a 116. jegyzettel és a vele kapcsolatos szövegrésszel.

Széchenyit különösen fogékonyra tette a dologi dinamika Angliában tapasztalt óriási méretű jelentkezésének átérzésére és értékelésére az a nevelésbeli hiányossága, hogy – mint életírói kiemelik – a klasszikus műveltség terén ifjúkorában nem szerezte meg a kellő jártasságot. A klasszikus műveltség az antik világ statikus jellegének megismertetésével önkéntelenül hat, és így általában olyan szellemiséget szül, amely idegenkedik a dolgok dinamikájától. Így Széchenyi példáján is észlelhető, hogy az igazán nagy szellemnek még a hiányosságából is előny fakad, szinte azt mondhatnánk, hogy a sors embere úgyszólván hiányosságával is sorsadta feladatát szolgálja. A lényegbeli arisztokrata objektíve kerüli azt, ami rendeltetésében gátolhatná. Az ifjúkor szellemi atmoszférájának klasszikaellenes alakulását fokozta az is, hogy Széchenyi férfikora jelentékeny részét egy ízig-vérig gyakorlati életpályán töltötte, amelyen túlnyomóan az élet, az aktuális élet szolgálata foglalkoztatta: a katonai pályán. Mindez egész lényét teljesen gyakorlati irányba terelte, és a gyakorlati kérdések iránt különösen fogékonyra tette. Természetesen ahhoz, hogy Széchenyi István kifejlődjék, ezek az előfeltételek nem voltak elegendők: a döntő tényező Széchenyi veleszületett dinamizmusa volt, amely az angol példa láttára elképzeltetlen erővel reagált, az ősök nemzedékeinek hosszú sorában kifejlődött dinamikát állítva csatasorba. Széchenyi közvetlen őse – atyja – a múzeum intézményében közvetlenül dinamikus gondolatot valósított meg: a régiségek – ezek a „dolgok” – a múltat mentik meg a jövőnek, letűnt kultúrvilág emlékeit tartva fenn koncentráltan. Hiszen az egész dologi dinamika hasonló – archeológiai – vonalon indul el: a renaissance átmenti az antik kultúrát „hordozó” dolgokat: kéziratokat és egyéb emlékeket, s ezzel magát az antik kultúrát mint e „dolgok” függvényét. A renaissance maga is a dinamikus dolog szülöttje. A jogban is első sorban a történeti vagy művészi értékű tárgyak – épületek, szobrok – elpusztításának tilalmával kezdődik a dologi dinamika uralma, még az ókorban,¹⁶⁰ tehát a statikus dologi szemlélet korszakában, amikor a tulajdonjog – e statikus fogalom – csúcspontját jelenti az, hogy a tulajdonos a dolgot tetszése szerint megsemmisítheti!

e) A dinamikus dologi szemlélet és a forradalom

Hogy Széchenyi a dologi dinamikán alapuló angol civilizációnak olyan lelkes híve, ez csak természetes, hiszen Széchenyi, a külföldjáró magyar mágnás, az angolban a kor uralkodó civilizációját értékeli legmagasabbra, márpedig, mint Louis

¹⁶⁰ Vö. Kohler tanulmányával az *Archiv des bürgerlichen Rechts* 9. kötetében: *Recht der Kunstwerke und Altertümer*.

Reynaud hangsúlyozza (*Le Romantisme*. 1926. 3.), a XVIII. és XIX. század civilizációja lényegében angol jelenség, és csak másodsorban német. Ez az angol szellem pedig a legnagyobb mértékben a dologi dinamika jegyében fogant.

Reynaud nagyon érdekesen mutat rá arra, hogy az angol szellem a franciákhoz a hollandiai francia nyelvű újságok révén jutott el, tehát – tehetjük hozzá – a dinamikus szellemet egy dinamikus dolog: a sajtó terjesztette el a franciák közt, ahol – a népjellemnek megfelelően – ez a dinamikus gondolat egy követelménygépezet – papirosalkotmány – alakjában öltött testet, az angol alkotmány félreismerésével, de az angol szellem belső lényegének – a dologi dinamikának – megfelelően. Az angol civilizációnak ez a szelleme Reynaud szerint *forradalmi* eredetű, de nézetem szerint helyesebb azt mondani, hogy az angol forradalmakat is a dologi dinamika hozta létre, amely a saját érvényesülése érdekében szembefordult a hagyományos intézményekkel, elsősorban a királysággal, és az angol forradalom győzelme a dinamikus dolog győzelme, amely azokat az embereket kívánja a hatalmon látni, akik őt – a dinamikus dolgot – szolgálják, és csak őt szolgálják.¹⁶¹ Az csak látszat, hogy az angol konzervatív, s ez a látszat az angol faj sajátosságából ered, amely a gyakorlatot elválasztja az elmélettől, a hagyományos formákat gyakorlatban megtartja akkor is, amikor már a lényeg az életben egészen más lett. John Locke szerint az államot úgy kormányozzák, mint valami bankot, idézi Reynaud. Az angol forradalmi szellem irtja a személyi szemléletet, a vallásban a panteizmussal, amely mindent istenít, ami van. Összekeveri Istent a mindenséggel, és optimista, ellentétben a kereszténységgel, amely elfogadja a bukást, a rosszat, a küzdelem szükségességét önmaga ellen, az aszkézist. Shaftesbury azt tanítja, hogy az ember természetes ösztönénél fogva jóra hajlik, és csak meg kell világosítani ezt az ösztönét, már erényes lesz anélkül, hogy túlvilági jutalommal kellene kecsegtetni, vagy ily büntetéssel fenyegetni (Reynaud i. m. 20–21.). Reynaud jellemzése szerint Alexander Pope, a költő, mindent jónak nyilvánít, ami létezik, és a természet ölen született embert ártatlannak rajzolja, aki csak akkor romlik el, amikor eltávolodik a természetes állapottól, de újra visszanyeri a boldogságot, amikor mindenki érdekét kielégítő államot alapít. Inkább a kritika oldaláról fejt ki a deizmus elveit Jonathan Swift, aki Reynaud szerint kommunizmusba torkollik, Bernard Mandeville meg éppen azt hirdeti,¹⁶² hogy a fényűzés, a pazarlás, a kicsapongás a civilizáció szükségképpen társadalmi velejárói, mert izgatják a találékonyságot, előmozdítják az ipart és a kereskedelmet, míg az erény képmutatás és hiúság eredménye (27.). A nagy regényíró, Henry Fielding jelszava is a természet követése, és humora Reynaud szerint arra törekszik, hogy mindent egy színvonalra juttasson, a bünt azzal, hogy kellemes oldalait mutatja, az erényt azzal, hogy mindig nevetséges színben tünteti fel: nincs hősiesség és nincs elvetemültség, csak átlagos cselekvés.

¹⁶¹ Vö. Kraus i. m.

¹⁶² Lásd a *Méhek meséje* fordítását Kislégi Nagy Dénes tollából, a *Navratil Emlékkönyv* 304. s. köv. lapjain, kísérő tanulmánnyal.

Az angol humor a *gépiességet* hangsúlyozza az emberben, és enyhíti felelősségét (29.). Mindennek eredménye – vonhatjuk le a következtetést – az embernek a dolog alá rendelése az angol felfogásban, de csak elméletben, míg a gyakorlatban a fikció érvényesül, az új régi gyanánt feltüntetése, de egyúttal a régi bizonyos mértékig valóban kímélése. Reynaud főleg a forradalmi elemet veszi figyelembe az angol lélekben, de nem mulaszt el rámutatni arra a sajátosságra is, hogy az elméletet élesen elválasztja az angol gyakorlatiasság, amely megfordítja Wallenstein mondását: „Leicht beieinander wohnen die Gedanken, / Doch hart im Raume stossen sich die Sachen” [Lágyan egymás mellett laknak a gondolatok, / de keményen a térben lökdösik egymást a dolgok] (Schiller). Az angol szerint a gondolatok élesen ellenkezhetnek egymással és a valósággal, mégsem érintik az empirikus valóságot, a gondolatok ellentétessége nem érinti a társadalmi békét. Ez a kettősség a lényege az angol parlamenti rendszernek is: „Öfelsége ellenzéke!” Az angol lefékezi nemcsak indulatait, de szellemiségét is a gyakorlati élet kedvéért, a belső dinamikát lefojtja. Az angol dinamikus civilizáció, ahogyan Széchenyi megismerte, valóban forradalom keresztül jutott uralomra, amely azonban végeredményben nem szüntette meg az angol élet arisztokratikus jellegét, hanem beleilleszkedett – egy csomó arisztokrata és maga a király élete árán. De Széchenyi nem akart forradalmat, hanem okulva az angol példán ezen a téren is, békés átalakulásra törekedett, s egész életét erre a békés átalakulásra tette föl. A lelki forradalmat meg akarta szüntetni, a forradalmi kirobbanást el akarta hátrítani.

Akik fennakadnak Széchenyi radikalizmusán agitációs korszakában, azok nem gondolnak elsősorban arra, hogy Széchenyi angol tanítvány, és lelki alkata szerint is külön tudja tartani az elméletet és a gyakorlatot. Bár a magyar nemzetet nem tartja érettnak a szabad diszkusszióra, mégis maga úgy tesz, mintha olyan országban izgatna, ahol az izgatástól „nem mennek mindjárt fejfel a falnak”, hogy ezzel a triviális, de jellemző kifejezéssel éljünk. De emellett – híven az angol fikcionalizmushoz – nem is akar igazi diszkussziót, ezt nevelő attitűddel akarja elhárítani. De azt sem szabad figyelmen kívül hagyni Széchenyi agitatórius radikalizmusának értelmezésekor, hogy Széchenyiben a középkor – mint alább látni fogjuk – legitimisztikus forradalmi felfogása él, és lelkiismeretének ösztönzésére indít heves propagandát a meghamisított rendiség ellen. Az angol világ tehát csak szimbólum: az új dologi dinamikáé, amely elragadja Széchenyit. Ehhez járul az arisztokratikus angol fikció, amely Széchenyi taktikája, amikor – működésének második felében – a létező állapot felforgatása nélkül fokozatosan akarja mintegy beoltani a magyar nemzetet a dologi dinamika szérumával, a régit látszólag fenntartva, de a lényegét illetően megrendítve. Széchenyi, bármennyire lelkesedik is az angol viláért, nem angol, hanem magyar!

Az angol párhuzam – mint láttuk – az alkotmány tekintetében megvolt Széchenyi korában, de nem volt meg a hasonlóság az élet egyéb vonatkozásaiban, nem volt meg a modern civilizáció, a dologi dinamika technikai és gazdasági rendszere, még kevésbé ennek beolvasztása, organikus beillesztése a történelmileg kialakult egészbe. Széchenyi ezt nagyon jól megérezte, világosan látta, hogy a tör-

ténelmi folyamat egységét csak úgy lehet fenntartani, ha az új jelenségek nem maradnak izoláltak, magukra hagyva, és nem a maguk erejével diktálnak, hanem felszívódnak az egész élettelen organizmusba, s megkapják a maguk helyét, – az őket megilletőnél sem kisebb, sem nagyobb helyet – az egész szerkezetében. Széchenyi nem nagyúri kedvtelésből akarta átültetni hozzánk a modern – dinamikus dologi – civilizációt, hanem a maga irányítása alatt akarta ezt végbevinni, mert csak így remélhette a fejlődés organikus lefolyását a nemzettest rázkódtatása, megbetegedése nélkül. A nyugati civilizáció hiánya, a dologi dinamika technikai és tőkés rendszerének Magyarországon idegen volta Széchenyi lelki világában is hiányérzetet keltett, amióta az angol világot jobban megismerte. Az angollal rokon arisztokrátikus magyar lélek nyilatkozott meg Széchenyiben és egész működésében.¹⁶³

Ezen a ponton időszzerű foglalkoznunk azzal a sokat tárgyalt kérdéssel, forradalmár-e Széchenyi.¹⁶⁴ Akik ezt a kérdést felvetették, különösen azok, akik közülük igenlően is oldották meg, talán nem tisztázták kellőképpen a forradalom fogalmát, pedig a válasz helyessége attól függ, melyik fogalmát tartjuk szem előtt a forradalomnak.

Elsősorban különbséget kell tennünk objektív és szubjektív szempontból. Szubjektíve semmi esetre sem lehet beszélni Széchenyi működésének forradalmiságáról, mert egész attitűdje atyai, nevelő, a nemzet kézben tartására irányuló, tehát a forradalmi attitűd teljes ellentéte. A határozott terv, az időbeli sorrend, a nevelő attitűd és az arisztokrata réteg tekintélyes helyzetének fenntartására irányuló törekvés minden, csak nem forradalmi. Mindez kerülő út, szemben a forradalmi gátlástalansággal, az elmélet és a gyakorlat közvetlen kapcsolatba hozásával. Kérdés azonban, objektíve, tehát függetlenül Széchenyi szándékától, lehet-e beszélni forradalmi jellegéről Széchenyi működésével kapcsolatban.

Objektív szempontból is további különbséget kell tenni a forradalom különféle fogalmai között. Más az erőszakos forradalom, a forradalmi kirobbanás, és más a lappangó, ún. látens forradalom, mint Geiger tanítja (*Die Masse und ihre Aktion*. 1926). A forradalmi kirobbanás elhárítására irányul Széchenyi egész erő kifejtése, ebből a szempontból tehát objektíve is éppen ellenkezője Széchenyi működése a forradalomnak. Hogy a látens forradalomhoz való viszony szempontjából mi a

¹⁶³ „Feudalizmus” és polgári társadalom nem értékellentét, hanem ténybeli szükségszerűség. Ez László felfogása is (i. m. 10.), s Széchenyi szerinte a „francia forradalom Magyarországa”, („de természetesen más formában”) (11.), pedig nem is a francia forradalom, hanem ennek édesszülője: az angol forradalom. (Reynaud!) A lényeg: a dologi dinamika fűti az angol forradalmat: harc a gazdasági monopóliumok ellen – „kerekefűjük” a „gavallérek” ellen! –, hogy egyéni alkalmatlanság ne akadályozhassa a dologi dinamika érvényre jutását olyan személyek segítségével, akik jobban tudják szolgálni ezt a dologi dinamikát.

¹⁶⁴ Iványi-Grünwald azért nem tartja forradalmárnak Széchenyit (A *Hitel*hez írt bevezetés lapján), mert vannak előzményei, holott a látens forradalom nem pillanatnyi valami.

helyzet objektíve Széchenyit illetően, ebben a tekintetben nem lehet egységes a felelet, mert még az is kérdés, volt-e látens forradalom Széchenyi fellépésekor, és fokozta-e ezt a látens forradalmat Széchenyi föllépése. Erre nézve a következőkre kívánok utalni.

A mai értelemben vett forradalom az újkor sajátossága, állapítja meg Geiger említett munkájában. A középkor felfogása – tehetjük hozzá – a forradalmat is legitim valaminek tudja csak elképzelni, az istenadta rendbe illeszti bele a forradalmat is. A középkor politikai elmélete szerint a fejedelemmel szemben megengedett az ellentállás, ha megszegi a rendekkel kötött szerződését (Aranybulla záradéka!). Ez a középkori szemlélet személyi, s az arisztokrata a fejedelemmel szemben is személyi – szerződési – viszonyban látja magát. (A *Blick* sokat foglalkozik a király esküjével!) Széchenyi egész attitűdjére a forradalom irányában ez a középkori felfogás jellemző,¹⁶⁵ anélkül, hogy ennek tudatában volna, csupán Széchenyi arisztokratikus lényege szerint. „Wenn der König durch lange Jahre sein Volk martert, kann denn damals niemand gegen ihn auftreten ihm zu sagen »Herr, nicht weiter!«” [Ha a király népét évekig gyötri, senki sem tud akkor vele szemben fellépni és azt mondani: „Uram, ne tovább!”] Ezt írja naplójába Széchenyi 1821. március 7-én. „Und darf ein Monarch seine Völker zur Schlachtbank führen um einem Freund zu dienen? Darf ein König ein andres Ziel seiner Handlungen sich aussetzen, als das Wohl seines Volkes?” [És szabad egy uralkodónak népeit vágóhídra vinni, hogy egy barátot szolgáljon? Szabad egy királynak cselekedetei elé más célt tűzni, mint népe boldogulását?] Ez az 1821. április 3-án kelt bejegyzés egészen az előbbi hangnemében van tartva, és azzal együtt egészen a középkori monarchomachok stílusára emlékeztet. Sokkal inkább, mint Jean-Jacques Rousseau-ra,

¹⁶⁵ Vö. fentebb a 156. jegyzettel.

A középkori eredetű „jog a forradalomra”, amely az igazságosság eszméjének érvényesülésére irányul, a természetjog védelmére mint *ultima ratio*, mint egészen kivételes jogintézmény, de valódi jogintézmény foglal helyet a *modern* jogot illetően is a jogi pozitívizmus egyeduralma ellen állást foglaló, „konzervatív” François Géný nagyszabású rendszerében, amely ezt a kényes témát az azt megillető végtelenül aggodalmas és gondos körültekintéssel tárgyalja, s ily *ultima ratio*t csak arra az egészen kivételes esetre enged, ha az összes normális jogi eszközök hatástalanok maradnának. Erről Géný szerint csak a jog – a természetjog – érdekében lehet szó.

Egyébként Géný is elvileg az írott jog mellett tör lándzsát, amint kifejezetten is kijelenti a 137. lapon (François Géný: *Science et technique en droit privé positif*. IV. kötet, 112–141., a középkort illetően különösen is 116. és 138., 1. jegyzet). Mivel azonban a tételes jog nem azonos az írott joggal, bár Génýnek a bíraskodás primátusáról szóló tanítását sokban helyeseljük, mégis a magunk részéről azt hisszük, helyesebb megoldása is van a szóban levő kérdésnek: a szokásjog törvényrontó ereje. A Géný-féle álláspont nyilván éppen abból folyik, hogy a francia jog szélsőségesen az írott jog uralmát vallja, nincs tehát mód arra, hogy a nemzet közmeggyőződése az írott joggal szemben jogi elismerésben részesülhessen a bíróságok útján. A *szokásjog* érvényesülése a magyar jogban fölöslegessé teszi a forradalomra való jogot.

akiről Széchenyi nem nagy elismeréssel, inkább csak szánnalommal szól naplójában.¹⁶⁶ Amikor Széchenyi működésének első szakaszában lerombolni valónak találja a rendi alkotmányt, ez a lovagi – középkori – lélek szólal meg benne, transzponálva a király és a rendek ellentétét a rendek és a nemzet ellentétére. Széchenyi és a forradalom viszonya nem az, aminek Hegedűs költői víziója látja, hogy ti. forradalmár és konzervatív (*Gróf Széchenyi István regénye és éjszakája*. 251–252.), hanem a viszony az, hogy Széchenyi nem forradalmár, *sem* nem konzervatív, hanem: lovag. Az újkori forradalmi szellemhez Széchenyinek semmi köze, de a konzervativizmushoz sem a szokásos értelemben. Az igazságért küzdő lovag a rosszat akarja lerombolni, hogy a jónak helyet adhasson. Széchenyi a forradalmat illetően is arisztokratikus attitűdöt foglal el: fölötté marad korának gondolkodásán ezen a téren is, neki a haladás is csak függvénye, nem ideálja, csak eszköz a nemzet fölémelésére.

Az újkorban a forradalom, mint Geiger kifejti, a szellemi élet erős fejlettsége következtében válik tipikussá, amely az elvi ellentéteket széles körben exponálja és kiélezi. Ez a helyzet sajátságos módon jelentkezik Széchenyi korában, s Széchenyi nagy tudása és lelki érzékenysége meg is mutatja neki. A nagy ellentét Széchenyi és kora közt abból táplálkozik, hogy míg Széchenyi a fejlődés dinamikus gondolatának hatása alatt áll, a magyar nemességtől ez a gondolat idegen, mint Szerb hangsúlyozza (*Magyar Irodalomtörténet*. 182.). Sem a birtokos nemes a maga földközelségével, sem az eszmevilágban élő intellektuális nemes a maga irreális optimizmusával nem jut el a fejlődés gondolatáig. A szellemi életet élő nemes szemében minden egy csapásra lehetséges, amint Kossuth is vallja a szabadság csodatevő erejébe vetett hitet. Széchenyi a fejlődés érdekében kemény munkát tart szükségesnek, és mindent maga akar megcsinálni, tehát személyes fáradozást tart szükségesnek, de nemcsak a maga részéről, hanem a nemzet részéről is, amikor hangsúlyozza az ember jelentőségét, s a nyugati nemzetek nagy fölényét e nemzetek fáradozására és racionális gazdálkodására vezeti vissza, ellenben Kossuth egészen absztraktnak gondolkozik, a szabadság eszméjének hatásától vár csodákat saját

¹⁶⁶ „»Armer Jean-Jacques! Ich bin weit davon entfernt, dich nur bewundernswerth zu finden. Mich jammerten oft die verwahrloseten Anlagen, die grossen Schwächen deiner seltenen Seele, das seltsame Gemisch deiner traulichen Hingebung, und deiner finstern Misanthropie! deiner Würde und deiner Kleinheit!« [...] Es hat mir wolgethan, über Rousseau mit Liebe und Nachsicht urtheilen zu hören.” [„Szegény Jean-Jacques! Távól álljon tőlem, hogy csodálatra méltónak találjalak. Nekem gyakran fájnak a lezüllött állapotok, ritka lelked nagy gyengeségei, szomorú odaadásod és sötét misantrópiád! méltóságod és kicsiséged különös keveréke.” (...)] (1923. június 2.) Egy másik alkalommal (1919. május 16.) Rousseau *Contrat social*jának egyik helyéről ezt írja Széchenyi: „Beinahe das einzige gute welches ich darinnen gefunden.” [Csaknem az egyetlen jó, amit abban találtam.] Ez az idézet arról szól, hogy a közakarát mindig helyes, de a nép elhatározásai nem mindig helyesek, mert gyakran megtévesztik a népet. Nincs igaza tehát Hegedűs Lorántnak, amikor a szövegben idézett kijelentéseket „Rousseau szellemében” valóknak tekinti (i. m. 250.).

kifejezett kijelentése szerint. Széchenyi tehát a látens forradalom megszüntetésére törekszik. De vajon igazán forradalom-e a látens forradalom értelmében a Széchenyi fellépésekor talált helyzet Magyarországon?

Horváth (*A demokrácia kifejlése honunkban*. 1841. 435. s köv. lapok) kifejezetten kiemeli, hogy a demokratikus áramlat egyenesen a nemességtől indul ki. Amikor az egyházellenes támadásokról szól, hangsúlyozza: „S hogy ezen hatás kiváltképen az alnemesség kebeléből jön ki, legvilágosb tanúsága annak, hogy a demokratia innen szija tenyészetének legerősebb nedveit.” Hasonlóan beszél az alsó nemesség demokratikus gondolkodásáról a városok országgyűlési részvételével kapcsolatban.

A magyar viszonyok Széchenyi korában bonyolultak tehát a forradalom nézőpontjából. Az alkotmány szerint kitaszítottak nem elégedetlenek, mert nem öntudatosak. A gazdasági és társadalmi élet valóságában pedig az a réteg, amely az alkotmány sáncai közt él, nem egységes, hanem több rétegből tevődik össze, s ezek közül az egyik – a birtoktalan intellektuális nemesség – az aktuális helyzettel nem a maga szempontjából elégedetlen, hanem az alkotmány sáncai közül kitaszítottak szempontjából, úgyszólván ezek helyett. Nem a maga reális helyzete miatt, amely nem kedvezőtlen, mert ez a réteg megél a szellemi munkájából, és alkotmányos kiváltságot élvez. Ez az irracionális-rationális elégedetlenség a szintén kiváltságosak másik rétege ellen irányul, a gazdag földbirtokos réteg, főleg az arisztokrácia ellen. Ez az elégedetlenség absztrakt, független e réteg realitásától, irodalmi és kozmopolita alapú, szemléletes, konkrét elemét az alatta álló jobbágyi réteg adja, amelynek meg nem bízott, tehát irracionális, imaginárius, absztrakt képviselője, egy irreális realitás, egy második realitás, amelyet az irodalom, a sajtó második realitása hoz létre.¹⁶⁷ Ezzel az irreálisan elégedetlen réteggel áll szemben Széchenyi egyfelől, a vagyoni helyzete miatt a múlthoz ragaszkodó másik nemesi réteggel, a birtokos, nem intellektuális munkából élő nemességgel másfelől. Mindkettő zavarja köreit. Egyik a maga doktrinérizmusával, irrealitásával, másik maradiságával, realitásának – a Nyugathoz mérten – kisebb értékűségével. Szabadjára engedve, mind a két elégedetlen réteg forradalmi veszélyt jelent, egyik nem fékezett haladó szellemével, másik maradiságával.

Egészen egyedülálló ez a történeti szituáció, mint látjuk: a hatalom birtokán kívül állók nincsenek tudatában helyzetüknek, csak a kiváltságosak egy töredéke gondol rá, de sem erőszakos, sem „lappangó” forradalom nincs még és nem is lehet, mert a diszkusszió, a szellemi törés nem terjed ki a jogfosztottak rétegére. Sőt a diszkussziót is maga Széchenyi kezdi irodalmi fellépésével. Széchenyi maga gondol át és hirdet mindent, ő látja el az összes funkciót, a kiváltságosak és a kitaszítottak funkcióit: egyaránt magában egyesíti, mindennek fölötté van, és minden

¹⁶⁷ Lásd fentebb 504. s köv.

tőle függ, még a közhatalom is csak egyik tárgya gondolkodásának, és egyik eszköze tervei megvalósításának. Ezért is kell összeütköznie mindenkivel, aki gondolkodik: a közhatalommal éppúgy, mint a kiváltságosakkal. Csak egy irányban nincs alkalom az összeütközésre: a kitagadottak felé. A nép ünnepli és *csak* ünnepli. (A tiszai utazáskor!) De összeütközés csak az empiriában van: „hart im Raume stossen sich die Sachen”, ellenben Széchenyi gondolatvilágában, „tervében” nincs összeütközés. *Ott* minden harmonikus: a nemes is jól jár a jobbágyfelszabadítással. De a realitás itt is szembefordul vele: a vagyontalan nemesség és ennek irodalmi műveltségű, absztrakt gondolkodású vezető rétege számára nincs ily összefüggés, neki ez a gyakorlatias reform nem elég: absztrakt eszméért lelkesedik. Ez a magyarázata a fő összeütközésnek Kossuthnal, aki az alkotmány gépezetének mint dinamikus dologi erőnek kellő irányú átformálása végett egy másik absztrakt dologi gépezetet: a sajtót veszi igénybe, amely függetleníti a szellemi embert a tulajdontól, és maga is absztrakció lévén, az absztrakt gondolkodásnak fő eszköze. A sajtó a forradalmak szülőanyja, amiktől Széchenyi annyira féltette a magyar nemzetet súlyos helyzetében, a kormányhatalommal és a nemzetiségekkel szemben. A sajtó és a forradalom ily kapcsolata bizonyításra szorul a már elmondottakon felül is.

Ebben a tekintetben azt a gondolatmenetet veszem alapul, amelyet Geiger követ *Die Masse und ihre Aktion* című munkájában a forradalmak szociológiáját illetően. Eszerint – mint említettük – a forradalmak főleg az európai újkorban válnak lehetőségessé, amikor a szellemi élet fejlettebb, és az összeütközés a fennálló társadalmi alakzatok és a közfelfogás között könnyebb és gyakoribb. Ennél a megállapításnál azonban Geiger megáll, és nem kutatja a lényegét, azt, ami mélyebbre viszi a gondolkodást. Nem mutat rá arra, hogy a szellemi életnek ez a korábban soha nem ismert extenzitása és intenzitása világos következménye a gondolatközlés új módjának, a gyors és korlátlan, egyidejűen tömeges gondolatterjesztésnek, a könyvnyomtatásnak, főleg pedig a napisajtónak.¹⁶⁸ A sajtó dologi dinamikája nem áll meg a fennálló intézmények előtt sem, azokon is át akar haladni a maga öncélú mozgásával, mert mozognia kell, ez szükségképpen lényege, mint minden dinamikus dolognak.

A francia forradalmat jórészt a Hollandiában megjelent francia nyelvű újságok készítették elő (vö. Reynaud i. m.). Aki a napisajtót veszi igénybe korlát nélkül izgatva reformtervei érdekében, az látens forradalmat idéz elő a lelkekben, és esetleg faktikus forradalomra vezethet, ha nem is akarja. Ezért támadja Széchenyi Kossuthot olyan vehemenciával. Igaz, hogy Széchenyi is izgatott sajtó útján, de nem újságban, hanem könyvekben, ami lényegesen más, mint láttuk,¹⁶⁹ és az is igaz, hogy utóbb Széchenyi maga is igénybe veszi az időszaki sajtót, de ez nem

¹⁶⁸ Lásd fentebb a 9. fejezetet.

¹⁶⁹ Lásd fentebb a 3. és 4. fejezetet.

ugyanaz, mint amit Kossuth tesz. Nem szólva arról, hogy Széchenyi ebben az időszakában már nem agitál, hanem fékez, nála a sajtó csak másodrendű jelentőségű, csak függvény, míg Kossuth maga függvénye az időszaki sajtónak, a sajtó útján akar érvényesülni, míg Széchenyiné az érvény kérdése nem problematikus: az arisztokrata érvényesülése az arisztokratikus alkotmány és társadalom keretében nem kérdés tárgya, hanem realitás.

Széchenyi ugyanis tisztában volt azzal, hogy a történelmi események lassan érlelődnek. Amit erről a *Blick* (221.) mond, az nyugodtan alkalmazható a forradalomra is, amelynek látens alakja sokáig megelőzi a kirobbanást, ha nem is mindig végződik ezzel. Így feltehetjük Széchenyiről, hogy a látens forradalom jelenségével – legalább intuitíve – tisztában volt, saját korának a maga föllépését követő időben kezdődött ily lappangó forradalmát megérezte, és ezért aggódott a forradalmi veszély miatt. Igaz, hogy a *Blick* később íródott, de a visszakövetkeztetés nézetem szerint nem merész feltevésen alapul, különös tekintettel éppen Széchenyi egészben kétségtelenül rendkívüli szabású egyéniségére: „Pandora’s Büchse füllt sich nicht auf einmal, sondern nur allmählig, und zumeist ohne dass die Menschen es gewahr werden; ist dieselbe nun voll, so ist ein kleiner Tropfen hinlänglich, um eine débauche entstehen zu machen.” [Pandora szelencéje nem telik meg egyszerre, hanem csak fokozatosan, és többnyire anélkül, hogy azt az emberek észrevennék; ha aztán tele van, akkor egy kis csepp is elég, hogy bekövetkezzék az összeomlás.] Széchenyi érzi, hogy forradalom – látensen – van már, ösztönösen idegenkedik mindattól, ami forradalmi kirobbanásra vezethet, így a sajtóbeli izgatástól. Mint-hogy pedig a lelkeknek azt az állapotát, ami a lappangó forradalmat jelentette, jó-részt Széchenyi agitációja idézte elő, Széchenyi önvádja abban a teoretikus, szociológiai értelemben, hogy a szellemi élet hasadása már látens forradalom (Geiger), nem teljesen alaptalan arra nézve, hogy a „forradalmat” ő idézte elő, hogy ő a forradalomnak „atyja”. (Pedig nem atyja, csak fia volt a forradalomnak, az angol forradalomnak, mint láttuk.) Természetesen egészen éles különbséget kell tenni a látens forradalom és a forradalmi kirobbanás közt. Széchenyire csak az előbbi értelemben lehet elmondani azt, hogy „forradalmat” idézett elő.

Látens forradalom még nem volt empirikusan, csak lényegileg: objektíve megvolt minden előfeltétele, de szubjektív tudattartalom szempontjából nem, az alsó népréteg nem gondolkozott még. Ez tehát nem a Geiger-féle látens forradalom, de Széchenyi annak látta. Kossuth is főleg csak objektíve forradalmár, szubjektíve csak elvétve: „nélkületek, ha kell...” Objektíve azonban Kossuth hírlapírói működése a látens forradalom előfeltételét valósította meg: a szellemi diszkussziót. Széchenyi is elő akarja készíteni a szellemi diszkussziót, erre képessé akarja tenni a jognélkülieket, hogy ne legyen kirobbanás, de csak előkészíteni akarja neveléssel, megfelelő nemzetneveléssel, tehát nem akarja szabadjára hagyni a diszkussziót. Egészen a mélybe tekintve, lényegileg azt akarja, hogy a magyar is olyan legyen, mint az angol, az eszmék ne zavarják a gyakorlati életet, s a gyakorlati élet követelményeinek legyen a primátusuk az eszmék fölött.

f) Dologi dinamika és nemzetiség

A vázolt körülményekre tekintve, Széchenyi aggodalmait az *erőszakos* forradalom veszélyét illetően – nézetem szerint – csak úgy lehet kellően megérteni, ha egész működését figyelembe vesszük, nem csupán egyes kijelentéseit. A szociális forradalom veszélyéről beszél ugyan sokszor, de a nemzetiségi veszélyt is látja,¹⁷⁰ s talán nem kockáztatunk meg túlságosan merész feltevést, ha azt mondjuk, hogy Széchenyi a forradalmi veszélytől a nemzetiségek részéről tart, akik reális tényező-jellegét igen józanul és korábban páratlan éleslátással veszi számításba. Mindezt úgy gondoljuk, hogy csak érzése szerint, „tudat alatt” merül fel Széchenyiben a nemzetiségi forradalmi veszély lehetősége, csak intuitíve, az egész szituáció alapján, anélkül, hogy erről diszkurzív logikával számot adott volna önmagának is. Sőt egy lépéssel tovább menve, az összképhez hozzátartozónak tekintjük az osztrák kormány erőszakos beavatkozásának veszélyét is, amit Széchenyi állandóan szem előtt tartott, és ettől éppúgy óvni akarta nemzetét, mint az erőszakos forradalom veszélyétől. Talán intuitíve ezt a veszélyt is összekapcsolta lelke mélyén a szociális – nemzetiségi – forradalom veszélyének képzetével, amint a valóságban össze is keveredett mindez, a belső – nemzetiségi – forradalom a dinasztikus ellenforradalommal. Az arisztokrata egynek érezve magát a nemzettel, reális érzékével megsejtette az összes ellenséges tényezőt, amelyek a dologi dinamika uralomra jutásával a nemzetet fenyegették. Aki annyira az egészet tartotta mindig szem előtt, és annyira érzékeny lélek volt, annyira paradox megtestesítője volt a hideg számítás mellett az ösztönös megérzésnek is, mint Széchenyi, annak meg lehetett látni a dologi dinamika áldáshozónak remélt hatásai mellett a vele járó hátrányokat is.

Széchenyi a dologi dinamikától gazdasági téren várt előnyös hatást a nemzeti élet fellendítésére a magyarság részére, de más irányban tisztában volt – vagy lehetett – a dologi dinamika hátrányaival éppen a magyarság szempontjaiból.¹⁷¹ Ezek a hátrányok részben abból származtak, hogy a dologi dinamika – a sajtó – által lehetővé tett nyelvi fellendülés éppen a dinamikus dolog személyi vonatkozásban közömbös attitűdjéből folyóan nemcsak a magyarságnak vált javára,¹⁷² hanem más népeknek is, így a hazai nemzetiségeknek szintén. Azt az elviselhető állapotot, amit a középkori, személyi szemléletű rendi alkotmány nyújtott, megzavarta a dologi dinamika – a sajtó – a nemzetiségi kérdésben is, *nyelvi* nemzetiségi kérdést (Szekfű) csinált! A nemességbe a régi alkotmány szerint nem magyar nyelvűek is

¹⁷⁰ Vö. Kornis: *Az államférfi*. II. kötet, 365.

¹⁷¹ Sőt a gazdasági dinamika tekintetében is bíráló, válogató Széchenyi attitűdje. Mint Kornis hangsúlyozza, Széchenyi a modern dologi dinamikát Magyarországon főleg a mezőgazdaságban és a közlekedésben akarja meghonosítani, de idegenkedik a modern gyáripártól, amelynek árnyékos oldalait tisztában van (vö. Kornis: *A politika hősei*. 127.).

¹⁷² Vö. fentebb a tuniszi előkelőségnek a telefonról mondott véleményével.

bejuthattak, a jobbagyság pedig nem számított. A dologi dinamika egalizáló hatása a nemesi alkotmányt elsöpréssel fenyegette ugyanakkor, amikor a nemzetiségi öntudatot a sajtó útján felébresztette.

A nemzetiség *személyi* felfogása még öntudatlan, ösztönös, a középkorban a kereszténység hatása alatt háttérbe szorul: minden ember felebarát. A nemzetiség tudatos, reflektált felfogása éles, ellenséges: dologi. Ez az antik dologi felfogás viszsztatérése – az idegen az antik világban ellenség: dolog. Viszont a legújabb korban a dolog – a sajtó – teszi ellenséggé azt, aki más nyelven beszél. A középkorban nincsenek nemzetiségi ellentétek, a nemzetiségi eszme sem él még tudatosan. Csak az ösztönszerű idegenkedés él az idegentől. Eötvös élénken festi a budai polgárság magyar és német részének ellentétét (*Magyarország 1514-ben*), de ez már a könyvnyomtatás elterjedése utáni idő. Minél nagyobb jelentőségre tett szert a sajtó, különösen az állítás és ismétlés Le Bon-i módszerének szerve: az időszaki sajtó, annál élesebbé válik az ellentét a különféle nyelvek között. Jól állítja szembe a kétféle nemzetiségi felfogást Szekfü, de nem tárja fel az ösztönös nemzetiségszemlélet reflexívvé változásában az okot, amely nem egyéb, mint a dologi dinamikájú könyvnyomtatás. A sajtó dologi dinamikája által előidézett újfajta, reflektált, nem ösztönös nemzetiségi eszme nem egyéb, mint az áthatatlanság természet-törvényének alkalmazása szellemi téren: két dolog – két nyelv – egyidőben ugyanazon a helyen meg nem fér.

A nemzetiséget Széchenyi eredeti, ösztönös, irracionális, személyi, lényegbeli értelmében veszi, s éppen ezért tölti el aggodalommal a dinamikus dolog – a sajtó – szülte újfajta nemzetiségi eszme. Ez az egyoldalú, türelmetlen, kizárólagosságra törekvő nemzetiségi eszme nem elégíti ki a lovagot, aki a nemzetiség egyesítő és keresztény alapú elvét vallja:

az egész emberinem nemzetekre, nemzetségekre, házastársakra ágazik. S éppen az, a mi lélektelen testekben attractio, repulsio, az a nemzetekben a hon szeretete s védelme. Mélyebben fekszik azért lelkünkben, mint sokan gondolnák, azon ki nem mondható édes aggodalom, melly anyaföldünkhöz vonz, s melly a halandó port félistenné magasíthatja, s lelki rothanat jele, hol a természet ezen szent törvényi ki vannak már dörzsölve. [...] A Cosmopolita tágasb szívének tartja magát, s így jobbnak, mint másokat. Ő minden embertársit hordozza szívében, midőn a patriota főképen csak hazafiait. Ő magasb értelműnek képzi magát, mert minden régi szokáson, bevett itéleten áthág, egyszerre keresztény, török, atheista lehet, s chamaeleoni ügyességgel szabhatja magát a környülállásokhoz, a hasznoshoz. De illy tehetség átermészet, s többnyire igen sok vagy bal tudománynak éretlen és savanyu gyümölcse, s az emberbül, ki minden sajtóságát elveszti, olly csúfot tesz, mint nevetséges a szelíd farkas.

Ha nemzeteket egyes személyekkel hasonlítunk össze, akkor a nemzetiség nem egyéb, mint rokonok közti szeretet, barátság s a familiabeli becsület fentartását eszközölő ébredés; ha pedig mélyebben tekintjük, mint előbb érintem, akkor az emberi lény minden ereibe s lelke legbelsőbb rejtekibe szőtt természeti tulajdon, melyet az önbecs megsemmisítése nélkül szinte olly lehetetlen kiirtani, mint bizonyos, hogy a szív-kiszakíttatása után világunkat többé élni nem lehet.

A mi pedig a nemzetiség küljeleit illeti, korántsem tartom azokat megvetendőknak, [...] csakhogy illyeseket ne tartsunk az építmény alapjainak, s e külső szín mellett a dolog belsejéről se felejtkezzünk el! [...] A keresztény vallás zavartalan forrásán megtisztult erkölcsi jó ma legegészesb mint leghosszabb életidőt ígérő feneke a nemzetiségnek. S hogy hazánk akkor lesz boldog, ha illy felemelkedett nemzeti szellem éleszti földieinket. (*Hitel*. 399, 406.)

A hazai nemzetiségeket is a sajtó dologi dinamikája ébresztette öntudatra. Az irodalomnak ebbeli szerepét részletesen kimutatta Horváth (*Huszonöt év Magyarország történetéből*. 1864. I. kötet, 512. s köv.). A magyarság ezt még nem vette észre, de Széchenyi világosan látja az ebből eredő veszedelmet, és félti nemzetét a nemzetiségeknek ellene fordulható erejétől mint realitástól,¹⁷³ különösen pedig félti a magyarságot attól, hogy maga is mesterséges dinamikával próbálja megfordítani ezt a realitást, beolvasztási kísérletekkel. Ez a lényege az akadémiai beszédnek, amelyben azonban Széchenyi látszólag csak az egyik oldalát domborítja ki a problémának: a magyar részről alkalmazni akart mesterséges dinamikát. Széchenyi csak a realitást állítja a nemzet elé, de nem mutat rá a nemzetiségi veszély alapjára, ezért úgy látszik, mintha a magyarságban kifogásolná azt, amit a nemzetiségek részéről tényként fogad el.

A felébredt nemzetiségek mesterséges, tehát reflexív elmagyarosítása szintén dinamikus dologi elv, ettől riadt vissza Széchenyi, a magyarság erejét nem tartva elégnek ilyen veszély elhárítására, és a bécsi kormány ellenzésére is gondolva. A nemzetiség felfogásának nyilván túl kell egyszer jutnia a dologias felfogásnak ezen a fázisán, hogy a békés együttműködés lehetséges lehessen az államszervezetben belül. Ez az alapgondolata nyilvánvalóan Széchenyinek is, amikor az összeférhetetlen nemzetiségi eszme helyébe egy harmonikus elvet kíván, a dologi

¹⁷³ Mennyire nem volt ez üres rémlátás, meggyőzően bizonyítja a '40-es évek nemzetiségi irodalma a nemzetiségi kérdéstről. Egyik ilyen munka a *Slawismus und Pseudomagyarismus* (1942. Lipcse), amelynek névtelen szerzője így jelöli meg magát: „Vom aller Menschen Freunde, nur der Pseudomagyar Feinde” [Minden embernek barátja, csak a pszeudomagyaroknak ellensége]. Ez a nyilvánvalóan északmagyarországi nem magyar szerző erősen szembe fordul azokkal a – szerinte, nyilván nevükről ítélve – nem magyar eredetű magyarokkal, akik a magyar nyelv buzgó apostolaiként léptek fel, és messzemenő követelményeket támasztottak a nem magyar nemzetiségűekkel szemben a magyar nyelv javára. Rendkívül jellemző az ellenfelek viszonya a magyar alkotmányhoz. A magyar nyelvért tüzesen küzdők szemmel láthatóan abban a gondolatban élnek, hogy a magyar alkotmány szerint mindenki magyar, akire a magyar alkotmány kiterjed, önmagukat is nyilván ezen az alapon tartják szívvel-lélekkel magyarnak. A nem magyar nemzetiségű szerző emlegeti ugyan a magyar alkotmányt, de az osztrák kormányt tekinti kifejezetten védelmezőjének (13.). Ez a kis könyv jég hidegen nyilatkozik a magyar nyelvről („die noch nicht einmal fertig ist” [ami még kész sincs] 5.), tárgyilagosság mezébe öltöztetett ellenszennvel a magyarságról; a szlávságot egy hatvanmilliós nemzetnek mondja, és ebben a tekintetben a német analógiára utal, a magyar támadások ellen a védekezést jogosnak tekinti stb. Mindez a nemzetiségi öntudat, sőt ellenszennv igen erőteljes megnyilatkozása Széchenyi korában.

– ellenséges – nemzetiségi eszme helyébe keresztény felebaráti érzést ajánl. Mint akadémiai beszédében mondja (1842. november 27): „önálló, halhatatlan lelkű, szabad lény vagyok, ki előtt halandó lényem porban áll, s ezért hallgatnia kell bennem a magyarnak, ha annak vágyai az igazságos emberrel jutnak ellentétbe.”¹⁷⁴ Maga az alkotmány kiterjesztése a nemzetiségekre nem volt elegendő: a nemzeti-ségi kérdésben mindegyik fél részéről keresztény felfogásnak kell uralkodnia, hogy a harmónia lehetőségessé váljék. Széchenyi ugyan bölcsen azzal érvel, hogy a nemzetiségek nem követelhetik ugyanazt, amit az államalkotó és rokontalan magyarnak tennie kell saját nemzetiségének, nemzeti nyelvének biztosítása végett, mert a nem magyar nemzetiségeknek nem kell félteniök saját nyelvük fennmaradását, tekintettel arra, hogy ezt a rokon nemzetiségű államok biztosítják. De Széchenyi a nemzetiségben nem vette figyelembe a centrifugális erőt, amely szinte fizikai törvényszerűséggel működik mindaddig, amíg a nemzetiségnek vázolt dologias felfogása uralkodik. Széchenyi érve csak normatív szál szembe a centrifugális törekvés lehetőségével, de ennek veszélyével nem eléggé számol ebben a gondolatmenetben. Más összefüggésben azonban mélységesen aggódik a nemzetiségek reális erejének a magyarság ellen fordulásában rejlő veszély miatt.

A nemzetiségek nyelvi különbözőségük tudatára ébresztése – mint láttuk – valóban a dologi dinamika – a sajtó, az irodalom – útján kezdődött meg. Másik irányban a dologi dinamika káros hatásától az alkotmány irányában kellett tartani, mert Kossuth és hívei a dinamikus dologi erőt az alkotmány révén akarták érvényre juttatni, az alkotmány gépezetétől vártak mindent, s ezen a téren könnyen összeütközés állhatott be a kormánnyal, egy másik ilyen dologias erővel, amilyenek az újkori abszolutizmust is tekintenünk kell, mint ellentétét a személyi szemléletű önkormányzatnak.¹⁷⁵ E két erővel szemben Széchenyi nem érezte elég erősnek a magyarságot, s ezért aggódott miattuk. Ha tehát a Széchenyi aggodalmának tárgyául szolgált szociális forradalom nem a magyarság részéről következett is be, de bekövetkezett a nemzetiségek részéről, ez a forradalom szociális forradalomnak is tekinthető, hiszen éle a nemesi földbirtokos társadalmi réteg ellen irányult.

Összefoglalva mármint Széchenyi attitűdjét a forradalmi veszély irányában, azt kell mondanunk, hogy Széchenyi lelkében két irányban is baljóslatú remegést idézett elő az általa sorsdöntő természetűnek felismert és erőteljesen propagált dologi dinamika jelentősége. Egyfelől a sajtó dologi dinamikája, mint amely létrehozta a reflexív nemzeti-ségi gondolatot, s felidézte az ezzel járó veszélyeket, ezenfelül pedig lehetővé tette az impresszionista izgatást a napisajtó útján, s ezzel két irányban is – a nemzetiségek és a kormány felé – súrlódás, sőt összeütközés veszélyét tette nagyon komoly lehetőséggé. Másfelől pedig aggodalmat keltett Széchenyiben a do-

¹⁷⁴ Vö. Váradi József: *Széchenyi éleslátása. A nemzetiségi kérdés.* 38.

¹⁷⁵ Vö. a *Társadalomtudomány* 1940/2. számában megjelent tanulmányunkkal: Személyi és dologi társadalomszemlélet. (Lásd jelen kötetben: 447–465. – a szerk.)

logi dinamika az alkotmány vonatkozásában is, amennyiben a középkori személyi szemlélet alapján kialakult nemzeti önkormányzat helyébe az újkor az alkotmány gépszerű, dologiasan dinamikus koncepcióját állította, elsősorban a francia forradalomban, s az ennek a papirosalkotmánynak csodatevő – tehát láthatatlan és irracionális – erőt tulajdonító hitet Kossuth is magáévá tette és propagálta, ez a gátlástalan gondolatmenet pedig – vakon bízva az alkotmánygépezet, a szabadság varázserejében – megfontolatlan és előre nem látható lépésekre csábíthatta a magyar politikát. És mind a két vázolt irányban tartani lehetett az összeütközéstől két nagyon is reális erővel: az osztrák kormánnyal és a hazai nemzetiségekkel. A dologi dinamikát ezekben a veszélyes irányokban fékezni akaró Széchenyiben a forradalom miatti aggodalomnak nagyon élénken kellett élnie, s tragikuma egészen kétségtelenül az is, hogy a dologi dinamika segítségével Széchenyi maga is bőségesen élt a sajtó igénybevétele útján, s hogy az általa nemzeti szempontból annyira hasznosnak tartott és hirdetett dologi dinamika az említett irányokban annyira veszélyesnek mutatkozott. Ennek a tragikumnak csak fokozódása az, hogy a szabadjára engedett dologi dinamikát már senki sem tudta feltartóztatni, *egyetlen* ember – ha Széchenyi volt is – különösen nem.¹⁷⁶

A nemzetiségi veszélyt, a forradalmat és a – dinasztikus – ellenforradalmat Széchenyi nem tudta elhárítani, de ez nem kisebbítheti Széchenyinek azt a halhatatlan érdemét, hogy elérte a legnagyobb eredményt a magyarsággal, azt, amit Kemény állít: a magyar nemzetet Széchenyi tette fiatalá.¹⁷⁷ Pedig Széchenyi sokszor panaszkodik, hogy a nemzet öreg. Igaz, hogy inkább csak kezdetben, később inkább azt hirdeti, hogy a nemzet fiatal. Egy nemzet valóban megfiatalodhat, mint Keyserling mondja (*Psychanalyse de l'Amérique*). Mindebben az adja meg a harmóniát, hogy a „nemzet” szó nem egyértelmű. Egyfelől a nemesi nemzet volt a nemzet Széchenyi korában, s ez öreg volt: előregedett, papirosra támaszkodott, mesterséges intézményekre, amelyeket nem fejlesztett az élet irányvonalának megfelelően. És nemzet volt az új nemzet, amely már a jobbágyságot is bevette lelkében az alkotmány sáncái közé. És az így lélekben már megszületett új, egész nem-

¹⁷⁶ Kemény is hangsúlyozza, hogy Széchenyi a magyar nemzetiség érdekében mérsékelte a '40-es években már a rendi alkotmány elleni támadásait, és ellenszert keresett a nemzetiségi veszély ellen: „Széchenyi meg volt győződve, hogy magánjogi indítványai az ország területének – ha ellenszer nem használtatik – szembeötlő összegét idegen tőkepenzesek s nem magyar nyelvű iparosok kezébe szállítják át. [...] A magyar nemzetiség érdekeire nézve (pedig) támaszt gondolt abban találni, ha az ősiség eltörlésének bizonyos határokon túl korlát vettetik: e kettős szempontból kívánta, hogy megállapított mennyiségű hitbizományok továbbra főtartása és alakítása az angol rendszer szerint engedessék meg, s a felsőház főleg a hitbizományokra építtessék, mint Angliában. A mágnások táblájának ily koordinációját ő az alsó tábla reformjával egy vonalon szerette volna tartani. Nézetéből folyt, hogy valamint a *Hiteltől* a *Stádiumig*, mindig az ősiség eltörléséről beszélt; ugy már 1840 körül csak az ősiség gyökeres módosítását kívánta” (i. m. 359.).

¹⁷⁷ Lásd fentebb a 102. jegyzetet is.

zet valóban fiatal volt, már a forma szerinti alkotmányváltozás előtt is, a maga aspirációiban, önmaga érzésében, a nemesség tudatában! Ez valóban Széchenyi műve, aki a maga egyéniségének hihetetlen erejű dinamikáját vitte át a nemzetre, közvetlenül a nemesi rendre, csodálatosan szabálytalan, de ellenállhatatlan erejű írásaival és alkotó példájával. Ebben csak Széchenyi egyénisége csodálatos, de nem az, hogy ezt a hatást elérte, mert a századokon át alvó nemesség pihent, és öntudatlanul is tette éhes lelke mohón szívta magába Széchenyi igéit, úgyszólván közvetlenül élte át – scheleri értelemben – ezt a nagy személyiséget. Széchenyi egy új világot tárt fel, de kézzelfoghatóan oda is állította a nemesség elé, s ennek az új, dinamikus dologi világnak szellemi megragadása olyan friss energiákat szabadított fel, olyan fiatallá varázsolta a lelkeket, amihez hasonló másutt csak a dinamikus dologi szemlélet *kifejlődése* nyomán keletkezett. Amerikáról mondja Keyserling, hogy népe a géptechnika hatása alatt megfiatalodott, naivvá vált, ami a fiatalság jellemző vonása. A géptechnikának az egész amerikai életet átszövő elterjedtsége a túltengő racionális összefüggéseket elhomályosítva naiv szemléletet keltett új életre az amerikaiban Keyserling szerint. A megfiatalodást a dologi dinamikának már a *gondolata*, az elképzelése meghozta nálunk.

15. A dologi dinamika csak eszköz Széchenyi kezében – a Kossuthal való ellentét szükségszerű

Visszatekintve eddig kifejtett gondolatmenetünkre, mindabból, amit Széchenyinek a dinamikus dologi szemlélethez való viszonyáról elmondottunk, világosan következik, hogy ez a viszony nem ellentétes Széchenyi *lényegbeli* arisztokratizmusával, ezzel összhangban van, s az összhangot a dologi dinamika *eszköz* jellege hozza létre Széchenyi gondolkodásában. Ebben az összefüggésben az arisztokratikus jelleg abban is kifejezésre, sőt megerősítésre jut, hogy Széchenyi a dologi dinamikát nem minden vonatkozásában helyesli, tehát vele szemben is megtartja felsőbb-séges – arisztokrata – attitűdjét. Bizonyos irányokban – mint láttuk – egyenesen küzd a dologi dinamika ellen, így az időszaki sajtó ellen és az alkotmány dologi dinamika értelmében való felfogása ellen. A középkori lovag csak jó irányban akarja alkalmazni a dologi dinamikát, de küzd annak rossz hatásai ellen, s a dologi dinamikát csak a jó cél erkölcsileg színtelen, tehát nem helytelen eszköze gyanánt helyesli. Szimbolikus ebben a tekintetben a *Hitel*, amely a dologi dinamika gazdasági érvényesüléséért küzdve a lényegében személyi jellegű bizalom érdekében száll síkra.

Széchenyi tehát arisztokrata annak ellenére, hogy a politikai vonatkozásban demokráciát szülő dologi dinamikát más irányban helyesli, és Magyarországra igyekszik – sikerrel – átültetni. Azt is láttuk azonban, hogy az arisztokratikus gondolkodás nem egyenlő a fatalizmussal, a létező állapotok örök megmerevítésével.

Ez ellenkezne az arisztokratizmus realiztikus szemlélmódjával. Éppen az angol példa mutatja ezt. Maga Széchenyi a legteljesebb világossággal és határozottsággal tiltakozik a fatalista gondolkodásmód ellen a *Garatban*.¹⁷⁸

Nem kevésbé bünsök, vagy legalább szánakozásra méltók viszont azok is, kik megcsontosult előítéleteik vagy felszínesb felfogásuk szerint bizonyos meghatározott kört vélnek minden ember számára kitűzve lenni, vagy mi több: kitűzhetni, mely közt mint rendes mozgásban levő erőmüben minden karikának, úgy minden egyénnek forognia kellene, s melyből ha kitér, ha felemelkedik, az ő tisztük lenne őt ismét beléidézni és visszarántani; holott épen ezen örökké visszaidézési, visszarántási, ezen az ember előmeneti mivoltát tagadó, vagy legalább eléggé nem méltató erőlködés főoka azon számtalan tulságoknak, melyekbe nem egy, hiába vágó s tulszomjzatott eszének dacára, oly nyavalyás étvágygal és oly mohón esik, mint hosszú szalma-ét után az esztelen ló is megzabál, a birka is a lóhere áldozatja leszen. (54.)

Majd így folytatja Széchenyi:

A régi iskolának, mely szerint a megtagadásnak, a minél kevesebb kéjeknek mezeje volna emberre nézve a legboldogítóbb, nem egy hőse kivánná az emberi társaság legalább egy osztályát – a magáét tán kivéve – régi nádvískó közti álmaiba visszásülyeszteni; mert fél, hahogy mind jobban-jobban felébred az, sok tétova nélkül úgy esik sajátjának, mint a rög-tön felébredett is, kivált ha nem legbiztosabb körülmények –, sőt veszélyben hiszi ez magát, célszerű meggondolás és józan tett helyett alkalmasint nem saját, de más erejére támaszkodik, s mint a vízbefuló, még a megmentésére sietőt is görcsös kapkodásinál fogva magával együtt a mélységbe sodorja, főképp ha – à la *Pesti Hírlap* et Co. – egy napot, egy alkalmat sem mulasztva, ezer változatok közt szünetlen azon themát hirdetik füleibe, hogy a gazdagok, a nagyok állják szerencséje útját, s ekkép az általok elkobzott emberméltósági jogait visszakövetelnie nemcsak nem tilos, sőt hazafiúi kötelesség. (55.)

De még tovább megy Széchenyi, és kategorikusan kijelenti, hogy az időt nem is lehet visszafordítani:

Bármennyire szeretnék a pangás vagy hátramenet emberei a régi „jó idöket” azonban visszaidézni, és bármily felette boldogok voltak volna is ezen drága áldott jó idök, ez többé lehetetlen, mert felébredt az emberiség, s őt, habár felébredése legnagyobb szerencsétlenség volna is, láthatatlan hatalmak hozzájárulása vagy földgömbünk sarkaiibul kifordulása nélkül többé semmi nem fogja álomba sülyeszthetni ezentül. Ez, azt hiszem, kérdésbe nem vehető megcáfolhatlan tény! Ámde szerencsétlenség-e az, hogy embernek nincs hatalmában többé, vak buzgalomtul hajtva, embertársa fölött a fölébredésnek, a maga megismerésnek szövétnékét ismét eloltani? Én nem hiszem, sőt lehető legnagyobb szerencsének tartom, mert minél jobban fölébred és tisztábban lát az ember, annál inkább fogja elkülönözhetni jó vágyát a ferdéktül, s megkedvelni nemesb szomjának tárgyait. (56–57.)

¹⁷⁸ Széchenyi István: *Garat*. 1912. Magyar Tudományos Akadémia kiadása.

Mindebből azt a következményt vonja le Széchenyi, hogy „az emberben létező előmeneti szellemet [...] egyedül anyagi erő által kettétörhető bilincsekbe verni, vagy azt az emberi szükségek logikai lépcsőzetin túl korbácsolni egyenlőn bűn és azért egyaránt tilos.”

Az idézett szemelvények önmagukért beszélnek. Az arisztokrata Széchenyi nem akarja útját állni a haladásnak, nem ellensége a társadalmi állapot megváltoztatásának, de ezt reálisan, a felsőbb rétegek önkéntes elhatározásával tartja csak helyesen keresztülvihetőnek. A felsőbbektől belátást és a valóság diktálta konzekvenciák levonását követeli, de tiltakozik a mechanikus izgatás ellen.

Az arisztokratikus gondolkodás éppen abban különbözik a demokratikustól, hogy a változást csak a harmónia megbontása nélkül, a realitás sérelme nélkül, a felsőbb társadalmi rétegek szabad elhatározásából tartja megengedhetőnek. Az arisztokratikus gondolkodás lényege éppen az, hogy a felsőbb rétegek felemelik az alsóbbakat. Erre történelmi példák vannak, az angolon kívül éppen a magyar történelmi fejlődésben az 1848. évi átalakulás módja. Olyan társadalmi átalakulást azonban, amelyet a múlt és jelen minden megbecsülése nélkül, pusztán a feltörekvő anyagi erők mechanikus súlya alapján, tehát a létező szellemi valóság felforgatásával akarnak megvalósítani, az arisztokratikus – *szellemi*, személyi alapjellegű – gondolkodás kénytelen visszautasítani. Hiszen szellemi vákuum állna be, ez pedig minden realitástisztelettel ellenkezik. Ezért ellensége Széchenyi a demokratikus sajtógépezet mechanikusan folytonos kalapácszuhatagának. A könyvnyomtatás útján ugyanis a gondolat, a szellemi tartalom a szó szoros értelmében dologi alakot ölt. A szedésben a gondolat három dimenzióban jelentkezik, s a sajtó egész mechanizmusa valósággal megeleveníti az így eldologiasodott szöveget, saját léttel ruházza fel, a szöveg bizonyos mechanisztikussággal mintegy belemélyed az olvasók agyába. Az *impreszió* válhatatlanul hozzátartozik a sajtó lényegéhez,¹⁷⁹ mint látjuk, *minden* vonatkozásban. Ha mármost a sajtó időszakivá válik, ha lényegileg ugyanaz a gondolat folytonosan visszatérve kalapálja az agyakat, az állítás és ismétlés Gustav Le Bon fogalmazta törvénye szerint a meggyőzés mechanikus módja jut érvényre. Ezt a mechanikus módszert Széchenyi nem tartja alkalmasnak olyan átalakulás előkészítésére, amely a társadalom – a reális, nem ideologikusan elgondolt, nem légüres térben tekintett társadalom – minden érdekét, tehát a felsőbb rétegek érdekét is, főleg pedig a szellemi érdekeket harmonikusan kielégíteni hivatott. A realiztikus politikai gondolkodásnak csak az a felfogás felelhetett meg, amely a valósággal létező privilégiumok folytonos kiterjesztésének elvét vallja.

Az időszaki sajtó szóban levő folytonos mechanisztikus hatását sokféle színes fordulattal jellemzi Széchenyi a *Garatban*. Széchenyi idevágó kijelentéseit így foglalja össze Viszota a *Garathoz* írt jegyzeteiben: „A *Kelet Népében* felszólalt a *Pesti*

¹⁷⁹ Vö. fentebb, 511–512. oldalon elmondottakkal.

Hírlap erőszakos és dögönyöző modora ellen, de nem volt sokáig haszna, mert régi modora mindjobban visszatér. Újból fel kell szólalnia a *Pesti Hírlap* és pártja ellen, amely mindig mást ócsárol, magáról hallgat” (211.). Maga Széchenyi „állhatatos szorgalommal” való „korbácsolásról” (53.), a „mágnás dögönyözéséről” (61.), „meg nem szűnő nótáról” (79.), „mesterséges felkorbácsolásról” (80.), a „dosis” sokszorozásáról (81. s köv.) beszél. Szemére veti Kossuthnak, hogy „mind egyre s mind erősbben bepiszkolja lapja által azon osztályt, mely nélkül [...] egy lépést sem fog haladni, hahogy erőszakkal nem szándékozik minden formákon keresztül törni” (88.). Széchenyi szerint Kossuth „szúr, virgáz, gyanusít, lealacsonyít stb.” (81.).

A *hírlapi* publicisztikának tehát éppen azért ellensége Széchenyi, mert erősen keveredni látja a zsurnalizmussal, ennek az idegekre hatásával, holott a publicista hivatása az, hogy az értelmet nyerje meg.¹⁸⁰ A zsurnaliztának csak közvetve, a tendencia nélkül közölt tényeken át szabad hatnia Széchenyi szerint, nem pedig mesterséges hatóeszközök tudatos alkalmazásával:

Publicumának nevelése volt legelső célja a pesti szerkesztőnek, mellyet elérni akart, mit nem helyesíteni lehetetlen, valamint azt is, hogy azt illy módok által akará elérni; mert ugyan miért ne élne a *Pesti Hírlap* szerkesztője is azon kiváltsággal, mellyet úgy szólván minden ujság használ, hogy magát minél kedvesebbé tegye a közönség előtt; s aztán ki magának nem jó embere, akárki mit mond is, bizony másnak és a közönségnek sem jó embere soha; és végkép mit ér olly hírlap, melly untat, mellyet senki nem olvas, ugy hogy minden írónak, ki hatni akar, némileg a közönséghez kell alkalmazkodnia, mit a külföld példája szerint, és a magyar közönség pezsgőbb részét jól ismervén, felette éles tapintattal tett is a szerkesztő; és mi több, nehogy egyedül borzadalmi lap legyen, maradjon a pesti lap, de a magyar életbe is hasson, és egyuttal népszerűségét s közönségét nevelje, mindig valami politikai fűszert ragaszt hozzá, melly, minthogy a szívhez szól, felette kedves is; csakhogy még Franciaországban is [...] nagy veszélyt okozhat illy anyag; és a közértelemnek sulya, legalább eddigelé tán csak vén Angliában olly nagy, hogy ott a nagy szám nevet az embereknek s kivált asszonyoknak egy kis felrázására és levegőben nyargaltatására számított borzadalmak és politikai kísérletek koholmányin... (*Kelet Népe*. Fontes. 339.)

Széchenyi jól látja, hogy a sajtó, de különösen az időszaki sajtó demokratikus intézmény, hatása is demokratizáló, végeredményben – mint láttuk – forradalmasító, az organikus közösséget felforgató és új, anorganikus kötelekeket létesítő, társadalmassító, hagyományt, múltat, meglevő intézményeket nem kímélő alapjelleű. Hugo a maga színes nyelvén így mondja: „A jövő történelmében Aesopus és Plautus, a két rabszolga, királyok fölé kerül” (Victor Hugo: *Shakespeare*. Ford. Németh Andor. Gutenberg-kiadás, 343.).

Ott, ahol a dologiság áll előtérben, ahol a dologiság jelentősége túlnyomó, ott a személyeknek csak egyenlőségéről lehet szó, mert a dolog közömbös, a dolog

¹⁸⁰ Lásd fentebb, 484. s köv.

szempontjából nincs különbség ember és ember közt. A dolog demokratizál. A sajtó, de különösen az időszaki sajtó, már dologias alapvonásánál fogva is, a személyi tekinteteket háttérbe szorítja, a közvetlen személyi kapcsolatok helyébe absztrakt kötelékeket tesz, a szemléletességet, áttekinthetőséget megszünteti, a tájékozódás kerülő útjait létesíti azzal, hogy a személyiség egésze helyébe az intellektuális absztrakciót állítja, az intuitív szokáson alapuló tájékozódást diszkurzív, lépésről lépésre haladó, tudott előzményekre támaszkodó, tudott és megtanult, izolált adatok sorozatán át előjutó módszerrel helyettesíti. De azzal is elhomályosítja a dolgok „természetes”, szemléletes, megszokott képét az időszaki sajtó, hogy a személyi kapcsolatot a hatás eredetében is kikapcsolja. Az, ami hat, nem egyik vagy másik ember, legalábbis nem közvetlenül ismert, közvetlenül szem előtt álló ember, hanem az absztrakt „személyiség”: az időszaki lap, amelyet a közbeszéd is megszemélyesít. (Az újság „jár”, „elmaradt”, az újság ezt és ezt „mondja” stb.)

Az arisztokrata Széchenyi a maga kiváltságos helyzetében, személyes tapasztalatokon érlelődött óriási látókörével, hatalmas anyagi eszközök birtokában, erőteljes hatóeszközökre számítva, személyes fellépése keretében ideáltípusa a szemléletesen gondolkodó, kora nemzedékét nevelni óhajtó, ennek a nevelésnek pontos programját, összes lépcsőfokait előre meghatározó nagyúri pedagógusnak, aki azt hiszi, hogy a maga személyében képes alakítani az eseményeket, nem pedig csak arra képes, hogy felhasználja az adott áramlatokat.

Széchenyi kifejezetten mint nemzetnevelő lép fel,¹⁸¹ s ez a nevelői attitűd egymagában is arisztokratikus jelenség. Az arisztokratikus gondolkodás, mint emlí-

¹⁸¹ Széchenyi nevelő attitűdje egészen más, mint a politikus attitűdje, aminek hiányát annyira kifogásolja Beöthy. A nevelő csak annyiban alkalmazkodik növendékének egyéniségéhez, hogy ehhez szabja az eszközöket, amelyekkel a nevelő célt el akarja érni. Ellenben a politikusnak, a kormánynak a közvéleményt nemcsak ennyiben kell figyelembe vennie, hanem a saját felfogásának alakítása szempontjából is tekintettel kell lennie a közvéleményre, még Stahl szerint is, aki a közvéleményben annak a magasabb hatalomnak az ujjmutatását látja, amelyet a kormánynak szolgálnia kell (i. m. 136. §.) A nevelő attitűd teljes mértékben reális volt addig, amíg Széchenyi a nemzetet föl nem ébresztette, amíg nem volt közvélemény a reform irányában.

Eldöntetlenül hagyhatjuk a kérdést, vajon az 1827-i bizottsági munkálatok a reform útját megjelölték-e, és hogy a bennük foglalt javaslatok megvalósítása elegendő lett volna-e az adott helyzetben. Ez azért nem irányadó ezúttal, mert a valóságban nem ezek a munkálatok indították el a reformmozgalmat, hanem Széchenyi. Közömbös tehát, hogy Széchenyinek ezekből a munkálatokból kellett volna-e kiindulni, mint Beöthy állítja (i. m. 171.). A reformmozgalom megindítása mindenesetre Széchenyi műve, egykorú közvélemény nélkül. Amikor azonban már Széchenyi hatása alatt közvélemény alakult ki, a közvéleményt már nem lehetett figyelmen kívül hagyni, azzal mint reális tényezővel számolni kellett. Széchenyi azonban éppen ezt nem ismeri el, a közvéleményt nem akarja tényezőnek tekinteni, hanem ebben a stádiumban is megtartja nevelő attitűdjét, a kizárólagos aktivitás követelményét a közvéleménnyel szemben, s ezzel kerül kibékíthetetlen elvi ellentétbe Kossuthal és a Kossuthot követő közvéleménnyel. Különösen ezért nem lehet egyetértésre jutniok az ellenfeleknek, mert Széchenyi álláspontja nemcsak negatív irányban nyilvánul meg a közvélemény irányában, hanem pozitíve is:

tettem, a természetes, szemléletes nézőmódot jelenti minden vonatkozásban, így a családi vonatkozásokban is. A nevelő attitűd szülői, apai attitűd, amely azt, akit nevelni akar, természetsszerűleg úgy tekint, mint a gyermeket. A nevelés fogalmilag abból indul ki, hogy más helyett kell gondolkozni, másnak a magatartását kell módszeresen irányítani. A nevelés már fogalmilag feltételezi az egyenlőtlenséget, a különbséget nevelő és növendéke közt. És ez a nevelő program szerzőjének elgondolása szerint nem valami erőszakos, mesterkelt cselekvési terv, amely arra irányulna, hogy önkényesen elhatározott eredményeket hozzon létre. Széchenyi programja – hite szerint – a természetes irányt jelzi, azt az utat, amelyen minden haladó nemzetnek járnia kell. Hogy ez az út az egyedül természetes, mesterkéletlen, önként adódó, azt bizonyította előtte az angol példa. Széchenyi nem akar felforgatni, csak a meglévőt fejleszteni, helyes irányba terelni, amelyből nem szükségképpen, hanem az emberek tévedéséből lendült ki. Széchenyi tiszteli a teremtés művét, nem akar vele versenyre kelni, nem akar új világot alkotni, törvényszerűséget akar követni, nem bízik az akarat mindenhatóságában, nem él az „akarat miszticizmusában” (Pierre Lacroix: *Mysticisme juridique et mysticisme social*. 1924).

Széchenyi nem meri a maga nevelő programját átengedni az izgató, hatni akaró, publicisztikus jellegű időszaki lapnak, a gépnek, a dolognak, amelynek tempója – a gép külön, önálló tempója – nem függ tőle, de nem függ a gépésztől – Kossuthtól – sem, aki a gép – az időszaki lap – gyorsaságát akarva sem tudná csökkenteni. Széchenyi nem akarja kiszolgáltatni a maga nevelő programját a gép tördelő hatásának, a napi események minden elgondolt sorrendet felforgató, véletlen szeszélyének, az újságíró és az olvasóközönség impresszióinak.

Széchenyi nevelő programja jót átgondolt,¹⁸² értelmi alapon alakult, tapasztalatra támaszkodó, reális cselekvési terv, amelynek minden részlete nélkülözhetetlen, de a részletek megvalósításának sorrendje is feltétlenül meghatározott, meg nem változtatható. Ezzel szemben a – hatni akaró – időszaki lap, ez a demokratikus és

irányítani akarja, hivatkozva arra, hogy ő indította meg a reformmozgalmat, ő adott a mozgalomnak irányt. Sőt még csak nem is ragaszkodik az önmaga által megszabott irányhoz, hanem – látszólag – egyenesen megváltoztatja az eredeti irányt, fékezi a mozgalmat, látszólag kevesebbet kíván már, mint kezdetben. Ám ez a fordulat maga is a nevelő attitűd megnyilvánulása: az ébresztéshez hangos harsonzó kellett, a képzelet felcsigázása. A követelmények megvalósításának azonban nem szabad a messze jövőbe nézni, hanem maga elé, a realitásra kell figyelni, a „közeg ellenállását” is számba kell venni.

Ebben a stádiumban már nem világos a közvélemény előtt Széchenyi állásfoglalása, következetlenséget lát benne a – hite szerint – maga fejével gondolkodó közönség, Kossuthal az élén szembefordul Széchenyivel, a nevelővel, a személyi attitűddel, és dogmatikus elvi síkra csúszik át, amit annál szívesebben tesz, mert így az a hite támad, hogy saját eszejárását követi, nem más személyét. Pedig csak az időszaki sajtó veszi át a vezetést, de ez már nem nevelő: anonim, személytelen, tehát nem sérti a publikum önértétét. A vezető nem egy személy, hanem egy dologi apparátus immár.

¹⁸² Mint Kornis kimutatja, Széchenyi kora ifjúságában nemzetnevelőnek készül (*Az államférfi*, I. kötet).

demokratizáló intézmény nem respektálja, nem respektálhatja senki nevelő programját, mert alapvető lényege ellenkezik a nevelés szempontjával. A demokrácia nem ismer különbségeket, nem ismer más helyett való cselekvést vagy gondolkozást, a következetes, közvetlen demokrácia mindenkit sorsa teljes hatalmú intézőjének tekinthet csak, nem ismerhet kiskorút és nagykorút. A *Pesti Hírlap* sem ismerhet nevelő szempontot, nem fogadhat el időbeli korlátozást, időbeli sorrendet.¹⁸³ Amint Herczeg egy tanulmányában kifejezi: az időszaki sajtó maga az élet a maga ténylegességében. Az, aki a világ folyását „regisztrálja”, nem ismerhet *normát*, még ha ez nevelő norma is. A demokrácia, az időszaki lap nem nevel, csak mechanikus tömegbefolyást gyakorol. A nevelés egyéni természetű működés, az időszaki lap alapvonása a tömeghatás, amely csak mechanikus lehet, egyidejűleg számtalan irányban egyenlő módon. A *Pesti Hírlap*, ez a tipikus időszaki lap, amely a maga kezdetleges eszközeivel is kifejtí a későbbi technikai tökéletességű időszaki lapok minden hatását, ez a *Pesti Hírlap* Kossuth kezében mindenben az ellenkezője annak, ami szemléletes, személyi, expresszív. A hatni akaró időszaki lap nem kíméli azt, ami megvan, nem tiszteli a nevelő célt, a normát, hagyományt; tökéletesen újat akar alkotni, rendszere – látszólag – nincs, a tennivalók sorrendje nem érdekli, a máról holnapra véletlen szeszélyességgel felmerülő eseményeket válogatás nélkül közli, azokat egyénien kiszínezi, de impresszionista nemcsak ennyiben,¹⁸⁴ hanem abban is, ahogy olvasóira, ezeknek érzelmeire, sőt szenzációvágyára hatni akar. De ennél többet is tesz: maga a *Pesti Hírlap* neveli szenzációéhségre a közönségét, mesterségesen tenyésztí ki a szenzációéhséget, a szentimentalizmust. A hatásnak

¹⁸³ „Die Anspannung eines Willens über lange Zeitfernen hin, die Auswahl der Zustände und Wertungen, welche es machen, dass man über Jahrhunderte der Zukunft verfügen kann—das gerade ist im höchsten Masse antimodern” [Egy akarat megfeszítése hosszú időtávon át, az állapotok és értékek kiválasztása, amelyek biztosítják, hogy a jövő évszázadaival rendelkezeshünk – éppen ez a legnagyobb mértékben antimodern.] (Nietzsche i. m. 11.).

¹⁸⁴ Kornis is, Schaffer is beszél Széchenyi *impresszionizmusáról*. Azt hisszük, ez csak Széchenyi erős fogékonyságát jelenti a külső benyomások iránt, de sem politikai, sem gondolkodástani értelemben nem lehet szó impresszionizmusról Széchenyiben. Különösen Kornis hangsúlyozza nagy erővel Széchenyiben az *egységet*, az impresszionizmus azonban az egységnek éppen az ellentéte. Schaffer is elismeri, hogy Széchenyi, bármily keserves küzdelmek árán, legyőzi idegrendszerbeli adottságait.

Így értem azt, amit Schaffer (i. m. 21.) mond arról, hogy Széchenyiben „a jó és a rossz, a fenkölt és a hétköznapi állandó vetélkedésben állott, mely harcban *véglegesen ugyan a magasabbrendű lelki értékek arattak győzelmet*, de ez nagyon sokszor pyrrhusi győzelem volt, mert ezt súlyos lelki vívódások árán érte el” (vö. Kornis: *A politika hősei*. 119; Schaffer i. m.).

Széchenyire nagyon is ráillik az, amit Nietzsche mond: „Zur Entstehung der Person gehört eine zeitige Isolierung, ein Zwang zu einer Wehr- und Waffen-Existenz, etwas wie Einmauerung, eine grössere Kraft des Abschlusses; und, vor allem, eine viel *geringere Impressionabilität*, als sie der mittlere Mensch, dessen Menschlichkeit *kontagiös* ist, hat” [A személy keletkezéséhez hozzátartozik egy időbeli izoláltság, kényszer egy védekező létezéshez, mint valamilyen befalazottság, a befejezéshez egy nagyobb erőfeszítés, és mindenekelőtt, egy sokkal csekélyebb érzékenység, mint amivel a középszerű ember bír, akinek az embersége fertőző] (Nietzsche i. m. 86.).

ez a mechanikus, az idegeken át jelentkező módja elfogadhatatlan Széchenyi számára, aki az egész emberhez fordul, a józan, értelmétől vezetett, egész lelki életét összhangban tartó emberhez, s olyannak akarja a magyar embert is, amilyen az angol. Hogy pedig a hatni akaró időszaki lap lényegéhez tartozik a meglevőnek figyelmen kívül hagyása, azt éppen Széchenyi példája bizonyítja, aki hírlapi útra terelve programjának propagálását, maga is ellene fordul annak a kétségtelenül meglevő, Széchenyi által is felismert új lelkiségnek, amely a kort hatalmába kerítette. Ez ellen a reális tényező ellen küzd Széchenyi hírlapi cikkeiben, meg akarva változtatni a nemzet gondolkodását. Mindez nem értékelés részünkről, hanem csak tények megállapítása, amint hogy egyáltalában nem értékelő szempontból foglalkoztunk Széchenyi és Kossuth hírlapi vitájával.

Az arisztokratizmus és demokratizmus lényegbeli különbségének szem előtt tartásával lehetett csak – szerény nézetem szerint – megmagyarázni, helyesebben megérteni Széchenyinek azt az ellenérzését is, amellyel Kossuth vezéri törekvései iránt viseltetett. Széchenyi gúnyosan beszél többször „vezércikk” helyett „a vezérnek cikkéről”. Ebben a magam részéről nem tudok szubjektív érzést, féltékenységet találni, hanem ezen a ponton is fenomenológiai alapon tartom csak a kérdést tisztázhatónak. Ám Széchenyi, az *arisztokrata*, és nem Széchenyi, az *ember* az, aki aggódik Kossuth esetleges vezérsége miatt. Az a szembeállítás, amely plasztikusan domborítja ki Mályusznál a főúr és a vagyontalan köznemes ellentétét¹⁸⁵ – mint láttuk – nem ilyen empirikus rétegben gyökerezik. Az arisztokratizmus lényege itt is az a talaj, amelyből ez az ellentét fakad. Az arisztokratikus Széchenyi – lényegénél fogva – nem tekintheti Kossuthot alkalmasnak a nemzet vezetésére, nem személyi tulajdonságainál fogva, hanem mert reális helyzete a nemzet egészében nem vezéri jellegű. Az arisztokratikus felfogás – mint mondtuk – mindenkinek megadja a magáét, de másfelől azt tartja természetesnek, ha mindenki meg is marad a maga körében, és nem vállalkozik olyan feladatra, amely helyzetének nem felel meg. Széchenyi egyszerűen nem tartja adekvátnak a vezérséget a vagyontalan köznemesi sorssal. Az arisztokrata vezérnek csak azt tekintheti, aki a maga személyében, a saját sorsánál fogva hivatott el a vezérségre, nem pedig pillanatnyi, véletlen, nem személyi segédeszközök segítségével. A demokratikus vezér *contradictio in adjecto* már egymagában is: a demokrácia mindenki egyenlőségét jelenti fogalmánál fogva, a vezérség már egymagában sem demokratikus intézmény. De különösen nem lehet az az arisztokrata szemében, mert a demokrata csak – véletlen – dologias tényezők, csak absztrakciók révén emelkedhet vezéri sorba. A demokratikus vezér nem személyi sorsánál fogva válik vezérré, hanem a tömegszenvédélyekre, az ösztönökre hatni tudó képességeivel, főleg a dologias sajtó intézményének hatékony igénybevételével. A demokratikus vezérben nem a sze-

¹⁸⁵ Mályusz Elemér: A reformkor nemzedéke. *Századok*, 1923/LVII. 17. s. köv.

mélyiség harmonikus egésze hat, hanem egyes kiszakított tulajdonságok nagyra növelése, különösen pedig tisztán dologias jellegű tényezők felhasználása. Nem az az igazi kifogása az arisztokrata Széchenyinek a demokratikus Kossuth vezérsége ellen, hogy egyéni tulajdonságai nem teszik alkalmassá a vezérségre. Egyénileg Széchenyi elismeri Kossuth nagyszerű képességeit. Az, amit Széchenyi hibáztat Kossuthban, a lényegszemlélet világításában a mesterséges hatóképességű sajtó nem személyi intézménye és az ezzel kapcsolatos hatásmódszerek alkalmazása, az impresszionizmus, a szentimentalizmus, a rendszertelenség. Mindez nem Kossuth egyéni tulajdonsága, hanem a hírlapíróé, a demokratáé. Nem Széchenyi és Kossuth mint emberek küzdenek a vezérségért, hanem az arisztokrata és a demokrata, a történelem és a pillanat, a személy és a dolog.

Annak, hogy a sajtó dologi dinamikájával éljen valaki, egyáltalában nem ellensége Széchenyi, amint ez világosan látszik az *Üdvleldében* foglalt fejtegetéseiből, amelyekben visszautasítja az ellene amiatt intézett támadást, hogy könyveit pénzért adja, mégpedig drága áron. Ebben a munkájában nagy megbecsülését találjuk a szellemi munkának Széchenyi részéről, egyúttal annak világos felismerését is, hogy a sajtó dologi dinamikája az embert – az író – függvényévé teszi, amennyiben emberek egzisztenciáját teszi lehetővé és emeli fel azzal, hogy a vagyoni értéket létrehozó szellemi műnek a sajtó vagyoni értéket nyújt. Sőt egyenesen az a legmodernebb gondolat tör magának utat Széchenyiben, hogy az írónak erkölcsi kötelessége tisztességesen megfizettetni szellemi munkáját a sajtóval, s ez az erkölcsi kötelesség nemcsak önmagával szemben terheli – mert írói önrizetét csak így tarthatja fenn –, hanem terheli ezenfelül írotársaival szemben is, akiknek nem szabad illojális versenyt támasztania azzal, hogy szellemi munkáját ingyen vagy indokolatlanul olcsón végzi. Ha a szellemi munka iránt szükséglet áll fenn, e szükséglet kielégítéséért tisztességes ellenértéket is kell nyújtani. Ezt nem szokták kiemelni Széchenyi tanításaiból, pedig szintén hozzátartozik Széchenyi lényegéhez. Végső alapja ugyanis ennek a gondolatnak is az igazságosság elve, a *suum cuique* kötelessége, a lovagias felfogás. Nem az a kifogása tehát Kossuth ellen sem, hogy tollából él, hanem az, hogy aki így keresi kenyerét, nem való *vezérnek*.

Ha jól láttuk meg a lényegét, akkor sikerült rávilágítanunk arra, hogy Széchenyi és Kossuth hírlapi vitája elkerülhetetlen volt, éppen a szembenálló felek szellemi struktúrájánál, fenomenológiai adottságainál fogva. Végül, úgy véljük, sikerült a magunk szemlélmódján is kimutatnunk azt, hogy újabb történelmünknek ez a kimagasló szakasza nem személyeskedés, nem egyéni ellenszenv, nem egyéni gyűlölködés jegyében folyt, hanem mindkét fél mélyen átértzett meggyőződés hevében, szellemi egyéniségének teljes harcba vetésével küzdött magas ideálokért.

Talán ide is vágnak – a lényegét illetően – Nietzsche kemény, de jellemző szavai:

Eine leichte Beute ist stolzen Naturen etwas Verächtliches, sie empfinden ein Wohlgefühl erst beim Anblick ungebrochener Menschen, welche ihnen feind werden könnten, [...] gegen den Leidenden sind sie oft hart, denn er ist ihres Strebens und Stolzes nicht wert – aber um so verbindlicher zeigen sie sich gegen die *Gleichen*, mit denen ein Kampf und

Ringen jedenfalls ehrenvoll wäre, wenn sich einmal eine Gelegenheit dazu finden sollte. Unter dem Wohlgeföhle *dieser* Perspektive haben sich die Menschen der ritterlichen Kaste gegen einander an eine ausgesuchte Höflichkeit gewöhnt.¹⁸⁶

[A könnyű zsákmány büszke természeteknek megvetendő, kellemes érzést csak akkor éreznek, ha meg nem tört embereket pillantanak meg, akik nekik ellenségeikké válhatnak, (...) a szenvedővel szemben gyakran kemények, mert az nem érdemli meg az ő törekvésüket és büszkeségüket – de annál barátságosabbak az *egyenlők* iránt, akikkel a harc és a küzdelem mindenesetre megtisztelő lenne, ha egyszer arra alkalom adódna. Ezen eshetőség okozta jóézés közepette a lovagi kasztba tartozó emberek egymás iránt rendkívüli udvariassághoz szoktak.]

¹⁸⁶ Nietzsche i. m. 43.

Széchenyi nagy udvariasságát Kossuth irányában, Kossuth nagyságának elismerését Széchenyi nem egy kijelentésében egészen másképp magyarázza Hegedűs (i. m. 227.): „Széchenyi István mindig a saját lelkének lázadó darabját látja Kossuth Lajosban. [...] Hősünk a saját tükörképével küzdökik.” Ennél a – szerintem önkényes – magyarázatnál helytállóbb a mi véleményünk a szövegben.

Törvényjavaslat a szerzői jogról

Előszó

A szerzői jogi törvénytervezetet, amely most a Magyar Jogászegylet áldozatkészségéből – indokolásaival együtt – a magyar jogászközönség elé kerül, ezelőtt 13 évvel készítettem mint az igazságügyminisztérium törvényelőkészítő osztályának tagja. Munkám soha tárgyalásra nem került, és így jelen szövegében teljesen egyéni művem. Amikor megváltam az igazságügyminisztériumtól, megbízást kaptam a szerzői jog reformjának előkészítésére, de további széles körű tanulmányaim során arra a meggyőződésre jutottam, hogy eredeti javaslatom végleges formát jelent, az idő azonban nem alkalmas a szerzői jog maradandó megreformálására. Ma, amikor ennek ideje elérkezett, úgy látom, hogy munkám aktuális és eredeti alakjában alkalmas arra, hogy motora legyen a jogászi közvélemény kialakításának a szerzői jog újjáalakítását illetően. Ezért változatlanul bocsátom közre.

Azért, hogy ez lehetségessé vált, hálás köszönetet mondok mindazoknak, akik ezen önzetlenül és megértően fáradoztak.

Budapesten, 1947. év húsvét ünnepén

Balás P. Elemér

Első fejezet

Törvényjavaslat a szerzői jogról

Általános rendelkezések

1. A szerző joga

1. §

A szellemi alkotás szerzőjének joga van a törvény és mások jogának korlátai közt arra, hogy személyiségét alkotására vonatkozóan szabadon érvényesíthesse, és hogy ebben őt senki se háborítsa.

Ehhez képest a szerzőnek joga van arra, hogy alkotására vonatkozó szellemi és vagyoni érdekeit az említett korlátok között mindenkivel szemben megoltalmazhassa.

2. Szellemi alkotás

2. §

Szellemi alkotás a szellemi tevékenység eredetiséget mutató, s ehhez képest egyénien újszerű, közlésre is alkalmas eredménye.

A szellemi alkotás tekintetében közömbös, vajon a nyelv kifejező eszközeire támaszkodik-e, vagy hogy szemléletes-e, vagy nem szemléletes. Közömbös az a mód is, ahogy a szellemi alkotás más számára felismerhetővé válik, vagy ahogy – esetleg csupán más emlékezetében – meg van rögzítve, úgyszintén közömbös a szellemi tevékenység iránya (szépirodalom, művészet, tudomány, oktatás) és az alkotás célja (szórakoztató, gyönyörködtető, tudományos, bíráló, ismeretterjesztő, meggyőzésre irányuló, oktató, hitbuzgalmi, üzleti stb. cél), valamint alkalmazásának módja és szellemi értékének vagy eredetiségének foka is.

3. §

E törvény oltalma kiterjed a szellemi alkotás egyes részeire, úgyszintén címére vagy elnevezésére is, ha ezek egymagukban is szellemi alkotásszámba mennek.

E törvény rendelkezései nem terjednek ki a műszaki találmányokra.

E törvény alkalmazását nem zárja ki az, ha az alkotás mint ipari mustra vagy minta is oltalomban részesül.

Egyes szellemi alkotások

4. §

A 2. § alá eső szellemi alkotás lehet különösen: szépirodalmi, tudományos, oktató, bíráló, ismeretterjesztő, hitbuzgalmi, nyelvi stb. alkotás, ideértve a bár le nem írt vagy más módon testi tárgyon meg nem rögzített előadást, hitszónoklatot vagy egyéb beszédet is, továbbá zenei alkotás, némajáték, élőkép vagy a táncművészet – bár rögtönzött – alkotása, a képzőművészet (a rajz- vagy a festőművészet, a szobrászat, az építőművészet, a metszés és általában a grafikai művészet, a kisplasztika stb.) alkotása, iparművészeti alkotás, képzőművészeti vagy iparművészeti alkotás terve vagy vázlata, úgyszintén – néma, hangos vagy beszélő – mozgófényképészeti vagy kertművészeti alkotás.

Gyűjtemény. A színrehozatal módja

5. §

Adalékokból vagy több alkotásból szerkesztett gyűjtemény a maga egészében szellemi alkotásszámba megy, ha a szerkesztés – akár a kiválogatás vagy csoportosítás, akár a szövegmegállapítás vagy a kapcsolat jegyzetekkel feltüntetése révén – eredetiséget mutat, függetlenül attól, hogy az egyes adalékok vagy alkotások e törvény oltalma alá esnek-e.

Meghatározott szellemi alkotás színrehozatalának módja, amennyiben a 2. §-ban meghatározott követelményeknek megfelel, maga is szellemi alkotásszámba megy, tekintet nélkül arra, hogy a díszletek, jelmezek és a színrehozatal egyéb ily segédeszközei e törvény oltalma alá eső szellemi alkotásokat hordoznak-e.

Közvetett elsajátítás

6. §

Más szellemi alkotás lényegének visszatükröztetése is szellemi alkotás, ha annyiban, amennyiben az eredeti alkotástól eltér, megfelel a 2. §-ban meghatározott követelményeknek (közvetett elsajátítás).

Közvetett elsajátítás különösen:

1. a fordítás más nyelvre vagy más nyelvjáráásra, úgyszintén a fordítás visszafordítása az eredeti nyelvére;
2. prózának verssé vagy versnek prózává átalakítása;
3. elbeszélés színművé vagy színmű elbeszéléssé vagy operaszöveggé alakítása, még ha ez a szereplők nevének megváltoztatásával vagy egyes események (epi-

zódok) átalakításával vagy más olyan változtatásokkal, hozzáadásokkal vagy elhagyásokkal történik is, amelyek más alakot adnak ugyan a műnek, azonban nem hoznak létre új eredeti alkotást;

4. nyelvi alkotás felhasználása mozgófényképeszeti alkotás céljára;
5. zenei alkotásból kivonat készítése vagy zenei alkotásnak egy vagy több – akár mechanikus, akár más – hangszerre vagy hangra alkalmazása;
6. mozgófényképeszeti alkotás felhasználása nyelvi alkotás céljára;
7. képzőművészeti alkotásnak az eredetitől eltérő művészeti eljárással feldolgozása.

3. Szerző

7. §

Szerző az, aki szellemi alkotást saját szellemi tevékenységével hozott létre.

Nem tekinthető szerzőnek az, aki csupán annyiban működött közre szellemi alkotás létrehozásában, hogy a szerzőnek bíráló megjegyzésekkel, a mű átnézésével, a nyilvánvaló elvétések kijavításával vagy más ily módon segítséget nyújtott.

Gyűjteményre, illetőleg a színrehozatal módjára nézve (5. §) a szerkesztő, illetőleg a rendező – az egyes részek, illetőleg színrehozatali segédeszközök szerzőit megillető jogok sérelme nélkül, de ily jogok hiányában is – ugyanolyan védelemben részesül, mint a szerző.

Közvetett elsajátítás (6. §) esetén az – erre akár feljogosított, akár fel nem jogosított – elsajátítót – az eredeti alkotás szerzőjét megillető jogok sérelme nélkül – szerzőnek kell tekinteni.

Üzleti vállalat körében előállított – hangos, beszélő vagy néma – mozgófényképeszeti alkotás tekintetében az részesül a szerzőt megillető oltalomban, akinek vállalkozó tevékenysége a képszalagot létrehozta.

Vélelmezett szerző

8. §

Szerzőnek kétség esetén azt kell tekinteni, aki nyelvi alkotást nyilvánosan sajátjaként ad elő, vagy akinek neve – ideértve a közismert írói vagy művészi nevet, képzőművészeti vagy iparművészeti alkotás tekintetében pedig a művész közismert jegyét is – úgy van feltüntetve a szellemi alkotás eredetijét vagy többszörösítését hordozó testi tárgyon vagy azzal rendeltetésszerűen tartósan összekapcsolt más tárgyon, vagy az alkotás előadása vagy bemutatása vagy rádió útján közlése alkalmával, vagy ezeknek előzetes hirdetése alkalmával, ahogy szerzőt szokás feltüntetni.

Az előbbi bekezdés esetein kívül mindaddig, amíg a szerző a nevét beiktatás végett be nem jelenti (100. §) vagy egyébként nyilvánosan nem jelentkezik – az alábbi kivétellel –, az jogosult a szerző érdekeinek érvényesítésére, aki az alkotást sajtó alá rendezte vagy szerkesztette, ilyen hiányában pedig az, aki kiadta. Ha a kiadó sincs megnevezve, ez a jog a művön megjelölt bizományost illeti.

9. §

Ha a gyűjtemény (5. §) szerkesztője nincs megnevezve, kétség esetén a szerző érdekeinek érvényesítésére a gyűjteményre mint egészre nézve a kiadó, illetőleg a művön megnevezett bizományos jogosult.

A színrehozatal módja tekintetében (5. §) a rendező szokásos megnevezésének hiányában annak a színházi vagy más ily vállalatnak tulajdonosát kell kétség esetén szerzőnek tekinteni, ahol a színrehozatal új módját első ízben alkalmazták.

Az előbbi §-ban, úgyszintén a jelen § 1. és 2. bekezdésében foglalt vélelmek megcáfolására kizárólag a szerző vagy jogutóda hivatott.

4. A szerző jog védte szellemi érdekei

10. §

A szerző maga határozza meg, hogy létrehozza-e és nyilvánosságra hozza-e alkotását.

E törvény alkalmazása szempontjából a nyilvánossággal egy tekintet alá esik a személyek előre meg nem határozott köre, a nyilvánosságra hozattal pedig egy tekintet alá esik a még nyilvánosságra nem hozott alkotás lényeges tartalmának a nyilvánossággal közlése is.

Kiskorú vagy gondnokság alá helyezett szerző törvényes képviselője az alkotás nyilvánosságra hozatalára csak abban az esetben jogosult, ha a 12. életévét betöltött kiskorú vagy az értelmes akaratelhatározásra képes gondnokság alá helyezett egyén a nyilvánosságra hozatalt maga is kívánja.

11. §

A szerző szellemi érdeke ezenfelül különösen az is – hacsak ellenkező akarata nem nyilvánvaló –, hogy alkotásán vagy ennek többszörösítésén vagy alkotásának előadása alkalmával szerzőként jelöljék meg, továbbá, hogy mindenki elismerje, hogy az alkotást ő hozta létre. Képzőművészeti alkotást eredeti példányként hordozó testi tárgyon a szerző nevét – ideértve közismert művészi nevét vagy jegyét – csak a szerző beleegyezésével szabad feltüntetni, többszörösített vagy közvetett elsajátítás útján létrejött példányon pedig nem szabad úgy feltüntetni, hogy eredeti példány látszatát kelthesse.

A szerző szellemi érdeke az is, hogy alkotását senki el ne torzíthassa, és általában oly módon ne értékesítse, amely a szerző hírnevére hátrányos.

A szerző szellemi érdekű jogának gyakorlásáról előzetes lemondásnak nincs helye, s az ily jog korlátozása – amennyiben a törvény mást nem rendel – hatálytalan.

Végrehajtás

12. §

Végrehajtás útján sem lehet a szerzőt alkotásra vagy beleegyezése nélkül annak tūrésére kötelezni, hogy alkotása nyilvánosságra kerüljön.

A szerzőt beleegyezése felől kifejezetten meg kell kérdezni. Ily beleegyezésre a törvényes képviselő nem jogosult. Nincs szükség a szerző beleegyezésére, ha kétséget kizáróan megállapítható, hogy a szerző az alkotását nyilvánosságra hozatalra, vagy legalább értékesítésre szánta. E feltétel hiányában a szerző örökösét (hagyományosát) sem lehet végrehajtás útján beleegyezése nélkül az alkotás nyilvánosságra hozatalára kötelezni.

5. A szerző jog védte vagyoni érdekei

13. §

A szerző maga határozza meg, értékesíti-e alkotását, és ha igen, hogyan történjék az értékesítés.

Így különösen a szerző joga, hogy – amennyiben a törvény mást nem rendel – alkotását akár gépi úton, akár más módon, így p. o. kézírással, az eredetihez hasonló vagy attól különböző művészeti eljárással, vagy metszet vagy fénykép útján, vagy egyébként vegyi úton, vagy a látást vagy hallást ismételhetően közvetítő készüléken, vagy ily készülék állandó vagy cserélhető alkotórészein (lemezeken, hengereken, tekercseken stb.) megrögzítés, vagy ily készülék előállítás útján – akár egy, akár több példányban – többszörösítse, külföldön többszörösített példányát behozhassa, alkotásának eredeti vagy – akár Magyarországon, akár külföldön – többszörösített példányát közszemlére tehesse, árusíthassa vagy más módon forgalomba hozhassa, vagy alkotását bármi más módon, így különösen üzletszerű bérbeadás (kikölcsönzés) útján terjeszthesse, színszerűen – akár színeszék útján, akár más módon, vagy nem színszerűen előadhassa, akár a látást, akár a hallást ismételhetően közvetítő készülék útján láthatóvá vagy hallhatóvá tegye, ideértve a hangos, beszélő vagy néma mozgófényképet is.

14. §

A szerző joga továbbá az alkotás nem fémvezetékes távíró vagy távbeszélő (rádió, képtávíró stb.) útján közlése (rádióközvetítés), úgyszintén az alkotásnak a belföldön különböző helyeken tartózkodó korlátlan számú egyén számára egyidejűleg, de nem ismételve más módon, így különösen fémvezetékes távíró vagy távbeszélő útján hallhatóvá vagy láthatóvá tétele is.

A szerző joga alkotásának hangszóró vagy más ily műszaki berendezés útján a – bár szabad ég alatt tartott – előadás vagy bemutatás helyiségén kívül hallhatóvá vagy láthatóvá tétele, úgyszintén alkotása rádióközvetítésének hangszóró vagy más ily műszaki berendezés útján hallhatóvá vagy láthatóvá tétele is.

A szerző joga a terv kivitele és az utánépítés is.

A szerző vagyoni érdeke kiterjed alkotása közvetett elsajátításának (6. §.) értékesítésére is.

A szerző vagyoni joga nem terjed ki annak megtiltására, hogy más olyan új, önálló alkotását értékesíthesse, amely a szerző alkotásának felhasználásával keletkezett ugyan, de lényege nem azonos a felhasznált alkotás lényegével.

15. §

A szerző vagyoni érdekű jogai tekintetében megállapodás alapján a szerzőtárral egyenlő megítélésben részesülhet az, aki a szerzőnek csupán bíráló megjegyzésekkel, átnézéssel, a nyilvánvaló elvétések kijavításával vagy más ily módon nyújtott segítséget.

Ha iparművészeti alkotás létrehozása erre a célra berendezett üzleti vállalat körében történik, a szerző vagyoni érdekű jogának gyakorlása az ily vállalat tulajdonosát illeti.

Az értékesítés a nyilvánosságra hozatallal együtt is történhet.

A szerző vagyoni érdekű joga a szerző mint házastárs különvagyonához tartozik, azonban a szerző ily jogának alapján szerzett vagyonérték – más megállapodás hiányában – a közszerzeményt gyarapítja.

A szerző részesedési joga

16. §

Valahányszor az oly testi tárgyat, amely a szerző szellemi alkotását eredeti példányképpen hordozza, más, mint a szerző vagy örököse eladja, a nyers vételár meghatározott hányada a szerzőt vagy örökösét illeti (a szerző részesedési joga).

A szerző részesedési joga tekintetében az eladót és a vevőt egyetemleges kötelezettség terheli. Ez a kötelezettség elesik, ha az érdekelt kimutatja, hogy a nyers vételár a részesedési jog számbavételével nem haladja meg a megelőző alkalommal elért nyers vételár összegét.

A részesedési jogról előzetes lemondásnak, sem az ily jog átruházásának nincs joghatálya.

Az eladással egy tekintet alá esik a csere.

A részletes szabályokat a minisztérium rendelettel állapítja meg.

A szerző részesedésének aránya a vételár három százalékát nem haladhatja meg.

E § rendelkezései épületekre és iparművészeti alkotásokra nem nyernek alkalmazást.

Több szerző. Szerzőtársak

17. §

Ha az alkotásnak több szerzője van, és az egyes szerzők részét el lehet különíteni, vagy ha különféle alkotásokat összekapcsolnak, egyik szerzőnek sem szabad jogával úgy élnie, hogy a másik szerző méltánytalan sérelmet szenvedjen.

Ha az egyes szerzők részeit az alkotás mint egész sérelme nélkül nem lehet elkülöníteni, a vagyoni érdekű jogok osztatlan hányadát mindegyik szerzőtárs átruházhatja, egyébként pedig az alkotás értékesítése más megállapodás hiányában csak az összes szerző beleegyezésével történhet. Megegyezés hiányában a bíróság az eset körülményeinek, így különösen az egyes szerzők szellemi érdekeinek és a közművelődés érdekének is figyelembevételével dönt. Ezek a szabályok állnak arra az esetre is, ha az ily alkotás értékesítésének joga örökösökre száll, vagy ha a szerzőtársak egyike a másik szerző örököseivel jut jogközösségbe.

Az a szerzőtárs, aki nem akar részt venni az alkotás értékesítésében, minden esetben követelheti, hogy szerzőségét ne hozzák nyilvánosságra, továbbá megtagadhatja a részesedést az értékesítés költségében, de ily esetben nem részesülhet az értékesítés hasznában sem.

Végrehajtás a szerző vagyoni érdekű jogára

18. §

A – bár külföldön – nyilvánosságra hozott alkotást a szerző ellen intézett végrehajtás útján is csak a szerző beleegyezésével lehet értékesíteni. A szerzőt kifejezetten meg kell kérdezni beleegyezése felől, ily beleegyezésre a szerző törvényes képviselője nem jogosult. Ehhez képest a szerző ellen intézett végrehajtás tárgya a szerző beleegyezésétől függetlenül csak az lehet, ami a szerzőt a nyilvánosságra hozott alkotásra vonatkozó vagyoni érdekű jog önkéntes érvényesítése vagy értékesítése folytán megilleti.

Az előbbi bekezdés rendelkezését megfelelően kell alkalmazni az oly dolgok tekintetében, amelyek kizárólag valamely képzőművészeti vagy iparművészeti alkotás többszörösítésére szánt külön eszközök.

Az előbbi bekezdésekben foglalt korlátozások a szerző részesedési jogára nem nyernek alkalmazást.

19. §

Ha a végrehajtást nem a szerző vagy örököse vagy hagyományosa ellen fogantatosítják, ilyenkor az, akire végrehajtás útján egyébként a szerzőt illető vagyoni érdekű jogot ruháznak, a végrehajtást szenvedővel egyetemlegesen felel azokért a kötelezettségekért, amelyek a szerzőnek vagy örökösének vagy hagyományosának javára kapcsolatosak az ily joggal. Nem terjed ki az ily felelősség már fennálló kártérítési kötelezettségre.

Ha a szerző vagyoni érdekű jogára zálogjogot engedett, a szerző ily joga átruházásának a szerző beleegyezése nélkül akkor sincs joghatálya, ha a szerző ily jogát másra ruházta. Ily esetben a szerző beleegyezését csak nyomós okból tagadhatja meg.

6. A szerző halála

20. §

Amennyiben ez a törvény mást nem rendel, a szerzőt alkotására nézve megillető jog gyakorlása nem függ attól, hogy a szerző életben van-e.

A szerző szellemi érdekeinek érvényesítésére irányuló jogát halála után – az alábbi 21. §-ban foglalt korlátozásokkal – az általa végrendelettel erre kifejezetten kijelölt személy, ilyennek hiányában házastársa, ivadéka vagy elődje gyakorolhatja.

Torzítás ellen a vallás- és közoktatásügyi miniszter által erre a célra kijelölt vagy alkotott szerv is felléphet. Az ily szerv e működésének szabályait a vallás- és közoktatásügyi miniszter az igazságügyminiszterrel egyetértve, rendelettel állapítja meg.

A második bekezdés rendelkezését alkalmazni kell a szerző halála után a szerző vagyoni érdekű jogának átruházása esetén a további átruházásba való beleegyezésre is (22. §).

21. §

A szerző vagyoni érdekeinek érvényesítésére irányuló joga halálával – átruházás (22. §) hiányában – törvényes örököseire száll át. Az uratlan hagyatéokra fennálló háramlási jog nem terjed ki a szerző jogára. Az örökös nélkül meghalt szerzőtárs joga a többi szerzőtársra vagy jogutódaikra száll.

A szerző életében nyilvánosságra nem hozott alkotást a szerző halála után mindaddig nem szabad nyilvánosságra hozni, amíg le nem telt az az idő, amelyre a szerzőnek végrendeletbe foglalt tilalma vonatkozik.

Azon a testi tárgyon, amely képzőművészeti alkotást eredeti példányként hordoz, a szerző halála után nevét – ideértve közismert művészi nevét – vagy jegyét feltüntetni a 20. § 2. bekezdésében felsoroltak sem jogosultak.

A szerző halála után örököse az alkotáson csak úgy tehet változtatást, ha ezt a közönség számára felismerhetővé teszi.

Második fejezet

A szerző jogának korlátozásai

I. ÖNKÉNTES KORLÁTOZÁSOK

Átruházás és egyéb értékesítés

22. §

A szerző vagyoni érdekeinek érvényesítésére irányuló jogáról – a részesedési jog kivételével – lemondhat, és ily jogát élők között vagy halál esetére korlátlanul vagy korlátozva átruházhatja, vagy alkotásának értékesítésére átruházás nélkül is engedélyt adhat.

Az, akire a szerző vagyoni érdekű jogát átruházta, az ily jogot – az üzleti vállalat körében létrehozott mozgófényképészeti alkotás kivételével – csupán a szerző vagy örököse beleegyezésével ruházhatja másra. Az ily beleegyezést csak nyomós okból lehet megtagadni.

Ha az átruházott jog a megszerzőre vagy jogutódára nézve megszűnik, a szerző joga eredeti terjedelmét nyeri vissza.

Az értékesítés terjedelme

23. §

Az értékesítés megengedése – akár a szerző vagyoni érdekű jogának átruházásával jár, akár enélkül – kétség esetén csak a kifejezetten meghatározott értékesítési módra terjed ki. Ha az értékesítési mód nincs meghatározva, az a cél irányadó, amelyet a felek a szerződéssel meg akartak valósítani, ehhez képest a szerző kétség esetén nem köteles beleegyezni az értékesítés olyan módjába, amely a megállapodás idejében nem volt szokásos.

A többszörösítésre adott engedély kétség esetén nem terjed ki az alkotásnak a látást vagy hallást ismételhetően közvetítő készüléken megrögzítésére, sem előadására vagy bemutatására, sem a rádióközvetítésre, sem a kölcsönzésre.

Az előadásra adott engedély kétség esetén kiterjed a rádióközvetítésre is.

24. §

A rádióközvetítésre adott engedély kétség esetén kiterjed az alkotás belföldi fémvezetékes távíró vagy távbeszélő (képtávírat) útján a rádióközvetítéssel egyidejű közlésére, de nem terjed ki a rádióközvetítés hangszóró vagy más ily műszaki berendezés útján hallhatóvá vagy láthatóvá tételére, sem külföldi adóállomás rádióközvetítésének rádió útján közlésére.

Épületterv megszerzője kétség esetén csak egy épület emelésére jogosult.

A szerző vagyoni érdekű jogának átruházása esetén is a szerző joga marad – más megállapodás hiányában – az alkotás közvetett elsajátításának (6. §) értékesítése.

A szerző alkotását műveinek gyűjteményes kiadásában az átruházásra tekintet nélkül szabadon értékesítheti, ha az alkotás megjelenésének évétől számítva 20 év már eltelt. Erről a jogról lemondásnak nincs helye, és korlátozása hatálytalan. Azt, hogy gyűjteményes-e a kiadás, az összes körülmény, így különösen annak figyelembevételével kell megállapítani, hogy a felvett alkotások számára és jelentőségére tekintve az ily kiadás alkalmas-e a szerző egész munkásságának feltüntetésére.

Amennyiben az adalék e törvény védelmében részesülő szellemi alkotás, azt a gyűjteményes mű szerkesztője a szerző vagy más jogosult beleegyezése nélkül külön nem adhatja ki.

Jövöbeli alkotás

25. §

Átruházásnak jövöbeli alkotásra nézve is lehet helye. Az olyan szerződést azonban, amellyel a szerző vagyoni érdekű jogát akár egész terjedelmében, akár csupán bizonyos tekintetben általában jövőben létesülő minden alkotására vagy általában jövőben létesülő alkotásainak meghatározott nemére nézve ruházta át, a felek bármelyike egy évre bármikor felmondhatja, feltéve, hogy a szerződés létrejötté óta öt év már eltelt. Hatálytalan az e szabálytól eltérő megállapodás, ha a szerzőre hátrányos.

*Változtatás és visszavonás joga***26. §**

A szerző a vagyoni érdekeinek érvényesítésére irányuló jog átruházása esetében is tehet ugyan alkotásán változtatásokat, de csak a többszörösítés befejezéséig, és csak annyiban, amennyiben nem sértik annak jogos érdekét, akire az átruházás történt. Ez a rendelkezés az újabb kiadásokra is áll.

Az, akire a szerző vagyoni érdekű jogát átruházta, az alkotáson, annak címén vagy a szerző megjelölésén a szerző beleegyezése nélkül csak oly változtatásokat tehet, amelyek az átruházás világos céljához képest nyilvánvalóan szükségesek, hacsak a szerzőnek nincs nyomós oka arra, hogy ellenük tiltakozzék. Változtatásnak kell tekinteni a nyelvi vagy zenei alkotás megrövidítését is.

Az előbbi bekezdés szabálya megfelelően áll az alkotás szabad értékesítésének eseteire is, hacsak a jelen törvény mást nem rendel.

Az 1. bekezdés rendelkezése mozgófényképeszeti alkotás átruházására is kiterjed. Ily esetben a változtatás ellen tiltakozásra a mozgófényképeszeti alkotás szerzőjének és a mozgófényképeszeti alkotás többszörösített példányain vagy az ily alkotásra vonatkozó hirdetésben szerzőként megnevezett személynek van joga.

A szerző alkotásának értékesítését átruházás esetén – a 2. bekezdés esetén kívül is – jogosult egyéb nyomós okból megtiltani, azonban az ebből eredő kárt köteles megtéríteni; a bíróság megfelelő esetben e jog gyakorlását csak kellő biztosíték fejében engedheti meg.

*Tulajdoni viszony***27. §**

Ha a szerző azt a testi tárgyat, amely alkotását eredeti példányképpen hordozza, más tulajdonába bocsátja, az ily dolog tulajdonosa – az alábbi kivétellel – a szerző szellemi érdekének érvényesítésére irányuló jogát egyáltalában nem, a szerző vagyoni érdekének érvényesítésére irányuló jogát pedig csak a szerző beleegyezésével gyakorolhatja.

A képzőművészeti alkotást az ezt eredeti példányban hordozó testi tárgy tulajdonosa kétség esetén nyilvánosságra hozhatja, és közszemlére tétellel vagy a látást közvetítő készülék útján bemutatással értékesítheti is.

28. §

Annak a testi tárgynak tulajdonosa, amely az alkotást eredeti példányképpen hordozza, köteles tűrni, hogy a szerző alkalmas módon és a tulajdonos érdekeinek

méltánytalan sérelme nélkül az alkotásra vonatkozó szellemi és vagyoni érdekét – az alábbi korlátozásokkal – érvényesíthesse, így különösen alkotását többszörösíthesse vagy közvetve elsajátíthassa (6. §).

Nem alkalmazható az előbbi bekezdés rendelkezése, ha a tulajdonos szembenálló érdekei nagyobb súlyúak. Így különösen nem köteles a tulajdonos a dolgot a szerzőnek az előbb említett célból kiadni, sem pedig az alkotást változatlanul fenn tartani, vagy a rongálástól vagy a pusztulástól megóvni, sem a megrongálódott alkotást kizárólag a szerzővel állíttatni helyre.

Képzőművészeti alkotást eredeti példányképpen hordozó testi tárgy tulajdonosát a szerző – megállapodás hiányában – nem korlátozhatja abban, hogy az ily tárgyat mily módon helyezze el.

Elállás

29. §

Ha az alkotás értékesítésére átruházás útján adott engedéllyel a kitűzött határidőben, ilyen hiányában a körülményeknek megfelelő méltányos határidőben, amennyiben pedig ez nem állapítható meg, a szerződés megkötésétől, s ha az alkotás példányának átadása később történt, ettől az időtől számított két évig a szerző hibáján kívül és beleegyezése nélkül nem élnek, vagy oly fogyatékosan élnek, hogy a szerző jogos érdeke sérelmet szenved: a szerző a szerződéstől elállhat, mintha azt meg sem kötötték volna.

A szerző az előbbi bekezdésben említett határidőre tekintet nélkül nyomban elállhat a szerződéstől, mihelyt nyilvánvalóvá válik, hogy a másik fél egyáltalában nem képes kötelezettségét teljesíteni, vagy ha a teljesítést megtagadta, vagy ha a szerzőnek nyomós érdeke a teljesítés ellen szól, így különösen, ha az előadás nyilvánvalóan meg nem felelő, p. o. teljesen alkalmatlan szereplőkkel vagy oly változtatásokkal történék, amelyekhez a szerző nyomós okból nem járulhat hozzá.

Ha a szerző jogosan állt el a szerződéstől, nem köteles kiadni a már megkapott ellenértéket, kivéve, ha ezt méltánylást érdemlő körülmények, így különösen a másik fél vétkességének hiánya vagy a szerző sérelmének kisebb foka – egészben vagy részben – indokoltnak mutatja.

A szerző előzetes lemondásának az elállási jogról nincs joghatálya.

30. §

Az előbbi § rendelkezéseit megfelelően kell alkalmazni olyankor is, ha az alkotás új kiadását az, akinek erre joga van, az átruházó hibáján kívül két éven át elfogadható indok nélkül nem bocsátja közre, vagy ha színszerű előadás céljára átadott alkotást az, akinek erre joga van, a szerző hibáján kívül és beleegyezése nélkül két

éven át elfogadható indok nélkül nem ad újra elő. Ezt a határidőt attól a naptól kell számítani, amikor az előbbi kiadás elfogyott, illetőleg amikor az alkotást az ily jogosult utoljára adta elő.

Ha az alkotás értékesítésére a szerző vagyoni érdekű jogának átruházásával kapcsolatban kötelezettséget vállaltak, a szerzőnek az előbbi és a jelen § rendelkezéseit meghaladó – így különösen az 1875:XXXVII. tc. 523. §-ában meghatározott – jogai érintetlenül maradnak.

II. TÖRVÉNYBŐL FOLYÓ KORLÁTOZÁSOK

1. Korlátozások egyesek érdekében

a) Házastárs ellenzése

31. §

Nincs helye az alkotás nyilvánosságra hozatalának vagy a nyilvánosságra hozott alkotás értékesítésének, ha a házastárs ellenzi, és az alkotás alkalmas arra, hogy oly közbotrányt keltsen, amely az ellenző házastárs személyét érinti.

b) Arckép

32. §

Arckép vagy szoborképmás tekintetében a szerző – az alábbi kivételekkel – csak az ábrázolt személy beleegyezésével gyakorolhatja a nyilvánosságra hozatal vagy az értékesítés jogát.

Megadottnak kell tekinteni – kétség esetén – az ily beleegyezést akkor, ha az ábrázolt személy vagyoni ellenértékben részesült azért, mert arcképének vagy szoborképmásának megalkotását megengedte a szerzőnek.

Ha a beleegyezést nem lehet megadottnak tekinteni, sem az ábrázolt személyt nem lehet megkérdezni, s az ábrázolt személy halálának évétől számított tíz év még el nem telt, az ábrázolt személy házastársának, ivadékának, elődjének és testvérének beleegyezése szükséges; erre az utóbb említettek csak az előbb említett jogosult hiányában jogosultak.

Az ábrázolt személy vagy más erre jogosult a beleegyezést visszavonhatja anélkül, hogy ezért kártérítésre volna köteles.

Nem megrendelésre készült arckép vagy szoborképmás nyilvánosságra hozatalához vagy értékesítéséhez, ha ez a művészet magasabb érdekét szolgálja, az ábrázolt személy beleegyezése nem szükséges.

Megrendelt arckép vagy szoborképmás fénykép útján nem üzletszerű többszörösítésére és közszemlére tételére – más megállapodás hiányában – a megrendelő vagy jogutóda, úgyszintén az ábrázolt személy vagy házastársa, ivadéka, elődje vagy megbízottjuk korlátozás nélkül jogosult.

A jelen § rendelkezéseit alkalmazni kell akkor is, ha az arckép vagy szoborképmás nem részesül a jelen törvény oltalmában.

33. §

Nincs szükség az ábrázolt személy beleegyezésére (32. §), ha az igazságszolgáltatás vagy a közbiztonság érdekében hatóság készített vagy hoz egyébként nyilvánosságra vagy terjeszt arcképet.

Sem a szerző, sem az ábrázolt személy beleegyezése nem szükséges a közéletben és általában a napi eseményekben szereplő, vagy gyülekezeten, felvonuláson vagy más ily alkalommal jelen volt személy arcképének hírlapban vagy folyóiratban vagy mozgófénykép útján közléséhez, sem arckép tudományos, oktató vagy általában közművelődési célból közszemlére tételéhez, többszörösítéséhez, vagy a látást közvetítő készülék, így különösen mozgófénykép vagy rádió (képtávirat) útján vagy egyébként nyilvános bemutatásához.

Az előbbi bekezdés rendelkezései nem nyernek alkalmazást, ha ez az ábrázolt személy, vagy ha meghalt, házastársa, ivadéka, elődje vagy testvére érdekét méltánytalanul sértené.

c) Levelek

34. §

Levelet vagy más bizalmas természetű iratot akkor is csak a címzett beleegyezésével szabad nyilvánosságra hozni, ha szellemi alkotást hordoz.

A címzett halála után, ha az elhalt végrendelettel nem intézkedett másképp, és az elhalálozás évétől számított tíz év még el nem telt, beleegyezésre az elhalt házastársa, ivadéka, elődje vagy testvére jogosult, mégpedig az utóbb említettek csak az előbb említett jogosult hiányában.

Nincs szükség beleegyezésre, ha a nyilvánosságra hozatalt oly méltánylást érdemlő érdek kívánja, amely nagyobb súlyú, mint az az érdek, amely a nyilvánosságra nem jutáshoz fűződik. Ily esetben a szerző beleegyezésére sincs szükség.

Jogellenesen nyilvánosságra jutott levelet vagy más bizalmas természetű iratot terjeszteni sem szabad mindaddig, amíg a nyilvánosságra hozatalt ellenezni lehet.

*d) Az előadóművész beleegyezése***35. §**

Ha szellemi alkotás – akár színszerű, akár egyéb – előadása személyes művészi tevékenységgel történik, az ily előadó-tevékenység eredményének a látást vagy hallást ismételhetően közvetítő készüléken megrögzítéséhez akkor is, ha a megrögzítés rádióközvetítés felhasználásával történt, a szerző beleegyezésén felül az előadóművész, amennyiben pedig zenekari vagy énekkari előadásról van szó, az ily kar vezetőjének beleegyezése szükséges. Ezenfelül, ha az előadás üzleti vállalat körében megy végbe, szükséges az ily vállalat tulajdonosának beleegyezése is. A beleegyezés jogát, úgyszintén az ily beleegyezés nélkül értékesítés megtiltásának jogát át lehet ruházni. Megszűnik ez a jog, ha az ily készülék megjelenése óta 32 év eltelt.

Az előbbi bekezdést alkalmazni kell akkor is, ha a megrögzítés készülék állandó vagy cserélhető alkotórészein (lemezeken, hengereken, tekercseken stb.) történik.

36. §

A 35. § rendelkezéseit alkalmazni kell a művészi előadó-tevékenység eredményének rádió útján közlésére vagy a belföldön különböző helyeken tartózkodó korlátlan számú egyén számára egyidejűleg, de nem ismételhetően más módon, így különösen fémvezetékes távíró vagy távbeszélő útján hallhatóvá vagy láthatóvá tételére is, azzal az eltéréssel, hogy amennyiben az előadást színházi, hangverseny- vagy más ily vállalat rendezi, a vállalat tulajdonosának beleegyezése elegendő. Ez a rendelkezés nem érinti az ily vállalat tulajdonosa és az előadóművész, illetőleg a karvezető egymás közti viszonyát.

Nem terjed ki az előbbi bekezdés rendelkezése arra az esetre, ha a rádió útján közlés a látást vagy hallást ismételhetően közvetítő készülék felhasználásával történik, feltéve, hogy az ily készülék értékesítéséhez a 35. § szerint szükséges engedélyt megadták.

Az előbbi és a jelen § rendelkezéseit alkalmazni kell akkor is, ha az előadott szellemi alkotás nem részesül e törvény oltalmában, úgyszintén alkalmazni kell szellemi alkotás előadásának hangszóró vagy más ily készülék útján – habár szabad ég alatt tartott – előadás helyiségén kívül hallhatóvá tételére is.

*e) Gyűjtemény részei***37. §**

Gyűjteményből – más megállapodás hiányában – oly egyes adalékot, amely a gyűjtemény megjelenése előtt még nem jelent meg, szerzője – a jelen § utolsó bekezdé-

sében és a 38. §-ban foglalt kivételekkel – a szerkesztő beleegyezése nélkül külön nem többszörösíthet még annak feltüntetésével sem, hogy az ily alkotás mely gyűjtemény része.

Az 1875:XXXVII. tc. 517. § 2. és 3. bekezdése hatályát veszti.

Az 1. bekezdésben említett adalékot szerzője, ha díjazásban nem részesül, más megállapodás hiányában annak az évnek leforgását követő egy év eltelte után értékesítheti, amelynek folyamán az adalék a gyűjteményben megjelent.

38. §

Ha a gyűjtemény rendszeresen visszatérő időszakonként jelenik meg (hírlap, folyóirat, naptár stb.), az adalékot szerzője szabadon értékesítheti, hacsak az eset körülményei arra nem mutatnak, hogy erre a gyűjtemény szerkesztője vagy kiadója kizárólagos jogot szerzett. Ily esetben is joga van a szerzőnek az adalékot értékesíteni, ha egy év eltelt annak az évnek leforgása óta, amelyben az adalék a gyűjteményben megjelent.

Hírlapban megjelent nyelvi alkotását a szerző – más megállapodás hiányában – a megjelenés napja után minden esetben szabadon értékesítheti.

f) Mozgófényképészeti alkotás

39. §

Üzleti vállalat körében előállított – hangos, beszélő vagy néma – mozgófényképészeti alkotáshoz közvetlenül írt, és a hallás számára ismételhetően közvetítő készüléken megrögzített kísérőzene vetítéssel egyidejű ily előadásának joga, valamint az ily alkotás megrögzítésénél közreműködő előadóművészek beleegyezésének joga (35. §) e törvény erejénél fogva a mozgófényképészeti alkotás szerzőjére száll át.

Az előbbi bekezdés rendelkezése nem érinti az érdekeltek egymás közti viszonyát.

Az ily kísérőzenét szerzője más módon korlátozás nélkül értékesítheti.

g) Készülék szabad használata üzleti körben

40. §

Hanglemezt vagy általában a látást vagy hallást ismételhetően közvetítő készüléket alkotás hallhatóvá vagy láthatóvá tételére szabadon lehet használni ily készülék előállításával vagy árusításával foglalkozó üzleti vállalat körében, ha ez az üzlet folytatásához szükséges.

Az előbbi bekezdés rendelkezését alkalmazni kell rádióközvetítés hangszóró vagy más ily készülék útján hallhatóvá vagy láthatóvá tételére, ha ez oly üzleti vállalat körében történik, amely rádiókészülékek előállításával vagy árusításával foglalkozik.

*h) Hanglemez egyéb felhasználása***41. §**

Hanglemezt vagy általában a hallás számára ismételhetően közvetítő készüléket alkotás hallhatóvá vagy láthatóvá tételére szabadon lehet használni, ha a lemezért szerzői pótdíjat róttak le, és ez a lemezen vagy készüléken fel van tüntetve.

A részletes szabályokat, így különösen a szerzői pótdíj mértékét, lerovásának és elszámolásának, továbbá a lerovás feltüntetésének módját, valamint a szerző vagyoni érdekű jogának gyakorlására jogosultat megillető ellenőrzés módját az igazságügyminiszter az iparügyi miniszterrel egyetértve, rendelettel állapítja meg.

Ha ily készüléket belföldön jogosan adtak ki, a belföldi rádióállalat kívánhatja, hogy a jogosult illő megtérítés fejében engedje meg a nyelvi vagy zenei alkotás rádió útján az ily készülék felhasználásával való közlését.

Az előbbi bekezdés rendelkezései nem nyerne alkalmazást hangos- vagy beszélőfilmre.

*i) Rádióközvetítés felhasználása***42. §**

Rádióközvetítést fel lehet használni nyelvi vagy zenei alkotás hangszóró vagy más ily műszaki berendezés útján hallhatóvá vagy láthatóvá tételére, ha ezért szerzői pótdíjat fizettek.

A részletes szabályokat az igazságügyminiszter az iparügyi miniszterrel egyetértve, rendelettel állapítja meg.

*j) Nyilvános előadás felhasználása rádióközvetítésre***43. §**

Nyilvánosan (színházban, hangversenyteremben stb.) előadott szellemi alkotást rádióközvetítés céljára az alábbi korlátok között szabadon lehet felhasználni.

Aki ily előadást üzletszerűen rendez, köteles megengedni a szükséges műszaki berendezés elhelyezését és kipróbálását.

Rádió útján nem lehet az 1. bekezdés alapján közölni színpadi mű első tíz előadását. Sorozatos előadások esetében az 1. bekezdésen alapuló jogot legfeljebb hetenként egyszer lehet gyakorolni.

A rádióközvetítésnek mind művészi, mind műszaki szempontból megfelelőnek kell lennie.

A felügyelet és ellenőrzés módját az iparügyi miniszter rendelettel szabályozza.

Az ily rádióközvetítésért méltányos megtérítés jár a szerzőnek vagy jogutódának, úgyszintén a művészi előadó-tevékenység eredményének ily felhasználásába

beleegyezésre jogosultnak (35. §). Megegyezés hiányában egyeztető bizottság kísérli meg a kiegyenlítést. E bizottság szervezetét és eljárását az igazságügyminiszter a kereskedelemügyi miniszterrel egyetértve, rendelettel szabályozza. Ha az egyeztetés nem jár eredménnyel, a törvény rendes útján van helye eljárásnak.

k) Katalógus

44. §

Közzemlére tett vagy nyilvános árverésre bocsátott képzőművészeti vagy iparművészeti alkotás többszörösítését a kiállító vagy árverést rendező a kiállításra vagy árverésre készült katalógusban szabadon közölheti.

2. Közérdekű korlátozások

a) Időbeli korlátozások

A védelmi idő általában

45. §

A szerző vagyoni érdekű joga, ideértve a részesedési jogot is (16. §) – az alábbi kivételekkel –, a szerző halálát követő 50 évnél hosszabb ideig nem gyakorolható. Ez a rendelkezés átruházás esetére, továbbá – az alábbi 46. §-ban foglalt kivétellel – arra az esetre is irányadó, ha az alkotás a szerző halála után került nyilvánosságra.

Szerzőtársak (17. §) alkotásának védelmi idejét annak a szerzőtársnak a halálától kell számítani, aki a többit túlélte.

Meghosszabbított védelmi idő

46. §

Ha az alkotást a szerző halálától számított 45 év eltelté után, de 50 éven belül hozzák nyilvánosságra, ettől az időtől számított öt éven át részesül védelemben.

A nyilvánosságra hozataltól, illetőleg a megjelenéstől számított védelmi idő

47. §

Álnév alatt vagy pedig a szerző – valódi vagy közismert írói (művészi) – nevének kitétele nélkül nyilvánosságra hozott alkotás – az alábbi kivételekkel – a nyilvánosságra hozataltól számított 50 évig részesül védelemben. De ha a nyilvános-

ságra hozataltól számított 50 év alatt a szerző nevét beiktatás végett bejelentették (100. §), vagy ha ez idő alatt a szerző jogának gyakorlása a szerző neve alatt történt, a védelmi időt az általános szabályok szerint kell számítani.

Több önálló részben (kötetben) kiadott alkotás védelmének tartamát, amelynek védelmi idejét a nyilvánosságra hozatal időpontjától kell számítani, minden egyes ily rész (kötet) első megjelenésétől külön-külön kell számítani.

Ha az oly alkotás, amely több – nem önálló – részben (kötetben) ugyanazt az anyagot öleli fel, és így az egyes részek (kötetek) egymással szorosan összefüggnek, a védelem tartamát az utolsó rész (kötet) megjelenésétől kell számítani. De ha az egyes ily részek (kötetek) megjelenése között tíz évnél hosszabb időköz telt el, az előbb megjelent részek (kötetek) külön önálló alkotásszámba, a tíz év lefolyása után megjelenő részek (kötetek) pedig új alkotásszámba mennek.

Ha újabb kiadás vagy újabb előadás olyan változtatásokkal vagy kiegészítésekkel történik, amelyek annyira fontosak, hogy új alkotásnak tekinthetők, a védelmi idő – amennyiben a nyilvánosságra hozataltól kell számítani – az ily új alkotás nyilvánosságra hozatalával kezdődik.

Adalékok védelmi ideje

48. §

Adalékokból szerkesztett gyűjteményben az egyes adalékok védelmi idejét aszerint kell számítani, hogy az adalékok szerzői meg vannak-e nevezve.

Harmadik személyek jogai

49. §

Ha a szerző vagyoni érdekű joga örökös hiányában vagy más okból megszűnik, a szerző halálát követő 50 év elteltéig harmadik személy továbbra is gyakorolhatja azokat a jogokat, amelyek annak folytán illetik, hogy a szerző alkotását értékesítette.

A szerző vagyoni érdekű jogának örökös hiányában megszűnése esetén, ha a szerző életében nyilvánosságra hozott alkotás értékesítése hagyatéki teher fedezése végett szükséges, az értékesítés céljára a hagyatéki bíróság gondnokot rendel. Az ily kirendelés legfeljebb a védelmi idő tartamára szól, de korábban is nyomban meg kell szüntetni, mielőtt a gondnok feladatát teljesítette. A gondnok által kötött ügyletek a védelmi időn belül hatályban maradnak.

*A védelmi idő kezdőpontja***50. §**

Nem számít a védelmi időbe a nyilvánosságra hozatal, illetőleg a megjelenés naptári éve, sem az a naptári év, amelyben a szerző meghalt.

*b) Egyéb közérdekű korlátozások**aa) Az alkotás lényeges tartalmának nyilvános közlése***51. §**

A szerző beleegyezése nélkül bárkinek joga van arra, hogy nyilvánosságra hozott alkotás lényeges tartalmát közölhesse, a forrás és a benne esetleg megnevezett szerző feltüntetésével.

*bb) Nyelvi alkotások egyéb szabad értékesítése***52. §**

Bárkinek joga van arra, hogy:

1. közügy tárgyalása alkalmával tartott előadást vagy beszédet közölhessen;
2. az 1. pont alá nem eső nyilvános tárgyalásról (vitáról) szóló tudósítás keretében az ily alkalommal tartott előadást vagy beszédet hírlapban vagy folyóiratban közölhesse.

Nem terjednek ki a jelen § rendelkezései előadások vagy beszédek gyűjteményes kiadására.

A jelen § szerint megengedett értékesítés kiterjed az előadásra és a rádióközvetítésre is.

A jelen § alapján nincs helye az alkotás megrögzítésének a hallást vagy a látást ismételtetően közvetítő készüléken.

53. §

Bárkinek joga van arra, hogy a hírlapban vagy folyóiratban megjelent gazdasági, politikai vagy vallási vonatkozású időszerű cikket más hírlapba vagy folyóiratba átvehessen, hacsak az utánnomás vagy egyéb újraközlés nincs kifejezetten megtiltva.

Azt a hírlapot vagy folyóiratot, amelyből az átvétel történt, illetőleg azt a hírlapot vagy folyóiratot, amelyből ez vette át a cikket, világosan fel kell tüntetni, nemkülönben a forrásban esetleg megnevezett szerzőt is.

Az előbbi és a jelen § rendelkezésre áll az előadásra és a rádióközvetítésre is.

A jelen § alapján nincs helye az alkotás megrögzítésének a látást vagy hallást ismételhetően közvetítő készüléken.

54. §

Bárkinek joga van arra, hogy a forrás – és a benne esetleg megnevezett szerző – világos feltüntetésével:

1. már megjelent nyelvi alkotás egyes helyeit vagy kisebb részeit nyelvi alkotásban híven idézhesse. Az idézés szabadsága nem terjedhet más alkotása egészének vagy túlnyomó részének átvételéig, habár ez elszórt idézetek alakjában történék is;
2. már megjelent egyes nyelvi alkotásokat vagy egyes részeit a cél által indokolt terjedelemben önálló tudományos munkába felvehesse;
3. már megjelent egyes nyelvi alkotásokat vagy egyes részeit a cél által indokolt terjedelemben vehesse fel olyan munkába, amely tartalma szerint többek alkotásaiból sajátos irodalmi célra vagy kizárólag egyházi, iskolai vagy oktató használatra szerkesztett gyűjteménynek tekinthető.

A jelen §-ban foglalt rendelkezések kiterjednek az előadásra és a rádióközvetítésre is.

A 3. pont alapján nincs helye az alkotás megrögzítésének a hallást vagy a látást ismételhetően közvetítő készüléken.

55. §

Bárkinek joga van – az alábbi kivételekkel – arra, hogy a forrás – és a benne esetleg megnevezett szerző – világos feltüntetésével már megjelent kisebb terjedelmű verses művet vagy már megjelent verses műnek kisebb részeit új zenei alkotás szövege gyanánt ezzel együtt értékesíthesse, azonban az ebből eredő jövedelem méltányos hányadát a verses mű szerzője részére kell juttatni.

Nincs helye ily értékesítésnek, ha a verses mű rendeltetése a megzenésítés (p. o. oratórium-, opera- vagy operettszöveg stb.), vagy ha a verses mű csupán mint zenei alkotás szövege jelent meg.

A jelen § alapján nincs helye az alkotás megrögzítésének a látást vagy hallást ismételhetően közvetítő készüléken.

56. §

Bárkinek joga van arra, hogy a forrás – és a benne esetleg megnevezett szerző – világos feltüntetésével megzenésített és megjelent kisebb verses művet vagy ily nagyobb verses mű kisebb részeit a zenei alkotás nélkül is többszörösíthesse:

1. személyes zenei előadás alkalmára kizárólag a hallgatóság használatára;
2. az ily zenei alkotás rádióközvetítéséről szóló programon;
3. nyomdai úton a hallást ismételhetően közvetítő készüléken vagy ennek részén (p. o. hanglemezen) vagy mellékletén, feltéve, hogy a melléklet mint ilyen világosan felismerhető, és a készülék előállítása nem jogosulatlan.

A jelen § alapján nincs helye az alkotás megrögzítésének a hallást vagy a látást ismételhetően közvetítő készüléken.

57. §

Bárkinek joga van továbbá arra, hogy:

1. nyilvánosan előadott nyelvi alkotás kisebb részeit a látást vagy hallást ismételhetően közvetítő készüléken mozgófényképzési tudósítás céljára megrögzíthesse, és erre a célra vagy rádióközvetítésre értékesíthesse. Ily esetben az előadóművész beleegyezésére (35. §) sincs szükség;
2. megjelent nyelvi alkotást nem színszerűen előadhasson, ha belépti díjat nem szednek, és az előadás nem kereset céljára történik. Ez a rendelkezés – ha az előadás nem a hallást ismételhetően közvetítő készülék útján vagy nem rádióközvetítés felhasználásával megy végbe – csak abban az esetben alkalmazható, ha az előadó nem részesül díjazásban.

cc) Zenei alkotások egyéb szabad értékesítése

58. §

Bárkinek joga van arra, hogy a forrás – és a benne esetleg megnevezett szerző – világos feltüntetésével:

1. már megjelent zenei alkotás egyes helyeit vagy kisebb részeit híven idézhesse önálló új zenei alkotásában, így különösen idegen téma fölött alkotott variációiban;
2. már megjelent zenei alkotás egyes helyeit vagy kisebb részeit önálló nyelvi alkotásban híven idézhesse;
3. már megjelent egyes zenei alkotásokat vagy egyes részeit a cél által indokolt terjedelemben önálló tudományos munkába felvehessen;
4. iskolai énektanításra alkalmas, már megjelent kisebb zenei alkotásokat felvehessen olyan munkába, amely tartalma szerint többek alkotásaiból kizárólag iskolai – nem zeneiskolai – énektanítás céljára szerkesztett gyűjteménynek tekinthető.

Az 1. és 2. pont alá eső idézés szabadsága nem terjedhet más alkotása egészének vagy túlnyomó részének átvételéig, habár ez elszórt idézetek alakjában történék is.

A 2–4. pontokban megengedett értékesítés nem terjed ki a hallás számára ismételtelhetően közvetítő készüléken való megrögzítésre.

59. §

Bárkinek joga van továbbá arra, hogy nyilvánosan előadott zenei alkotás kisebb részeit a látást vagy hallást ismételtelhetően közvetítő készüléken mozgófényképeszeti tudósítás céljára megrögzítse, és erre a célra előadóművész beleegyezésére (35. §) sincs szükség.

60. §

Megjelent zenei alkotást – az alábbi 2. bekezdésben foglalt korlátozással – szabadon elő lehet adni:

1. ha belépti díjat nem szednek, és az előadás nem keresetképpen történik. Ez a rendelkezés – ha az előadás nem a hallást ismételtelhetően közvetítő készülék útján vagy nem rádióközvetítés felhasználásával megy végbe – csak abban az esetben alkalmazható, ha az előadó nem részesül díjazásban;
2. egyházi vagy más ünnepélyesség alkalmával vagy az előadásra kötelezettek részéről katonai szolgálat körében, feltéve, hogy belépti díjat nem szednek;
3. kintornán, zenei automatán vagy a hallás számára ismételtelhetően közvetítő más ily készülék útján, ha azon nem személyes előadás eredménye van megrögzítve.

Az 1–3. pont rendelkezései nem nyernek alkalmazást opera vagy más zenei alkotás nyelvi alkotással kapcsolatos színszerű előadására, sem zenei alkotásnak a látást ismételtelhetően közvetítő készülék útján, így különösen mozgófénykép útján bemutatással kapcsolatos előadására.

dd) Képzőművészeti és iparművészeti alkotások egyéb szabad értékesítése

61. §

Bárkinek joga van arra, hogy:

1. már megjelent vagy maradandóan közszemlére tett képzőművészeti vagy iparművészeti alkotás hű többszörösítését csupán a szöveg értelmezése végett a cél által indokolt terjedelemben vehesse fel önálló tudományos munkába;
2. már megjelent vagy maradandóan közszemlére tett képzőművészeti vagy iparművészeti alkotás hű többszörösítését a cél által indokolt terjedelemben vehesse fel ismeretterjesztő vagy oly munkába, amely tartalma szerint többek alkotásai-ból kizárólag egyházi, iskolai vagy oktató célra szerkesztett gyűjteménynek tekinthető;
3. utcán, téren vagy a közönség részére nyitva álló más helyen a szabadban maradandólag felállított képzőművészeti vagy iparművészeti alkotást – mégpedig

magánépület pusztán külső látképét – az eredetitől eltérő művészeti eljárással vagy fényképezés útján többszörösíthessen, s az ily többszörösítést értékesít-
hesse;

4. nyilvánosságra hozott képzőművészeti vagy iparművészeti alkotást vagy mű-
szaki ábrázolatot tudományos, ismeretterjesztő vagy oktató előadás keretében
a látást közvetítő mesterséges készülék vagy rádióközvetítés útján bemutat-
hasson.

Az 1., 2. és 4. pontban említett esetekben a forrást és a benne esetleg megneve-
zett szerzőt világosan fel kell tüntetni.

A 3. pont alkalmazása esetén a forrást, illetőleg a szerző jegyét vagy nevét,
amennyiben a forrásban vagy az alkotást hordozó testi tárgyon fel van tüntetve
vagy egyébként ismeretes, összetévesztésre alkalmat nem adó módon fel kell tün-
tetni.

ee) Másolat készítése saját használatra

62. §

Bárkinek joga van arra, hogy szellemi alkotást többszörösítésképpen hordozó
egy-egy testi tárgyakat készíthessen saját használatára.

Erre a célra mással is lehet ily tárgyakat készíttetni, ha ez nem díjazásért, nyelvi
vagy zenei alkotás tekintetében pedig üzleti vállalat körében történik.

A jelen § alapján szabadon készíthető tárgy átruházásának élők között még in-
gyenesen sincs helye.

Terv kivitele vagy utánépítés e § alapján nincs megengedve.

ff) Előadás vagy bemutatás házi vagy iskolai körben

63. §

Bárkinek joga van nyilvánosságra hozott nyelvi alkotás személyes előadására vagy
a hallást vagy a látást közvetítő készülék útján hallhatóvá vagy láthatóvá tételére,
úgyisint rádióközvetítés hangszóró vagy más ily műszaki berendezés útján hall-
hatóvá vagy láthatóvá tételére is, ha ez házi vagy iskolai körben megy végbe.

gg) Kölcsönzés közkönyvtárból

64. §

Nem terjed ki a szerző joga alkotása közkönyvtárban levő példányának kikölcsön-
zésére akkor sem, ha ez díjazás fejében történik.

Harmadik fejezet

A szerzői jog bitorlásának magánjogi következményei

65. §

Attól, aki a szerző akár szellemi, akár vagyoni érdekű jogát jogellenesen megsérti (bitorolja) vagy ezt megkísérelte – az alábbi kivétellel –, az ily magatartás abbahagyását lehet követelni, és ha folytatástól vagy ismétléstől lehet tartani, keresettel lehet kérni, hogy a bíróság a sértőt a sértéstől tiltsa el.

Építkezés félbeszakítását nem lehet követelni.

Ha a bitorlás szándékosan vagy gondatlanságból történt, a bitorló tartozik a sértettnek kártérítést, nem vagyoni káráért pedig pénzbeli elégtételt adni. Saját gazdagodása erejéig azonban a bitorló abban az esetben is felelős a sértettel szemben, ha sem szándékosság, sem gondatlanság nem terheli.

Keresettel a szerző vagy bármelyik szerzőtárs felléphet akkor is, ha vagyoni érdekű jogát átruházta.

E fejezet rendelkezéseit a jelen törvényen alapuló egyéb jogok tekintetében is megfelelően alkalmazni kell.

Kártérítés. Pénzbeli elégtétel

66. §

Az e törvény alapján követelhető kártérítés kiterjed az elmaradt nyereségre is.

A kártérítés összege a bitorló gazdagodásánál kevesebb nem lehet.

A nem vagyoni kárért járó pénzbeli elégtétel összegét a bíróság az összes körülmény, különösen az érdekelt felek vagyoni viszonyainak is figyelembevételével, belátása szerint állapítja meg.

Kártérítés vagy a gazdagodás kiadása helyett a sértett fél szabad választása szerint méltányos díjazást követelhet.

A sértett a kártérítésen felül az ezt meghaladó tiszta nyereség kiadását is követelheti a bitorlótól.

A nem vagyoni kárért járó pénzbeli elégtétel iránti követelés átruházásának nincs helye, s az ily követelés az öröklésnek nem tárgya.

Több személy felelőssége

67. §

Ha a bitorlást többen közösen követték el, vagy ha nem lehet megállapítani, hogy a kár több bitorlónak külön-külön elkövetett cselekménye közül melyikből, vagy az egyes cselekményekből mily arányban származik, a szerző irányában a tettesek egyetemlegesen felelnek. Felbujtó és segéd tettesszámba megy.

Ha a bitorlást kereskedelmi társaság, egyesület vagy más jogi személy törvényes képviselője ügykörének ellátásában követte el, a vagyoni felelősség az ily társaságot, egyesületet vagy jogi személyt is terheli.

A vagyoni felelősség a vállalat birtokosát akkor is terheli, ha a bitorlást alkalmazottja a vállalatra vonatkozóan reá bízott tennivaló teljesítésében követte el. A felelősség alól a vállalat birtokosa csak akkor szabadul, ha bizonyítja, hogy a bitorlást a rendes üzleti gondossággal sem előzhette meg.

Sajtóközlemény

68. §

Ha a bitorlást sajtóközleménnyel (1914:XIX. tc. 2. §) követték el, az 1914:XIV. tc. 39. és 40. §-a nem nyer alkalmazást, a szerkesztőt, a kiadót, a nyomda- vagy más többszörösítő vállalat tulajdonosát és a terjesztőt az e törvényben megállapított kártérítési kötelezettség csak abban az esetben terheli, ha tudva működött közre a bitorlás elkövetésére.

Ha a bitorlást időszaki lap közleményével (1914:XIV. tc. 3. §) követték el, a kiadó az abbahagyási kötelezettséget megállapító vagy az eltiltó jogerős bírói ítéletnek, habár nem is ellene hozták, kártérítési kötelezettség terhével eleget tartozik tenni, mihelyt arról a bíróság vagy a felperes útján az ítélet közlésével tudomást szerez.

Elkobzás

69. §

Azok a testi tárgyak, amelyeknek útján a szerzői jogot bitorolják – ideértve a kizárólag a jogosulatlanul többszörösített példányok előállítására szánt külön eszközöket és készülékeket (mintákat, lapokat, lemezeket, dúcokat, köveket, tömöntvényeket, hengereket, tekercseket, filmeket stb.) is –, a sértett kérelmére elkobzás alá esnek. Ezeket, mihelyt az elkobzást elrendelő bírói határozat jogerőre emelkedett, meg kell semmisíteni, vagy károsító alakjuktól megfosztva a tulajdonosnak kell visszaadni.

Ha a bitorlás az alkotásnak csak egy részére vonatkozik, az elkobzás annak a testi tárgynak, amelyen az alkotás e része van megrögzítve, csak megfelelő részére, úgyszintén az ily rész előállításához különösen használt eszközökre és készülékekre szorítkozik.

Az elkobzás kiterjed mindazokra a példányokra, eszközökre és készülékekre, amelyek a szerzői jogot bitorlónak vagy részeseinek, továbbá nyomdásznak, elárúsítónak, más iparszerű terjesztőnek, nyilvános kiállítónak vagy üzletszerű használatban birtokában vagy bárhol készletben vannak.

Jogosulatlan színszerű előadás esetén a sértett a közreműködők használatára szánt iratok (súgó példány, szerepék stb.) elkobzását is kérheti.

70. §

Elkobzásnak olyankor is helye van, ha a bitorlót sem szándékosság, sem gondatlanság nem terheli.

Elkobzásnak örökös vagy hagyományos ellen is helye van.

Az elkobzásról szóló rendelkezéseket épületre csak állagának lényeges sérelme és a reá vonatkozó tulajdoni jogviszonyok megváltoztatása nélkül lehet alkalmazni.

Az elkobzásról szóló rendelkezéseket kísérlet esetén is alkalmazni kell. Kizárólag a bitorló cselekmény előkészítésére, így különösen az előzetes hirdetésre szolgáló külön eszközök és készülékek elkobzás alá esnek, tekintet nélkül arra, hogy a bitorlást megkezdték-e vagy nem.

Az elkobzásról szóló rendelkezéseket a jelen törvény oltalmában részesülő egyéb jogok tekintetében is megfelelően alkalmazni kell.

Nincs helye elkobzásnak a forrás megjelölésének hiánya miatt, sem amiatt, hogy a forrás megjelölése nem törvényszerű. Ily esetben a sértett csupán a hiány pótlását követelheti.

Az elkobzás mellőzése

71. §

Mellőzni kell az elkobzást, ha a jogellenes állapotot más módon is meg lehet szüntetni, vagy ha a sértett érdekét az is kielégíti, ha az alkotáson tett változtatás tekintetében kifejezésre jut, hogy ez nem a szerzőtől származik. Ilyenkor a sértett csak a szükséges intézkedés megtételét követelheti. Más esetben az alábbi feltételek alatt van helye az elkobzás mellőzésének.

Amennyiben harmadik személy jogát nem sérti, a sértettnek jogában áll az elkobzás alá eső példányokat, eszközöket és készülékeket előállításuk áráért egészen vagy részben átvenni.

Ha gyűjteménynek csak egy része esik elkobzás alá, ilyenkor az, akit az elkobzás sújtana, kérheti, hogy az elkobzást a szerző részére fizetendő összeggel elháríthassa, és az ily példányokat szabadon értékesíthesse. Az ily kérelemnek abban az esetben lehet helyet adni, ha az elkobzás foganatosítása a kérelmezőnek aránytalanul súlyos kárt okozna, kivéve, ha az elkobzás alá eső példányok forgalomban hagyása a szerző szellemi érdekeire hátrányos, vagy egyébként is, ha az ily példányok tulajdonosa szándékosan vagy gondatlanságból bitorolta a szerző jogát.

Ha képzőművészeti alkotás jogellenesen létrejött példánya nagy művészi értékű, a bíróság elrendelheti, hogy megsemmisítés helyett közgyűjteményben helyezték el.

Mellőzni kell az elkobzást a szerző vagyoni érdekű jogának bitorlása esetén, ha a szerző ily joga az ítélet jogerőre emelkedésének évét követő két évnél tovább már nem tart. Ily esetben az egyébként elkobzás alá eső tárgyakat a védelmi idő elteltéig csupán zár alá kell venni annak költségén, aki ellen az ily intézkedés alkalmazásra kerül.

Ítélet közzététele

72. §

A bíróság a nyertes fél kívánatára elrendelheti, hogy az akár abbahagyásra, eltiltásra vagy elkobzásra, akár kártérítésre, vagyoni elégtételre vagy méltányos díjazásra szóló ítéletet valamely belföldi időszaki lapban a vesztes fél költségén tegyék közzé.

Nincs helye a közzétételnek, ha az ítélet jogerőre emelkedése óta három hónap eltelt.

Elévülés

73. §

Az abbahagyási és a kártérítési követelés a szerző vagyoni érdekének megsértése esetében három év alatt évül el.

Az elévülés azon a napon kezdődik, amikor a szerző jogát utoljára sértették meg, illetőleg amikor a jogosulatlanul létrejött példányok terjesztése vagy használata utoljára történt. A kártérítési követelés elévülése nem kezdődhet meg előbb, mintsem a kár beállott.

A jogellenesen többszörösített példányok és a kizárólag ily példányok előállítására, úgyszintén a bitorló cselekmény előkészítésére, így különösen az előzetes hirdetésre szánt külön eszközök és készülékek elkobzása az elévülési időn túl is mindaddig kérhető, míg megvannak.

Negyedik fejezet

Eljárási szabályok

1. Hatáskör

74. §

Az e törvény rendelkezései alá eső magánjogi igények iránti per a törvényszékek hatáskörébe tartozik.

A pert a bitorlás elkövetésének helyére nézve illetékes törvényszéknél, vagy annál a törvényszéknél lehet megindítani, amely az alperesre nézve általánosan illetékes. Az igazságügyminiszter rendelettel egyéb illetékességi okokat is állapíthat meg.

2. Eljárás

75. §

Az e törvény rendelkezései alá eső magánjogi igények tekintetében az eljárásra a polgári perrendtartás szabályai irányadók azokkal az eltérésekkel, amelyeket ez a törvény, továbbá az e törvény rendelkezései alá eső bírói eljárás részletes szabályozása körében az igazságügyminiszter rendelettel állapít meg.

Amennyiben a szerző szellemi érdekű jogának sérelme miatt a szerző halála után a 20. § 2. bekezdésében felsorolt jogosultak egyike keresetet indított, a többi ily jogosult csak mint mellékbeavatkozó (Pp. 84. §) léphet fel.

Ideiglenes intézkedés

76. §

A keresetlevél előterjesztésével egyidejűleg, vagy az előtt, vagy a per folyamán a sértett kérelmére a bíróság ideiglenes hatályú intézkedéseket tehet, így különösen példányokat és készülékeket zárlat alá vehet, és a bitorlót a bitorlás ismétlésétől vagy folytatásától eltilthatja.

Épület tekintetében ideiglenes intézkedésnek nincs helye.

Szerzői jogi szakértőbizottság

77. §

A keresetlevél egy példányát a bíróság közli a Budapesten működő szerzői jogi szakértő bizottsággal. Ha a bizottság nyilatkozik, véleményét szakértői véleménynek kell tekinteni.

A szerzői jogi szakértőbizottság elnökét, alelnökét és tagjait a vallás- és közoktatásügyi miniszter az érdekelt miniszterek meghallgatásával, az igazságügy-miniszterrel egyetértve, hat évre nevezi ki szakértelemmel bíró egyének köréből. A bizottsági tagok egyszer s mindenkorra szakértői esküt, vagy eskü helyett ünnepléses fogadást tesznek.

A szerzői jogi szakértőbizottság a bíróság által közölt keresetre abban az esetben is nyilatkozhat, ha a bíróság a kereset közlésekor nem intézett hozzá kérdést.

Egyébként a bizottság véleményét a megkereső bíróság által akár a kereset közlésekor, akár később tett kérdéseire a közölt adatok alapján köteles megadni.

Érvényes határozat hozatalához az elnökkel együtt legalább öt tag jelenléte szükséges.

A bizottság ügyrendjét az igazságügyminiszter a vallás- és közoktatásügyi miniszterrel egyetértve állapítja meg.

A szerzői jogi szakértőbizottság a véleményadásért díjat számíthat fel.

Ötödik fejezet

Büntető rendelkezések

1. A szerzői jog bitorlásának vétsége

78. §

A szerzői jog bitorlásának vétsége miatt büntetendő, aki:

1. más jogszerűen még nyilvánosságra nem hozott alkotását jogtalanul nyilvánosságra hozza, vagy az ily mű lényeges tartalmát a nyilvánossággal jogtalanul közli;
2. a szerző nevét – ideértve közismert művészi nevét is – vagy jegyét képzőművészeti alkotás eredeti példányán a szerző beleegyezése nélkül, vagy más ily alkotásán, vagy úgy tünteti fel, hogy a többszörösített vagy közvetett elsajátítás útján létrejött példány eredeti példánynak látszatát keltheti;
3. a szerzőt – az előbbi 2. pont esetén kívül – akarata ellenére nyilvánosan feltünteti vagy megnevezi;
4. más alkotását a magáénak vagy a szerzőtől különböző személy alkotásának tünteti fel;
5. a szerző nevét a szerző kifejezett akarata ellenére elhallgatja, így különösen oly képzőművészeti alkotásról, amelyen vagy a vele rendeltetésszerűen tartósan összekapcsolt tárgyon a szerző neve – ideértve közismert művészi nevét is – vagy jegye fel van tüntetve, vagy ha a szerző kiléte előtte egyébként kétségtelen, a szerző megnevezése nélkül tesz nyilvánosan közlést, így különösen sajtó vagy rádióközvetítés útján.

A kísérllet büntetendő.

79. §

A szerzői jog bitorlásának vétsége miatt büntetendő az is, aki más szellemi alkotását a szerző vagy más erre jogosult beleegyezése nélkül jogtalanul értékesíti, vagy a jelen törvényen alapuló más vagyoni érdekű jogot bitorol.

Vétség miatt büntetendő az oly szerző vagy örököse (hagyományosa) is, aki őt kötelező kiadói vagy más ügylet ellenére gyakorol olyan vagyoni érdekű jogot, amely különben megilletné.

A kísérlet büntetendő.

2. Arckép és levél jogtalan nyilvánosságra hozatala**80. §**

Vétség miatt büntetendő:

aki arcképet vagy szoborképmást az ábrázolt vagy más jogosult személy beleegyezése nélkül jogtalanul nyilvánosságra hoz;

aki levelet vagy más bizalmas természetű iratot a címzett vagy más jogosult beleegyezése nélkül jogtalanul nyilvánosságra hoz.

A kísérlet büntetendő.

*A tulajdonos és a megbízó büntetőjogi felelőssége***81. §**

Ha a 70–80. §-ban meghatározott vétséget üzleti vállalat alkalmazottja vagy megbízott követte el, és a vállalat tulajdonosát (üzletvezetőjét), illetőleg a megbízót a hivatásából folyó felügyeleti vagy ellenőrzési kötelességének teljesítésében akár szándékos, akár gondatlan mulasztás terheli, a vállalat tulajdonosa (üzletvezetője), illetőleg a megbízó vétség miatt büntetendő.

3. Büntetés**82. §**

A 78–81. §-ban meghatározott vétség pénzbüntetéssel büntetendő.

Ha a tettes ily vétség miatt két ízben már büntetve volt, és utolsó büntetésének kiállása óta tíz év még el nem telt, három hónapig terjedhető fogházzal büntetendő.

Pénzbüntetés tekintetében az 1928:X. tc. rendelkezései nyernek alkalmazást.

4. Magánindítvány

83. §

A 78–81. §-ban meghatározott vétség miatt magánindítvány alapján van helye bünvádi eljárásnak, és a magánindítványra jogosult mint főmagánvádló a vádat is képviseli (1896:XXXIII. tc. 41. §).

A 78. §-ban meghatározott bitorlás esetén a magánindítványt a szerző, halála után pedig a szerző házastársa, ivadéka vagy elődje terjesztheti elő.

A 79. § 1. pontjában meghatározott bitorlás miatt a magánindítványt a szerző minden esetben, más pedig akkor terjesztheti elő, ha a szerző vagyoni érdekének érvényesítésére átruházás vagy örökösödés alapján jogosult. Amennyiben a bitorlást időszaki lap közleményének jogosulatlan felhasználásával követték el, a magánindítványt az időszaki lap kiadója is előterjesztheti.

A 80. § 1. pontja esetében a magánindítványt az arcképen ábrázolt személy, illetőleg az terjesztheti elő, aki helyette a beleegyezés megadására jogosult, a 80. § 2. pontja esetében pedig az, akinek jogát a cselekmény sérti vagy veszélyezteti.

5. Az ítélet közzététele

84. §

A magánindítványra jogosultnak a tárgyalás alatt kifejezett kívánságára a bíróság elrendeli, hogy az elítélt az ítéletet indokaival együtt a magánindítványra jogosult által meghatározott, az elítélt lakóhelyén vagy üzleti telepének helyén megjelenő napilapban az elítélt költségén tétesse közzé.

A felmentett vádlott kívánságára a bíróság elrendelheti, hogy az, aki gondatlanul terjesztett elő magánindítványt, az ítélet rendelkező részét és – az eset körülményeihez képest – indokolását is a bíróság által megállapított módon saját költségén tétesse közzé.

A közzététel elmulasztására az 1914:XIV. tc. 43. § 3. bekezdésében foglalt rendelkezések, a belföldi kiadó közzétételi kötelezettségére nézve pedig az 1914:XLI. tc. 32. és 33. §-ában foglalt rendelkezések megfelelően irányadók.

6. Katonai büntetőbíráskodás

85. §

Ha az eljárásra katonai bíróság van hivatva (1930:II. tc. 1. §, 1912:XXXIII. tc. II. fejezete), s a magánindítványra jogosult nincs alávetve a katonai bíráskodásnak, a felmentett terhelt az ítélet közzétételének elrendelését annál a törvényszéknél kérheti, amely egyébként a bünvádi eljárásra illetékes volna.

7. Elkobzás. Elévülés. Sajtó felhasználása

86. §

A 69–71. §-nak az elkobzásról és a 73. § 2. bekezdésének az elévülésről szóló rendelkezéseit a 78–81. §-ban meghatározott vétségekre is alkalmazni kell.

A sajtójogi felelősség és a sajtóeljárás szabályai (1914:XIV. tc. III. és IV. fejezete) a 78–81. §-ban meghatározott vétségekre nem nyernek alkalmazást.

Hatodik fejezet

Vegyes rendelkezések

1. Fényképek

87. §

Ezt a törvényt – ideértve az arcképről szóló rendelkezéseket – fényképekre is alkalmazni kell az alábbi eltérésekkel. A fényképpel egy tekintet alá esnek a fényképezéshez hasonló eljárás termékei.

Üzletszerűen előállított fénykép tekintetében a 10. § 1. bekezdése, a 11. § utolsó bekezdése, valamint a 16. § nem nyer alkalmazást.

Üzletszerűen előállított fényképet megszerzője kétség esetén jogosult mind közszemlére tenni, mind a látást közvetítő mesterséges készülék útján bemutatni.

Megrendelt arckép bármily – fénykép útján azonban csupán nem üzleti vállalat körében – többszörösítésére a megrendelő vagy jogutóda, úgyszintén az ábrázolt személy, házastársa, ivadéka, elődje, testvére vagy megbízottjuk korlátozás nélkül jogosult.

A szerzőt illető vagyoni érdekű jogot 15 évnél hosszabb ideig nem lehet gyakorolni a megjelenés évének lefolyásától számítva, ha pedig a fénykép nem jelent meg, annak a naptári évnek lefolyásától számítva, amelyben a felvétel történt.

88. §

A lefényképezett tárgyról más is készíthet újabb felvételt, még ha a későbbi felvétel ugyanarról a helyről és egyébként is olyan viszonyok közt történik, mint az előbbi felvétel.

Ha a fényképeket vagy más hasonló eljárás termékeit üzleti vállalat körében állítják elő, a szerzőt megillető utalomban az ily vállalat tulajdonosa részesül.

Mozgófényképezési úton felvett fényképsorozat, amennyiben szellemi alkotásnak (2. §) vagy nyelvi alkotás többszörösítésének nem tekinthető, a jelen törvény alkalmazása szempontjából a fényképpel esik egy tekintet alá.

2. Árjegyzékek. A közönség tájékoztatására szánt munkák

89. §

Árjegyzék, üzleti hirdetés, használati utasítás, lakásjegyzék és más ily gyakorlati célú munka, amennyiben az adatgyűjtés, a kiválogatás vagy a csoportosítás révén újszerűséget mutat, e törvénynek a nyelvi alkotásról rendelkező szabályai szerint részesül oltalomban, ha szellemi alkotásnak (2. §) nem tekinthető is.

Nem részesülnek a jelen törvény oltalmában a közönséget egészségápolásra vagy baleset-elhárításra oktató munkák, menetrendkönyvek, szabályzatok, vámtarifák és általában a közönség tájékoztatására szánt munkák, tekintet nélkül arra, hogy hatóság vagy közhivatali szerv vagy más hozta-e nyilvánosságra.

3. Térképek. Műszaki tervek

90. §

Képzőművészeti vagy iparművészeti alkotásnak nem tekinthető újszerű szöveggép (illusztráció), térkép, plasztikai mű, földgömb, földrajzi, helyrajzi (topográfiai), úgyszintén valamely probléma újszerű megoldását tartalmazó, vagy egyébként újszerűséget mutató mérnöki vagy más műszaki vagy tudományos vonatkozású terv, rajz, ábra, vázlat e törvény oltalmában részesül.

A 61–63. § rendelkezéseit megfelelően alkalmazni kell.

4. Törvények és rendeletek kiadása

91. §

Nem esnek a jelen törvény oltalma alá a hivatalos használatra készült hivatalos iratok, ideértve a törvényjavaslatokat és indokolásukat, úgyszintén a hatóság céljára szolgáló véleményeket is.

Ez a törvény nem érinti a törvénytár, törvénygyűjtemény és a rendeletek tára kiadásáról és elárusításáról szóló 1880:LIII. tc. hatályát.

5. Levelek

92. §

A jelen törvény 34. §-ának levél vagy más bizalmas természetű irat nyilvánosságra hozataláról rendelkező szabályait arra az esetre is alkalmazni kell, ha tartalmukat nem lehet szellemi alkotásnak (2. §) tekinteni.

Ily esetben azokat a szabályokat, amelyek a címzett beleegyezésére vonatkoznak, alkalmazni kell arra a személyre is, akitől a levél vagy más bizalmas természetű irat származik.

6. Hírek védelme

93. §

Nem esnek a szerzői jog oltalma alá a hírlapban vagy folyóiratban megjelent, vagy akár rádió, akár fémvezetékes távíró vagy távbeszélő útján, akár más módon (mozgó vagy álló fényírás útján stb.) nyilvánosságra hozott napihírek és vegyes apróságok, amelyek pusztán közléseket tartalmaznak.

Amennyiben azonban az előbbi bekezdésében említett közlemények hírlapokba felvétel végett összegyűjtött és többszörösítve megjelent vagy egyébként nyilvánosságra hozott táviratok vagy egyéb tudósítások, hírlapban közlésük vagy más üzleti értékesítésük az ily hírek gyűjtésével foglalkozó vállalat kizárólagos joga mindaddig, amíg az ily vállalat részéről történő megjelenés vagy egyéb nyilvánosságra hozatal után 24 óra még nem telt el, vagy ha eltelt ugyan, de az ily hírekre vonatkozó kizárólagos értékesítési jog még vagyoni értéket képvisel.

7. Szabadalmi leírás oltalma

94. §

Az 1895:XXXVII. tc. 44. §-a a következő rendelkezéssel egészül ki.

A szabadalmi leírás a szabadalom megadásáig, amennyiben pedig a szabadalmat nem adták meg, a bejelentésnek az erre rendelt hivatalos lapban közzétételétől számított öt évig ugyanolyan szerzői jogi oltalomban részesül, mint a nyelvi alkotások.

8. Címoltalom

95. §

Az 1923:V. tc. 12. §-a helyébe a következő rendelkezések lépnek.

Az 1923:V. tc. 9–11. §-ának rendelkezései – az alábbi kivételekkel – kiterjednek könyvek, könyv alakú füzetek, folyóiratok és időszaki lapok címekre, illetőleg nevére, nemkülönben ily sajtótermékek címlapjának, valamint árjegyzékeknel, katalógusoknál és falragaszoknál ezek jellegzetes külső kiállítására, úgyszintén hirdetések ábráira és szövegére, valamint színművek, zeneművek és mozgófényképeszeti művek címekre, illetőleg elnevezéseire is.

Az előbbi bekezdés nem alkalmazható, ha a cím vagy az elnevezés egymagában is szerzői jogi oltalomban részesül.

Az első bekezdés alkalmazása esetén az 1923:V. tc. 10. § 1. bekezdés 1. pontja alapján megsemmisítésnek nincs helye, és időszaki lapokra nézve az 1923:V. tc. 11. §-ában említett zár alá vételt nem lehet elrendelni.

9. Zenei alkotás előadásának megrögzítése és az ily készülék többszörösítése

96. §

Nem tekinthető a szerzői jog bitorlásának zenei alkotás előadásának a hallást ismételtetően közvetítő készüléken megrögzítése és az ily készülék értékesítése a jogosult beleegyezése nélkül, ha ily készüléket a jogosult beleegyezésével vagy ellenzése nélkül már készítették, és az, aki ily készüléket előállítani szándékozik, erről a jogosultat értesítette, úgyszintén a minisztérium rendeletével megszabott összeget lefizette. A részletes szabályokat a minisztérium rendelettel állapítja meg.

10. Vádlott arcképének közzététele

97. §

Olyan egyén arcképét, aki ellen bűnvádi eljárás folyik vagy akit elítéltek, csak az igazságszolgáltatás vagy a közbiztonság érdekében a hatóság kívánságára vagy engedélyével szabad közzétenni.

Aki ezt a rendelkezést megszegi vagy kijátssza, kihágás miatt 15 napig terjedhető elzárással büntetendő.

Ugyanígy büntetendő az időszaki lap felelős szerkesztője, ha az e § szerint tilos közzététel körül akár szándékos, akár gondatlan mulasztás terheli.

Pénzbüntetés tekintetében az 1920:X. tc. rendelkezései nyerne alkalmazást.

11. A nyilvánosságra hozatal és a megjelenés napja

98. §

E törvény alkalmazása szempontjából a nyilvánosságra hozatal (10. §) napja az a nap, amelyen az alkotást először tették a szerző vagy más erre jogosult beleegyezésével a jellegének megfelelő módon a nyilvánosság számára hozzáférhetővé.

A megjelenés napja az a nap, amelyen az alkotást a nyilvánosság számára forgalomra szánt példányokban (többszörösítésekben, másolatokban, levonatokban stb.) a szerző vagy más erre jogosult beleegyezésével tették hozzáférhetővé, így különösen forgalomba hozták vagy árusítani kezdték.

12. Jogosulatlan példányok

99. §

A jelen törvénynek azok a rendelkezései, amelyek értelmében a látást vagy hallást ismételterően közvetítő készüléket előadásra vagy rádióközvetítésre, vagy rádióközvetítést hangszóró vagy más ily műszaki berendezés útján hallhatóvá vagy láthatóvá tételre a jogosult beleegyezése nélkül lehet felhasználni, nem nyernek alkalmazást akkor, ha a felhasznált készüléket a jelen törvény szerint erre jogosult beleegyezése nélkül állították elő, vagy ha a rádióközvetítés az ily jogosult beleegyezése nélkül történt.

13. Beiktatás

100. §

Az e törvényben megengedett beiktatásokról a szabadalmi bíróság vezet iktatókönyvet.

A beiktatás az érdekeltek szóbeli vagy írásbeli kérelmére a jogosultság vagy a bejelentett tények valóságának előzetes vizsgálata nélkül történik.

Az iktatókönyvet mindenki megtekintheti, és követelheti, hogy abból részére hivatalos kivonatot állítsanak ki.

A beiktatások az iparügyi miniszter által meghatározott közlönyben közzétetnek.

A beiktatás tárgyában követett eljárás részletes szabályait az iparügyi miniszter rendelettel állapítja meg.

14. Kiadói ügylet

101. §

Az 1875:XXXVII. tc. 516. § 2. bekezdése helyébe a következő rendelkezés lép.

Ha a szerző e kötelességének saját hibájából meg nem felel, a kiadó a nem teljesítés miatt kártérítést követelhet, vagy a szerződéstől elállhat, mintha az meg sem kötött volna.

15. A példányszám bejelentése

102. §

Az 1929:XI. tc. 36. § 3. bekezdése a következő rendelkezéssel egészül ki.

A kimutatásokban fel kell tüntetni mind a kiadó, mind a nyomtató nevét (cégét) és telepének helyét, továbbá a termék gyártási számát, úgyszintén az előállított példányok számát.

Ugyane § új utolsó bekezdésként a következő rendelkezéssel egészül ki.

A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának szóló kimutatókat megtekintheti az, aki erre vonatkozó érdekét valószínűvé teszi.

16. Illetékkötelezettség bűnügyben

103. §

A törvénykezés egyszerűsítéséről szóló 1930:XXXIV. tc. 120. §-ában adott felhatalmazással a 78–81. § alá eső vétség tekintetében is élni lehet.

17. Külföldi vonatkozások

104. §

Magyar állampolgár alkotása minden esetben e törvény rendelkezéseinek megfelelő oltalomban részesül. Elegendő, ha több szerzőtárs közül csak az egyik magyar állampolgár.

Külföldi alkotása, amennyiben nem magyar nyelvű, és nemzetközi szerződés másképp nem rendelkezik, csak akkor részesül e törvény rendelkezéseinek megfelelő oltalomban, ha az ily alkotás vagy fordítása először Magyarországon jelent meg, vagy ha az az állam, amelynek a szerző polgára, magyar szerző először Magyarországon megjelent alkotását ugyanolyan oltalomban részesíti, mint a jelen törvény.

A viszonyosság tekintetében az igazságügyminiszter nyilatkozata a bíróságra kötelező.

Az oly alkotást, amely a magyarországi megjelenéssel egy időben külföldön is megjelent, e törvény alkalmazása szempontjából úgy kell tekinteni, mintha csupán Magyarországon jelent volna meg.

A minisztérium rendelettel korlátozhatja az irodalmi és művészeti jogok védelmére alakult Berni Unióhoz nem tartozó ország kötelékébe tartozó oly szerzők alkotásainak védelmét, akik ily alkotásuk első megjelenésekor nem laktak valószínűségben az említett Unió egyik országában sem, ha az az ország, amelynek kötelékébe tartoznak, nem védi kielégítően oly szerző művét, aki az említett Unió valamelyik országának kötelékébe tartozik.

105. §

A szerző részesedési jogáról szóló rendelkezések (12. §), ha nemzetközi szerződés másképp nem rendelkezik, külföldi javára csak annyiban nyernek alkalmazást, amennyiben az az állam, amelynek a szerző polgára, magyar szerző javára a részesedési jogról rendelkező szabályokat alkalmazni rendeli. A viszonyosság tekintetében az igazságügyminiszter nyilatkozata a bíróságra kötelező.

Az előadóművész jogáról rendelkező szabályokat (35. §) oly állam tekintetében, amely magyar állampolgároknak ily oltalmat nem nyújt, a minisztérium rendelettel korlátozhatja.

18. Hatálybalépés és végrehajtás

106. §

Ez a törvény – a 16. §, valamint a 41–43. § kivételével – kihirdetésének napján lép hatályba.

Ezt a törvényt az igazságügyminiszter, a vallás- és közoktatásügyi miniszter, az iparügyi miniszter, a pénzügyminiszter és a honvédelmi miniszter hajtja végre.

A 16. §, úgyszintén a 41–43. § hatálybalépésének napját az igazságügyminiszter rendelettel állapítja meg.

Az 1921:LIV. tc. 78. § utolsó bekezdésén, úgyszintén a 82–88. §-án alapuló jogokat a jelen törvény nem érinti; egyébként az 1921:LIV. tc. rendelkezései hatályukat veszítik.

19. Átmeneti rendelkezések

107. §

E törvény rendelkezéseit – az alábbi kivételekkel – alkalmazni kell a hatálybalépése előtt keletkezett alkotásokra is, ha e törvény hatálybalépése előtt már oltalomban részesültek, feltéve, hogy a jelen törvénybe ütköző magatartás a jelen törvény hatálybalépése előtt is jogellenes volt.

A jelen törvény hatálybalépése előtt megjelent alkotások tekintetében az 1921:LIV. tc. 15. §-ának rendelkezéseit mind a szerzőség védelme, mind a védelmi idő tekintetében továbbra is alkalmazni kell.

Az, akire a szerző a vagyoni érdekű jogának gyakorlását e törvény hatálybalépése előtt átruházta, nem gyakorolhat oly jogot, amely e törvény hatálybalépése előtt a szerzőt nem illette meg, vagy nem volt szokásos.

Ha a jelen törvény hatálybalépése előtt szabad volt többszörösítést a jelen törvény hatálybalépése előtt már megkezdtek, az ily többszörösítést e törvény hatálybalépése után be lehet fejezni. A kizárólag ily többszörösítés céljára szánt külön eszközöket e törvény hatálybalépése után hat hónapig lehet használni. A jelen rendelkezésnek megfelelően többszörösített példányokat értékesíteni lehet.

Az anyagi büntető rendelkezések tekintetében az 1878:V. tc. 2. §-a irányadó.

Ha a szerzői jog bitorlása miatt a bitorló megbüntetését a jelen törvény hatálybalépése előtt kérték, az ily ügy áttételének a büntetőbíráshoz nincs helye.

108. §

Ha nyelvi vagy zenei alkotást mechanikai előadás céljára szolgáló készüléken e törvény hatálybalépése előtt rögzítettek meg, az 1921:LIV. tc. 8., 46. és 51. §-án alapuló szerzői jog e törvény hatálybalépésének napján megszűnik, azonban az említett §-ok alapján megrögzítésre szerzett jogosítvány a jelen törvény 35. §-ában megszabott terjedelemben érintetlenül marad.

Kétség esetén az ily jogosítvány nem terjed ki sem az alkotás hangos- vagy beszélőfilm útján értékesítésére, sem a hallás számára ismételtően közvetítő egyéb készülék útján hallhatóvá tételére.

Indokolás a szerzői jogról szóló törvényjavaslathoz

I. Általános indokolás

1. Az irodalmi és a művészeti művek védelméről szóló Római Nemzetközi Egyezményt becikkelyező 1931:XXIV. tc. lényeges újításokat alkotott a szerzői jogban az oly szerzők javára, akik nem magyar állampolgárok, azonban olyan állam polgárai, amely az irodalmi és művészeti művekre vonatkozó szerzői jogok védelme végett alakult Berni Unióhoz tartozik. Ezek az újítások magyar állampolgárokra minden bizonytalanságot kizáró határozottsággal csak akkor terjedhetnek ki, ha a magyar szerzői jog tételes szabályai ugyanolyan kifejezett átalakuláson mennek keresztül, mint amelyet az említett nemzetközi egyezmény valósít meg a szóban levő nemzetközi viszonylatban. Kétségtelen, hogy ezen a téren összhangra van szükség nemcsak azért, mert ez a nemzetközi egyezmény lényegesen kedvezőbb helyzetbe juttatja az említett körbe tartozó külföldi szerzőket, mint amelyet a hatályban levő magyar szerzői jog szabályai biztosítanak a magyar állampolgársággal bíró szerzőknek, hanem szükség van azért is, mert az új szabályok haladást jelentenek a szerzői jog felfogása terén. Ezt az összhangot kívánja törvénnyel létesíteni a jelen javaslat a szerzői jog tárgyában.

Azok az újítások, amelyeket a Római Nemzetközi Egyezmény megvalósított, különböző irányúak. Egyfelől arra vonatkoznak, milyen jellegű védelemre tarthatnak számot a szerzők, másfelől arra, milyen terjedelmű az az oltalom, amelyben a szerzők részesülnek.

Ami a szerző jogi védelmének jellegét illeti, ebben a tekintetben a Római Egyezmény kifejezetten érvényre emeli azt az elvet, hogy a szerzőt nemcsak vagyoni jellegű oltalom illeti meg, hanem egyéb oltalom is, amelynek átfogó elnevezését az egyezmény nem adja ugyan, azonban azoknak az egységes jogoknak felsorolásából, amelyek az egyezmény szerint a szerzőt a vagyoni jogoktól függetlenül, sőt ilyen jogok hiányában is megilletik, világos, hogy ez a vagyoni oltalom-

tól független egyéb oltalom nem egyéb, mint a személyiséget másnak lekötelezésétől vagy bármely feltételtől függetlenül, pusztán a személyiségnél fogva megillető jogi oltalom.

Már a személyiségi jogi oltalom biztosításával is növekszik a szerző jogi oltalmának terjedelme a Római Egyezmény szerint, de ezenfelül egyéb olyan új rendelkezéseket is tartalmaz ez az egyezmény, amely a szerző jogi oltalmának eddigi határait kiszélesíti. Így egyfelől gyarapítja az egyezmény a szerzői jogi oltalomban részesülő művek körét olyan művek felsorolásával, amelyeket a Berliini Egyezmény külön nem említett meg, másfelől kifejezetten biztosítja az oltalmat a korábban is kifejezetten védett művek olyan közlési módjára, amelyet a technika újabb haladása tett gyakorlati jelentőségűvé: a rádió útján közlésre is.

Nem szorul hangsúlyozásra, hogy a Római Egyezmény újításai nem egyenlő jelentőségűek a magyar szerzői jog hatályban levő szabályaihoz mérten, így nem fér kétség ahhoz, hogy ezeknek az újításoknak egy része a magyar jog szempontjából nem jelentett változást, nem foglalta magában a szerzői jogi oltalom kiterjesztését. Ebből a szempontból csak alakilag jelent újítást annak kimondása, hogy az előadások, hitszónoklatok és egyéb beszédek általában szintén szerzői jogi oltalomban részesülnek. Kifejezetten ugyan nem említi ezeket a műveket az írói művek mellett a szerzői jogról szóló 1921:LIV. tc., azonban egyes rendelkezéseiből közvetve világos, hogy az ilyen szóbeli művek is oltalomban részesülnek (6. § 1., 2. és 6. pontja, 9. § 5. pontja). Nagyobb a jelentősége annak az újításnak, amely a rádió útján közlésre is világosan biztosítja a szerzői jog szabályainak alkalmazását. Ebben a kérdésben a dolog természetéhez képest szintén nem nyilatkozik hatályban levő szerzői jogi törvényünk, s a bírói gyakorlat is csak legújabban – incidentálisan – foglalt állást, azonban a jogi irodalom felfogását nem lehet egyöntetűnek tekinteni. Így bár a terjedelmesebb bírósági gyakorlat kialakulásának hiánya jórészt arra vezethető vissza, hogy a gyakorlati életben az érdekeltek körében nem merült fel nézeteltérés a rádió útján közlés szerzői jog oltalma tekintetében, mégis a magyar jogi irodalomban kifejezésre jutott nézetek különbözőségére és más államok jogalkalmazásában mutatkozó eltérésekre is figyelemmel, mindenesetre értéke van a kérdés teljes tisztázása tekintetében annak, hogy a Római Egyezmény világosan állást foglalt a szóban lévő kérdésben. Ugyanígy nem pusztán alaki a jelentősége annak az újításnak sem, amely az időszaki lapok közleményeinek felhasználása tekintetében szab az eddiginél némileg szűkebb korlátokat. Kimagasló jelentősége van azonban a személyiségi oltalomra vonatkozó újításnak. Ebben a tekintetben a következőket kell kiemelni.

Az 1921:LIV. tc. kifejezetten nem tartalmaz olyan rendelkezést, amely általános elvként mondaná ki, hogy a szerző személyiségi joga védelemben részesül. Vannak ugyan ennek a törvénynek olyan rendelkezései, amelyek személyiségi jogi jellegűek, azonban ezek távolról sem merítik ki azt a kört, amelyet a Római Egyezmény ölel fel a személyiségi jogi oltalom tekintetében, másfelől ezek a rendelkezések szorosán kapcsolódnak a szerző vagyoni érdekű jogainak oltalmához, úgyhogy hatá-

lyos – tételes – szerzői jogunkban nem jut kifejezésre olyan határozott elv, amely megfelelne annak a megkülönböztetésnek, amelyet a Római Egyezmény tesz a szerző vagyoni jogai és egyéb tekintetben élvezett oltalma közt, még kevésbé jut kifejezésre az, hogy a vagyoni érdekű oltalom nem előfeltétele a szerző egyéb érdekeire vonatkozó oltalom érvényesülésének. Ebben a vonatkozásban nem lehet ugyan figyelmen kívül hagyni, hogy bírói gyakorlatunk éppen a szerzői joggal kapcsolatos egynémely kérdésben elismeri a szerző vagyoni jogától független személyiségi oltalmat. A bírói gyakorlatnak ezek a megnyilatkozásai azonban korántsem ölelik fel a személyiségi jog egész körét, még abban a vonatkozásban sem, amelyet a személyiségi oltalom a szerzői vagyonjoggal mutat. Így a Római Egyezmény vonatkozó részének törvénybe iktatása jelentékenyen előbbre vitte a kérdést. Ennek a haladásnak a következményeit a jelen törvényjavaslat teljes mértékben levonja.

2. Nem tagadható, hogy a Római Egyezmény figyelembevétele a magyar szerzői jog újjáalakítása tekintetében novelláris úton, a legszükségesebb kiegészítések útján is megoldható volna, és nem szükségképpeni követelmény ezen a téren hatályban levő szerzői jogunk egész terjedelmében megújítása. Tételes szerzői jogunkat ugyanis az 1921:LIV. tc. nagymértékben modernizálta akkor, amidőn alkalmazkodott a Berni Szerzői Jogi Egyezménynek ahhoz az újabb alakjához, amelyet az 1908. évi Berliini Egyezménybe foglalt egyezményszöveg mutatott fel, úgyhogy ezen az alapon a Római Egyezménynek megfelelő kiegészítésekkel tételes szerzői jogunk továbbra is használható maradna, és a belső jog szempontjából is megfelelne azoknak a minimális követelményeknek, amelyeket az említett nemzetközi egyezmények támasztanak. Emellett egy különleges természetű megfontolás is eltelene látszik szólni annak, hogy a szerzői jog teljes reformja valósuljon meg. Hatályban levő szerzői jogi törvényünk alkotása az 1921. évben történt, úgyhogy látszólag nem hosszú az az idő, amely óta ez a törvény alkalmazás tárgya. Mindamelllett mind a célszerűség, mind a helyes rendszer követelményének ez idő szerint az mutatkozik, hogy – a Kúria hatalmas jogfejlesztő tevékenységének kimagasló értékessége mellett is – szerzői jogunk a *magá egészében* részesüljön törvényi revízióban. Ebben a tekintetben a gyakorlati célszerűség követelményei nemcsak szoros kapcsolatban állnak és egyirányúak a helyes rendszer követelményével, hanem éppen a helyes rendszer az, amely a gyakorlati szempontok teljes érvényesülését lehetővé teszi. Erre nézve elegendő a következőkre utalni.

A Római Egyezmények a személyiségi oltalomról szóló rendelkezése, mint már szó volt róla, nem hoz egészen új jogtételt a magyar jogrendszerbe, bármilyen módon jusson is kifejezésre ennek a tételnek a magyar szerzői jogba illesztése. A magyar jogfejlődés irányát ezen a téren a legvilágosabban és a legátfogóbban mutatja Magyarország Magánjogi törvénykönyvének javaslata, amelynek a személyiségi jogról szóló fejezete a következő rendelkezéssel kezdődik (107. §): „Mindenkinek joga van arra, hogy a törvénynek és mások jogának korlátai között személyiségét szabadon érvényesíthesse, és hogy ebben őt senki ne háborítsa (személyiség

joga).” Ez az elv felöleli a személyiség jogi védelmét minden olyan vonatkozásban, amely nem kapcsolódik valamely külön jogkeletkeztető tényhez, hanem a személy szabad érvényesülésére utal, természetesen a tárgyi jog, így különösen a tételes közjog és a bármely jogkeletkeztető tényhez fűződő alanyi jog korlátai között. Ez a tétel nem hagyható figyelmen kívül akkor sem, amikor a magyar magánjog egy speciális része, a szerzői jog újjáalakítása forog szóban, mégpedig éppen a személyiségi jog körébe tartozó újítás következtében. A szerzői jogi reform akkor halad a helyes úton, ha alkalmazkodik ahhoz az irányhoz, amelyet a magánjogi kódex javaslatát mutat. Ez az alkalmazkodás a következő távlatot nyitja a törvényalkotó előtt.

A Magánjogi törvénykönyv javaslatának 107. §-ában formulázott elvet a szerzői jogra alkalmazva az a tétel alakul ki, hogy a szerzőnek joga van a törvény és mások jogának korlátai közt arra, hogy személyiségét alkotására vonatkozóan szabadon érvényesíthesse, és hogy ebben őt senki se bátorítsa, ehhez képest joga van a szerzőnek arra, hogy alkotására vonatkozó szellemi és vagyoni érdekeit az említett korlátok között mindenkivel szemben megoltalmazhassa. Így a Magánjogi törvénykönyv javaslatának említett alapelvéből önként folyik, hogy a szerzőt nem csupán vagyoni, hanem egyéb – szellemi – érdekei tekintetében is oltalom illeti, de folyik az is, hogy ez az oltalom – kifejezett korlátozás hiányában – kiterjed a szerző bármilyen alkotására és alkotása minden irányú értékesítésére is. Ez nem jelent korlátlan, végtelen vagy határtalan szerzői jogot, mert a törvényhozás a közérdeknek megfelelően korlátozhatja a szerző személyiségének érvényesülését, mások egyéb jogkeletkeztető tényen alapuló alanyi jogai pedig érintetlenül maradnak. A személyiségi jog általános elismerése a szerzői jogban csak azt teszi legfőbb tétellé, hogy a szerző joga alkotása tekintetében a szabály, a korlátozás pedig a kivétel. A Római Egyezményt szem előtt tartva ez a tétel azt jelenti, hogy amennyiben az alkotandó új szerzői jogi törvény nem tartalmaz olyan korlátozást, amely a Római Egyezményben kimondott – részben csak alakilag új – elvekkkel nem ellenkezik, ezek az elvek külön kimondás nélkül is érvényre jutnak a magyar belső szerzői jogban is. A jövőt tekintve pedig a szóban levő általános elv azt jelenti, hogy amennyiben a szerzői jogi unió újabb jogkiterjesztést találna indokoltnak, az erre vonatkozó egyezménynek a magyar belső szerzői jogba való átvétele újabb törvény alkotása nélkül is megtörténhet, hacsak nem olyan korlátozás megszüntetése szükséges, amelyet az ezúttal javasolt szerzői jogi törvény még mindig fenntart vagy létesít.

Így találkozunk össze a helyes rendszer követelménye a gyakorlati célszerűség követelményével. Ez utóbbi pedig nem csupán az említett nemzetközi viszonylatban nagy jelentőségű, hanem a belső szerzői jog fejlesztése szempontjából is. Éppen a legújabb idők tapasztalata mutatja ugyanis, hogy a modern technika fejlődése új lehetőségeket nyit a szerző szellemi alkotásának terjesztésére. Nemcsak a mozgófénykép, a mechanikus hangszerek és a rádió közlési eszközként bevonása a szellemi forgalomba, hanem maguknak az említett találmányoknak rohamos továbbfejlesztése is jelzi e folyamat egyes váratlanul gyorsan elért szakaszait.

A szerző személyiségi jogának kifejezett elismerése esetén a szerzői jog könnyen alkalmazkodhat az újabb fejleményekhez, mégpedig nemcsak annyiban, amennyiben a technika vívmányairól van szó, hanem annyiban is, amennyiben a szellemi alkotás újabb alakjainak keletkezésére is lehel számítani, elsősorban a technikai fejlődéssel kapcsolatban kialakuló szempontoknak megfelelően.

3. A szerző személyiségi jogának elismerésével a javaslat nem tarthatja fenn a szerzői jog szabályozásának ez idő szerint hatályban levő rendszerét, amely a szerzői jogi oltalomban részesülő műveknek és a szerző ezek értékesítésére vonatkozó jogosítványainak kimerítő felsorolására van alapítva. A javaslat rendszere az általános szabályokra épül, és az egyes művek és jogosítványok felsorolása csak példázó, csupán az általános szabályok megvilágítására, a jogalkalmazás konkrétumok felmutatásával megkönnyítésére szolgál. Kimerítő csupán az általános szabályok alól tett kivételek, a szerző korlátozásainak felsorolása.

Ehhez képest a javaslat beosztása is jelentékenyen eltér szerzői jogi törvényeink eddigi beosztásától, és lényegileg arra az álláspontra való visszatérést jelent, amelyet az Országbírói Értekezlet ideiglenes törvénykezési szabályai foglaltak el, amikor a szerzői jogról mindössze a következő elvi kijelentést tartalmazták: „Az ész szüleményei is oly tulajdont képeznek, mely a törvény oltalma alatt áll” (23. §). Mellőzi ugyanis a javaslat a szerzői oltalom alatt álló művek különbözőségére alapított felosztást, amelynek a szerző személyiségi jogának elismerése mellett sem jogosultsága, sem célszerűsége nincs. Mindaz ugyanis, amit a javaslat a szerző jogának terjedelméről rendel, kifejezett korlátozás hiányában kiterjed minden szellemi alkotásra, bármilyen mű alakjában jelentkeznek is. E rendszer jelentékeny törvényszerkesztési és jogalkalmazási előnye az is, hogy fölöslegessé teszi a számtalan utalást, amelyet az 1921:LIV. tc. foglal magában, amikor az egyes alkotásfajokról szóló szabályok körében állandóan kiterjeszti – kisebb-nagyobb mértékben – azoknak a szabályoknak alkalmazhatóságát, amelyek az elsőlül szabályozott írói művekre nézve vannak megállapítva, de más alkotásokra éppúgy ráillenek, mint az írói művekre. Maga az a történelmi szempont, hogy eddigi szerzői jogi törvényhozásunk híven szemlélteti a szerzői jog felfogásának fejlődésmentét úgy, amint a külföldi törvényhozásban az írói művek utánnyomásának tilalmából kiindult, és az előadás, valamint a képzőművészet alkotásainak szerzői jogi oltalom alá helyezésével folytatódott, nem lehet elegendő indok az eddigi rendszer fenntartására, különösen akkor, amikor éppen az Országbírói Értekezlet ideiglenes törvénykezési szabályaiból, valamint régi jogunk fennmaradt emlékeiből megállapítható, hogy az átfogóbb, személyiségi jogi irányú védelem éppen megszakadt az idegen jog recipiálásával.

A kifejtettekhez képest a javaslat a szerzői jog anyagát a következőképpen tagolja.

Az első fejezet *általános rendelkezéseket* tartalmaz, és ezek keretében a szerző jogát, továbbá a szellemi alkotás és a szerző fogalmát határozza meg, majd a szer-

ző jog védte – szellemi és vagyoni – érdekeinek megvilágítását adja, végül a szerző halálának jelentőségét világítja meg a szerzői jogra gyakorolt hatás szempontjából. A második fejezet a javaslat alapfelfogásához híven a *szerző jogának korlátozásairól* szól. Ez a fejezet természetesen csak azokat a korlátozásokat határozza meg kimerítően, amelyek a szerzői joggal szorosan kapcsolatosak, míg a jogrendszer egyéb ágaiból eredő korlátozások felsorolása nem a szerzői jogi törvény feladata, nem is szólva arról, hogy ily felsorolás a jogrendszer egészére vonatkozóan a siker reményével nem is kísérelhető meg. A szerző jogának korlátozásai egyfelől önkéntesek, a szerző akaratán alapulók, másfelől olyan magán- és közérdekű korlátozások, amelyek a szerző ellenkező akaratával szemben is érvényesülnek. A magánérdekű korlátozások a házastársnak juttatott ellenző jogra, az arcképek és levelek nyilvánosságra hozatalára, az előadóművész beleegyezési jogára, gyűjteményes művek egyes részeinek külön kiadására, a mozgófényképészeti alkotás értékesítésére, hanglemezek és általában a látást vagy hallást ismételve közvetítő készülékek bizonyos feltételek mellett szabad felhasználására, rádióközlemény további értékesítésére és színházi vagy más nyilvános előadások rádió útján közlés céljára való felhasználására vonatkoznak. A szerzői jog közérdekű korlátozásai elsősorban a szerző vagyoni érdekű jogainak időbeli határait szabják meg, lényegileg a hatályban levő jogszabályoknak megfelelően. Egyéb közérdekű korlátozások az alkotás lényeges tartalmának nyilvános közlésére, nyelvi, zenei, képzőművészeti és iparművészeti alkotások és műszaki ábrázolások egyéb szabad értékesítésére, arcképek szabad felhasználására, másolatok készítésére, házi vagy iskolai körben tartott előadásra vagy bemutatásra, végül közkönyvtárból kölcsönzésre vonatkoznak, a szerző beleegyezésétől függetlenül. A harmadik fejezet a szerzői jog megsértésének *magánjogi következményeit*, a negyedik fejezet a *szerzői jogi pert* szabályozza, az ötödik fejezet a *büntető rendelkezéseket*, a hatodik fejezet pedig a *vegyes rendelkezéseket* foglalja magában. A *vegyes rendelkezések* a fényképek, a törvények és rendeletek, a szabadalmi leírás, az árjegyzékek, a térképek és műszaki tervek, úgyszintén a hírek oltalmáról, a vádlott arcképének közlésére vonatkozóan meghatározott tilalomról, a nyilvánosságra hozatal és a megjelenés napjának meghatározásáról, a címoltoalomról, hanglemezen stb. megrögzített zenei alkotás ily megrögzítése más által felhasználásáról, a szerzői jogi beiktatásról, a kiadói ügyletről szóló rendelkezések módosításáról, a kiadónak a példányszám bejelentésére megszabott kötelezettségéről, a bűnügyi illetékkötelezettségről, a külföldi vonatkozásokról, úgyszintén a törvény hatálybalépéséről és végrehajtásáról szólnak, s magukban foglalják az átmeneti rendelkezéseket is.

4. Az új rendszer és az új beosztás mellett a javaslat részben ezekből folyó, részben ezekről független egyéb *újításokat* is tartalmaz. Egy új szerzői jogi törvény ugyanis nem hagyhatja figyelmen kívül azt a fejlődést, amelyet egyfelől a szerzői jog elmélete, másfelől a külföldi törvényhozás juttat kifejezésre, és amelynek egyes eredményeit a Római Konferencia a Berni Unióhoz tartozó államoknak megvalósí-

tásra ajánlott. Ezenfelül a javaslat pótolni kívánja hatályos szerzői jogunk egyes hiányait is, továbbá meg kívánja szüntetni azokat a mivel sem indokolható következetlenségeket, amelyek helytel-közzel szerzői jogi törvényünkben fellelhetők. Nem maradhatott meg mindenben a törvény szóhasználata sem.

a) Ami elsősorban a javaslat szóhasználatát illeti, ebben a tekintetben ki kell emelni, hogy – eltérően az 1921:LIV. tc.-től – nem a védett *művekről* beszél, hanem a *szellemi alkotásnak* adja fogalommeghatározását, és „mű” helyett általában az „alkotás” kifejezést használja. Kerülni kívánja ugyanis a javaslat azt a látszatot, mintha a szerzői jog tárgya testi tárgy volna, holott – mint egyes rendelkezésekben a javaslat kifejezetten is kiemeli – a testi tárgy az alkotást csak hordozza, de az alkotás a testi tárgytól függetlenül szellemi vonatkozások összessége, amelyeknek vagyoni jelentőségük is van az értékesíthetőségénél fogva. Ez az éles megkülönböztetés nem pusztán elméleti jelentőségű, hanem, a szerzői jog gyakorlati alkalmazása szempontjából is döntő fontosságú, éppen a legnehezebben eldönthető határesetekben, amikor az kétséges, vajon van-e helye szerzői jogi oltalomnak egyáltalában. Ilyenkor csak a szerzői jog tárgyának a törvényből is kiderülő éles elhatárolása egyéb jog véde tárgyaktól adhatja meg a kellő irányítást a jogalkalmazó számára. De a Római Egyezménynek a szerzői jogi oltalom tárgyairól adott új felsorolása – egyebek közt az *előadások* és *beszéddek* kifejezett megemlítése – is kívánatosá teszi, hogy a szerzői jogi oltalom tárgyának fogalma a reá vonatkozó jogszabályok nyelvében is minél teljesebb mértékben legyen függetlenítve a testi tárgy fogalmától. Nem szorul külön hangsúlyozásra, hogy ahol a javaslat – a rövideg kedvéért – az „alkotás” szót egymagában használja, ez alatt mindig a javaslat 2. §-ában meghatározott szellemi alkotást érti.

Másik nevezetes eltérés a szóhasználat terén az, hogy a javaslat a „közzététel” kifejezést általában mellőzi kétértelműségénél fogva, amennyiben ezt a szót hol az első ízben nyilvánosságra hozatal értelmében, hol a közönség számára bármily módon hozzáférhetővé tétel értelmében, tehát már nyilvánosságra hozott alkotás újabb kiadása stb. értelmében is használják, és maga az 1921:LIV. tc. is helyenként nem megfelelően alkalmazza ezt a kifejezést, így p. o. a 47. § utolsó bekezdésében (vö. Szalai Emil: *A magyar szerzői jog.* 33.). Minthogy a nyilvánosságra hozatal a szerző szellemi érdekű joga, és a javaslat rendszerében alapvető jelentőségű, ennek a fogalomnak minden kétséget eloszlató világossággal való körülhatárolása elsőrendű jelentőségű feladat, és ennek kíván megfelelni a javaslat akkor is, amikor a „közzététel” szót általában mellőzi. Ehhez képest a javaslat rendszerében a nyilvánosságra hozatal az alkotásnak a szerző titokszférájából kilépését, a közönség számára első ízben hozzáférhetővé válását jelenti, amelynek az alkotás megjelenése csak egyik módja, amikor ugyanis az alkotás többszörösítésként jelentkező nagyobb számú testi tárgy útján kerül elsősorban a nyilvánosság elé (98. § 2. bek.). Az, hogy a szellemi alkotás a nyilvánosság elé kerüljön-e, vagy maradjon-e titokban, a szerzőnek kétségtelenül szellemi érdeke, s a javaslat ezt kifejezésre is juttatja a 10. §-ban. A szerző vagyoni érdeke csak akkor kerülhet szóba, ha a nyilván-

nosságra hozatal a szerző akaratából megtörtént, és csak az a kérdés, hogy az értékesítés hogyan történjék. Amennyiben erről van szó, a javaslat nem használja a „nyilvánosságra hozatal” kifejezést, de – az említett okokból – nem használja a „közzététel” kifejezést sem, hanem abban az esetben, ha az alkotás értékesítésének előfeltétele egyenlő testi tárgyak előállítása, a javaslat a „többszörösítés” kifejezést, a többszörösítések értékesítésre felhasználásának megjelöléséül pedig a felhasználás módjához képest a „közszemlére tétel”, az „árusítás és másféle forgalomba hozatal”, úgyszintén a „terjesztés” kifejezést használja. Ha pedig az értékesítés nem ilyen módon, hanem személyes vagy gépi közléssel történik, a javaslat az „előadás” és a „bemutatás” kifejezéssel él. Meg kell azonban jegyezni, hogy az egyes értékesítési módok szigorú körülhatárolása a javaslat rendszerében nem olyan fontos, mint eddigi szerzői jogunkban, ahol a szerző joga csak a törvényben meghatározott egyes értékesítési módokra szorítkozott, úgyhogy a törvény értelmezése csupán az *a contrario* következtetésre korlátozódhatott. A javaslat rendszerében az értékesítés egyes módjai nem mint – kivételes – jogosítványok szerepelnek, hanem csak mint példák, s ehhez képest a hasonyszerűség alapján értelmezésnek, de különösen a törvény rendszerének egészéből és a törvény szelleméből vont következtetésnek tág tere nyílik. Így a szigorú fogalmi körülhatárolás főleg csak a szerzői jog korlátozásainak megjelölése tekintetében kíván nyelvi szempontból teljes szabatos-ságot, míg a szerzői jog tartalmának egyes vonatkozásai tekintetében a nyelvi szabatos-ság csak mint általános törvényszerkesztési elv jelentős, különösen annak az elvnek érvényre juttatása érdekében, hogy ugyanannak a kifejezésnek mindig ugyanarra a fogalmi körre kell utalnia.

Szakít a javaslat a hatályos szerzői jogi törvény szóhasználatával annyiban is, hogy az „írói mű” kifejezést nem használja. Ez a megjelölés ugyanis nem fedti kellőképpen a fogalmat, amelyre vonatkozik. Különösen a javaslat rendszerében, amely a Római Egyezmény 2. cikkével összhangban kifejezetten kiterjed a csupán szóval előadott és általában a le nem írt vagy testi tárgyon meg nem rögzített előadásra is, az „írói mű” kifejezés használata túlságosan szűk volna. De nem volt megfelelő az „írói mű” kifejezés már az 1921:LIV. tc. rendszerében sem, amely szintén oltalmazta a szóbeli alkotásokat. Az „írói mű” kifejezés szorosan összefügg azzal az esetleges történeti szemponttal, hogy a szerzői jog fejlődésének kezdetén csak a kiadott művek utánnomása ellen biztosított oltalomra szorítkozott. Így már az 1884:XVI. tc. megalkotásakor is anakronizmus volt az írói művekről szóló rendelkezések körében szabályozni a csupán előadott alkotások szerzői jogi oltalmát. Minderre tekintettel a javaslat a „nyelvi alkotás” kifejezést használja minden olyan alkotás megjelölésére, amely a nyelv eszközei útján jut mással is közölhető kifejezésre.

A hatályos szerzői jog szabályai nem használnak olyan átfogó kifejezést, amely alkalmas volna a szerző vagyoni érdekű jogainak egy szóval való kifejezésére. Ez a hiány a hatályos szerzői jog rendszerében alig érezhető, mert az 1921:LIV. tc. taxatív sorolja fel azokat a vagyoni érdekű jogokat, amelyek az egyes alkotásfajok

tekintetében a szerzőt megilletik. Más a helyzet a javaslat rendszerében, amely az összes alkotásfajra nézve egységesen foglalkozik a szerzőt megillető jogokkal, mégpedig nem egyes ily jogok kimerítő felsorolásával, hanem úgy, hogy a szerző részére minden lehetséges irányban elvi rendelkezéssel megadja a vagyoni érdekű jogi oltalmat. Minthogy ehhez képest a szerző vagyoni érdekű jogi szférája csak elvileg, általános kifejezéssel határozható meg, minthogy pedig másfelől ezt a vagyoni értékű szférát a javaslat szembeállítja a szerző szellemi érdekű szférájával, így mellőzhetetlen egy olyan általános kifejezés használata, amely a szerző vagyoni érdekű jogainak összefoglaló megjelölésére alkalmas. Ezt a kifejezést a javaslat az „értékesítés” szóban találta meg. Az e kifejezéssel jelölt fogalom természetesen élesen elválik a dologi értékesítés fogalmától, s e különbség feltüntetésére azért is kiválóan alkalmas, mert az értékesítés nem magánjogi műszó. Így az „értékesítés” kifejezés szerzői jogi műszóvá avatása nem okozhat félreértést, sőt éppen kidomborítja, hogy olyan fogalomról van szó, amely nem azonos az általános magánjog egyik kategóriájával sem. Így különösen nem azonos dologjogi kategóriákkal, hanem a szellemi alkotás általános közölhetőségével összefüggő vagyoni jelentőségre szorítkozik, amely nem egyes meghatározott személyek felé irányul, hanem a közönség általános fogalmával van kapcsolatban. A javaslat rendszerében a szellemi alkotás értékesítésének fogalma, a szerző oldaláról tekintve, nem igényel bővebb kifejtést, ellenben nagy a jelentősége annak a kérdésnek, milyen körben illeti meg az értékesítés joga a szerzőtől különböző személyeket, mégpedig egyfelől azt, akire a szerző az értékesítés jogát átruházta, másfelől azt, akinek ehhez közvetlenül a törvény rendelkezéséből van joga. Erről alább még lesz szó.

b) A hatályos szerzői jog álláspontjától eltérően a *szellemi alkotás címének* oltalmával a javaslat csak annyiban foglalkozik (3. §), amennyiben a szellemi alkotás címe vagy elnevezése megfelelő esetben egymagában is szellemi alkotásszámba megy. Ezen az – egyébként ritka – eseten kívül a címolttalom nem a szerzői jog feladata, hanem a tisztességtelen verseny leküzdésére alkotott jogszabályoké. Az 1923:V. tc. 12. §-a kifejezetten rendelkezik is efelől, s rendelkezéseit a javaslat 95. §-a kellő összhangba hozza a javaslat 3. §-ával. Ily módon megszűnik az a bizonytalanság, amelyet az idézett elő a jogalkalmazásban, hogy a címolttalom felől mind a szerzői jogi, mind a tisztességtelen versenyről szóló törvény kifejezetten rendelkezett anélkül, hogy a kétféle rendelkezés alkalmazási körét világosan elhatárolták volna egymástól.

c) A Római Egyezményhez való alkalmazkodás kifejezésre juttatását célozza az a különben csupán alaki újítás, hogy a javaslat 4. §-a az egyes szellemi alkotások példázó felsorolásakor kifejezetten megemlíti a – bár le nem írt vagy más módon testi tárgyon meg nem rögzített – *előadásokat, beszédeket és hitszónoklatokat is*.

d) Lényegesebb újítás az, hogy a szellemi alkotások közé sorolja a javaslat 4. §-a az *élőképeket* és a *kertművészet alkotásait*, az 5. § pedig a szellemi tevékenységnek azt az eredményét, amelyet konkrét nyelvi alkotás *színrehozatalának módja* jelent.

Az a magasabb szintézis ugyanis, amely a színrehozatal segédeszközeit úgy foglalja össze, hogy egyfelől a színre hozott nyelvi alkotás szerzője által kifejezésre nem juttatott, illetőleg részéről nyitva hagyott problémák egyénien sajátos megoldását nyújtja, és ennyiben az ily nyelvi alkotáson túlmenő önálló jelentőséget nyer, másfelől a színrehozatal segédeszközeinek nem pusztá összesítése, hanem az ezek által hordozott szellemi – főleg képzőművészeti és iparművészeti – alkotásoktól különböző szellemi egészlet juttat kifejezésre: az ily szintézis maga is szellemi alkotás, habár az így összefoglalt egyes tárgyak maguk esetleg nem is szellemi alkotások, így p. o. régi divatlapok pusztá kivitelei stb. Az ily tárgyösszeség meghatározott célra irányozott összhangzatos egysége adott esetben olyan eredetiséget mutathat, amely rászorgál a szerzői jogi oltalomra anélkül, hogy az ily oltalom túlfeszítésétől és gyakorlati határainak elhomályosodásától lehetne tartani.

e) Újítás az is, hogy a javaslat 7. §-a a *szerző meghatározását* adja. Erre főleg azért van szükség, mert a javaslat különbséget tesz a szerző szellemi és vagyoni érdekeinek oltalma közt, és az előbbit általában csak a szellemi alkotó értelmében vett – valóságos – szerzőnek juttatja, míg a vagyoni érdekű jogok gyakorlását üzleti alapon is lehetővé teszi. De szükséges a meghatározás azért is, mert a vagyoni jogok átruházása esetén is megmaradnak a szerzőnek a szellemi érdekű jogok. Ahol a javaslat a szerzőt említi, a szellemi alkotót tartja szem előtt, míg olyan esetekben, amikor a szerző jogának gyakorlására jogosított bármily személyre vonatkozik a rendelkezés, ez a szövegezésnek megfelelő általánosságában jut kifejezésre.

f) A Római Egyezménynek felel meg az az újítás hatályos szerzői jogi törvényünk szövegével szemben, hogy a javaslat 10. §-a kifejezetten rendelkezik a szerző jog védte *szellemi érdekeiről*, és ezeknek – a Római Egyezményen túlmenő – példázó felsorolását adja.

Lényegesen eltér továbbá a javaslat a hatályos szerzői jogtól abban is, hogy a szerző vagyoni érdekű jogait nem határozza meg kimerítően a 13–15. §-ban, hanem csak példázón sorolja fel a legfontosabb ily jogosítványokat, híven az 1. §-ban meghatározott elvhez, amely a szerző személyiségének érvényesülését általában kívánja biztosítani az ott megszabott korlátok között.

g) A szerző vagyoni érdekeit példázón felsoroló 13. § kifejezetten megemlíti az *üzletszerű bérbeadást* (kikölcsönzést), a 14. § pedig az alkotás nem fémvezetékes táviró vagy távbeszélő (rádió, képtávíró stb.) útján közlését is, amelyet *rádióközvetítésnek* nevez. A rádióközvetítéssel egy tekintet alá esik a javaslat szerint az alkotás közlésének a belföldön különböző helyeken tartózkodó korlátlan számú egyén számára egyidejűleg, de nem ismételve más módon hallhatóvá vagy láthatóvá tétele is. Kifejezetten állást foglal a 14. § abban az irányban is, hogy a szerző joga alkotásának hangszóró vagy más ily műszaki berendezés útján a – bár szabad ég alatt tartott – előadás vagy bemutatás helyiségén kívüli hallhatóvá vagy láthatóvá tétele, úgyszintén alkotása rádióközvetítésnek *hangszóró* vagy más ily műszaki berendezés útján előadásra felhasználása is.

h) Igen lényeges eltérés hatályos szerzői jogunktól, hogy a javaslat az előadás jogát nem korlátozza színpadi művekre, hanem általánosságban kimondja, hogy mind a színszerű, mind a *nem színszerű előadás* a szerző jog védte vagyoni érdeke. Hatályos jogunk erre vonatkozó korlátozásának ugyanis semmi elvi alapja nincs, azt a szerzői jogi tudomány eddig is kifogásolta, és az újabb külföldi jogfejlődés is e korlátozás kiküszöbölése felé halad. A javaslat az 1. §-ban kimondott alapelvhez marad hű, amikor a szerző jogává teszi a nyelvi alkotás keresetképpen végbemenő személyes előadását. A nyelvi alkotások művészi értékű előadásához fűződő közérdeknek pedig azzal kíván eleget tenni a javaslat, hogy a szerző erre vonatkozó vagyoni érdekű jogát a második fejezetben megfelelő korlátozások alá veti.

i) A 15. § a szerző vagyoni érdekű jogai tekintetében a *szerzőtárssal egyenlő megítélésben* részesíti azt, aki a szerzőnek csupán bíráló megjegyzésekkel, átnézéssel, a nyilvánvaló elvételések kijavításával vagy más ily módon nyújtott segítséget, ha erre nézve a szerzővel megállapodás jött létre. Az ily közreműködés nem szoros értelemben vett alkotó tevékenység ugyan, azonban lehet igen értékes is, és ha a szerző maga is ily megítélésben részesíti, vagy éppen másként nem is juthatna hozzá, nincs ok arra, hogy a törvény megtagadja az ily közreműködőtől azt, hogy az alkotás tekintetében – megállapodás alapján – a szerzőtársat megillető vagyoni érdekű jogokat gyakorolhasson.

j) Az egyik legnagyobb fontosságú újítása a javaslatnak a szerző *részesedési jogának* elismerése (16. §). A francia *droit de suite* mintájára elismeri a javaslat a szerző jogát arra, hogy valahányszor az oly testi tárgyat, amelyen a szerző szellemi alkotása mint eredeti példányon van megrögzítve, eladják: a nyers vételár bizonyos hányada a szerzőt illeti. A szerző ily részesedési jogát indokoltta teszi az a közismert tapasztalat, hogy különösen képzőművészeti alkotások gyakran igen későn vívják ki azt az elismerést és ennek megfelelően azt a vagyoni értéket is, amelyre belső értékességüknél vagy az ízlés megváltoztatásánál fogva igényt tarthatnak, de amely rendszerint nem a szerző vagy örökösei, hanem harmadik személyek, előrelátó üzérek vagy más oly egyének javára esik, akiknek az értékelkedésben semmi részük nincsen. Emellett azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy képzőművészeti alkotások nem is annyira többszörösítés útján, mint inkább eredeti példányukban tárgyai a vagyoni értékesítésnek, úgyhogy ebben a tekintetben a képzőművészek bizonyos hátrányban vannak az írói és zenei alkotások szerzőivel szemben. De nemcsak képzőművészeti alkotások tekintetében észlelhető az a viszásság, hogy az értékelkedés kizárólag az ennek létrejövetelében nem részes idegenek vagyonát gyarapítja. Előfordul ez az eset írói vagy zenei alkotások eredeti kézírata tekintetében is. Ezért a javaslat a francia törvényhozáson túlmenően minden eredeti példány értékelkedéséből részt juttat a szerzőnek vagy örökösének. Annyiban azonban a francia mintát követi a javaslat, hogy az értékelkedést csak törvényhozási indítóokként fogadja el, a szabályozásban azonban gyakorlatibb megoldást nyújt, mint p. o. a csehszlovák szerzői jogi törvény, amely kifejezet-

ten az értékelkedésből juttat részt, holott ennek megállapítása sokszor igen súlyos, sőt képtelen feladatot ró a szerzőre vagy örökösére. A javaslat a nyers vételárat tartja szem előtt, amely könnyebben megállapítható, és ebből juttat részesedést. Méltánytalanságok kiküszöbölése végett azonban kizárja a javaslat a részesedési jog gyakorlását olyankor, ha az érdekelt kimutatja, hogy a nyers vételár – a részesedési jog számbavételével – nem haladja meg a megelőző alkalommal elért nyers vételár összegét.

k) Nem hagyja érintetlenül a javaslat a *szerzői jog végrehajtás alá vonásáról* szóló rendelkezéseket sem. Az eltérés részben az új rendszerrel kapcsolatos, amely különbséget tesz a szerző szellemi és vagyoni érdekeinek védelme között. Az 1921:LIV. tc. 4. §-ának az a szabálya ugyanis, amely szerint a szerzői jog addig, amíg az magát a szerzőt vagy örökösét vagy hagyományosát illeti meg, nem lehet végrehajtás tárgya, csupán a szerző szellemi érdekű jogai tekintetében lehet indokolt ilyen széles terjedelemben, nevezetesen az alkotás létrehozására és nyilvánosságra hozatalára vonatkozó jog tekintetében. Így mindenesetre indokolt, hogy a szerző örököse se legyen köteles túrni végrehajtás esetén sem az alkotás nyilvánosságra jutását. Ellenben a szerző halála után már semmiféle figyelembe vehető szempont nem szól a szerző életében nyilvánosságra jutott alkotásra vonatkozó vagyoni jogok végrehajtás alá vétele ellen. Ennek az álláspontnak felel meg a javaslat 18. §-ában foglalt szabályozás.

l) Új rendelkezés a 20. §-ban, hogy *a szerző halála után a szellemi érdekű jogainak érvényesítésére hivatott személyek* fel vannak sorolva. Ezek nem azonosak azokkal a személyekkel, akik – a mai jogállapotnak megfelelően – a szerző vagyoni érdekű jogait hivatottak a szerző halála után a javaslat szerint is érvényesíteni. Az elhalt szerző szellemi érdekeinek gondozása ugyanis nem bízható azokra, akik a szerző vagyoni érdekeinek érvényesítésére jogosultak, hanem csak olyanokra, akikről elvárható, hogy a szerző személyiségének megvédésére a szerzőhöz való családi kapcsolatuknál fogva vagy közérdekből vállalkoznak.

ly) Pótolja mai jogunk hiányait a 21. § azzal is, hogy kifejezetten megtiltja az örökösöknek is *az alkotás oly megváltoztatását*, amely a közönség számára nincs felismerhetővé téve. Arról is kifejezetten rendelkezik ez a §, hogy a nyilvánosságra hozni, amíg le nem telt az az idő, amelyre a szerző tilalma vonatkozik. E rendelkezések megszegése miatt a dolog természetéhez képest azok léphetnek fel az örökös ellen is, akik a szerző szellemi érdekeinek érvényesítésére jogosultak a szerző halála után, de a szóban levő tilalmak kiterjednek a most említett személyekre is éppúgy, mint az a tilalom, amely képzőművészeti alkotás eredetijén a szerző nevének vagy jegyének halála után feltüntetésére vonatkozik.

m) Kifejezetten rendelkezik a javaslat 22. §-a abban az irányban, hogy *akire a szerző vagyoni érdekű jogát átruházta, az ezt rendszerint csupán a szerző beleegyezésével ruházhatja másra*, s ha az átruházott jog a megszerzőre vagy jogutó-

dára nézve megszűnik, a szerző joga eredeti terjedelmét nyeri vissza. A szerzői jogot ugyanis nem lehet csupán mint vagyontárgyat tekinteni, mert a szerzőhöz való vonatkozását is megtartja, a szerzőre – vagy örökösére – pedig nem lehet közbömbös, hogy ki az, aki átruházás folytán az alkotást értékesítheti.

n) Míg az 1921:LIV. tc. 3. § 3. bekezdése csak a szerzőnek biztosít jogot átruházás esetén változtatásra, a javaslat 26. §-a az *átruházott jog megszerzőjének is megenge di, hogy az alkotáson olyan változtatást tegyen, amely az átruházás világos céljához képest nyilvánvalóan szükséges, hacsak a szerzőnek nincs nyomós oka arra, hogy az ily változtatás ellen tiltakozzék. Annyiban is túlmegy a javaslat a hatályos jogon, hogy a szerzőt feljogosítja arra, hogy alkotásának értékesítését átruházás esetén tiltsa meg, ha erre nyomós oka van, de csak az ebből eredő kár megtérítése fejében, szükség esetén biztosíték nyújtása mellett. A szerző szellemi érdekeit ezzel is óvni kívánja a javaslat, anélkül hogy a szerzői jog megszerzőjének vagyoni érdekeit csorbítaná.*

ny) A 27. és a 28. § részletesen szabályozza azt a viszonyt, amely a szerző és az alkotást eredeti példányként hordozó testi tárgy tulajdonosa közt keletkezik. Így kimondja a javaslat, hogy abban az esetben, ha a szerző azt a testi tárgyat, amely alkotását eredeti példányként hordozza, más tulajdonába bocsátja, az ily dolog tulajdonosa – a javaslatban meghatározott kivételekkel – a szerző szellemi érdekeinek érvényesítésére irányuló jogát egyáltalában nem, a szerző vagyoni érdekének érvényesítésére irányuló jogát pedig csak a szerző beleegyezésével gyakorolhatja. Ami pedig az ily testi tárgy tulajdonosának kötelezettségeit illeti a szerző irányában, ebben a tekintetben a javaslat azt az általános elvet állítja fel, hogy a tulajdonos köteles túrni, hogy a szerző alkalmas módon és a tulajdonos érdekeinek méltánytalan sérelme nélkül az alkotásra vonatkozó szellemi és vagyoni érdekét érvényesíthesse, így különösen alkotását többszörösíthesse vagy közvetve elsajátíthassa. Ennek az elvnek is vannak azonban korlátai a javaslat szerint. Általános elvi korlát az, hogy nem terheli ily kötelezettség a tulajdonost, ha az ő szembenálló érdekei nagyobb súlyúak, mint a szerző érvényesíteni kívánt érdeke. Példaképpen hozza fel a javaslat azt, hogy a tulajdonos nem köteles a dolgot a szerzőnek a szóban lévő célból kiadni, sem pedig a művet változatlanul fenntartani vagy a rongálástól vagy a pusztulástól megóvni, sem a megrongálódott művet kizárólag a szerzővel állíttatni helyre. Másik példa a szóban lévő korlátozásra az, hogy a szerző – megállapodás hiányában – nem korlátozhatja a képzőművészeti alkotását eredeti példányképpen hordozó testi tárgy tulajdonosát abban, hogy az ily tárgyat mi módon helyezze el. Míg a tulajdonos kötelezettségének korlátait a javaslat a szerző irányában általános elvi kijelentéssel határozza meg, addig a tulajdonos jogosultságára vonatkozó általános – negatív – elvet csupán egy kimerítően meghatározott kivétellel töri át. Eszerint a képzőművészeti alkotást az ezt eredeti példányképpen hordozó testi tárgy tulajdonosa kétség esetén nyilvánosságra hozhatja, és közszemlére tétellel vagy a látást ismételhetően közvetítő készülék útján bemutatással értékesítheti is.

o) Nagy jelentőségű újítást foglal magában a javaslat 29. és 30. §-a, amely az 1875: XXXVII. tc. II. részének 8. címében a *kiadói ügyletet szabályozó rendelkezések egy hiányát pótolja*, de egyúttal kiterjed a szellemi alkotás értékesítésének a kiadói ügyleten kívül eső más módjaira is. Megengedi ugyanis a javaslat 29. §-a azt, hogy olyankor, ha az alkotás értékesítésére átruházás útján adott engedéllyel a kitűzött határidőben, ilyenek hiányában pedig a körülményeknek megfelelő méltányos határidőben, amennyiben pedig ez nem állapítható meg, a javaslatban meghatározott időponttól számított két évig a szerző hibáján kívül és beleegyezése nélkül nem élnek, vagy oly fogyatékosan élnek, hogy a szerzőnek jogos érdeke sérelmet szenved, a szerző a szerződéstől elállhasson, mintha azt meg sem kötötték volna. A két-évi időtartamot a szerződés megkötésétől, ha pedig az alkotás példányának átadása később történt, ettől az időtől kell számítani. A szerző nyomban elállhat, ha a másik fél egyáltalában nem képes kötelezettségét teljesíteni, vagy ha a teljesítést megtagadta, vagy ha a szerzőnek nyomatékos érdeke a teljesítés ellen szól, így különösen, ha az előadás nyilvánvalóan meg nem felelő, p. o. teljesen alkalmatlan szereplőkkel vagy oly változtatásokkal történik, amelyekhez a szerző nyomós okból nem járulhat hozzá. Ha a szerző jogosan áll el a szerződéstől, nem köteles kiadni a már megkapott ellenértéket, kivéve, ha ezt méltánylást érdemlő körülmények, így különösen a másik fél vétkességének hiánya vagy a szerző sérelmének kisebb foka indokoltan nem mutatják. A szerző előzetes lemondásának az elállási jogról nincs joghatálya. A szerzőnek a javaslatban meghatározott jogokat meghaladó jogai érintetlenül maradnak. A 29. §-nak ezeket a rendelkezéseit megfelelően kell alkalmazni olyankor is (30. §), ha nem az értékesítésre adott engedély fogantatba vételének teljes hiányáról van szó, hanem csupán arról, hogy elfogyott alkotásának új kiadását az, akinek erre joga van, az átruházó hibáján kívül és beleegyezése nélkül legalább két éven át elfogadható indok nélkül nem teljesíti, vagy színszerű előadás céljára átadott alkotást az, akinek erre joga van, a szerző hibáján kívül és beleegyezése nélkül legalább két éven át nem ad újra elő. Ezt a határidőt attól a naptól kell számítani, amikor az előbbi kiadás elfogyott, illetőleg amikor a művet az ily jogosult utójára adta elő.

ö) A szerző érdekével szemben álló érdekek mérlegelése alapján *egyesek javára korlátozza a javaslat a szerző jogát* a 31–44. §-ban. Ezek közül új elsősorban a 31. §-nak az a rendelkezése, amelynek értelmében még a szerző sem hozhatja nyilvánosságra alkotását, ha pedig nyilvánosságra hozta, nem értékesítheti abban az esetben, ha a házastárs ellenzi, és az alkotás alkalmas arra, hogy oly közbotrányt keltsen, mely az ellenző házastárs személyét érinti.

A többi ilyen korlátozásról alább, *p–u)* pont alatt van szó.

p) Az *arcképek* tekintetében a javaslat 32. §-a – az 1921:LIV. tc. 64. §-ától eltérően – nem a megrendelő, hanem az *ábrázolt személy beleegyezését* kívánja a szerző jogának értékesítéséhez, lényegileg bírói gyakorlatunkkal összhangban. Nagy gyakorlati jelentőségű korlátozása a szóban lévő elvnek az, hogy a javaslat szerint

megadottnak kell tekinteni a beleegyezést akkor is, ha az ábrázolt személy vagyoni ellenértékben részesült azért, mert arcképének vagy szoborképmásának elkészítését megengedte a szerzőnek. További korlátozás az, hogy az ábrázolt személy halálának évétől számított tíz év után a szerző feltétlenül jogosult a nyilvánosságra hozatalra és az értékesítésre. Ez idő eltelte előtt olyankor, ha a beleegyezést nem lehet megadottnak tekinteni, sem az ábrázolt személyt nem lehet megkérdezni, az ábrázolt személy házastársának, ivadéka, elődjének vagy testvéreinek beleegyezése szükséges, mégpedig az utóbb említettek csak az előbb említett jogosult hiányában adhatják beleegyezésüket. A beleegyezést vissza lehet vonni anélkül, hogy ezért kártérítés járna. Nincs szükség az ábrázolt személy beleegyezésére nem megrendelésre készült arckép vagy szoborképmás nyilvánosságra hozatalához, ha ez a művészet magasabb érdekét szolgálja.

Másik korlátozása a szerző jogának arckép vagy szoborképmás tekintetében az, hogy az ily alkotást – más megállapodás hiányában – fénykép útján többszörösítheti vagy közszemlére teheti a megrendelő vagy jogutóda, úgyszintén az ábrázolt személy vagy házastársa, ivadéka, elődje vagy megbízottja.

Mindez arra az esetre is áll, ha az arckép vagy szoborképmás nem részesül a szerzői jog oltalmában.

További kivételeket is tesz azonban a javaslat az alól az elv alól, hogy arckép értékesítéséhez az ábrázolt személy beleegyezése szükséges. Az egyik ilyen kivétel az, hogy nincs szükség az ábrázolt személy beleegyezésére, ha az igazságszolgáltatás vagy a közbiztonság érdekében hatóság készített vagy hoz egyébként nyilvánosságra vagy terjeszt arcképet. A másik kivétel az, hogy sem a szerző, sem az ábrázolt személy beleegyezése nem szükséges a közéletben és általában a napi eseményekben szereplő, vagy gyülekezeten, felvonuláson vagy más ily alkalommal jelen volt személy arcképének hírlapban vagy folyóiratban vagy mozgófénykép útján közléséhez, sem arcképnek tudományos, oktató vagy általában közművelődési célból közszemlére tételéhez, többszörösítéséhez, a látást közvetítő készülék, így különösen mozgófénykép vagy rádió (képtávirat) útján vagy egyébként nyilvános bemutatásához. A most említett kivételek azonban nem érvényesülhetnek abban az esetben, ha ez az ábrázolt személy, vagy ha meghalt, házastársa, ivadéka, elődje vagy testvére érdekét méltánytalanul sértené.

r) Hatályos szerzői jogunk hiányosságát pótolja a 31. §, amely a *levelek nyilvánosságra hozatalának feltételeit* szabályozza arra az esetre is, ha szellemi alkotásnak tekinthetők. A javaslat álláspontja az, hogy levelet, naplót vagy más bizalmas iratot, amelyet a szerző nem szánt a nyilvánosságnak, akkor is csak a címzett beleegyezésével szabad nyilvánosságra hozni, ha szellemi alkotásnak tekinthető. A címzett halála után, ha az elhalt végrendelettel nem intézkedett másképp, és az elhalálozás évétől számított tíz év még el nem telt, beleegyezésre az elhalt házastársa, ivadéka, elődje vagy testvére jogosult, azonban az utóbb említettek csak az előbb említett jogosult hiányában. Nincs szükség beleegyezésre, ha a nyilvánosságra hozatalt oly méltánylást érdemlő érdek kívánja, amely nagyobb súlyú, mint

az az érdek, amely a nyilvánosságra nem jutáshoz fűződik. Ily esetben természetesen a szerző beleegyezésére sincs szükség. Jogellenesen nyilvánosságra hozott nyitott levelet, naplót vagy más bizalmas iratot terjeszteni sem szabad mindaddig, amíg a nyilvánosságra hozatalt ellenezni lehetne.

s) Eltér a javaslat a hatályos szerzői jogunktól annak a jognak minősítése tekintetében, amelyet az 1921:LIV. tc. 8. §-a juttat az előadóművésznek akkor, amikor az *előadóművészet eredményét* a szerzői jog oltalma alá helyezi annyiban, amennyiben ez az eredmény a látást vagy hallást ismételhetően közvetítő készüléken van megrögzítve. Az 1921:LIV. tc. álláspontja ugyanis ebben a tekintetben az, hogy a mechanikai előadás céljára szolgáló, művészi tevékenységgel járó alkalmazás ugyanolyan megítélés alá esik, mint a mű más nyelvre fordítása vagy egyéb átdolgozása, átalakítása vagy felhasználása, általában közvetített elsajátítása. A törvény szövege nem elég világos ugyan abban a tekintetben, kit illet meg a – másodlagos – szerzői jog az ily alkalmazás tekintetében, nevezetesen közvetlenül azt a személyt-e, akinek üzleti vállalkozása a készüléket létrehozta, vagy pedig közvetlenül az előadóművészt-e, aki ily szerzői jogát a vállalkozóra ruházhatja. Némileg világosabb a szövegezésnél az indokolás, amely az előadót az alkalmazás szerzőjeként jelöli meg. Új szerzői jogi törvény alkotásakor a szóban lévő jogi konstrukciót nem lehet fenntartani. A javaslat alkalmazási körét ugyanis a szellemi alkotás fogalma határolja el, ez pedig a javaslat 2. §-a értelmében a szellemi tevékenységnek csupán közlésre is alkalmas eredménye lehet, maga a közlés azonban nem. Ehhez képest a javaslat 35. §-a fenntartja ugyan azt a helyes elvet, hogy az előadóművésznek jogot kell biztosítani a szóban levő alkalmazás tekintetében, azonban ez a jog nem azonos a javaslat 1. §-ában meghatározott szerzői joggal, hanem *sui generis* jog, amelynek időtartama is különbözik a javaslat rendszerében a szerzői jog tartamától. Ilyen jogot biztosít a javaslat 36. §-a az előadóművésznek a rádióközvetítés és más hasonló közlés tekintetében is.

sz) A javaslat 37. §-a lényegesen eltér a fennálló jogtól, amennyiben az 1875:XXXVII. tc.-be foglalt kereskedelmi törvény 517. §-ával ellentétben nem enged meg, hogy *gyűjteménybe felvett adalékok szerzői* más megállapodás hiányában a szerkesztő beleegyezése nélkül adhassák ki külön oly alkotásokat, amely a gyűjtemény megjelenése előtt még nem jelent meg. A gyűjteményes mű kelendőségét ugyanis jelentékenyen befolyásolhatja az, ha egyes lényeges részeit külön is ki lehet adni. A szerkesztő lehet csak hivatott megítélni, mikor nem kell tartani ebből eredő hátránytól. A szerkesztőnek ezt a jogát ellensúlyozza a javaslat 24. §-ának utolsó bekezdése azzal, hogy a szerzőt is feljogosítja annak megtiltására, hogy az ily adalékot az ő beleegyezése nélkül a gyűjteményen kívül is értékesítsék, feltéve, hogy szerzői oltalom alá eső műről van szó. Az adalék szerzőjének szóban levő korlátozását kimondó elv azonban egyébként sem feltétlen. Lényegesen enyhíti ennek az elvnek szigorúságát az a további rendelkezés, hogy az adalékot a díjazásban

nem részesülő szerző más megállapodás hiányában szabadon értékesítheti, ha egy év eltelt annak az évnek befejezését követően, amelynek folyamán az adalék a gyűjteményes mű keretében megjelent. Még lényegesebb kivétel a 38. §-nak az a szabálya, amely szerint olyankor, ha a gyűjtemény rendszeresen visszatérő időszaként jelenik meg (hírlap, folyóirat, naptár stb.), az adalékot szerzője szabadon értékesítheti, hacsak az eset körülményei arra nem mutatnak, hogy erre a gyűjtemény szerkesztője vagy kiadója kizárólagos jogot szerzett. Ilyen esetben is joga van azonban a szerzőnek az adalékot értékesíteni, ha egy év már eltelt annak az évnek befejezése óta, amelyben az adalék a gyűjteményben megjelent. Nem korlátozza a javaslat a szerző jogát hírlapban megjelent nyelvi alkotása tekintetében. Lényegileg megfelel ez a kiadói ügyletről szóló hatályos rendelkezéseknek, mégis azzal az eltéréssel, hogy ily szabad felhasználásnak csak más megállapodás hiányában lehet helye, továbbá, hogy az erre vonatkozó rendelkezés nem terjed ki folyóiratban megjelent alkotásokra.

t) Nem tartja fenn a javaslat a hatályos szerzői jognak azt a szabályát, amely szerint olyankor, ha a műnek több szerzője van, a nyilvános előadás joga tekintetében az általános szabályokat azzal az eltéréssel kell alkalmazni, hogy – zenés színművek kivételével – szöveges zeneművek előadásához a szerzőket egymással szemben megillető jogok sérelme nélkül a zeneszerző beleegyezése elegendő. Erre a kivételre ugyanis nincs szükség, amint más szerzői jogi törvények példája is mutatja. Gyakorlati szükség mutatkozik azonban annak a kérdésnek tisztázására, vajon kit illet a *mozgófényképeszeti alkotáshoz közvetlenül írt zene mechanikai előadásának joga*. Tekintet nélkül ugyanis arra, hogy az ily zene filmen vagy más készüléken van-e megrögzítve, annyira egységbe olvad a szoros értelemben vett mozgófényképeszeti alkotással, hogy ezt a tényleges összefüggést nem lehet figyelmen kívül hagyni, és gondoskodni kell róla, hogy a szoros értelemben vett mozgófényképeszeti alkotás előadására jogosított személy akadály nélkül gyakorolhassa mindenki irányában, így az ily zene szerzője irányában is a kísérőzene mechanikus előadásának jogát. Ezért a javaslat 39. §-a kimondja, hogy üzleti vállalat körében előállított – hangos, beszélő vagy néma – mozgófényképeszeti alkotáshoz közvetlenül írt és a hallás számára ismételterően közvetítő készüléken megrögzített kísérőzene vetítéssel egyidejű ily előadásának joga a mozgófényképeszeti alkotás szerzőjét illeti.

Tekintettel a mozgófénykép-alkotás sajátos jellegére, azt is kimondja a javaslat, hogy a mozgófényképeszeti alkotás létrehozásánál közreműködő előadóművészeknek az a joga, hogy előadásuk eredményének a látást ismételterően közvetítő készüléken megrögzítésébe beleegyezzenek, a törvény erejénél fogva a mozgófényképeszeti alkotás szerzőjére száll át.

ty) *Hanglemezek és általában a látást vagy hallást ismételterően közvetítő készülékek előállításával vagy árusításával foglalkozó üzletek* folytatásához általában hozzátartozik az is, hogy az ily készülékek vásárlói előtt a megrögzített alkotást előadják vagy bemutassák avégett, hogy a vásárlók a készülék értékéről meggyő-

zödést szerezhessenek. Minthogy az ily módon megrögzített alkotás előadásának vagy bemutatásának joga a javaslat 13. §-ához képest a szerzót illeti, és ez alól általában csupán annyiban tesz kivételt a 63. §, hogy az ily előadás vagy bemutatás házi vagy iskolai körben szabad, ehhez képest szükségesnek mutatkozik, hogy a javaslat 40. §-a kifejezetten rendelkezék afelől, hogy a látást vagy hallást ismételhetően közvetítő készüléket alkotás láthatóvá vagy hallhatóvá tételére szabadon lehet használni ily készülékek előállításával vagy árusításával foglalkozó üzleti vállalat körében, ha ez az üzlet folytatásához szükséges.

Ugyanígy rendelkezik ez a § rádióközvetítés hangszóró vagy más ily készülék útján hallhatóvá vagy láthatóvá tétele felől, ha ez oly üzleti vállalat körében történik, amely rádiókészülékek előállításával vagy árusításával foglalkozik.

u) Hanglemez vagy a hallás számára ismételhetően közvetítő készüléknek az ily módon megrögzített nyelvi vagy zenei alkotás előadására való felhasználását kívánatos megkönnyíteni arra az esetre is, ha ez nem az ily készülékek előállításával vagy árusításával foglalkozó üzleti vállalat körében történik. Különösen azokat az eseteket tartja szem előtt a javaslat, amikor az ily készülékek használata a közönség szórakoztatására szolgáló üzleti vállalat körében folyik. Az ily vállalatok érdekeinek figyelembevételével úgy rendelkezik a 41. §, hogy hanglemezt vagy a hallás számára ismételhetően közvetítő készüléket nyelvi vagy zenei alkotás előadására bárki szabadon használhat, ha a lemezért vagy készülékért szerzői pótdíjat rótt le, és ez a lemezen vagy készüléken fel van tüntetve. A részletes szabályok megalkotását, így különösen a szerzői pótdíj mértékének, lerovásának és elszámolásának, továbbá a lerovás feltüntetésének módját, úgyszintén a jogosultat illető ellenőrzés módjának meghatározását a javaslat az igazságügyminiszterre bízta.

Hasonló megfontolásokból kiindulva a rádióvállalatot is ily kedvezményben kívánja részesíteni a javaslat 41. §-a, amikor kimondja, hogy abban az esetben, ha ily készüléket belföldön jogosan adtak ki, a rádióvállalat kívánhatja, hogy a jogosult illő megtérítés fejében engedje meg az ily nyelvi vagy zenei alkotás rádió útján az ily készülék felhasználásával való közlését. A javaslat rendszerében ugyanis a készülék ily felhasználása csak a szerző beleegyezésével van megengedve, aki az ily beleegyezés megadására az általános szabályok szerint nem volna köteles.

Mindezek a rendelkezések nem nyernek alkalmazást hangos- vagy beszélőfilmre.

Az említett megfontolásokon alapul a javaslat 42. §-ának az a rendelkezése is, hogy rádióközvetítést fel lehet használni nyelvi vagy zenei alkotás hangszóró vagy más ily műszaki berendezés útján hallhatóvá vagy láthatóvá tételére, ha ezért szerzői pótdíjat fizettek. A részletes szabályokat ebben a vonatkozásban is az igazságügyminiszter van hivatva megállapítani a javaslat szerint.

A rádióközvetítés kulturális jelentőségére tekintve, amely a szellemi alkotás széles néprétegek részére könnyen hozzáférhetővé tételében áll, a szerző jogának azt a további korlátozását létesíti – külföldi példa nyomán – a javaslat 43. §-a, hogy nyilvánosan (színházban, hangversenyteremben stb.) előadott nyelvi vagy zenei

alkotást rádióközvetítés céljára, a törvény korlátai között szabadon lehet felhasználni, s az, aki ily előadást üzletszerűen rendez, köteles megengedni a szükséges műszaki berendezés elhelyezését és kipróbálását. A szerző és az ily üzleti vállalkozások érdekeinek megóvása végett azonban szorosán körülhatárolja a javaslat a szóban lévő jog gyakorlását azzal, hogy színpadi mű első tíz előadásának ily felhasználását nem engedi meg, továbbá kimondja, hogy sorozatos előadások esetén a szóban lévő jogot legfeljebb hetenként egyszer lehet gyakorolni. Ezenfelül a szerző szellemi érdekeit is óvja a javaslat azzal, hogy az ily jog gyakorlását csak arra az esetre engedi meg, ha a rádióközvetítés mind művészi, mind műszaki szempontból megfelelő. A felügyelet és ellenőrzés módját az iparügyi miniszter rendelettel szabályozza. Természetesen az ily rádióközvetítésért méltányos megtérítés jár a szerzőnek vagy jogutódjának. Az eljárás egyszerűsítése és gyorsítása érdekében megengedi a javaslat, hogy megegyezés hiányában egyeztető bizottság kísérelje meg a kiegyenlítést. E bizottság szervezetét és eljárását az igazságügyminiszter az iparügyi miniszterrel egyetértve, rendelettel szabályozza. Ha az egyeztetés nem jár eredménnyel, a törvény rendes útján van helye eljárásnak.

Új a javaslat 44. §-ának az a rendelkezése, amely kifejezetten állást foglal abban a tekintetben, hogy közszemlére tett vagy nyilvános árverésre bocsátott képzőművészeti vagy iparművészeti alkotás többszörösítését a kiállító vagy árverést rendező a kiállításra vagy árverésre készült katalógusban szabadon közölheti.

ü) A szerzői jog körérendékü korlátozásai közt első helyen szabályozza a javaslat az *időbeli korlátozásokat*. Az erről rendelkező szabályok lényegükben fenntartják a hatályos jogot. Eltérés az, hogy elejti a javaslat az 1921:LIV. tc. 12. § utolsó bekezdésében foglalt azt a korlátozást, amely szerint nyilvános tárgyalásokon, tanácskozásokon vagy összejöveteleken különböző alkalmakkor tartott *beszédekből álló gyűjteményes mű* kiadásához a szerző halála után a jogutódok beleegyezése nem szükséges akkor, ha a szónok életében vagy halálától számított tíz év alatt a beszédek gyűjteménye meg nem jelent. A javaslat 7–9. §-ához képest tárgytalanná vált továbbá az oltalmi idő különleges számítása akadémiák vagy más közületek részéről a szerző megnevezése nélkül kiadott alkotások tekintetében. Eltérés az is, hogy a 47. § szerint a névtelenül vagy álnév alatt nyilvánosságra hozott alkotások védelmi idejét a nyilvánosságra hozataltól, nem pedig a megjelenéstől kell számítani, de nem áll ez a több részben (kötetben) kiadott alkotások védelmi idejének a javaslatban részletesen szabályozott számítási módjára. Nem tartalmaz kifejezett rendelkezést a javaslat a *mozgófényképészeti alkotások védelmi idejének számítása* tekintetében arra az esetre, ha az ily alkotás álnév alatt vagy a szerző megnevezése nélkül került nyilvánosságra. Ebben az esetben a védelmi időt a javaslat általános szabályához képest a nyilvánosságra hozatal évétől kell számítani. Ebben a tekintetben megegyezik a javaslat a hatályos szerzői jogi törvény 75. §-ával.

Új rendelkezés a javaslatban a 49. §-nak az a szabálya, amely állást foglal abban a kérdésben, mi történjék abban az esetben, *ha a szerző vagyoni érdekü joga*

örökös hiányában vagy más okból megszűnik. Kifejezett rendelkezés hiányában a szerző jogától függő jogok gyakorlása, így különösen a kiadó joga nem állhat fenn tovább, mint a szerzői jog. A kiadói ügylet hatályosságának feltétele mindenesetre az, hogy fennálljon a szerzőnek az az abszolút joga, amelyen a kiadó joga alapul. Hatályos szerzői jogunk szerint valóban ez is a helyzet, holott ennek visszássága szembeszökő. Ezért a javaslat 49. §-a kimondja, hogy olyankor, ha a szerző vagyoni érdekű joga akár örökös hiányában, akár más okból megszűnik, a szerző halálát követő 50 év elteltéig tovább is gyakorolni lehet azokat a jogokat, amelyek harmadik személyt annak folytán illetnek, hogy a szerző alkotását értékesítette. Arról is gondoskodik a javaslat, hogy abban az esetben, ha a szerző vagyoni érdekű joga örökös hiányában megszűnik, a szerző életében nyilvánosságra hozott alkotást hagyatéki teher fedezése végett értékesíteni lehessen. Az ilyen értékesítés céljára a hagyatéki bíróság gondnokot rendel, azonban az ilyen kirendelés legfeljebb a védelmi idő tartamára szól, de korábban is nyomban meg kell szüntetni, mihelyt a gondnok feladatát teljesítette. A gondnok által kötött ügyletek hatálya is csak a védelmi időre szorítkozik.

v) A javaslat 51–64. §-ában meghatározott egyéb közérdekű korlátozások lényegileg felölelik a hatályos szerzői jog ily irányú szabályait, mégis több olyan kiegészítéssel, amely a javaslatban szabályozott új anyag szükséges kiegészítését foglalja magában. Így a javaslat 56. §-a szerint bárkinek joga van arra, hogy – a forrás világos feltüntetésével – megzenésített és megjelent kisebb verses művet vagy ily megjelent nagyobb verses mű kisebb részeit a zenei alkotás nélkül is többszörösítse az ily zenei alkotás rádióközvetítéséről szóló program vagy a hallást ismételhetően közvetítő készüléken (p. o. hanglemezen) vagy mellékletén, feltéve, hogy a melléklet mint ilyen világosan felismerhető, és a készülék előállítása nem jogosulatlan. Az 57. § 2. pontja pedig a javaslatnak azt az újítását, amely szerint nyelvi alkotás nem színszerű előadása is a szerző vagyoni érdekű joga, úgy egészíti ki, hogy bárkinek joga van arra, hogy megjelent nyelvi alkotást nem színszerűen előadhasson, ha belépti díjat nem szednek, és az előadás nem kereset céljára történik. Ez a rendelkezés csak abban az esetben alkalmazható, ha az előadó nem részesült díjazásban, kivéve, ha az előadás a hallást ismételhetően közvetítő készülék útján vagy rádióközvetítés felhasználásával megy végbe.

A javaslatnak azzal az álláspontjával, amely szerint az alkotás bármily előadása vagy bemutatása a szerző joga, függ össze a 63. §-nak az a szabálya, amely szerint bárkinek joga van a nyilvánosságra hozott alkotás személyes előadására vagy a hallást közvetítő készülék útján előadására, vagy a hallást vagy a látást közvetítő készülék útján hallhatóvá vagy láthatóvá tételére, úgyszintén rádióközvetítés hangszóró vagy más műszaki berendezés útján hallhatóvá vagy láthatóvá tételére is, ha ez házi vagy iskolai körben megy végbe. Végül, közérdekből korlátozza a 64. § a szerzőnek azt a jogát, amely szerint alkotását üzletszerű bérbeadása (kikölcsönzése) útján terjesztheti. E korlátozás szerint nem terjed ki a szerző joga alkotása közkönyvtárban levő példányának kikölcsönzésére akkor sem, ha ez díjazás fejében történik.

A szerzői jog más közérdekű korlátozásait is megállapítja a javaslat a hatályos szerzői jog ily korlátozásai mellett. Így az 55. § megengedi, hogy már megjelent kisebb terjedelmű *verses művet* vagy már megjelent verses mű kisebb részeit a forrás világos feltüntetésével *új zenei alkotásának szövege gyanánt* ezzel együtt bárki értékesíthesse, azonban az ebből eredő jövedelem méltányos hányadát a verses mű szerzője részére kell juttatni. Ilyen új korlátozást foglal magában a javaslat 57. és 59. §-a, amikor bárkinek megengedi, hogy nyilvánosan előadott nyelvi vagy zenei alkotás kisebb részét a látást vagy hallást ismételhetően közvetítő készüléken *mozgófényképeszeti tudósítás céljára* megrögzíthesse, és az ily készüléket értékesíthesse anélkül, hogy a szerző és az előadóművész beleegyezésére szükség volna. Nagy gyakorlati jelentőségű újítás a javaslat 60. §-ának az a rendelkezése, amely szerint megjelent zenei alkotást – bizonyos korlátozással – szabadon elő lehet adni, ha az előadás *nem kereseképpen* történik, vagy *egyházi vagy más ünnepélyesség alkalmával*, vagy az előadásra kötelezettek részéről *katonai szolgálat körében*, feltéve, hogy belépti díjat nem szednek, úgyszintén *kintornán*, *zenei automatán* vagy a hallás számára ismételhetően közvetítő más ily készülék útján, feltéve, hogy a zenei alkotás megrögzítése nem személyes előadás felhasználásával történt.

A szerzői jog korlátozása tekintetében a hatályos szerzői jogtól tett egyéb eltérések felől a részletes indokolás emlékezik meg.

w) A szerzői jog bitorlásának *magánjogi következményeiről* rendelkező harmadik fejezetben lényegesen eltér a hatályos szerzői jogtól a 65. §-nak az a rendelkezése, amely szerint keresetet lehet indítani pusztán abbahagyás vagy az ismétléstől eltiltás iránt is. Lényeges újítás a 66. §-ban az is, hogy a sértett fél akár kártérítés, akár a gazdagodás kiadása helyett szabad választása szerint méltányos díjazást követelhet, továbbá, hogy a kártérítésen felül az ezt meghaladó tiszta nyereség kiadását is követelheti a bitorlótól. Több személy kártérítési felelőssége tekintetében átveszi a javaslat 67. §-a a tisztességtelen versenyről szóló 1923:V. tc. egyes rendelkezéseit.

Új a 71. § 4. bekezdésében foglalt az a szabály is, amely szerint abban az esetben, ha képzőművészeti alkotás jogellenesen létrejött példánya nagy művészi értékű, a bíróság elrendelheti, hogy megsemmisítés helyett közgyűjteményben helyezék el.

x) A szerzői jogi *polgári peres eljárást* tárgyzó negyedik fejezet körében a legfontosabb újítás az, hogy a keresetet minden esetben közölni kell a szerzői jogi szakértő bizottsággal. Kívánatos ugyanis, hogy a szakszempontok a szerzői jogi perekben minél szélesebb mederben érvényesüljenek anélkül, hogy a bíróságnál ülnököket kellene alkalmazni. A bíróság ily vegyes rendszerű összetétele a tapasztalat szerint számos hátránnyal jár, amelyeket el lehet kerülni a szerzői jogi szakértő bizottság minél kiterjedtebb bevonásával. Az 1923:V. tc. 41. §-ának hasonló rendelkezése jól bevált.

y) A büntető rendelkezésekről szóló ötödik fejezet lényegesen eltér a hatályos jogtól, amikor megszünteti azt a következtetlenséget, hogy a szerzői jog bitorlásának

megbüntetése polgári perre tartozik. Ez a rendszer semmiképpen sem illik a magyar igazságszolgáltatás eszmekörébe, más európai államokban sem ismeretes, és a szerzői jogi szakértő bizottság kötelező értesítése a feljelentésről alkalmas arra, hogy a legtúlzottabb aggodalmakat is eloszlassa, amelyek inkább az újításnak, mint a dolog érdemének szólhatnak. A javaslat új rendszeréből folyik az a törvénytechnikai újítás, hogy a szerzői jog bitorlásának büntetendő eseteit a javaslat részletesen meghatározza, így a 78. § azokat a tényálladékokat, amelyek a szerző szellemi érdekű jogának megsértésére vonatkoznak, a 79. § pedig azokat a tényálladékokat, amelyek a szerző vagyoni érdekű jogának vagy a javaslat rendtelkezősein alapuló más vagyoni érdekű jog bitorlásában állnak. A 80. § külön határozza meg az arcképekre és a levelekre vonatkozó rendelkezések megszegésével elkövetett bűncselekményeket.

A tulajdonos és a megbízó büntetőjogi felelőssége tekintetében a javaslat 81. §-a átveszi a tisztességtelen versenyről szóló 1923:V. tc. 19. §-ának megfelelő szabályát, amely szerint abban az esetben, ha a vétséget vállalat alkalmazottja vagy megbízott követte el, és a vállalat tulajdonosát (üzletvezetőjét), illetőleg a megbízót a hivatásából folyó felügyeleti vagy ellenőrzési kötelességének teljesítésében akár szándékos, akár gondatlan mulasztás terheli, a vállalat tulajdonosa (üzletvezetője), illetőleg a megbízó vétség miatt büntetendő. Ennek a rendelkezésnek nagy jelentősége éppen a szerzői jog körében nyilvánvaló.

A büntetés meghatározása tekintetében eltér a javaslat 82. §-a a hatályos szerzői jogtól annyiban, hogy szabadságvesztés-büntetés alkalmazását is lehetővé teszi arra az esetre, ha a tettes visszaeső.

A javaslat új rendszeréhez képest rendelkezik a 83. § a magánindítványról és a főmagánvádról is. Ebben a keretben – a kétségek elosztatása végett – kiterjed a javaslat a magánindítvány egyes eseteiben az erre jogosult személy meghatározására is.

A katonai büntetőtörvénykönyvről szóló 1930:II. törvénycikkkel, úgyszintén a honvédség katonai bűnvádi perrendtartásról szóló 1912:XXXIII. törvénycikkkel összhangban kimondja a javaslat 85. §-a, hogy a katonai büntetőbíráskodásnak alávetett egyénnel szemben az eljárásra a katonai bíróságok vannak hivatva. Ha azonban a magánindítványra jogosult nincs alávetve a katonai bíráskodásnak, a felmentett terhelt az ítélet közzétételének elrendelését annál a törvényszéknél kérheti, amely egyébként a bűnvádi eljárásra illetékes volna.

A bizonytalanság elhárítása végett arról is kifejezetten rendelkezik a javaslat 86. §-a, hogy a sajtójogi felelősség és a sajtóeljárás szabályai a szerzői jog bitorlásának vétségére nem nyernek alkalmazást.

z) A vegyes rendelkezéseket tartalmazó hatodik fejezet – címének megfelelően – különféle jellegű jogszabályokat tartalmaz. A hatálybalépésről és a végrehajtásról szóló, úgyszintén az átmeneti rendelkezések mellett kiterjed ez a fejezet egyfelől azokra az esetekre, amikor a szerzői joghoz hasonló oltalomnak van helye, bár a javaslat 2. §-ában a szellemi alkotásról adott meghatározás nem alkalmazható (87–

90., 93. §), másfelől olyan általános rendelkezésekre, amelyek célszerűen csak itt helyezhetők el (96., 98., 100. §), továbbá a kiadói ügyletről szóló rendelkezések módosítására (101. §), végül a törvények és rendeletek kiadására vonatkozó elvi kijelentésre (91. §), a vádlottak arcképeinek közzétevése tekintetében megállapított tilalomra (97. §), a tisztességtelen versenyről szóló törvénynek a címoltalomról szóló rendelkezéseket módosító szabályára (90. §), a kiadónak a példányszám bejelentésére irányuló kötelezettségére (102. §), úgyszintén a büntetőügyi illetékkötelezettség megállapítására adott törvényi felhatalmazásnak a javaslatban meghatározott egyes bűncselekmények kiterjesztésére (103. §).

Azzal, hogy a javaslat a szerzői jog oltalmának egyes tárgyait nem az általános szabályok keretében, hanem a vegyes rendelkezések között külön említi fel, a rendszer szempontjából lényegesen eltér a hatályos szerzői jogunktól. Így elsősorban a *fényképek* tekintetében. Az 1921:LIV. tc. rendszerében a fényképészeti művek ugyanolyan megítélés alá esnek, mint a szerzői jog oltalmának egyéb tárgyai, habár a védelmi idő tekintetében a fényképészeti művek hatályos szerzői jogunk szerint is korlátozottabb oltalmat élveznek, mint más alkotások. A javaslat rendszerében a fényképészet termékei nem részesülhetnek a szerzői jog egyéb tárgyival azonos megítélésben, mert a szellemi alkotásnak a javaslat 2. §-ában adott meghatározása nem alkalmazható egész terjedelmében a fényképészet alkotásaira. Ezek ugyanis nem kizárólag szellemi tevékenység eredményei, hanem létrejövetelüknek nélkülözhetetlen feltétele a gép alkalmazása, emellett szoros értelemben vett egyéni újszerűségről sem lehet szó fényképészeti alkotásoknál, amennyiben fényképfelvételnél nem lehet szó többről, mint a valóság létező tárgyainak megragadásáról abban az alakban, amint ténylegesen jelentkeznek, s az ily megragadás módjában jelentkező újszerűség inkább csak időbeli, nem pedig az érzékelhető valóságot új-jaalkotó, ezen túlmenő újszerűség. A fényképészeti alkotásokon jelentkező újszerűség lényegileg csupán való tények – térbeli és időbeli – szemléleti pontjának sajátos megválasztása, vagyis érzékelhető tények felkutatása és visszaadása. Ez sokszor nagy szellemi erőről tehet tanúságot, és a fényképészet alkotásai gyakran nagy esztétikai értéket mutathatnak, azonban fogalmilag különböznek a javaslat 2. §-a értelmében tekintett szellemi alkotásoktól, és ezért rendszerbeli különállásuk a törvény értelmezésének határozottsága érdekében mellőzhetetlenül szükséges. Abban az esetben ugyanis, ha a fényképészeti alkotásokat a javaslat 4. §-a a szellemi alkotás példái között említené fel, elhomályosulna a 2. §-ban a szellemi alkotásokról adott meghatározás értelme, és bizonytalanná válnának a szellemi alkotás fogalmának határai, amelyek a javaslat 2. §-ának rendelkezései szerint a jogalkalmazás céljára eléggé határozottak. A javaslatnak a fényképészeti alkotásokkal szemben elfoglalt új álláspontja tehát nem elméleti, hanem nagymértékben gyakorlatias jelentőségű, anélkül hogy a fényképészeti alkotások oltalmának csökkentésével járna. Ez az oltalom továbbra is megmarad a Római Egyezmény határai között, amelyek szempontjából a rendszerbeli elhelyezés módja teljesen közömbös. Egyébként a fényképészeti alkotásokról rendelkező szabályok különválasztását és együtt

tartását az is célszerűvé teszi, hogy ezek a szabályok több tekintetben eltérnek a szerzői jog egyéb tárgyaira vonatkozó szabályoktól. Ezért a javaslat a fényképekről az egyes rendelkezések fejezetében külön rendelkezik (87. és 88. §).

Szintén a vegyes rendelkezések között foglalkozik a javaslat az *árjegyzékekkel, az üzleti hirdetésekkel, a használati utasításokkal, a lakásjegyzékekkel* és a mindennapi élet gyakorlati céljait szolgáló egyéb nyelvi munkákkal, amelyek szintén nem tekinthetők szoros értelemben vett szellemi alkotásnak, mert csupán tények felkutatása, kiválogatása vagy csoportosítása révén mutatnak újszerűséget anélkül, hogy ez az ily munkát végző személy egyéniségét kifejezésre juttatná. Az újszerűség az ilyen munkákban is csupán időbeli, nem az alkotó egyéniség egyszerűségében, ismételhetetlenségében jelentkezik. A javaslat 89. §-ának kifejezett rendelkezése nélkül legalábbis kétséges volna, vajon az ily munkák részesülhetnek-e a szerzői jog oltalmában. Bár ezek a munkák nem szoros értelemben vett szellemi alkotások, mégsem lehet helyteleníteni a szerzői jog szabályainak alkalmazását rájuk, mert oltalmuk gyakorlati szükségnek felel meg, az pedig, hogy ez az oltalom ugyanolyan, mint a tulajdonképpeni szellemi alkotásoké, csupán a gyakorlati célszerűség szempontjában leli indokát, amennyiben az ily munkák speciális jogszabállyal védelmezése felesleges akkor, amikor a szerzői jog szabályai alkalmazhatók rájuk.

Kifejezetten kizárja a javaslat a szerzői jog oltalmából a közönséget egészség-ápolásra vagy baleset-elhárításra oktató munkákat, menetrendkönyveket, szabályzatokat, vámtarifákat és általában a közönség tájékoztatására szánt munkákat, tekintet nélkül arra, hogy hatóság vagy közhivatali szerv vagy más hozta-e nyilvánosságra azokat. Az ilyen munkák lényegéhez tartozik ugyanis, hogy azokhoz mindenki minél könnyebben hozzáférhessen, ezért szerzői jogot ezekre nézve nem volna célszerű megállapítani.

Külön rendelkezik a javaslat 90. §-a a képzőművészeti vagy iparművészeti alkotásnak nem tekinthető *szöveggép (illusztráció), térkép, plasztikai mű, földgömb, földrajzi, helyrajzi (topográfiai),* úgyszintén valamely probléma újszerű megoldását tartalmazó vagy egyébként újszerűséget mutató *mérnöki vagy más műszaki vagy tudományos vonatkozású terv, rajz, ábra* vagy vázlat oltalmáról. Az ily munkák szintén tények kifejezésre juttatásai, és újszerűségük szintén időbeli, nem egyénies, amennyiben a konkrét megoldás meglelése nem a meg nem ismétlődő egyéniség sajátosságából fakad, hanem az időbeli véletlentől függ. Az ily munkáknak azt az oltalmát, amelyet a szerzői jog szabályai nyújtanak, a Római Egyezmény a Berni Unióhoz tartozó államok javára kötelezővé teszi, s mert ezek a munkák egyébként is oltalmat érdemelnek, a javaslat belföldi vonatkozásban is biztosítja számukra a szerzői jog oltalmát. Ennek az oltalomnak rendszerbeli különállása ugyanazokon a megfontolásokon alapul, amelyek a fényképek tekintetében irányadók.

A rendszerbeli tisztaság érdekében a vegyes rendelkezések között foglalkozik a javaslat 93. §-a a *hírekkel* is, amelyekről az 1921:LIV. tc. az írói művekről rendelkező szabályok körében rendelkezett. Miként az idézett tc. 9. §. 3. pontja, úgy a ja-

vaslat 93. §-a is kimondja, hogy – pusztán tények reprodukciói lévén – nem esnek a szerzői jog oltalma alá a hírlapban vagy folyóiratban megjelent napihírek és egyes apróságok, amelyek pusztán közléseket tartalmaznak. Kiegészíti azonban ezt a szabályt a javaslat annak kifejezett megemlítésével, hogy ugyanez áll az akár rádió, akár fémvezetékes távíró vagy távbeszélő útján nyilvánosságra hozott ily közlésekre is. Lényegileg a hatályos jognak felel meg, azonban a technika mai állásának és várható fejlődésének megfelelő közlési módok megemlítésével kiegészíti és tökéletesebbé teszi ezt a 93. § 2. bekezdésének az a kivétele a szóban lévő elv alól, hogy amennyiben a szóban lévő pusztán közlések hírlapokba felvétel végett összegyűjtött és többszörösítve megjelent, vagy akár rádió, akár fémvezetékes távbeszélő útján, akár más módon (mozgó vagy álló fényírás útján stb.) nyilvánosságra hozott táviratok vagy egyéb tudósítások, hírlapban közlésük vagy más üzleti értékesítésük az ily hírek gyűjtésével foglalkozó vállalat kizárólagos joga mindaddig, amíg az ily vállalat részéről történt megjelenés vagy egyéb nyilvánosságra hozatal után 24 óra még nem telt el, vagy ha eltelt ugyan, de az ily hírekre vonatkozó kizárólagos értékesítési jog még vagyoni értéket képvisel.

Mint az eddig ismertetett egyes rendelkezések, a szerzői jog alkalmazásának tárgyi határait világítja meg a javaslat 94. §-ának az a rendelkezése is, amely a szabadalmi jog szabályait egészíti ki azzal, hogy a szabadalmi leírások a szabadalom megadásáig, amennyiben pedig a szabadalmat nem adták meg, a bejelentésnek az erre rendelt hivatalos lapban közzétételétől számított öt évig ugyanolyan szerzői jogi oltalomban részesülnek, mint a nyelvi alkotások.

Új rendelkezés a 97. §, amely szerint oly egyén arcképét, aki ellen bünvádi eljárás folyik, vagy akit elítéltek, csak az igazságszolgáltatás vagy a közbiztonság érdekében a hatóság kívánságára vagy engedélyével szabad közzétenni, s aki ezt a rendelkezést megszegi vagy kijátssza, kihágás miatt büntetendő, továbbá ugyanígy büntetendő az időszaki lap felelős szerkesztője, ha az e § szerint tilos közzététel körül felügyeleti vagy ellenőrzési kötelességének teljesítésében akár szándékos, akár gondatlan mulasztás terheli. Ez a rendelkezés nem tartozik ugyan a szerzői jog körébe, azonban arra tekintve, hogy a javaslat az arcképekkel egyébként is foglalkozik, felvétele a javaslatba célszerűségi okból történt.

A javaslat 98. §-a annyiban tartalmaz új rendelkezést, amennyiben meghatározza a nyilvánosságra hozatal *napját*, amelynek a javaslat rendelkezéseinek alkalmazása szempontjából több irányban is nagy jelentősége van. Ilyenül azt a napot kell tekinteni, amelyen az alkotást először tették a szerző vagy más erre jogosult beleegyezésével jellegének megfelelő módon a nyilvánosság számára hozzáférhetővé.

A javaslat 95. §-a a *címortalom* tekintetében lényegileg fenntartja a tisztességtelen versenyről rendelkező idevágó szabályt, azonban kifejezetten kimondja, hogy az 1923:V. tc. 12. §-ának helyébe lépő rendelkezés nem alkalmazható akkor, ha a cím vagy elnevezés egymagában is szerzői jogi oltalomban részesül.

Újítása a javaslatnak a 96. §-nak az a rendelkezése, amely szerint nem tekinthető a szerzői jog bitorlásának zenei alkotás előadásának a hallást ismételhetően köz-

vetítő készüléken megrögzítése és az ily készülék többszörösítése a szerző beleegyezése nélkül, ha ily készüléket a jogosult beleegyezésével vagy ellenzése nélkül már készítettek, és az, aki ily készüléket előállítani szándékozik, erről a jogosultat értesítette, úgyszintén a minisztérium rendeletével megszabott összeget lefizette. A részletes szabályokat a javaslat a minisztérium rendeletére tartja fenn.

A 99. § a javaslat idevágó újításait tartalmazó jogszabályok magyarázatára állít fel kötelező elvet akkor, amikor kimondja, hogy a javaslatnak azok a rendelkezései, amelyeknek értelmében a látást vagy hallást ismételhetően közvetítő készüléket előadásra vagy rádióközvetítésre, vagy rádióközvetítést hangszóró vagy más ily műszaki berendezés útján hallhatóvá vagy láthatóvá tételre a jogosult beleegyezése nélkül lehet felhasználni, nem nyernek alkalmazást akkor, ha a felhasznált készüléket a javaslat szerint erre jogosult *beleegyezése nélkül* állították elő, vagy ha a rádióközvetítés az ily jogosult beleegyezése nélkül történt.

A javaslat 101. §-a a kiadói ügyletről rendelkező szabályokat összhangba hozza a javaslat 10. §-ának azzal az elvi szabályával, amely szerint a szerző maga határozza meg, hogy létrehozza-e alkotását. Az összhangot azzal létesíti a javaslat, hogy hatályon kívül helyezi az 1875:XVII. tc.-be foglalt kereskedelmi törvény 516. § 2. bekezdésében foglalt azt a szabályt, hogy a szerzőtől a kiadónak ígért munka szolgáltatására irányuló kötelezettség teljesítését is követelni lehet. Ehelyett a javaslat 101. §-a azt mondja ki, hogy olyankor, ha a szerző a kötelességének saját hibájából nem felel meg, a kiadó csupán a nem teljesülés miatt követelhet kártérítést, vagy a szerződéstől elállhat, mintha az meg sem kötött volna.

A javaslat 102. §-a kötelességévé teszi a kiadónak, hogy az előállított példányok számát tüntesse fel abban a kimutatásban, amelyet a kiadó évnegyedenként köteles kiadmányairól készíteni a múzeum-, könyvtár- és levéltárügy némely kérdéseinek rendezéséről szóló 1929:XI. tc. 36. §-a értelmében. A most idézett §-t pedig a javaslat avégből, hogy a szerző vagy más erre jogosult ellenőrizhesse, megfelel-e a példányszám a kiadói ügyletnek, azzal a rendelkezéssel egészíti ki, hogy az ilyen kimutatásokat megtekintheti az, aki erre vonatkozó érdekét valószínűvé teszi.

A javaslat 103. §-a kimondja, hogy a törvénykezés egyszerűsítéséről szóló 1930:XXXIV. tc. 120. §-ában *büntetőügyi illetékkötelezettség* megállapítására adott felhatalmazással a szerzői jog bitorlásának vétsége és a javaslat 80. §-ában meghatározott vétség tekintetében is élni lehet.

A *külföldi vonatkozások* tekintetében a hatályos jognak azt a szabályát, hogy magyar állampolgár művére a magyar szerzői jog szabályai akkor is kiterjednek, ha a mű először külföldön jelent meg vagy tétetett közzé, azzal a magyarázó rendelkezéssel egészíti ki a javaslat 104. §-a, hogy elegendő, ha több szerzőtárs közül csak az egyik magyar állampolgár. A javaslatnak ugyanez a §-a annyiban tér el az 1921 LIV. tc. 78. § 2. bekezdésébe foglalt attól a rendelkezéstől, hogy külföldi műve a magyar szerzői jog oltalmában rendszerint csak akkor részesül, ha a mű először Magyarországon jelent meg, hogy ezt a szabályt csak a nem magyar nyelvű

alkotásokra korlátozza, emellett pedig azt a kiegészítő rendelkezést teszi, hogy elegendő, ha csupán a fordítás jelent meg először Magyarországon, továbbá, hogy külföldi alkotása akkor is a magyar szerzői jog oltalmában részesül, ha az az állam, amelynek a szerző polgára, magyar szerző először Magyarországon megjelent alkotását ugyanolyan oltalomban részesíti, mint a javaslat. Új az a magyarázati szabály is, hogy az oly alkotást, amely a magyarországi megjelenéssel egy időben külföldön is megjelent, a javaslat alkalmazása szempontjából úgy kell tekinteni, mintha csupán Magyarországon jelent volna meg.

A Római Egyezmény 6. cikk 2. bekezdésének felel meg a javaslatnak az a további rendelkezése, amely szerint a minisztérium – megtorlásul – rendelettel korlátozhatja az irodalmi és művészeti jogok védelmére alakult Berni Unióhoz nem tartozó ország kötelékébe tartozó oly szerzők alkotásainak védelmét, akik ily alkotásuk első megjelenésekor nem laktak valóságban az említett Unió egyik országában sem, ha az az ország, amelynek kötelékébe tartoznak, nem védi kielégítően oly szerző művét, aki az említett Unió valamelyik országába tartozik.

Kifejezetten rendelkezik a javaslat 105. §-a abban a tekintetben, mennyiben lehet külföldi javára alkalmazni a szerző részesedési jogáról szóló rendelkezéseket. Ebben a tekintetben az a javaslat álláspontja, hogy abban az esetben, ha nemzetközi szerződés másképp nem rendelkezik, külföldi javára a szerző részesedési jogáról szóló rendelkezések csak annyiban nyernek alkalmazást, amennyiben az az állam, amelynek a szerző polgára, magyar szerző javára a részesedési jogról rendelkező szabályokat alkalmazni rendeli.

Ugyanez a § kimondja, hogy az előadóművész beleegyezési jogáról rendelkező szabályokat (35. §) oly állam tekintetében, amely magyar állampolgároknak ily oltalmat nem nyújt, a minisztérium rendelettel korlátozhatja.

Az átmeneti rendelkezéseket tartalmazó 107. § szabályai közt új az, amely kimondja, hogy az, akire a szerző vagyoni érdekű jogának gyakorlását a javaslat hatályba lépte előtt átruházta, nem gyakorolhat oly jogot, amely e törvény hatálybalépése előtt a szerzőt nem illette meg, vagy nem volt szokásos.

Tekintettel arra, hogy az előadóművész joga tekintetében a javaslat 35. §-a szakít a hatályos jognak azzal az álláspontjával, amely az előadóművész részére előadása eredményének készüléken megrögzítése tekintetében szerzői jogot biztosít, a javaslat 108. §-a azt az átmeneti rendelkezést alkotja, hogy abban az esetben, ha az ily megrögzítés a javaslat hatálybalépése előtt történt, az 1921:LIV. tc. 8., 46. és 51. §-án alapuló szerzői jog a hatálybalépés napján megszűnik ugyan, azonban az említett §-ok alapján megrögzítésre szerzett jogosítvány a javaslat 35. §-ában megszabott terjedelemben érintetlenül marad. Ehhez azt a további magyarázó szabályt fűzi a javaslat 108. §-a, hogy kétség esetén az ily jogosítvány nem terjed ki sem az alkotás hangos- vagy beszélőfilm útján értékesítésére, sem a hallás számára ismételtetően közvetítő készülék útján bemutatására.

II. Részletes indokolás

Első fejezet

Általános rendelkezések

1. A szerző joga

Az 1. §-hoz

Az 1. § lényegében annak a meghatározásnak felel meg a szellemi alkotásra vonatkozóan, amelyet Magyarország Magánjogi törvénykönyvének javaslata 107. §-ában ad a személyiség jogáról. A szerző szellemi és vagyoni érdekeinek külön-külön megemlítése nem ellenkezik ezzel a meghatározással, mert ez általános jellegű, és a személyiség vagyoni irányú érvényesülésére is kiterjed az ott említett korlátok között.

A javaslatnak ugyanis az az álláspontja, hogy a szerzőnek mind szellemi, mind vagyoni érdekei megóvására irányuló joga benne rejlik az általános magánjogi személyiségi jog tartalmában, és – miként a személyiségi jog általában – csak annyiban esik korlátozás alá, amennyiben törvény másképpen rendelkezik, vagy másnak jogszabályon alapuló konkrét alanyi joga áll vele szemben. A szerző szellemi érdekének megóvására irányuló jog sem valamely külön természeti jog, amely különböznék az általános magánjogi személyiségi jogtól. Amennyiben a szerzőnek ily joga a javaslat szerint mégis különbözik a személyiségi jognak a Magánjogi törvénykönyv javaslatában foglalt szabályozástól, ez a különbség a szerző és a szellemi alkotás közt levő viszony sajátos természetéből következik, amely a szerző személyiségi jogának bizonyos tágítását kívánja. Így különösen túlmegy a javaslat a Magánjogi törvénykönyv javaslatának 100. §-ában foglalt azon szabályon, amely szerint a személyiség joga a halál után annyiban részesül védelemben, amennyiben a kegyelet megkívánja. A javaslat szerint ugyanis a szerzőt alkotására nézve megillető jog gyakorlása általában nem függ attól, hogy a szerző életben van-e. A szerzőnek arra vonatkozó akaratát ugyanis, hogy nyilvánosságra hozza-e alkotását, halála után is tiszteletben kell tartani, tekintet nélkül arra, hogy a nyilvánosságra hozatal sértené-e a szerző iránti kegyeletet. Független továbbá a kegyelet szempontjából az is, hogy a szerzőt – hacsak ellenkező akarata nem nyilvánvaló – alkotásának többszörösítésén vagy előadása alkalmával szerzőként kell megjelölni, s hogy mindenkinek el kell ismerni, hogy az alkotást a szerző hozta létre. Nem megy túl a javaslat a Magánjogi törvénykönyv javaslatának szóban lévő álláspontján akkor, amikor a szerző szellemi érdeke gyanánt tünteti fel azt is, hogy alkotását senki el ne torzíthassa, és általában oly módon ne értékesíthesse, amely a szerző hírnevére hátrányos. E szellemi érdek megóvása ugyanis a szerző halála után a kegyelet követelménye is.

Abban, hogy a szerző vagyoni érdekű joga öröklés tárgya lehet, és általában a szerző halála után is gyakorolható, nincs semmi különyszerűség, mert a magánjog általános elvei szerint a vagyoni jogok tekintetében egyébként is ez a helyzet. Eltérés csak annyiban van, hogy a szerző vagyoni érdekű jogai a szerző halála után csak bizonyos ideig gyakorolhatók.

A javaslat nem kíván állást foglalni abban a kérdésben, vajon a szerzőt alkotása tekintetében már szerzőségénél fogva illeti-e meg a szerzői jog, vagy pedig csupán a törvényhozás ruházza fel a szerzőt egyes jogosítványokkal alkotása tekintetében. Ennek az elméleti jellegű kérdésnek eldöntése semmi esetre sem törvényhozási feladat. A törvényhozás feladata ezen a téren csak az, hogy gyakorlatiasan mérlegelje és kellő összhangba hozza az egyéni és társadalmi tényezők jelentőségét a szellemi alkotás létrejövetele körül. Ezt a feladatot a javaslat kellően teljesíti akkor, amikor a szerző jogának messzemenő korlátozásait állapítja meg egyfelől közvetlenül közérdekből, másfelől egyesek méltányos érdekéből. A megoldásnak az a módja, amelyet a javaslat választott azzal, hogy a szerző jogi oltalmát általános szabállyá tette, az összesség és más méltányos érdekű személyek jogait pedig a szellemi alkotással szemben a szerzői jog korlátozásaiként tette szabályozás tárgyává, elsősorban és főleg a gyakorlati célszerűség kívánalmait tartotta szem előtt, attól a törekvéstől vezéreltetve, hogy a törvény értelmezésére olyan szabály álljon rendelkezésre, amely a bírói gyakorlat minél szabadabb mozgását teszi lehetővé, és széles alapot szolgáltat arra is, hogy a törvényben kifejezetten nem szabályozott kérdések is a szerző méltányos érdekeinek megfelelő oltalomhoz jussanak újabb törvény alkotása nélkül is, nem utolsósorban pedig mód legyen arra, hogy az elmúlt évtizedek folyamán a szerzői jogot érintően különösen nagy erővel fejlődő technika újabb haladása ne tegyen szükségessé újabb és újabb törvényhozási állásfoglalást. Ez a magyarázati elv – mint az általános indokolás során már utalás történt rá – a javaslat 1. §-ához képest abban áll, hogy a *szerző joga* alkotása tekintetében a szabály, a *korlátozás* pedig a kivétel. Ezt teszi lehetővé a szerző jogának a személyiségi jog tág kereteibe illesztése.

A javaslat 1. §-ában foglalt szabály részletes kifejtését az első fejezet egyéb rendelkezései (2–21. §) nyújtják.

2. Szellemi alkotás

A 2. §-hoz

A szerzői jog elhatárolásának legalapvetőbb kérdése az, mi a szellemi alkotás. A javaslat tehát a szerző jogának általános elvi megállapítása után nyomban ezt a kérdést világítja meg, mert ennek a kérdésnek eldöntésétől függ az is, ki lehet a szerzői jog tulajdonosa, vagyis ki a szerző.

Minthogy a javaslat nem egyes kifejezetten felsorolt alkotásfajoknak adja meg a szerzői jogi oltalmat, a szellemi alkotás fogalmát általánosságban kell meghatározni.

nia. Ez a meghatározás a szellemi alkotás egységéből indul ki, és a különféle műveket csak a szellemi alkotás egyes alakjainak tekinti annak a felfogásnak megfelelően, amely erre nézve immár kialakultnak tekinthető. A szellemi alkotás lényege a javaslat szerint egyfelől az eredetiség, másfelől az, hogy más számára is felismerhető mint alkotás: közlésre alkalmas. Az eredetiség nem általában újszerűséget jelent, hanem csak *egyénien* újszerű jelleget. Világosan ki van tehát zárva a szerzői jog oltalma köréből az olyan új természettudományi felfedezés, amely általános törvényszerűséget juttat kifejezésre, úgyhogy csupán megtalálása egyéni tevékenység eredménye, maga a felfedezés azonban, bár új, mégsem egyéni jellegű. A javaslat tehát nem vonja szabályozása körébe a tudományos felfedezés szerzői jogát, az úgynevezett tudományos tulajdon intézményét, amely élénk elméleti megvitatás tárgya ugyan, azonban az ily irányban jogi szabályozást kívánó törekvések még sehol sem vezettek gyakorlati eredményre. Bár sok érv szól amellett, hogy azt az egyéni értéket, amelynek a tudományos felfedezések is köszönhetőek, a jog is ismerje el, azonban a gyakorlati megoldás módja még nincs tisztázva, így különösen vitás, vajon a szerzői jog vagy a találmányi jog keretében kell-e történnie a szabályozásnak. Egyébként is mindaddig, amíg a vezető államok nem szabályozzák a gazdasági életet oly közletről érintő problémát, nem időszerű, hogy a magyar törvényhozás állást foglaljon ebben a kérdésben. Különösen pedig nem sürgős ez a feladat a szerzői jog szempontjából, amely az újabb külföldi törvényhozások szerint is az eddigi keretek között marad, tekintet nélkül a tudományos felfedezésekre.

Az egyéni jelleg hangsúlyozása a szellemi alkotás meghatározásában világossá teszi azonban, hogy általános törvényszerűségek vagy egyszerűségükben kétségtelenül határozott tények egyénien újszerű közlése a szerzői jog oltalma alá esik. Ehhez képest kétségtelenül a szerzői jog oltalma alá esnek – a javaslat 3. és 4. §-ának kifejezett rendelkezése szerint is – a tudományos tevékenység eredményei annyiban, amennyiben *közlésük módja* egyéni újszerűséget mutat.

A közlésre alkalmasság a más részéről való felismerhetőséget jelenti, a szellemi alkotó műveletnek azt a szakát, amikor az alkotó szellemi világából kilép az alkotás, és alkalmassá válik arra, hogy mint alkotás gyakoroljon hatást arra, akinek számára hozzáférhető. Világos, hogy a terv is lehet szellemi alkotás, amennyiben mint alkotás hat másra. Erre utal a javaslat 4. §-a is. A közlésre alkalmasság azonban azt is jelenti, hogy a pusztán *közlés* – a bármily nagy művészi értékű előadás – egymagában nem alkotás a szerzői jog szempontjából. Ennek az álláspontnak a következményeit vonja le a javaslat a 35. §-ban, amikor az előadóművésznek nem szerzői jogot, hanem csupán beleegyezési jogot ad előadása eredményének készüléken megrögzítése és az ily készülék értékesítése tekintetében.

A 2. § 2. bekezdése negatív is megvilágítja a szellemi alkotás fogalmát, felsorolva azokat a szempontokat, amelyek nem zárják ki az alkotásjellegét. Az erre vonatkozó rendelkezésnek lényegileg további részletezése az, amit a 3. § foglal magában, amikor példázó felsorolását adja a szellemi alkotás egyes fajainak. Különösen fontos a szóban levő negatív szempontból az, hogy a 2. § 2. bekezdése értel-

mében közömbös, hogyan van megrögzítve a szellemi alkotás, továbbá közömbös az alkotás szellemi értékének és eredetiségének foka is. Az első vonatkozásban a rögtönzött beszédek, tánc- és hasonló mutatóványok – nem az előadásmód! – szerzői jogi oltalma válik ezzel már ebben a rendelkezésben kétségtelenné, amennyiben ezeknek szerzői jogi oltalmához elegendő, ha csupán valamely hallgató vagy néző emlékezetében van a szellemi alkotás megrögzítve, és ezen az alapon többszörösíthető. A második vonatkozásban azt juttatja kifejezésre a javaslat, hogy másodlagos – más alkotására támaszkodó – alkotások is a szerzői jog körébe eső szellemi alkotások, s ez a további rendelkezésekben különösen is kifejezésre jut a közvetett elsajátításról szóló 6. §-ban. Azt is hangsúlyozza a 2. § 2. bekezdése, hogy az alkotás szellemi jellegének, és így a szerzői jogi oltalom körének meghatározása felmerülő esetben nem értékelő, hanem minősítő, logikai tevékenység, amennyiben a szellemi alkotás tekintetében közömbös az alkotás szellemi értékének vagy eredetiségének *foka* is. Így a 4. § kifejezett rendelkezése szerint is szellemi alkotás az iparművészeti alkotás.

A 2. § rendelkezéseinek kiegészítését tartalmazzák a javaslat egyes rendelkezései közt a 87–90., 92. és 93. §-ban foglalt rendelkezések, amennyiben ezek a §-ok is a szerzői jog szabályainak alkalmazását rendelik az ott felsorolt oly munkákra, amelyek nem a 2. § értelmében vett szellemi alkotások. Ezek a §-ok adják meg a 2. §-sal együtt a javaslat alkalmazásának teljes tárgyi körülhatárolását. Természetesen a most idézett §-okban említett munkák nem esetleges üzleti céljuknál vagy a mindennapi élet szükségleteire szolgáló jellegüknél fogva nem esnek a 2. § alá, hanem az általános indokolás során már jelzett okoknál fogva. Szellemi alkotások lehetnek tehát, és ehhez képest a 2. § alá eshetnek a szóban levő munkák is akkor, ha a szellemi tevékenység eredetiséget mutató, s ehhez képest egyénien újszerű eredményei.

A szellemi alkotás fogalmának egységes meghatározása azzal az előnnyel is jár, hogy el lehet kerülni azt a következetlenséget, amely a Római Egyezmény 14. cikk 2. bekezdésében található, amely a mozgófényképeszeti alkotásra csak abban az esetben állapítja meg az irodalmi vagy művészeti művekkel egyenlő védelmet, ha a szerző a műnek eredeti jelleget adott, holott ez minden szellemi alkotás fogalmi jegye. Ehhez képest a javaslat 4. §-a a 2. §-ra való pusztán utalással sorolja fel a mozgófényképeszeti alkotást is az egyes szellemi alkotások példái közt. További előnye a 2. §-ban adott általános meghatározásnak az, hogy a másodlagos alkotások tekintetében is világossá teszi, hogy ezek csak annyiban esnek a szerzői jog oltalma alá, amennyiben az eredeti alkotástól eltérő mivoltukban eredetiséget mutatnak, s így ebben a vonatkozásban szellemi alkotásnak tekinthetők. Ezzel a gyakorlati kellő útmutatást nyer arra, hogy rekesse ki a szerzői jogi oltalom köréből más szellemi alkotásának olyan átalakításait, amelyek semmi új elemet nem adnak az eredeti alkotáshoz, és amelyeket bárki elvégezhet, akinek a kellő technikai ismerete és ügyessége nem hiányzik, anélkül hogy egyéniségének bélyegét bármily csekély mértékben is rajta hagyná az így átalakított alkotáson.

A 3. §-hoz

A szellemi alkotásnak a 2. §-ban adott meghatározása a döntő abban a tekintetben is, hogy kiterjed-e a szerzői jog oltalma a szellemi alkotás egyes részeire, úgyszintén címére vagy elnevezésére. Amennyiben a szellemi alkotás egyik vagy másik része ebből a szempontból önálló jelentőségűnek nem tekinthető, a szerző beleegyezése nélkül értékesítése az idézési szabadság korlátait meghatározó rendelkezések súlya alá esik. Ami pedig a címet vagy elnevezést illeti, ennek szerzői jogi oltalomban részesítése – az általános indokolás során már kifejtettekhez képest – csak annyiban lehet indokolt, amennyiben az alkotás címe vagy elnevezése egymagában is a 2. § alá eső szellemi alkotás. Egyébként a címoltalom a tisztességtelen versenyről rendelkező jogszabályok körébe esik, amint erről a javaslat 95. §-a kifejezetten rendelkezik.

A műszaki találmányok kifejezett kizárása a szerzői jog köréből azért szükséges, mert ezek is szellemi alkotások, azonban sajátos jellegüknél fogva nem lehetnek megfelelő tárgyai a szerzői jognak, hanem a róluk rendelkező külön szabályoknak ki kell meríteniük a jogi oltalom egész teljességét. Ehhez képest a műszaki találmányokra kiegészítő jogforrásként sem lehet alkalmazni a javaslat rendelkezéseit.

Annak kiemelése, hogy az ipari mustra- vagy mintaoltalom nem zárja ki a szerzői jogról szóló törvény alkalmazását, indokolásra nem szorult, és csupán a nagyobb világosság kedvéért történt.

Egyes szellemi alkotások

A 4. §-hoz

A szellemi alkotás egyes fajainak felsorolása csupán példázó, nem kimerítő, szemben hatályos szerzői jogunkkal, amely csupán azoknak a műveknek biztosít oltalmat, amelyeket kifejezetten megemlít. A 4. §-ban foglalt felsorolás tehát nem zárja ki egy új, ez idő szerint még nem ismert alkotásfaj oltalmát.

Új a felsorolásban a kertművészet megemlítése egyes újabb külföldi törvények nyomán, de egyúttal megfelelően a 2. § ama rendelkezésének, hogy a szellemi alkotás megrögzítésének és felismerhetővé tételének módja nem irányadó az alkotásjelleg megállapítása tekintetében. Csak alakilag új – mint már szó volt róla – az előadások, beszédek, hitszónoklatok külön megemlítése a Római Egyezménynek megfelelően. Új az élőképek kifejezett megemlítése is, ellenben csak a nagyobb világosságra törekvés indokolja annak megemlítését, hogy a némajátékok és a táncművészet alkotásai akkor is a szerzői jog oltalma alá esnek, ha nem előre elkészült terv alapján jelentkeznek, hanem rögtönzés alakjában. A „koreográfiai művek” elnevezés helyett a javaslat a „táncművészet alkotásai” elnevezést használja, mert az idegen szóra nincs mellőzhetetlen szükség, a szellemi alkotásfajok felsorolásának példázó jellege pedig kizárja annak lehetőségét, hogy nélkülözze a szerzői

jogi oltalmat oly alkotás, amely koreográfiái alkotás ugyan, de netán kívül esik a táncművészet keretein. Az élőképek kifejezett megemlézése folytán az újabban dívtatos revük és más ily alkotások a javaslat világos szövege szerint is szerzői jogi oltalomra tarthatnak számot.

Nem említi a 4. § a szellemi alkotások között a képzőművészeti vagy iparművészeti alkotásnak nem tekinthető szöveggépet (illusztrációt), térképet, plasztikai művet, földgömböt, földrajzi, helyrajzi (topográfiai), sem valamely probléma újszerű megoldását tartalmazó vagy egyébként újszerűséget mutató mérnöki vagy más műszaki vagy tudományos vonatkozású tervet, rajzot, ábrát vagy vázlatot. Az ily munkák az általános indokolásban kifejtett megfontolásokhoz képest nem tekinthetők szoros értelemben vett szellemi alkotásoknak, és szerzői jogi oltalomban részesítésük a vegyes rendelkezések körében külön jogszabállyal történik.

E helyütt is megemlést kíván a 4. §-nak az az újítása, hogy nem – miként a hatályos szerzői jog – írói művekről, hanem a szélesebb kört felölelő nyelvi alkotásokról beszél. Az erre nézve irányadó szempontokat az általános indokolás már vázolta.

Gyűjtemény. A színrehozatal módja

Az 5. §-hoz

A gyűjteményes művek tekintetében a javaslat eltér az 1921:LIV. tc. 2. §-ától, amennyiben az adalékokból vagy több alkotásból szerkesztett gyűjteményt a maga egészében akkor tekinti szellemi alkotásnak, ha a szerkesztés – akár a kiválogatás vagy csoportosítás, akár a szövegmegállapítás vagy a kapcsolat jegyzetekkel feltüntetése révén – eredetiséget, tehát a 2. §-ban adott meghatározáshoz képest egyéni újszerűséget mutat. Erre az – újabb külföldi törvényekben és javaslatokban is előforduló – megkülönböztetésre a szellemi alkotásnak a 2. §-ban adott meghatározásához képest szükség van. Minthogy az 5. § szabálya független attól, hogy az egyes adalékok vagy alkotások a szerzői jog oltalma alá esnek-e, világos, hogy ez a szabály kiterjed a népköltési és népdalgyűjtésekre is. Kiegészíti az 5. § szabályát a 89. § rendelkezése, amely szerint az ott említett gyakorlati célú munkák szintén a szerzői jogi törvény oltalmában részesülnek, amennyiben az adatgyűjtés, a kiválogatás vagy a csoportosítás révén – ha nem is egyéni – újszerűséget mutatnak.

Az 5 § 2. bekezdése a gyűjteményhez hasonló jelentőséget tulajdonít szerzői jogi szempontból meghatározott szellemi alkotás színrehozatali módjának is, amennyiben a 2. §-ban meghatározott követelményeknek megfelel, tehát egyénien újszerű. Az ily egész – mint már az általános indokolás során szó volt róla – ismételtető közlésre alkalmasságánál fogva oltalmat érdemel, mégpedig tekintet nélkül arra, hogy azok az egyes testi tárgyak, amelyek a színrehozatal eszközei, egymagukban is a szerzői jog oltalma alá esnek-e, így ha nem szellemi alkotások, p. o. közismert jelmezek vagy művészi jelleget nélkülöző bútorok, de egységes összevá-

logatásuknál és a színszerű előadás megvalósítására alkalmasságuknál fogva szellemi egységbe olvadnak, és ennek az egésznek elgondolása, megtervezése egyéni újszerűséget mutat fel. Természetesen nem érinti a színrehozatal módjának alkotásjellegét az, ha az ennek céljára felhasznált testi tárgyak maguk is szellemi alkotást hordoznak, másfelől azonban az ily alkotások önállósága nem szűnik meg azáltal, hogy a színrehozatal módja egységbe foglalja azokat.

Kiegészíti a színrehozatal módjára vonatkozó rendelkezést a javaslat 9. § 2. bekezdése, amely szerint a színrehozatal módja tekintetében a rendező szokásos megnevezésének hiányában annak a színházi vagy más ily vállalatnak tulajdonosát kell kétség esetén szerzőnek tekinteni, ahol a színrehozatal ily módját első ízben alkalmazták.

Közvetett elsajátítás

A 6. §-hoz

A 6. § lényegében megfelel az 1921:LIV. tc. 8. §-ának, azonban az ily másodlagos alkotásokat a javaslat egységesen meg is határozza. E meghatározás szerint más szellemi alkotás lényegének visszatükröztetése is szellemi alkotás, ha annyiban, amennyiben az eredeti alkotástól eltér, megfelel a 2. §-ban meghatározott követelményeknek. E meghatározás célja az, hogy egyfelől kifejezésre juttassa a közvetett elsajátításnak más alkotásra támaszkodó, másodlagos jellegét, másfelől hangsúlyozza, hogy más alkotásának nem minden felhasználása, átalakítása közvetett elsajátítás, hanem – amint a 2. § indokolása során már szó volt róla – csak akkor, ha a másodlagosságtól eltekintve, az ily átalakítás egyéni újszerűséget mutat. Mint a 2. § indokolása is kiemelte, ennek a megkülönböztetésnek nagy gyakorlati jelentősége van.

Minthogy a javaslat szerint a közvetett elsajátítás lényeges kelléke az, hogy az ily szellemi művelet eredménye szellemi alkotás legyen a 2. § értelmében, ennél fogva kiesik a közvetett elsajátítás fogalmi köréből a bármily egyéni és bármily jelentékeny interpretáló művészi teljesítmény számába menő pusztán eladásbeli – közlésbeli – eredetiség. Ehhez képest eltér a 6. § az 1921:LIV. tc. 8. §-ától abban, hogy nem tartja fenn ennek azt a rendelkezését, amely szerint a mechanikai előadás céljára szolgáló, művészi tevékenységgel járó alkalmazások az eredeti művekkel egyenlő védelemben részesülnek. Amint az általános indokolás során már említés történt róla, a javaslat más módon gondoskodik arról, hogy az előadóművész jogos érdekei megfelelő oltalmat nyerjenek az előadó-tevékenységük eredményének készüléken megrögzítése tekintetében. Erről a javaslat 34. §-a rendelkezik, amely csupán beleegyezési jogot ad az előadóművésznek az ily megrögzítéshez.

Külön kiemeli a 6. § a közvetett elsajátítás módjai közül a fordításnak az eredeti nyelvére visszafordítását, továbbá a mozgófényképeszeti alkotás felhasználását nyelvi alkotás céljára, végül a képzőművészeti alkotásnak az eredetitől eltérő

művészeti eljárással feldolgozását. Ez a kiemelés csak alakilag jelent újítást, amennyiben a közvetett elsajátításnak ezek a módjai az 1921:LIV. tc. 8. és 65. §-a értelmében ez idő szerint is másodlagos alkotás számába mennek. Nem szorul hangsúlyozásra, hogy képzőművészeti alkotás más művészeti eljárással feldolgozása csak abban a szűk körben tekinthető közvetett elsajátításnak, amelyen belül a művészi alkotás törvényei szerint egyáltalában szó lehet arról, hogy az egyik művészeti eljárással lényegileg ugyanazt lehet kifejezni, mint egy másikkal. Nem lehet tehát közvetett elsajátításnak tekinteni azt, ha egy festmény tárgyát plasztikai mű tárggyául vesszük. A plasztikai mű ugyanis egészen mást fejez ki, mint a síkban jelentkező festmény. Az ily alkotások között csupán az közös, ami a nyelv eszközeivel fejezhető ki, ez pedig sem a festménynek, sem a plasztikai műnek nem lényege. Általában a 6. § alkalmazása elsősorban a művészet törvényeinek alkalmazásától függ.

3. Szerző

A 7. §-hoz

A szerző meghatározásának szükségességéről az általános indokolás során volt szó.

Azzal, hogy a 7. § szerint szerző az, aki szellemi alkotást saját szellemi tevékenységével hozott létre, elsősorban az jut kifejezésre, hogy a szerző fogalma is a szellemi alkotás mint a szerzői jog tengelye körül forog. Kifejezésre jut továbbá az is, hogy a szerzői jog oltalmát e törvény általában annak juttatja, aki szellemi tekintetben fejtett ki oly tevékenységet, amelynek eredménye az alkotás. A pusztán kivitelező tevékenység ezzel kiesik a szerző fogalma köréből. Másfelől az is világos a szerzőnek a javaslat 7. §-ában adott meghatározásából, hogy *általában* a szellemi tevékenység az irányadó, nem pedig az – egyébként az alkotás létrehozatala tekintetében bármily nagy jelentőségű – egyéb, így különösen az üzleti szempont. Nem jelenti azonban a 7. § meghatározása azt, mintha a javaslat nem kívánná figyelembe venni a szerző meghatározása tekintetében az egyénin túlmenő jelentőségű szempontokat. Ebben a tekintetben nincs ugyan különösebb jelentősége a szerzőtársak fogalmának, amely a javaslat 17. §-a értelmében abban áll, hogy az egyes szerzők részeit az alkotás mint egész sérelme nélkül nem lehet elkülöníteni. Már ez a rendelkezés is utal azonban arra, hogy lehetnek esetek, amikor az egyéni szerző kizárólagos figyelembevételére nem elégítheti ki a gyakorlati követelményeket. Különösen ilyen eset a *mozgófényképeszeti alkotás*, amelynek létrehozatala körül a közreműködők egész sora fejt ki olyan tevékenységet, amely egyébként a szerzői tevékenység tekintete alá esik, azonban egyik közreműködő tevékenysége sem áll meg egymagában, de nem is áll a szerzőtársi összeműködés szokásos viszonyában, hanem valamennyi egy tőle idegen szempont körül kristályosodik ki, amely döntően határozza meg azt, milyen legyen az egyes közreműködők tevékenysége, és hogyan illeszkedjék a többi közreműködő tevékenységéhez. Ez a kü-

lön szempont a géptechnika által lehetővé tett üzleti értékesíthetőség szempontja. Ez a szempont nem is kapcsolódik szükségképpen valamely egyénhez, hanem csupán mint elvont meghatározója jelentkezik az egyes szellemi tevékenységeknek. Ez a jelenség lehetetlenné teszi az általános szabály alkalmazását abban a kérdésben, ki a szerzője a mozgófényképeszeti alkotásnak. A javaslat nem zárkozhat el annak belátása elől, hogy a mozgófényképeszeti alkotás létrejövele tekintetében legfontosabb annak a vállalatnak az üzleti érdeke, amely a mozgófényképeszeti alkotást értékesíteni kívánja. Nem tartozik a törvényhozóra annak megítélése, mennyiben helyeselhető kulturális szempontból a szóban lévő jelenség. A törvényhozó ezt a jelenséget készen találja, és számolnia kell vele, így a szerzői jog szabályozása körében is. De nem is az üzleti szempontot értékeli többre a törvényhozó a szellemi szempontonál akkor, amikor a mozgófényképeszeti alkotás létrehozásának sajátosságát tekintve külön rendelkezik abban a tekintetben, ki a szerzője az ily alkotásnak. A törvényhozó csak levonja a következményeit annak az imént kifejtett jelenségnek, hogy a mozgófényképeszeti alkotást létrehozó valamennyi szellemi tevékenység – mint ilyen – feladja önállóságát, és elismeri az üzleti szempont túlnyomó súlyát. Köztudomású ugyanis, hogy a mozgófényképeszeti alkotás a legszélesebb rétegek részére van szánva, és a létrehozatala érdekében latba vetett nagy vagyoni erő gyümölcsözésére csak abban az esetben lehet kilátás, ha a legteljesebb mértékű tömegfogyasztást biztosítani lehet a film számára.

Nem az üzleti szempontot helyezi tehát magasabbra a javaslat, hanem ennek a szempontnak ténylegesen domináló szerepét veszi figyelembe, amely a közreműködő szellemi tevékenységek értékét súlyánál fogva befolyásolja. Ehhez képest úgy foglal állást a javaslat abban a sokat vitatott kérdésben, hogy ki a mozgófényképeszeti alkotás szerzője, hogy alkalmazkodik a valóságos tényekhez, és kimondja, hogy az üzleti vállalat körében előállított mozgófényképeszeti alkotás tekintetében az részesül a szerzőt megillető oltalomban, akinek vállalkozó tevékenysége a képszalagot létrehozta. Ezzel a javaslat nem alkot fikciót, hanem csupán nem huny szemet afölött, hogy a mozgófényképeszeti alkotás szerzőségének kérdését nem lehet megoldani a pusztá egyéni szempontok figyelembevételével. Gyakorlati szempontból is a javaslat megoldása a legmegfelelőbb, mert a mozgófényképeszeti alkotás értékesítésének zavartalanságát leginkább biztosítja. Kétségtelen ugyan, hogy a szerzőség szóban lévő megállapítása a mozgófényképeszeti alkotás létrehozatala körül közreműködőket kizárólag arra utalja, hogy érdekeiket szerződés körében igyekezzenek megóvni, azonban ez a hátrány a mozgófényképeszeti alkotás sajátosságában kellő ténybeli magyarázatra talál, kiegészíti a szóban lévő rendelkezést a 38. § rendelkezése, amely a közvetlenül a mozgófényképeszeti alkotáshoz írt és a hallás számára ismételtető közvetítő készüléken megrögzített kísérezene vetítéssel egyidejű ily előadásának jogát, valamint az ily alkotás létrehozásánál közreműködő előadóművészek beleegyezésének jogát (35. §) a törvény erejénél fogva a filmgyártó vállalat tulajdonosára szállítja át, természetesen egymás közti viszonyuk érintetlenül hagyásával.

A kifejtettekhez képest nem követte a javaslat a külföldi példák közül azt sem, amely a mozgófényképészeti alkotás szerzőségét megosztja a szöveggönyv írója és a filmgyártó vállalat tulajdonosa között, vagy esetleg más megosztást hoz létre, sem pedig azt a megoldást, amely szerint a mozgófényképészeti alkotás létrehozatala körül közreműködő személyek szerzői joga a törvény erejénél fogva a filmgyártó vállalat tulajdonosára száll át. Mindezek a megoldások további rendelkezéseket tesznek szükségessé abban a tekintetben, hogy a film értékesítésének joga kizárólag a vállalatot illeti. Így ezek a megoldások nem elég következetesek, bonyolultak, és végeredményben túlnyomóan a javaslatban elfoglalt álláspont érvényesülésére vezetnek. De nem helyezkedhetett a javaslat arra az álláspontra sem, hogy nem foglal állást a mozgófényképészeti alkotás szerzősége tekintetében. Ebben a tekintetben nem lehetett fenntartani a hatályos jog negatív álláspontját, mert a gyakorlat számára ebben a nehéz kérdésben tájékoztatást kell nyújtani, annál is inkább, mert gyakorlati jelentősége szembeszökő. Másfelől a szerzőről adott általános meghatározás mellett nyilatkoznia kell a javaslatnak afelől is, vajon ez a meghatározás alkalmazható-e a mozgófényképészeti alkotásra is.

Minthogy szerző a javaslat szerint – a most tárgyalt kivételre nem tekintve – általában csak az, aki szellemi alkotást saját szellemi tevékenységével hozott létre, nem tekinthető szerzőnek az, aki csupán annyiban működött közre szellemi alkotás létrehozására, hogy a szerzőnek bíráló megjegyzésekkel, a mű átnézésével, a nyilvánvaló elv tételek kijavításával vagy más ily módon segítséget nyújtott. Az ily tevékenység nem lehet alapja a teljes szerzői jogi védelemnek, tehát az ily közreműködő nem tarthat számat az alkotásra vonatkozóan szellemi érdekű védelemre, csupán a szerző akaratából – megállapodás alapján – részesülhet vagyoni érdekű oltalomban, mintha szerzőtárs volna (15. § 1. bek.). Ellenben teljes szerzői oltalom illeti a gyűjtemény szerkesztőjét, illetve a színrehozatal módja mint egész megalkotóját, amennyiben szellemi tevékenységükkel szellemi alkotást hoztak létre. Mind az ily szerzők, mind a közvetett elsajátítást végzők csak az egyes adalékok vagy részek szerzőinek, illetőleg az eredeti alkotás szerzőjének jogait érintetlenül hagyó oltalomban részesülnek, de oltalmuk független attól is, hogy az említett elsődleges vonatkozásokban van-e helye szerzői jogi védelemnek. Lényegileg ez a helyzet a hatályos jog szerint is. A gyűjtemény tekintetében az egyes adalékok vagy részek szerzőinek jogállását a szerkesztővel szemben a javaslat 37. és 38. §-a körvonalazza.

Nem szerző a javaslat rendszerében az előadóművész előadó-tevékenységének készüléken megrögzítése esetén sem, mert az ily megrögzítés nem hoz létre új szellemi alkotást, csupán már meglévő szellemi alkotás *közlése* tekintetében van jelentősége. A megrögzítés módja a 2. § 2. bekezdése értelmében a szellemi alkotás tekintetében közömbös. Az előadóművész jogállását a javaslat 35. §-a határozza meg.

Nem tartja fenn a javaslat az 1921:LIV. tc. 15. §-ának azt a fikcióját sem, amely szerint oly művek szerzőjéül, amelyeket akadémiák, egyetemek, testületek és más

jogi személyek, továbbá nyilvános tanintézetek egyéni szerző megnevezése nélkül adtak ki, az ily kulturális szerveket kell tekinteni. Ez ugyanis ellenkeznék a szerzőnek a 7. § 1. bekezdésében adott meghatározásával, amely szerzőnek azt tekintti, aki saját szellemi tevékenységével hozott létre szellemi alkotást. A gyakorlati szempontokat teljesen kielégíti a javaslat 8. §-ában foglalt vélelem, amely szerint az anonim szerző érdekeinek érvényesítésére az jogosult, aki az alkotást sajtó alá rendezte vagy szerkesztette, ilyennek hiányában pedig az, aki kiadta, s ha a kiadó sincs megnevezve, a művön megjelölt bizományos.

Vélelmezett szerző

A 8. §-hoz

Az 1921:LIV. tc. 29. §-a azt a vélelmet állítja fel, hogy a már megjelent műveknél az ellenkező bizonyításáig azt kell szerzőnek tekinteni, aki művön szerzőül meg van nevezve. Ugyane törvény 56. §-a a még meg nem jelent színművek és zeneművek tekintetében azt a további vélelmet foglalja magában, hogy szerzőnek az ellenkező bebizonyításáig azt kell tekinteni, aki az előadást hirdető jelentésben mint szerző megneveztetett. Ezeket a gyakorlati célú vélelmeket a 65. § a képzőművészeti és az iparművészeti alkotásokra, a 67. § az ilyen alkotásoknak nem tekinthető szövegképekre, térképekre stb., a 74. § pedig a mozgófényképészeti művekre is kiterjeszti. A javaslat 8. és 9. §-a ezeket a vélelmeket megfelelő kiegészítésekkel általánosító fogalmazásban adja.

Megnevezett szerzőnek tekinti a javaslat – az 1921:LIV. tc. 13. §-ával összhangban – azt is, akinek közismert írói vagy művészi neve, képzőművészeti vagy iparművészeti alkotás tekintetében pedig közismert művészi jegye is úgy van feltüntetve a szellemi alkotás eredetijét vagy többszörösítését hordozó testi tárgyon vagy azzal rendeltetésszerűen tartósan összekapcsolt más tárgyon, vagy alkotás nyilvános előadása vagy nyilvános bemutatása, vagy rádió útján közlése alkalmával, vagy ezeknek előzetes hirdetése alkalmával, ahogy szerzőt szokás feltüntetni. Magyarország Magánjogi törvénykönyve javaslatának 108. §-a is a névvel egyenlő megítélésben részesíti az írói és a művészi álnevet. Ez a szabály ugyan közömbösnek tekinti azt, vajon közismert-e az ily álnév, azonban vélelmezni a szerzőséget ily széles terjedelemben nem volna célszerű. Ezért a javaslat megmarad a hatályos szerzői jog álláspontján.

Abban az esetben, ha a szerző – legalább közismert írói vagy művészi névvel vagy jegyével – nincs megjelölve, a szerzőt illető jogok érvényesítésére az 1921:LIV. tc. 29. §-a a kiadót, ha pedig ez nincs megnevezve, a művön megjelölt bizományost jogosítja fel a szerzőt illető jogok érvényesítésére, s a kiadót, illetve a bizományost a szerző jogutódának tekinti. A javaslat 8. § 2. bekezdése lényegében fenntartja ezt a rendelkezést, de azzal az eltéréssel, hogy a kiadót megelőzően az jogosult a szerző jogainak érvényesítésére, aki a művet sajtó alá rendezte vagy

szerkesztette. Erre a kiegészítésre szükség van, mert az említett személyek a magyar nyelv természete szerint nem esnek a „kiadó” kifejezéssel megjelölt fogalmi körbe, azonban a szerzőséghez közelebb eső szellemi tevékenységük alapján szerzőségük vélelmezése az üzleti értelemben vett kiadót megelőzően indokolt.

A hatályos szerzői jog nem rendelkezik arról, hogy az álnéven vagy a szerző megnevezése nélkül megjelent mű szerzőjének jelentkezése esetén ki jogosult a szerzői jog gyakorlására. A javaslat a dolog természetének megfelelően úgy oldja meg a kérdést, hogy a szerző jelentkezésétől kezdődően csak a szerző gyakorolhatja az őt illető jogokat. Jelentkezéskor elsősorban a beiktatást kell érteni (100. §), egyébként pedig csak a nyilvános jelentkezést.

A 9. §-hoz

Kifejezetten rendelkezik a javaslat afelől, hogy a gyűjtemény tekintetében, ha a szerkesztő nincs megnevezve, a szerző érdekeinek érvényesítésére kétség esetén a gyűjteményre mint egészre nézve a kiadó, illetőleg a művön megnevezett bizományos jogosult.

A színrehozatal módja tekintetében (5. §) a rendező szokásos megnevezésének hiányában – a dolog természetéhez képest – annak a színházi vagy más ily vállalat tulajdonosát kell kétség esetén szerzőnek tekinteni, ahol a színrehozatal új módját első ízben alkalmazták.

A 8. és 9. §-ban említett vélelmek megcáfolására a javaslat elsősorban a szerzőt jogosítja fel, tekintettel a szerzőség szorosan a szerző személyéhez kapcsolódó jellegére. A jogutódot is fel kellett azonban jogosítani a vélelmek megcáfolására, mert jogosult érdeke lehet a szerző kilétének felfedezése éppen a tőle eredő jog érvényesítése végett, ha ez a jog csupán vagyoni érdekű is. Természetesen ilyenkor sem lehet a szerzőt akarata ellenére az alkotáson vagy egyébként az alkotás értékesítésével kapcsolatban megnevezni, csupán abban a keretben, amelyben a szerző kilétének felfedezése a javaslat értelmében meg van engedve. Ebben a tekintetben a szerző szellemi és vagyoni érdekeinek érvényesítésére halála után jogosult személyek egymással szemben állhatnak, és a szerző szellemi érdekéről rendelkező jogszabályok döntenek el a vitát.

4. A szerző jog védte szellemi érdekei

A 10. és 11. §-hoz

A javaslat nem határozza meg kimerítően a szerző szellemi érdekeit, csupán példázó felsorolásukat adja a 10. és 11. §-ban. Ebben a tekintetben összhangban van a javaslat a Római Egyezmény 6/a cikkével, amely szerint függetlenül a szerző vagyoni jogaitól, sőt még azoknak átruházása esetén is, a szerző megtartja azt a jogát, hogy követelhesse annak elismerését, hogy ő a mű szerzője, továbbá megtartja

azt a jogát, hogy ellenezze a mű minden eltorzítását, megcsonkítását vagy más olyan megváltoztatását, amely becsületére vagy hírnevére sérelmes lehetne. A javaslat 11. §-a is kimondja, hogy a szerző szellemi érdeke egyebek közt az, hogy mindenki elismerje, hogy az alkotást ő hozta létre, továbbá, hogy alkotását senki el ne torzíthassa és általában oly módon ne értékesíthesse, amely a szerző hírnevére hátrányos. Ebben a rendelkezésben kétségtelenül megvan a megcsonkítás és más olyan megváltoztatás tilalma is, amely a szerző hírnevére hátrányos. Nem említi külön a javaslat a szerző becsületére hátrányos értékesítést, mert ez annyiban, amennyiben a szerzői jogra tartozik, úgyis folyik abból, hogy a javaslat 1. §-a értelmében a szerző minden szellemi érdekét jogosult bárkivel szemben megoltalmazni, és ebben csak annyiban van korlátozva, amennyiben a törvény kifejezetten rendeli. Egyébként a becsület sérelmének mind büntetőjogi, mind magánjogi következményeit a becsület védelméről szóló 1914:XXI. tc. rendelkezései határozzák meg, s ezek – a 28. §-ban – a becsület sérelmével okozott vagyoni és nem vagyoni kár megtérítése felől is rendelkeznek, márpedig a Római Egyezmény 6/a. cikk 2. bekezdéséhez képest a Berni Unió országainak hazai törvényei hivatottak megállapítani a szerző személyiségi jogai gyakorlásának feltételeit, s az e jogok megóvására szolgáló jogi eszközöket annak az országnak a törvényei szabályozzák, amelyben a védelmet igénylik.

A példázó felsorolásban is túlmegy azonban a javaslat a Római Egyezményen, amennyiben a javaslat 10. §-a a szerző kizárólagos elhatározására bizza, vajon létrehozza és nyilvánosságra hozza-e alkotását, továbbá, hogy nyilvánosságra hozza-e szerzőségét.

Az, hogy a szerző maga határozza meg, létrehozza-e alkotását, magától értetődő természetességgnek látszik ugyan, azonban nagy gyakorlati jelentőség fűződik ehhez egyfelől az alkotás értékesítési jogának ügyleti átruházása vagy átengedése esetén, másfelől a szerző ellen intézett végrehajtás során. Az előbbi tekintetben a javaslat 101. §-a vonja le a szóban levő elv következményét, amikor a kiadót nem jogosítja fel arra, hogy a szerzőtől a mű szolgáltatását követelhesse, hanem csupán kártérítési és elállási jogot biztosít a kiadó számára. A szellemi alkotás természetéből következik ugyanis, hogy csak önként, szabadon, és nem kényszer folytán gyakorolható, s hogy a szerzőt nem lehet arra kötelezni, hogy olyan alkotást hozzon létre, amelynek szolgáltatását ügylettel ígérte ugyan, azonban utóbb – esetleg a körülmények változása következtében vagy más okból – arra a belátásra jutott, hogy az alkotás létrehozatala nem felel meg szellemi érdekeinek. A végrehajtás tekintetében pedig a javaslat 12. §-a rendelkezik, kimondva, hogy végrehajtás útján sem lehet a szerzőt alkotásra kötelezni. Ebben a vonatkozásban fokozottan állnak az imént kifejtett indokok.

A már létrejött alkotás nyilvánosságra hozatalát sem lehet kivonni a szerző kizárólagos megítélése alól. A nyilvánosságra hozatallal válik a szellemi alkotás olyan önálló valósággá, amely bizonyos vonatkozásokban elszakad a szerző személyiségétől, és bizonyos tekintetben – vagyoni vonatkozásban – ügylet vagy tör-

vény alapján a szerző akarata ellenére is értékesíthető. A nyilvánosságra hozatal tehát a legközelebből érinti a szerző szellemi érdekeit, s ezért a javaslat ebben a tekintetben kifejezetten rendelkezik, de a már nyilvánosságra jutott alkotás tekintetében is gondosan óvja a javaslat a szerző szellemi érdekét akkor, amikor addig megy, hogy visszavonási jogot biztosít a 26. §-ban a szerző számára. Eszerint a szerző alkotásának értékesítését még átruházás esetén is jogosult nyomós okból megtiltani. Természetesen köteles az ebből eredő kárt megtéríteni, s a bíróság megfelelő esetben a visszavonási jog gyakorlását csak kellő biztosíték fejében engedheti meg. Ez a visszavonási jog, amely a szerzői jog francia irodalmában *droit de repentir* néven szereplő jog körébe esik, végső következményeit vonja le a szerzői jog tárgyául szolgáló alkotások szellemi jellegének.

Ami a nyilvánosságra hozatalt illeti, a jogalkalmazás megkönnyítése érdekében a javaslat 10. § 2. bekezdése kimondja, hogy a nyilvánossággal egy tekintet alá esik a személyek előre meg nem határozott köre is, a nyilvánosságra hozatallal pedig egy tekintet alá esik a még nyilvánosságra nem hozott alkotás lényeges tartalmának a nyilvánossággal közlése is. Az utóbbi vonatkozásban az 1921:LIV. tc. 6. § 1. pontja is védi a még meg nem jelent vagy közzé nem tett művet lényeges tartalmának jogosulatlan közlése ellen. A nyilvánosságra hozatal módját a javaslat nem határozza meg. Ilyen lehet az építés is. A nyilvánosságra hozatal egyik módja a megjelenés (98. § 2. bek.).

Mínthogy a nyilvánosságra hozatal a szerző legszemélyesebb joga, a javaslat 10. §-a, kimondja, hogy az alkotás nyilvánosságra hozatalára – végrehajtáson kívül is – a kiskorú vagy a gondnokság alá helyezett szerző törvényes képviselője csak abban az esetben jogosult, ha a 12. életévét betöltött kiskorú vagy az értelmes akaratelhatározásra képes gondnokság alá helyezett egyén a nyilvánosságra hozatalt maga is kívánja.

A javaslat elvi álláspontja szerint a szerző szellemi érdeke az is, hogy maga határozza meg, nyilvánosságra hozza-e szerzőségét. A javaslat 11. §-a szerint általában meg kell jelölni a szerzőt alkotásán vagy ennek többszörösítésén vagy előadása alkalmával, hacsak a szerző ellenkező akarata nem nyilvánvaló. Más a helyzet a képzőművészeti alkotás tekintetében, amelyre nézve a szerző kifejezett akarata lehet csak elegendő alap arra, hogy az ily alkotást eredeti példányként hordozó testi tárgyon a szerző nevét vagy jegyét feltüntessék, Ez a kivétel a képzőművészeti alkotás sajátos természetéből következik, úgyszintén az a további szabály is, hogy képzőművészeti alkotás többszörösített vagy közvetett elsajátítás útján létrejött példányán nem szabad a szerző nevét vagy jegyét úgy feltüntetni, hogy eredeti példány látszatát kelthesse. Ezek a szabályok, kapcsolatban a 78. § 2. és 3. pontjában foglalt büntető rendelkezésekkel, csak azt juttatják világosabb kifejezésre, amit az 1921:LIV. tc. 23. §-a mond ki azzal a rendelkezésével, amely szerint az ott meghatározott büntetés alá esik az, aki a szerző nevét akarata ellenére a művön megjelöli vagy mellőzi.

A 10. és 11. § rendelkezéseit egyébként is kiegészítik a 81. § büntető rendelkezései. A szerző szellemi érdekeit érintik a 12. §-on felül a javaslat 17. §-ának arra az

esetre szóló rendelkezései, ha az alkotásnak több szerzője van, továbbá a javaslat 20. és 21. §-ának azok a rendelkezései, amelyek meghatározzák, hogy a szerző szellemi érdekeinek érvényesítése a szerző halála után hogyan történhet. Ebbe a körbe vág a 22. § 2. bekezdésének az a szabálya, hogy az átruházott vagyoni érdekű szerzői jogot csak a szerzőnek vagy örökösének beleegyezésével lehet másra ruházni. Különösen nagy jelentőségű ebben a vonatkozásban a 26. §-nak az a szabálya, amely a szerző változtatási jogáról szól vagyoni érdekű jog átruházása esetén, nemkülönbén annak változtatási jogáról, akire a szerző vagyoni érdekű jogát átruházta. Ugyane § utolsó bekezdésének a szerző visszavonási jogát megállapító rendelkezésről már volt szó. Fontos rendelkezés a szerző szellemi érdekű jogai tekintetében a 27. és 28. §-nak a szerző és a tulajdonos közti viszonyt meghatározó szabályozása, nemkülönbén a szerző elállási jogát szabályozó 29. és 30. §. Gondoskodik a javaslat a szerző szellemi érdekeinek védelméről abban a körben is, amelyen belül a szerző jogai közérdekből korlátozást szenvednek, így különösen a 43., 53–56., 58., 60. §-ban.

Végrehajtás

A 12. §-hoz

Az alkotás létrehozatalára és a nyilvánosság elé bocsátására vonatkozó szellemi érdekek jelentősége különösen a szerző hitelezőjének javára fogatosított végrehajtással kapcsolatban jelentkezik. A nyilvánosságra hozatal tekintetében lényegileg azon az állásponton van a javaslat, mint az 1921: LIV. tc. 4. §-a, amely szerint a szerzői jog addig, amíg az magát a szerzőt vagy örökösét vagy hagyományosát illeti meg, végrehajtás tárgya nem lehet. De ez a szabály a javaslat szerint nem érvényesülhet feltétlenül: kivétel az az eset, ha kétséget kizáróan megállapítható, hogy a szerző alkotását abban az állapotban, amint a végrehajtás fogatosításakor van, nyilvánosságra hozatalra vagy legalább értékesítésre szánta. Ilyenkor nem volna indokoltsága a szerző beleegyezését kívánni a kényszerű nyilvánosságra hozatalhoz. Még kevésbé lenne indokolt ilyen esetben az örökös vagy hagyományos beleegyezését kívánni, akit egyébként szintén nem lehet az alkotás nyilvánosságra hozatalára kényszeríteni. A nyilvánosságra hozott alkotás végrehajtás útján való értékesítésének korlátait a javaslat 18. §-a szabja meg.

5. A szerző jog védte vagyoni érdekei

A 13–15. §-hoz

Az 1921:LIV. tc. az egyes művekről szóló rendelkezések kapcsán külön-külön határozza meg, milyen módon értékesítheti a szerző alkotását. A javaslat – az általános indoklás során vázolt rendszerének megfelelően – együttesen, elvi alapon,

a szellemi alkotásokra nézve általában szabályozza a kérdést, és azzal a szabállyal kezdi a 13. §-t, hogy a szerző maga határozza meg, értékesítheti-e alkotását, és ha igen, hogyan történjék az értékesítés. Ennek a szabálynak különösen a szerző hitelezője javára fogatosított végrehajtás tekintetében van jelentősége (18. és 19. §). Az egyes értékesítési módok felsorolása a javaslat rendszerének megfelelően nem kimerítő, csupán példázó, és nagyjából megfelel a hatályos jognak. Túlmegy azonban a javaslat a hatályos jogon egyfelől a bérbeadás (kikölcsönzés) kizárólagos szerzői jogként felemlítésével, másfelől a rádió útján közlés kifejezett megemlítésével. A rádió tekintetében a javaslat egyfelől a Római Egyezmény 11/a. cikkéhez alkalmazkodik, másfelől azonban olyan elvet iktat törvénybe, amely a jogtudományban – *de lege lata* ugyan vitatottan, *de lege ferenda* azonban egyértelműen – nálunk is helyesnek van elismerve. A bérbeadás (kikölcsönzés) tekintetében jogosultnak mutatkozik az a törekvés, hogy az értékesítésnek az a módja, amely különben is alkalmas az értékesítés más, nagyobb haszonnal járó módjainak megbénítására, szintén a szerző javára érvényesüljön. Külön megemlíti a javaslat a szerző vagyoni érdekű jogai közt az alkotás külföldön többszörösített példányának behozatalát, úgyszintén a színpadi műnek nem színészek útján (pl. bábokkal) előadását. Mint már szó volt róla, kerüli a javaslat szövege a szerző vagyoni érdekeinek felsorolásakor a „közzététel” kifejezés használatát. Amennyiben ez a kifejezés az első nyilvánosságra hozatalt jelenti, a javaslat a „közzététel” helyett a „nyilvánosságra hozatal” kifejezést használja, és ezt a szerző szellemi érdekű jogának tekinteti (10. §).

Amint a 13. § kiemeli, a szerző vagyoni érdekű joga az alkotásnak a látást vagy hallást ismételhetően közvetítő készüléken vagy ily készülék állandó vagy cserélhető alkotórészein (lemezeken, hengereken, tekercseken stb.) megrögzítése és az ily készülék előállítás útján többszörösítése. Közömbös, hogy az ily megrögzítés a hang felfogásával, vagy más módon történik-e. Az előbbire példa a gramofon, az utóbbira a zenei automata stb. Ebbe a körbe esik a mozgófényképészeti alkotáshoz közvetlenül írt és filmen megrögzített zene is, amely önállóságát szerzői jogi szempontból nem veszti el teljesen annak ellenére sem, hogy megrögzítése ugyanazon a képszalagon történhet, mint amely a mozgófényképészeti alkotást hordozza. Ebben a tekintetben a javaslat követi a német–osztrák javaslat álláspontját. Az ily zene szerzőjének jogállása tekintetében azonban korlátozó rendelkezést tartalmaz a javaslat 39. §-a.

Ki kell emelni, hogy a javaslat szakít a hatályos szerzői jognak azzal a rendelkezésével, hogy az – akár színszerű, akár más – előadás csak annyiban kizárólagos joga a szerzőnek, amennyiben nyilvános. Ennek a korlátozásnak nincs kellő indokoltsága. Korlátozásnak helyes felfogás szerint csak annyiban van helye, hogy a szerző joga szempontjából közömbösnek kell tekinteni az olyan előadást, amely házi vagy iskolai körben megy végbe. Ami ezen a körön kívül esik, csak a szerző beleegyezésével történhet. Ennek az álláspontnak felel meg a javaslat 63. §-a, amely szerint bárkinek joga van nyilvánosságra hozott alkotás személyes előadásá-

ra vagy a hallást vagy a látást közvetítő készülék útján hallhatóvá vagy láthatóvá tételére, ha ez házi vagy iskolai körben megy végbe. A hatályos szerzői jog szóban levő álláspontjának ki nem elégtő voltáról tanúskodik a bírói gyakorlat is, amely egyes esetekben a szerző jogosult érdekének megóvása végett kénytelen kiterjesztően értelmezni a nyilvánosság fogalmát, és megállapítani ezt olyankor is, amikor az előadás a személyek előre meghatározott körében megy végbe ugyan, azonban ez a kör szélesebb a házi körnél. A javaslat rendszerében a kérdés gyakorlati megoldása nehézség nélkül történhet.

Mint már szó volt róla, külön kiemeli a 14. § a szerző vagyoni érdekű jogai között az alkotás nem fémvezetékes távíró vagy távbeszélő (rádió, képtávíró stb.) útján közlését is. Az ily közlési módot a javaslat röviden rádióközvetítésnek nevezi. Természetesen a szerző vagyoni érdekű joga az alkotás előadásának a belföldön különböző helyeken tartózkodó korlátlan számú egyén számára egyidejűleg, de nem ismételtően más módon hallhatóvá vagy láthatóvá tétele is. Ebben a körbe esik az alkotásnak a nyilvános telefonhálózat útján közlése is, nemkülönben – figyelemmel a 24. §-ra is – külföldi rádióközvetítés belföldi adóállomás útján továbbterjesztése (*rebroadcasting*). Természetesen a szerző joga alkotásának álló vagy mozgó fényírás útján közlése is, ami már a 13. § rendelkezéséből és az értékesítés általános jogából is következik.

A német–osztrák javaslat nyomán kifejezetten kimondja a 14. § azt is, hogy a szerző joga alkotásának hangszóró vagy más ily műszaki berendezés útján – a bár szabad ég alatt tartott – előadás vagy bemutatás helyiségén kívül hallhatóvá vagy láthatóvá tétele, úgyszintén alkotása rádióközvetítésének hangszóró vagy más ily műszaki berendezés útján hallhatóvá vagy láthatóvá tétele is. Ami különösen az utóbbi szempontot illeti, a javaslat álláspontja az, hogy a rádióközvetítés felfogása közömbös ugyan a szerzői jog szempontjából, azonban az ezen túlmenő tevékenység már a szerzői jog körébe esik. A szerző szóban levő vagyoni érdekű jogának jelentékeny korlátozásait állapítja meg a javaslat 40–42. §-ában, továbbá az 53., 57., 59. és 60., úgyszintén a 63 §-ban.

Az 1921:LIV. tc. 60. §-ával összhangban példaként említi a javaslat a szerző vagyoni érdekére az utánépítést, úgyszintén általában a terv kivitelét is.

A szerző vagyoni érdeke kiterjed a 14. § szerint alkotása közvetett elsajátításának (6. §) értékesítésére is. Ezzel a szövegezéssel helyesbíti a javaslat az 1921:LIV. tc. 6. § 10. bekezdését, amely alkalmas annak a látszatnak keltésére, mintha a közvetett kisajátítás a szerző beleegyezésének hiányában már egymagában is bitorlása lenne a szerzői jognak, holott a közvetett elsajátítás egymagában mindenkinek szabadságában áll, amennyiben a közvetett elsajátítás útján létrejött alkotást nem értékesíti. Saját használatára tehát bárkinek joga van idegen nyelvű alkotást lefordítani stb. Természetesen érinti a közvetett elsajátítás értékesítése, sőt pusztán nyilvánosságra hozatala is az eredeti alkotás szerzőjének szellemi érdekeit is, amennyiben a közvetett elsajátítás az eredeti alkotás torzításával járhat. Magától értetődik, hogy amikor a közvetett elsajátítást nem a szerző, hanem – akár a szerző feljogosítása

alapján, akár jogosulatlanul – más végezte, az eredeti alkotás szerzőjének vagyoni érdekű joga ugyan érintetlenül marad, azonban a fordító vagy más átdolgozó és általában a közvetett elsajátító vagyoni érdekű jogát nem érinti. Ez folyik a közvetett elsajátítás – bár másodlagos és az eredeti alkotástól függő – saját jelentőségéből.

A szerző vagyoni érdekű jogairól szóló rendelkezések közt kifejezetten foglalkozik a javaslat azzal a kérdéssel is, mennyiben lehet ily jogot érvényesíteni annak, aki nem szerző a 7. § értelmében. Ebben a tekintetben a 15. § az iparművészeti iparüzlet tulajdonosát emeli ki, úgyszintén azt, aki a szerzőnek a 2. §-ban említett nem szerzői tevékenységgel segédkezik.

Ami az utóbbit illeti, a javaslat szerint a szerző vagyoni érdekű jogai tekintetében csupán megállapodás alapján részesülhet a szerzőtárral egyenlő megítélésben az, aki a szerzőnek csupán bíráló megjegyzésekkel, átnézéssel, a nyilvánvaló elvé tések kijavításával vagy más ily módon nyújtott segítséget. Az ily közreműködés semmi esetre sem alkotó tevékenység, azonban okozatosan tekintve, igen fontos lehet az alkotásnak abban az alakban létrejövetele szempontjából, amint az végleges kialakul. Ezért nem lehet ugyan szó sem arról, hogy az ily közreműködő abszolút jogot nyerjen szellemi érdekeinek az alkotás tekintetében érvényesítésére, így különösen szerzőként megjelölésének követelésére stb., sem arról, hogy vagyoni érdekei tekintetében már a törvény alapján nyerjen olyan oltalmat, amilyen a szerzőnek jár, azonban méltányos, hogy a törvény figyelembe vegye az ily alkotás szerzőjének értékelését a szóban levő segédkező tevékenység felől, és erre vonatkozó megállapodás esetén elismerje az említett segédkező tevékenységet kifejtő személy abszolút jogát vagyoni érdekeinek védelmére olyan értelemben, amint a javaslat 17. §-a a szerzőtárs jogát biztosítja.

Arra az esetre, ha iparművészeti alkotás létrehozása erre a célra berendezett üzleti vállalat körében történik, az üzleti szempontok túlnyomó érvényesülésére tekintve, a 15. § kimondja, hogy a szerző vagyoni érdekű jogának gyakorlása az ily vállalat tulajdonosát illeti. Természetesen nem érinti ez a korlátozás az alkotás létrehozójának szellemi érdekű jogait, feltéve, hogy az alkotás vállalatszerű összeműködés körében létrejött ellenére is kétségtelenül meg lehet állapítani az egyéni szerzőséget. Lényeges korlátozást foglal magában a szóban levő vonatkozásban a javaslat 26. § 4. bekezdése. Eszerint mozgófényképészeti alkotás átruházása esetén a változtatásra csak a mozgófényképészeti alkotás szerzőjének és az ily alkotás többszörösített példányain vagy az ily alkotásra vonatkozó hirdetésben szerzőként megnevezett személynek van joga.

A világosság kedvéért kimondja a 15. § azt is, hogy az értékesítés, tehát a szerző vagyoni jogának gyakorlása egybeeshet a nyilvánosságra hozatallal. A kettő ugyanis nem esik szükségképpen egybe. Lehetséges, hogy a szerző alkotását értékesíti anélkül, hogy nyilvánosságra hozná, így ha a képzőművészeti alkotását hordozó testi tárgy tulajdonát másra ruhazza át. De értékesítheti nyelvi alkotását tartalmazó kéziratát is ily elidegenítés útján. Egyébként azonban az értékesítés leg-

több módja lehetetlen nyilvánosságra hozatal nélkül. Bármiként történjék is azonban az értékesítés, arra a javaslat idevágó rendelkezéseit kell rendszerint alkalmazni. Megemlítést kíván e helyütt, hogy a javaslat bizonyos körben védelmezi az alkotást hordozó testi tárgy tulajdonának átruházása esetén a szerzőnek azt az akaratát, hogy alkotása – legalább egyes meghatározott módokon – nyilvánosságra jusson, illetőleg védelmezi a szerző beleegyezését az ily nyilvánosságra hozatalba. Így a javaslat 27. § 2. bekezdése kimondja, hogy a képzőművészeti alkotást az ezt eredeti példányképpen hordozó testi tárgy tulajdonosa kétség esetén nyilvánosságra hozhatja, és közszemlére tétellel vagy a látást közvetítő készülék útján bemutatással értékesítheti is.

Kifejezetten kimondja a 15. § végül azt is, hogy a szerző vagyoni érdekű joga a szerzőnek mint házas társnak külön vagyonához tartozik, azonban a szerző ily joga alapján szerzett vagyone érték más megállapodás hiányában a közszereményt gyarapítja. Ezt a szabályozást a szerzői jog sajátos természete indokolja, amelynél fogva a szerző alkotó tevékenysége nem mint végzett munka, hanem mint szellemi alkotás jelentős.

Nem tesz említést a javaslat a szerző vagyoni érdekeinek példázó felsorolásakor a szerzőnek a címhez való jogáról. Az 1921:LIV. tc. 6. § 8. pontja értelmében a szerzői jog bitorlásának kell tekinteni a mű közzétett címének más mű címéül lényegében változatlan átvételét, ha ez a szerző beleegyezése nélkül történik, és a körülményekből nyilvánvaló, hogy az átvétel, amely nem volt elkerülhetetlen, a közönség megtévesztését célozta, és a szerzőnek vagyoni vagy nem vagyoni kárt okozhatott. Ily szabály felvétele a javaslatba felesleges, mert a javaslat 3. §-a kifejezetten kimondja, hogy a javaslat oltalma kiterjed a szellemi alkotás címére vagy elnevezésére is, ha ezek egymagukban is szellemi alkotásszámba mennek. Ebből kétségtelenül következik, hogy a szerző vagyoni érdekű joga az alkotás címének vagy elnevezésének más részére átengedése felől határozni. Amennyiben pedig a cím egymagában nem tekinthető önálló szellemi alkotásnak, oltalma tekintetében a javaslat 95. §-ához képest a tisztességtelen versenyről rendelkező jogszabályok irányadók.

A szerző részesedési joga

A 16. §-hoz

A szerző vagyoni érdekű jogaihoz számítja a javaslat az alkotás eredeti példányának vételárában részesedést is a védelmi időn belül. Ez intézmény meghonosításának indokai fentebb már megvilágításban részesültek.

Részesedési jog tárgya az oly testi tárgy, amely a szerző szellemi alkotását eredeti példányképpen hordozza. Eredeti példánynak kell tekinteni az olyan metszetpéldányt is, amelyet a szerző maga készít. Kifejezetten kimondja a javaslat, hogy a

részesedési jog épületek és iparművészeti alkotások tekintetében nem érvényesülhet. Ezekben a vonatkozásokban ugyanis a művészi értéknél nagyobb jelentőségű a gazdasági, illetve üzleti szempont.

A szerző részesedési joga tekintetében a javaslat általában a francia rendszert követi, amely csupán az elért vételárra van tekintettel, és ennek bizonyos százalékában szabja meg a részesedési jog mértékét, tekintet nélkül arra, hogy ez a vételár mutat-e értékelkedést a korábbi elidegenítés alkalmával elért vételárhoz képest, bár a részesedési jog intézményének alapeszméje kétségtelenül az értékelkedés előnyeiből juttatás a szerző számára. A francia rendszer helyes annyiban, hogy a részesedési jog gyakorlati érvényesülését egyszerűvé teszi. A javaslat azonban nem követi a francia rendszert teljes merevségében, hanem a német–osztrák javaslatához hasonlóan kizárja a részesedési jog gyakorlását olyan esetre, ha az ebből eredő kötelezettséggel terhelt kimutatja, hogy a nyers vételár a részesedési jog számbavételével nem haladja meg a megelőző alkalommal elért nyers vételár összegét. Ezzel kiküszöböli a javaslat azokat az esetleges méltánytalanságokat, amelyek a francia rendszer merev alkalmazása esetén helytel-közzel elkerülhetetlenek.

A szerző részesedési jogának érvényesülése érdekében egyetemlegesen kötelezi a javaslat mind a vevőt, mind az eladót a megfelelő hányad megfizetésére.

Tekintettel arra, hogy a szerző részesedési jogát a javaslat a szerző vagyoni érdekű jogaihoz számítja, e jog gyakorlása a szerző örökösét is megilleti, a javaslat 18. §-a pedig oly értelmű rendelkezést tartalmaz, hogy a részesedési jog a szerzői jog szempontjából korlátozás nélkül végrehajtás alá vonható, tehát ily végrehajtásnak a szerzővel vagy örökösével szemben is lehet helye. Kivételt tesz azonban a javaslat 22. §-a a szerző vagyoni érdekű jogaira vonatkozó általános szabályok alól annyiban, hogy a részesedési jogról előzetes lemondást, sem az ily jog átruházását nem engedi meg. A részesedési jognak ugyanis csak úgy van értéke, ha – mint a Római Konferencia óhajtotta – elidegeníthetetlen.

A javaslat szerint a szerző részesedési jogát nemcsak adásvétel, hanem csereügylet esetén is gyakorolni lehet, tekintettel a két ügylet gazdasági egyértékűségére.

Az intézmény részletes szabályait a javaslat nem határozza meg, hanem ezek megalkotására a minisztériumot hatalmazza fel. Így különösen rendeletre tartozik annak az eljárásnak meghatározása, amely szerint a szerzőt vagy örökösét abba a helyzetbe kell hozni, hogy részesedési jogát elidegenítés esetén gyakorolhassa. E szabályozás keretében mód nyílik annak megfontolására is, mennyiben van szükség olyan szerv alkotására vagy kijelölésére, amelyhez a szóban levő értesítéseket ugyanolyan hatállyal lehet intézni, mint a szerzőhöz vagy örököséhez. Ez a rendelet lesz hivatva továbbá arra is, hogy meghatározza, mi történjék a részesedési jog gyakorlása alapján fizetett olyan összegekkel, amelyeket nem lehet a szerzőhöz vagy örököséhez eljuttatni. Mindezek a részletes szabályok túlfeszítenék a törvény kereteit, különben is célszerűbb a rendeleti szabályozás, mert inkább alkalmazkodhat a tényleges viszonyok esetleges változásához, mint a törvényhozás.

Azt a korlátot azonban felállítja a törvény, hogy a szerző részesedési jogának mértéke három százalékot meg nem haladhat.

Több szerző. Szerzőtársak

A 17. §-hoz

Több szerző egymáshoz való viszonya tekintetében a javaslat abból az elvből indul ki, hogy külön szabályozást igénylő ily viszony akkor forog fenn, ha az egyes szerzők részeit az alkotás mint egész sérelme nélkül nem lehet elkülöníteni. Ilyen az eset akkor is, ha az egyes szerzők kölcsönösen részt vettek egymás alkotó tevékenységében, mégpedig nem csupán bíráló megjegyzésekkel, átnézéssel, a nyilvánvaló elvétések kijavításával vagy más ilyen módon, hanem maguk is valóságos alkotó tevékenységet fejtettek ki a másik szerzővel együttesen. Ilyen, ha a szöveges zenemű megalkotásakor a szöveg szerzője maga is részt vett a zene szerzésében, a zeneszerző pedig a szöveg megalkotásában. Erre a művészetek története jegyzett fel példákat. A szerzők alkotó tevékenységének ilyen viszonyát tekinti csupán szerzőtársi viszonyt a javaslat, s a 17. § 2. és 3. bekezdése e viszony tekintetében állít fel szabályokat, mégpedig kényszerítő hatállyal, tehát arra az esetre is, ha a szerzőtársak az alkotás értékesítése tekintetében nem tudnának megegyezésre jutni. Ezzel a részletekbe menő szabályozással, amely azonban csak a legfontosabb kérdésekre szorítkozik, túlmegy a javaslat az 1921:LIV. törvénycikkben, amelynek 1. §-a csupán annyit mond ki 2. bekezdésében, hogy abban az esetben, ha a műnek több szerzője van, és az egyes szerzők részeit el nem különíthetők, ellenkező megállapodás hiányában a mű többszörösítéséhez, közzétételéhez és forgalomba helyezéséhez valamennyi szerzőtárs beleegyezése szükséges. A javaslat szóban levő szabályozásáról alább még lesz szó.

Nem terjed ki e szabályozás a szerzők többségének arra az esetére, amikor az egyes szerzők részeit el lehet különíteni. Ezt az esetet a hatályos szerzői jog is megkülönbözteti a szerzőtársi viszonytól, azonban csupán annyit mond ki, hogy ily esetben az elkülöníthető részek mindegyikének többszörösítéséhez, közzétételéhez és forgalomba helyezéséhez az illető rész szerzőjének beleegyezése szükséges. Ez az 1921:LIV. tc. 1. § 3. bekezdésében kimondott elv voltaképpen magától értetődik, ellenben nem világítja meg a szóban levő rendelkezés azt a kérdést, fakad-e korlátozás ebből a viszonyból az egyes szerzők szabad rendelkezési joga tekintetében. A javaslat állást foglal ebben a kérdésben, és kimondja, hogy egyik szerzőnek sem szabad jogával úgy élnie, hogy a másik szerző méltánytalan sérelmet szenvedjen. Ezzel a javaslat útmutatással szolgál a jogalkalmazás számára anélkül, hogy megkötné a bíró kezét az egyes esetek különszerűségeinek megítélésében. Kiegészíti a javaslat a hatályos szerzői jog szóban levő rendelkezését azzal is, hogy a vázolt szabályokat alkalmazni rendeli arra az esetre is, ha több alkotást kapcsolnak egybe anélkül, hogy a fentebb kifejtettek értelmében szerzőtársi viszonyról lehetne szó.

Szerzőtársi viszony esetére, vagyis arra az esetre, ha az egyes szerzők részeit nem lehet az alkotás mint egész sérelme nélkül elkülöníteni, a javaslat azt a bővebb indokolásra nem szoruló kiegészítést tartalmazza a hatályos joghoz képest, hogy a vagyoni érdekű jogok reá eső osztatlan hányadát mindegyik szerzőtárs átruházhatja. Egyébként pedig nem elégszik meg a javaslat azzal a szabállyal, hogy az értékesítéshez az összes szerző beleegyezését kívánja, hanem ezenfelül – a számba jöhető összes szempontot figyelembe véve – azt is kimondja, hogy megegyezés hiányában a bíróság az eset körülményeinek, így különösen az egyes szerzők szellemi érdekeinek és a közművelődés érdekének is figyelembevételével dönt. Ezt a szabályt alkalmazni kell abban a kérdésben is, mi történjék akkor, ha az értékesítés csak az alkotás nyilvánosságra hozatala útján lehetséges. Erről természetesen kifejezetten nem kell rendelkeznie a javaslatnak. Célszerűbbnek mutatkozott azonban a világosság kedvéért kifejezetten rendelkezni afelől, hogy a szóban levő szabályok állnak arra az esetre is, ha az ily alkotás értékesítésének joga örökösökre száll, vagy ha a szerzőtársak egyike a másik szerző örököseivel jutott közösségbe. E szabályok alól lényeges kivételt is tesz a javaslat.

E kivétel abban áll, hogy a szerzőtárs, aki nem akar részt venni az alkotás értékesítésében, minden esetben követelheti, hogy szerzőségét ne hozzák nyilvánosságra, továbbá megtagadhatja a részesedést az értékesítés költségében, de ily esetben nem részesülhet az értékesítés hasznában sem. Ez a méltányos rendelkezés számol a szerzői jog nagymértékben személyes vonatkozásaival, s alkalmas arra, hogy a közös alkotás értékesítését megkönnyítse a vonakodó szerző személyes érdekeinek kímélésével.

Megfontolás tárgya lehet, nem kellene-e kifejezetten állást foglalni abban az irányban, milyen legyen a viszony szöveges zenei alkotás (opera, oratórium) tekintetében az így összekapcsolt alkotások szerzői között, nevezetesen nem kellene-e – külföldi példa nyomán – kimondani, hogy az ily szöveges zenei alkotás értékesítésére harmadik személy irányában kizárólag a zeneszerző jogosult, ami részben megfelelné egyúttal az 1921: LIV. tc. 53. §-ában foglalt annak a szabálynak, hogy szöveges zenemű előadásához – zenés színművek kivételével – elég a zeneszerző beleegyezése, természetesen a szerzőket egymással szemben megillető jogok sérelme nélkül. Kétségtelen ugyanis, hogy az ily módon összekapcsolt alkotások közül döntő jelentősége a zenei alkotásnak van az előadás szempontjából, s bár a szöveg külön is értékesíthető, azonban a zeneszerző érdekét rendkívül hátrányosan érintheti, ha a szöveget szerzője másnak is átengedi megzenésítés céljából. Ebben a vonatkozásban azonban a javaslat nem foglalt állást, sőt mellőzte a hatályos szerzői jog említett szabályának átvételét is. Sem egyik, sem másik irányban nem kívánta ugyanis a javaslat megmerevíteni a szerzők egymáshoz való viszonyát, még diszpozitív rendelkezés alakjában sem. Ehelyett célszerűbbnek mutatkozott ezekben a vonatkozásokban is a fentebb ismertetett rugalmas szabályok érvényét fenntartani.

Hasonlóképpen nem foglalt állást a javaslat abban az irányban sem, milyen legyen a viszony a táncművészeti alkotás, élőkép vagy némajáték szerzője és az ily

alkotáshoz írt zene szerzője közt. Ebben a viszonyban kétségtelenül a zeneszerző jelentősége szorul háttérbe, s így az együttes értékesítés tekintetében indokolt lehet a zeneszerző akaratát figyelmen kívül hagyni, úgyhogy a zeneszerző csak a zenei részt értékesíthetné külön. Az imént említett indokból azonban a javaslat nem helyezkedik erre az álláspontra, hanem a 17. § rendelkezéseit ebben a vonatkozásban is érintetlenül hagyja.

Nem foglal állást a javaslat abban a kérdésben sem, milyen arányban illeti meg az értékesítés haszna az egyes szerzőket szöveges zenei alkotás, illetőleg zene- és táncművészeti alkotás, élőkép vagy némajáték tekintetében. Bár nincs minden célszerűség híján egyes külföldi törvényalkotásoknak az a rendszere, hogy ezt az arányt – legalábbis más megállapodás hiánya esetére – kifejezetten meghatározzák, azonban ez a meghatározás egyúttal merevséggel jár, és elzárja a bírót az eset körülményeinek minden irányú méltatásától. Ettől a javaslat általában tartózkodni kíván.

Ehhez képest nem követi a javaslat azt a külföldi példát sem, amely meghatározza, hogy – más megállapodás hiányában – milyen arányban illeti a mozgófényképészeti alkotás értékesítésének haszna az ily alkotást létrehozó vállalat tulajdonosát, a szövegíró, a szöveg mozgófényképészeti alkotáshoz alkalmazóját, a rendezőt és a közvetlenül a mozgófényképészeti műhöz írt és készüléken megrögzített – akár filmes, akár egyéb – kísérőzene szerzőjét. E részben hatályos szerzői jogunk sem rendelkezik. Az elméletben sem lehet még kialakult közfelfogásról beszélni. Egyes külföldi törvényhozások ugyan már hozzányúltak a kérdéshez, és a Római Konferencia is ezen az úton várja a kérdés tisztázását, azonban a javaslat csak annyiban foglalt állást, hogy a 7. § utolsó bekezdésében meghatározza, kit illet mozgófényképészeti alkotás tekintetében a szerzői jogi oltalom. Minthogy ezt a javaslat a filmgyártó vállalat tulajdonosa részére biztosítja, a mozgófényképészeti alkotás létrehozatala körül alkotó tevékenységet kifejtő más személyek vagyoni érdekei tekintetében a kötelmi jog szabályai irányadók annyiban, amennyiben a javaslat értelmében a mozgófényképészeti alkotással szemben abszolút jogra nem hivatkozhatnak. Így nem érinti a javaslat 7. §-ának a mozgófényképészeti alkotás szerzőjét meghatározó rendelkezése a javaslat 6. §-ának azt a rendelkezését, amely szerint nyelvi alkotás mozgófényképészeti alkotás céljára felhasználása is a közvetett elsajátítás fogalma alá esik, ha megfelel a szellemi alkotás általános kritériumainak, úgyhogy az ily nyelvi alkotás szerzőjének jogait a 7. § 5. bekezdése értelmében nem érintheti a mozgófényképészeti alkotás szerzőjének mint közvetett elsajátítónak másodlagos szerzői joga. Hasonlóképpen abszolút jog illeti a mozgófényképészeti alkotás szerzőjével szemben a kísérőzene szerzőjét is, akinek jogállítását a mozgófényképészeti alkotás szerzőjével szemben csak annyira korlátozza a javaslat 39. §-a, hogy a készüléken megrögzített kísérőzene vetítéssel egyidejű mozgófényképészeti előadásának joga a törvény erejénél fogva a filmgyártó vállalat

lat tulajdonosára száll át. Egyébként azonban az ily kísérőzenét szerzője más módon korlátozás nélkül értékesítheti. Nem illeti ellenben abszolút jog az előadóművészt, akinek közreműködésével a mozgófényképészeti alkotás létrejön. A javaslat 30. §-a értelmében ugyanis az ily előadóművész beleegyezésének joga szintén a filmgyártó vállalat tulajdonosára száll át. Hasonlóképpen világos a javaslatból is, hogy a fényképészt sem illeti abszolút jog a mozgófényképészeti alkotásra nézve, mert a javaslat 87. §-a értelmében olyankor, ha fényképeket vagy más hasonló eljárással előállított műveket üzleti vállalat körében állítanak elő, a szerző joga az ily iparüzlet tulajdonosát illeti. A rendezőt is csak annyiban illeti meg abszolút jog a javaslat szerint, amennyiben a szokásos módon meg van nevezve, egyébként a javaslat 9. § 2. bekezdéséhez képest a színházi vagy más ilyen vállalat, tehát a filmgyártó vállalat tulajdonosát is szerzőnek kell kétség esetén tekinteni. Abban a tekintetben, hogy a szövegnek a filmhez alkalmazóját mennyiben illeti szerzői jog, a javaslat nem foglalt állást, ehhez képest erre nézve az általános szabályok irányadók. Amennyiben tehát az ily alkalmazó tevékenység eredményét szellemi alkotásnak lehet tekinteni, a mozgófényképészeti alkotás szerzőjével szemben abszolút jog illeti meg. E kérdés eldöntését azonban a javaslat a tudományra és a gyakorlatra bízta. Igaz ugyan, hogy a kötelmi jogi oltalom – különös tekintettel a filmgyártó vállalat nagy gazdasági túlsúlyára – nem mindig kielégítő, és az is bizonyos, hogy a filmgyártó vállalat tulajdonosával szemben abszolút joggal rendelkező személyek érdekeinek az ily vállalat tulajdonosának érdekeivel összeegyeztetése nehézségekkel járhat, mindamellett nem mutatkozott célszerűnek sem az, hogy a film létrejötte körül közreműködő személyeket kizárólag a kötelmi jogi oltalom körére utalja a javaslat, sem az, hogy diszpozitív rendelkezéssel maga a javaslat szabályozza azt a kérdést, milyen arányban illeti meg az értékesítés haszna a mozgófényképészeti alkotás létrejöttében alkotó tevékenységgel részes személyeket. Nem követi tehát a javaslat sem a német–osztrák javaslatnak azt a rendszerét, amely szerint a mozgófényképészeti alkotás létrejövele körül közreműködő személyek szerzői jogai a törvény erejénél fogva – erre vonatkozó megállapodás nélkül is – átszállnak a filmgyártó vállalat tulajdonosára, sem egyes újabb külföldi törvényeknek azt a rendszerét, amely szerint a mozgófényképészeti alkotás létrejövetelében részes személyeknek az értékesítés hasznából részesedése arányát megállapítják. Az abszolút joggal rendelkező szerzők tekintetében a javaslat 17. §-a kellő alapot nyújt a méltányos rendezésre, ezen túlmenni éppen a filmgyártás nagy költségeire tekintettel nem volna célszerű, így különösen tartózkodik a javaslat a részesedés arányának megállapításától. Egyfelől azért, mert a szóba jöhető funkciók éppen a szerzői jog szempontjából különféle megítélés alá esnek, amennyiben részben abszolút, részben csak kötelmi jogállással bírnak. Másfelől azért, mert maguk az egyes funkciók kiválasztása is bizonyos önkénnyel és merevséggel járna.

Végrehajtás a szerző vagyoni érdekű jogára

A 18. §-hoz

A szerző vagyoni érdekű jogainak végrehajtás alá vonása tekintetében lényegesen eltér a javaslat a hatályos szerzői jogtól. Az 1921:LIV. tc. 4. §-a értelmében a szerzői jog addig, amíg az magát a szerzőt vagy örökösét vagy hagyományosát illeti meg, végrehajtás tárgya nem lehet. Az általános szabályok alól tett ezt a kivételt a javaslat megszorítja annyiban, hogy csak a szerzőt mentesíti az ily végrehajtás alól, ellenben az örököst és a hagyományost nem. Mihelyt ugyanis az alkotás jogszerűen nyilvánosságra került, csak a szerzőt kell kímélni attól, hogy ne legyen köteles túrni olyan alkotásának terjesztését, amelyet nem tart erre alkalmasnak. A szerző halála után az ily kíméletnek nincs kellő indokoltsága. Az örökös (hagyományos) már nem áll olyan közeli kapcsolatban a műhöz, mint annak szellemi létrehozója. Emellett az is figyelmet érdemel, hogy a szerzőnek módjában van a javaslat 26. §-a értelmében alkotását a forgalomból kivonni. Ha ezt nem tette meg, azt lehet feltételezni, hogy művét nem tekinti magához méltatlannak. Ebben az esetben örököse érzékenységét nem lehet figyelembe venni.

A szerzővel szemben is módot ad azonban a javaslat a végrehajtásra, ha ebbe beleegyeznek. Efelől azonban – a visszaélések elkerülése végett – kifejezetten meg kell kérdezni a szerzőt a végrehajtás alkalmával. A beleegyezésre a dolog természetéhez képest a törvényes képviselő nem jogosult.

Kiegészíti a javaslat a hatályos szerzői jogot annyiban is, hogy a végrehajtásról szóló rendelkezéseket alkalmazni rendeli oly dolgok tekintetében is, amelyek kizárólag valamely nyilvánosságra hozott képzőművészeti vagy iparművészeti alkotás többszörösítésére szánt külön eszközök. Az ily testi tárgyak szabad birtoklásához fűződő érdek ugyanolyan megítélés alá esik, mint az alkotás értékesítéséhez fűződő érdeke a szerzőnek.

A 16. § kapcsán kifejtett indokokból kifejezetten kimondja a javaslat, hogy a szerző részesedési joga végrehajtás alá vonható. E jog gyakorlása tekintetében ugyanis nem lehet olyan szempontot találni, amely a szerző szabad rendelkezési jogának kímélését tenné indokolttá, tekintettel arra, hogy a részesedési jog csak olyankor gyakorolható, ha a szerző szellemi alkotását eredeti példányképpen hordozó testi tárgyat más idegeníti el, nem a szerző vagy örököse.

A javaslat 18. §-ának az a szabálya, amely szerint a szerző ellen intézett végrehajtás tárgya a szerző beleegyezésétől függetlenül csak az lehet, ami a szerzőt a nyilvánosságra hozott alkotásra vonatkozó vagyoni érdekű jog önkéntes érvényesítése vagy értékesítése folytán megilleti, megfelel a hatályos szerzői jog álláspontjának, azzal az eltéréssel, hogy ez a korlátozás nem terjed ki a szerző örökösére (hagyományosára) a már jelzett indokokból.

Nem szorul kiemelésre, hogy abban az esetben, ha a végrehajtás útján értékesítés a szerző halála után történik, az ily értékesítéssel szemben is érvényesíteni lehet a szerző szellemi érdekű jogait a javaslat 20. és 21. §-ának megfelelően.

A 19. §-hoz

Gondoskodik a javaslat a szerző vagy örököse vagy hagyományos vagyoni érdekének megóvásáról abban az esetben is, ha nem ellene, hanem más ellen fogadó-sítanak végrehajtást olyan jogra, amely eredetileg a szerzőt illető vagyoni érdekű jog volt. Ez különösen kiadói ügylet esetén fordulhat elő. Ilyenkor a 19. § értelmében az, aki a végrehajtás folytán értékesítési jogot szerez az alkotásra, a végrehajtást szenvedővel (kiadóval stb.) egyetemlegesen felel azokért a kötelezettségekért, amelyek a szerző vagy örököse javára kapcsolatosak az ily joggal. Természetesen nem terjedhet ki az ily felelősség már létesült kártérítési kötelezettségekre, amely független a szerző vagyoni érdekű jogának ily kényszerű értékesítésétől. A javaslat szóban levő rendelkezése megfelel egyes újabb külföldi példákknak.

Új az a rendelkezés is, hogy olyankor, ha a szerző vagyoni érdekű jogára zálogjogot önként engedett, ily jog átruházásának a szerző beleegyezése nélkül nincs joghatálya, azonban a szerző beleegyezését csak nyomós okból tagadhatja meg, nehogy az átruházó méltánytalanul meg legyen kötve. A szóban levő rendelkezést az teszi indokolttá, hogy bár a szerző vagyoni érdekű joga alkalmas tárgya az idegen dologbéli jogoknak, így a zálogjogoknak is, azonban az ily elzálogosítás nem eshet mindenben egy tekintet alá más zálogjogokkal, éppen a szerzői jog sajátos természetének, így különösen a szerző szellemi érdekeinek megfelelően. Amint tehát végrehajtással általában nem lehet kényszeríteni a szerzőt alkotásának terjesztésére, úgy nem lehet ügyleten alapuló zálogjog esetén sem. Nem szorul indokolásra, hogy a szerző ily jogosultsága nem terjed ki a szerző örökösére, sem hagyományosára.

6. A szerző halála

A 20. és 21. §-hoz

A 20. §-nak az a rendelkezése, amely szerint a szerzőt alkotására nézve megillető jog gyakorlása – hacsak a törvény mást nem rendel – nem függ attól, hogy a szerző életben van-e, a szerző vagyoni érdekű jogai tekintetében megfelel a hatályos jogoknak. Újítás csak a szellemi érdekű jogok tekintetében van. Ebben az irányban a javaslat elvileg ugyanazt az álláspontot foglalja el, mint a szerző vagyoni érdekű jogai tekintetében, mégpedig a Római Egyezmény 6/a. cikkében foglalt rendelkezésen túlmenően, amely a szerző ott megjelölt személyiségi jogainak érvényesülését csak a szerző élete tartamára teszi kötelező joggá nemzetközi viszonylatban.

A javaslat ugyanis a Magyarország Magánjogi törvénykönyve javaslatában foglalt szabályozáshoz alkalmazkodik, és ettől csak annyiban tér el, hogy a szerző személyiségi jogának gyakorlását az említett javaslat 108. §-ában foglalt korlátozás nélkül engedi érvényesülni a szerző halála után, azoknak az indokoknak mérlegelése alapján, amelyeket az általános indokolás már ismertetett. Megemlítést érdemel, hogy a javaslat a Római Konferencia óhajának is eleget tesz azzal, hogy a szerző személyiségi jogát halála után is elismeri.

A szóban levő általános elv azonban nem egyformán érvényesül a szerző szellemi és vagyoni érdekei tekintetében. Nem szólva arról, hogy a szerző vagyoni érdekű jogai halála után csak időbeli korlátozással érvényesíthetők, míg a szellemi jogok érvényesítése ily korlátozás alá nem esik, nem egyöntetű a szabályozás anynyiban sem, hogy a szerző vagyoni érdekű jogainak érvényesítésére halála után jogosult személyek nem szükségképpen azonosak azokkal a személyekkel, akik a szerző szellemi érdekű jogainak érvényesítésére hivatottak a szerző halála után. Nem áll ugyanis a szerző szellemi érdekű jogaira a javaslat 21. §-ának az a szabálya, amely szerint a szerző vagyoni érdekeinek érvényesítésére irányuló joga halálával – átruházás hiányában – törvényes örököseire száll át. A szerző szellemi érdekeinek megóvására ugyanis a szerző halála után – függetlenül az örökösödési viszonytól – azokat jogosítja fel a javaslat, akik a szerzőhöz a szerző kijelölése folytán, vagy családi kapcsolatuknál fogva közeli viszonyban állnak, úgyszintén – bizonyos körben – közérdek megóvására hivatott szervet is. Ez a szabályozás megfelel egyes újabb külföldi törvényeknek, de a közérdekű szervek feljogosítása tekintetében a magyar szellemi élet egyik előkelő tényezője, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság sűrűségének is.

Kétségtelen, hogy az alkotás eltorzítása elleni védekezésre nem elegendő az említett magánszemélyek feljogosítása, hanem teret kell engedni a közérdek érvényesülésének is. Az ugyanis, hogy az alkotás a maga szellemi épségében maradjon az utókorra, a közművelődés általános érdeke, s ebben a tekintetben nem lehet feltétlenül megbízni a szerzőhöz egyébként közeli viszonyban álló személyek ítéletében. A torzítás elleni védekezésem túlmenő jogosultságot juttatni azonban közérdekű szerveknek nem látszik indokoltnak. A szerző egyéb szellemi érdekének megóvását halála után megnyugvással lehet bízni a hozzá közelálló személyekre. Azt, hogy melyik legyen az így feljogosított közérdekű szerv, a javaslat a vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeletére bízta, s úgy rendelkezik, hogy az ily szerv működésének szabályait a vallás- és közoktatásügyi miniszter az igazságügyminiszterrel egyetértve, rendelettel állapítja meg. Célszerűbbnek mutatkozik ugyanis ezen a ponton a rugalmasabb rendeleti jogalkotás, mint a szóban levő rendelkezések törvénnyel megalkotása, amely nem alkalmazkodhat eléggé a tényleges viszonyok esetleges változásához.

A szerző szellemi érdekeinek halála után érvényesítésére jogosultak egymástól függetlenül gyakorolhatják ebbeli jogaikat, és nincsenek bizonyos sorrendhez sem kötve. Eljárásbeli visszasságok elkerülése végett azonban kifejezetten kimondja a javaslat 75. §-a, hogy amennyiben a szerző szellemi érdekű jogának sérelme miatt a szerző halála után az erre jogosultak egyike keresetet indított, a többi ily jogosult csak mint mellékbeavatkozó léphet fel. Tekintettel arra, hogy a szerzőnek szellemi érdeke fűződik ahhoz, ki az a személy, akinek joga van átruházás alapján értékesíteni az alkotást, a javaslat 20. §-a alkalmazásra kerül abban a tekintetben is, megengedhető-e a szerző vagyoni érdekű jogának átruházása esetén a további átruházás.

A szerző szellemi érdekeinek halála után érvényesítésére irányuló jog gyakorlása a javaslat 21. §-ához képest bizonyos korlátozások alá esik. Így a 20. §-ban felsoroltak sem hozhatják szabadon nyilvánosságra a szerző halála után ennek oly alkotását, amelynek nyilvánosságra hozatala tekintetében a szerző végrendelettel időbeli korlátozást tett. Képzőművészeti alkotás eredeti példánya tekintetében pedig azt a még messzebb menő korlátozást tartalmazza a javaslat 21. §-ának utolsó előtti bekezdése, hogy az ily tárgyon a szerző halála után nevét vagy jegyét feltüntetni a javaslat 20. § 2. bekezdésében felsoroltak sem jogosultak. A szerzőnek alkotásához való szoros viszonya ugyanis megkívánja, hogy a szóban levő vonatkozásokban kizárólag a szerző akarata érvényesüljön. Képzőművészeti alkotás eredetije tekintetében pedig a javaslat abból a meg nem cáfolható vélelemből indul ki, hogy az ily alkotás eredeti példányának a szerző nevével vagy jegyével megjelölése nem volt a szerzőnek szándéka, ha ezt életében maga meg nem tette. A szerző ugyanis maga van hivatva megállapítani, milyen alkotásának személyével kapcsolatba hozatala nem érinti művészi hírnevét.

A hatályos szerzői joggal marad összhangban a javaslat 21. §-ának az a rendelkezése, amely szerint a szerző vagyoni érdekeinek érvényesítésére irányuló joga halálával – átruházás (22. §) hiányában – törvényes örökösire száll át. Ebben a tekintetben a javaslat érdemben nem változtat az 1921:LIV. tc. 3. § 1. bekezdésén. Fenntartja a javaslat azt az elvet is, hogy az uratlan hagyatéokra fennálló háramlási jog nem terjed ki a szerző jogára, s hogy az örökös nélkül meghalt szerzőtárs joga a többi szerzőtársra vagy jogutódaira száll.

Második fejezet

A szerző jogának korlátozásai

Az Első Fejezet a szerző jogát általánosságban határozza meg az alany, a tárgy és a jogosítványok tekintetében. Az 1. § azonban már utal a korlátozásokra, s éppen a szerzői jogról szóló törvény hivatott elsősorban arra, hogy a szerző jogának korlátokat szabjon.

Amint az 1. § kapcsán már volt róla szó, ezek a korlátozások hozzák összhangba az egyéni szempontokat az összesség érdekeivel, akár közvetlenül, akár pedig egyesek érdekei alakjában jelentkezzenek. Ezek a korlátozások kifejezésre juttatják a szellemi alkotásnak azt a tulajdonságát, hogy létrehozása szorosan összefügg a társadalom adott szellemi állapotával, továbbá – nem utolsósorban – a múlttal is. Mindezek az összefüggések a szerzőt is a nagy összességbe illesztik bele, és egyéni alkotásának a nemzetben és a társadalomban gyökerező értékeit tárják fel.

Másfelől azt is kifejezésre juttatják a korlátozások, hogy a szellemi alkotás bizonyos mértékig elszakad alkotójától, és forgalomra alkalmassá válik annyiban, amennyiben vagyoni érdekű szempontokról van szó. Ehhez képest megengedi a

javaslat a szerző jogának bizonyos irányú és mértékű átruházását azzal a hatállyal is, hogy az átruházott jogot – bizonyos kivételekkel – a szerző többé nem gyakorolhatja.

A szerzői jog átruházhatóságát a javaslat a szerzői jog tartalmának vagyoni vonatkozásaira korlátozza, állást foglal továbbá abban a kérdésben is, van-e helye átruházásnak a szerző vagyoni érdekű jogai összessége tekintetében. Ebben a tekintetben a javaslat nem állít fel korlátot, úgyhogy nincs akadálya olyan átruházásnak, amely a szerző jogának egészére vonatkozik, kivéve a szerző szellemi érdekű jogait, amelyekre nézve az átruházásban rejlő önkéntes korlátozásnak nincs helye a javaslat 11. §-ának utolsó bekezdéséhez képest. Minthogy a javaslat szóhasználata szerint a vagyoni érdekű jogok összességét az „értékesítés” kifejezés jelöli meg, átruházásnak akár az értékesítés egyes módjára nézve, akár az értékesítésre nézve általában helye lehet. Ennyiben tehát mindenesetre fel lehet úgy fogni a javaslat álláspontját, hogy a szerzői jog általánosságban nem ruházható át, csupán az alkotás értékesítésének joga. Ebben a tekintetben azonban nem követi a javaslat a német–osztrák javaslatnak azt a rendszerét, amely szerint a szerzői jog mint ilyen nem tárgya az átruházásnak, csupán az egyes értékesítési jogok (*Werknutzungsrechte*). Kifejezetten gondoskodik azonban a javaslat megfelelő magyarázati szabályról, amelynek értelmében az értékesítés megengedése – akár a szerző vagyoni érdekű jogának átruházásával jár, akár anélkül – kétség esetén csak a kifejezetten meghatározott értékesítési módra terjed ki. Az ezt kiegészítő további magyarázati szabályokról alább lesz szó.

I. ÖNKÉNTES KORLÁTOZÁSOK

Az, hogy a szerző joga alkotására nézve mindenkivel szemben érvényesülő (abszolút) jog, nem lehet akadálya annak, hogy a szerző önmagát ne korlátozhassa e jogának gyakorlásában. Az abszolút dologi jog természetével az ily önkorlátozás összefér, amint ezt az abszolút dologi jogok példája is mutatja. Az ily önkorlátozás nem érinti ugyan az abszolút jog terjedelmét, amennyiben csupán az eredeti jogosult cselekvési szabadsága az, ami korlátozás alá esik, míg az, aki az ily korlátozás alapján az abszolút jogot vagy annak valamely részét gyakorolhatja, a lényegében csorbíthatlan abszolút jogot gyakorolja. Mindazonáltal indokolt a szóban levő önkorlátozásoknak a szerző jogáról való lemondással egybefoglaltan abban a fejezetben elhelyezése, amely a szerző jogának korlátozásairól szól. Indokolt azért, mert összehasonlítva a szerző jogának azzal a tartalmával, amelyre nézve a javaslat értelmében önkorlátozásnak sincs helye, világos, hogy a szóban levő önkorlátozás gyakorlatilag mindenesetre azzal jár, hogy a szerző az őt megillető jogosítványokat vagy ezek egyikét vagy másikat nem gyakorolhatja. Alanyi tekintetben tehát a szerzői jog valóságos korlátozásairól van szó, amelyek éppúgy kizárják azt, hogy a szerző személyesen gyakorolhassa jogát, mint ahogy kizárják ezt a javaslatnak

azok az egyéb rendelkezései, amelyek a szerző akaratától független korlátozásokat létesítenek. Összhangban van ez a rendszerbeli felfogás a javaslat 1. §-ával is, amely szerint a szellemi alkotás szerzőjének csak a törvény és mások jogának korlátai közt van joga arra, hogy személyiségét alkotására vonatkozóan szabadon érvényesíthesse. A szóban levő önkorlátozások ugyanis egyik esete annak, amikor a szerző mások szemben álló joga miatt nem követelheti azt, hogy személyiségének alkotására vonatkozó érvényesítésében őt senki se háborítsa. Egyéb ily esetek közé tartoznak a javaslatnak a közérdekű korlátozásokról szóló rendelkezései alapján gyakorolt jogok, úgyszintén azok a dologi jogok, amelyek a szerző alkotását hordozó testi tárgy tekintetében a szerző jogával szemben is gyakorolhatók (27. és 28. §).

A szerző jogának önkéntes korlátozásai a javaslat értelmében kizárólag a vagyoni érdekű jogokra szorítkoznak, tekintettel arra, hogy a javaslat 11. §-ának utolsó bekezdése értelmében a szerző szellemi érdekű jogának gyakorlásáról előzetes lemondásnak nincs helye, s az ily jog korlátozása elvileg hatálytalan.

A javaslat 22. §-a az önkorlátozás elvét mondja ki, és az átruházott jog további sorsára vonatkozólag állít fel szabályokat. A 25. § ezeket a szabályokat azzal egészíti ki, hogy jövőbeli alkotás átruházását is megengedi bizonyos megszorítással. A 24. és 29. § magyarázati szabályokat tartalmaz az értékesítés terjedelmére nézve. A 26–30. § a szerző jogállását szabályozza átruházás esetén.

Átruházás és egyéb értékesítés

A 22. §-hoz

A szerző vagyoni érdekeinek érvényesítésére irányuló jog tekintetében a javaslat azt az alapvető elvet mondja ki, hogy az ily jog értékesítésére a szerző másnak adhat engedélyt. Mint már szó volt róla, ily engedélyt adhat a szerző akár átruházással, akár anélkül. Előbbi esetben az, aki az engedélyt kapta, nemcsak a szerzővel, hanem minden más harmadik személlyel szemben is felléphet a szerző jogán. Pusztán engedély alapján pedig csupán kötelmi viszony létesül a szerző és az engedélyes közt anélkül, hogy ez harmadik személyekkel szemben felléphetne. Természetesen a szerzővel szemben sem léphet fel az ily engedélyes azon az alapon, hogy a szerző jogtalanul gyakorol őt egyébként megillető jogot, tehát nincs helye annak, hogy a javaslatban szabályozott magánjogi következmények kerüljenek alkalmazásra ilyen esetben a szerzővel szemben, hanem csupán az általános magánjogi szabályok alkalmazásának lehet helye. Még kevésbé kerülhetnek alkalmazásra pusztán engedély esetén a javaslatnak az eljárást szabályozó rendelkezései, vagy a büntető rendelkezések a szerzővel szemben. Erről csak átruházás esetén lehet szó, amint a javaslat 65. § 1. bekezdése is egészen általánosságban rendelkezik arról, hogy a szerzői jog bitorlása esetén milyen jogkövetkezmények alkalmazását lehet követelni anélkül, hogy az ily követelés jogát kizárólag a szerzőnek juttatná. Nem lehet vitás, hogy harmadik személyekkel szemben is felléphet a szerzői jog alapján

a kiadó, aki az 1875:XXXVII. tc. 515. §-a értelmében kizárólagos jogot szerez az ott megjelölt keretben, úgyhogy a kiadói ügylet mint az értékesítés jogának korlátozott átruházása jelentkezik, és a pusztá engedélynél messzebb menve, abszolút jogot biztosít a kiadó számára. Ennek a következményét vonja le a javaslat 79. § 2. bekezdése, amelynek értelmében a szerzői jog bitorlásának vétsége miatt büntendő az oly szerző vagy örököse (hagyományosa) is, aki őt kötelező kiadói vagy más ügylet ellenére gyakorol olyan vagyoni érdekű jogot, amely különben megilletné.

Az átruházás – éppúgy, mint az 1921:LIV. tc. 3. §-a szerint – akár élők között, akár halál esetére szólhat.

Az átruházott vagyoni érdekű jog további átruházásához szükséges a szerző vagy örököse beleegyezése is, a fentebb már előadott indokokból. Kivételt tesz a javaslat a vállalat körében létrehozott mozgófényképészeti alkotás tekintetében, amelynek további átruházásához ily beleegyezés nem szükséges. Ezt a kivételt a mozgófényképészeti alkotás sajátos jellege indokolja, amelyben túlnyomó az üzleti elem, s ehhez képest az értékesítésre jogosult megválasztása tekintetében nincs olyan nagy jelentősége a szerző szellemi érdekeinek, mint más alkotások tekintetében. A rosszhiszeműség ellen nyújt védelmet a javaslatnak az a rendelkezése, amely szerint a további átruházásba beleegyezést csak nyomós okból lehet megtagadni.

Az a szabály, hogy abban az esetben, ha az átruházott jog a megszerzőre vagy jogutódára nézve megszűnt, a szerző joga eredeti terjedelmét nyeri vissza, a dolog természetéből folyik, és bővebb indokolásra nem szorul. Igen fontos elvet mond ki azonban a javaslat 49. §-a, amely szerint annak ellenére, hogy a szerző vagyoni érdekű joga örökös hiányában vagy más okból megszűnt, harmadik személy a szerző halálát követő 50 év elteltéig továbbra is gyakorolhatja azokat a jogokat, amelyek annak folytán illetik, hogy a szerző alkotását értékesítette. Ez a rendelkezés megszeméno védelmet nyújt annak a részére, akire a szerző jogát – akár csak részben is – átruházták.

Az értékesítés terjedelme

A 23. és 24. §-hoz

Ezek a §-ok értelmezési szabályokat tartalmaznak abban a tekintetben, milyen terjedelemben kell átruházottnak tekinteni a szerző vagyoni érdekű jogát abban az esetben, ha az ügylet kifejezetten nem rendelkezik efelől.

Fő szabály az, hogy az értékesítés megengedése – mégpedig átruházás esetén kívül is – csak a kifejezetten meghatározott értékesítési módra terjed ki, ha pedig az értékesítési mód nincs meghatározva, az a cél irányadó, amelyet a felek a szerződéssel meg akartak valósítani. Arra nézve, hogy mi volt a felek célja az átruházással vagy az értékesítés egyéb megengedésével, természetesen nem kizárólag

az ily ügylet tartalma irányadó, hanem ezt a bíró az eset összes körülményének mérlegelésével állapítja meg. Minthogy a felek egyetértő célja nem lehet olyan értékesítés, amely a megállapodás idejében nem szokásos, ehhez képest a javaslat kifejezetten kimondja, hogy az értékesítés ily módjába beleegyezni nem köteles a szerző kétség esetén. Ez az – egyes újabb külföldi törvények és tervezetek nyomán alkotott – szabály igen fontos különösen az olyan értékesítési módok tekintetében, amelyek a megállapodás létrejöttékor még egyáltalában nem is ismeretesek. A szóban levő szabály számol a szellemi alkotások terjesztésének technikájában tapasztalható gyors fejlődéssel, és méltánytalan sérelemtől kívánta megóvni a szerzőt. További kiegészítése ennek az elvnek a 107. §-nak az a rendelkezése, amely szerint az, akire a szerző vagyoni érdekű jogának gyakorlását a javaslattal tervezett törvény hatálybalépése előtt átruházta, nem gyakorolhat oly jogot, amely e törvény hatálybalépése előtt a szerzőt nem illette meg, vagy nem volt szokásos.

Azt a vitás kérdést, vajon kiterjed-e a többszörösítésre adott engedély kétség esetén az alkotás más értékesítési módjaira, így különösen a látást vagy hallást ismételtető készüléken megrögzítésre, az előadásra vagy bemutatásra, a rádióközvetítésre, úgyszintén a kikölcsönzésre is, a javaslat nemlegesen dönti el. Az ellenkező álláspontra helyezkedő magyarozati szabály mellett ugyanis, amely a külföldi szerzői jogban helytel-közzel érvényesül, nem lehet meggyőző érvet felhozni. A többszörösítés annyira jellegzetes értékesítési mód, hogy ennek kizárólagos ügyleti felémliése a dolog természetéhez képest azt a vélelmet szüli, hogy a felek szándéka nem irányul más értékesítési mód átengedésére. Az a további magyarozati szabály, hogy az előadásra adott engedély kétség esetén kiterjed a rádióközvetítésre is, bővebb indokolásra nem szorul.

Nagy jelentőségű magyarozati szabályt foglal magában a javaslat 24. §-a arra az esetre, ha a szerző rádióközvetítésre adott engedélyt. Ez a magyarozati szabály eldönti azt a kérdést, kiterjed-e az ily engedély egyúttal más olyan közlési módokra is, amelyek a rádióközvetítéshez hasonló terjedelműek, vagy a rádióközvetítés további felhasználását foglalják magukban. Így különösen eldönti azt a kérdést, kiterjed-e a rádióközvetítésre adott engedély a külföldi rádióközvetítés felfogására és belföldön különböző helyeken egyidejűleg tartózkodó korlátlan számú egyénnel egyidejűleg, de nem ismételtően közlésére is. Ilyen eset elsősorban az, ha a felfogott rádióközvetítést más adóállomás továbbterjeszti (*rebroadcasting*). Kétségtelen, hogy a rádióközvetítés vétele szerzői jogi szempontból közömbös, és csupán az adásnak van ebből a szempontból jelentősége. Az is világos, hogy a rádióközvetítés szóban levő továbbterjesztése az eredeti adáshoz képest új értékesítési lehetőség. Méltánytalan volna tehát a szerzőre, ha kétség esetén úgy kellene tekinteni, mint aki beleegyezett az ilyen messzebb menő értékesítésbe is.

Eldönti a javaslat azt a kérdést is, kiterjed-e a rádióközvetítésre adott engedély egyúttal a belföldi fémvezetékes távíró vagy távbeszélő (képtávirat) útján közlésre is. Ebben a tekintetben a javaslat arra az álláspontra helyezkedik, hogy amennyiben az ily közlés egyidejűleg történik a rádióközvetítéssel, a rádióközvetítésre

adott engedély kétség esetén kiterjed a szóban levő közlési módokra is. A rádióközvetítés ugyanis természeténél fogva alkalmas arra, hogy mindenki számára korlátlanul hozzáférhetővé tegye az alkotás közlését, akinek erre műszaki lehetősége van. Ehhez képest a rádióközvetítés vezetékes továbbítása nem jelent többletet a rádióközvetítéshez képest, feltéve, hogy a rádióközvetítéssel egyidejűleg történt. Ebben a tekintetben nem tesz különbséget a javaslat szerint az, hogy a vezetékes továbbítás külön erre a célra berendezett vezeték útján, vagy az általános telefonhálózat útján történik. Ez a különbség ugyanis a lényeg szempontjából nem jelentős.

Más megítélés alá esik a rádióközvetítés hangszóró vagy más ily műszaki berendezés útján hallhatóvá vagy láthatóvá tétele. Amennyiben ez nem házi vagy iskolai körben történik, mindenesetre olyan értékesítési módja az alkotásnak, amely a rádióközvetítéstől elkülönül, és így nem nyújt kellő alapot oly vélelemre, mint ha a szerző a rádióközvetítésre adott engedéllyel egyúttal az ily értékesítési módra is engedélyt adott volna.

A világosság kedvéért kimondja a javaslat azt is, hogy épületterv megszerzője kétség esetén csak egy épület emelésére jogosult.

A közvetett elsajátítás másodlagos jelentőségéből következik a javaslatnak az a kifejezett rendelkezése, hogy a szerző vagyoni érdekű jogának átruházása esetén is a szerző joga marad – más megállapodás hiányában – az alkotás közvetett elsajátításának értékesítése. Ily kifejezett rendelkezés nélkül vitás lehetne, nem terjed-e ki az átruházás a közvetett elsajátítás megengedésére is, holott kétségtelen, hogy a közvetett elsajátítás értékesítésében álló vagyoni érdek szorosan kapcsolódik a szerző szellemi érdekeihez, amelyek éppen közvetett elsajátítás esetén vannak veszélynek kitéve az eredeti eltorzításának lehetősége miatt.

Nagy jelentőségű szabályt alkot a javaslat 24. §-ának utolsó bekezdése arra az esetre, ha a szerző műveinek gyűjteményes kiadásában olyan alkotását kívánja értékesíteni, amelyre nézve vagyoni érdekű jogát másra ruházta. Kifejezett rendelkezés hiányában az ily alkotás értékesítése egyáltalában tilos lenne, tehát gyűjteményes kiadás keretében is el volna zárva a szerző az értékesítéstől. Ebben a tekintetben az 1875:XXXVII. tc. 524. §-a csak annyit mond ki, hogy a kiadó, ha a szerző egyes munkáinak kiadására jogot nyert, e munkák összkiadásának eszközlésére nincs feljogosítva, ha pedig a szerző munkáinak összkiadását engedi át, a kiadó nem nyer jogot arra, hogy az egyes munkákat vagy azok részeit külön kiadhassa. Nem érintik azonban a szóban levő rendelkezések azt a kérdést, hogy a szerző jogállása milyen ezekben az esetekben. A javaslat enyhít az általános elv szigorúságán, és megengedi a gyűjteményes kiadásban való értékesítést a szerzőnek akkor, ha átruházás esetén az alkotás megjelenésének évétől számítva 20 év már eltelt. Ebben a vonatkozásban követi a javaslat a német–osztrák javaslat példáját, úgyszintén abban is, hogy a szerző erről a jogáról nem mondhat le és nem is korlátozhatja joghatályosan. A külföldi gyakorlatban felmerült vitás kérdés tisztá-

zása végezt kimondja a javaslat, hogy azt, vajon gyűjteményes-e a kiadás, az összes körülmény, így különösen annak figyelembevételével kell megállapítani, hogy a felvett alkotások számára és jelentőségére tekintve, az ily kiadás alkalmas-e a szerző egész munkásságának feltüntetésére. Ezzel világosan ki akarja zárni a javaslat annak a lehetőségét, hogy a 24. § utolsó bekezdése alapján a szerző az alkotás átruházásából eredő jogok kijátszásával értékesítse újból az ily alkotást olyan kiadás keretében, amely csupán a szerző egyes népszerűvé vált alkotásait tartalmazza, anélkül hogy a gyűjteménybe felvett alkotások a maguk összességében jellegzetes képét nyújtanák a szerző szellemi egyéniségének. Ehhez egyfelől az kell, hogy a gyűjteménybe felvett alkotások a szerző megítélése szempontjából elég jelentősek legyenek, másfelől, hogy erre a célra mennyiségileg is kellő anyagot szolgáltatassanak.

Jövőbeli alkotás

A 25. §-hoz

A javaslat fenntartja az 1921:LIV. tc. 3. §-ának azt az elvét, hogy átruházásnak jövőbeli alkotásra nézve is lehet helye. Ennek az elvnek nagy a jelentősége, tekintettel arra, hogy a szerző vagyoni érdek jogainak érvényesítése mindinkább ily célra alakult egyesülések útján történik. Ily esetekre is gondoskodni kell azonban arról, hogy a szerző lekötöttsége nyomasztóvá ne váljék reá nézve. Ezért a javaslat – összhangban a hatályos joggal – felmondási jogot biztosít a szerzőnek arra az esetre, ha vagyoni érdekű jogát jövőben létesülő minden alkotására vagy jövőben létesülő alkotásainak meghatározott nemére általában ruházta át. Ez a felmondási jog természetesen megilleti az ellenérdekű felet is. Mindkét fél tekintetében számításba kell ugyanis venni azt a körülményt, hogy az ily módon átruházott alkotás vagyoni értékéről az átruházáskor még nem lehet kellő ítéletük. A felmondási időt egy évben állapítja meg a javaslat. Annyiban is összhangban marad a javaslat a hatályos joggal, hogy felmondást csak arra az esetre enged, ha a szerződés létrejötte óta öt év már eltelt. Ebben a tekintetben nem követi a javaslat a német–osztrák javaslat példáját, amely ebben a tekintetben beéri egy esztendővel. Túlságosan rövid határidő ugyanis gyakorlati nehézségeket szülhet az értékesítésre alakult egyesülés irányában, nemkülönben az ily egyesüléssel ügyletet kötő személyek hátrányára is.

Mind a felmondási idő mértéke, mind a felmondási idő gyakorlásának időbeli feltétele tekintetében átveszi a javaslat a hatályos szerzői jognak azt a szabályát, hogy csak az oly megállapodás joghatályos, amely nem szolgál a szerző hátrányára. A szóban levő rendelkezéseknek ugyanis csak abban az esetben lehet kellő értékük a szerző szempontjából, ha a szerző javára kényszerítő erejűek, és nem engedik kihasználni a szerző vagyoni inferioritását.

Változtatás és visszavonás joga

A 26. §-hoz

Az 1921:LIV. tc. 3. § 3. bekezdése értelmében a szerző a szerzői jog átruházása esetén is végezhet a többszörösítés befejezésig művén oly változtatásokat, amelyek nem sértik annak jogos érdekét, akire a szerzői jogot átruházták, s ez a rendelkezés a mű újabb kiadásaira is áll. Ezt a rendelkezést az idézett törvény 46., 54., 65., 67., 71. és 74. §-a kiterjeszti más művekre is. A szerző szellemi érdekeinek megfelelő ezt a helyes szabályt átveszi a javaslat 26. §-a is, de kiegészíti azzal a szintén méltányos és a szerző jogát korlátozó további szabállyal, hogy az, akire a szerző vagyoni érdekű jogát átruházta, szintén tehet az alkotáson változtatásokat, amelyek az átruházás világos céljához képest nyilvánvalóan szükségesek, hacsak a szerzőnek nincs nyomós oka arra, hogy ellenük tiltakozzék. Átruházás esetén ugyanis nem lehet kizárólag a szerző érdekeit tartani szem előtt, hanem számolni kell azokkal a követelményekkel is, amelyeket az alkotás értékesíthetősége szempontjából lehet támasztani. Ebben a vonatkozásban enyhíti a javaslat szóban levő rendelkezése az 1875:XXXVII. tc. 519. §-ának azt a merev szabályát is, amely szerint a kiadó változatlan többszörösítésre van kötelezve. A szerző és az ellenérdekű fél érdekei között az összhangot azzal hozza létre a javaslat, hogy nyomós okot kíván ahhoz, hogy a szerzőnek a változtatás ellen tett tiltakozását figyelembe lehessen venni. Ilyen nyomós ok lehet p. o. az, hogy a változtatás az alkotást eltorzítaná, habár egyébként szükségesnek is mutatkozik a kitűzött célhoz képest. A mű épsége ugyanis a szerző legfontosabb szellemi érdeke, s ennek csorbulását átruházás esetén sem lehet köteles tűrni. Ennyiben az átruházás a jog megszerzőjének kockázatára történik.

Nyomós okból megtilthatja a szerző az átruházás ellenére alkotásának értékesítését is a 26. § utolsó bekezdése értelmében. Ezzel a javaslat – mint már fentebb szó volt róla – végső következményét vonja le ama szabályainak, amelyek a szerző szellemi érdekeinek oltalmáról rendelkeznek. Ezeknek ugyanis alá kell rendelni az átruházás folytán jogosulttá váló személy vagyoni érdekét. Ez az alárendelés azonban a javaslat szerint nem feltétlen. A szerző szellemi érdekének ily széles körű megóvása csak abban az esetben lehet indokolt, ha viszont a szerző maga is alárendeli vagyoni érdekeit szellemi érdekeinek. Ehhez képest a javaslat kimondja, hogy az értékesítés szóban levő megtiltásának esetén a szerző az ebből eredő kárt köteles megtéríteni, sőt megfelelő esetben a jog gyakorlását csak kellő biztosíték fejében lehet megengedni.

Ami a változtatás jogát illeti annak részéről, akire a szerző vagyoni érdekű jogát átruházta, ebben a tekintetben azt a magyarázó szabályt állítja fel a javaslat, hogy változtatásnak kell tekinteni a nyelvi vagy zenei alkotás megrövidítését is. Nem fér ugyanis kétség ahhoz, hogy a szóban levő alkotások szellemi értékét hátrányosan befolyásolhatja a terjedelem megváltoztatása.

A szóban levő rendelkezéseket kiterjeszti a javaslat az alkotás szabad értékesítésének eseteire is, hacsak a javaslat mást nem rendel. Ez a szabály a szerző szellemi érdekeinek oltalmából önként következik. Azokban az esetekben ugyanis, amikor az alkotás értékesítése a szerző beleegyezése nélkül meg van engedve, lehetővé kell tenni azt, hogy az értékesítés ily célját meg lehessen valósítani akkor is, ha ez egyes esetekben csak az alkotás bizonyos mértékű megváltoztatásával történhet meg. Így pl. iskolai használatra szerkesztett gyűjteménybe felvett nyelvi alkotások egyes részeinek kihagyása pedagógiai szempontból mellőzhetetlen lehet. A szóban levő kiterjesztés nélkül ez nem volna lehetséges.

Kiterjed a szerző beleegyezése nélkül megengedett változtatásról szóló rendelkezés a mozgófényképészeti alkotás átruházására is. Tekintettel azokra a szempontokra, amelyekről a mozgófényképészeti alkotás szerzőjének meghatározásával kapcsolatban már szó volt, mozgófényképészeti alkotás átruházása esetén a változtatás ellen tiltakozásra elsősorban a mozgófényképészeti alkotás szerzőjét jogosítja fel a javaslat a szóban levő általános szabállyal összhangban, ezenfelül azonban a mozgófényképészeti alkotás létrehozatala körül alkotó tevékenységgel közreműködő személyek közül csak annak ad tiltakozó jogot a javaslat, aki a mozgófényképészeti alkotás többszörösített példányain vagy az ily alkotásra vonatkozó hirdetésben szerzőként van megnevezve. E korlátozás nélkül ugyanis a mozgófényképészeti alkotás értékesítése gyakorlati nehézségekbe ütköznék.

Tulajdoni viszony

A 27. és 28. §-hoz

A javaslatnak ezek a §-ai a szellemi alkotásra vonatkozó szerzői jog és az ily alkotást hordozó testi tárgy tulajdonosát illető dologi jog viszonyát határozzák meg. A 27. § arról rendelkezik, mennyiben járhat az ily dologi jog a szerzőt illető jogsultság gyakorlásának jogával, a 28. § pedig arról rendelkezik, mennyiben korlátozza a dolog feletti tulajdont a szerző joga.

Alapvető szabálya a javaslatnak az 1921:LIV. tc. 63., 67. és 68. §-ával összhangban az, hogy a szerző szellemi alkotását eredeti példányként hordozó testi tárgy tulajdonosa a szerző szellemi érdekeinek érvényesítésére irányuló jogát egyáltalában nem gyakorolhatja, a szerző vagyoni érdekének érvényesítésére irányuló jogát pedig csak a szerző beleegyezésével. Ez a szabály összhangban van a javaslat általános rendelkezéseivel. Kivételt csak a képzőművészeti alkotás tekintetében tesz a javaslat 27. §-a, amelyre nézve azt a magyarázati szabályt állítja fel, hogy az ily alkotást az ezt eredeti példányképpen hordozó testi tárgy tulajdonosa kétség esetén nyilvánosságra hozhatja, ezenfelül bizonyos körben értékesítheti is, nevezetesen közszemlére tétellel vagy a látást közvetítő készülék útján bemutatással. Képzőművészeti alkotásnál ugyanis az eredeti példány dologi jellege olyan szembeszökő

jelentőségű, hogy az ily testi tárgy megszerzőjének tapasztalat szerint általában azt a szándékot lehet tulajdonítani, hogy ily tulajdonának a nyilvánosság részére bemutatását – esetleg vagyoni előny szerzése végett – kívánja. Ebben a tekintetben a javaslat követi a német–osztrák javaslat példáját.

Az említett javaslatok és a csehszlovák szerzői jogi törvény nyomán a javaslat is kifejezetten állást foglal abban a kérdésben, milyen korlátozást szenved a tulajdonos dologi joga abban az esetben, ha a tulajdonjog tárgya olyan dolog, amely szellemi alkotást eredeti példányképpen hordoz. Erre nézve a javaslat azt a szabályt állítja fel, hogy az ily tulajdonos köteles tűrni, hogy a szerző az alkotásra vonatkozó szellemi és vagyoni érdekeit érvényesíthesse, így különösen ily alkotását többszörösíthesse vagy közvetve elsajátíthassa. Ez a szabály folyománya annak az elvnek, hogy az alkotás a szerző jogkörében marad mindaddig, amíg a szerző önkéntes elhatározása vagy a törvény rendelkezése következtében abból ki nem kerül. A szerző szellemi érdekei tekintetében még a szerzői jog ily korlátjáról sem lehet szó, amennyiben a javaslat 11. §-ának utolsó bekezdéséhez képest a szerző szellemi érdekű jogának gyakorlásáról előzetes lemondásnak nincs helye, s az ily jog korlátozása – amennyiben a törvény mást nem rendel – hatálytalan. Ehhez képest kétségtelen, hogy a szerző szellemi érdekű jogának gyakorlását nem akadályozhatja az a körülmény, hogy az alkotását hordozó testi tárgy más tulajdonába került. De a szerző vagyoni érdekű joga gyakorlásának sem lehet ez akadálya, mert a tulajdonjog nem a szellemi alkotásra, hanem csak az azt hordozó dologra vonatkozik. A szerzőtől különböző tulajdonosnak tehát már a javaslat általános rendelkezéseihez képest kötelessége módot nyújtani a szerzőnek arra, hogy alkotására vonatkozó vagyoni érdekét érvényesíthesse, habár az ezt hordozó testi tárgyat el is idegenítette. Ebben a vonatkozásban nincs jelentősége annak a kérdésnek, vajon a szerző jogköre, alanyi jogosultsága nincs-e korlátozva a tárgyi szerzői jog rendelkezéseivel. Ebben a tekintetben csak az a kérdés kíván megvilágítást, vajon milyen terjedelmű a tulajdonos dologi jogának korlátozottsága, nevezetesen kiterjed-e arra az egész személyi körre, amely a szerzői jog gyakorlása tekintetében figyelembe jöhet, vagy pedig csupán a szerző személyére szorítkozik. A javaslat kifejezetten az utóbbi álláspontra helyezkedik, és csupán a szerzővel szemben, nem pedig a szerzői jog gyakorlására jogosult bármely személlyel szemben állapítja meg a tulajdonos ily tűrési kötelezettségét. A javaslat ugyanis általában arra törekszik, hogy a dologi jogosult érdekeit a lehetőségig kímélje. Ezért rendeli a 28. § azt is, hogy a szerző érdekének érvényesítése csak alkalmas módon és a tulajdonos érdekeinek méltánytalan sérelme nélkül történhet.

Ugyanebből az indokból zárja ki a javaslat a tulajdonos szóban levő kötelezettségét arra az esetre, ha a tulajdonos szembenálló érdekei nagyobb súlyúak. Ilyen az eset a javaslat szerint akkor, ha a szerző azt kívánná, hogy a tulajdonos adja ki a dolgot a szóban levő célból. Ez ugyanis túlságosan messzemenő korlátozása lenne a tulajdonjognak. Arra sem köteles a tulajdonos a javaslat szerint, hogy a művet változtatlanul fenntartsa, vagy a rongálástól vagy a pusztulástól megóvja. A meg-

rongálódott alkotást sem köteles a tulajdonos a szerzővel állíttatni helyre. Amennyiben közgyűjteményben őrzött képzőművészeti alkotásról van szó, az 1929:XI. tc. gondoskodik a kellő fenntartásról.

Vitás lehet, kötelező-e a tulajdonosra a szerző felfogása abban a tekintetben, hogy a képzőművészeti alkotást eredeti példányképpen hordozó testi tárgyat milyen módon kell elhelyezni. A művészi hatás szempontjából ugyanis nagy a jelentősége annak a szempontnak, hogy a képzőművészeti alkotás kellő összhangban legyen a környező tér viszonyaival és az abban lévő tárgyakkal. Ennek megítélésére mindenesetre a szerző van leginkább hivatva. Ennek ellenére sem kívánja a javaslat a tulajdonos jogkörét ilyen messzemenően korlátozni, mert ez a szembenálló két jogkört túlságosan a tulajdonjoghoz fűződő érdekek rovására határolná el. A szerzőnek, aki az alkotását hordozó testi tárgy felett mint dologi jogosult nem rendelkezik, számolnia kell a tulajdonjog követelményeivel is. Így létesül az összhang, amelyet a javaslat 1. §-a tűz ki célul a szerző joga és mások jogai közt.

Elállás

A 29. és 30. §-hoz

A javaslat a csehszlovák szerzői jogi törvény és az osztrák javaslat nyomán általános érvényű szabályokat alkot arra nézve, milyen feltételek alatt száll vissza a rendelkezési jog a szerzőre az olyan alkotás tekintetében, amelyre nézve vagyoni érdekű jogát átruházta anélkül, hogy az átruházás folytán jogosult személy köteles volna a szerző alkotását értékesíteni, hanem csupán jogosult erre. A javaslatban meghatározott jogkövetkezmény alkalmazására csak abban az esetben kerülhet sor, ha az átruházás útján adott engedéllyel a kitűzött határidőben, ilyen hiányában a körülményeknek megfelelő méltányos határidőben, amennyiben pedig ez sem álapítható meg, a szerződés megkötésétől, s ha az alkotás példányának átadása később történt, ettől az időtől számított két évig a szerző hibáján kívül és beleegyezése nélkül nem élnek, vagy oly fogyatékosan élnek, hogy a szerző jogos érdeke sérelmet szenved. Ez a jogkövetkezmény abban áll, hogy a szerző a szerződéstől elállhat, mintha azt meg sem kötötték volna. Továbbmenő jogkövetkezményekről csak abban az esetben lehet szó, ha az alkotás értékesítésére kötelezettséget vállaltak. Ily esetben alkalmazást nyernek az 1875:XXXVII. tc. 523. §-ának, illetőleg a kötelmi jog vonatkozó szabályai. Ezekkel a rendelkezésekkel a javaslat oltalmazni kívánja a szerzőt az ellen, hogy vagyoni érdekű jogának átruházása esetén alkotását a nyilvánosság elől elvonják, és ezzel a szerzőt mind szellemi, mind vagyoni tekintetben hátrányos helyzetbe hozzák. Az ily oltalom szükségességét a magyar bírói gyakorlat már elismerte és érvényre is juttatta.

A szerző érdekének megóvása végett azt a további szabályt is kimondja a javaslat 29. §-a, hogy a szerző az említett határidőre tekintet nélkül nyomban elállhat a szerződéstől, mihelyt nyilvánvalóvá válik, hogy a másik fél egyáltalában nem

képes kötelezettségét teljesíteni, vagy ha a teljesítést megtagadta. Ily esetekben ugyanis az idő folyásának semmi jelentősége nem lehet a felek szempontjából. Ugyanilyen az eset akkor is, ha az elállást a szerző egyéb nyomós érdeke kívánja, így különösen, ha az előadás nyilvánvalóan meg nem felelő, p. o. teljesen alkalmatlan szereplőkkel vagy oly változtatásokkal történnék, amelyekhez a szerző nyomós okból nem járulhat hozzá.

Az elállási jog gyakorlásának a vagyoniilag rendszerint hátrányosabb helyzetben levő szerző részére alig lenne gyakorlati értéke, ha a megkapott ellenértéket köteles lenne visszaadni. Másfelől azonban a javaslat nem helyezkedik arra a merev álláspontra sem, hogy az ily ellenértéket a szerző mindig megtarthatja. Ebből ugyanis súlyos méltánytalanságok hárulhatnának a másik félre. A helyes közélet azzal igyekszik megtalálni a javaslat, hogy általános szabályként azt mondja ugyan ki, hogy a szerző abban az esetben, ha jogosan áll el a szerződéstől, nem köteles kiadni a már megkapott ellenértéket, azonban enyhíti ezt azzal a kivétellel, hogy helye van az ily ellenérték kiadásának akkor, ha ezt méltánylást érdemlő körülmények, így különösen a másik fél vétkességének hiánya vagy a szerző sérelmének kisebb foka indokoltnak mutatják. A javaslat arra is módot nyújt, hogy az ellenértéket csak részben kelljen kiadnia a szerzőnek. További biztosítékát adja a javaslat az elállási jog gyakorlati hatályosulásának azzal, hogy a szerző előzetes lemondását az elállási jogról hatálytalanná nyilvánítja, szintén a már említett indokból.

A világhosság kedvéért kifejezetten kimondja a javaslat 30. §-a azt is, hogy a szóban levő rendelkezéseket megfelelően kell alkalmazni olyankor is, ha az alkotás előbbi kiadásának elfogyása után az új kiadást az, akinek erre joga van, bár erre nem köteles, az átruházó hibáján kívül két éven át elfogadható indok nélkül nem bocsátja közre. Ily esetre ugyanis nem áll az 1875:XXXVII. tc. 522. és 523. §-a. Ilyen helyzet a felek megállapodása alapján állhat elő, mert az idézett §-nak az a rendelkezése, hogy abban az esetben, ha a munka további kiadásai is átruháztattak, a kiadó az előbbi kiadás teljes elkelte után azonnal köteles új kiadást eszközölni, csak arra az esetre szól, ha a felek ebben a tekintetben más megállapodásra nem jutottak.

Kifejezetten rendelkezik a 30. § arról is, ha színszerű előadás céljára átadott alkotást az, akinek erre joga van, bár erre nem köteles, huzamosabb időn át nem ad elő újból anélkül, hogy a szerzőt hiba terhelné, s hogy az előadás mellőzésére elfogadható indok volna. Ezt a határidőt a javaslat a német–osztrák javaslat nyomán két évben szabja meg, eltérően a magyar bírói gyakorlattól, amely erre nézve ötévi határidőt tartott megfelelőnek. A modern élet gyors üteme ugyanis azt kívánja, hogy a szóban levő határidő ne legyen túlságosan hosszú, mert különben méltánytalanság érhetné a szerzőt. A szóban levő határidőt attól a naptól kell számítani, amikor az alkotást a jogosult utoljára adta elő, ami a dolog természetéből következik.

A 29. és 30. § rendelkezései kizárólag a szerző javára szólnak, ellenben nem alkalmazhatók a szerző örökösének vagy más jogutódának javára. Ezt a korlátozást

az a szempont indokolja, hogy a szóban levő rendelkezések nem annyira a szerző vagyoni érdekeit vannak hivatva előmozdítani, mint inkább a szerzőnek azt az érdekét, hogy alkotása minél szélesebb körben váljék ismertté. Ez a szempont a jogutódok irányában elhalványul.

II. TÖRVÉNYBŐL FOLYÓ KORLÁTOZÁSOK

Azokat a törvényi korlátokat, amelyek között a szellemi alkotás szerzője személyiségét alkotására vonatkozóan a javaslat 1. §-ában kifejezésre jutó elv értelmében szabadon érvényesítheti, elsősorban magának a szerzői jogi törvénynek kell megállapítania. E korlátozások célja megóvni azokat az egyéb érdekeket, amelyeknek a szerző érdekével szemben érvényesülése az összességre nem közömbös. Ezek az érdekek vagy közvetlenül a közművelődés érdekei, vagy egyesek méltánylást érdemlő egyéb érdekei. Az utóbbiakról rendelkeznek a javaslat 31–44. §-ai, az előbbiekről a 45–46. §-ai.

1. Korlátozások egyesek érdekében

Azok az érdekek, amelyeket a javaslat a szerző jogával szemben kifejezetten oltalmába vesz, részben szellemi, részben vagyoni vonatkozásúak. Szellemi érdek a házastársnak az az érdeke, hogy nem köteles túrni házastársa oly alkotásának nyilvánosságra hozatalát, sem a nyilvánosságra hozott ily alkotás értékesítését, amely alkalmas arra, hogy személyét érintő közbotrányt keltsen (31. §). Szellemi érdek továbbá az is, hogy az arcképen ábrázolt személy állást foglalhasson afelől, vajon arcképét szabad-e nyilvánosságra hozni vagy értékesíteni, úgyszintén az is, hogy az arckép tekintetében az ábrázolt személy és más érdekelt személyek bizonyos olyan jogokat gyakorolhassanak, amelyek egyébként a szerzőt illetik (32. §). A javaslatban védett szellemi érdek az is, hogy a levéltitok oltalomban részesüljön abban az esetben is, ha a levél szellemi alkotásnak tekinthető (34. §).

Részben szellemi, részben vagyoni érdek az előadóművésznak az az érdeke, hogy művészi előadásának eredménye készüléken csak abban az esetben legyen megrögzíthető, ha ezt maga is megfelelőnek tartja (35. §). Ugyanilyen természetű az előadóművésznak az az érdeke is, hogy művészi előadó-tevékenységének eredményét rádió útján vagy más ily módon csak beleegyezésével lehessen közölni (36. §). Főleg vagyoni természetű a gyűjtemény szerkesztőjének az az érdeke, hogy a gyűjteménybe felvett adalékot a szerző ne legyen korlátlanul jogosult külön értékesíteni (37. és 38. §). Az értékesítés megkönnyítését célozza a 39. §-nak az a rendelkezése, amely szerint közvetlenül mozgófényképészeti alkotáshoz írt és készüléken megrögzített kísérőzene vetítéssel egyidejű ily előadásának joga a törvény erejénél fogva a mozgófényképészeti alkotás szerzőjére száll át. Vagyoni érdeket

véd a 40. §-nak az a rendelkezése is, hogy a látást vagy hallást ismételhetően közvetítő készüléket szabadon lehet használni alkotás láthatóvá vagy hallhatóvá tételére olyan üzleti vállalat körében, amely ily készülékek előállításával vagy árusításával foglalkozik, és az ily felhasználás az üzlet folytatásához szükséges. Ugyanilyen megítélés alá esik a rádióközvetítés hasonló felhasználásának megengedése rádiókészülékek előállításával vagy árusításával foglalkozó üzleti vállalat körében. Vagyoni érdeket szolgálnak a 41. és 42. §-nak azok a rendelkezései is, amelyek értelmében ily készüléket vagy rádióközvetítést az említett körön kívül is szabadon lehet felhasználni, ha ezért szerzői pótdíjat fizettek. Ami a rádióvállalatok számára a 43. §-ban biztosított azt a jogot illeti, hogy nyilvánosan előadott alkotást rádióközvetítés céljára a szerző beleegyezése nélkül felhasználhassanak, az ezzel védett érdek elsősorban vagyoni jelentőségű ugyan, azonban szorosan összefügg a rádió kulturális jelentőségével. Az értékesítés megkönnyítésére, s így vagyoni érdek előmozdítására irányul végül a 43. §-nak az a rendelkezése, amely megengedi, hogy közszemlére tett vagy nyilvános árverésre bocsátott képzőművészeti vagy iparművészeti alkotás többszörösítését a katalógusban szabadon lehessen közölni.

Az egyesek érdekében tett korlátozásokról rendelkező §-okkal kapcsolatban a következőkre kell még rámutatni.

a) Házastárs ellenzése

A 31. §-hoz

A házastárs méltányos érdekét szolgáló rendelkezésnek a szerzői jogról szóló törvénybe felvétele, amely az új portugál szerzői jogi törvény nyomán történt, a javaslat 65. §-ának utolsó bekezdéséhez képest lehetővé teszi, hogy a házastárs abbahagyási keresettel léphessen fel a reá sérelmes alkotás terjesztése ellen.

b) Arckép

A 32. és 33. §-hoz

Az 1921:LIV. tc. 44. §-a úgy rendelkezik, hogy megrendelt arcképek és szoborképmások tekintetében a szerző jogának gyakorlásához szükséges a megrendelő beleegyezése is. Ez a rendelkezés figyelmen kívül hagyja azt a nagy személyiségi jogi jelentőséget, amely az ábrázolt személy szempontjából fűződik ahhoz, hogy arcképe vagy szoborképmása ne kerüljön akarata ellenére a nyilvánosság elé, ha pedig mégis oda került, ne lehessen akarata ellenére értékesítés tárgya. Ezt a szempontot a hatályos szerzői jog szándékosan hagyta figyelmen kívül. Amint ugyanis az 1921:LIV. tc. 64. §-ához fűzött miniszteri indokolás kifejezésre juttatta, e törvény megalkotásakor azt a felfogást tekintették irányadóul, hogy az ábrázolt személy személyiségi joga ily irányú oltalmazásának szabályozása nem a szerzői jogi tör-

vénybe, hanem a polgári törvénykönyvbe való. A javaslat nem tette magáévá ezt a felfogást, hanem annál a szoros összefüggésnél fogva, amely ebben a tekintetben a szerzői jog és az ábrázolt személy személyiségi joga közt nyilvánvaló, a javaslat 1. §-ában kimondott elvhez híven a szerző jogának ily irányú korlátozását is a saját szabályozási körébe vonta. Ennek az eljárásnak gyakorlati haszna kézenfekvő.

Egyébként meg kell említeni, hogy a bírói gyakorlat is figyelembe veszi az ábrázolt személy ily érdekét.

A javaslat 32. §-ának részleteit tekintve, alapvető szabály az, hogy a szerző a nyilvánosságra hozatal vagy az értékesítés jogát arckép vagy szoborképmás tekintetében – bizonyos kivétellel – csak az ábrázolt személy beleegyezésével gyakorolhatja. A megrendelő részéről ily beleegyezést nem kíván a javaslat, ebben a tekintetben tehát eltér a bírói gyakorlattól, amely a megrendelő beleegyezési jogát az 1921:LIV. tc. 64. §-ához képest figyelmen kívül nem hagyhatta. A megrendelő ily jogát el kellett ejteni, mert a megrendelés kötelmi jogi jelentőségű ténye nem adhat alapot a megrendelő ily jogának megállapítására. Ehhez személyiségi jogi alap szükséges, amelynek szempontjából a pusztán megrendelés ténye közömbös. A megrendelés tényének csupán abból a szempontból lehet jelentősége, vajon alapot nyújt-e az erre vonatkozó ügylet ahhoz, hogy a megrendelő olyan jogot gyakorolhasson, amely egyébként csupán a szerzőt illeti meg. A javaslatnak erre vonatkozó állásfoglalásáról alább is lesz még szó.

Nincs szükség az ábrázolt személy beleegyezésére a javaslat szerint olyankor, ha az ábrázolt személy vagyoni ellenértékben részesült azért, mert arcképének vagy szoborképmásának megalkotását megengedte a szerzőnek. Az ebben levő üzletszerűség indokoltá teszi az ábrázolt személy szellemi érdekeinek figyelmen kívül hagyását. Az ily ügylet kiindulópontja ugyanis kétségtelenül az, hogy a szerző azért nyújt vagyoni ellenértéket az ábrázolt személynek, mert maga is értékesíteni akarja az alkotást. Ha az ábrázolt személy akarata ettől eltér, módjában van erre nézve kifejezetten megállapodni a szerzővel. Ehhez képest a javaslat szóban levő szabálya csupán kétség esetére érvényesülő magyarázati szabály.

Az ábrázolt személy beleegyezését olyankor, ha szükséges és nem szerezhető meg, pótolhatja a 30. § 3. bekezdésében felsorolt közeli hozzátartozók beleegyezése az ott meghatározott sorrendben, feltéve, hogy az ábrázolt személy halálának évétől számított tíz év még nem telt el. Ez idő után már nincs olyan számba vehető érdek, amely az arckép vagy szoborképmás nyilvánosságra hozatalát vagy értékesítését az ábrázolt személy szempontjából tilthatná.

Az arckép személyiségi jogi jelentőségéből folyik, hogy a szerzőnek adott beleegyezést vissza is lehet vonni anélkül, hogy ezért kártérítést kellene nyújtani. További kivétel az ábrázolt személy beleegyezését kívánó szabály alól a javaslat szerint az, ha nem megrendelésre készült arckép vagy szoborképmás nyilvánosságra hozatala a művészet magasabb érdekét szolgálja. Ily esetben közömbös az, vajon az ábrázolt személy részesült-e vagyoni ellenértékben a szerző részéről. Ezzel a rendelkezéssel a javaslat lényegileg az ábrázolt személy személyiségi jogát korlátozza

ugyan, de ezzel egyúttal a szerző jogának csorbíthatatlanságát mondja ki, és így ez a szabály kétségtelenül szerzői jogi jelentőségű. Kiterjed a szóban levő kivétel a nyilvánosságra hozatalon felül az értékesítésre is, mert a művészet magasabb érdeke abban az esetben sem szorul háttérbe, ha az ily arckép terjesztése egyúttal a szerző vagyoni érdekét is szolgálja. Egyébként azért is szükséges a szóban levő szabálynak az értékesítésre kiterjesztése, mert az értékesítés a javaslat 13. §-ához képest nincs a közvetlen vagyoni előnyre irányuló célzatra korlátozva, úgyhogy p. o. az alkotás többszörösített példányának ingyenes osztogatása is a szerző kizárólagos joga.

Ami a megrendelésre készült arcképet vagy szoborképmást illeti, ebben a tekintetben a javaslat egyfelől a most tárgyalt rendelkezés útján foglal állást, amennyiben megrendelt arckép tekintetében a művészet magasabb érdeke sem elegendő ahhoz, hogy az ábrázolt személy beleegyezése feleslegessé váljék, másfelől kifejezetten is rendelkezik a javaslat a szóban levő irányban. Megrendelt arckép vagy szoborképmás bizonyos körű értékesítése ugyanis a szerző beleegyezése nélkül meg van engedve a javaslatban felsorolt személyek részére. Az értékesítés módja annyiban esik korlátozás alá, hogy az ily arcképet vagy szoborképmást a szerző beleegyezése nélkül csupán közszemlére lehet tenni vagy fénykép útján lehet többszörösíteni, mégpedig csupán abban az esetben, ha ez nem üzletszerűen történik. Ennél messzebb menő kivétel ugyanis méltánytalanul sújtaná a szerzőt. Az ily jogosultság alanyi körét a javaslat – a hatályos szerzői jogtól eltérően – nem korlátozza a megrendelőre, hanem megadja ezt a jogot az ábrázolt személynek és részletesen felsorolt közeli hozzátartozóinak is, mégpedig kumulatív, sorrend megállapítása nélkül. A szóban levő jogot megbízott útján is lehet gyakorolni, tekintettel arra, hogy az ily többszörösítés vagy közszemlére tétel nincs mindig a közvetlenül érdekeltek módjában. A javaslatnak azt az eltérését a hatályos szerzői jogtól, hogy a többszörösítés hűségét kifejezetten nem követeli meg, kellően indokolja a javaslat új rendszere, amely a szerző jog védte szellemi érdekeit feltétlen oltalomban részesíti. A szóban levő többszörösítésre is az általános szabályok állnak, így a javaslat 11. §-ának az a szabálya is, amely szerint a szerző szellemi érdeke egyebek közt az, hogy alkotását senki el ne torzíthassa, és általában oly módon ne értékesíthesse, amely a szerző hírnevére hátrányos.

A javaslat 32. §-ának utolsó bekezdésében foglalt azt a szabályt, hogy a 32. § rendelkezéseit alkalmazni kell akkor is, ha az arckép vagy szoborképmás nem részesül a szerzői jogi törvény oltalmában, célszerűségi szempontok indokolják. Az ábrázolt személy és az e §-ban említett más személyek érdekei ugyanis abban az esetben is oltalomra méltók, ha az alkotás nem esik a magyar szerzői jog oltalma alá. Különösen olyan alkotások kerülhetnek szóba ebben a vonatkozásban, amelyek szerzője külföldi, és nincs alap a magyar szerzői jog alkalmazására.

Nem szorul bővebb indokolásra a javaslatnak az igazságszolgáltatás vagy a közbiztonság érdekét szemmel tartó az a rendelkezése, hogy nincs szükség az ábrázolt személy beleegyezésére olyankor, ha ily érdekből hatóság készített vagy hoz

egyébként nyilvánosságra, vagy terjeszt arcképet (33. § 1. bek.). Ilyenkor elegendő, ha a hatóság jogos címen – akár ügyleti alapon, akár törvényszerű intézkedéssel – jut az arcképhez. A szóban levő rendelkezés szövegezéséből az is nyilvánvaló, hogy ilyenkor nincs szükség a szerző beleegyezésére sem. Kifejezetten is kimondja ezt a javaslat 33. § 2. bekezdése egy másik vonatkozásban. A közérdeklődés jogosult szempontját kívánja kielégíteni a javaslat, amikor sem a szerző, sem az ábrázolt személy beleegyezését nem kívánja meg a közéletben és általában a napi eseményekben szereplő, vagy gyülekezeten, felvonuláson vagy más ily alkalommal jelen volt személy arcképének hírlapban vagy folyóiratban vagy mozgófénykép útján közléséhez. Ez különösen a hírlapok tudósításaiban mindinkább szokássá váló illusztrációk közlésének előmozdítására alkalmas szabály, amely újabb bírói gyakorlatunknak is megfelel, nemkülönben az újabb külföldi törvényhozásoknak. Ez a rendelkezés elsősorban az említett személyek arcképének elkészítésére ad jogosultságot, de kiterjed más által készített arckép ily felhasználására is, feltéve, hogy a megfelelő dologi jogi jogcím megvan. Hasonló szabadságot ad a javaslat arckép tudományos, oktató vagy általában közművelődési célból közszemlére tételére, többszörösítésére, a látást közvetítő készülék, így különösen mozgófénykép vagy rádió (képtávirat) útján vagy egyébként nyilvános bemutatására.

A közérdeklődést, illetőleg a közművelődés érdekét szolgáló arcképközlés azonban csak akkor szabad, ha ez az ábrázolt személy, vagy ha meghalt, házastársa, ivadéka, elődje vagy testvére érdekét nem sérti méltánytalanul. Lényegében hasonló az újabb magyar bírói gyakorlat álláspontja.

c) *Levelek*

A 34. §-hoz

Magyarország Magánjogi törvénykönyvének javaslata 178. § 2. bekezdésében azt az elvet mondja ki, hogy a személyiség jogának megsértése az is, ha valaki más jogos érdekét azzal sérti, hogy tőle eredő vagy hozzá intézett levéllel vagy egyéb bizalmas természetű irattal visszaél. Ezt az elvet alkalmazza a javaslat arra az esetre is, ha az ily levél vagy irat *szellemi alkotást* hordoz. Az alkotásjelleg sem szünteti meg ugyanis más személyeknek azt az érdekét, hogy az ily alkotást hordozó bizalmas természetű irat a titokszférájából akarata ellenére ki ne kerüljön. Ehhez képest a javaslat 34. §-a kimondja, hogy levelet vagy más bizalmas természetű iratot akkor is csak a címzett beleegyezésével szabad nyilvánosságra hozni, ha szellemi alkotást hordoz. Arról nem kell külön rendelkezni, hogy a szerző beleegyezése is szükséges a nyilvánosságra hozatalhoz, mert ez szellemi alkotás tekintetében a szerző szellemi érdeke, amint ezt a javaslat 10. §-a kifejezetten is kiemeli. A levél vagy más ily bizalmas irat oly szerzőjéről rendelkezni, aki nem szerző a javaslat 7. §-a értelmében, e helyütt nem szükséges, mert ilyen esetben nincs szó szellemi alkotásról, pedig a javaslat alkalmazási körének tárgyi korlátja

éppen az, hogy szellemi alkotásról lehet-e szó. Igaz ugyan, hogy a 34. § olyan részletes szabályokat is tartalmaz, amelyek a Magánjogi törvénykönyv javaslatából hiányzanak, holott olyan esetekre is találunk, amikor a levél vagy más bizalmas természetű irat tartalma nem tekinthető szellemi alkotásnak, azonban ezeknek a szabályoknak ily esetekre alkalmazását kötelezővé tenni nem a jelen § feladata. Ebben a tekintetben a szükséges kiterjesztést a vegyes rendelkezések közt helyet foglaló 92. § adja.

A javaslat 34. §-ának azok a szabályai, amelyek túlmennek a magánjogi törvényjavaslaton, egyfelől arra vonatkoznak, hogy a levéltitkot a címzett halála után is meg kell óvni, tekintet nélkül arra, hogy adott esetben meg lehet-e állapítani, hogy a nyilvánosságra hozatal a kegyeletet sértené. Másfelől azt is kimondja a javaslat, hogy nincs szükség a címzett beleegyezésére, ha a nyilvánosságra hozatalt oly méltánylást érdemlő érdek kívánja, amely nagyobb súlyú, mint az az érdek, amely a nyilvánosságra *nem* jutáshoz fűződik. Nem lehet ugyanis a titokszféra oltalmát feltétlenné tenni, hanem az összes szembenálló érdekeket figyelembe kell venni. Így nagyobb súlyú lehet a titok megóvásához fűződő érdeknél az az érdek, hogy a levelet vagy bizalmas iratot perben bizonyításra fel lehessen használni. A közérdek érvényesüléséről, amely ahhoz fűződik, hogy a történelmi vagy az irodalomtörténeti kutatás akadályba ne ütközzék, a javaslat már azzal is gondoskodik, hogy abban az esetben, ha az elhalt végrendelettel nem intézkedett másképp, az elhalálozás évétől számított tíz év eltelte után már nincs szükség beleegyezésre a nyilvánosságra hozatalhoz.

A nyilvánosságra hozatalhoz fűződő érdeket érvényesülni engedi a javaslat az említett körben a szerzővel szemben is. Ebben a tekintetben korlátozást szenved tehát a javaslat 10. §-ában kifejezett az az elv, hogy a szerző maga határozza meg, nyilvánosságra hozza-e alkotását. Ez az elv csak olyankor lehet ugyanis feltétlen, ha a szerzőnek ily szellemi érdekével szemben nem áll nagyobb súlyú érdek.

A teljesség kedvéért kimondja a javaslat azt az egyébként magától értetődő elvet is, hogy jogellenesen nyilvánosságra jutott levelet vagy más bizalmas természetű iratot terjeszteni sem szabad mindaddig, amíg a nyilvánosságra hozatalt ellenezni lehet. Amennyiben tehát a címzett végrendelettel határozta meg azt az időt, ameddig a nyilvánosságra hozatal tilos, ennek az időnek elteltéig a jogellenesen nyilvánosságra jutott levelet vagy más bizalmas természetű iratot egyáltalában nem szabad terjeszteni, egyébként pedig a terjesztés a címzett elhalálozásának évétől számított tíz év elteltéig csak a javaslatban megjelölt személyek beleegyezése esetén szabad.

A címzett halála után beleegyezésre a közeli hozzátartozókat jogosítja fel a javaslat, mint akikről feltehető, hogy az elhalt szellemi érdekeinek megóvására képesek és készek.

Ami azt a kérdést illeti, nem kellene-e a szerző szellemi érdekeit is csupán az elhalálozás évétől számított tíz évig oltalmazni a tőle származó levél vagy más bizalmas természetű irat nyilvánosságra hozatala ellen, ebben a tekintetben nem mu-

tatkozott indokoltnak az eltérés a javaslat általános elveitől. Erről csak olyankor lehet szó, ha a levél vagy más bizalmas természetű irat nem hordoz szellemi alkotást. Erre az esetre a javaslat 92. §-a tartalmaz megfelelő rendelkezést.

d) Az előadóművész beleegyezése

A 35. és 36. §-hoz

Az előadóművész tevékenységének eredménye, bármily jelentékeny is a művészi értéke – mint már az általános indokolás során szó volt róla –, mint pusztán közlés kívül esik a szellemi alkotásnak azon a körén, amelyet a szerzői jog tart szem előtt. A javaslat 2. §-a a szellemi alkotás lényegéhez tartozónak tekinti a közlésre alkalmas anyagot. Mindamellett az újabb technikai fejlődés szükségessé tette az előadóművészi tevékenység jogi oltalmának biztosítását. Erről kíván gondoskodni a javaslat 35. és 36. §-a, lényegileg az angol szerzői jogi törvény szabályozásának megfelelően. Eltér azonban a javaslat hatályos szerzői jogunktól, amely bizonyos következetlenséggel kifejezetten szerzői jogi oltalmat biztosított az ily készülék létrehozója számára.

A javaslat egyfelől a mechanikus hangszerek, másfelől a rádióközvetítés tekintetében gondoskodik az előadóművész jogos érdekének oltalmáról.

Az előbbi irányban a 35. § azt mondja ki, hogy abban az esetben, ha nyelvi vagy zenei alkotás – akár színszerű, akár egyéb – előadása személyes, művészi tevékenységgel történik, az ily előadó-tevékenység eredményének a látást vagy hallást ismételtetően közvetítő készüléken megrögzítéséhez a szerző beleegyezésén felül az előadóművésznek, amennyiben pedig zenekari vagy énekkari előadásról van szó, az ily kar vezetőjének beleegyezése szükséges. Ez a szabály áll a színszerű előadás mozgófénykép útján megrögzítésére is, akár néma-, akár hangos- vagy beszélőfilmről legyen is szó. Közömbös a javaslat álláspontja szerint, hogy a művészi előadó-tevékenység megrögzítése közvetlenül vagy rádióközvetítés felhasználásával történik-e.

Az a rendelkezés, hogy a beleegyezésre zenekari vagy énekkari előadás esetében az ily kar vezetője jogosult, gyakorlati nehézségek elhárítására irányul. A kar vezetőnek a kar tagjaihoz való viszonyát a javaslat természetesen nem érinti. Erre nézve az általános magánjogi szabályok irányadók. Az a további rendelkezés, hogy olyankor, ha az előadás üzleti vállalat körében (színházi, hangversenyvállalat stb. rendezésében) megy végbe, az ily vállalat tulajdonosának beleegyezése is szükséges, a gyakorlati élet kívánalmaival számol.

A beleegyezés nemcsak a megrögzítéshez, hanem ennek értékesítéséhez is szükséges, tekintettel arra, hogy a szóban lévő beleegyezési jog hivatása elsősorban az előadóművész vagyoni érdekének megóvása. A javaslat megengedi, hogy a beleegyezés jogát átruházzák. Igaz ugyan, hogy a megrögzítés az előadóművész szellemi érdekeit is érinti, azonban erre való tekintettel nem mutatkozott célsze-

rűnek a beleegyezési jog átruházását korlátozni. A beleegyezési jog gyakorlásának időtartamát a javaslat nem hozza összhangba a szerzői jog oltalmának időbeli határait, mert egyébként sem azonosítja a szóban levő jogot a szerzői joggal. Ezt az időtartamot elegendőnek mutatkozott 32 évben megszabni az ily készülék megjelenésétől számítva.

A világosság kedvéért kimondja a javaslat 35. §-a, hogy rendelkezéseit alkalmazni kell akkor is, ha a megrögzítés nem magán a készüléken, hanem annak állandó vagy cserélhető alkotórészein (lemezeken, hengereken, tekercseken stb.) történik. Ebben a tekintetben fenntartja a javaslat az 1921:LIV. tc. 6. §-ának pontjában foglalt rendelkezést.

A művészi előadó-tevékenység eredményének rádió útján vagy az előadás belsőleg egyidejűleg különböző helyeken tartózkodó korlátlan számú egyén számára hallhatóvá vagy láthatóvá tétele tekintetében a javaslat a 35. § említett szabályait rendeli alkalmazni. Szükségesnek mutatkozott azonban a dolog természetének megfelelően bizonyos vonatkozásokban eltérni a szóban lévő szabályoktól. Így elsősorban ki kellett mondani, hogy oly esetben, amikor az előadást színházi, hangverseny- vagy más ily vállalat rendezi, a vállalat tulajdonosának beleegyezése elegendő, anélkül azonban, hogy ez a rendelkezés érintené az ily vállalat tulajdonosa és az előadóművész, illetőleg a karvezető egymás közti viszonyát. Ezt az eltérést a rádió tömegnevelő hivatása indokolja, amelynek érdekében lehetőleg meg kell könnyíteni a művészi előadó-tevékenység ily felhasználását. További eltérés, hogy nincs szükség beleegyezésre akkor, ha a rádió útján közlés a látást vagy hallást ismételve közvetítő készülék felhasználásával történik, feltéve hogy az ily készülék értékesítéséhez a 35. § szerint szükséges beleegyezést megadták. Ez a rendelkezés, mint magától értetődő, indokolásra nem szorul.

A művészi előadó-tevékenység eredményének oltalma nem függhet attól, milyen alkotás az, amelyet előadnak. Az előadóművész oltalma ugyanis nem szerzői jogi természetű, ezért érvényesülnie kell olyankor is, amikor az előadott alkotás nem részesül a szerzői jog oltalmában. Így különösen olyankor is, ha az alkotás védelmi ideje már letelt, vagy az alkotás más okból vált szabaddá. Ehhez képest kimondja a 36. §, hogy a javaslatnak az előadóművész beleegyezéséről szóló rendelkezéseit alkalmazni kell akkor is, ha az előadott szellemi alkotás nem részesül a javaslat oltalmában.

Mínt hogy a személyes művészi előadó-tevékenység rendszerinti hatása az előadás helyiségére szorítkozik, az ily előadó-tevékenység eredményének ezen túlmenő értékesítése sérti az előadóművész érdekét. Ezért a javaslat azt is kimondja, hogy az előadóművész beleegyezéséről szóló rendelkezéseket alkalmazni kell a szellemi alkotás előadásának hangszóró vagy más ily készülék útján – habár szabad ég alatt tartott – előadás helyiségén kívül hallhatóvá tételére is.

E helyütt meg kell még jegyezni, hogy a javaslat 43. §-a további könnyítéseket tartalmaz a nyilvánosan előadott szellemi alkotások rádióközvetítés céljára felhasználására. Ezek a könnyítések kiterjednek a művészi előadó-tevékenység eredményének ily felhasználására is.

A 36. §-ban foglalt szabályozással teljesíti a javaslat a Római Konferencia idevágó óhaját. A 35. § ez óhaj szempontjából közömbös, mert már a hatályos szerzői jog is gondoskodott az előadóművész ily irányú oltalmáról.

e) Gyűjtemény részei

A 37. és 38. §-hoz

Gyűjteménybe felvett dolgozatok tekintetében a javaslat lényegesen eltér hatályos jogunktól. Míg az 1875:XXXVII. törvénycikkbe iktatott kereskedelmi törvény 517. §-ának második bekezdése értelmében a szerző, ha valamely gyűjteménybe egyes dolgozatokat szolgáltat, ezeket akár külön, akár összes munkájában közzéteheti, feltéve, hogy az egyes dolgozatok abban az alakban, amelyben a gyűjtemény részeként jelentkeznek, a könyv vagy műkereskedés önálló tárgyait nem képezik: a javaslat alapelve ebben a vonatkozásban éppen az ellenkező. A javaslat 37. §-a szerint ugyanis gyűjteményből – más megállapodás hiányában – oly egyes adalékot, amely a gyűjtemény megjelenése előtt még nem jelent meg, szerzője – bizonyos kivételekkel – a szerkesztő beleegyezése nélkül külön nem többszörösíthet, még annak feltüntetésével sem, hogy az ily alkotás mely gyűjtemény része. Ehhez képest a javaslat jelentékenyen korlátozza a szerző jogát gyűjtemény részére szolgáltatott alkotás tekintetében. Ez a korlátozás inkább megfelel az élet követelményeinek, mint a hatályos jog, mert kétségtelen, hogy a gyűjtemény értékesítését hátrányosan befolyásolhatja az, ha annak egyes részeit külön is meg lehet kapni a forgalomban. A szóban lévő alapelv alól a javaslat a következő kivételeket teszi.

Számol a javaslat azzal a nagy jelentőségű eltéréssel, amelyet a felek viszonyában az a körülmény idézhet elő, ha megfelelő esetben a szerző díjazás nélkül engedett át adalékot gyűjtemény számára. Ily esetben is áll ugyan az a megfontolás, hogy az adalék külön értékesítése befolyásolja a gyűjtemény értékesítését, azonban a szerző ingyenes közreműködése ennek a veszélynek csekélyebb fokú méltánylását teszi indokolttá. Ehhez képest a javaslat 37. §-ának utolsó bekezdése úgy rendelkezik, hogy az adalékot szerzője, ha díjazásban nem részesül, más megállapodás hiányában annak az évnek leforgását követő egy év eltelte után értékesítheti, amelynek folyamán az adalék a gyűjteményben megjelent.

Még messzebb megy a javaslat 38. § 1. bekezdése arra az esetre, ha a gyűjtemény rendszeresen visszatérő időszakonként jelenik meg. Ilyen lehet a hírlap, folyóirat, naptár stb. Tekintettel arra, hogy az ily gyűjteménynek általában külön olvasóközönsége van, az ezen kívül eső körben végbemenő terjesztés a gyűjtemény értékesítését alig érintheti. Ezért az ily gyűjteménybe szolgáltatott adalékot szerzője rendszerint szabadon többszörösítheti. Ha azonban az eset körülményei arra mutatnak, hogy az adalékra a gyűjtemény szerkesztője vagy kiadója kizárólagos jogot szerzett, a szerző szabad értékesítési joga csak bizonyos idő után gyakorolható a javaslat szerint. Ezt az időtartamot a javaslat egy évben szabja meg annak az évnek

leforgásától számítva, amelyben az adalék a gyűjteményben megjelent. Más megállapodás hiányában ugyanis feltételezhető, hogy az ily rendszeresen visszatérő időszakonként megjelenő gyűjtemény élettartama ennél hosszabb időre nem terjed, úgyhogy ennek az időnek eltelte után már alig lehet szó arról, hogy az adalék külön értékesítése versenyt támasztana a gyűjteménynek.

A szóban lévő magyarázati szabályok állnak a gyűjteménybe felvett alkotás minden nemére, így nem csupán a nyelvi alkotásokra, hanem p. o. a képzőművészeti alkotásra is. Külön rendelkezik azonban a javaslat 38. §-ának utolsó bekezdése arra az esetre, ha olyan nyelvi alkotásról van szó, amely hírlapban jelent meg. A hírlap egyes számainak kérészetével számolva kimondja ugyanis a javaslat, hogy az ily alkotást a szerző – más megállapodás hiányában – a megjelenés napja után minden esetben szabadon értékesítheti. Az élet tapasztalata szerint a hírlap utáni kereslet rendszerint megszűnik a megjelenés napján, ezt követőleg tehát nem lehet szó a hírlapnak támasztott versenyről, ha az adalék külön megjelenik. Lényegileg ezen az állásponton van a hatályos jog is, azonban a javaslat még szélesebb körben biztosítja a szerző jogát hírlapban közölt alkotásának külön értékesítésére, mint az 1875:XXXVII. tc. 517. § utolsó bekezdése. E paragrafus szerint csak kisebb dolgozatokra terjed ki a szerző ily joga. Ennek a megszorításnak azonban nincs kellő alapja. Nem szólva arról, hogy hírlapban rendszerint nem is szokott más alkotás megjelenni, mint kisebb dolgozat, abban az esetben, ha kivételesen nagyobb terjedelmű nyelvi alkotásról lehet szó, ennek külön értékesítésére is csak akkor lehet jogosult a szerző, ha az már a maga egészében megjelent a hírlapban. Ehhez képest aligha lehet szó arról, hogy az ily hosszabb terjedelmű nyelvi alkotás külön értékesítése beleütköznék a hírlapvállalat érdekeibe. Ha tehát esetleg éppen az ilyen hosszabb terjedelmű alkotás, p. o. egy regény közlése adná is a vonzó erőt a hírlapnak, az ily alkotás teljes közlése után már ez az érdek mindenesetre megszűnik. Nem lehet ugyanis a javaslat szóban levő szövegének olyan értelmezést tulajdonítani, mintha a szerző a hosszabb terjedelmű nyelvi alkotás egyes részeinek közlése után nyomban jogosítva lenne az ilyen részleteket külön megjelentetni. De még az ily értelmezés helyességét feltételezve is kétségtelen, hogy a hírlapvállalat megóvhatná érdekeit a tisztességtelen versenyről szóló 1923:V. tc. 1. §-a alapján, mert nyilvánvaló lenne, hogy visszaélés történik a szerzőnek a feltételezett értelmezés szerint őt megillető jogával, ami mindenesetre az üzleti tisztességbe ütközik. Egyébként a kereskedelmi törvény szóban levő rendelkezésének a kisebb dolgozatokra korlátozását nyilvánvalóan az tette szükségessé, hogy ez a rendelkezés kiterjedt a folyóiratokra is, amelyek tekintetében azonban a javaslat szigorúbb értelmezési szabályt állít fel.

Meg kell említeni e helyütt, hogy – amint a javaslat 24. §-ának utolsó bekezdése kimondja – a gyűjteményes mű szerkesztője a szerző beleegyezése nélkül külön nem adhatja ki az olyan adalékot, amely a szerzői jog oltalmában részesülő szellemi alkotás.

*f) Mozgófényképeszeti alkotás***A 39. §-hoz**

Azoknak a megfontolásoknak alapján, amelyekre tekintve a javaslat a mozgófényképeszeti alkotás szerzőjének az oly vállalat tulajdonosát tekinti, amelyben a képszalag létrejött, a javaslat 39. §-a korlátozza a közvetlenül ily alkotáshoz írt kísérőzene szerzőjének jogát a mozgófényképeszeti alkotás szerzőjének javára. Ez a korlátozás természetesen nem érinti az érdekeltek egymás közti viszonyát, de nem érinti az ily zeneszerzőnek a szóban levő korlátozással nem érintett abszolút jogait sem. A korlátozás célja a mozgófényképeszeti alkotás értékesítésének megkönnyítése. Ez a korlátozás csak arra az esetre szól, ha a kísérőzene a hallás számára ismételtetően közvetítő készüléken van megrögzítve. Ebben a tekintetben azonban közömbös, hogy az ily megrögzítés magán a képszalagon történt-e, vagy más módon. Az is közömbös, hogy hangos-, beszélő- vagy némafilmről van-e szó. A korlátozás arra szorítkozik, hogy az ily kísérőzene vetítéssel egyidejű mechanikai előadásának joga a törvény erejénél fogva a mozgófényképeszeti alkotás szerzőjére száll át.

A mozgófényképeszeti alkotás értékesítésének megkönnyítése érdekében azt is kimondja a 39. §, hogy az ily zenei alkotás megrögzítésénél személyes művészeti tevékenységgel közreműködő előadóművészek beleegyezésének joga (35. §) szintén a mozgófényképeszeti alkotás szerzőjére száll át. Ebben a tekintetben is alkalmazni kell természetesen a javaslatnak azt a szabályát, hogy ez a korlátozás nem érinti az érdekeltek egymás közti viszonyát.

*g) Hanglemez szabad felhasználása üzleti körben***A 40. §-hoz**

Az élet követelményeivel számol a javaslat 40. és 41. §-a, amikor lehetővé teszi, hogy hanglemezeket vagy általában a látást vagy hallást ismételtetően közvetítő készülékeket a szerző beleegyezése nélkül használhassanak bizonyos körben a szellemi alkotás láthatóvá vagy hallhatóvá tételére. Az egyik ilyen érdek, amelyet a javaslat ebben a tekintetben figyelembe vesz, azoknak az üzleti vállalatoknak érdeke, amelyek hanglemezek vagy más ily készülékek előállításával vagy árusításával foglalkoznak. Az ily üzleti vállalatok részére megengedi a javaslat, hogy hanglemezeket vagy más ilyen készülékeket szabadon használhassanak fel, amennyiben ez az üzlet folytatásához szükséges. Ehhez képest ily üzletben a vevő tájékoztatására meg van engedve az alkotásnak a szóban levő készülékek útján hallhatóvá vagy láthatóvá tétele anélkül, hogy ezért ellenértékét kellene fizetni. Nem terjed ki azonban a szóban levő rendelkezés arra, hogy az ily üzleti vállalat körében az árusítástól függetlenül rendezzenek előadást vagy bemutatót. A 40. § kifejezett ren-

delkezésére azért van szükség, mert a javaslat 13. §-a értelmében a szerző vagyoni érdekű joga az is, hogy az alkotást akár a látást, akár a hallást ismételhetően közvetítő készülék útján láthatóvá tegye, s ez alól a javaslat 63. §-a elvileg csak annyiban tesz kivételt, hogy házi vagy iskolai körben szabad az alkotás ily felhasználása.

Arról a további korlátozásról, amelyet a javaslat 41. §-a tesz a szóban levő irányban, alább lesz szó.

A hanglemez vagy más ily készülék tekintetében tett korlátozáshoz hasonló a javaslat 40. § 2. bekezdésében foglalt az a rendelkezés, amely szerint a szóban levő korlátozást alkalmazni kell rádióközvetítés hangszóró vagy más ily készülék útján hallhatóvá vagy láthatóvá tételére is, ha ez oly üzleti vállalat körében történik, amely rádiókészülékek előállításával vagy árusításával foglalkozik. E korlátozás indokai ugyanazok, amelyekről e § folyamán már volt szó. Kifejezett rendelkezésre azért van szükség, mert a javaslat 14. § 2. bekezdése értelmében a szerző vagyoni érdekű jogai közé tartozik alkotása rádióközvetítésének hangszóró vagy más ily műszaki berendezés útján hallhatóvá vagy láthatóvá tétele, s ez alól a 63. § csak a házi vagy iskolai körre nézve tesz kivételt.

A rádióközvetítés felhasználásának további szabadabbá tétele felől a javaslat 41. §-a rendelkezik.

h) Hanglemez egyéb felhasználása

A 41. §-hoz

A 40. §-ban említett üzleti körön kívül is megengedi a javaslat hanglemez, vagy általában a hallás számára ismételhetően közvetítő készülék felhasználását nyelvi vagy zenei alkotás láthatóvá vagy hallhatóvá tételére a szerző beleegyezése nélkül, ha a lemezért vagy a készülékért szerzői pótdíjat róttak le, és ez a lemezen vagy készüléken fel van tüntetve. Ebben a tekintetben azoknak az üzleti vállalatoknak érdekével számol a javaslat, amelyek nyelvi vagy zenei alkotások ily bemutatásával foglalkoznak anélkül, hogy ez az üzlet folytatásához mellőzhetetlenül szükséges volna. Ilyenek különösen a vendéglők, kávéházak és más ily szórakozóhelyek. Ennyiben ez a korlátozása a szerzői jognak messzebb megy, mint a 40. §-on alapuló korlátozás. Másfelől azonban ez a korlátozás nem érinti a szerző vagyoni érdekét, mert csak ellenérték fejében alkalmazható.

Abból a célból, hogy a szerző vagyoni érdeke kellően meg legyen óva, különösen pedig, hogy ellenőrizhesse, vajon a szerzői pótdíj lerovásának feltüntetése a hanglemezen vagy más ily készüléken megfelel-e a valóságnak, további részletes szabályokra van szükség, amelyek azonban a javaslat kereteibe nem illenek, és egyébként is alkalmazkodniok kell a tényleges viszonyok esetleges változásaihoz. Ezért a javaslat az igazságügyminisztert hatalmazza fel az iparügyi miniszterrel egyetértve arra, hogy rendelettel állapítsa meg a szóban levő részletes szabályokat,

így különösen a szerzői pótdíj mértékét, lerovásának és elszámolásának, továbbá a lerovás feltüntetésének módját, valamint a szerző vagyoni érdekű jogának gyakorlására jogosultat megillető ellenőrzés módját.

A belföldi rádióvállalat javára is tartalmaz korlátozást a javaslat a szóban levő irányban. Ehhez képest abban az esetben, ha hanglemezt vagy a hallás számára ismételtelhetően közvetítő készüléket belföldön jogosan adtak ki, a rádióvállalat kívánhatja, hogy a jogosult illő megtérítés fejében engedje meg a nyelvi vagy zenei alkotás rádió útján az ily készülék felhasználásával való közlését. Az értékesítés ily módjának nagyobb vagyoni jelentőségére tekintettel nem terjeszti ki a javaslat erre az esetre a szerzői pótdíj rendszerét, azonban a rádió tömegnevelő hatására figyelemmel nem is bízza teljesen a szerző elhatározására, megengedi-e a rádióközvetítést, hanem követelési jogot ad a rádióvállalatnak ebben az irányban. Ha meg egyezés nem jön létre, a javaslat eljárási szabályai kerülnek alkalmazásra a 74. § rendelkezéséhez képest.

Nem nyernek alkalmazást ezek a rendelkezések a nagy üzleti befektetést igénylő hangos- vagy beszélőfilmre.

i) Rádióközvetítés felhasználása

A 42. §-hoz

A 41. §-sal kapcsolatban előadott indokokból megengedi a javaslat azt is, hogy rádióközvetítést lehessen felhasználni a 40. § körén kívül is nyelvi vagy zenei alkotás hangszóró vagy más ily műszaki berendezés útján hallhatóvá vagy láthatóvá tételére, ha ezért szerzői pótdíjat fizettek. A részletes szabályokat ebben a tekintetben is az igazságügyminiszter állapítja meg rendelettel, szintén az iparügyi miniszterrel egyetértve.

j) Nyilvános előadás felhasználása rádióközvetítésre

A 43. §-hoz

A Római Egyezmény 11/a. cikke értelmében a szerzői jog védelmére alakult Berni Unióhoz tartozó országok korlátozhatják a szerző kizárólagos jogát művének rádió útján közlésére, a szerző személyiségi jogának sérelme nélkül, méltányos megtérítés mellett.

A javaslat is tesz bizonyos körben ilyen korlátozást. Követi ebben a tekintetben a külföldi példát, és kimondja, hogy nyilvánosan (színházban, hangversenyteremben stb.) előadott szellemi alkotást rádióközvetítés céljára bizonyos korlátok között szabadon lehet felhasználni.

Ilyen korlát az, hogy rádió útján nem lehet közölni a jelen § alapján színpadi mű első tíz előadását. További korlátozást állapít meg a javaslat sorozatos előadások

esetére. Ilyenkor ugyanis a szóban levő rendelkezésen alapuló jogot legfeljebb hertenként egyszer lehet gyakorolni. A szerző szellemi érdekeit védi az a korlátozás, hogy az ily rádióközvetítésnek mind művészi, mind műszaki szempontból megfelelőnek kell lennie. A korlátozásokhoz lehet számítani azt a rendelkezést is, hogy a 43. §-on alapuló rádióközvetítésért méltányos megtérítés jár a szerzőnek vagy jogutódjának, úgyszintén a művészi előadó-tevékenység eredményének felhasználásába való beleegyezésre jogosultnak (35. §). Arra az esetre, ha megegyezés nem jön létre, a javaslat arra törekszik, hogy lehetőség szerint mellőzni lehessen a peres eljárást. Ehhez képest ilyenkor egyeztető bizottság kísérli meg a kiegyenlítést. A törvény rendes útján csak akkor van helye az eljárásnak, ha az ily egyeztetés nem jár eredménnyel. Az egyeztető bizottság szervezetét és eljárását nem szabályozza a törvény. Ebben a tekintetben a szükséges rendelet kibocsátására az igazságügy-miniszter jogosult az iparügyi miniszterrel egyetértve.

Tekintettel arra, hogy nyilvános előadás rádióközvetítésre felhasználása nemcsak a szerzőt és az előadóművészt, hanem az ily előadások rendezésével üzletszerűen foglalkozó vállalkozót is érinti, gondoskodik a javaslat arról is, hogy az ily vállalkozót kötelezettség terhelje arra, hogy a szükséges műszaki berendezés elhelyezését és kipróbálását engedje meg.

Gondoskodik végül a javaslat a kellő felügyeletről és ellenőrzésről is, azonban ebben a tekintetben csak elvi kijelentést tesz, míg a részletes szabályozást az iparügyi miniszterre bízta.

k) Katalógus

A 44. §-hoz

A már előadott indokokból korlátozza a javaslat a szerző jogát abban a tekintetben is, hogy szabadon engedi közölni a közszemlére tett vagy a nyilvános árverésre bocsátott képzőművészeti vagy iparművészeti alkotás többszörösítését a kiállító vagy árverést rendező részéről az olyan katalógusban, amely a kiállításra vagy az árverésre készült. Ez a rendelkezés kiegészíti a javaslat 27. § 2. bekezdésében foglalt rendelkezést, amely szerint képzőművészeti alkotást az ezt eredeti példányképpen hordozó testi tárgy tulajdonosa kétség esetén nyilvánosságra hozhat, és közszemlére tétellel vagy a látást közvetítő készülék útján bemutatással értékesíthet is.

A szerző szellemi érdekeinek megóvása végett kifejezetten kimondja a javaslat azt is, hogy ily esetben a szerző jegyét vagy nevét, amennyiben a művön fel van tüntetve vagy egyébként ismeretes, összetévesztésre alkalmat nem adó módon fel kell tüntetni. Ez a rendelkezés lényegileg megfelel a javaslat 11. §-ában foglalt szabálynak. A szerző szellemi érdekeinek egyéb irányú oltalma tekintetében kifejezett rendelkezés hiányában is alkalmazást nyernek a javaslat 11. és 12. §-ában foglalt rendelkezések, így különösen az a szabály is, hogy az alkotást nem szabad oly mó-

don értékesíteni, amely a szerző hírnevére hátrányos. Ehhez képest nem kellett külön kimondani a 44. §-ban, hogy az ily katalógusban közreadott többszörösítésnek művészi szempontból megfelelőnek kell lennie, nehogy abból az eredetire hátrányos következtetést lehessen levonni.

2. Közérdekű korlátozások

Mint már volt róla szó, az egyesek érdekében tett törvényi korlátozások is érintik a közérdeket, amennyiben a szembenálló különböző jogosult érdekek összhangba hozatala is a közérdek követelménye. A javaslat azonban külön szabályozza a szerzői jognak azokat a korlátozásait, amelyek közvetlenül a közérdek szolgálatára vannak hivatva. Ez a közérdek a közművelődés érdeke, amely azt kívánja, hogy a szellemi alkotások elterjedésének minél kevesebb akadálya legyen. Minthogy a szerzői jogi törvényhozás kiindulópontja mégis az, hogy a közművelődés érdekét elsősorban az szolgálja, ha a szellemi alkotás szerzője alkotó tevékenységének gyümölcsét élvezheti, ehhez képest a szóban levő közérdekű korlátozások is mint kivételek jelentkeznek az általános szabály alól, amely a szerző részére biztosít otlatmat alkotása tekintetében.

A szerzői jog közérdekű korlátozásai általában a szerző vagyoni érdekeire vonatkoznak, s a szellemi alkotás értékesítését teszik lehetővé bizonyos körben, a szerző beleegyezése nélkül. A szerző szellemi érdekeit ezek a korlátozások sem érintik, mert az ily korlátozások legtöbb esetében az alkotás a maga eredeti mivoltában tárgya az értékesítésnek. Eltérés a szerző szellemi érdekeire vonatkozó általános szabályoktól csak annyiban van, hogy a javaslat 26. §-a értelmében az ily szabad értékesítésre jogosult tehet az alkotáson, annak címén vagy a szerző megjelölésén a szerző beleegyezése nélkül is olyan változtatásokat, amelyek az ily értékesítés céljához képest nyilvánvalóan szükségesek, kivéve, ha a szerzőnek nyomós oka van arra, hogy az ily változtatás ellen tiltakozzék.

A szerzői jog közérdekű korlátozásai egyfelől a szerzőt illető vagyoni érdekű jog gyakorlásának időtartamára, másfelől arra vonatkoznak, milyen esetekben lehet a közművelődés érdekéből gyakorolni a szerzőnek olyan vagyoni érdekű jogát, amelynek harmadik személy részéről való gyakorlásába a szerző nem egyezett bele. A most említett korlátozások egyébként nem minden tekintetben esnek azonos megítélés alá. Általában ugyan a szellemi alkotás ily értékesítése ingyenes, egyes esetekben azonban a törvény a szerző vagyoni előnyben részesítését szabja feltételül. A közérdekű korlátozások egy része annak folytán vált szükségessé, hogy a javaslat a hatályos szerzői jogban nem szabályozott kérdésekre is kiterjed, s az ezekre vonatkozó szabályozás kiegészítését alkotják egyes közérdekű korlátozások.

a) Időbeli korlátozások

Annak az időtartamnak meghatározásában, amely alatt a szerző vagyoni érdekű jogát gyakorolhatja, megmarad a javaslat azon az állásponton, amelyet a hatályos szerzői jog foglal el ebben a tekintetben. Magyarország ugyanis fenntartás nélkül elfogadta a Római Egyezmény 7. cikk 1. bekezdését, amely szerint a védelem időtartama a szerző életére és halála után 50 évre terjed. A Berni Unióhoz tartozó államok nagy része ugyanezen az állásponton van. Ahhoz sem férhet kétség, hogy a közművelődés érdekének inkább felel meg rövidebb tartamú oltalom. Mindamellett nem mutatkozott indokoltnak eltérni a hatályos jogtól sem az oltalmi időtartama tekintetében, sem a szerző halála után engedett oltalmi idő tartalmi vonatkozásaiban.

Ami a szerző halála után 50 évre terjedő oltalmi időt illeti, ebben a tekintetben a javaslat nem csupán alkalmazkodott a Berni Unióhoz tartozó államok többségének felfogásához, hanem egyúttal fenntartotta a magyar szerzői jogi törvényhozás nemes hagyományát. Már az 1884:XVI. tc. megalkotásakor kevesellte a törvényhozás a miniszteri javaslatban megszabott 30 esztendei oltalmat, és a magyar költőfejedelem, Jókai Mór felszólalása után a javaslattal szemben az 50 évi oltalmi időt fogadta el, megszívlevél Jókai felszólalásának következő részét: „És mi, magyar írók, mind oly helyzetben vagyunk, hogy amíg élünk, nem akarnak észrevenni, ha pedig meghaltunk, akkor kezdődik a kiadó aratása. Ha ezt az aratást megszorítjuk, korlátozzuk, annak az lesz a következése, hogy életünkben reánk nézve van magasabbra akasztva a kenyérkosár.” Arra is utal ez a felszólalás, hogy „nagyhirű írók, költők unokái padlásszobában laknak, nélkülöznek, collectát kell számukra indítani, míg ellenben kiadóik palotákban, fényben, bőségben élnek; a közönség dicsérrel említi az írók nevét, ezek pedig nyomorban élnek.” Az 1921:LIV. tc. sem tért el az 50 évi oltalmi időtől. A hagyományon felül a kérdés érdemére tartozó megfontolás sem kívánja az eltérést az eddigi rendszertől, különösen arra való tekintettel, hogy a törvényben megszabott védelmi időnek természetes ellensúlyát szolgáltatja a szellemi alkotások valóságos élettartama, amely nagyon sokszor lényegesen rövidebb, mint a szerző halálát követő 50 év.

Nem követi a javaslat azt a rendszert sem, amely szerint – miként az angol szerzői jogi törvényben – a szerző halálát követő oltalmi idő tartalmilag különböző két részre oszlik: az első szak teljes szerzői jogi oltalmat biztosít, a második szakban azonban az értékesítés mindenki számára meg van engedve, csupán vagyoni ellenértékben kell részesíteni a szerző jogutódát. Ennek a rendszernek kétségtelenül van előnye a közművelődés szempontjából, mégis kívánatosabbnak mutatkozott megőrizni az összhangot a Berni Unióhoz tartozó államok többségével.

Nem változtatott a javaslat végül az oltalmi idő mai rendszerén más vonatkozásban sem. Így nem létesítette a szerzői jog reformjára irányuló törekvések során *domaine public payant* néven szereplő intézményt, amelynek lényege az, hogy a rendes oltalmi idő eltelte után újabb oltalmi idő kezdődik, amelynek folyamán az alkotás szabaddá válik ugyan, de nem az egyesek számára, hanem csupán a köz

számára. Az erre vonatkozó törekvések értelmében az alkotás haszna ebben az időszakban a közérdeket szolgálná, így különösen írók és művészek anyagi támogatásának alakjában.

A külföldi törvényhozás körében van is példa ily szabályozásra. Így az 1926. évi olasz szerzői jogi törvény 34. cikkében, amely zenei és más alkotások előadása tekintetében időbeli korlátozás nélkül mondja ki azt a szabályt, hogy a nyers bevétel egy bizonyos részét az államnak kell juttatni. Kiegészíti ezt a rendelkezést a 35. cikknek az a rendelkezése, amely szerint az állami költségvetésbe az ott meghatározott összeget kell felvenni a közművelődés és az ipar szempontjából nagy értékű alkotások létrejövetelének előmozdítására. Bár e szabályozás célszerűsége mellett lehet érveket felhozni, a javaslat mégsem lépett erre az útra, már azért sem, mert a régebbi alkotások értékesítését a szóban levő rendszer megnehezítené, ez pedig az irodalmi és művészeti hagyományok elhanyagolására vezethetne.

A védelmi idő tekintetében az egyes rendelkezéseket illetően a következőkre kell utalni.

A védelmi idő általában

A 45. §-hoz

Az az elv, hogy a szerző vagyoni érdekű joga a szerző halálát követő 50 évnél hosszabb ideig rendszerint nem gyakorolható, megfelel az 1921:LIV. tc. 11. §-ának. Külön kiemeli a javaslat, hogy ez a rendelkezés átruházás esetére is szól, úgyszintén – mint az 1921:LIV. tc. 14. §-a is kimondja – arra az esetre is, ha az alkotás a szerző halála után került nyilvánosságra. Ennek kimondása a teljesség kedvéért történt, s összhangban van a javaslat rendszerével, amely szerint az átruházás lényegileg a szerző jogának korlátozása, úgyhogy a világosság kedvéért is kívánatos az oltalmi időről átruházás esetére kifejezetten rendelkezni. Másfelől a nyilvánosságra hozatalnak a javaslat szerint nagy jelentőségére tekintve, ebben az irányban is célszerű a kifejezett rendelkezés. Erről egyébként a 47. § kapcsán még lesz szó.

A hatályos szerzői jognak felel meg (1921:LIV. tc. 12. § első bekezdése) a javaslat 45. § 2. bekezdésében foglalt az a számítási elv is, hogy abban az esetben, ha az alkotást több szerzőtárs hozta létre, a védelmi idő kezdőpontja annak a szerzőtársnak halála – illetőleg a javaslat 50. §-a értelmében halálozási éve –, aki a többit túlélte.

Meghosszabbított védelmi idő

A 46. §-hoz

Az 1921:LIV. tc. 14. § 2. bekezdésének felel meg lényegileg a javaslat 46. §-ában foglalt az a szabály, hogy abban az esetben, ha az alkotást a szerző halálától számított 45 év eltelté után, de 50 éven belül hozzák nyilvánosságra, ettől az időtől szá-

mított öt éven át részesül védelemben. Lényegesen eltér azonban a két rendelkezés abban, hogy míg a hatályos szerzői jog a megjelenést tekinti irányadónak, addig a javaslat a nyilvánosságra hozatalt tekinti az ötévi határidő számításának kezdőpontjául, természetesen a javaslat 50. §-ában foglalt szabálynak megfelelően. A szóban levő eltérés indokairól alább lesz szó.

A nyilvánosságra hozataltól számított védelmi idő

A 47. §-hoz

Lényegileg az 1921:LIV. tc. 13. §-ának felel meg az a rendelkezés, amely szerint álnév alatt vagy pedig a szerző – valódi vagy közismert írói (művészi) – nevének kitétele nélkül nyilvánosságra hozott alkotás a nyilvánosságra hozatal évétől számított 50 évig részesül védelemben. Ebben a vonatkozásban is eltér a javaslat a hatályos szerzői jogtól abban, hogy a megjelenés helyett a nyilvánosságra hozatal évét teszi irányadóvá. A megjelenés kizárólagos figyelembevétele már az 1921:LIV. tc. értelmezése tekintetében is nehézségeket szül. A nyilvános előadás abban az esetben, ha álnév alatt vagy a szerző nevének kitétele nélkül történik, az idézett törvénycikk 49. §-a értelmében az első *megjelenéstől* számított 50 évig részesül védelemben, holott lehetséges, hogy az előadásra kerülő ily alkotás (színmű, zenés színmű, zenemű) egyáltalában nem jelent meg nyilvános forgalomra szánt példányokban (többszörösítésekben, másolatokban, lenyomatokban, filmlevonatokban stb.). Hasonló nehézséget szül az 1921:LIV. tc. 13. §-ára utalás az idézett törvény 60. §-ában, amely a képzőművészet és iparművészet alkotásai felől rendelkezik, amelyek közszemlére tehetők anélkül, hogy megjelentek volna. Nem elég tehát az álnevű vagy névtelen alkotások tekintetében kizárólag a megjelenést venni figyelembe. Egyébként is, a megjelenés csupán egyik módja a nyilvánosságra hozatalnak. Ehhez képest a javaslat a szóban levő védelmi idő kezdőpontjául a nyilvánosságra hozatalt tekinti. A méltányosságnak egyébként is az felel meg, ha a védelmi idő számítása tekintetében adott kedvezmények általában a nyilvánosságra hozatalhoz, nem csupán a megjelenéshez kapcsolódnak. Elvileg is a nyilvánosságra hozatal a döntő jelentőségű a javaslat rendszerében, mert ezzel lép ki az alkotás a szerző titokszférájából. A megjelenésnek tehát a védelmi idő számítása szempontjából csak kivételesen van jelentősége a javaslat szerint. Erről alább még lesz szó.

Lényegileg átveszi a javaslat az 1921:LIV. tc. 13. §-ának azt a szabályát is, hogy abban az esetben, ha a szerző nevét beiktatás végett bejelentették, vagy ha a mű utóbb a szerző neve alatt jelent meg, a védelmi időt az általános szabályok szerint kell számítani. Eltérés csak az, hogy a javaslat 47. § 1. bekezdése értelmében nem az az irányadó, hogy a szerző neve megjelenéssel kapcsolatban jutott nyilvánosságra, hanem az, hogy a szerző jogának gyakorlása a szerző neve alatt történt. Egyébként nincs eltérés abban a vonatkozásban, hogy a bejelentésnek, illetőleg a szerző kiléte felfedezésének 50 év alatt kell történnie, mégpedig a javaslat szerint a nyilvánosságra hozataltól számítva.

A védelmi idő számítása szempontjából a megjelenésnek tulajdonít jelentőséget a javaslat 47. § 2. és 3. bekezdése a több részből (kötetből) álló alkotásokra nézve. Ilyen esetekben ugyanis a nyilvánosságra hozatalnak a megjelenés a rendszerinti módja, s a védelmi idő kezdőpontjának kétségtelen megállapítása érdekében célszerű kizárólag a megjelenésre lenni figyelemmel. Ehhez képest ilyen esetekben nem jöhet figyelembe a védelmi idő kezdőpontja szempontjából a lényeges tartalomnak a nyilvánossággal közlése sem, amely egyébként a javaslat 10. §-ához képest egy tekintet alá esik az alkotás nyilvánosságra hozatalával.

Az álnév alatt vagy a szerző nevének kitétele nélkül, több részben (kötetben) közreadott alkotások szerzői jogi oltalmának időtartamát a javaslat szerint különböző időpontoktól kell számítani ahhoz képest, hogy az egyes részek (kötetek) önállóak-e vagy sem. Az önállóság kritériuma a javaslat szerint az, hogy az egyes részek (kötetek) nem ugyanazt az anyagot ölelik fel, és így nem függnék össze szorosan egymással, úgyhogy az egyes részek (kötetek) egymagukban is – legalább bizonyos mértékig – teljes egészét alkotnak. Ha ilyen az eset, a védelmi időt minden egyes rész (kötet) első megjelenésétől külön-külön kell számítani. Ebben a tekintetben lényegileg követi a javaslat a hatályos szerzői jogot, s az 1921:LIV. tc. 16. §-ától csupán a szövegezés nagyobb világosságával tér el. Abban is követi a javaslat – a lényeget illetően – a hatályos szerzői jogot, hogy abban az esetben, ha több – nem önálló – részben (kötetben) közreadott alkotás ugyanazt az anyagot öleli fel, és így az egyes részek (kötetek) egymással szorosan összefüggnék, a védelem tartamát az utolsó rész (kötet) megjelenésétől kell számítani. Nem tartalmaz újat az a további rendelkezés sem, hogy abban az esetben, ha az egyes nem önálló részek (kötetek) megjelenése között tíz évnél hosszabb időköz telt el, az előbb megjelent részek (kötetek) külön önálló alkotásnak, a tíz év lefolyása után megjelenő részek (kötetek) pedig új alkotásszámba mennek.

Kiegészíti azonban a hatályos szerzői jogot a 47. § utolsó bekezdésében foglalt magyarázó rendelkezés. Eszerint olyankor, ha az alkotás újabb kiadása vagy újabb előadása olyan változtatásokkal vagy kiegészítésekkel történik, amelyek annyira fontosak, hogy új alkotásnak tekinthetők, a védelmi idő – amennyiben a nyilvánosságra hozataltól kell számítani – az ily új alkotás nyilvánosságra hozatalával, megfelelő esetben pedig megjelenésével kezdődik. E szabály kifejezett kimondása a jogalkalmazás gyakorlati nehézségeinek elhárítását célozza.

A mozgófényképeszeti alkotás tekintetében az 1921:LIV. tc. 75. §-a eltér a hatályos szerzői jognak attól az általános elvétől, hogy álnév alatt vagy névtelenül közreadott alkotások az első megjelenéstől számított 50 évig részesülnek oltalomban. Az idézett § ugyanis azt mondja ki, hogy álnév alatt vagy a szerző nevének kitétele nélkül közreadott műveknél, ha első nyilvános előadásuk idejékor még nem jelentek meg, a védelmi idő kezdetét az első nyilvános előadás naptári évének lefolyásától kell számítani. Ebben a vonatkozásban tehát a hatályos jog összhangban van a javaslat álláspontjával, amely szerint a nyilvánosságra hozatal éve az irányadó. Nincs tehát szükség a javaslatban külön rendelkezésre. A javaslat 47. § 1. bekezdésében foglalt általános elv tehát a mozgófényképeszeti alkotásokra is áll. Nem szo-

rul hangsúlyozásra, hogy alkalmazást nyer ily alkotásokra a javaslat 45. §-ának rendelkezése is, tekintettel arra, hogy a javaslat 7. §-ának utolsó bekezdése kifejezetten rendelkezik afelől, kit kell tekinteni a mozgófényképészeti alkotás szerzőjének abban az esetben, ha az ily alkotást üzleti vállalkozás körében hozták létre. Ehhez képest az ily mozgófényképészeti alkotás tekintetében a szerző vagyoni érdekű joga annak a személynek halálától számított 50 évig tart normális esetben, akinek vállalkozó tevékenysége a képszalagot létrehozta. Nem követte a javaslat ezen a ponton a német–osztrák javaslatnak azt a rendszerét, hogy a mozgófényképészeti alkotásra vonatkozó szerzői jog tartamát az általános szabályoktól eltérően kell megállapítani, mégpedig a nyilvánosságra hozataltól, ennek hiányában pedig a képszalag első használati levonatának elkészültétől számított megfelelő időtartamban. Erre a javaslat rendszerében nincs szükség, de a Római Egyezmény 7. cikkével sem lehetne összhangba hozni.

Nem vette át a javaslat a hatályos jogból az 1921:LIV. tc. 15. §-ában foglalt rendelkezést, mert erre a javaslat 8. §-ával kapcsolatban előadott indokokból nincs szükség.

Adalékok védelmi ideje

A 48. §-hoz

Az 1921:LIV. tc. 12. § 2. bekezdésében foglalt rendelkezésnek felel meg az a szabály, hogy adalékokból szerkesztett gyűjteményben az egyes adalékok védelmi idejét aszerint kell számítani, hogy az adalékok szerzői meg vannak-e nevezve. Ehhez képest abban az esetben, ha a szerző meg van nevezve, a javaslat 45. és 46. §-a irányadó, ellenkező esetben a 47. § rendelkezései.

Harmadik személyek jogai

A 49. §-hoz

A javaslat 45. és 46. §-a határozza meg a szerző vagyoni érdekű joga gyakorlásának legszélső időbeli határát. Ez az időhatár természetesen nem minden esetben jut érvényre, mert a szerző vagyoni érdekű joga az időfolyásra tekintet nélkül is megszűnhet, mielőtt a szerző halálát követő 50 év, illetőleg a javaslat 50. §-ában megjelölt idő eltelt volna, így megszűnhet a szerző ily joga halálával olyankor, ha nincs örököse, de megszűnhet már a szerző életében is, ha a szerző lemond róla. Ily esetekben meg kellene szünniök azoknak a jogoknak is, amelyeket a szerző ruházott másra, úgyszintén hatályát kellene vesztenie a szerző által alkotása értékesítésére adott engedélynek is. Ez idő szerint valóban ez a helyzet, mert hatályos szerzői jogunk ebben a vonatkozásban kifejezett rendelkezést nem tartalmaz. Ez a helyzet azonban nem kielégítő. Nem felel meg ugyanis a jogérzet követelményeinek, hogy

az, aki a szerzővel az említett irányban szerződésre lépett, a szerzői jog oltalmába vetett bizodalomban csalatkozzék azért, mert a szerző joga bármily okból megszűnt olyan időpontban, amikor még egyébként fenn kellene állania. Lemondás esetén szó lehet ugyan arról, hogy a szerző kártérítéssel tartozzék, ez azonban nem minden esetben volna elegendő a másik fél érdekeinek megóvására. Minderre figyelemmel a javaslat 49. §-a kimondja, hogy abban az esetben, ha a szerző vagyoni érdekű joga örökös hiányában vagy más okból megszűnik, a szerző halálát követő 50 év elteltéig harmadik személy továbbra is gyakorolhatja azokat a jogokat, amelyek annak folytán illetik, hogy a szerző alkotását értékesítette. Ezzel a rendelkezéssel a javaslat követi egyes újabb szerzői jogi törvényhozások példáját.

A javaslat 49. § 2. bekezdése arról az esetről rendelkezik, amikor a szerző vagyoni érdekű joga örökös hiányában megszűnik, és a szerző hagyatékát követelés terheli. Ily esetben a hatályos jog szerint a szerző vagyoni érdekű jogát nem lehet értékesíteni, tehát nem lehet szó arról sem, hogy a hagyatéki terhet ilyen módon fedezzék. Ennek a hiánynak a pótlására kimondja a javaslat külföldi példa nyomán, hogy a szóban levő esetben helye lehet az alkotás értékesítésének, és erre a célra a hagyatéki bíróságnak kell gondnokot rendelnie. Ez a rendelkezés csak abban az esetben alkalmazható, ha az alkotást a szerző életében nyilvánosságra hozta. Ezzel a javaslat összhangban marad a 10. §-ban kimondott elvvel, amely szerint a szerző maga határozza meg, hogy nyilvánosságra hozza-e alkotását. A dolog természetének megfelelően kimondja a javaslat azt a – különben magától értődő – szabályt is, hogy az ily gondnokrendelés legfeljebb a védelmi idő tartamára szól, de korábban is nyomban meg kell szüntetni, mihelyt a gondnok feladatát teljesítette, továbbá hogy a gondnok által kötött ügyletek a védelmi időn belül maradnak hatályban.

A védelmi idő kezdőpontja

Az 50. §-hoz

Lényegében az 1921:LIV. tc. 17. §-ának felel meg a javaslat 50. §-ában foglalt az a rendelkezés, amely szerint nem számít a védelmi időbe a nyilvánosságra hozatal vagy a megjelenés naptári éve, sem az a naptári év, amelyben a szerző meghalt.

b) Egyéb közérdekű korlátozások

A szerző jogának egyéb közérdekű korlátozásai, éppúgy, mint az önkéntes korlátozások és a védelmi idő meghatározásában rejlő korlátozás, a szerző vagyoni érdekű jogaira vonatkoznak, és hatályuk ugyanaz, mint a védelmi idő korlátozásáé. Amint ugyanis a védelmi idő lejártá után bárkinek joga van arra, hogy a szerző vagyoni jogkörébe eső értékesítő cselekményt a szerző beleegyezése nélkül foganatosítson,

azonképpen a javaslat 51–64. §-aiban meghatározott korlátozások hatálya is az, hogy az e §-okban szorosan körülhatárolt értékesítő cselekményt a szerző beleegyezése nélkül bárki végbeviheti. Különböznek ellenben a szóban levő korlátozások – éppúgy, mint a védelmi idő korlátozása – az önkéntes korlátozásoktól annyiban, hogy míg az utóbbiak esetében csak a szerző van korlátozva abban, hogy az őt egyébként megillető vagyoni érdekű szerzői jogot gyakorolja, de nincs kizárva az, hogy más ilyen jogot mást kizárva gyakoroljon, addig a szerző vagyoni érdekű jogának közérdekű korlátozásai azt az eredményt idézik elő, hogy ilyen esetekben sem a szerző, sem a szerző jogán más személy nem zárhat ki senkit az alkotás bizonyos irányú értékesítésének jogából. Ennyiben tehát az önkéntes korlátozásokat alanyi tekintetben viszonylagosaknak, a közérdekű korlátozásokat pedig alanyi szempontból feltétleneknek kell tekinteni.

A szerző szellemi érdekeit a szóban levő korlátozások éppúgy nem érintik, mint az önkéntes korlátozások és a védelmi idő meghatározása. A javaslat rendszerében a szerző szellemi érdekű jogai feltétlenek, s a 11. § utolsó bekezdéséhez képest az erre vonatkozó korlátozás rendszerint még akkor is hatálytalan, ha a szerző akaratával megegyezik. Kivétel csak az az eset, ha a törvény mást rendel. Ilyen enyhítést tartalmaz a javaslat 26. §-ának 2. és 3. bekezdése. E rendelkezések szerint az, akire a szerző vagyoni érdekű jogát átruházta, az alkotáson, annak címén vagy a szerző megjelölésén a szerző beleegyezése nélkül csak olyan változtatásokat tehet, amelyek az átruházás világos céljához képest nyilvánvalóan szükségesek, hacsak a szerzőnek nincs nyomós oka arra, hogy ellenük tiltakozzék, s ez a szabály megfelelően áll az alkotás szabad értékesítésének eseteire is. Ehhez képest a szóban levő közérdekű korlátozások eseteiben is joga van a szerzőnek egyebek közt arra, hogy szellemi érdekét alkotása épségének, úgyszintén a cím azonosságának és a szerzősége feltüntetésének irányában megvédje azzal szemben, akinek egyébként a törvény értelmében joga van az alkotás bizonyos irányú értékesítéséhez. Ez természetesen nem zárja ki az olyan változtatásokat, amelyek az alkotás szabad értékesítésének céljához képest szükségesek, s ebben a keretben a szerző csak nyomós okból tiltakozhat a változtatás ellen. Ezen a téren bizonyos mértékig szigorúbb azonban a törvény a szabad felhasználás eseteiben, mint az átruházás esetében. Az 51–64. §-okban ugyanis több olyan rendelkezés van, amely túlmegy a javaslat 26. §-ának említett szabályain. Így több esetben a forrás világos feltüntetését szabja a törvény a szabad felhasználás feltételéül, tekintet nélkül arra, mennyiben lehet ez akadály vagy megnehezítése az alkotás szabad felhasználásának. Más esetben – az 53. §-ban – azt kívánja a törvény, hogy az alkotás szabad felhasználója ne csupán az alkotás szerzőjét és címét tüntesse fel, hanem azt a hírlapot vagy folyóiratot is, amelyből merített.

A szerzői jog közérdekű korlátozásáról szóló rendelkezéseket a dolog természetéhez képest alkalmazni kell olyan esetekben is, amikor a szerzői jog oltalmát szellemi alkotásnak nem tekinthető munka élvezi. Így a 87., 89. és 90. §-ban meghatározott esetekben.

A közérdekű korlátozások egyes fajait illetően a következőkre kell utalni.

*aa) Az alkotás lényeges tartalmának nyilvános közlése***Az 51. §-hoz**

Az 1921:LIV. tc. 6. § 1. pontja a szerzői jog bitorlásának példázó felsorolása körében kimondta, hogy még meg nem jelent vagy közzé nem tett műnek a szerző beleegyezése nélkül történt többszörösítése, közzététele vagy forgalomba helyezése is a szerzői jog bitorlásának tekintendő, s hogy közzététel alatt itt a mű lényeges tartalmának nyilvános közlését is érteni kell mindaddig, amíg a lényeges tartalom a szerző beleegyezésével közzétéve nincsen. Ezt a szabályt fenntartja a javaslat is, azonban kellő rendszerbeli helyére illeszti, és a világosság kedvéért kifejezetten is hangsúlyozza, hogy csak a forrás és a benne esetleg megnevezett szerző feltüntetésével lehet nyilvánosságra hozott alkotás lényeges tartalmát a szerző beleegyezése nélkül nyilvánosságra hozni.

A hatályos szerzői jog ily rendelkezése nem csupán az írói művekre áll, amelyekre nézve az 1921:LIV. tc. 6. § 1. pontja kifejezett rendelkezést tartalmaz, hanem az idézett törvény 46., 65., 67., 68. és 74. §-ában foglalt utaláshoz képest kiterjed a zeneművekre, a képzőművészet és az iparművészet alkotásaira, a szövegek képekre (illusztrációkra), fényképekre, földrajzi, helyrajzi (topográfiai), építészeti, mérnöki és más műszaki, valamint tudományos vonatkozású tervekre, rajzokra, ábrákra, vázlatokra és plasztikai művekre, úgyszintén a fényképészeti és a mozgófényképészeti művekre is. A javaslat is általános jelentőséget tulajdonít a lényeges tartalom közlésének szabadságáról szóló rendelkezésnek, azonban rendszeréhez képest nem részletezi azokat az alkotásokat, amelyekre kiterjed. Annyiban mégis korlátozott a szóban levő szabály, hogy az ily közlési szabadság a nyelvi közlésre korlátozódik, amennyiben a lényeges tartalom közlése nem az alkotás egyes részeinek közlését jelenti, hanem lényegében logikai jellegű művelet eredményét, az alkotás főbb vonalaiban összefoglaló ismertetését, ami csupán a nyelvi kifejezés eszközeivel lehetséges, tekintet nélkül arra, hogy milyen jellegű az így ismertetett alkotás.

*bb) Nyelvi alkotások egyéb szabad értékesítése***Az 52. §-hoz**

A Római Egyezmény, amely 2. cikkében a védett művek között kifejezetten megemlíti az előadást, szónoklatot, vallási vagy más hasonló természetű beszédet, 2/a. cikkében módot nyújt az ily alkotásokra vonatkozó védelem korlátozására. Így e cikk 1. bekezdése értelmében a Berni Unió országai saját törvényeikkel részben vagy egészben kizárhatják a szerzői jogi védelemből a politikai beszédeket és a bírósági tárgyaláson tartott beszédeket. Ebben a tekintetben a javaslat is tesz kivételt a szerzői jogi oltalom alól, azonban csupán a szabad értékesítést megengedő közérdekű korlátozás alakjában, tehát anélkül, hogy érintené a szerző szellemi érdekű

jogait. Az erre vonatkozó korlátozás csupán a szerző vagyoni érdekű jogát csorbítja. Ugyanez az elv áll a Római Egyezmény 2/a. cikk 2. bekezdésében megengedett korlátozásra is. Eszerint a Berni Unió országai törvényeikben megállapíthatják az előadások, szónoklatok, vallási beszédek és más hasonló természetű beszédek sajtó útján való közlésének feltételeit.

A javaslat mindkét irányban tartalmaz korlátozást a szerzői jogi oltalom tekintetében. Lényegileg fenntartja ugyan az 1921:LIV. tc. 9. § 5. pontjában foglalt rendelkezést, amely szerint nyilvános tárgyalásokon, tanácskozásokon vagy összejöveteleken tartott beszédek kiadása, amennyiben nem tekinthető védett gyűjteményes kiadásnak, nem tekinthető a szerzői jog bitorlásának, azonban eltér ettől a javaslat egyfelől annyiban, hogy a szóban levő korlátozást kisebb térre szorítja, mint a hatályos jog, másfelől annyiban, hogy szabatosabban körülírja és jobban részletezi a korlátozások körét.

A szóban levő kivételek szűkítése elsősorban abban áll, hogy a javaslat 52. §-a nem zárja ki a szerző vagyoni jogainak oltalmát a nyilvános tárgyalás vagy tanácskozás fogalma alá nem eső összejövetelen tartott beszéd tekintetében. Semmi indokoltsága nincs ugyanis annak, hogy a temetésen tartott gyászbeszéd vagy egyházi szónoklat ne részesüljön a szerzői jog oltalmában. Ami a kivétel további szűkítését illeti, ebben a tekintetben a következőkre kell utalni.

A javaslat 52. § 1. és 2. pontja különbséget tesz egyfelől a bírósági vagy más hatósági tárgyaláson, vagy valamely köztestület tárgyalása alkalmával tartott előadás vagy beszéd, másfelől az ebbe a körbe nem eső más nyilvános tárgyaláson vagy tanácskozáson tartott előadás vagy beszéd között. Az előbbi vonatkozásban a javaslat messzebb menő értékesítési szabadságot enged, amennyiben az erre vonatkozó jogosultságot nem köti feltételhez, így még azt sem kívánja a javaslat, hogy az 1. pont alá eső bírósági vagy egyéb tárgyalás nyilvános legyen. Ebben a tekintetben a nyilvánosságnak csak annyiban van jelentősége, hogy nyilvánosság hiányában a közlés egyes jogszabályok értelmében (1912:LIV. tc. 96. §, 1897:XXXIV. tc. 20. §) büntetés alá eshet, szerzői jogi szempontból azonban nincs jogkövetkezménye. A 2. pont alá eső előadás vagy beszéd közlésének szabadsága azonban attól függ, hogy nyilvános-e a tárgyalás vagy tanácskozás, p. o. egyesületi közgyűlés vagy népgyűlés stb., továbbá attól is, hogy az ily alkalommal tartott előadás vagy beszéd közlése milyen módon történik. A javaslat szerint ugyanis az ily előadás vagy beszéd közlése csak arról a nyilvános tárgyalásról vagy tanácskozásról szóló tudósítás keretében történhet, amelyen az előadás vagy a beszéd elhangzott. Ezt a különbségtételt kellően indokolja az a körülmény, hogy a bíróságok és más hatóságok vagy köztestületek tevékenységének ismerete nagyobb közérdek, mint a nem hivatalos jellegű, bár nyilvános tanácskozások tartalmának megismerése.

Bár a javaslat 52. §-ában foglalt rendelkezéseket kivételes jellegükhöz képest már az általános magyarázati szabályok értelmében is szorosan kell értelmezni, a világosság kedvéért kifejezetten is kimondja a javaslat az 1921:LIV. tc. 6. § 6. pontjával egyezően, hogy az 52. § rendelkezései nem terjednek ki előadások vagy be-

szédek gyűjteményes kiadására. Ez a szabály természetesen csak annyiban áll, amennyiben nincs szó a javaslat 54. § 3. pontja értelmében megengedett felhasználásról, vagyis többek beszédeiből sajátos irodalmi célra vagy kizárólag egyházi, iskolai vagy oktató használatra szerkesztett gyűjteményről.

E helyütt kell megemlíteni, hogy a javaslat lényegében fenntartja ugyan az 1921:LIV. tc. 9. § 4. pontjában foglalt rendelkezést, amely szerint nem lehet a szerzői jog bitorlásának tekinteni nyilvános ügyiratok közlését, azonban az erre vonatkozó szabályt nem tekinti a szerző vagyoni érdekű jogát csorbító korlátozásnak, hanem a hivatalos ügyiratokat általában kiveszi a szerzői jog alkalmazási köréből, s ehhez képest az erre vonatkozó rendelkezést a vegyes rendelkezések közé illeszti (92. § 1. bek.). Ezt a rendszerbeli változtatást az a körülmény indokolja, hogy a hivatalos iratokra a szerző szellemi érdekeit oltalmazó jogszabályok visszásság nélkül alig volnának alkalmazhatók. Természetesen ezzel nincs kizárva a hivatalos iratok tartalmából, így különösen törvényekből és törvényjavaslatokból, úgyszintén bírósági határozatokból készített gyűjteményeknek a szerzői jogival azonos oltalma a javaslat 5., esetleg 89. §-ához képest.

Az 53. §-hoz

Ez a § az időszaki sajtó közleményeinek felhasználására ad jogot a szerző beleegyezése nélkül, lényegileg a hatályos szerzői jognak megfelelően, azonban azokkal az eltérésekkel, amelyeket a Római Egyezmény tett szükségessé.

Külön rendelkezik a javaslat arról, hogy nem esnek a szerzői jog oltalma alá a napihírek és a vegyes apróságok, amelyek pusztán közléseket tartalmaznak. Ebben a tekintetben fenntartja a javaslat 93. §-a az 1921:LIV. tc. 9. § 3. pontjában foglalt elvet. Az a korlátozás, hogy a szerzői jogi oltalom csak akkor van kizárva, ha pusztán közlésről van szó, világosan utal arra, hogy nem a közlemény tárgya az irányadó, hanem feldolgozásának módja. Amennyiben tehát a mindennapi élet eseményeinek olyan közléséről van szó, amely a javaslat 2. §-ához képest szellemi alkotásnak tekinthető, a szerzői jogi oltalomhoz kétség nem férhet.

A javaslat 53. §-ának rendelkezései az előadottakhoz képest arra a körre vonatkoznak, amely kívül esik a javaslat 93. §-ának korlátain. Az 53. § rendelkezései a belföldi jogra is kiterjesztik a Római Egyezmény 9. cikkének rendelkezéseit, amelyek egyszerű közlést tartalmazó napihírnek vagy vegyes apróságnak nem tekintendő hírlapi közlemények átvételének szabadságát szabályozzák a Berni Unió körében.

Ami a Római Egyezmény 9. cikkének azt a rendelkezését illeti, hogy gazdasági, politikai vagy vallási kérdésekre vonatkozó időszaki cikket a sajtó átvehet, ha az átvételt kifejezetten meg nem tiltották, a forrást azonban mindig világosan meg kell jelölni: a javaslat ezt változatlanul átveszi. Eltérés csak az, hogy a javaslat nem elégszik meg a forrás feltüntetésével, hanem azt is megköveteli, hogy a forrásban esetleg megnevezett szerzőt is tüntessék fel, s ennyiben szigorítja az átvétel felté-

teleit. Ebben a vonatkozásban a javaslat megmarad az 1921:LIV. tc. 9. § 2. pontjában kifejezésre jutó állásponton, lényegesen eltér azonban ettől annyiban, hogy amíg a hatályos jog szerint az átvétel szabadsága a szabály, és a szerzői jog általános szabályainak alkalmazása a kivétel, addig a javaslat szerint az átvétel szabadsága a kivétel, amennyiben csak a javaslat 53. §-ában kifejezetten felsorolt közleményekre (gazdasági, politikai vagy vallási vonatkozású időszerű cikkekre) szorítkozik. Világos ez már a rendelkezés rendszerbeli elhelyezéséből is. Abból ugyanis, hogy a javaslatban kifejezetten felsorolt tartalmú közlemények átvétele az ily közleményekre vonatkozó szerzői vagyoni jog közérdekű korlátozásaként jelentkezik, önként következik, hogy hírlapban vagy folyóiratban közreadott közlemények tekintetében is szabály szerint korlátozás nélkül lehet gyakorolni a szerző vagyoni érdekű jogait, hacsak a törvény kifejezetten kivételt nem tesz.

További eltérés a hatályos jogtól az is, hogy míg az 1921:LIV. tc. 9. § 2. bekezdése értelmében az átvétel szabadsága csak hírlapi cikkekre vonatkozott, addig a javaslat szerint kiterjed a folyóiratban megjelent ily közleményekre is. A Római Egyezmény ugyanis helyesen az időszerűsége helyezi a súlyt, ez pedig folyóirat közleményében is megtalálható a megfelelő esetben. De tágítja az átvétel szabadságát a javaslat annyiban is, hogy nemcsak más hírlapba engedi meg, hanem más folyóiratba is. Ez a tágítás is összefügg azzal, hogy a javaslat az időszerűséget tekinti döntőnek, nemcsak a közlemények tartalma, hanem a közlés módja szempontjából is.

Azt, hogy mit kell hírlapnak és folyóiratnak tekinteni, a javaslat nem határozza meg. Ehhez képest e kifejezések közkeletű értelme az irányadó, tekintet nélkül arra, hogy időszaki lapról lehet-e szó az 1914:XIV. törvénycikkbe iktatott sajtótörvény 3. §-a értelmében. Közömbös tehát, hogy a folyóirat milyen időközökben jelenik meg, és kiterjednek-e rá az időszaki lapokról rendelkező sajtórendészeti és egyéb szabályok. Ezek a szempontok ugyanis a szerzői jog tekintetében nem jöhetnek figyelembe.

A javaslat 53. §-ának rendelkezései kiterjednek a rádióközvetítésre is, amelynek gyakorlati jelentősége sokban egyezik a hírlapok szerepével. Ehhez képest rádió útján közölt gazdasági, politikai vagy vallási vonatkozású időszerű közleményt át lehet venni hírlapba vagy folyóiratba, úgyszintén hírlapban vagy folyóiratban megjelent ily közleményt rádió útján is közre lehet adni a javaslat 52. §-ában meghatározott korlátok között, tehát megfelelő esetben kifejezetten utalni kell arra, hogy az átvétel tárgyát rádió útján közölték. Hasonló az álláspontja a rádióközvetítés tekintetében a német–osztrák szerzői jogi javaslatnak is.

Az 54. §-hoz

Ennek a §-nak a rendelkezései lényegileg az 1921:LIV. tc. 9. § 1. pontjában foglalt rendelkezéseknek felelnek meg, áttekinthetőbb alakban.

Az 1. pont megfelel a hatályos szerzői jog ama szabályának, hogy már megjelent mű egyes helyeinek vagy kisebb részeinek hű idézése nem tekintendő a szerzői jog bitorlásának. Természetesen kiegészíti ezt a rendelkezést a javaslat 20. § 2. és 3. bekezdésében foglalt az a szabály, hogy az idézésre jogosult tehet az alkotáson, annak címén vagy a szerző megjelölésén oly változtatásokat, amelyek az idézés céljához képest nyilvánvalóan szükségesek, hacsak a szerzőnek nincs nyomós oka arra, hogy ellenük tiltakozzék. A hű idézés fogalmát tehát nem zárja ki a változtatás, azonban ennek nem szabad sem a tartalmát, sem a kifejezés módját hátrányosan érintenie, mert ez a szerzőnek olyan fontos szellemi érdekébe ütköznék, amely ellen jogosan tiltakozhat. A világosság kedvéért kifejezetten kimondja a javaslat azt a különben önként értetődő szabályt is, hogy az idézés szabadsága nem terjedhet más alkotása egészének vagy túlnyomó részének átvételéig, habár ez elszórt idézetek alakjában történék is.

A 2. pont – némi eltéréssel – megfelel az 1921:LIV. tc. 9. § 1. pontjában foglalt annak a szabálynak, amely szerint nem lehet a szerzői jog bitorlásának tekinteni már megjelent egyes kisebb verses művek és kisebb prózai dolgozatok vagy nagyobb művek egyes kisebb részeinek a cél által indokolt terjedelemben való felvételét olyan nagyobb munkába, amely tartalma szerint önálló tudományos műnek tekinthető. Az eltérés abban van, hogy a javaslat nem korlátozza az ily felhasználás szabadságát kisebb alkotásokra vagy nagyobb alkotások kisebb részeire, hanem általában megengedi, hogy már megjelent egyes nyelvi alkotásokat vagy egyes részeit lehessen felvenni önálló tudományos munkába. Azzal ugyanis, hogy az ily beillesztés csak a cél által indokolt terjedelemben történhet, eléggé kifejezésre jut az a korlátozás, hogy az így felvett alkotások terjedeleme szempontjából sem tehetik a szóban levő tudományos mű lényegét, hanem azzal terjedeleme szempontjából is alárendelt viszonyban kell állniok, úgyhogy az ily tudományos mű semmi esetre sem jelentkezhessen a beléje illesztett alkotás kommentárjaként, hanem ellenkezőleg: az így felvett alkotásnak kell a tudományos mű megvilágításaként jelentkeznie mint a tudományos fejtegetések tárgyát tevő problémák példaszzerű megvilágításának. A javaslat rendelkezése tehát rugányosabb és inkább megfelel a gyakorlati követelményeknek, mint a hatályos jog. Összhangban van ez a szabályozás egyúttal a német–osztrák javaslattal is.

A 3. pont hasonló eltéréssel szintén megfelel az 1921:LIV. tc. 9. § 1. pontjának, azzal a további eltéréssel, hogy nem csupán kizárólag egyházi vagy iskolai használatra szerkesztett gyűjteménybe engedi meg egyes nyelvi alkotások vagy egyes részeinek felvételét, hanem kiterjeszti az ily felhasználás szabadságát az oktató használatra szerkesztett gyűjteményekre is. A javaslat ugyanis figyelemmel van az ily antológiák nagy népnevelő értékére, és a hivatalosan is megszervezett iskolán kívüli művelődés érdekét a szóban levő rendelkezéssel is előmozdítani törekszik. A német–osztrák javaslat sem rekeszti ki a szóban levő körből az oktató irányú gyűjteményeket, habár nem iskolai használatra készültek.

Az 55. §-hoz

A hatályos szerzői jogban nincs olyan rendelkezés, amely – miként az 1884:XVI. tc. 48. §-a és a javaslat 55. §-a – megengedné már megjelent kisebb terjedelmű verses műnek vagy már megjelent ily mű kisebb részeinek új zenei alkotás szövege gyanánt ezzel együtt értékesítését. Ebben a tekintetben a javaslat követi egyes külföldi törvényhozások s a német–osztrák szerzői jogi javaslat példáját is, amelyek a zenei alkotás megkönnyítése érdekében megengedik a megzenésítést a szerző beleegyezése nélkül is. Lényegesen korlátozza a javaslat is a szabad felhasználásnak ezt a módját, amennyiben azt rendeli, hogy az ily értékesítésből eredő jövedelem méltányos hányadát a verses mű szerzője részére kell juttatni. A dolog természetéből folyó további korlátozás az is, hogy nincs helye ily értékesítésnek, ha a verses mű rendeltetése a megzenésítés (p. o. oratórium-, opera- vagy operettszöveg), vagy ha a verses mű csupán mint zenei alkotás szövege jelent meg. Végül nem terjed ki a szabad felhasználásnak ez a módja arra sem, hogy az alkotást megrögzítsék a láttást vagy a hallást ismételhetően közvetítő készüléken. Mindezek a korlátozások azt juttatják kifejezésre, hogy a verses mű szerzőjének vagyoni érdekű jogait abban a legszűkebb körben szabad csak érinteni, amelyben a zenei alkotás előmozdításának érdeke a korlátozást megkívánja.

Az 56. §-hoz

Az 1921:LIV. tc. 47. § 2. bekezdése szerint nem lehet a szerzői jog bitorlásának tekinteni valamely megzenésített kisebb verses műnek vagy nagyobb verses mű egyes kisebb részeinek nyilvános zenei előadás alkalmára kizárólag a hallgatóság használatára műsorral kapcsolatban hangjegyek nélkül való többszörösítését, közvétételét és forgalomba helyezését. Ennek a rendelkezésnek felel meg a javaslat 56. § 1. pontja, azzal az eltéréssel, hogy a javaslat kifejezetten megköveteli a forrás és a benne esetleg megnevezett szerző világos feltüntetését, továbbá az ily felhasználás szabadságát kizárólag már megjelent alkotásokra szorítja. Ezeknek az eltéréseknek egyike sem szorul bővebb indokolásra, s mindkettő megfelel az imént tárgyalt rendelkezéseknek. Eltérés az is, hogy a javaslat megengedi az ily felhasználást akkor is, ha a verses művel együtt többszörösítik a zenei alkotás hangjegyeit is. Az 1921:LIV. tc. 47. § 2. bekezdésében erre nézve foglalt korlátozásnak nincs kellő indokoltsága. Természetesen a zenei alkotás ily többszörösítése csak a szerző beleegyezésével történhet.

A 2. és 3. pont új rendelkezéseket tartalmaz. A 2. pont lehetővé kívánja tenni kisebb verses műnek vagy nagyobb verses mű kisebb részeinek szabad többszörösítését zenei alkotás rádióközvetítéséről szóló programon. Ugyanazok az indokok, amelyek az 1. pont megalkotására vezettek, irányadók ebben a vonatkozásban is. Hasonló megfontolások alapján követi a javaslat a német–osztrák javaslat

példáját annyiban is, hogy az ily szabad többszörösítést megengedi a hallást ismételtetőn közvetítő készüléken vagy ennek részén (p. o. hanglemezen) vagy mellékletén, feltéve, hogy a melléklet mint ilyen világosan felismerhető, és a készülék előállítása nem jogosulatlan.

A már előadott indokokból nincs megengedve a szabad felhasználás szóban levő eseteiben sem az alkotás megrögzítésének a látást vagy a hallást ismételtetőn közvetítő készüléken.

Az 57. §-hoz

A javaslat 57. §-ának mindkét pontja új rendelkezéseket tartalmaz.

Az első pont a német–osztrák javaslat nyomán megengedi, hogy nyilvánosan előadott nyelvi alkotás kisebb részeit mozgófényképszeti tudósítás céljára meg lehessen rögzíteni a szerző beleegyezése nélkül is a látást vagy hallást ismételtetőn közvetítő készüléken. Ezzel a javaslat az aktuális eseményeknek az elterjedt filmhíradók keretében való bemutatását kívánja előmozdítani. Az nem szükséges, hogy a szóban levő megrögzítés magán a képszalagon történjék. A rendelkezés gyakorlati értékét kívánja a javaslat biztosítani azzal is, hogy az ily megrögzítéshez nem kívánja meg az előadóművész beleegyezését. Az ily beszámolók ugyanis nem támasztanak versenyt sem a nyelvi alkotás értékesítésének, sem az előadóművészeknek, másfelől pedig a közérdeklődés szükségletét elégítik ki, sőt esetleg alkalmassak arra is, hogy a közfigyelmet felhívják az alkotásra és annak előadójára.

A 2. pont felvételét a javaslatnak az az új álláspontja tette szükségessé, amely szerint a nyelvi alkotás előadása is általában a szerző vagyoni értékű joga. Ennek az elvnek közérdekű ellensúlyát szolgáltatja az a rendelkezés, hogy bárkinek joga van megjelent nyelvi alkotást nem színszerűen előadni, ha belépti díjat nem szednek. Nem elegendő azonban az, hogy az ily előadáshoz ingyenesen lehessen hozzáférni, hanem az is szükséges az ily szabad felhasználáshoz, hogy az előadás ne történjék kereset céljára annak részéről, aki azt rendezi. A szerző jogának méltánytalan csorbítása lenne ugyanis annak megengedése, hogy az üzleti vállalat mozdítsa elő saját érdekeit az üzletfelei részére ingyenesen rendezett ily előadás útján. További megszorítás az is, hogy a szóban levő rendelkezés csak akkor alkalmazható, ha az előadó nem részesül díjazásban. Ez a megszorítás azonban elesik akkor, ha az előadás a hallást ismételtetőn közvetítő készülék útján vagy rádióközvetítés felhasználásával megy végbe. Ilyenkor ugyanis az előadást rendező szempontjából ennek a kérdésnek nincs jelentősége. A 2. pontban engedett előadási szabadságot kellően indokolja az a szempont, hogy az ily előadás – ingyenességéhez képest – a szerző vagyoni érdekét alig érinti.

cc) Zenei alkotások egyéb szabad értékesítése

Az 58. §-hoz

E paragrafus 1. pontja új rendelkezést tartalmaz. A javaslat ugyanis állást foglal abban a kérdésben, mennyiben lehet helye zenei alkotás olyan felhasználásának más zenei alkotásban, amely nem tekinthető közvetett elsajátításnak. Ebben a vonatkozásban a javaslat álláspontja általában az, hogy nincs akadálya az olyan zenei alkotás értékesítésének, amely más zenei alkotás figyelembevételével készült ugyan, azonban lényege nem azonos a figyelembe vett zenei alkotás lényegével, úgyhogy egészen új, önálló alkotásnak kell tekinteni. Ebben a körben vitás kérdés lehet, vajon alkalmazni lehetne-e ezt az álláspontot olyankor is, amikor az új önálló alkotás felismerhetően magában foglalja a kiindulópontul szolgáló zenei alkotás egyes részeit, így pl. idegen téma fölött alkotott variációkban. A hatályos szerzői jog nem foglal állást ebben a kérdésben, azonban a jogbizonytalanság elkerülése végett kívánatos, hogy a javaslat foglalkozzék vele. Az 58. § 1. pontjának rendelkezése követi ezen a téren a német–osztrák javaslatot, és elfogadja azt a konstrukciót, amely szerint a szóban levő esetben nem egyébről van szó, mint idegen zenei alkotás idézéséről. A zeneművészet érdekének figyelembevételével tehát az látszott kívánatosnak, hogy az említett körbe eső új zenei alkotások keletkezésének ne legyen jogi akadálya. Kellően körülhatárolja ezt a jogot a javaslat azzal, hogy csupán *megjelent* zenei alkotás ily idézését engedi meg.

A 2. pont rendelkezése lényegileg megfelel az 1921:LIV. tc. 47. §-ában foglalt annak a szabálynak, hogy már megjelent zenemű egyes helyeinek hű idézését nem lehet a szerzői jog bitorlásának tekinteni. Eltérés csak az, hogy a javaslat kifejezetten kiemeli, hogy ily idézésnek csak önálló nyelvi alkotásban van helye. Nem lehet tehát szó róla p. o. valamely hírlapi tudósításban.

A 3. pont megfelel az 1921:LIV. tc. 17. §-ában foglalt annak a rendelkezésnek, amely szerint már megjelent egyes kisebb zeneművek vagy zeneművek egyes kisebb részeinek a cél által indokolt terjedelemben felvétele nem tekinthető a szerzői jog bitorlásának, ha olyan nagyobb munkába történik, amely tartalma szerint önálló tudományos műnek tekinthető. A javaslatban foglalt eltéréseket illetően a javaslat 54. § 2. pontjával kapcsolatban előadottak irányadók.

A 4. pont is lényegileg az 1921:LIV. tc. 41. §-ára támaszkodik, amely egyebek közt azt is kimondja, hogy nem tekinthető a szerzői jog bitorlásának már megjelent egyes kisebb zeneművek vagy zeneművek egyes kisebb részeinek a cél által indokolt terjedelemben felvétele olyan gyűjteménybe, amely többek műveiből kizárólag iskolai használatra szerkesztett. Ezt a szabályt azonban nem veszi át egész terjedelmében a javaslat, hanem csak bizonyos megszorításokkal. Így kifejezetten kimondja, hogy csak iskolai énektanításra alkalmas zenei alkotások felhasználására szorítkozhat, továbbá hogy csak olyan gyűjteménybe való felvétel van megengedve, amely tartalma szerint kizárólag iskolai énektanítás céljára készült, s ebben a

körben is korlátozza a javaslat az ily felhasználás szabadságát annyiban, hogy zeneiskolai énektanítás céljára nem lehet helye. Ebben a tekintetben tehát más a javaslat álláspontja, mint a nyelvi alkotások tekintetében. Ezt a különbséget a zenei alkotás sajátos szempontjai kellően indokolják. Egyébként a hatályos jog változatlan fenntartása is méltánytalanul csorbítaná a zeneszerzők érdekeit.

A forrás feltüntetése tekintetében a zenei alkotásokra is áll az 54. § szigorú szabálya. Azt is kifejezetten kimondja a javaslat, hogy az 58. § 2–4. pontjaiban megengedett értékesítés nem terjed ki a hallás számára ismételtetőn közvetítő készüléken való megrögzítésre.

Az 59. §-hoz

Az a rendelkezés, hogy nyilvánosan előadott zenei alkotás kisebb részeit a látást vagy hallást ismételtetőn közvetítő készüléken, mozgófényképeszeti tudósítás céljára a szerző és az előadóművész beleegyezése nélkül meg lehet rögzíteni, és erre a célra vagy rádióközvetítésre értékesíteni lehet, megfelel az 57. § 1. pontjában foglalt rendelkezésnek, amely nyelvi alkotások tekintetében enged ily felhasználási szabadságot. Az erre nézve felhozott indokok állnak az 59. §-ra is.

A 60. §-hoz

A javaslat 60. §-ában meghatározott közérdekű korlátozások hatályos szerzői jogunkban ismeretlenek. Mégis indokoltnak mutatkozott ezeket a korlátozásokat – külföldi példák nyomán – megalkotni, mert az élet követelményeinek megfelelnek.

Így az 1. pont értelmében megjelent zenei alkotást általában szabadon elő lehet adni, ha az előadásra belépti díjat nem szednek, és az előadás nem keresetképpen történik. Ez a rendelkezés megfelel a javaslat 57. § 2. pontjában foglalt szabálynak, amely nyelvi alkotások tekintetében mondja ki ugyanezt az elvet. Ennek felel meg az a további megszorítás is, hogy a felhasználás ily szabadsága nem gyakorolható abban az esetben, ha az előadó díjazásban részesül, kivéve, ha az előadás a hallást ismételtetőn közvetítő készülék útján vagy rádióközvetítés felhasználásával megy végbe.

A 2. pont értelmében megjelent zenei alkotást szabadon elő lehet adni egyházi vagy más ünnepélyesség alkalmával. A szerző vagyoni érdekű jogának ily megszorítását a hitélet és a közületi összetartozóság kifejezésre juttatásának érdeke kellőképpen indokolja. Természetesen ily esetben is az a feltétele az előadás szabadságának, hogy belépti díjat ne szedjenek. Hasonló megfontolásokból indul ki az a további közérdekű korlátozása is a szerzői jognak, hogy katonai szolgálat körében is szabadon elő lehet adni már megjelent zenei alkotást az ily szolgálat körében előadásra kötelezettek útján, feltéve, hogy belépti díjat nem szednek.

A 3. pont – csekély jelentőségére tekintve – megengedi a kintornán, zenei automatán vagy a hallás számára ismételhetően közvetítő más oly készülék útján való előadást, amelyen nem személyes előadás eredménye van megrögzítve.

Jelentős korlátozása az 1–3. pontokban engedett előadási szabadságnak az, hogy nem terjed ki opera vagy más zenei alkotás nyelvi alkotással kapcsolatos színszerű előadására, sem zenei alkotásnak a látást ismételhetően közvetítő készülék útján, így különösen mozgófénykép útján való bemutatással kapcsolatos előadására. Erre a korlátozásra a szóban levő előadási mód nagy vagyoni jelentőségéhez képest szükség van.

dd) Képzőművészeti és iparművészeti alkotások egyéb szabad értékesítése

A 61. §-hoz

Az 1. pont megengedi, hogy már megjelent vagy maradandóan közszemlére tett képzőművészeti vagy iparművészeti alkotás ily többszörösítését a szerző beleegyezése nélkül a cél által indokolt terjedelemben lehessen felvenni olyan munkába, amely önálló tudományos munkának tekinthető. Ez a rendelkezés megfelel az 1921:LIV. tc. 62. § 3. pontjában foglalt hasonló szabálynak azokkal az eltérésekkel, amelyekről a javaslat 54. § 2. pontjával kapcsolatban volt szó.

A 2. pont szintén lényegileg az 1921:LIV. tc. 62. § 3. pontjába foglalt rendelkezésnek felel meg. Ebben a tekintetben is a javaslat 54. §-ához fűzött megjegyzések irányadók.

A 3. pont bizonyos mértékig az 1921:LIV. tc. 62. § 2. pontjában foglalt rendelkezést követi, amely szerint nem tekinthető a szerzői jog bitorlásának utcákon, köztereken és a közönség részére nyitva álló más helyeken a szabadban maradandólag felállított művek – mégpedig ily építészeti művek pusztán külső látképének – többszörösítése rajz, festés, metszés vagy könyomás vagy fényképezés útján. Ettől a rendelkezéstől a javaslat elsősorban a szövegezésben tér el, amennyiben nem sorolja fel a többszörösítés megengedett módjait, hanem általában határozza meg, hogy az ily szabad többszörösítés csupán az eredetitől eltérő művészeti eljárással történhet. A javaslat ebben a tekintetben méltányolja azt a szempontot, hogy a szabadban maradandólag felállított épületen is lehet festőművészeti alkotás, amelynek festmény útján többszörösítését megengedni nem volna méltányos. Így ez a szövegezési eltérés egyúttal megszorítását is jelenti a hatályos jogban adott felhasználási szabadságnak. Másfelől azonban bizonyos mértékig kiterjeszti a javaslat a felhasználás ily szabadságát, amennyiben a hatályos szerzői jognak azt a rendelkezését, hogy a szóban levő szabad többszörösítés építészeti műnek csupán külső látképére szorítkozhat, csupán a magánépületekre korlátozza. Középületek tekintetében ily megszorítás nem volna indokolt. Ebben a tekintetben csupán az illető középületre vonatkozó szabályok állíthatnak fel korlátozást, amennyiben meghatározhatják,

hogyan és milyen feltételek alatt léphet be oda. Természetesen érintetlenül maradnak azok a külső szabályok, amelyek a honvédelem érdekében tiltják bizonyos építmények vagy berendezések lerajzolását vagy lefényképezését.

A 4. pont – lényegileg az 1921:LIV. tc. 62. § 4. pontjának megfelelően – megengedi végül, hogy nyilvánosságra hozott képzőművészeti vagy iparművészeti alkotást vagy műszaki ábrázolatot tudományos, ismeretterjesztő vagy oktató előadás keretében a látást közvetítő mesterséges készülék útján vagy rádióközvetítés útján lehessen bemutatni a szerző vagyoni érdekű jogának gyakorlására jogosult személy beleegyezése nélkül. A szabad felhasználásnak ez a módja szűkebb terjedelmű, mint a 3. pontban meghatározott mód, mert csupán az említett irányú előadás keretében és csak mesterséges készülék vagy rádióközvetítés útján történhet. Másfelől azonban az így felhasználható tárgyak köre szélesebb, amennyiben általában kiterjed a nyilvánosságra hozott képzőművészeti és iparművészeti alkotásokra. Ebben a tekintetben túlmegy a javaslat a hatályos szerzői jogon, amely nem általában a már nyilvánosságra hozott alkotások tekintetében enged ily szabad felhasználást, hanem csupán megjelent vagy maradandólag nyilvánosan kiállított művek tekintetében. Tekintettel a nyilvánosságra hozatal alapvető jelentőségére a javaslat rendszerében, a szóban levő megszorítás fenntartása nem lenne indokolt. A szerző vagyoni érdekét ugyanis kevésbé érinti az ily felhasználás, mint a jelen § 1., 2. és 4. pontjában meghatározott felhasználási mód.

Az 1. és 2. pontban említett esetekben a forrást – és a benne esetleg megnevezett szerzőt – világosan fel kell tüntetni. Ezt a javaslat kifejezetten kimondja. A 3. pont tekintetében ellenben a javaslat 11. §-ában foglalt az a rendelkezés irányadó, amely szerint többszörösített vagy közvetett elsajátítás útján létrejött példányon nem szabad a szerző nevét – ideértve közismert művészi nevét vagy jegyét – úgy feltüntetni, hogy eredeti példány látszatát kelthesse.

ee) Másolat készítése saját használatra

A 62. §-hoz

Az 1921:LIV. tc. 5. § 2. bekezdése értelmében többszörösítésnek kell tekinteni a bármely eljárás útján akár egy, akár több példányban előállított többszörösítést, ideértve a kézi másolást is, kivéve nem üzletszerű használatra szánt egyes példány ingyenes előállítását. Ez a kivétel kiterjed az idézett tc. 46. §-ában foglalt utaláshoz képest a zeneművekre is. A képzőművészet és az iparművészet alkotásai tekintetében pedig az 1921:LIV. tc. 62. § 1. pontja úgy rendelkezik, hogy nem tekinthető a szerzői jog bitorlásának olyan egyes másolatok ingyenes előállítása, amelyek nem terjesztés céljából és nem építés útján készültek; az ilyen másolatokon azonban az eredeti mű szerzőjének jegyét, nevét vagy nevének kezdőbetűit használni, továbbá ilyen másolatokat nyilvánosan kiállítani vagy üzletszerűen használni tilos. A szö-

vegképek (illusztrációk), térképek, földrajzi stb. tervek, rajzok, ábrák, vázlatok és plasztikai művek, úgyszintén a fényképészeti és mozgófényképészeti művek tekintetében az idézett tc. 67., 71. és 74. §-a ismét az 5. §-ra utal. A javaslat lényegében fenntartja ezeket a rendelkezéseket, azonban egységesen szabályozza a kérdést. Rendszeréhez híven ugyanis a szellemi alkotás minden fajára kiterjedően általános szabályként mondja ki a javaslat 62. §-a, hogy bárkinek joga van arra, hogy szellemi alkotást többszörítésképpen hordozó egyes testi tárgyakat készíthessen saját használatára. Kifejezetten kimondja a javaslat azt is, hogy az ily szabadon készíthető tárgy átruházásának élők között egyáltalában nincs helye, tehát ingyenesen sem. Ezzel a visszaélés lehetőségét a legszélesebb körben igyekeznek a javaslat el-lensúlyozni.

Kiegészíti a javaslat a hatályos jog említett szabályát azzal, hogy nem csupán az építést zárja ki a felhasználás ily jogának köréből, hanem a terv kivitelét is áltatában, tekintet nélkül arra, hogy épületről vagy más alkotásról van-e szó.

Eltér a javaslat bizonyos mértékig a hatályos jogtól az előállítás ingyenessége tekintetében is. A német–osztrák javaslat nyomán ugyanis nyelvi vagy zenei alkotás tekintetében nem kívánja meg a javaslat az ingyenességet, hanem csak azt, hogy az előállítás ne történjék üzleti vállalat körében. E rendelkezés célja köz-könyvtárak számára lehetővé tenni, hogy – bár díjazásért – fényképmásolatokat szolgáltatassanak ki magánosok részére olyan könyvekről vagy zeneművekről, amelyek egyébként nehezen hozzáférhetők. A közművelődésnek ezt az érdekét kívánatosnak látszik figyelembe venni. A szóban levő kivétel alig csorbítja a szerzői jog gyakorlására jogosult személy érdekét, mert általában módjában van a szükséglet kielégítéséről új kiadás rendezésével gondoskodni.

ff) Előadás vagy bemutatás házi vagy iskolai körben

A 63. §-hoz

A javaslat általában a szerző vagyoni érdekű jogának tekinti az előadást, akár személyes az, akár a hallást közvetítő készülék útján történik. Ugyanez áll az alkotásnak a látást közvetítő készülék útján láthatóvá tételére. Nem korlátozódik tehát a szerző vagyoni érdekű joga az előadás vagy bemutatás nyilvánosságára. Vannak ugyanis olyan előadási módok, amelyek nem nyilvánosak ugyan, azonban a szerző vagyoni érdekét igen nyomatékosan érintik. Ezeknek a megfontolása indította a magyar bírói gyakorlatot arra, hogy nyilvánosnak tekintsen minden olyan előadást, amely kívül esik a házi vagy családi körön. Ez az értelmezés azonban, bár *de lege ferenda* kétségtelenül a helyes irányban mozog, nyelvi szempontból nem tekinthető kifogástalannak. Ezért a javaslat szakít a nyilvánosság kritériumával, és – a bírói gyakorlatot érdemben követve – kifejezetten arra az esetre engedi csak meg az alkotás előadását vagy bemutatását a szerző vagyoni érdekű jogának gyakorlására jogosult személy beleegyezése nélkül, ha ez házi vagy iskolai körben megy végbe.

Az iskolai kör külön kiemelése összhangban van a javaslat egyéb rendelkezéseivel, amelyek iskolai célra szolgáló gyűjtemények keretében engedik meg a szellemi alkotás szabad felhasználását, s egyébként is indokolt az iskolai körnek a házi körrel egyenlő megítélése a szóban levő szempontból. Természetesen nem tartozik ebbe a körbe az az eset, ha az előadás közönség részére belépti díj fejében történik. Az ilyen előadás mindenesetre meghaladja az iskolai kör szokásos kereteit.

Az előadottak állnak rádióközvetítés hangszóró vagy más ily műszaki berendezés útján hallhatóvá vagy láthatóvá tételére.

gg) Kölcsönzés közkönyvtárból

A 64. §-hoz

A javaslat 13. §-a értelmében a szerző vagyoni érdekű joga az is, hogy alkotását üzletszerű bérbeadás (kikölcsönzés) útján terjeszthesse. Ennek a jognak közérdekű korlátozását tartalmazza a javaslat 64. §-ának az a rendelkezése, amely szerint nem terjed ki a szerző joga alkotása közkönyvtárban levő példányának kikölcsönzésére akkor sem, ha ez díjazás fejében történik. Ezt a kivételt a közművelődés érdeke kellően indokolja.

Harmadik fejezet

A szerzői jog bitorlásának magánjogi következményei

A szerzői jog bitorlásának magánjogi következményeit a javaslat általában abban a keretben határozza meg, amelyet a hatályos szerzői jog mutat. Lényeges kiegészítése azonban az 1921:LIV. tc. idevágó rendelkezéseinek az, hogy a szerző jogát sértő magatartás abbahagyását önállóan lehet követelni, ami a hatályos szerzői jog szerint nem lehetséges. Lényeges újítást tartalmaz a javaslat kártérítési joga is, amikor megengedi, hogy kártérítés vagy a gazdagodás kiadása helyett a sértett fél szabad választása szerint méltányos díjazást követelhet. Rendszerbeli szempontból is igen lényegesen eltér a javaslat az 1921:LIV. törvénycikktől, amennyiben a magánjogi következményekről szóló rendelkezéseket gondosan elválasztja a büntető rendelkezésektől.

A 65. §-hoz

A hatályban levő szerzői jogi törvény nem rendelkezik arról, van-e helye önálló keresetnek a szerzői jog csupán tárgyilag jogellenes, de nem vétkes megsértése esetén. Az 1921:LIV. tc. 18. § 2. bekezdése csupán annyit mond, hogy olyankor, ha a bitorlót sem szándékosság, sem gondatlanság nem terheli, a bitorló a sértettnek

csupán gazdagodása erejéig felelős, ezzel azonban nincs eldöntve az a kérdés, vajon gazdagodás hiányában is fel lehet-e lépni a szerzői jog megsértése miatt keresettel. Az idézett törvény 20. §-a szerint elkobzásnak akkor is van helye, ha sem szándékosság, sem gondatlanság nincs, még örökösök és hagyományos ellen is, a bírói eljárásról rendelkező szabályok közt pedig a 28. § úgy rendelkezik, hogy a keresetlevél előterjesztésével egyidejűleg, vagy az előtt, vagy a per folyamán a sértett kérelmére az ott megjelölt feltételek meglétében a bíróság biztosítási intézkedéseket tesz, nevezetesen a példányokat és a készülékeket zárlat alá veszi, és a bitorlót a bitorlás ismétlésétől vagy folytatásától eltiltja. Mindezek a rendelkezések azonban csupán arra engednek következtetni, hogy keresettel kizárólag az elkobzás elrendelése végett is fel lehet lépni, de érintetlenül hagyják a keresetindítás lehetőségének kérdését pusztá abbaahagyás vagy az ismétlés eltiltása iránt.

A javaslat ebben a tekintetben arra az álláspontra helyezkedik, hogy a keresetindítás ily módját is meg kell engedni, függetlenül bármily más igénytől. A javaslat szövege Magyarország Magánjogi törvénykönyve javaslatának 108. §-ához simul (1. bek.), mégpedig kifejezetten mind a szerző szellemi érdekeinek, mind vagyoni érdekeinek oltalma tekintetében. Kivételt csak az épületek alkotnak, tekintettel arra, hogy gazdagodási jelentőségük általában annyira jelentékeny, hogy a szerzői jog sérelme bizonyos mértékig háttérbe szorul. Míg tehát az általános szabály az, hogy attól, aki a szerzőnek akár szellemi, akár vagyoni érdekű jogát jogellenesen megsérti (bitorolja), vagy ezt megkísérelte, az ily magatartás abbaahagyását lehet követelni, ez a jog nem terjed ki arra, hogy építkezés félbeszakítását lehessen követelni. Egyébként az általános szabály azt is kimondja, hogy olyankor, ha folytatástól vagy ismétléstől lehet tartani, keresettel lehet kérni, hogy a bíróság a sértőt a sértéstől tiltsa el.

A javaslat kifejezetten kiterjeszti az abbaahagyási keresetet arra az esetre is, ha a bitorlást csupán megkísérelték. Ez a rendelkezés megfelel a hatályos szerzői jognak, amennyiben az 1921:LIV. tc. 21. § 2. bekezdése értelmében a szerzői jog bitorlásának kísérlete is kártérítést von maga után, s az elkészült részek, továbbá a bitorlás előkészítésére, valamint a bitorló cselekmény előzetes hirdetésére szolgáló különös eszközök és készülékek ez esetben is elkoboztatnak. Ennek a szabálynak az abbaahagyási keresetre is alkalmazását kellően indokolja a kísérlet szakáig eljuttott cselekmények jelentékeny veszélyessége.

Az abbaahagyási kereset független a vétkességtől. Annak, hogy a bitorlás szándékosan vagy gondatlanságból történt-e, csupán a kártérítés és a nem vagyoni kárért járó pénzbeli elégtétel szempontjából van jelentősége. E helyütt is ki kell emelni, hogy a javaslat a vétkesség tekintetében különbséget tesz a magánjogi és a büntetőjogi következmények közt, amennyiben kártérítés követeléséhez elegendőnek tekint a gondatlanságot, ellenben a büntetőjogi következmények alkalmazásához a jogsértés szándékosságát kívánja. Ezzel megszünteti a javaslat a hatályos szerzői jognak azt a visszásságát, amely szerint a nagyobb súlyú büntetőjogi következmények alkalmazásának ugyanazok a vétkességbeli feltételei, mint a kártérítésnek (1921:LIV. tc. 18. § 1. bek.).

Az a rendelkezés, hogy saját gazdagodása erejéig a bitorló abban az esetben is felelős, ha sem szándékosság, sem gondatlanság nem terheli, az 1921:LIV. tc. 18. § 2. bekezdésében foglalt szabálynak felel meg.

Nem változtat a javaslat a hatályos jogon abban a tekintetben, hogy a kártérítés mind a vagyoni, mind a nem vagyoni kárra kiterjed úgy, amint az 1921:LIV. tc. 18. § 1. bekezdése rendeli. A kártérítési jog részleteit a javaslat 66–68. §-a szabályozza.

Ami az abbaahagyási és a kártérítési kereset alanyi körét illeti, ebben a tekintetben a javaslat álláspontja az, hogy a szerzői jog lényegesen a szerző személyéhez tapadására tekintve, a keresetindításra a szerzőt, illetőleg bármelyik szerzőtársat feltétlenül fel kell jogosítani, tekintet nélkül arra, hogy megfelelő esetben jogosult-e az őt egyébként megillető vagyoni érdekű jogot a maga javára érvényesíteni. Ezt kifejezetten ki is mondja a javaslat: keresettel a szerző vagy bármelyik szerzőtárs felléphet akkor is, ha vagyoni érdekű jogát átruházta. Ezt a rendelkezést kétségtelenül szükségessé teszi már a javaslat rendszere is. A szerző szellemi érdekű jogainak gyakorlása ugyanis független attól, hogy a szerző gyakorolhatja-e a maga személyében a vagyoni érdekű jogait (11. § utolsó bek.), sőt a szerző vagyoni érdekű jogának átruházása esetén is a további átruházáshoz a szerző (vagy örököse) beleegyezése szükséges (22. § 2. bek.), s a nyilvánosságra hozott alkotást végrehajtás útján is csak a szerző beleegyezésével lehet értékesíteni (18. §). Amikor végül a javaslat azt is megengedi, hogy a szerző alkotásának értékesítését átruházás esetén is megtilthassa, ha erre nyomós oka van (26. § utolsó bek.), akkor nem férhet kétség ahhoz, hogy a szerző jogát a bíróság előtt keresettel fellépésre semmilyen körülmények között nem szabad korlátozni. Figyelemmel kell lenni ugyanis arra a lehetőségre is, hogy a szerző vagyoni érdekű jogának gyakorlására jogosult személy – szándékosan vagy hanyagságból – elmulasztja a keresetindítást a bitorló ellen. Ebből a szempontból lényegileg a javaslat 29. és 30. §-ában szabályozott elállási jog intézményének alap gondolatát is kielégíti a javaslatnak szóban levő rendelkezése.

Az, hogy a szerző vagyoni érdekű jogának gyakorlására jogosult személy a maga nevében léphet fel keresettel, világosan kitűnik a 65. § 1. bekezdésének általánosságban tartott szövegezéséből, amely a keresetindítás jogát nem korlátozza a szerzőre. Ugyanez áll természetesen a szerzőtől különböző oly személyre, aki a szerző szellemi érdekű jogának gyakorlására jogosult (20. § 2. bek.).

A javaslatban meghatározott magánjogi következményekről szóló rendelkezéseket alkalmazni kell a javaslaton alapuló egyéb jogok tekintetében is. Ezt a 65. § utolsó bekezdése kifejezetten ki is mondja. A fényképek (87. §), az árjegyzékek, üzleti hirdetések, használati utasítások, lakásjegyzékek és más ily gyakorlati célú munkák (89. §), a képzőművészeti vagy iparművészeti alkotásnak nem tekinthető szöveggép (illusztráció), térkép, plasztikai mű, földgömb, földrajzi, helyrajzi (topográfiai), úgszintén valamely probléma újszerű megoldását tartalmazó vagy egyébként újszerűséget mutató mérnöki vagy más műszaki vagy tudományos vonatkozású terv, rajz, ábra vagy vázlat (90. §), végül a hírek védelme (93. §) tekintetében ez

az elv már a vonatkozó §-ok szövegéből világos. Kiterjed azonban a szóban levő elv más olyan jogokra is, amelyeknek gyakorlását a javaslat megengedi, bár nem tartoznak a szorosan vett szerzői jog körébe. Ilyen a házastárs joga az alkotás nyilvánosságra hozatalának vagy értékesítésének ellenzésére (31. §), az arcképen vagy szoborképmáson ábrázolt személy beleegyezési joga (32. §), a címzett beleegyezése levél vagy más bizalmas természetű irat nyilvánosságra hozatalára (34. §), az előadóművész beleegyezése személyes művészi előadó-tevékenysége eredményének készüléken megrögzítésébe (35. és 36. §), a gyűjtemény szerkesztőjének beleegyezési joga egyes adalékok külön többszörösítésébe (37. és 38. §). Természetesen nem szorul kiemelésre, hogy a javaslat magánjogi rendelkezései alkalmazást nyernek a vélelmezett szerzőre (8. és 9. §), úgyszintén azokra a harmadik személyekre is, akik a szerző vagyoni érdekű jogát a javaslat 49. §-a értelmében a szerzői jog megszűnése után is jogosultak gyakorolni.

Kártérítés és pénzbeli elégtétel

A 66. §-hoz

Kiegészíti a javaslat a hatályos szerzői jog kártérítésről szóló rendelkezéseit azzal, hogy a javaslat alapján követelhető kártérítés kiterjed az elmaradt nyereségre is. Ezzel a szabállyal a javaslat kártérítési joga összhangba jut a tisztességtelen versenyről szóló 1923:V. tc. 35. §-ának ily irányú helyes rendelkezésével.

A kártérítés mértékét illetően a hatályos szerzői jognak felel meg az a rendelkezés, hogy a kártérítés összege a bitorló gazdagodásnál kevesebb nem lehet (1921:LIV. tc. 18. § 1. bek.).

Az 1921:LIV. tc. 30. §-ának azt a szabályát, amely szerint a szerzői jog bitorlása miatt megindított ügyekben a bíróság a kár és a gazdagodás tényét és mennyiségét minden körülmény, nem vagyoni kárnál különösen a felek vagyoni viszonyainak is figyelembevételével, legjobb belátása szerint állapítja meg, a javaslat csupán a nem vagyoni kárért járó pénzbeli elégtétel tekintetében tartja fenn kifejezetten. A vagyoni kár tekintetében ugyanis ilyen rendelkezésre a szerzői jogi törvényben nincs szükség. Ebben a tekintetben a Pp. 271. §-a kifejezetten rendelkezik afelől, hogy a bíróság kár, elmaradt haszon vagy alapjára nézve nem vitás vagy bebizonyított más követelés bírói megállapítástól függő mennyiségét, ha a felek részéről ajánlott bizonyítás megnyugtató eredményt nem nyújtott, vagy eredményt előreláthatólag nem ígér, minden körülmény figyelembevételével, legjobb belátása szerint állapítja meg, s amennyiben véleményének alkotásához szükségesnek találja, nemcsak szakértők meghallgatását, hanem bizonyításfelvételt és tudakozódásokat is hivatalból fogadatosíthat. Ehhez képest csupán a nem vagyoni kárért járó pénzbeli elégtétel összege tekintetében tartalmaz a javaslat külön rendelkezést, átvéve a sajtóról szóló 1914:XIV. tc. 39. § 2. bekezdését. Hangsúlyozni kell azonban, hogy a szóban levő szabály csupán az ily elégtétel összegére vonatkozik, nem pedig a károsodás

tényére is, mint az 1921:LIV. tc. idézett §-ának rendelkezése. A Pp. említett rendelkezése sem tartalmaz az általános szabályoktól eltérő rendelkezést a károsodás tényére vonatkozóan, mert ebben a tekintetben a Pp. 270. §-ának az a szabálya irányadó, hogy a bíróság a tényállítás valóságát vagy valótlanságát a tárgyalás és a bizonyítás egész tartalmának szorgos méltatásával ítéli meg. Az a körülmény, hogy az 1921:LIV. tc. 30. §-a a károsodás tényének megállapítása tekintetében is alkalmazni rendelte a bíró szabad belátásának teret engedő kivételes szabályt, azzal függ össze, hogy az 1921:LIV. tc. 30. §-a az 1884:XVI. tc. 29. §-ának átvételével keletkezett, a most idézett törvénycikk megalkotásakor pedig még nem volt hatályban az 1893:XVIII. tc. 64. §-ának a bizonyítékok szabad mérlegelését rendelő szabálya a ténymegállapítás tekintetében.

Kártérítés vagy a gazdagodás kiadása helyett szabad választást enged a javaslat a sértettnek méltányos díjazás követelésére. Ebben a nagy gyakorlati jelentőségű rendelkezésben követi a javaslat a német–osztrák javaslat szabályát, módot akarva adni a sértettnek arra, hogy kimutatható kár vagy gazdagodás hiányában is hozzájuthasson ahhoz, ami részére járna abban az esetben, ha vagyoni érdekű jogának gyakorlása beleegyezésével történt volna.

Új rendelkezése a javaslatnak az is, hogy a sértett kártérítésen felül az ezt meghaladó tiszta nyereség kiadását is követelheti a bitorlótól. Tekintet nélkül ugyanis arra, hogy a sértett milyen nyereségre tehetett volna szert abban az esetben, ha jogát személyesen gyakorolta volna, nem lehet joga a bitorlónak arra, hogy a tiszta nyereségnek a kártérítést meghaladó részét megtartsa. Ezzel a méltányos rendelkezéssel a javaslat nagy lépést tesz előre a szellemi alkotás oltalmának irányában, és jelentékenyen fokozza a szerzői jogi szabályok megelőző erejét. A javaslat ebben a vonatkozásban is a német–osztrák javaslat példáját követi.

Kifejezetten állást foglal végül a javaslat abban a kérdésben is, hogy a nem vagyoni kárért járó pénzbeli elégtétel iránti követelés átruházásának van-e helye. Ebben a vonatkozásban kifejezetten nemlegesen rendelkezik a javaslat, s ugyanez az álláspontja az ily követelés átörökíthetősége tekintetében is. Ezt az álláspontot kellően indokolja a szóban levő követelés sajátos természete. Hasonló az álláspontja a német–osztrák javaslatnak is.

Több személy felelőssége

A 67. §-hoz

Több személy felelőssége tekintetében a javaslat követi Magyarország Magánjogi törvénykönyve javaslatának 1722. §-át, amikor kimondja, hogy abban az esetben, ha a bitorlást többen közösen követték el, vagy ha nem lehet megállapítani, hogy a kár több bitorlónak külön-külön elkövetett cselekménye közül melyikből, vagy az egyes cselekményekből mily arányban származik, a szerző irányában a tettesek egyetemlegesen felelnek. Az idézett §-t követi a javaslat annak kimondásával is,

hogy felbujtó és segéd tettesszámba megy. Ezzel lényegileg az 1921:LIV. tc. 10. § 1. és 2. bekezdésében foglalt szabályozást tartja fenn a javaslat. Abból ugyanis, hogy a felbujtó és a segéd tettesszámba megy, következik az is, hogy az ily közreműködők kártérítési felelőssége önálló, úgyhogy a tulajdonképpeni tettes felelősségének mértékét is meghaladhatja, ha a felbujtó vagy a segéd károsító magatartása súlyosabb megítélés alá esik, mint a tulajdonképpeni tettesé. Ezért nincs szükség a hatályos jog ama rendelkezésének átvételére, amely szerint az, aki mászt a szerzői jog bitorlására rábír, kártérítéssel tartozik akkor is, ha a tettes kártérítésre egyáltalában nem, vagy nem teljes mértékben kötelezhető.

Nem veszi át a javaslat az 1921:LIV. tc. 19. § utolsó bekezdésében foglalt azt a rendelkezést, amely szerint a többi – a tettes és a felbujtó fogalma alá nem eső – részes büntetése és kártérítési kötelezettsége az általános jogi elvek szerint ítéendő meg. Ennek a rendelkezésnek nem volna jelentősége a javaslatban, mert ennek 67. §-a a részesek egész körét kimeríti azzal, hogy a segédről is rendelkezik.

A javaslat több új rendelkezéssel is kiegészíti a hatályos szerzői jog több személy felelősségéről szóló rendelkezéseit. Így a tisztességtelen versenyről szóló 1923:V. tc. 33. §-ának bevált rendelkezéséhez hasonlóan kimondja a javaslat, hogy abban az esetben, ha a bitorlást kereskedelmi társaság, egyesület vagy más jogi személy törvényes képviselője ügykörének ellátásában követte el, a vagyoni felelősség az ily társaságot, egyesületet vagy jogi személyt is terheli.

Az 1923:V. tc. 33. §-át követi a javaslat annak kimondásával is, hogy a vagyoni felelősség a vállalat birtokosát akkor is terheli, ha a bitorlást alkalmazottja a vállalatra vonatkozóan a reábizott tennivaló teljesítésében követte el. A felelősség alól a vállalat birtokosa csak akkor szabadul, ha bizonyítja, hogy a bitorlást a rendes üzleti gondossággal sem előzhette meg.

Sajtóközlemény

A 68. §-hoz

Minthogy a szerzői jog bitorlása esetén nem a sajtóközlemény tartalma az, ami jogellenes, a sajtójogi felelősség magánjogi külön szabályait sem lehet alkalmazni az ily alapon követelt kártérítésre. Ehhez képest a javaslat 68. §-a kifejezetten is kimondja, hogy olyankor, ha a bitorlást sajtóközleménnyel (1914:XIV. tc. 2. §) követték el, a sajtóról szóló 1914:XIV. tc. 39. és 40. §-a nem nyer alkalmazást. Ennek megfelelően a magánjog általános szabályai szerint kell megítélni – úgy, amint a javaslat előbbi §-ában is kifejezésre jut –, hogy kik azok, akik szerzői jog bitorlása esetén kártérítéssel tartoznak. Ez az elv áll tehát a szerkesztőre, a kiadóra, a nyomda vagy más többszörösítő vállalat tulajdonosára és a terjesztőre is. Ezek is csak abban az esetben tartoznak kártérítéssel, ha a tettes, a felbujtó vagy a segéd fogalma alá vonhatók. Ebben a tekintetben a javaslat nem követheti az 1923:V. tc. 34. §-ának azt a rendelkezését, amely az említett személyek kártérítési kötelezett-

ségét azzal enyhíti, hogy tudatos közreműködés esetére korlátozza. A tisztességtelen verseny esetében ugyanis más a helyzet, mint a szerzői jog bitorlása esetében. Míg ugyanis a sajtóközleménnyel elkövetett tisztességtelen versenytől a sajtóközlemény közzététele körül hivatásszerűen közreműködő személyek rendszerint távol állnak, addig a szerzői jog bitorlása esetében a szóban levő személyeket nem lehet mentesíteni a kellő gondosság kifejtésének kötelezettsége alól, mert általában számolniuk kell azzal, hogy a közlemények a szerzői jog oltalma alatt állnak.

Követi azonban a javaslat az 1923:V. tc. 34. §-át annak kimondásával, hogy abban az esetben, ha a cselekményt időszaki lap (1914: XIV. tc. 3. §) közleményével követték el, a kiadó az abba hagyási kötelezettséget megállapító jogerős bírói ítéletnek, habár azt nem is ellene hozták, kártérítési kötelezettség terhe mellett eleget tartozik tenni, mihamarabb arról a bíróság vagy a felperes útján az ítélet közzétételével tudomást szerez. Ez a rendelkezés a dolog természetéből következik, és bővebb indokolásra nem szorul.

Elkobzás

A 69. és 70. §-hoz

Az elkobzás tekintetében a javaslat általában alkalmazkodik az 1921:LIV. tc. 20. §-ának rendelkezéseivel.

Így a hatályos jognak felel meg – némi szövegezésbeli eltéréssel – a javaslat 69. § 1. bekezdésében foglalt rendelkezés. Eszerint azok a testi tárgyak, amelyek útján a szerzői jogot bitorolják – ideértve a kizárólag a jogosulatlanul többszörösített példányok előállítására szánt külön eszközöket és készülékeket (mintákat, lapokat, lemezeket, dúcokat, köveket, tömöntvényeket, hengereket, tekerceket, filmeket stb.) is –, a sértett kérelmére elkobzás alá esnek. Ezeket, mihamarabb az elkobzást elrendelő bírói határozat jogerőre emelkedett, meg kell semmisíteni, vagy károsító alakjuktól megfosztva a tulajdonosnak kell visszaadni. Ez a szöveg annyiban tér el az 1901:LIV. tc. 20. § 1. bekezdésétől, hogy az elkobzás alá eső tárgyakat általánosságban jelöli meg, másfelől világosabban juttatja kifejezésre azt a gondolatot, hogy a bitorlás eszközei csak annyiban esnek elkobzás alá, amennyiben rendeltetésük kizárólag a konkrét bitorlás elkövetése, nem pedig általában alkotás többszörösítése. Így nem eshetnek elkobzás alá p. o. a. közönséges nyomdai gépek.

Megtartja az 1921:LIV. tc. 20. § 2. bekezdésében foglalt szabály lényegét a javaslat 69. § 2. bekezdésében foglalt az a rendelkezés, amely szerint olyankor, ha a bitorlás az alkotásnak csak egy részére vonatkozik, az elkobzás annak a testi tárgynak, amelyen az alkotás e része van megrögzítve, csak megfelelő részére, úgyszintén az ily rész előállításához különösen használt eszközökre és készülékekre szorítkozik.

Változatlanul fenntartja a javaslat az 1921:LIV. tc. 20. § 3. bekezdését is azzal a szabállyal, hogy az elkobzás mindazokra a példányokra, eszközökre és készü-

lécekre kiterjed, amelyek a szerzői jogot bitorlónak vagy részeseinek, továbbá nyomdásznak, elárúsítónak, más iparszerű terjesztőnek, nyilvános kiállítónak vagy üzletszerű használónak birtokában vagy bárhol készletben vannak. Ebben a tekintetben nem követi a javaslat azt a rendszert, amelyet egyes külföldi törvényhozási munkák, így a német–osztrák javaslat létesít, és amely szerint az elkobzás mint magánjogi következmény csupán az elmarasztalt fél tulajdonában levő tárgyakra terjed ki, míg a büntető eljárás során alkalmazott elkobzás nem esik korlátozás alá abban a tekintetben, hogy az elkobzás körébe eső tárgy kinek a tulajdona. Ennek a megkülönböztetésnek van ugyan bizonyos jogosultsága, azonban azzal a gyakorlati következménnyel jár, hogy szaporítja a szerzői jogi ügyek bűnügyi útra terelését, mert csak büntető eljárás során lehet helye a szigorúbb elkobzási szabályok alkalmazásának. Bár a javaslat – a hatályos joggal szakítva – a szerzői jog bitorlásának büntetendő eseteit a büntetőbíróóság hatáskörébe utalja, mindamelllett az érdekelt felek elhatározására bízva, indítanak-e büntető eljárást, s ezt az elhatározást nem kívánja befolyásolni az elkobzási szabályok bifurkációjával. Ezért a javaslat az elkobzási szabályokat egyezően állapítja meg mind a magánjogi, mind a büntetőjogi következmények szempontjából (vö. a javaslat 86. §-ával).

A hatályos jogot kiegészíti a javaslat 69. §-ának utolsó bekezdése azzal a célszerű rendelkezéssel, hogy jogosulatlan színszerű előadás esetén a sértett a közreműködők használatára szánt iratok (súgó példány, szerepek stb.) elkobzását is kérheti.

A hatályos joggal egybehangzóan elkobzást enged a javaslat 70. § 1. bekezdése olyankor is, ha a bitorlót sem szándékosság, sem gondatlanság nem terheli. A hatályos jognak felel meg annak a – különben magától értetődő – elvnek kifejezett hangsúlyozása is, hogy elkobzásnak örökös vagy hagyományos ellen is van helye.

Az 1921:LIV. tc. 65. §-ának felel meg a javaslat 70. § 3. bekezdésében foglalt az a rendelkezés, hogy az elkobzásról szóló rendelkezéseket épületre csak állagának lényeges sérelme és a reá vonatkozó tulajdoni jogviszonyok megváltoztatása nélkül lehet alkalmazni.

A hatályos joggal összhangban kifejezetten kimondja a javaslat 70. § 4. bekezdése, hogy az elkobzásról szóló rendelkezéseket kísérlet esetén is alkalmazni kell. Túlmegy azonban a javaslat az 1921:LIV. tc. 21. § 2. bekezdésének rendelkezésén annyiban, hogy kizárólag a bitorló cselekmény előkészítésére, így különösen az előzetes hirdetésre szolgáló külön eszközöket és készülékeket elkobozni rendeli, tekintet nélkül arra, hogy a bitorlást megkezdték-e vagy nem. Az ily tárgyak elkobzása ugyanis nem függhet attól, hogy a bitorlást előkészítő tevékenység eljuttott-e a kísérlet szakáig, hacsak kétségtelenül meg lehet állapítani, hogy az ily tevékenység a szerzői jog bitorlására irányult. További eltérés, hogy a javaslat nem veszi át az 1921:LIV. tc. 21. §-ának azt a szabályát, mely meghatározza, hogy a szerzői jog bitorlása mikor van befejezve. Nem szólva arról, hogy az ily meghatározás szokása elavult, erre nincs is szükség, mert a javaslat a kísérlethez általában ugyanazokat a magánjogi következményeket fűzi, mint a befejezett bitorláshoz.

Természetesen nem adja meg külön meghatározását a javaslat a kísérletnek sem, mert erre nézve általános szabályt csak annyiban lehet adni, amint ezt a Btk. 65. §-a teszi, ez pedig a gyakorlati esetek eldöntésére elegendő útmutatást nyújt.

Kiegészíti a javaslat a hatályos jogot annak kimondásával is, hogy az elkobzásról szóló rendelkezéseket a javaslaton alapuló egyéb jogok tekintetében is megfelelően alkalmazni kell. Ezekről a jogokról a 65. §-hoz fűzött indoklás utolsó bekezdésében már volt szó. Természetesen nem terjedhet ki az elkobzás a 34. § esetében a címzett beleegyezése nélkül nyilvánosságra hozott levél vagy más bizalmas természetű irat eredeti példányára, mert ennek birtoklása egymagában nem jogellenes, hanem csupán a tiltott felhasználása.

Nem veszi át a javaslat az 1921:LIV. tc. 23. §-ának azt a szabályát, amely szerint elkobzásnak olyankor is helye van, ha a forrás vagy a benne esetleg megjelölt szerző világos megnevezését szándékosan vagy gondatlanságból elmulasztották, vagy a szerző nevét akarata ellenére a művön megjelölték vagy mellőzték. Ebben a tekintetben a javaslat arra a helyesebb álláspontra helyezkedik, amelyet a német-osztrák javaslat foglal el a szóban levő irányban. Ehhez képest a javaslat értelmében nincs helye elkobzásnak a forrás megjelölésének hiánya miatt, sem amiatt, hogy a forrás megjelölése nem törvényszerű, így amiatt sem, hogy a forrásban megnevezett szerző nincs feltüntetve. Ily esetekben a sértett csupán a hiány pótlását követelheti.

Az elkobzás mellőzése

A 71. §-hoz

A javaslatnak az elkobzás mellőzéséről szóló rendelkezései azt a fő célt követik, hogy az elkobzás mint a vagyoni érdekeket súlyosan érintő kényszerintézkedés csak olyan esetekben kerüljön alkalmazásra, amikor a sértett érdekeinek megóvása végett mulhatatlanul szükséges. Ehhez képest a javaslat 71. § 1. bekezdése azt az alapelvet mondja ki, hogy mellőzni kell az elkobzást, ha a jogellenes állapotot más módon is meg lehet szüntetni, vagy ha a sértett érdekeit az is kielégíti, ha az alkotáson tett változtatások tekintetében kifejezésre jut, hogy azok nem a szerzőtől erednek. Ilyenkor a sértett csak az ehhez szükséges intézkedés megtételét követelheti. Más esetekben a 71. §-ban meghatározott feltételek alatt van helye az elkobzás mellőzésének. A szóban levő alapelv tekintetében a javaslat a német-osztrák javaslat példáját követi.

Ami az elkobzás mellőzésének további eseteit illeti, a javaslat elsősorban az 1921:LIV. tc. 20. § utolsó bekezdésében foglalt szabályt veszi át, és kimondja, hogy amennyiben harmadik személy jogát nem sérti, a sértettnek jogában áll az elkobzás alá eső példányokat, eszközöket és készülékeket előállításuk áráért egészben vagy részben átvenni.

Méltányosságból megengedi a javaslat azt is, hogy olyankor, ha gyűjteménynek csak egy része esik elkobzás alá, az, akit az elkobzás sújtana, kérhesse, hogy az

elkobzást a szerző részére fizetendő összeggel elháríthassa, és az ily példányokat szabadon értékesíthesse, feltéve, hogy az elkobzás foganatosítása a kérelmezőnek aránytalanul súlyos kárt okozna. A kérelem teljesítése a bíró belátására van bízva, és ki van zárva olyankor, ha az elkobzás alá eső példányok a szerző szellemi érdekeire hátrányosak, úgyszintén egyébként is olyankor, ha az ily példányok tulajdonosa szándékosan vagy gondatlanságból bitorolta a szerző jogát.

A közművelődéshez fűződő közérdeket tartja szem előtt a javaslat, amikor – külföldi példára – megengedi, hogy olyankor, ha a képzőművészeti alkotás jogellenesen létrejött példánya nagy művészi értékű, a bíróság elrendelhesse, hogy megsemmisítés helyett közgyűjteményben helyezték el.

Méltányosságból enyhíti az elkobzási szabályokat a javaslat 71. §-ának utolsó bekezdésében foglalt az a rendelkezés is, amely szerint általában mellőzni kell az elkobzást a szerző vagyoni érdekű jogának bitorlása esetén, ha a szerző ily joga az ítélet jogerőre emelkedésének évét követően két évnél tovább már nem tart. Ily esetben az egyébként elkobzás alá eső tárgyat csupán zár alá kell venni a védelmi idő leteltéig. Természetesen nem terjed ki ez az enyhítés arra az esetre, ha a bitorlás a szerző szellemi érdekű jogára vonatkozik, amely nem korlátozódik a védelmi időre.

Ítélet közzététele

A 72. §-hoz

A javaslat az 1921:LIV. tc. 30. §-ával egyezően kimondja, hogy a bíróság a nyertes fél kívánatára elrendelheti, hogy az akár abbahagyásra, eltiltásra vagy elkobzásra, akár kártérítésre, vagyoni elégtételre vagy méltányos díjazásra szóló ítéletet valamely belföldi időszaki lapban a vesztes fél költségén tegyék közzé. Eltérés az ítélet tartalmának részletezésében van, ami a javaslat új rendelkezéseivel függ össze.

A hatályos jog célszerű kiegészítését foglalja magában a javaslat 71. § 2. bekezdésében olvasható az a rendelkezés, amely szerint nincs helye közzétételnek, ha az ítélet jogerőre emelkedése óta három hónap eltelt. Az idő folyása ugyanis általában elhomályosítja a sértettnek azt az érdekét, amely az ítélet közzétételéhez fűződik.

Elévülés

A 73. §-hoz

A javaslat rendszeréhez képest ez a § csupán a magánjogi igény elévülésével foglalkozik, míg büntetőjogi vonatkozásban a javaslat 86. §-a szabályozza az elévülést.

A magánjogi elévülést a javaslat lényegileg a hatályos jognak megfelelően szabályozza. Így az 1921:LIV. tc. 36. §-ával egyezően az ily elévülés idejét három év-

ben szabja meg. Átveszi a javaslat az idézett tc. 39. §-ának rendelkezését is, amikor kimondja, hogy a jogellenesen többszörösített példányok és a kizárólag ily példányok előállítására szánt külön eszközök és készülékek elkobzása az elévülési időn túl is mindaddig kérhető, amíg megvannak.

Az elévülés kezdőpontját a javaslat lényegileg az 1921:LIV. tc. 36. § 2. bekezdéséhez hasonlóan, de általánosabb szövegezéssel határozza meg. Ehhez képest az elévülés azon a napon kezdődik, amikor a szerző jogát utoljára sértették meg, illetőleg amikor a jogosulatlanul létrejött példányok terjesztése vagy használata utoljára történt. Kiegészíti azonban a javaslat a hatályos szerzői jogot az 1923:V. tc. 37. §-ának megfelelő azzal a rendelkezéssel, hogy a kártérítési követelés elévülése nem kezdődhet meg előbb, mintsem a kár beállott. A kísérlet szakán túl nem jutott cselekmény esetében az elévülés kezdőpontjáról a javaslat kifejezetten nem rendelkezik, azonban kétségtelen, hogy ilyen esetben az elévülés azon a napon kezdődik, amikor a véghezvitelre irányzott utolsó tevékenységet kifejtették.

Negyedik fejezet

Eljárási szabályok

Az ebben a fejezetben meghatározott eljárási szabályok kizárólag a magánjogi igények érvényesítésére vonatkoznak. Amennyiben a javaslat a bünvádi eljárás körébe vágó rendelkezést is tartalmaz, az a büntető rendelkezéseket magában foglaló ötödik fejezetben van elhelyezve. Ez a különválasztás a javaslat rendszeréből folyik, amely a javaslat anyagi büntető rendelkezéseinek alkalmazását a büntetőbírószágra bízta.

1. Hatáskör

A 74. §-hoz

Miként az 1921:LIV. tc. 51. §-a, a javaslat is a törvényszék hatáskörébe utalja a javaslat rendelkezései alá eső magánjogi igények iránti per elintézését. A szövegezésnek ez az általánossága világosan kifejezésre juttatja azt is, hogy a szóban levő szabály kiterjed a szorosán vett szerzői jog körén kívül eső egyéb oly jogok érvényesítésére is, amelyeket a javaslat állapít meg.

Tekintettel arra, hogy a javaslat 69. és 70. §-a az elkobzást is a szerzői jog bitorlásának magánjogi következményeként szabályozza, nem férhet kétség ahhoz, hogy a javaslat 74. és következő §-ai az elkobzásra is kiterjednek. Ezt tehát kifejezetten nem szükséges kimondani a javaslatban.

A javaslatnak az a rendelkezése, hogy a pert a bitorlás elkövetésének helyére illetékes törvényszéknél, vagy annál a törvényszéknél lehet megindítani, amely az

alperesre nézve általánosan illetékes, továbbá, hogy az igazságügyminiszter rendelettel egyéb illetékességi okokat is állapíthat meg, megegyezik az 1921:LIV. tc. 26. §-ának rendelkezéseivel.

2. Eljárás

A 75. §-hoz

Az 1921:LIV. tc. 27. § utolsó bekezdésével egyezően kimondja a javaslat, hogy a magánjogi igények tekintetében az eljárásra a polgári perrendtartás szabályai irányadók, azokkal az eltérésekkel, amelyeket a javaslat, továbbá a javaslat rendelkezései alá eső bírói eljárás részletes szabályozása körében az igazságügyminiszter rendelettel állapít meg.

A javaslat 75. § 2. bekezdésében arról történik gondoskodás, hogy olyankor, amikor a szerző szellemi érdekének megvédése iránt a szerző halála után indítanak keresetet, az erre jogosult több személy külön-külön ne léphessen fel, mert ez céltalan volna, és felesleges perjogi komplikációkkal járna, a perköltség tekintetében pedig az alperest méltánytalanul súlyos helyzetbe hozhatná. Ez a megfontolás azonban csupán a javaslat 20. § 2. bekezdésében felsorolt magánszemélyekre áll, ellenben ugyane § 3. bekezdése alapján a vallás- és közoktatásügyi miniszter által kijelölhető vagy alkotható szerv közérdekű feladatát a szóban levő korlátozás nélkül gyakorolhatja, mert nem volna kívánatos, hogy a szóban levő közérdekű szempontok érvényre juttatása magánszemélyek elhatározásától és olyan megfontolásoktól függjön, amelyek tárgyilagos megítélés szerint esetleg helytelennek mutatkoznak. Ehhez képest a javaslat kifejezetten a 20. § 2. bekezdésében felsorolt jogosultakra korlátozva mondja ki azt, hogy amennyiben a szerző szellemi érdekű jogának sérelme miatt a szerző halála után a törvény szerint jogosultak egyike már keresetet indított, a többi ily jogosult csak mint mellékbeavatkozó (Pp. 84. §) léphet fel.

Ideiglenes intézkedés

A 76. §-hoz

Az ideiglenes intézkedés intézményét már a hatályos szerzői jog is ismeri. Az 1921:LIV. tc. 28. §-a úgy rendelkezik, hogy a keresetlevél előterjesztésével egyidejűleg, vagy az előtt, vagy a per folyamán a sértett kérelmére a bíróság, ha a bitorlás tényálladéka és a sértett igényei érvényesítésének veszélyeztetése valószínű, biztosítási intézkedéseket tesz, nevezetesen a példányokat és készülékeket zárlat alá veszi, és a bitorlót a bitorlás ismétlésétől vagy folytatásától eltiltja. Ezt a szabályt némileg általánosabb szövegezésben fenntartja a javaslat is, amelynek rendszerében, különös tekintettel az abbagyási és az eltiltási keresetre, az ideiglenes hatályú

intézkedésnek még nagyobb a jelentősége, mint a hatályos szerzői jogban. Lényegesen eltér a szóban levő tekintetben a javaslat a hatályos jogtól annyiban, hogy az ideiglenes intézkedés alkalmazását nem teszi függővé attól, hogy a sértett a bitorlás tényálladékát és igényei érvényesítésének veszélyeztetését valószínűsítse. Ebben a vonatkozásban a javaslat a tisztességtelen versenyről szóló 1923:V. tc. 48. §-ához hasonlóan rendeleti szabályozásra tartja fenn a részletek megállapítását, amennyiben a javaslat 75. §-a értelmében a javaslat rendelkezései alá eső bírói eljárás részletes szabályozása az igazságügyminiszter rendeletére tartozik.

Kifejezetten kimondja a javaslat, hogy épület tekintetében ideiglenes intézkedésnek nincs helye. Az 1921:LIV. tc. 65. §-a csak az elkobzás tekintetében tesz hasonló kivételt, azonban az ideiglenes intézkedés körében még nagyobb szükség van ily szabályra, a javaslat 65. §-ával kapcsolatban előadott indokokból.

Szerzői jogi szakértő bizottság

A 77. §-hoz

A szerzői jogi szakértő bizottságra vonatkozóan általában fenntartja a javaslat a hatályos jogot. A javaslat újításairól az általános indokolásban már szó volt.

Ötödik fejezet

Büntető rendelkezések

Az általános indokolás már jelezte azt a mélyreható különbséget, amely a büntető rendelkezések tekintetében választja el a javaslatot a hatályos szerzői jogtól. A részleteket illetően a következőkre kell utalni.

Az 1921:LIV. tc. 18. §-a az írói művekre nézve a szerzői jog bitorlása vétségének tényálladékát csak egészen általánosságban jelzi úgy, hogy ezt a vétséget az követi el, aki a szerzői jogot szándékosan vagy gondatlanságból bitorolja.

Erre a rendelkezésre hivatkozik a zeneművek tekintetében az idézett tc. 48. §-a, a színművek, zenés színművek és zeneművek nyilvános előadása tekintetében az 57. §, a képzőművészet és az iparművészet alkotásai tekintetében a 65. §, a szövegek (illusztrációk), térképek, földrajzi, helyrajzi (topográfiai), építészeti, mérnöki és más műszaki, valamint tudományos vonatkozású tervek, rajzok, ábrák, vázlatok és plasztikai művek tekintetében a 67. §, fényképeszeti művek tekintetében a 71. §. Mozgófényképeszeti művek tekintetében is az 1921:LIV. tc. 18. §-a irányadó, mert az idézett tc. 73. §-ához képest az ily mű tartalma szerint az írói művekkel, a képzőművészeti alkotásokkal vagy a fényképeszeti művekkel részesül egyenlő védelemben az ott meghatározott feltétel alatt. Példaszerű részletezés található ezenfelül az 1921:LIV. tc. 6., 7., 46. és 65. §-ában, továbbá külön büntetendő tény-

álladékot állapít meg az idézett tc. 23. §-a a névbitorlásra nézve. A javaslat – rendszeréhez híven – külön-külön határozza meg a szerző szellemi és vagyoni érdekeibe ütköző büntetendő tényálladékokat, mégpedig a szellemi alkotás minden nemére nézve egységesen.

Másik lényeges eltérés a hatályos jogtól az, hogy büntethető csak szándékos cselekmény lehet. Gondatlanság esetén elegendő a kártérítés mint jogkövetkezmény. Ez felel meg sok külföldi törvénynek is.

Egyéb tekintetben az egyes §-okkal kapcsolatosan történik utalás az alábbiakban a fennálló jogtól való eltérésekre.

1. A szerzői jog bitorlásának vétsége

A 78. §-hoz

Az e §-ban felsorolt cselekmények a szerző szellemi érdekű jogának jogellenes és szándékos megsértését foglalják magukban. Sem a jogellenességről, sem a szándékoságról nem tesz kifejezetten említést a javaslat, mert az előbbi követelmény általános alapelv, az utóbbi pedig a Btk. 75. §-ából folyik.

Az 1–5. pontban felsorolt tényálladékok a dolog természetéhez képest nem terjednek ki a szerző szellemi érdekű jogának minden megsértésére, s így nem párhuzamosak a javaslat 10. és 11. §-ában foglalt azzal a szabályozással, amely a szerző minden szellemi érdekét oltalom alá helyezi. A javaslat 78. §-ának 1–5. pontjában fel nem sorolt ily jogsértések nem büntethetők, csupán magánjogi következménnyel járnak. A legfontosabb és legnagyobb gyakorlati jelentőségű eseteket a 78. § mindenestre magában foglalja.

A javaslat lényegesen túlmegy a hatályos jogon. Az 1921:LIV. tc. 23. §-a a névbitorlás tekintetében úgy határozza meg a büntetendő tényálladékot, hogy abba egyfelől az idézési szabadság feltételeinek megszegése (a forrás és a benne esetleg megjelölt szerző világos megnevezésének hiánya), másfelől az a cselekmény esik, ha a szerző nevét a művön akarata ellenére megjelölik vagy mellőzik. Ebben a tekintetben a javaslat 78. § 2. pontja szerint az követ el vétséget, aki a szerző nevét – ideértve közismert művészi nevét vagy jegyét is – képzőművészeti alkotás eredeti példányán a szerző beleegyezése nélkül, vagy másnak ily alkotásán, vagy úgy tünteti fel, hogy a többszörösített példány eredeti példány látszatát keltheti, a 3. pont értelmében pedig ily eseteken kívül is az követ el vétséget, aki a szerzőt akarata ellenére nyilvánosan feltünteti vagy megnevezi. Ezek a rendelkezések szoros kapcsolatban vannak a javaslat 11. §-ának rendelkezéseivel, amelyek szerint általában a szerző szellemi érdeke ugyan az, hogy alkotásának többszörösítésén vagy előadása alkalmával szerzőként jelöljék meg, azonban ez a szabály nem érvényesülhet akkor, ha a szerző ellenkező akarata nyilvánvaló, továbbá képzőművészeti alkotást eredeti példányként hordozó testi tárgy tekintetében az a még szigorúbb kivétel, hogy ily tárgyon a szerző nevét vagy jegyét csak a szerző bele-

egyezésével szabad feltüntetni, úgyhogy a szerzőnek ily minőségében megjelölésére irányuló akaratát nem lehet vélelmezni. Végül összhangban vannak a szóban levő büntető rendelkezések a javaslat 11. §-ának azzal a szabályával is, hogy képzőművészeti alkotás többszörösített vagy közvetett elsajátítás útján létrejött példányán a szerző nevét vagy jegyét nem szabad úgy feltüntetni, hogy eredeti példány látszatát kelthesse.

A 4. pont a szerző szellemi érdekű jogainak azt a nagyon súlyos sérelmét pönalizálja, ha valaki más alkotását a magáénak, vagy a szerzőtől különböző személy alkotásának tünteti fel.

Az 5. pont a szerző szellemi érdekű jogának az előbbi pontokkal ellenkező irányú sérelmét rendeli büntetni, azt ugyanis, ha valaki a szerző nevét a szerző kifejezett akarata ellenére elhallgatja, így különösen oly képzőművészeti alkotásról, amelyen, vagy a vele rendeltetésszerűen tartósan összekapcsolt tárgyon, a szerző neve – ideértve közismert művészi nevét is – vagy jegye fel van tüntetve, vagy ha a szerző kiléte előtte egyébként kétségtelen, a szerző megnevezése nélkül tesz nyilvános közlést, így különösen sajtó vagy rádióközvetítés útján. Ebben a vonatkozásban ki kell emelni, hogy elhallgatásról csak akkor lehet szó, ha a körülményekhez képest indokoltan lehet elvárni a szerző megnevezését, továbbá hogy büntetendő cselekményről csak abban az esetben lehet szó, ha az elhallgatás a szerző kifejezett akaratával ellenkezik. A szerző ily akaratát vélelmezi a javaslat olyankor, ha képzőművészeti alkotáson a szerző neve vagy jegye fel van tüntetve. Ezen az eseten kívül csak abban az esetben kötelezi a javaslat az egyeseket a szerző megnevezésére, ha a szerző kiléte előttük kétségtelen, és a közlés nyilvános, ideértve a sajtó vagy rádióközvetítés útján tett közlést is. Ennél tovább menni nem mutatkozott célszerűnek. Így különösen nem helyezkedett a javaslat a legújabb bírói gyakorlatban megnyilatkozott arra az álláspontra, hogy a szerző kilétét a nyilvános közlés esetében kutatni kell.

Az 1921:LIV. tc. 21. §-ának rendelkezésén túlmenően a javaslat kísérlet esetére a büntető rendelkezések alkalmazását is elrendeli. Minthogy a javaslat csak szándékos cselekményt büntet, a kísérlet büntethetőségének nincs akadálya, s a célszerűség szempontja is mellette szól.

A 79. §-hoz

Ez a paragrafus a szerző vagyoni érdekű jogának biztosít büntetőjogi védelmet, mégpedig a javaslat rendszeréhez képest a jogosulatlan értékesítés minden módjával szemben. Elsősorban természetesen a javaslat 13–15. §-ában felsorolt értékesítési módok jönnek figyelembe, azonban ezeknek példaszerű jellegéhez képest a jogellenes értékesítés más módjai is e büntető rendelkezés alá esnek. A jogellenesség abban áll, hogy a szerző vagy – amint a javaslat kifejezetten kiemeli – más erre jogosult nem egyezett bele az értékesítés kifogás alá eső módjába, feltéve, hogy a cselekmény a jogrendszer, így különösen a javaslat értelmében egyébként

nincs megengedve. Ily átfogó szövegezés mellett természetesen nincs szükség olyan külön rendelkezésre, mint amilyent az 1921:LIV. tc. 22. §-a foglal magában a jogosulatlan példányok terjesztésének és használatának büntetendőségéről.

Büntetni rendeli a javaslat 79. §-a továbbá azt is, aki a javaslaton alapuló más vagyoni érdekű jogot bitorol. Ezekről a jogokról a 65. § kapcsán már volt szó. Bitorlás alatt a 65. § szövegéhez képest a szóban levő vagyoni érdekű jognak jogellenes megsértését kell érteni. A bűnösség és a kísérlet tekintetében az előbbi § kapcsán előadottak irányadók ezekre a cselekményekre is.

Az olyan szerző vagy örököse (hagyományosa), aki az őt kötelező kiadói vagy más ügylet ellenére gyakorol olyan vagyoni érdekű jogot, amely különben megilletné, jogtalanul jár el, és ennél fogva mindenesetre a javaslat magánjogi rendelkezései alá esne. A javaslat 79. § 1. bekezdésében foglalt szöveg azonban szóhangzata szerint nem terjedne ki ilyen esetekre, holott ezek büntetőjogi szempontból is ugyanolyan megítélés alá esnek, mint az, ha más bitorolja a szerző jogát. Ezért a javaslat 79. § 2. bekezdése kifejezetten vétséggé nyilvánítja a szerzőnek vagy örökösének (hagyományosának) ily jogellenes magatartását. A javaslatnak ez az álláspontja egyébként megfelel a hatályos szerzői jognak is. Ettől csak annyiban tér el, hogy nem rendelkezik kifejezetten arról az esetről, ha a kiadó jelentet meg valamely kiadást a közte és a szerző közt fennálló szerződés vagy a törvény ellenére. Erről a javaslatban azért nem kell külön büntető rendelkezést alkotni, mert a kiadó ily visszaélései a javaslat 79. §-ának büntetendő tényálladéka alá esnek. A bűnösség és a kísérlet tekintetében a 79. § 2. bekezdésének alkalmazása esetén is az előbbi §-sal kapcsolatban előadottak irányadók.

2. Arckép és levél jogtalan nyilvánosságra hozatala

A 80. §-hoz

Azokat a rendelkezéseket, amelyeket a javaslat 32. §-a az arcképen vagy szoborképmáson ábrázolt személy érdekeinek védelme végett foglal magában, nem eleendő csupán magánjogi következményekkel ruházni fel, amint ezt a javaslat 65. §-a teszi. Ezen túlmenő büntető szankcióra is szükség van. Ehhez képest a javaslat 80. § 1. pontja értelmében vétség miatt büntetendő, aki arcképet vagy szoborképmást az ábrázolt vagy más jogosult személy beleegyezése nélkül jogtalanul nyilvánosságra hoz. A jogellenesség e tényálladék tekintetében is a jogosult személy beleegyezésének hiányában van, azonban ily beleegyezés nélkül is lehet jogos a nyilvánosságra hozatal a 32. és 33. §-ban meghatározott ily esetekben.

Az ábrázolt személy büntetőjogi oltalmának szükségességéről előadottak megfelelően állnak levél vagy más bizalmas természetű irat címzettjére is.

A bűnösség és a kísérlet tekintetében a szóban levő cselekményekre is a javaslat 78. §-ával kapcsolatban előadott szempontok irányadók.

A tulajdonos és a megbízó büntetőjogi felelőssége

A 81. §-hoz

A javaslat a tisztességtelen versenyről szóló 1923:V. tc. 19. §-ával összhangban hatályos büntetőjogi védelemről gondoskodik olyan esetekre is, amikor a 78–80. §-ban meghatározott vétséget üzleti vállalat alkalmazottja vagy megbízott követte el. Ilyenkor, ha a vállalat tulajdonosát (üzletvezetőjét), illetőleg a megbízót a hivatásából folyó felügyeleti vagy ellenőrzési kötelességének teljesítésében akár szándékos, akár gondatlan mulasztás terheli, a vállalat tulajdonosa (üzletvezetője), illetőleg a megbízó vétség miatt büntetendő.

3. Büntetés

A 82. §-hoz

A hatályos szerzői jog szerint a szerzői jog bitorlásának büntetése kizárólag pénzbüntetés. Ez mindenesetre összefügg azzal, hogy az 1921:LIV. tc. 25. §-a a büntetés kiszabását is a polgári bíróság hatáskörébe utalta, azonban ettől függetlenül is megállapítható, hogy a pénzbüntetés a szerzői jog bitorlásának eseteiben általában elegendő. Különösen áll ez a szerző vagyoni érdekű jogának megsértésére, de a szellemi érdekű jogok megsértésének eseteiben sem mutatkozik indokoltnak a normális esetekben szabadságvesztés-büntetés alkalmazása. Ehhez képest a javaslat nem megy annyira, mint egyes külföldi törvényalkotások, amelyek visszaesésen kívül is megengedik szabadságvesztés-büntetés alkalmazását, mégpedig szélesebb keretek között is, mint a javaslat. A javaslat azonban csupán arra az esetre korlátozza a szabadságvesztés-büntetést, ha a tettes a javaslatban meghatározott vétség miatt két ízben már büntetve volt, és utolsó büntetésének kiállása óta tíz év még el nem telt. Ilyenkor három hónapig terjedhető fogházbüntetést lehet kiszabni. Természetesen ilyenkor is lehet mellékbüntetésül pénzbüntetést alkalmazni, ha ennek az 1928:X. tc. 3. §-ában megszabott feltételei megvannak. A javaslat kifejezetten is utal arra, hogy a pénzbüntetés tekintetében a most idézett törvény rendelkezései nyernek alkalmazást.

4. Magánindítvány

A 83. §-hoz

A javaslat a szerzői jog bitorlásának megbüntetését bünvádi eljárásra utalja ugyan, azonban továbbra is fenntartja azt a rendszert, hogy ily bünvádi eljárásnak csak a sértett akaratából lehet helye. Ehhez képest kimondja a javaslat 83. §-a, hogy a 78–80. § alá eső szerzői jog bitorlásának vétsége miatt bünvádi eljárásnak magán-

indítvány alapján van helye. A magánindítvány tekintetében a javaslat nem tartalmaz külön rendelkezést, ehhez képest a szerzői jog bitorlásának vétségére is a magánindítványról rendelkező általános szabályok nyerne alkalmazást. Ehhez képest a magánindítványi határidő is csupán három hónap, úgy, amint ezt a Btk. 112. §-a rendeli. Megfelel ez a szabályozás az 1921:LIV. törvénycikknek is, amelynek 38. §-a lényegében ugyanígy rendelkezik. Nincs is szükség ennél hosszabb magánindítványi határidőre, mert a javaslat nem kívánja a szerzői jogi vitákat nagyobb mértékben terelni a büntetőbírószám elé. Elegendő ugyanis, ha csupán súlyosabb esetekben történik büntető feljelentés. Ezt már a gondatlanság büntetésének kiküszöbölésével is eléri bizonyos mértékig a javaslat. Lényeges csak az, hogy a valóban büntetésre méltó esetekben a büntetés kiszabása a körülményeknek megfelelő nagyobb szigorral is történhessék, mint eddig, így különösen visszaesés miatt. Különösen nagy fontosságúvá teszi ezt a törekvést az, hogy a javaslat a szerző szellemi érdekeit is kifejezetten és széles körben teszi oltalom tárgyává.

A javaslat kifejezetten meghatározza a magánindítványra jogosult személyeket. A szerző szellemi érdekű jogának a javaslat 78. §-a értelmében büntetendő megsértése esetén a magánindítványt a szerző, halála után pedig a szerző házastársa, ivadéka vagy elődje terjesztheti elő. Ebben a tekintetben a magánindítványi jogosultság összhangban van a magánjogi keresetindításra való jogosultsággal úgy, amint ezt a javaslat 20. § 2. bekezdése meghatározza. Természetesen nincs magánindítványi jogosultsága a vallás- és közoktatásügyi miniszter által kijelölt vagy alkotott szervnek, mert ez csak torzítás miatt léphet fel, ami pedig nem tárgya büntetendő tényálladéknak. A szóban levő magától értetődő szabálynál nagyobb a jelentősége a magánindítványra jogosult személyi kör meghatározásának a szerző vagyoni érdekű jogának büntetendő megsértése tekintetében. Erre nézve a javaslat úgy rendelkezik, hogy a 79. §-ban meghatározott esetekben a magánindítványt a szerző vagy a szerző vagyoni érdekű jogának gyakorlására jogosult más személy terjesztheti elő. Ennek a meghatározásnak lényege az, hogy a szerző minden esetben jogosult a magánindítvány előterjesztésére, tehát olyankor is, amikor vagyoni érdekű jogának gyakorlására átruházás folytán nem jogosult. Ez az álláspont megfelel a 65. § kapcsán a szerző feltétlen keresetindítási jogáról előadottaknak. Kivételesen természetesen az az eset, ha a szerző ellen kell eljárást indítani a javaslat 79. § 2. bekezdése alapján. Arra az esetre, ha a bitorlást időszaki lap közleményének jogosulatlan felhasználásával követték el, a javaslat gyakorlati megfontolásokból kiindulva, az időszaki lap kiadóját is feljogosítja a magánindítvány előterjesztésére.

Meghatározza végül a javaslat a magánindítványra jogosult személyt a javaslat 80. §-a alá eső vétség miatt is. Így arckép (szoborképmás) vagy levél vagy más bizalmas természetű irat jogtalan nyilvánosságra hozatala esetén a magánindítvány előterjesztésére az ábrázolt személy, illetőleg a címzett, vagy a 32. és 34. §-ban felsorolt más jogosult van hivatva.

A javaslat 83. §-a eljárási szabályt is állapít meg, amikor kimondja, hogy a vádat a magánindítványra jogosult mint főmagánvádló képviseli [Bűnvádi perrendtartás

(Bp.) 41. §]. A szóban levő bűncselekmények természete ugyanis olyan, hogy a vád képviselőt nyugodtan lehet magánszemélyre bízni. A Bp. 41. §-a kellően gondoskodik a közérdek védelméről azzal, hogy megengedi, hogy közérdekből az ügyész-ség a vád képviselőt az eljárás egész folyamata alatt átvehesse. Ebben a tekintetben a javaslat nem követi azokat a külföldi jogokat, amelyek szerint a bünvádi eljárás a szerzői jog bitorlása esetén közvádra folyik. Még kevésbé mutatkozott indokoltnak az eljárás hivatalból megindítását kötelezővé tenni, még súlyosabb esetekben sem. A főgánvád tehát kiterjed a visszaesők ellen indított eljárásra is.

5. Az ítélet közzététele

A 84. §-hoz

A tisztességtelen versenyről szóló 1923:V. tc. 26. §-ának helyes szabályozását követve kimondja a javaslat, hogy a magánindítványra jogosultnak a tárgyalás alatt kifejezett kívánságára a bíróság elrendeli, hogy az elítélt az ítéletet indokaival együtt a magánindítványra jogosult által meghatározott, az elítélt lakóhelyén vagy üzleti telephelyén megjelenő napilapban az elítélt költségén tétesse közzé. Másfelől a felmentett vádlott rehabilitációja érdekében megengedi a javaslat azt is, hogy a bíróság elrendelhesse, hogy az, aki gondatlanul terjesztett elő magánindítványt, az ítélet rendelkező részét és – az eset körülményeihez képest – indokolását is a bíróság által megállapított módon saját költségén közzétegye.

A közzététel elmulasztása – éppúgy, mint az 1923:V. tc. 26. §-ának eseteiben – a sajtóról szóló 1914:XIV. tc. 43. § 3. bekezdésében foglalt rendelkezések, a bel-földi kiadó közzétételi kötelezettségére nézve pedig a becsület védelmétől szóló 1914:XLI. tc. 32. és 33. §-ában foglalt rendelkezések megfelelően irányadók.

6. Katonai büntetőbíráskodás

A 85. §-hoz

Arról, hogy a katonai büntetőbíráskodásnak alávetett egyénekkal szemben a javaslat büntető rendelkezései irányadók, az 1930:II. tc. 1. §-ának megalkotása után rendelkezni már nem szükséges. A katonai bíráskodás tekintetében csak annyiban kell szabályozásról gondoskodni, amennyiben a magánindítványra jogosult nincs alávetve a katonai bíráskodásnak, s a felmentett terhelt az ítélet közzétételének elrendelését kéri. Ily esetre a javaslat a tisztességtelen versenyről szóló 1923:V. tc. 39. § 2. bekezdésével összhangban úgy rendelkezik, hogy ilyenkor az ítélet közzétételének elrendelését annál a törvényszéknél lehet kérni, amely egyébként a bünvádi eljárásra illetékes volna.

Nem szorul hangsúlyozásra, hogy a katonai büntető törvénykönyv megalkotása óta nincs már jelentősége annak a bizonytalanságnak, amelyet a katonai bíróság

hatásköre tekintetében az a körülmény idézett elő, hogy bár a katonai büntetőbíráskodásnak alávetett személyekkel szemben az eljárásra szabály szerint a katonai büntetőbírók voltak hivatva, az 1921:LIV. tc. 25. §-a a szerzői jogi törvényben meghatározott büntetések kiszabását polgári eljárásra utalta, anélkül hogy kivételt tett volna olyan esetekre, amikor az eljárás katonai büntetőbíráskodás alá tartozó személy ellen folyik. A cs. és kir. közös hadügyminiszter 1885. február 5-én 193/IV. szám alatt kelt rendeletében, a m. kir. igazságügyminiszterrel folytatott tárgyalásra hivatkozva, arra az álláspontra helyezkedett, hogy az 1884:XVI. tc. 25. §-ával nem történt változtatás a katonai büntetőbírók hatáskörén. Ezt a rendeletét a m. kir. honvédelmi miniszter nem adta ki, és nem történt hasonló rendelkezés az 1921:LIV. tc. hatálybalépése után sem (vö. Szalai Emil: *A szerzői jog a katonai büntetőtörvénykönyvben*. 132.) A kérdés azonban a polgári bíróságok szempontjából nyitva maradt. Az a körülmény, hogy az 1921:LIV. tc. 25. §-a a büntetés kiszabását polgári eljárásra utalta, s ebben a tekintetben az 1884:XVI. tc. megfelelő szabályát fenntartotta, mindenesetre inkább értelmezhető úgy, hogy a bíráskodás tekintetében kívánt szabályt adni. Ehhez képest az idézett §-ok értelme az, hogy a polgári eljárás szabályait kell alkalmazni, tehát a polgári bíróságnak kell eljárnia a szerzői jog bitorlásának büntetendő eseteiben kivétel nélkül, tehát olyankor is, ha a terhelt a katonai büntetőbíráskodás alá tartozik. Ez egyébként sincs példa nélkül, mert a jövedéki kihágások általában a polgári büntetőbírók hatáskörébe vannak utalva (1921:XLIX. tc. 25. §), s a közigazgatási hatóságok hatáskörébe tartozó kihágások tekintetében ugyanez a helyzet (1921:XXXII. tc. 80. §). Ezt a – különben nem nagy gyakorlati jelentőségű – kontroverziát tárgyalanná teszi a javaslatnak az a rendszere, amely szerint a büntető rendelkezések alkalmazása – a javaslat hallgatása folytán – nem tartozik többé a polgári bíróság hatáskörébe. Ehhez képest a katonai büntetőbíráskodás tekintetében is az általános szabályok akadály nélkül érvényesülhetnek, ami a jogrendszer áttekinthetősége érdekében kívánatos is.

7. Elkobzás. Elévülés. Sajtó felhasználása

A 86. §-hoz

A szerzői jog bitorlásának sajátos természete indokoltá teszi az elkobzási szabályok enyhítését és különleges alakítását. Ennek felel meg a javaslat akkor, amikor a magánjogi szabályok közt elhelyezett elkobzási szabályokat bűncselekmény esetén is alkalmazni rendeli.

Ugyanez áll az elévülés kezdőpontjának meghatározására is. Az elévülési idő tartama tekintetében nincs szükség a magánjogi szabályokra való hivatkozásra, mert ez az időtartam a javaslat 73. §-ának rendelkezése szerint ugyanannyi, mint a Btk. 106. § 2. bekezdésében a vétségekre meghatározott elévülési idő. Természetesen a kiszabott büntetés elévülésére a Btk. 120. § utolsó bekezdése irányadó.

A sajtójogi felelősség szabályainak alkalmazhatatlansága a szerzői jog bitorlásának vétségére már abból is következik, hogy ez a bűncselekmény nem lehet sajtódeliktum, mert nem felel meg a sajtóról szóló 1914: XIV. tc. 32. §-ában meghatározott annak a követelménynek, hogy a tényálladékot a sajtótermék tartalmának kell magában foglalnia. A világosság kedvéért kifejezetten is kimondja a javaslat, hogy a sajtójogi felelősségről és a sajtóeljárásról rendelkező szabályok (1914: XIV. tc. 3. és 4. fejezete) a javaslat 78–80. §-ában meghatározott vétségekre nem nyerne alkalmazást.

Hatodik fejezet

Vegyes rendelkezések

A vegyes rendelkezések elsősorban azt határozzák meg, melyek azok az esetek, amelyekben a szerzői jog szabályainak alkalmazásáról szó lehet annak ellenére, hogy a javaslat 2. §-a értelmében vett szellemi alkotást kellene oltalmazni. Ebbe a körbe tartoznak a fényképek (87. és 88. §), az árjegyzékek, üzleti hirdetések, használati utasítások, lakásjegyzékek és más ily gyakorlati célú munkák (89. §), a képzőművészeti vagy iparművészeti alkotásnak nem tekinthető szöveggép (illusztráció), térkép, plasztikai mű, földgömb, földrajzi, helyrajzi (topográfiai), úgyszintén valamely probléma újszerű megoldását tartalmazó vagy egyébként újszerűséget mutató mérnöki vagy más műszaki vagy tudományos vonatkozású tervrajz, ábra, vázlat (90. §). A 92. § a levél vagy más bizalmas természetű irat nyilvánosságra hozataláról rendelkező szabályokat kiterjeszti arra az esetre is, ha tartalmukat nem lehet szellemi alkotásnak tekinteni. Másodsorban annak a kérdésnek szabályozására terjednek ki az egyes rendelkezések, hogy milyen munkákra nem terjed ki a szerzői jog oltalma. Ilyenek a hivatalos használatra készült hivatalos iratok, ideértve a törvényeket, a rendeleteket, a törvényjavaslatokat és indokolásukat, úgyszintén a hatóság céljára szolgáló véleményeket (91. §), továbbá a hírlapban vagy folyóiratban megjelent, vagy akár rádió, távíró vagy távbeszélő útján nyilvánosságra hozott napihírek és vegyes apróságok, amelyek pusztán közlést tartalmaznak (93. §). Ezek a rendelkezések azonban egyúttal azt is meghatározzák, milyen oltalom illeti a törvénytár, törvénygyűjtemény és a rendeletek tára kiadását, úgyszintén a hírek gyűjtésével foglalkozó vállalatokat. A továbbiakban a szabadalmi leírás korlátozott idejű oltalmáról (94. §) és a címoltozmáról (95. §) rendelkezik a javaslat. A 96. § lényegében törvényes engedélyt tartalmaz zenei alkotásnak a hallást ismételve közvetítő készüléken rögzítésére és az ily készülék értékesítésére az ott meghatározott feltételek alatt. A 97. § korlátozó rendelkezést tartalmaz oly egyén arcképének közzététele tekintetében, aki ellen bűnvádi eljárás folyik, vagy akit elítéltek. A 98. § a nyilvánosságra hozatal és a megjelenés napját határozza meg, a 99. § a javaslatban meghatározott felhasználási szabadság egyes eseteinek feltételét határozza meg, a 100. § a javaslatban megengedett beiktatásról, a 101. § pedig a ki-

adói ügyletről rendelkező szabályok módosításáról rendelkezik. A 102. § a kiadót kötelezi az előállított példányok számának bejelentésére. A 103. § a javaslatban meghatározott bűncselekmények miatt folyamatba tett bűnügyekben illetékkötelezettség megállapítását teszi lehetővé. A 104. és 105. § a külföldi vonatkozásokat tárgyalja. A 106. § a hatálybalépésről és végrehajtásról, a 107. és 108. § pedig az átmeneti szabályokról rendelkezik.

1. Fényképek

A 87. és 88. §-hoz

A javaslat álláspontját a fényképek tekintetében az általános indokolás már vázolta. Ehhez képest a javaslat szabályozása lényegileg megfelel a hatályos szerzői jognak. Megfontolás tárgya volt ugyan az a kérdés, nem kellene-e a fényképek oltalmát abban az irányban korlátozni, hogy csupán a közönséges, pusztán technikai ismereteket feltételező, ipari módra előállított fényképeken túlmenő jelentőségű ily termékekre terjedjen ki, amint ezt a szerzői jog irodalmában már követelték is. Tekintettel azonban arra, hogy a javaslat álláspontja általában az, hogy az oltalom tárgya független bármily értékítélettől, a szóban levő korlátozást mellőzni kellett.

Az 1921:LIV. tc. 72. §-ával egyezően kimondja a javaslat, hogy a fényképpel egy tekintet alá esnek a fényképezéshez hasonló eljárás termékei is.

Az oltalmi idő tekintetében is megmarad a javaslat a hatályos jog álláspontján, amennyiben kimondja, hogy a szerzőt illető vagyoni érdekű jogot 15 évnél hosszabb ideig nem lehet gyakorolni a megjelenés évének lefolyásától számítva. Arra az esetre azonban, ha a fénykép nem jelent meg, a javaslat az 1921:LIV. tc. 69. §-ától eltérően rendelkezik, mégpedig úgy, hogy a védelem nem a szerző elhalálása naptári évének lefolyásától számított 15 évig tart, hanem a védelem kezdőpontja annak a naptári évnek lefolyását követő nap, amelyben a felvétel történt. Hasonló az álláspontja a német–osztrák szerzői jogi javaslatnak is.

A szellemi érdekű jogok oltalma a fényképek tekintetében is időbelileg korlátlan. Eltérés az általános szabályoktól csak annyiban van, hogy üzletszerűen előállított fényképre nem terjed ki a javaslat 10. § 1. bekezdésében foglalt az a szabály, amely szerint a szerző maga határozza meg, hogy létrehozza-e és nyilvánosságra hozza-e alkotását. Nem terjed ki továbbá ily fényképre a javaslat 11. §-ának utolsó bekezdése sem, amely szerint a szerző szellemi jogának gyakorlásáról előzetes lemondásnak nincs helye, s az ily jog korlátozása hatálytalan. Nem terjednek ki ily fényképre a szerző részesedési jogáról szóló rendelkezések (16. §), valamint a 18. §-nak a végrehajtást korlátozó rendelkezései sem. Ezek az eltérések a fényképek az általános indokolás során már vázolt sajátos jellegéből erednek, és bővebb indokolásra nem szorulnak.

A fénykép oltalmát korlátozza a javaslat annyiban is, hogy üzletszerűen előállított fénykép megszerzőjét kétség esetén feljogosítja arra, hogy az ily fényképeket mind közszemlére tehesse, mind pedig a látást közvetítő mesterséges készülék útján bemutathassa. Ezzel a rendelkezéssel kiegészíti a javaslat a hatályos jogot, mégpedig annak a szabálynak megfelelően, amelyet képzőművészeti alkotás tekintetében a javaslat 27. § 1. bekezdése foglal magában.

Megrendelt arckép tekintetében már a hatályos jog is tartalmaz korlátozást. Így az 1921:LIV. tc. 71. §-ában foglalt utaláshoz képest fénykép tekintetében is alkalmazni kell az idézett tc. 64. §-ának rendelkezését. Ebben a tekintetben a javaslat – a 32. §-hoz hasonlóan – azt a szabályt mondja ki, hogy megrendelt arckép bármily – fénykép útján azonban csupán nem üzleti vállalat körében – többszörösítésére a megrendelő vagy jogutóda, úgyszintén az ábrázolt személy, házastársa, ivadéka, elődje, testvére vagy megbízottjuk korlátozás nélkül jogosult.

A 88. §-nak az a rendelkezése, hogy a lefényképezett tárgyról más is készíthet újabb felvételt, még ha a későbbi felvétel ugyanarról a helyről és egyébként is olyan viszonyok között történik, mint az előbbi felvétel, a dolog természetéből következő tétel.

Lényegileg a javaslat 7. §-ának utolsó bekezdésében foglalt szabálynak felel meg a 88. §-nak az a rendelkezése, hogy a szerzőt megillető oltalomban annak az iparüzletnek tulajdonosa részesül, akinek üzleti vállalata körében állították elő a fényképet vagy más hasonló eljárással készült művet.

Lényegileg az 1921:LIV. tc. 73. §-ának felel meg a javaslat 88. §-ának utolsó bekezdésében foglalt az a rendelkezés, hogy mozgófényképszeti úton felvett fényképsorozat, amennyiben szellemi alkotásnak vagy nyelvi alkotás többszörösítésének nem tekinthető, a javaslat alkalmazása szempontjából a fényképpel esik egy tekintet alá.

2. Árjegyzékek. A közönség tájékoztatására szánt munkák

A 89. §-hoz

Az e §-ban foglalt rendelkezések indokai tekintetében elegendő utalni az általános indokolás során előadottakra.

3. Térképek. Műszaki tervek

A 90. §-hoz

Az e § megalkotásakor irányadóul vett szempontokat az általános indokolás világitja meg.

4. Törvények és rendeletek kiadása

A 91. §-hoz

Az 1921:LIV. tc. 6. § 4. pontja értelmében nem tekinthető a szerzői jog bitorlásának nyilvános ügyiratok és tárgyalások közlése. A tárgyalás tekintetében a javaslat 52. §-a rendelkezik. Ami az iratokat illeti, a javaslat szabatosabban írja körül azt, mi nem esik a szerzői jog oltalma alá. Ehhez képest – méltánytalanságok elkerülése céljából – csupán a hivatalos használatra készült hivatalos iratok közlése nem esik a szerzői jog oltalma alá, ideértve a törvényeket, a rendeleteket, a törvényjavaslatokat és indokolásukat, úgyszintén a hatóság céljára szolgáló véleményeket. Így nem esnek a szóban levő kivételes rendelkezés alá az ügyfelek iratai, sem magánszemélyek által adott vélemények, amelyeknek szabaddá tétele jogos érdekekbe ütköznék. Ebben a tekintetben a javaslat összhangban van a német–osztrák szerzői jogi javaslattal. Nem szorul hangsúlyozásra, hogy a szerzői jogi oltalom kizárása csupán a szóban levő iratok eredeti alakjára vonatkozik, míg az ily iratok feldolgozása, így különösen gyűjteményben egyesítése tekintetében a szerzői jogi oltalom általános szabályai irányadók, ehhez képest ilyen esetekben a javaslat 2., 5. és 89. §-ai megfelelő alkalmazásra kerülhetnek.

Az 1921:LIV. tc. 10. §-ának felel meg a javaslat 91. §-ának 2. bekezdésében foglalt az a rendelkezés, amely szerint a javaslat nem érinti a törvénytár, törvénygyűjtemény és rendeletek tára kiadásáról és elárusításáról szóló 1880:LIII. tc. hatályát.

5. Hírek védelme

A 93. §-hoz

Napihírek és egyes apróságok az 1921:LIV. tc. 9. § 3. pontja értelmében nem állnak a szerzői jog oltalma alatt, amennyiben egyszerű közlést tartalmaznak. Ez a szerzői jogi elmélet és a külföldi törvényhozások kiforrott elve, amely kifejezésre jut a Római Egyezmény 9. cikkének utolsó bekezdésében is. Ezt az elvet a javaslat nem érinti.

Fenntartja azonban a javaslat is az 1921:LIV. tc. 6. § 5. pontjában foglalt elvet, amely az ily hírek gyűjtését és értékesítését – mint üzleti tevékenységet – oltalomban részesíti. Lényegesen eltér azonban a javaslat a hatályos jogtól egyes külföldi törvényeknek, így különösen a jugoszláv szerzői jogi törvénynek megfelelően annyiban, hogy az oltalmat nem tekinti megszüntnek az ily hírek jogszerű megjelenésének időpontjától kezdve, hanem csak akkor, amikor a szóban levő hírekre és táviratokra vonatkozó kizárólagosság üzleti értéke megszűnt, de legalábbis 24 óráig feltétlenül megadja az oltalmat a jogszerű megjelenés vagy közlés után. Ebben a tekintetben nem mutatkozott célszerűnek az a szabályozás, amely a jogszerű nyilvánosságra hozataltól számított időtartamot bizonyos számú órában állapítja meg, mert ez a merev rendezés méltánytalansággal járhatna. Megfelelőbbnek mutakó-

zik a javaslat rugalmasabb szabálya, amely természetesen a hírgyűjtő vállalatra rója a bizonyítás terhét abban az irányban, hogy az eset körülményeihez képest a hír jogszerű nyilvánosságra hozatalát követő 24 óra eltelte után is volt még üzleti értéke. A hatályos jogtól való szóban levő eltérést kellően indokolja az ily hírgyűjtő tevékenység közérdeket érintő jelentősége és a beléje fektetett vagyoni áldozat, nemkülönben a vele járó munka is.

Nem lehet ugyan alaptalannak tekinteni azt a felfogást, amely az ebbe a körbe eső visszaéléseket lényegileg a tisztességtelen verseny fogalma alá esőnek tekinti. Mindamelllett gyakorlatiasabbnak mutatkozott ettől a szemponttól függetlenül külön rendelkezést alkotni a szerzői jogi javaslat körében, s ezzel módot nyújtani a javaslat szabályainak alkalmazására annyiban, amennyiben ez a szóban levő oltalom természetével megfér. Ezzel egyúttal összhangban marad a javaslat a hatályos jog álláspontjával is. Egyébként a javaslat alapján élvezhető ily oltalom magánjogi téren sokban egyezik a tisztességtelen versenyről szóló 1923:V. tc. magánjogi rendelkezéseivel. Ami pedig a büntetőjogi szempontot illeti, a szóban levő szabályozás azzal az előnnyel is jár, hogy nem kell külön büntetendő tényálladékot alkotni, hanem – megfelelő esetben – a javaslat 79. § 1. bekezdését lehet alkalmazni.

6. Szabadalmi leírás oltalma

A 94. §-hoz

A javaslat nem helyezkedik a külföldi jogban felmerült arra az álláspontra, hogy a szabadalmi leírás is a szerzői jogi oltalmat nélkülöző hivatalos iratok közé tartozik. Másfelől azonban kívánatos, hogy a szabadalmi leírás mint nyelvi alkotás ne részesüljön abban a teljes oltalomban, amely a javaslat szerint megilletné. Ez ugyanis ellenkezne a műszaki haladás érdekével. Elegendő csupán arról gondoskodni, hogy idő előtti illetéktelen közléssel ne lehessen veszélyeztetni a szabadalom külföldi elnyerését. Ezért a javaslat kimondja, hogy a szabadalmi leírások csupán a szabadalom megadásáig, amennyiben pedig a szabadalmat nem adták meg, a bejelentésnek az erre rendelt hivatalos lapban közzétételétől számított öt évig részesülnek a nyelvi alkotást megillető szerzői jogi oltalomban. Ez a szabályozás megfelel az 1925. évi osztrák szabadalmi törvény 57. § 4. bekezdésében foglalt rendelkezésnek.

7. Címoltalom

A 95. §-hoz

Az alkotás címének vagy elnevezésének oltalma csak annyiban esik a szerzői jog körébe, amennyiben a cím egymagában is szellemi alkotásnak tekinthető. Ezt a javaslat 3. §-a kifejezetten kimondja. A cím vagy elnevezés védelmére azonban más

esetekben is szükség van, amikor a cím vagy az elnevezés külön nem esik az önálló alkotás fogalma alá. Erről rendelkezik a tisztességtelen versenyről szóló 1923:V. tc. 12. §-a. Ennek a rendelkezésnek a szerzői jog szabályaihoz való viszonyát van hivatva feltüntetni a jelen §, amely egyúttal az 1923:V. tc. 12. § 2. bekezdésének szövegét is helyesbíti.

8. Zenei alkotás előadásának megrögzítése és az ily készülék többszörösítése

A 96. §-hoz

A Római Egyezmény 13. cikke, ami szerint a zenemű szerzőjének kizárólagos joga van arra, hogy megengedje művének átvitelét oly készülékre, amely ily mű mechanikai előadására szolgál, megengedi, hogy az Unióhoz tartozó egyes országok fenntartásokat és feltételeket szabhassanak meg e rendelkezés alkalmazása tekintetében. Az ily fenntartás és feltétel hatálya kizárólag arra az országra szorítkozik, amelyik azokat megállapította. Gazdasági megfontolásokból kiindulva, a javaslat él a szóban levő joggal, s lényegileg az angol szerzői jogi törvénynek megfelelően kimondja, hogy nem tekinthető a szerzői jog bitorlásának zenei alkotás előadásának a hallást ismételhetően közvetítő készüléken megrögzítése és az ily készülék értékesítése a belföldi jogosult beleegyezése nélkül, ha ily készüléket az ily jogosult beleegyezésével vagy ellenzése nélkül már készítettek, és az, aki ily készüléket előállítani szándékozik, erről a jogosultat értesítette, úgyszintén a minisztérium rendeletével megszabott összeget lefizette. A részletes szabályokat a minisztérium rendelettel állapítja meg.

9. Vádlott arcképének közzététele

A 97. §-hoz

Közismert az a tapasztalat, hogy a bírósági tárgyalásokról szóló tudósítások az értelmi vagy az erkölcsi fejlettség alacsonyabb fokán levő egyénekre, így különösen a fiatalokúra és a gyermekekre, úgyszintén a beteges hajlamú egyénekre káros hatást gyakorolnak, és az utánzó hajlam kifejlődésére adnak nemkívánatos alkalmat. Egyes külföldi törvényhozások tiltják is a vádlottak arcképének közzétételét. Nem tartozik ugyan a szerzői jog körébe ennek a kérdésnek szabályozása, azonban a vegyes rendelkezések közt indokolt a szóban levő rendelkezés, mert komoly hiányt pótol, és módot nyújt arra, hogy ne kelljen a szabályozással a büntetőtörvények általános revíziójáig várakozni.

Ehhez képest kimondja a javaslat, hogy oly egyén arcképét, aki ellen bűnvádi eljárás folyik, vagy akit elítéltek, csak az igazságszolgáltatás vagy a közbiztonság érdekében a hatóság kívánságára vagy engedélyével szabad közzétenni. Aki ezt a

rendelkezést megszegi vagy kijátssza, kihágás miatt 15 napig terjedhető elzárással büntetendő. Pénzbüntetés tekintetében az 1928:X. tc. rendelkezései irányadók. A 97. § 2. bekezdésének az a rendelkezése, hogy büntetendő az időszaki lap felelős szerkesztője is, ha az ily tilos közzététel körüli akár szándékos, akár gondatlan mulasztás terheli, gyakorlati megfontolásokon alapul, és a szóban levő büntető rendelkezések hatályosságát kívánja előmozdítani. A közzétevő személyét ugyanis gyakran nem lehet kideríteni, a felelős szerkesztő hivatásához tartozik azonban gondoskodni arról, hogy tiltott közlemény ne jelenten meg az időszaki lapban. Amikor tehát a javaslat a felelős szerkesztő önálló büntetőjogi felelősségét bűnössége esetén megállapítja, csak a felelős szerkesztő ügkörének következményét vonja le.

10. A nyilvánosságra hozatal és a megjelenés napja

A 98. §-hoz

Tekintettel a nyilvánosságra hozatal nagy jelentőségére, szükségesnek mutatkozott a javaslatban kifejezetten meghatározni, mit kell tekinteni a nyilvánosságra hozatal napjának. A javaslat szerint ez a nap az, amelyen az alkotást először tették a szerző vagy más erre jogosult beleegyezésével jellegének megfelelő módon a nyilvánosság számára hozzáférhetővé. E meghatározás súlypontja azon van, hogy nyilvánosságra hozatalnak csak az olyan cselekményt lehet tekinteni, amely a szerző vagy más erre jogosult beleegyezésével történik. Amennyiben a javaslat valamely rendelkezése a jogtalan nyilvánosságra hozatalt tartja szem előtt, ez a szövegben világos kifejezésre jut. Ilyen p. o. a javaslat 78. § 1. pontja, úgyszintén a 80. § 1. és 2. pontja. Beleegyezésre elsősorban a szerző jogosult, ellenben a szerző törvényes képviselője csupán a javaslat 10. §-ának utolsó bekezdésében meghatározott feltételek alatt. Jogosultak továbbá a javaslat 20. § 2. bekezdésében felsorolt személyek is. A javaslat 10. §-ára való utalással világosan kifejezésre jut, hogy nyilvánosságra hozatal alatt érti a javaslat ehelyütt is a még nyilvánosságra nem hozott alkotás lényeges tartalmának a nyilvánossággal közlését is.

Az 1921:LIV. tc. 77. §-ával lényegileg összhangban azt is kimondja a javaslat, hogy a megjelenés napja az a nap, amelyen az alkotást a nyilvánosság számára forgalomra szánt példányokban (többszörösítésekben, másolatokban, levonatokban) a szerző vagy más erre jogosult beleegyezésével hozzáférhetővé tették, így különösen forgalomba hozták vagy árusítani kezdték.

11. Jogosulatlan példányok

A 99. §-hoz

Ez a § azt a különben magától értetődő álláspontot juttatja kifejezésre, amely szerint azok a rendelkezések, amelyek értelmében a látást vagy hallást ismételve

közvetítő készüléket a jogosult beleegyezése nélkül lehet felhasználni előadásra vagy rádióközvetítésre, vagy rádióközvetítés hangszóró vagy más ily műszaki berendezés útján hallhatóvá vagy láthatóvá tételére, nem nyerne alkalmazást akkor, ha a felhasznált készüléket a javaslat szerint erre jogosult beleegyezése nélkül állították elő, vagy ha a rádióközvetítés az ily jogosult beleegyezése nélkül történt. Ez a rendelkezés tehát kiegészíti a javaslat 40–42., 52–54. és 61. §-ában foglalt rendelkezéseket.

12. Beiktatás

A 100. §-hoz

Ez a § megfelel az 1921:LIV. tc. 42–44. §-ában foglalt rendelkezéseknek.

13. Kiadói ügylet

A 101. §-hoz

A szerzői jog újjáalakításával kapcsolatban megfontolást kívánó probléma a kiadó ügyeinek új szabályozása, nemkülönben a szellemi alkotás értékesítésére vonatkozó egyéb ügyletek különleges szabályozása, amint ez egyes újabb külföldi törvényalkotásokban, így p. o. a lengyel szerzői jogi törvényben történt. Ebben a tekintetben a javaslat álláspontja az, hogy a szóban levő szabályozást célszerűbb külön törvényre tartani fenn. Ezt az elvet csak annyiban töri át a javaslat, hogy a kiadói ügylet tekintetében is levonja a következményeit a 10. §-ban kimondott annak az elvnek, hogy a szerző maga határozza meg, létrehozza-e és nyilvánosságra hozza-e alkotását. Ezzel az elvvel ugyanis alig lehet összhangba hozni az 1875:XXXVI. törvénycikkbe iktatott kereskedelmi törvény 516. § 2. bekezdésében foglalt azt a rendelkezést, amely szerint abban az esetben, ha a szerző saját hibájából nem felel meg annak a kötelességének, hogy az ígért munkát a szerződésileg megállapított minőségben és kellő időben adja át a kiadónak, a kiadó – egyebek közt – a *szerződés teljesítését* s a késedelemből eredő kár megtérítését követelheti. Ezért a javaslat a szóban levő szabály helyébe azt a rendelkezést lépteti, hogy olyankor, ha a szerző átadási kötelességének saját hibájából meg nem felel, a kiadó a nemteljesítés miatt kártérítést követelhet, vagy a szerződéstől elállhat, mintha az meg sem kötöttet volna. Hasonló a lengyel szerzői jogi törvény álláspontja is.

14. A példányszám bejelentése

A 102. §-hoz

Egyes külföldi példák, így a francia törvényhozás nyomán a javaslat is elrendeli a szerzők jogainak megóvása érdekében, hogy a kiadók jelentsék be, hány példány-

ban történt a mű előállítás. Ezt a rendelkezést kapcsolatba hozza a javaslat a múzeum-, könyvtár- és levéltárügy rendelkezéséről szóló 1929:XI. tc. 36. §-ának a rendelkezésével, amely szerint minden kiadó köteles kiadványairól naptári évnegyedenként kimutatást készíteni, s azt az évnegyedet követő első két hétben az idézett tc. 32. §-ában megnevezett könyvtáraknak két-két példányban beszállítani. A javaslat értelmében a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárnak szóló kimutatásokat megtekintheti az, aki erre vonatkozó érdekét valószínűvé teszi.

A példányszám bejelentésének elmulasztása az 1929:XI. tc. 47. § 2. pontjában foglalt büntető rendelkezés értelmében kihágás, és pénzbüntetéssel büntetendő.

15. Illetékkötelezettség bűnügyben

A 103. §-hoz

A javaslat a szabadalombitorláshoz és a védjegybitorláshoz hasonlóan a szerzői jog bitorlása esetében is megengedi, hogy a pénzügyminiszter rendelettel illetékkötelezettséget állapíthasson meg az igazságügyminiszterrel egyetértve. Ebben a tekintetben a javaslat a törvénykezés egyszerűsítéséről szóló 1930:XXXIV. tc. 120. §-át kiterjeszti a szerzői jog bitorlásának vétségére is, ugyanazokból az indokokból, amelyek az idézett § megalkotásakor irányadók voltak.

16. Külföldi vonatkozások

A 104. §-hoz

Az 1921:LIV. tc. 78. § 1. bekezdésében foglalt rendelkezésnek felel meg a javaslatnak az a szabálya, hogy magyar állampolgár alkotása minden esetben a javaslat rendelkezéseinek megfelelő oltalomban részesül. Kiegészíti azonban a javaslat a hatályos jogot azzal a – lényegében magyarozati – szabállyal, hogy elegendő, ha több szerzőtárs közül csak az egyik magyar állampolgár.

Ami a külföldiek alkotásait illeti, ebben a tekintetben a javaslat túlmegy a hatályos jogon annyiban, hogy kiterjeszti a feltétlen védelmet minden magyar nyelvű alkotásra, tekintet nélkül arra, hogy hol került nyilvánosságra. Ebben a tekintetben a javaslat a magyar közművelődés érdekeire volt figyelemmel, amelyeket a magyar nyelvű alkotások előmozdítanak. Egyébként újabb külföldi törvényhozások is helyezkednek erre az álláspontra, így a jugoszláv szerzői jogi törvény.

Ha külföldi szerző alkotása nem magyar nyelvű, a hatályos jognak megfelelően a javaslat is azt az elvet mondja ki, hogy amennyiben nemzetközi szerződés másképp nem rendelkezik, az ily alkotás csak akkor részesül a javaslat rendelkezéseinek megfelelő oltalomban, ha az ily alkotás először Magyarországon jelent meg. Kiegészíti azonban a javaslat ezt a rendelkezést azzal, hogy elegendő, ha az alkotás fordításban jelent meg először Magyarországon. Ennek ugyanis az eredeti megjele-

nésével egyenlő jelentősége van gyakorlati szempontból. Hasonló az álláspontja az osztrák szerzői jogi javaslatnak is. Hangsúlyozni kell, hogy a javaslat nem tartja elegendőnek a Magyarországon nyilvánosságra hozatal bármely módját, hanem a megjelenést kívánja. Ebben a tekintetben összhangban van a javaslat a Római Egyezmény 4. cikk 4. bekezdésével is, amely szerint színmű, zenés színmű vagy zenemű előadását, képzőművészeti alkotás kiállítását és építészeti mű kivételét (felépítését) nem lehet megjelenésnek tekinteni. Azzal is kiegészíti a javaslat a hatályos jogot, hogy külföldi nem magyar nyelvű alkotása nemzetközi szerződés hiányában is részesülhet a javaslat rendelkezéseinek megfelelő oltalomban, habár fordításban sem Magyarországon jelent meg először, de az az állam, amelynek a szerző polgára, magyar szerzőnek először Magyarországon megjelent alkotását ugyanolyan oltalomban részesíti, mint a javaslat. A viszonyosság tekintetében az igazságügyminiszter nyilatkozata a bíróságra kötelező. Ez a méltányos rendelkezés, amely a magyar érdekek előmozdítására alkalmas, bővebb indokolásra nem szorul. Ez az álláspontja a német–osztrák szerzői jogi javaslatnak is.

A javaslat állást foglal abban a kérdésben is, milyen megítélésben kell részesíteni az olyan alkotást, amely a magyarországi megjelenéssel egy időben külföldön is megjelent. A javaslat álláspontja az, hogy az ilyen alkotást a szerzői jog szempontjából úgy kell tekinteni, mintha csupán Magyarországon jelent volna meg.

A Római Egyezmény 6. cikkének 2. bekezdésével összhangban módot nyújt a javaslat arra, hogy a minisztérium rendelettel korlátozhassa a külföldiek alkotásainak védelmét olyankor, ha a Berni Unión kívül álló valamely ország nem védi kielégítően oly szerző művét, aki ez Unió valamely országának kötelékébe tartozik, feltéve, hogy az ily szerző az alkotás első megjelenésének idejében a másik ország kötelékébe tartozik, és nem lakik valóságban a Berni Unióhoz tartozó egyik országban sem.

A 105. §-hoz

A szerző részesedési jogának intézménye még nem általános. A Berni Unióhoz tartozó országoknak sem mindegyike ismeri. Mindamellet a Római Egyezmény 4. cikkéhez képest nem lehet szó arról, hogy ameddig ez az egyezmény hatályban van, ki tehessen zárni a részesedési jogról rendelkező szabályok alkalmazását olyan szerző javára, aki a Berni Unió valamely országának kötelékébe tartozik. Az idézett cikk értelmében ugyanis az Unió valamely országának kötelékébe tartozó szerző, akár meg nem jelent, akár először az Unió valamelyik országában megjelent műve tekintetében a mű származásának országán kívül eső többi országban azokat a jogokat élvezzi, amelyeket a vonatkozó törvények belföldinek most vagy ezután megadnak. Ehhez képest a részesedési jog feltétlenül megilleti az egyezmény értelmében az olyan külföldi szerzőt, akinek alkotása nem tekinthető magyarországi származásúnak. Nem lehet tehát a Berni Unió országaira kiterjedő hatállyal attól tenni függővé a részesedési jog szabályainak alkalmazását, hogy erre

nézve viszonyosság van-e. Ehhez képest a javaslat 105. §-a úgy rendelkezik ugyan, hogy a szerző részesedési jogáról szóló rendelkezések külföld javára csak annyiban nyernek alkalmazást, amennyiben az az állam, amelynek a szerző polgára, magyar szerző javára a részesedési jogról rendelkező szabályokat alkalmazni rendeli, azonban ez a szabály csak arra az esetre áll, ha nemzetközi szerződés másképp nem rendelkezik.

Más a helyzet az előadóművész jogai (35. §) tekintetében. Az erre vonatkozó szabályok ugyanis nem a szerző részére biztosítanak jogot, úgyhogy a Római Egyezmény 4. és 5. cikke az előadóművész javára nem tartalmaz rendelkezéseket. Minthogy pedig az előadóművész részére a javaslatához hasonló jogot nem minden állam biztosít, ezért a javaslat kimondja, hogy az előadóművész jogáról rendelkező szabályokat oly állam tekintetében, amely magyar állampolgároknak ily oltalmat nem nyújt, a minisztérium rendelettel korlátozhatja.

17. Hatálybalépés és végrehajtás

A 106. §-hoz

A törvény hatálybalépésének napját a javaslat 104. §-a úgy állapítja meg, hogy ez a kihirdetés napján általában beáll, azonban kivételt alkotnak a 16., úgyszintén a 41–43. §-ok, amelyeknek végrehajtásához rendelet kiadása szükséges. Ezért a most idézett §-ok hatálybalépésének napját az igazságügyminiszterre kellett bízni.

Rendelkezik továbbá a javaslat 106. §-a abban az irányban is, hogy a hatályos szerzői jog egyes rendelkezésein alapuló jogok érintetlenül maradnak. Ilyen rendelkezés az 1921:LIV. tc. 78. § utolsó bekezdése, amelynek értelmében külföldi állampolgároknak ama művei, amelyek már az 1884:XVI. tc. életben léte idején akár az 1884:XVI. tc. 79. § 3. bekezdése alapján, akár azért, mert a szerző előbb magyar állampolgár volt, védelemben részesültek, az 1921:LIV. tc. rendelkezéseinek megfelelő védelemben részesülnek. Az 1884:XVI. tc. 79. § 3. bekezdése kivételt tett a most idézett törvény ama rendelkezése alól, hogy ez külföldiekre nem alkalmazható, s ez a kivétel egyfelől külföldiek olyan műveire terjed ki, amelyek belföldi kiadónál jelentek meg, másfelől olyan külföldiek műveire, akik az országban legalább két év óta állandóan laktak és itt folytonosan adót fizettek. Ezekre a művekre nézve az 1921:LIV. tc. 78. § utolsó bekezdése a szerzői jogi oltalmat egész terjedelmében fenntartotta. Ettől az elvtől eltérni ezúttal sem lenne indokolt. De fontos rendelkezés az 1921:LIV. tc. 78. § utolsó bekezdése annyiban is, hogy tisztázza a békeszerződések következtében külföldiekké vált magyar állampolgárok szerzői jogi helyzetét. Természetesen ezt a rendelkezést is csorbítatlanul fenn kell tartani. Ami az 1921:LIV. tc. 82–88. §-át illeti, ebben a tekintetben a következő a helyzet.

Az 1921:LIV. tc. 82. §-a úgy rendelkezik, hogy a most idézett törvény rendelkezéseibe ütköző fordításokra nézve, ha azok a törvény életbelépése előtt jogosan jelentek meg, vagy ha az akkor jogos fordítást a törvény életbelépése előtt befejez-

ték, és ezt a körülményt a törvény életbelépésétől számított három hónapon belül beiktatás végett bejelentették, a fordító eddigi szerzői joga az eredeti mű szerzőjével szemben is érintetlenül maradt, de anélkül, hogy ez a jog az eredeti mű szerzőjét az 1921:LIV. tc. szerint őt megillető jogok gyakorlásától akár ugyanazon nyelvű más fordításokkal szemben, akár bármely más nyelvű fordításokkal szemben elzárhatná. Ezt a szabályt megfelelően alkalmazni kellett az adaptálásokra, alkalmazásokra és elsajátításokra, egyszóval a másodlagosnak nevezhető szerzői jogokra is. E jogállapot fenntartása bővebb indokolást nem kíván. Hasonló a helyzet az 1921:LIV. tc. 83. és 84. §-ai tekintetében, amelyek közül az előbbi értelmében az oly írói művek, amelyeket az 1921:LIV. tc. életbelépése előtt megjelent zenemű szövegéül az 1884:XVI. tc. 48. §-a alapján a szerző beleegyezése nélkül felhasználtak, ugyanazon zenemű céljaira az 1884:XVI. tc. 48. §-ában megszabott korlátok között továbbra is szabadon felhasználhatók, az utóbbi rendelkezés értelmében pedig az 1884. július 1-je előtt Magyarország területén jogosan előadott színműveket, zenés színműveket és zeneműveket a szerző beleegyezése nélkül továbbra is bárki szabadon előadhatta. Ugyancsak bárki szabadon előadhatta továbbra is külföldi zeneszerző nemzetközi szerződés rendelkezései értelmében vagy nemzetközi szerződés hiányában az 1921:LIV. tc. hatálybalépéséig nem védett oly színművét, zenés színművét, zeneművét vagy mozgófényképeszeti művét, amelyet az 1884. július 1. napjától az 1921:LIV. tc. életbelépéséig terjedő időben Magyarország területén már nyilvánosan előadtak. Ezeket a rendelkezéseket sem volna méltányos hatályuktól megfosztani. Ebbe a körbe tartozik az 1921:LIV. tc. 85. §-a is, amely szerint az 1921:LIV. tc. életbelépése előtt megjelent oly zeneművek, amelyek eddig az 1884:XVI. tc. 51. §-a értelmében a jogosult beleegyezése nélkül is nyilvánosan előadhatók voltak, e beleegyezés nélkül továbbra is nyilvánosan előadhatók maradtak jogosan megjelent oly példányok alapján, amelyeket a nyilvános előadás jogát igénybe vevő az 1921:LIV. tc. életbelépése előtt szerzett meg, s amelyek címlapján, elején vagy végén a szerző az előadás jogát magának fenn nem tartotta. Hasonló az 1921:LIV. tc. 86. §-ának rendelkezése, amelynek értelmében az 1921:LIV. tc. életbelépése előtt megjelent fényképeszeti művekre a most idézett törvény rendelkezései csak abban az esetben alkalmazhatók, ha az illető műre nézve azelőtt irányadó védelmi időtartam az 1921:LIV. tc. életbelépésének időpontjában még le nem járt. Ugyanilyen megítélés alá esik az 1921:LIV. tc. 87. §-a, amely úgy rendelkezik, hogy a most idézett törvény életbelépése előtt befejezett vagy megkísérelt szerzői jogi bitorlásokra nézve a most idézett törvénynek az 1884:XVI. törvénycikkétől eltérő rendelkezései nem alkalmazhatók. Végül a javaslat hatálybalépése után is érvényesülnie kell az 1921:LIV. tc. 88. §-ában foglalt annak a rendelkezésnek is, hogy a most idézett törvényben biztosított védelem időtartama nyolc évvel meghosszabbodott a most idézett törvény életbeléptekor még védelemben részesült oly művekre nézve, amelyek szerzője az 1921:LIV. tc. életbelépése előtt halt meg.

A javaslat 106. §-a tartalmazza a szokásos végrehajtási záradékot is.

18. Átmeneti rendelkezések

A 107. és 108. §-hoz

A javaslat 108. §-a az előadóművész joga tekintetében a javaslat alapján beálló változás folytán szükségessé váló átmeneti rendelkezéseket foglalja magában. Egyéb tekintetben az átmenetről a 107. §-ban rendelkezik.

Ami elsősorban a javaslat 107. §-át illeti, ennek alapvető szabálya az, hogy a javaslat rendelkezéseit – hacsak a javaslat kivételt nem tesz – alkalmazni kell a javaslat hatálybalépése előtt keletkezett alkotásokra is, ha az ily alkotás a javaslat hatálybalépése előtt már oltalomban részesült. Ennek az alapvető szabálynak az a jelentősége, hogy a korábban létesült alkotásokra is alkalmazni kell mindazt, ami haladás a korábbi joghoz képest, akár a szerző javára szól a javaslat eltérése a korábbi jogtól, akár a szerző rovására, tehát a köz javára. Ennyiben tehát elvileg vizsgálható ereje van a javaslatnak. Alkalmazni kell tehát a javaslat rendelkezéseit a magánjogi következmények tekintetében. Ez áll nem csupán a kártérítési, hanem az abbagyási, eltiltási és elkobzási követelések tekintetében is, tekintet nélkül arra, hogy a jogsértés eredménye a hatálybalépés előtt vagy után következett-e be. Lényeges ebben a tekintetben csak az, hogy ne essék magánjogi következmény alá se az olyan magatartás, amely a hatálybalépés előtti időre esik, és akkor nem volt jogellenes. Ezt a javaslat kifejezetten ki is mondja. Enélkül méltánytalanságok állhatnának elő. Természetesen nem lehet helye a javaslat alkalmazásának olyan alkotás tekintetében, amely csak a javaslat értelmében jut szerzői jogi oltalomhoz.

Nem érvényesül azonban az említett alapelv semmi vonatkozásban sem az anyagi büntető rendelkezésekre nézve, amelyek tekintetében a javaslat is a Btk. 2. §-ára hivatkozik. Eszerint olyankor, ha a cselekmény elkövetésétől az ítélelathozáig terjedő időköz egymástól különböző törvények, gyakorlat vagy szabályok léptek hatályba, ezek közül a legenyhébb intézkedést kell alkalmazni. Ettől az alapelvtől eltérni nem lenne indokolt.

Ami azokat az egyéb kivételeket illeti, amelyek eseteiben nem lehet alkalmazni a javaslat hatálybalépése előtt megjelent alkotás tekintetében a javaslat új rendelkezéseit, ezek közül első helyen említi a javaslat 107. §-a a szerzőség ama meghatározását, amelyet az 1921:LIV. tc. 15. §-a tartalmaz oly művek tekintetében, amelyeket akadémiák, egyetemek, testületek és más jogi személyek, továbbá nyilvános tanintézetek adtak ki. Az erre vonatkozó rendelkezést a javaslat nem tartja ugyan fenn, azonban a javaslat hatálybalépése előtt megjelent ily alkotásokra nézve hatályától nem fosztja meg, s ugyanez az álláspontja az oltalmi idő különleges számítássa tekintetében is a szóban levő esetekben.

A javaslat 107. § 3. bekezdésében foglalt rendelkezés nagy jelentőségű magyarázati szabályt tartalmaz arra az esetre, ha a szerző vagyoni érdekű jogának gyakorlását a javaslat hatálybalépése előtt másra ruházta. A javaslat 23. §-a rendelkezik ugyan abban az irányban, hogy az értékesítés megengedése – olyankor is, ha az a szerző vagyoni érdekű jogának átruházásával jár – kétség esetén csak a kifejezet-

ten meghatározott értékesítési módra terjed ki, s ha az értékesítési mód nincs meghatározva, az a cél irányadó, amelyet a felek a szerződéssel meg akartak valósítani, úgyhogy a szerző kétség esetén nem köteles beleegyezni az értékesítésnek olyan módjába sem, amely a megállapodás idejében nem volt szokásos, ez a magyarázati szabály csupán a javaslat hatálybalépését követő átruházás tekintetében foglal állást. Nyitva hagyja azonban azt a kérdést, mi a helyzet a javaslat hatálybalépése előtt történt átruházást illetően. Ebben a vonatkozásban a javaslat hű marad a 23. §-ban kimondott szóban levő elvhez, és az átruházásnak csak olyan hatályt tulajdonít, amelyet a felek egyáltalában szem előtt tarthattak. Ehhez képest kifejezetten kimondja a javaslat, hogy az, akire a szerző vagyoni érdekű jogának gyakorlását a javaslat hatálybalépése előtt átruházta, nem gyakorolhat oly jogot, amely a javaslat hatálybalépése előtt a szerzőt nem illette meg, vagy nem volt szokásos. E kifejezett állásfoglalás gyakorlati jelentőségét nem szükséges hangsúlyozni éppen a mai viszonyok között, amikor a műszaki haladás közismert gyorsasága újabb és újabb olyan értékesítési lehetőségeket tár fel, amelyek korábban nem voltak ismereteseek. Az ilyen új értékesítési lehetőségekből származó előnyt a javaslat 1. §-ában kifejezett elvhez képest a szerző javára kell biztosítani.

A javaslat 107. § 1. bekezdéséből folyó ama elv alól, hogy a javaslat rendelkezései nem terjednek ki olyan alkotásra, amely a hatálybalépés előtt nem részesült oltalomban, kivétel ugyanennek a §-nak az a további rendelkezése, hogy a javaslat hatálybalépése előtt jogosan megkezdett többszörösítést csak bizonyos korlátok között szabad a javaslat hatálybalépése után folytatni, nevezetesen csak akkor, ha az ily többszörösítést a hatálybalépés előtt már megkezdték, de csak azzal a további korlátozással, hogy a kizárólag ily többszörösítés céljára szánt külön eszközöket a hatálybalépés után csak hat hónapig lehet használni. Az e rendelkezéseknek megfelelően többszörösített példányokat azonban korlátozás nélkül lehet értékesíteni. Így kellő összhangba jut az az elv, hogy a hatálybalépés előtt oltalomban nem részesült alkotásra nem lehet alkalmazni a javaslat rendelkezéseit, azzal a másik elvvel, hogy a szellemi alkotás ily faja elvileg védelemhez jut a javaslat hatálybalépésétől kezdve.

Az eljárási rendelkezések tekintetében általában az az elfogadott elv, hogy az új jogszabályt a hatálybalépéstől kezdve akkor is alkalmazni kell, ha erről kifejezett rendelkezés nincs. A javaslat 107. § 1. bekezdésében foglalt alapelv ezzel megegyezik. Kivételt csak annyiban tesz a javaslat, hogy a hatáskör tekintetében beállott változást nem engedi egész terjedelmében érvényesülni. Nem lenne ugyanis célszerű, ha olyankor, amikor a bitorló megbüntetését a javaslat hatálybalépése előtt a polgári bíróság előtt keresettel kérték, a hatálybalépés után át kellene tenni a büntető bírósághoz, holott az anyagi büntetőjogi rendelkezéseket csak a korábbi jogszabályoknak megfelelően lehet alkalmazni. Ezért a javaslat 107. § utolsó bekezdése kimondja, hogy olyankor, ha a szerzői jog bitorlása miatt a bitorló megbüntetését a javaslat hatálybalépése előtt kérték, az ily ügy áttételének a büntető bírósághoz nincs helye.

Ami a javaslat 108. §-át illeti, ennek rendelkezései szoros kapcsolatban vannak a javaslat 35. §-ában behozott azzal az új rendszerrel, amelyben az előadóművész előadása eredményének készüléken megrögzítése esetében nem szerez szerzői jogot, hanem csupán annyiban részesül oltalomban, hogy az így megrögzített előadása eredményét hordozó készülék értékesítése csak az előadóművész beleegyezésével van megengedve, sőt már a megrögzítéshez is az ő beleegyezése szükséges. Minthogy ez az új rendszer a szerzői jog helyesebb felfogásán alapul, visszas lenne, ha a javaslat a hatálybalépése előtt végbement megrögzítése esetére továbbra is fenntartaná a hatályos jognak azt a rendszerét, amelyben az előadóművész a megrögzítés tekintetében szerzői joghoz jutott. Ezért a javaslat azt mondja ki, hogy olyankor, ha nyelvi vagy zenei alkotást mechanikai előadás céljára szolgáló készüléken a javaslat hatálybalépése előtt rögzítettek meg, az 1921:LIV. tc. 8., 46. és 51. §-án alapuló szerzői jog a javaslat hatálybalépésének napján megszűnik ugyan, azonban az említett §-ok alapján megrögzítésre szerzett jogosítvány a javaslat 35. §-ában megszabott terjedelemben érintetlenül marad. Ehhez azt a magyarázati szabályt fűzi a javaslat, hogy kétség esetén az ily jogosítvány nem terjed ki sem az alkotás hangos- vagy beszélőfilm útján értékesítésére, sem a hallás számára ismételtetően közvetítő készülék útján hallhatóvá tételére. Ez a magyarázati szabály ugyanazon az elven alapul, mint a javaslat más ily magyarázati szabályai, és a felek akaratának kellő figyelembevételével védelemben kívánja részesíteni az előadóművész méltányos érdekét.

III. rész

**Balás P. Elemér munkássága
adatokban**

Balás P. Elemér rövid életrajza

Balás P. Elemér a szegedi egyetem kimagasló egyénisége, egykori professzora volt. Nem alaptalanul nevezték őt az *utolsó polihisztor magyar jogásznak*, akiben a „kodifikátor, jogtudós, professzor és bíró” egy személyben jelent meg,¹ s akiről halálának hetvenedik évfordulóján is illő kötelességünk megemlékezni.

Szabadkán született 1883. január 28-án. 1905-ben a kolozsvári egyetemen szerezte meg jogi doktori diplomáját. Gyakorlati jogászként kezdte pályáját: először a makói járásbírószék fogalmazója, majd a szegedi törvényszék jegyzője, később a nagyikindai ügyészség alügyésze, majd ügyésze lett. Fialat ügyészként került 1916-ban az Igazságügyi Minisztérium törvény-előkészítő osztályára, ahol több mint két évtizeden át fejtett ki széles körű és maradandó kodifikációs tevékenységet. Mint miniszteri tanácsos került a törvény-előkészítő osztályról a Kúria bírói székébe.

Mint tudós s mint a jogtudomány oktatója tulajdonképpen kezdettől a szegedi egyetemhez, illetve annak elődjéhez, a kolozsvári egyetemhez kötődött, hisz ott szerezte doktori oklevelét. 1934-ben a szegedi egyetemen magántanárrá habilitáltak a büntetőjog tárgyköréből, három évvel később pedig, 1937. augusztus 18-án nevezték ki a szegedi egyetem polgári törvénykezési jogi tanszékére tanszékvezető egyetemi tanárnak. Tanszékfoglaló előadását „A modern perjogi tudomány fejlődési iránya” címmel tartotta, amely megjelent a Kolosváry Bálint tiszteletére készült *Emlékkönyv*ben is 1939-ben.

1937-től 1940-ig a szegedi tanszék vezetője volt, majd 1940 októberétől a kolozsvári tudományegyetemen a magyar polgári és büntető törvénykezési jog, egyben az anyagi büntetőjog professzora volt, s emellett a Polgári és Büntető Törvénykezési Jogi Szeminárium igazgatója. A Kolozsvárott eltöltött négy év után 1945-től – 1947-ben bekövetkezett haláláig – ismét tanszékvezető egyetemi tanárként működött Szegeden mint a büntetőjog és a büntető eljárásjog professzora.

¹ Rác György: Egy polihisztor magyar jogász emlékezete. *Jogtudományi Közöny*, 1983, 6. sz., 412–413.

1943-ban az MTA levelező tagjává választották, székfoglalóját „Perszemlélet és kriminálpolitika” címmel tartotta meg, bár már 1937-től aktívan részt vett az MTA munkájában, ugyanis az Akadémia Jogtudományi Bizottságának meghívott, majd később rendes tagja lett.

Elnöke volt a Szerzői Jogi Szakértői Bizottságnak, tagja volt a Törvényszéki Orvosi Vizsgálóbizottságnak, társelnöke az Iparjogvédelmi Egyesületnek, alelnöke a Sajtótudományi Társaságnak és a Társadalomtudományi Társulatnak.

Egyetemes érdeklődésű, vérbeli jogász volt, aki hosszú bírói és kodifikátori gyakorlata alapján a jog technikája felett teljesen és biztosan uralkodott. Ugyanakkor vérbeli tudós volt, aki a jogi megismerést a mesterség és technika fölé, a tudomány színvonalára kívánta emelni, ezért volt legkedvesebb műfaja az elmélyedő monográfia.²

Irodalmi munkássága 1912-ben kezdődött. Magyar, valamint olasz, német, francia nyelvű publikációinak száma meghaladja a kétszázat. Tudományos kutatásai során olyan nagy kérdések foglalkoztatták, mint amilyen a kauzalitás kérdése a büntetőjogban vagy a személyi és dologi szemlélet a jogban. Állandó érdeklődéssel fordult a társadalomtudomány, a filozófia, a művészet- és kultúrtörténet, a hazai és a külföldi szépirodalom felé is. Egyetemi előadásait irodalmi utalásokkal élénkítette, mert fáradhatatlan olvasó is volt.

Nincs a jogtudománynak olyan ága, amelyben ne alkotott volna maradandót. Fő kutatási területei a büntetőjogon kívül a magánjog, a szerzői jog, a sajtójog voltak. Nizsalovszky Endre fogalmazott úgy, hogy mégis világosan felismerhető életművének nyílegyenes középvonala, amelyen haladva a „legmagasabbra emelkedett: mint a büntetőjog művelője vált elismert jogtudóssá”.³

Főműve, *Az okozatosság büntetőjogi problematikája* című 219 oldal terjedelmű monográfia, mely az okozatosság filozófiai tudománytörténetének foglalata is egyben, az MTA kiadásában 1936-ban jelent meg. Másik nagy terjedelmű monográfiája *A kiskorúak és gondnokoltak büntetőjogi védelme* (1943).

Büntetőjogi gondolkodását meghatározta az I. világháború vége felé jelentkező égető társadalmi kérdések, s elsőszeretettel foglalkozott a gazdasági bűncselekmények problematikájával. Ilyen munkái: *Az árdrágító visszaélésekről szóló törvény a gyakorlatban*, a versenyjog köréből ma is jelentős *A tisztességtelen versenyről* írt monográfiája és az erről szóló törvény kommentárja. Említést érdemel *Az uzoráról szóló 1932:VI. törvény cikk magyarázata* is.

Különösen időtálló javaslatokat tett a büntető perorvoslati reformmal kapcsolatban, anyagi büntetőjogi munkásságához szorosan kapcsolódik büntető eljárásjogi munkássága is. A büntető eljárásjog mélyreható változtatására mintául az angol jog intézményeit mutatta fel. Akadémiai székfoglalója is a büntető eljárásjog köréből merített téma volt.

² Horváth Barna professzornak Balás P. Elemér temetésén elmondott búcsúbeszédéből.

³ Nizsalovszky Endre megemlékezése. *Jogászegyleti Szemle*, 1948, 1–2. sz., 151.

Nagy érdeklődéssel fordult a technikai fejlődés által felmerülő problémák megoldása felé. Egész munkásságára jellemző a szellemi alkotások oltalma. Mint a szerzői jog és a sajtójog országosan elismert egyik legkiválóbb művelőjét tartották számon.⁴ Alig kezdődött meg hazánkban a rádiózás, 1927-ben megírta a *Rádió, szerzői jog, sajtójog* című monográfiáját. „Sajtójogi gyakorlat” címmel a bírói gyakorlatára alatt szerzett tapasztalatokat dolgozta fel *A Sajtó Könyvtára* füzeteiben. Számos tanulmányt írt a sajtódeliktumról, a szerzői jogi reformtörekvésekről. A *Menyhárház Gáspár emlékkönyv*ben látott napvilágot 1938-ban a „Szerzői magánjogunk *de lege ferenda*” című tanulmánya, s 1947-ben, halálának évében jelent meg a *Törvényjavaslat a szerzői jogról* című munkája.

A civiljogászok számára az ő neve elsősorban a személyiség polgári jogi védelmének lényeges problematikájával kapcsolódik össze. Ő rögzíti azt a ma is helytálló tézist, hogy „[a] személyiségi jog tudományának a személyiségből kell kiindulnia. Ez ellen vétenek azok az elméletek, amelyek az ún. személyiségi javakból indulnak ki” – mondja a szerző a Szladits-féle *Magyar magánjog* I. kötetében publikált tanulmányában.⁵ A Szladits Károly által szerkesztett nagy *Magyar magánjog* I. kötetében ő írta a személyiségi jogról, valamint a szerzői jogról szóló fejezeteket. Megemlíthető még *A kártérítés a Magánjogi törvénykönyv javaslatában* című jelentős munkája.

Közigazgatási jogi irodalmi munkássága is ismert, valamint történelmi tárgyú politológiai monográfiája, *A Széchenyi–Kossuth-ellentét hírlapi vitájuk tükrében* című 230 oldal terjedelmű munka.

Jogelméleti, jogfilozófiai művei, dolgozatai találhatóak az *Angyal*, a *Szladits* és az *Illés Emlékkönyvek*ben.

Természetesen nem hallgathatjuk el azt sem, hogy a másfél évtizedes tanári működése során tartott büntetőjogi, polgári és büntető eljárásjogi előadásairól *egyetemi jegyzetek* készültek. Érdekességként említhető meg, hogy a szegedi egyetem jogi karán 1946-ban elsőként szervezett „esti munkástanfolyam” hallgatói számára a büntetőjog tanulását segítő „vezérfonalat” készített és adott közre.⁶ Egyetemi előadásain kiváló pedagógiai érzékről tett tanúságot, élénk és változatos előadásmódja nemcsak lekötötte hallgatói figyelmét, de egész életükre emlékezetes hatással volt. Bibliográfiáját áttekintve még egy érdekesség: *Polgári perjog* címmel készült 1940-ben egy összegyűjtött munka Balás P. Elemér előadásai és szigorlati kérdései alapján.

⁴ Rácz i. m. (1. lj.).

⁵ Pólay Elemér: Balás P. Elemér születésének századik évfordulójára. *Magyar Jog*, 1984, 1. sz., 84–86.

⁶ Rácz i. m. (1. lj.).

A szegedi egyetem kiváló egykori római jog professzora, Pólay Elemér jellemezte Balás P. Elemért a következő szavakkal: „A legnagyobb tisztelet illeti annak a hazánk határain túl ismert jogtudósnak az emlékét, akinek életművében a kodifikátor, jogalkalmazó és jogtudós professzor triász olyan egységben olvadt össze, mint az antik Róma jogászaiban, akiknek írásművei és szóbeli megnyilatkozásai mindig lehetővé tették fejlődő életviszonyok által támasztott követelmények kielégítését, s egyben kialakították a következő generáció jogászai gondolkodását.”⁷

Végül felidézhetjük az egykori tudóstárs, kolléga és barát, Horváth Barna professzor búcsúszavait: „Ismertük tudós pályájának örömeit és keserűségeit. Most ismerjük sorsát is, amely így foglalható szavakba: későn kezdte és túl korán végezte. Hiszen csak 10 évet tölthetett tanszékén, a legnehezebb, legviszontagságosabb 10 évet, amelyet magyar professzor megélhetett. Ez a tíz év örölte fel testi erejét, és a gyorsan tűnő idő készítette fokozott munkára. A tudomány így használja el kérelhetetlenül azokat, akiket kiválasztott. A tudós élete gyakran csak magvetés, amely az utána következő nemzedék munkájában szökik majd kalászba. Így jutalmazza a tudomány az érte feláldozott életet a halhatatlansággal.”⁸ Balás P. Elemér 1947. december 17-én halt meg.

Juhászné Zvolenszki Anikó

⁷ Pólay i. m. (5. l.).

⁸ Horváth i. m. (2. l.).

Balás P. Elemér tudományos közleményeinek jegyzéke

Az előzetes letartóztatás tartamának kérdéséhez. *Jogtudományi Közlöny*, XLVII. (1912), 271–272.

A földesúri malomjog gyakorlásának terjedelméről. *Jogtudományi Közlöny*, XLVIII. (1913), 343–344.

A magyar büntetőtörvények zsebkönyve. Budapest, Grill Károly, 1913.

Haszonélvezet ingyenes átengedése a kötelesrész szempontjából. *Ügyvédek Lapja*, XXX/10. (1913).

Jogeset-megbeszélés (sikkasztás). *Büntetőjog Tára*, LXV. (1913), 258–259.

A magánindítványi jogosultság bizonyítása. *Jogtudományi Közlöny*, XLVIII. (1913), 156–157.

A nem vagyoni kár megtérítése. *Jogtudományi Közlöny*, XLVIII. (1913), 99–100.

„Szerződési bírság” a Tervezet II. szövegében, a kereskedelmi törvény szempontjából. *Ügyvédek Lapja*, XXX/45. és 46. (1913).

Bíráló vélemények a polgári törvénykönyv javaslatáról. III. füzet, Kötelmi jog, 12. Szerződést megerősítő mellékkikötések. *Magyar Jogászegyleti Értekezések IX.* (1914) 128–136.

Harmadik személy javára szóló szerződés a tartozásátvállalás körében. *Ügyvédek Lapja*, XXXI/4. (1914).

Hivatalból milyen semmisségi okokat vehet figyelembe a tábla a járásbírói eljárásban? *Bűnügyi Szemle*, II. (1914), 338–340.

Jogeset-megbeszélés (csalás). *Büntetőjog Tára*, LXVI. (1914), 177–179.

Jogeset-megbeszélés (okirathamisítás). *Büntetőjog Tára*, LXVI. (1914), 51–52.

Jogeset-megbeszélés (zsarolás). *Büntetőjog Tára*, LXVI. (1914), 289–293.

Tartási követelések lefoglalása. *Jogtudományi Közlöny*, XLIX. (1914), 213–214.

- A becsület védelméről szóló törvény és a hatáskörök. *Ügyvédek Lapja*, XXXII/5–7. (1915).
- A halmazat a hadiszállítások körül elkövetett visszaélések megtorlásáról szóló törvényben. *Ügyvédek Lapja*, XXXII/29–31. (1915).
- A hatóság előtti rágalmazás a Btk. 2. §-ának világításában. *Jogtudományi Közlöny*, L. (1915), 387–389.
- A hatóság előtti rágalmazás a becsület védelméről szóló törvényben. *Bűnügyi Szemle*, III. (1915), 414–424.
- Jogeset-megbeszélés (esküdtbíráskodás). *Büntetőjog Tára*, LXVII. (1915), 130–132.
- Jogeset-megbeszélés (hatóság előtti rágalmazás). *Büntetőjog Tára*, LXVII. (1915), 200–202.
- Jogeset-megbeszélés (lopás). *Büntetőjog Tára*, LXVII. (1915), 66–70.
- Jogeset-megbeszélés (sikkasztás). *Büntetőjog Tára*, LXVII. (1915), 349–354.
- A szerződés teljesítésének fogalma az 1915:XIX. tc. 1. §-a körében. *Ügyvédek Lapja*, XXXII/49. (1915).
- Az új esküdtbírói törvény a bírói gyakorlatban: a tény- és jogkérdés ellentétes megoldása. *Bűnügyi Szemle*, III. (1915), 263–272.
- A végrehajtási jog elévülése és a gyakorlat. *Ügyvédek Lapja*, XXXII/18–20. (1915).
- Büntetőparancs és a büntetés végrehajtásának feltételes felfüggesztése. *Magyar Jogélet*, VIII/44. és 45. (1916).
- A Btk. 260. §-nál enyhébb törvény-e az 1914:XLI. tc. 20. §-a? *Bűnügyi Szemle*, IV. (1916), 8–12. és 119.
- A csalási judikatúra köréből. *Ügyvédek Lapja*, XXXIII/43. és 44. (1916).
- Hadiszállítás körüli visszaélés és a képviseleti jogkör túllépése. *Magyar Jogélet*, VIII/28. (1916).
- Hamis tanú letartóztatása a főtárgyaláson. *Magyar Jogélet*, VIII/34. (1916).
- A Hvm. 11. §-ának a Gybp. életbe léptető rendeletéhez való viszonya. *Ügyvédek Lapja*, XXXIII/21. (1916).
- Jogegységesítési törekvések és büntetőjog. *Ügyvédek Lapja*, XXXIII/24. és 25. (1916).
- Jogeset-megbeszélés (sikkasztás). *Büntetőjog Tára*, LXVIII. (1916), 217–218.
- Jogeset-megbeszélés (végrehajtási csalás). *Büntetőjog Tára*, LXVIII. (1916), 147–149.

- Szerződési bírság és jogvesztés kikötése a képviselőházi bizottság javaslatában. *Ügyvédek Lapja*, XXXIII/18. (1916).
- Az árdrágító visszaélésekről szóló törvény a gyakorlatban*. Budapest, Magyar Jogélet, 1917.
- „Büntető eljárás”-e a nyomozás? A Btk. 227. és 229. §-ának értelmezése. *Bűnügyi Szemle*, V. (1917), 1–16.
- Csalás és hadviselés érdekei ellen elkövetett büntett halmazata. *Ügyvédek Lapja*, XXXIV/1. (1917).
- A Fb. 56. §. 2. pontjának értelmezéséhez. *Magyar Jogélet*, IX/2. (1917).
- Közokirat-hamisítás és csalás viszonya. *Ügyvédek Lapja*, XXXIV/26–29. (1917).
- Az új gyorsított bünvádi eljárás és a fiatalkorúak. *Ügyvédek Lapja*, XXXIV/42–47. (1917).
- Az Áv. I. §. 1. bekezdése a 3678/1917. M. E. számú rendelet – Lkr. – világitásában*. Budapest, Magyar Jogélet, 1918.
- Három új osztrák büntetőjogi javaslat. *Ügyvédek Lapja*, XXXV/13. és 14. sz. (1918)
- Magánindítvány ítélet után. *Ügyvédek Lapja*, XXXV/25. (1918).
- Az árdrágító visszaélések hatályosabb megtorlása. *Ügyvédek Lapja*, XXXVI/8. és 9. (1919).
- A tisztességtelen versenyről szóló javaslat büntető rendelkezései. *Kereskedelmi Jog*, XVIII. (1921), 129–134. és 147–149.
- Az osztrák sajtótörvény. *Ügyvédek Lapja*, XXXIX/10–12. (1922).
- A sajtódeliktum. *Magyar Jogi Szemle*, III. (1922), 486–509., 562–573. és 603–624.
- A sajtódeliktum*. Budapest, Pallas, 1922.
- Tisztességtelen verseny és büntető eljárás. *Ügyvédek Lapja*, XL/13. és 14. (1923).
- A tisztességtelen verseny*. Kuncz Ödönnel. Budapest, Politzer Zsigmond, 1924.
- A tisztességtelen verseny büntetőjoga*. Budapest, Politzer Zsigmond, 1924.
- A tisztességtelen verseny és a büntető eljárás. *Ügyvédek Lapja*, XLI/2. (1924).
- Sajtójog – bírósági gyakorlat; Sajtójog – bírói joggyakorlat. *A Sajtó* c. folyóiratban havonta megjelenő joggyakorlat-elemzések (1927–1944).
- Sajtójogi gyakorlat*. A Sajtó Könyvtára. Budapest, Csáthy Ferenc, 1927.
- A büntettekről és vétségekről szóló büntető törvénykönyv. Isaák Gyula könyvének bírálata. *Ügyvédek Lapja*, XLIV/4. (1927).

- Rádió, szerzői jog, sajtójog. *A Sajtó*, I/2–5. (1927).
- Rádió, szerzői jog, sajtójog*. A Sajtó Könyvtára. Budapest, Csáthy Ferenc, 1927.
- Szerzői jogi reformtörekvések. *A Sajtó*, I/8. és 9. (1927).
- Szerzői jogi reformtörekvések*. A Sajtó Könyvtára. Budapest, Csáthy Ferenc, 1927.
- Sajtójogi gyakorlat*. A Sajtó Könyvtára. Budapest, Csáthy Ferenc, 1928.
- A büntető perjogi reformok maradandó alkotásai. *Jogállam*, XXVII. (1928), 81–89.
- Csatlakozás a perorvoslathoz a büntető eljárásban. *Ügyvédek Lapja*, XLV/2–3. (1928).
- Die Lehre von der Staatensukzession. *Zeitschrift für Völkerrecht*, XIV. (1928), 342–355.
- A nemzetközi hírszolgálat joga és a Nemzetek Szövetsége. *A Sajtó*, II. (1928), 2–9.
- Osztrák döntés a rádióközlés szerzői jogáról. *A Sajtó*, II. (1928), 29–33.
- Das Preßrecht Großbritanniens*. Marguerite Wolff könyvének bírálata. *A Sajtó*, II. (1928), 487–489.
- Az új büntetőnovella és a perorvoslat reformja. *Jogállam*, XXVII. (1928), 5–15.
- Az új lengyel sajtójog. *A Sajtó*, II. (1928), 70–74. és 113–119.
- Az utódállamok sajtóügyi törvényhozása. *A Sajtó*, II. (1928), 514–533. és 557–573.
- Sajtójogi gyakorlat*. A Sajtó Könyvtára. Budapest, Csáthy Ferenc, 1929.
- Grenzfragen zwischen Immaterialgüterrecht und dem unlauteren Wettbewerb. *Gewerbliche Rundschau*, XXIII. (1929), 3–4.
- Helyreigazítási jog. *A Sajtó*, III. (1929), 617–622. és 670–697.
- Pour une refonte de la loi hongroise de 1921 sur le droit d'auteur. *Droit d'Auteur*, XLII. (1929), 95–96.
- A római szerzői jogi konferencia és a magyar törvényhozás feladatai. *A Sajtó*, III. (1929), 265–280., 336–344., 392–414. és 440–446.
- Das Wesen des Preßdelikts. *Schweizerische Zeitschrift für Strafrecht*, XLII. (1929), 135–153.
- Sajtójogi gyakorlat*. A Sajtó Könyvtára. Budapest, Csáthy Ferenc, 1930.
- Le droit moral de l'auteur et la radiophonie. *Revue juridique internationale de la radioélectricité*, VI. (1930), 179–182.
- Feltétlenül semmis ítéletek. *Jogállam*, XXIX. (1930), 370–379.

- Főtárgyalás a törvényszék előtt. A *Bűnvádi Eljárási Jog* II. kötete. Auer György könyvének bírálata. *Jogállam*, XXIX. (1930), 344–349.
- Jogeset-megbeszélés (eljárési kérdések tisztességtelen versenyügyben). *Büntetőjog Tára*, LXXXII. (1930), 114–116.
- Jogeset-megbeszélés (sem a vádirat beadása, sem a főtárgyalás kitűzése nem vonja maga után az ügyvédi gyakorlat felfüggesztését). *Büntetőjog Tára*, LXXXII. (1930), 85–86.
- Jogeset-megbeszélés: Tisztességtelen verseny. *Büntetőjog Tára*, LXXXII. (1930), 184–186.
- Kártérítési sajtójog. *Polgári Jog*, VI. (1930), 501–514.
- A katonai büntető törvénykönyvről szóló 1930:II. tc. ismertetése. *Annuaire de législation étrangère*, 1930, 137–143.
- Das Recht an der Sendung. *Archiv für Funkrecht*, III. (1930), 459–463.
- Sajtójogi gyakorlat*. A Sajtó Könyvtára. Budapest, Csáthy Ferenc, 1931.
- Jogeset-megbeszélés (üzleti titok megsértése). *Büntető Jog Tára*, LXXXIII. (1931), 43–44.
- Kártérítési sajtójog a bírói gyakorlatban. *Polgári Jog*, VII. (1931), 161–175.
- Kártérítési sajtójog a jogirodalomban. *Polgári Jog*, VII. (1931), 383–392.
- Magánelzárás és vizsgálati fogságbeszámítás. *Magyar Jogi Szemle*, XII. (1931), 20–26.
- A törvénykezés egyszerűsítése és a sajtó. *A Sajtó*, V. (1931), 15–21.
- A katonai büntető törvénykönyv magyarázata. Dr. Schultheisz Emil könyvének bírálata. *Jogállam*, XXXI. (1932), 349–353.
- Az uzsoráról szóló 1932:VI. törvénycikk magyarázata*. Budapest, Franklin, 1932. 136.
- A büntető és a polgári ítélet viszonya. *Jogállam*, XXXII. (1933), 331–339.
- Funkcionális felelősség a büntetőjogban. In: Heller Erik – Moór Gyula – Rácz György (szerk.): *Büntetőjogi tanulmányok Angyal Pál születésének 60. és jogtanári működésének 35. évfordulója emlékére*. Budapest, Pallas, 1933. 87–113.
- Rassegna di legislazione ungherese. Anno, 1928. *Annuario di diritto comparato e studi legislativi*, VII. 373–426.
- Rassegna di letteratura giuridica ungherese. Anno, 1928. *Annuario di diritto comparato e studi legislativi*, VIII. 179–217.

- Reformgondolatok a bűnvádi perjog köréből. *Jogászegyleti Értekezések és Egyéb Tanulmányok*, I. (1933), 392–422.
- A film szerzőségének problémája. *Kereskedelmi Jog*, XXXI. (1934), 134–137. és 174–177.
- Gazdasági jog, békeszerződés és államutódlás. *Magyar Jogi Szemle*, XV. (1934), 148–157. és 187–203.
- A kártérítés a Magánjogi törvénykönyv javaslatában. *Jogászegyleti Értekezések és Egyéb Tanulmányok*, II. (1934), 47–92.
- Nemzetközi büntetőjog. Szélgjegyzetek Szondy Viktor könyvéhez. *Jogállam*, XXXIII. (1934), 138–152.
- Rádió, film és hangosfilm a szerzői jogban*. Dr. Sente Andor könyvének bírálata. *Kereskedelmi Jog*, XXXI. (1934), 40–42.
- A római Istituto di studi legislativi első hét éve. *Jogállam*, XXXIII. (1934), 355–360.
- Rassegna di legislazione ungherese*. Anni 1928–30. Róma, Istituto di studi legislativi, 1934. (közrem. Stefano Egyed).
- Rassegna di legislazione ungherese*. Anni 1929 e 1930. Istituto di studi legislativi, 1934. 316–401.
- Bírálat Tury Sándor Kornél *Igazságellenes tényezők a jogban, különös tekintettel a kereskedelmi jogra* című könyvéről. *Magyar Jogi Szemle*, XII. (1935), 332–338.
- A „döntvény” visszaható ereje. *Magyar Jogi Szemle*, XVI. (1935), 261–269. és 304–312.
- Előadóművész, gramofonlemez, rádió*. Szalai Emil könyvének bírálata. *Jogállam*, XXXIV. (1935), 228–238.
- Az erdőtörvény javaslatának büntető rendelkezései. *Magyar Közigazgatás*, LIII (1935), 5., 7–9.
- Quelles mesures sont recommandables pour abrégier les procès dits « procès monstres »? *Actes du Congrès pénal et pénitentiaire international de Berlin, Août 1935*. Rapports sur les questions du programme de la première section: législation, II. Bern, Bureau de la Commission internationale pénale et pénitentiaire, 1935. 121–129.
- A brüsszeli szerzői jogi egyezmény tervezete. *A Sajtó*, X/5–6., 7–8. (1936).
- Az 1935:IV. törvénycikk büntető rendelkezései. In: *Az új erdőtörvény*. Budapest, Magyar Közigazgatás, 1936. 78–99.

- Jog és irodalom. In: Angyal Pál (szerk.): *Emlékkönyv Meszlény Artur születésének 60. évfordulójára*. Budapest, Politzer Zsigmond, 1936. 9–45.
- A közveszélyű bűncselekmények lényege. In: Irk Albert (szerk.): *Büntetőjogi dolgozatok Finkey Ferenc irodalmi munkásságának négy évtizedes évfordulója emlékére*. Pécs, Dunántúl, 1936. 33–50.
- Az okozatosság büntetőjogi problematikája*. Budapest, MTA, 1936. 219.
- A büntetőjog és a közigazgatás kapcsolatai. In: Mártonffy Károly (szerk.): *A mai magyar közigazgatás*. Az 1936. évi közigazgatási továbbképző tanfolyam előadásai. Budapest, Állami Nyomda, 1936. 277–305.
- Degré Lajos és a végszükség problémája. In: Heller Erik (szerk.): *Jogi értekezések Degré Miklós 70. életéve betöltésének megünneplése alkalmából*. Szeged, Városi Nyomda, 1937. 35–64.
- Rassegna di legislazione ungherese*. Gennaio-Dicembre. 1935. Benzan G.-vel. *Legisl. Intern.* IV. 1937. 400–430.
- Rassegna di letteratura giuridica ungherese*. Anno, 1932. *Bibliogr. Giurid. Intern.* 1937. 441–453.
- Heller Erik: *A magyar büntetőjog tankönyve*. Általános rész. II. félköt. *Jog*, V. (1938), 333–348.
- A község büntetőjogi vonatkozásai. In: Mártonffy Károly (szerk.): *A mai magyar község*. Az 1937. évi közigazgatási továbbképző tanfolyam előadásai. Budapest, Állami Nyomda, 1938. 495–537.
- Sürgősségi eljárás szükségességéről. *Magyar Jogi Szemle*, XIX. (1938), 220–229.
- Szerzői jog és dologi dinamizmus. In: *Emlékkönyv dr. Szladits Károly tanári működésének 30. évfordulójára*. Budapest, Grill Károly, 1938. 3–24.
- Szerzői magánjogunk *de lege ferenda*. In: Turs Sándor Kornél (szerk.): *Menyhárh Gáspár emlékkönyv. Dolgozatok Menyhárt Gáspár születésének 70. évfordulójára*. Szeged, Városi Nyomda, 1938. 7–55.
- Székely Lajos – Szilbereky Jenő (szerk.): *Magyar polgári perjogi jegyzet*. Balás P. Elemér előadása. Szeged, Árpád Nyomda, 1938.
- La dénomination des produits des industries agricoles. In: *VIème Congrès International Technique et Chimique des Industries agricoles*, II. Budapest, 1939. 670–679.
- A modern perjogi tudomány fejlődési iránya. In: *Emlékkönyv Kolosváry Bálint dr. jogtanári működésének 40. évfordulójára*. Budapest, Grill Károly, 1939. 20–33.

- Dinamikus dologi szemlélet a magánjogban. A versenyjog alapproblémája. *Magyar Jogászegyleti Értekezések és Egyéb Tanulmányok VIII.* (1940), 37–100.
- A mezőgazdasági ipar termékeinek elnevezése a versenyjog szempontjából. *Gazdasági Jog, I.* (1940), 146–159.
- Rassegna di letteratura giuridica ungherese.* – Bericht über die ungarische juristische Literatur 1935. Bibliogr. Giurid. Intern. IV. 1940. 685–713.
- Személyi és dologi társadalomszemlélet. *Társadalomtudomány, XX.* (1940), 129–156.
- Ungarns Privatrechtsgesetzbuch.* Entwurf. Budapest, 1940. XI. 678. Magyarország Magánjogi Törvénykönyve javaslata fordításának irányítása.
- Bellér István (szerk.): *Polgári perjog Balás P. Elemér előadásai és szigorlati kérdései alapján.* Szeged, Árpád Nyomda, 1940.
- A magyar büntető perjog fejlődése a világháború után. In: *A magyar jog fejlődése a Trianont követő húsz év alatt.* Kolozsvár, Ferenc József Tudományegyetem, 1941. 197–234.
- A magyar polgári törvénykezési jog fejlődése a világháború után. In: *A magyar jog fejlődése a Trianont követő húsz év alatt.* Kolozsvár, Ferenc József Tudományegyetem, 1941. 125–161.
- Személyiségi jog. In: Szladits Károly (szerk.): *Magyar Magánjog, I.* Budapest, 1941. 624–663.
- Szerzői jog. In: Szladits Károly (szerk.): *Magyar Magánjog, I.* Budapest, 1941. 664–694.
- Werbőczy, a modern ember. In: *A jog- és államtudományi kar Werbőczy halálának 400 éves évfordulója alkalmából rendezett ünnepélyén tartott előadások.* Kolozsvár, Ferenc József Tudományegyetem, 1942. 3–42.
- Személyi és dologi szemlélet az anyagi büntetőjog és a perjog fejlődésében. In: Eckhart Ferenc – Degré Alajos (szerk.): *Emlékkönyv dr. Viski Illés József ny. r. egyetemi tanár működésének 40. évfordulójára.* Budapest, Stephaneum Nyomda, 1942. 15–32.
- A magyar szerzői jog szabályainak kiterjesztése a felszabadult kelet-magyarországi és erdélyi országrészekre. *Acta Juridico-Politica, 6.* Kolozsvár, Ferenc József Tudományegyetem, 1942. 63–98.
- A mellékbüntetések reformja. *Magyar Jogászegyleti Értekezések és Egyéb tanulmányok. X/3–4.* (1942), 229–313.
- A Széchenyi–Kossuth-ellentét hírlapi vitájuk tükrében.* Kolozsvár, Ferenc József Tudományegyetem, 1943. 1–230.

A kiskorúak és gondnokoltak büntetőjogi védelme. In: Mártonffy Károly (szerk.): *Gyámügyi és gyermekvédelmi közszolgálat. A VIII. közigazgatási továbbképző tanfolyam előadásai.* Budapest, 1943. 663–884.

Bevezetés a jogtudományba. Lejegyezte Balás P. Elemér előadásai alapján. [S.l.], [s.n.], 1944.

Perszemlélet és kriminálpolitika. Akadémiai székfoglaló (1947. február 10.)

Törvényjavaslat a szerzői jogról. Budapest, Magyar Jogászegylet, 1947.

Vezérfonál az anyagi büntetőjogi előadásokhoz. In: *Előadások a Szegedi Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán szervezett esti munkástanfolyamon az 1946–47. tanévben.* Szeged, Szegedi Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara, 1947.

Összeállította: Reményi Édua

A sorozatban korábban megjelent kötetek

- Koltay András – Lapsánszky András (szerk.): *A médiaszabályozás kommentárja* (2011)
- Koltay András – Nyakas Levente (szerk.): *Magyar és európai médiajog* (2012)
- Koltay András (szerk.): *Hungarian Media Law* (2012)
- Ben H. Bagdikian: *Az új médiamonopólium* (2012)
- Cass R. Sunstein: *Republic.com 2.0* (2013)
- Paál Vince (szerk.): *A magyarországi médiaháború története. Média és politika 1989–2010* (2013)
- Robert W. McChesney: *Mi a baj a médiával? Az Egyesült Államok médiapolitikája a 21. században* (2013)
- Koltay András (szerk.): *A gyűlöletbeszéd korlátozása Magyarországon. Alkotmányos és jogalkalmazói megközelítések, európai kitekintéssel* (2013)
- Koltay András: *Freedom of Speech: The Unreachable Mirage* (2013)
- Klestenitz Tibor: *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932* (2013)
- Owen M. Fiss: *Megosztott liberalizmus. A szólásszabadság és az államhatalom sokféle arca* (2013)
- David Croteau – William Hoynes: *A média mint üzlet. Nagyvállalati média és közérdek* (2013)
- Lányi András – László Miklós (szerk.): *Se vele, se nélküle? Tanulmányok a médiáról* (2014)
- Perry Keller: *Európai és nemzetközi médiajog. Liberális demokrácia, kereskedelem és az új média* (2014)
- Koltay András (szerk.): *Media Freedom and Regulation in the New Media World* (2014)
- Koltay András – Török Bernát (szerk.): *Sajtószabadság és médiajog a 21. század elején* (2014)
- Csehi Zoltán – Koltay András – Navratyil Zoltán (szerk.): *A személyiség és a média a polgári és a büntetőjogban – az új Polgári Törvénykönyvre és az új Büntető Törvénykönyvre tekintettel* (2014)

- Lee C. Bollinger: *A toleráns társadalom. Korlátlan, erőteljes és szélesre nyitott* (2014)
- Frederick Schauer: *A demokrácia és a szólásszabadság határai. Válogatott tanulmányok* [szerk.: Koltay András] (2014)
- Koltay András – Nyakas Levente (szerk.): *Magyar és európai médiajog* (új, átdolgozott kiadás, 2015)
- James Curran – Jean Seaton: *Hatalom felelőség nélkül. A sajtó, a műsorszolgáltatás és az internet Nagy-Britanniában* (2015)
- Koltay András – Török Bernát (szerk.): *Sajtószabadság és médiajog a 21. század elején 2.* (2015)
- Denis McQuail: *A tömegkommunikáció elmélete* (2015)
- Koltay András (szerk.): *Comparative Perspectives on the Fundamental Freedom of Expression* (2015)
- Paál Vince (szerk.): *A sajtószabadság története Magyarországon 1914–1989* (2015)
- John Durham Peters: *A mélység tornácán. Szólásszabadság és liberális hagyomány* (2015)
- Menyhárd Attila – Gárdos-Orosz Fruzsina (szerk.): *Személy és személyiség a jogban* (2016)
- Buzinkay Géza: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig* (2016)
- Koltay András – Török Bernát (szerk.): *Sajtószabadság és médiajog a 21. század elején 3.* (2016)
- Robert A. Kahn: *A gyűlölet szabadsága – amerikai és európai perspektívák* (2016)
- Paul Kearns: *A művészet szabadsága. Esszék a jogi cenzúra és a kultúra kapcsolatáról* (2016)
- James Curran: *Média és demokrácia* (2016)
- Koltay András – Török Bernát (szerk.): *Sajtószabadság és médiajog a 21. század elején 4.* (2017)
- Eric Barendt: *A tudomány szabadsága és a jog* (2017)
- Reményi Édua – Koltay András (szerk.): *A szólásszabadság káprázata. A szólásszabadság brit, amerikai és francia klasszikusainak szöveggyűjteménye* (2017)
- Robert C. Post: *A szólásszabadság amerikai hagyományának magyarázata. Joggyakorlat alkotmányos értékek és a társadalmi kontextus ölelésében* (2017)